

**FYODOR MİXAYLOVIÇ
DOSTOYEVSKI**

**CİNAYƏT
VƏ
CƏZA**

“ÖNDƏR NƏŞRİYYAT”
BAKI-2004

Bu kitab “F.M.Dostoyevski. Cinayət və cəza” (Bakı, Azər nəşr, 1960) nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır

Tərcümə edən:

Beydulla Musayev

Ön sözün müəllifi:

Məmməd Qocayev
filologiya elmləri doktoru,
professor

891.73 - dc 21

AZE

Dostoyevski Fyodor Mixayloviç. Cinayət və cəza. Bakı, “Öndər nəşriyyat”, 2004, 560 səh.

XIX əsrin böyük rus yazıçısı, rus milli ruhunun dərin ifadəçisi Fyodor Mixayloviç Dostoyevski dünya ədəbiyyatının, eləcə də fəlsəfi və estetik fikrinin inkişafına güclü təsir göstərmişdir.

Dostoyevski realizminin əsasında insan iztirabları, tapdalanmış və təhqir edilmiş şəxsiyyətin faciəsi dayanır. Belə şəxsiyyətlərdən biri oxucuların diqqətinə təqdim olunan bu kitabın – “Cinayət və cəza” romanının qəhrəmanı Raskolnikovdur. Yazıçı humanist niyyətlərini şər yolla həyata keçirməyə cəhd eləyən qəhrəmanın tutduğu yolu inkar edir və çıxış yolunu insanın gerçəkliklə barışmasında görürdü.

Dostoyevskiyə görə, hüquqi cəzadan daha ağır olan bir cəza var ki, o da mənəvi işgəncələr, insanın özü-özünü ittiham etməsi və cəzalandırmasıdır. Bu mənada bütün ictimai, mənəvi problemlərin həlli insanın mənənə kamilləşməsindən, öz ehtirasları üzərində qələbəsindən keçir.

ISBN 9952-416-21-X

© “ÖNDƏR NƏŞRİYYAT”, 2004

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

İLHAM ƏLİYEVİN

**“Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında”**

12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

CİNAYƏT VƏ ONUN CƏZASI

Fyodor Mixayloviç Dostoyevskinin “Cinayət və cəza” romanı XIX əsrin 60-cı illərində (1866) meydana gəlmişdir və rus milli, mədəni, ictimai tarixinin mürəkkəb dövrlərindən birini əks etdirmir. Bu elə bir dövr idi ki, Rusiya təhkimçilik hüququndan təzəcə azad olmuş və hələ özünün gələcək inkişaf yollarını dəqiq müəyyənləşdirməmişdi. Rusiya hansı yolla gedəcəkdi? O, Avropa kapitalist inkişaf yolunu seçəcək, yoxsa öz milli ənənələrinə əsaslanaraq yeni, Avropa xalqlarından fərqli bir yolla gedəcəkdi? Bu sualların dəqiq və birmənalı cavabı yox idi və 60-cı illər rus ədəbiyyatı bu məsələ haqqında dərinləndirən düşüncəyə sahib idi. Dostoyevski Çernışevskidən fərqli olaraq Rusiyanın gələcək nicatını inqilabda və ədalətli sosial quruluşda, yəni sosializmdə deyil, xalqın, millətin rus pravoslav dininə tapınaraq mənəvi kamilləşmə yolunu seçməsində görürdü. O dövr üçün Çernışevskinin fikirləri daha aktual, daha real görünürdü. Rusiya nəhayət ki, müəyyən müddətdən sonra sosializm deyilən məqsədə nail oldu. Lakin geniş tarixi kontekstdə Dostoyevski fikirləri həqiqətə daha yaxın idi, çünki onlar rus milli ruhunun, milli xarakterinin, milli mədəniyyətinin əsaslarını və dərin təmayüllərini daha dürüst ifadə edirdi. Bugünkü nöqteyi-nəzərindən diqqət yetiriləndə Dostoyevskinin fikirlərinin özünü doğrulduğunu görürük.

“Cinayət və cəza” romanı Dostoyevskinin beş böyük romanından birincisidir. Bundan sonra yazıçı özünün məşhur “İdiot”, “Şeytanlar”, “Yeni-yetmə” və “Karamazov qardaşları” romanlarını yazmışdır. “Cinayət və cəza” romanı Dostoyevski yaradıcılığında yeni mərhələnin başlanğıcıdır. Məlumdur ki, dahi söz ustası öz yaradıcılığını 40-cı illərdə “kiçik insan” haqqında yazmış olduğu əsərlərlə başlamışdı. “Yoxsul insanlar”, “Oxşar”, “Cənab Proxarçin”, “Bəyaz gecələr” və nəhayət, 60-cı illərin əvvəlində yazmış olduğu “Alçaldılmış və təhqir edilmişlər” məhz bu mövzuya, yəni “kiçik insanlar”ın maddi və mənəvi işğəncələrinin təsvirinə həsr edilmişdi.

60-cı illərdə isə Dostoyevski sosial-psixoloji mövzudan ideal-mənəvi mövzuya keçmiş və insan xarakterini, onun aqibətini və şəxsiyyətini təyin edən ideoloji və mənəvi məqamların bədii təhlilinə üz tutmuşdu. Odur ki, Dostoyevskinin 60-cı illərdə yazılmış romanlarını tədqiqatçılar yeni roman növü kimi qeyd edir, onu “ideoloji roman”, “polifonik roman” və s. adlandırırlar. Bu yeni roman növünün mahiyyəti ondan ibarətdir ki, burada insan xarakteri, insan şəxsiyyəti sadəcə olaraq realistcəsinə, ictimai, sosial mühitin məhsulu kimi təsvir olunmur. Burada insan daha mürəkkəb, daha ziddiyyətli bir varlıq kimi, ilk növbədə, özü öz müqəddəratını həll etməyə çalışan ruhi varlıq kimi təsvir olunur. Dostoyevski öz realizminin əsas vəzifəsini “insana insanı tapmaq” vəzifəsi kimi təyin edir. Bu, o deməkdir ki, insan görüldüyündən, onun özü haqqında və başqalarının onun haqqında düşüncələrindən daha mürəkkəb, daha sirlili bir məxluqdur. İnsan ruhunun ənginliklərinə dal-

maq, onun özünün də xəbəri olmayan daxili sirlərini açmaq üçün Dostoyevski öz qəhrəmanlarını müstəsna qəza vəziyyətinə salır və bu vəziyyətdə onların karakterlərinin gizli tərəflərinin açılmasına nail olur.

“Cinayət və cəza” romanının qəhrəmanı Raskolnikov belə bir sınağa çəkilir: o, cinayət törədir, qoca sələmçi qarını öldürüb, onu qarət edir. Bu hadisədən sonra Raskolnikovun ruhi aləmində kəskin təbəddülatlar baş verir və o öz ideyasına da, öz hərəkətlərinə də, insanlara da sanki başqa bir baxmalı olur. Raskolnikovun cinayəti ehtiyac ucundan və adi qarət məqsədi ilə törədilən cinayət deyildir. Onun əsasında ideya və bu ideyanın həlli cəhdi dayanır. Raskolnikovu narahat edən, onu özünə tabe etmiş olan ideyanın mahiyyəti belədir: insan hansısa müsbət, xeyirxah, ədalətli bir məqsədin həyata keçirilməsi naminə özünə kiçik bir cinayəti rəva görə biləmi? Qoca qarını, bu gün sabah onsuz da dünyasını dəyişəcək, bu gərəksiz insanı öldürüb onun var-dövlətinə sahib olmaq, özünü həyatda təsdiq etmək və bu kiçik cinayətin müqabilində çoxlu xeyirxah işlər görməklə, ismətini satan cavan qızları xilas etməklə öz günahını yumaq olarmı? Yəni bir cinayət əvəzinə min xeyirxah iş görməklə mənəvi məsuliyyətdən azad olmaq olarmı? Raskolnikov məntiqi şəkildə belə bir nəticəyə gəlir ki, olar. Lakin duyğular səviyyəsində, öz qəlbinin səsində qulaq asaraq hiss edir ki, olmaz. Əqlin və məntiqin qəbul etdiyi həqiqəti insan qəlbə və insan mənəviyyəti qəbul etmir. Raskolnikov bir növ odla su arasında qalır. Bu ziddiyyəti həll etmədən, bu ideyanı sona çatdırmadan o rahatlıq tapa bilmir. İdeya onu hərəkətə vadar edir, qəlb isə ona bu yoldan imtina etməyi uyğun bilir. Qəhrəman öz ideyası ilə öz mənəviyyəti, öz əqli ilə öz ruhu arasında çəşqınlıq içində iztirab çəkir.

Onda Raskolnikov tarixə, həyata, reallığa müraciət edir və orada öz ideyasına dayaq nöqtəsi axtarır. O, hətta bir məqalə də yazıb jurnala göndərir. Məqalədəki fikirlərinin mahiyyəti bundan ibarətdir ki, tarixdə yaşamış olan dahilər öz ideyalarının həyata keçməsi naminə minlərlə, milyonlarla insanların ölümünə fərman vermişlər. Solonlar, Napoleonlar özlərinin ali məqsədləri yolunda müharibələr etmiş və bu müharibələrdə saysız-hesabsız insan qurbanları verilmişdir. Heç kəsin ağına belə gəlmir ki, bu qurbanlara görə onları ittiham etsin. Doğrudur, onların ideyaları böyükdür, məqsədləri alidir, lakin onların qurbanları da çoxdur. Raskolnikov isə öz qarşısına adi bir məqsəd qoymuş və bu məqsədi reallaşdırmaq üçün vur-tut bircə qarını öldürmək lazımdır. Buna isə onun cəsarəti çatsa da, mənəviyyəti yol vermir. Bəzən o düşünür ki, mənim yerimdə Napoleon olsaydı və ona öz karyerasını başlamaq üçün bircə qarını öldürmək lazım gəlsəydi, o, neylərdi? Fikirləşməzdimi ki, bu, mənəviyyətsiz hərəkətdir? Fikirləşməzdimi ki, bu onun adına layiq hərəkət deyildir?

Raskolnikov birdən dərk etməyə başlayır ki, Napoleon onun yerində olsaydı, nəinki tərəddüd edərdi, heç qarına cıncırını çəkməyə imkan verməzdə, boğardı və əsla düşünməzdə də ki, bu hərəkət mənəviyyətə sığan və ya sığmayan hərəkətdir. Bəs, onda mən niyə bunu edə bilmərəm deyər, Raskol-

nikov özü-özünü danlayır. O, belə bir qənaətə gəlir ki, Napoleonların vücudu tuncdandır, onlar qeyri-adi insanlardır. Deməli, insanlar adilərə və qeyri-adilərə bölünürlər. Birincilərin həyatdakı məqsədi və məramı tabe olmaq, tale qarşısında mütilik göstərmək və nəhayət, sadəcə olaraq, nəsil artırmaqdan ibarətdir. İkincilərin məqsədi isə yeni söz demək, tarixdə yeni yol açmaq və bəşəriyyəti irəli aparmaqdan ibarətdir. Məhz onlara qadağa yoxdur, onlar öz məqsədləri naminə qan da tökə bilirlər və bu onlar üçün günah hesab edilməz. Raskolnikov özünü qeyri-adilər və dahilər cərgəsinə qatmır, o, yaxşı anlayır ki, ondan Napoleon çıxmaz. Lakin bununla belə beynində özünə möhkəm yer eləmiş ideya onu rahat buraxmır. Nəzəriyyə və tarixi misallar səviyyəsində Raskolnikov özünə, öz ideyasına mənəvi əsas yarada bilmir. Tərəddüdlər davam edir.

Burada real həyat, onun real hadisələri, Raskolnikova yaxın və uzaq olan insanların aqibəti qəhrəmanın ideyası işığında təhlil edilir. Raskolnikov universitetdən qovulubdur. Onun oxumaq və yaşamaq üçün pulu yoxdur. Yeganə bacısı Dünya Lujin deyilən dəyərsiz, onu sevməyən, lakin varlı bir kişiylə əmək və bununla da qardaşına kömək etmək istəyir. Raskolnikov bu nikahın əleyhinə çıxır və bacısını Lujinə əmək etməyə qoymayacağına söz verir. Bu zaman onun daxilində gizli bir səs baş qaldırır: qoymayıb əvəzində nə edəcəksən, bu vəziyyətdən özünü və yaxınlarını necə çıxaracaqsan? Onda yenə də Raskolnikovun yadına ideyası düşür. Sanki bu ideya onu addım-addım izləyir və ta reallaşmayınca onu rahat buraxmır. İdeyanın bu xüsusiyyətini Dostoyevski öz romanlarında çox geniş və dərinlən, bədii şəkildə təhlil etmişdir. İdeya yad bir qüvvə kimi insan qəlbinə daxil olur və insanın ruhi, mənəvi tarazlığını pozur və onu insan ruhuna yad olan əməllərə təhrik edir.

Anasının məktubundan sonra (Dünyanın Lujinə əmək etmək planı məhz bu məktubda bildirilir) Raskolnikov bir sıra başqa hadisələrlə də üzləşir ki, onlar da qəhrəmanın qəlbində onun ideyasının möhkəmlənməsinə kömək edir. Belə çıxır ki, Raskolnikov ikili təsir altında yaşayır və hərəkət edir. Bu da onun daxilən ikiləşməsinin əsas səbəbinə çevrilir. Bir yandan insanlıq mahiyyəti, mənəviyyəti və ruhu onu bu ideyadan əl çəkməyə çağırır. O biri yandan isə real həyat, mühit, ətrafdakı insanların (Lujinin, Svidriqaylovun, Lebezyatnikovun, Porfiri Petroviçin və başqalarının) mənəviyyəti və həyat prinsipləri onun doğru yolda olduğunu sübut edir və onu ideyaya daha çox bağlayır. Deməli, Raskolnikovun ideyası ictimai mənşəli ideyadır, mənəviyyəti isə insani mənşəlidir. İnsan varlığı ilə sosial prinsiplər Raskolnikovun qəlbində ikili və ziddiyyətli bir əkslik yaradır. Bu qüvvələrin hansının qalib gələcəyindən isə qəhrəmanın aqibəti asılı olacaq.

Üzüntülü tərəddüdlərdən sonra Raskolnikov qarının evinə gəlir, onu öldürür və qarət edir. Bu məqamda qarının günahsız və zavallı bacısı Lizaveta gəlib çıxır və Raskolnikov onu da öldürür. Əslində, Raskolnikov Alyona İvanovnanı Lizaveta İvanovna kimilərini xilas etmək məqsədi ilə öldürmək istədiyini düşünürdü. Lakin əksinə oldu. Dostoyevskinin fikri budur ki, cinayət, haqsız-

lıq, qan tökmək vasitəsilə ədalətə və haqqa xidmət etmək olmaz. Cinayət yoluna, şər yola ayaq basmış insan artıq bu yolda kimin haqlı, kimin haqsız olduğunu ayırd edə bilmir. Haqqa yönəlmiş fəaliyyət nəticədə haqsızlığa xidmət etmiş olur. Bu, Raskolnikovun ideyasının elə ilk addımdan məğlubiyyəti idi.

Qarının öldürülməsindən sonra Raskolnikovun ruhi və real həyatında yeni mərhələ başlanır. İndiyədək Raskolnikov öz ideyasını reallaşdırmaq haqqında düşünür və bu düşüncələri ədalətli və inamlı bir nəticəyə çatdırmağa bilmirdi. Bundan sonra isə onun qarşısında başqa bir çətin məsələ durur: öz günahını etiraf etmək. Yenə də onun qarşısında ikili cavablar, ikili sübutlar baş qaldırır. Raskolnikov tərəddüdlər içində necə ki ideyanı həyata keçirmişdi, eləcə tərəddüdlər içində, heç bir inandırıcı nəticəyə gəlmədən öz cinayətini etiraf edir. Onun özü də bilmir ki, nə vaxt daha haqlı idi: qarını öldürəndəmi, yoxsa günahını boynuna alıb Sibirə sürgün olunanda. Ziddiyyət sonacan həll edilmir, çünki Raskolnikovun bu iki qərarı, onun bir-iki hərəkəti başqa-başqa mərkəzlərdən idarə edilir: məntiqi düşünce və mənəvi duyğular, yəni real həyatın prinsiplərindən irəli gələn ideya və insan qəlbinin özəli tələblərinin təzahürü olan mənəviyyat tərəfindən idarə edilir. Deməli, müasir insan, sivilizasiya dövrünün insanı zahiri aləmlə daxili aləm, cəmiyyətlə özü arasında qalmışdır. Raskolnikovun cinayəti onun özünə xilaf çıxaraq ictimai qanunlara, cəmiyyətə tapınması və bununla da özündən, öz insanlıq mahiyyətindən aralı düşməsi deməkdir. Onun öz cinayətini etiraf etməsi, cəzasını könüllü şəkildə qəbul etməsi isə onun öz insanlıq mahiyyətinə, öz ruhuna qayıtması deməkdir. Nəticə etibarilə insanın özünə xilaf çıxması onun Allaha xilaf çıxması kimi dəyərləndirilir. Dostoyevskinin fikrincə, Raskolnikovu faciələrə, ağır cinayətə, çəşqinliqlərə düçar edən amil onun qəlbindəki inamın, etiqadın, Allaha məhəbbətin azalmasından irəli gəlir.

Raskolnikovun əksi kimi romanda Sonya Marmeladovanın obrazı verilmişdir. Bu zavallı qız həyatda ağır işgəncələrə düçar olmuşdur. Atası işdən qovulmuş, içkiyə qurşanmış, analığı xəstədir, analığının uşaqları körpədir. Bu ailəni dolandırmaq üçün Sonya öz ismətinə qurban verməli olur. Lakin bununla belə heç vaxt onun qəlbində insanlara qarşı nifrət hissi oyanmır. Əksinə o, insanları sevir, çünki o, Allahı sevir. Onu yaşadan da, bu uçurum qarşısında onu məhv olmağa qoymayan da məhz həmin inamdır. Sonya küçə qadını olsa da, mənəvi cəhətdən saf və günahsızdır, çünki o, heç vaxt öz Allahını unutmamışdır. Raskolnikovun düz yola qayıtmasında Sonyanın rolu danılmazdır. Raskolnikov öz nicatını bu qızda görür və ona görə də sirtini bacısına, anasına deyil, məhz Sonyaya açır. Sonya isə təkidlə ondan tələb edir ki, o, şəhər meydanına getsin, orada diz çöküb torpağı öpsün və hamının qarşısında öz cinayətini etiraf edərək onlardan üzr diləsin. Yəni cinayət törətmiş Raskolnikov torpaq qarşısında, insanlar qarşısında, bir də Allah qarşısında günahkardır. Raskolnikov şəhər meydanına gəlir, diz çöküb torpağı öpür, sonra da başını qaldırıb öz ətrafında onu ələ salan insanları görür. O, məhz bu insanlardan üzr istəməlidir. Raskolnikov bu insanlara nifrət edir, axı onlar

Raskolnikovdan heç nəylə artıq deyildilər, belələrinin qarşısında o necə üzr istəsin? Torpağı öpmək, Allahdan üzr diləmək insan heysiyyətinə toxunmur, lakin özündən əskik insanlara baş əymək onun mənliliyini sarsıdır. Dostoyevskinin fikrincə, bu, təkəbbürlülükdür və böyük günahdır.

Raskolnikovu cinayətə sövq edən amillərdən biri də onun qəlbində insanlara qarşı mərhəmətin tükənməsidir. Mərhəmət tükənəndə onun yerini nifrət tutur. Raskolnikov müəyyən mənada insanlara nifrət edir, onları sevmə bilmir, onları məhəbbətə və qayğıya layiq hesab etmir. Dostoyevski isə belə hesab edir ki, əsil humanist, əsil Allah adamı, əsil xristian insanları necə varsa elə də sevməlidir. Yaxşılıarı hamı sevməlidir. Pisləri sevmək, onlara mərhəmət göstərmək isə əsil xristianlıq deməkdir.

Raskolnikov məhkum edilərək Sibirə sürgün edilir. Dünya Razumixinə, Raskolnikovun dostuna erə gedir, Raskolnikovun anası vəfat edir. Svidriqaylov özünü öldürür. Sonya isə Raskolnikovun dalmca Sibirə yollanır. Sonya elə bir insandır ki, onun üçün özgə dərdi deyilən bir şey yoxdur. Hamının faciəsini o, öz faciəsi kimi qəbul edir və özünü qurban verməyə həmişə hazır olur. Sibirə də Raskolnikovun tərəddüdləri hələ davam edir, o, hərdənbir özünü danlayır, öz özünü zəiflikdə ittiham edir, ideyasının heç də başqalarının ideyalarından əskik olmadığını düşünür. Lakin Sonyanın təsiri altında, daha doğrusu, onun təmənnəsiz məhəbbətinin təsiri altında Raskolnikovun qəlbində Sonyaya, insanlara qarşı bir mərhəmət hissi baş qaldırır. Bu məqamdan sonra Raskolnikovun həyatında yeni dövr başlanır: təcridcən ruhi saflaşma, ruhi kamilləşmə, qüsurlardan azad olma, öz günahlarını öz mənəvi iztirabları hesabına yumaq cəhdi yeni həyat yolunun başlanğıcına gətirib çıxarır. Bu, uzun və əzablı yoldur. Bu yolla Raskolnikov necə irəliləyəcək, hansı nəticəyə gəlib çıxacaq – bütün bu suallar sual olaraq qalır, çünki Dostoyevski romanı burada tamamlayır. Raskolnikovun cinayəti nədədir, onun cəzası nədən ibarət oldu? Qarının öldürülməsi və Raskolnikovun Sibirə sürgün edilməsi – bunlar cinayətin və cəzanın hüquqi ifadələridir. Dostoyevski isə belə hesab edir ki, hüquqi cəzadan da ağır bir cəza vardır ki, o da mənəvi işgəncələrdir, yəni insanın özü-özünü ittiham etməsi və cəzalandırmasıdır. Bu ruhi cəza heç nəylə müqayisə olunmayacaq dərəcədə ağır cəzadır. Lakin ədalətli cəzadır, çünki insanı saflığa, haqqa, məhəbbətə doğru aparır. Ümumiyyətlə, Dostoyevski belə hesab edir ki, bütün ziddiyyətlərin və bütün problemlərin: həm ictimai, həm mənəvi problemlərin həlli insandan, insanın mənəvi kamilləşməsindən keçir. İnsanın da həyatdakı ən böyük qələbəsi onun özü üzərindəki qələbədir. Özünə qalib gəlmiş insan kamil insandır. Özünün, öz ehtiraslarının, təmənnalarının qulu olan insan azad sayıla bilməz. Azadlığın yolu insanın özü üzərində qələbəsindən keçir.

Dostoyevski qəhrəmanı bu yolun haqq yolu olduğunu duyur və bu yola qədəm qoyur.

Məmməd Qocayev

Birinci hissə

I

İyulun başlanğıcında, ikinci vaxtı, cavan bir oğlan S. dalanında kirayənişinlərdən tutduğu xırdaca otağından küçəyə çıxıb, ağır-ağır, sanki tərəddüd içində K. körpüsünə sarı getməyə başladı; hava çox isti idi.

Pilləkənlərdən enəndə o, mənzil sahibəsinin gözündən müvəfəqiyyətlə yayına bilmişdi. Onun otağı beşmərtəbəli, hündür bir evin taxtapuşu altında idi və otaqdan daha çox şkafa oxşayırdı. Bu otağı o elə kirayə etmişdi ki, naharı da, ev işləri də mənzil sahibəsinin üstündə idi. Ev sahibəsinin mənzili isə bir pilləkən aşağıda yerləşirdi; o hər dəfə küçəyə çıxmaq istəyəndə mütləq ev sahibəsinin mətbəxi qabağından keçməli idi, mətbəxin də qapısı çox vaxt taybatay açıq olurdu. O, həmişə buradan keçəndə bir az qorxu və iztirab duyur və özü də bundan utanaraq üz-gözünü qırıqdırır. O, ev sahibəsinin kirayə haqqını çoxdan verməmişdi, buna görə də ona rast gəlməkdən qorxurdu.

Əslində, o, nə bu qədər qorxaq, nə də qırıq deyildi, hətta, əksinə: son vaxtlarda acıqlı və gərgin bir vəziyyətdə idi, – onun bu vəziyyəti ipoxondriyaya bənzəyirdi. O, həmişə fikirli və dalğın idi, özünü hamıdan kənar tuturdu, buna görə də yalnız mənzil sahibəsinə deyil, başqalarına da rast gəlməkdən qorxurdu. Yoxsulluq onu əldən salmışdı; lakin keçirdiyi sıxıntılı vəziyyət son vaxtlarda onu heç narahat etmirdi. Ən zəruri işləri ilə də daha heç məşğul olmurdu və olmaq da istəmirdi. Mənzil sahibəsi onun haqqında nə kimi pis niyyətdə olsa da, əslində bu cavan oğlan ondan qorxmurdu. Ancaq pilləkən başında dayanıb, mənzil sahibəsinin heç ona daxli olmayan boş-boş sözlərini eşitmək, onun mənzil kirayəsini istəyərək qarayaxalığ etməsini görmək, hədə-qorxusunu, şikayətini dinləmək, eyni zamanda ondan yaxasını qurtarmaq üçün hiylə işlətmək, üzr istəmək, yalan demək zəhləsini tökmüşdü; elə yaxşısı bu idi ki, onun gözünə sataşmamaq üçün pilləkəndən pişik kimi sivişib getsin, əkilsin.

Lakin bu dəfə küçəyə çıxanda mənzil sahibəsinə rast gəlməkdən qorxması hətta onun özünü də heyrətə saldı. O, qərribə bir halda gülümsəyərək düşündü: “Bir gör nə kimi işə əl atmaq istəyirəm, öhü də belə boş şeydən qorxuram... Hə!.. Bəli... Hər şey adamın öz əlindədir, ancaq o şeyin ki, adam yanından ötüb keçir, əhəmiyyət vermir – bunu yalnız qorxduğu üçün edir... bu sübuta ehtiyacı olmayan bir həqiqətdir... İnsanlar ən çox nədən qorxur? Bu çox maraqlıdır. İnsanlar ən çox atacaqları yeni addımdan, söyləyəcəkləri yeni sözdən qorxurlar... Amma mən çox danışırım ha... Çox danışdığım üçün də heç bir şey eləmirəm. Deyəsən elə heç bir şey eləmədiyim üçün də çox danışırım. Bir aydır ki, mən günlərlə bir bucaqda uzanıb, boş-boş şeylər haqqında düşündüyüm üçün... belə çox danışmağa öyrənmişəm... Yaxşı, indi mən niyə gedirəm? Bu iş heç mənim əlimdən gələrmə? Məgər bu ciddidir? Heç də ciddi deyil. Elə belə, xəyal xatirinə öz-özümü əyləndirirəm; bu oyunaqdır! Bəli, doğrudan da oyunaqdır!”

Bayır yaman isti, həm də bürkü idi; küçə adamla dolu idi; hər yanda əhəng, taxta-şalban, kərpic, toz görünür, xüsusi bir yay üfunəti duyulurdu; yaylağa getməyə imkanı olmayan peterburqlular bu üfunətə yaxşı bələddirlər; bütün bu şeylər onsuz da əsəbləri pozulmuş bu gəncə pis təsir bağışladı. Şəhərin bu hissəsində xüsusən çox olan pivə dükanlarından qalxan üfunət, iş günü olsa da hər addımda sərxoş adamların nəzərə çarpması insana kədər verən bu iyrenc mənzərəni tamamlayırdı. Bir anda bu gəncin üzündə dərin bir ikrah hissi ifadə olundu. Yeri gəlmişkən, bu çox qəşəng bir oğlandı: gözəl qara gözləri, tünd-sarı saçları vardı; boyu orta boylu adamdan hündürdü; bədəni nazik və gözəl biçimli idi. Çox çəkmədən o dərin fikrə daldı. Hətta, daha doğrusunu desək, elə bil ki, yuxuya gedərək özünü unuttu; o gedirdi, lakin ətrafında olan şeyləri görmür, görmək də istəmirdi. O, öz-özü ilə danışmağa vərdis etdiyi üçün arabir nəsə mızıldayırdı, bayaq o, özü çox danışmağını boynuna almışdı. Bu anda o arabir fikirlərinin bir-birinə qarışdığını, həm də bədəncə çox zəiflədiyini dərk edirdi: iki gün idi ki, o, heç nə yeməmişdi.

O, elə pis geyinmişdi ki, hətta pis geyinməyə adət etmiş bir adam belə bu cür cır-cındırda gündüz bayıra çıxmağa utanardı. Lakin bura şəhərin elə bir məhəlləsi idi ki, burada belə geyim heç kəsi təəccübləndirməzdi. Sennaya meydanının yaxın olması, müəyyən müəssisələrin çoxluğu, camaatın əksəriyyətlə əsnafdan olması və Peterburqun

bu orta yerlərindəki küçə və dalanlarda çox sıx yaşaması burada qəribə bir mənzərə yaratmışdı və bəzən burada elə şeylər nəzərə çarpırdı ki, o cavan oğlana rast gəlirkən təəccüb etmək özü qəribə görünürdü. Lakin bu gəncin qəlbində elə bir kin və nifrət vardı ki, o, nə qədər vasvası və tələbkər olsa da, bu tələbkərliyi bəzən bir gənc tələbkərliyi dərəcəsinə varsa da, belə cır-cındırla küçəyə çıxmaqdan heç xəcalət çəkmirdi. Lakin küçədə tanış bir adama, yaxud ümumiyyətlə, rast gəlmək istəmədiyi əvvəlki yoldaşlarına rast gəlsəydi, o, əlbəttə utanardı... Bu zaman küçə ilə yekə bir yük atı qoşulmuş iri bir arabada bir sərxoş aparılırdı; araba bu cavan oğlanın yanından keçəndə o sərxoş birdən çıxır dedi: “Adə ey, ay alman şlyapaçısı!” və əli ilə onu göstərərək səsi yetdikcə bağırırdı; cavan oğlan bunu eşidəndə birdən dayandı və əsəbi halda öz şlyapasından yapışdı. Onun şlyapası hündür, girdə, Simmerman şlyapası idi; lakin o çox köhnə idi, rəngi solub bozarmış, ora-burası deşilmişdi, üstü ləkə-ləkə idi, kənarları yox idi, həm də çox eybəcər bir şəkildə yan tərəfə qatlanmışdı. Lakin bu cavan oğlanı xəcalət hissi deyil, tamamilə başqa bir hiss bürüdü, bu, hətta qorxuya bənzəyirdi.

O, karıxmış halda mızıldandı:

– Mən bunu bilirdim! Mən elə belə də güman edirdim! Bu hər şeydən pisdir! Bax belə mənasız bir şey, belə axmaqcasına xırda bir şey bütün işi poza bilər! Bəli, bu şlyapa həddindən artıq gözə çarpır... Güllünc şlyapadır, ona görə də gözə çarpır... Mənim əynimdəki cır-cındıra mütləq bir furajka lazımdır, qoy lap köhnə, yastı-yapalaq bir şey olsun, necə olsa bu eybəcərdən yaxşıdır! Heç kəs başına belə şey qoymur; lap bir verstlikdən gözə çarpır, yadda qalar... Əsas məsələ də budur ki, yadda qalar, bir sübut olar... Bu işdə gərək elə eləyəsən ki, mümkün qədər gözə çarpmayasan... Əsas da elə xırda şeylərdir, xırda şeylər... Bax, bu xırda şeylər həmişə adamı məhv edir, hər şeyi məhv edir...

O, çox uzağa getməyəcəkdi; o, hətta yaşadığı evin darvazasından oraya neçə addım olduğunu da bilirdi: düz yeddi yüz otuz addım idi! Bir dəfə o bərk xəyala dalarkən öz addımlarını saymışdı. O zaman hələ heç özü də xəyalına inanmırdı, ancaq bu xəyalın çirkin, lakin adamı yoldan çıxaran cəsarəti ilə özünü əsəbiləşdirirdi. İndi bunun üstündən bir ay keçmişdi, indi o, həmin məsələyə başqa cür baxmağa başlamışdı, o, öz zəifliyi və tərəddüd göstərməsi haqqında öz-özünü acıqlandıran sözlər söyləsə də, bu “çirkin” xəyalı qeyri-ixtiyari olaraq

bir iş hesab etməyə adət eləmişdi, ancaq hələ də öz-özünə inanmırdı. O, hətta indi bu işi bir balaca sınaqdan keçirməyə gədirdi, buna görə də hər addımda həyəcanı artırırdı.

O, ürəyi döyünə-döyünə, bədəni əsəbi halda titrəyə-titrəyə nəhəng bir evə yaxınlaşdı; evin bir üzü kanala, o biri üzü N. küçəsinə baxırdı. Bu ev başdan-başa xırda mənzillərdən ibarət idi: burada cürbəcür sənət sahibi – dərzilər, çilingərlər, aşpaz qadınlar, müxtəlif almanlar, özlərini satmaqla dolanan qızlar, xırda məmurlar və sairə yaşayırdı. Evə gələnlər, evdən gedənlər bir ucdan evin hər iki darvazasından və hər iki həyətidən girib çıxırdılar. Burada iki-üç dalandar vardı. Cavan adam bu dalandarlardan heç birinə rast gəlmədiyindən sevinib dərhal darvazadan sivişib, özünü sağ tərəfdəki pilləkənə verdi. Pilləkən qaranlıq və dar idi; bunu o, çoxdan öyrənmişdi, bilirdi və belə bir şərait onun xoşuna gəlirdi: belə qaranlıq yerdə hətta sizinlə maraqlanan bir adam da təhlükəli deyildir. O, dördüncü mərtəbəyə qalxıb qeyri-ixtiyari olaraq düşündü: “Mən ki, indi belə qorxuram, bəs onda fürsət tapıb doğrudan da əsil iş əl atanda nə olacaq?..” Soldatlığı bitirmiş, indi isə hərbçilik edən bir neçə adam bu yerdə cavan oğlanın yolunu kəsdilər: onlar bir mənzildən mebel çıxarırdılar. O əvvəldən də bilirdi ki, bu mənzildə məmurluq edən bir nəfər ailəli alman yaşayır. “Deməli, bu alman indi buradan köçür, deməli, dördüncü mərtəbədə, bu pilləkənin başında bir müddət ancaq o qarı yaşayacaq, o biri mənzil boş olacaq. Bu yaxşı oldu... Hər ehtimala qarşı...” – deyərək o düşündü və qapının zəngini basdı. Zəng zəif səsləndi, sanki o, misedən deyil, tənəkədən qayrılmışdı. Belə evlərin kiçik mənzillərində zənglərin çoxusu belə olur. Zəngin necə səsləndiyi onun yadından çıxmışdı, buna görə də bu qərribə səs elə bil ki, birdən onun yadına nəse saldı və nəyi isə onun təsəvvüründə aydınca canlandırdı... O bərk diksindi: bu dəfə onun əsəbləri yaman zəifləmişdi. Bir az sonra qapı azca açıldı: mənzil sahibəsi qapının arasından aşkar şübhə ilə ona baxırdı – qaranlıqda yalnız onun pərıldayan gözləri görünürdü... Lakin pilləkəndə çoxlu adam görüb ürəkləndi, qapını tamam açdı. Cavan oğlan arakəsməsi olan qaranlıq bir dəhlizə girdi: arakəsmənin o biri tərəfində xırda bir mətbəx vardı. Qarı içəri girən adamın qabağında kirimişcə durub, sualedici bir nəzərlə ona baxdı. Bu, çox balaca, arıq bir qarı idi; altmış yaş olardı; iti, acıqlı baxışları, sivri, balaca burnu vardı; başı açıq idi. Az ağarmış açıq-sarışın saçına çoxlu yağ sürt-

müşdü. Toyuq qıçına oxşayan nazik, uzun boynuna cındır bir flanel parça sarıymışdı; hava isti olsa da, çiyinə rəngi solmuş, yırtıq bir xəz canlıq atmışdı. Qarı tez-tez öskürür və nıqqıldayırdı; yəqin ki, cavan oğlan ona xüsusi bir nəzərlə baxmışdı, çünki birdən qarının gözlərində bayaqkı şübhə sezildi.

Cavan oğlan nəzakətli olmaq lazım gəldiyini xatırlayaraq azca baş aydı və tələsik mızıldandı:

– Raskolnikovam, tələbəyəm, bir ay əvvəl sizin yanınıza gəlmişdim.

Qarı yenə də sualedici baxışlarını onun üzündən ayırmayaraq, aydın bir ifadə ilə dedi:

– Yadımdadır, atam, sizin bura gəldiyiniz çox yaxşı yadımdadır.

Raskolnikov bir az özünü itirdi, qarının şübhələnməsinə təəccüb edərək sözünə davam etdi:

– Bəli... yenə də elə bir iş üçün gəlmişəm...

Sonra Raskolnikov ağır bir hiss ilə öz-özünə dedi:

“Bəlkə də o, həmişə belə olmuşdur, mən əvvəllər bunu duymamışam...”.

Qarı dayanıb sanki fikrə getdi, sonra kənara çəkildi, otağın qapısını göstərərək, qonağı qabağa buraxıb dedi:

– Keçin, atam.

Raskolnikov, sarı divar kağızı çəkilmiş və ətirşah dibçəkləri qoyulmuş pəncərələrindən kisəyi pərdə asılmış kiçik bir otağa girdi; bətan günəşin işığı içəri düşüb, otağı yaxşı işıqlandırmışdı. Birdən onun fikrindən, sanki təsadüfi olaraq, belə bir şey keçdi: “Deməli, onda da otağa belə gün düşəcəkdir!” Şeylərin yerini mümkün qədər yaxşı bilmək və yadda saxlamaq üçün o, tez otağı gözdən keçirdi. Lakin otaqda elə bir şey yox idi. Məbelin hamısı çox köhnə idi; özü də sarı ağacdan qayrılmışdı; burada çox iri və qabarıq yumurtaşəkilli bir stol, iki pəncərə arasına qoyulmuş və üstündən kiçik bir güzgü asılmış tualet mizi, divarın yanında isə bir neçə stul vardı; divara sarı çərçivəli iki-üç ucuz şəkil vurulmuşdu, şəkillərdə əllərində quş tutan alman qızları təsvir edilirdi. Otağın bütün məbeli bundan ibarət idi. Küncdə, kiçik bir ikona qabağında çıraq yanırdı. Hər şey tər-təmizdi: mebellər, otağın taxta döşəməsi, hər şey par-par parıldayırdı. Raskolnikov öz-özünə dedi: “Bu, Lizavetanın işidir”. Bütün mənzildə zərrəcə toz tapmaq olmazdı. Sonra o düşünərək əlavə etdi: “Kinli və qoca dul arvadların otağı həmişə təmiz olur”. O biri kiçik otağın qapısı qabağından asılmış çit pər-

dəyə yanakı və maraqla baxdı; orada qarının yatağı, bir də bir kamod vardı. Bu otağa o, heç girməmişdi. Bütün mənzil bu iki otaqdan ibarətdi.

Qarı otağa girib, Raskolnikovun düz üzünə baxmaq üçün yenə də lap onun qabağında dayandı və sərt bir ifadə ilə soruşdu:

– Nə lazımdır?

– Girov qoymağa şey gətirmişəm, budur!

Raskolnikov cibindən köhnə, yastı bir gümüş saat çıxartdı. Saatin dal tərəfində qlobus təsvir olunmuşdu; zənciri poladdandı.

– Əvvəlki girovun da vaxtı çatıb. Üç gündür ki, ay qurtarıb.

– Mən sizə bir ayın da faizini verərəm; səbr edin.

– Səbr edəcəyəm, ya sizin şeyinizi elə indi satacağam – bu, mənim öz işimdir, atam.

– Alena İvanovna, saata nə qiymət qoyacaqsınız?

– Atam, lap boş şey üçün gəlirsiniz, elə hesab eləyin ki, bu heç nəyə dəyməz. Keçən dəfə sizə üzük üçün iki kağız manat vermişəm, amma onun lap təzəsini zərgərdən manat yarım almaq olar.

– Dörd manat verin, mən onu geri alaram, atamdan qalandır. Mən bu yaxında pul alacağam.

– Manat yarım, faizi də qabaqcadan, istəyirsinizsə verim.

Raskolnikov həyəcanla dedi:

– Manat yarım?

– İxtiyar sizindir.

Qarı saati ona uzatdı. Raskolnikov saati aldı və elə hirsələndi ki, az qaldı çıxıb getsin, amma elə o saat fikrini dəyişdi, yadına düşdü ki, getməyə daha başqa yer yoxdur, bir də axı bura ayrı bir iş üçün də gəlmişdir...

Kobudcasına:

– Verin! – dedi.

Qarı açarı çıxarmaq üçün əlini cibinə saldı, qapısından pərdə asılmış o biri otağa keçdi. Raskolnikov otağın ortasında tək qalıb maraqla qulaq asmağa və düşünməyə başladı. Qarının kamodu necə açdığı eşidilirdi. “Kamodun yəqin yuxarı gözüdür, – deyə düşündü. – Deməli, açarları o, sağ cibinə qoyur... Açarlar hamısı bir yerdədir, polad halqaya keçirilmişdir... Onların içində bir açar var, hamısından böyükdür, üç dəfə, özü də diş-dişdir, bu, əlbəttə kamodun açarı deyil... Deməli, bir mücrü, ya bir sandıq da var... Bax, bu maraqlıdır. Bütün sandıqların açarı belə olur... Amma bu nə alçaq işdir mən tuturam...”

Qarı geri qayıtdı.

– Budur, atam, hər aya iki şahı faiz tutulsa, onda bir ay üçün sizdən manat yarım qabaqcadan on beş qəpik tutmaq lazımdır. İki əvvəlki manat üçün də, bu hesabla sizdən qabaqcadan iyirmi qəpik tutmaq lazımdır. Bunun da hamısı eləyir otuz beş qəpik. Saat üçün indi siz məndən bir manat on beş qəpik almalı olursunuz. Budur, alın.

– Necə? İndi bir manat on beş qəpik oldu?

– Bəli, düz bir manat on beş qəpik.

Raskolnikov mübahisə etmək istəməyib pulu aldı. O, qarıya baxır və getməyə tələsmirdi, sanki o yenə də bir şey demək, ya bir şey etmək istəyirdi, nə demək və nə etmək istədiyini sanki özü də bilmirdi...

– Alena İvanovna, bu günlərdə bəlkə sizə bir şey də gətirdim... gümüş... papiros qabıdır... dostumdan geri alan kimi gətirəcəyəm...

O, karıxıb susdu.

– Gətirəndə danışarıq, atam.

– Sağlıqla qalın... – Dəhlizə çıxanda o mümkün qədər sərbəst bir halda soruşdu: – Siz evdə elə tək olursunuz, bacınız yoxdur?

– Atam, bunun sizə nə dəxli var?

– Əlbəttə, dəxli yoxdur. Elə-belə soruşdum. Siz də o saat... Sağlıqla qalın, Alena İvanovna!

Raskolnikov lap tamamilə çaşqın halda bayıra çıxdı. Onun çaşqınlığı get-gedə artırdı. Pilləkəndən düşəndə hətta bir neçə dəfə dayandı, sanki bir şey onu bərk heyretə salmışdı. Küçəyə çıxanda həyəcanla öz-özünə dedi:

“Aman Allah, bu nə iyrenc fikirlərdir! Yoxsa mən... yoxsa mən...

– Sonra qəti bir ifadə ilə əlavə etdi: – Yox, bu boş şeydir, mənasız şeydir! Belə dəhşətli bir şey mənim ağılıma haradan gəldi? Gör mənim qəlbim necə çirkin bir şeyə qabilmiş! Xüsusilə çirkin, alçaq, iyrenc, iyrenc bir şeyə!.. Bir aydır ki, mən...”

O öz həyəcanını nə sözlə, nə təəccüblə ifadə edə bilirdi. Qarının yanına getməyə başlayandan bəri sonsuz bir ikrah hissi onun qəlbini sıxır və bulandırır, indi isə bu hiss elə bir dərəcəyə çatmışdı və elə aydın ifadə olunurdu ki, bilmirdi bunun əlindən necə yaxa qurtarsın. Səki ilə sərxoş kimi gedirdi, gəlib-gedəni görmürdü, onlara tounurdu; ancaq o biri küçədə özünə gəldi. Yan-yörəsinə baxdı, gördü ki, bir içki dükanı qabağında dayanmışdır; səkidən oraya pilləkənlə enmək lazımdı. Elə bu zaman içki dükanından iki sərxoş bir-birindən tuta-tuta,

söyə-söyə pilləkənlə küçəyə çıxırdı. Raskolnikov da çox düşünmədən aşağı endi. Hələ indiyə kimi o, içki dükanına girməmişdi, lakin indi onun başı hərlənirdi, bir də ki, yaman susamışdı, susuzluq onu əldən salmışdı. O soyuq pivə içmək istəyirdi, həm də ki, birdən-birə düşdü-yü zəifliyi o, aclıqda görürdü. Qaranlıq və çirklə bir bucaqda, stol dalında oturdu; stol onun əlinə yapışırdı; pivə gətirib çox iştahla bir stəkan içdi. Elə o saat da ürəyi sakitləşdi, fikri aydınlaşdı. Ümidlə öz-özünə dedi: “Bunlar hamısı boş-boş şeydir, bundan ötrü heç karıxmaq lazım deyildi! Bir stəkan pivə içdin, bir parça suxarı yedin – qurtardı: bir anda ağıl möhkəmlənir, fikir aydınlaşır, məqsəd müəyyənləşir!! Tfu, belə də miskinlik olar!” O, nifrətlə tüpürsə də, kefi açılmışdı, elə bil ki, bir anda dəhşətli bir yükədən azad olmuşdu. Orada olanlara dostcasına bir nəzər saldı. Lakin bu anda o, qəlbinin dərinliklərində hiss edirdi ki, yaxşılığa doğru olan bu meyil özü də xəstə bir haldır.

Raskolnikov içki dükanına girəndə orada az adam qalmışdı. Pirləkəndə rast gəldiyi iki sərxoşdan sonra dükandan dəstə ilə beş adam və qız çıxdı; onların qarmonu da var idi. Onlar gedəndən sonra dükən boşaldı və sakitlik oldu. Dükanda üç adam qaldı; onlardan biri azca kefli idi; pivə içirdi və üzədən meşşana oxşayırdı; yanındakı yoldaşı isə arxalıt geymiş, iri, kök, ağ saqqallı bir adamdı; arabir qəfildən yuxulu imiş kimi bədəninin yuxarı hissəsini atıb-tutur və bu zaman hansı bir şeyi isə yadına salmağa çalışaraq axmaqcasına bir şey oxuyurdu:

Arvadımı mən oxşadım il boyu,
Ar-vadımı mən ox-şadım il boyu...

Ya da birdən, yenə sanki yuxudan aylaraq, oxuyurdu:

Düşdü yolum Podyaçeskaya bir gün
Yenə gördüm, yenə tapdım mən onu.

Ancaq heç kəs onun bu sevincinə şərik olmurdu: içki yoldaşı dinib danışmır, hətta onun bu hərəkətlərinə ədavətlə, həm də şübhə ilə baxırdı. Burada bir adam vardı ki, üzədən qulluqdan çıxmış məmura oxşayırdı. O, ayrıca oturmuşdu, qabağında araq şüşəsi vardı; arabir araqdan içib ətrafına baxırdı. O da elə bil həyəcan içində idi.

II

Raskolnikov izdihama öyrənməmişdi; əvvəldə dediyimiz kimi, xüsusilə son vaxtlarda, adam olan yerdən qaçırdı. Amma indi nədənsə adamlara yaxın olmaq istəyirdi. Onun daxilində sanki yeni bir şey əmələ gəlir, eyni zamanda o, insanlara yaxın olmaq arzusu duyurdu. Bu bir ay içərisində bütün diqqətini cəlb edən sıxıntıdan, qəmginlik gətirən həyəcandan elə yorulmuşdu ki, bircə dəqiqə də olsa başqa bir aləmdə – qoy bu aləm necə bir aləm olursa-olsun – nəfəs almaq istəyirdi. Buna görə də içki dükanı nə qədər çirkli və üfunətli olsa da, o, məmnuniyyətlə burada oturub qaldı.

Dükan sahibi ayrı bir otaqda idi; lakin o, haradansa pilləkənlə enərək tez-tez baş otağa gəlirdi: hər şeydən əvvəl onun iri, qırmızı qatlaqlı, yağlanmamış, qəşəng uzunboğaz çəkməsi gözə çarpırdı. Əyninə çuxa və yamanca çirkələnmiş qara atlas jilet geymişdi, qalstuku yox idi; üzü isə, eynən dəmir qıfil kimi, elə bil yağlanmışdı. Piştaxtanın yanında on dörd yaşlı bir uşaq durmuşdu; ondan kiçik olan başqa bir uşaq da vardı, müştərilər bir şey istəyəndə o gətirirdi. Piştaxtanın üstündə doğranmış xiyar, qara suxarı və xırda-xırda kəsilmiş balıq vardı; bütün bu şeylərdən çox pis qoxu gəlirdi. İçəri elə bürkü idi ki, adam heç otura bilmirdi; hər şeydən elə ara qoxusu gəlirdi ki, deyirdin, elə bu havadan adam beşcə dəqiqədə keflənə bilər.

Elə təsadüflər olur ki, görürsən, heç tanış olmadığımız bir adamla, heç bircə kəlmə də söz söyləmədən, lap elə ilk baxışda, birdən maraqlanmağa başlayırıq. Raskolnikovdan bir az kənarda oturan və qulluqdan çıxmış məmura oxşayan adam ona belə təsir bağışladı. Raskolnikov sonralar bu ilk təəssüratı bir neçə dəfə xatırladı, hətta onu baş verəcək bir hadisənin qabaqcadan ürəyə daman bir duyğusu hesab etmişdi. O, elə bir ucdan məmura baxırdı; həm də ona görə baxırdı ki, məmur gözünü ondan çəkmirdi, görünür o adam çox istəyirdi ki, Raskolnikovla söhbət eləsin. İçki dükanında olan başqa adamlara isə, o cümlədən dükan sahibinin özünə də, o adət etdiyi bir şey kimi, hətta can sıxıntısı ilə, bir qədər də təkəbbürlü bir etinasızlıqla baxırdı, sanki onlar aşağı vəziyyətdə olan və inkişafca ondan aşağıda duran adamlardı, onlarla onun heç bir söz-söhbəti ola bilməzdi. Bu məmurun yaşı əllindən çox olardı; orta boylu, möhkəm bədənli bir adamdı; saç ağarmağa başlayırdı; başının xeyli yeri dazlaşmışdı; həmişə sərxoşluq etdiyindən sarı, hətta bir qədər yaşıla çalan üzü şişmişdi; şişkin göz

qapaqları arasından işıldayan xırdaca gözləri bir az qızarmışdı, lakin canlı idi. Bu adamda nəşə çox qəribə bir şey nəzərə çarpırdı; onun baxışları elə bil ki, hətta böyük bir iftixarla parıldayırdı; bu baxışlarda mənə da vardı, ağıl da, lakin eyni zamanda, onlarda sanki sərsəmlilik duyulurdu. Onun əynində köhnə, cırıq bir qara frak vardı; frakın birçə düyməsi qalmışdı, o birilər qırılıb tökülmüşdü; bu düymə də az qalırdı qopub düşsün; frakını o bu düymə ilə düymələyirdi, bununla da, görünür, ədəb-ərəkandan kənar olmaq istəmirdi. Qədək jiletinin altından tamam əzilmiş, çirkələnmiş, şərab tökülmüş döşlüyü görünürdü. Üzü, məmur qaydası ilə qırılmışdı, ancaq çoxdan qırılmışdı, çünki çal və sərt tüklər sıx-sıx çıxaraq üzünü basmışdı. Bu adamın hərəkətlərində də həqiqətən məmurlara xas olan bir mütəbərlik vardı. Lakin o özünü narahat hiss edirdi; saçını əlləri ilə qarışdırır, yırtıq dirsəklərini içki tökülmüş, yapışqan kimi ələ yapışan stola qoyub, başını arabir dərdli-dərdli əlləri içinə alırdı. Axırda o düz Raskolnikovun üzünə baxıb, möhkəm bir səslə bərkədən dedi:

– Hörmətli cənab, cəsərət edib, ləyaqətli söhbət üçün sizə müraciət edə bilərəmmi? Zira siz hərçənd yaxşı bir görkəmə malik deyilsiniz, amma mənim təcrübəm sizin oxumuş və içkiyə adət etməmiş bir adam olduğunuzu nəzərimə çatdırır. Mən özüm həmişə təhsillə birləşmiş sədaqətli hisslərə hörmət etmişəm. Bundan əlavə, titulyarnı sovetnikəm, familiyam da Marmeladovdur; titulyarnı sovetnik. Cəsərət edib soruşuram: iltifat buyurub qulluq edirsinizmi?

Cavan oğlan:

– Xeyr, oxuyuram... – deyər cavab verdi; o, qismən bu adamın həm belə xüsusi bir təmtəraqla danışmasına, həm də düz ona müraciət etməsinə təəccüb etdi. Bundan əzca əvvəl o ani olaraq bir adamla, hər nə şəkildə olur-olsun, yaxınlıq etmək arzusu duymuşdu, lakin indi, bu adam doğrudan da ona müraciət edib, ilk dəfə söz söylədikdə o yenə də dəyişdi: yenə əvvəlki kimi, ona yaxınlaşan ya ancaq yaxınlaşmaq istəyən hər bir yad adama qarşı duyduğu ikrah və nifrət hissini duydu.

Məmur:

– Deməli, tələbəsiniz, ya da əvvəllər tələbə olmusunuz, – deyər səsləndi. – Mən elə də güman edirdim! Hörmətli cənab, təcrübə, uzun zaman davam edən təcrübə özünü hiss etdirir! – O, öz-özünü öymək əlaməti olaraq, barmağını alnına qoydu. – Tələbə olmusunuz, ya da elm aləmində dolaşmısınız! İcazə verin...

O, yerindən qalxdı, səntilədi, qabağındakı araq şüşəsini və stəkani götürüb, Raskolnikova sarı gəltdi, ondan bir az yana oturdu. O, kefli idi, lakin gözəl və zirək danışdı, ancaq hərdənbir azca danışdığını çaşdırır, sözünü uzadırdı. O nə isə böyük bir ehtirasla söhbətə başladı, sanki bir ay idi heç kəslə danışmamışdı.

O, az qala lap təntənə ilə sözə başladı:

– Hörmətli cənab, kasıblıq ayıb deyil, – bu bir həqiqətdir! Mən onu da bilirəm ki, əyyaşlıq da yaxşı şey deyil, – bu da həqiqətdir. Amma hörmətli cənab, yoxsulluq ayıbdır. Kasıblıqda siz hələ də fitri hisslərinizin nəcibliyini mühafizə edirsiniz, yoxsulluqda isə heç kəs heç vaxt bu hisslərinin nəcibliyini mühafizə edə bilməz. Yoxsulluq üstündə adamı, daha artıq təhqir etmək üçün, insan məclisindən süpürgə ilə süpürüb bayıra atırlar, heç ağacla da qovmurlar; yaxşı da edirlər, çünki yoxsulluqda mən özüm-özümü birinci olaraq təhqir etməyə hazırım. Buradan da yol birbaşa içki dükanına gedir! Hörmətli cənab, bir ay bundan əvvəl c. Lebezyatnikov mənim arvadımı bərk döymüşdü, onu da bilin ki, mənim arvadım mənim kimi deyil! Başa düşürsünüzmü? İcazə verin sizdən bir şeyi də soruşam, – lap eləcə adi maraq üçün: siz iltifat buyurub, gecələr Nevada, ot baraklarında qalmısınızmi?

Raskolnikov:

– Xeyr, – dedi, – qalmamışam. Bu nə olan şeydir?

– Amma mən oradan gəlirəm, özü də beş gecədir ki, orada qalırım...

Marmeladov araqdan bir stəkan töküb içdi, fikrə getdi. Doğrudan da onun paltarının, hətta saçının ora-burasına yapışmış qalmış ot qırıntıları görünürdü. Çox güman ki, o beş gündür heç soyunmamış və əl-üzünü yumamışdı. Xüsusilə əlləri çox çirkdi: yağlı və qırmızı idi, dırnaqları qapqara idi.

Onun danışığı elə bil hamıda ümumi, lakin tənbel bir maraq oyatdı. Xidmətçi uşaqlar piştaxtanın dalında astadan gülməyə başladılar. Dükən sahibi bu “oyunbaz”a qulaq asmaq üçün elə bil ki, qəsdən yuxarı otaqdan aşağı endi, tənbel-tənbel, lakin vüqarla əsnəyərək, gəlib bir az kənarı oturdu. Görünür, Marmeladovu burada çoxdan tanıyırdılar. Yəqin ki, o, tanımadığı müxtəlif adamlarla burada tez-tez söhbət etdiyi üçün belə təmtəraqla danışmağa adət etmişdi. Bəzi əyyaşlarda bu adət bir ehtiyac şəklini alır, ən çox da o əyyaşlarda ki, evdə onlarla sərt və amansız rəftar edirlər. Buna görə onlar içki məclislərində həmişə

sanki özlərinə haqq qazandıрмаğa, əgər mümkünsə, hətta hörmət qazanmağa çalışırlar.

Dükançı bərkdən dedi:

– Oyunbaz! Əgər məmursan – bəs niyə işləmirsən, niyə qulluq eləmirsən?

Marmeladov ancaq Raskolnikova müraciət edərək, ona cavab verdi, sanki sualı ona Raskolnikov vermişdi:

– Niyə qulluq eləmirəm, hörmətli cənab, niyə qulluq eləmirəm? Yoxsa siz elə bilirsiniz ki, belə boş yerə sürünməkdən mənim ürəyim ağrımır? c.Lebezyatnikov bir ay bundan əvvəl öz əli ilə mənim arvadımı döyəndə, mən də sərxoş halda taxtın üstündə uzananda, elə bilirsiniz, mən onda əzab çəkmirdim? İcacə verin, cavan oğlan, sizdən bir şey soruşum: heç elə olubmu ki... bəli!.. gedib ümitsiz yerə bir adamdan borc istəyirsiniz?

– Olub... ancaq necə yəni ümitsiz yerə?

– Yəni ona görə ümitsiz yerə ki, – əvvəldən bilirsiniz, bundan heç bir şey çıxmıyacaq. Məsələn, siz əvvəlcədən və qəti bilirsiniz ki, bu adam, bu son dərəcə xoşniyyət, xeyirxah vətəndaş sizə qəti surətdə pul verməyəcək; soruşuram: axı niyə də versin? Axı o bilir ki, mən bu pulu ona qaytarmıyacağam! Mənə rəhmi gəldiyi üçün versin? Lakin c. Lebezyatnikov yeni fikirləri izləyən adamdır, bu yaxında o mənə dedi ki, bizim zamanımızda başqasına rəhm etmək elm tərəfindən qadağan edilmişdir; siyasi iqtisadın rəvac tapdığı İngiltərədə indi belə edirlər. Soruşuram: niyə axı o versin? Bəli, qabaqcadan bilə-bilə ki, verməyəcək – yenə də yola düşürsünüz və...

Raskolnikov soruşdu:

– Onda daha getmək niyə?

– Əgər getməyə ayrı adam yoxsa, ayrı yer yoxsa, onda necə olsun? Axı hər bir adam heç olmasa gərək bir yerə gedə bilsin. Bəli, elə vaxt olur ki, adam mütləq gərək bir yerə getsin – hara olur-olsun! Mənim doğma qızım da birinci dəfə sarı biletlə gedəndə, mən də getdim... – Marmeladov bir qədər narahat halda Raskolnikova baxaraq, sözarası əlavə etdi: – ...çünki mənim qızım sarı biletlə yaşayır. – Piştaxta dalarında duran iki xidmətçi uşaq pıqqıldayıb güldü, dükançı özü də gülümsədi, Marmeladov bunu görüb dərhal və görünür sakitcə dedi: – Eybi yoxdur, hörmətli cənab, eybi yoxdur! Eybi yoxdur! Belə şeylər daha məni darıxdırmır, çünki bunlar hamıya məlumdur, bütün gizli

şeylər aşkara çıxır; mən buna nifrətlə deyil, sakit baxıram. Qoy nə deyirlər, desinlər! “Bəni-adəmdir!” İcazə verin, cavan oğlan, siz... Yox, qoy daha qüvvətli, daha təsirli deyim: siz bu saat mənə baxdığınız halda qəti deyə *bilərsinizmi*, ya *cəsarət edib* deyə bilərsinizmi ki, mən donuz deyiləm?

Raskolnikov heç bir kəlmə də danışmadı.

Otaqda yenə də astadan güldülər. Natiq yenə də onların sakit olmasını gözlədi və bu dəfə hətta daha artıq bir ləyaqətlə sözüne davam etdi:

– Yaxşı da! Yaxşı da, qoy mən donuz olum, amma o xanımdır! Mən heyvan sifəti almışam, amma Katerina İvanovna, mənim arvadım – təhsil görmüş bir adamdır, özü də ştabs-zabit qızıdır. Qoy, qoy mən lap əclaf olum, axı o yüksək bir qəlbə malikdir, həm də nəcib hisslərlə tərbiyələnmişdir. Bununla belə... ah, onun mənə yazığı gəlsəydi! Hörmətli cənab, hörmətli cənab, axı hər adamın gərəkdir heç olmasa elə bir yeri olsun ki, orada ona da yazığı gələnin olsun! Amma Katerina İvanovna alicənab bir arvad olsa da, ədalətsizdir... Hərçənd mən özüm də başa düşürəm ki, o mənim birçəyimi yolanda da ayrı şey üçün deyil, ancaq mənə ürəyi yandığı üçün yolur (Marmeladov yenə də gülüş səsini eşidib, tam bir ləyaqətlə öz sözünü təsdiq etdi: – çünki, cavan oğlan, heç sıxılmadan təkrar edirəm: o mənim birçəyimi yolur). Ancaq, ilahi, heç olmasa o bircə dəfə... Yox! Yox! Bütün bunlar əbəsdirdir, heç demək də lazım deyil! Lazım deyil!.. Çünki mənim istədiyim bir neçə dəfə olmuşdur, bir neçə dəfə mənə rəhm etmişlər, amma... nə etməli, mənim xasiyyətim belədir, mən anadangəlmə heyvanam!

Dükənçi əsnəyərək dedi:

– Əlbəttə!

Marmeladov qəti bir hərəkətlə yumruğunu stola vurdu:

– Nə etməli, mənim xasiyyətim belədir. Bilirsinizmi, bilirsinizmi, cənab, mən hətta onun corabını da satıb içkiyə vermişəm! Ayqqabısını yox ey, ayaqqabı olsaydı, yenə bir şeyə oxşardı, corabını, onun corabını satıb içkiyə vermişəm! Keçi tükündən olan ləçəyini də satıb içkiyə vermişəm. Bu ləçəyi ona bağışlamışdılar; bu onun özününkü idi, mənimki deyildi, mən almamışdım. Biz soyuq bir otaqda yaşayırdıq; bu qış ona soyuq dəymişdi; öskürür, öskürəndə indi döşündən qan gəlir. Üç də körpə uşağımız var. Katerina İvanovna səhərdən axşama kimi işləyir, yuyub təmizləyir, uşaqları da yuyundurur, çünki lap

uşaqlıqdan təmizliyə adət etmişdir;  z n n də ki, ciyərləri zəifdir, vərəm xəstəliyinə tutula bilər, mən bunu hiss edirəm! Elə bilirsiniz hiss etmirəm? N  qədər çox i ir ms , bir o qədər çox hiss edirəm. Ona görə də içirəm ki, i kid  mərhəmət v  hiss axtarıram... içirəm,  nk  bərk əzab çəkmək istəyirəm!

Marmeladov bunu deyib ümidsizlik içində başını stola sarı əydi.

Sonra yenə də başını qaldırıb s z n  davam etdi:

– Cavan oğlan, sizin özünüz də mən bir kədər ifadəsi oxuyuram. Siz içəri girən kimi mən bu kədəri sizin özünüz də oxudum, ona görə də dərhal sizə müraciət etdim. Mən  z həyatımı sizə nağıl etməklə  z m  bu t nb l v  avara adamların qabağında biabır eləmək fikrində deyiləm, bunsuz da onlar hər şeyi bilirlər, – bunu söyləməklə mən, təhsil almış həssas bir adam axtarıram. Bilin ki, mənim arvadım quberniyanın nəcib dvoryanlar institutunda tərbiyə almışdır, buraxılış gecəsində qubernatorun və başqa şəxslərin qarşısında örpəklə rəqs etmişdir, buna görə də qızıl medal v  tərifnamə almışdır. Medalı... bəli, medalı satmışıq...  z  də çoxdan satmışıq... H !.. Tərifnamə isə hələ indiyə qədər sandıqda yatıb qalır, bu yaxında Katerina İvanovna onu mənzil sahibəsinə göstərdi. H r end onun ev sahib sil  həmişə dava-dalaşı olur, ancaq o heç olmasa bir adamın qabağında öyünmək, keçmiş x şb xt günlərini ona nağıl etmək istəmişdi... Mən onu qınamıram, yox, qınamıram,  nk  onun keçmiş həyatından bircə bu xatirə qalmışdır, qalan hər şey məhv olub getmişdir! Bəli, bəli, o hirsli, məğrur, heç kəsin qabağında  yilm y n bir adamdır. D ş m ni də  z  yuyur, yavan qara ürəklə də dolanır, amma  z n  qarşı hər-m tsizliyə yol vermir. Buna görə c. Lebezyatnikovun kobudluğunu cavabsız qoymaq istəmədi; c. Lebezyatnikov da bunun üstündə onu d y nd , o d y lm kd n daha artıq təhqir edildiyi   n yatağı düşdü. Mən onu dul almışam;  z n n də bir-birindən azca kiçik    uşaqı vardı.  vv lki  ri piyada zabiti imiş; onu sevirmiş; sevdiyi   n də ona qoşulub atası evindən qa ıbmiş.  rini həddindən artıq istəyirmiş; lakin o qumara qurşanmış, məhkəməyə düşmüş, eləcə də ölüb getmişdir. Axır vaxtlarda  ri onu d y rm ş, o da bunun cavabını verirmiş, borclu qalmırmış, mənə bu olduğı kimi, həm də lap sənədlərlə məlumdur; bununla belə hələ indi də onu göz yaşı ilə xatırlayır, onu nümunə göstərib məni danlayır; mən buna sevinirəm,  nk  xəyalında da olsa bir zamanlar x şb xt olduğunu zənn edir.  ri öləndən sonra o,

üç körpə uşaqla uzaq, vəhşi bir qəzada qalmışdı; onda mən də orada qulluq edirdim. Mən cürbəcür hadisələr görmüşəm, amma o elə bir yoxsulluq içində yaşayırdı ki, bunu heç deməyə söz tapmıram. Onun ata-anası, bütün qohum-əqrəbası ondan üz döndərmişdi. O da məğrur idi, həddindən artıq məğrur idi. Elə o zaman, hörmətli cənab, elə o zaman mən ona evlənmək təklifində oldum, çünki onun çəkdiyi əzaba mən sakit baxa bilmirdim. Mən özüm də dul idim, birinci arvadımdan on dörd yaşlı bir qızım qalmışdı... İndi özünüz fikirləşin: o, oxumuş və tərbiyə almış bir qadıncı, özü də məşhur bir familiyadandı, indi görün onun yoxsulluğu nə dərəcəyə gəlib çatmışdı ki, o, mənə ərə getməyə razı oldu. Ancaq necə razı oldu! Göz yaşsı tökə-tökə, hönkür-hönkür ağlaya-ağlaya razı oldu! Çünki ayrı əlacı yox idi. Başa düşürsünüzmü, başa düşürsünüzmü, hörmətli cənab, ayrı əlacı yox idi nə deməkdir?! Yox? Siz hələ bunu başa düşürsünüz... Düz bir il mən öz vəzifəmi pak və müqəddəs yerinə yetirdim, buna heç toxunmadım da (o barmağımı qabağındakı araq şüşəsinə vurdu), çünki mənim qəlbim var. Ancaq yenə də onun xoşuna gəlmədim, bu yandan da işdən çıxdım; bunun da təqsiri məndə deyildi: dəftərxanada dəyişiklik olmuşdu; bax, onda buna əl atdım! İndi il yarım olar ki, biz bir çox yerləri gəzdikdən, başımız bir çox müsibətlər çəkdikdən sonra axırda gəlib, çoxlu abidələrlə bəzədilmiş bu gözəl şəhərə çıxdıq. Burada da özümə qulluq tapdım... Tapdım da, itirdim də. Başa düşürsünüzmü? Ancaq burada öz təqsirim ucundan itirdim, çünki mənim xasiyyətim özünü bürüzə verdi... İndi biz Amaliya Fyodorovna Lippevexzelin mənzilində, bir bucaqda yaşayırıq, ancaq nə ilə yaşayırıq, mənzil kirayəsini haradan veririk – bundan xəbərim yoxdur. Orada axı bizdən başqa da yaşayənlər çoxdur... Bir hay-küy, bir biabırçılıq olur – gəl görəsən... Hə!.. bəli... Bu zaman mənim birinci arvadımdan olan qızım daha böyümüşdü. Bu qızım ögey anasından nə müsibətlər çəkmədi... bu barədə susuram. Çünki Katerina İvanovnanın qəlbi alicənab hisslərlə dolu olsa da, o hirsli, əsəbi bir qadıncıdır, görürsən ki, özündən çıxır... Bəli! Bunu heç yada salmağın da mənası yoxdur! Sonya təhsil-tərbiyə görməmişdir, – bunu özünüz təsəvvür edə bilərsiniz. Dörd il bundan qabaq mən onunla coğrafiya, bir də ümumdünya tarixini keçmək fikrinə düşdüm; ancaq həm özüm bu şeyləri yaxşı bilmirəm, həm də bunun üçün əməlli bir dərs kitabı yox idi; çünki o kitablar ki, vardı... bəli... İndi onlar daha yoxdur, mənim ona dərs deməyim də bununla

qurtardı. Gəlib İran padşahı Kirdə dayandıq. Sonra o, hədd-bülüğa çatanda, bir neçə aşiqanə kitab da oxudu; bu yaxında da, cənab Lebezyatnikovun vasitəsilə, Lüisin fiziologiyasını – lütfən belə bir kitab eşitmisinizmi? – böyük bir maraqla oxudu, hətta bizə ondan ayrı parçalar da danışdı: bax, onun bütün təhsili bundan ibarətdir. İndi, mənim hörmətli cənabım, öz tərəfimdən sizə belə bir əlavə sualla müraciət edirəm: sizin fikrinizcə, kasıb, amma ismətli bir qız namuslu əməklə çoxmu pul qazana bilər? Əgər o namuslu isə və xüsusi bir istedadı yoxsa, bir də ki, səhərdən axşama kimi işləməzsə, gündə heç on beş qəpik də qazana bilməz! Statski sovetnik Klopştok İvan İvanoviç, – lütfən eşitmisinizmi? – Hələ indiyə qədər holland kətanindən altı köynəyin nəinki tikiş haqqını verməmişdir, hələ bir təpiklərini yerə döyə-döyə ona nalayiq sözlər də deyib qovmuşdur, bəhanəsi də bu olmuşdur ki, guya köynəklərin yaxası götürülən ölçüyə düz gəlmir, özü də əyri tikilmişdir. Bu yandan da uşaqlar acdır... Katerina İvanovna da əllərini ovuşdura-ovuşdura otaqda gəzişir, üzündə də parça-parça qırmızı ləkələr əmələ gəlir. Belə xəstələrdə bu cür ləkələr həmişə olur. Gəzişə-gəzişə də Sonyaya deyir: “Müftəxorun biri müftəxor, bizdə yaşayırsan, yeyib içirsən, istidən istifadə eləyirsən...” Amma yemək-içmək haradandı – üç günlərlə uşaqların dilinə bir qırıq çörək də dəymir! Onda mən yerimdə uzanmışdım... Nə deyim axı... Sərxoş idim, eşitdim ki, mənim Sonyam (o dilsiz-ağızsız, yazıq bir qızıdır, məsumca bir səsi var... saçları açıq-sarımtıdır, özü arıqdır, bənizi də həmişə solğun olur), bəli, eşitdim ki, mənim Sonyam ona deyir: “Katerina İvanovna, yoxsa mən o işə gedim?..” Darya Fransovna ki, var – o pis niyyətli bir qadıdır, polis idarəsi də ona çoxdan bələddir, – üç dəfə mənzil sahibəsindən xəbər göndərmişdi... Sonra gördüm ki, Katerina İvanovna ona istehza ilə deyir: “Nə olsun ki? Niyə qoruyub saxlayırsan? Çox böyük bir matahmış”. Siz onu müqəssir tutmayın, müqəssir tutmayın, hörmətli cənab! Bu sözü deyəndə onun ağılı özündə deyildi: o həyəcanlı idi, xəstə idi, uşaqlar acından ağlayırdı, bir də ki, bu sözlər əsil mənasından daha artıq təhqir üçün söylənmişdi... Nə etməli, Katerina İvanovnanın xasiyyəti belədir; uşaqlar ağlayan kimi, lap elə acından ağlasalar da, o saat onları döyməyə başlayır. Saat altı olardı, gördüm ki, Soneçka ayağa qalxdı, yaylığını başına bağladı, burnunu geydi, otaqdan çıxıb getdi; bir də saat doqquzda geri qayıtdı. İçəri girən kimi düz Katerina İvanovnanın

yanına getdi, dinməz-söyləməz onun qabağına, stol üstünə otuz manat qoydu. Bircə kəlmə də demədi, başını qaldırıb heç baxmadı da, ancaq böyük, yaşıl dradedam örpəyi götürdü (bizdə ümumiliyə bir dəne dradedam örpək var), bu örpəklə başını, üzünü örtüdü, çarpayıda uzanıb üzünü divara çevirdi; ancaq çiyinləri, bir də ki, bütün bədənini titrəyirdi... Mən də elə əvvəlki kimi yerimdə uzanmışdım... Cavan oğlan, mən onda gördüm ki, Katerina İvanovna, həmçinin bircə kəlmə danışmadan, Sonyanın çarpayısına yaxınlaşdı, bütün axtamı onun ayaq tərəfində dizi üstə durdu, ayaqlarını öpdü, yerindən qalxmaq istəmirdi; sonra da onlar qucaqlaşdı bir yerdə yatdılar... bir yerdə... bəli... amma mən... sərxoş halda yerimdə uzanmışdım...

Marmeladov susdu, sanki onun səsi qırılmışdı. Sonra birdən tələsə-tələsə stəkani doldurub içdi və boğazını arıtladı.

Bir az susduqdan sonra sözüünə davam etdi:

– O vaxtdan bəri, cənab, o vaxtdan bəri mənim qızım Sofya Semyonovna, pis bir təsadüf nəticəsində və pisniyyətli adamların xəbərçilik etməsilə, – buna da xüsusilə Darya Fransovna bais oldu, guya ona görə ki, ona lazımı hörmət edilməmişdi, – sarı bilet almağa məcbur oldu, buna görə də daha bizimlə bir yerdə qala bilmədi, çünki Amaliya Fyodorovna onun bu evə gəlməsinə razı olmadı (amma əvvəl o özü Darya Fransovnaya kömək edirdi), cənab Lebezyatnikov da... bəli!.. Cənab Lebezyatnikovla Katerina İvanovnanın arasında bu hadisə elə Sonyanın üstündə baş verdi. Əvvəl cənab Lebezyatnikov özü Sonyanı ələ almaq istəyirdi, amma indi birdən guya namusa dolub deyirdi: “Heç ola bilərmə ki, mənim kimi ziyalı bir adam belə bir arvadla bir mənzildə yaşasın!”. Katerina İvanovna isə onun qabağından qaçmadı, Sonyanı müdafiə etdi... Nəticəsi də belə oldu ki, cənab Lebezyatnikov onu bərk döydü... İndi Soneçka bizim yanımıza çox vaxt hava qaralanda gəlir, həm Katerina İvanovnanın işini yüngülləşdirir, həm də bacardığı qədər pul gətirir. Özü isə dərzi Kapernaumovun mənzilində yaşayır, orada özünə bir otaq tutub. Kapernaumov özü axsaq və pəltək bir adamdır, çox böyük bir ailəsi var, onlar da hamısı pəltəkdir, arvadı da pəltəkdir... Hamısı bir otaqda olur, Sonyanın isə arakəsməli ayrı otağı var. Hə!.. Bəli... Çox kasıb, həm də pəltəkdirlər... bəli... onda mən səhər yuxudan duran kimi cır-cındırımı geyib Allaha dua elədim, İvan Afanasyeviç zati-alilərinin yanına getdim. İvan Afanasyeviç zati-alilərini lütfən tanıyırsınız mı? Yox? Elə bir Allah bəndəsini tanı-

mırsınız! O, mum kimidir. Allah-taalanın qarşısında lap mum kimi eriyr!.. İltifat buyurub mənim bütün dediklərimi dinlədikdə hətta gözləri yaşardı. Dedi ki: “Marmeladov, sən bir dəfə məni aldatmısan... Bu dəfə səni öz məsuliyyətim altında yenə də qulluğa götürürəm, – elə belə də dedi, – bunu yadından çıxartma, get işlə!”.

Mən öz fikrimdə onun ayaqlarını öpdüm, çünki o, yüksək mənşəb sahibi idi, həm də yeni dövlət adamı, yəni yüksək fikirli bir adamdı, o doğrudan da qoymazdı ki, mən onun ayağından öpüm. Evə qayıtdım, elə ki, dedim yenə də qulluğa girmişəm, maaş alacağam, ilahi, heç bilirsiniz nə oldu...

Marmeladov yenə də böyük bir həyəcan içində susdu. Elə bu anda küçədən içəri onsuz da sərxoş olan, bir dəstə əyyaş girdi, qarı ağzında pulla tutulmuş bir şarmanka və yeddi yaşlı bir uşağın titrək səsi eşidildi: O, “Obamız” mahnısını oxuyurdu. Səs-küy düşdü. İçki dükanının sahibi və xidmətçilər gələnrlə məşğul oldular. Marmeladov içəri girənlərə əhəmiyyət verməyərək öz sözüinə davam etdi. O, elə bil ki, çox zəifləmişdi, lakin kefləndikcə daha çox danışmaq istəyirdi. Bu yaxında qulluq işində olan müvəffəqiyyətini xatırlamaqla o sanki canlanmışdı, bu hətta bir işiq kimi onun üzündə əks olunurdu.

– Cənab, bu söhbət beş həftə bundan əvvəl olmuşdu. Bəli... Elə ki, Katerina İvanovna da, Soneçka da bunu bildi, ilahi, elə bil ki, mən cənnətə düşdüm! Qabaq belə idi ki, mən heyvan kimi öz yerimdə yatıb qalırdım, ancaq söyüş eşidirdim! İndi onlar səs olmasın deyə pəncələri üstə gəzirdilər, uşaqları ağlamağa qoymurdular. Deyirdilər ki: “Semyon Zaxariç qulluqda yorulmuşdur, dincəlik, səs salmayın!” Səhər qulluğa getməmişdən əvvəl mənə doyunca qəhvə içirdirdilər! Qaymaqlı qəhvə! Haradansa xalis qaymaq axtarıb tapırdılar, eşidirsinizmi! Heç bilmirəm haradansa on bir manat yarım pul tapıb mənə layiqli üstbaş düzəldilər: uzunboğaz çəkmə, kolenkor manişka, özü də lap əlasından, gözəl bir vitsmundir. Hamısını da on bir manat yarım çox gözəl düzəltmişdilər. Birinci gün qulluqdan qaydında gördüm ki, Katerina İvanovna mənə iki cür xörək hazırlayıb: sup, bir də duzlu ətlə, qatıq otu ilə nəşə, – heç ömrümdə belə bir şey yeməmişdim. Katerina İvanovnanın heç paltarı yox idi... heç, amma indi elə geyinmişdi ki, elə bil qonaq gedəcəkdə, özü də elə bir şey geyməmişdi; o, heç nədən bir şey eləməyi bacarır: saçını darayır, təmizcə bir yaxalığ taxır, qolçaq taxır, bir də görürsən tamamilə ayrı bir adam olub – həm

cavanlaşıb, həm də qəşəngləşib. Mənim əziz balam Soneçka da ancaq pul ilə kömək eləyirdi, özü də deyirdi ki, hələlik mənim tez-tez sizin yanınıza gəlməyim yaxşı deyil, gəlsəm də gərək hava qaralandan sonra gələm ki, heç kəs görməsin. Eşidirsiniz də? Nahardan sonra yatmağa gəlmişdim, gör bir nə oldu: Katerina İvanovna səbr edə bilmədi, bir həftə əvvəl o ev sahibəsi Amaliya İvanovna ilə çox bərk dalaşmışdı, amma gedib onu qəhvə içməyə çağırırdı. İki saat oturdular, pıçıldaşdılar; Katerina İvanovna deyirdi ki, “Semyon Zaxaroviç indi qulluq eləyir, maaş alır, zati-alilərinin yanına özü gedibmiş, zati-aliləri özü onun qabağına çıxıb, buyurub ki, hamı gözləsin, özü isə Semyon Zaxaroviçin qolundan tutub, hamının qabağından keçib, öz kabinetinə aparıb”. Eşidirsinizmi, eşidirsinizmi? Sonra deyib ki, “Semyon Zaxaroviç, əlbəttə sizin xidmətləriniz mənim yadımdadır, hərçənd siz o yüngülməcazlıqdan, o zəiflikdən əl çəkmirdiniz, amma indi ki, söz verirsiniz, bir də ki, sizensiz bizim işlərimiz pis gedir (eşidirsiniz, eşidirsiniz!), belə olan surətdə indi mən sizin nəcibliklə verdiniz sözə əmin oluram”. Onu da sizə deyim ki, Katerina İvanovna bunların hamısını özündən uydurmuşdur, özü də səfehikdən yox, ancaq öyünmək üçün! Özü hər şeyə inanır, öz xəyalı ilə öz-özünü öyləndirir, vallah! Mən də onu qınamıram, mən onu belə işləri üstündə qınamıram!.. Altı gün bundan əvvəl mən ilk maaşımı Katerina İvanovnaya verəndə, – cəmi iyirmi üç manat qırx qəpik idi, – o mənə “əzizim” dedi; dedi ki, “Əzizim, sən nə yaxşısan!” – Özü də təklildə dedi, başa düşürsünüz də! Mənim axı nəyim yaxşı idi, məndən axı nə ər? Bununla belə üzümü çimdikləyərək dedi: “Əzizim, sən nə yaxşısan!”.

Marmeladov susdu, gülümsəmək istədi, lakin birdən çənəsi titrəməyə başladı. Ancaq özünü saxladı, ağlamadı. Bu içki dükanı, Marmeladovun pozğun siması, beş gün ot baraklarında gecələmək, onun qabağında olan araq şüşəsi, eyni zamanda onun öz arvadına, ailəsinə olan xəstə məhəbbəti Raskolnikovu heyrətə salmışdı. Raskolnikov onun söhbətinə diqqətlə, lakin xəstə bir hiss ilə qulaq asırdı, buraya gəlməsinə də pəşman olmuşdu.

Marmeladov özünü ələ alaraq bərkdən dedi:

– Hörmətli cənab, hörmətli cənab! Eh, cənab, bəlkə bunlar sizə də başqaları kimi gülməli görünür, bəlkə mən ailə həyatıma aid olan bu əhəmiyyətsiz təfsilatla, bu cəfəngiyatla sizi ancaq narahat edirəm? Lakin bunlar mənim üçün gülməli deyil! Çünki mən bunun hamısını

hiss edə bilirəm... Ömrümün o gözəl, o xoşbəxt gününü, o axşamı mən qanadlanmış xəyallarla keçirdim: yəni düşündüm ki, bu işləri necə yoluna qoyacağam: uşaqlara necə pal-paltar alacağam, arvadı necə sakit edəcəyəm, bircə övladım olan qızımı necə o biabırçı vəziyyətdən xilas edib öz ailəmə gətirəcəyəm... Bir çox başqa şeylər də düşündüm... Lakin cənab (Marmeladov birdən elə bil diksindi, başını qaldırıb düz Raskolnikovun üzünə baxdı), ertəsi gün bu qədər xəyal və arzudan sonra (bu, düz beş gün bundan əvvəl olmuşdur), axşamüstü, hiylə işlədərək, bir oğru kimi, sandığın açarını Katerina İvanovnadən oğurladım, gətirdiyim maaşdan nə qədər qalmışdı – hamısını götürdüm, ancaq bunun nə qədər olduğu yadımda deyil... Budur, indi siz hamınız mənə baxın!.. Beş gündür evdən çıxmışam; indi evdəkilər də məni axtarır, qulluğum da əldən çıxdı, əynimdəki vitsmundir də Misir körpüsü yanındakı içki dükanıdadır, onun əvəzində bu paltarı almışam... Hər şey məhv oldu!

Marmeladov yumruğunu alınına vurub, dişlərini bir-birinə sıxdı, gözlərini yumub bərk-bərk stola dirsəkləndi. Lakin bir dəqiqədən sonra üzündəki ifadə birdən dəyişdi, özünü bicliyə və həyasızlığa qoyaraq Raskolnikova baxıb güldü:

– Bu gün Sonyanın yanına getmişdim, bir az dəmlənmək üçün ondan pul istəyirdim!.. He-he-he!

Orada olanlardan biri çıxır baxdı:

– Yoxsa verdi? – və səsi yetdikcə qəhqəhə ilə güldü.

Marmeladov ancaq Raskolnikova müraciət edərək dedi:

– Bax, bu qabağımdakı araq onun puluna alınmışdır. Otuz qəpik gətirib verdi, öz əli ilə, bundan başqa pulu yox idi, olan bu idi, öz gözümlə gördüm... Heç bir söz demədi, ancaq dinməz-söyləməz mənə baxdı... bu dünyada deyil, o dünyada insan üçün belə kədərliyərlər, ağlayırlar, amma danlamırlar, danlamırlar!.. Onda ki, danlamadılar – adama bu daha artıq əzab verir, daha artıq... Bəli, otuz qəpik... Axı bu pul indi onun özünə də lazımdır, elə deyilmədi? Mənim əziz cənabım, siz necə düşünürsünüz? İndi o gərək təmizliyə riayət eləsin. Bu təmizlik də pulla başa gəlir, bu xüsusi bir təmizlikdir, başa düşürsünüz mü? Hə? Başa düşürsünüz mü? Gərək özünə pomada da alsın – bunsuz olmaz axı; dizliyi gərək kraxmallı olsun, elə bir çəkməsi olsun ki, başqalarının diqqətini cəlb eləsin, gölməcə olanda baldırını göstərüb keçə bilsin. Bu təmizliyin nə demək olduğunu başa düşürsünüz mü, cənab, başa düşür-

sünüzümü? Amma mən, onun doğma atası, bu otuz qəpiyi dəmlənmək üçün onun əlindən aldım! Gətirib burada içkiyə verdim! İçirəm! Yaxşı, mənim kimi bir adama kimin yazığı gələ bilər? Hay? Cənab, de görüm, indi sənin mənə yazığın gəlir, ya yox? He-he-he-he!

O, yenə də stəkana araq tökmək istədi, ancaq arağın hamısını içib qurtarmışdı. Şüşə boş idi.

Dükənçi yenə də onların yanına gəlib çığırdı:

– Adamın axı niyə sənə yazığı gəlsin?

Gülüş səsi eşidildi, hətta söyüş söyən də oldu. Ona qulaq asanlar da, asmayanlar da bircə elə bu qulluqdan çıxmış məmurun sir-sifətinə, əyin-başına baxıb gülürdülər, söyüş söyürdülər.

Marmeladov birdən əlini qabağa uzadaraq yerindən qalxıb, həyə-canla bağırırdı, sanki o, elə bu sözü gözləyirmiş.

– Niyə yazığı gəlsin? Niyə mənə yazığı gəlsin? Sən deyirsən ki, niyə yazığı gəlsin? Bəli! Mənə rəhm etməyin mənası yoxdur! Mənə rəhm etmək deyil, mənə çarmıxa çəkmək lazımdır, bəli, çarmıxa çəkmək! Çarmıxa çəkməyə hökm ver, amma çarmıxa çəkməklə bərabər rəhm elə! Onda mən özüm sənə çarmıxına sarı gedərəm, çünki mən böyük bir həvəslə sevinc deyil, kədər, göz yaş axtarıram! Alverçi, sən elə bilirənsən ki, sənə bu yarım şüşə arağın mənə ləzzət verdi? Xeyr, mənə ləzzət vermədi, çünki mən o şüşənin dibində kədər, kədər axtarırdım, kədər və göz yaş, – bunu tapdım da, daddım da! Bizə Allahın rəhmi gələcəkdir, – hamıya rəhm edən Allahın rəhmi gələcəkdir, – hamıya rəhm edən Allahın rəhmi! O birdir, hökm verən də odur! Qiyamət günü gəlib soruşacaq: “Hanı o qız ki, özünü kinli və vərəmli ögey anasına, başqasının körpə uşaqlarına fəda etmişdi? Hanı o qız ki, o dünyada öz əyyaş, yaramaz atasına, onun vəhşiliyindən dəhşətə gəlməyərək, rəhm etmişdi?” Sonra da deyəcək: “Gəl! Mən səni bir dəfə bağışlamışam... Bir dəfə bağışlamışam... İndi də sənə günahların bağışlanır, ona görə bağışlanır ki, sən çox şeyi sevmisən...” Bununla da mənə Sonyamı bağışlayacaq, bəli, bağışlayacaq, yəqin bilirəm ki, bağışlayacaq... Dünən onun yanına gedəndə ürəyim bunu hiss etdi! Allah hamını mühakimə edib bağışlayacaq: yaxşılıq da, pisləri də, aqilləri də, mütiləri də... Elə ki, hamının işinə baxıb qurtardı, onda bizə deyəcək: “Siz də yaxın gəlin! Yaxın gəlin, sərxoşlar, yaxın gəlin, zəiflər, yaxın gəlin, biabırçılar!” Biz də hamımız utanmadan yaxın gələcəyik, gəlib onun qabağında duracağıq. O deyəcək:

“Siz donuzsunuz! Siz vəhşi heyvan surətində, onun timsalında bir şeysiniz, amma siz də gəlin!” Onda aqillər, idraklılar söyləyəcək: “İlahi! Nə üçün bunları qəbul edirsən?” O da buyuracaq: “Aqillər, ona görə onları qəbul edirəm ki, idraklılar, ona görə onları qəbul edirəm ki, onlardan heç biri özünü bu şeyə layiq görməmişdir...” Bunu deyib öz əllərini bizə sarı uzadacaq, biz də üzümüzə düşəcəyik... ağlayacağıq... Hər şeyi başa düşəcəyik!.. Onda hər şeyi başa düşəcəyik!.. Hamı da düşəcək... Katerina İvanovna da... o da başa düşəcək!.. İlahi, qoy sənənin hökmlərinin bərpası olsun!

Marmeladov bunu deyib, heç kəsə baxmadan, sanki ətrafında olan adamları unudaraq və dərin fikrə dalaraq, zəifləmiş, gücdən düşmüş halda taxtın üstündə oturdu. Onun sözləri dükandakı adamlara bir qədər təsir etmişdi. Hamı bir qədər susdu, ancaq çox keçmədi ki, yenə də əvvəlki gülüş və söyüşlər eşidildi.

– Məsələni həll elədi!

– Bir gopa bax!

– Məmur!

Və sairə və sairə.

Marmeladov birdən başını qaldıraraq Raskolnikova dedi:

– Gedək, cənab! Məni aparın... Kozelin evinə, həyətdədir. Daha vaxtdır... Gərək Katerina İvanovnanın yanına gedəm.

Raskolnikov çoxdan getmək istəyirdi; özü də bu fikirdə idi ki, ona kömək eləsin. Demə, Marmeladov dildən möhkəm olsa da, qıçdan zəifmiş: o, bərk-bərk Raskolnikova söykənərək yeriməyə başladı. İki yüz-üç yüz addım yol getmək lazım idi. Evə yaxınlaşdıqca bu əyyaşın qorxusu və təşvişi artırdı.

O, həyəcan içində mızıldayaraq deyirdi:

– Mən indi Katerina İvanovnadən qorxmuram, qorxmuram ki, o mənim saçımı yolmağa başlayacaq. Saç nədir ki!.. Saç mənasız şeydir... Bunu mən deyirəm! Hətta o mənim saçımı yolsa, bu daha yaxşıdır; mən bundan qorxmuram... mən onun gözlərindən qorxuram... bəli... gözlərindən... Üzündəki qırmızı ləkələrdən də qorxuram... bir də onun nəfəsindən qorxuram... Belə bir xəstəliklə, özü də həyəcanlı olanda... adamın necə nəfəs aldığı görmüsənmi? Uşaq ağlamasından da qorxuram... Ona görə ki, əgər Sonya onları yedirməyibsə... onda heç bilmirəm necə olacaq! Bilmirəm! Amma döyülməkdən qorxmuram... Bunu bil ki, cənab, belə döyülmək məni nəinki ağrıtmır,

hətta ləzzət verir... çünki bu mənə lazımdır, bunsuz mən dolana bilmərəm. Bu yaxşıdır! Qoy döysün, ürəyindən tikan çıxartsın... bu yaxşıdır... bu da ev, Kozelin evi. Çilingərdir... Varlanmış bir almanın evidir... Apar içəri!

Onlar həyətdən keçib dördüncü mərtəbəyə qalxdılar. Yuxarı qalxdıqca pilləkən qaranlıqlaşdı. Saat on birə az qalmışdı; bu vaxt Peterburqda hava çox qaralmasa da, pilləkənin yuxarı tərəfi çox qaranlıq idi.

Pilləkənin qurtaracağında, ən yuxarıda olan his basmış, balaca qapı açıq idi. Yanan şam qırığı yoxsul bir otağı işıqlandırır; otağın uzunluğu on addım olardı; bütün otaq dəhlizdən görünürdü. Otaq yaman tör-töküntü idi, hər şey, xüsusilə cır-cındır uşaq paltarı səliqəsiz halda ora-bura atılmışdı. Yuxarı başdakı bucağın qabağında yırtıq bir döşəkağı asılmışdı; yəqin onun dalında çarpayı qoyulmuşdu. Otağın özündə isə vur-tut iki stul, üzünə müşəmbə çəkilmiş bir divan vardı; özü də cırıq-cırıq; onun qabağında şam ağacından qayırılmış, rənglənmiş, köhnə bir mətbəx stolu dururdu; stolun üstünə heç bir şey salınmamışdı, qırağında isə, dəmir şamdanda, yanib qurtarmaqda olan bir qırıq şam vardı, belə görünürdü ki, Marmeladov bucaqda deyil, ayrıca otaqda olur, ancaq bu otaq yolüstü otaqdı, buradan keçib başqa bir adamın otağına gedilirdi. O biri otaqlara olan qapı azacıq açıq idi: Amaliya Lippevexelin mənzili, qəfəs kimi, xırda-xırda otaqlara bölünürdü. Onun mənzilindən səs-küy gəlirdi: çığır-bağırırılar, qəhqəhə ilə gülürdülər. Deyəsən, kart oynayır, çay içirdilər, hərdən kobud, təklifsiz sözlər də eşidilirdi.

Raskolnikov o saat Katerina İvanovnanı tanıdı. Bu, mövzun qamətli, uca boylu, nazik, həddindən artıq arıqlamış bir qadın idi; hələ də gözəl olan tünd-sarışın saçları vardı; yanaqlarında doğrudan da qırmızı ləkələr görünürdü, dodaqları hərərətdən qurumuşdu, əsəbi halda, qırıq-qırıq nəfəs alırdı; gözləri qızdırmalı adamın gözləri kimi parıldayırdı, lakin baxışları kəskin və durğundu. Yanib qurtarmaqda olan şamın son işığı onun üzündə titrəyirdi: bu vərəmli və həyəcanlı qadının üzündəki ifadə şam işığında ağrıdıcı bir təsir bağışlayırdı. Raskolnikova o, otuz yaşlı bir qadın kimi göründü: o, doğrudan da Marmeladovun tayı deyildi... Marmeladovla Raskolnikovun içəri girdiyini o eşitmədi və görmədi; sanki onun huşu özündə deyildi, nə eşidir, nə də görürdü. Otağın havası boğunuq idi, lakin o, pəncərəni açmamışdı; pilləkəndən üfunətli bir qoxu gəlirdi, lakin bayır qapı

örtülməmişdi. Ara qapı açıq olduğundan o biri otaqdan dalğa-dalğa papiros tüstüsü gəlirdi; o öskürürdü, lakin qapını örtmürdü. Onun altı yaşlı ən kiçik qızı, başını divana dayayaraq, büzüşüb döşəmə üstündə yatmışdı, – o elə bil ki, oturmuşdu. Ondən bir yaş böyük olan oğlan uşağı bucaqda oturub əsə-əsə ağlayırdı, görünür, onu indicə döymüş-dülər. Onun doqquz yaşlı böyük bacısı, bucaqda, qardaşının qabağında durub, kibrit çöpü kimi nazik, arıq qolları ilə onun boynunu qucaqlamışdı; yəqin onu ovundurmaq istəyirdi, ona nəsə pıçıldaya-pıçıldaya deyir, səsini kəsməyə çalışır, iri qara gözlərilə qorxa-qorxa anasını izləyirdi; onun gözləri qorxu ifadə olunan arıq, balaca üzündə daha iri görünür; o uzun və kibrit çöpü kimi nazikdi; əynində hər yeri cırılmış bir köynək vardı; cılpaq çiyinlərinə köhnə bir dradedam palto atmışdı: yəqin bu palto ona iki il bundan qabaq tikilmişdi, çünki indi o, qızın heç dizinə də çatmırdı. Marmeladov otağa girmədi, lap qapının ağzında dizləri üstə çökdü, Raskolnikovu isə qabağa itələdi. Qadın bu tanımadığı adamı görüb bir qədər özünə gələrək və sanki onun nə üçün içəri girdiyini təsəvvür edərək, dalğın halda Raskolnikovun qabağında dayandı. Görünür, bu adamın o biri otaqlara getdiyini zənn etmişdi, çünki o biri otaqlara onun otağından keçib gedirdilər. Bunu təsəvvür etdikdən sonra, daha ona əhəmiyyət verməyib, dəhlizin qapısını örtməyə getdi, diz çökmüş ərini astanada görüb, birdən çıxırdı və özündən çıxmış halda çıxıra-çıxıra dedi:

– Hə, qayıtdın? Quldur! Vəhşi!.. Bəs pul hanı? Cibində nə var, göstər görüm! Paltar da o paltar deyil! Geydiyin paltar hanı? Pullar hanı? De görüm!

Katerina İvanovna cumub onun ciblərini axtarmağa başladı. Marmeladov elə o saat müti halda qollarını yana açdı ki, ciblərinin axtarılmasını asanlaşdırsın. Onun ciblərində bircə qəpik də pul yox idi.

Katerina İvanovna çıxıra-çıxıra deyirdi:

– Pullar hanı? Aman Allah! Yoxsu pulun hamısını aparıb içkiyə qoymusan? Axı sandıqda on iki manat pul qalmışdı!..

O birdən ərinin saçından yapışdı, onu otağa sürüdü. Marmeladov heç bir söz deməyib, dizləri üstə yeriyyə-yeriyyə onun zəhmətini yüngülləşdirirdi.

Arvadı onun saçından dartıqca o ucadan deyirdi:

– Bu mənə ləzzət verir! Bu mənə ağrıtmır, möh-tərəm cə-nab, bu mə-nə ləz-zət ve-rir! – O, hətta bir dəfə alını yərə də vurdu.

Taxta döşəmə üstündə yatan uşaq ayılıb ağladı. Bucaqda oturan uşaq buna tab gətirə bilmədi, titrədi, qışqırdı, böyük bir qorxu içində bacısının üstünə atıldı: o az qala bayılacaqdı. Böyük qız yarpaq kimi əsirdi.

Yazıq arvad ümitsiz bir halda fəryad edirdi:

– İçkiyə qoyub! Hamısını, hamısını içkiyə qoyub! Əynindəki paltarları da o paltar deyil! – deyə o intəhasız bir kədərlə uşaqları göstərərək: – Bunlar acdılar, ac! – deyirdi. – Ah, min-min lənətə gəlsin belə dolanacaq! – Birdən o, Raskolnikovun üstünə çığıрмаğa başladı: – Bəs sizə, sizə ayıb deyilmi? İçki dükanından gəlirsiniz? Sən onunla içirdin? Sən də onunla içirdin? İtil buradan!

Raskolnikov bircə kəlmə də deməyib tez çıxıb getmək istədi. Həm də ki, içəri qapı açıldı və oradan bir neçə adam maraqla boylandı. Onların sifətlərində həyasızcasına bir ifadə və gülüş, ağızlarında papiros və çubuq vardı. Bəzisi xələt geymişdi, xələtlərin də yaxası tamam açıqdı; bəzisi biabırcasına açıq yay paltarında idi; əlində kart olanlar da vardı. Xüsusilə Katerina İvanovna ərinin saçından tutub sürüyəndə, o da çığıra-çığıra – “Bu mənə ləzzət verir” – deyəndə onlar keflə güllürdülər. Hətta otağa girməyə başladılar. Nəhayət, məşum bir çığırtı eşidildi; bu, adamların arasından özünü irəli soxan Amaliya Lippevexzelin çığırtısı idi; o gəlirdi ki, özünə xas olan bir yolla nizam-intizam düzəltsin, söyə-söyə yazıq arvada əmr etsin ki, sabah otağı boşaldarsan: o, Katerina İvanovnanı dəfələrlə bu cür qorxutmuşdu. Raskolnikov gedəndə əlini cibinə saldı, nə qədər qara pulu vardısıa hamısını çıxarıb pəncərəyə qoydu, özü də elə qoydu ki, heç kəs bunu görmədi; bu pul içki dükanında xırdaladığı manatın artığı idi. Lakin pilləkəndən düşəndə fikrini dəyişdi, qayıtmaq istədi. Düşünərək öz-özünə dedi: “Bu nə axmaq işdir mən tutdum! Onların heç olmasa Sonyası var; mənim özümə pul lazımdır. Lakin fikirləşdi ki, pulu daha geri götürmək mümkün deyil, onsuz da gedib götürməyəcəkdə; əlini yelləyib yola düzəldi. Küçə ilə gedə-gedə o yenə də düşünür, istehza ilə gülümsəyirdi: “Axı Sonyaya pömada da lazımdır, bu təmizlik pulla başa gəlir... Bəli! Yəqin Soneçka özü bu gün sınıq çıxacaq, çünki yenə də eyni təhlükə, qırmızı heyvan ovu... qızıl sənayesi... Deməli mənim pulum olmasaydı, onlar hamısı sabah heç şeysiz qalacaqdı. Sağ olsun Sonya! Bir gör nə quyu qazıblar? İstifadə də edirlər. Ağladılar, öyrəşdilər. İnsanın üzü bərkdir, hər şeyə öyrəşir!

Raskolnikov fikrə daldı.

Birdən, o qeyri-ixtiyari olaraq səsləndi.

– Əgər mən səhv edirəmsə, əgər doğrudan da, ümumiyyətlə, bütün bəni-adəm, yəni insan övladı alçaq deyilsə, deməli, onda yerdə qalan hər şey mövhumatdır, yalnız qorxudur, heç bir hüdud-filan yoxdur və elə belə də olmalıdır!

III

Ertəsi gün o yuxudan gec ayıldı, gecə pis yatmışdı; yuxu onun əsəblərini möhkəmləndirməmişdi. Yuxudan qanıqara, acıqlı və əsəbi halda ayıldı və nifrətlə öz otağına baxdı. Onun otağı qəfəs kimi xır-daca bir otaqdı, altı addım uzunluğu olardı; çox miskin bir görkəmi vardı: saralmış, toz basmış divar kağızı hər yerdə qarın vermişdi; tavan elə alçaqdı ki, azca hündür bir adam orada özünü çox pis hiss edə bilirdi; ona həmişə elə gəlirdi ki, indicə başı tavana dəyəcəkdir. Mebel də otağa uyğun idi: üç köhnə, sınıq-sökük stul, bir də, bucaqda, rənglənmiş bir stol vardı; stolun üstünə toz basmış, bir neçə dəftər və kitab qoyulmuşdu, təkcə bu tozdan aydın olurdu ki, çoxdandır onlara heç kəsin əli dəymir; otaqda bir də böyük, kobud taxt vardı, taxt divar uzunluğunda idi, özü də eninə otağın yarısını tuturdu; vaxtilə onun üzünə çəkilən çit indi cındıra dönmüşdü. Bu taxt Raskolnikovun yatağı idi. Raskolnikov çox vaxt onun üstündə soyunmadan, mələfəsiz yatar-dı; üstünə köhnə tələbə paltosunu salar, başının altına isə balaca bir balıq qoyardı; nə qədər təmiz ya geyilmiş tuman-köynəyi varsa – hamısını balığın altına yığardı ki, başının altı hündür olsun. Taxtın qabağında bir stol vardı.

Raskolnikov son dərəcə pıtiləşmiş və səliqədən düşmüşdü: adamın bundan artıq pıtiləşdiyini və səliqədən düşdüyünü təsəvvür etmək çətindir; lakin indiki mənəvi vəziyyətində bu onun hətta xoşuna gəlirdi. Bağa öz qınına çəkilən kimi, o da hamıdan, hətta qulluqçu ar-vaddan da qəti surətdə çəkinir, özünü gizlədirdi; qulluqçu arvadın borcu idi ki, gəlib onun otağını təmizləsin, – bunun üçün də hərdən Raskolnikovun otağına gələndə Raskolnikov bundan acıqlanır və əsəbiləşirdi. Bir məsələ üzərində həddindən artıq öz diqqətini toplayan bəzi monomanlarda belə hallar olur. Mənzil sahibəsi iki həftə idi ki, ona yemək vermirdi; o, naharsız qalsa da, hələ indiyə qədər

gedib bu barədə onunla danışmaq istəmirdi. Mənzil sahibəsinin yeganə aşpazı və qulluqçusu olan Nastasya Raskolnikovun da ev işini görürdü. Nastasya Raskolnikovun belə bir əhval-ruhiyyədə olmasına hətta bir qədər sevinirdi və daha onun otağını heç süpürüb yığışdırmırdı, ancaq həftədə bir dəfə, xala-xətrin qalmasını deyərək, süpürgeyi götürüb onun otağına gedirdi. İndi də Raskolnikovu o gəlib yuxudan oyatdı.

Başının üstündə durub çığır-çığır dedi:

– Dur ayağa, nə yatmışan! Saat ona az qalıb! Sənə çay gətirmişəm. Çay istəmirsən? Deyəsən lap əldən düşmüşsən?

Raskolnikov gözünü açıb diksindi, Nastasyanı tanıdı. Ağır-ağır, xəstə bir görkəmlə taxtdan qalxaraq soruşdu:

– Çayı ev sahibəsi göndərüb, nədir?

– Ev sahibəsi haradan!

Nastasya öz çatdaq çaynikini, iki xırdaca və sarı qənd parçasını onun qabağına qoydu, çaynikdəki çay içilmiş, sonra da üstünə su alınmış açıq çaydı.

Raskolnikov paltarını soyunmadan yatmışdı; o, əlini cibinə salıb axtardı, bir neçə qara pul çıxarıb qulluqçuya verdi:

– Nastasya, xahiş edirəm, get mənə bir sayka al. Kolbasa dükanından da heç olmasa bir az kolbasa al, ancaq ucuzunu.

– Saykanı elə sənə bu saat gətirərəm, kolbasanın yerinə şşi olsa yeyərsən? Yaxşı şsidir, dünəndən sənə saxlamışam, ancaq sən gec gəldin. Yaxşı şsidir.

Nastasya gedib şşini gətirdi. Raskolnikov da yeməyə başladı. Nastasya bu zaman taxtda Raskolnikovun yanında oturub danışmağa başladı, o kəndli arvadlarındandı, özü də çox danışanın biri idi.

Dedi ki:

– Praskovya Pavlovna polisə səndən şikayət eləmək istəyir.

Raskolnikov bərk-bərk üz-gözünü turşutdu.

– Polis idarəsinə? O nə istəyir?

– Pul vermirsən. Otaqdan da çıxıb getmirsən. Aydın şeydir ki, nə istəyir.

Raskolnikov dişlərini qıcırdaraq mızıldandı:

– Eh, elə bircə bu əksikdi. Bu indi mənə heç... əl verməz... – Sonra bərkdən əlavə etdi: – O, axmaq arvaddır. Mən bu gün onun yanına gedib danışaram.

– Axmaq olmasına axmaqdır – necə ki, mən axmağam; amma özün yaman ağıllısan: un torbası kimi yıxılıb qalmısan burada, heç bir şey də gətirmirsən. Qabaqlar deyirdin ki, uşaq oxutmağa gedirəm, indi bəs niyə bir iş görmürsən?

Raskolnikov könülsüz halda və acıqlı-acıqlı dedi:

– Görürəm...

– Nə görürsən?

– İş görürəm...

– Nə iş?

Raskolnikov bir az susduqdan sonra ciddi bir ifadə ilə dedi:

– Fikirləşirəm!

Nastasya gülməkdən uğunub getdi. O, çox güləyən idi; güləndə səssizcə gülər, bütün bədəni yırgalanar və titrərdi; o qədər gülərdi ki, axırda özünün də zəhləsi gedərdi.

Nəhayət, o gülməyini kəsərək birtəhər dedi:

– Fikirləşə-fikirləşə çox pul qazanmısan?

– Çəkməsiz gedib uşaq oxutmaq olmaz. Bir də ki, cəhənnəm olsun hamısı!

– Sən qudurğanlıq eləmə!

Raskolnikov öz fikrinə cavab verirmiş kimi könülsüz halda sözüünə davam etdi:

– Uşaq oxutmağa qəpik-quruş verirlər. Qəpik-quruşla nə eləmək olar?

– İstəyirsən ki, elə birdən sənə var-dövlət versinlər?

Raskolnikov qəribə bir nəzərlə ona baxdı. Sonra qəti bir ifadə ilə dedi:

– Bəli, böyük bir dövlət versinlər!

– Yavaş, yavaş, qorxudarsan. Çox qorxulu şeydir. Gedib sayka alım, ya yox?

– Özün bil.

– Hə, yadımdan çıxmışdı. Dünən sən burada olmayanda bir kağız gəlib.

– Kağız? Mənə? Kimdən?

– Kimdən olduğunu bilmirəm. Poçtalyona öz cibimdən üç qəpik verdim. Verərsən, yox?

Raskolnikov böyük bir həyəcan içində bağırdı:

– Gətir görüm, sən allah gətir! Aman Allah!

Çox çəkmədi ki, Nastasya məktubu gətirdi. Elədir ki, var: anasındandır, R. quberniyasından gəlib. Məktubu Nastasyadan alanda onun həтта rəngi ağardı. O, çoxdandı məktub almırdı. Lakin indi başqa bir şey onun qəlbini birdən sıxdı.

– Nastasya, sən allah çıx get; bu da sənin üç qəpiyin, ancaq, sən allah, tez get!

Məktub onun əlində əsirdi. O, məktubu Nastasyanın yanında açmaq istəmirdi: o istəyirdi ki, bu məktubla tək-təkinə qalsın. Nastasya otaqdan çıxan kimi məktubu tez dodaqlarına yaxınlaşdırıb öpdü; sonra zərfin üstündəki xəttə – anasının tanış və əziz olan xırda, bir az çəpinə yazılmış xəttinə xeyli baxdı; bir zamanlar anası ona oxumağı və yazmağı öyrətmişdi... O tələsmirdi; həтта elə bil ki, nədənsə qorxurdu. Nəhayət konverti cırıb məktubu çıxartdı: bu – sıx yazılmış, iri bir məktubdu: iki böyük poçt vərəqi xırda xətlə başdan-başa yazılmışdı.

Anası yazırdı:

“Əzizim Rodya, budur, iki aydan çoxdur ki, mən səninlə məktubla söhbət etməmişəm, bundan özüm əzab çəkirdim, həтта bəzi gecələr yatmayıb düşünürdüm. Yəqin sən məni, qeyri-ixtiyari olaraq susduğum üçün, təqsirləndirməzsən. Sən bilirsən ki, mən səni nə qədər istəyirəm; sən bizim bircə Rodyamızsan, mənim də Dunyanın da. Sən bizim bütün həyatımız, bütün ümidimizsən; bizim pənahımız sensən! Biləndə ki, sən dolanmağa imkanın olmadığından, bir neçə aydır universiteti buraxmışan, dərs də demirsən, başqa gəlirin də yoxdur – mən çox pis oldum! Mən ildə aldığım yüz iyirmi manat pensiyadan sənə necə kömək eləyə bilərdim? Dörd ay bundan əvvəl sənə on beş manat göndərmişdim; bunu mən, necə ki, özün bilirsən, pensiya hesabına Vasili İvanoviç Vaxruşin adlı bir tacirdən almışdım. O, yaxşı adamdır, vaxtilə sənın atanın dostu idi. Mən ona ixtiyar vermişdim ki, bu pulu pensiyamdan alsın, mən gərək gözləyərdim ki, bu borc tamam ödənilsin, bu da ancaq indi ödənilib qurtarmışdır, buna görə də indiyə qədər sənə pul göndərə bilmirdim. Amma indi şükür Allaha, deyəsən yenə də sənə pul göndərə bilərəm: bir də ki, ümumiyyətlə, biz indi həтта öz bəxtimizlə öyünə bilərik: bunu sənə xəbər verməyə tələsirdim. Birincisi budur ki, əzizim Rodya, duyursanmı, bacın ay yarım-dır ki, mənimlə bir yerdə yaşayır, biz daha bir-birimizdən ayrılma-yaçağıq. Şükür olsun Allaha, onun çəkdiyi əzablar qurtardı. İndi mən sənə hər şeyi bir-bir danışacağam, sən də bil ki, əhvalat necə

olub, bu vaxta qədər biz səndən nələr gizlədirdik. İki ay bundan əvvəl sən yazmışdın ki, “Mən Dunyanın cənab Svidriqaylovların evində çox əziyyət çəkdiyini, onunla kobud rəftar edildiyini eşitmişəm, mənə bu barədə düzgün məlumat yazın”. Onda mən sənə nə yaza bilərdim? Onda əgər bütün əhvalatı sənə yazsaydım, sən yəqin ki, iş-gücünü atıb, lap piyada da olsa, bizim yanımıza gələrdin, çünki mən sənin xasiyyətinə də, qəlbinə qə bələdəm: sən razı olmazdın ki, bacını incitsinlər. Mən özüm iztirab çəkirdim, ancaq əlacım nə idi? Onda mən özüm də bütün əhvalatı bilmirdim. Duneçka keçən il onların evinə mürəbbiyə gedəndə qabaqcadan yüz manat almışdı, bu şərt ilə ki, hər ay onun maaşından bu pulu çıxsinlar; buna görə də aldığı pulu verməmiş oradan çıxıb bilməzdi, – bax, əsas çətinlik də bunda idi. Bu pulu (mənim əzizim Rodya, indi mən bu məsələni açıb sənə deyə bilərəm), bu pulu Dunya çoxusu ona görə almışdı ki, sənə altmış manat göndərsin, bu pula onda sənin çox böyük ehtiyacın vardı, keçən il bunu bizdən aldın. Biz onda səni aldatmışdıq, yazmışdıq ki, bu pul Duneçkanın əvvəl yığıdığı puldandır, amma bu belə deyildi; indi sənə həqiqəti açıb deyirəm, çünki indi hər şey, Allahın izni ilə, birdən-birə yaxşılığa sarı dəyişmişdir, sən də biləsən ki, Dunya səni çox-çox sevdi, bunu da biləsən ki, Dunya çox gözəl bir qəlbə malikdir. Doğrudan da cənab Svidriqaylov əvvəl vaxtlar onunla çox kobud rəftar edirdi, süfrə qırağında ona cürbəcür nəzakətsizlik edir, onu ələ salırdı... İndi daha bu şeylər qurtarmışdır, ona görə də səni nahaq yerə həyəcanlandırmamaq üçün bu çirkin şeyləri bütün təfəsilatı ilə yazmaq istəmirəm. Sözü qıyası, cənab Svidriqaylovun arvadı və bütün ev adamları Duneçka ilə nə qədər xoş və nəcibənə rəftar etsələr də, qızın vəziyyəti çox ağır idi, xüsusilə cənab Svidriqaylov, köhnə alay adətləri üzrə, Baxusun təsiri altında olanda, Dunyanın vəziyyəti daha da ağırlaşdı. İndi gör sonrası nə oldu! Heç demə bu sərsəm adamın Dunyaya çoxdan gözü düşübmüş, ancaq bunu ona qarşı göstərdiyi kobudluq və nifrət altında gizlədirmiş. Bəlkə də o özünü yaşlı bir adam, bir ailə başçısı görürək, belə yüngül hərəkətlərindən utanır, dəhşətə gəlmiş, buna görə də qeyri-ixtiyari olaraq Dunyaya acığı tuturmuş. Ya bəlkə də bu kobud hərəkətləri və istehzaları ilə öz niyyətini başqalarından gizlətmək istəyirmiş... Amma axırda özünü saxlaya bilmir: öz çirkin fikrini açıb Dunyaya deyir, bunun qarşısında ona cürbəcür hədiyyələr vəd edir, eyni zamanda hər şeyi atıb onu başqa bir kəndə, ya bəlkə də

xaricə aparacağını vəd edir. İndi sən gör Dünya nə əzablar çəkmişdir! Dünya elə o saat işi buraxa bilməzdi, buna da səbəb yalnız borc aldığı pul deyildi, həm də gərək Marfa Petrovnaya rəhm edəydi, birdən o şübhələnə bilərdi, bununla da ailəyə nifaq düşərdi. Dünya üçün də böyük bir biabırçılıq olardı, iş də pis nəticə verərdi. Buna bir çox səbəblər də vardı: belə ki, Dünya bu dəhşətli evdən ancaq altı həftədən sonra canını qurtara bilərdi. Əlbəttə, sən Dunyanı tanıyırsan, onun möhkəm xarakterli, ağıllı bir qız olduğunu bilirsən. Duneçka çox-çox cəfayə dözə bilər, hətta bəd ayaqda öz möhkəmliyini itirməmək üçün böyük bir alicənablıq da göstərə bilər. O hətta mənim ovqatımı təlx eləməmək üçün bu şeyləri mənə yazmamışdı, amma biz bir-birimizə tez-tez kağız yazırdıq. İş heç gözlənilməz bir şəkildə nəticələndi. Bir gün Marfa Petrovna təsadüfən bağda ərinin Duneçkaya yalvara-yalvara öz niyyətini söylədiyini eşidir; bunu yanlış başa düşərək, Duneçkanı bütün bu işdə təqsirkar görür, belə hesab edir ki, buna səbəb Dunyadır. Elə oradaca böyük bir həngamə qopur. Marfa Petrovna hətta Dunyanı vurur, heç bir şeylə də hesablaşmaq istəmir; özü isə düz bir saat çığırır, sonra da Dunyanı elə o saat adı bir kəndli arabasına qoyub birbaşa mənim üstümə göndərir, şeylərini də, nə ki, alt paltarı, üst paltarı var, hamısını bükülməmiş, bağlanmamış, arabaya atdırır. Elə bu zaman bərk yağış başlayır, Dünya da təhqir edilmiş və biabır olmuş halda, on yeddi kilometr yolu üstüaçıq arabada, bir mujiklə gəlməli olur. Özün bir fikirləş: iki ay bundan əvvəl səndən aldığım məktuba mən nə cavab verə bilərdim və bu barədə nə yaza bilərdim? Mən özüm böyük bir məyusluq içində idim: Dunyanın başına gələn bu qəziyyəni sənə yaza bilməzdim, acıqlanar və əsəbiləşərdin; bir də sən axı nə edə bilərdin; Dünya özü də bu şeyləri sənə yazmağa qoymadı; məktubu da boş-boş şeylərlə necə doldura bilərdim, bir halda ki, ürəyim belə bir dərdlə dolu idi. Düz bir ay bu əhvalat haqqında şəhərdə dedi-qodu oldu; iş gəlib o yerə çatdı ki, Dünya ilə kilsəyə də getmək mümkün olmadı, çünki bizə orada həqarətlə baxırdılar, bizə baxıb pıçıladaşırdılar, hətta qulağımız eşidə-eşidə bizim barədə danışırtdılar. Bütün tanış adamlar bizdən üz döndərdilər, bizim hətta salamımızı da almırdılar; hətta tacir xidmətçiləri və bəzi dəftərxana işçiləri evimizin darvazasına qətran sürtməklə bizi alçaqcasına təhqir etmək istəyirdilər, bunu mən yəqin bilməmişdim, ev sahibi də buna görə bizdən tələb etdi ki, tutduğumuz

mənzildən çıxacaq. Bunun da hamısına səbəb Marfa Petrovna idi, çünki o bütün evlərdə Dunyanın müqəssir olduğunu söyləmiş, onu ləkələmişdi. Bizim şəhərdə o hamı ilə tanışdır; bu ay o tez-tez şəhərə gəlirdi, o özü bir az heyvərə arvaddır, öz ailə işlərindən danışmağı xoşlayır, xüsusilə hər ötənə öz ərindən şikayətlənir, bu da çox pis şeydir; o az vaxtda bütün bu əhvalatı ancaq bizim şəhərə deyil, bütün qəzaya yaydı. Mən xəstələndim; Duneçka axı iradəcə məndən möhkəmdir: bir görəydin o bu şeylərə necə dözüdü, hələ bir mənə təsəlli də verirdi, ürək də verirdi. O, mələkdir! Lakin Allahın mərhəmətindən bizim çəkdiyimiz müsibətə son qoyuldu: cənab Svidriqaylovun yəqin ki, Dunyaya yazığı gəldi, Marfa Petrovnaya Dunyanın qətiyyəyən günahkar olmadığını tamamilə və aydınca sübut etdi; bu sübut nədən ibarətdi? Bu bir məktub idi: Marfa Petrovna hələ onları bağda bir yerdə görməmişdən, Dunya cənab Svidriqaylova bir məktub yazıbmiş, məktubda o cənab Svidriqaylovun təkidlə tələb etdiyi xüsusi söhbətləri və gizli görüşləri rədd edirmiş; Duneçka onlardan gedəndə məktub cənab Svidriqaylovda qalıbmış. Dunya bu məktubda çox odlu bir şəkildə və böyük bir nifrətlə cənab Svidriqaylovu, Marfa Petrovna haqqında nanəcib hərəkətləri üstündə töhmətləndirir, onun bir ata və ailə başçısı olduğunu nəzərinə çatdırır, axırda da yazır ki, onsuz da bədbəxt və köməksiz bir qızı incitmək, daha da bədbəxt etmək onun tərəfindən alçaqcasına bir hərəkətdir. Sözüün qıyası, əzizim Rodya, bu məktub elə nəcibənə və elə təsirli yazılmışdı ki, oxuyanda hönkür-hönkür ağladım, hələ indi də onu oxuyanda ağlamaya bilmərəm. Nəhayət, qulluqçu arvadlar da Dunyanın günahsız olduğunu söyləmişlər, heç demə onlar cənab Svidriqaylovun təsəvvür etdiyindən daha çox şey görüblərmiş və daha çox şey bilirlərmiş, – bu həmişə elə belə də olur. Marfa Petrovna buna heyrət edir və, özünün etiraf etdiyi kimi, məktub onu “yenidən böyük bir dərddə salır”, lakin Duneçkanın günahkar olmadığını lap yəqin bilir. Elə bu günün səhəri bazar günü, birbaşa kilsəyə gəlir, dizləri üstə düşərək, göz yaşını tökə-tökə Allaha dua edir, yalvarır ki, “bu sınaqdan da keçməyə, öz borcumu yerinə yetirməyə mənə qüvvət ver”. Sonra kilsədən birbaşa bizə gəldi, nə varsa, hamısını açıb danışdı, dərddli-dərddli ağladı, tövbə edə-edə Dunyanı qucaqladı, yalvardı ki, mənə bağışla. Elə o gün, bircə dəqiqə də yubanmadan bizim yanımızdan şəhərin bütün evlərinə getdi; gedib hər yerdə göz yaşını tökə-tökə Duneçkanı çox-çox tərifləyir, onun tamamilə günahsız

olduğunu, nəcib hisslərə, gözəl əxlaqa malik olduğunu söyləyir. Eyni zamanda Duneçkanın öz əli ilə cənab Svidriqaylova yazdığı məktubu hamıya göstərir, oxuyur, hətta surətini çıxartmağa da verir (bu isə, mənə görə, artıqdır). Bu qayda ilə Marfa Petrovna bir neçə gün şəhərdə dalbadal hamının evinə getməli olur, çünki bəziləri onun getməməsindən inciyirdilər, deyirdilər ki, siz o biriləri bizdən üstün tutursunuz; bu qayda ilə növbə əmələ gəlmişdi: hər evdə onu gözləyirdilər, hamı bilirdi ki, Marfa Petrovna filan gün filankəsin evində Dunyanın məktubunu oxuyacaq; hətta o adamlar ki, növbə ilə həm öz evlərində, həm də tanışlarının evində bu məktubun oxunmasına bir neçə dəfə qulaq asmışdı – yenə də məktub oxunanda yığılıb qulaq asırdılar. Mənim fikrimcə, bu şeylərin çoxu, çox-çoxu artıqdır; ancaq nə etməli ki, Marfa Petrovnanın xasiyyəti belədir. Hər halda o, Duneçkanın tamamilə ismətli olduğunu sübut etdi və bu biabırçı işin bütün rüsvayçılığı əsas günahkar olan Svidriqaylovun boynunda qaldı, belə ki, hətta mənim ona yazığım gəldi: bu sərsəm adamla həddindən artıq sərt rəftar edildi. Dunyanı elə o saat bir neçə evdə dərs deməyə çağırırdılar, ancaq o getmədi. Ümumiyyətlə hamı ona birdən xüsusi bir hörmət göstərməyə başladı. İndi isə heç gözlənilmədiyi halda elə bir hadisə üz vermişdir ki, bunun nəticəsində demək olar ki, bizim bütün taleyimiz dəyişir, – buna da başlıca olaraq bu qəziyyə səbəb olmuşdur. Əzizim Rodya, indi bil ki, Dunyanı istəyən var, Dünya da öz razılığını vermişdir, bunu da tez sənə xəbər verirəm. Hərçən biz bu işdə sənənlə məsləhətləşmədik, ancaq, yəqin ki, sən bu barədə nə məndən, nə də bacından inciməzsən, özün görəcəksən ki, işi səndən cavab alana kimi saxlamaq mümkün deyildi. Bir də ki, sən özün də uzaqdan-uzağa bu məsələni düzgün həll edə bilməzdin. Əhvalat belə oldu. Pyotr Petroviç Lujin bu saat nadvornı sovetnikdir, özü də Marfa Petrovnanın uzaq qohumudur; Marfa Petrovna özü də bu işin baş tutmasına çox kömək etmişdir. Pyotr Petroviç onun vasitəsilə bizimlə tanış olmaq istəmişdi; biz də onu ləyaqətlə qəbul etdik; oturub qəhvə içdi. Ertəsi gün bizə bir məktub göndərdi; məktubda çox nəzakətlə öz təklifini yazmışdı, özü də xahiş etmişdi ki, məktuba tezliklə və qəti cavab verək. O, iş adamıdır, başı da çox qarışıq olur; bu saat tələsir, Peterburqa gedir, ona görə də hər dəqiqəni nəzərə alır. Məlum şeydir ki, biz əvvəl buna çox təəccüb etdik, çünki bu əhvalat çox tez olmuşdu, həm də biz belə bir şeyi heç gözləmərdik. Dünya ilə mən həmin günü bir yerdə oturub

bunu fikirləşdik, götür–qoy elədik. Pyotr Petroviç etibarlı və təmin olunmuş bir adamdır, iki yerdə işləyir, həm də öz sərmayəsi vardır. Hərçənd indi onun qırx beş yaşı var, amma çox xoş bir simaya malikdir, hələ qadınların çox xoşuna gələ bilər, bir də ki, ümumiyyətlə, o çox abırlı, ləyaqətli bir adamdır, ancaq bir az qaş–qabaqlıdır, bir az da, elə bil, təkəbbürlüdür. Bəlkə də ilk baxışda adama belə gəlir. Əzizim Rodya, sənə xəbərdarlıq edirəm, sən onunla Peterburqda görüşəndə – bu da çox tezliklə olacaqdır, – ilk baxışda onun bir şeyi sənə xoş gəlməsə, elə o saat bundan bir nəticə çıxartma: belə tez nəticə çıxartmaq sənın xasiyyətində var. Bunu sənə hər ehtimala qarşı deyirəm; hər halda mən əminəm ki, o sənə xoş bir təsir bağışlayacaqdır. Bir də ki, adamı tanımaq üçün ona təcridlə və ehtiyatla yanaşmaq lazımdır, belə olsa adam səhv eləməz, bir başqası haqqında qabaqcadan yanlış fikrə gəlməz; sonra bu yanlış fikri düzəltmək çox çətin olur. Amma Pyotr Petroviç, hər halda bir çox cəhətlərdən görünür ki, çox rəğbətli adamdır. Elə ilk dəfə bizə gələndə dedi ki, mən işgüzar bir adamam, “bizim yeni nəslin əqidələri” ilə bir çox cəhətdən razılaşıram, həm də adət şəklini almış hər cür yanlış nöqtəyi–nəzərlərin düşməniyəm. O, daha bir çox şeylər dedi, çünki o bir qədər, elə bil ki, şöhrətpərəstdir, çox xoşlayır ki, ona qulaq assınlar, bu ki, elə bir qəbahət deyil. Məlum şeydir ki, mən onun söylədiklərindən az şey başa düşdüm; Dünya məni başa saldı ki, o böyük bir təhsilə malik olmasa da, ağıllı adamdır, həm də, deyəsən, yaxşı adamdır. Rodya, sən öz bacının xasiyyətinə bələdsən. Sənın bacın möhkəm iradəli, ağıllı, tədbirli, səbirli, alicənab bir qızıdır, lakin ehtiraslı bir qəlbə malikdir, – onun xasiyyətində olan bu cəhəti mən yaxşı öyrənmişəm. Əlbəttə, bu məsələdə nə dünyada, nə də Pyotr Petroviçdə elə bir sevgi–filan yoxdur: burası var ki, Dünya həm ağıllı, həm də mələk kimi nəcib bir qız olduğundan ərinı xoşbəxt etməyi bir vəzifə kimi öz qarşısında qoyacaqdır, əri də, əlbəttə, onun xoşbəxt olması qayğısına qalar. İş çox tez başa gəlsə də, ərinin onu xoşbəxt etməsi məsələsinə bizim şübhələnməyimizə hələlik böyük bir səbəb yoxdur. Bir də ki, Pyotr Petroviç hər şeyi hesaba alan çox qənaətcil adamdır; əlbəttə, o özü görəcək ki, Duneçka nə qədər xoşbəxt olsa onun öz ailə xoşbəxtliyi bir o qədər möhkəm olacaqdır. O ki, qaldı onun xasiyyətində olan bəzi nahamvar cəhətlər, bəzi köhnə adətlərə əmələ etməsi, hətta fikirlərində olan bəzi uyğunsuzluqlar (ən xoşbəxt ailələr də bunsuz keçinə bilmir) – bu barədə Duneçka özü

mənə danışdı ki, mən bu şeylərdə özümə arxayınam, məndən narahat olmaya bilərsən, mən çox şeyə dözə bilərəm, ancaq bu şərt ilə ki, onun əlaqəsi yaxşı və ədalətli olsun. Məsələn, Pyotr Petroviç əvvəl mənə də sərt göründü; axı bu onun düzgün bir adam olmasından əmələ gələ bilər, bu mütləq də belədir. Məsələn, o ikinci dəfə bizə gələndə, Dunyanın razılığını aldıqdan sonra, söhbət zamanı dedi ki, mən lap əvvəllər də, heç Dunyanı tanımamışdan da bu qərara gəlmişdim ki, ismətli bir qız alım, ancaq o qız gərək cehizsiz olsun, özü də mütləq müsibətli günlər görmüş olsun; ona görə ki, ər gərək arvadının qarşısında heç bir barədə borclu olmasın, amma çox yaxşı olar ki, arvad ərini özünün vəli-neməti hesab eləsin. Bunu da əlavə edirəm ki, Pyotr Petroviç bu fikri mən yazandan bir az yumşaq və mehribanca ifadə etdi; onun söylədiyi ifadələri olduğu kimi deyə bilmirəm, çünki yadımdan çıxıb; bir də ki, bunu o heç də əvvəlcədən düşünülmüş bir fikir kimi demədi; görünür, bunu o söhbət arasında qeyri-ixtiyari olaraq ağzından qaçırmışdı, çünki bu səhvini sonra o həтта düzəltməyə və yüngülləşdirməyə də çalışdı; amma mənə yenə də elə gəldi ki, onun bu sözü bir az yaxşı söz deyil; sonra mən bunu Dunyaya da dedim. Dunya da mənə narazı halda dedi ki: “Söz hələ iş deyil”. – Bu, əlbəttə, doğrudur. Duneçka qəti qərara gələndə kimi bütün gecəni yatmadı; lakin elə zənn etmişdi ki, mən yatmışam, yatağından qalxıb bütün gecəni otağı var-gəl elədi; axırda ikonanın qabağında dizləri üstə düşüb, xeyli vaxt odlu-odlu Allaha dua elədi, səhər mənə dedi ki, qəti qərara gəlmişdir.

Mən yuxarıda demişdim ki, Pyotr Petroviç indi Peterburqa gedir. Onun Peterburqda çox mühüm işləri var, orada ümumi advokat kontoruna açmaq istəyir. O, çoxdandır ki, gedib cürbəcür iddia və tələbləri, davalı məsələləri məhkəmədə həll etməklə məşğuldur, bu günlərdə mühüm bir davalı məsələni məhkəmədə uduşdur. Peterburqa bir də ona görə gedir ki, senatda mühüm bir işi var. Bu qayda ilə, əzizim Rodya o sənin üçün də, həтта hər bir barədə, çox xeyirli bir adam ola bilər: biz Dunya ilə bu fikrə gəlmişik ki, sən həтта elə bu gündən öz gələcək karyerana qəti surətdə başlaya bilərsən və hesab edə bilərsən ki, sənin taleyin aydın bir şəkildə müəyyən olmuşdur. Ah, bu belə olsaydı! Bu elə bir nemət olardı ki, bunun ancaq Allah-taala tərəfindən bizə ətə edildiyini hesab etmək olardı. Dunya yalnız bunu arzu edir. Biz cürət edib bu barədə Pyotr Petroviçə bir neçə kəlmə söz də dedik.

O, öz fikrini söyləyərək dedi ki, əlbəttə, mən katibsiz dolana bilmərəm, ehtiyatla mənə bir katib lazımdır, belə olan surətdə, məlum şeydir ki, maaşı adam özgəsinə verməkdənsə öz qohumuna versə yaxşıdır, əlbəttə, əgər bu qohum qabiliyyətli olub, vəzifəsini yerinə yetirə bilsə (sən də qabiliyyətli olmayanda bəs kim olacaq); amma elə o saat da öz şübhəsini bildirdi, dedi ki, universitet dərslərindən vaxt tapıb o mənim kontorunda işləyə bilməz. Bu dəfə söhbət bununla qurtardı, Dunya isə indi ancaq bu barədə düşünür. İndi o bir neçə gündür ki, elə bil qızdırma içindədir, özü də sənin haqqında böyük bir plan qurmuşdur; plan da bundan ibarətdir ki, sonralar sən Pyotr Petroviçin ayrı-ayrı işləri məhkəməyə vermək məsələsində onun yoldaşı, hətta şəriki ola bilərsən; bu həm də ona görə mümkün olan şeydir ki, sən hüquq fakültəsində oxuyursan. Rodya, mən onunla tamamilə razıyam, onun bütün planları və ümidləri mənim ürəyimdəndir, görürəm ki, tamamilə mümkün olan şeylərdir. Pyotr Petroviç indi bu məsələdən bir az boyun qaçırsa da (çünki o, səni hələ tanımır), – Dunya lap möhkəm surətdə əmindir ki, ərinə yaxşı təsir etməklə öz istədiyinə nail olacaqdır, – buna lap arxayındır. Biz, əlbəttə, bu arzularımız haqqında, xüsusilə onun şəriki olmağın barəsində Pyotr Petroviçə bir söz deməkdən çəkindik. O, işgüzar adamdır, yəqin ki, bizim bu sözumüzü çox soyuqqanlıqla dinlərdi, çünki bu ona ancaq bir xəyal kimi görünərdi. Biz bir şeyə lap möhkəmcə əminik: nə qədər ki sən universitetdəsən – o, səni pul ilə təmin edəcəkdir, ancaq biz ona bu barədə birçə kəlmə də söz demədik; ona görə demədik ki, əvvəla, bu sonralar özü-özlüyündə düzələcək, o da heç bir söz demədən özü bu pulu sənə təklif edəcəkdir (gəlsin, hələ bir bu barədə Dunyanın sözünü yerə də salsın); sən kontorda onun sağ əli olandan sonra bu pulu sənə tez verər, sən bu köməyi ondan bir yaxşılıq əlaməti olaraq deyil, haqqına düşən bir maaş kimi qəbul edərsən. Duneçka sənin işini belə düzəltmək istəyir, mən də onunla tamamilə razıyam. İkincisi də, ona görə demədik ki, mən xüsusilə bir şey istəyirdim: istəyirdim ki, qarşıda duran indiki görüşdə səni ona tay olan bir adam kimi göstərim. Dunya sənin barəndə iftixarla danışanda o dedi ki, hər kim olur-olsun, onun haqqında fikir yürütmək üçün adam gərək özü onu əvvəlcə lap yaxından görə bilsin... və mən özüm onunla tanış olanda onun haqqında nə fikirdə olacağımı öz ixtiyarına buraxıram. Mənim əzizim Rodya, bilirsənmi, bəzi şeyləri götür-qoy etdikdən sonra mənə elə gəlir ki, (lakin bu heç

də Pyotr Petroviçə aid deyil, mənim öz xüsusi, hətta bəlkə də qadın şiltağımdır) – bəli, mənə elə gəlir ki, bəlkə də mən yaxşı eləyəyəm, onlar evlənəndən sonra onlarla bir yerdə deyil, indiki kimi ayrı yaşayaram. Mən tamamilə əminəm ki, o, çox nəcib və nəzakətli olacaq: özü məni öz yanlarına dəvət edəcək və təklif edəcək ki, mən bir daha öz qızımdan ayrılmayım: əgər indiyə qədər mənə deməyibsə, məlum şeydir, ona görə deməyib ki, sözsüz də məsələnin belə olacağı güman edilir; amma mən onun təklifini qəbul etməyəcəyəm. Kişilər öz qayınanalarını çox da istəmirlər, – bunu mən həyatda çox görmüşəm; mən özüm də istəmirəm ki, başqalarına zərrə qədər də yük olum; nə qədər ki, özümün bir parça çörəyim var, sənin kimi və Dünya kimi uşaqlarım var – istəyirəm ki, özüm tamamilə sərbəst olum. Əgər mümkün olsa, köçüb sizin hər ikinizə yaxın bir yerdə yaşayacağam; Rodya, mən ən xoş xəbərləri məktubun sonuna saxlamışam: mənim əzizim, biz az qala üç il olur ki, bir-birimizdən ayrılmışıq, indi bunu bil ki, bəlkə də belə bir ayrılıqdan sonra yenə tezliklə görüşüb, bir-birimizi bağrımıza basacağıq! Dünya ilə mən Peterburqa gələcəyik – bu qəti həll olunub; nə vaxt gələcəyimizi bilmirəm, ancaq, hər halda, lap tezliklə gələcəyik, bəlkə də lap bir həftədən sonra! Bunlar hamısı Pyotr Petroviçin sərəncamından asılıdır: O, Peterburqda özünə yer eləyən kimi o saat bizə məlumat verəcəkdir. O istəyir ki, bəzi məsələləri nəzərə alaraq, evlənmək işini mümkün qədər tez başa yetirsin, mümkün olsa pəhriz açılanda, mümkün olmasa qospojinki¹ qurtaran kimi toy eləsin. Ah, onda mən özümü necə xoşbəxt hesab edəcəyəm, səni necə bir sevinclə bağrına basacağam! Dünya səninlə görüşəcəyini təsəvvür edərək sevincindən böyük bir həyəcan içindədir; bir dəfə də zarafatla dedi ki, elə bircə bundan ötrü Pyotr Petroviçə ərə gedirəm. O, mələkdir! İndi o sənə heç bir şey yazmaq istəmir, ancaq mənə deyir ki, ona yaz ki, mən onunla o qədər danışmaq istəyirəm ki, qələmi götürməyə heç əlim qalxmır, çünki bir neçə sətirdə heç bir şey demək olmaz, ancaq adam özünü xarab elər, bunu da dedi ki, onu bərk-bərk qucaqlayıb bağrına basıram, çox-çox öpürəm. Biz bəlkə lap bu yaxında görüşməli olsaq da, mən hər halda sənə bu günlərdə bacardığım qədər çox pul göndərəcəyəm. Duneçkanın Pyotr Petroviçə ərə getdiyini hamı biləndən sonra mənim də etibarım hamının nəzə-

¹ Qospojinki – pravoslavlarda Uspeniye pəhrizinə məişətdə verilən ad.

rində birdən-birə artıb, mən yəqin bilirəm ki, Afanasi İvanoviç indi mənə etibar edib, pensiyanın hesabına, hətta yetmiş beş manata qədər borc pul verəcəkdir; bəlkə mən bundan sənə iyirmi beş manat, ya da lap otuz manat göndərdim. Sənə daha çox göndərərdim, ancaq yol xərci qabağımı kəsib; hərçənd Pyotr Petroviç yaxşılıq edərək, paytaxta getmək üçün yol xərcinin bir hissəsin öz üzərinə götürmüşdür, yəni özü öz yanından boynuna götürmüşdür ki, öz hesabına bizim yükü və böyük sandığımızı Peterburqa göndərsin (öz tanışları vasitəsilə), ancaq hər halda biz Peterburqa köçmək xərcini də nəzərdə tutmalıyıq, ora cibi boş getmək olmaz, hər halda ilk günlər pulumuz olmalıdır. Bunu biz, Dünya ilə mən, qəpik-qəpiyinə hesab eləmişik, görmüşük ki, yol xərci çox olmayacaqdır. Bizdən dəmir yoluna cəmisi doxsan kilometrdir. Biz bu başdan, hər ehtimala qarşı, tanış bir arabaçı mujiklə danışmışıq; dəmir yolundan da Duneçka ilə bərabər üçüncü dərəcəli vaqona minib sağ-salamat Peterburqa gedəcəyik. Buna görə də bəlkə mən sənə iyirmi beş manat deyil, bir yol tapıb, otuz manat göndərdim. Yazdığım daha bəsdir, iki vərəq kağızı başdan-başa doldurmuşam, yazmağa daha yer yoxdur; başımıza gələn əhvalatı yazmışam; gör nə qədər hadisələr olub! İndi isə, mənim əzizim Rodyam, səni qucaqlayıb bağrıma basıram, analıq şəfqətilə sənə xeyir-dua verirəm. Rodya, öz bacını sev; bunu bil ki, o səni hədsiz bir məhəbbətlə sevir, özündən də çox sevir. O, mələkdir, amma sən, Rodya, sən bizim bütün həyatımızsan, bütün ümidimiz, bütün pənahımızsan! Təki sən xoşbəxt olasan, onda biz də xoşbəxt olarıq Rodya, sən Allaha əvvəlki kimi dua edirsənmi, Tanrının və bizim xilaskarımızın mərhəmətinə inanırsanmı? İndi dəbdə olan yeni dinsizliyə uymamısan ki? Mən bundan qorxuram. Rodya, ürəyim rahat deyil! Əgər belədirsə, onda mən sənin üçün dua edirəm. Əzizim, yadına sal, hələ sən lap uşaq olanda, atan da onda sağ idi, mənim dizlərim üstə oturub, dilin dolaşa-dolaşa dua oxuyardın – onda biz hamımız necə xoşbəxt idik! Əlvida, Rodya, ya da xudahafiz – xudahafiz desəm daha yaxşıdır. Səni bərk-bərk qucaqlayıb bağrıma basıram, hədsiz-hesabsız öpürəm.

*Qəbrə kimi sənin olan –
Pulxeriya Raskolnikova”*

Raskolnikovun məktubu oxumağa başlayandan ta qurtarana kimi göz yaşı kəsilmirdi; lakin məktubu qurtaranda onun bənzi ağardı, üzü

əməbi halda dəyişdi, dodaqlarında hiddətli, kinli, sərt bir təbəssüm göründü. O, başını alçaq, köhnə balışın üstünə qoyub fikrə getdi; çox düşündü. Onun qəlbi bərk-bərk döyünürdü, fikirləri böyük bir həyəcan içində idi. Axırda şkafa, ya sandığa oxşayan bu xırdaca, sarı otaq ona darısqallıq elədi, nəfəsi tənğişdi. Onun fikirləri və nəzəri ənginlik istəyirdi. Şlyapasını götürüb bayıra çıxdı – bu dəfə daha pilləkəndə adama rast gəlməsindən qorxmadı: o, bunu unutmuşdu. V. küçəsindən Vasilyevsk adasına sarı yol aldı, sanki bir iş üçün ora getməyə tələsirdi; yenə də, adəti üzrə, yolu hiss etmədən gedirdi, öz-özü ilə ucadan danışdı; bununla da yoldan keçənləri çox təəccübləndirirdi, çoxları onu sərxoş hesab edirdi.

IV

Anasının yazdığı məktub ona çox əzab vermişdi. Lakin ən baş, ən əsas məsələ haqqında o, bir an da olsa, hətta məktubu oxuyanda da, şübhələnməmişdi. Ən əsas məsələ onun beynində həll olunmuşdu, özü də qəti surətdə həll olunmuşdu: “Nə qədər ki, mən sağam – onlar evlənməyəcək, cəhənnəm olsun cənab Lujin də!”.

O öz qərarının müvəffəqiyyətlə nəticələnəcəyinə sevinərək kinli-kinli gülümsəyir, mızıldayaraq öz-özünə deyirdi:

“Ona görə ki, bu aydın bir məsələdir. Yox, ana, yox, Dünya, siz mənə aldada bilməyəcəksiniz!.. Hələ bir üzr də istəyirlər ki, mənimlə məsləhətməmişlər, mənsiz məsələni həll etmişlər! Gəlin bir üzr istəməyin də! Elə güman edirlər ki, məsələni daha pozmaq olmaz; indi baxıb görürük: pozmaq olar, olmaz! Bəhanələri də gör nə əsaslı bəhanə imiş: “Pyotr Petroviç guya çox işgüzar adamdır, elə işgüzar adamdır ki, ayrı cür deyil, ancaq poçt yolu üstündə, hələ az qala lap dəmir yolu üstündə evlənə bilər”. Yox, Duneçka, mən hər şeyi görürəm, mənimlə nə barədə çox şey danışmaq istədiyini də bilirəm; otaqda var-gəl edə-edə bütün gecəni nə barədə düşündüyünü də bilirəm, anamın yataq otağında olan müqəddəs Məryəm ananın ikonası qarşısında nə haqda dua etdiyini də bilirəm. Qolqofa dağına qalxmaq çətindir! Bəli!.. Deməli, məsələ qəti surətdə həll olunmuşdur: Avdotya Romanovna iltifat buyurub, öz sərvəti olan (öz sərvəti olan – bu daha etibarlı, daha təsirli çıxır), iki yerdə qulluq edən, yeni nəslin əqidələrinə həmrəylik göstərən (anam belə yazır), özü də Duneçkanın dediyi kimi, deyəsən mərhə-

mət sahibi olan, işgüzar, haqq-hesabını bilən çox ağıllı bir adama ərə gedir. Duneçkanın dediyi bu *deyəsən* sözü lap əntiqə sözdür. Həmin bu Duneçka da elə bu *deyəsənə* ərə gedir... Çox gözəl!.. Çox gözəl!..

...Amma bir şey maraqlıdır: anam “yeni nəsil” məsələsini niyə mənə yazmışdır? Yalnız cənab Lujini xarakterizə etmək üçünmü, ya başqa bir məqsəd üçün: mənə cənab Lujinin xeyrinə yola gətirmək üçünmü? Bir bicliyə bax! Bir şeyi də aydınlaşdırmaq lazımdır: o gün, o gecə, bir də ki, sonrakı günlər onlar bir-birilə nə dərəcə açıq danışmışlar? Bütün sözləri onlar bir-birinə açıqmi söyləmişlər, ya hər ikisi başa düşmüşdür ki, onların könlündə və fikrində olan şeylər eyni şeylərdir, buna görə də bu şeyləri söyləməyin mənası yoxdur, açıb demək də nahaqdır? Yəqin bu elə qismən də belə olmuşdur; məktubdan görünür: cənab Lujin anama bir az sərt görünmüşdür; anam sadəlvəh bir qadındır, gedib bunu Dunyaya demişdir. Dunya da, məlum şeydir ki, acıqlanmış, ona “narazı halda cavab vermişdir”. Gəlsin acıqlanmasın da! Buna kim acıqlanmaz: bir halda ki, məsələ sadəlvəhcəsinə verilən suallarsız da aydındır, özü də həll olunmuşdur, daha bu barədə danışmaq heç lazım deyil. Gör anam mənə nə yazır: “Rodya, Dunyanı sev, o səni özündən çox istəyir: yoxsa qızımı oğluna qurban verməsi, buna razılaşması ona vicdan əzabı verir “Sən bizim pənahımızsan, sən bizim həyatımızsan! Ax, ana!..” Raskolnikovun hiddəti get-gedə artırdı, cənab Lujin bu saat ona rast gəlsəydi, yəqin ki, onu öldürərdi

Raskolnikov başında hərlənən fikir qasırgasına uyaraq öz-özünə deyirdi:

“Bəli!.. Bu doğrudur ki, adamı öyrənmək üçün “ona gərək yavaş-yavaş, ehtiyatla yanaşasan” – bu doğrudur! Amma cənab Lujinin necə bir adam olduğu aydındır, o “işgüzar və deyəsən yaxşı adamdır”; sizə zarafat gəlməsin: o ev şeylərini və böyük sandığı öz hesabına Peterburqa aparmağı öhdəsinə götürmüşdür! Belə bir adama necə yaxşı adam deməyəsən? Onlarsa, nişanlı və ana, mujikdən həsirlə örtülmüş araba tuturlar (mən də elə bir arabada getmişəm!) Eybi yoxdur! Cəmisi doxsan verst yoldur. “Oradan da üçüncü dərəcəli vaqonda lap rahatca gedərik, – min verst yoldur!”. Bu həm də ağıllı bir tədbirdir: ayağımı yorğanına görə uzat! Bəs siz, cənab Lujin, buna necə baxırsınız? Bu axı sizin nişanlınızdır... Yoxsa siz bilmirsinizmi ki, qızın anası yol pulu düzəltmək üçün öz pensiyası hesabına özgəsindən qabaqcadan borc pul alır? Bunu siz çox yaxşı bilirsiniz. Əlbəttə, sizin hamınızın burada,

ümumi bir alver haqq-hesabınız var; bu – hər iki tərəfin xeyrinə olan bir alverdir, hər kəs eyni miqdarda maya qoymuşdur, deməli, xərci də yarılığa olsun; duz-çörək bir yerdə, tənbəki ayrılıqda – atalar belə deyib! Hələ bunda da o işgüzar adam onları bir az aldatmışdır: ev şeylərini Peterburqa aparmaq xərci – onların özünün yol xərcindən azdır, elə bəlkə də bu şeyləri havayınca göndərəcək! Anamla Dünya bunu görmürlərmi, ya qəsdən görmək istəmərlər? Bununla belə çox razıdırlar, razıdırlar! Hələ bu harasıdır, əsil işlər hələ qabaqda olacaq! Bu məsələdə axı mühüm olan nədir: mühüm olan xəsislik, acgözlük deyil, bütün bu şeylərin *ifadə tərzidir*. Axı onlar evləndikdən sonra da bu ifadə tərzini qalacaqdır, bu aydın görünür... Bəs axı anam niyə belə şeylərə yol verir? Peterburqa o, nə ilə gəlib çıxacaq? Üç manatla, ya o... qarı... dediyi kimi – iki, “biletçiklə”... Bəli! Sonra Peterburqda nə ilə yaşayacağına ümid edir? O, indidən haradansa duymuşdur ki, Dünya ərə gedəndən sonra onlar bir yerdə yaşaya *bilməyəcək*, lap elə ilk vaxtlar da! Görünür, o əziz adam bu barədə nəse *ağzından qaçır-mışdır*, öz fikrini onlara bildirmişdir; anam da buna görə onlarla bir yerdə yaşamağı qəti surətdə istəmir: “Özüm onlarla, guya, yaşamaq istəməyəcəm” – deyir: Bəs axı o, nəyə arxayındır: yüz iyirmi manat pensiyayamı? Bunun da bir hissəsini Afanasi İvanoviç borca çıxacaqdır! O, yun ləçəklər toxuyur, qolçaq tikib naxış salır, qoca vaxtında gözünün nuru gedir. Axı bu ləçəklərdən ildə ona yüz iyirmi manat pul gəlir – bu mənə məlumdur. Deməli, hər halda cənab Lujinin alicənablığına ümid edirlər: “Guya özü təklif edəcək, özü xahiş edəcək”. Ay elədi ha! Bax, həmişə də Şiller təbiətli gözəl insanlar belə olur: lap son dəqiqəyə kimi adamı tavus quşu lələklərilə bəzəyirlər, lap son dəqiqəyə kimi pis bir şey olacağını nəzərə almırlar, yaxşılığa ümid bağlayırlar, işin aqibətini qabaqcadan hiss etsələr də, – həqiqəti öz-özlərinə əvvəlcədən qəti surətdə söyləmərlər; elə bircə bu barədə düşünmək onların qəlbində nifrət doğurur; onların bəzədikləri adam özü şəxsən onlara kələk gəlməyincə onlar həqiqətdən əlli-ayaqlı qaçırırlar. Bir şey də maraqlıdır: görəsən cənab Lujinin ordenləri varmı? Mərc gələrəm ki, yaxasında Anna ordeni var, özü də bu ordeni o podratçıların, bir də tacirlərin evinə qonaq gedəndə yaxasına taxır. Yəqin öz toyunda da taxacaq! Əşşi qoy cəhənnəm olsun!

“Yaxşı da... qoy anam belə eləsin, daha neynəyək, Allah onu belə yaradıb, bəs Dünya? Duneçka, əzizim, axı mən sizi tanıyıram! Biz axı-

rıncı dəfə görüşəndə siz iyirmi yaşında idiniz, mən sizin xasiyyətinizə bələdəm. Budur, anam yazır ki, “Duneçka çox şeyə dözə bilər”. Bunu mən bilirəm. Bunu mən iki il yarım bundan əvvəl bilirdim və iki il yarım ki, bu barədə düşünürəm: o barədə ki, “Duneçka çox şeyə dözə bilər”. İndi ki, cənab Svidriqaylovun o cür hərəkətlərinə və bunun nəticəsində meydana gələn vəziyyətə dözmüşdür, demək o, həqiqətən çox şeyə dözə bilər. İndi ana-bala belə təsəvvür edirlər ki, Duneçka cənab Lujin də dözə bilər: o Lujin ki, yoxsul bir ailədən alınan və öz əri tərəfindən naz-nemətə çatdırılan bir qızın üstünlüyü haqqında öz nəzəriyyəsini söyləmişdir, özü də bu nəzəriyyəni az qala lap ilk görüşdə izah etmişdir. Lap elə tutaq ki, o, çox ağıllı adam olsa da, bunu “ağzından qaçırmışdır” (bəlkə heç ağzından qaçırmamışdır, istəmişdir ki, bu fikrini tez onlara bildirsin), bəs axı Dunya? Dunya buna necə baxmışdır? O, axı bu adamı tanımışdır, axı o bu adamla yaşayacaqdır! Axı o, qara çörək yeyib üstündən su içməyə razı olar, lakin öz qəlbini satmaz, öz mənəvi azadlığını heç bir rahatlığa, heç bir naz-nemətə dəyişməz, – bütün Şlezviq-Qolşteynə dəyişməz, o ki, qaldı cənab Lujin ola! Yox, mən Dunyanı tanıyıram, o belə deyildi, bir də ki... əlbəttə, o heç indi də dəyişməmişdir!.. Əlbəttə, Svidriqaylovların hərəkətlərinə dözmək çətinidir – buna söz ola bilməz! İldə iki yüz manat pul alıb bütün ömrünü quberniyalarda mürəbbiylik etmək də çətinidir. Mənim bacım plantasiya sahibinin zəmisinə bir zənci kimi, ya da ostzey almanının yanına bir latış kimi işləməyə gedər, amma öz mənfəəti üçün hörmət bəsləmədiyi, tayı olmadığı bir adamla yaşayıb, öz qəlbini, öz mənəvi hisslərini alçaltmaz! Hətta cənab Lujin başdan-ayağa lap təmizcə qızıldan ya da bütöv bir brilyantdan olsa da, yenə onun qanuni kənizi olmağa razılıq verməz! Bəs indi niyə razılıq verir? Bunun sirri nədədir? Bunu necə izah etmək olar? Məsələ aydındır: Duneçka öz xeyri, öz rahatlığı və naz-neməti üçün, hətta özünü ölümdən xilas etmək üçün özünü satmaz, amma, budur, özgəsi üçün satır! Məsələnin bütün sirri də bax, elə bundadır: o özünü qardaşı üçün, anası üçün satar! Hər şeyini satar! Ah, biz belə şeylərdə, lazım olarsa, əxlaqi hisslərimizi də boğarıq, azadlığımızı, rahatlığımızı, hətta lap vicdanımızı, hər şeyimizi hərrac bazarına aparırıq. Əlvida, həyat! Təki bizim, sevdiyimiz adamlar xoşbəxt olsun! Bu, hələ harasıdır! Hələ bir öz xüsusi ehkamlarımızı da uydurub yaradarıq, yezuitlərdən öyrənərik, müvəqqəti olsa da öz-özümüzə təskinlik verərik, öz-

özümüzü inandırırıq ki, belə də lazımdır, doğrudan da, yaxşı məqsəd üçün lazımdır! Bəli, biz beləyik, hər şey də gün kimi aydındır. Aydındır ki, bu məsələdə başqası deyil, ancaq Rodion Romanoviç Raskolnikov nəzərdə tutulur, özü də ilk planda durur! Əlbəttə, gərək o xoşbəxt olsun, universitetdə oxusun, kontorda cənab Lujinin şəriki olsun, onun bütün taleyi təmin olunsun; yəqin ki, sonralar hörmətli, izzətli, varlı bir adam olar, hətta bəlkə gözəl bir insan kimi yaşayıb ömrünü başa verər! Bəs anam? Axı burada da Rodya, əziz Rodya, ananın ilki rol oynayır! Axı necə olar ki, belə bir oğul üçün heç olmasa, belə bir qızı da qurban verməyəsən?! Ey mənim əzizlərim, ey haqsızlıq edən qəlblər! Bu məsələdə, yəqin ki, biz Soneçkanın taleyinə düşən qismətdən də boyun qaçırımarıq! Soneçka, Soneçka Marmeladova, nə qədər ki, həyat var – Soneçka da olacaq! Siz hər ikiniz verdiyiniz qurbanın nə qədər ağır olduğunu tamamilə düşünürsünüzmü? Düşündünüzmü? Buna gücünüz çatacaqmı? Bunun xeyri olacaqmı? Bu ağıllı bir işdirmi? Duneçka, Soneçkanın taleyi sizin cənab Lujinə bağladığınız taleyinizdən heç də pis deyil, – siz bunu bilirsinizmi? Anam yazır ki, “bu məsələdə sevgi ola bilməz!” Axı sevgisiz heç hörmət də ola bilməz, əksinə, nifrət olar, hərərat olar, rəzalət olar, – bəs onda necə olsun? Onda belə çıxır ki, yenə də deməli, “*təmizliyə riayət etmək*” lazım gələcəkdir. Belədir, ya yox? Bu təmizliyin nə demək olduğunu siz başa düşürsünüzmü, başa düşürsünüzmü, hə başa düşürsünüzmü? Siz başa düşürsünüzmü ki, Lujinin dediyi təmizlik Soneçkanın təmizliyi kimidir, bəlkə ondan da pisdir, ondan da iyрэncdir, ondan da rəzildir; ona görə ki, Duneçka, siz hər halda oradakı rahatlığı, naz-neməti nəzərdə tutmusunuz, amma Soneçkanın işində söhbət acından ölməmək üstündə gedir! Bu təmizlik adama çox baha oturur, Duneçka, çox baha oturur! Yaxşı, sonra buna gücünüz çatmasa, peşman olsanız necə? Gör onda nə qədər müsibət, nə qədər dərd çəkəcəksiniz, bu tutduğunuz işə nə qədər lənətlər yağdıracaqsınız, göz yaşı tökəcəksiniz, özü də bunu hamıdan gizlədəcəksiniz, çünki siz axı Marfa Petrovna deyilsiniz! Onda ananız nə günə düşəcək? Hələ indidən o narahtdır, əzab çəkir, bəs onda, hər şeyi açıq görəndə nə olacaq? Bəs mən necə olaram? Axı bu nə işdir, siz mənim haqqımda düşünmüsünüzmü? Mən özünüzü qurban verməyinizi istəmirəm, Duneçka, istəmirəm, ana can! Nə qədər ki, mən sağam – bu olmayacaq, olmayacaq, olmayacaq! Mən bunu başa düşürəm!”

O, birdən özünə gəlib dayandı.

“Olmayacaq? Bunun olmaması üçün sən nə edəcəksən? Qadağan edəcəksən? Buna sənin nə haqqın var? Bu haqqı əldə etmək üçün sən onlara nə vəd edə bilərsən? *Universiteti qurtarıqdan*, özünə qulluq tapdıqdan sonra bütün taleyini, bütün gələcəyini onlara həsr edəcəyini? Biz bunu səndən eşitmişik, bu məlumdur, lakin indi? Axı elə indi, bu saat bir şey eləmək lazımdır, bunu başa düşürsənmi? Bəs bu saat sən nə edirsən? Onların özünü soyursan! Axı onlar yüz manatlıq pensiyanın hesabına cənab Svidriqaylovlardan borc alıb sənə göndərirlər. Gələcək milyonçu, ey onların taleyinə hakim olan Zeves, sən onları Svidriqaylovlardan, Afanasi İvanoviç Vaxruşinlərdən nə ilə qoruyacaqsan? Nə vaxt qoruyacaqsan? On ildən sonra? On ilə kimi sənin anan ləçək toxumaqdan, bir də ki, aqlamaqdan kor olar, yeməməzlikdən azara düşər! Bəs bacın! Fikirləş gör on ildən sonra, yəni bu on ildə sənin bacın nə günə düşər? Başa düşdünmü?

Bu qayda ilə o, belə suallarla özünə əzab verir, öz-özünü hirs-ləndirir, hətta bundan bir qədər həzz alırdı. Burası da var ki, bu sualların heç biri yeni sual deyildi, heç biri qəfildən meydana çıxmamışdı, hamısı köhnə, çoxdankı suallardı. Bu suallar çoxdan ona əzab verirdi, çoxdan onun qəlbini didirdi. Bütün bu kədər çoxdandır ki, onun qəlbində əmələ gəlmişdi, o, get-gedə artıb, böyüyürdü, son vaxtlarda isə yetişmiş, bir mərkəz ətrafında toplaşmışdı, dəhşətli, fantastik, qeyri-təbii bir sual şəklini almışdı; bu sual onun qəlbini üzmüş, beynini yormuşdu, qəti olaraq həllini tələb edirdi. İndi isə anasının məktubu birdən ildırım kimi onu vurmuşdu. Aydınır ki, indi o gərək fəaliyyətə oturmaq kədərilməyeydi, əzab çəkməyeydi, bu məsələlər həll olunmazdır” – deyər bu barədə yalnız düşünməklə məşğul olmayaydı, mütləq, özü də bu saat bir iş görəydi. Hər necə olsa bir qərara gəlmək lazım idi, necə bir qərar olursa-olsun, ya da...

Birdən o özündən çıxaraq həyəcanla dedi:

– Ya da həyatdan tamamlə əl çəkmək! Müti halda taleyə boyun əymək, onu necə varsa, eləcə, özü də həmişəlik qəbul etmək, özündə olan hər şeyi boğub məhv etmək: fəaliyyət göstərmək, yaşamaq, sevmək hüququndan əl çəkmək!..

Birdən Marmeladovun dünənki sualı onun yadına düşdü:

“Möhtərəm cənab, *daha gediləsi yer qalmayıb* sözünün nə demək olduğunu başa düşürsünüzü, başa düşürsünüzü? Gərək elə olsun ki, hər bir adamın heç olmasa, bir gediləsi yeri olsun!..”

Birdən o diksindi: dünənki fikir yenə də onun xəyalından sürətlə ötüb keçdi. Ancaq o, bu fikrin ötüb keçməsinə diksinmədi. Axı o bilirdi, *o qabaqcadan hiss edirdi* ki, bu fikir mütləq onun xəyalından “ötüb keçəcəkdir”, ona görə də onu gözləyirdi; bir də ki, bu fikir özü də təzə, dünənki fikir deyildi. Ancaq fərq burasında idi ki, bir ay bundan əvvəl, hələ lap dünənin özündə bu fikir yalnız bir xəyal kimi deyil, yeni, qorxunc, onun heç tanımadığı bir şəkildə meydana gəlmişdi, o da birdən bunu dərk etmişdi... Onun başı gicəlləndi, gözləri qaranlıq gətirdi.

Cəld ətrafına baxdı: o, nəyi isə axtarırdı. Oturmaq istəyirdi, buna görə də skamya axtarırdı; bu zaman o, K. bulvarından keçirdi. İrəlidə bir skamya gördü: ora qədər yüz addım olardı. Bacardığı qədər tez ora getməyə başladı, ancaq yolda onun başına balaca bir əhvalat gəldi, onun bütün diqqətini bir neçə dəqiqəliyə cəlb etdi.

Skamya axtararkən o özündən qabaqda bir arvad gördü; arvadla onun arasında iyirmi addım yol olardı. İndiyə qədər gözüne sataşan şeylərə əhəmiyyət vermədiyi kimi qabaqda gedən bu arvada da əvvəl heç əhəmiyyət vermədi. Çox vaxt o, məsələn, evinə gedəndə, hansı yolla getdiyini heç bilməzdi və artıq belə yeriməyə adət etmişdi. Lakin bu arvada nəşə qəribə bir şey vardı ki, ilk baxışda adamın gözüne dəyirdi və o yavaş-yavaş Raskolnikovun diqqətini cəlb etməyə başladı; əvvəl istəmədən, sanki narazı halda, sonra isə get-gedə diqqətlə bu qadına baxırdı. Bu qadındakı qəribə şey nə idi, – o, birdən bunu bilmək istədi. Əvvəla, yəqin ki, bu çox cavan bir qız idi, özü də belə isti havada başı açıq gedirdi; çətir götürməmişdi, əlinə əlcək taxmamışdı, əl-qolunu da gülməli bir şəkildə ata-ata gedirdi. Onun əynində yüngül ipək parçadan paltar vardı, bunu da o çox qəribə geymişdi, yaxası yaxşı düymələnmemişdi, dal tərəfdən də, belinin üstündən cırılmışdı, cırılmış şüləm yellənə-yellənə sallanırdı. Balaca ləçəyi çılpaq boynuna atılmışdı, özü də yan tərəfə əyilmişdi. Bundan əlavə ayağı dolaşa-dolaşa, büdrəyə-büdrəyə, səntirləyərək yeriyirdi. Qızın bu halı, nəhayət, onun bütün diqqətini cəlb etdi. Qıza o skamyanın lap kənarında gəlib çatdı. Qız skamyaya çatan kimi özünü onun qırağına tərəfinə yıxdı, başını skamyanın arxasına qoyub gözlərini yumdu: görünür, o bərk yorulmuşdu. Raskolnikov diqqətlə qıza baxan kimi bildi ki, o əməllicə sərxoşdur. Belə bir şeyə baxmaq ona qəribə görünürdü, həm də onu dəhşətə salırdı. O, hətta düşündü ki, bəlkə səhv edir. Onun qarşısındakı – kiçik, qəşəng üzlü, sarışın, lap cavan bir qızdı, on altı, ya bəlkə on beş yaşa ancaq olardı, üzü çox qızarmışdı, həm də elə bil

ki, bir az şişmişdi. Deyəsən o, bu vəziyyətdə çox az şey başa düşürdü; bir ayağını o birinin üstünə aşırmış, o biri ayağını qədərindən artıq qabağa uzatmışdı, bilinirdi ki, küçədə olduğunu yaxşı dərk etmir.

Raskolnikov oturmadı, getmək də istəmədi; heyrət içində onun qabağında dayanıb durmuşdu. Bu bulvar həmişə boş olardı, indi isə saat ikidə, həm də belə bərk istidə heç kəs yox idi. Bununla belə bir kişi bulvarın qırağında əlli addım kənarda gəlib dayandı; aydın görünürdü ki, o da müəyyən bir məqsədlə bu qıza yanaşmaq istəyir. O da yəqin qızı uzaqdan görmüş, özünü ona yetirmişdi, ancaq Raskolnikov ona mane olmuşdu. O, arabir acıqlı-acıqlı Raskolnikova baxırdı, həm də çalışırdı ki, Raskolnikov onun baxdığını görməsin. O, bu cındır paltarlı adamın getməsinə səbirsizliklə gözləyirdi. Məsələ aydıncı. Bu cənabın otuz yaşı olardı; möhkəm bədənli, sağlam, kök bir adamdı; rəngi ağ-qırmızı, dodaqları çəhrayı idi, nazik bıqları vardı; çox şıq geyinmişdi. Raskolnikov yaman acıqlandı, birdən o bir bəhanə tapıb, bu şıq geyimli adamı təhqir etmək istədi. Bir dəqiqəliyə qızdan uzaqlaşdı onun yanına getdi.

Yumruqlarını düyünlədi, hirsindən köpüklənmiş dodaqları ilə gülə-gülə çığırdı:

– Adə ey, Svidriqaylov! Burada niyə durmusunuz?

O adam qaşlarını çataraq, lovğa-lovğa ona baxıb təəccübləndi və ciddi bir ifadə ilə soruşdu:

– Bu nə deməkdir?

– O deməkdir ki, itilin buradan!

– Sən necə cəsarət edib bunu mənə deyirsən, alçaq!

O, əlindəki qamçını cəld Raskolnikovun üstünə qaldırdı. Raskolnikov yumruqlarını qaldıraraq onun üstünə cumdu, daha bunu nəzərə almadı ki, bu möhkəm bədənli adam onun kimi iki nəfərin öhdəsindən gələ bilər. Lakin elə bu anda kim isə daldan onu bərk-bərk tutdu, onların arasında bir qaradovoy dayandı.

– Cənablar, bəsdir, ictimai yerlərdə adam dalaşmaz! – Sonra Raskolnikovun cındır paltarına baxaraq, ciddi bir halda ona dedi. – Sizə nə lazımdır? Siz kimsiniz?

Raskolnikov diqqətlə ona baxdı. Qaradovoy qoçaq soldan sifətli bir adamdı, ağ bıqları, bakenbardları, qanan baxışları vardı.

Raskolnikov onun qolundan tutaraq çığırdı:

– Mənə elə siz lazımsınız! Mən keçmiş tələbəyəm, familiyam Raskolnikovdur... – Şıq geyimli cənaba sarı dönərək əlavə etdi: –

İstəyirsiniz bunu siz də bilin. – Sonra yenə qaradovoya döndü: – Gedək sizə bir şey göstərəcəyəm...

Qaradovoyun qolundan tutub, onu darta-darta skamyanın yanına apardı...

– Bax, görürsünüz, lap sərxoşdur, indicə bulvarla gəlirdi; kim bilir nəçidir, ancaq o işin... sahibinə oxşamır... yəqin haradasa içirib aldadıblar... özü də birinci dəfədir, başa düşürsünüz? Elə belə də küçəyə buraxıblar. Görün paltarları necə cırılmışdır, görün əyninə necə geydirilmişdir: paltarları o özü geyməyib, onun əyninə geydiriblər, özü də bu işi bacaran adam geydirməyib, kişi geydirib. Bu aydın görünür. İndi siz bura baxın: dalaşmaq istədiyim o şıq geyimli adam ki var – mən onu tanımıram, birinci dəfədir görürəm; o da indicə yolda, huşu özündə olmayan bu sərxoş qızı görmüşdür, indi o çox istəyir ki, yaxınlaşıb bu qızı ələ keçirsin, görürsünüz də, o nə vəziyyətdədir – və götürüb bir yerə aparsın... Bu yəqin ki, belədir; inanın ki, mən səhv eləmirəm. Mən özüm gördüm qızı necə izləyirdi, necə onun dalınca düşmüşdü, ancaq mən ona mane oldum. İndi o durub mənim gedəcəyimi gözləyir. Odur, indi o bir az geri çəkildi, durub, guya papiros eşir... Necə eləyək ki, bu qızı ona verməyək? Necə eləyək ki, bu qızı evlərinə apararaq – bir fikirləşin!

Qaradovoy bir anda məsələni başa düşdü. O, kök cənabın məqsədi, əlbəttə, aydındı; indi bu qız qalırdı. Qaradovoy irəli əyilib yaxından diqqətlə ona baxdı, qıza rəhmi gəldiyi üzündəki ifadədən görünürdü.

Başını yelləyə-yelləyə dedi:

– Ah, yazıq qız, yazıq qız! O lap uşaqdır. Aldadıblar – bu yəqindir. O, qızı çağırmağa başladı: – Bura baxın, xanım qız, harada yaşayırsınız?

Qız sərxoşluqdan axan yorğun gözlərini açdı, sonük bir nəzərlə qabağındakı adamlara baxıb əli ilə onları rədd etdi.

Raskolnikov qaradovoya dedi:

– Bura baxın, alın (o əlini cibinə salıb axtardı, bir abbası pul çıxartdı; demə pulu varmış), alın, bir fayton tutun, tapşırın bu qızı evlərinə aparsın. Ancaq necə edək ki, qızın adresini bilək!

Qaradovoy Raskolnikovdan pulu alıb yenə də qıza tərəf döndü:

– Xanım qız, ay xanım qız! Mən, bu saat fayton tutaram, sizi özüm evinizə apararam. Hara aparım? Hə? Harada olursunuz?

Qız mızıldayaraq:

– İtilin! Əl çəkməzlər! – deyib yenə də əli ilə onları rədd etdi.

– Ah, ah, yaxşı iş görmürsünüz! Ah, ayıbdır, xanım qız, ayıbdır! – Qaradovoy yenə də başını yırğaladı: bu hərəkətilə o, həm qızı utandırır, həm ona hayıfı gəldiyini, həm də öz narazılığını bildirirdi. Sonra Raskolnikova sarı döndü: – Bir işə baxırsınızmı? – dedi və elə o saat Raskolnikovu yenə gözcü başdan-ayağa süzdü. Yəqin ki, Raskolnikov da ona qəribə göründü: özü belə cır-cındır içində, amma pul verir!..

Raskolnikovdan soruşdu:

– Bu qızı siz harada gördünüz?

– Sizə dedim axı: məndən qabaqda səntirləyə-səntirləyə gedirdi, elə burada, bulvarda. Skamyaya çatan kimi özünü onun üstünə yıxdı.

– Pərvədigara, gör dünyada nə biabırçılıqlar olur! Belə cavan bir qız, amma özü kefli! Aldadıblar – elə belədir ki, var! Görürsünüzmü, paltarını da cırıblar. Ah, gör indi nə əxlaqsızlıqlar olur!.. Yəqin yaxşı ailədənir, kasıb adamın qızıdır... İndi belələri çoxdur... Üzdən çox zərifdir, elə bil ki, xanım qızıdır.

Qaradovoy yenə də ona sarı əyildi.

Bəlkə onun da belə qızları var, – “elə bil ki, xanım qızıdırlar, özləri də zərifdirlər”, özlərini yaxşı tərbiyə almış qızlara oxşadırlar.. və hər cür modabazlığa uymağa başlayıblar..

Raskolnikov əl-ayağa düşərək deyirdi:

– Əsas məsələ budur ki, qoymayaq qız, bax, o əclafın əlinə düşsün! Axı o da qızın ismətinə toxunar! Onun nə fikirdə olduğu elə üzündən görünür. Bir əclaflığa bax, çıxıb getmir!

Raskolnikov bərkdən danışır, əli ilə düz onu göstərirdi. O da bu sözləri eşidib, yenə də əvvəl açıqlanmaq istədi, lakin düşünərək fikrini dəyişdi, yalnız hərərətlə Raskolnikova baxdı və bununla da kifayətləndi. Sonra yavaş-yavaş on addıma qədər gedib yenə dayandı.

Qaradovoy fikirli halda dedi:

– Qızı onun əlinə düşməyə qoymarıq, bu mümkündür. Ancaq qız gərək desin ki, onu hara aparmaq lazımdır, elə olmasa... – O, yenə də qıza sarı əyildi: – Xanım qız, ay xanım qız!

Qız birdən gözlərini lap açdı, diqqətlə onlara baxdı, elə bil ki, başa düşdü, skamyadan qalxıb gəlidiyi tərəfə getdi.

Yenə də onları əli ilə rədd edərək dedi:

– Bunlar nə hayasız adamdır, əl çəkməzlər ki! – O yeyin-yeyin gedir, amma bərk səntirləyirdi. Şıq geyimli adam onun ardınca düşdü, lakin o biri xiyabanla gedir və gözünü qızdan ayırmırdı.

Bıǵlı qaradovoy qəti bir ifadə ilə:

– Narahat olmayın, qoymaram onu aparsın, – dedi. – Özü isə onların ardınca yollandı.

Sonra ah çəkərək bərkdən dedi:

– Eh, gör indi nə əxlaqsızlıqlar olur!

Elə bu anda Raskolnikovu sanki nəşə sancdı, elə bil ki, bir anda onun bütün fikirləri dəyişdi.

Bıǵlı qaradovoyun ardınca çığırab dedi:

– Adə ey, bir bura baxın!

Qaradovoy dönüb baxdı.

– Qoyun getsin! Sizə nə? Qoyun getsin! Qoy gedib əylənsin (bunu deyəndə şıq geyimli adamı göstərdi). Axı sizə nə?

Qaradovoy onun nə demək istədiyini başa düşmürdü, gözlərini heyrətlə açaraq ona baxırdı. Raskolnikov güldü.

Qaradovoy:

– E-eh! – deyərək əlini yellədi, şıq geyimli adamla qızın dalınca getdi; görünür, Raskolnikovu o, ya dəli, ya da bundan da bətər bir şey hesab etmişdi.

Raskolnikov tək qalaraq acıqlı-acıqlı öz-özünə dedi:

– Mənim iyirmi qəpiyimi də apardı. Yaxşı da, qoy ondan da pul alsın, qızı onunla buraxıb getsin, bununla da iş qurtarsın... Mən niyə axı özümü qabağa verib ona kömək eləməyə girişdim? Mən nəçiyəm ki, ona kömək edəm? Ona kömək eləməyə mənim haqqım varmı? Qoy onlar diri-diri bir-birinin boğazını üzsünlər – mənə nə? Mənim nə haqqım vardı ki, bu iyirmi qəpiyi ona verim? Məgər bu pul mənimdir?

Raskolnikov bu qəribə sözləri söyləsə də qəlbində ağır bir iztirab duydu. Boş qalmış skamyada oturdu. Fikirləri dağılmışdı... Ümumiyyətlə, bu anda düşünmək ona iztirab verirdi. O, tamamilə özünü unutmaq, hər şeyi unutmaq, sonra da ayılıb hər şeyi yenidən başlamaq istəyirdi...

Raskolnikov qızın skamyada oturduğu yerə baxıb dedi:

– Yazıq qız! Ayılacaq, ağlayacaq, sonra anası biləcək... Əvvəl onu döyəcək, sonra bərk qamçılacaq. Bəlkə də rüsvayçılıqla evdən qovacaq... Qovmasa da, Darya Fransovnalara, hər necə olsa, bu işdən xəbər tutacaq, bu qız da ora-bura qaçmağa başlayacaq... Sonra dərhal xəstəxanaya düşəcək... (bu həmişə o qızlarda olur ki, onlar namuslu anaların yanında yaşayırlar və onlardan gizləncə gəzirlər), sonra... son-

ra yenə xəstəxanaya... şərab... meyxanalar... içki dükənləri... sonra yenə xəstəxana... iki-üç ildən sonra da şikəst olurlar... cəmişi də on doqquz, ya da on səkkiz il yaşayırlar... Belələrinə görməmişəm? Bu necə olurdu? Elə hamısı da belə olurdu... Tfu! Qoy olsun! Deyirlər ki, bu elə belə də olmalıdır. Deyirlər ki, qızların filan faizi hər il... harasa... yəqin ki, cəhənnəmə getməlidirlər ki, yerdə qalan üçün yer boşaltsınlar, onlara mane olmasınlar. Faiz! Onların bu sözləri, doğrudan da, çox gözəl sözdür; bu sözlər gör necə təskinlik verən sözlərdir, elmi sözlərdir! Deyildi ki, filan faiz... deməli, heç təşvişə düşmək də lazım deyil. Əgər başqa bir söz olsaydı, onda... bəlkə də narahatlıq olardı... Dünəncə də bir gün bu faizə düşə bilər!.. Buna da olmasa, başqa bir faizə!

Birdən o düşünərək öz-özünə dedi:

“Mən axı hara gedirəm! Qərībədir. Mən axı harasa gədirdim. Məktubu oxuyan kimi yola düşdüm... Hə, mən Vasilevsk adasına, Razumixinin yanına gədirdim, indi... yadıma düşdü. Axı niyə gərdim? Necə oldu ki, Razumixingilə getmək fikri indi mənim ağıma gəldi? Bu çox qərībədir!”

Raskolnikov öz-özünə təəccüb edirdi. Razumixin onun keçmiş universitet yoldaşlarından idi. Qərībə burasıdır ki, universitetdə oxuyanda Raskolnikovun bəlkə də heç yoldaşı yox idi; o hamıdan kənarda gəzərdi, heç kəsin yanına getməzdi, evinə gələnləri də çox könülsüz qəbul edirdi. Buna görə də çox keçmədi ki, hamı ondan üz çevirdi. Raskolnikov tələblərin nə ümumi yığınaqlarında, nə söhbətlərində, nə əyləncələrində, nə də başqa bir işlərində iştirak edərdi. Dərsləri ilə çox məşğul olardı, özünə yazığı gəlməzdi, tələbələr də elə buna görə ona hörmət edərdilər, amma heç kəs onun xatirini istəməzdi. O, çox kasıb idi, həm də təkəbbürlü və lovğa idi, adama yovuşmazdı. Elə bil ki, ürəyində nəşə gizlədirdi. Yoldaşlarının bəzisinə elə gəlirdi ki, Raskolnikov onlara – uşağa baxan kimi – yuxarıdan aşağı baxır, elə bil ki, həm bilik, həm səviyyə, həm də əqidə cəhətdən onları ötüb keçmişdir, onların əqidəsinə, marağına ibtidai bir şey kimi baxır.

Amma nədənsə Razumixinlə uzlaşa bilmişdi; əslində buna uzlaşmaq da demək olmazdı: Raskolnikov ona daha artıq ünsiyyət göstərirdi, onunla daha açıq idi. Burası da var ki, Razumixinə ayrı cür əlaqə bəsləmək də mümkün deyildi: o son dərəcə şən, ürəyiaçıq, çox sadə, xoşxasiyyət bir oğlandı. Lakin bu sadəliyin altında dərinlik və ləyaqət gizlənmişdi. Onun ən yaxşı yoldaşları bunu başa düşür, hamı onun

xatirini istəyirdi. O, ağıllı idi, ancaq bəzən sadələvhlüyü də olurdu. O, zahirən gözəgəlimli idi: boyu uca, arıq, saçı da qara idi; ancaq üzünü vaxtlı-vaxtında qırxdırmazdı; hərdən şuluqluq da edərdi, həm də çox qüvvətli sayılırdı. Bir dəfə o gecə vaxtı bir məclisdə on iki verşok boyu olan bir qanun gözətçisini bircə zərbə ilə yerə sərmişdi. O, hədsiz dərəcədə içə bilərdi, lakin heç içməyə də bilərdi. Bəzən lap yaramazcasına dəcəllik edərdi, lakin heç dəcəllik etməyə də bilərdi. Razumixinin bir yaxşı cəhəti də vardı: heç bir müvəffəqiyyətsizlik onu təşvişə salmazdı, elə bil ki, heç bir pis vəziyyət onu ruhdan sala bilmirdi. O, lap taxtapuşda da yaşaya bilərdi, ən şiddətli aclığa və soyuğa dözə bilərdi. O, çox kasıbdı; orda-burda işləyərək pul qazanar, bununla da birtəhər başını dolandırardı. Zəhmətlə pul qazanmaq üçün çox yerlər bilirdi. Bir il o bütün qışı otağındakı sobasını heç yandırmadı, deyirdi ki, bu daha xoşdur, çünki adam soyuqda daha yaxşı yatır. O da universitetdən çıxmağa məcbur olmuşdu, amma bu çox sürmə-yəcəkdı: var qüvvəsini qoyaraq tələsirdi ki, öz vəziyyətini tezliklə düzəltsin, yenə də dərəcə başlasın. Raskolnikov dörd ay idi ki, onun yanına getmirdi, Razumixin isə onun harada yaşadığını bilmirdi. İki ay bundan əvvəl onlar necə oldusa, küçədə bir-birinə rast gəldilər; Raskolnikov üzünü yana çevirdi, hətta küçənin o biri tayına keçdi ki, Razumixin onu görməsin. Amma Razumixin onu gördüdə də yanından ötüb keçdi, dostunu narahat etmək istəmədi.

V

Raskolnikov yenə də fikirləşərək öz-özünə deyirdi: “Doğrudur, bu yaxında mən istəyirdim ki, Razumixindən xahiş edim, mənə ya dərəcə tapsın, ya da ayrı bir iş... Lakin indi o, mənə necə kömək edə bilər? Elə tutaq ki, dərəcə tapdı, lap elə son qəpiyini mənimlə bölüşdüdü, – əgər bu qəpiyi varsa, – elə ki, dərəcə deməyə getmək üçün hətta özümə uzun-boğaz çəkmə ala bildim, kostyumumu da düzəltdim... Bəli... sonra? Dərəcədən aldığı qəpik-quruşla mən edə bilərəm? İndi mənə bu qədərmi pul lazımdır? Doğrudan da, Razumixinin yanına getməyim lap gülüncdür...”

“Niyə mən indi Razumixinin yanına gedirəm” – sualı onu hətta təsəvvür etdiyindən daha artıq təşvişə salırdı: o narahat bir halda, elə bil ki, lap adicə bir hərəkət olan bu şeydə özü üçün məşum bir mənə axtarırdı.

Təəccüblə öz-özündən soruşdu:

– Yoxsa mən doğrudan da, bütün işlərimi ancaq Razumixinin vasitəsilə düzəltmək istəyirdim, düşünürdüm ki, bütün işlərimi Razumixinin köməyilə həll edəcəyəm?

O, fikirləşə-fikirləşə alnını ovurdu; qəribədir, xeyli düşündükdən sonra, heç gözlənməyən halda, birdən sanki təsadüfi olaraq, onun ağılına çox qəribə bir fikir gəldi.

Birdən o, sanki qəti bir qərar şəklində, lap sakitcə öz-özünə dedi:

“Bəli... Razumixinin yanına... gedəcəyəm, bu qətidir... amma indi yox... onun yanına... *o məsələdən* sonra, *onun* ertəsi günü gedəcəyəm, o zaman ki, *o məsələ* qurtarmış olacaq, hər şey yeni qaydaya düşəcək...”.

Birdən o, elə bil özünə gəldi.

Skamyadan cəld qalxaraq həyəcanla dedi: “*Ondan* sonra? Məgər *o* olacaq? Doğrudanmı olacaq?”

O, skamyadan qalxıb getdi: az qala yüyürdü, istədi qayıdıb evə getsin, lakin evə qayıtmaq birdən ona son dərəcə iyrənc göründü: axı həmin o şkafa bənzəyən otaqda, o bucaqda bir aydan çox idi ki, bütün *bu şeylər* onun fikrində əmələ gəlirdi... Bunu düşünərək o, baş alıb getdi, ancaq hara getdiyini heç özü də bilmirdi.

Bədəninəki əsəbi titrəyiş qızdırma titrətməsinə çevrildi; o hətta bir soyuqluq hiss etdi: belə bərk istidə o üşüyürdü. Sanki güclə, az qala lap qeyri-şüuri olaraq, daxili bir zərurət nəticəsində, rast gəldiyi şeylərə diqqətlə baxmağa başladı, elə bil ki, əylənmək üçün bir şey axtarırdı, ancaq buna yaxşı müvəffəq ola bilmirdi, tez-tez düşüncəyə dalırdı. Sonra yenə də diksinərək başını qaldırıb ətrafına baxanda – indicə nə barədə düşündüyünü, hətta hara ilə getdiyini dərhal unudurdu. Bu qayda ilə o bütün Vasilevsk adasından keçdi, gəlib kiçik Nevaya çıxdı, körpüdən keçib Adalara sarı döndü. Bu yerin yaşıllığı və tərəvəti onun şəhərin tozuna, əhənginə, bir-birinə sıxılmış iri evlərə öyrənmiş yorğun gözlərinə əvvəlcə xoş gəldi. Burada hava bürkü deyildi; nə üfunət, nə də içki dükanları vardı. Lakin çox keçmədi ki, bu yeni, xoş duyğular xəstə, əsəbi duyğulara çevrildi. Bəzən o yaşıllıq içində olan bir yaylaq evinin qabağında dayanır, onun hasarından içəri baxır, eyvanda və talvarda olan geyimli-gecimli qadınlara, bağda qaçısan uşaqlara tamaşa edirdi. Xüsusilə çiçəklər onun diqqətini cəlb edirdi; o ən çox çiçəklərə baxırdı. O, bəzəkli kolyaskalara, atlı qadın-

lara, kişilərə rast gəlirdi; onlara maraqla baxırdı; lakin bu kolyaskalar, atlılar gözdən itən kimi Raskolnikov onları unudurdu. Bir dəfə də dayanıb öz pullarını saydı: otuz qəpikdən azdı. “İyirmi qəpik qaradovoya verdi, üç qəpik də Nastasyaya məktub üçün, deməli, dünən Marmeladovlara ya qırx yeddi, ya da əlli qəpik vermişəm”. O düşünə-düşünə nəyisə hesablayırdı, lakin çox keçmədi ki, hətta pulu nə üçün cibindən çıxartdığını da unutdu. Aşxanaya oxşayan bir yemək dükanı qabağından keçəndə bu onun yadına düşdü, yemək istədiyini hiss etdi... İçəri girib bir qədər ara qıxdı, üstündən də xuruşlu bir qutab yeməyə başladı. Qutabı yolla gedə-gedə yeyib qurtardı. O çoxdandı ara qıxmırdı, içdiyi bircə qədər olsa da dərhal ona təsir etdi. Ayaqları birdən ağırlaşdı, yatmağa böyük bir meyil duydu. Evlərinə sarı yollandı; lakin Petrovski adasına çatanda dayandı; o lap yorulub əldən düşmüşdü; yoldan kənara çıxıb kolların arasına girdi, özünü otun üstünə yıxdı, o dəqiqə yuxuya getdi.

İnsan halsız olanda, gördüyü yuxular çox vaxt son dərəcə qabarıq, aydın və həyata uyğun olur. Bəzən bu yuxu olduqca dəhşətli bir şəkildə alır, lakin baş verən əhvalatın əmələ gəldiyi şərait və hadisənin gedişi o dərəcə ağılaşdır, o dərəcə incə, təfəssilatlı olur, həm də bu təfəssilatlar, bədi cəhətdən bütün hadisəyə, bu hadisənin dolğunluğuna o qədər uyğun olur ki, yuxu görəndə adam istər lap Puşkin, ya Turqenev kimi sənətkar olsun, oyaq olanda bu kimi şeyləri heç təsəvvür edə bilməz. Belə xəstə yuxular uzun zaman yadda qalır, əsəbləri pozulmuş və həyəcan keçirən adamlara qüvvətli təsir bağışlayır.

Raskolnikov qorxunc bir yuxu gördü, hələ qəsəbədə yaşarkən keçirdiyi uşaqlıq həyatı yuxusuna girmişdi. Guya yeddi yaşında idi, bayram günü, ikindi vaxtı atası ilə bərabər qəsəbənin kənarında gəzirdi. Hava tutqundu, çox bürkü idi, ətraf eynən onun hafizəsində qalan kimi idi, hafizəsindən xeyli silinib getdiyi halda, indi, yuxuda, daha aydın görünürdü. Qəsəbə düzənlik bir yerdə idi, lap ovuc içi kimi görünürdü, ətrafında xırdaca bir kol da yox idi. Çox-çox uzaqlarda, lap üfüqdə bir meşə qaralırdı. Qəsəbənin ən axırıncı hasarından bir neçə addım aralıqda böyük bir içki dükanı vardı; atası ilə o gəzməyə çıxıb, həmişə bu içki dükanının qabağından keçəndə bu dükan ona çox pis təsir bağışlardı, hətta onu qorxuya salardı. Ora həmişə adamlarla dolu olardı, çıxır-bağırar, qəhqəhə ilə gülərdilər, söyüşərdilər, xırıltılı, boğuc bir səslə oxuyardılar, tez-tez də dalaşardılar. Dükanın ətrafında

həmişə sərxoş və qorxunc sifətli adamlar avara–avara dolaşardılar... Rodion onlara rast gələndə bərk–bərk atasına sıxılar, bütün bədəni titrərdi. Dükanın qabağından kənd yolu keçirdi, yol həmişə tozlu, toz da həmişə qara olurdu. Yol qıvrıla–qıvrıla uzanıb gedir, üç yüz addımlıq məsafədən sonra qəsəbə qəbristanlığın yanından sağa burulurdu. Qəbristanlığın ortasında daşdan tikilmiş yaşıl qübbəli bir kilsə vardı. Bu kilsəyə o, ildə iki dəfə, ata–anası ilə bərabər günorta ibadətinə gedərdi, o zaman ki, onun çoxdan ölmüş nənəsinin ərvahına dua oxunardı; nənəsinə o heç görməmişdi. Onlar gedəndə həmişə özlərilə dəsmala bağlanmış ağ nimçədə ehsan aşını aparardılar; aş şirin olardı, düyünün üstündə kişmişdən xaç düzəldərdilər. Rodionun bu kilsədən, kilsədə olan qədim ikonalarından, bir də başı əsən qoca keşişdən xoşu gələrdi; ikonaların çoxu çərçivəsizdi. Nənəsinin, üstünə sal daş salınmış qəbri yanında onun kiçik qardaşının xırdaca qəbri vardı; qardaşı altı aylıq ölmüşdü; bu hadisə onun heç yadında deyildi; ancaq ona demişdilər ki, sənə bir kiçik qardaşın vardı, bu, onun qəbridir; o da həmişə qəbristanlığa gələndə dindar bir adam idi, həm də ədəblə qardaşının qəbri üstündə xaç vurardı, qəbrin qabağında baş əyər, onu öpərdi. İndi o yuxusunda görürdü ki, atası ilə bərabər həmin yolla, içki dükanının qabağından keçib qəbristanlığa gedirlər; o atasının əlindən yapışib, qorxa–qorxa içki dükanına baxır. İndi onun diqqətini başqa bir şey cəlb edir: bu dəfə elə bil ki, camaat seyrə çıxmışdır, burada bir yığın geyimli–kecimli meşşan, arvad, kişi və hər cür cana–cuna adam vardı, hamısı da sərxoş idi, hamısı nəğmə oxuyurdu; dükanın artırması qabağında bir araba durmuşdu – bu qəribə, həm də böyük bir araba idi. Belə arabalara iri yük atları qoşurlar, onlarda mal və çaxır çəlləkləri daşıyırlar. O, həmişə belə iri yük atlarına baxmağı xoşlardı: bunların yalı uzun, qıçları yoğun idi, ayaqlarını bir qayda ilə ataraq sakitcə gedir, dağ kimi yüklənmiş arabanı çəkib aparırdılar, özləri də heç güc vermirdilər, elə bil ki, onlar üçün yük arabasını çəkib aparmaq – yüksüz getməkdən daha asandır. İndi isə, çox qəribədir, belə bir iri yük arabasına balaca, arıq, səmənd bir yabı qoşmuşdular. O, çox görmüşdü: belə bir kəndli yabısı, dağ kimi odun yüklənmiş, ya ot yığılmış bir arabaya güc verərək taqətdən düşmüş halda onu çəkib aparır; xüsusilə araba palçığa batanda, ya çuxura düşəndə yabılar daha artıq güc verir, taqətdən düşür, mujiklər də bu zaman onları qamçı ilə bərk–bərk döyür, hətta bəzən qamçını sifətlərinə, gözlərinə vururlar; Ro-

dionun da bu zaman ata elə yazığı gələrdi, elə yazığı gələrdi ki, az qalardı ağlasın, anası isə belə hallarda həmişə gəlib onu pəncərədən kənara çəkərdi. Lakin birdən hay-küy qopdu: içki dükanından çığıra-çığıra, nəğmə oxuya-oxuya, balalayka çala-çala yekə-yekə mujiklər çıxırdı, hamısı da lap lül-qəmbər idi, əyinlərində qırmızı, göy köynək, çiynlərində çuxa vardı. Onlardan biri hələ cavandı, yoğun boynu, şilə kimi qırmızı, ətli sifəti vardı, o çığıraraq deyirdi: “Oturun, hamınızı oturun! Hamınızı apararam, oturun!” Amma elə o saat gülüş qopdu, həyəcanlı səslər eşidildi:

– Belə yabı bizi heç apara bilər!

– Mikolka, sənin ağlın yerindədir, ya yox: belə balaca madyanı belə arabaya qoşarlar?

– Qardaşlar, yəqin ki, bu səməndin iyirmi yaşı olar!

Mikola:

– Oturun, hamınızı apararam! – deyərək yenə də çığırıb, birinci özü arabaya atıldı, cilovları götürüb qabaq tərəfdə dik ayaq üstə durdu. Sonra yenə çığırdı: – Kəhəri dünən Matvey aparıb, qardaşlar, bu madyancıyız isə ancaq mənim ürəyimi parçalayır: mənə qalsa bunu öldürərdim, havayıcı yem yeyir. Deyirəm – oturun! Dördnala buraxacağam! Dördnala çapacaq!

O, qamçını əlinə alıb, həzz ala-ala yabını döyməyə hazırlaşdı.

Adamlar gülüşdülər.

– Oturun, nə durmusunuz. Eşidirsiniz, dördnala çapacaq!

– Yəqin, on ildir ki, o heç yerindən də sıçramayıb!

– Sıçrayar!

– Qardaşlar, yabıya yazığınız gəlməsin, qamçıları götürün, hazırlaşın!

– Elə ha! Vurun!

Hamı gülə-gülə, məzəli sözlər danışa-danışa arabaya doluşdu. Altı adam arabaya qalxdı, yenə də minməyə yer vardı. Kök, qırmızı-sifət bir arvadı da arabaya mindirdilər. O, əyninə qırmızı çitdən paltar, ayağına yumşaq isti ayaqqabı geymişdi, başına muncuqlu çutqu qoymuşdu, dişi ilə fındıq sındıra-sındıra gülürdü. Ora yığışanlar da gülürdülər; doğrudan da necə gülməyəsən: belə əldən düşmüş arıq bir yabı bu qədər adam doluşmuş ağır bir arabanı dördnala çapa-çapa necə aparacaqdır? Arabaya minən adamlardan ikisi – iki cavan oğlan, Mikolkaya kömək etmək üçün o saat hərəsi bir qamçı götürdü. “Hə,

tərpen görək!” – səsləri eşidildi. Arıq yabı var gücü ilə arabanı dartdı, dördnala çapmaq nədir, ayaqlarını güclə atır, güclə yeriyirdi, qamçı zərbələri üç yerdən onun üstünə yağış kimi tökülür, o ancaq nıqqıldayır, yerə sinirdi. Arabadakı adamlar, yerdəki camaat daha bərkdən gülüşürdü, lakin Mikolka hirsələnir, yabını qəzəblə daha tez-tez qamçılayır, elə bil ki, doğrudan da, onun dördnala çapacağına inanırdı.

Camaatın içindən həvəsə gələn bir oğlan çığıra-çığıra dedi:

– Qardaşlar, qoyun mən də minim!

Mikola da çığıraraq:

– Min! – dedi. – Hamınız minin! Hamını aparacağam! Döyəcəyəm!

O, qamçını qamçı üstündən yabıya endirirdi, elə də qəzəblənmişdi ki, bilmirdi onu nə ilə vursun.

Rodion çığıraraq atasına dedi:

– Ata! Ata can! Onlar nə qayırır? Ata, yazıq atı döyürlər!

Atası da ona:

– Gedək, gedək, oğul – dedi. – Axmaqlar keflidirlər, nadinclik edirlər, gedək, sən onlara baxma! – İstədi onu çəkib aparsın, lakin o dartınıb özünü onun əlindən qurtardı, nə etdiyini bilməyərək, atın üstünə yüyürdü, lakin yazıq atın halı artıq pis idi.

Yabının nəfəsi tutulurdu, o, dayanır, sonra yenə də arabanı dartırdı, az qalırdı ki, yıxılısın.

Mikola çığırır:

– İş ki, belə ldu – ölüncə vurun! Vurun!

Camaatın içindən bir qocanın səsi ucalırdı:

– Sənin Allahın yoxdur, nədir, ay insafsız!

Bir başqası əlavə etdi:

– Heç görünən şeydir ki, belə bir yabı bu qədər yükü aparsın?

Bir başqası da çığırır:

– Öldürərsən!

– Dəymə! Öz malımdır! Nə istəsəm, eləyərəm. Yenə də minin! Hamı minsin! İstəyirəm ki, dördnala çapsın!..

Birdən hamı bir ağızdan qəhqəhə ilə güldü, bu səs bütün səsləri batırdı: yabı, get-gedə artan zərbələrə davam gətirməyərək, şıllaq atmağa başladı. Hətta qoca da özünü saxlaya bilməyib gülümsədi. Doğrudan da, belə arıq bir yabı olasan, hələ bir şıllaq da atasan!

Camaat içindən iki cavan oğlan çıxıb, hərəsi bir qamçı götürdü, yürüyə-yürüyə getdilər ki, atı yan tərəfdən döysünlər.

Mikolka:

– Üzünə vurun! Gözlərinə vurun, gözlərinə! – deyə çıxırdı.

Arabaya minənlərdən kim isə bağırdı:

– Qardaşlar, oxuyaq! – Hamı bu fikrə şerik oldu. Hərcayi bir nəğmə səsi eşidildi, dəf səsləndi. Nəqəratda fit çalırıldı... Qırmızı paltar arvad şaqqıltı ilə fındıq sındırıb gülürdü.

Rodion yabının yanı ilə yüyürür, yabıdan qabağa qaçırdı; qamçını atın gözlərinə vururdular, lap gözlərinə – o bunu görürdü! Ağlayırdı! Ürəyi parçalanır, gözlərindən yaş axırdı. Yabını döyənərdən birinin qamçısı onun üzünə toxundu, o, bunu hiss etmədi; o dərd içində çırpır, çıxırır, ağ saçlı, ağ saqqallı qocanın yanına cumurdu, qoca isə başını yelləyə-yelləyə onları məzəmmət edirdi. Bir arvad onun qolundan tutub aparmaq istədi, lakin o dartınıb arvadın əlindən çıxdı, yenə də yabının yanına yüyürdü. Yabı daha lap əldən düşmüşdü, lakin yenə şıllaq atmağa başladı.

Mikolka qəzəblə çıxırdı:

– Ay səni görüm murdar olasan! – O, əlindəki qamçını yerə atdı, əyilib arabanın içindən uzun, yoğun bir yan dişləni çəkib çıxartdı, hər iki əli ilə bir ucundan yapışıb yabının üstünə qolaylandı.

Adamlar hər yandan çıxırıldı:

– Kələyini kəsəcək!

– Öldürəcək!

Mikolka:

– Mal mənimdir! – deyə çıxırdı, – var gücü ilə yan dişləni atın belinə endirdi. Ağır bir zərbə səsi eşidildi...

Camaat içindən:

– Vurun! Vurun! Nə durdunuz? – səsləri eşidildi.

Mikolka yan dişləni bir də havaya qaldırdı, ağacı var gücü ilə yazıq yabanın belinə zolladı. Yabı dal ayaqları üstə yerə çökdü, lakin yenə də yerindən sıçrayıb arabanı darddı; o lap taqətdən düşmüşdü, lakin bütün qalan gücünü toplayaraq, arabanı gah sağa, gah sola darddı ki, yerindən tərپətsin; onu altı adam hər tərəfdən qamçıya tutdu, yan dişlə yenə də havaya qalxıb onun belinə endi. Mikolka qolaylanıb zərbəsini bir daha təkrar etdi. O qəzəbindən çılgınlaşmışdı, çünki yabını bir zərbədə öldürə bilməmişdi!

Hər tərəfdən çığırışırdılar.

– Canı nə bərkdir!

Belə işlərin həvəskarı olan bir adam camaatın içindən çığırıb dedi:

– Qardaşlar, bu saat lap yəqin ki, yıxılar, onun daha işi bitib!

Bir başqası da bağırdı:

– Balta ilə vurun, balta ilə! Birdəfəlik işini bitirin!

Mikolka:

– Ay səni murdar olasan! Geri çəkilin! – deyərək hiddətlə bağırdı, yan dişləni yerə atdı, arabanın içindən dəmir bir lom çıxartdı: – Çəkil! – deyib çığırdı, var gücü ilə qolaylanıb lomu yazıq yabının belinə endirdi; yabı səntirlədi, çökdü, dartınmaq istədi, lakin lom yenə də onun belinə endi; yabı yerə yıxıldı, sanki onun dörd qıçının dördünü də birdən kəsmişdilər.

Mikolka:

– Axırına çıxın! – deyə çığırdı, dəli kimi arabadan yerə atıldı. Bir neçə nəfər qırmızısisəfət sərxoş oğlan əllərinə keçən qamçını, ağacı, yan dişləni qarıb can verən yabının üstünə cumdular. Mikolka yabının yan tərəfində durdu, lomu onun belinə vurmağa başladı. Yabı başını uzatdı, dərindən köksünü ötürərək öldü.

Camaat içindən çığırıb dedilər:

– Axır ki, öldürdü!

– Canı vardı, çapa idi!

Mikolka əlində lom çığırdı:

– Mal mənimdir! – Onun gözlərinə qan dolmuşdu. O, ayaq üstündə durub baxır, sanki daha döyüləsi bir şey olmadığına təəssüf edirdi.

Camaat içindən bir çox adam çığıra-çığıra dedi:

– Doğrudan da insafın yoxmuş!

Lakin yazıq uşaq artıq özündə deyildi. O çığıraraq camaatın arasından yabıya sarı yüyürdü, onun qana bulaşmış cansız başını qucaqladı, onu öpməyə başladı, gözlərini, dodaqlarını öpdü... Sonra birdən ayağa qalxdı, xırdaca yumruqlarını sıxaraq dəli kimi Mikolkanın üstünə atıldı. Atası bayaqdan bəri onun ardınca qaçır, onu tutmaq istəyirdi, uşaq Mikolkanın üstünə atılanda onu tutdu, camaatın içindən çıxartdı.

– Gedək, gedək! – dedi. – Gedək evə!

Uşaq içini çəksə-çəkə ağlayaraq dedi:

– Ata! Onlar niyə onu... o yazıq atı... öldürdülər! – onun nəfəsi tutulur, sinəsi sıxılır, sözlər sinəsindən çığırtı ilə qopurdu.

Atası ona:

– Keflidirlər... dəcəllik eləyirlər... bizə nə... gedək! – deyirdi.

O, atasını qucaqladı, lakin onun sinəsi sıxılırdı, o nəfəsini dərmək, çıxırmaq istədi, – elə bu anda yuxudan ayıldı.

Raskolnikov ayılıanda bütün tər içində idi, saçı tərdən islanmışdı, nəfəsi tutulurdu, o dəhşətlə yerindən qalxdı.

Ağacın altında oturdu, dərinədən köksünü ötürərək dedi:

– Şükür Allaha ki, bu ancaq yuxudur! Bu nədir? Yoxsa qızdırma başlayır? Belə də pis yuxu olar?

Bütün bədəni əzgin idi, sanki onu döymüşdülər, qəlbi təşviş və zülmət içində idi. Dirsəklərini dizləri üstə qoyub başını əllərinə dayadı.

Həyəcanla dedi:

– İlahi! Doğrudanmı, doğrudanmı mən baltanı götürüb onun tərəsinə çırpacağam, onun başını əzəcəyəm... yarışqan kimi isti qanın içində ayağım sürüşəcək... qıfılı sındıracağam... onun şeylərini oğurlayacağam, tir-tir əsəcəyəm; üstüm-başım qan içində... əlimdə balta... qaçıb gizlənəcəyəm... İlahi, doğrudanmı belə olacaq?

Bunu söylərkən o yarpaq kimi əsirdi.

O, yenə də həyəcanla və sanki böyük bir heyrət içində sözüne davam etdi:

– Axı bu nədir, mən edirəm? Axı mən bilirdim ki, buna dözə bilməyəcəyəm, bəs onda nə üçün öz-özümə indiyə qədər əzab vermmişəm? Hələ dünən, dünən mən... *nümunə* üçün... bunu eləməyə gedəndə... axı mən dünən lap yaxşı bilirdim ki, buna dözə bilməyəcəyəm... Bəs indi nə etmək istəyirəm? Niyə mən bu vaxta qədər buna şübhə edirdim? Axı dünən mən pilləkəndən düşəndə özüm dedim ki, bu pis, iyrenc hərəkətdir, alçaq hərəkətdir, alçaq... Mən yalnız bunu *düşünəndə* başım gicəlləndi, dəhşətə gəldim...

– Yox, mən buna tab gətirə bilmərəm, tab gətirə bilmərəm! Qoy, qoy elə lap bu məsələdə heç bir şübhəli yer olmasın, qoy bu ayda qət edilən şeylər lap gün kimi aydın, hesab kimi düzgün olsun! İlahi, axı mən bunu edə bilmərəm! Mən axı buna tab gətirə bilmərəm, tab gətirə bilmərəm! Niyə axı, niyə axı bu vaxta qədər mən...

Raskolnikov ayağa qalxıb təəccüblə ətrafına baxdı, o, sanki buraya gəlməsinə təəccüb edirdi. Sonra T. körpüsünə sarı getdi. Onun bənizi ağarmışdı, gözləri od kimi yanırı, bütün üzvləri girdən düşmüşdü,

lakin birdən o, elə bil ki, yüngül nəfəs almağa başladı, hiss etdi ki, daşdığı dəhşətli yükü daha özündən rədd etmişdir, – bu yük çoxdan bəri onun qəlbinə sızırtdı; onun qəlbində birdən-birə bir yüngüllük və dinclik əmələ gəldi. Allaha yalvararaq dedi: “İlahi! Mənə yol göstər, mən bu məlun... xəyalımdan əl çəkirəm!”.

Körpüdən keçəndə Nevaya, batmaqda olan günəşin qırmızı, parlaq şəfqinə, sakit-sakit baxdı. Zəif də olsa, o həтта yorğunluq hiss etmirdi. Sanki bir aydan bəri qəlbinə çıxan çiban birdən deşilmişdi. Azadlıq, azadlıq! O, indi cadudan, sehdən, əfsundan, vəsvəsədən azaddır!

Sonralar o bu günü və bu gündə başına gələn hadisələri dəqibə-dəqiqə, nöqtəbənöqtə, hissəbəhissə xatırlarkən, həmişə bir şey onu mövhumata varacaq dərəcədə təəccübləndirirdi, bu əslində çox da elə fəvqəladə bir şey deyildi, lakin sonralar bu ona həmişə onun taleyini müəyyənləşdirən bir şey kimi görünürdü.

Bu nə idi? O, bir şeyi heç başa düşmürdü və bunu nə üçün etdiyini öz-özünə izah edə bilmirdi, onda o yorulub əldən düşmüşdü, əziyyət çəkmişdi, onun üçün daha yaxşı olardı ki, ən qısa və kəsmə yolla evə qayıtsın, amma o, Sennaya meydanından hərlənib evə gəldi, onun buradan getməsi heç lazım deyildi. Bu dolanbac yol çox olmasa da, aydın görünürdü ki, tamamilə artıqdır. Bunu o, nə üçün etmişdi? Dəfələrlə elə olmuşdu ki, o hansı küçə ilə evə qayıtdığını duymamışdı. O, həmişə öz-özündən soruşardı: bəs niyə axı, bəs niyə axı Sennaya meydanında (o meydana getmək mənə heç lazım deyildi) mənim üçün belə mühüm, belə həlledici, eyni zamanda belə təsadüfi olan o görüş – mənim həyatımda elə bir anda, elə bir dəqiqədə, elə bir əhval-ruhiyyədə olduğum zaman baş verdi ki, ancaq belə bir əhval-ruhiyyədə, belə bir vəziyyətdə bu təsadüf mənim bütün taleyimə həlledici və qəti bir təsir bağışlaya bilərdi. Sanki Lizaveta İvanovna qəsdən məni orada gözləyirdi!

O, Sennaya meydanından keçəndə saat doqquz olardı. Stolların üstündə, qutularda alver edən bütün baqqallar şeylərini yığışdırır, dükançılar dükanlarını bağlayıb evlərinə gedirdilər; alıcılar da dağılışıb gedirdi. Aşağı mərtəbələrin aşxanaları qabağında meydana-dakı evlərin çirkli və üfunətli həyətlərində, xüsusilə içki dükanlarının qabağında çoxlu və çeşid-çeşid adam toplaşmışdı, hamısı da əsnaf və cındır paltarlı adamlar idi. Raskolnikov elə-belə gəzməyə çıxanda ən çox bu yerlərə, həm də bu yerlərə yaxın olan küçələrə gəlməyi xoş-

lardı. Burada heç kəs onun cındır paltarına təşəxxüslə baxmazdı; buraya hər geyimdə gələ bilərdin və heç də özünü rüsvay etməzdin.

K. küçəsinin tinində bir meşşan, arvadı ilə bərabər, iki stol üstünə sap, bafta, çit yaylıq və başqa şeylər qoyub satırdı. Onlar da evə getməyə hazırlaşırdılar, lakin bir tanış arvad gəldiyindən başları söhbətə qarışıb ləngidilər. Bu tanış arvad Lizaveta İvanovna idi; lakin hamı ona Lizaveta deyərdi; bu həmin kollejski registratorşa və sələmçi qarı Alena İvanovnanın kiçik bacısı idi ki, Raskolnikov dünən onun yanına həm saatını girov qoymağa, həm də görəcəyi işi sınaqdan keçirməyə getmişdi... Bu Lizavetanı o çoxdan tanıyırdı, hətta Lizaveta da onu bir az tanıyırdı. Lizaveta uca boylu, kobud hərəkətli, yəndəmsiz, qırıq, itaətkar, bir az da gicbəsər bir qızdı; bir kölə kimi bacısının itaətində idi, gecə-gündüz onun üçün işlərdi; onun qarşısında tir-tir əsərdi, hətta bacısı onu döyərdi də; o da bunların hamısına dözərdi. İndi isə bu otuz beş yaşlı qız, əlində düyünçə, dalğın halda meşşan arvadın qabağında durub, diqqətlə onlara qulaq asırdı. Onlar da qızğın-qızğın ona nəsə deyirdilər. Raskolnikov onu görəndə qəribə bir şey hiss etdi, böyük bir heyrətə bənzər bir hiss onu bürüdü, əslində isə bu təsadüfdə heyrət ediləsi bir şey yox idi...

Meşşan bərkədən deyirdi:

– Lizaveta İvanovna, siz özünüz bunu şəxsən həll edəydiniz. Sabah saat yeddidə gəlin. Onlar da gələcəklər.

Lizaveta sanki buna cəsəret etməyərək, dalğın bir halda və sözü uzada-uzada dedi:

– Sabah?

Alverçinin arvadı diribaş bir arvaddı, o, sözləri tez-tez söyləyə-söyləyə:

– Alena İvanovna sizin yamanca gözünüzün odunu alıbdır ha, – dedi. – Mən ki, sizə belə baxıram – siz lap körpəcə bir tifihsiniz! O arvad da heç sizin doğma bacınız deyil, ögey bacınızdır, amma gör sizi necə əlinə alıb!

Əri onun sözünü kəsdi:

– Siz bu dəfə Alena İvanovnaya heç bir söz deməyin – mənim məsləhətim budur, düz bizim yanımıza gəlin. Bu iş sizin üçün əlverişlidir. Sonra bacınız özü də bunun əlverişli olduğunu başa düşər.

– Havaxt gəlim?

– Sabah saat yeddidə, onlardan da gələn olacaq, özünüz şəxsən həll edərsiniz.

Arvad da əlavə etdi:

– Samavar da qoyarıq.

Lizaveta hələ də fikirləşə-fikirləşə:

– Yaxşı, gələm, – deyib ağır-ağır yerindən tərpendi. Raskolnikov bu zaman ötüb getdi, daha bir şey eşitmədi. O, sakitcə gedirdi, çalışırdı ki, bircə kəlmə də söz deməsin. Onun duyduğu ilə təəccüb yavaş-yavaş dəhşətə çevrildi, sanki onun kürəyinə şaxta doldu. O, birdən, qəfildən, heç də gözlənilmədən bildi ki, sabah axşam düz saat yeddidə həmin qarının bacısı Lizaveta evdə olmayacaq. Qarı ilə də bir yerdə yaşayan yalnız o idi; deməli, qarı axşam saat yeddidə evdə tək olacaq.

Raskolnikovun mənzilinə bir neçə addım qalmışdı. O, ölümə məhkum edilmiş bir adam kimi öz otağına girdi. Heç bir şey haqqında düşünmürdü, heç düşünə də bilmirdi; lakin birdən o bütün varlığı ilə hiss etdi ki, onun daha nə sərbəst düşüncəsi, nə də iradəsi vardır, hər şey birdən-birə qəti surətdə həll olunmuşdur.

Əlbəttə, əgər o lap illərlə dayanıb əlverişli bir vaxt gözləsəydi də, fikrini yerinə yetirmək üçün bundan əlverişli, bundan yaxşı bir vaxt tapa bilməyəcəkdi: indi bu fürsət birdən-birə onun əlinə düşmüşdü. Hər halda sui-qəsd edilən qarının sabah, filan vaxtı, filan saatda evdə olacağını bir gün əvvəldən bilmək çətin olacaqdır, həm də bunu elə bilmək ki, bu tamamilə düzgün olsun, qəti olsun, az təhlükəli olsun, heç bir təhlükəli sorğu-sual və axtarış lazım olmasın.

VI

Sonralar elə oldu ki, o, meşşan arvadının Lizavetanı nə üçün öz evlərinə çağırdığını bildi. Bu çox adi bir əhvalat idi, bunun heç bir xüsusi cəhəti yox idi. Şəhərə gələn, həm də kasıblanmış ailələr cürbəcür, şey-şüy, pal-paltar və başqa şeylər satırdılar, – bunların da, hamısı qadınlara məxsus şeylər olurdu. Bu şeyləri bazarda satmaq əlverişli olmadığından, onlar alverçi qadın axtarırdılar, bunları satmaq üçün onlara verirdilər; Lizaveta da bu işlə məşğul olurdu: bu şeyləri o müəyyən faizlə satmağı boynuna götürürdü, gəzib satırdı, özünün də

bu sahədə böyük təcrübəsi vardı, çünki öz işində çox düzgün idi, həmişə də şeyin lap axır qiymətini deyərdi, dediyi qiymətdən dönməzdi, özü də az danışırdı, yuxarıda dediyimiz kimi çox itaətkar və cəsarətsiz idi...

Lakin Raskolnikov son vaxtlarda mövhumata qapılırdı. Bunun izi onda, azca silinib getsə də, hələ uzun zaman qaldı. Bütün bu işdə o sonralar həmişə qərribə və sirrli bir cəhət görməyə meyil edirdi, sanki xüsusi təsirlərin, bir-birinə uyğun gələn təsadüfi halların bu işdə iştirakı olurdu. Hələ qışda, Pokorev familiarlı tanış bir tələbə Xarkova gedərkən, söhbət arasında ona Alena İvanovnanın adresini söyləmişdi. Raskolnikovun girov qoymağa şeyi olsa, onun yanına gedə bilərdi. Raskolnikov xeyli vaxt Alena İvanovnanın yanına getmədi, çünki dərslər deyirdi, birtəhər dolanırdı. Ay yarım bundan əvvəl qarının adresi onun yadına düşdü; Raskolnikovun girov qoymağa yararlı olan iki şeyi vardı: bunlardan biri – atasının köhnə saati idi, biri də balaca bir qızıl üzükdü; üzüyün üç xırdaca daşı vardı: evdən gələndə bacısı ona yadigar vermişdi. Raskolnikov üzüyü aparıb girov qoymaq qərarına gəldi. Gedib qarının evini tapdı. Qarı haqqında o elə ayrı bir şey bilməsə də, ilk baxışda ona qarşı dərin bir nifrət duydu; qarının verdiyi iki “bileti” alıb getdi, yolda pis bir aşxanaya girdi. Çay istədi; oturub bərk fikrə getdi. Onun başında yumurtadan din vurub çıxmaq istəyən cücə kimi, qərribə bir fikir din vurur, onu çox məşğul edirdi.

Ona lap yaxın bir yerdə başqa bir stolda, bir tələbə, bir də cavan bir zabıt oturmuşdu; Raskolnikov nə bu tələbəni, nə də zabiti tanıyırdı. Onlar bilyard oynamışdı, indi də oturub çay içirdilər. Birdən o eşitdi ki, tələbə zabitə kollejski sekretarşa, sələmçi Alena İvanovnadən danışır, onun adresini zabitə deyir. Elə bircə bu özü Raskolnikova qərribə göründü: o indicə oradan gəlirdi, burada da onun haqqında danışmışdılar... Əlbəttə, bu təsadüfi bir şeydir; lakin o çox qərribə bir təsirdən yaxasını qurtara bilmədiyi halda, indi də elə bil ki, kim isə ona öz xidmətini göstərmək istəyir: tələbə birdən haman bu Alena İvanovna haqqında öz yoldaşına məlumat verməyə başladı.

Dedi ki:

– O çox yaxşı arvaddır. Ondan həmişə pul almaq olar. Cuhud kimi dövlətlidir, birdən lap beş min də verə bilər, xırda girovlardan da geri durmur. Bizim tələbələrədən çox adam onun yanına getmişdir. Ancaq özü yaman haramzada şeydir...

Sonra da bu Alena İvanovnanın necə kinli, murdar, şıltaq bir arvad olduğundan danışmağa başladı; dedi ki, girovun vaxtını bircə günc gecikdirdinmi – qoyduğun şey batdı. Şeyin qiymətini dörd dəfə az verir, ayda da beş, hətta lap yeddi faiz sələm alır. Tələbə bundan başqa şeylər də dedi. Sonra bunu da dedi ki, o qarının Lizaveta adlı bir bacısı da var; qarı özü balaca, murdar bir arvaddır, amma tez-tez bacısını döyür, onu xırdaca bir uşaq kimi tamamilə özünə tabe eləmişdir; lakin bu Lizavetanın azı səkkiz verşok boyu var.

Tələbə bərkdən:

– Bu özü də heç görünməyən bir şeydir! – deyib qəhqəhə ilə güldü

Onlar Lizaveta haqqında danışmağa başladılar. Tələbə onun bərəsində xüsusi bir iştahla danışır, elə bir ucdan da gülürdü, zabıt də böyük bir maraqla qulaq asırdı; sonra tələbədən xahiş etdi ki, Lizavetanı onun yanına, tuman-köynəyini yamamağa göndərsin. Raskolnikov onların danışığından bircə kəlmə də söz buraxmırdı; bu söhbətdən o Lizaveta haqqında hər şeyi bildi: Lizaveta qarının kiçik, həm də anadan ayrı, ögey bacısı imiş, özünün də otuz beş yaşı varmış. O gecəgündüz bacısı üçün işləmiş, yeməyi də o bişirəmiş, paltarları da o yuyarmış, bundan başqa paltar tikib satarmış, hətta gedib başqaları üçün pula ev də yuyarmış, qazandığı pulların da hamısını bacısına verəmiş. Qarının icazəsi olmadan heç bir sifariş, heç bir iş görməyə ixtiyarı yox imiş. Qarı isə öz vəsiyyətini eləmişdir, bunu Lizaveta özü də bilirmiş. Qarının etdiyi vəsiyyətə görə Lizavetaya stuldan-zaddan başqa heç bir şey, heç bircə quruş da pul düşmürmüş. Pulun hamısı N. quberniyasında olan bir monastıra çatacaqmış, bunun da əvəzində qarının ərva-hına həmişə dua oxunacaqmış. Lizaveta məmur qızı deyil, meşşan qızı imiş; özü də çox yöndəmsizmiş, boyu çox uca, qıçları çox uzunmuş, həm də elə bil ki, çıxıb tərsinə bitibmiş; həmişə köhnə çust geyərmiş, amma özü çox təmizkarmış. Tələbə xüsusilə bir şeyə çox təəccüb edir və gülürdü, bu da – Lizavetanın tez-tez ikicanlı olması idi.

Zabıt dedi:

– Sən axı dedin ki, o çox eybəcərdir?

– Hə, qarayanız bir şeydir, elə bil ki, qadın paltarları geymiş saldatdır, amma heç də eybəcər deyil. Onun üzündə, gözlərində xoş bir ifadə var. Bu çox xoş bir ifadədir. Buna sübut odur ki, o, çoxlarının xoşuna gəlir. Çox sakit, mülayim, dilsiz-ağızsız, yola gələn, hər şeyə razı olan bir qadındır. Üzündəki təbəssümü hətta gözəldir.

Zabit güldü:

– Deyəsən o, sənin xoşuna gəlir?

– Qərribə olduğu üçün. İndi gör mən sənə nə deyirəm. Mən o məlun qarını öldürərdim, var-yoxunu da talan edərdim: – sonra tələbə qızgın bir ifadə ilə əlavə etdi: – Səni inandırırım ki, heç zərrə qədər vicdan əzabı çəkməzdim.

Zabit yenə qəhqəhə ilə güldü, Raskolnikov diksindi. Bu çox qərribə idi!

Tələbə qızgın bir halda sözüünə davam etdi:

– İcazənizlə mən sənə ciddi bir sual vermək istəyirəm. Əlbəttə, mən indi zarafat edirdim; ancaq bir fikir ver: bir tərəfdən – mənasız bir həyat keçirən, axmaq, rəzil, bədxah, heç kəsə lazım olmayan, əksinə, hamıya ziyan yetirən xəstə bir qarı, elə bir qarı ki, heç özü də bilmir nə üçün yaşayır, özü də sabah-birigün öz-özünə ölüb gedəcək. Başa düşürsən? Başa düşürsən?

Zabit qızıqan yoldaşına diqqətlə baxıb:

– Hə, başa düşürəm! – deyə cavab verdi.

– Dalısına qulaq as. O biri tərəfdən də – köməksiz qaldıqlarından havayı yerə məhv olub gedən gənc, sağlam qüvvələr... bu qüvvələr də minlərcədir; hər yerdə də belədir! Yüzlərcə, minlərcə gözəl işlər, təşəbbüslər var ki, bunları həmin bu qarının monastırda batıb gedəcək pulu ilə düzəltmək olar! Bəlkə də yüzlərcə, minlərcə adamlar düz yola çıxa bilər, onlarca ailə yoxsulluqdan, dağılmaqdan, fəlakətdən, fahişəlikdən, zöhrəvi xəstəxanalardan xilas olar, – hamısı da onun pulu ilə! Onu öldür, onun pulunu götür, – bu məqsədlə ki, sonra bu pula özünü bütün bəşəriyyətə, ümumi işə xidmət etməyə həsr edəsən! Sən necə bilirsən: xırdaca bir cinayəti minlərcə yaxşı iş yuyub aparmazmı? Bir həyatın əvəzinə çürüməkdən, dağılmaqdan xilas edilmiş minlərcə həyat. Bir ölən, onun əvəzində yüzlərcə diri qalan insan! – Bu ki, adi bir hesabdır! Ümumi tərəzidə bu axmaq, bu bədxah, bu vərəm xəstəliyinə tutulmuş qarının axı nə çəkisi, nə əhəmiyyəti var? Onun əhəmiyyəti bir bitin, bir mətbəx qurdunun əhəmiyyətindən artıq deyil; hətta heç onlar qədər də deyil, çünki o qarı başqalarına ziyan yetirir. O, başqalarının həyatını yeyir, bu yaxında Lizavetanın barmağını acığından elə dişləmişdi ki, az qaldı lap kəssinlər!

Zabit:

– Əlbəttə, o yaşamağa layiq deyil, – dedi, – ancaq burada axı təbiət var.

– Eh, qardaş, axı təbiəti düzəldirlər, ona istiqamət verirlər, bunsuz mövhumat içində batıb boğulmaq olardı. Bunsuz bircə nəfər də böyük insan olmazdı. Deyirlər ki, “vəzifə var, vicdan var” – mən nə vəzi-fənin, nə də vicdanın əleyhinə bir söz demək istəmirəm, – ancaq bir bunları necə başa düşürük? Dayan, sənə bir sual da verim. Qulaq as!

– Yox, sən dayan; mən sənə sual verəcəyəm. Qulaq as!

– Ver görək!

– Bax, indi sən danışsın, natiqlik ələyirsən. Yaxşı, de görüm: sən özün o qarını öldürərsənmi?

– Əlbəttə, yox! Mən bunu ədalət naminə deyirəm. Məsələ burada mənim öldürüb-öldürməməyimdə deyil...

– Məncə, əgər sən bunu özün istəmirsənsə, onda burada heç bir ədalət də yoxdur!.. Gedək, bir əl də oynayaq!

Raskolnikov böyük bir həyəcan içində idi. Əlbəttə, bunlar hamısı çox tez-tez danışılan ən adi və təzə söhbətlər, təzə fikirlər, bunu o çox eşitmişdi, ancaq başqa bir şəkildə və başqa bir mövzuda... Bəs axı niyə o belə söhbəti, belə fikirləri məhz indi eşitməli oldu, – bir halda ki, onun öz beynində elə indicə... eynən belə fikirlər əmələ gəlmişdi? Bu iki şeyin bir-birinə təsadüf etməsi həmişə ona qəribə görünərdi... Aşxanada olan bu mənasız söhbət məsələnin inkişafında Raskolnikova çox böyük təsir bağışladı: elə bil ki, bu şey doğrudan da, onun qismə-tində idi, onun alınına yazılmışdı...

Sennaya meydanından qayıdan kimi o, özünü divanın üstünə yıxdı, düz bir saat tərpənmədən oturdu. Hava qaralardı; onun şamı yox idi, lakin şam yandırmaq heç onun ağına da gəlmirdi. Bu zaman o bir şey düşünmüşdümü – bunu o heç vaxt xatırlaya bilmədi. Axırda o bayaqkı titrəməni və üşütməni hiss etdi, başa düşdü ki, divanda uzanmaq da olar, – bunu başa düşmək ona ləzzət verdi. Az sonra qurğuşun kimi ağır bir yuxu onun üzünə çökdü, sanki onu basıb əzdi.

O, həddindən artıq yatdı, yuxu görmədi. Nastasya səhər saat onda onun yanına gələndə onu itələyə-itələyə də pəsab idi. Nastasya yenə də onu öz çaynikində gətirmişdi.

Nastasya çığıraraq acıqlı-acıqlı dedi:

– Elə yatır ha! Bu qədər də yatmaq olar?!

Raskolnikov güclə qalxıb oturdu. Onun başı ağrıyırdı. Ayağa du-rub xırdaca otağında hərləndi, yenə də gəlib divanın üstünə yıxıldı.

Nastasya çığırdı:

– Yenə yatırsan? Yoxsa azarlamısan, nədi?

Raskolnikov cavab vermədi.

– Çay içirsən?

Raskolnikov yenə gözlərini yumdu və üzünü divara sarı çevirərək güclə dedi:

– Sonra.

Nastasya onun yanında dayandı.

– Bəlkə elə doğrudan da azarlayıb... – deyərək qayıdıb getdi.

Saat ikidə yenə gəldi. Bu dəfə sup gətirmişdi. Raskolnikov elə bayaqkı kimi yatmışdı. Çaya heç əl vurmamışdı. Nastasya hətta bundan incidi də, sonra da acıqlı-acıqlı onu itələməyə başladı. Nifrətlə Raskolnikova baxaraq dedi:

– Niyə bu qədər yatırsan?

Raskolnikov qalxıb oturdu, ancaq yenə heç bir söz demədi, gözünü yerdən qaldırmadı.

Nastasya soruşdu:

– Azarlısan, nədir? – Yenə də cavab almadı. Bir az susduqdan sonra əlavə etdi: – Heç olmasa, bir küçəyə çıx, qoy sənə heç olmasa külək dəysin. Yeyəcəksən, yox?

Raskolnikov zəif bir halda:

– Sonra. Sən get – deyib əlini yellədi.

Nastasya bir az da dayanıb ürəyi yana-yana ona baxdı, sonra çıxıb getdi.

Bir neçə dəqiqədən sonra Raskolnikov gözünü qaldırdı, çaya və supa xeyli baxdı. Sonra çörək götürdü, qaşığı götürdü, yeməyə başladı.

O, ancaq üç-dörd qaşığı, özü də iştahasız yedi, elə bil ki, qeyri-şüuri olaraq yeyirdi. İndi başı az ağrıyırdı. Sonra – yenə də divanın üstündə uzandı, ancaq daha yata bilmədi; o üzünü üstə, üzünü balığa qoyaraq, hərəkətsiz uzanmışdı. Yenə də xəyalata daldı, hamısı da qəribə xəyallardı. Ən çox xəyalına gələn bu idi ki, o Afrikada, Misirdə bir vahədədir. Karvan düşüb, dövələr yerə çöküb dincəlidir. Hər tərəfdə dövlərə xurma ağacları bitmişdir. Hamı nahar eləyir. Amma o elə su içir, özü də birbaş bulaqdan, bulaq elə buradaca şırıldaya-şırıldaya axır. Hava sərin dir; su da çox gözəl, dumdu ru və soyuqur, rəngbərəng daşlar arasından, qızıl kimi bərq vuran təmiz qumlar içindən axır... Birdən o saatın vurduğunu lap aydın eşitdi. Diksinib gözlərini açdı, başını qaldırdı, pəncərəyə baxdı, saatın neçə olduğunu dərk etdi,

birdən, tamamilə özünə gələrək, yerindən qalxdı, elə bil ki, onu divandan dartıb qopardılar. Pəncəsi üstündə qapıya yaxınlaşdı, onu yavaşca açdı, pilləkəndən səs gəlmirdi, elə bil ki, hamı yatmışdı. Dünəndən bəri bayğınlıq içində yatıb qalması, heç bir şey etməməsi, heç bir hazırlıq görməməsi ona son dərəcə təəccüblü və qəribə görünürdü... Bəlkə də elə saat altı olmuşdur... Birdən o özünü itirmiş kimi, bayaqkı yuxusundan və keylikdən sonra bərk təşvişə düşdü.

Əslində, hazırlanmalı şey də az idi. O hər şeyi təsəvvür etmək heç bir şeyi yaddan çıxarmamaq üçün var qüvvəsini topladı. Ürəyi isə elə döyünürdü, elə səslənirdi ki, onun nəfəs alması ağırlaşdı. Əvvəla, ilgək qayıрмаq və onu paltoya tikmək lazımdı, – bu bir dəqiqəlik işdi. Əlini balışın altına soxub, ora qoyduğu tuman-köynəyin içində lap dağılmış, yuyulmamış, köhnə bir köynək seçib çıxartdı. Köynəkdən bir verşok enində, səkkiz verşok uzununda bir şüləm cırıb götürdü. Bu şüləmi ikiqat elədi; əynindəki – qalın, pambıq parçadan tikilmiş möhkəm, gen yay paltosunu çıxartdı (bu onun yeganə üst paltarı idi), şüləmin uclarını içəridən, paltosunun sol tərəfinə, qoltuğunun altına tikdi. Tikəndə onun əli əsirdi, lakin o işin öhdəsindən gəldi, belə ki, paltosunu təzədən əyninə geyəndə bayırdan heç bir şey görünmürdü. İynəni, sapı o çoxdan hazırlamışdı, kağıza büküb stol üstünə qoymuşdu. O ki, qaldı ilgək – bunu o, özü çox ustalıqla düşünüb tapmışdı: ilgək baltadan ötrü idi. Baltanı küçə ilə əlində apara bilməzdi ki! Paltonun altında gizlətsə də onu əli ilə tutmalı idi, – bu da nəzərə çarpa bilərdi. İndi isə ilgək vardı: baltanın baş tərəfini bu ilgəyə keçirtdinmi – balta onun qoltuğu altından, bütün yol uzununu sakitcə salanacaqdı. Əlini paltosunun sol cibinə salıb baltanın sapından da tuta bilərdi ki, balta tərpənməsin. Bir də ki, onun paltosu çox gəndi, lap torba kimi idi, əlini cibinə qoymaqla onun nəsə tutduğu bayırdan bilinməzdi. İlgək məsələsini o iki həftə bundan əvvəl fikirləşib tapmışdı.

Bu işi qurtardıqdan sonra əlini “türk” divanı ilə taxta döşəmənin arasında olan ensiz bir deşiyə soxdu, sol tərəfi barmaqları ilə yoxlayaraq, oradan *girov* qoymaq üçün bir şey çıxartdı: bunu o çoxdan hazırlayıb orada gizlətmışdi. Bu şey heç də girov qoyulması bir şey deyildi: bu – yaxşıca rəndələnmiş, bir parça hamar taxta idi, gümüş papiros qabından böyük olmazdı. O, bir gün gəzərkən taxtanı təsadüfi olaraq bir həyətdən tapmışdı, həyətdəki fligeldə bir emalatxana var idi. Sonra bu taxtaya hamar, nazik bir dəmir lövhəsi də əlavə etdi;

yəqin bu nədənsə qopmuş bir parça dəmir idi, bunu da o küçədən tapmışdı. Dəmir lövhə taxta parçasından balaca idi. Bunları bir-birinin üstünə qoyub, sapla çalın-çarpaz bərk-bərk bağlamışdı, sonra da səliqə ilə, qəşəngcə, təmiz, ağ kağıza bükmüşdü, sapla da təzədən elə bağlamışdı ki, açmaq çətin olsun. Bunu o ilk əvvəl qarının diqqətini cəlb etmək üçün etmişdi: qarının başı “girovu” açmağa qarışanda, o fürsət tapıb öz işini görəcəkdə. Dəmir parçasını isə taxtanın üstünə ona görə qoymuşdu ki, qarı bu şeyin taxtadan olduğunu başa düşməsin. Bunu o çoxdandı ki, divanın altında gizlədib saxlayırdı. Girovu çıxardan kimi həyətdə kim isə çıxıra-çıxıra dedi:

– Saat yeddi çoxdan olub!

– Çoxdan? Aman Allah!

Tez qapıya sarı yüyürdü, qulaq asdı, şlyapasını qapıb ehtiyatla, pişik kimi, səssiz-səmirsiz, on üç pilləli pilləkəni enməyə başladı. O, gərək mətbəxdən balta oğurlayırdı – məsələn ən mühüm cəhəti də bu idi. İşin balta ilə görülcəyini o çoxdan həll etmişdi. Onun bir köhnə qatlama bağ bıçağı da vardı, ancaq bu bıçağa, xüsusilə öz gücünə arxayın ola bilməzdi, buna görə də qəti olaraq balta məsələsində gəlib dayandı. Yeri gəlmişkən, bu iş bərsində onun qəbul etdiyi qəti qərarların bir xüsusiyyətini də qeyd etmək lazımdır. Bu qərarların qəribə bir xüsusiyyəti var idi: onlar qəti bir şəkil aldıqca – elə o saat da onun nəzərində bir o qədər çirkin və mənasız olurdu. Onun daxilində belə əzabverici bir mübarizə getsə də, o hələ indiyə qədər, bircə an da olsa, öz fikrinin yerinə yetiriləcəyinə qəti surətdə inana bilməmişdi.

Hətta bəzən elə olurdu ki, o, bütün məsələni son nöqtəsinə qədər həll edir, qəti qərara gəlirdi, daha heç bir şübhəli yer qalmırdı, o da elə bil ki, daha bu fikirdən – mənasız, dəhşətli, mümkün olmayan bir şey kimi əl çəkirdi; yenə də hədsiz miqdarda həll olunmamış məsələlər və şübhələr qalırdı. O ki, qaldı baltanı tapmaq məsələsi – bu xırdaca şey onu heç narahat etmirdi, çünki bundan asan şey yox idi. İş burasındadır ki, Nastasya, xüsusilə axşam çağı, tez-tez evdən gedirdi: ya qoşunlara, ya da dükana qaçırdı, qapı da həmişə taybatay açıq olurdu. Mənzil sahibəsi də ancaq bunun üstündə onunla dalaşırdı. Demək, Raskolnikov, lazım olanda, yavaşca mətbəxə girib baltanı götürər, bir saatdan sonra da (yəni iş qurtarandan sonra) gətirib yerinə qoya bilərdi. Amma bu işin şübhəli cəhəti də vardı. Tutaq ki, o, bir saatdan sonra gəlib baltanı yerinə qoymaq istədi, elə bu zaman da Nastasya gəldi...

Əlbəttə, onda gərək mətbəxin yanından keçib, Nastasyanın yenə də evdən getməsini gözləsin. Bəlkə bu zaman balta ona lazım oldu, – onda axtarmağa, çıxırmağa başlar... Bu şübhə doğurar, ya da şübhə üçün bir səbəb olar.

Bunlar xırda-xuruş şeylərdi, belə şeylər haqqında o heç düşünməmişdi, düşünməyə də vaxt yox idi. O əsas haqqında düşünmüşdü. Xırda-xuruş şeyləri isə sonraya qoymuşdu: əsas işin mümkün olub-olmadığına tamamilə inandıqdan sonra bu barədə düşünəcəkdə. Lakin əsas məsələnin yerinə yetirilməsi elə bil ki, qəti surətdə mümkün olan şey deyildi. Hər halda bu onun özünə elə görünürdü. Məsələn, o heç təsəvvür edə bilmirdi ki, bir vaxt olacaq, daha düşünməyəcək, qalxıb düz ora gedəcək... Hətta bu yaxında o, özünü sınaqdan keçirmişdi (yəni qarının mənzilinə yaxşı bələd olmaq üçün onun yanına getmişdi) – bunu heç də ciddi bir iş kimi deyil, ancaq işi *sınaqdan keçirmək üçün* etmişdi, bu niyyətlə etmişdi ki: “Oturub nə fikirləşirəm, qoy gedim bir özümü sınaqdan keçirim!” Özünü sınaqdan keçirən kimi də buna tab gətirə bilməmişdi, tüpürüb getmişdi, öz-özünə bərk acığı tutmuşdu. Amma belə baxanda o elə bil ki, məsələni əxlaqi cəhətdən həll etmək üçün bütün təhlilləri bitirib qurtarmışdı: onun kazuistikası ülgüc kimi itilənmişdi, o indi şüurla öz-özünə bir etiraz tapa bilmirdi. Lakin bu son məsələdə o öz-özünə inanmırdı, o inadla, köləcəsinə, bir kor kimi kənar şeylərdə etiraz axtarırdı, sanki kim isə onu məcbur edir, çəkəçəkə bu işə aparırdı. Ancaq heç gözlənmədən gələn və hər şeyi birdən-birə həll edən bu axırıncı gün isə ona az qala qeyri-şüuri halda təsir etmişdi: elə bil ki, kim isə onun əlindən tutaraq, dəfəilməz fəvqəladə bir qüvvətlə, heç bir etiraza imkan verməyərək, onu kororanə öz ardınca çəkib aparmışdı. Sanki paltarının ucu maşının çarxına ilişmiş, maşın da onu özünə sarı çəkməyə başlamışdı.

Əvvəllər – çox-çox əvvəl – onu bir məsələ maraqlandırırdı; niyə axı az qala bütün cinayətlərin üstü belə asanlıqla açılır və az qala bütün canilərin izi belə aydınca görünür? Bunu düşünərək o get-gədə müxtəlif, həm də maraqlı nəticələrə gəlirdi; Raskolnikovun fikrincə, bunun əsas səbəbi cinayəti maddi cəhətdən gizlətməyin mümkün olmamasından daha artıq, caninin özündədir, cinayət işlərkən caninin, bəlkə də bütün canilərin iradə və idrakları son dərəcə zəifləyir, bunun əvəzində onlarda çox qəribə uşaqcasına bir yüngülməcazlıq əmələ gəlir; bu da o zaman baş verir ki, cinayət işləyən adam idrak və

ehtiyatkarlıq daha çox lazım olur. Raskolnikovun əqidəsincə, idrakin bu cür dumanlanması, iradənin zəifləməsi adamı bir xəstəlik kimi tutur, get-gedə artır, cinayət işlənəndən bir az əvvəl ən yüksək dərəcəsinə çatır; bu hal cinayət işlənən vaxta da, ondan bir qədər sonra da (bu baxır caninin şəxsiyyətinə) – elə bu şəkildə davam edir; sonra da, başqa xəstəliklər kimi o da keçib gedir. Belə bir sual meydana çıxır: xəstəlikmi cinayəti doğurur, ya cinayət özü, öz təbiətinə görə, həmişə bir növ xəstəliklə yanaşı meydana gəlir? – bunu həll etməyə o özündə hələ elə bir qüvvə hiss etmirdi.

Raskolnikov belə bir nəticəyə gəldikdən sonra qət etdi ki, şəxsən onun özündə, onun görəcəyi işdə belə xəstəcəsinə dəyişikliklər ola bilməz, o, öz işini yerinə yetirərkən onun idraki və iradəsi olduğu kimi qalacaqdır, özü də ancaq ona görə qalacaqdır ki, onun görmək istədiyi iş – “cinayət deyil”... Biz onu bu qərara gətirib çıxaran bütün prosesin üstündən keçir, ondan bəhs etmirik; onsuz da biz çox qabağa qaçmışıq... Ancaq bir şeyi əlavə etmək lazımdır: işin həqiqi, xalis maddi çətinlikləri onun zehində, ümumiyyətlə, ikinci dərəcəli yer tuturdu. “Onların üzərində bütün iradə və şüurun hökmünü saxlamaq lazımdır; bunu saxlaya bildinmi, – işin bütün təfsilatı ilə, onun ən incə cəhətləri ilə tanış olmaq lazım gəldikdə onların öhdəsindən gəlmək mümkündür...” Lakin iş başlanmamışdı. O, yenə də qəti qərara gələcəyinə çox az inanırdı; lakin vaxt gəlib çatanda hər şey elə bil ki, təsadüfi olaraq, sanki heç gözlənilmədiyi halda, tamamilə başqa cür oldu.

Pilləkəndən düşənə qədər lap xırdaca bir şey onu çıxılmaz bir vəziyyətdə qoydu. Mənzil sahibəsinin mətbəx qapısı həmişəki kimi taybatay açıqdı; Raskolnikov mətbəxə çatanda ehtiyatla, gözucu ora baxdı: o bilmək istəyirdi ki, Nastasya getsə də, ev sahibəsi oradadır, ya yox, əgər yoxsa onda ev sahibəsinin otaq qapısı yaxşımı bağlanmışdır, sonra elə olmasın ki, baltanı götürmək üçün ora girəndə ev sahibəsi öz otağından onu görsün. Lakin o birdən gördü ki, Nastasya bu dəfə nəinki mətbəxdədir, hətta iş də görür, o buna heyrət etdi: Nastasya zənbildən paltar çıxarıb ipdən asırdı! Raskolnikovu görüb əlini saxladı, ona sarı döndü, Raskolnikov oradan keçib gedənə kimi dalınca baxdı. Raskolnikov üzünü yana çevirdi və elə getdi ki, elə bil heç bir şey görməmişdir. Hər halda iş bitmişdi: baltanı götürə bilməmişdi. O çox pis oldu.

Darvazaya çatanda düşünərək öz-özünə dedi:

– Mən haradan, haradan bu fikrə gəldim ki, bu zaman o mütləq evdə olmayacaqdır? Niyə, niyə axı mən belə bir qərara gəldim. O, acınacaqlı bir vəziyyətə düşmüşdü, hətta elə bil lap alçalmışdı da. O qəzəblə öz-özünə gülmək istəyirdi... Mənasız, heyvani bir qəzəb onun qəlbini bürüdü.

Darvazanın yanında dayanıb fikrə getdi. Elə-belə, gəzmək üçün küçəyə çıxmaq istəmirdi, – bundan zəhləsi gedirdi; geri qayıtmaq da istəmirdi, – bundan daha artıq zəhləsi gedirdi. O, darvazanın yanında, dalandarın qaranlıq daxması qabağında, mənasız yerə duraraq öz-özünə mızıldanırdı: “Belə bir fürsət həmişəlik əlimdən çıxdı!” Dalandarın da daxmasının qapısı açıqdı. Birdən o diksindi. Daxma ilə onun arasında iki addımlıq yol vardı. Daxmanın içində, taxtın altında bir şey parıldadı... O ətrafına baxdı, heç kəs yox idi. Pəncəsi üstündə daxmaya yaxınlaşdı, iki pilləli pilləkəndən aşağı endi, astadan dalandarı səslədi. “Elədir ki, var, evdə yoxdur! Görünür, bu arada, həyətdədir, çünki qapı taybatay açıqdır”. Birbaşa baltanın üstünə cumdu (işıldayan şey balta idi). O, sürətlə cumub baltanı taxtın altından (iki odun parçası arasından) çəkib götürdü, paltosuna tikdiyi ilgəyə ilişdirdi, əllərini cibinə qoyub daxmadan çıxdı; heç kəs onu görmədi. Qərribə surətdə gülümsəyərək düşündü: “Ağıl kömək eləməsə – şeytan kömək elər!”. Bu hadisə onu son dərəcə ruhlandırdı.

Yolla yavaş-yavaş, ağır-sənginliklə gedirdi ki, heç bir şübhə oyatmasın. Gəlib gedənlərə az baxırdı, hətta çalışırdı ki, adamların heç üzünə baxmasın, mümkün qədər başqalarının nəzərinə çarpmasın. Birdən onun şlyapası yadına düşdü: “Aman Allah! Üç gün əvvəl pulum da vardı, bir furajka da alıb şlyapanı dəyişmədim!”. Onun qəlbindən bir lənət qopdu.

Təsadüfən bir dükana gözucu baxdı, gördü ki, orada divar saatında səkkizə onu dəqiqə işləmişdir. Həm tələsmək, həm də yolu dolanbac getmək lazımdı, evə gərək hərlənib o biri tərəfdən yanaşa idi.

Əvvəllər bu şeyləri təsəvvür edəndə o bəzən elə güman edirdi ki, çox qorxacaqdır. Amma indi o çox da elə qorxmurdu; hətta heç qorxmurdu, bu anda onu kənar fikirlər də məşğul edirdi, ancaq bu çox davam etmirdi. Yusupov bağının yanından keçəndə o hətta burada yüksək fəvvarələr qurmaq haqqında, bu fəvvarələrin bütün meydanlarda havanı necə yaxşı təmizləyəcəyi haqqında çox düşündü. Get-gedə o başqa bir fikrə keçib belə bir əqidəyə gəldi: bütün Mars çölündə bağ salınıb Yay bağı ilə, hətta Yay bağı da Mixaylovski bağla bir-

ləşdirilsəydi – şəhər üçün çox gözəl və xeyirli bir iş görülmüş olardı. Birdən onu belə bir şey maraqlandırdı: niyə görəsən, bütün böyük şəhərlərdə adamlar yalnız zərurət qarşısında deyil, həm də xüsusi bir meyil göstərərək, şəhərin elə yerinə köçüb yaşamaq istəyirlər ki, orada nə bağ var, nə fəvvarə, yalnız çirk var, üfunət var, hər cür zir-zibil var?.. Bu zaman o, Sennaya meydanında gəzdiyini xatırladı və bir anlığa özünə gəldi: “Bu nə boş-boş şeylərdir mən fikirləşirəm? Yox, yaxşısı budur ki, heç bir şey fikirləşməyim!”

Onun başından belə bir fikir keçdi: “Görünür edam edilməyə aparılan adamlar da yolda rast gəldikləri hər şey barəsində belə düşünlər”. Ancaq bu fikir ıldırım kimi keçdi, o özü bu fikri tez söndürdü... Budur, daha çatmışdır; bu ev, bu da darvaza. Birdən haradasa saat bir dəfə vurdu. “Bu nədir? Yoxsa səkkizin yarısıdır? Ola bilməz, yəqin qabağa gedir!..”

Onun baxtından darvazada bir hadisə üz vermədi. Hələ ona kömək edən şey də oldu: elə bu anda, sanki qəsdən, onun qabağınca, darvazadan həyəətə iri bir at arabası girdi; Raskolnikov darvazadan içəri girəndə araba onun qabağını tutdu, o heç görünmədi; araba darvazadan keçib həyəətə girən kimi Raskolnikov bir anda sağ tərəfə buruldu. Arabanın o biri tərəfində bir neçə adamın səsi eşidildi: onlar çığırırıldılar, mübahisə edirdilər. Ancaq onu heç kəs görmədi, heç kəs ona rast gəlmədi. Bu böyük, dördbucaq həyəətə baxan pəncərələrdən bir çoxu açıqdı, lakin o başını qaldırmadı – gücü yox idi. Qarının mənzilinə qalxan pilləkən yaxında idi, – darvazadan sağa burulan kimi görünürdü. O artıq pilləkəndə idi...

Ürəyi bərk-bərk döyünürdü; nəfəsini dərib, əlini ürəyinin üstünə qoyaraq sıxdı, ilgəkdən asılmış baltanı bir də əli ilə yoxlayıb düzəltdi, ehtiyatla, yavaş-yavaş pilləkənlə qalxmağa başladı, qalxdıqca da ətrafına qulaq asırdı. Pilləkəndə heç kəs yox idi; bütün qapılar bağlı idi; o heç kəsə rast gəlmədi, ikinci mərtəbədə bir boş otaq vardı, qapısı da taybatay açıqdı; orada rəngsazlar işləyirdi, ancaq onlar dönüb baxmadılar. O dayanıb fikirləşdi, yenə də pilləkənlə yuxarı qalxdı. “Əlbəttə, yaxşı olar ki, burada heç kəs olmayaydı... ancaq... hələ bundan yuxarı iki mərtəbə var”.

Bu da dördüncü mərtəbə, bu da qapı, bu da qapı ilə üzübüz mənzil, ora boşdur. Üçüncü mərtəbədə, qarının mənzili görünür, boşdur: külmüxlə qapıya vurulan ad vərəqi çıxarılmışdır, – deməli, orada yaşayanlar çıxıb getmişlər!.. Raskolnikovun nəfəsi tənğışırdi. Bir anda

onun ağlından belə bir fikir keçdi: “Bəlkə qayıdıb gedim?”. Lakin o öz-özünə cavab vermədi; qulaq asmağa başladı ki, görsün qarının mənzilindən səs gəlirmi? Yox, heç səs-səmir gəlmirdi... Sonra yenə pilləkənlə aşağı baxaraq qulaq asdı, xeyli, həm də diqqətlə qulaq asdı... Sonra isə axırıncı dəfə olaraq yenə də yan-yörəsinə baxdı, üst-başını düzəltdi, özünü səlqiyyəyə saldı, bir daha əli ilə baltanı ilgəkdə yoxladı. Düşünərək öz-özünə dedi: “Rəngim çox ağarmayıb ki? Həyəcanlı deyiləm ki? Qarı hər şeydən şübhələnən arvaddır... Yenə bir az gözləyimmi?... Ürəyimin döyüntüsü dayanana kimi”.

Lakin ürəyi sakit olmurdu. Əksinə, elə bil ki, qəsdən get-gedə daha bərk döyünürdü, daha bərk, daha bərk... O, daha özünü saxlaya bilmədi, əlini yavaş-yavaş uzadıb zəng elədi. Yarım dəqiqədən sonra bir də, ancaq bu dəfə bərkdən, zəng elədi.

Cavab verən olmadı. Nahaq yerə zəng eləməyin mənası yox idi, bir də ki, bu yaramazdı... Qarı, əlbəttə, evdə idi, lakin o hər şeydən şübhələnən bir arvadı, özü də təkdi. Raskolnikov onun vərdişlərinə bir az bələd idi... Qulağını bir də qarıya kip dayadı. Onun hissləri həddindən artıq kəskinləşmişdi (bunu ümumiyyətlə güman etmək çətindi), ya doğrudanmı qarının o üzündən səs gəlirdi, – hər necə isə birdən o bir əlin ehtiyatla sanki qarı dəstəyinə toxunduğunu, kiminsə paltarının elə bil ki, qarıya sürtünərək xışıldadığını eşitdi. Kim isə qarının dalında, lap qarı kilidinin qabağında, eynən onun kimi, gizləncə dayanıb qulaq asırdı və elə bil ki, o da qulağını qarıya qoymuşdu...

Raskolnikov qarı dalında gizlənmədiyini hiss etdirmək üçün yerində tərpendi, bərkdən nə isə mızıldadı, sonra bir də zəng elədi, ancaq bu dəfə yavaşdan, tələsmədən zəngi basdı. Sonralar bunu o açıq-aydın xatırlarkən – bu onun hafizəsində həmişəlik həkk olunmuşdu, – o, bir şeyi başa düşə bilmirdi: o vaxt onda o qədər hiyləgərlik haradandı: halbuki o anda onun ağlı tez-tez toranlaşırdı, o, öz bədəninə varlığını az qala heç hiss etmirdi... Bir an sonra cəftənin açıldığını eşitdi.

VII

Qarı ondakı kimi azca aralandı, yenə də qaranlıqdan iki kəskin baxışlı, şübhəli göz onun üzünə zilləndi. Bu zaman Raskolnikov özünü itirdi və az qala ciddi bir səhv buraxdı.

O, tək olduğu üçün qarının qorxacağından ehtiyat edirdi, həm də öz görünüşü ilə onu arxayın edəcəyinə əmin deyildi, buna görə də

qarıdan yapışıb özünə sarı dartdı ki, qarı istəsə də qarını örtə bil-məsin. Qarı bunu görüb qarını özünə sarı dartmadı, amma qarının dəstəyini də əlindən buraxmadı, belə ki, Raskolnikov qarını özünə sarı çəkəndə az qaldı qarını da dartıb pilləkənə çıxartsın. Raskolnikov qarının qarı ağzında durduğunu və onu içəri buraxmaq istəmədiyini görüb, birbaşa qarının üstünə yeridi. Qarı qorxaraq tez geri çəkildi, istədi ona nəsə desin, ancaq elə bil ki, deyə bilmədi, o, gözlərini zillə-yərək ona baxırdı.

Raskolnikov:

– Alena İvanovna, xoş gördük, – deyərək sözə başladı; o mümkün qədər sərbəst danışmaq istədi, ancaq səsi ona tabe olmadı, qırıldı və titrədi, – mən sizə... şey... gətirmişəm... yaxşısı budur ki, gedək ora... işığa...

Raskolnikov bunu deyərək, heç dəvət olunmadığı halda, birbaşa otağa keçdi. Qarı onu dalınca yüyürdü, onun dili açıldı:

– Pərvərdigara! Siz axı nə istəyirsiniz?.. Siz kimsiniz?.. Sizə nə lazımdır?

– İltifat buyurun... Alena İvanovna... sizin tanışınızam... Raskolnikov... budur, girov gətirmişəm... onda demişdim gətirəcəyəm...

Bunu deyib girovu ona uzatdı.

Qarı girova baxdı, ancaq elə o saat gözlərini bu çağırılmamış qonağın düz gözlərinin içinə zillədi. O, diqqətlə, həm də acıqlı-acıqlı və şübhə ilə baxırdı. Bir az keçdi, Raskolnikova hətta elə gəldi ki, qarının gözlərində istehzaya oxşar bir şey var, elə bil ki, qarı məsələni başa düşmüşdür. O hiss edirdi ki, özünü itirir, az qalır ki, dəhşətə gəlsin, elə bir dəhşət ki, sanki qarı bir az da belə baxsa, yarımca dəqiqə də bir söz deməsə – o, baş alıb qaçacaq...

Raskolnikov da birdən acıqlı-acıqlı dedi:

– Siz niyə elə baxırsınız, guya tanımırsınız? İstəyirsiniz – götürün, istəmirsiniz – başqalarının yanına gedərəm, mənim vaxtım yoxdur.

O, heç bunu demək fikrində deyildi, birdən elə öz-özünə belə çıxdı.

Qarı özünə gəldi, görünür, gələn adamın qəti ifadəsi onu ürək-ləndirmişdi.

– Atam. Niyə axı sən birdən... – sonra girova baxaraq soruşdu: – Bu nədir?

– Gümüş papiros qabıdır: keçən dəfə axı sizə demişdim...

Qarı əlini uzatdı.

– Sizin niyə belə rənginiz qaçıb? Budur, əlləriniz də əsir! Atam, yoxsa çimmisiniz?

Raskolnikov qırıq-qırıq:

– Titrətmədir, – dedi. Sonra əlavə etdi. – Yeməyə bir şey yoxsa... istər-istəməz adamın rəngi qaçır... – Bu sözləri o güclə deyə bildi. O, yenə də qüvvədən düşürdü. Lakin verdiyi cavab həqiqətə uyğun göründü; qarı girovu ondan aldı.

O bir də Raskolnikova diqqətlə baxdı, girovun ağırlığını əlində yoxlayaraq soruşdu:

– Bu nədir?

– Şeydir... papiros qabıdır... gümüşdür... Yoxlayın...

– Amma elə bil ki, heç gümüş deyil... Gör necə də bağlanıb!

Qarı işığa, pəncərəyə sarı çevrilib (içəri bürkü olsa da bütün pəncərələr bağlı idi), “girovun” bağını açmağa çalışdı və Raskolnikovu bir neçə saniyə lap başlı-başına buraxdı, bu zaman onun dalı Raskolnikova tərəf idi. Raskolnikov paltosunun düymələrini açıb, baltanı ilgəkdən çıxartdı, amma tamam bayıra çıxartmadı, sol əli ilə paltosunun altında tutdu. Onun əlləri yaman zəifləmişdi, o özü əllərinin get-gedə keyidiyini və quruduğunu hiss edirdi. O qorxurdu ki, balta əlindən yerə düşə bilər... Birdən onun başı elə bil ki, gicəlləndi.

Qarı narazı halda:

– Bunu necə bağlamısan? – deyib ona sarı dönmək istədi.

İndi daha bircə an da kecikmək olmazdı. Baltanı tamam çıxartdı, iki əlli yuxarı qaldırdı, özünü güclə hiss edərək, sanki heç çətinlik çəkmədən, sanki qeyri-şüuri olaraq, baltanın küpünü onun başına endirdi. Bu zaman elə bil onun heç gücü yox idi. Lakin baltanı bir dəfə endirdikdən sonra ona güc gəldi.

Qarının, həmişəki kimi, başı açıq idi. Onun dən düşmüş və çoxca yağ sürtülmüş, işıldayan seyrek saçları, siçan quyruğu kimi, nazikcə hörülüb peysərində yığılmış, üstünə də bir sümük darağın qırığı sancılmışdı. Raskolnikovun endirdiyi zərbə düz onun əmgəyinə dəymişdi, buna da onun balacılığı səbəb olmuşdu. Qarı çığırdı, amma çox zəif çığırdı və birdən yerə çökdü, lakin bu zaman o əllərini başına sarı qaldıra bilmişdi. “Girovu” hələ də bir əlində tuturdu. Raskolnikov bu zaman var-gücü ilə baltanın küpünü iki dəfə də onun əmgəyinə vurdu. Qan onun başından sel kimi axdı, o arxası üstə yerə yığıldı. Raskol-

nikov geri çəkilərək qarının yıxılmasına imkan verdi, elə o saat onun üzünə sarı əyildi: qarı ölmüşdü; gözləri bərələrək, elə bil ki, yerindən atılıb çıxmaq istəyirdi, alını və üzünü isə qırışmış, qıclaşaraq eybəcərleşmişdi.

Raskolnikov baltanı meyitin yanına qoyub elə o saat əlini qarının sağ cibinə saldı: qarı keçən dəfə açarı həmin bu cibindən çıxartmışdı; Raskolnikov açarı çıxararkən çalışırdı ki, əllərini, paltarını axan qana bulamasın. Onun ağılı tamamilə yerində idi, şüuru dumanlaşmamışdı, başı da gicəllənmirdi, ancaq əlləri hələ də titrəyirdi. O hətta çox diqqətli idi, ehtiyatlı tərpnirdi, çalışırdı ki, üst-başını qana bulamasın – bunu o sonra xatırlamışdı... Açarları dərhal çıxartdı: açarlar yenə ondakı kimi bir yerdə idi, bir polad həlqəyə salınmışdı. Açarları götürüb elə o saat yataq otağına yüyürdü. Bu kiçik bir otaqdı; iri bir rəhlədə bir neçə ikona, o biri divarın dibində isə böyük, təmiz bir yataq vardı, yatağın üstünə – qurama ipək parçalardan üzünə olan pambıq yorğan salınmışdı. O biri divarın da qabağına kamod qoyulmuşdu. Çox qərribədir: açarı kamoda salan kimi və açarların cingiltisini eşidən kimi onun bədəni elə bil ki, qıc oldu. Birdən o yenə də hər şeyi atıb qaçmaq istədi. Bu hal ancaq bir an davam etdi; daha gec idi; getmək olmazdı. O, hətta öz-özünə güldü də, lakin birdən onun ağılına başqa bir qorxulu fikir gəldi: birdən ona elə gəldi ki, qarı hələ sağdır, yenə özünə gələ bilər. Kamodu və açarları qoyub meyit olan yerə cumdu, baltanı götürüb yenə də qarının üstünə qolaylandı, ancaq vurmadı. Onun öldüyünə şübhə etmək olmazdı. Əyilib yenə də yaxından ona diqqətlə baxdı: qadının kəllə sümüyü parçalanmışdı, hətta azca da yana əyilmişdi. İstədi barmağı ilə yoxlasın, ancaq əlini geri çəkdi: onsuz da meyitin nə vəziyyətdə olduğu aydın görünürdü. Qan onun başından axıb gölmə kimi durmuşdu. Birdən o, qarının boynunda bir qaytan gördü; qaytanı dardı; qaytan bərk idi, qırılmadı, o qandan islanmışdı. Çəkib başından çəxarmaq istədi ancaq buna nəşə mane olurdu. Səbirsiz bir halda baltanı qaldırdı, istədi qaytanı cəmdəyin üstündə vurub kəssin, ancaq buna cəsarət etmədi; iki dəqiqə əlləşəndən sonra, baltanı cəmdəyə vurmada, qaytanı çox çətinliklə kəsib götürdü; bu zaman onun əlləri də, balta da qana bulandı. O, səhv etməmişdi: qaytana pul kisəsi tikilmişdi. Qaytanda biri sərv ağacından, biri də misdən qayrılmış iki xaç, bir də minalanmış xırdaca bir ikona vardı. Onlarla bir yerdə qaytandan polad həlqəsi, üzük kimi xırda dairəsi olan balaca, çirkli, meşin

bir kisə asılmışdı. Kisə ağzınacan dolu idi. Raskolnikov onu gözdən keçirməyib cibinə qoydu, xaçları qarının sinəsi üstünə atdı, bu dəfə baltanı götürüb yenə də yataq otağına cumdu.

O, çox tələsirdi; açarları götürüb yenə də kamodu açmaq istədi. Ancaq açma bilmirdi: açarlar kamodun kilidinə girmirdi. Onun əlləri əsirdi, amma açarların kilidə girməməsi bundan deyildi, o elə bir ucdan yanırdı: məsələn gördü ki, bu açar girmir, onu yenə də kilidə soxurdu. Birdən onun yadına bir şey düşdü və ağına gəldi ki, o biri xırdaca açarların yanında olan bu diş-diş dilli açar gərək kamodun açarı olmasın (keçən dəfə də bu fikir onun ağına gəlmişdi), bu sandığın açarıdır, bütün şeylər də elə bəlkə də bu sandıqda gizlədilmişdir. O dərhal çarpayının altına girdi: o bilirdi ki, qarılar belə sandıqları çarpayının altına qoyurlar. Elədir ki, var: orada yekə bir sandıq vardı, uzunluğu bir arşından çox olardı; qapağı qabarıqdı; üzünə qırmızı tumac çəkilmişdi, tumacın da üstündə xırda mıxlar vurulmuşdu. Diş-diş açar o saat sandığa düşdü. Raskolnikov sandığı açdı. Sandığın lap üstündə, ağ döşəkağı altında dovşan dərisindən bir gödəkcə vardı, gödəkcə üstünə qırmızı qarnitur qoyulmuşdu, altında isə ipək don, onun da altında şal vardı; aşağı getdikcə elə bil qadın paltarından başqa ayrı bir şey yox idi. Hər şeydən əvvəl o qırmızı qarnitura əllərinin qanını silməyə başladı. “Qırmızı şeydir, bunda qan görünməz” – deyərək düşündü və birdən özünə gələrək qorxu içində fikirləşdi: “Aman Allah! Yoxsa mən dəli oluram?”.

Lakin o, bu qadın paltarını tərpedən kimi birdən gödəkcənin altından bir qızıl saat çıxdı. Raskolnikov bütün oradakı şeyləri alt-üst eləməyə başladı. Doğrudan da paltarların arasında çoxlu qızıl şeylər vardı; yəqin onlar girov qoyulmuş, lakin vaxtında geri alınmamışdı: bunlar – bilərzik, qolbaq, qızıl saat zəncirləri, sırğa, sancaq və bir çox başqa şeylərdi. Bu şeylərdən bəzisi balaca qutularda iidi, bəzisi də çox səliqə ilə, ehtiyatla iki qat qəzet kağızına bükülmüşdü, hər tərəfdən də viclə bağlanmışdı. Raskolnikov bir an da ləngimədən bunları şalvarının və pecəyinin ciblərinə doldurmağa başladı, düyünçələri, qutuları açıb içindəki şeyləri də yoxlamadı. Ancaq çox şey götürə bilmədi...

Birdən eşitdi ki, qarı olan otaqda kim isə gəzir. O dayandı, meyit kimi donub qaldı. Lakin hənirti kəsildi, deməli, onun qulağına səs gəlirmiş. Birdən o lap aydınca zəif bir çığırtı səsi eşitdi, ya da elə bil ki, kim isə astadan və qırıq-qırıq inlidəyərək susdu. Sonra yenə də

ortalığa qəbir sükutu çökdü, bu da bir ya iki dəqiqə davam etdi. Raskolnikov sandığın qabağında çöməltmə oturub gözləyir, güclə nəfəs alırdı, lakin birdən yerindən qalxdı, baltanı qarıb o biri otağa cumdu.

Lizaveta, əlində böyük bir bağlama, otağın ortasında durub, öldürülmüş bacısına baxırdı; o donub qalmışdı, rəngi kətan kimi ağarmışdı, özünün də elə bil ki, çığırmağa qüvvəsi yetmirdi. Raskolnikovun yüyürə-yüyürə gəldiyini görüb, yarpaq kimi əsməyə başladı, üzünün əzələləri titrədi, bir əlini qaldırıb ağzını açdı, lakin çığırmadı, gözlərini Raskolnikovun üzünə dikərək yavaş-yavaş geri çəkildi, ancaq yenə də çığırmadı, sanki çığırmaq üçün hava çatmırdı. Raskolnikov, əlində balta, onun üstünə cumdu, Lizavetanın dodaqları yazıq-yazıq büzüldü: körpə uşaqlar bir şeydən qorxanda və gözlərini qorxduqları şeyə zilləyərək çığırmaq istəyəndə dodaqlarını belə büzürlər. Bu bədbəxt Lizaveta o qədər sadə, o qədər cəsarətsiz və məzlum idi ki, hətta heç üzünü qorumaq üçün əllərini də qaldırmadı: lakin bu anda belə bir hərəkət ən zəruri və ən təbii bir hərəkətdi, çünki balta onun üzərinə qaldırılmışdı. O ancaq boxça tutmadığı sərbəst əlini azca yuxarı qaldırdı. Lakin onun əli üzündən çox-çox aşağıda idi, bu əlini yavaş-yavaş Raskolnikova sarı uzatdı, sanki bununla Raskolnikovu özündən uzaqlaşdırmaq istəyirdi. Raskolnikov baltanı düz onun təpəsinə endirdi, elə o saat da balta alınının üst tərəfini əmgəyinə kimi yardı. Lizaveta bir anda yerə sərildi. Raskolnikov əvvəl özünü lap itirdi, boxçanı qarıb götürdü, sonra yenə də onu atıb dəhlizə cumdu.

Qorxu onu, xüsusilə heç də gözlənilməyən bu ikinci ölümdən sonra, get-gedə daha artıq bürüməyə başladı. O, istəyirdi buradan tez qaçıb getsin. Əgər bu anda o düzgün görmək və düzgün düşünmək imkanında olsaydı, əgər o öz vəziyyətinin çətinliyini, ümitsizliyini, çirkinliyini və mənasızlığını təsəvvür edə bilsəydi, buradan canını qurtarmaq, özünü evə yetirmək üçün nə qədər çətinliklərə rast gələcəyini, bəlkə də hələ nə qədər cinayətkar işlər tutacağını başa düşsəydi, çox ola bilsin ki, o hər şeyi atar, elə o saat gedib cinayət işlədiyini xəbər verərdi, bunu da qorxduğu üçün deyil, yalnız tutduğu işə qarşı duyduğu dəhşətə və nifrətə görə edərdi. Həm də bu işə qarşı olan nifrət onun qəlbində get-gedə kükrəyərək artırdı. O indi qətiyyənlə sandığa sarı getməzdi, hətta otağa da qayıtmazdı.

Lakin onu yavaş-yavaş bir dalğınlıq bürüməyə başladı, hətta elə bil ki, o, fikrə gedirdi, elə anlar olurdu ki, sanki o öz-özünü unudurdu,

ya da, daha doğrusu, əsas məsələni unudur, xırda şeylərdən yapışırdı. O, mətbəxə baxıb gördü ki, orada taxt üstündə, içinə yarıya qədər su tökülmüş bir vedrə var, bu vedrədə o, əllərini və baltanı yuya bilərdi. Onun əlləri qanlı və yapışqan kimi idi. Baltanın ağız tərəfini birbaşa suya saldı, pəncərədə qırılmış nəlbəkiddə qoyulan bir parça sabununu götürüb, vedrənin içində əllərini yudu. Sonra baltanı suyun içindən çıxarıb dəmirini, sonra da sapının qana bulanmış yerlərini xeyli yudu, hətta sabun da sürtdü, bu, üç dəqiqəyə qədər vaxt aldı. Mətbəxin içindən ip çəkilməmiş, ipdən də qurumaq üçün paltar asılmışdı; baltanı yuyub qurtarıqdan sonra ipə sərilməmiş paltara sildi, sonra da pəncərə qabağında durub onu diqqətlə və xeyli gözdən keçirdi. Qan izi qalmamışdı, ancaq baltanın sapı hələ yaş idi. Baltanı çox diqqətlə paltosunun içindəki ilgəyə taxdı, sonra da mətbəxin tutqun işığında nə qədər mümkündürsə paltosuna, şalvarına, uzunboğaz çəkmələrinə baxdı. İlk baxışda elə bil ki, üstündə heç bir şey yox idi, ancaq çəkmələrində ləkə vardı. Bir cındır götürüb islatdı, çəkmələrinin qanını sildi. O, bilirdi ki, yaxşı baxmır, bəlkə də onun üst-başında gözə çarpan bir şey vardır, ancaq o bunu görmür. Otağın ortasında durub fikrə getdi. Əzabverici qara bir fikir onun qəlbində kükrəyib qalxdı; bu fikir deyirdi: sən dəli olmusan, bu andan sən nə düşünmək, nə də özünü müdafiə etmək iqtidarındasan, bəlkə də sən indi elə şeylər eləyirsən ki, bunu heç eləmək lazım deyil... Raskolnikov mızıldayaraq: “Aman Allah! qaçmaq lazımdır, qaçmaq!” deyərək dəhlizə cumdu. Burada o elə bir dəhşətlə qarşılaşdı ki, hələ ömründə belə bir şey duymamışdı.

O, dayanıb baxır və öz gözlərinə inanmırdı: dəhlizdən pilləkənə çıxan bayır qapı, – həmin qapı ki, bir az əvvəl zəngini vurub oradan içəri girmişdi, – açıqdı, özü də nəinki açıqdı, hətta bir ovuc içi qədər aralı idi: nə kilidlənmiş, nə də cəftəsi vurulmuşdu, deməli, o, bura gələndən qapı elə belə də qalmışdı! O içəri girəndə qarı, bəlkə də ehtiyat edib bağlamamışdır. Ah, ilahi! Sonra axı o Lizavetanı gördü! Lizaveta axı bir yerdən içəri girməli idi, – o, necə bunu başa düşməmişdir? Lizaveta divarı yarıb içəri girməyəcəkdə ki!

Yüyürüb qapının cəftəsini vurdu.

– Yox, yox, məsələ axı bunda deyil! Getmək lazımdır, getmək!..

Cəftəni qaldırıb qapını açdı, pilləkənin üstündə durub qulaq asdı.

Xeyli qulaq asdı. Aşağıda, xeyli uzaqda, deyəsən, darvazanın altında iki adam çıxıra-çıxıra höcətləşir, dalaşır, söyüşürdü. “Onlara

nə olub?..” Raskolnikov durub səbirsizliklə gözləyirdi. Birdən səs kəsildi: elə bil ki, qırıb atdılar. O çıxmaq istəyirdi ki, birdən üçüncü mərtəbədə gurultu ilə bayır qapı açıldı, kim isə mahnı oxuya-oxuya pilləkənlə aşağı enməyə başladı. Raskolnikovun fikrindən belə bir şey keçdi: “Onlar niyə belə səs-küy salırlar!” O yenə də içəri girib qapını örtüdü, gözləməyə başladı. Nəhayət, bütün səslər kəsildi, pilləkəndə daha heç kəs yox idi. Raskolnikov ayağını pilləkənə qoymuşdu ki, yenə ayaq səsləri eşidildi.

Bu səs çox uzaqdan, lap pilləkənin ayağından gəlirdi. İndi də bir şey onun yaxşı yadındadır: addım səsi eşidən kimi o, nədənsə, həmin adamın mütləq buraya, dördüncü mərtəbəyə, qapının mənzilinə gəldiyindən şübhələnməyə başladı. Niyə? Yoxsa bu ayaq səsi ayrı cür səydi, bu səsdə başqa bir məna vardı? Kim isə addımlarını bir qayda ilə ağır-ağır ataraq, tələsmədən gəlirdi. Budur, o birinci mərtəbəni keçdi, budur, yenə qalxdı; ayad səsləri get-gedə daha bərkədən eşidildi. Qalxan adam töyşüyə-töyşüyə, ağır-ağır nəfəs alırdı. Budur, üçüncü mərtəbəyə qalxmağa başladı. Buraya gəlir. Birdən ona elə gəldi ki, sanki onun bütün bədəni qurudu; yuxuda adamın başına belə şey gəlir: görürsən ki, səni qovurlar, az qalıblar sənə çatsınlar, səni öldürmək istəyirlər, sən de elə bil daşa dönmüsən, heç əllərini də tərpedə bilmirsən.

Gələn adam dördüncü mərtəbəyə qalxdıqdan sonra o, nəhayət, birdən hərəkətə gəldi, cəld və çevik bir halda dəhlizdən otağa girib qapını örtüdü. Sonra cəftəni qaldırıb yavaşca yerinə saldı. İnstinkt ona kömək edirdi. Bunu qurtardıqdan sonra elə o saat, nəfəsini qısaraq, düz qapının dalında dayandı. O naməlum adam da gəlib qapının dalında dayandı. Onlar indi üz-üzə durmuşdu: biri qapının o tayında, biri bu tayında. Bayaq qarı ilə də o belə üz-üzə durub qulaq asırdı.

Gələn adam bir neçə dəfə dərinədən nəfəs aldı. Raskolnikov baltanı əlində sıxaraq fikirləşdi: “Görünür kök və iri adamdır”. Doğrudan da, bu şeyləri o elə bil ki, yuxuda görürdü. Gələn adam zəngi bərk çaldı. Tənəkə zəngin səsi çıxan kimi birdən ona elə gəldi ki, otaqda tər-pənən oldu. O, hətta bir neçə saniyə diqqətlə qulaq asdı. Gələn adam bir də zəng elədi, yenə dayanıb gözlədi, birdən səbri tükənərək var gücü ilə qapının dəstəyindən yapışıb dartmağa başladı. Raskolnikov cəftənin atılıb düşməsinə dəhşətlə baxır, cəftənin indicə açılacağını küt bir qorxu içində gözləyirdi. Doğrudan da, qapını elə bərk dartırdılar ki, cəftə açıla bilərdi. Raskolnikov istədi cəftəni əli ilə tutsun,

ancaq o adam bunu duya bilirdi. Onun başı elə bil yenə də hərlənməyə başlayırdı. Bir andan ağılından belə bir şey keçdi: “Bu saat yıxılacağam!” Lakin qapının dalındakı naməlum adam danışdı, o da dərhal özünə gəldi.

Naməlum adam elə bil çəllək içindən bağırdı:

– Bu nədir, yoxsa onlar belə bərk yatıblar, ya onları boğublar? Mələunlar! Ey, Alena İvanovna, ay qoca ifritə! Lizaveta İvanovna, ay dünya gözəli! Açın qapını! Ax, məlunlar! Bunlar yatıbdır, nədir?

Sonra lap özündən çıxaraq, zəngi ara vermədən var gücü ilə bir on dəfə dartıb səsləndirdi. Aydın görünürdü ki, o zabitəli, həm də bu evə yaxın adamdır.

Elə bu anda, bir az kənardan başqa bir adamın ayaq səsi eşidildi: o addımlarını xırda-zırda atır, yeyin-yeyin yeriyirdi. Başqa bir gələn vardı. Raskolnikov əvvəl onun gəldiyini eşitmədi.

Birinci naməlum adam hələ zəngi dartırdı. Təzə gələn adam birbaşa ona müraciət edərək, uca və şən bir səslə çığırdı:

– Olmaya heç kəs yoxdur? Xoş gördük, Kox!

Raskolnikov birdən: “Səsindən çox cavan adama oxşayırl!” – deyə fikirləşdi.

Kox:

– Əşşi kim bilir! Az qalmışdı kilidi sındırım. Siz mənə haradan tanıyırsınız?

– Gəlin hələ bir tanımayım da! İki gün əvvəl Qambrinusda bilyard oynayanda sizi dalbadal üç əl udmadımımı?

– Hə-ə-ə...

– Deməli, bunlar evdə yoxdurlar? Qəribədir. Lap axmaqlıqdır, belə şey olar! Bu qarı axı hara getmiş olar? Mənim onunla işim var.

– Mənim də, atam, işim var!

Cavan oğlan bərkdən dedi:

– Axı nə etmək olar? Qoyub gedək? E-eh! Mən istəyirdim ki, ondan pul alım.

– Əlbəttə, getmək lazımdır! Bəs axı onda niyə vaxt verir? Bu kaftar özü vaxt təyin eləyib! Gərək onda bir də gələm. O hansı cəhənnəmə itilib gedib – başa düşə bilmirəm! Kaftar bütün ili evdə oturur, kif basır, qıçları ağrıyır, indi də birdən durub gəzməyə gedib!

– Dalandardan soruşaqqımı?

– Nəyi?

– Görək hara gedib, nə vaxt gələcək...

– Eh... belə şey olar... soruşmaq... Axı o heç yana getmir... – Yenə də qapının dəstəsindən dartdı. – Belə şey olar, nə edək, gedək də!

Birdən cavan oğlan çıxırdı:

– Dayanın! Bir baxın: dartanda qapı gör necə aralanır!

– Nə deyirsən?

– Deməli, kilidlənməyib, yəni cəftəsi vurulub! Dartanda cəftə gör necə səslənir, eşidirsiniz?

– Yox-a!

– Siz bunu necə başa düşürsünüz! Deməli: evdə onlardan kim isə var. Hamısı çıxıb getsəydi, qapını bayırdan kilidlərdilər, daha içəridən cəftə vurulmazdı. Bir baxın: eşidirsinizmi, cəftə necə səslənir? İçəridən cəftəni vurmaq üçün adam gərək evdə olsun, – başa düşürsünüz-mü? Deməli ki, evdə oturublar, ancaq açmırlar!

Kox buna təəccüb edərək çıxırdı:

– Baho. Doğrudan da belədir! Bəs axı onlar niyə açmırlar?

Qapını hiddətlə dartmağa başladı.

Cavan oğlan yenə çıxıb dedi:

– Dayanın! Dartmayın! Burada iş ayrı cürdür. Siz axı zəng vurdu-nuz, qapını dardınız, – açmırlar... Deməli onlar ikisi də ya özündən gedib, ya da...

– Necə?

– Necəsi yoxdur! Gedək dalandarı çağıraq, qoy gəlsin özü onları ayrıltsın.

– İşə düşmədik!

Onlar aşağı getməyə başladı.

– Dayanın! Siz burada durun, mən dalandarin dalınca gedim.

– Mən burada niyə durum?

– Bəlkə bir şey oldu!

– Yaxşı da...

Cavan oğlan odlu-odlu:

– Mən axı məhkəmədə müstəntiq olmağa hazırlaşırım! Burada yəqin, yəqin ki, bir şey var! – deyib yüyürə-yüyürə pilləkənlə aşağı endi.

Kox qapının dalında dayandı, zəngi yenə də yavaşca vurdu, zəng də bir dəfə cingildədi, sonra astadan, sanki düşünə-düşünə, ətrafına baxa-baxa qapının dəstəyini əlləşdirməyə başladı: onu özünə sarı

dartır, aşağı basırdı, yalnız cəftənin vurulduğunu bir daha yəqin etmək istəyirdi. Sonra hıqqana-hıqqana əyilib açar yerindən içəri baxdı: içəridən kilidə açar salınmışdı, buna görə də heç bir şey görə bilmədi.

Raskolnikov dayanıb baltanı əlində sıxırdı. O, sanki dəhşətli bir yuxu görürdü. Onlar içəri girəndə hətta, o onlarla vuruşmağa hazırlaşdı. Onlar qanının zəngini vuranda və şərtləşəndə, onun ağına bir neçə dəfə belə bir fikir gəldi: hər şey birdən qurtarsın, qapı dalından çığırib onları səsləsin. Bəzən də istəyirdi ki, qapı açılana kimi onlarla söyüşsün, onları ələ salıb acıqlandırsın! Sonra öz-özünə dedi: “Bircə tez olaydı!”

– Bu məlun da gəlməz ki..

Vaxt keçirdi, bir dəqiqə keçdi, iki dəqiqə keçdi – heç kəs gəlmirdi. Kox yerində qurcalandı.

Birdən o səbirsizliklə:

– Bu məlun da gəlməz ki, – deyə çığırdı və çəkdiyi keşiyi buraxıb, uzunboğaz çəkmələrini pilləkəndə taqqıldadaraq tələsə-tələsə aşağı endi. Ayaq səsi kəsildi.

– İlahi, mən nə edim?

Raskolnikov cəftəni açıb qapını araladı: səs-səmir yox idi. Artıq düşünməyərək birdən bayıra çıxdı, qapını bacardığı qədər kip örtüb aşağı cumdu.

Üç pilləkən düşmüşdü ki, aşağıda bərk hay-küy qopdu. İndi özünü hara soxsun? Gizlənməyə yer yox idi. Yenə də qarının mənzilinə sarı qaçdı.

– Adə, ey, haramzada! Tut onu!

Kim işə aşağıda, mənzillərin birindən çığıra-çığıra bayıra qaçdı; o elə bil ki, yüyürmədi, pilləkəndən üzüaşağı yıxıldı. O, səsi yetdikcə bağıra-bağıra deyirdi:

– Mitka! Mitka! Mitka! Mitka! Mitka! Səni andıra qalasa-an!

Bağırtı ciyiltiyə çevrildi; son səslər artıq həyətdən gəldi; sonra hər şey susdu. Lakin elə o anda bir neçə adam, bərkdən və tez-tez danışa-danışa, pilləkəndən qalxmağa başladı. Onlar üç, ya dörd nəfər idi. Raskolnikov bayaqkı cavan oğlanın uca səsini eşitdi. “Onlardır!”

O, tam ümitsizlik içində düz onlara sarı getdi: nə olar-olar! Qabağımı kəsib saxlarlar, – deməli, iş bitdi, saxlamazlar, – yenə də iş bitmiş olacaq: onun sir-sifəti yadlarında qalacaq. Onlar bir-birinə yaxınlaşır: aralarında bircə pilləkən qalırdı. Birdən xilas olduğunu hiss

etdi! Bir neçə pillə aşağıda, ikinci mərtəbədə, sağ tərəfdə, qapısı taybatay açılmış boş bir otaq gördü: bu haman rəngsazlar işləyən otaqdı; indi isə elə bil ki, onlar qəsdən bu otağı buraxıb getmişdilər. Yəqin indicə hay-küylə çıxıb qaçan onlarmış. Döşəmə təzəcə rənglənmişdi; otağın ortasında balaca bir çəllək, bir də içində rəng və rəngsaz fırçası olan bir saxsı qırığı vardı. Raskolnikov bir anda bu açıq qapıdan içəri girib divarın dalında gizləndi və bunu lap vaxtında etdi: onlar artıq pilləkənin başında durmuşdular. Sonra dönüb açıq qapının qabağından keçdilər, bərkdən danışa-danışa dördüncü mərtəbəyə qalxdılar. Raskolnikov dayanıb gözlədi, sonra pəncəsi üstə otaqdan çıxıb üzüaşağı yüyürdü.

Pilləkəndə heç kəs yox idi! Darvazada da! Tez darvazadan keçib küçəyə çıxdı, sola döndü.

Raskolnikov çox yaxşı bilirdi ki, çox gözəl bilirdi ki, indi onlar mənzilin içindədir, qapının da açıq olduğuna çox təəccüb etmişlər, axı qapı indicə bağlı idi; indi onlar meyitlərə baxırlar, bir dəqiqə keçmədən onlar başa düşəcək və tamamilə dərk edəcəklər ki, qatil indicə buradaca imiş, macal tapıb onların yanından sivişib keçmiş, haradasa gizlənmiş, ordan da qaçıb getmişdir; yəqin bunu da anlayacaqlar ki, onlar yuxarı mərtəbəyə qalxana kimi, o boş otaqda olmuşdur. Bununla belə Raskolnikov ilk döngəyə yüz addım qədər yol qalsa da, addımlarını çox yeyinlədə bilməzdi. “Özümü bir darvazadan içəri versəm, tanış olmayan küçələrdən birində dayanıb gözləsəm necə olar? Yox, olmaz. Bəlkə baltanı bir yerə atam? Araba tutam? Müsibətdir! Müsibət!

Budur, bu da döngə! Tindən dönəndə onun yarı canı qalmamışdı; indi o artıq yarı xilas olmuşdu, o bunu başa düşürdü: ondan az şübhələnərdilər; bir də ki, burada gediş-gəliş, camaat çox idi, o, bir qum zərrəsi kimi bu izdihamın içində itib batırdı. Lakin çəkdiyi əzab və izzət onu elə əldən salmışdı ki, o güclə yeriyirdi. Tər ondan damcı-damcı axırdı; boynu bütün islanmışdı; gəlib kanala çatanda kim isə dedi: “Gör necə keflidir!”

İndi o özünü yaxşı dərk etmirdi; onun bu halı get-gedə artırdı. Lakin o, kanala çatanda birdən diksindiyini hiss etdi: burada adam az idi, o, burada daha artıq gözə çarpa bilirdi, buna görə də istədi tənə qayıtsın. O az qalırdı yıxılısın, bununla belə dolanbac yolla, tamam başqa bir tərəfdən evə gəldi.

Høyət darvazasına çatanda onun huşu bir qədər özündə deyildi; hər halda ancaq pilləkənə ayaq qoyanda balta yadına düşdü. Onun qarşısında çox mühüm bir məsələ dururdu: o, gərək baltanı yerinə qoyaydı, özü də elə qoyaydı ki, bunu mümkün qədər heç kəs görməsin. Bəlkə də baltanı heç yerinə qoymamaq, aparıb onu, sonra da olsa, başqa bir həyətə atmaq daha yaxşı olardı, – ancaq o indi bunu dərk etmək iqtidarında deyildi.

Lakin iş yaxşı gətirdi. Dalandarın qapısı örtülü idi, amma qıfıl vurulmamışdı, deməli, çox ehtimal ki, dalandar evində idi. Ancaq o dərk etmək qabiliyyətini o qədər itirmişdi ki, düz gedib dalandarın qapısını açdı. Dalandar evdə olub soruşsaydı ki, “nə istəyirsən?”, o bəlkə də baltanı düz onun əlinə verərdi. Lakin dalandar indi də orada yox idi: aparıb baltanı əvvəlki yerinə – skamyanın altına qoydu, hətta yenə əvvəlki kimi üstünü odunla örtüdü. Sonra o, lap otağına çatana kimi, bircə adama da rast gəlmədi. Ev sahibəsinin qapısı açıq idi. O öz otağına girib, necə vardsa eləcə də divanın üstünə yığıldı. O yatmamışdı, ancaq baygın bir halda idi. Əgər bu zaman bir adam onun otağına girsəydi – o dərhal qalxıb çıxırdı. Cürbəcür fikir qırıqları və parçaları onun beynində qaynaşırdı; lakin o çalışsa da bunlardan heç birini tuta bilmirdi, heç birinin üzərində dayana bilmirdi...

İkinci hissə

I

Bu qayda ilə o, çox uzanıb qaldı. Bəzən o elə bil yuxudan ayılırdı; bu zaman görürdü ki, gecə çoxdan keçmişdir, amma yerindən qalxmaq heç onun ağına da gəlmirdi. Nəhayət, o gördü ki, hava işıqlanmışdır. O, arxası üstdə divanda uzanmışdı, bütün bədəni keçirdiyi bayğınlıqdan hələ də qatıb qalmışdı. Küçədən qorxunc və dəhşətli fəryad səsləri gəlirdi: bu səsləri o hər gecə, saat üç olanda öz pəncərəsi altında eşidirdi. Onu oyadan da bu səslər idi: “Hə! Budur, sərxoşlar içki dükanından çıxırlar, – deyə düşündü, – saat üç olar”. – Birdən ayağa qalxdı, sanki onu kim isə divandan dartıb qoparmışdı. “Necə? Saat üç olar?! Divanın üstündə oturdu və birdən bütün gördüyü işlər yadına düşdü! Birdən, bir anda hamısı yadına düşdü!

İlk anlarda o, elə bil ki, dəli olacaqdı. Onu qərribə bir soyuq bürüdü, lakin bu soyuq həm də titrətməyəndi: o hələ yuxuda ikən titrəməyə başlamışdı. İndi isə birdən onu elə bir üşütmə tutdu ki, az qalırdı dişidişinə dəysin, bütün bədəni lərzəyə gəldi. Qapını açıb qulaq asmağa başladı: evdə hamı yatırdı. Təəccüblə öz-özünə, yan-yörəsinə, otağa baxdı, bir şeyi başa düşə bilmədi: necə olub ki, axşam o içəri girəndə qapının cəftəsini vurmayıb, heç soyunmayıb, hətta şlyapası da diyirlənib yerə düşmüşdür, balışın yanında. “Birisə içəri girsəydi nə fikirləşərdi? Fikirləşərdi ki, mən sərxoşam, amma...” O, pəncərəyə sarı cumdu. İşıq kifayət qədərdir, – başdan-ayağa bütün paltarını tez gözdən keçirdi ki, görsün bəlkə üstündə qan ləkəsi var... Lakin belə olmazdı: titrədə-titrədə bütün paltarını çıxarıb, yenə də hər yerinə baxdı; hər yerini – lap hər sapını, hər hissəsini öyür-çöyür elədi, öz-özünə inanmayaraq bunu üç dəfə təkrar etdi. Deyəsən, heç bir iz qalmamışdı, ancaq o yerdə ki, şalvarının balağı didilib saçaq-saçaq sallanırdı – o saçaqlarda qurumuş qan ləkələri qalmışdı. İri qatlama bıçası götürüb bu saçaqları kəsdi. Deyəsən, daha bir şey yox idi. Birdən onun yadına düşdü ki, pul kisəsi və qarının sandığından götürdüyü

şeylər hələ də ciblərindədir! Bunları çıxarıb gizlətmək hələ heç onun ağlına da gəlməmişdi! Əynindəki paltarını da gözdən keçirəndə bu onun yadına düşməmişdi! Belə də şey olar? – Dərhal onları çıxarıb stolun üstünə atmağa başladı. Hamısını çıxartdı, hətta ciblərini də çevirdi ki, onlarda heç bir şeyin qalmadığına lap arxayın olsun, sonra aparıb hamısını küncə tökdü. Aşağı başda, lap bucaqda, divar kağızı qopub sallanmışdı: elə o saat bu şeyləri aparıb bucağa, katızın altına təpdi. Sonra ayağa qalxdı, daha da qabarıq duran bucağa mənasız bir nəzərlə baxıb, sevinə-sevinə düşündü: “Yerləşdi! Qoy hamısı gözdən uzaq olsun, lap pul kisəsi də!” Lakin birdən o duyduğu dəhşətdən sarsıldı, məyusluq içində pıçıldayaraq dedi: “Aman Allah! Mənə nə olub? Bunu da gizlətmək deyərlər? Belə də şey gizlədərlər?”

O, belə şeylər olacağını nəzərə almamışdı, elə güman etmişdi ki, ancaq pul olacaq. Buna görə də qabaqcadan yer hazırlamamışdı; “Axı indi, mən nəyə sevinirəm? Belə də şey gizlədərlər? Mən lap ağlımı itirirəm!” Əldən düşmüş halda divanın üstündə oturdu, elə o saat da şiddətli bir üşütmə onun bədənini sarsıtdı. Qeyri-ixtiyari olaraq stul üstündəki qış paltosunu çəkib üstünə saldı: bu onun lap cındırılmış köhnə tələbək paltosu idi; yuxu və bayğınlıq yenə də onu bürüdü. O huşa getdi.

Beş dəqiqə keçməmişdi ki, o cəld yerindən qalxdı və elə o saat böyük həyəcan içində yenə də geydiyi paltarın üstünə cumdu. – “Necə oldu ki, mən yenə də yatdım, axı mən hələ heç bir şey eləməmişəm! Elədir ki, var, elədir ki, var: hələ ilgəyi paltodan söküb götürməmişəm! Belə bir şeyi yaddan çıxartmışam! Belə bir dəlil yaddan çıxıb!” Dartıb ilgəyi qopartdı, onu tez-tez parçalayıb, balışının altındakı tuman-köynəyin arasına dürtüdü. Otağın ortasında durub dedi: “Yırtıq kətan qırıqları qətiyyənlə şübhə oyatmaz; deyəsən elədir, deyəsən elədir”. Özü isə gərgin bir halda bütün diqqətini toplayaraq yenə də ətrafına, döşəməyə, hər yerə baxmağa başladı: bəlkə bir şey yadımdan çıxıb? O hər şeyini, hətta hafizəsini də, hətta lap adi düşünmək qabiliyyətini də itirmək üzrə olduğunu yəqin bilir və bundan çox ağır iztirab çəkməyə başlayırdı. – “Bu nədir? Yoxsa indidən başlanır? Yoxsa bu edamdır başlanır? Odur, odur, elədir ki, var!” Doğrudan da, şalvarının balağından kəsdiyi saçaqqlar otağın ortasında, döşəmənin üstündə atılıb qalmışdı: kim içəri girsə, bunu görə bilərdi! Birdən yenə də qəmgin və ovqatı təlx bir adam kimi həyəcanla dedi: “Axı mənə nə olub ey!”.

Bu yerdə onun ağılına qəribə bir fikir gəldi: bəlkə də mənim bütün paltarım qana bulanmışdır, bəlkə də paltarımda çoxlu qan ləkələri var, ancaq mən bu ləkələri görə bilmirəm, ona görə ki, düşüncəm zəifləmişdir, parçalanmışdır... Ağım çaşmışdır... “Birdən onun yadına düşdü ki, axı pul kisəsinin üstündə də qan vardı!” Paho! Deməli, cibim də gərək qana bulaşmış olsun, çünki mən pul kisəsini cibimə qoyanda heç onun qanı qurumamışdı!” Bir anda cibini çevirib baxdı; elədi ki, var: cib astarında da qan izi, qan ləkələri vardı! Dərindən və sevinclə nəfəs alaraq qalibiyyətlə düşündü: “Deməli, mən tamam ağılımı itirməmişəm, özüm ki, bunu duyub başa düşdüm, deməli, hələ düşünə bilirəm, hafizəm də var; ancaq məndəki bu hal titrətmə zəifliyidir, bir anlığa davam edən bayğınlıqdır”. Bunu deyib şalvarının sol cibini dartıb qopartdı. Bu zaman gün işığı uzunboğaz çəkməsinin sol tayına düşdü: çəkmənin burnundan görünən corabına elə bil ki, ləkə vardı! Tez çəkməsinə çıxartdı: “Doğrudan da ləkə vardır!” Corabının bütün burnuna qan hopmuşdu; görünür, onda ehtiyatsızlıq edib, ayağını qan gölməsinə basmışdır... “İndi mən buna nə edim? Bu corabı, bu saçaqları, bu cibi nə edim, hara qoyum?”

Raskolnikov bunların hamısını əlinə yığıb otağın ortasında durmuşdu. “Sobaya atım? Hər şeydən əvvəl sobaya baxacaqlar. Yandırım? Nəynən yandırım? Heç kibrit də yoxdur. Yox, yaxşısı budur ki, hamısını aparım atım. Hə! Atmaq yaxşıdır!.. – deyərək divanda oturdu. – Özü də bu saat, bu dəqiqə, ləngimədən...” Lakin şeyləri aparıb atmaq əvəzinə, onun başı yenə də balısa sarı əyildi; yenə də şiddətli bir üşütmə onun bədənini bum-buz buzlatdı; o yenə də şinelini üstünə çəkdi. Bir neçə saat bu fikirlər onun xəyalından coşğunluqla ötüb keçdi: “Bax, elə bu saat hamısını aparım atım, sonraya qoymayım, qoy gözdən uzaq olsun, tez, tez!”. O bir neçə dəfə cəhd eləyib divandan qalxmaq istədi, ancaq qalxa bilmədi. Yalnız qapının bərk-bərk döyülməsi onu tamam yuxudan oyatdı.

Nastasya çıxıra-çıxıra yumruğu ilə qapını bərk-bərk döyürdü:

– Aç qapını! Ölmüsən, nədir? Elə köpür ha! Bütün günü it kimi köpür! İtdir ki, var! Açırısan, yox? Saat on birdir.

Sonra kişi səsi eşidildi:

– Bəlkə evdə yoxdur...

“Ba! Bu dalandarın səsidir... O nə üçün gəlib?”

Tez qalxıb divanda oturdu. Ürəyi elə döyündü ki, hətta ağrıdı da.

Nastasya etiraz etdi:

– İçəridən cəftəni bəs kim vurub? Bir görürsən, qapını bağlamağa başlayıb! Yoxsa onu oğurlayıb aparacaqlar? Aç qapını, ay gic, ayıl!

“Onlar nə istəyirlər! Dalandar niyə gəlib? Məlum şeydir, müqavimət göstərim, ya açım? Batdım...”

Azca yerindən qalxdı, qabağa əyilərək cəftəni açdı.

Onun otağı elə balaca idi ki, yatağından qalxmadan cəftəni açdı bilərdi.

Elədir ki, var: dalandarla Nastasyadır.

Nastasya qəribə bir nəzərlə onu gözdən keçirtirdi. Raskolnikov meydan oxuyucu bir halda, həm də cəsərlə və qoçaqcasına dalandara baxdı. Dalandar iki qat bükülmüş və surqucla möhürlənmiş boz bir kağızı kirmişcə ona uzatdı:

Kağızı ona verərək dedi:

– Çağırış vərəqəsidir, dəftərxanadan göndərilib.

– Hansı dəftərxanadan?

– Deməli, sizi polis idarəsinə çağırıblar, dəftərxanaya. Məlum şeydir, hansı dəftərxanaya!

– Polis idarəsinə?.. Niyə?

– Mən hardan bilirəm! Çağırırlar, get.

Dalandan diqqətlə ona baxdı, otağı gözdən keçirtirdi, sonra dönüb getmək istədi.

Nastasya gözlərini Raskolnikovdan çəkməyərək dedi:

– Deyəsən lap azarlamısan! – Dalandar da bir anlığa başını döndərərək baxdı. Sonra Nastasya əlavə etdi: – Dünəndən bəri qızdırırsan?

O cavab vermədi; kağızı əlində tutmuşdu, açmırdı.

Nastasya Raskolnikovun ayaqlarını divandan yerə salmaq istədiyini görüb ona yazığı gəldi:

– Durma! Azarlısan, getmə: dünya dağılmaz ki! O əlindəki nədir?

Raskolnikov əlinə baxdı: şalvarın balağından kəsdiyi saçaqları, bir tay corabı, qopartdığı cibini sağ əlində tutmuşdu. Elə bu cür də yatıb-mış. Sonra o bu barədə düşünəndə xatirinə gəlirdi ki, qızdırma içində bir balaca ayılında bu şeyləri əlində bərk-bərk sıxır, yenə də yuxuya gedirdi.

– Gör cır-cındırı necə əlinə yığıb, elə onunla da yatır, elə bil ki, çox qiymətli bir şeydir...

Nastasya bunu deyib, xəstə-əsəbi bir gülüşdən uğunub getdi.

Raskolnikov əlindəki şeyləri bir anda şinelin altına soxub, gözlərini Nastasyaya zillədi. Bu zaman o ağıllı-başlı çox az şey başa düşsə də, hiss edirdi ki, adamı aparmağa gələnlər onunla belə rəftar etməzlər... “Amma... polis idarəsi?!”

- Çay içsəydin yaxşı olardı! İstəyirsən, yox? Gedib gətirim; qalıb... Ayağa qalxıb mızıldadı:
- Yox... mən gedirəm; bu saat gedirəm.
- Sən heç yəqin pilləkəndən də düşə bilməyəcəksən.
- Gedirəm...
- Özün bil.

Nastasya dalandarın ardınca getdi. Raskolnikov elə o saat işığa cümüb corabının tayını, şalvarının balağından kəsilmiş saçaqları diqqətlə gözdən keçirdi. “Qan ləkələri var, ancaq çox da elə gözə çarpmır; Hamısını çirk basıb, ora-bura sürtülüb gedib, rəngi solub. Kim qabaq-cadan bir şey bilməsə – heç bir şey görməz. Nastasya da uzaqdan heç bir şey görə bilməzdi, şükür Allaha! “Qorxudan titrəyə-titrəyə çağırış vərəqəsini alıb oxumağa başladı; kağızı çox oxudu, nəhayət orada nə yazıldığını başa düşdü. Bu – məhəllə polis idarəsindən göndərilmiş adi bir çağırış vərəqəsi idi: onu bu gün saat onun yarısında məhəllə polis nəzarətçisinin dəftərxanasına çağırırdılar.

O, şübhəli bir halda düşünür və bu şübhə ona iztirab verirdi: “Axı bu havaxt olub? Mənim özümün polis idarəsilə heç bir işim yoxdur! İlahi, bircə bu tez qurtaraydı!” Dizləri üstə düşüb dua etmək istədi, hətta özü də buna güldü: duaya yox, özü özünə güldü. Tələsə-tələsə geyinməyə başladı. Birdən onun ağına belə bir şey gəldi: “Məhv olacağamsa, qoy elə məhv olub gedim, fərqi yoxdur! Corabı geyəcəyəm! Toza sürtünər, qan izi də itib gedər”. Lakin geyən kimi elə o saat nifrət və dəhşətlə ayağından dartıb çıxartdı. Çıxartsa da, fikirləşdi ki, bundan başqası yoxdur; yenə də ayağına geydi, yenə də güldü. O lap üzdən, lap öteri düşünərək, eyni zamanda, bütün bədəni əsə-əsə fikirləşdi: “Bunlar hamısı şərti şeylərdir, hamısı nisbidir, bunlar hamısı yalnız şəkildir! Budur, geydim ki! Geydim, məsələn də bununla qurtardım!” Gülüşü elə o saat məyusluqla əvəz olundu. Yenə düşündü: – “Yox, bu mənim gücüm çatan şey deyil!..” Onun qıçları əsirdi. Mızıldayaraq öz-özünə dedi: – “Qorxudandır...” Başı hərələnir, qızdırmadan ağrıyırdı. Pilləkənə çıxdı, öz-özünə danışaraq sözünə davam etdi: “Bu kələkdir! Onlar istəyirlər ki, məni kələklə elə alsınlar, sonra

da birdən dolaşırsınlar. Burası pisdir ki, mən az qala huşumu itirirəm... Ağzımdan yersiz bir şey qaçıra bilərəm...”

Pilləkəndə yadına düşdü ki, şeylərin hamısını bucaqda, divar kağızının dalında qoyub gedir: “Mən o yana gedəcəyəm, onlar da gəlib evi axtaracaqlar”. Bunu düşünərək dayandı. Lakin birdən onu elə bir məyusluq və, əgər belə demək caizsə, elə bir məhvl olmaq sinizmi bürüdü ki, əlini yelləyərək yoluna davam etdi.

“Ancaq tez olsun!”

Hava yenə də bərk isti idi. Bu bir neçə gündə bircə damcı da yağış yağmamışdı. Yenə toz idi, yenə hər tərəfə kərpic, əhəng tökülmüşdü, yenə dükanlardan, içki dükanlarından pis qoxu gəlirdi: yenə hər addımda sərxoş adamlar, fin xırdavatçıları, qaltaq arabalar görünürdü. Günün parlaq işığı onun gözünə düşdü, gözləri qamaşaraq ağrıdı, başı bərk gicəlləndi: qəfildən parlaq gün işığında küçəyə çıxan qızdırmalı adam adətən özünü belə hiss edir.

Dünənki küçənin tininə çatanda əzabverici bir həyəcan və qorxu ilə o küçəyə, *o evə* baxdı... o saat da gözünü çəkdi.

Polis idarəsinə yaxınlaşanda düşündü: “Soruşsalar bəlkə dedim də...”

Polis idarəsilə onun arasında bir verstin dördüdə biri qədər yol olardı. İdarə lap yaxında, təzə bir evin dördüncü mərtəbəsinə, təzə bir mənzilə köçmüşdü. Raskolnikov polis idarəsinin əvvəl olduğu yerə bir dəfə ayaqüstü getmişdi, ancaq bu lap çoxdandı. Darvazadan içəri girəndə sağ tərəfdə bir pilləkən gördü? Bir mujik əlində dəftər pilləkəndən enirdi: – “Deməli, dalandardır, deməli, idarə elə buradadır”. Bunu yaxşı bilməsə də yuxarı qalxmağa başladı. Heç kəsdən də heç bir şey soruşmaq istəmədi.

Dördüncü mərtəbəyə qalxanda fikirləşib öz-özünə dedi: “İçəri girib diz çökəcəyəm, açıb hamısını deyəcəyəm”.

Pilləkən ensiz və dik idi, hər yeri də çirkab suyuna bulaşmışdı. Dörd mərtəbənin dördündə də bütün mənzillərin mətbəx qapıları pilləkənə açılırdı, günün də çox vaxtı belə açıq qalırdı. Buna görə də pilləkən yaman bürkü idi. Qoltuqlarında ev dəftərləri olan dalandarlar, buyruq adamları və hər iki cinsdən olan müxtəlif şəxslər – polis idarəsinə gələnlər, – pilləkənlə qalxıb enirdilər. Polis idarəsinin də qapısı taybatay açıq idi. Raskolnikov içəri girib dəhlizdə dayandı. Bir neçə mujik də burada durub gözləyirdi. Bura da yaman bürkü idi; bundan

başqa, – təzə rənglənmiş, hələ rəngi qurumamış otaqlardan ürək bulandıran rəng və üfunətli əlif qoxusu gəlirdi. Raskolnikov bir az dayandıqdan sonra fikirləşib o biri otağa keçdi. Otaqlar hamısı balaca və alçaq idi. O, qərribə bir səbirsizlik göstərərək daha irəli getmək istəyirdi. Heç kəs ona fikir vermirdi. İkinci otaqda mirzələr oturub yazırdılar: onlar Raskolnikovdan azca yaxşı geyinmişdilər, özləri də üzəndən çox qərribə görünürdülər. Raskolnikov onlardan birinin yanına getdi.

– Nə istəyirsən?

O, göndərilmiş çağırış vərəqəsini göstərdi.

Mirzə vərəqəyə baxıb soruşdu:

– Siz tələbəsiniz?

– Bəli, tələbə olmuşam.

Mirzə heç bir maraq göstərmədən, Raskolnikova baxdı. Onun saçları qarışıq idi, gözlərində durğun bir fikrin ifadəsi vardı.

Raskolnikov düşündü: “Bundan heç bir şey öyrənmək olmaz, çünki onun heç nə vecinə deyil”.

Mirzə:

– Ora gedin, kargüzərin yanına, – deyib, barmağı ilə axırıncı otağı göstərdi.

Raskolnikov ora getdi (sıra ilə bu dördüncü otaqı). Bu darısqal otaq ağızına kimi adamlarla dolu idi; buradakı adamlar o biri otaqlardakı adamlardan bir az təmiz geyinmişdi. Gələnlərin içərisində iki qadın vardı: birinin geyimindən yaşlı olduğu bilindi; o, kasıbcasına geyinmişdi; o birisi qara-qırmızı, üzü ləkəli, kök, gözəgəlimli, çox dəbdəbə ilə geyinmiş bir qadıncı; döşündə nəlbəki boyda bir sancaq vardı; kənarında durub nəsə gözləyirdi. Raskolnikov çağırış vərəqəsini kargüzərin qabağına qoydu. Kargüzər gözücu kağıza baxıb dedi: “Gözləyin” və yenə də yaşlı qadınla məşğul olmağa başladı.

Raskolnikov köksünü ötürərək bir az sərbəst nəfəs aldı. “Görünür o deyil!” Yavaş-yavaş ürəklənməyə başladı; o, var qüvvəsi ilə özünü ürəkləndirməyə və ələ almağa çalışırdı.

“Səfeh bir hərəkət, lap xırdaca bir ehtiyatsızlıq etməklə mən özümü ələ verə bilərəm!” – Sonra əlavə etdi... “Bəli! Hayıf ki, burada hava yoxdur... bürküdür... Başım daha bərk hərhlərini... ağılım da...”

O, bütün varlığında çox böyük nizamsızlıq hiss edirdi. Özünü ələ ala bilməyəcəyindən qorxurdu. Çalışdı ki, fikrini bir şeylə məşğul eləsin, lap kənar bir şey haqqında düşünsün, amma buna qətiyyətlə

müvəffəq ola bilmirdi. Kargüzar onu çox yaman maraqlandırırdı: Raskolnikov çox istəyirdi ki, onun üzündən bir şey duysun, bir şey anlaya bilsin. O, çox cavan bir oğlandı; iyirmi iki yaşı olardı; qarayanız, çox canlı bir sifəti vardı, – bu onu öz yaşından böyük göstərirdi; moda ilə, həm də şıq geyinmişdi; saçını ənsənəsində ayıraraq daramış və pomada ilə yağlamışdı; şotka ilə təmizlənmiş ağ barmaqlarında çoxlu üzük, jiletində isə qızıl saat zənciri vardı. Burada olan bir xariciyə o hətta bir-iki kəlmə fransızca söz dedi, özü də çox düzgün dedi.

O, geyimli-kecimli, qara-qırmızı qadına ağızucu:

– Luiza İvanovna, – dedi, – oturasınız. – Qara-qırmızı qadın isə ayaq üstə durmuşdu, onun yanında stul da olsa, o sanki cəsarət edib otura bilmirdi.

O da:

İch danke² – deyərək, ipək paltarı xışıldaya-xışıldaya, üsulluca stulda oturdu. Onun ağ krujevalı, açıq-mavi paltarı hava doldurulmuş bir şar kimi stulun yan-yörəsinə yayıldı və az qala otağın yarısını tutdu. Ətrafa ətir qoxusu yayıldı. Görünür, qadın otağın yarısını tutduğundan və ondan çox bərk ətir qoxusu gəldiyindən utanırdı; o, qorxa-qorxa və həyasızcasına gülümsə də, narahat olduğu aydınca görünürdü.

Nəhayət, yaşlı qadın işini qurtarıb ayağa qalxdı. Birdən bir zabit çox qoçaqcasına bir əda ilə, hər addımını atanda çiyininin birini xüsusilə qabağa verə-verə, bir qədər səs-küy sala-sala içəri girdi, dəmir nişanlı furajkasını stolun üstünə atıb kresloda oturdu. Bəzəkli qadın onu görünən kimi yerindən qalxdı, xüsusi bir sevinclə reverans etməyə başladı; lakin zabit ona zərrə qədər də əhəmiyyət vermədi, o da daha onun yanında oturmağa cəsarət etmədi. Zabit məhəllə polis nəzarətçisinin köməkçisi idi; onun kürən bıqları üfqi halda yanlara uzanmışdı, üzünün cizgiləri çox xırda idi, sifəti həyasızlıqdan və sırtıqlıqdan başqa heç bir şey ifadə etmirdi. O çəp-çəp, bir az da nifrətlə Raskolnikova baxdı: Raskolnikovun paltarı həddindən artıq pis idi; lakin Raskolnikovun miskin bir görünüşü olsa da, duruşu paltarına görə deyildi. O, ehtiyatsızlıq edərək, xeyli, həm də düz zabitin üzünə baxdı, elə baxdı ki, zabit bundan incidi.

O çıxırıb dedi:

² Təşəkkür edirəm (*almanca*)

– Nə istəyirsən? – O, yəqin bir şeyə təəccüb edirdi: belə bir səfil onun ildirəm saçan baxışları altında heç özünü itirmədi də!

Raskolnikov birtəhər ona cavab verdi:

– Tələb ediblər... çağırış vərəqəsi üzrə...

Kargüzər qabağındakı kağızlardan ayrılaraq tələsə-tələsə dedi:

– Ondan, *tələbədən*, pul tələb olunur, bu iş üçün çağırılıb. Budur!
– Raskolnikovun qabağına bir dəftər atıb, orada bir yeri göstərdi: – Oxuyun!

Raskolnikov fikirləşdi: “Pul? Hansı pul? Amma... Deməli... o məsələ deyil!” Sevincindən diksindi. Birdən heç ifadə olunmayacaq dərcədə böyük bir yüngüllük hiss etdi. Bütün ağırlıq üzərindən götürüldü.

Zabit get-gedə nədənsə daha artıq təhqir olunaraq çığırdı:

– Sizin saat neçədə gəlməyiniz yazılıb, hörmətli cənab? Sizə yazılıb saat doqquzda gəlin, amma indi saat on ikiyə işləyir!

Raskolnikov başını döndərərək çiyini üstündən bərkdən cavab verdi:

– Kağızı mənə cəmisini on beş dəqiqə bundan qabaq gətiriblər. – O da qəfildən və heç özü də gözləmədən acıqlandı, hətta bundan bir ləzzət də duydu. – Hələ o da kifayətdir ki, azarlı-azarlı, titrədə-titrədə durub gəlmişəm.

– Zəhmət çəkin çığırmayın!

– Mən çığırmıram, çox sakit danışırım; siz mənim üstümə çığırsınız: mən tələbəyəm, başqasının mənim üstümə çığırmasına yol vermərəm.

Məhəllə polis nəzarətçisinin köməkçisi elə hirsələndi ki, ilk əvvəl heç bir söz deyə bilmədi, söz yerinə onun ağzından ancaq selik sıçradı. O, cəld yerindən qalxdı.

– Zəhmət çəkin, s-s-su-sun! Siz dəftərxanasınız. K-k-ko-budluq eləməyin, cənab!

Raskolnikov da çığırdı:

– Sizde dəftərxanasınız. Hələ çığıрмаğınız bəs deyil, papiros da çəkirsiniz, deməli, siz bizim heç birimizi saya salmırsınız.

Raskolnikov bunu söylərkən çox böyük ləzzət duyurdu.

Kargüzər gülümsəyərək onlara baxdı. Hirsli zabit görünür, çətin bir vəziyyətə düşmüşdü.

Nəhayət, o, qeyri-təbii bir halda bərkdən çığırdı:

– Bunun sizə dəxli yoxdur! Zəhmət çəkin, sizdən tələb olunan rəyi yazın! Aleksandr Qriqoryeviç, ona təhərini göstərin. Sizdən şikayət gəlib! Pul vermirsiniz! Bir bunun yekə-yekə danışmağına bax!

Raskolnikov daha ona qulaq asmırdı: acgözlüklə kağız oxuyur məsələnin nədən ibarət olduğunu tez anlamaq istəyirdi. Bir oxudu, iki oxudu, – bir şey başa düşmədi.

Kargüzardan soruşdu:

– Bu nədir?

– Sizdən verdiyiniz iltizamnamə üzrə pul tələb edirlər. Siz gərək bu pulu bütün xərclərilə, cəriməsilə və sairə ya verəsiniz, ya da nə vaxt verəcəyiniz haqqında yazılı surətdə kağız təqdim edəsiniz, eyni zamanda, gərək iltizamnamə təqdim edəsiniz ki, bu pulları ödəməyincə paytaxtdan getməyəcəksiniz, öz əmlakınızı satmayacaqsınız və gizlətməyəcəksiniz. İltizamnamə sahibəsinin sizin əmlakınızı satmağa və sizinlə qanun üzrə rəftar etməyə ixtiyarı var.

– Axı mənim... heç kəsə borcum yoxdur!

– Bu daha bizim işimiz deyil! Bizə yüz iyirmi manatlıq iltizamnamə gəlmişdir ki, gərək bu vaxtı keçirilmiş və qanun üzrə müəyyənləşdirilmiş pulu sizdən alağ; bu iltizamnaməni siz doqquz ay bundan əvvəl dul qadın – kollejskaya assessorsa Zarnitsınaya vermişiniz, dul qadın Zarnitsınadan da bu iltizamnamə nadvornı sovetnik Çebarova çatmışdır; biz də ona görə sizi çağırmışıq ki, yazılı surətdə kağız təqdim edəsiniz.

– Axı o mənim yaşadığım mənzilin sahibəsidir!

– Sahibəsi olanda nə olar?

Kargüzar hələ yenicə işə girmiş və belə işlərdən başı çıxmayan yeniyyətə bir adam kimi ona baxır, onun vəziyyətinə acıyaraq gülümşəyirdi, eyni zamanda, bir qədər qalibiyət də duyurdu: “Hə, necəsən, indi özünü necə hiss edirsən?” Lakin indi nə bu iltizamnamə, nə də pulun tələb olunması onun heç vecinə də gəlmirdi! İndi bundan ötrü heç qorxuya düşmək, hətta buna heç diqqət yetirmək lazımdır mı? O, ayaq üstündə durmuşdu, əlindəki kağızı oxuyurdu, qulaq asırdı, cavab verirdi, hətta özü də soruşurdu, ancaq bunları qeyri-ixtiyari olaraq edirdi. Bu andan onun bütün varlığı özünü mühafizə etmək sevinci ilə, onu təzyiq edən təhlükədən xilas olmaq hissi ilə dolu idi: burada daha nə xəyal, nə təhlil, nə gələcəyə aid düşüncə, nə şübhə, nə də sual vardı. Bu, bilavasitə onun daxilində doğan sevinclə, xalis heyvani sevinc-

lə dolu bir an idi. Lakin elə bu andan dəftərxanada elə bil qiyamət qopdu. Zabit hələ də Raskolnikovun göstərdiyi hörmətsizlikdən özünə gəlməmişdi, o, hələ də hirsindən alışıb yanırıdı; görünür, o, öz təkəbbürünü başqalarının nəzərində qaldırmaq üçün yazıq “bəzəkli qadının” üstünə ildırımlar yağdırmağa başladı; zabit içəri girəndən bəri o qadın axmaqcasına bir təbəssümlə ona baxırdı. Yaslı qadın çıxıb getmişdi.

Birdən zabit səsi yetdikcə çıxıraraq dedi:

– Ay filan-filan şüdə, ay səni belə-belə olasan, keçən gecə sənin evində nə olmuşdu? Hə? Yenə biabırçılıq, yenə qalmaqal, – bütün küçəni başına götürmüşən! Yenə dava, yenə sərxoşluq! Dama düşmək istəyirsən? Axı mən sənə dedim, axı mən sənə on dəfə xəbərdarlıq elədim, dedim ki, on birinci dəfəni daha bağışlamayacağam. Amma sən yenə də eləyirsən, ay filan-filan şüdə, ay səni belə-belə olasan!

Kağız Raskolnikovun əlindən yerə düşdü: o, heç bir şey başa düşmədən bu cür biabır edilən bəzəkli qadına baxırdı. Lakin çox keçmədi ki, məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşdü, elə o saat da bu hadisə, hətta onun xoşuna gəldi. O, məmnuniyyətlə qulaq asırdı, hətta qəhqəhə ilə gülmək istəyirdi... Onun bütün əsəbləri hərəkətə gəlmişdi.

Kargüzar:

– İlya Petroviç! – deyərək sözə başladı, lakin dayanıb gözləməli oldu. O, öz təcrübəsindən bilirdi ki, zabit hirsələnəndə onun əllərindən tutmayınca sakitləşdirmək olmaz.

Bəzəkli qadın isə əvvəl bu nəritidən, gurultudan tir-tir əsdi; ancaq bir şey qəribədir: zabit daha çox və daha pis-pis söydükcə – bu qorxunc adama baxan qadın üzəndən daha artıq nəzakətli, onun təbəssümü daha artıq cazibədar olurdu. O, öz yerində xırda addımlarla tez-tez hərəkət edərək ara vermədən reverans edir, ona da danışmaq üçün nə vaxt icazə veriləcəyini səbirsizliklə gözləyirdi; nəhayət o da danışdı.

– Cənab kapitan, mənim evdə heç bir hay-küy, heç bir dava-dalaş olmadı, – deyərək, birdən çox bərk hiss olunan alman aksentilə, rus sözlərini və cümlələrini pozucq bir halda ifadə edə-edə, lakin çox diridiri danışmağa başladı; sözləri o elə bil ki, ipə düzmüşdü – heç bir, heç bir şkandal olmadı; o sərxoş gəldi, cənab kapitan, mən hamısını deyəcəm, mənim taqsırım yox... cənab kapitan, mənim evim nəcib ev, şuluq-muluq yox, mən özüm heç vaxt şkandal istəmədi. O, lap sərxoş gəldi, sonra üç şüşə də istədi, sonra da ayaqların qaldırdı, ayaqları ilə

fortepiyan çaldı, bu heç nəcib bir evə yaraşan yox, o qans³ fortepiyanı sındırdı, heç bir, heç bir ədəb-ərkan yox, mən də bunu dedim. Amma o, şüşəni götürdü, başladı hamının dalından şüşə ilə itələməyə. Mən də gedib tez dalandarı çağırdı, Karl gəldi, o Karlın gözündən bir şillə vurdu, Genriyeti də gözündən vurdu, mənim də üzümə beş şillə vurdu. Cənab kapitan, nəcib bir evdə bu heç yaxşı deyil, mən də çığırdı. O, kanala baxan pəncərəni açdı, başladı balaca donuz kimi pəncərədən çığıрмаğa; bu biabırçılıqdır. Heç pəncərədən də balaca donuz kimi küçəyə çığıрмаq olar? Fuy-fuy-fuy! Karl da daldan onun frakından tutub dartdı, bu zaman düzdür, cənab kapitan, zeyn rok-u⁴ cırıldı. Onda o çığırdı, ona on beş manat mann mus⁵cərimə verim. Mən özüm, cənab kapitan, ona beş manat zeynrak verdi. Cənab kapitan, bu nanəcib qonaq yaman qalmaqal saldı! Dedi ki, sizə böyük satir hedrük⁶ olacaq, mən sizi bütün qəzetlərdə yaza bilər.

– Deməli, yazanlardandır?

– Bəli, cənab kapitan, görün o necə nanəcib qonaqdır ki, cənab kapitan, – gəlib nəcib bir evdə...

– Yaxşı-yaxşı! Bəsdır! Mən sənə demişəm, demişəm, mən axı sənə demişəm...

Kargüzar yenə də ciddi bir halda dedi:

– İlya Petroviç!

Zabit tez ona baxdı: kargüzar başı ilə ona yüngülcə bir işarə etdi.

Zabit:

– Bax belə ha, hörmətli Laviza İvanovna, – deyərək sözünə davam etdi: – Mənim sənə axırıncı sözümdür, axırıncı dəfə sənə deyirəm. Sənin o nəcib evində yenə də lap bircə dəfə də qalmaqal olsa, mən sənin özünü, necə o yüksək üslubda deyirlər, suqunderə salacağam. Eşitdinmi? Deməli, ədəbiyyatçı, yazıçı “nəcib evdə” dal ətəyinin cırılmasına beş manat almışdır? Bax, bu da yazıcılar! – deyib nifrət və hiddətlə Raskolnikova sarı baxdı. – İki gün qabaq aşxanada da belə bir əhvalat olub: xörək yeyib, amma pulunu vermək istəməyib, deyib ki, “mən sizi bunun üstündə satiraya yazaram!” Paraxodda da bir başqası,

³ Bütün (*alm.*)

⁴ Onun sirtuku (*alm.*).

⁵ Görək (*alm.*).

⁶ Satirik məqalə mənasındadır (*alm.*).

keçən həftə, statski sovetnikin hörmətli ailəsinə – arvadına və qızına pis-pis sözlər deyib. Bu yaxında qənnadı dükanından birini itələyib qovublar. Budur, bax, yazıçılar, ədəbiyyatçılar, tələbələr, carçılar belədirlər!.. Tfu!.. Sən çıx get! Mən özüm sənə baş çəkəcəyəm... bax onda daha özün bil! Eşitdinmi?

Luiza İvanovna tələsə-tələsə nəzakət göstərərək hər tərəfə reverans etməyə başladı: reverans edə-edə qarıya qədər dal-dalı getdi; dal-dalı gedə-gedə görkəmli bir zabitin qucağına çıxdı; onun açıq, tərəvətli üzü, çox gözəl, dolğun, sarışın bakenləri vardı. O, məhəllə nəzarətçisi Nikodim Fomiç idi. Luiza İvanovna tələsə-tələsə, az qala lap döşəməyə dəyə-dəyə reverans etdi, xırda addımlarla tez-tez yeriyərək, atıla-atıla güllə kimi dəftərxanadan çıxdı.

Nikodim Fomiç nəzakətlə və dostcasına İlya Petroviçə dedi:

– Yenə də hay-küy, qiyamət, yenə də tufan, qasırga? Yenə də həyəcanlandınız, yenə də hirsələndiniz? Hələ lap pilləkəndən eşitdim!

İlya Petroviç əlində kağız başqa bir stola keçə-keçə nəciblik ifadə olunan bir etinasızlıqla dedi:

– Əşi, belə şey olar! – O, yeridikcə də çiyinlərini qəşəng bir şəkildə çəkirdi: addımını hara atsa – çiyinini də ora verirdi. – Budur, zəhmət çəkin, baxın: bu cənab yazıçı, yəni tələbə, yəni sabiq tələbə, borcunu ödəmir, veksellər verib, otaqdan çıxmır, həmişə ondan şikayət gəlir, amma hələ bir iddia da satır ki, niyə mən onun yanında papiros çəkirəm! Özü al-l-çaqlıq edir; budur zəhmət çəkin, bir buna baxın, görün bir nə gözəl geyimdə, nə üst-başdadır!

– Dostum, kasıblıq ayıb deyil! Yaxşı da, nə olsun ki? Məlum şeydir ki, barıtsan, incikliyə dözə bilməmişən. Nikodim Fomiç nəzakətlə Raskolnikova dedi: – Görünür, siz özünüz ondan nədənsə incimisiniz, sonra da özünüzü saxlaya bilməmişiniz, ancaq bunu nahaq eləmişiniz: sizə deyim ki, bu çox-x i n-nə-cib adamdır, amma barıtdır, barıt! Hirsələndimi, alışıb yandı mı – qurtardı! Hamısı ötüb keçdi! Görəcəksən ki, yerində qızıl kimi bir ürək qaldı! Polkda da ona: “barıt poruçik!” deyər dilər...

İlya Petroviç bərkdən dedi:

– Özü də necə p-polk idi! – Belə xoş sözlərin deyilməsindən o çox razı qaldı, ancaq yenə də öz hərəkətlərində davam edirdi.

Raskolnikov birdən onların hamısına son dərəcə xoş gələn bir şey demək istədi.

Birdən o, Nikodim Formiçə sarı dönərək çox sərbəst bir halda dedi:
– İltifat buyurun, kapitan, bir mənim vəziyyətimi nəzərə alın...
Əgər mən öz tərəfimdən bir etinasızlıq göstərmişəmsə də – hətta ondan üzr istəməyə də hazırım! Mən kasıb, xəstə bir tələbəyəm, bu kasıblıq məni cana gətirmişdir (o elə belə də dedi: “cana gətirmişdir”). Mən əvvəllər tələbə olmuşam, indi daha ona görə oxumuram ki, özümü dolandıra bilmirəm, ancaq mən pul alacağam... Mənim N quberniyasında anam və bacım var... Mənə pul göndərəcəklər, mən də borcumu verəcəyəm. Mənzil sahibəsi rəhmdil arvaddır, ancaq mənim daha dərs deməməyimdən, dörd aydır ki, mənzil kirayəsi verməməyimdən elə acıqlanıb ki, daha mənə heç yemək də göndərmir... Mən heç qana bilmirəm ki, bu nə vekseldir. İndi o məndən bu iltizamnamə üzrə pul istəyir! Mən ona axı nə verim, bir özünüz fikirləşin!

Kargüzar yenə dedi:

– Bu axı bizim işimiz deyil...

Raskolnikov kargüzərə deyil, yenə də Nikodim Fomiçə müraciət edərək sözüne davam etdi:

– İcazə verin, icazə verin, mən sizinlə tamamilə razıyam. O eyni zamanda var qüvvəsi ilə çalışırdı ki, danışanda İlya Petroviçə də müraciət etsin, lakin İlya Petroviç özünü inadla elə göstərdi ki, guya başı kağızlara qarışıqdır. Raskolnikova əhəmiyyət vermirdi, bununla da ona qarşı olan nifrətini bildirirdi.

– İcazə verin, mən də öz tərəfimdən bir məsələni izah edirəm: mən onun mənzilində üç ilə yaxındır ki, yaşayıram, özü də lap əyalətdən gələndən bəri; əvvəllər... əvvəllər... axı mən bir şeyi niyə etiraf etməyirəm ki... lap əvvəldən mən ona vəd eləmişdim ki, qızını alacağam, sözlə vəd eləmişdim, lap sərbəst halda... O qız... mən onu sevməsəm də, hər halda o mənim xoşuma gəlirdi... xülasə, cavanlıqdı, yəni mən onu demək istəyirəm ki, mənzil sahibəsi onda mənə çoxlu borc pul verirdi, qismən də mən elə bir həyat keçirirdim ki...mən çox ağılsız idim...

İlya Petroviç kobud bir halda və qalibiyyətlə onun sözün kəsdi:

– Hörmətli cənab, sizdən heç də belə şeylər tələb olunmur, buna heç vaxtımız da yoxdur! – Raskolnikov danışmaqda birdən çox çətinlik çəkdi, bununla belə o qızgın bir halda sözüne davam edərək dedi:

– İcazə verin, icazə verin, mən sözümlə heç olmasa bir hissəsini deyib qurtarım... deyim, iş necə olub... Hərçənd mən sizinlə razıyam

ki, bunu danışmaq artıqdır... lakin bir il bundan əvvəl həmin qız yata-laqdan öldü, amma mən yenə də əvvəlki kimi kirayənişinlikdə qaldım; mənzil sahibəsi indiki mənzilə köçən kimi mənə dedi... özü də dostcasına dedi ki... mən sizə tamamilə arxayınam, vəssalam... ancaq siz mənə bu yüz iyirmi manatlıq iltizamnaməni vermək istəyirsinizmi, sizin mənə olan borcunuzu hesablamışam, cəmiçi bu qədərdir... İcazə verin: o mənə dedi ki, siz bu iltizamnaməni mənə verən kimi mən yenə də sizə istədiyiniz qədər borc pul verəcəyəm, mən də heç vaxt, heç vaxt, ta siz özünüz bu pulu verənə kimi, bu iltizamnamədən istifadə etməyəcəyəm, – bu onun öz sözüdür... Amma indi bir halda ki, dərs də əlimdən çıxıb, yeməyə də bir şeyim yoxdur, – o götürüb bu iltizamnamə üzrə pulu məndən tələb edir. İndi mən nə edə bilərəm?

İlya Petroviç həyasızcasına dedi:

– Hörmətli cənab, sizin qəlbə toxunan bu müfəssəl məlumatınızın bizə dəxli yoxdur; siz gərək indi bu məsələ haqqında öz dilinizdən iltizamnamə verəsiniz; o ki, qaldı sizin zəhmət çəkib qız sevməyiniz və bütün bu faciəli əhvalatlar – bunların bizə heç dəxli yoxdur.

Nikodim Fomiç stol dalında oturaraq:

– Sən lap... insafsızlıq eləyirsən... – deyərək mızıldandı və kağız imzalamağa başladı. İlya Petroviçin bu hərəkətlərindən o, elə bil xəcalət çəkirdi.

Kargüzar Raskolnikova dedi:

– Yazın da!

Raskolnikov çox kobud halda soruşdu:

– Nə yazım?

– Mən sizə deyərəm.

Raskolnikova elə gəldi ki, kargüzar onun etirafından sonra ona qarşı daha etinasız oldu və ona daha hərarətlə baxmağa başladı; lakin qəribədir: indi başqalarının onun haqqında nə fikirdə olduğunun birdən Raskolnikov üçün qətiyyəən fərqi olmadı, bu dəyişiklik də bir anda, bir dəqiqədə baş verdi. Əgər o, bir az düşünmək istəsəydi, onda, əlbəttə, buradakı adamlarla indicə bu cür danışmasına, hətta öz hissələrini, onlar heç istəmədiyi halda, açıb deməsinə təəccüb edərdi. Axı, bu hissələr haradan gəldi? Əgər indi birdən otaq məhəllə polis işçilərilə deyil, onun ən yaxşı dostları ilə dolsaydı, – o bəlkə onda da bir kəlmə bəşəri söz tapıb onlara söyləyə bilməzdi, çünki onun qəlbi həmişə tək qalmağın, başqalarından uzaq olmağın kədərli iztirabını şüurlu olaraq

hiss etdi. Onun qəlbini birdən-birə belə alt-üst edən nə İlya Petroviçin qarşısında qəlbini açıb-tökməyin alçaqlığı, nə də poruçikin onun üzərində duyduğu qalibiyyətin alçaqlığı deyildi. İndi onun öz alçaqlığının, bütün bu təkəbbürlərin, poruçiklərin alman qadınlarının, tələb olunan borcların dəftərxanaların və sairənin ona nə dəxli vardı! Hətta bu anda onu yandıрмаğa məhkum etsəydilər də, o heç qımıldanmazdı, hətta məhkəmə qərarını da diqqətlə dinləməzdi. İndi onun qəlbində bu vaxta qədər bilmədiyi, duymadığı bir dəyişiklik baş verirdi, bu yeni və qəfildən olan bir dəyişiklikdi. O, nəinki anlayır, bütün varlığı ilə aydınca hiss edirdi ki, daha bayaqkı kimi hissələrini açıb tökən deyil, hətta heç bir şey üçün bu məhəllə polis dəftərxanasına, bu adamlara müraciət edə bilməz; bu adamlar məhəllə polis zabıtləri deyil, lap onun doğma qardaşları və bacıları olsa da, həyatının heç bir anında, heç bir məsələ üçün bu adamlara qətiyyənlə müraciət etmək lazım deyildi; onda hələ indiyə qədər belə qəribə və dəhşətli duyğu olmamışdı. Məsələnin ən çox əzab verən cəhəti o idi ki, bu şey şüurdan, anlayışdan artıq bir duyğu idi və bu duyğu bu vaxta qədər onun qəlbində doğan bütün duyğulardan daha əzablı idi.

Kargüzar ona, öz dilindən verəcəyi iltizamnaməni söyləməyə Raskolnikov da yazmağa başladı: yəni borcumu indi verə bilmərəm, filan vaxt verəcəyimi vəd edirəm; şəhərdən çıxıb getməyəcəm, əmlakımı satmayacağam, başqalarına bağışlamayacağam və sairə.

Kargüzar maraqla Raskolnikova baxıb dedi:

– Siz heç yaza bilmirsiniz, qələm əlinizdən düşür... Xəstəsiniz?

– Bəli, başım hərlənir... dalısını deyin!

– Qurtardı; qol qoyun.

Kargüzar iltizamnaməni götürüb başqaları ilə məşğul olmağa başladı.

Raskolnikov qələmi ona verdi; lakin durub getmək əvəzinə dir-səklərini stolun üstünə qoyub əllərilə başını sıxdı. Sanki onun əmgəyinə mismar vururdular. Birdən onun ağına qəribə bir şey gəldi: elə bu saat durub Nikodim Fomiçin yanına getsin, dünənki əhvalatı müfəssəl surətdə ona danışsın, sonra onunla bərabər öz otağına getsin, bucaqda olan şeyləri ona göstərsin. Bu arzu o qədər qüvvətli idi ki, o hətta yerindən də qalxdı. Bu anda fikrindən belə bir şey keçdi: – “Bircə dəqiqə də olsa bunu düşünməyimmə? Yox, yaxşısı budur ki, heç düşünməyim, başımdan rədd eləyim getsin!”. Lakin birdən o

dayanıb durdu: Nikodim Fomiç qızğın-qızğın İlya Petroviçlə danışdı. Raskolnikov bu sözləri eşitdi.

– Ola bilməz, ikisini də buraxmaq lazımdır. Əvvəla budur ki, bütün vəziyyət ziddiyyətlidir; bir özünü fikirləşin; əgər bu işi onlar tutubsa, – onda dalandarı niyə çağırırdılar: Öz-özlərini ələ vermək üçün? Ya biclik üçün? Yox bu lap sarsaqlıq olardı! İkincisi də, tələbə Petryakovu darvazadan içəri girəngə, lap darvazanın qabağında iki dalandar, bir də meşşan arvad görmüşdür; üç nəfər yoldaşı ilə gəlirmiş, onlarla da lap darvazanın qabağında ayrılmışdır, dalandarlardan da onun orada yaşayıb-yaşamamasını öz yoldaşlarının yanında soruşmuşdur. Yaxşı belə bir niyyətlə gedən adam onun orada yaşayıb-yaşamadığını soruşarmı? O ki, qaldı Kox – o, qarının yanına getməmişdən aşağıda, gülmüş şeylər qayıran ustanın yanında yarım saat oturmuşdur, düz səkizə on beş dəqiqə qalmış durub qarının yanına qalxmışdır. İndi bir mülahizə edin...

– İcazə verin, necə olub ki, bu ziddiyyət əmələ gəlib: özləri deyir ki, qapını döydük, qapı bağlı idi: amma üç dəqiqədən sonra, dalandarla gələndə, belə çıxır ki, qapı açıq olmuşdur?

– Məsələ də elə bundadır: qatil mütləq içəridə imiş, qapını da bağlayıbmiş, əgər Kox səfehlik edib dalandarin dalınca getməsəydi – qatili mütləq orada tutardılar! Qatil də elə bu arada pilləkəndən düşmüş, onların yanından birtəhər əkilmişdir. Kox ikiəlli xaç vurub deyir ki: “Əgər mən orada qalsaydım – o çıxıb məni balta ilə öldürərdi”. Rus qaydası ilə xaç vurub and içmək istəyir he-he!

– Qatili heç kəs görməyib?

Kargüzar yerindən dedi:

– Hardan görmək olar! Ev deyil ki – Nuhun gəmisidir.

Nikodim Fomiç odlu-odlu:

– Məsələ aydındır, məsələ aydındır! – deyər təkrar etdi.

İlya Petroviç isə dediyində durmuşdu:

– Xeyr, məsələ heç də aydın deyil!

Raskolnikov şlyapasını götürüb qapıya sarı getdi, lakin qapıya çatmadı... Ayılında gördü ki, stulda oturmuşdur, sağ tərəfdən onu kim isə tutmuşdur, sol tərəfində də, əlində sarı stəkan bir adam durmuşdur, stəkan sarı su ilə doludur, Nikodim Fomiç, onun qabağında durub diqqətlə ona baxır. Raskolnikov stuldan qalxdı.

Nikodim Fomiç ondan çox sərt soruşdu:

– Bu nədir, siz xəstəsiniz?

Kargüzar:

– O bayaq yazanda qələmi güclə tuturdu... – deyərək öz yerində oturub yenə də kağızlara baxmağa başladı.

İlya Petroviç də kağızlara baxa-baxa öz yerindən çığırdı.

– Siz çoxdan xəstəsiniz?

Raskolnikov özündən gedəndə İlya Petroviç də gəlib ona baxmışdı, lakin o ayılında dərhal çəkilib getdi.

Raskolnikov mızıldandı:

– Dünəndən bəri...

– Dünən həyətdən çıxmışdınız?

– Çıxmışdım.

– Xəstə-xəstə?

– Xəstə-xəstə.

– Saat neçədə?

– Axşam saat səkkizə işləyəndə.

– İcazənizlə soruşum: hara getmişdiniz?

– Küçəyə.

– Qısa və aydındır.

Raskolnikov sərt, qırıq-qırıq cavab verirdi; bənzi kətan kimi ağ-appaqdı; qara, şişkin gözlərini İlya Petroviçin baxışları qarşısında endirmirdi.

Nikodim Fomiç dedi:

– O güclə ayaq üstündə durur, sən də...

İlya Petroviç xüsusi bir ifadə ilə:

– Ey-bi yoxdur! – dedi.

Nikodim Fomiç istədi yenə bir şey desin, lakin kargüzərə baxıb susdu: kargüzar da çox diqqətlə ona baxırdı. Hamı birdən susdu. Bu qəribə idi.

İlya Petroviç sözünü qurtardı:

– Yaxşı da biz daha sizi saxlamırıq.

Raskolnikov dəftərhanadan çıxdı. Lakin bu zaman o yenə içəridə qızgın danışığa başladığını eşidə bildi, hamıdan da aydın Nikodim Fomiçin sualedici səsi eşidilirdi... Raskolnikov küçədə lap ayıldı.

“İndi gəlib evi axtaracaqlar, evi axtaracaqlar, bu saat axtaracaqlar! – deyərək addımlarını yeyinlətdi. – Quldurlar! Şübhələniirlər!” Əvvəlki qorxu yenə də başdan-ayağa onu bürüdü.

II

“Bəlkə elə evi axtarıblar? Birdən gedib görsəm onlar evdədir – onda?”

Bu da onun otağı. Nə adam var, nə də axtarış; heç kəs gəlməyib. Aman Allah! Bu şeyləri o dünəndən bəri bucaqda necə qoyub?

Tez bucağa cumub əlini divar kağızının dalına soxdu, şeyləri çıxarıb ciblərinə doldurdu, cəmisi səkkiz şey idi: iki xırdaca qutu, dörd kiçik meşin qutu, kağıza bükülmüş bir qızıl saat zənciri, qəzetə bükülmüş başqa bir şey, – deyəsən ordendi; xırdaca qutulardakı sırğa idi, ya da sırğaya oxşar şeylərdi – bunlara yaxşı baxmadı...

Şeyləri paltosunun ciblərinə və şalvar cibinə elə qoydu ki, kənardan baxanda bilinməsin. Pul kisəsini də içindəki şeylərlə bərabər götürdü. Sonra otaqdan çıxdı, bu dəfə qapını lap açıq qoydu.

O lap əldən düşdüyünü hiss etsə də yeyin-yeyin gedir, addımlarını möhkəm atırdı, lakin şüuru özündə idi. O, təqib olunacağından qorxurdu; qorxurdu ki, yarım saatdan, ya on beş dəqiqədən sonra əmr verilsin, onu güdməyə başlasınlar; buna görə də, vaxt ikən o, hər necə olsa, bütün cinayətin izini itirməlidir. Hələlik nə qədər ki, gücü qalmışdır, nə qədər ki, düşünə bilir – işin öhdəsindən gəlməlidir... Lakin o hara getsin?

O çoxdan qət etmişdi ki, hamısını qanova atsın, heç bir iz qoymasın, bununla da məsələni bitirsin. O hələ bunu dünən gecə, bayğınlıq içində həll etmişdi, yadıdadır, onda bir neçə dəfə durub getmək istəmişdi: “Tez, tez hamısını atmaq lazımdır”. Lakin atmaq demə çox çətinmiş.

O yarım saatdı, bəlkə də daha çox idi ki, Yekaterina kanalının sahilində dolaşırdı; bir neçə dəfə kanalın qayıqlar yan alan körpülərinə baxdı. Amma burada şeyləri kanala atmaq heç mümkün deyildi: ya körpülərin lap yanında salları olurdu, arvadlar da bu salları üstündə paltar yuyurdu, ya da qayıqlar onlara yan alırdı; hər yer adamla dolu idi; bir də ki, sahildən, hər tərəfdən onu görə bilərdilər: bir adamın gəlib körpüyə enməsi, dayanıb suya şey atması şübhəli görünərdi. Qutular da batmayıb suyun üzünə qalxmazdı? Əlbəttə qalxardı. Onsuz da rast gələndə adamlar ona baxırdılar, ona göz qoyurdular, elə bil ki, işləri-gücləri bircə elə ona baxmaq idi: – “Bu niyə belədir, ya bəlkə mənə elə gəlir?”.

Nəhayət, onun ağına belə bir fikir gəldi; yaxşı olmazmı ki, Neva sahilinə gedim? Orada camaat da az olur, o qədər gözə dəyməz, hər barədə ora yaxşıdır, xüsusilə ona görə yaxşıdır ki, buralardan uzaqdır. O bir şeyə təəccüb etdi; necə olub ki, o, yarım saatdır burada, belə təhlükəli bir yerdə qorxu və kədər içində dolaşır, amma bu fikir onun ağına gəlməmişdir? Madam ki, bu məsələ yuxuda bayğınlıq içində həll olunmuşdur – bəs onda niyə bu mənasız şeyə boş-boşuna yarım saat vaxt sərf etdi? O, son dərəcə dalğın və unutqan olurdu, özü də bunu bilirdi. Mütləq tələsmək lazımdı!

V. küçəsi ilə Nevaya sarı getdi; yolda birdən onun ağına bir fikir də gəldi: “Axı mən Nevaya niyə gedirəm? Axı o şeyləri suya niyə atım? Yaxşı olmazmı ki, lap ucqar bir yerə gedim, lap elə Adaların özünə, orada adam olmayan bir yerdə, meşədə, kol altında bu şeylərin hamısını basdırım, bu ağacı da yadda saxlayım!” O hiss edirdi ki, bu anda heç bir şeyi aydın və düzgün düşünmək imkanında deyil, bununla belə bu fikir ona düzgün göründü.

Lakin Adalara düşmək ona qismət olmadı, çünki başqa bir təsadüf üz verdi; V. küçəsindən meydana çıxanda birdən sol tərəfdən bir həyəət darvazası gördü; həyətin hər tərəfində qapısız-pəncərəsiz sal divar var idi. Darvazadan içəri girən kimi, sağ tərəfdə, dördmörtəbəli qonşu evin ağardılmamış divarı həyətin lap içərisinə qədər uzanıb gedirdi. Sol tərəfdə də, bu divara müvazi olaraq, taxta hasar vardı; hasar lap darvazanın yanından başlayaraq iyirmi addıma qədər həyətin içərilərinə doğru uzanır, sonra birdən sola burulurdu. Bura hər iki tərəfdən hasarlanmış, şey-şüy tökülmüş adamsız bir yerdə. Hasarın üstündən, həyətin dib tərəfində olan bir daş anbarın hislənməmiş, alçaq tını görünürdü, görünür, bu tin emalatxananın bir hissəsi idi. Yəqin burada ya kareta emalaxanası, ya dülğərxana, ya da buna bənzər bir emalatxana vardı; az qala lap darvazadan başlayaraq, hər yerdə çoxlu daş kömür tozu qaralırdı. Birdən Raskolnikovun ağına belə bir şey gəldi: “Bax, bura atıb getsəm yaxşıdır!” Həyətdə heç kəsin olmadığını görüb, darvazadan sivişərək içəri girdi, elə o saat da, darvazaya yaxın bir yerdə, hasarın dibində bir nov göründü (çoxlu fabrik və emalatxana fəhlələri, arabaçı və s. yaşayan evlərdə çox vaxt belə novlar olur); novun üstündə hasara, həmişə belə hallarda olduğu kimi, təbaşirlə bu gülməli sözlər yazılmışdı: “Sdes stanovia voz preşeno”. Deməli, o, da yaxşıdır ki, bura girməsinə və burada durmasına heç bir şübhə olmaz. Elə buradaca hamısını bir yerə atım gedim!”

Bir də ətrafına baxıb əlini cibinə saldı, lakin birdən bayır divarın lap dibində, darvaza ilə nov arasındakı bir arşın yerdə, təxminən pud yarım ağırlığında yonulmamış iri bir daş gördü; daş, küçə divarının lap dibində idi. Divarın o biri üzündə küçə və küçə səkisi var idi; oradan adamların tez-tez gəlib-getdiyi eşidilirdi. O yerdə də adam həmişə çox olur. Darvaza dalından da onu heç kəs görə bilməzdi; lakin bir adam küçədən həyəət girsəydi onu görə bilərdi, belə bir adamın da gəlməsi çox mümkün olan bir şeydi, buna görə də tələsmək lazımdı.

Raskolnikov daşa sarı getdi, ikiəlli onun baş tərəfindən bərk-bərk yapışdı, var qüvvəsini toplayıb daşı çevirdi. Daşın altında kiçik bir çuxur əmələ gəlmişdi: elə o saat cibində olan şeyləri çıxarıb ora atdı. Pul kisəsi lap üstdə qaldı; lakin çuxurda yenə də yer qalmışdı. Sonra daşı çevirib əvvəlki yerinə qoydu. Ancaq daş indi bir az hündür kimi görünürdü. Torpağı eşib, ayağı ilə daşın qırıqlarına basdı. Baxanda heç bir şey görünmürdü.

Sonra darvazadan çıxıb meydana sarı getdi. Yenə də bir anlığa böyük bir sevinc duydu – bayaq da dəftərxanada o belə bir sevinc duymuşdu. “Cinayətin izləri itirildi! Kimin ağlına gələr ki, gəlib bu daşın altına baxsın? Bu daş yəqin ev tikiləndən burada atılıb qalmışdır, hələ bir bu qədər qalacaq. Lap elə onun altındakı şeyləri tapsınlar: kimin ağlına gələr ki, bunu mən etmişəm? Məsələ bitdi! Daha mənə ələ verəcək bir dəlil yoxdur!” Raskolnikov bunları düşünərək güldü. O, əsəbi halda, astadan xeyli güldü – bütün meydanı keçənə qədər güldü, – bunu o sonra xatırlayırdı. İki gün bundan əvvəl K. bulvarında o bir qıza rast gəlmişdi, – indi bura ayaq qoyanda onun gülüşü birdən kəsildi. Onun beyninə başqa fikirlər doldu. Qız gedəndən sonra həmin skamyada oturub fikrə dalmışdı, – indi ona elə gəldi ki, bu skamyanın qabağından keçmək ona son dərəcə iyrənc görünəcəkdi; bir abbası verdiyi o bığlı adama da rast gəlmək ona olduqca ağır görünəcəkdi: “Cəhənnəm olsun onu!”

Raskolnikov ətrafına baxa-baxa gedirdi: o acıqlı idi, fikri dağınıqı. İndi onun bütün fikri əsas bir məsələnin ətrafında hərlənirdi: o özü də hiss edirdi ki, bu doğrudan da belə bir əsas məsələdir; indi o, bəli, indi o bu əsas məsələ ilə tək-təkinə qalmışdı, – özü də bu, həmin bu iki aydan sonra birinci dəfədir ki, olur.

Birdən o çox qəzəbli bir halda düşünərək dedi:

“Cəhənnəm olsun bunlar hamısı! Yaxşı da, başlanıb, qoy başlan-sın, o yeni həyat da cəhənnəm olsun! İlahi, bunlar necə də axmaq

işlərdir!.. Gör bu gün mən nə qədər yalan demişəm, alçaqlıq eləmişəm! O murdar adama. İlya Petroviçə gör bu gün – mən nə qədər alçaqcasına yaltaqlandım, ona yaranmağa çalışdım! Əslinə qalanda bu özü də boş şeydir! Tüpürüm onların hamısına, onlara ki, yaltaqlanmışam, yaranmağa çalışmışam – ona da tüpürüm! Məsələ bunda deyil, qətiyyən bunda deyil!..

Birdən o, dayandı: heç gözlənilmədən, özü də son dərəcə sadə, yeni bir sual onun fikrini birdən alt-üst etdi, onu heyrətə saldı:

“Əgər, doğrudan da, bütün bu işlər axmaqcasına deyil, şüurlu bir halda edilmişdisə, əgər sənin doğrudan da, müəyyən və qəti bir məqsədin vardısı, – onda nə üçün bu vaxta qədər heç pul kisəsini də açıb baxmadın, bilmədin ki, o kisədə sənin əlinə nə keçmişdir, nədən ötrü bu qədər əzab çəkirsən, niyə belə alçaq, murdar, rəzil bir işə şüurlu olaraq əl atmısan? Sən axı indicə istəyirdin ki, onu, o pul kisəsini suya atasan – bütün içindəki şeylərlə bir yerdə... o şeylərlə ki, onları hələ heç sən özün də görməmişən... Bu axı necə olur?”

Bəli, bu belədir, belədir! Əslində bunu o, əvvəl də bilirdi, bu heç də onun üçün yeni bir məsələ deyil, onda ki, o gecə, heç bir tərəddüd, heç bir etiraz olmadan bu məsələ həll olunmuşdu, – onda da bunu bilirdi, bilirdi ki, bu elə belə də olacaq, guya başqa cür ola bilməz... Bəli, o bunun hamısını bilirdi, hamısını başa düşürdü: bu az qala lap dünən həll olunmuşdu – o zaman ki, o sandığın yanında oturub, onun içindəki qutuları çıxarırdı... Elə deyilmi?

Nəhayət, o tutqun bir halda belə bir qərara gəldi: “Bu ondandır ki, mən bərk xəstəyəm; mən öz-özümə əzab və izzət verirəm, nə etdiyimi heç özüm də bilmirəm... Dünən də, sırağagün də, bütün bu müddət içərisində öz-özümə izzət vermişəm... Sağalaram, onda daha öz-özümə izzət vermərəm... Yaxşı, birdən heç tamam sağalmadım? İlahi, bu şeylər məni lap tənqə gətirib!.. O dayanmadan gedirdi. O, çox istəyirdi ki, fikrini dağıtsın, lakin bilmirdi nə etsin, nə kimi tədbirlər görsün. Get-gedə az qala lap hər dəqiqə yeni bir duyğu onu bürüyürdü, bu duyğu ondan əl çəkmirdi: o rast gəldiyi adamlara, ətrafında olan hər şeyə hədsiz dərəcədə nifrət edirdi, bu – kinlə, ədavətlə dolu, susmaq bilməyən bir nifrət idi! Rast gəldiyi bütün adamlar – onların sifətləri də, yerləşləri də, hərəkətləri də ona iyrənc görünürdü. Ona qalsa bu saat o elə bu adamlardan birinin üzünə tüpürərdi, birisi onunla danışsa – tutub onu dişlərdi...”

Vasilevsk adasında, Kiçik Neva sahilinə çıxanda birdən körpünün yanında dayandı: “Bax, o burada, bu evdə yaşayır, – deyə düşündü. Bu nə olan şeydir? Yoxsa özüm Razumixinin yanına gəlmişəm? Onda necə olmuşdusa... yenə də elə olub... Amma çox maraqlıdır: mən özüm bura gəlmişəm, ya elə yolla gedirəmmiş, gəlib bura çıxmışam? Bunun fərqi yoxdur: mən demişdim axı... üç gün bundan əvvəl... o işdən sonra, onun ertəsi günü, Razumixinin yanına gedəcəyəm; yaxşı da, nə olsun ki, gedərəm də! Guya indi onun yanına gedə bilmərəm...”

Raskolnikov beşinci mərtəbəyə, Razumixinin yanına qalxdı.

O öz evində idi, kiçicik otağında oturub yazı yazırdı; özü durub qapını açdı. Onlar dörd ay olar ki, bir-birini görmürdü. Razumixin cındır xalatını geyib oturmuşdu; corabsız ayağında tufli var idi; üzünü nə qırxdırmışdı, nə də yumuşdu, saçları bir-birinə qarışmışdı.

Razumixin içəri girən yoldaşını başdan-ayağa süzərək çıxırdı:

– Sənə nə olub? – Sonra susub fit verdi.

Raskolnikovun əynindəki cır-cındıra baxıb əlavə etdi:

– Doğrudanmı sən belə pis yaşayırsan? Qardaş, sən belə qəşəng geyiminlə lap bizim tələbələri də vurub ötmüsən! Otursana, yəqin ki, yorulmuşsan!

Raskolnikov özünü öz divanından da pis olan müşəmbəli türk divanına yıxanda, Razumixin gördü ki, gələn qonaq xəstədir.

– Sən bərk xəstəsən; bunu bilirsənmi?

Razumixin onun nəbzini yoxlamağa başladı. Raskolnikov əlini onun əlindən dartıb dedi:

– Lazım deyil. Mən gəlmişəm... bilirsən, nə üçün, mən heç yerdə dərs demirəm... mən istəyirdim ki... əslində mənə heç dərs lazım deyil...

Razumixin onu diqqətlə gözdən keçirdi:

– Bilirsən nə var? Sən sayıqlayırsan!

– Yox, sayıqlamıram.

Raskolnikov divandan qalxdı. Razumixinin yanına gələndə onunla üz-üzə gələcəyini o heç düşünməmişdi. Onun indi bütün dünyada, kim olur-olsun, heç kəslə üz-üzə gəlməyə halı yox idi, – o bunu öz təcrübəsindən bilirdi, bunu indi o bir anda başa düşdü. Yaman hirsləndi, özünə acığı tutdu, az qaldı lap acığından boğulsun.

Birdən:

– Sağlıqla qal! – deyib qarıya sarı yönəldi.

– Adə, bir dayan görək! Bir dayan! Sən nə qərribə adamsan!
Yenə də əlini onun əlindən dartıb çıxartdı:

– Lazım deyil!

– Bəs onda niyə gəlmişdin? Sarsaqlamısan nədir? Bundan axı mən... inciyə bilərəm. Mən səni buraxmayacağam.

– Onda qulaq as: mən ona görə sənin yanına gəlmişdim ki, səndən başqa elə bir adam tanımıram ki, o mənə... başlamağa... kömək eləyə bilsin... ona görə ki, sən onların hamısından yaxşısan, yəni ağıllısan, məsələni müzakirə edə bilərsən... Amma indi görürəm ki, mənə heç bir şey lazım deyil, eşidirsənmi, heç bir şey... Heç kəsin nə köməyi, nə də iştirakı... Mən özüm... tək elərəm... Di bəsdir! Məni rahat buraxın!

– Ay bacatəmizləyən, bir toxta görüm! Sən lap dəli olmusan! Özün bilərsən, mənə nə! Ancaq mən dərs yeri bilmirəm, bir də ki, dərs nə zibil şeydir, heç olmasın! Hərrac bazarda Xeruvimov deyilən bir kitabı var, bu elə öz-özlüyündə dərs kimi şeydir. İndi mən onu heç beş tacir dərsinə dəyişməyəm. O elə şeylər nəşr eləyir, elə təbii-elmi kitabçalar buraxır ki, özü də heç bilmirsən necə satılır! Elə bircə adları hər nəyə desən dəyər! Sən həmişə mənim barəmdə deyərdin ki, sən axmaqsan, vallah, qardaş, məndən də axmaqları var! Mən də özümü bu işə soxmuşam. O özü heç hırnan-zırı qanmır, amma mən, məlum şeydir, onu həvəsləndirirəm. Bax, burada iki vərəqdən çox almanca yazı var, mənə bu çox axmaqcasına bir firıldaqçılıqdır; sözün qıyası, bu yazıda belə bir məsələ qoyulub: qadın insandır, ya yox? Əlbəttə, böyük bir dəbdəbə ilə isbat olunur ki, insandır! Xeruvimov bunu qadın məsələsi üçün hazırlayır, mən də tərcümə edirəm: bu iki vərəq yarım şeyi o uzadıb altı vərəq eləyir; sonra mən yarım səhifəlik gurultulu bir ad uyduraram, hərəsini də yarım manata işə verirəm. Alırlar da! Tərcümə üçün mənə hər vərəqə altı manat düşür, deməli bunun hamısı üçün mənə on beş manat çatacaq, qabaqcadan da altı manat almışam. Bunu qurtarıq, sonra iri şeylərdən tərcümə etməyə başlayıq, sonra da “Confessione⁷” un ikinci hissəsində yamanca adam darıxdıran bir dedi-qodu var, qeyd eləmişik, onu tərcümə edəcəyik; Xeruvimova kim isə deyib ki, guya Russo bir növ Radışşevdir. Məlum şeydir ki, mən belə şeylərə etiraz eləmirəm: nəyimə lazımdır, canları cəhənnəm! İstəyirsən, bu – “Qadın insandırmı?”nın ikinci vərəqəsini götür, tərcümə elə. Əgər istəyirsənsə, elə bu saat götür, kağız da götür,

⁷ Fransız yazıçısı Jan Jak Russonun əsəri.

qələm də: bunlar hamısı pulsuzdur, üç manat da pul götür, mən bütün tərcümənin birinci və ikinci vərəqələrinin pulunu qabaqcadan almışam, deməli, onda sənənin payına düz üç manat düşür. Vərəqi qurtarılandıqdan sonra üç manat da alarsan. Bir də gör nə deyirəm: rica edirəm, sən elə hesab eləmə ki, mən bununla sənə yaxşılıq etmək istəyirəm. Əksinə, sən içəri girən kimi mən hesaba aldım ki, sən nə cəhətdən xeyir verə bilərsən. Əvvəla mən orfoqrafiyanı pis bilmirəm, ikincisi də almanca bəzən yaman axsayıram, belə ki, çox şeyi özümdən uydururam, bunu eləməklə də ancaq bir şey mənə təsəlli verir: yazı bundan daha da yaxşılaşır. Kim bilir, bəlkə heç yaxşılaşmır, daha da pisləşir... Götürürsən, ya yox?

Raskolnikov kirimişcə almanca yazılmış vərəqi, üç manat da pulu götürdü, bircə kəlmə də söz deməyib otaqdan çıxdı. Razumixinin təəcüblə onun ardınca baxdı. Lakin Raskolnikov birinci küçəyə çatmamış birdən qayıtdı, yenə də Razumixinin yanına qalxdı, həm almanca yazılı vərəqi, həm də üç manatı stolun üstünə qoydu, yenə də heç bir söz deməyərək düz qapıdan çıxdı.

Razumixin özündən çıxaraq bağırdı:

– Səninki sərsəmlik azarıdır, nədir? Bu nə oyundu çıxarırsan? Lap məni də çaşırdım! Bəs onda bura niyə gəlmişən, ay səfeh!

Raskolnikov pilləkəndən düşə-düşə mızıldandı:

– Tərcümə... lazım deyil...

Razumixin yuxarıdan çığırıdı:

– Bəs axı sənə nə lazımdır?

Raskolnikov dinməz-söyləməz pilləkəni düşürdü.

– Adə, ey, harada yaşayırsan?

Raskolnikov cavab vermədi.

– Yaxşı da, cəhənnəm ol get!..

Bu zaman Raskolnikov küçəyə çıxırdı. Nikolay körpüsündə onun başına çox pis bir əhvalat gəlmişdi, bunun da nəticəsində o bir daha tamamilə ayıldı. Bir kolyaskanın sürücüsü üç dörd dəfə çığırıb xəbərdarlıq etsə də, Raskolnikov az qala atların ayağı altına düşəcəkdə, buna görə də sürücü onun kürəyinə möhkəmcə bir qamçı ilişdirmişdi. Qamçı zərbəsi Raskolnikovu elə acıqlandırdı ki, o körpünün sürəsinə tərəf sıçrayıb dişlərini qəzəblə şaqqıldatdı və bir-birinə sıxaraq qıcırdatdı (məlum deyildi, o niyə körpünün ortası ilə gedirdi, axı buradan adam deyil, at-araba gedir). Oradakı adamlar güldülər.

– Lap yerində oldu!

- Görünür avaranın biridir!
- Məlum şeydir, özünü kefli göstərir, qəsdən özünü kolyaskanın altına soxur, sən də gəl buna cavab ver...
- Peşələridir, cənab, peşələridir...

Raskolnikov körpü sürəhısının qabağında durub, uzaqlaşmaqda olan kolyaskaya hələ də mənasız bir nəzərlə, həm də kinli-kinli baxırdı ki, birdən kiminsə onun əlinə pul qoymaq istədiyini hiss etdi. Raskolnikov baxıb gördü ki, onun əlinə pul qoyan başı örtüklü, tumac ayaqqablı, ahıl bir tacir arvadıdır, yanında da şlyapalı, əli çətirli bir qız vardır, yəqin ki, onun qızı idi: “Atam, İsa xatirinə alın!” Raskolnikov pulu aldı, onlar da keçib getdi. Bu, bir abbası pul idi. Onlar Raskolnikovu geyimindən və sir-sifətindən küçədə qəpik-quruş yığan bir dilənçi hesab edə bilərdi; verilən abbasını o, yəqin ki, vurulan qamçının sayəsində almışdı: bu qamçı tacir arvadı ilə qızının ürəyini yumşaltmışdı.

Raskolnikov abbasını əlində sıxaraq on addıma qədər getdi, sonra üzünü Nevaya, saray tərəfə çevirdi. Göydə bircə parça da bulud yox idi, su isə göyə çalırdı, – Neva çox az-az hallarda bu rəngdə olur. Kilsənin qübbəsi körpü üstündən, çasovnaya iyirmi addım qalmış bir yerdən baxanda çox aydın görünür – o heç yerdən belə aydın görünür: o par-par parıldayır, təmiz havada onun həтта hər bir bəzəyi aydınca nəzərə çarpır. Qamçının ağrısı sakitləşdi, bu zərbə Raskolnikovun yadından çıxdı. İndi çox da aydın olmayan narahat bir fikir onu xüsusilə məşğul edirdi. O dayanıb uzaqlara diqqətlə və xeyli baxdı; bu yerə o çox yaxşı bələddi. Universitetə gedəndə çox vaxt da evə qayıdanda, adəti üzrə, yüz dəfə bu yerdə dayanar, doğrudan da çox gözəl olan bu mənzərəyə diqqətlə baxardı, bəlkə hər dəfə də aldığı bir təəssürata təəccüb edərdi: bu – aydın olmayan və həll edilməyən bir təəssürat idi. Həmişə bu gözəl mənzərədən izah edilməyən bir soyuqluq duyardı; bu dəbdəbəli mənzərə onun üçün həm lal, həm də kar olan bir ruh ilə dolu idi... Aldığı bu kədərli və əsrarəngiz təəssürata o hər dəfə heyrət edər, onun həllini – özünə arxayın olmadığından – sonraya qoyardı. İndi isə bu sualları və anlaşılmaz şeyləri birdən, kəskin bir şəkildə xatırladı, həm də ona elə gəldi ki, bunları o təsadüfi olaraq xatırlamamışdır. Elə bircə onun, əvvəlki kimi, haman bu yerdə dayanması ona çox qərribə və əcaیب görünürdü. Elə bil o doğrudan da təəvvür edirdi ki, o indi də, əvvəlki kimi, həmin şeylər

haqqında düşünə bilər, yenə də əvvəlki kimi, həmin mövzular və mənzərələrlə maraqlana bilər... o şeylərlə ki, lap bu yaxınlara kimi onu maraqlandırır. Bu həтта az qaldı ona lap gülməli görünsün; eyni zamanda bu onun qəlbini sıxır, ona əzab verirdi. Bütün bu keçmiş şeylər, keçmiş fikirlər, keçmiş məsələlər, keçmiş mövzular, keçmiş təəssürat, bütün bu mənzərə, həтта o özü də, hər şey, hər şey indi ona – ayaq altında güclə nəzərəçarpan bir dərinlikdə, aşağıda göründü... Sanki o yuxarıya uçar, hər şey onun gözləri önündə qeyb olurdu... O qeyri-ixtiyari olaraq əlini tərپətdi və bu zaman, birdən ovcu içində sıxdığı abbasını hiss etdi. Əlini açıb diqqətlə pula baxdı, qolaylanıb onu suya atdı; sonra da qayıdıb evə getdi. Raskolnikova elə gəldi ki, guya bu anda öz-özünü hər şeydən qayçı ilə kəsib ayırırdı.

O, öz evinə axşamüstü gəlib çatdı. Deməli, o cəmisini altı saat gəzmişdi. O haradan və necə geri qayıtmışdı – bunu qətiyyənlə xatırlamırdı. Soyundu; bütün bədənini, çapdırılmış at kimi titrədiyini halda divanda uzandı, şineli üstünə çəkdi, elə o saat da özündən getdi.

Hava qaralmışdı; o, dəhşətli bir çıxırtıdan ayıldı. Aman Allah! Bu nə çıxırtıdır! Hələ indiyə qədər o belə qeyri-təbii səslər, belə ulama, belə fəryad, belə diş qıcırtısı, belə ağlayış, belə kötək səsi, belə söyüşlər eşitməmişdi, belə göz yaşları görməmişdi! O belə bir vəhşiliyi, belə çılğınlığı heç təəvvür edə bilmirdi. O dəhşət içində qalxıb öz yatağında oturdu, hər dəqiqə ürəyi düşür, nəfəsi tıxanırdı. Əzab çəkirdi. Lakin dava-dalaş, fəryad və söyüş səsləri get-gedə artırdı. Birdən o mənzil sahibəsinin səsinə eşitdi, – buna son dərəcə heyrət etdi. O bərkdən ağlayırdı, çığırırdı, ağlaya-ağlaya şikayətlənirdi, sözləri də elə tələsə-tələsə, elə tez-tez deyirdi ki, heç bilmək olmuru nə deyir, nədən ötrüsə yalvarırdı – əlbəttə, ona görə yalvarırdı ki, onu daha döyməsinlər, çünki onu pilləkənin üstündə bərk döydürdülər. Onu döyən adamın səsi hirsdən və çılğınlıqda elə dəhşətli olmuşdu ki, indi ancaq xırıldayırdı, amma döyən adam da nəsə deyirdi, o da tez-tez, tələsə-tələsə nəfəsi tıxana-tıxana deyirdi, sözünü başa düşmək olmurdu. Birdən Raskolnikov yarpaq kimi titrədi, bu səsi tanıdı – bu səs İlya Petroviçin səsi idi. Mənzil sahibəsinə döyən İlya Petroviç idi! O, arvadı təpikləyirdi, başını pilləkənin pilləsinə vururdu, – bunu səsdən, fəryaddan, zərbələrdən aydınca bilmək olurdu! Bu nə olan şeydir, yoxsa qiyamət qopmuşdur? Raskolnikov səsdən bilirdi ki, adamlar evin bütün mərtəbələrində pilləkənə toplaşmışlar: adam səsi, həyə-

canlı sözlər, ayaq səsi eşidilirdi; onlar yuxarı qalxırdılar, qapıları şap-pılıt ilə açıb-örtürdülər, o yan-bu yana qaçırdılar. O tamam aqlını itirməsi haqqında ciddi surətdə düşünərək öz özünə dedi: “Axı niyə, niyə, bu axı necə ola bilər?! Yox, elə deyil, mən lap aydın eşidirəm!.. Deməli, əgər belə isə, onda bu saat mənim yanıma gələcəklər, ona görə ki, yəqin bunun hamısı elə ondan ötrüdür... dünənkindən ötrü... İlahi!” İstədi qapının cəftəsini vursun, ancaq əlləri qalxmadı... bir də ki, bunun xeyri yox idi! Qorxu onun qəlbini buz kimi bürüdü, ona ağır iztirab verdi, onun bədənini qupquru qurutdu... Nəhayət, düz on dəqiqə davam edən bu hay-küy yavaş-yavaş kəsildi. Mənzil sahibəsi zarıldaıyır, ah-uf eləyirdi, İlya Petroviç isə hələ də onu hədələyirdi, söyürdü... Axırda o da sakit oldu, onun da səsi daha eşidilmədi. “Yoxsa getdi? İlahi!”. Bəli, budur mənzil sahibəsi də gedir, ancaq hələ də zarıldaıyır, ağlayır... Budur, onun da qapısı örtüldü... Budur, adamlar da pilləkəndən dağılışır, hərə öz mənzilinə gedir: ah çəkərək təəssüflənirlər, gah səslərini qaldıraraq çıxıraraq, gah da pıçıldayaraq mübahisə edirlər, bir-birini səsləyirlər. Görünür, onlar çox imiş: yəqin ki, evdə yaşayanların hamısı axışıb gəlibmiş. “İlahi, heç bunlar mümkün olan şeydir? Axı, o bura niyə gəlmişdi, niyə?”.

Raskolnikov gücdən düşərək divanın üstünə yıxıldı, ancaq göz-lərini daha yuma bilmədi. Yarım saata qədər uzanıb qaldı: o elə bir əzab, elə bir dözülməz, ağır dəhşət hiss edirdi ki, hələ indiyə qədər belə bir şey duymamışdı. Birdən parlaq bir işıq otağı işıqlandırdı: Nastasya əlində şam, bir boşqab da sup içəri girdi, Raskolnikova diq-qətlə baxdı; onun yatdığını görüb, şamı stolun üstünə qoydu, gətirdiyi şeyləri də – çörəyi, duzu, boşqabı, qaşığı yerbəyer elədi...

– Yəqin dünəndən bəri bir şey yeməmişən... Bütün günü avara-avara gəzmisən, özün də ki, titrətmə içində...

– Nastasya, mənzil sahibəsini niyə döyürdülər?

Nastasya diqqətlə ona baxdı:

– Mənzil sahibəsini kim döyürdü?

– Elə indicə... yarım saat əvvəl... İlya Petroviç polis nəzarətçisinin köməkçisi, döyürdü... pilləkəndə... Onu niyə elə bərk döyürdü, o niyə gəlmişdi?

Nastasya kırımışcə və qaşqabağını tökərək xeyli ona baxdı. Onun belə baxması Raskolnikova çox pis təsir bağışladı, hətta bundan qorx-du da.

Raskolnikov zəif bir səslə çəkinə-çəkinə soruşdu:

– Nastasya, niyə dinmirsən?

Nəhayət Nastasya, öz-özünə danışmış kimi, astadan cavab verdi:

– Bu – qandır...

Raskolnikovun rəngi qaçdı, divara sarı çəkilə-çəkilə mızıldadı:

– Qandır?.. Necə qan..

Nastasya yenə kırımışcə ona baxırdı.

Sonra o yenə də ciddi və qəti bir səslə dedi:

– Ev sahibəsini heç kəs döymürdü.

Raskolnikov güclə nəfəs ala-ala ona baxırdı.

Bayaqından daha artıq çəkinə-çəkinə dedi:

– Mən özüm eşitdim. Mən yatmamışdım... Mən çox qulaq asdım...

Polis nəzarətçisinin köməkçisi gəlmişdi... Hamı axışib pilləkənə gəlmişdi... bütün mənzillərdən...

– Heç kəs gəlməmişdi. Bu qandır – sənin başında səslənir. Onda ki, qan bədəndən çıxmağa yer tapmır, başlayır qara ciyərdə laxtalanmağa, onda adamın gözünə cürbəcür şeylər görünür, qulağına cürbəcür səslər gəlir... Yeyəcəksən, yox?

Raskolnikov cavab vermədi. Nastasya hələ də onun başı üstündə durub diqqətlə ona baxırdı, getmirdi.

– Su ver içim... Nastasyuşka...

Nastasya aşağı endi, bir-iki dəqiqədən sonra ağ saxsı qabda su gətirdi; lakin sonra nələr olduğu Raskolnikovun yadında deyil. Yadında olan ancaq budur ki, o bir qurtum soyuq su içdi və qabdakı suyu sinəsinə dağıtdı. Sonra huşunu itirmişdi.

III

Lakin xəstə olduğu müddətdə o həmişə tamamilə baygın halda olmurdu: o titrədiyə qızdırırdı, sayıqlayırdı, yarı huşsuz bir halda olurdu; o belə bir vəziyyətdə idi. Sonralar o çox şeyi xatırlayırdı. Gah ona elə gəlirdi ki, onun yanına çoxlu adam yığışır, istəyirlər onu götürüb hərəsə aparsınlar; onun üstündə çox-çox mübahisə edirlər, dalaşırlar. Gah da birdən özünü otaqda tək görürdü, görürdü ki, hamı çıxıb getmişdir, hamı ondan qorxur, yalnız arabir qapını azca aralayıb ona baxırlar, onu hədələyirlər, öz aralarında nə barədə isə razılığa gəlirlər, gülürlər, ona öcəşirlər. Nastasyanı tez-tez öz yanında görürdü; o başqa

bir adamı da orada olduğunu seçirdi, elə bil ki, bu adam ona lap yaxşı tanışdı, lakin o kim idi – bunu təyin elə bilmirdi, buna görə də qüссələnirdi, hətta ağlayırdı da. Bəzən ona elə gəlirdi ki, guya bir aydır yatır; bəzən də elə bil ki, birinci güncür xəstələnmişdir. Lakin onu – *o şeyi* tamamilə unutmuşdu; amma bir şey hər dəqiqə onun yadına düşürdü: o nəyi isə unutmuşdu, bu elə bir şeydir ki, onu unutmaq olmaz; buna görə də əzab çəkir, üzülür, inildəyir, çılğınlaşırdı, ya da dəhşətli, dözülməz bir qorxu çəkirdi. Bu vaxt o yerindən sıçrayıb qalxır, qaçmaq istəyirdi, həmişə də bir adam onu tutub saxlayırdı, o da yenə girdən düşür, bayılırdı. Nəhayət o tamam özünə gəlirdi.

O tamam ayılında səhər saat on idi; hava açıq olanda həmişə bu zaman gün işığı, uzun bir zolaq şəklində, otağın sağ divarına düşür, qapı yanındakı bucağı işıqlandırır. Nastasya, bir də başqa bir adam onun yatağı yanında durmuşdu; o adam ona diqqətlə baxırdı, lakin Raskolnikov onu qətiyyənlə tanıyırdı. Bu – çuxa geymiş kiçik saqqallı cavan bir oğlandı; üzdən artelçiyə bənzəyirdi. Mənzil sahibəsi yarıya qədər açılmış qapıdan baxırdı. Raskolnikov qalxıb oturdu.

Cavan oğlanı barmağı ilə göstərərək soruşdu:

– Nastasya, o kimdir?

– Hə, deyəsən ayılıb!

Artelçi:

– Ayılıb, – deyə səsləndi.

Qapı arasından baxan mənzil sahibəsi Raskolnikovun ayıldığını bilən kimi dərhal qapını örtüb getdi. O, hayalı bir arvad olduğundan başqaları ilə danışanda, bir şey izah edəndə çox utanardı; o, qırx yaşlı, dolğun, qaraqaş, qaragöz bir qadınlı, kök və tənbel olduğu üçün də mərhəmətli idi; özü də çox qəşəngdi. Həddindən artıq da utancaqdı.

Raskolnikov artelçinin özündən soruşdu:

– Siz... kimsiniz?

Bu anda yenə də qapı taybatay açıldı: Razumixin, uzun olduğundan, başını əyərək içəri girdi. Girə-girə ucadan:

– Bu lap gəmi kayutasıdır ki! – dedi. – Həmişə içəri girəndə başım dəyir; buna da otaq deyərlər! Qardaş, sən ayılımsan? Bu saat Paşenkadan eşitdim.

Nastasya:

– Elə bu saat ayılıb, – dedi.

Artelçi də gülümsəyərək onun sözünü təsdiq etdi:

– Elə bu saat ayılıb.

Birdən Razumixin ona sarı dönüb soruşdu:

– Bəs siz özünüz, soruşmaq ayıb olmasın, kimsiniz? Mən, necə ki, zəhmət çəkib görürsünüz, Vrazumixinəm; hamının dediyi kimi Razumixin yox ey, Vrazumixin; tələbəyəm; dvoryan oğluyam; bu da mənim dostumdur. Yaxşı, bəs siz kimsiniz?

– Mən bizim kontorda artelçiyəm; tacir Şelopayevin yanından bura iş üçün gəlmişəm.

– Buyurun, bu stulda əyləşin. – Razumixin isə stolun o biri tərəfində, başqa bir stulda oturdu. Sonra Raskolnikova sarı dönərək sözüne davam etdi: – Qardaş, sən yaxşı elədin ki, ayıldın. Dörd gündür ki, birtəhər yeyib-içirsən. Çayı sənə qaşığı-qaşığı verirdilər. Zosimovu iki dəfə sənın yanına gətirmişəm. Zosimov yadımdadır? Diqqətlə sənə baxdı, o saat dedi ki, boş şeydir, – nəşə başına vurub... Əsəbilikdən əmələ gələn səfeh bir şeydir, yaxşı yeyib-içməyib, pıvəsi və xreni az düşüb, ona görə də azarlayıb, eybi yoxdur, keçib gedər, ötüşər. Mərhəbə Zosimov! Yaman işə başlayıb. – Sonra dönüb yenə artelçiyə dedi: – Bəli, mən sizi ləngitmirəm, nə üçün gəldiyinizi izah etmək istəyirsinizmi? Rodya, bunu bil ki, onların kontorundan ikinci dəfədir gəlirlər; ancaq keçən dəfə bu gəlməmişdi, ayrısı gəlmişdi, biz onunla danışdıq. Sizdən qabaq bura gələn kim idi?

– Güman etmək lazımdır ki, o üçüncü il işləyənlərdəndir, lap yəqin. Aleksey Semyonıç imiş. O da bizim kontorda işləyir.

– Amma o deyəsən sizdən ağıllıdır – siz necə bilirsiniz?

– Bəli, o məndən yaşlıdır.

– Çox gözəl! Yaxşı, davam edin.

Artelçi birbaşa Raskolnikova dedi:

– Afanasi İvanoviç Vaxruşin vasitəsilə, – elə zənn edirəm ki, siz onun kim olması barəsində bir dəfə zəhmət çəkib eşitmişiniz – sizin ananızın xahişilə, bizim kontorun vasitəsilə sizə pul göndərilmişdir. İndi, əgər sizin daha huşunuz üstünüzdədirsə, – sizə gərək iyirmi beş manat verəm, çünki Semyon Semyonoviç, Afanasi İvanoviçdən, sizin ananızın xahişilə, əvvəlki qayda üzrə bu barədə məlumat almışdır. Siz onu iltifat buyurub tanıyırsınızmi?

Raskolnikov fikirli-fikirli dedi:

– Hə... yadımdadır... Vaxruşin...

Razumixin çığırdı:

– Eşidirsiniz: tacir Vaxruşini tanıyır! Əlbəttə, huşu üstündədir! Amma mən indi görürəm ki, siz də ağıllı adamsınız! Bəli! Ağıllı adamın danışığını eşitmək adama xoş gəlir.

– Elə o özüdür ki, var: Vaxruşin Afanasi İvanoçiv, sizin ananızın xahişilə, sizin ananız onun vasitəsilə bir dəfə sizə pul göndərmişdir, bu dəfə də o, ananızın xahişini yerə salmamışdır, Semyon Semyonoviçə bu günlərdə məlumat vermişdir ki, sizə otuz beş manat versin, daha artığı müyəssər olana kimi.

– Bax, sizin bu “daha artığı müyəssər olana kimi” hamısından yaxşı çıxdı; “sizin ananız” sözü də pis çıxmadı. Yaxşı, indi sizin fikrinizcə necədir: bunun huşu tamam üstündədir, ya tamam üstündə deyil – hə?

– Mənə nə var ki! Ancaq onun qol qoymaq məsələsi durur.

– Cızmaqara eləyər! O nədir, dəftər gətirmisiniz?

– Bəli, dəftərdir.

– Verin bura. Hə, Rodya, qalx görək! Mən səni tutaram. Onun üçün ora bir Raskolnikov cız görək! Al qələmi, çünki, qardaş, indi pul bizə məndən də artıq lazımdır.

Raskolnikov qələmi geri itələyərək dedi:

– Lazım deyil.

– Necə yəni lazım deyil?

– Qol qoymayacağam.

– Görürsən bunu – qol qoymasın axı necə olar?

– Lazım deyil... pul...

– Pul lazım deyil?! Yox, qardaş, sən yanılırsan, mən şahidəm! Xahiş edirəm, siz narahat olmayın, o bunu elə belə deyir... yənə də, belə ha, səyahətə çıxır... Oyaq da olanda ona belə şeylər görünür... Siz dərrakəli adamsınız, biz ona rəhbərlik edirik, yəni eləcə əlindən tutub ona kömək edirik, o da qol qoyar. Başlayaq...

– Mən sonra da gələ bilərəm.

– Yox, yox, niyə siz narahat olasınız. Siz dərrakəli adamsınız... Hə, Rodya, qonağı ləngitmə... Görürsən ki, gözləyir. – bunu deyərək, Raskolnikovun əlindən tutub kömək etməyə ciddi surətdə hazırlaşdı.

Raskolnikov:

– Geri çəkil, özüm elərəm... – deyib qələmi götürdü, dəftərə qol qoydu.

Artelçi pulu verib getdi.

– Afərin! Qardaş, yemək istəyirsən?

Raskolnikov:

– İstəyirəm, – deyə cavab verdi.

– Sizin supunuz var?

Nastasya dedi:

– Dünəndən qalıb. – O bayaqdan bəri burada ayaq üstə durmuşdu.

– Kartoflu, düyülü supdur?

– Bəli, kartoflu, düyülü supdur.

– Əzbərdən bilirəm. Gətir görək, çay da ver.

– Gətirim də.

Raskolnikov ona heyrətlə, həm də mənasız bir qorxu ilə baxırdı. O belə bir qərara gəlmişdi ki, sussun və gözləsin, görsün sonra nə olacaq, fikirləşərək öz-özünə dedi: “Deyəsən, huşum üstümdədir, deyəsən doğrudan da belədir...”

Nastasya iki dəqiqədən sonra sup gətirdi, dedi ki, çay da bu saat hazır olacaq. Supun yanında iki qaşığı, iki boşqab, duz qabı, istiot qabı, mal əti üçün xardal və başqa dəm-dəsgah da gətirmişdi, – çoxdandı ki, Raskolnikova bu qayda ilə yemək gətirilmirdi. Süfrə də təmiz idi.

– Nastasyuşka pis olmazdı ki, Praskovya Pavlovna bir-iki şüşə də pivə göndərəydi. İçərdik də.

Nastasya mızıldanaraq:

– Pah, yaman zirəng şeydən ha! – deyib əmri yerinə yetirməyə getdi.

Raskolnikov hələ də ona – heç bir şey anlamadan – heyrət və qorxu ilə baxırdı. Razumixin gedib divanda oturdu, Raskolnikov özü qalxa bilsə də ayı kimi, kobudcasına, sol əli ilə Raskolnikovun başını qamarlayıb qaldırdı, sağ əli ilə də qaşıqla onun ağızına sup verdi, hər verəndə də qaşıqdakı supa bir neçə dəfə üfürürdü ki, ağızını yandırmasın. Sup ilıq idi. Raskolnikov acgözlüklə supdan bir neçə qaşığı içdi. Razumixin birdən dayanıb dedi ki, daha bəsdir, bu barədə Zosimovla məsləhətləşmək lazımdır.

Nastasya iki şüşə pivə gətirdi.

– Çay istəyirsən?

– İstəyirəm.

– Nastasya, tez çay da ötür gəlsin; çünki çay məsələsi haqqında deyəsən fakültəsiz də iş keçər. Bax. Bu da pivə.

Razumixin gedib öz stulunda oturdu, supu və mal ətini qabağına çəkib elə bir iştahla yeməyə başladı ki, elə bil üç gündür heç bir şey yeməmişdi.

Razumixin, ağzı ət ilə dolu olduğu halda, birtəhər mızıldayaraq dedi:

– Rodya qardaş, indi mən hər gün burada belə nahar edirəm; özü də bunu düzəldən Paşenkadır, sənin mənzil sahibən – lap ürəkdən məni əzizləyər. Mən, əlbəttə, bunu tələb etmirəm, amma etiraz da eləmirəm. Budur, Nastasya çay da gətirdi. Yaman diribaş şeydir! Nastenka, pivə içirsən?

– Əşi, açıl başımdan!

– Çay necə?

– Çay içərəm.

– Di tök. Dayan, mən özüm tökərəm, sən otur.

Razumixin özü işə girişdi: Nastasyaya çay tökdü, sonra bir fincan da tökdü, yeməyini qoyub yenə də divanda oturdu. Yenə bayaqkı kimi sol əli ilə xəstəni qucaqlayıb qaldırdı, çay qaşığı ilə ona çay verməyə başladı: o yenə də, böyük bir səy ilə, hər dəfə qaşıqla götürdüyü çayı üfürürdü, elə bil ki, xəstənin sağalmasının əsas və xilasedici məsələsi bu üfürmək işindən ibarət idi. Raskolnikov susurdu, Razumixinə müqavimət göstərmirdi; lakin o, başqasının köməyi olmadan qalxıb divanda oturmaq üçün özündə lazımınca qüvvə hiss edirdi: o yalnız qaşığı və fincanı əlində tutmaq, özü çay içmək deyil, hətta durub bəlkə gözə də bilərdi. Lakin qərribə, hətta az qala lap heyvani bir hiyləgərlik nəticəsində birdən onun ağına belə bir şey gəldi: müəyyən vaxta qədər öz qüvvəsini gizlətsin, özünü bicliyə vursun, əgər lazımsa, özünə elə göstərsin ki, guya hələ yaxşı başa düşür, amma qulaq assın, öyrənsin, görsün burada nə edirlər. Eyni zamanda o, öz nifrətini gizlədə bilmirdi: on qaşığı çay içdikdən sonra birdən başını Razumixinin qolunda ayırdı, şıltaqlıq göstərərək qaşığı itələyib, yenə də balışın üstünə yıxıldı. Doğrudan da indi onun başı altında təmiz üzvlü, bir-iki pərqu balış vardı; o özü də bunu görüb yadında saxladı.

Razumixin yenə də öz yerində oturub sup yeməyə, pivə içməyə başladı.

– Bu gün Paşenka gərək bizə moruq mürəbbəsi göndərsin – içmək üçün buna bir şey qayıрмаq lazımdır.

Nastasya nəlbəkini barmaqları üstə tutaraq çayı – ağzında saxladığı qəndin üstündən sümürə-sümürə soruşdu:

– Moruğu o sənin üçün haradan tapsın?

– Dostum, moruğu o dükandan alar. Bilirsən, Rodya, burada sənsiz böyük bir əhvalat olub. Onda ki, sən haramzadalıq edib mənim

yanımdan qaçdın, heç otağının da yerini demədin, – onda mən elə acıqlandım ki, dedim, gərək səni axtarıb tapam, özünü də edam edəm. Elə o gün də işə başladım. Gəzdim, gəzdim, soruşdum, soruşdum! Axı çənin bu indiki otağının yeri yadımdan çıxmışdı; əslində bu otağın heç yadımda deyil, çünki bunu heç görməmişəm. O ki, qaldı qabaqkı otağın – yadımda ancaq o qalmışdı, bilirdim ki, o Beş Bucaq yanında, Xarlamovun evindədir. Bu Xarlamov deyənin evini ay axtarmışam ha! Heç demə o Xarlamovun evi deyil, Buxun evidir: elə olur da – səslər, görürsən ki, hərdən adam çaşdırır! Mən də yaman hirsələndim! Hirsələnilib getdim, elə lap ertəsi gün bir baş adresxanaya; heç ağılına gələrmə: ikicə dəqiqədə sənin yerini tapdılar. Sən orada yazılmışsan.

– Orada yazılmışam?

– Gəl hələ bir yazılma da! Amma general Kobelyevi orada mənim yanımda ha axtardılar, tapa bilmədilər. Sonra daha səni çox axtarmadım. Elə ki, özümü qəfildən bura saldım – elə o saat da sənin bütün işlərinlə tanış oldum; bütün işlərinlə, qardaşım, bütün işlərinlə, indi hamısını bilirəm; bax, Nastasya özü də gördü: Nikodim Fomiçlə də tanış oldum, İlya Petroviçi də mənə göstərdilər, dalanda da tanış oldum, cənab Zametov Aleksandr Qriqoryeviçlə də – burada polis dəftərxanasında kargüzərdir; ən axırda da Paşenka ilə, – bu hər şeydən artıq idi; bax, Nastasya da bilir...

Nastasya bic-bic gülərək mızıldandı:

– Qılığına girdin!

– Nastasya Nikiforovna, qənd salın.

Nastasya birdən:

– Ay səni, köpək! – deyərək çığırdı və özünü saxlaya bilməyərək, gülməkdən uğunub getdi. Güllüşü dayandıqdan sonra birdən əlavə etdi: – Mən Petrovnam, Nikiforovna deyiləm.

– Yaxşı da, nəzərə alarıq. Bəli, qardaş artıq söz danışmamaq üçün, sözün qisası mən əvvəl istədim ki, burada hər yerə elektrik cərəyanı buraxım, bu yerdə olan mövhumatı birdən kökündən ləğv eləyim, ancaq Paşenka qalib gəldi. Mən, qardaş, heç gözləməzdim ki, o, belə qəşəng-məşəng olsun, hə? Sən necə bilirsən?

Raskolnikov susurdu, lakin bir an da olsa – qorxu və həyəcan dolu gözlərini ondan ayırmırdı, indi də inadla ona baxırdı.

Razumixin Raskolnikovun susmağına heç də əhəmiyyət vermirdi, o sanki aldığı cavabı təsdiq edərək, sözünə davam etdi:

– Həddindən çox, həddindən çox, özü də hər barədə.

Nastasya bərkdən güldü:

– Ay mələm! – Görünür bu söhbət ona son dərəcə ləzzət verirdi.

– Qardaş, orası pisdir ki, sən işin lap başlanğıcında məsələni ələ ala bilməmişən. Paşenka ilə elə rəftar eləmək lazım deyildi. Axı onun çox qərribə xasiyyəti var! Yaxşı da, onun xasiyyəti barədə sonra... yoxsa, misal üçün, işi o yerə gətirib çıxardasan ki, o sənə xörək verməsin? Ya da misal üçün, bu veksəl məsələsi? Axı sən dəli olmuşdun nədi, götürüb veksələ qol qoymusan? Ya da ki, misal üçün, nəzərdə tutduğun o evlənmək məsələsi, hələ onda ki, onun qızı Natalya Yeqorovna sağ idi... Mən hamısını bilirəm! Amma mən görürəm ki, bu nazik məsələdir, mən eşşəyəm, sən məni bağışla. Elə yeri gəlmişkən səfeh barədə deyim: Praskovya Pavlovna ilk baxışda adama səfeh kimi görünür amma, qardaş, o heç də o dərəcədə səfeh deyil, sən necə bilirsən, hə?

Raskolnikov yan tərəfə baxaraq dişləri arasından mızıldandı:

– Hə... – Lakin o başa düşürdü ki, söhbəti davam etdirmək çox əlverişlidir.

Razumixin, görünür, cavab verildiyindən sevinərək bərkdən dedi:

– Doğru demirəm? Amma ki, ağıllı da deyil, hə? Lap, lap qərribə bir xasiyyəti var! Qardaş, mən bir az özümü itirirəm, inandırırım səni... Onun yəqin ki, qırx yaşı olar. Özü deyir ki, otuz altıdır, buna da lap haqqı var. Amma ki, and olsun canıma, mən onun barəsində daha çox ağılla, tək elə metafizika ilə mühakimə yürüdürəm; qardaş, bizim aramızda elə bir həngamə başlamışdır ki, gəl görəsən! Heç bir şey anlamıram. Əşi, bunlar hamısı boş-boş şeylərdir; ancaq elə ki, o görüb, sən daha tələbə deyilsən, dərs demirsən, kostyumun da əldən çıxıb, qız öləndən sonra daha sənin onunla qohumluq məsələni gedib işinə, – birdən qorxub: sən də ki, bir tərəfdən, özünü vermisen küncə, daha onunla əvvəlki kimi əlaqə saxlamamısan, – o da fikrə gəlib ki, səni otaqdan qovsun. O, çoxdan bu niyyətdə imiş, ancaq veksələ hayıfı gəlirmiş. Bir də ki, sən özün demisen ki, anam verəcək...

Raskolnikov ucadan və aydın bir səslə dedi:

– Bunu mən alçaq olduğum üçün demişəm... Anam az qalır ki, dinləsin... mən yalan deyirdim, qoy məni otaqdan çıxarmasınlar... yeməyimi də versinlər.

– Bu barədə sən ağıllı iş tutmusan. Məsələ burasındadır ki, bu arada təsadüfən bu cənab Çebarov, – nadvornı sovetnik, işgüzar adam

meydana çıxıb, Paşenka onsuz heç bir şey eləyə bilməzdi, – çox utancaqdır; amma işgüzar adam utancaq olmur, məlum şeydir ki, əvvəl o belə bir şey təklif etmişdir; veksellə pulu almağa ümid varmı? Cavab da verilib ki, var, çünki onun belə bir anası var: o yüz iyirmi beş manat pensiya alır; o yeməz, içməz, amma Rodenkanın dadına çatar; elə bir bacısı da var ki, qardaşı üçün lap köləliyə gedər. Cənab Çebarov da buna əsaslanmışdır... Nə qımıldanırsan? Qardaş, mən indi sənin bütün sirlərinə bələdəm: havayı yerə sən Paşenka ilə qohumluq eləyəndə açıb hamısını ona deməmişən ki... İndi mən səni istədiyimdən deyirəm... Bəli, məsələ belədir: təmiz, namuslu, həssas adam açıq danışır, amma işgüzar adam qulaq asır, yeməyini yeyir, sonra da məhv edir... Paşenka da vekselinə ona, həmin bu Çebarova vermişdir, guya ki, faizlə, o da utanmadan rəsmi surətdə tələb etmişdir. Bu əhvalatı biləndən sonra mən də istədim, vicdanımı təmizləmək üçün onun üstünə cərəyan buraxım, ancaq onda Paşenka ilə mənim aramda ahəngdarlıq əmələ gəldi, mən də tapşırıdım ki, bu məsələni kəssinlər, özü də lap mənəbəyindən zəmin oldum ki, sən pulu verəcəksən... Qardaş, mən sənə yerinə zəmin oldum, eşidirsən? Çebarovu çağırıdım, on manat verib ağzımı yumduq, vekseli geri aldıq, budur, hüsurunuza təqdim edirəm, – indi onlar sənə verdiyin sözə inanırlar, – budur, al, cibimdə yaman əzilmişdir.

Razumixin vekseli stolun üstünə qoydu; Raskolnikov ona baxdı, heç bir söz deməyib üzünü divara sarı sevir. Bu həтта Razumixinə də pis təsir bağışladı.

Bir azdan sonra dedi:

– Qardaş, görürəm ki, yenə də səfehlik eləyirsən. İstədim səni əyləndirəm, gəvəzəlik eləyib ürəyini açım, amma deyəsən sənə ancaq səfranı qarışdırdım.

Raskolnikov bir az da susduqdan sonra, üzünü çevirmədən soruşdu:

– Bayğınlıq içində o tanımadığım adam sən idin?

– Mən idim; həтта onda özündən də çıxmışdın, xüsusilə mən Zametovu gətirəndə...

– Zametovu?.. Kargüzarı?.. Niyə gətirmişdin?..

Raskolnikov cəld dönüb gözlərini Razumixinə zillədi.

– Sənə nə oldu axı?.. Niyə həyəcanlandın? Sənənlə tanış olmaq istəyirdi; özü dedi, çünki biz onunla sənənlə barəndə çox danışmışıq... Yoxsa sənənlə barəndə bu qədər şeyi mən kimdən eşidə bilərdim.

Qardaş, o çox gözəl oğlandır, lap əla... əlbəttə, öz aləmində... İndi dostuq; hər gün görüşürük. İndi mən axı şəhərin bu hissəsinə köçmüşəm. Sən hələ bilmirsən? Təzəcə köçmüşəm. Onunla bir iki dəfə Lavizanın yanına da getmişik. Laviza yadındadır? Laviza İvanovna?

– Sayıqlayanda bir şey deyib eləmişəm?

– Əlbəttə demisən! Heç huşun üstündə deyildi.

– Nə demişəm?

– Pah atonnan! Sayıqlayanda nə deyərlər? Məlum şeydir ki, nə deyərlər.. İndi, qardaş, vaxt itirməmək üçün, işə başlamaq lazımdır.

Razumixin stuldan qalxıb furajkasını götürdü.

– Sayaqlayanda nə deyirdim?

– Pah, əl çəkməyəcək ki! Yoxsa qorxursan sirrinin üstü açılar? Qorxma: qrafinya haqqında heç bir şey deməmişən. Amma nədən demisən, – nə bilim – buldok itdən, sırğadan, qızıl saat zəncirindən, Krest adasından, nə bilim – bir dalandardan, Nikodim Fomiçdən, onun köməkçisi İlya Petroviçdən çox danışmışan. Bundan başqa iltifat buyurub öz corabınızın burnu ilə yaman çox maraqlanırdınız, yaman! Yalvardınız ki, corabımı verin; əl çəkmirdiniz. Zametov özü bütün künc-bucağı axtardı, corabı tapıb, ətirlə yuyulmuş, barmaqlarına üzük taxılmış xırdaca əllərilə bu zibili sizə verdi. Ancaq bundan sonra rahat olduz: bir neçə gün bu zibili əlinizdə tutdunuz, dartıb almaq da mümkün deyildi. Yəqin ki, indi də yorğanının altındadır. Hələ şalvarının saçaqlarını da istəyirdin – özü də elə yalvarıb-yaxarırdın – heç olmayan kimi! Biz də səndən soruşduq, bilmək istəyirdik: bu axı nə saçaqdır? Dediyyəndən heç bir şey başa düşmək olmurdu... Yaxşı da, başlayaq işə! Bax, burada otuz beş manat pul var; bundan on manat götürürəm, bir-iki saatdan sonra bu barədə haqq-hesab təqdim edərəm. Bu arada Zosimova da xəbər verərəm, o gərək çoxdan burada olaydı; çünki saat on ikiyə işləyir – Nastenka, mən burada olmayanda, siz tez-tez gəlin, buna dəyin – içmək barədə, ayrı şeylər də elə, görün nə istəyir. Paşenkaya da, nə lazımsa, mən özüm bu saat deyərəm. Sağ olun!

Nastasya onun ardınca dedi:

– Görürsən, “Paşenka” deyir! Ay bic-vələdəzna! – Sonra qapını açıb qulaq asmağa başladı, səbir edə bilməyib özü aşağı yüyürdü.

O çox istəyirdi ki, görsün Razumixin mənzil sahibisilə nə danışır; ümumiyyətlə aydın görünürdü ki, o Razumixinə lap vurulmuşdur.

Nastasya qapını örtən kimi Raskolnikov yorğanı üstündən atdı, dəli kimi yatağından qalxdı; o böyük bir səbirsizliklə, həm də əsəbi

halda onların tezliklə getməsini gözləyirdi ki, dərhal işə başlasın. Ancaq nəyə, hansı işə! – Elə bil ki, işin tərsliyindən indi bu onun yadından çıxmışdı.

“İlahi! Sən ancaq mənə bir şey de: de görüm, onlar bütün məsələni bilirlər, ya hələ bilmirlər? Ya bəlkə bilirlər, ancaq nə qədər ki, mən xəstəyəm, özlərini bilməməzliyə qoyurlar, mənə öcəşirlər; sonra birdən gəlib dəyəcəklər ki, biz hər şeyi çoxdan bilirdik, ancaq özümü-zü elə göstərirdik. İndi mən nə edim? Tərs kimi də yadımdan çıxdı; birdən yadımdan çıxdı, indicə yadımda idi!”

Raskolnikov otağın ortasında durub ətrafına baxırdı; o əzab çəkirdi, bilmirdi nə etsin. Qapını açıb qulaq asdı; lakin onun yadından çıxan bu deyildi. Birdən yadına düşmüş kimi, bucağa, divar kağızının cırıldığı yerə cumdu, əlini kağızın dalına soxub axtardı, lakin onun yadından çıxan bu da deyildi. Gedib sobanın qapağını açdı, əli ilə külün içini axtardı: şalvarının saçaqları, cibindən kəsilmiş parça, – necə ki, atmışdı – eləcə də orada dururdu, deməli, heç kəs ona əl vurmayıb. Bu zaman, Razumixinin indicə söylədiyi corab məsələsi onun yadına düşdü. Budur, corabının tayı yorğanının altındadır, ancaq o vaxtdan bəri o qədər yerə sürtülmüş və çirkənlənmişdi ki, Zametov bunun üstündə heç bir şey görə bilməzdi.

– Ba, Zametov!.. Dəftərxana!.. Niyə məni dəftərxanaya çağırırlar? Çağırış vərəqəsi hanı? Ba!.. mən işi qarışdırmışam! Məni onda tələb edirdilər! Onda da mən corabı diqqətlə gözlən keçirmişdim, amma indi... mən xəstə idim. Zametov axı niyə gəlibmiş? Razumixin onu niyə gətiribmiş? – O gücdən düşmüş halda yenə də divanın üstündə oturub öz-özünə mızıldanırdı... – Bu nə olan şeydir? Mən yenə də sayıqlayıram, ya doğrudan da belədir? Deyəsən doğrudan da belədir... Hə, yadıma düşdü: qaçmaq! Tez qaçıb getmək, mütləq qaçmaq! Bəli... Hara? Bəs mənim paltarım hanı? Çəkməm yoxdur! Götürüblər! Gizlədiblər! Başa düşürəm! Hə, paltó budur, – bunu görməyiblər. Budur, pul da stolun üstündədir, şükür Allaha! Bu da veksəl... Pulu götürüb gedəcəyəm, gedib ayrı bir otaq tutacağam, onlar məni tapa bilməz!.. Bəli, bəs adreslər şöbəsi? Taparlar! Razumixin tapar. Yaxşısı budur ki, lap qaçıb gedim... Uzaqlara... Amerikaya gedim... qoy onlar cəhənnəm olsun! Vekseli də götürərəm... orada lazım olar... Daha nə götürüm? Onlar elə bilir ki, mən xəstəyəm. Heç bilmirlər ki, mən gəzə bilirəm – he-he-he!.. Mən gözlərindən duydum ki, onlar hər şeyi bilirlər! Çətini pilləkəndən düşməkdir! Bəlkə orada keşikçilər, polis

nəfərləri durublar? O nədir, çaydır. Budur, pivə də qalıb, yarım şüşə, soyuq pivə!

Şüşədə bir stəkan pivə qalmışdı, götürüb ləzzətlə başına çəkdi, bir nəfəsə içdi, sanki sinəsində yanğın vardı, onu söndürürdü. Lakin heç yarım dəqiqə də keçmədi ki, pivə onun başına vurdu, kürəyində yüngül, hətta xoş bir titrəyiş duydu. Uzanıb yorğanı üstünə çəkdi. Onsu da bir-birinə rabbitəsi olmayan xəstə fikirləri get-gedə daha artıq bir-biri ilə qarışmağa başladı. Çox çəkmədi ki, onu yüngül, xoş bir yuxu bürüdü... Başı ilə ləzzətlə balıqda yer elədi, əvvəlki cırıq şinel əvəzinə üstünə saldığı yumşaq, pambıq yorğana bərk-bərk büründü, astadan köksünü ötürdü və insana sağlamlıq gətirən dərin yuxuya getdi.

O, kiminsə içəri girdiyini eşitdiyindən ayıldı; gözlərini açıb gördü ki, Razumixin qapını taybatay açaraq, tərəddüd içində astanada durmuşdur, bilmir içəri girsin, girməsin. Raskolnikov cəld qalxıb oturdu, Razumixinə baxdı, sanki nəyisə xatırlamaq istəyirdi.

Razumixin:

– Hə, oyaqsan, budur, mən də gəldim! – dedi. Sonra pilləkəndən aşağı baxaraq çıxırdı: – Nastasya, düyünçəni bura gətir. Bu saat sənə haqq-hesab verilir.

Raskolnikov təşvişlə ətrafına baxaraq soruşdu:

– Saat neçədir?

– Qardaş, amma bolca yatmısan: axşamdır, saat altı olar. Altı saatdan çox yatmısan.

– İlahi! Mən nə qayırmışam!

– Nə olub ki? Lap yaxşı eləyib yatmısan! Hara tələsirsən? Qızla görüşə gedəcəksən, nədir? İndi bütün vaxt bizimkidir. Üç saat olar ki, səni gözləyirəm; bir-iki dəfə gəlib baxmışam, yatmışdın. İki dəfə Zosimova baş çəkmişəm: evdə yoxdur ki, yoxdur! Eybi yox, gələr! Görünür, öz işi üçün harasa gedib. Mən axı bu gün köçmüşəm, tamam köçmüşəm, əmimlə bərabər. İndi axı mənim əmim var... Əşi, cəhənnəm olsun, öz işimizə başlayaq! Nastenka, düyünçəni bura ver! Bu saat baxarıq. Qardaş, özünü necə hiss edirsən?

– Mən sağlamam; xəstə deyiləm... Razumixin, sən çoxdan buradasan?

– Dedim ki, üç saatdır gözləyirəm.

– Yox, mən əvvəldən deyirəm.

– Nə əvvəldən?

– Nə vaxtdan bura gəlirsən?

– Mən ki, bayaq sənə danışdım; yoxsa yadında deyil?

Raskolnikov fikrə getdi. Əvvəlki əhvalatlar ona yuxu kimi gəlirdi. Bu şeyləri xatırlaya bilmir, sualedici bir nəzərdə Razumixinə baxırdı. Razumixin dedi:

– Hm! Yadından çıxıb. Mənə bayaq elə gəlirdi ki, sən hələ özündə deyilsən... İndi yuxu səni yaxşılaşdırıb... Doğrudan da, lap yaxşısan! Afərin! İndi işə başlayaq! Bu saat yadına düşər. Bir bura bax, əzizim!

Razumixin düyünçəni açmağa başladı: görünür, bununla o çox marqlanırdı.

– Qardaş, inanırsanmı, bu məni yaman narahat edirdi. Çünki səni axı adam eləmək lazımdır. İşə girişək: yuxarıdan başlayaq. Sən bu dəbilqəciyi görürsən? – deyərək düyünçədən çox qəşəng, eyni zamanda çox adi və ucuz bir furajka çıxartdı. – İcazə verirsən ölçüm baxım?

Raskolnikov iyrənə-iyrənə əlini yelləyərək dedi:

– Sonra, sonra.

– Rodya qardaş, sən gəl etiraz eləmə, sonra gec olar; mən də bütün gecəni yata bilmərəm, çünki bunu ölçüsüz, gözəyara almışam. – Furajkanı onun başına qoyaraq bərkdən dedi: – Lap qaydasındadır! Elə bil lap ölçülüb alınıb! Qardaş, başa qoyulan şey ki, var – bu geyimin ən mühüm hissəsi, bir növ tövsiyənamədir. Tolstyakov deyilən bir dostum var, ümumi yerlərə gedəndə – o yerdə ki, hamı başına şlyapa, ya da furaşka qoyur, – baş qalpağını götürməli olur, hamı da elə bilir ki, bunu o bu adamlara bəslədiyi köləcəsinə hissələrinə görə edir; amma bunu o ona görə edir ki, başına qoyduğu quş yuvasından utanır, çox utancaq adamdır! Nastenka, bax bu iki baş örtüyünə, bu palmerstondur (Raskolnikovun küncə atılmış girdə, əzilmiş şlyapasını götürdü: buna o nə üçün palmerston deyirdi – məlum deyil), bu da ki, elə bil zərgər əlindən çıxıb! Rodya, qiymət qoy görək, sənin fikrincə, buna nə vermişəm? – Nastasyanın susduğunu görüb ona sarı döndü: – Nastasyuşka, sən necə?

Nastasya dedi:

– Yəqin bir abbası vermişən.

Razumixin bundan inciyərək çıxırdı:

– Bir abbası? Axmaq qız! İndi bir abbasıya heç səni almaq olmaz! Dörd abbası vermişəm! O da ona görə ki, nimdəşdir. Özü də şərt qoymuşduq: indi bunu qoyarsan gələn il bir ayrısını havayığa verəcəklər,

vallah! Yaxşı da, indi də köçək Birləşmiş Amerika Ştatlarına, necə ki, onda gimnaziya deyirdik. Qabaqcadan xəbərdarlıq edirəm: şalvarla fəxr edirəm! – Bunu deyib, nazik yay parçasından tikilmiş boz yun şalvarı onun qabağında açdı. – Nə yırtığı var, nə ləkəsi, geyilmiş də olsa heç də pis deyil, jilet də belədir, eyni rəngdədir, necə ki, moda tələb eləyir! – O ki qaldı geyilmiş olması, əslinə qalanda bu daha yaxşıdır: həm yumşaq olar, həm də zərif... Bilirsən, Rodya, bu dünyada mənşəb qazanmaq üçün, mənəcə, həmişə mövsümləri müşahidə etmək kifayətdir. Yanvarda qulaclar yeməsən bir neçə manat kisəndə qalar; bu alınan şey haqqında da bu sözləri demək olar. İndi yay mövsümüdür, mən də yay paltarı almışam, sonra payız mövsümünə onsuz da daha isti paltar lazım olacaq, bunları atacaqsan, bir də ki, bunlar da o vaxta qədər, ziyyət çoxluğundan olmasa da, hər halda daxili nizamsızlıqdan dağılıb gedəcək. Qiyməti? Səncə neçə olar? İki manat iyirmi beş qəpik! Yadında saxla; yenə də əvvəlki şərt ilə: bunlar ki dağıldı – gələnlə il o birilər sənə havayı verilir! Fedyayevin dükanında başqa cür alver eləmirlər: bir dəfə ki, pul verdin – bütün ömrün boyu kifayət edəcək, çünki ikinci dəfə heç özün getməyəcəksən. Yaxşı da, indi keçək uzunboğaz çəkməyə, – necədir? Aydın görünür ki, geyilmiş çəkmədir, ancaq hər necə olsa, iki ay geyəcəksən, çünki xaricdə tikilib, malı da xarici maldır: ingilis səfirliyinin katibi keçən həftə bazarda satıb; cəmisi də altı gün geymişdir, özü də ona pul lazım imiş. Qiyməti bir manat əlli qəpikdir. Yaxşı almışam?

Nastasya dedi:

– Bəlkə ayağına olmadı?

– Ayağına olmadı? Bəs bu nədir? – O Raskolnikovun yırtılmış, kobudlaşmış, qırışmış, hər tərəfində palçıq qurumuş uzunboğaz çəkməsinin bir tayını cibindən çıxartdı. – Mən ehtiyatla getmişdim, bu bədheybət şeyin ölçüsünü götürüb mənə çəkmə veriblər. Bütün bu işləri mən ürəkdən görmüşəm. O ki qaldı tuman-köynək – bu barədə Paşenka ilə məsləhətləşmişəm. Bax, əvvəla, bu üç köynək, kətanlıdır, yaxası da moda üzrə qayırılıb... Bəli, belə: kartuz dörd abbası, yerdə qalan paltar – iki manat iyirmi beş qəpik, cəmisi eyləyir üç manat beş qəpik; çəkmə – manat yarım, çünki çox yaxşı çəkmədir – cəmisi eyləyir dörd manat əlli beş qəpik; bütün tuman-köynək də beş manat – hamısının bir yerdə danışılıb almışam; cəmisi eyləyir düz doqquz manat əlli beş qəpik. Qırx beş qəpik də artıq qalıb, qara şahılandır, budur,

buyurun alın! Bu qayda ilə, Rodya, sənin bütün geyimin düzəlib; çünki mənim fikrimcə, sənin paltonun nəinki işə yarar, hətta onun xüsusi bir nəcibənə görünüşü də var: bax, Şarmerə paltar tikişməyə bu deməkdir! O ki, qaldı corab və başqa şeylər – bunları sən öz ixtiyarına buraxıram. Orada bizə iyirmi beş manat pul qalır; sən Paşenka barəsində, bir də ki, otaq kirayəsi barəsində narahat olma; mən danışmışam, etibar hədsiz dərəcədə! İndi, qardaş, icazə ver sənə köynəyini dəyişdirim, yəqin ki, xəstəlik indi sənə ancaq köynəyində yerləşib...

Raskolnikov əlini yelləyərək onu özündən rədd etdi:

– Əl çək! İstəmirəm! – O, Razumixinin aldığı şeylər haqqında gərgin və oynaq bir ifadə ilə verdiyi məlumatı nifrətlə dinləmişdi.

Razumixin israr edib dururdu:

– Qardaş, belə şey olmaz! Bəs niyə gedib ayaqqabı yırtmışam? Nastasyuşka, utanmayın, kömək eləyin. Bax belə.

O, Raskolnikovun müqavimət göstərməsinə baxmayaraq onun alt paltarını dəyişdi. Raskolnikov balığın üstünə yığılıb qaldı, bir-iki dəqiqə heç bir söz demədi.

“Hələ deyəsən əl çəkməyəcəklər!” – deyə düşündü.

Nəhayət divara baxaraq soruşdu:

– Bu şeylər hansı pulla alınıb?

– Hansı pulla? Əcəb adamsan! Sən öz pulunla! Bayaq artelçi gəlmişdi. Vaxrüşinin yanından; anan göndərib; yoxsa bu da yadından çıxıb?

Raskolnikov tutqun bir halda xeyli düşündükdən sonra dedi:

– İndi yadıma düşdü...

Razumixin qaşqabağını tökərək təşvişlə ona baxırdı.

Qapı açıldı, uca boylu, möhkəm bədənli bir adam içəri girdi: Raskolnikov onu da deyəsən üzəndən bir az tanıyırdı.

Razumixin sevinərək çığırırdı:

– Zosimov! Axır ki, gəlib çıxdın!

IV

Zosimov uca boylu, düz açıq-sarışın saçlı, iyirmi yeddi yaşlı kök bir adamdı; heç bir cəhətdən nəzərə çarpmayan solğun və şişkin üzü təmiz qırılmışdı, gözündə eynək vardı, köklükdən şişmiş kimi görünən ətlə barmağına iri bir qızıl üzük taxmışdı. O, yüngül, gen, şıq palto,

açıq rəngli yay şalvarı geymişdi; ümumiyyətlə, əynindəki hər şey gen, şıq, həm də təptəzə idi; köynəyində heç bir eyib yox idi; saatının zənciri iri idi. Ağır, sanki süst tərپənirdi, eyni zamanda, onun hərəkətləri süni və həddindən artıq sərbəst idi; gizlətməyə çalışdığı iddiası isə hər dəqiqə nəzərə çarpırdı. Zosimovu tanıyanların hamısı deyirdi ki, o, ağır xasiyyətli, ancaq öz işini bilən bir adamdır.

Razumixin çıxıraraq:

– Qardaş, – dedi. – Mən iki dəfə sizə gəlmişəm... Görürsən, ayılıb.

– Görürəm, görürəm. – Zosimov diqqətlə Raskolnikova baxaraq, onun ayaq tərəfində, divanda otura-otura dedi: – Yaxşı, indi özümüzü necə hiss edirik, hə? – Oturan kimi də mümkün olan qədər divana yayıldı.

Razumixin sözünə davam etdi:

– Elə hey malxulya içindədir. İndicə tuman-köynəyini dəyişirdik, az qaldı ki, ağlasın.

– Məlum şeydir; əgər istəmirdisə – tuman-köynəyini sonra da dəyişmək olardı... Nəbzi lap yaxşıdır. Başın hələ də bir az ağrayırmı, hə?

Raskolnikov birdən divandan bir az qalxaraq gözləri parıldaya-parıldaya, inadla və əsəbi halda dedi:

– Mən sağlamam, mən lap sağlamam! – Lakin elə o saat da balışın üstünə yıxılıb, üzünü divara çevirdi.

Zosimov diqqətlə ona göz qoyurdu.

Sonra süst halda:

– Çox yaxşı... – dedi. – Hər şey öz qaydası ilə gedir. Bir şey yeyibmi?

Raskolnikovun nə yediğini ona danışdılar və soruşdular ki, ona nə vermək olar?

– Hər şey vermək olar... Sup, çay... Əlbəttə, göbələk və xiyar vermək olmaz, hə, mal əti də vermək olmaz, bir də ki, nə danışmaq axı!.. – O Razumixinə, Razumixin də ona baxdı. – İcmə dərman verməyin, heç birini verməyin, sabah özüm baxaram... Elə bu gün də... hə, əlbəttə...

Razumixin öz qərarını söylədi:

– Sabah axşam mən onu gəzməyə aparacağam! Yusupov bağına, sonra da, “Pale de Kristal”a gedəcəyik.

– Sabah mən onu heç yerindən də tərپətməzdim, amma... bir azca... sonra baxıb görərik...

– Eh, nə pis oldu: bu gün mən təzə otağa köçdüyüm üçün qonaqlıq eləyəcəyəm; iki addımlıqdadır, bunu da aparsaydım pis olmazdı. Heç olmasa bizim yanımızda, divanda uzanardı! – Birdən o Zosimova sarı döndü: – Sən gələcəksən? Bax, yadından çıxartma ha, söz vermişən!

– Bəlkə gəldim, ancaq gec gələcəyəm. Sən orada nə düzəltmişən?

– Elə bir şey yoxdur: çay, araq, siyənək balığı... Qutab da olacaq; özümüzkülər gələcək.

– Yəni kimlər?

– Hamısı burada yaşayan adamlardır, çoxusu da təzədir, – ancaq qoca əmimdən başqa; elə o özü də təzədir, dünən Peterburqa gəlib: hansı bir işdən ötrüsə. – Beş ildən bir görüşürük.

– Nəçidir?

– Bütün ömrü boyu qəzada poçt müdiri olub... azca pensiya alır – altmış beş yaşı var, bu bərdə heç danışmağına dəyməz... Ancaq mən onun xatirini istəyirəm. Porfiri Petroviç də gələcək – buradakı istintaq işləri pristavı... hüquqşünasdır. Sən ki, onu tanıyırsan...

– O da sənın qohumlarındanır?

– Lap uzaq qohumlardandır. Niyə qaşqabağını turşudursan? Bir dəfə onunla dalaşmışın, ona görə? Onda yəqin gəlməyəcəksən?

– Qoy cəhənnəm olsun, əşi!..

– Bu hamısından yaxşı. Sonra kimlər olacaq: tələbələr, bir müəlim, bir məmur, bir çalğıcı, bir zabıt, Zametov...

– Sən allah bir de görüm: sənın, ya bunun, – Zosimov işarə ilə Raskolnikovu göstərdi – o Zametov deyilənlə nə alveri?

– Aman bu vasvasılardan! Prinsiplər!.. Sən bütün-bütünə prinsip üzərindəsən, – yay üzərində olan kimi: öz istədiyini kimi tərənə bil-mirsən ki! Amma mənə, yaxşı adamdırsa – bax, prinsip budur, ayrı heç bir şey bilmək istəmirəm. Zametov çox gözəl adamdır. – Əliyərinin biridir.

Birdən Razumixin sanki qeyri-təbii bir halda acıqlanaraq çığırdı:

– Qoy əliyəri olsun, cəhənnəmə ki! Nə olsun ki, əliyəridir? Məgər mən sənə onun əliyəri olduğunu təriflədim? Mən dedim ki, o da özünə görə yaxşıdır! Amma ki, bütün bu növlərə baxılsa, onda heç yaxşı adam qalarmı? Mən əminəm ki, onda mənə – bütün içiçalatımala – bircə bişmiş soğan verərlər – bunu da onda verərlər ki, üstəlik sən də olasan!..

– Bu azdır; mən sənə ikisini verərəm...

– Amma mən sənə ancaq birini verərəm! Bir də məzəlilik elə görək! Zametov hələ uşaqdır, mən hələ onun saçını da yola bilərəm! Çünki onu rədd etmək deyil, cəlb etmək lazımdır. Adamı özündən rədd etməklə onu düzəltmək olmaz, – o ki uşaq ola! Uşaqda daha ehtiyatlı olasan. Mütərəqqi kütəbşaxsələr, siz heç bir şey başa düşmürsünüz! İnsana hörmət etməirsiniz, özünüzdə incidirsiniz... Əgər bilmək istəyirsənsə – deyə bilərəm, bizim aramızda ümumi bir iş əmələ gəlib...

– Bilmək pis olmaz.

– Yenə də elə o rəngsaz bərəsindədir, yəni o boyaqçı haqqında... biz bu sirin üstünü açacağıq! Əslində indi elə bir şey yoxdur. Məsələ lap aydındır, lap! Biz ancaq işə qüvvət verəcəyik.

– Bu boyaqçı deyilən kimdir?

– Necə, yoxsa sənə danışıram? Hə? Hə, mən sənə ancaq danışımağa başlamışdım... O sələmçi qarının, o məmur arvadının öldürülməsi bərəsində... İndi o boyaqçı da bu işə qatıblar...

– O qarının öldürülməsi bərəsində mən sən deyəndən də qabaq eşitmişəm, hətta bu işlə maraqlanıram da... qismən... bir məsələ ilə əlaqədar olaraq... qəzetlərdə də oxumuşam! Amma...

Birdən Nastasya Raskolnikova sarı dönərək, heç lazım olmadığını halda dedi:

– Lizavetanı da öldürüblər!

Nastasya bayaqdan bəri otaqda idi, qarıya söykənərək qulaq asırdı. Raskolnikov güclə eşidiləcək bir səslə mızıldadı:

– Lizavetanı?

– Lizavetanı tanımırsan, alver edirdi ha? O bura, aşağıya gəlirdi. Sənin köynəyini də yamamışdı...

Raskolnikov divara sarı çevrildi, xırda ağ güllü, çirkli, sarı divar kağızındakı kiçik mixeyi xətləri olan güllərdən birini seçib baxmağa başladı: gülün neçə yarpağı, neçə xətti olduğunu sayır, yarpaqlardakı dişikləri gözdən keçirirdi. O, əllərinin, ayaqlarının qurduğunu hiss edirdi, sanki bunlar onunki deyildi, lakin heç yerindən qımıldanmırdı və diqqətlə gülə baxırdı.

Zosimov böyük bir narazılıqla Nastasyanın sözünü kəsərək soruşdu:

– Yaxşı, bəs bu boyaqçı necə oldu?

Nastasya köksünü ötürüb susdu.

Razumixin qızgın-qızgın danışaraq sözünə davam etdi:

– Onu da qatillər ayağına yazdılar!

– Bir dəlil-filan varmı?

– Dəlil nədir! Amma deyəsən, elə dəlilə əsasən. Ancaq bu dəlil deyil, bax, bunu sübut etmək lazımdır! Necə ki, əvvəl onları... Nədir o... hə, Koxnan Pestryakovu tutmuşdular, onlardan şübhələnmişdilər – bu da eynən elədir. Tfu! Nə axmaq işlər tuturlar, hətta kənardan baxana da iyrənc görünür! Pestryakov bəlkə bu gün mənim yanıma gəldi... Yeri gəlmişkən, Rodya, sən bu əhvalatı bilirsən, bu hələ sən xəstələnməmişdən olub, – polis dəftərxanasında bu barədə söhbət gedəndə özündən gedib yığılıandan düz bir gün qabaq...

Zosimov Raskolnikova maraqla baxdı; Raskolnikov heç tərpənmirdi.

Sonra Zosimov dedi:

– Razumixin, bilirsən nə var? Mən ki, sənə belə baxıram – sən yaman qayğıkeş adamsan!

Razumixin yumruğunu stola vuraraq çığırdı:

– Nə olar ki, hər halda biz qatili tapacağıq! Bu məsələdə adama ağır gələn nədir? Məsələ onda deyil ki, onlar yalan deyirlər, yalanı həmişə bağışlamaq olar, yalan yaxşı şeydir, ona görə ki, doğruya yol açır. Adamı acıqlandıran odur ki, yalan deyirlər, hələ üstəlik öz yalanlarına baş əyirlər. Mənim Porfiriyə hörmətim var. Amma... Axı onları, məsələn, ilk əvvəl yolundan azdıran nə olub? Qarı bağlı imiş, amma dalandaqla gələndə görüblər ki, açıqdır... deməli, qarını Koxla Pestryakov öldürmüşdür. Bax, onların məntiqi bundan ibarətdir.

– Əşi, acıqlanma görək! Onları ancaq tutub saxlamışlar, olmaz axı... mən o Koxa rast gəlirdim, o axı qaridan girov qoyulan, amma vaxtı keçmiş şeyləri almıyış! Görürsən?!

– Hə, dələduzun biridir! O, veksəl də alır. Gör də, necə işlərlə məşğul olur! Əşi, qoy cəhənnəm olsun! Mənim bilirsən niyə acığımı tutur – sən bunu başa düşürsənmi? Onların bu köhnəlmiş, bayağı, kobud mühafizəkarlığına, köhnə qayda ilə getmələrinə... Amma indi bircə elə bu işdə, yeni bir yol açmaq olar. Bircə elə psixoloji sübut etmək olar ki, əsil izi necə tapmaq lazımdır. “Bizim dəlillərimiz var!” Dəlil kifayət deyil. Dəlillərlə necə rəftar etməyi görə biləsən – işin təxminən yarısı bundan ibarətdir!

– Sən dəlillərlə rəftar etməyi bilərsən?

– Axı susmaq olmur – onda ki, hiss eləyirsən, duyursan ki, işə kömək edə bilərsən, əgər... Eh... Sən məsələni müfəssəl bilirsənmi?

– Gözləyirəm ki, o boyaqçı haqqında danışasan.

– Eləmi? Onda qulaq as, gör əhvalat necə olub: cinayətdən düz iki gün sonra, səhərçağı, onda ki, onlar hələ Koxla və Pestryakovla əlləşirmiş, onlar da hərə öz bildiyini sübut edirmiş – bu aydın görünür! Heç gözlənilməyən bir fakt meydana çıxır. Duşkin adlı bir kəndli – həmin evin qabağında içki dükkanı var, onun sahibi, – polis dəftərxanasına gəlir, içində qızıl sırğalar olan bir qutu gətirir, başlayır böyük bir nağıl danışmağa, deyir ki: “İki gün əvvəl, axşamüstü, təxminən doqquza işləyəndə – fikir verirsənmi, günü ilə, saati ilə deyir! – mənim yanıma Mikolay adlı bir boyaqçı gəldi, – bundan qabaq da o mənim yanıma gələrdi, – bax, həmin bu qutunu gətirdi, içində də qaşlı qızıl sırğalar; bu şeyləri girov qoyub məndən iki manat pul istədi; soruşanda ki, – bu səndə haradandır? – dedi ki, səkidən tapdım. Daha ondan mən bir şey soruşmadım. Həmin bu Duşkin dedi ki, “mən ona bir kağız pul verdim” – yəni bir manat, – ona görə verdim ki, dedim, mən olmasam da gedib başqasının yanında girov qoyacaq, nə tafotu var – aparıb içəcək, yaxşısı budur ki, qoy mənqə qalsın: dərinədə saxlarsan – tez taparsan, söz-söhbət başlar, aparıb yerinə verərəm”. Əlbəttə, o nağıl danışdı, it kimi yalan deyirdi, çünki mən bu Duşkin deyiləni tanıyıram, o özü girov saxlayandır, oğurluq şey alandır, otuz manatlıq şeyi də ona görə götürməyib ki, “aparıb yerinə versin”, elə belə deyir. Əşi, cəhənnəm olsun, qulaq as, gör Duşkin nə deyir – lap uşaqlıqdan tanıyıram, bizim quberniyadandır, Zarayski qəzasından, çünki biz özümüz riyazanlıyıq. Mikolay əyyaş olmasa da, içəndir, bizə də məlum idi ki, o həmin bu evdə işləyir. Mitrey ilə rəngsazlıq eləyir, özləri də bir yerlidir. Pulu alan kimi o saat xırdaladı, iki stəkan dalbadal içdi, pulun artığını alıb getdi, amma Mitreyi onda mən onunla görmədim. Ertəsi gün eşitdik ki, Alena İvanovnanı, onun bacısı Liza-veta İvanovnanı balta ilə öldürüblər; biz onları tanıyırdıq; bu zaman mən sırğaları yadıma salıb şübhələnməyə başladım; çünki bizə məlum idi ki, mərhum qarı girov şey götürür. Mən onların evinə getdim, ehtiyatla, yavaş-yavaş altdan-altdan öyrənməyə başladım, ən əvvəl də soruşdum: Mikolay buradadırmı? Mitrey dedi ki, Mikolay içmişdi, səhər açılanda evə gəlmişdi, özü də kefli idi, təxminən on dəqiqə evdə oldu, sonra yenə getdi. Mitrey sonra onu daha görməyib, indi təkbaşına işləyir. İş yeri də öldürülən qarı ilə bir pilləkəndədir, ikinci mərtəbədə “bunları eşidəndə biz onda heç kəsə bir söz demədik” – bunu Duşkin

deyir, – “qarının öldürülməsi barəsində bacardığımı öyrənib, yenə əvvəlki şübhə ilə evə qayıtdım. Bu gün səhər saat səkkizdə” – yəni iki gün sonra, başa düşürsən? – “gördüm ki, Mikolay gəlib dükana girdi, içmişdi, ancaq sərxoş deyildi, danışanda deyiləni başa düşürdü. Taxtın üstündə oturub susurdu. Ondan savayı dükanda cəmisi bir kənar adam vardı, taxtın üstündə də birisi yatırdı, tanış adamdı, iki də bizim uşaq vardı. – Soruşdum ki, Mitreyi görmüsənmi? – Dedi ki, yox, görməmişəm. – Bura da gəlməmişdin? – Dedi ki, gəlməmişdim, iki gündür gəlmirəm. – Bəs gecə harada qalmışdın? Dedi ki, Peskidə kolomnalıların yanında qalmışdım. – Dedim ki, bəs sırğa sənin əlinə haradan düşmüşdü? – Dedi ki, səkidən tapmışdım; özü də elə dedi ki, elə bil doğru demirdi, adama da baxmırdı. – Dedim ki, haman axşam, haman saatda o pilləkəndə olan əhvalatı eşitmişənmi? – Dedi ki, yox eşitməmişəm. – Amma özü gözünü bərəldib qulaq asırdı, rəngi də birdən ağappaq ağardı. Mən bu sözləri ona deyirəm, gözüm də ondadır, gördüm ki, papağını götürdü, durmaq istəyir. Elə bu zaman mən onu tutmaq istədim: dedim ki, Mikolay, bir dayan görək, içmək istəmirsən? Amma özüm uşağa göz vurdum ki, qarını tutsun; piştaxtanın altından çıxdım; birdən o götürülüb küçüyə qaçdı, qaça-qaça özünü döngəyə verdi, o saat gözdən itdi. Burada mən şübhəmin doğru olduğunu yəqin etdim, – onun günahı olmasaydı niyə qaçırıdı...”

Zosimov dedi:

– Əlbəttə!..

– Dayan! Axırına qulaq as! Məlum şeydir ki, dabanbasma Mikolanı axtarmağa başladılar, Duşkini tutdular, evini axtardılar. Mitreyi də elə. Kolomnalıları da ərnəş-vərnəş elədilər, ancaq iki gündən sonra birdən Mikolanı tutub gətirdilər; onu N. qarovulxanası yaxınlığında, karvansarada tutublarmış. Mikola ora gəlir, boynundan gümüş xaçını çıxarıb verir, bir stəkan araq istəyir. Verirlər. Bir az sonra arvad pəyəyə gedir, deşikdən baxıb görür ki, həmin adam qurşağını açıb pəyənin yanındakı anbarda tirə bağladı, ucunu ilgək elədi, bir kötüyün üstünə qalxdı, istədi, ilgəyi boğazına salsın. Arvad səsi yetdikcə çığırır, yüyürüb deyirlər ki: “Hə, sən beləsənmiş?” – O de deyir ki: “məni filan polis dəftərxanasına aparın, mən hamısını açıb deyərəm” Bəli, onu lazımı qayda ilə filan polis dəftərxanasına aparırlar, yəni bura gətirirlər. Bəli, başlayırlar ordan-burdan, haralısən, nəçisən, neçə yaşın var – “İyirmi iki” və sairə və sairə... Soruşurlar: “Mitreylə necə

işləyirdiniz, filan-filan saatda pilləkəndə adam gördünüzmü?” Cavab verir ki, “Məlum şeydir, bəlkə də adam gəlib-keçio, ancaq mən görməmişəm” – “Bəs onda səs-küy, ya ayrı bir şey eşitməmişən?” – “Elə bir şey eşitməmişəm”. “Mikola, həmin gün filan vaxtda, filan saatda, filan dul arvadın bacısı ilə bərabər öldürüldüyü və evinin soyulduğu sənə məlum idimi?” – “Heç xəbərim olmayıb. Bunu birinci dəfə mən, iki gündən sonra, içki dükanında Afanasi Pavlıçdan eşitdim”. – “Bəs sırgılar səndə haradan?” – “Səkidən tapdım!” – “Niyə ertəsi gün Mitreylə işləməyə gəlmədin?” – Ona görə gəlmədim ki, içirdim. “Harada içirdin?” – “Filan yerdə, filan yerdə”. – “Bəs Duşkindən niyə qaçdın?” – “Ona görə ki, mən onda yaman qorxmışdım”. “Nədən qorxmışdun?” – “Qorxdum ki, tutub məhkəməyə verər” – “Sən ki, özünü heç bir şeydə günahkar hesab eləmədin – onda niyə qorxurdun?..” – Zosimov, istər inan, istər inanma: bu sual eynən belə bir ifadə ilə verilmişdi, mən bunu yəqin bilirəm, bunu mənə olduğu kimi danışmışlar. Necədir? Necədir?

– Hər halda dəlil vardır.

– Mənim dediyim dəlil barədə deyil, mən sual barədə deyirəm, onların öz mahiyyətlərini necə başa düşdükləri barədə! Əşi, cəhənnəm olsun!.. Onu sıxışdırırlar, sıxışdırırlar, qısma-boğmağa salırlar, o yan-bu yan, axırda boynuna alır; deyir ki: “Onu mən səkidən tapmadım, otaqdan tapdım, Mitreynən mən rənglədiyimiz otaqda”. “Axı necə tapdın?” “Belə tapdım: Mitreynən mən o otağı bütün günü rəngləyirdik saat səkkizə kimi; yığışırıdığ getməyə. Birdən Mitrey mənim üzümə qırmızı rəng sürtdü, üzümə rəngi sürtən kimi də qaçdı, mən də onun dalınca. Onun dalınca qaçırım, özüm də səsım yetdikcə çığırırım; elə pilləkəndən düşüb darvazaya sarı yüyürürdüm ki, düz dalandarın və bir neçə adamın üstünə çıxdım. Bu ağalar neçə nəfərdir – yadımda deyil; bunun üstündə dalandar mənə acıqlandı, o biri dalandar da acıqlandı, dalandarın arvadı çıxdı – o da bizə acıqlandı, bir cənab bir xanım ilə darvazadan içəri girirdi – o da bizə acıqlandı, çünki biz, Mitka ilə mən, yol üstündə köndələn yıxılmışdıq: mən Mitkanın saçından tutub yerə yıxdım, başladım yumruqlamağa, Mitka da altdan mənim saçından tutub məni yumruqlamağa başladı, bunu da biz acıqlanıb eləmərdik, bir-birimizi istədiyimizdən eləyirdik, oynayırıdık. Sonra Mitka əlimdən çıxıb küçəyə qaçdı, mən də onun dalınca, ancaq çata bilmədim; qayıdıb otağa girdim, çünki gərək oradakı şeyləri

yığışdıraydım. Başladım yığışdarmağa, Mitreyi də gözləyirdim, deyirdim, bəlkə gəldi. Birdən dəhlizin qapısı ağzında, divarın dibində, küncdə, ayağımın altında bir qutu qaldı. Baxıb gördüm ki, kağıza bükülüb. Kağızı açdım, gördüm ki, qutunun hərlənən balaca cəftəsi var, cəftəni açdım nə gördüm: içində sırğa...”

Raskolnikov bulanlıq ürkək bir nəzərlə Razumixinə baxaraq ucadan dedi:

– Qarının dalında? Qarının dalında idi? – O, əlini divana dayaya-raq dərhal qalxdı

– Hə... Necə məgər? Sənə nə oldu? Niyə belə həyəcanlandın?

Razumixin də yerindən qalxdı.

Raskolnikov yenə də uzanaraq, yenə də üzünü divara sarı çevirərək, güclə eşidilən bir səslə cavab verdi:

– Heç!..

Razumixin sualedici bir nəzərlə Zosimova baxaraq dedi:

– Yəqin yatıbmış, yuxulu-yuxulu deyib.

Zosimov başı ilə yüngülcə – yox – işarəsi etdi.

– Yaxşı, danış görək, sonra nə oldu?

– Sonra nə olacaq? O, sırğanı görən kimi o saat otaq da, Mitka da yadından çıxır, papağını götürüb Duşkinin yanına qaçır, ondan bir manat alır ki, bu da bizə məlumdur, özü də yalandan deyir ki, səkidən tapmışam; elə o saat da gedib içir. O, ki qaldı qarının öldürülməsi – bu barədə əvvəlki sözündə dayanıb durur: “Nə görmüşəm, nə də xəbərim var, bunu ancaq iki gün sonra eşitmişəm” – “Bəs niyə bu çağa kimi gözə görünmürdün?” – “Qorxudan” – “Bəs özünü niyə asmaq istəyirdin” – “Fikirdən!” – “Hansı fikirdən?” – “Qorxurdum ki, mənə ağır cəza verərlər”. – Bax, bütün əhvalat bundan ibarətdir. İndi sən necə düşünürsən: onlar bundan nə nəticə çıxarıblar?..

– Nə düşünmək axı! İz tapılıb, az da olsa tapılıb. Dəlil var. Yəni deyirsən o rəngsazı buraxsınlar, getsin?

– İndi bu saat onlar onu əsil qatil hesab eləyirlər! Onların buna heç bir şübhəsi yoxdur.

– Yanılırsan, açıqlanıb deyirsən. Bəs sırğa? Bir başa düş: əgər həmin gündə, həmin saatda qarının sandığında olan sırğa gəlib Nikolayın əlinə düşürsə – bunun gəlib onun əlinə düşməsinə bir səbəb var, ya yox? Belə bir işdə bunun əhəmiyyəti az deyil!

Razumixin ucadan dedi:

– Necə düşüb! Necə düşüb! Sən axı həkimsən, sən axı gərək, hər şeydən əvvəl, insanı öyrənəsən, indi sənin qarşında elə bir şey var ki, bununla sən, hər şeydən əvvəl, insanın təbiətini öyrənə bilirsən, – bu qədər əsas olduğu halda, sən görmürsənmi ki, bu Nikolay necə bir təbiətə malik adamdır? Sən görmürsənmi ki, lap elə ilk baxışda, o adamın istintaq zamanı söylədiyi sözlər tamamilə doğrudur? Bu sırğa onun əlinə necə ki, deyir – eynən elə də düşmüşdür. Qutu ayağının altında qalıb, o da götürüb!

– Tamamilə doğrudur. Amma özü etiraf etmişdir ki, əvvəl yalan demişəm!

– Qulaq as mənə, diqqətlə qulaq as: dalandar da, Kox da, Pestryakov da, o biri dalandar da, birinci dalandarın arvadı da, bu zaman onun evində oturan meşşan qadın da, elə bu anda kolyaskadan düşən, arvadının qolundan tutub darvazadan içəri girən nadvornı sovetnik Kryukov da – bunlar hamısı, yəni səkkiz, ya on nəfər şahid istintaq zamanı bir ağızdan demişlər ki, Nikolay Dmitrini yerə basıb üstündə uzanmışdı, onu yumruqlayırdı, o da Nikolayın saçından dartıb onu yumruqlayırdı. Onlar yol üstündə köndələnə uzanıblarmış, yolu kəsiblərmiş; bu adamlar hər tərəfdən onların üstünə açıqlanırlar, amma onlar “balaca uşaq kimi” (şahidlər eynən belə demişlər) – bir-birinin üstünə yığılıb çığırlarmış, qapışırlarmış, bir-birinə macal verməyib qəhqəhə ilə gülürlərmiş; sifətləri də bu zaman çox gülünc bir şəkildə imiş; sonra da eynən uşaq kimi bir-birini qova-qova küçəyə qaçıblar. Eşidirsənmi? İndi bir ağıllı-başlı fikirləş gör: öldürülənlərin meyiti yuxarıda hələ heç soyumamışdır, eşidirsən, hələ heç soyumamışdır, – gedib onları belə görmüşdülər! Əgər qarı ilə bacısını onlar, ya elə təkcə Nikolay öldürsəydi, həm də sandığı sındırıb içindəki şeyləri qarət etsəydi, ya da bu qarətdə iştirak etsəydi, – icazə ver sənə cəmisi bircə sual verim: onda belə bir əhval-ruhiyyə, yəni darvazanın qabağında çığırışma, gülüşmə, uşaqcasına qapışma – balta ilə, qanla xəbiscəsinə bir hiyləgərliklə, ehtiyatkarlıqla, qarətlə düz gələrmə? Onlar qarı ilə bacısını guya indicə öldürmüşlər, cəmisi beş-on dəqiqə bundan əvvəl, çünki meyitlər hələ heç soyumayıbmış, – birdən işdən əl çəkirlər, qapını açıq qoyub qaçırlar, bunu da bilirlər ki, indicə ora adam gəlmişdi, – qarəti də atıb, balaca uşaq kimi, bir-birini yol üstünə yıxaraq, bərkdən gülüşürlər, hamının diqqətini özlərinə cəlb edirlər, – buna da on nəfər eyni sözü deyən şahid var!

– Əlbəttə qərİbədİr! Məlumdur ki, bu mümkün olan şey deyil, amma...

– Qardaş, bunun heç *amması-fİlanı* yoxdur, əgər həmin gün həmin saatda Nikolayın əlinə düşən sırğa doğrudan da onun əleyhinə olan mühüm bir həqiqi dəlildirsə, – ancaq bu onun öz ifadəsindən məlumdur – deməli, onun əleyhinə olan bu dəlil hələ *mübahisəli* deyildir, onda gərək onu təmizə çıxaran dəlillər də nəzərə alınsın, bu xüsusilə ona görə nəzərə alınmalıdır ki, bunlar *rəddedilməz dəlillərdir*. Sən necə düşünürsən: bizim hüquqsünaslıq elminin xarakterinə görə yalnız psixoloji hallarda, yalnız əhval-ruhiyyəyə əsaslanan dəlilləri – rəddedilməz bir dəlil kimi, adamı müttəhim edən əyani dəlilləri isə – qoy bunlar nə kimi bir dəlil olursa-olsun, pozucu, dağıdıcı bir dəlil kimi qəbul edərlərmİ, ya qəbul etməyə qabildirlərmİ? Yox, qəbul etməzlər, qətiyyənlər qəbul etməzlər; çünki, bir baxın da, – o adam bir qutu tapmışdır; sonra da özünü asmaq istəmişdir, guya “o özünü müqəssir hesab etməsəydi, özünü asmaq istəməzdi!” Bax, əsas məsələ budur, bax mən buna görə acıqlanıram! Başa düş!

– Sənin acıqlandığını mən görürəm. Dayan, bir şey yadımdan çıxıb, qoy soruşum: nə ilə isbat olunmuşdur ki, o tapılan sırğa qutusu doğrudan da qarının sandığından götürülmüşdür?

Razumixin qaşqabağını tökərək sanki könülsüz bir halda dedi:

– Bu isbat olunmuşdur. Kox o şeyi tanımışdır, onu girov qoyan adamın da kim olduğunu demişdir, o da isbat etmişdir ki, sırğa mənimdir.

– Bu pis oldu. İndi bir sual da verim: Koxla Pestryakov yuxarı qalxanda Nikolayı görən olubmu, bunu bir şeylə isbat etmək olmazmı?

Razumixin narazı halda:

– Məsələ də elə burasındadır ki, onu heç kəs görməmişdir, – deyər cavab verdi, – məsələnin elə pis cəhəti də budur. Hətta Koxla Pestryakov yuxarı qalxanda da onu görməmişlər, – hərçənd indi onların verdiyi şəhadətin elə bir əhəmiyyəti yoxdur. Onlar deyir ki: “Gördük otağın qapısı açıqdır, dedik ki, yəqin orada işləyirlər, ancaq onun qabağından keçəndə buna əhəmiyyət vermədik, bu zaman orada adam olub-olmadığı yaxşı yadımızda deyil”.

– Bəli!.. Deməli, rəngsazları təmizə çıxarmaq üçün bircə dəlil budur ki, onlar bir-birlərini yumruqlayırmışlar, qəhqəhə ilə gülürmüşlər. Tutaq ki, bundan daha tutarlı bir dəlil yoxdur, ancaq...

İndi icazə ver: sən özün bütün bu şeyləri necə izah edirsən? Əgər Nikolay doğrudan da sırğanı orada tapıbsa, – necə ki, özü deyir, – onda sən bunu nə ilə izah edirsən?

– Nə ilə izah edirəm? Burada axı izah ediləsi bir şey yoxdur: məsələ aydındır! Hər halda işi açmaq üçün hansı yolla getmək lazım olduğu aydındır və isbat olunmuşdur, bunu da ancaq sırğa qutusu isbat etmişdir. Bu sırğa qutusu əsil qatilin əlindən düşüb qalmışdır. Kox və Pestryakov qapını döyəndə qatil yuxarıda imiş, qapını bağlayıb içəridə oturubmuş. Kox səfehlik edib aşağı düşmüşdür; bu zaman qatil də içəridən çıxıb aşağı qaçmışdır, çünki onun başqa əlacı yox imiş, onda ki, Dmitri ilə Nikolay işlədikləri otaqdan çıxıb qaçmışdır, bax, o zaman qatil pilləkəndə Koxdan, Pestryakovdan, dalandardan gizlənmək üçün həmin boş otağa girib qapının dalında durmuşdur, dalanda və o biri adamlar otağın qabağından keçib, ta ayaq səsləri kəsilənə qədər orada durub gözləmişdir, sonra da sakitcə aşağı enmişdir: bu da o anda olmuş ki, Dmitri ilə Nikolay küçəyə qaçmışlar, hamı da dağılıb getmişdir, darvazanın qabağında heç kəs olmamışdır. Bəlkə də onu görüblər, ancaq əhəmiyyət verməyiblər, bu evə gəlib-gedən azmı olur! Sırğa qutusu isə, o, qapının dalında duranda, cibindən düşmüşdür, bunu da heç duymamışdır, çünki bu zaman belə şeylər heç onun yadına düşmürmüş. Sırğa qutusu onun mütləq orada durduğunu aydınca sübut edir. Bax, bütün məsələ bundan ibarətdir!

– Qəribədir! Yox, qardaş, bu çox qəribədir! Qəribədən də qəribədir!

– Niyə axı, niyə?

– Ona görə ki, bunlar hamısı çox müvəffəqiyyətlə başa gəlmişdir... qurulmuşdur... lap teatrda olan kimi.

Razumixin ucadan:

– E-eh!.. – deyib səsləndi, lakin bu anda qapı açıldı, buradakı adamların heç birinin tanımadığı bir şəxs içəri girdi.

V

Bu, orta yaşlı, həddindən artıq ciddi, görkəmli bir adamdı, üzündəki ifadədən ehtiyatlı, başqalarına ikrah edən bir adam olduğu görünürdü. O, qapı ağzında durub təəccübünü gizlətmədən, təhqirənə ətrafına baxdı, sanki gözləri ilə deyirdi: “Mən hara gəliş çıxışam?”

O şübhə ilə, guya qorxduğunu, hətta az qala təhqir olunduğunu bildirən süni bir əda ilə Raskolnikovun alçaq tavanlı, dar “gəmi kayutasını” gözdən keçirtirdi. Sonra eyni təəccüblə gözlərini saçı pırtlaşmış, əl-üzü yuyulmamış, balaca çirkli bir divanda uzanıb qalmış Raskolnikova zillədi, o da içəri girən adama tərپənmədən baxırdı. Sonra gələn adam, yenə də ağır-ağır, Razumixinə baxdı: Razumixinin də saçı qarışmışdı, üzü qırxılmamışdı, üst-başı tör-töküntü idi. Razumixin də heç qımıldanmadan, sualedici bir nəzərlə, dik-dik, düz onun gözlərinə baxırdı. Bu gərgin vəziyyət çox davam etmədi, nəhayət, bir balaca səhnə dəyişikliyi əmələ gəldi, – bunun elə də olacağı gözlənilirdi. İçəri girən cənab, görünür, bəzi möhkəm dəlillərə əsasən başa düşmüşdü ki, bu “gəmi kayutası”nda həddindən artıq bir ciddiyyətlə, mübaligəli bir əda ilə heç bir şey etmək olmaz, buna görə də bir az yumşaldı, Zosimova sarı dönüb, verdiyi sualın hər kəlməsini, hər hecasını aydınca söyləyə-söyləyə, bir az ciddi olsa da, nəzakətlə soruşdu:

– Rodion Romanoviç Raskolnikov, cənab tələbə, ya sabiq tələbə – kimdir?

Zosimov ağır-ağır tərپəndi, bəlkə də o içəri girən cənabın sualına cavab verəcəkdə, lakin Razumixin, sual ona aid olmasa da dərhal dönüb dedi:

– Odur, divanda uzanmışdır! Sizə nə lazımdır?

Təklifsiz bir halda söylənilən bu – “sizə nə lazımdır” sözü təşəxxüslü cənaba yaman toxundu, o, hətta az qaldı Razumixinə sarı dönsün, lakin tez özünü saxlayaraq yenə də üzünü Zosimova sarı çevirdi.

Zosimov başı ilə xəstəyə işarə edərək:

–Odey, Raskolnikov – deyib əsnədi, bu zaman ağzını həddindən çox açdı və onu bu vəziyyətdə xeyli saxladı. Sonra əlini ağır-ağır jiletinin cibinə apardı, cibindən çox iri, qabarıq, qapalı qızıl saat çıxartdı, saatin qapağını açdı, baxdı, yenə də ağır-ağır, tənбəl-tənбəl onu cibinə qoydu.

Raskolnikov bayaqdan бəri arxası üstдə kirmişcə uzanmışdı və içəri girən adama, fikirsiz də olsa inadla baxırdı. İndi o, maraqla baxdığı divar kağızındaki çiçəkdən üzünü çevirmişdi: бənizi ağappaqdı, üzündə бөyük bir iztirab ifadə olunurdu, sanki onun üzərində indicə ağır bir cərrahiyyə əməliyyatı aparılmışdı, ya da ona бөyük bir

əzab və işgəncə verilmişdi, lakin içəri girən cənab əvvəl onda get-gedə daha artıq bir maraq oyatdı, sonra onu heyrətə gətirdi, daha sonra şübhələndirdi və hətta elə bil onu qorxutdu. Amma Zosimov onu göstərüb deyəndə ki, “Odey Raskolnikov” – o birdən, sanki sıçrayaraq, cəld qalxıb yatağında oturdu, az qala lap meydan oxuyucu bir ifadə ilə, ancaq qırıq-qırıq və zəif bir səslə dedi:

– Hə! Raskolnikov mənəm! Sizə nə lazımdır?

Gələn adam diqqətlə ona baxaraq, nüfuzedici bir əda ilə dedi:

– Pyotr Petroviç Lujin. Mən tamamilə bu ümiddəyəm ki, mənim adım sizə çox naməlum deyildir.

Lakin Raskolnikov tamamilə ayrı bir şey gözləyirdi; belə bir cavabı eşidəndə mənasız bir nəzərlə dalğın-dalğın ona baxdı və heç bir söz demədi, sanki Pyotr Petroviçin adını o birinci dəfə eşidirdi.

Pyotr Petroviç bir qədər özünü pis hiss edərək soruşdu:

– Yoxsa siz indiyə qədər heç bir məlumat almamısınız?

Raskolnikov buna cavab olaraq yavaş-yavaş yerində uzandı, qollarını başının altına qoyaraq tavana baxmağa başladı. Lujinin üzündə kədərli bir ifadə göründü. Zosimovla Razumixin daha böyük bir maraqla ona baxmağa başladılar və görünür, o axırda utandı.

Pyotr Petroviç dili dolaşa-dolaşa dedi:

– Mən elə güman edirdim, mən elə hesab edirdim ki, sizə göndərilən məktub, özü də on gündən çoxdur, hətta az qala iki həftədir ki...

Razumixin birdən onun sözünü kəsdi:

– Bura baxın, niyə axı qapının ağzında elə dayanıb durmusunuz? Əgər deməli, bir sözünüz varsa – onda oturun, sizin ikiniz üçün, Nastasya ilə bir yerdə, ora darlıq edir. Nastyuşka, çəkil, qoy keçsin! Gəlin, bu da stul, bura gəlin! Əşi, keçin də!

Razumixin öz stulunu stoldan bir az kənara çəkdi, stola öz dizləri arasında azca yer elədi, bir az gərgin vəziyyətdə oturub, gözlədi ki, qonaq bu balaca aralıqdan keçsin. Razumixin bu sözü elə bir vaxtda demişdi ki, Lujin onun təklifini rədd edə bilməzdi. O, tələsə-tələsə ayağı dolaşa-dolaşa o dar aralıqdan keçdi. Stula çatıb oturdu, diqqətlə Razumixinə baxdı.

Razumixin birdən ehtiyatsız bir halda:

– Siz hər halda utanmayın, – dedi. – Rodya beş gündür ki, xəstədir, üç gün sayıqladı, indi ayılıb, hətta iştahla çörək də yedi. Bax, bu oturan

onun həkimidir, indicə ona baxıb, mən də Rodyanın yoldaşayam, mən də əvvəllər tələbə olmuşam, indi onun qulluğunu edirəm; bizim haqqımızda başqa fikirdə olmayın, özü də sıxılmayın, sözlünüzdə davam edin, deyin görək sizə nə lazımdır.

– Təşəkkür edirəm. – Sonra o Zosimova dedi: – Mən burada olmağım və söhbətimlə xəstəni narahat etmirəm ki?

Zosimov ağır-ağır:

– Y-yox; hətta onu məşğul da edə bilərsiniz, – deyib yenə də əsnədi.

Razumixin sözünə davam etdi:

– Çoxdan onun huşu üstündədir, lap səhərdən! – Onun təklifsiz hərəkəti o qədər səmimi və sadə idi ki, Pyotr Petroviç fikirləşərək ürəklənməyə başladı, bəlkə də bu qismən ona görə idi, bu səfil və sırtıq adam fürsət tapıb tələbə olduğunu bildirmişdi.

Pyotr Petroviç:

– Sizin ananız... – deyərək sözə başladı.

Razumixin bərkdən dedi.

– Bəli!..

Pyotr Petroviç sualedici bir nəzərlə ona baxdı.

– Eybi yoxdur, bunu mən elə-belə dedim; gedin qabağa...

Pyotr Petroviç çiyinlərini dartdı.

– ... Sizin ananız hələ mən onların yanında olanda sizə məktub yazmağa başlamışdı. Bura gələndən sonra mən qəsdən bir neçə gün sizin yanınıza gəlmədim ki, lap əmin olum ki, siz hər şeydən xəbərdarsınız; lakin indi, təəssüf ki...

Raskolnikov böyük bir səbirsizliklə acıqlı-acıqlı dedi:

– Bilirəm, bilirəm! O sizsiniz? Nişanlı? Bəli, bilirəm! Daha bəsdir!

Pyotr Petroviç lap incidi, ancaq dinmədi. O çox tələsirdi ki, bunun nə demək olduğunu başa düşsün.

Cavab verərkən bir az ona sarı dönmüş Raskolnikov yenə də diqqətlə, xüsusi bir maraqla ona baxmağa başladı, elə bil ki, bayaq ona lazımınca baxa bilməmişdi, ya da onda olan yeni bir şey onu heyrətə salmışdı: hətta bunun üçün başını da balıqdan qaldırdı. Doğrudan da Pyotr Petroviçin ümumi görünüşündə elə bil ki, adamı heyrətə salan, xüsusi bir cəhət vardı: bu cəhət də – indicə ona kobud bir şəkildə verilən “nişanlı” adının sanki düzgün olması idi. Əvvəla, bir şey aydın görünür və həddindən artıq gözə çarpırdı: Pyotr Petroviç bir neçə günlüyə Peterburqa gəlməsindən istifadə etməyə bərk tələsmişdir:

istəmişdir ki, nişanlısı gələne kimi imkan tapıb bəzənsin, özünə bəzək-düzək versin; bu isə yol veriləcək çox eyibsiz bir şeydi. Hətta Pyotr Petroviçin həddindən artıq özündən razı qalıb təşəxxüs göstərməsini, özündə yaxşılığa doğru əmələ gələn xoş dəyişikliyi dərk etməsini – belə bir hadisə üçün – bəlkə də onu bağışlamaq olardı, çünki o nişanlı idi. Onun bütün paltarları dərzidən təzəcə alınmışdı, hamısı da yaxşı idi, lakin yaxşı olmayan bircə bu idi ki, onun bütün paltarları çox təzə idi, bu təzəliyi ilə də Pyotr Petroviçin məqsədini həddindən artıq ifşa edirdi. Hətta təzəcə, şıq, girdə şlyapası onun bu məqsədini açıb göstərirdi: Pyotr Petroviç şlyapası ilə çox hörmətlə rəftar edirdi, onu çox ehtiyatla əlində tuturdu. Onun, açıq-bənövşəyi, çox gözəl, həm də xalis Juvenyov əlcəyi də buna dəlalət edirdi, – elə bircə ona görə ki, bu əlcəyi ələ geymirdilər, bayır-bacağa çıxanda, rəsmi bir yerə gedəndə əldə tuturdular. Pyotr Petroviçin paltarında açığa çalan və gəncliyə xas olan rənglər üstünlük təşkil edirdi. Onun əynində açıq-qəhvəyi çalan qəşəng bir yay pencəyi, açıq rəngli yüngül şalvar, o cür də jilet, təzəcə alınmış və nəfis alt paltarları, boynunda isə – çəhrayı zolaqlı, çox yüngül batist qalstuk vardı; ən yaxşısı da bu idi ki, bütün bu şeylər Pyotr Petroviçə yaraşır. Onun üzü çox tərəvətli, hətta qəşəng idi, bunsuz da üzdən o öz yaşından kiçik görünürdü (onun qırx beş yaşı vardı). Qara bakenbardları, iki katlet kimi, sifətini hər iki tərəfdən xoş bir halda bəzəyir, təmiz qırılmış, işıldayan çənəsinə yaxın yerdə, çox qəşəng bir halda sıxlaşırdı. Hətta təzəcə dən düşmüş, dəlləkxanada daranaraq burdurulmuş saçı da onun bu vəziyyətində heç də gülünc görünürdü, ya da ona axmaqcasına bir görünüş vermirdi; axı saçın burdurulması adama həmişə belə bir görünüş verir, çünki bu zaman adamın üzünü nikaha gedən alman üzünə oxşayır. Əgər çox qəşəng və abırlı olan bu üzə doğrudan da xoşa gəlməyən, adam özündən ikrah etdirən bir şey vardısı – bunun səbəbi bir başqa idi. Ras-kolnikov təklifsiz bir halda cənab Lujinə baxaraq ədavətlə gülümsədi, yenə başını balısa qoyaraq, bayaqki kimi, tavana baxmağa başladı.

Lakin cənab Lujin özünü möhkəm saxlayırdı, sanki o müəyyən vaxta qədər bütün bu qərribə şeylərə əhəmiyyət verməməyi qəti etmişdi.

O, çox çətinliklə sükutu pozaraq yenə də sözə başladı:

– Sizi bu vəziyyətdə görməyimə çox-çox təəssüf edirəm. Sizin kefsiz olduğunuzu bilsəydim, daha əvvəldən gələrdim. Ancaq, bilir-sinizmi, iş çoxdur... Bir də ki, senatda, vəkillik məsələsi sahəsində çox

mühüm bir işim vardı. Hələ sizin özünüzün hiss etdiyiniz işi demirəm! Sizinkilərin, yəni ananızla, bacınızın gəlməsini hər saat gözləyirəm.

Raskolnikov yerində tərənərək nəsə demək istədi; onun üzündə bir az həyəcan görünürdü. Pyotr Petroviç dayanıb gözlədi, lakin heç kəsin danışmadığını görüb sözünə davam etdi:

– Hər saat gözləyirəm. Onlar üçün hələlik bir mənzil də tapmışam...

Raskolnikov zəif bir səslə soruşdu:

– Harada?

– Buradan çox da elə uzaqda deyil: Bakaleyevin evində...

Razumixin onun sözünü kəsdi:

– Bu Voznesenskidedir; ikimərtəbəli, nömrəli evdir; tacir Yuşinin əlindədir; getmişəm.

– Bəli, nömrəlidir...

– Yamanca pis evdir; çirk, üfunət, özü də ki, şübhəli yerdir; cürbəcür əhvalatlar olub; orada kimlər yaşayır!.. Bir qalmaqal olmuşdu, – mən də bundan ötrü ora getmişdim. Ancaq ucuzdur.

Pyotr Petroviç bu sözdən narahat olaraq dedi:

– Mən, əlbəttə, bu qədər məlumat toplaya bilməzdim, çünki özüm də burada təzəyəm. Ancaq burası var ki, mənim tutduğum iki otaq çox təmiz otaqdır, çox təmiz! Bir də ki, bunu mən çox qısa müddətə tutmuşam... – Raskolnikova tərəf dönərək əlavə etdi: – Mən əsil bizə lazım olacaq mənzilin də yerini eləmişəm, bu saat onu sahmana salırlar; hələlik elə özüm də birtəhər nömrədə qalırım; buradan iki addım olar, xanım Lippevexzelgildədir. Andrey Semyonviç Lebezyatnikov deyilən cavan bir dostum var – onların mənzilində Bakaleyevin evini mənə nişan verən də odur...

Raskolnikov nəyi isə xatırlayırmış kimi yavaş-yavaş dedi:

– Lebezyatnikovun?

– Bəli, Andrey Semyonoviç Lebezyatnikov, nazirlikdə qulluq edir.

Tanıyırsınızmı?

Raskolnikov:

– Bəli... yox... – deyər cavab verdi.

– Bağışlayın, sizin sualınızdan mən belə başa düşdüm. Mən vaxtilə onun qəyyumu olmuşam... çox sevimli bir cavandır... özü də hadisələri izləyəndir... Mən cavanlara rast gələndə sevinirəm: adam onlardan təzə şeylər öyrənir.

Pyotr Petroviç orada olanların hamısını gözdən keçirdi.

Razumixin:

– Yəni nə barədə? – deyə soruşdu.

– Çox ciddi məsələlər barəsində, yəni ki, işin lap mahiyyəti barəsində... Bilirsinizmi, mən on il Peterburqda yaşamışam. Bizdə olan bütün bu yeniliklər, islahatlar, ideyalar gəlib əyalətdə bizə də çatmışdır; lakin bunların hamısını daha aydın görmək üçün Peterburqda olmaq lazımdır. Bəli, mən də bu fikirdəyəm ki, bizim yeni nəsli müşahidə etməklə daha çox şey görmək və bilmək olar. Etiraf edirəm: sevindim ki...

– Niyə axı?

– Sizin sualınız çox genişdir. Mən səhv edə bilərəm, lakin, mənə elə gəlir ki, yeni nəsildə daha çox aydın fikirlər, necə deməli, daha çox tənqid var; daha çox işgüzarlıq var...

Zosimov ağızucu dedi:

– Bu doğrudur.

Razumixin sözə qarışdı:

– Yalan deyirsən, işgüzarlıq-zad yoxdur! İşgüzarlıq çox çətin əldə edilir, göydən havayıcı düşmür. Biz az qala yüz ildir ki, hər bir işdən yadırgamışıq... – O, Pyotr Petroviçə sarı dönərək sözünə davam etdi: – Bizim içərimizdə ideyalar dolaşır, yaxşılıq etmək arzusu da var – uşaqcasına da olsa. Hətta hədsiz dərəcədə dələduz, rəzil adamlar əmələ gəlsə də, hər halda düzlük də tapılır, amma işgüzarlıq yoxdur! İşgüzarlıq ceyran dalına çıxıb!

Pyotr Petroviç:

– Sizinlə razılaşmıram, – deyərək etiraz etdi, bu etiraz, görünür, ona ləzzət verirdi. – Əlbəttə, məftuniyyət, düzgün olmayan şeylər vardır, lakin güzəştə getmək də lazımdır. Məftuniyyət – işə olan qızğınlığa, həm də işin cərəyan etdiyi xarici şəraitin düzgün olmadığına dəlalət edir. Əgər az iş görülmüşsə, axı vaxt da az olmuşdur. Mən imkanlardan danışmıram. Mənim şəxsi nöqtəyi-nəzərimə görə, əgər bilmək istəyirsinizsə, hətta bəzi işlər görülmüşdür də: yeni, xeyirli fikirlər, əvvəlki xəyali və romantik əsərlərin əvəzinə bəzi yeni xeyirli əsərlər yayılmışdır, ədəbiyyat daha yetkin bir şəkil alır, bir çox zərərli fikirlər tamamilə məhv edilmiş və ələ salınmışdır... Bir sözlə, biz özümüzü qəti surətdə keçmişdən ayırmışıq, bu isə, mənə, bir işdir...

Birdən Raskolnikov dedi:

– Ay deyir ha! Özünü təqdim edir!

– Nə? – deyə Pyotr Petroviç sözü eşitməyib soruşdu.

Lakin cavab almadı.

Zosimov tələsik dedi:

– Bunun hamısı doğrudur.

Pyotr Petroviç xoş bir nəzərlə Zosimova baxaraq sözüünə davam etdi:

– Elə deyilmi? – Sonra Razumixinə sarı döndü, ancaq bu dəfə bir qədər təntənə və üstünlüklə sözüünə davam etdi, hətta az qaldı ki, “cavan oğlan” sözünü də əlavə etsin: – Razılışın ki, heç olmasa elm və iqtisadi həqiqət naminə böyük bir müvəffəqiyyət, ya da indi deyildiyi kimi, tərəqqi vardır...

– Ümumi sözlər!

Pyotr Petroviç, bəlkə də bir az tələsərək, sözüünə davam etdi:

– Xeyr, ümumi sözlər deyil. Məsələn, əgər mənə bu vaxta qədər deyirdilərsə “sev”, mən də sevirdimsə – bundan nə çıxırdı? Bundan o çıxırdı ki, mən əynimdəki çuxamı iki yerə bölürdüm, onu yaxın bir adamla bölüşürdüm, biz ikimiz də yarı çılpaq qalırdıq, bu rusca deyilən bir atalar sözüünə oxşayır: “Bir neçə dovşanın dalınca birdən qaçarsan – heç birinə də çatmazsan”. Amma elm deyir: hamıdan əvvəl yalnız özünü sev, çünki dünyada hər şey şəxsi mənfəət üzərində qurulmuşdur. Yalnız öz-özünü seversən – onda öz işlərini də yaxşı düzəldərsən, əynindəki çuxan da bütöv qalar. İqtisadi həqiqət əlavə edir, cəmiyyətdə yaxşı qurulmuş xüsusi iş, yəni ki, bütöv çuxa nə qədər çoxsa – onda həmin cəmiyyətin möhkəm əsası çoxdur, ümumi iş də o cəmiyyətdə daha çox düzələr. Deməli, mən ancaq və ancaq özüm üçün əldə edirəm, işi də elə aparıram ki, mənə yaxın olan adam da bir neçə daha cırıq çuxa əldə etsin, bunu da xüsusi, şəxsi bir səxavət nəticəsində deyil, ümumi tərəqqi üçün edirəm. Bu adi bir fikirdir, lakin, bədbəxtlikdən, bu fikir uzun zaman ağıla gəlməmiş, vəcd və xəyalpərəstlik onu kölgədə buraxmışdır, əslində çox da zirəklik lazım deyil ki, anlayasan...

Razumixin onun sözünü sərt kəsdi:

– Bağışlayın, mən də zirək deyiləm, ona görə də bu söhbəti kəsək. Mən öz sözümü müəyyən məqsəd üçün demişdim. Bütün bu öz-özünü əyləndirmək üçün edilən gəvəzəlik, bu susmaq bilməyən, ardı-arası kəsilməyən ümumi sözlər, eyni şeylərin təkrar olunması tam üç ildir mənim zəhləmi elə töküüb ki, vallah, nəinki özüm, başqaları bunları,

mənim yanımda danışanda qızarıram. Siz, əlbəttə, tələsib öz biliyinizi göstərmək istəyirdiniz, bu bağlıslanan bir şeydir, mən də bunun üçün sizi məzəmmət etmirəm. Mən ancaq bilmək istəyirdim ki, siz kim-siniz; çünki, bilirsinizmi, axır vaxtda bu ümumi məsələyə o qədər cür-bəcür peşəkarlar əl atmışlar və bu əl atdıqları şeyləri öz xeyirləri üçün o qədər təhrif etmişlər ki, hər işi murdarlamışlar. Yaxşı, daha bəsdir!

Cənab Lujin böyük bir ləyaqət və təşəxxüslə sözünə davam etdi:

– Hörmətli cənab, siz belə açıqca bir təklifsizliklə olmaya demək istəyirsiniz ki, mən də...

Razumixin:

– Xeyr, xeyr, əfv edin... Mən heç belə şeyi deyərəmmi!.. Yaxşı, daha bəsdir! – deyərək onun sözünü ağızında qoydu, sərt hərəkətlə dönüb, Zosimovla bayaqkı söhbətə başladı.

Pyotr Petroviç verilən izahata dərhal inanmaq üçün kifayət qədər ağıllı idi. O, belə bir qərara gəldi ki, iki dəqiqədən sonra çıxıb getsin.

Sonra Raskolnikova sarı dönüb dedi:

– Mən əminəm ki, bizim indi başlanan bu tanışlığımız – siz sağalandan sonra, həm də sizə məlum olan səbəblərə görə – daha da möhkəmlənəcəkdir... Xüsusilə sizə sağlamlıq arzu edirəm...

Raskolnikov heç üzünü də çevirmədi. Pyotr Petroviç stuldan qalxmağa başladı.

Zosimov qətiyyətlə deyirdi:

– Mütləq girov qoyan öldürmüşdür!

Razumixin də onun sözünə qüvvət verdi:

– Mütləq! Porfiri öz fikrini açıb söyləmir, amma girov qoyanları istintaq edir.

Raskolnikov bərkdən soruşdu:

– Girov qoyanları istintaq edir?

– Hə, necə?

– Heç.

Zosimov soruşdu.

– Bu girov qoyanları o, haradan tapır?

– Onlardan bəzisinin adını Kox deyib, bəzilərinin adı şeyləri bükülən kağızın üstünə yazılmışdır, bəziləri də eşidən kimi özü gəlib...

– Amma bu haramzada, görünür çox diribaş, təcrübəli bir adam-mış! Cəsarətə bir bax! Qətiyyətə bir bax!..

Razumixin onun sözünü kəsdi:

– Elə iş də burasındadır ki, o adamda bunların heç biri yoxdur! Sizin hamınızı azdıran da budur. Amma mən deyirəm: o adam nə diri-başmış, nə təcrübəli, yəqin bu, onun ilk addımı imiş! Hər şeyi nəzərə alan mahir bir dələduzu götür – onda tamamilə başqa cür olardı. Amma təcrübəsiz bir adamı götür – onda belə olar: ancaq təsadüf onu bəladan qurtarmışdır; təsadüf hər nə desən eləyə bilər! Bəlkə də onun qabağına heç bir əngəl çıxmamışdır. Gördüyü işə bir bax! On manatlıq, iyirmi manatlıq şeyləri götürür, onları ciblərinə doldurur, arvad sandığına pal-paltarı eşələyir; amma kamoda baxmır: kamodun üst gözündə mücrünün içində biletlərdən başqa, nəqd min beş yüz manat pul tapdılar! O heç qarət etməyi də bacarmamışdır; bacardığı ancaq adam öldürmək olmuşdur! Bu onun ilk addımıdır, sənə deyirəm, ilk addımıdır! Özünü itirmişdir! Hər şeyi nəzərə almaqla deyil, təsadüflə işin içindən çıxmışdır!

Pyotr Petroviç Zosimova sarı dönərək sözə qarışdı:

– Siz deyəsən məmur arvadı olan qarının öldürülməsindən danışırınsınız? O ayaq üstdə durub şlyapasını və əlcəyini əlində tutmuşdu, istəyirdi ki, getməmişdən əvvəl yenə də bir neçə ağıllı söz desin.

Görünür, o yaxşı bir təsir bağılamağa çalışırdı, lakin şöhrət düşkünlüyü ağılına üstün gəlirdi.

– Bəli. Siz öunu eşitmişiniz?

– Əlbəttə, eşitmişəm, qonşuluqda olub...

– Xeyr, müfəssəl bilmirəm; lakin məni bu məsələ ilə əlaqədar olaraq başqa bir məsələ maraqlandırır, – bu böyük bir məsələdir. Son beş ildə aşağı sinif içərisində cinayətin artması, hər yerdə ara vermədən soyğunçuluq və yanğın olması məni təəccübləndirmir, – bu öz yerində, mənim üçün ən təəccüblü şey budur ki, ali siniflər içərisində də cinayət eynən bu cür, bununla məvazi olaraq artır... Bir yanda eşidirəm ki, əvvəllər tələbə olmuş birisi yol kəsib, poçtu soymuşdur; bir yanda, ictimai vəziyyətlərinə görə qabaqcıl olan adamlar qəlp pul kəsirlər; orada, Moskvada, son lotereya-istiqrax biletləri qayıran bir dəstə adam tuturlar – bunların da içərisində başlıca iştirak edənlərdən biri – dünya tarixi lektorudur; o yanda, yenə ali siniflər içərisində, pul və əsrarəngiz şeylər üstündə bizim xaricdə olan katibi öldürürlər... Əgər indi bu sələmçi qarı da ali cəmiyyət içərisindən çıxan bir adam tərəfindən öldürülmüşsə, – çünki mujiklər gətirib qızıl şeyləri girov

qoymurlar, – onda bizim cəmiyyətin mədəni hissəsinin bu pozğunluğunu nə ilə izah etmək olar?

Zosimov yerindən dilləndi:

– İqtisadi dəyişikliklər çoxdur.

Razumixin onun sözünü kəsdi:

– Nə ilə izah etmək olar? Bizim həddindən artıq işgüzar olmamağımızla ki, bu bizdə kök salmışdır, – ancaq bununla izah etmək olar!

– Necə yəni?

– Yaxşı, Moskvada sizin dediyiniz o lektor ona verilən suala necə cavab vermişdir? Ona belə sual vermişlər: siz niyə qəlp istiqraz kəsirdiniz? O da demişdir ki, “hərə bir yolla varlanır; mən də istəyirdim ki, tez varlanım”. Onun söylədiyi sözlər eynən yadımda müftəcə, zəhmətsiz tez varlanım! Öyrənilər ki, hazırda nazir olsunlar, özgələrinin boynunda gəzsinlər, çeynənmiş yəsinlər! Vaxt gəlib çatmışdır, yerindən qalxan özünü meydana atır, öz fikrini söyləyir...

– Bəs əxlaq? Qayda-qanun?

Həç gözlənilmədən Raskolnikov sözə qarışdı:

– Axı siz nə demək istəyirsiniz? Sizin nəzəriyyəncə olub da!

– Necə yəni mənim nəzəriyyəmcə?

– İndicə vəz etdiklərinizi axıra qədər davam etdirin – onda belə çıxacaq ki, insanları kəsmək olar...

Lujin həyəcanla dedi:

– Canım bu nə sözdür!

Zosimov dilləndi:

– Yox, bu belə deyil!

Raskolnikovun rəngi qaçmışdı; üst dodağı titrəyir, o çətinliklə nəfəs alırdı.

Lujin təkəbbürlə:

– Hər şeyin bir dərəcəsi var! – dedi. İqtisadi ideya başqalarını öldürməyə dəvət etmək deyil, əgər belə bir şey fərz edilsə...

Raskolnikov acığından səsi əsə-əsə yenə də Lujinin sözünü kəsdi; onun səsinə duyulurdu ki, bu adamı təhqir etdiyinə sevinir.

– Doğrudurmu ki, siz evlənmək istədiyiniz qızın razılığını alanda... elə o saat ona demisiz ki... mən ən çox ona sevinirəm ki, siz çox kasıb qızsınız... çünki kasıb qız almaq əlverişlidir... ona görə əlverişlidir ki, sonra onun üstündə ağılıq etmək olar... mən sənə böyük mərhəmət göstərmişəm – deyib onu töhmətləndirmək olar?

Lujin qıpqırmızı qızararaq özünü itirdi. Hiddətlə əsəbi halda bərkdən dedi:

– Hörmətli cənab! Hörmətli cənab!.. Mənim sözümlə belə təhrif etmək niyə? Məni bağışlayın, ancaq sizə deməliyəm ki, sizə çatan, daha doğrusu, sizə çatdırılan şeylərin zərrə qədər sağlam bir əsası yoxdur; mən... bilirəm bu oxu kim atıb... sözün qıyası, sözün qıyası, bu sizin ananızdır... Bunsuz da o, nə qədər gözəl keyfiyyətlərə malik olsa da, fikirlərində bir qədər məftuniyyət və romantik cəhətlər olduğunu mənə göstərdi... Lakin mənim fikirlərimi belə təhrif edilmiş halda başa düşəcəyini və onu başqasına belə bir şəkildə çatdıracağını heç ağıma da gətirməzdim... Və nəhayət... nəhayət...

Raskolnikov başını balıqdan qaldırdı, gözləri parıldaya-parıldaya düz onun sifətinə baxaraq ucadan dedi:

– Bilirsiniz nə var? Bilirsiniz nə var?

– Nə var?

Lujinin incidiyi üzündən bilinirdi: o meydan oxuyurcasına dayanıb, Raskolnikovun nə deyəcəyini gözləyirdi. Sükut bir neçə saniyə davam etdi.

– Siz bir də... mənim anam haqqında... bircə kəlmə də söz de-səniz... sizi bu pilləkəndən təpəsi üstə aşağı ataram!

Razumixin:

– Sənə nə olub? – deyə çığırdı.

– Hə, demək məsələ belə oldu! – Lujinin rəngi qaçdı, o dodağını dişlədi, var qüvvəsilə özünü saxlasa da, nəfəsi tutula-tutula, sözləri ara verə-verə söyləyərək, sözünə davam etdi: – Qulaq asın, cənab, bayaq mən, elə ilk addımdan, sizin mənə qarşı ədavətli olduğunuzu hiss etmişdim, amma qəsdən burada qaldım ki, daha çox şey öyrənirəm. Mən xəstə bir adama, həm də qohuma çox şeyi əfv edə bilərdim, lakin indi... sizə qətiyyənlə heç bir şey əfv etməyəcəyəm...

Raskolnikov bərkdən dedi:

– Mən xəstə deyiləm!

– Daha pis...

– Cəhənnəm olun buradan!

Lakin Lujin o deməmişdən də, sözünü tamamlamadan, yenə stolla stulların arasından keçib getdi. Razumixin bu dəfə ayağa qalxıb ona yol verdi. Zosimov çoxdan ona xəstəni rahat buraxması üçün, başı ilə işarə edirdi. Lujin heç kəsə, hətta Zosimova da, təzim etməyərək,

otaqdan çıxdı; belini əyərək qapıdan çıxanda, ehtiyat üçün şlyapasını çiyini bərabərində qaldırdı. Hətta bu zaman Lujinin əyilmiş beli, elə bil ki, onun buradan böyük bir təhqir hissilə getdiyini ifadə edirdi.

Razumixin Raskolnikovun bu hərəkətlərindən narazı qalaraq, başını yelləyə-yelləyə:

– Bu nədir, – dedi, – adamlar da belə rəftar edərlər?

Raskolnikov özündən çıxaraq ucadan dedi:

– Çıxın gedin, hamınız çıxın gedin! Çıxıb gedəcəksinizmi, ay zalımlar? Mən sizdən qorxmuram! Mən indi heç kəsdən qorxmuram, heç kəsdən! Rədd olun buradan! Mən tək qalmaq istəyirəm, tək, tək, tək!

Zosimov Razumixinə başı ilə işarə edərək:

– Gedək! – dedi.

– Canım, bunu belə qoyub getmək olar:

Zosimov:

– Gedək! – deyə təkidlə təkrar etdi. Özü də otaqdan çıxdı.

Razumixin fikirləşib onun ardınca yüyürdü.

Zosimov pilləkəndə ona dedi:

– Onun sözünə qulaq asmasaydıq daha pis olardı. Əsəbiləşdirmək olmaz...

– Ona nə olub?

– Əlverişli bir təkan olsaydı – bax, bu yaxşı olardı. Bayaq o qüvvəyə gəlmişdi... Bilirsən, onun fikrində nəşə var! Nəşə durğun, əzabverici bir şey... Mən bundan çox qorxuram! Çox!

– Bəlkə onun fikrincə olan bu cənabdır – Pyotr Petroviç! Danışığından görünür ki, bu adam onun bacısı ilə evlənəcək... Rodya azarlayandan lap bir gün qabaq bu barədə məktub alıb...

– Hə; heç birmirəm o haradan gəlib çıxdı! Bəlkə də bütün işləri korladı... Gördünmü, o, hər şeyə laqeyd idi, heç danışmırdı; ancaq bircə şeyə laqeyd deyildi, bundan söhbət düşəndə özündən çıxırdı: bu da o qarının öldürülməsidir...

Razumixin onun sözünə qüvvət verərək dedi:

– Hə, hə, lap yaxşı gördüm! Bununla maraqlanırsan, bundan qorxur. Onu, azarladığı gün, polis idarəsində, nəzarətçinin yanında qorxudublar, o özündən gedib...

– Sən bunu axşam mənə müfəssəl danışarsan, mən də sənə sonra bəzi şeylər deyərəm. O, mənə çox maraqlandırır! Yarım saatdan sonra gəlib dəyəcəyəm... Hər halda iltihab olmayacaq.

– Çox sağ ol! Mən də Paşenkanın yanında gözlərəm, Nastasyanın vasitəsilə ondan xəbər tutaram...

Raskolnikov tək qalandan sonra səbirsizliklə və kədərlə Nastasyaya baxırdı, lakin o hələ getmirdi.

– İndi sən nə içəcəksən? – deyə o soruşdu.

– Sonra içərəm! İndi yatmaq istəyirəm! Çıx get...

Raskolnikov əsəbi hərəkətlə divara sarı döndü. Nastasya otaqdan çıxdı.

VI

O, çıxan kimi Raskolnikov yerindən qalxıb qapının cəftəsini vurdu. Razumixinin gətirib açdığı, sonra yenə bağladığı düyünçəni açdı, geyinməyə başladı. Çox qərribədir: o elə bil ki, birdən tamam sakitləşmişdi: nə mənasız–mənasız sayıqlayır, nə də həyəcana düşüb qorxurdu. Bu birdən–birə əmələ gələn qərribə bir sakitliyin ilk dəqiqəsi idi. O düzgün və aydın hərəkət edirdi; onun hərəkətlərində möhkəm bir məqsəd duyulurdu. Mızıldayaraq öz–özünə deyirdi: “Elə bu gün... elə bu gün...” O, hələ zəif olduğunu başa düşürdü, lakin sakitliyə, müəyyən bir fikrə gəlib çatan güclü mənəvi gərginlik ona qüvvət və inam verirdi. O, əmin idi ki, küçədə yıxılmayacaqdır. Başdan–ayağa təzə paltar geyib stolun üstündəki pula baxdı, fikirləşdi, pulu götürüb cibinə qoydu. Bu – iyirmi beş manat idi. Qara şahılları da götürdü: bu, Razumixinin paltara xərclədiyi on manatdan artıq qalmışdı. Sonra qapının cəftəsini yavaşca açıb otaqdan çıxdı, pilləkəndən enəndə qapısı taybatay açılmış mətbəxə baxdı: Nastasya, üzü o tərəfə, əyilib ev sahibəsinin samavarını üfürürdü. O heç bir şey eşitmədi. Bir də ki, onun gedəcəyi kimin ağına gələrdi? Az sonra o artıq küçədə idi.

Saat səkkiz olardı; gün batırdı. Hava yenə əvvəlki kimi bürkü idi. Lakin o bu üfunətli, tozlu, ağır şəhər havasını ehtirasla sinəsinə çəkdi. Başı bir az gicəldi; birdən onun Şişkin gözlərində, sarı, solğun, arıq üzündə çılğın bir qüvvət ifadə olundu. O hara getdiyini bilmirdi, heç bu barədə düşünmürdü də; o ancaq bir şey bilirdi: “Bütün *bu məsələni* bu gün, birdən, elə bu saat qurtarmaq lazımdır; bunsuz evə qayıtdı yoxdur, çünki *mən belə yaşamaq istəmirəm*”. Bunu necə qurtarsın? Nə ilə qurtarsın? Bu barədə o heç bir şey bilmirdi, heç bir şey də

düşünmək istəmirdi. Düşüncəni o özündən qovurdu: düşüncə ona əzab verirdi. O ancaq bir şey hiss edir və bir şey bilirdi: necə olsa hər şeyi dəyişmək lazımdır; o sarsılmaz, son dərəcə cəsəətli bir inam və qətiyyətlə təkrar edib öz-özünə deyirdi: “Hər necə olsa qurtarmaq lazımdır!”

O, əvvəlki adəti üzrə, həmişə gəzməyə çıxdığı yol ilə düz Sennaya meydanına sarı getdi. Meydana bir az qalmış, qara saçlı cavan bir şarmançı yol üstündə, baqqal dükanı qabağında durub çox təsirli bir romans çalırdı: on beş yaşlı bir qız da onun qabağında, səki üstündə dayanıb, çalınan romansın ahənginə uyardı oxuyurdu, o, xanım qızlar kimi, krinolin və mantilya geymişdi; əlində əlcək, başında həsir şlyapa, şlyapasında da qırmızı lələk vardı; onun əynindəki şeylərin hamısı köhnə idi. O, titrək, lakin çox xoş və qüvvətli bir səsle romans oxuyur, dükandan ona bir-iki qəpik pul veriləcəyini gözləyirdi. İki-üç adam durub ona qulaq asırdı. Raskolnikov da gəlib onların yanında durdu. Bir az qulaq asdıqdan sonra cibindən qara bir şahı çıxardıb qızın ovcuna qoydu. Qız birdən səsinin ən yüksək və hiss ilə dolu yerindən nəğməni kəsdi, sərt səsle çığırıp şarmançıya dedi: “Bəsdır!” Sonra onlar ağır-ağır o biri dükanın qabağına getdi.

Birdən Raskolnikov yanında durub şarmana qulaq asan, üzdən avaraya oxşayan, orta yaşlı bir adama dönüb dedi:

– Sizin küçə nəğməsindən xoşunuz gəlirmi? – O adam qəribə bir nəzərlə və təəccüblə Raskolnikova baxdı. Raskolnikov: – Mənim musiqidən xoşum gəlir – deyərək sözünə davam etdi; lakin o elə danışdı ki, elə bil söhbət heç də küçə nəğməsi haqqında getmirdi. – Soyuq, qaranlıq, rütubətli payız axşamlarında bir adamın şarmançaya həmahəng olub oxumasından mənim xoşum gəlir, özü də mütləq rütubətli payız axşamında, o zaman ki, yoldan keçən adamların üzündə solğun, əzablı, xəstə bir ifadə olur; ya da ki, lap sakit, küləksiz havada sulu qar yağır, qaz fanarları da bu yağın qar içərisində parıldayır... bunu görmüsünüzmü?

Raskolnikovun müraciət etdiyi cənab onun həm sualından, həm sir-sifətindən qorxaraq mızıldadı:

– Bilmirəm... Bağışlayın... – deyib küçənin o biri tayına keçdi.

Raskolnikov yoluna davam edərək düz gedib Sennaya meydanının bir tininə çatdı: meşşanla arvadı burada alver edir, Lizaveta haqqında burada danışdılar; indi onlar yox idi. Bu yeri tanıyıb dayandı, ətrafına

baxdı; un dükanının ağzında duran qırmızı köynəkli cavan bir oğlana tərəf dönüb soruşdu:

– O meşşan axı burada arvadı ilə alver edirdi, eləmi?

Oğlan lovğa-lovğa onu başdan-ayağa süzüb dedi:

– Burada alver eyləyən çoxdur.

– Onun adı nədir?

– Anadan olanda necə ad qoyublarsa – elə də deyirlər.

– Olmaya sən də zaraylısan? Hansı quberniyadansan?

Oğlan yenə də Raskolnikova baxdı.

– Zati-aliləri, bizimki quberniya deyil, qəzadır, özü də ora gedən qardaşım idi, mən evdə oturmuşdum, buna görə də bilmirəm... Zati-aliləri, mərhəmət buyurun, bağışlayın.

– O yuxarıdakı aşxanadır?

– Yeməxanadır; bilyard da var; şahzadə qızlar da tapılar... Özü də lap əlasından!

Raskolnikov meydandan keçib getdi. Bir tində xeyli adam durmuşdu, hamısı da mujik idi. Raskolnikov onların üzünə baxa-baxa lap içərilərinə girdi. O nədənsə hamı ilə danışmaq istəyirdi. Lakin mujiklər ona əhəmiyyət vermirdi, dəstə-dəstə durub bərkdən danışdılar. Raskolnikov dayanıb fikirləşdi, sonra səki ilə sağa, V. tərəfə getdi. Meydanı keçib balaca bir küçəyə çatdı.

Küçə dirsək kimi əyilərək meydandan Sadovaya sarı gedirdi; Raskolnikov əvvəllər də bu balaca küçədən keçib gedərdi. Son vaxtlarda o, çox iztirab çəkəndə, “daha çox iztirab çəkmək üçün”, bu yerlərdə veyillənmək istəyirdi. İndi isə o heç bir şey haqqında düşünmədən bura gəlmişdi. Burada böyük bir ev vardı; ev başdan-başa içki dükanlarından ibarət idi; bu dükanlardan tez-tez qadınlar çıxırdı; onlar, ayaqüstü qonşuya gedəndə necə geyinirlərsə elə geyinmişlər: əyinlərində bircə don vardı, başları da açıqdı. İki-üç yerdə onlar səki üstündə dəstə-dəstə yığışib durmuşdular, çoxu da aşağı mərtəbənin qapıları qabağında idi; buradan iki-üç pillə enməklə cürbəcür əyləncəli yerlərə girmək olardı. Bu yerlərdən birindən hay-küy gəlirdi, səs bütün küçəni başına götürmüşdü, gitara çalınır, nəğmə oxunurdu, yaman şənlik idi. Qapının ağzında bir dəstə qadın vardı; onlardan bəzisi pilləkəndə, bəzisi səkidə oturmuşdu, bəzisi də ayaq üstə durub söhbət edirdi. Kefli bir saldat, ağzında papiros, bərkdən söyüş söyəsöyə, səntirləyən-səntirləyən döşəmə yolla gedirdi; o elə bil ki, harasa

girmək istəyirdi, ancaq hara girəcəyi yadından çıxmışdı. Bir səfil başqa bir səfillə söyüşürdü, bir sərxoş da küçənin ortasında, köndələninə, meyit kimi sərilib qalmışdı. Raskolnikov bir dəstə qadının yanında dayandı. Onlar boğuş, xırıltılı bir səslə danışırdılar; hamısı çit don, tumaç ayaqqabı geymişdi; başları açıqdı. Eləsi vardı ki, yaşı qırıxdan çox olardı; on yeddi yaşında olanlar da vardı; çoxunun da üzündə yumruq yeri görünürdü.

Dükandan gələn mahnı səsi, bütün bu hay-küyü onu nədənsə maraqlandırdı... Orada qəhqəhə ilə gülürdülər, çığırırdılar, çox nazik bir səslə qoçaqlıq nəğməsi oxuyurdular, gitara çalırtdılar, kim isə gitaranın ahənginə uyaraq, çəkməsinin dabanlarını yerə vura-vura həvəslə oynayırdı... Raskolnikov əyilərək maraqla içəri baxır, diqqətlə, dalğın və qəmgin halda qulaq asırdı. Oxuyan adamın nazik səsi eşidildi:

“Ey qəşəng oğlan sən gəl,
Döymə məni nahaq yerə!..”

Raskolnikov çox istəyirdi ki, bu oxuyan nəğməyə qulaq assın, sanki bütün məsələ bunda idi.

Düşünərək öz-özünə dedi:

“İçəri girimmə? Güllürlər! Keflidirlər! Gedim mən də keflənimmə?”

Arvadlardan biri hələ çox da elə xırıldamayan, gur bir səslə soruşdu:

– Əziz ağa, içəri girmirsiniz?

O cavan idi, buradakı bir dəstə qadının içində bircə bu iyrenc deyildi.

Raskolnikov başını qaldırıb ona baxdı:

– Nə qəşəngsən! – dedi.

Qadın gülümsədi: bu söz onun çox xoşuna gəlmişdi.

– Siz özünüz də çox qəşəngsiniz!

Bir başqası yorğun səslə dedi:

– Nə arıqsınız! Yoxsa indicə xəstəxanadan çıxmısınız?

Birdən kefli bir mujik yaxınlaşıb onların söhbətini kəsdi.

– Elə bil general qızlarıdır, ancaq hamısı natıq burundur! – Onun əynindəki çuxanın yaxası açıq idi, gözləri bic-bic gülümsəyirdi. – Gör nə kefdir!

– Gəlməyinə gəlmisən – gir içəri!

– Girim də! Gedim bir kefə baxım!

O başını əyərək cəld aşağı endi.

Raskolnikov yoluna düzəldi.

Bayaqkı qadın onun ardınca çıxır bə dedi:

– Ağa, bir bura baxın!

– Nə var?

Qadın utana-utana dedi:

– Mən həmişə sizinlə vaxt keçirməyə lap ürəkdən razıyam, ancaq indi sizi görüb utanıram... Qəşəng oğlan, mənə altı qəpik pul bağışlayın, içmək istəyirəm!

Raskolnikov əlini cibinə saldı, əlinə nə qədər pul gəldisə çıxartdı: bu, üç dənə qara şahı idi.

– Ah, nə mərhəmətli ağadır!

– Adın nədir?

– Duklidanı soruşursunuz.

Ora yığışan qadınlardan biri başını yelləyə-yelləyə Duklidaya baxdı:

– Bu nə deməkdir? Bu nə olan şeydir ki, adamdan elə belə pul istəyəsən?! Mən xəcalətimdən yerə girərdim.

Raskolnikov danışan qadına baxdı. Bu, otuz yaşlı çopur bir qadın idi, bütün üzünü gömgöydü; üst dodağı şişmişdi. O, pul istəyən qadını məzəmmət edər-edər ciddi və sakitcə danışırdı.

Raskolnikov yoluna davam edərək düşündü:

– Mən bunu harada oxumuşam, harada oxumuşam: ölümə məhkum edilmiş bir adam edam ediləndən bir saat əvvəl deyir, ya da ki, belə fikirləşir; əgər mən yüksək bir yerdə, bir qaya başında yaşasaydım, özü də elə balaca bir yerdə ki, oraya ancaq ayaqlarımı qoya biləydim; hər tərəfimdə uçurum olaydı, okean olaydı, əbədi bir zülmət olaydı, həmişə də tək olaydım, həmişə tufan olaydı, mən də o balaca yerdə bütün ömrüm boyu qalaydım, min illərlə qalaydım, əbədi qalaydım, – mən belə yaşamağa razı olardım, lakin indi ölməyə bax! Ancaq yaşayaydım, yaşayaydım, yaşayaydım! Necə yaşasam da – ancaq yaşayaydım!.. Bu nə doğru sözdür! İlahi, necə doğru sözdür! İnsan əclafdır! – Bir az sonra əlavə etdi. – Əclaf o adamdır ki, bunun üstündə insana əclaf deyir!..

O gəlib ayrı bir küçəyə çatdı: “Ba! “Büllur saray!” Bayaq Razumixin “Büllur saraydan” danışırdı. Axı mən nə istəyirdim? Hə, onu oxumaq istəyirdim... Zosimov deyirdi ki, qəzətdə oxuyub...”

O, bir neçə otaqdan ibarət olan çox geniş, səliqəli, təmiz bir aşxanaya girdi; otaqlar boş idi, iki-üç adam oturub çay içirdi, dib otaqda da dörd adam şampan şərabı içirdi. Raskolnikova elə gəldi ki, Zametov onların içərisindədir: uzaqdan onu yaxşı tanımaq olmurdu.

Düşünərək dedi:

– Qoy olsun!

Xidmətçi gəlib soruşdu:

– Araq buyuracaqsınız?

– Çay ver. Bir də ki, sən mənə köhnə qəzetləri gətir: dalbadal beş günün qəzetini... mən sənə araq pulu verərəm.

– Baş üstə. Bax, bu qəzet bugünküdür. Araq da buyurursunuzmu?

Köhnə qəzetlər və çay gəldi. Raskolnikov oturub yazılan hadisəni qəzetlərdən axtarmağa başladı: “İzler – İzler – Atseki – Atseklər – İzler – Bartola – Massimo – Atseklər – İzler”⁸ ... Eh, bu nədir” Bu da qeydlər: pilləkəndən yumalanmışdır – meşşan çaxırdan yanmışdır – Peskidə yanğın – Peterburq küçəsində yanğın – yenə Peterburq küçəsində yanğın – yenə də Peterburq küçəsində yanğın – İzler – İzler – İzler – Massimo... Hə, budur...”

Nəhayət o, axtardığını tapıb oxumağa başladı: sətirlər onun gözləri qabağında atılıb-düşürdü; bununla belə “Xəbərlər”in hamısını oxudu; böyük bir maraqla o biri nömrələrdə yazılan sonrakı əlavələri axtarmağa başladı. Qəzetləri vərəqlərkən səbirsizlikdən onun əlləri əsirdi. Birdən kim isə gəlib onun yanında oturdu; Raskolnikov başını qaldırıb baxdı: gələn adam Zametov idi, yenə də onun barmaqlarında üzük, döşündə qızıl saat zənciri vardı; pomada sürtülmüş qara, qıvrım saç ortadan ayrılmışdı; qəşəng jilet, bir az da köhnə sürtük geymişdi, alt paltarları çox da təmiz deyildi. Onun kefi çox kök idi, kök də olmasa, hər halda xoş bir könüllə şən-şən gülümsəyirdi. Qarayanız üzü içdiyi şampan şərabından bir az qızarmışdı.

O, təəccüblə soruşdu:

– Necə? Siz buradasınız? – Bunu elə bir ifadə ilə soruşdu ki, elə bil Raskolnikovla çoxdan tanış idi. – Razumixin dünən mənə deyirdi ki, sizin hələ huşunuz üstünüzdə deyil. Çox qəribədir! Mən sizin yanınıza getmişdim...

⁸ Massimo və Bartolanın – “Atsekin uşaqları” (hindular) əsəri; bu əsər 1865-ci ildə yayda Peterburqda göstərilirdi; İzler isə Adalarda “Mədən suları”nın sahibidir.

Raskolnikov bilirdi ki, Zametov onun yanına gələcəkdir. Qəzetləri qırağa qoyub ona sarı çevrildi. Onun dodaqlarında istehzal bir təbəssüm vardı, bu təbəssümdə yeni, səbəbi bir səbirsizlik hiss olunurdu.

– Sizin gəldiyinizi mən bilirəm, – dedi. – Corab tayı axtarırdınız... Bilirsinizmi, Razumixin sizi yaman bəyənilir, deyir ki, biz onunla bərabər Laviza İvanovnanın yanına gedirdik, onda ki, siz onun barəsində çalışırdınız, poruqik Poroxa göz vururdunuz, o da başa düşmürdü, yadınızdadır? Burada başa düşülməyən nə var ki, – məsələ aydındır... elə deyil?

– O yaman şuluqçu adamdır!

– Poroxu deyirsiniz?

– Xeyr, sizin dostunuz Razumixini deyirəm...

– Cənab Zametov, siz yaxşı yaşayırsınız; ən xoş yerlərə pulsuz-filansız gedirsiniz! İndi sizə şampan dolduran kim idi?

– Biz... içirdik... Doldurmaq nədir!

– Çəkdiyiniz zəhmətin mükafatıdır! Hər şeydən istifadə edirsiniz!

– Raskolnikov güldü. Sonra Zametovun çiyinə vuraraq əlavə etdi: – Eybi yoxdur, mərhəmətli oğlan, eybi yoxdur! Mən bunu kinlə demədim; mən bunu “sizin xatirinizi istədiyim üçün” deyirəm; sizin bir işçiniz o qarının üstündə Mitkanı kötəkləyəndə belə deyirdi.

– Siz bunu haradan bilirsiniz?

– Bəlkə mən bu şeyləri sizdən də çox bilirəm.

– Siz nəsə çox qəribə adamsınız... Görünür hələ bərk xəstəsiniz.

Nahaq yerə evdən çıxmısınız.

– Mən sizə qəribə görünürəm?

– Bəli, qəribə görünürsünüz. Siz qəzet oxuyurdunuz?

– Bəli.

– Yanğından çox yazırlar.

– Mən yanğın barəsində oxumurdum... – burada Raskolnikov qəribə bir nəzərlə Zametova baxdı; yenə də onun dodaqlarında istehzal bir təbəssüm göründü. Zametova göz vuraraq sözünə davam etdi: – Xeyr, mən yanğın barəsində oxumurdum. Qəşəng oğlan, etiraf edin ki, siz çox bilmək istəyirsiniz ki, qəzətdə mən nə oxuyurdum...

– Qətiyyən yox; mən elə belə soruşdum. Yoxsa soruşmaq olmaz? Siz hamınız niyə belə...

– Qulaq asın, siz oxumuş adamsınız, ədəbiyyata yaxınsınız, eləmi? Zametov bir qədər iftixarla dedi:

– Mən gimnaziyada altı il oxumuşam.

– Altı il? Ay mənim bala sərçəm! Saçını yan ayırmısan, üzük taxırsan – varlı adamsan! Eh, yaman sevimli uşaqsan!

Raskolnikov bunu deyib. Zametovun lap üzünə sarı əyilərək, əsəbi halda bərkdən güldü. Zametov geri çəkildi, o bundan incimədi, ancaq buna çox təəccüb etdi.

Zametov çox ciddi bir ifadə ilə:

– Eh, siz nə qərribə adamsınız! – dedi. Mənə elə gəlir ki, siz hələ də sayıqlayırsınız...

– Sayaqlayıram? Yalan deyirsən, bala sərçə! Deməli, mən qərribə adamam? Yaxşı, mən sizi maraqlandırırım, hə? Maraqlandırırım?

– Maraqlandırırırsınız.

– Sizə deyimmi, nə oxuyurdum, nə axtarırdım? Gör neçə nömrə qəzet gətirmişəm! Şübhəlidir, eləmi?

– Yaxşı da, deyin.

– Qulağımız səsdədir?

– Nə səsdə?

– Sonra deyərəm nə səsdə... Amma indi, mənim əzizim, sizə deyirəm ki... yox, yaxşısı budur: “Boynuma alıram ki”... Yox, yenə olmadı: “Mən ifadə verirəm siz də yazırsınız” – bax belə! “İfadə verirəm ki, mən oxuyurdum, maraqlanırdım, baxırdım, axtarırdım”. – Raskolnikov gözlərini qıyaraq sözünü kəsdi. – Axtarırdım, elə ondan ötrü də bura gəldim... – Nəhayət o üzünü Zametovun lap üzünə yaxınlaşdırıb astadan dedi: – Qarının ölümü barəsində yazılan xəbəri axtarırdım...

Zametov üzünü onun üzündən geri çəkməyərək, tərپənmədən, düz onun gözlərinə baxırdı. Düz bir dəqiqə onlar dinib-danışmadan bir-birinə baxdı; bu hal sonra Zametova qərribə göründü.

Birdən Zametov heyrət və səbirsizliklə bərkdən soruşdu:

– Nə olsun ki, nə oxuyurdunuz? Bunun mənə nə dəxli var? Bunda nə var ki?

Raskolnikov yenə də lap yavaşdan və tərپənmədən dedi:

– O haman qarıdır ki, haman qarıdır ki, yadıңызdadır, polis idarəsində onun barəsində danışanda mən özümdən gedib yığıldım... Hə indi başa düşdünüz?

Zametov qorxu və həyəcanla soruşdu:

– Axı nəyi? Nəyi... “başa düşdüm”?

Raskolnikovun sakit və ciddi üzü bir anda dəyişdi; birdən o yenə də bayaqkı kimi, əsəbi halda, qəhqəhə ilə güldü; gülməkdən uğunub gedir, sanki özünü saxlaya bilmirdi. Bir şeyi o bir anda çox aydınca xatırladı: əlində balta, qapının dalında durmuşdur, cəftə atılıb düşür, qapının o biri üzündə duranlar söyüş söyür, zorla içəri girmək istəyirlər, birdən o bu adamların üstünə çıxırmaq istəyir, onları söymək istəyir, dilini çıxarıb onları ələ salmaq istəyir, gülmək istəyir, qəhqəhə ilə gülmək, gülmək istəyir...

Zametov dedi:

– Siz ya dəlisiniz... ya da... – O sözünü tamamlamadı, sanki birdən ağılına başqa bir fikir gəlmişdi.

– Ya da? Nə “ya da”? Hə? Deyin görək?

Zametov hirsli-hirsli dedi:

– Heç! Bunun hamısı boş şeydir!

İkiçi də susdu. Raskolnikov belə əsəbi gülüşdən sonra birdən fikirli və qəmgin oldu. Stola dirsəklənib başını əlinə dayadı. Elə bil ki, Zametov onun tamam yadından çıxmışdı. Onlar xeyli susdular.

Zametov:

– Çayınızı niyə içmirsiniz? – dedi. – Soyuyur.

– Hə? Nə? Çay?.. Bu saat.

Raskolnikov çaydan bir qurtum içib, ağızına bir parça çörək qoydu. Zametova baxdı: birdən elə bil ki, hər şey onun yadına düşdü, o sanki yuxudan ayıldı; elə o saat da üzündə əvvəlki istehzal ifadə göründü. O yenə də çay içirdi.

Zametov:

– İndi belə dələduz işlər çox olur, – dedi. – Bu yaxında mən “Moskovski Vedomosti”də oxudum ki, Moskvada bir dəstə qəlp pul kəsən tutublar. Bütöv bir cəmiyyət imiş. Qəlp pul kəsirlərmiş.

Raskolnikov sakitcə:

– Bu çoxdankı əhvalatdır! – dedi. – Mən bunu qəzetdə bir ay bundan qabaq oxumuşam. – Sonra qımışaraq əlavə etdi: – Sənin fikrincə, onlar dələduzdur?

– Bəs necə?

– Onlar dələduz deyil, uşaqdır, səfehdir! Əllyə qədər adam bu məqsəd üçün bir yerə yığışırlar! Heç belə şeyi eləmək olar? Belə işdə üç adam da çoxdur, bu üç adam da gərək bir-birinə özündən də artıq arxayın olsun! Çünki birisi kefli-kefli ağızından bir şey qaçırtdı –

hamısı məhv olub gedəcək! Onlar səfehdir! Kəsdikləri kağız pulları etibarsız adamlara veriblər ki, kontorlarda dəyişdirsinlər! Belə bir işi heç hər yetənə tapşırmaq olar? Yaxşı da, tutaq ki, bu səfehlərlərdən hərəsi özünə bir milyon qəlp pul dəyişə bildi, sonra? Bütün ömürləri boyu nə olacaq? Bütün ömürləri boyu biri o birisindən asılı olacaq! Adam özünü boğazından assa bundan yaxşıdır! Onlar heç bu qəlp pulları dəyişdirməyi də bacarmayıblar: birisi gəlib kontorda dəyişdirməyə başlayıb, beş min alıb, əlləri əsib. Dörd minini sayıb bir minini saymayıb tələsib ki, tez pulu cibinə qoyub qaçsın. Onun bu hərəkəti adamları şübhələndirib. Bu axmağın üzündən bütün işlər korlanıb. Bunu belə eləyərlər?

Zametov onun sözündən istifadə edərək dedi:

– Əllərinin əsməyini deyirsiniz? Bu ola bilər. Mən lap əminəm ki, ola bilər? Adam bəzən özünü sakit saxlaya bilmir.

– Belə şeydə?

– Yoxsa siz özünüzü sakit saxlaya bilərsiniz? Yox, mən özümü sakit saxlaya bilməzdim. Yüz manat mükafat almaq üçün belə bir dəhşətli işə girişmək?.. Qəlp pulları götürüb gedəsən, özü da hara! – bank kontoruna, o yerdə ki, belə işlərdə böyük təcrübəsi olan adamlar var!.. Yox, mən özümü itirərdim. Siz özünüzü itirməzdiniz?

Raskolnikov yenə də çox istədi ki, “dilini çıxartmasın”. Arabir onun kürəyinə vicvicə gəlirdi.

Raskolnikov məsələyə uzaqdan başlayaraq:

– Mən elə eləməzdim, – dedi. Mən o qəlp pulları belə dəyişdirərdim: əvvəl birinci min manatı hər tərəfdən dörd dəfə sayardım, saydıqca də hər kağız pula diqqətlə baxardım; sonra ikinci minə əl atardım; onu saymağa başladım; yarısına qədər sayardım, ortasından bir əllilik çıxardım, işığa tutub baxardım, çevirərdim, yenə də işığa tutub baxardım ki, görüm qəlp deyil ki. Deyərdim ki, filankəs, qorxuram; bu yaxında bizim bir qohum arvadın bu qayda ilə iyirmi beş manatı əlindən çıxmışdır... “Bunu deyib ona bir əhvalat danışardım. Üçüncü mini saymağa başlayanda deyərdim ki, icazənizlə bir dayanın... mən, deyəsən ikinci mini sayanda yeddinci yüzü düz saymamışam, bundan şübhələnirəm; əlimdəki üçüncü mini kənara qoyub, yenə də ikinci mini götürərdim, bütün beş mini, bax bu qayda ilə sayardım. Lap qurtarandan sonra həm beşinci mindən, həm də ikinci mindən, hərəsindən bir əskinas çıxardım, işığa tutub baxardım, yenə

də şübhələnməyə başladım, deyərdim ki; “Rica edirəm, bunu dəyişin!” Bu qayda ilə kontorçunu lap əldən salardım, o daha bilməzdi ki, mənə necə başından eləsin! Axırda işi qurtarıb getmək istərdim, qapını açardım, amma yox, əfv edərsiniz, getməzdim, qayıdıb ondan bir şey soruşardım, bir məsələ haqqında izahat istərdim... Bəli, mən belə edərdim!

Zametov gülərək dedi:

– Eh, siz nə dəhşətli şeylər danışırırsınız! Bu ancaq söhbətdir, iş gələndə yəqin siz özünüz də büdrədiniz... Sizə deyim ki, mənə, nəinki bizim kimi adamlar, hətta lap çox cəsarətli, üzü üzlər görmüş adamlar da bu məsələdə özünə arxayın ola bilməz. Uzağa niyə gedək axı, belə bir misal götürək: bizim tərəflərdə bir qarını öldürüblər. Belə baxanda deyirsən ki, onu öldürən çox cəsarətli adamdır, gündüz, hava işıq ola-ola, qorxmayıb, belə bir işə gərişib, özünün də xilas olması bir möcüzədir; amma yenə də özünü itirib: evi soya bilməyib, ürəyi tab gətirməyib, işindən görünür...

Raskolnikov elə bil bundan incidi, Zametovu ələ salaraq bərkədən dedi:

– Yaxşı görünür!.. İndi hünəriniz var, gedin onu tutun!

– Nədi ki, tutarlar da!

– Kim tutar? Siz tutarsınız? Siz? Özünüzü bərkə salmayın. Sizin əsaslandığınız əsil məsələ nədir: o adam pul xərcləyir, ya yox? Bəy-aqdan onun pulu yox idi, amma birdən pul xərcləməyə başlayır, o olmayanda bəs kim olacaq? Bu məsələdə lap balaca bir uşaq da istəsə sizi aldada bilər!

– Məsələ də elə buradadır ki, onlar hamısı belə eləyirlər! Adanı bir bicliklə öldürürlər, böyük cəsarət göstəririlər, sonra da elə o saat içki dükanına gedirlər. Elə onları da pulu xərcləyəndə tuturlar. Hamı sizin kimi bic olmur ki! Siz yəqin ki, içki dükanına getməzdiniz, eləmi?

Raskolnikov qaşqabağını töküüb diqqətlə Zametova baxdı.

Sonra istəmədən soruşdu:

– Sizin, deyəsən, ağızınızda şirə qalıb, indi də bilmək istəyirsiniz ki, belə bir vəziyyətdə mən nə edərdim, eləmi?

Zametov qəti və ciddi bir halda:

– Bəli, bilmək istərdim, – dedi.

O nədənsə həddindən artıq ciddi danışmağa və baxmağa başladı.

– Çox istəyirsiniz?

– Lap çox!

Raskolnikov:

– Yaxşı. Mən lap belə edərdim, – deyərək yenə birdən üzünü Zametovun üzünə yaxınlaşdırdı, yenə onun düz gözləri içinə baxaraq, astadan danışmağa başladı, belə ki, Zametov hətta onun bu hərəkətindən diksindi də. – Mən, bax belə edərdim: mən pulları, şeyləri götürərdim, oradan çıxan kimi içki dükanına-zada girməzdim, ayrı bir yerə gedərdim: elə bir yerə gedərdim ki, ora tamam yalqızlıq olsun, orada heç kəs olmasın, orada ancaq hasar olsun, bostan olsun, ya bostan kimi bir şey... Orada, o həyətdə, o hasarın dibində, bir küncdə bir daş görərdim, təxminən bir pud, ya pud yarım ağırlığında, bəlkə ev tikiləndən orada atılıb qalmışdır; bu daşı qaldırardım; o daşın altında gərək bir çuxur olsun, – bütün şeyləri, pulları o çuxura atardım. Sonra yenə də daşı onların üstünə qoyardım, özü də elə qoyardım ki, daş əvvəlki kimi dursun, ayağımla da üstündən basardım, sonra da çıxıb gedərdim. Bir il, iki il, lap üç il o şeyləri götürməzdim, – indi get axtar görüm necə taparsan! Ay tapdın ha!

Zametov da nədənsə lap yavaşdan dedi:

– Siz dəlisiniz! – Sonra stulunu birdən geri çəkdi.

Raskolnikovun gözləri pərıldadı; rəngi ağappaq ağardı; üst dodağı titrədi. O, Zametova sarı mümkün qədər daha çox əyildi, heç bir söz söyləmədən dodaqlarını tərپətməyə başladı. Bu vəziyyət yarım dəqiqə davam etdi. O nə etdiyini bilirdi, ancaq özünü saxlaya bilmirdi. Dəhşətli bir söz, – onda qarının cəftəsi atılıb düşən kimi, – onun dodaqlarında atılıb düşürdü: deyirdin bu söz indicə onun dodaqlarından qopacaq, bu sözü o indicə ağzından çıxaracaq, indicə söyləyəcəkdir!..

Birdən o dedi:

– O qarı ilə Lizavetanı bəlkə mən öldürmüşəm, hə? – O saat da nə dediyini başa düşdü.

Zametov heyrətlə ona baxdı, kətan kimi ağardı. Pis-pis gülümsədi.

Güclə eşidiləcək bir səsle:

– Bu mümkün olan şeydirmi? – dedi.

Raskolnikov kinli-kinli ona baxdı.

– Etiraf edin; siz buna inandınız?.. Hə? İnandınız?

Zametov tələsə-tələsə ucadan dedi:

– Qətiyyəən yox! İndi əvvəlkindən daha artıq inanmıram!

– Hə, axır ki, tora düşdünüz! Sərəçəciyi tutdular! Deməli, əvvəl buna inanmırsınızmış, amma indi “əvvəlkindən daha artıq inanmırsınız”, eləmi?

Zametov, görünür, pərt olmuşdu:

– Qətiyyəni yox! Siz məsələni bu yerə gətirmək üçün mənə qorxudurdunuz?

– Deməli inanmırsınız? Bəs onda mən polis dəftərxanasından çıxanda siz mənim barəmdə nə danışırdınız? Bayğınlıqdan ayılıandan sonra bəs niyə kiçik zabit Porox məni sorğu-sual edirdi? – Birdən o yerindən qalxıb furajkasını götürdü, çığıraraq xitmətçiyə dedi: – Adə ey, mən nə qədər verəcəyəm?

Xidmətçi yüyürə-yüyürə gəldi:

– Cəmi otuz qəpik.

– Al, bu iyirmi qəpiyi də sənə araq pulu verirəm. Görürsünüz nə qədər pulum var! – deyərək titrək əlində tutduğu kağız pulları Zametova sarı uzatdı, – görürsünüz! Qırmızı, göy... iyirmi beş manatdır... Bu məndə haradandır? Bəs mənim bu təzə paltarım haradandır? Özünüz bilirsiniz ki, heç qəpiyim də yox idi! Yəqin bunu mənzil sahibəsindən soruşmusunuz... Yaxşı da, daha bəsdir! Assez cause!⁹ Sağlıqla qalın... daha xoş bir görüşə kimi.

Raskolnikov içki dükənindən çıxdı: onun bədəni ağır bir çılğınlıq içində titrəyirdi; bu çılğınlıqda böyük bir məmnuniyyət hissi də vardı; o eyni zamanda tutqundu, yaman da yorulmuşdu. Üzündə əsəbi bir pozğunluq vardı, sanki bayğınlıqdan təzə ayrılmışdı. Yorğunluğu sürətlə artırdı. Onun qüvvələri hərəkətə gəlmişdi, indi isə ilk təkənə, ilk əsəbi duyğu ilə özünü hiss etdirirdi, lakin duyğuları zəiflədikcə onlar da sürətlə zəifləyirdi.

Zametov öz yerində xeyli tək oturub fikrə daldı. Raskolnikov, qarının öldürülməsi məsələsində onun bütün fikirlərini, təsadüfi olaraq, alt-üst etmiş, rəyini tamamilə dəyişmişdi.

Nəhayət o bu qərara gəldi: “İlya Petroviç axmaqdır!”

Raskolnikov qarını açıb küçəyə çıxanda birdən artırmada Razumixinlə üz-üzə gəldi: o içki dükənə gəlirdi. Onlar heç bir addımdan da bir-birini görməmişdi, az qaldı ki, baş-başa dəysinlər. Baxışları ilə bir-birini bir qədər başdan-ayağa süzdülər. Razumixin

⁹ Danışdıq, qurtardı (frans.)

onu burada görməsinə son dərəcə heyrət etdi. Lakin birdən onun gözlərində qəzəb, həqiqi bir qəzəb parıldadı.

Səsi yetdikcə çığırdı:

– Sən gör hardasanmış! Yataqdan qaçmısan? Mən orada axtarmadığım yer qalmadı, lap divanın da altına baxdım! Çardağı da çıxıb gözdüm! Sənin üstündə az qalmışdı. Nastasyanı döyüm... Sən gör hardasanmış... Rodka! Axı bu nə deməkdir? Düzünü de! Boynuna al! Eşidirsən?

Raskolnikov sakitcə dedi:

– Bu o deməkdir ki, siz hamınız mənim lap zəhləmi tökmüsünüz. Amma mən tək olmaq istəyirəm.

– Tək? Hələ sən yeriyə də bilmirsən, sifətin hələ kətan kimi ağappaqdır, nəfəsin tənğişir! Axmaq! “Büllur saray”da sənin nə işin vardı? Bu saat de!

– Çəkil görüm! – Raskolnikov onun yanından ötüb getmək istədi.

Onun bu hərəkəti Razumixini lap özündən çıxartdı: Raskolnikovun çiyindən bərk-bərk yapışıb dedi:

– Çəkil? Hələ bir cürət eləyib “çəkil” də deyirsən? Heç bilirsən sənin başına bu saat nə oyun açaram? Səni yumaq kimi büküb vuraram qoltuğuma, birbaş evə apararam, içəri salıb qarını qıfıllaram, bildinmi?

Raskolnikov astadan, görünür lap sakitcə dedi:

– Razumixin, qulaq as: mən sənin xeyirxahlığını istəmirəm, yoxsa sən bunu başa düşürsən? Bir adam ki, belə şeyləri heç yerindən istəmir... ona axı nə üçün yenə də xeyirxahlıq edilir?.. Bu nə adətdir? Elə bir adam ki, belə xeyirxahlıq ona çox ağır təsir bağışlayır, buna o qətiyyənlə dözə bilmir... Mən təzə xəstələnmişdim – sən axı məni niyə axtarıb tapdın? Mən bəlkə də ölməyimə çox şad olardım! Sən mənə əzab verirsen, sən məni boğaza yığmısan. Yoxsa mən bunu sənə bu gün lazımınca izah etmədim? İnsanlara əzab verməkdə maraqlı bir şeymiş – axı bu nə adətdir? Bunu yəqin bil ki, bu şeylər mənim sağalmağıma çox mane olur, çünki məni həmişə əsəbiləşdirir. Məni əsəbləşdirməsin deyə, Zosimov mənim yanımdan getmədimi? Sən allah, sən də məndən əl çək! Bir də axı sənin və ixtiyarın var, məni zorla saxlayasan? Mənim indi ağlım tamamilə başımdadır, – yoxsa sən bunu görmürsən? De görüm axı mən sənə necə, necə yalvarım ki, sən məndən əl çəkəsən, mənə xeyirxahlıq etməyəsən? Qoy mən nanəcib olum, qoy mən alçaq olum, ancaq, siz allah, məndən əl çəkin, hamınız məndən əl çəkin! Əl çəkin! Əl çəkin!

Raskolnikov sözə sakitcə başlamışdı; o, ürəyinin acısını Razumixinin üstünə tökəcəyini qabaqcadan təsəvvür edərək sevinirdi; lakin, Lujinlə danışarkən qəzəblə, nəfəsi tutula-tutula qurtardığı kimi, indi də sözünü elə qurtardı.

Razumixin dayanıb fikirləşdi, sonra onun əlini buraxıb astadan, bir az dalğın halda dedi:

– Di cəhənnəm ol! – Raskolnikov yerindən tərponib getmək istəyəndə birdən bağırdı: – Dayan! Qulaq as, gör nə deyirəm. Siz hamınız boşboğazsınız, yalançı pəhləvansınız! Sizin ki, ürəyinizdə xırdaca bir iztirab əmələ gəlmişdir – onda siz yumurtlamaq istəyən bir toyuğa bənzəyirsiniz! Hətta bu zaman başqa müəlliflərdən də oğurlayırsınız. Sizdə zərrə qədər də müstəqillik yoxdur! Siz spermaset yağından qayırılmışsınız; sizin damarlarınızdakı qan deyil, zərdabdır! Sizin heç birinizə mən inanmıram! Sizin hər bir vəziyyətdə ilk işiniz budur: necə edəsiniz ki, adama oxşamayasınız! – Raskolnikovun yenə də getmək istədiyini görüb daha artıq qəzəblənərək çığırdı: – Da-yan! Axıra kimi qulaq as! Sən bilirsən ki, təzə otağa köçdüyüm üçün bu gün mənim mənzilimdə qonaqlıq olacaq? Bəlkə də adamlar indi gəlib yığışıblar; əmimi orada qoymuşam ki, qonaqları qəbul eləsin. Əgər sən axmaq olmasaydın, özü də lap gic axmaq, sarsaq axmaq, xaricidən dönmə axmaq olmasaydın... bilirsənmi, Rodya, mən qanıram ki, sən ağıllı oğlansan, amma axmaqsan! – bəli, sən axmaq olmasaydın – boş-boşuna ayaq döyməkdənsə, bu gün mənim yanıma gələrdin, axşam bizdə olardın... İndi evdən çıxmısan, bir işin də yoxdur, sənə altına çox yumşaq kreslo qoyardım, ev yiyəsində var... Çay içərdik, söhbət elərdik. Kreslo xoşuna gəlməsə – kuşetkada uzanardın, hər halda bizim aramızda olardın, Zosimov da orada olacaq. Gələrsən?

– Yox.

Razumixin səbirsiz halda dedi:

– Ya-lan deyirsən! Sən hardan bilirsən ki, özünü yaxşı apara bilməyəcəksən? Sən bu barədə heç bir şey başa düşmürsən... Mən də sənə kimi azı min dəfə insanlardan acıq eləmişəm, küsmüşəm, amma sonra yenə də barışmışam, onların yanına qayıtmışam... sonra özün utanacaqsan – insanların yanına qayıdacaqsan. Bax, yadında saxla: Poçinkovun evi, üçüncü mərtəbə...

– Cənab Razumixin, bu qayda ilə siz yəqin ki, xeyirxahlıq üzündən özünüzü başqasına döydürərsiniz də...

– Kim? Mən? Bu fikrə düşənin ağız-burnunu əzərəm. Poçinkovun evi, nömrə 47, məmur Babuşkinin mənzili.

– Razumixin, gəlməyəcəyəm!

Raskolnikov dönüb getdi.

Razumixin onun ardınca çığırdı:

– Lap mərc gələrəm ki, gələcəksən! Yoxsa... sən... yoxsa sənin heç üzünə də baxmayacağam! Adə, bir dayan görüm, Zametov oradadır?

– Oradadır.

– Gördünmü?

– Gördüm.

– Onunla danışdınmı?

– Danışdım.

– Nə barədə? Yaxşı da, cəhənnəm ol, yaxşısı budur, demə. Poçinkov 47, Babuşkinin mənzili, yadından çıxartma!

Raskolnikov Sadovaya küçəsinə çatıb tindən buruldu; Razumixin onun ardınca baxıb düşündü: Axırda əlini yelləyib içəri girmək istədi, lakin pilləkənin ortasında dayandı.

O yenə də düşünərək öz-özünə deyirdi: “Bir baxırsan da! Ağillı-başlı danışır, elə bil ki... Amma mən özüm də axmağam! Yoxsa dəlilər ağillı-başlı danışmır? Mənə elə gəldi ki, Zosimov da elə bundan qorxur!” Razumixin barmağını alına vurdu. – “Yaxşı, indi birdən... yaxşı onu tək buraxmaq olarmı? Gedib özünü suya atar. Eh, mən yaman səhv elədim. Onu tək buraxmaq olmaz!” Raskolnikovun dalınca yüyüdü, lakin onun heç izi də görünmürdü. Tüpürüb yeyin-yeyin “Büllur saray”a qayıtdı ki, Zametovdan Raskolnikov haqqında hal-əhval tutsun.

Raskolnikov birbaş N. körpüsünə getdi; körpünün orta yerində, körpü sürəhisinin yanında dayandı; sonra sürəhiyə dirsəklənib uzaqlara baxmağa başladı. Razumixindən ayrıldıktan sonra o elə zəifləmişdi ki, bura güclə gəlib çıxmışdı. O istəyirdi ki, küçənin bir yerində otursun, ya da uzansın. Sürəhiyə dirsəklənərək, qeyri-ixtiyari surətdə qürubun son şəfəqinə, çökməkdə olan axşam qaranlığında sıra ilə uzanıb gedən evlərə, kanalın sol sahilində, bir çardaqda günəşin son şüası ilə alışıb yanan bir pəncərəyə, kanalın qaralan sularına baxdı; o sanki kanalın sularına diqqətlə göz qoyurdu. Axırda onun gözləri qabağında qırmızı dairələr əmələ gəldi, evlər, adamlar, sahil küçəsi, ekipajlar hərlənərək

bir-birinə qarışdı. Birdən o diksindi: bəlkə də bu anda onun gördüyü əcaib və iyrənc bir hadisə onu bayılmaqdan xilas etmişdi. O hiss etdi ki, kim isə gəlib onun sağ tərəfində dayandı; dönüb baxdı: uca boylu, başı yaylıqlı bir qadın gördü, qadının uzunsov, sarı, şişkin üzü, çuxura düşmüş qırmızı gözləri vardı. Qadın düz onun üzünə baxırdı, ancaq, yəqin, heç bir şey görmür, heç bir şey seçmirdi. Birdən o, sağ əlini sürəhiyə dayadı, sağ ayağını qaldırıb sürəhinin o biri tərəfinə aşırı, sonra da sol ayağını aşırıb özünü kanala atdı və bir anda kanalın çirklililərində yox oldu, lakin bir az sonra suyun üzünə çıxdı, onun başı və ayaqları suda, kürəyi isə sudan bayırda idi; yubkası yana əyilərək qabarmış, suyun üzündə balıq kimi görünürdü, su onu yavaş-yavaş aparırdı.

Adamlar çıxırışaraq:

– Özünü suya atdı! Özünü suya atdı! – deyirdilər. Camaat yüyürüb gəldi, hər iki sahil küçəsi tamaşaçılarla doldu, körpüyə, Raskolnikovun ətrafına çoxlu adam yığışdı. İzdiham daldan onu sıxışdırıb sürəhiyə basırdı.

Bir az kənarında bir qadın ağlar səslə çıxırdı:

– Ay aman, bu ki, bizim Afrosinyuşkadır! Ay aman, qoymayın onu batsın! Ay camaat, onu sudan çıxarın!

İzdiham içində:

– Qayıq! Qayıq! – deyə çıxırıldılar.

Lakin qayıq daha lazım olmadı: qaradovoy kanala enən pilləkənlə aşağı yüyürdü, şinelini, uzunboğaz çəkməsini çıxarıb özünü suya atdı. O çox əlləşmədi: su qadını pilləkənin iki addımlığından aparırdı; qaradovoy sağ əlilə onun paltarından yapışdı, sol əlilə də, macal tapıb, yoldaşının ona uzatdığı ağacdan tutdu, qadını o saat dartıb sudan çıxartdılar, pilləkənin qranit daşları üstünə qoydular. Çox çəkmədi ki, qadın özünə gəldi, qalxıb oturdu, asqırmağa və finxırmağa, yaş paltarını mənasız yerə əllərilə silməyə başladı.

Bayaqkı qadın yenə də çıxıra-çıxıra deyirdi (indi, o, Afrosinyuşkanın yanında idi):

– Atam, içib lül-qəmbər olub, lap lül-qəmbər! Bayaq özünü asmaq istəyirdi, kəndirdən çıxarmışıq. Mən oradan dükana getdim, qızı onun yanında qoydum ki, göz olsun, ala da, gör nə edib! Gəlib özünü suya atıb! Meşşan arvaddır, atam, bizim meşşan arvaddır; burada yaşayıyıq, qıraqdan ikinci evdə, bax burada...

Adamlar dağılışıb gedirdi, polis nəfərləri hələ də onun yanında idilər, kim isə çıxıraq polis dəftərxanası haqqında nəsə dedi... Raskolnikov qəribə bir laqeydlik hissilə bu şeylərə baxır, qadının halına yanmırdı. Onun qəlbində ikrah hissi əmələ gəlmişdi. Mızıldayaraq öz-özünə deyirdi: “Yox, bu pisdir... su... dəyməz!” – Sonra əlavə etdi: – “Heç bir şey olmaz, gözləmək lazım deyil. Bu nə dəftərxanadır... Zametov niyə dəftərxanada deyil? Dəftərxana saat onda açılıb...” O dalını sürəliyə çevirib ətrafına baxdı.

Qəti bir səslə: “Yaxşı da! Qoy olsun!” deyərək polis dəftərxanası olan tərəfə getdi. Onun ürəyi bomboş idi; o heç bir şey duymurdu. Düşünmək istəmirdi. Hətta duyduğu kədər də ötüb keçdi. Evdən çıxarkən onda olan qüvvədən heç əsər də qalmamışdı; evdən o “hər şeyi bitirmək” fikrilə çıxmışdı. İndi isə onu tamamilə ətalət bürümüşdü.

Raskolnikov kanal sahil küçəsilə əzgin bir halda ağır-ağır gedərək düşünürdü: “Bu özü də işə bir nəticə vermək deməkdir! Hər halda işi bitirəcəyəm, çünki belə istəyirəm. Ancaq bu işə nəticə verməkdimi? Fərqi yoxdur! Bir arşın sahə lazım olacaq – he! Bir sonuma bax. Doğrudanmı sondur? Onlara deyəcəyəm, ya deməyəcəyəm? Eh... cəhənnəmə ki! Həm də yorulmuşam, tez bir yerdə uzanaydım, ya oturaydım! Məsələnin ən ayıb cəhəti də budur ki, bu çox sarsaq işdir. Eh, qoy bu da cəhənnəm olsun! Gör adamın ağına nə axmaq şeylər gəlir...”

Polis dəftərxanasına getmək üçün həmişə düz getmək, ikinci döngədə isə sola dönmək lazım idi: bu döngədən dəftərxanaya bir-iki addım yol vardı. Lakin Raskolnikov birinci döngəyə çatıb dayandı, fikirləşdi, küçəyə döndü, yolu iki küçə uzatdı: bunu etməkdə bəlkə də onun heç bir məqsədi yox idi, ya bəlkə də vaxtı bircə dəqiqə də olsa uzatmaq istəyirdi. O yerə baxa-baxa gedirdi. Birdən elə bil ki, kim isə onun qulağına bir şey pıçıldadı. O başını qaldırıb gördü ki, həmin evin qabağında, lap darvazanın yanında dayanmışdır. O gündən bəri o bura gəlməmişdi, bu evin, heç yanından da keçməmişdi.

Onun qəlbində izahedilməz böyük bir arzu oyandı: həyəət girdi, darvazanın içindən keçib, sağ tərəfdə olan birinci qapıdan girdi, tanıdığı pilləkənlə dördüncü mərtəbəyə qalmaxağa başladı. Bu dar və dik pilləkən çox qaranlıqdı. O hər pilləkən başında dayanır, maraqla ətrafına baxırdı. Birinci mərtəbədə pilləkən başında pəncərə yerinə çərçivə salınmışdı. O, öz-özünə dedi: “Onda bu yox idi”. Bu da ikinci

mərtəbədəki mənzil: Nikolaşka və Mitka burada işləyirdi. “Qapısı bağlıdır; qapı təzədən rənglənmişdir; deməli, kirayə verilir”. Bu da üçüncü mərtəbə... dördüncü mərtəbə... “Buradır!” O donub qaldı: mənzilin qapısı taybatay açıqdı; içəridə adam vardı, onların səsi eşidilirdi: o belə bir şey olacağını heç gözləməirdi. Bir az tərəddüd etdikdən sonra son pilləkənə qalxıb içəri girdi.

Bu mənzili də təmir edirdilər, içəridə işləyən vardı; bu onu elə bil ki, heyrətə saldı. O nədənsə elə təsəvvür edirdi ki, burada hər şeyi qoyub getdiyi kimi görəcəkdir, hətta meyitlər də bəlkə öz yerində olacaqdır. İndi isə bura tamam başqa cür idi: divarlar çılpaqdı, mebel yox idi; bu ona qərribə göründü, gedib pəncərənin qırağında oturdu.

Burada cəmi iki adam işləyirdi, ikisi də cavan oğlandı; biri bir az böyükdü, o birisi lap cavandı. Onlar divarlara əvvəlki köhnə, sarı kağızın yerinə ağ-bənövşəyi gülləri olan kağız çəkirdilər. Nədənsə bu onun heç xoşuna gəlmədi. Bu təzə kağıza o ədavətlə baxır, sanki belə bir dəyişikliyin olmasına təəssüf edirdi.

İşçilər, görünür, ləngimişdilər: onlar tələsə-tələsə kağızları yığışdırır, getməyə hazırlaşdılar; Raskolnikovun gəlməsinə heç fikir vermədilər; öz aralarında nəsə danışırdılar.

Raskolnikov əllərini döşündə çarpazlayaraq qulaq asmağa başladı.

Yaşca bir az böyük olan o birisinə deyirdi:

– O qız ki, deyirəm, həməən o qız səhər çağı, lap səhər tezdən mənim yanıma gəlir, özü də başdan-ayağa bəzənir. Deyirəm ki: “Sən mənim qabağında nə bəzənib-düzənirsən?” – Deyir ki, “Tit Vasilyeviç, istəyirəm ki, bundan sonra bütün sizin ixtiyarınızda olam”. Bir işə baxırsanmı? Amma elə bəzənib-düzənir ki, deyirsən, jurnaldır, xaliscə jurnal!

O birisi ondan soruşdu:

– Əmi can, bu jurnal dediyin şey nədir?

Görünür, o bu “əmi candan” bəzi şeylər öyrənirdi.

– Jurnal deyilən şey, qardaş, şəkillərdir, rənglənmiş şəkillər; özləri də buradakı dərzilərə gəlir. Hər şənbə günü, poçtla, xaricdən gəlir, onun üçün gəlir ki, yəni ki, adam gərək necə geyinsin: kişi də, o cümlədən arvad xeylağı da. Deməli ki, şəkildir. Kişilərin şəklini çox vaxt bekeşdə çəkirlər, o ki qaldı arvadlarınkı, – qardaş, bunlar elə şeylərdir ki, görsən deyərsən, hamısını ver mənə, yənə də doymazsan!

Kiçik oğlan heyrətlə çığırdı:

– Bu Piterdə nələr yoxdur! Atadan–anadan başqa hər nə desən var!
Böyük oğlan nəsihət verirmiş kimi qəti bir ifadə ilə dedi:

– Bəli, qardaş, bunlardan başqa nə desən var!

Raskolnikov yerindən qalxdı, əvvəllər sandıq, çarpayı və kamod olan otağa getdi; mebelsiz otaq ona çox balaca göründü. Divar kağızı qoparılmamışdı. Küncdə, ikonalar qoyulan kiotun yeri divar kağızında aydınca görünürdü. Raskolnikov otağa baxıb yenə də əvvəlki yerinə qayıtdı. Yaşca böyük olan fəhlə çər-çər ona baxıb birdən soruşdu:

– Nə istəyirsiniz?

Raskolnikov cavab vermək əvəzinə yerindən qalxıb dəhlizə getdi, zəngi tutub darddı. Həmin zəng, həmin tənəkə səsi! Zəngi bir də darddı, bir də; dayanıb qulaq asır, olmuş hadisəni xatırlayırdı. Ona əzab verən əvvəlki dəhşətli, ağır duyğunu get–gedə daha aydın, daha canlı xatırlamağa başlayırdı; zəng hər dəfə səslənəndə o diksinir, bu onun get–gedə daha artıq xoşuna gəlirdi.

Fəhlə onun yanına gəlib çığırdı:

– Axı nə istəyirsiniz? Siz kimsiniz?

Raskolnikov yenə də qapıdan içəri girdi.

– Otaq tutmaq istəyirəm, baxıram.

– Otağı axşam tutmurlar; bir də ki, siz gərək dalandarla gələsiniz.

Raskolnikov sözüne davam edərək dedi:

– Döşmə yuyulub, rəngləyəcəksiniz? Qan yoxdur ki?

– Necə qan?

– Qarı ilə bacısını axı öldürmüşdülər. Burada qan göl kimi durmuşdu.

Fəhlə narahat bir halda çığırdı:

– Sən kimsən axı?

– Mən?

– Hə, sən!

– Sən bunu bilmək istəyirsən? Polis dəftərxanasına gedək, orada deyərəm.

Fəhlələr təəccüblə ona baxdılar.

Yaşca böyük olan fəhlə:

– Biz gərək gedək, – dedi, – ləngimişik. Alyoşka, gedək. Qapını bağlamaq lazımdır.

Raskolnikov laqeyd bir halda:

– Yaxşı da, gedək, – dedi. Qabağa düşüb pilləkəndən yavaş–yavaş enməyə başladı. Darvazaya çatanda çığırdı: – Ey, dalandar!

Bir neçə adam küçədə, darvazanın ağzında durub gəlib-gedənə baxırdı, bunlar iki dalandar, bir arvad, xalat geymiş bir meşşan, bir neçə də başqa adamdı. Raskolnikov düz onların üstünə getdi.

Dalandarlardan biri dedi:

– Nə istəyirsiniz?

– Polis dəftərxanasına getmişdin?

– İndicə oradan gəlirəm. Siz nə istəyirsiniz?

– Oradadırlar?

– Oradadırlar.

– Köməkçisi də oradadır?

– Orada idi. Siz nə istəyirsiniz?

Raskolnikov cavab verməyib, fikirli halda onunla yan-yanə durdu.

Yaşca böyük olan fəhlə yaxınlaşıb dedi:

– Otağa baxmağa gəlmişdi.

– Hansı otağa?

– Biz işləyən otağa. Deyirdi ki: “Qanı niyə yumusunuz? Burada adam öldürmüşdülər, mən də gəlmişəm bu otağı tutam”. Sonra zəngi vurmağa başladı, az qaldı ki, qırsın. Sonra da dedi: “Dəftərxanaya gedək, orada hamısını deyərəm”. Əl çəkmirdi!

Dalandar qaşqabağını tökərək heyrətlə Raskolnikova baxırdı.

Sonra daha hiddətlə çığırdı:

– Siz axı kimsiniz?

– Mən Rodion Romanıç Raskolnikovam; əvvəllər tələbə olmuşam. Şilin evində oluram, bu küçədə, bura yaxındır, 14№-li mənzildə. Dalandardan soruş... məni tanıyır.

Raskolnikov bu sözləri üzünü çevirmədən, diqqətlə qaranlıq çökmüş küçəyə baxaraq, tənbel-tənbel, dalğın bir halda dedi.

– Siz axı otağa niyə getmişdiniz?

– Baxmağa.

– Nəyinə baxmağa?

Meşşan birdən sözə qarışdı:

– Bunu götürüb polis dəftərxanasına aparmaq lazımdır!

Raskolnikov çiyini üstündən çəp-çəp, həm də diqqətlə ona baxdı, yenə də astadan və tənbel-tənbel dedi:

– Gedək!

Meşşan bundan ürəklənərək əlavə etdi:

– Aparmaq lazımdır! O niyə o şeyləri soruşmuş, bunun fikrində nə var, hə?

Fəhlə mızıldandı:

– Nə kefli kimi keflidir, nə də ayıq kimi ayıq, Allah bilir nəçidir.

Dalandar doğrudan da açıqlanaraq çığırdı:

– Siz axı nə istəyirsiniz? Niyə əl çəkmirsiniz?

Raskolnikov istehza ilə:

– Dəftərxanaya getməyə qorxdun?

Oradakı arvad çığırdı:

– Görəsən haranın haramzadasıdır!

O biri dalandar yekəpər bir mujikdi, əynindəki çuxasının yaxası açıqdı, toqqasında bir dəstə açar vardı. O çığıraraq dedi:

– Bununla axı nə danışmaq! İtil buradan!.. Doğrudan da haramzadadır... İtil!

O, Raskolnikovun çiyindənən yapışıb onu küçəyə itələdi. O, az qalmışdı ki, kəllə-mayallaq getsin, amma yıxılmadı, özünü düzəltdi, kırımışcə hamıya baxıb yoluna düzəltdi.

Fəhlə:

– Qəribə adamdır, – dedi.

Sonra arvad dedi:

– İndi hamı qəribə olub.

Meşşan əlavə etdi:

– Hər halda onu polis dəftərxanasına aparmaq lazım idi.

Yekəpər dalandar da öz fikrini söylədi:

– Baş qoşmayın! Elə haramzadadır ki, var. Bilə-bilə özünü soxur, baş qoşarsan, sonra xataya düşərsən... Bilirik!

Raskolnikov: – Gedim, ya getməyim? – deyərək yol ayrıcında, küçənin ortasında durub düşünür, ətrafına baxırdı, sanki kiminsə söyləyəcəyi son sözü gözləyirdi. Ancaq heç yerdən cavab gəlmədi, hər şey sanki onun ayaq basdığı daş kimi, lal-kardı, hər şey sanki ölmüşdü – yalnız onun üçün, təkə onun üçün ölmüşdü... Birdən o uzaqda, bir-iki yüz addım kənarda, qatılaşan qaranlıq içində bir dəstə adam gördü, onların danışığını, çığırtısını eşitdi, adamların ortasında bir ekipaj vardı... Küçənin ortasında xırdaca bir işıq göründü. Raskolnikov düşündü: “Görəsən nə olub?” Sola dönüb adamlar yığışan yerə getdi. O sanki hər şeyə maraq yetirirdi; bunu düşünərək laqeyd bir halda gülümsədi; ona görə ki, o, polis dəftərxanasına gedəcəyini qət etmişdi və yəqin bilirdi ki, indi hər şey bitəcəkdir.

VII

Küçənin ortasında bir cüt boz, harın at qoşulmuş qəşəng bir kolyaska dayanmışdı; bu, varlı bir adamın kolyaskası idi. Kolyaskada adam yox idi; sürücü də qozladan düşüb kolyaskanın yanında durmuşdu, atları cilovundan tutmuşdular... Bura çoxlu adam yığılmuşdı, hamıdan qabaqda polis işçiləri dayanmışdı. Onlardan birinin əlində kiçik bir fanar vardı: o əyilərək daş yolun üstündə çarxların lap dibində olan bir şeyi fanarla işıqlandırırdı. Hamı danışır, çığırır, ah-vay edirdi, sürücü elə bil heyrət içində idi və arabir deyirdi:

– Belə də müsibət olar! İlahi, belə də müsibət olar!

Raskolnikov adamların arasında özünü mümkün qədər qabağa verib – camaatın bura yığılmasına səbəb olan, hamını maraqlandıran şeyi gördü; yol üstündə, indicə kolyaska basmış bir adam huşsuz halda yığılıb qalmışdı; o tamam qan içində idi; əynindəki paltar, görünür, köhnə idi, ancaq “nəcibanə” paltardı. Onun üzündən və başından qan axırdı; üzü bütün siyirilmiş, əzilmişdi. Aydın görünürdü ki, vəziyyəti çox ağırdır.

Sürücü ağlaya-ağlaya deyirdi:

– Ay camaat! Mən nə edəydim axı! Atları qovsaydım, ya çığırıb xəbərdarlıq eləməseydim, deyərdiniz belə... Mən axı kolyaskanı bir qayda ilə sürürdüm, tələsmirdim. Hamı görürdü: yalan deyirəmsə, qoy camaat desin, kefli adama axı nə var – məlum şeydir!.. Gördüm ki, o küçəni keçir, səntirləyir, az qalır ki, yığılıb, çığırıb xəbərdarlıq elədim, bir də çığırdım, birdə, atların da başını çəkdim, amma o birbaş atların ayağı altına yığıldı... Qəsdən belə elədi, ya bərk kefli idi – kim bilir... Atlar da cavan atlardır, ürkelər, – ürkdülər, saxlaya bilmədim, o çığırdı, daha bərk ürkdülər... axırı da ki, belə...

Camaat içindən kim isə səslənərək şəhadət verdi:

– Elədir ki, var!

Bir başqasının da səsi eşidildi:

– Çığırdı, doğrudur, üç dəfə çığırıb xəbərdarlıq elədi.

Bir nəfər də çığırıb dedi:

– Düz üç dəfə, hamı eşitdi.

Bunu da demək lazımdır ki, sürücü çox da elə kədərli və qorxmuş görünmürdü. Aydın idi ki, ekipaj varlı və nüfuzlu bir adamındır, sürücü onu gətirməyə gedirmiş; polis işçiləri əlbəttə bunu nəzərə alaraq işi

birtəhər yoluna qoymağa çalışırdılar. Bu adamı polis dəftərxanasına, sonra da xəstəxanaya aparmaq lazımdı. Heç kəs onu tanımırdı.

Raskolnikov özünü adamların arasından daha da qabağa verdi, daha yaxından əyilib baxdı. Birdən fanarın işığı o bədbəxt adamın üzünə düşdü: Raskolnikov onu tanıdı.

O lap özünü qabağa verib:

– Mən onu tanıyıram, tanıyıram! – deyə çığırdı. – O, istefaya çıxmış məmurdur, titulyarnı sovetnik Marmeladovdur! O burada yaşayır, bu yaxında, Kozelin evində... Tez həkim çağırın! Pulunu mən verərəm, budur!

Cibindən pul çıxarıb polisə göstərdi. O, böyük həyəcan içində idi.

Polis işçiləri bu adamın kim olduğunu bildikdə bundan razı qaldılar. Raskolnikov öz adını da söylədi, öz adresini verdi; o var qüvvəsilə polis işçilərini dilə tuturdu ki, Marmeladovu tez evinə aparsınlar, elə bil ki, Marmeladov onun doğma atası idi.

– Bax, burada yaşayırlar, üç ev o yana, Kozelin evində. Kozel almandır... varlı adamdır... O yəqin kefli imiş, evinə gedirmiş. Mən onu tanıyıram. O, əyyaşdır... Ailəsi orada yaşayır, arvadı, uşaqları var, bir də qızı var. Onu xəstəxanaya aparmaq uzun məsələdir; elə bu evdə həkim də var!.. Hər necə olsa özümüz baxarıq, kömək eləyərək, yoxsa xəstəxanaya çatmamış öləcək...

O hətta gizləncə polis işçisinin ovcuna pul da basdı, hər halda məsələ aydın, həm də qanuni idi, hər necə olsa burada ona tez kömək göstərilərdi. Marmeladovu qaldırıb apardılar, kənardan kömək eləyən də oldu. Kozelin evinə otuz addım olardı. Raskolnikov üsulluca Marmeladovun başından tutaraq daldan gəlir, yol göstərirdi.

– Bura, bura! Pilləkəndən qaldıranda gərək başı yuxarı tərəfdə olsun; dönün... belə... pulunu mən verərəm, xəcalətinizdən çıxaram.

Katerina İvanovna, bir dəqiqə boş vaxtı olan kimi, o saat əllərini döşündə çarpazlayaraq, öz-özü ilə danışa-danışa, öskürə-öskürə, pəncərədən sobaya, sobadan pəncərəyə sarı gedə-gedə öz balaca otağında var-gəl etməyə başladılar. Son vaxtlarda o öz böyük qızı – on yaşlı Polenka ilə tez-tez və daha çox danışdı; Polenka hələ çox şeyi başa düşməsə də bir şeyi çox yaxşı bilirdi: bilirdi ki, anasına lazımdır, buna görə də anası danışanda iri, ağıllı gözlərilə həmişə ona baxar, özünü var gücü ilə elə göstərərdi ki, guya onun dediklərinin hamısını başa düşür. İndi, o bütün günü kefsiz olan kiçik qardaşını soyundurmuşdu,

yatırmaq istəyirdi. Uşaq da kirmişcə, üzündə ciddi bir ifadə ilə stulda dim-dik oturub tərənəmirdi; o xırdaca qıçlarını qabağa uzadıb, bir-birinə bərk-bərk sıxmışdı, ayaqlarını dik tutaraq, pəncələrini bir-birindən ayırmışdı: o köynəyinin yuyulmasını və dəyişilməsini gözləyirdi; adətən ağıllı uşaqlar həmişə – onları soyundurub yatırmaq istəyəndə – eynən belə kirmişcə oturlar. O dodaqlarını bir-birinə sıxaraq, gözlərini bərəldərək, anasının danışığına qulas asırdı. Katerina İvanovnanın kiçik qızı isə pərdənin qabağında durub öz növbəsini gözləyirdi: o bütün cır-cındır içində idi. Pilləkənə çıxan qapı açıq idi: o biri otaqlardan duman kimi gələn papiros tüstüsündən az da olsa qorunma üçün qapı açıq qoyulmuşdu, yazıq vərəmli qadın bu tüstüdən nəfəsi tutula-tutula tez öskürür, bu sürəkli öskürək ona əzab verirdi. Katerina İvanovna elə bil ki, bu həftə içərisində daha çox arıqlamışdı; onun yanaqlarındakı qırmızı ləkələr əvvəlkindən daha çox parıldayırdı.

O gəzişə-gəzişə deyirdi:

– Polenka, sən heç inana bilməzsən, heç təsəvvür edə bilməzsən ki, atam evində biz necə xoş günlər keçirirdik, necə yaxşı yaşayırdıq... Amma bu əyyaş məni məhv etdi, sizi də məhv edəcək! Atam statski polkovnik idi, az qalmışdı ki, qubernator olsun; ona ancaq bircə addım atmaq lazımdı; hamı onun yanına gəlib deirdi: “İvan Mixayliç, biz sizi onsuz da öz qubernatorumuz hesab edirik. Onda mən... öhö! Onda mən... öhö-öhö! – O, boğazına yığılan bəlqəmi tüpürüb, sinəsindən tutaraq çığırdı. – Ah, lənətə gələsən belə həyat! – Onda mən... ah, dvoryanlar başçısının düzəltdiyi... axırncı balda... knyaginya Bezze-melnaya məni gördü... sonra mən sənənin atana ərə gedəndə o mənə xeyir-dua verdi, Pol! Knyaginya o saat soruşdu: – “İnstitutu qurtaranda örpəklə oynayan o qəşəng qız bu deyilmi?..” (O yırtığı gərək tikəydin; iynəni götür, indi bu saat onu hörmətlə, mən sənə öyrətdiyim kimi yoxsa sabah o... öhö-öhö...sabah... öhö... – o bərkdən öskürərək çığırdı: – daha da böyüyəcək...) onda kamer-yunker knyaz Şeqolski oynadı... elə sabahı gün mənə elçi gəlmək istədi, mən özüm ona çox gözəl ifadələrlə təşəkkür etdim, dedim ki, mənə qəlbim çoxdan başqasındadır... Bu başqası dediyim sənənin atan idi, Polya! Atam bərk acıqlandı... Su hazırdırımı? Yaxşı, köynəyi gətir; bəs corablar? – O kiçik qızına sarı dönüb dedi: – Lida, bu gecəni sən köynəksiz yat, – birtəhər yat... corablarını bura qoy... bir yerdə yuyular... Bu səfil həradə qaldı, gəlib çıxmır, bu əyyaş! Köynəyini elə bir halda salıb,

deyirsən, qab dəsmalıdır, bütün cırıb dağıdıb... Hamısı birdən yuyulardı, daha iki axşam əziyyət çəkilməzdi! İlahi! Öhö-öhö-öhö-öhö! Yenə də! – O, dəhlizə dolan və otağa girən adamları görüb çıxırdı: – O nədir? – Adamlar sıxıla-sıxıla otağa nəşə gətirirdi. – O nədir? O gətirdikləri şey nədir? Ah, ilahi!

Qana bulanmış və huşunu itirmiş Marmeladovu otağa gətirdikdən sonra polis işçisi yan-yörəsinə baxaraq soruşdu:

– Bunu axı hara qoyaq!

Raskolnikov divanı göstərərək dedi:

– Bura qoyun! Bunun üstünə! Başını da bura!

Dəhlizdən kim isə çıxırdı:

– Küçədə kolyaska basıb! Kefli imiş!

Katerina İvanovna ağappaq ağardı, o çətinliklə nəfəs alırdı. Uşaqlar qorxdular. Kiçik qız Lidoçka çıxırıb Polenkanın üstünə atıldı, onu qucaqladı: onun bütün bədəni əsirdi.

Raskolnikov Marmeladovu divanda yerləşdirdikdən sonra tez Katerina İvanovnanın yanına getdi.

O, sözləri tez-tez söyləyərək deyirdi:

– Siz Allah sakit olun, qorxmayın! Küçəni keçəndə kolyaska onu basıb, narahat olmayın, o ayılacaq, mən dedim bura gətirsinlər... mən bura gəlmişdim, yadınızdadırmı?... O ayılacaq; pulunu mən verəcəyəm!

Katerina İvanovna ümitsiz bir halda:

– Arzuna çatdın! – deyib çıxırdı və tez ərinin yanına getdi.

Raskolnikov gördü ki, bu – o saat bayılan arvadlardan deyil. Dərhal bu bədbəxt adamın başı altına balıq qoyuldu – bu heç kəsin ağına gəlmirdi. Katerina İvanovna ərini soyundurmağa, onun bədəninə baxmağa başladı; o əsən dodaqlarını dişləyərək, sinəsindən qopmaq istəyən fəryadı boğaraq, özünü itirmədən çalışırdı; o özünü yadından çıxarmışdı.

Raskolnikov bu arada kimi isə dilə tutaraq, həkim dalınca göndərirdi. Həkim demə lap yaxında olurmuş, arada bir ev varmış.

Raskolnikov Katerina İvanovnaya deyirdi:

– Həkim dalınca adam göndərdim. Narahat olmayın, pulunu mən verərəm. Su varmı? Salfet verin, dəsmal verin, bir şey verin, ləyən verin... Hələ heç məlum deyil o necə yaralanmışdır. O yaralanıb – ölməyib, arxayın olun... Görək həkim nə deyəcək!

Katerina İvanovna tez pəncərəyə sarı getdi; orada küncdə, sınıq bir stul üstündə böyük bir saxsı ləyən qoyulmuşdu; ləyəndə gecə uşaqların və Marmeladovun paltarını yumaq üçün su hazırlanmışdı. Paltarı Katerina İvanovna həftədə heç olmasa iki dəfə, bəzən də daha tez-tez özü öz əlilə, gecələr uyuyardı, çünki iş o yerə gəlib çatmışdı ki, dəyişmək üçün daha alt paltarı qalmamışdı, hərənin elə əynindəki paltarı idi; Katerina İvanovna isə natəmizliyə dözə bilmirdi; o gücü çatmasa da, gecə özünü incitməyə razı idi, tək evdə çirkli şey görməsin. Hamı yatandan sonra paltarı uyub ipdən asar, səhərə kimi qurudardı ki, səhər hamıya təmiz paltar verə bilsin. O, ləyəni gətirmək istədi, az qaldı ki, yıxılsın. Raskolnikov bu zaman dəsmal tapıb islatdı, Marmeladovun qana bulanmış üzünü silməyə başladı. Katerina İvanovna onun yanında durmuşdu: o əllərilə sinəsini tutaraq, ürəkağrısı ilə köksünü ötürürdü. Onun özünə kömək eləyən lazımdı. Raskolnikov indi bir şeyi başa düşməyə başlayırdı; bəlkə də o çalışıb Marmeladovu evə gətirməklə heç yaxşı iş tutmamışdı... Qaradovoy da durub baxırdı, bilmirdi nə eləsin.

Katerina İvanovna çığırır dedi:

– Polyə! Yüyük Sonyanı çağır gəlsin, tez ol! Evdə olmasa, oradakılara de ki, atasını kolyaska basıb, qayıdan kimi hələ-hələbət, tez gəlsin... Polyə, tez ol! Yaylığı başına at!

Stulda oturan uşaq birdən çığırır dedi:

– Gücün çatdıqca yüyür! – Bunu deyib yenə də əvvəlki kimi, pəncələrini bir-birindən ayıraraq, gözlərini bərəldərək stulda dimdik və kirimişcə oturub qaldı.

Bu zaman otaq adamla elə dolmuşdu ki, ağac atsaydın yerə düşməzdi. Polis işçilərindən bircə nəfər qaldı, o birilər getdi, o pilləkəndən içəri dolan camaatı yenə də də pilləkəndən dala qaytarmağa çalışırdı. Lakin bu zaman xanım Lippevezelin az qala bütün kirayənişinləri iç otaqlardan çıxıb əvvəl qarıya yığışdılar, sonra isə dəstə ilə otağa doldular, Katerina İvanovna bərk acıqlandı.

O camaatın üstünə çığıraraq dedi:

– Bu nədir? Adamı rahat ölməyə də qoymayacaqsınız? Tamaşazad vermirlər ki! Papiros da çəkirlər! Öhö-öhö!-öhö – hələ bir şlyapa da qoyublar! Rədd olun buradan! Heç olmasa ölüyə hörmət eləyin!

Öskürək onu danışmağa qoymadı; lakin onun bu sərt sözləri nəticəsiz qalmadı. Görünür, kirayənişinlər Katerina İvanovnadən hətta

qorxurdular da: onlar qəribə bir razılıq hissilə bir-birinin ardınca qarıya sarı çəkildilər. Başına qəflətən müsibət gəlmiş bir adam hətta ən yaxın adamında da belə bir hiss oyadır; elə bir adam yoxdur ki, o lap ürəkdən yansa da, onda belə bir hiss əmələ gəlməmiş olsun.

Qarı dalından “bunu xəstəxanaya aparmaq lazımdır, burada adamları nahaq yerə narahat etmək yaxşı deyil” deyən səslər də eşidildi.

Katerina İvanovna çıxıraraq:

– Ölmək də yaxşı deyil! – deyərək qarıya sarı cumdu: o istəyirdi ki, qarını açıb onların abırını versin; lakin qarıda xanım Lippevexzelin özü ilə üz-üzə gəldi, o baş verən müsibəti indicə eşitmişdi, gəlmişdi ki, nizam-intizam düzəltsin.

Xanım Lippevexzel axmaq, heyvərə, abırsız bir alman qadını idi.

O heyrətlə əllərini bir-birinə cırparaq pozuq rus dilində dedi:

– Ah, ilahi! Sizin əriniz kefli oldu, atlar onu əzdi. Onu xəstəxanaya göndərin! Buranın yiyəsi mənəm!

Katerina İvanovna təkəbbürlə sözə başladı:

– Amaliya Lüdviqovna! Rica edirəm, nə danışdığınızı biləsiniz! (Mənzil sahibəsilə o həmişə təkəbbürlə danışardı ki, o “öz yerini bilsin”; hətta indi də bu zövqdən özünü məhrum etmək istəmədi). – Amaliya Lüdviqovna...

Xanım Lippevexzel onun sözünü kəsərək yenə də pozuq rus dilində dedi:

– Mən sizə həmişəlik demişəm: siz heç vaxt mənə Amal Lüdviqovna deməyin, mən Amal-İvanam.

– Siz Amal-İvan deyilsiniz, Amaliya Lüdviqovnasız; mən sizə cənab Lebezyatnikov kimi alçaqcasına yaltaqlananlardan deyiləm, odur, özü də qarının dalında durub gülür (doğrudan da qarının dalında gülüş səsi gəldi və kim isə: “Tutaşdılar” deyə çığırdı). Mən sizə həmişə Amaliya Lüdviqovna deyəcəyəm. Mən heç bilmirəm ki, bu ad niyə sizin xoşunuza gəlmir! Siz özünüz Semyon Zaxaroviçin başına gələn müsibəti görürsünüz: o ölür. Xahiş edirəm bu saat qarını örtəsiniz, bura heç kəsi buraxmayasınız. Qoyun heç olmasa rahatca ölsün! Yoxsa, inanın ki, sizin hərəkətiniz lap sabah general-qubernatorun özünə məlum olacaqdır. Knyaz lap qızılığımдан mənə tanıyır, Semyon Zaxaroviçə o çox yaxşılıqlar etmişdir. Hamı bilir ki, Semyon Zaxaroviçin çoxlu dostları və hamiləri vardı, amma o öz zəifliyini

duydu, nəcibənə bir təkəbbür göstərərək, onlardan uzaqlaşdı, indi bizə alicənab bir adam (o Raskolnikovu göstərdi) kömək edir, onun mal-dövləti, həm də yuxarılarla əlaqəsi vardır; Semyon Zaxaroviç onu lap uşaqlıqdan tanıyırdı; Amaliya Lüdviqovna, lap əmin ola bilərsiniz ki...

Bu sözləri o son dərəcə sürətlə söyləmişdi, danışdıqca da onun sürəti artırdı; ancaq öskürək Katerina İvanovnanın nitqini birdən kəsdi. Bu zaman Marmeladov ayılıb zarıldadı. Katerina İvanovna dərhal onun yanına yüyüdü. Marmeladov gözlərini açdı, başı üstdə duran Raskolnikova baxdı, ancaq o hələ nə adam tanıyır, nə də bir şey başa düşürdü. O ağır-ağır, dərindən və gec-gec nəfəs alırdı, dodaqlarında qan görünürdü; alnı tər içində idi. Raskolnikovu tanımadığı üçün narahat bir halda ətrafına göz gəzdirdi. Katerina İvanovna dərddli-dərddli, lakin ciddi bir nəzərlə ona baxır gözlərindən yaş axırdı.

O məyus bir halda dedi:

– Aman Allah! Onun bütün sinəsi əzilib! Bir qana bax, qana! Onun bütün üst paltarını çıxarmaq lazımdır – Sonra çığıraraq dedi: – Semyon Zaxaroviç, əgər mümkünsə, bir az yana çevril.

Marmeladov onu tanıdı.

Xırıltılı bir səslə dedi:

– Keşiş çağırın!

Katerina İvanovna pəncərəyə sarı çəkildi, alnını pəncərə şüşəsinə qoyub ümitsiz bir halda ağladı.

– Ah, lənətə gələsən, həyat!

Marmeladov bir az susduqdan sonra yenə xırıldadı:

– Keşiş çağırın!

Katerina İvanovna onun üstünə çığıraraq dedi:

– Getdilər çağırmağa! – Marmeladov səsi eşidərək susdu. O, qorxaq, qəmgin bir nəzərlə Katerina İvanovnanı axtardı; Katerina İvanovna yenə geri qayıdıb onun başı üstündə dayandı. Marmeladov sakitləşdi, lakin onun sakitliyi çox sürmədi: onun gözü kiçik qızı Lidoçkaya sataşdı (Lidoçkanı o çox istəyirdi). Lida küncdə durub titrəyirdi, sanki onu titrətmə tutmuşdu; uşaqcasına bir diqqət və heyrətlə ona baxırdı.

Marmeladov təşviş içində onu göstərirdi:

– A... a...

O nəşə demək istəyirdi.

Katerina İvanovna çığıraraq:

– İndi nə istəyirsən? – dedi.

Marmeladov dəli bir nəzərlə qızın ayaqlarını göstərib mızıldandı:

– Ayaqları yalındır! Yalındır!

Katerina İvanovna əsəbi halda çığırdı:

– Sus! Özün bilirsən niyə yalındır!

Raskolnikov bu zaman sevinə–sevinə:

– Şükür Allaha, həkim gəldi! – deyə çığırdı.

Həkim şübhəli bir nəzərlə ətrafı süzərək içəri girdi; o səliqə ilə geyinmiş balaca boylu bir almandı. Xəstəyə yaxınlaşıb nəbzini tutdu, sonra əli ilə diqqətlə onun başını yoxladı. Katerina İvanovna ilə bərabər qanla islanmış köynəyinin yaxasını açdı: onun bütün sinəsi əzilib parçalanmışdı, sağ tərəfdən bir neçə qabırğası sınımışdı, sol tərəfdə, lap ürəyinin üstündə sarıya çalan böyük qorxunc bir qara ləkə vardı, – bu at ayağının yeri idi. Həkim qaşqabağını tökdü. Polis işçisi dedi ki, bu adam kolyaskanın altına düşəndən sonra çarxa ilişmiş, çarx onu hərləyə–hərləyə daş yolla otuz addım sürmüşdür.

Doktor pıçıldayaraq Raskolnikova dedi:

– Təəccüblüdür, bu vəziyyətlə o necə özünə gəlmişdir!

Raskolnikov soruşdu:

– Necədir?

– Bu saat öləcək.

– Heç bir ümid yoxdur?

– Zərrə qədər də! Son nəfəsidir... Başı da çox pis yaralanmışdır...

Hm!.. Hər halda qan almaq olar... ancaq bunu heç bir xeyri olmayacaq... o mütləq on–on beş dəqiqədən sonra öləcək.

– Hər halda siz qan alın!

– Mən bunu elərəm... Ancaq yenə də sizə xəbərdarlıq edirəm, bunun qətiyyəni xeyri olmayacaq...

Bu zaman yenə ayaq səsi eşidildi, dəhlizdəki adamlar geri çəkildi, qapı ağzında ağ saçlı, müqəddəs hədiyyəli bir keşiş göründü. Onun ardınca lap küçədən bir nəfər polis işçisi gəlirdi. Həkim dərhal öz yerini ona verdi və onlar mənalı–mənalı bir–birinə baxdılar. Raskolnikov həkimdən getməməsini, az da olsa gözləməsini xahiş eidi. Həkim təəccüblə çiyinlərini dartaraq dayandı

Hamı geri çəkildi. Etiraf mərasimi çox sürmədi; Marmeladov ölürdü, bu vəziyyətdə o yəqin ki, çox şeyi heç başa düşmürdü; o qırıq–qırıq səslər çıxarırdı, bu səslərdən də heç bir şey anlamırdı.

Katerina İvanovna gedib Lidoçkanı yanına aldı, oğlanı stul üstündən götürdü, bucağa, sobaya tərəf keçib dizi üstə çökdü, uşaqları da qabağında dizi üstə qoydu. Lidoçka tir-tir əsirdi; oğlan isə dizləri üstə durub qayda ilə əlini qaldırır, xaç vurur, əyilib alını yerə toxundururdu, görünür, bu ona xüsusi bir zövq verirdi. Katerina İvanovna dodağını dişləyir, ağlamaqdan özünü saxlayırdı. O da dua edir, arabir uşağın köynəyini düzəldirdi, bu arada o, ayağa qalxmadan, dua edə-edə kamodun üstündən ləçəyi götürüb qızın çılpaq çiyinlərinə atdı. Bu zaman yenə də içəri otaqların qapılarını maraqlananlar açmağa başladılar. Bütün mərtəbələrin kirayənişinləri daha sıx-sıx dəhlizə doluşdu, ancaq onlar qapıdan içəri girmirdi. Otağı da, dəhlizi də ancaq bir şam qırığı işıqlandırırdı.

Bu zaman Polenka adamları yara-yara dəhlizdən tez içəri girdi: o yüyürə-yüyürə gəldiyindən bərk tövşüyürdü; yaylığı başından götürdü, gözlərilə anasını axtarıb tapdı, yaxınlaşıb dedi ki: "Gəlir! Küçədə gördüm!" Anası onu da öz qabağında dizi üstə qoydu. Adamların arasından yavaş-yavaş, qorxa-qorxa bir qız gəlirdi; onun birdən-birə belə bir otaqda – yoxsulluq, səfalət, ölüm və ümitsizlik içində görünməsi adama qəribə gəlirdi... O özü də səfalət içində idi, əynindəki paltar ucuz parçadandı, bəzəyi isə küçə bəzəyi idi: bu – başqa bir aləmdə adət edilmiş zövq və qaydaya əsaslanan, öz məqsədini aydın və biabırçı bir şəkildə nəzərə çatdıran bir bəzəkdi... Gələn Sonya idi. O, dəhlizdə, lap qapının ağzında dayandı, otağa girmədi; o çaşqın-çaşqın baxır, sanki heç bir şey dərk etmirdi; o öz geyimini də yaddan çıxarmışdı: onun əynində – dəfələrlə əldən-ələ keçərək alınmış, burada geyilməsi nalayiq olan güllü bir ipək paltar, bütün qapını tutan geniş bir krinolin vardı; paltarın dar balağı, quyruq kimi, çox gülünc bir şəkildə sallanırdı; ayağına ağ çəkmə geymişdi; başına da al qırmızı lələk taxmış, gülməli bir girdə həsir şlyapa qoymuşdu; o, axşam heç lazım olmayan ombrelkanı da özü ilə götürmüşdü. Onun oğlan uşağı kimi yan qoyulmuş şlyapası altından arıq, solğun üzü görünürdü; sifətində qorxu ifadə olunurdu, dəhşət dolu gözləri bir nöqtəyə dikilib durmuşdu. O on səkkiz yaşlı, balaca boylu, arıq, çox qəşəng, sarışın bir qızdı; olduqca qəşəng mavi gözləri vardı. Sonya diqqətlə yatağa və keşişə baxdı; o da yeyin-yeyin gəldiyindən tövşüyürdü. Axırda, deyəsən, adamların pıçıldadığını, onların sözlərindən bəzisini eşitdi. Başını aşağı dikib otağa girdi, ancaq yenə də qapının ağzında durdu.

Etiraf və dua mərasimi qurtardı. Katerina İvanovna yenə də ərinin yatağına yaxınlaşdı. Keşiş geri çəkildi, təsəlli olmaq və başsağlığı vermək üçün Katerina İvanovnaya bir neçə söz demək istədi.

Katerina İvanovna əsəbi halda sərt onun sözünü kəsdi, uşaqları göstərərək dedi:

– Bəs bunları mən nə edəcəyəm?

Keşiş ona belə cavab verdi:

– Allah mərhəmətlidir, ona pənah gətirin!

– E-eh!.. Mərhəmətlidir, ancaq bizə yox!

Keşiş başını yelləyərək:

– Belə danışmaq günahdır, – dedi, – günahdır, xanım!

Katerina İvanovna can verən ərini göstərərək çıxırdı.

– Bəs bu günah deyil?

– Ola bilsin ki, istər-istəməz buna səbəb olan adamlar, qazanc gətirəniniz itirdiyiniz üçün bunun əvəzinə mükafat verməyə razı olurlar...

Katerina İvanovna əsəbi halda çıxıraraq əlini yellədi:

– Siz məni başa düşürsünüz! Axı nə üçün mükafat versinlər? Axı o özü, kefli-kefli atların ayağı altına girmişdir! Nə qazanc gətirən? Biz ondan qazanc görmürdük, ancaq əzab çəkirdik! Axı o, əyyaşdı, əlinə düşəni içkiyə qoyurdu! Evdə nə varsa oğurlayıb içki dükanına aparırdı; o mənim də, bu uşaqların da həyatını içki dükanında puç elədi! Allaha çox şükür ki, o indi ölür! Zərərimiz az olar!

– Ölüm ayağında onu bağışlamaq lazımdır, günahdır, xanım, belə sözü demək çox günahdır!

Katerina İvanovna ərinin yanından ayrılmırdı; gah ona su verir, gah da alınının tərini, başının qanını silirdi, balışını düzəldirdi, arabir də iş arasında keşişə sarı dönür, onunla danışdı. İndi isə keşişdən bu sözü eşidəndə birdən qəzəblə dedi:

– Ah, keşiş baba! Bunlar ancaq sözdür! Bağışlayın! Bu gün onu kolyaska basmasaydı, o evə kefli gələcəkdi. Onun bircə köynəyi var, o da əynindədir, geyilməkdən köhnəlib cındıra dönüb; o gəlib uzanıb yatacaqdı, amma mən sabah kimi su ilə əlləşəcəkdim, onun, bir də ki, uşaqların paltarını yuyacaqdım, sonra pəncərədən bayıra sərrib qurudacaqdım, hava açılan kimi oturub yamayacaqdım, – bu da olacaqdı mənim gecəm! Durub onu bağışlamağımdan danışmağın nə mənası var? Onsuz da bağışlamışam!

Dərindən gələn dəhşətli bir öskürək onun sözünü kəsdi. Sonra o bəlgəmi yaylığa tüpürdü, bir əli ilə ağrıyan sinəsindən tutaraq, yaylığı keşişə göstərdi: yaylıq bütün qan idi...

Keşiş başını aşağı salıb heç bir söz demədi.

Marmeladov can üstündə idi; Katerina İvanovna yenə də ona sarı əyildi. Marmeladov gözlərini Katerina İvanovnanın üzündən çəkmirdi. O nəşə demək istəyirdi: nəhayət güclə dodaqlarını tərpedərək nəşə dedi, ancaq sözləri aydın deyildi. Katerina İvanovna başa düşdü ki, elə o saat amiranə bir səslə onun üstünə çığırdı:

– Sus! Danışma!.. Nə demək istədiyini bilirəm!

Marmeladov susdu; lakin elə o saat onun çaşqın baxışları qarıya zilləndi: o, Sonyanı görmüşdü.

İndiyə qədər o, Sonyanı görmürdü. Sonya küncdə, işıq düşməyən yerdə durmuşdu.

Birdən Marmeladov həyəcan içində, xırıltılı bir səslə boğula-boğula:

– O kimdir? O kimdir? – deyərək dəhşətli bir nəzərlə qarını, qızı duran yeri göstərərək yerindən qalxmaq istədi.

Katerina İvanovna onun üstünə çığırdı:

– Uzan! Uzan!

Lakin o var gücünü toplayaraq, əlini kuşetkaya verib azca qalxdı, qızına baxdı, elə bil ki, onu tanımırdı. O hələ indiyə kimi qızını belə bir geyimdə görməmişdi. Birdən o, alçaldılmış, dərd əlindən məhv olmuş, şıq geyimli, eyni zamanda xəcalət çəkən, ölməkdə olan atası ilə halallaşmağa gələn qızını tanıdı. Onun üzündə böyük bir əzabın ifadəsi göründü.

– Sonya! Qızım! Halal elə! – deyib çığırdı, istədi əlini ona uzatsın, lakin istinad nöqtəsini itirib divandan üzü üstə yerə yıxıldı; yüyürüb onu qaldırdılar; o artıq can verirdi. Sonya zəif bir səslə çığırdı, yüyürüb atasını qucaqladı, elə bu vəziyyətdə də donub qaldı. Atasını qucağında can verdi.

Katerina İvanovna ərinin öldüyünü görüb çığırdı:

– Arzuna çatdın! İndi axı mən neyniyim? Mən onu neynən basdıracağam? Bunlara, bunlara sabah yeməyə nə verəcəyəm?

Raskolnikov Katerina İvanovnaya yaxınlaşdı:

– Katerina İvanovna, keçən həftə sizin rəhmətlik əriniz öz həyatını və bütün vəziyyətini mənə danışmışdı... Lap əmin ola bilərsiniz ki, o sizi böyük bir hörmətlə yad edirdi. Həmin o axşam mən bildim ki, o

sizin hamınıza hədsiz dərəcədə sədaqətlidir, xüsusilə, Katerina İvanovna, sizi o son dərəcə sevirdi, sizə böyük hörmət bəsləyirdi, – haman o gecədən sonra biz onunla dost olduq... İcazə verin indi mən... mərhum dostum barəsində öz borcumu yerinə yetirim... Budur... bu deyəsən iyirmi beş manatdır... əgər bu sizin üçün kömək ola bilsə... onda... mən... sözün qıyası, mən gələr, mütləq gələrim... bəlkə elə sabah gəldim... Sağ olun!

O tez otaqdan çıxdı, pilləkənə yığışan adamların arasından tələsə-tələsə keçəndə birdən Nikodim Fomiçə rast gəldi; Nikodim Fomiç bu müsibəti eşidərək özü şəxsən baş çəkməyə gəlmişdi. Polis dəftərxanasında baş verən hadisədən sonra onlar görüşməmişdilər, lakin Nikodim Fomiç onu görəndə kimi tanıdı:

– Hə, sizsiniz?

Raskolnikov:

– Öldü, – deyə cavab verdi, – Həkim də gəlmişdi, keşiş də, hər şey öz qaydasında keçdi. Yazıq arvadı çox da narahat etməyin, onsuz da o vərəmlidir. Bacardığınız qədər ona ürək verin... – Sonra gülümsəyərək düz onun gözləri içinə baxıb əlavə etdi: – Siz axı yaxşı adamsınız, mən bilirəm...

Nikodim Fomiç fanar işığında Raskolnikovun jiletində bir neçə təzə qan ləkəsi görüb dedi:

– Siz nə yaman qana bulaşmışsınız!

Raskolnikov xüsusi bir ifadə ilə dedi:

– Bəli, bulaşmışam... mən bütün qan içindəyəm! – Sonra gülümsədi, başı ilə “salamat olun” deyib pilləkənlə aşağı endi.

O tələsmədən, yavaş-yavaş, titrədə-titrədə pilləkəndən enirdi və bu zaman birdən qəlbinə dolan yeni, böyük, əzəmətli bir həyatın varlığını dərk etmirdi. Onun bu duyğusu ölümə məhkum edilən, lakin birdən heç gözlənilmədiyi halda əfv edilən bir adamın duyğusuna bənzəyirdi. Evinə qayıdan keşiş pilləkənin ortasında gəlib ona çatdı. Raskolnikov dinməz-söyləməz onu özündən qabağa buraxdı: onlar kırımışca başlarını əyərək, xudahafizləşdilər. Raskolnikov son pillələri enərkən birdən kiminsə tələsə-tələsə gəldiyini eşitdi. Gələn Polenka idi; o Raskolnikovun dalınca yüyürür, onu çağırırdı:

– Dayanın! Dayanın!

Raskolnikov ona sarı döndü. Polenka pilləkənlə enərək, gəlib lap onun qabağında, ondan bir pillə yuxarıda dayandı. Həyətdən tutqun bir

işıq gəlirdi. Raskolnikov qarşısında arıq, lakin xoş, gülər üzlü bir qız gördü; qız ona baxaraq uşaqcasına gülümsəyirdi. O tapşırıqla gəlib Raskolnikova nəşə deyəcəkdİ, bu tapşırıq da, görünür, onun çox xoşuna gəlirdi.

Polenka tövşəyərək tələsə-tələsə dedi:

– Sizin adınız nədir? Bir də ki, siz harada yaşayırsınız?

Raskolnikov əllərini onun çiyinə qoyub fərəhlə ona baxdı. Bu qıza baxmaq nədənsə onun çox xoşuna gəlirdi, ancaq bunun səbəbini heç özü də bilmirdi.

– Sizi kim göndərİb?

Polenka daha fərəhlə gülümsəyərək:

– Məni bacım Sonya göndərİb, – dedi.

– Mən bildim ki, sizi bacınız Sonya göndərİb.

– Məni anam da göndərİb. Bacım Sonya məni göndərəndə anam da yaxınlaşıb dedi: “Tez yüyür, Polenka!”

– Siz bacınız Sonyanı istəyirsinizmi?

Polenka qəti bir ifadə ilə dedi:

– Mən onu hamıdan çox istəyirəm! – və birdən onun üzü ciddiləşdi.

– Məni də istəyəcəksinizmi?

Qız cavab vermək əvəzinə, uşaqcasına bir sadəlövhüklə xırdaca üzünü, zərif dodaqlarını ona sarı uzadaraq onu öpmək istədi və birdən kibrit çöpü kimi nazik qolları ilə onun boynunu bərk-bərk qucaqladı, üzünü bərk-bərk onun çiyinə sıxaraq, yavaş-yavaş ağladı.

Bir az sonra üzünü qaldırdı, əllərilə gözünün yaşını silərək dedi:

– Atama yazığım gəlir! – Birdən o üzünə xüsusi bir ifadə verərək, heç gözlənilmədiyi halda əlavə etdi: – İndi hamı bədbəxt olub... – Uşaqlar birdən “böyük” kimi danışmaq istəyəndə özlərini tox tutaraq belə bir görkəm alırlar.

– Atan sizi istəyirdi?

Polenka daha gülümsəməyərək, lap “böyük” adam kimi, çox ciddi bir halda:

– O, Lidoçkanı bizim hamımızdan çox istəyirdi, – dedi. – Ona görə çox istəyirdi ki, o balaca idi, bir də ona görə istəyirdi ki, o azarlı idi; Həmişə gələndə ona bir şey alıb gətirirdi, bizə də oxumağı öyrədirdi. – Sonra o İftixarla əlavə etdi: – Mənə sərf, bir də şəriət öyrədirdi. Anam da buna heç bir söz demirdi; biz bilirdik ki, bu onun xoşuna

gəlir, anam istəyir ki, mənə fransızca öyrətsin, çünki mənim daha oxuyan vaxtımdır.

– Siz dua eləyə bilirsinizmi?

– Bəs necə, əlbəttə bilirik! Çoxdan bilirik; mən daha böyüyəm, ona görə də özüm dua eləyirəm, amma Kolya ilə Lidoçka anamla bir yerdə dua eləyir, özü də bərkdən; “boqoroditsa”-nı oxuyurlar, sonra da bir dua var, onu: “İlahi, bacım Sonyanı bağışla, onu öz pənahında saxla”; sonra da bir ayrısını oxuyurlar: “İlahi, bizim bu biri atamızı bağışla, onu öz pənahında saxla”; çünki bizim böyük atamız ölüb, bu bizim ayrı atamızdır; biz böyük atamız üçün də dua edirik.

– Polenka, mənim adım Rodiondur, “Allah bəndəsi Rodion” deyib mənim üçün də bir gün dua edin.

Qız hərarətlə:

– Nə qədər ki, ömrüm olacaq – həmişə sizin üçün dua eləyəcəyəm! – deyib yenə birdən gülümsədi, yenə də onu bərk-bərk qucaqladı.

Raskolnikov adını, adresini ona söylədi, söz verdi ki, sabah mütləq gəlsin. Polenka çox sevincək getdi. Raskolnikov küçəyə çıxanda saat on bir olardı. Beş dəqiqədən sonra körpüyə çatdı, gedib əvvəl durduğu yerdə, o yerdə ki, arvad özünü suya atmışdı, dayandı.

O qətiyyət və təntənə ilə dedi: “Daha bəsdir! Rədd olsun boş xulyalar, rədd olsun uydurma qorxular, rədd olsun gözə görünməyən xəyalat!.. Mən yaşayacağam... Mən indicə yaşamırdımmı? Mənim həyatım hələ o qoca qarı ilə bərabər ölüb getməmişdir! Allah ona rəhmət eləsin, – anam, bəsdir daha, sənin dincəlmək vaxtın idi! İndi şüur və işıq səltənətidir! Bir də... iradə, qüvvət səltənəti... indi baxarıq! İndi gücümüzü sınırıq! – Bu son sözləri o, hansı bir qara qüvvəyə isə müraciət edirmiş kimi, o qüvvəyə meydan oxuyurmuş kimi dikbaşlıqla dedi. “Amma mən artıq bir arşın yerdə yatmağa razı olmuşdum!”

“... Mən bu saat çox zəifəm... ancaq... deyəsən bütün azarım keçib getmişdir. Evdən çıxanda bilirdim ki, azarım gedəcək... Yaxşı yadıma düşdü. Poçinkovun evi iki addımlıqdadır. Mütləq Razumixinin yanına getmək lazımdır, qoy heç iki addımlıqda da olmasın... qoy mərci udsun! Qoy o da gülsün, eybi yoxdur, qoy gülsün! Qüvvət lazımdır, qüvvət, qüvvətsiz heç bir şey eləmək olmaz, qüvvəti də qüvvətlə əldə etmək olar, – bax, bunu onlar bilmirlər! – Bu sözləri o qürurla, inamla

deyib, ayaqlarını güclə sürüyə-sürüyə körpüdən keçdi. Qürur və inam hər dəqiqə onun qəlbində artırdı, o hər dəqiqə əvvəlki dəqiqədə olan adam deyil, başqa adam olurdu. Axı nə olmuşdu ki, onun bütün varlığını alt-üst etmişdi? Bunu o heç özü də bilmirdi; batan adam saman çöpünə əl atan kimi – birdən ona da elə gəlmişdi ki, o da “yaşaya bilər, hələ həyat durur, onun həyatı o qoca qarı ilə bərabər ölüb getməmişdir!”. Bəlkə də o tələsib çox tez nəticə çıxarmışdı, – lakin o bu barədə düşünmürdü.

Birdən onun ağına bir şey gəldi: “Mən axı qızdan xahiş etdim ki, Allah bəndəsi Rodion üçün də dua eləsin. Sonra əlavə etdi: “Bunu mən... hər ehtimala qarşı dedim!” Elə o saat da öz-özünün bu uşaq-casına hərəkətinə güldü. Onun kefi çox sazdı.

Raskolnikov Razumixini asanlıqla axtarıb tapdı: Poçinkovun evində bu təzə kirayənişini indidən tanıyırdılar, dalandar dərhal onun yaşadığı mənzili göstərdi. Pilləkənin yarısından böyük bir yığıncağın həy-küyünü, danışq səslərini eşitmək olurdu. Pilləkənə çıxan qarı taybatay açıqdı; içəridə çığırışır və mübahisə edirdilər. Razumixinin otağı xeyli böyük idi, oraya on beşə qədər adam toplaşmışdı. Raskolnikov dəhlizdə dayandı. Burada, arakəsmənin o biri üzündə, iki qulluqçu qadın iki böyük samovarin, şüşələrin, piroq və məzə qoyulmuş boşqabların, dövrələrin yanında əlləşirdilər, bu şeylər ev sahibəsinin mətbəxindən gətirilmişdi. Raskolnikov Razumixini çağırmaq üçün adam göndərdi. Razumixin sevinə-sevinə yüyürüb gəldi. Elə ilk baxışda bilinirdi ki, o həddindən artıq içmişdir; o heç sərxoş olana qədər içməzdi, lakin bu dəfə onun sərxoş olduğu hiss olunurdu.

Raskolnikov tələsə-tələsə:

– Mənə bax, – dedi, – mən ancaq ona görə gəldim ki, sənə deyim: sən mərci udmusan, bir də ki, doğrudan da heç kəs başına və gələcəyini bilmir. Mən içəri girə bilməyəcəyəm: elə zəifəm ki, lap bu saat yığıla bilərəm. Buna görə də, xoş gördük, xudahafiz! Sabah mənim yanıma gələrsən...

– Bilirsən nə var: mən səni evinizə qədər ötürərəm: sən ki, özün deyirsən – zəifəm, daha onda...

– Bəs qonaqların? O qıvrım saçlı kimdir – indicə bura baş çəkdi ha?

– O? Kim bilir! Yəqin əmimin tanışıdır, bəlkə də özü gəlib... Əmimi onların yanında qoyuram; mənim əmim çox qiymətli adamdır, çox təəssüf ki, sən indi onunla tanış ola bilməyəcəksən. Əşi, qoy onlar

hamısı cəhənnəm olsun! Mən indi onların heç yadına düşmürəm; mən özüm də gərək bir havaya çıxam; sən, qardaş, lap yerində gəlmisən. İkiçə dəqiqə də keçsəydi, mən orda dalaşacaqdım, vallah, elə boş-boş şeylər danışmağa başlamışdılar ki... Adam nə qədər yalan deyə bilərmiş – sən bunu təsəvvür edə bilməzsən! Niyə təsəvvür etmək olmaz? Biz özümüz yalan demirik? Bir də ki, qoy yalan danışsınlar: sonra daha yalan danışmazlar... Bir azca otur, gedim Zosimovu gətirim.

Zosimov elə bil acgözlüklə Raskolnikovun üstünə düşdü; Raskolnikova qarşı onda xüsusi bir maraq görünürdü – bu onun üzündən məlum idi; çox keçmədən onun üzünü aydınladı.

O mümkün olan qədər xəstəni gözdən keçirib bu qərara gəldi:

– Bu saat gərək yatasan! Bir şey var, onun da gərək birini gecə atasan. Atarsanmı? Bunu hələ dünəndən hazırlamışam... paraşokdur.

Raskolnikov:

– İstəyir lap ikisi olsun, – deyə cavab verdi.

Paraşoku elə ordaca atdı.

Zosimov Razumixinə dedi:

– Lap yaxşıdır ki, onu sən özün aparırsan! Görək sabah nə olar; bu gecə heç də pis deyil; dünənkinə görə xeyli dəyişmişdir. Adam nə qədər bilirsən yenə azlıq eləyir...

Onlar küçəyə çıxan kimi Razumixin ehtiyatsızlıq edərək dedi:

– Biz çıxanda bilirsən Zosimov mənə nə pıçıldadı? Qardaş, mən sənə hər şeyi açıq deməyəcəyəm, çünki onlar axmaqdır. Zosimov mənə tapşırırdı ki, yolda səni söhbətə tutum, elə eləyim ki, sən də danışasan, sonra da bunun hamısını ona deyim; o belə bir fikirdədir: o deyir ki... sən... dəlisən... ya da az qalıb dəli olasan... Sən bunu təsəvvür eləyirsən də? Əvvəla budur ki, sən ondan çox-çox ağıllısan; ikincisi də, əgər sən dəli deyilsənsə, onda heç əhəmiyyət vermə ki, onun başında belə axmaq bir fikir var, üçüncüsü də, bir parça ətdir, ixtisası da – cərrahlıqdır, indi isə ruhi xəstəliyi olanlarla maraqlanır, bu işin dəlisidir, bu gün sənin Zametovla olan söhbətin onun fikrini tamamilə dəyişib.

– Zametov bizim söhbəti sənə danışmış?

– Bəli, özü də lap yaxşı eləyib danışmış. İndi mən məsələnin hər üzünü başa düşürəm, Zametov da başa düşür... Bəli, bir sözlə, Rodya... məsələ orasındadır ki, mən indi bir balaca kefliyəm... Ancaq bunun eybi yoxdur... məsələ burasındadır ki, bu fikir... başa düşürsən,

doğrudan da onların ağına gəlirmiş... başa düşürsən? Ancaq onlar heç biri cürət eləyib bunu açıq deyə bilmirdi, çünki bu çox axmaq bir fikirdi, xüsusilə onda ki, o rəngsazı tutdular – onların bu fikri tamam puça çıxdı, həmişəlik ləğv olub getdi. Amma onlar axı niyə axmaq-dırlar? Mən onda Zametovu bir balaca döydüm, – qardaş, bax, bu öz aramızda qalsın, sən allah zərrə qədər də göstərmə ki, bunu sən bilirsən; mən gördüm ki, o vasvasıdır; Lavizanın yanında oldu, – ancaq bu gün, bu gün hər şey aydın oldu. Əsas – bu İlya Petroviçdir! Onda, polis dəftərxanasında sənin bayılmağından o istifadə edib, sonra özü də xəcalət çəkdi; mən axı bilirəm...

Raskolnikov diqqətlə qulaq asırdı. Razumixin kefli olduğundan gizlin şeyləri də açıb deyirdi.

Raskolnikov dedi:

– Onda mən ona görə özümdən getdim ki, otaq bürkü idi, bir də ki, otaqdan yağlı rəng qoxusu gəlirdi.

– Hələ bir durub mənə izahat da verir! Elə təkcə rəng deyil ki: bir ay idi ki, səndə iltihab əmələ gəlməkdə idi. Zosimov ki, uzaqda deyil! O Zametov heç bilirsən indi necə fikir çəkir – bunu sən heç təsəvvür edə bilməzsən! Deyir ki: “Mən o adamın heç çeçelə barmağına da dəymərəm! Yəni sənin ey!” Qardaş, hərdən onun qəlbində yaxşı hissələr də olur. Amma bu gün “Büllur saray”da ona verilən ibrət dərsi ki var – belə bir dərş heç ola bilməz, bu mükəmməldən də mükəmməl bir ibrət dərş idi! Sən axı əvvəl onu qorxutmusan, yaman da qorxutmusan! Sən onu bu axmaqcasına cəfəngiyata az qala bir də inandır-mısan, amma birdən dilini çıxardıb onu ələ salmısan, demisən ki: “Al, yedin ha!” Bu heç ağlagələn şeydirmi? Sən bununla onu məhv etmiş-sən! Vallah, sən yaman ustasan, onlara elə belə də lazımdır! Hayıf ki, mən orada olmamışam! İndi o səni yaman gözləyirdi. Porfiri də sən-inlə tanış olmaq istəyir...

– Hə... o da... Bəs məni dəlilərlə sırasına niyə yazıblar?

– Dəlilərlə sırasına yox ey... Qardaş, mən deyəsən çox heyvərəlik eləmişəm... Bilirsənmi, ancaq bu məsələnin səni maraqlandırması onu çox təəccübləndirib; indi məlumdur ki, nə üçün maraqlandırır: bütün vəziyyəti bilməyin... və bunun onda səni əsəbiləşdirməsi xəstəliklə birləşmişdir... Qardaş, mən bir balaca kefliyəm, ancaq onun bu barədə öz fikri vardır... Mən sənə deyirəm: o ruhi xəstəliyə tutulanların dəlisidir. Sən ancaq buna əhəmiyyət vermə...

Onlar bir az susdular.

Raskolnikov dedi:

– Mənə bax, Razumixin, mən sənə açıq demək istəyirəm: bir məmur ölüb... mən indicə orada idim... Bütün pulumu onlara verdim... bundan başqa məni elə bir məxluq öpdü ki... əgər mən bir adam öldürsəydim, onda da... xülasə, daha mən al-qırmızı lələkli... bir ayrı məxluq da gördüm... deyəsən axı mən çox çərənləyirəm; mən çox zəifəm, qolumdan tut... bu saat pilləkənə çatırıq...

Razumixin təşvişlə soruşdu:

– Sənə nə oldu? Sənə nə oldu?

– Başım bir az gicəlik; ancaq məsələ bunda deyil, məsələ bundadır ki, mən yaman darıxıram, yaman darıxıram, lap arvad kimi... vallah! Ora bax, o nədir? Ora bax, ora bax!

– Nədir axı?

– Görmürsən? Mənim otağımdan işıq gəlir, görürsən? Qapının arasından gəlir...

Onlar gəlib axırıncı pilləkəndə, mənzil sahibəsinin qapısı qabağında dayandılar; doğrudan da aşağıdan baxanda Raskolnikovun otağından işıq gəlidiyi görünürdü.

Razumixin dedi:

– Çox qəribədir! Bəlkə Nastasyadır...

– O heç bu vaxt mənim yanıma gəlmir; bir də ki, o çoxdan yatıb... Mənim üçün fərqi yoxdur! Sağ ol!

– Sən nə danışırsan! Mən səni lap otağa aparacağam, bir yerdə içəri girəcəyik!

– Bilirəm, bir yerdə içəri girəcəyik, ancaq mən istəyirəm burada sənənin əlini sıxım, burada sənənlə vidalaşım. Di ver əlini, sağ ol!

– Rodya, sənə nə oldu?

– Heç bir şey... gedək... sən şahid olacaqsan...

Onlar yuxarı qalxmağa başladılar; bu zaman Razumixinin fikrindən belə bir şey keçdi: bəlkə də Zosimov haqlıdır! O mızıldayaraq öz-özünə dedi: “Eh! Öz heyvərəliyimlə mən onun əhvalını pozdum!” Qapıya yaxınlaşanda onlar içəridən səs gəldiyini eşitdilər.

Razumixin həyəcanla dedi:

– Burada nə olub axı?

Raskolnikov qapının dəstəyindən yapışıb onu taybatay açdı, açan kimi də qapının ağzında donub qaldı.

Raskolnikovun anası ilə bacısı divanda oturub saat yarım idi ki, onu gözləyirdilər.

Raskolnikov bu gün yenə də məlumat almışdı ki, onlar yoldadır, gəlirlər, lap bu saat gələcəklər, bununla belə bəs nə üçün onların gəlməsini gözləmirdi və bu barədə düşünmürdü? Bu saat yarımda onlar bir-birinə macal verməyərək Nastasyadan onu soruşmuşdular, Nastasya da nə varsa hamısını onlara danışmışdı; o hələ indi də onların qabağında durub danışırdı. Onlar Rodyanın “bu gün evdən qaçdığımı”, xəstə olduğunu, huşunun da mütləq üstündə olmadığını eşidəndə son dərəcə qorxdular! “Aman Allah, ona nə olub?!” Bu saat yarımda onlar Rodyanın yolunu gözləyərək ağlamış, çox böyük müsibət çəkmişdilər.

Onlar Raskolnikovu görüb sevinclə çığırdılar, qalxıb onun üstünə yüyürdülər. Lakin Raskolnikov elə bil ki, ayaq üstə ölmüşdü. Bu hadisə öz təsiri ilə ildırım kimi onu vurmuşdu. Onun heç əlləri də qalxmırdı ki, anası ilə bacısını qucaqlasın. Onlar onu bağına basıb sıxırdılar, öpürdülər, gülürdülər, ağlayırdılar... O, bir addım irəlilədi, səntirlədi, bayılaraq yerə sərildi.

Qorxu, dəhşət səsləri, zarıltı...

Qapının ağzında duran Razumixin içəri cumdu, qüvvətli əllərilə xəstəni götürüb divanın üstünə qoydu.

O, çığıra-çığıra Raskolnikovun anasına və bacısına deyirdi:

– Heç bir şey yoxdur, heç bir şey yoxdur, qorxmayın! Özümdən gedib, boş şeydir! Həkim elə indicə deyirdi ki, onun vəziyyəti xeyli yaxşıdır, o lap sağlamdır! Su gətirin! Budur, özünə gəlir, budur, ayıldı!

O, Duneçkanın qolundan elə dartdı ki, az qaldı onun qolu çıxsın, Raskolnikovun ayıldığını göstərmək üçün onu aşağı əydi. Raskolnikovun anası ilə bacısı Razumixinə göydən enən bir mələk kimi baxırdılar. Rodya xəstələnəndən bəri bu “diribaş oğlanın” onun nə qədər qayğısına qaldığını Nastasyadan eşitmişdilər: Pulxeriya Aleksandrovna Raskolnikova elə həmin axşam Dunya ilə ikilikdə söhbət edəndə Razumixini belə adlandırmışdı.

Üçüncü hissə

I

Raskolnikov qalxıb divanda oturdu.

Razumixin Raskolnikovun anasına və bacısına ardı-arası kəsil-mədən başsız-ayaqsız ifadələrlə hərarətlə təsəlli verirdi. Raskolnikov Razumixinin bu söz axınını kəsmək üçün zəif bir halda əlini yellədi. Sonra anasının və bacısının əlindən tutdu, bir-iki söz axınını kəsmək üçün zəif bir halda əlini yellədi. Sonra anasının və bacısının əlindən tutdu, bir-iki dəqiqə dinməz-söyləməz onlara baxdı. Anası onun baxışından qorxdu. Onun bu baxışında iztirab dərəcəsinə varan qüvvətli bir hiss ifadə olunurdu; eyni zamanda, bu baxışda bir durğunluq, hətta elə bil ki, bir dəlilik vardı. Pulxeriya Aleksandrovna ağladı.

Avdotya Romanovnanın rəngi ağarmışdı; onun əli qardaşının əlin-də titrəyirdi.

Raskolnikov Razumixini göstərərək qırıq bir səslə dedi:

– Gedin... onunla... evə; sabah gələrsiniz, sabah hər şey... çoxdan gəlmisiniz?

Pulxeriya Aleksandrovna:

– Axşam gəlmişik, Rodya, – deyə cavab verdi. – Qatar yaman gecikmişdi. Rodya, indi mən sənənin yanından daha getməyəcəyəm! Burada qalacağam...

Raskolnikov əlini qaldıraraq əsəbi halda dedi:

– Məni incitməyin!

Razumixin həyəcanla:

– Mən onun yanında qalaram! – dedi. Bircə dəqiqə də onu qoyub getməyəcəyəm. Cəhənnəm olsun orada bizə yığışanlar, qoy lap istəyir divara dırmaşsınlar! Orada mənim əmim prezidentlik eləyir.

Pulxeriya Aleksandrovna yenə də Razumixinin əllərini sıxaraq:

– Mən bilmirəm sizin xəcalətinizdən necə çıxacağam, – deyərək yenə də sözə başladı, lakin Raskolnikov onun sözünü kəsərək əsəbi halda dedi:

– Mən istəmirəm, istəmirəm, məni incitməyin! Daha bəsdir, gedin... İstəmirəm!..

Dunya qorxaraq anasına pıçıldadı:

– Ana, gedək, heç olmasa bir dəqiqəliyə otaqdan çıxacaq; biz ona əzab veririk – bu aydın görünür.

Pulxeriya Pleksandrovna ağladı:

– Üç illik ayrılıqdan sonra mən ona heç baxmayım da...

Raskolnikov yenə də onları saxlayaraq:

– Dayanın, – dedi, – siz hamınız mənim sözümü kəsirsiniz, mənim də fikirlərim qarışır... Lujini görmüsünüz?

Pulxeriya Aleksandrovna:

– Yox, Rodya, ancaq o bizim gəldiyimizi bilir, – dedi. Sonra bir qədər qorxa-qorxa əlavə etdi: – Rodya, biz eşitdik ki, Pyotr Petroviç çox lütfkarlıq eləyib, gəlib bu gün sənə dəyib...

– Bəli... çox lütfkarlıq eləyib... Dünya, mən Lujinə dedim ki, onu bu pilləkəndən aşağı ataram... qovdum, getdi, cəhənnəm oldu...

Pulxeriya Aleksandrovna qorxmuş halda:

– Rodya, sən nə danışsan? – dedi. – yəqin... sən demək istəmirsən ki... – Lakin Dunyaya baxaraq, sözünü kəsdi.

Avdoty Romanovna diqqətlə qardaşına baxır, söhbətin ardını gözləyirdi. Nastasya, Raskolnikovun Lujinlə dalaşdığını başa düşdü və bacardığı qədər onlara danışmışdı; onlar buna təəccüb edərək son dərəcə qüssələnir, işin dalısını gözləyirdilər.

Raskolnikov sözünə davam edərək güclə dedi:

– Dünya, mən sənə ona getməyini istəmirəm, buna görə də sabah sən Lujini görəndə kimi onu rədd etməlisən, qoy onun heç izi də burada görünməsin!

Pulxeriya Aleksandrovna həyəcanla dedi:

– Aman Allah!

Avdoty Romanovna:

– Qardaş, bir fikirləş gör nə danışsan! – deyərək acıqlı-acıqlı sözə başladı, lakin elə o saat özünü saxladı. Sonra mülayimliklə əlavə etdi: – Bəlkə indi sən bu barədə danışmaq imkanında deyilsən, yorulmuşan...

– Demək istəyirsən ki, huşum özümdə deyil? Yox, huşum özümdədir... Sən Lujinə məndən ötrü ərə gedirsən. Amma mən heç kəsin özünü mənə qurban etməsini istəmirəm. Buna görə də sabah sən məktub yaz... onu rədd elə... Səhər ver mən oxuyum, qurtardı getdi!

Qız bundan inciyərək ucadan:

– Mən bunu eləyə bilmərəm! – dedi. Nə haqq ilə...

Pulxeriya Aleksandrovna qorxaraq qızını danlamağa başladı:

– Duneçka, sən də tez özündən çıxırsan, sus, sabah... Yoxsa, görmürsən... Ah, yaxşısı budur gedək!

Razumixin kefli-kefli çığırdı:

– Sayıqlayır! Yoxsa o necə cürət eləyib bunu deyə bilər. Sabah bütün bu giclik onun başından çıxar... Amma bu gün doğrudan da o Lujini qovdu. Bu elə belə də oldu... O da acıqlandı... Burada natiqlik eləyirdi, öz biliyini bizə göstərirdi, quyruğunu qısıb getdi...

Pulxeriya Aleksandrovna həyəcanla soruşdu:

– Deməli, bu doğrudur?

Dunya dərddli-dərddli:

– Salamat qal, – dedi, – sabah görüşərik. Gedək ana... Rodya, xudahafız!

Raskolnikov qalan gücünü toplayaraq onların ardınca səsləndi:

– Eşdirsən bacı, mənim huşum özümdədir; bu izdivac alçaqlıqdır! Qoy mən alçaq olum, amma sən alçaq olmamalısən... İkimizdən birimiz olmalıdır... Hərçənd mən alçağam, amma belə bir bacını özümə bacı hesab etməyəcəyəm... Ya mən, ya Lujin! Gedin...

Razumixin bağırdı:

– Sən dəli olmusan, nədir, müstəbid!

Raskolnikov daha onlara cavab vermədi, bəlkə də heç cavab vermək iqtidarında deyildi. O lap əldən düşmüşdü, divanda uzanıb üzünü divara çevirdi. Avdotya Romanovna maraqla Razumixinə baxdı; onun qara gözləri parıldayırdı, Razumixin həтта bu gözləri görüb diksindi də. Pulxeriya Aleksandrovna donub qalmışdı.

O məyus bir halda pıçıldayaraq Razumixinə dedi:

– Mən buradan gedə bilmərəm! Mən burada, bir yerdə... qalaram, siz Dunyanı otürün.

Razumixin özündən çıxdı, o da pıçıldayaraq dedi:

– Bütün işi pozarsınız! Heç olmasa pilləkənə çıxın. Nastasya, çırağ gətir! – Pilləkənə çıxdıqdan sonra o sözünə davam edərək astadan dedi: – Canınız üçün, dünən az qalmışdı məni də, həkimini də döysün! Siz bunu başa düşürsünüz? Həkimin özünü! O da daha bunu əsəbiləşdirməmək üçün bir söz demədi, çıxıb getdi; mən də onu qorumaq üçün aşağıda qaldım. Bu zaman o gizləndə geyinib əkilmişdir. Onu əsəbiləşdirsəniz, indi də gecə vaxtı əkilər, özünə də bir şey eləyər...

– Ah, siz nə deyirsiniz?

– Bir də ki, Avdotya Romanovna mehmanxanada sizensiz tək qala bilməz! Heç bilirsiniz, siz hara düşmüşünüz? O Pyotr Petroviç, o əclafın biri əclaf, sizə yaxşı bir yerdə otaq tuta bilməzdimi?.. Bilirsinizmi, mən bir az kefliyəm, ona görə də söydüm; buna əhəmiyyət...

Puxleriya Aleksandrovna öz dediyindən dönmürdü:

– Mən mənzil sahibəsinin yanına gedərəm, yalvararam, deyərəm ki, bir gecəlik mənə də, Dunyaya da bir yer verin sizdə qalaq. Mən onu bu halda qoyub gedə bilmərəm!

Onlar bunu söyləyərkən pilləkən başında mənzil sahibəsinin lap qapısı qabağında durmuşdular. Nastasya aşağı pilləkəndə çıraq tutmuşdu. Razumixin böyük bir vəcd içində idi. O yarım saat bundan əvvəl Raskolnikovu evinə ötürəndə yersiz gəvəzəlik etsə də, bu axşam hədsiz dərəcədə şərab içdiyi halda, tamamilə ayıq və gümrah idi, həm də gəvəzəlik etdiyini başa düşürdü. İndi isə o məftuniyyət göstərən bir adam vəziyyətində idi, eyni zamanda onun içdiyi şərab sanki yenə də, ikiqat qüvvətlə, birdən onun başına vurmuşdu. O, Pulxeriya Aleksandrovna ilə Avdotya Romanovnanın əlindən tutub onları yola gətirməyə, Raskolnikovun yanından aparmağa çalışırdı, bunun üçün də açıq ürəklə dəlillər gətirirdi və yəqin ki, onları daha artıq inandırmaq üçün hər ikisinin əlini, məngənəyə alınmış kimi, bərk-bərk sıxırdı, elə sıxırdı ki, onların əli ağrıyırdı, eyni zamanda az qalırdı Avdotya Romanovnanı gözlərilə yesin, bundan da elə bil ki, heç utanmırdı. Bəzən onlar ağrıdan öz əllərini onun iri sümüklü, yekə əllərindən dartıb çıxarırdı, lakin bunun nə demək olduğunu o başa düşmürdü, onların əlini tutaraq özünə sarı çəkir, daha bərk-bərk sıxırdı. Əgər onlar bu saat ona desəydilər ki, özünü pilləkəndən başı aşağı at – o düşünmədən və buna şübhə etmədən dərhal bunu yerinə yetirərdi. Pulxeriya Aleksandrovna Razumixinin çox əcayib bir adam olduğunu və onun əlini bərk-bərk sıxdığını görsə də – onu eyni zamanda göydən enmiş bir mələk hesab edirdi, buna görə də onun bu qəribə hərəkətlərinə əhəmiyyət vermək istəmirdi, çünki onun bütün fikri Rodyanın yanında idi, o, ancaq öz oğlunu düşünürdü. Avdotya da, anası kimi, Rodyanın vəziyyətini düşünsə də və öz təbiəti etibarilə qorxaq bir adam olmasa da – qardaşının dostu olan bu adamın vəhşi bir parıltı ilə alışıb yanan gözlərinə heyrətlə, hətta bir az da qorxu ilə baxırdı. Yalnız bu qəribə adam haqqında Nastasyanın söylədiyi sözlər, bu sözlər nəticəsində onda əmələ gələn böyük inam və arxayınlıq onu

burada saxlayırdı, yoxsa o çox istəyirdi ki, anasının də əlindən tutub, bu adamın yanından qaçıb getsin. Lakin o da başa düşürdü ki, indi onlar bu adamın yanından daha qaçıb gedə bilməzlər. On dəqiqədən sonra o xeyli sakitləşdi. Razumixinin belə bir xasiyyəti vardı: o necə bir əhval-ruhiyyədə olsa da, bir anda bütün ürəyini açıb deyə bilirdi, buna görə də az sonra hamı onun necə bir adam olduğunu bilirdi.

Razumixin çıxıraraq Pulxeriya Aleksandrovnanı inandırmağa çalışırdı.

– Ev sahibəsinin yanında qalmaq olmaz, bu lap mənasız bir fikirdir! Siz onun anası da olsanız, burada qalsanız onu lap dəli edəcəksiniz, onda kim bilir nə olacaq! Qulaq asın, görün nə deyirəm: mən belə eləyərəm. İndi Nastasya onun yanında oturur, mən sizi öz yerinizə apararam, çünki tək sizi küçüyə buraxmaq olmaz, bizim Peterburqda bu barədə... Əşi, qoy cəhənnəm olsun!.. Sizi evdə qoyub o saat yüyürəm bura; sizə söz verirəm, on beş dəqiqədən sonra sizə xəbər gətirərəm ki, o necədir: yatır, ya yox və sairə. Sonra dalısına qulaq asın, sonra sizin yanınızdan bir anda gələrəm öz evimizə, – orada mənim qonaqlarım var, hamısı da keflidir, Zosimovu götürürəm, onu müalicə edən həkimi, o indi bizdədir, özü də kefli deyil, o kefli olmur, o heç vaxt kefli olmur! Onu dartıb aparıram Rodkanın yanına, sonra da elə o saat sizin yanınıza; deməli, bir saatın içində siz onun barəsində iki məlumat alarsınız: həm məndən, həm həkimdən, başa düşürsünüz də, həkimin lap özündən, bu daha məndən alınan məlumat deyil. Onun halı pis olsa, and olsun canınıza, özüm sizi bura gətirərəm, yox, əgər yaxşı olsa – yıxılıb yatarsınız. Mən özüm bütün gecəni burada, dəhlizdə qalaram, – o mənim burada olduğumu bilməz; Zosimova da deyərəm ki, mənzil sahibəsinin evində qalsın, lazım olsa tez çağıra bilim. Yaxşı, indi onun üçün kim daha xeyirlidir: siz, ya həkim? Həkim xeyirliqdi, həkim! Di onda gedin evə! Mənzil sahibəsinin yanında qalmaq olmaz; mən qala bilərəm, amma siz qala bilməzsınız, ona görə ki... ona görə ki, axmaq arvaddır... Bilmək istəyirsinizsə, o məni Avdotya Romanovnaya qısqanar, sizə də... Avdotya Romanovnaya mütləq qısqanar. Onun çox qəribə xasiyyəti var! Burası var ki, mən də axmağam. Qoy cəhənnəm olsun! Gedək! Mənə inanırsınızmı? Mənə inanırsınız, ya yox?

Avdotya Romanovna:

– Gedək, ana, – dedi. O yəqin ki, belə də edər – söz verdiyi kimi! O mənim qardaşımı dirildib; bir də ki, əgər həkim burada qalmağa razı olsa – daha bundan yaxşı nə var ki?

Razumixin iftixarla ucadan dedi:

– Bax, siz... siz... mənə başa düşürsünüz, ona görə ki, siz mələk-siniz! Gedək! Nastasya, bu saat yuxarı qalx, onun yanında otur, işığı söndürmə; mən on beş dəqiqədən sonra gəlirəm...

Pulxeriya Aleksandrovna Razumixinin sözünə tamamilə əmin olmasa da, daha müqavimət göstərmədi. Razumixin onların qoluna girib, darta-darta pilləkəndən aşağı apardı. Burasını da demək lazımdır ki, Pulxeriya Aleksandrovna ona arxayın ola bilmirdi: “O diribaş da olsa, yaxşı dama da olsa, dediyini yerinə yetirə biləcəkmə?”

Razumixin Pulxeriya Aleksandrovnanın nələr düşündüyünü duyaraq onun sözünü kəsdi:

– Hə, başa düşürəm, siz mənim nə kökdə olduğumu fikirləşirsiniz. – O addımlarını iri-iri ataraq səki ilə gədirdi, Pulxeriya Aleksandrovna ilə qızı özlərini güclə ona yetirirdilər, o özü isə bunu hiss etmirdi. – Boş şeydir! Yəni mən kefliyəm, lap sarsaqlamışam... Məsələ bunda deyil. Mən çaxırdan keflənməmişəm. Mən sizi görə kimi o mənim başıma vurdu... Mənə əhəmiyyət verməyin! Mən nəyəm ki. Mən yalan danışırım, mən sizə layiq deyiləm... Mən sizə qətiyyənlə layiq deyiləm!.. Sizi ötürən kimi elə buradaca, kənardə başıma iki çəllək su tökəcəyəm, məsələ də bitib gedəcək... Əgər siz bilsəydiniz ki, mən sizin hər ikinizi necə sevirəm!.. Gülməyin, açıqlanmayın!.. Hamıya açıqlanın, amma mənə açıqlanmayın! Mən onun dostuyam, deməli, sizin də dostunuzam. Mən belə istəyirəm... Mən bunu hiss edirəm... Keçən il... belə bir an olmuşdu... Əslinə qalanda heç hiss etməmişdim, ona görə ki, siz elə bil göydən düşdünüz. Mən bütün gecəni yatmayacağam... Zosimov bayaq qorxurdu ki, bəlkə o gecə dəli oldu. Bax buna görə də onu əsəbiləşdirmək lazım deyil...

Pulxeriya Aleksandrovna həyəcanla dedi:

– Siz nə danışırırsınız?

Avdoty Romanovna qorxaraq soruşdu:

– Doğrudanmı, həkim özü belə deyir?

– Deyir, ancaq məsələ belə deyil, qətiyyənlə belə deyil. O dərman da verdi, paraşok idi, mən gördüm, siz də durub gəlmisiniz... Eh!.. Siz sabah gəlsəydiniz yaxşı olardı! Yaxşı ki, biz onun yanından getdik. Bir saatdan sonra Zosimov özü onun barəsində məlumat verir. Bəli, o kefli deyil! Mən də kefli olmayacağam!.. Bəs niyə mən özümdən belə çıxmışam? Ona görə ki, məlunlar mənə mübahisəyə çəkdi! Mən and

içmişdim ki, mübahisə etməyəcəyəm! Elə axmaq-axmaq sözlər danışılar ki!.. Az qalmışdı savaşım! Mən əmimi orada sədr qoyub gəldim... İnanırsınızmı, tam simasızlıq tələb edirlər, əsil mənanı da bunda görürlər! Fikirləri budur ki, nə olursa-olsun, ancaq adam öz-özlüyündə olmasın, nə olursa-olsun, ancaq adam mümkün qədər öz-özünə oxşamasın! Onlar bunu ən yüksək tərəqqi hesab edirlər. Heç olmasa, öz qaydalarınca yalan deyə idilər, amma...

Pulxeriya Aleksandrovna çəkinə-çəkinə onun sözünü kəsdi:

– Bir qulaq asın...

Bu, onu daha da qızıqsırdı.

Razumixin səsini daha da qaldıraraq çığırdı:

– Siz nə fikirləşirsiniz? Siz elə fikirləşirsiniz ki, mən onların bu yalanlarına görə deyirəm? Boz sözdür! Başqaları yalan danışanda mənim xoşuma gəlir! Yalan danışmaq – insanın bütün başqa məxluqata görə yeganə imtiyazıdır! Yalan deyərsən – həqiqətə çatarsan! Mən ona görə də adamam ki, yalan deyirəm. Heç kəs azı bir on dörd dəfə yalan deməmiş heç bir həqiqətə çatmamışdır, bu isə yalan deyən adam üçün bir növ hörmətdir; ancaq biz öz aqlımızla da yalan deyə bilmirik. Sən mənə yalan de, ancaq öz aqlınca yalan de, onda mən səni öpərəm də! Adamın öz ağı ilə yalan deməsi – başqasının, yad bir adamın ağı ilə doğru deməsindən yaxşıdır; öz aqlınla yalan deyəndə sən insansan, özgəsinin ağı ilə doğru deyəndə – sən ancaq quşsan! Doğru yerini tapar, ancaq özgəsinin ağı ilə durub-otursan, həyatı gözübağlı keçirə bilərsən; buna misallar olub. Yaxşı, biz indi nəyik? Biz indi hamımız, istisnasız olaraq, – elm, inkişaf, təfəkkür, kəşf, ideal, arzu, liberalizm, idrak, təcrübə və başqa hər şey, hər şey sahəsində hələ gimnaziyanın birinci hazırlıq sinfindəyik! Özgələrinin ağı ilə durub-oturmaq xoşumuza gəldiyindən bundan tutub durmuşduq! – Razumixin Pulxeriya Aleksandrovnanın və Avdotya Romanovnanın əlini silkələyə-silkələyə, sıxa-sıxa çığırdı:

– Elədirmi?..

Yazıq Pulxeriya Aleksandrovna:

– Ah, aman Allah, mən bilmirəm, – dedi.

Avdotya Romanovna ciddi bir halda:

– Elədir, elədir... ancaq mən sizin dediyinizin hamısı ilə razı deyiləm, – deyərək əlavə etdi və elə o saat da çığırdı: Razumixin bu dəfə onun əlini daha bərk sıxmışdı.

Razumixin bundan son dərəcə sevinərək çığırdı:

– Elədir? Siz deyirsiniz: elədir? Onda siz... siz... siz... yaxşılığın, təmizliyin, idrakin, bir də kamillyin mənbəyisiniz! Verin əlinizi, verin... siz də verin əlinizi, mən bu saat burada dizləri üstə düşüb sizin əllərinizi öpəcəyəm!..

Razumixin bunu deyib səkinin ortasında diz çökdü. Xoşbəxtlikdən indi burada heç kəs yox idi.

Pulxeriya Aleksandrovna son dərəcə təşvişə düşdü.

– Rica edirəm, durun ayağa, siz nə edirsiniz?

Dunya da təşviş içində idi; o gülərək:

– Durun ayağa, durun! – dedi.

– Əllərinizi verməsəniz duran deyiləm! Bax, belə, bu mənə bəsdir, durdum, di gedək! Mən gicini bəriyəm, mən sizə layiq deyiləm, mən kefliyəm, mən xəcalət çəkirəm... Mən sizi sevməyə layiq deyiləm, amma sizin qarşınızda təzim etmək hər kəsin borcudur, – əgər o tam heyvan deyilsə! Mən də təzim etdim... Bax, bu da sizin düşəcəyiniz mehmanxana; amma dünən ki, sizin Rodion sizin Pyotr Petroviçi qovdu – bax, bunda o haqlıdır. O necə cürət eləyib sizə belə bir mehmanxanada otaq tutub? Bu biabırçılıqdır! Bilirsiniz bura kimləri buraxırlar? Axı siz nişanlısınız! Siz nişanlısınız, eləmi? Sizin ki, nişanlandığınız adam belə bir iş tutub – o əclafdır!

Pulxeriya Aleksandrovna:

– Cənab Razumixin, – dedi, – siz yadınızdən çıxarmısınız...!

Razumixin yersiz danışdığını birdən başa düşdü:

– Hə, hə, siz haqlısınız, mən bir şeyi yadımdan çıxartmışam, mən xəcalət çəkirəm!.. Amma... amma... Ona görə ki, mən səmimi danışram; daha ona görə yox ki... bəli! Bu alçaqlıq olardı! Xülasə, ona görə yox ki, mən sizə... Bəli!.. Qoy olsun, lazım deyil, nə üçün belə danışdığımı deməyəcəyəm, buna cürət eləmirəm! O dünən içəri girən kimi biz hamımız başa düşdük ki, bu adam bizim dairədən olan adamlardan deyil. Ona görə yox ki, bu adam dəllək dükanında öz saçını qıvrımlaşdırıb gəlmişdi, ona görə yox ki, o öz ağılını bizə göstərməyə tələsirdi, yox, ona görə ki, o casusdur, möhtəkirdir, ona görə ki, o cuhuddur, alçaq təbiətli adamdır, – bu aydın görünür. Siz elə bilirsiniz ki, o, ağıllı adamdır? Yox, o axmaqdır, axmaq! Yaxşı, o sizin tayınızdırımı? Ah, ilahi! – Birdən o mehmanxananın pilləkəninə qalxan yerdə dayandı: – Bilirsinizmi, xanımlar, mənim evimdəkilərin hamısı kefli

olsa da – onlar düz adamdırlar; biz yalan da danışsaq,– çünki mən özüm də yalan danışırım – hər halda axırda gəlib həqiqətə çatacağıq, ona görə ki, durduğumuz yol – nəcib yoldur, amma Pyotr Petroviçin... durduğu yol nəcib yol deyil. Mən indi onları hərçənd söyüb biabır elədim, amma onların hamısına mənim hörmətim var; hətta Zametova hörmətim olmasa da, ona xoşum var, çünki o küçükdür! Lap bu heyvan Zosimov ki, var – ona da hörmətim var, çünki düz adamdır, öz işini bilir... Daha bəsdir, hər şey dəyişdi, hər şey bağışlandı. Bağışlandımı? Eləmi? İndi gedək. Bu koridora mən yaxşı bələdəm, bura gəlmişəm; bura, burada, bu üçüncü otaqda, dava olmuşdu... Yaxşı, sizin otağımız hansıdır? Nömrəsi neçədir? Səkkiz? Qapını kilidləyin, heç kəsi içəri buraxmayın. On beş dəqiqədən sonra qayıdıb sizə məlumat gətirəcəyəm. Yarım saatdan sonra da Zosimovla gələcəyəm, görərsiniz! Sağ olun, getdim!

Pulxeriya Aleksandrovna təşvişlə və qorxa-qorxa qızına baxaraq dedi:

– Aman Allah! Duneçka, bunun axırı nə olacaq?

Dunya şlyapasını və mantilyasını çıxara-çıxara:

– Sakit olun, ana! – dedi. – Bu adam içki məclisindən birbaşa bura gəlsə də – bunu bizə Allah özü göndərib... Buna arxayın olmaq olar, sizi əmin edirəm! Rodya üçün o indiyə qədər nə eləyibsə...

– Ah, Duneçka, kim bilir, o gələcəkmi! Mən Rodyanı necə qoyub gələ bildim!.. Mənim heç ağıma da gəlməzdi ki, gəlib onu belə görəcəyəm! O, bizimlə necə sərt danışır, elə bil ki, bizim gəlməyimizi heç istəmirmiş...

Onun gözləri yaşardı.

– Yox, ana, bu belə deyil. Siz fikir vermirdiniz, siz elə ağlayırdınız. Bu ağır xəstəlik onu yaman əldən salıb, buna səbəb odur.

– Ah, bu xəstəlik! Görəsən, bunun axırı nə olacaq, bunun axırı nə olacaq! – Pulxeriya Aleksandrovna qızının bütün fikrini bilmək üçün çəkinə-çəkinə onun gözlərinə baxaraq əlavə etdi: – Dünya, o səninlə gör necə danışır. – Lakin Pulxeriya Aleksandrovna Dunyanın Rödyanı müdafiə etdiyini görüb xeyli təsəlli tapmışdı: deməli, Dünya onu əfv etmişdi. Anası onun fikrini axıra kimi bilmək üçün dedi: – Mən yəqin bilirəm ki, o sabah öz fikrini dəyişəcək.

Avdoty Romanovna qəti bir ifadə ilə dedi:

– Amma mən yəqin bilirəm ki, o sabah da bunu deyəcək...

İşin də elə çətin yeri burası idi, çünki burada elə bir məsələ vardı ki, Pulxeriya Aleksandrovna bu barədə danışmağa indi çox qorxurdu. Dünya yaxınlaşıb anasını öpdü. Anası da kirimişcə onu qucaqladı. Sonra təşviş içində oturub Razumixinin gəlməsini intizarla gözləməyə, eyni zamanda, qorxa-qorxa qızına baxmağa başladı. Dünya əllərini döşündə çarpazlayaraq, düşünə-düşünə otaqda var-gəl edirdi, o da intizarla Razumixini gözləyirdi. Dünya düşünə-düşünə otaqda var-gəl etməyə adət etmişdi, bu zaman anası onun düşüncəsini qırmağa qorxardı.

Razumixin, kefli halda, birdən-birə Avdotya Romanovnaya göstərdiyi odlu ehtirası ilə əlbəttə gülünc idi. Lakin bir çoxları Avdotya Romanovnanı, xüsusilə indi, – əlləri döşündə, düşünə-düşünə, qəmigin-qəmgin otaqda var-gəl etdiyini görsəydi və belə bir vəziyyətdə ona baxsaydı, Razumixini, çox qəribə bir adam olsa da, bəlkə bağışlardı. Avdotya Romanovna uca, bədəni olduqca mütənasibdi; onun qüvvətli və özünə arxayın olması hər bir hərəkətində ifadə olunurdu, lakin bu heç də onun hərəkətlərində olan zərifliyi və incəliyi pozmurdu. Üzdən o qardaşına oxşayırdı; ona hətta gözəl də demək olardı. Onun saçı tünd sarışın idi; qardaşının saçından bir az açıqdı; məğrurluq ifadə olunan qara gözləri parıldayırdı; bəzən bu gözlərdə böyük bir mərhəmət də ifadə olunurdu. Onun rəngi solğundu, lakin bu solğunluq xəstə solğunluğu deyildi; üzündən tərəvət və sağlamlıq saçılırdı. Ağzı bir az balaca, dodaqları isə al-qırmızı idi; alt dodağı, çənəsilə bərabər, azca qabağa çıxmışdı, bu isə gözəl üzdə yeganə düzgün olmayan cəhət idi; ancaq bu ona səciyyəvi bir xüsusiyyət və sanki təkəbbürlük verirdi. Üzündəki ifadə şən və düşüncəli olmaqdan artıq, ciddi idi; bununla belə gənclik, qayğısızlıq, şənlik gülüşü, həm də təbəssüm ona, onun üzünə son dərəcə yaraşırırdı! Buna görə də açıq ürəkli, coşğun təbiətli, sadələvh, düz, pəhləvan kimi güclü, eyni zamanda kefli olan Razumixin – ömründə belə bir şey görmədiyi halda – ona rast gələn kimi özünü itirmişdi. Bir də ki, təsadüf, ilk dəfə olaraq, elə bil qəsdən Dunyanı gözəl bir vaxtda – qardaşını görərkən duyduğu məhəbbət və sevinc çağında ona rast gətirmişdi. Sonra o, Rodyanın dikbaşlıq, nanəciblik, sərtlik ifadə olunan əmrini eşidərkən Dunyanın alt dodağının qəzəblə titrədiyini də görmüşdü.

O bayaq pilləkəndə yalandan deyəndə ki, Raskolnikovun mənzil sahibəsi Paskovya Pavlovna çox qəribə bir arvaddır, onu nəinki Av-

dotya Romanovnaya, hətta Pulxeriya İvanovnanın özünə də qısqanar, – əslində bunu doğru demişdi. Pulxeriya Aleksandrovnanın qırx üç yaşı olsa da, keçmiş gözəlliyinin izləri hələ də onun üzündə qalmışdı, bir də ki, öz yaşına görə, o hələ çox cavan görünürdü; bu da ümumiyyətlə o qadınlarda olur ki, onlar ta qocalana kimi könül aydınlığını, təəssüratlarında olan təravəti, qəlblərinin təmiz və saf alovunu mühafizə etmiş olurlar. Mötərizə içində deməliyəm ki, bunları mühafizə etmək – öz gözəlliyini hətta qocalıq zamanlarında da itirməmək üçün yeganə vasitədir. Pulxeriya Aleksandrovnanın saçı ağarmağa və seyrəkləşməyə başlamışdı, gözlərinin ətrafında çoxdan xırda qırıqlar əmələ gəlmişdi, dərddən və fikirdən yanaqları yıpranmış və qurumuşdu, bununla belə onun üzü yenə də qəşəng idi. Bu – Duneçkanın şəkli, ancaq iyirmi ildən sonrakı şəkli idi, bir də ki, onun alt dodağı – Duneçkanın alt dodağı kimi qabağa çıxmamışdı. Pulxeriya Aleksandrovna həssas, çəkinən, güzəştə gedən bir qadındı; lakin o zəhlə tökəcək qədər həssas deyildi; onun öz mövqeyini tərk etməsinin də müəyyən hüdudu vardı: bir çox məsələlərdə, hətta onun əqidəsinə zidd olan şeylərdə də, öz mövqeyindən geri çəkilər, bir çox şeylərlə razılaşa bilərdi, lakin bunun həmişə müəyyən bir hüdudu olardı, bu hüdudu da onun vicdanı, ədəb-ərkan qaydaları, əqidəsinin əsası təyin edərdi, heç bir vəziyyət bu hüdudu aşmağa onu məcbur edə bilməzdi.

Razumixin gedəndən düz iyirmi dəqiqə sonra qapını iki dəfə astandan, lakin tez-tez tiqqıldatdılar: Razumixin qayıdıb gəlmişdi.

Qapını açanda o tələsə-tələsə:

– İçəri girməyəcəyəm, – dedi, buna vaxt yoxdur. Lap əməllicə yadır, lap əla, sakit! Allah eləsin ki, on saat belə yatsın! Nastasya onun yanında; tapşırısam ki, mən gəlməyincə oradan getməsin. İndi gedib Zosimovu gətirəcəyəm, o, sizə məlumat verər, sonra siz də başınızı qoyub yatarsınız, görürəm, yaman yorulmusunuz, lap əldən düşmüşünüz...

Razumixin qapını örtüb getdi.

Pulxeriya Aleksandrovna bundan son dərəcə sevindi:

– Necə diribaş... necə sədaqətli cavandır!

Avdotya Romanovna yenə də otaqda var-gəl etməyə başlayaraq, bir qədər hərərətlə dedi:

– Deyəsən, çox gözəl insandır!

Bir saat sonra koridorda ayaq səsi eşidildi, qapı tiqqıldadı. Pulxeriya Aleksandrovna da, qızı da oturub gözləyirdilər, bu dəfə onlar Razumixinin verdiyi sözü yerinə yetirəcəyinə tamamilə əmin idilər.

Doğrudan da, o, Zosimovu da özü ilə gətirmişdi. Razumixin deyən kimi, Zosimov qonaqlığı buraxıb Raskolnikovun yanına getməyə razı olmuşdu; lakin qadınların yanına könülsüz və çox şübhə ilə getdi, çünki Razumixin kefli idi, ona inanmırdı. Lakin gələn kimi dərhal sakit oldu, hətta gəldiyinə sevindi də: o başa düşdü ki, doğrudan da, onu bir kahin kimi gözləyirlərmiş. O, düz on dəqiqə oturdu və bu on dəqiqədə Pulxeriya Aleksandrovnanı tamamilə inandırırək sakit edə bildi. O, təmkinlə və nə isə çox ciddi danışdı, elə bil ki, iyirmi yeddi yaşlı bir hakim mühüm bir məsələ haqqında öz fikrini söyləyirdi; o danışdığı məsələdən qətiyyənlə kənara çıxmırdı, eyni zamanda bu qadınlarla xüsusi və şəxsi bir əlaqəyə girişmək üçün zərrə qədər də həvəs göstərmədi; danışığından da görünürdü ki, xəstənin halına çox yanır. O, içəri girəndə Avdotya Romanovnanın göz qamaşdıracaq qədər gözəl olduğunu gördü, buna görə də ona qətiyyənlə əhəmiyyət verməməyə çalışaraq, ancaq Pulxeriya Aleksandrovnaya ilə danışdı. Bütün bunlar ona böyük bir daxili qənaət verirdi. Xəstə haqqında o dedi ki, bu saat onun vəziyyəti yaxşıdır. Apardığı müşahidə göstərir ki, onun xəstənlənməsinə – “son aylarda düşdüyü ağır maddi şəraitdən başqa – bəzi mənəvi səbəblər də vardır, bunlar da bir çox mürəkkəb mənəvi və maddi təsirlər, həyəcan, qorxu, təhlükə, qayğı, bəzi fikirlər... və sairə nəticəsində meydana gəlmişdir...”. O, Avdotya Romanovnanın daha diqqətlə qulaq asdığını hiss edərək, Raskolnikov haqqında daha ətraflı danışmağa başladı. Pulxeriya Aleksandrovnaya təşviş içində, çəkinə-çəkinə Zosimovdan soruşdu: “deyirlər ki, Rodyada guya dəlilik əlamətləri görünür”. Zosimov açıq ürəklə gülümsəyərək cavab verdi ki, onun sözünü həddindən artıq böyüdüblər; əlbəttə, xəstədə fikir durğunluğu, monomaniya hiss olunur, indi mən tibb elminin çox maraqlı olan bu cəhətinə xüsusi diqqət yetirirəm, axı unutmmaq olmaz ki, xəstə az qala bu günə kimi bayğın bir halda olmuşdur; amma... əlbəttə, anasının, bacısının gəlməsi onu möhkəmləndirər, fikrini dağıdar, ona gözəl təsir bağışlar. Sonra o, mənalı-mənalı əlavə etdi: “əgər yeni bir sarsıntıya yol verilməzsə”. Zosimov bunu deyəndən sonra yerindən qalxdı, hörmət və ixlasla onlara baş əydi; onlar da Zosimovaya xeyir-dua verib hərərətli təşəkkürlərini izhar etdilər. Hətta Avdotya Romanovna əlini uzadaraq onun əlini sıxdı, halbuki Zosimov heç də onun əlini sıxmaq fikrində deyildi. O bura gəlməsindən, xüsusilə öz-özündən çox razı halda otaqdan çıxdı.

Razumixin Zosimovun ardınca gedə-gedə:

– Sabah danışarıq, – dedi. – İndi mütləq yatın. Sabah mən mümkün qədər tezdən gəlib sizə məlumat gətirərəm.

Onlar küçəyə çıxanda Zosimov az qala ağzının suyu axa-axa dedi:

– Amma bu Avdotya Romanovna nə göyçək qızıdır!

Razumixin bağıraraq dedi:

– Göyçəkdir? Sən dedin göyçəkdir? – Birdən o cumub Zosimovun boğazından yapışdı. – Əgər sən bir də cürət edib... Başa düşürsən? Başa düşürsən? – O, Zosimovun yaxasından yapışıb silkələyir, onu divara sıxaraq çığırırdı: – Eşitdin?

Zosimov onun əlindən qurtarmağa çalışaraq:

– Burax, – deyirdi, – keflinin biri kefli!

Razumixin onu buraxdıqdan sonra Zosimov diqqətlə ona baxdı və birdən gülməkdən uğunub getdi. Razumixin əllərini yanına salaraq onun qabağında durmuşdu: o qaşqabağını tökərək ciddi bir halda düşünürdü.

– Əlbəttə, mən eşşəyəm, – dedi. – O, bulud kimi tutulmuşdu. – Amma... sən də eşşəksən.

– Yox qardaş, mən eşşək deyiləm: mən axmaq şeylər arzulamıram.

Onlar dinməz-söyləməz yola düzəldilər. Yalnız Raskolnikovun mənzilinə çatanda Razumixin çox qayğılı halda Zosimova dedi:

– Qulaq as, sən yaxşı oğlansan, amma bütün pis cəhətlərin bir yana, sən həm də arvadbazsan, bunu mən bilirəm, özü də lap murdarından! Sən əsəbi, zəif, yaramaz, sərsəm bir adamsan, səni piy basıb, sən heç bir şeydən özünü saxlaya bilmirsən – bunu da mən murdarlıq hesab eləyirəm, çünki bu, murdarlığa gətirib çıxarır. Sən özünü o qədər nazlamısan ki, bilmirəm, bu şeylərdən sonra sən necə yaxşı, hətta fədakar bir həkim ola bilərsən. Etiraf edirəm ki, mən bunu başa düşmürəm! Pərqu döşəkdə yatır (bu da həkim!), amma gecənin bir vaxtında durub xəstə yanına gedir! Üç ildən sonra sən daha xəstə üçün yuxudan durmayacaqsan... Əşi, cəhənnəmə, söhbət bunda deyil, söhbət ondadır ki, sən bu gecə mənzil sahibəsinin evində qalacaqsan (güclə onu razı salmışam), mən də mətbəxdə onunla tez tanış olmaq üçün bundan yaxşı fürsət olmaz! Ancaq sən düşündüyün kimi deyil! Burada, qardaş, heç o şeydən əsər də yoxdur...

– Mən heç bir şey düşünmürəm də.

– Burada, qardaş, utanmaq, susmaq, çəkinmək, bir də amansız bir ismət var, eyni zamanda ah çəkmək var; özü də mum kimi əriyir, lap

mum kimi! Sən atavun goru, məni onun əlindən xilas elə! Qiyamət şeydir... Əvəzini çıxaram, nə istəsən elərəm!

Zosimov bayaqkıdan da bərk güldü.

– Gör nə özündən çıxıb! O, axı mənim nəyimə lazımdır!

– Səni inandırırım ki, çox zəhmət çəkməyəcəksən, ağına nə gəlirsə danış, ancaq onun yanında otur, danış. Özü də ki, həkimsən, onu bir şeydən müalicə etməyə başla. And olsun canına, peşman olmazsan. Onun klavikordu var; özün bilirsən ki, mən bir balaca danqadunq eləyirəm. Bir mahnı var, xalis rus mahnısıdır. “Odlu göz yaşı tökərəm”... o xalis rus mahnılarını xoşlayır, – elə mahnıdan da başlandı... Sən ki, fortepiano ustasısan, Rubiņşteynsən... Səni inandırırım ki, peşman olmazsan!

– Yoxsa sən ona bir şey vəd eləmişən? Söz vermişən? Bəlkə vəd eləmişən ki, evlənəcəksən...

– Qətiyyəyən yox, belə şey olmayıb. Bir də ki, o özü də belə deyil. Çerbarov istəmişdi ki...

– Elə isə burax getsin!

– Belə buraxmaq olmaz!

– Niyə axı?

– Elə belə, buraxmaq olmaz, qurtardı getdi! Qardaş, burada tovlanmaq məsələsi var.

– Niyə axı sən onu tovlayırdın?

– Mən heç də tovlamamışam, bəlkə mən özüm tovlanmışam, öz axmaqlığımdan; onun üçünsə qətiyyəyən heç bir fərqi olmaz: ya sən ol, ya mən, ancaq bir adam olsun ki, onun yanında oturub ah çəksin. Qardaş, burada... Mən bunu hələ ifadə eləyə bilmirəm... burada, bilirəm... başla onunla integrəl keçməyə, vallah zarafat eləmirəm, ciddi deyirəm, onun üçün heç fərqi olmayacaq: o oturub sənə baxacaq, ah çəkəcək, istəyir lap bir il belə olsun. Mən ona iki gün dalbadal Prussiyanın ağalar palatasından danışdım (çünki onunla ayrı nə barədə danışa bilərdim?) – o da elə ah çəkir, mum kimi əriyirdi! Amma nəbədə onunla məhəbbət barəsində danışasan – ancaq özünü elə göstər ki, guya ondan aralana bilmirsən – vəssalam. Özünü çox rahat hiss eləyəcəksən, elə bil lap öz evindəsən: otur, dur, uzan, oxu, yaz... Lap öpmək də olar, ancaq ehtiyatla...

– Axı o, mənim nəyimə lazımdır?

– Eh, mən bunu sənə başa sala bilmirəm də! Bilirsən: siz bir-birinizə çox yaraşırsınız! Mən əvvəllər də sənin barəndə fikirləşmişdim... Axı sən bu məsələyə gəlib çıxacaqsan! Sənin üçün fərqi nədir: bir az gec oldu, ya tez! Qardaş, burada elə pərqu döşəklər məsələsi var ki, heç təsəvvürə gəlməz! Bir də axı ancaq pərqu döşəklər məsələsi deyil! Bura adamı cəzb edir; dünyanın sonu burdadır, dayanacaq yeri, sakit sığınacaq, yerin göbəyi, dünyanın üç balıqdan ibarət binövrəsi, cürbəcür bişmişlər, qutablar, axşam samovarı, asta-asta ah çəkmək, isti katsaveykalar, isti otaq, isti yataq... elə bil ki, ölmüsən, eyni zamanda, dirisən, iki xeyrin ikisi də birdən! Qardaş, yaman heyvərəlik elədim, yatmaq lazımdır!.. Mənə bax: mən gecə hərdən ayılıram, gedib ona baxaram. Ancaq bunun mənası yoxdur, boş şeydir, o yaxşıdır. Sən də çox təşvişə düşmə, istəsən sən də bir dəfə onun yanına get. Elə ki, bir şey, məsələn, bayğınqıq əlaməti, ya qızdırma, ya ayrı bir şey gördün – o saat mənə oyat. Ancaq bu ola bilməz...

II

Razumixinin ertəsi gün saat səkkizdə oyandı; o, fikirli və ciddi idi. Bu səhər birdən onun qarşısında bir çox yeni, heç gözlənilməyən məsələlər durdu. Əvvəllər onun heç ağına da gəlmirdi ki, bir gün o yuxudan belə dura bilər. Dünənki gün bütün təfərrüatı ilə onun yanında idi; o bilirdi ki, onun başına heç görünməmiş bir hadisə gəlmiş, onun qəlbində bu vaxta qədər ona məlum olmayan, heç də əvvəlki hisslərə oxşamayan bir hiss oyanmışdır, eyni zamanda, o aydınca dərk edirdi ki, onun qəlbində doğan arzu – qətiyyən baş tutmayan bir arzudur; bu, elə bir baş tutmayan arzu idi ki, o hətta bundan xəcalət çəkdi: o tez daha mühüm, daha zəruri məsələlərə keçdi: bu məsələlər min-min lənətə gəlmiş o dünənki gündən ona miras qalmışdı.

Razumixinin ən dəhşətli xatirəsi – dünən onun “alçaq və rəzil” olması idi; o yalnız kefli olduğu üçün “alçaq və rəzil” deyildi, ona görə “alçaq və rəzil” idi ki, dünən qızın vəziyyətindən istifadə edərək, onunla Lujin arasında olan əlaqə və münasibəti, Lujinin necə bir adam olduğunu lazımınca bilmədən, düşünmədən, axmaqcasına bir qısqanclıq nəticəsində Avdotya Romanovnanın nişanlısını söymüşdü. Bir də axı onun nə haqqı vardı ki, heç düşünmədən, belə tezliklə

Lujinin haqqında hökm çıxartsın? Kim onu buna vəkil etmişdi?! Avdotya Romanovna kimi bir insan da nalayiq bir şəxsə pul üçün özünü satarmı?! Görünür, Lujində layiqli bir cəhət vardır. Bəs o mehmanxanada otaq tutmaq! Axı o hardan biləydi ki, bu mehmanxana biabırçı mehmanxanadır? O ki, mənzil hazırlayır... “Gör, mən nə alçaq iş tutmuşam! Mənim kefli olmağım məni necə təmizə çıxara bilər? Bu axmaqcasına bir bəhanədir: bu məni daha da alçaldır. Həqiqət şərabdadır, budur, bütün həqiqət meydana çıxdı, yəni mənim paxıl, kobud qəlbimin bütün çirkabı meydana çıxdı! Heç rəvadırımı ki, mən belə bir xəyala düşüm? Elə bir qız ilə müqayisədə mən axı nəyəm, – mənim kimi sərxoş bir qalmaqalçı, dünən lovğa-lovğa özünü öyən bir adam? Belə həyasızcasına, belə gülünc bir müqayisə mümkündürmü?”

Razumixin bunu düşünərkən qıpqırmızı qızardı və birdən, elə bil lap qəsdən, onun dünən axşam pilləkəndə Pulxeriya Aleksandrovna ilə Avdotya Romanovnaya dediyi sözlər yadına düşdü: o demişdi ki, mənzil sahibəsi məni Avdotya Romanovnaya qışqana bilər – bu daha heç dözüləsi deyildi! O qolaylanaraq yumruğunu mətbəx sobasına vurdu, əlini əzdi, həm də sobanın bir kərpicini vurub saldı.

Bir dəqiqə sonra o, öz-özünü alçaldan bir hiss ilə mızıldayaraq dedi: “Əlbəttə, əlbəttə, bütün bu alçaq hərəkətlərin üstünü daha heç vaxt basdırmaq və onları düzəltmək olmaz... deməli, bu barədə heç düşünmək də lazım deyil; buna görə də gərək dinməz-söyləməz ora gedəm... və öz vəzifəmi yerinə yetirəm... yenə dinməz-söyləməz... gərək üzr də istəməyəm, heç bir şey də deməyəm... əlbəttə daha hər şey məhv olmuşdur!”

Lakin o geyinərkən həmişəkindən artıq diqqətlə özünü gözdən keçirdi. Onun ayrı paltarları yox idi, olsaydı da, bəlkə onu geyməyəcəkdi – “lap qəsdən” geyməyəcəkdi. Lakin başqalarına hörmətsizlik göstərərək belə çirkli paltarda da getmək olmazdı: başqalarının hissini təhqir etməyə onun haqqı yox idi; axı bu başqaları deyilən adamların özünün ona ehtiyacı var, onu özləri öz yanlarına çağırırlar. Paltarını şotka ilə çox diqqətlə təmizlədi. Onun alt paltarları həmişə babat olardı, bu barədə o xüsusilə təmizkardı.

Bu səhər o, üzünü, saçını, boynunu, xüsusilə əllərini çox səy ilə yudu – Nastasyadan sabun tapmışdı. Elə ki, məsələ üzünü qırxiş-qırxişməməyə gəldi (Praskovya Pavlovnanın çox gözəl ülgücü vardı; mərhum cənab Zarnistsından sonra o hələ indiyə qədər dururdu) –

hətta böyük bir amansızlıqla qət etdi ki, üzünü qırxmayacaq! “Qoy elə belə də qalsın! Sonra elə bilərlər, mən üzümü ona görə qırxmışam ki... mütləq belə fikirləşərlər! Qətiyyən qırxmaram!”

“Xüsusilə... mən necə kobudam, çirkliyəm, rəftarım da sərxoş rəftarıdır... tutaq ki, mən bilirəm ki, az da olsa, abırlı adamam... yaxşı, burada axı lovğalanmalı nə var? Lovğalanım ki, mən abırlı adamam? Hamı gərək abırlı olsun, hələ bir gərək təmiz də olsun... amma mənim bəzi işlərim olub... (bu onun yadında idi!) bunlar xəbis işlər olmasa da hər halda yaxşı işlər deyildi!.. Başıma nə fikirlər gəlmirdi!.. Bəli!.. Bütün bu şeyləri götürüb qoyasan Avdotya Romanovna ilə yan-yanı! Əşi, cəhənnəmə ki! Qoy olsun! Qəsdən elə belə olacağam: çirkli, abırsız, sərxoş, cəhənnəmə ki! Daha da pis olacağam!..”

Razumixin öz-özü ilə belə danışarkən Zosimov içəri girdi: gecəni o Praskovya Pavlovnanın zalında yatmışdı.

Zosimov evinə gedəcəkdi, ona görə xəstəni görməyə tələsirdi. Razumixin ona dedi ki, xəstə pişik kimi yatır. Zosimov tapşırırdı ki, özünü ayılmamış onu yuxudan oyatmasınlar. Özü isə saat on birdə gələcəyini vəd etdi.

Sonra əlavə etdi:

– Əgər o evdə olsa! Bir işə bax! Öz xəstəmə özüm böyüklük eləyə bilmirəm, indi sən gəl onu müalicə elə! Bilmirsənmi: *bu* onların yanına gedəcək, ya *onlar* bunun yanına gələcək?

Razumixin sualın mənasını başa düşdü:

– Elə güman edirəm ki, onlar gələcək; özləri də, əlbəttə, öz ailə işlərindən danışacaqlar. Mən gedəcəyəm. Əlbəttə, bir həkim kimi, sənə ixtiyarın mənimkindən daha çoxdur.

– Mən də keşib deyiləm ki, oturub qalam; dəyib gedəcəyəm. Onsuz da işim çoxdur.

Razumixin qaşqabağını tökərək onun sözünü kəsdi:

– Məni bir şey narahat eləyir: dünən yolla gələndə kefli-kefli ona cürbəcür axmaq-axmaq şeylər danışdım... cürbəcür... bunu da dedim ki, sən onun, guya dəli olacağından qorxursan.

– Sən dünən arvadlara da bunu demisən.

– Bilirəm ki, axmaq iş tutmuşam! İstəyirsən lap məni döy! Yaxşı, doğrudan da, sənə bu barədə qəti bir fikrin vardır?

– Deyirəm sənə – boş sözdür; qəti fikir haradandı! Məni onun yanına aparanda sən özün onu bir monoman kimi təsvir elədin... Dünən

biz, yəni sən o rəngsaz haqqında olan söhbətlərlə... məsələni daha da qızıqsırdın; yaxşı söhbətdi, elə bəlkə o özü bu işdən dəli olub! Əgər mən onda polis dəftərxanasında nə hadisə baş verdiyini, orada bir əclafın ondan şübhələnərək... onu təhqir etdiyini lap düzgün bilsəydim... bəli!.. dünən belə bir söhbətin olmasına yol verməzdim! Axı bu monomanlar milçəkdən fil qayırırlar, əfsanəni həqiqətə çevirirlər... Dünən Zametovun o söhbətindən sonra məsələnin yarısı mənə aydın oldu. İnanmırsan?! Mən belə bir əhvalat bilirəm: qara sövdaya tutulmuş qırx yaşlı bir adam səkkiz yaşlı bir uşağın stol başında hərgünkü istehzasına tab gətirməyərək, onu vurub öldürmüşdür. Amma burada nə görürük: çır-cındır içində olan bir adam, təzə başlanan xəstəlik, həyasız bir məhəllə polis müdiri, bir də ki, belə bir şübhə! Qara sövdaya tutulmuş, qəzəblənmiş bir adama. Özü də cılığınca, müstəsna bir izzət-nəfsə malik olan bir adama! Bəlkə də elə bütün xəstəlik də buradan başlanır. Əşi, qoy cəhənnəm olsun! Yeri gəlmişkən qoy deyim: bu Zametov doğrudan da, sevimli bir uşaqdır, ancaq ki... Nahaq yerə dünən o bütün bu şeyləri danışmış... Yaman boşbağazdır!

– Kimə danışmış axı? Sənə, bir də mənə!

– Porfiriyə də danışmış.

– Porfiriyə danışanda nə olar?

– Yeri gəlmişkən qoy deyim: sən onlara, onun anası ilə bacısına, bir təsirin-filanın var? Bu gün onunla bir az ehtiyatlı olmaq lazımdır.

Razumixin könülsüz halda:

– Özləri bilərlər! – dedi.

– Niyə axı o, Lujinin üstünə düşüb? Lujin pullu adamdır, qızın da deyəsən, xoşuna gəlir... Axı onların bircə quruşları da yoxdur, elə deyil?

Razumixin əsəbi halda çığırdı:

– Sən axı məndən nə istəyirsən? Mən haradan bilim ki, onların quruşu var, ya yoxdur? Özün soruş, bəlkə biləsən...

– Eh, sən hərdən lap zırrama olursan! Dünənki sərxoşluqdan hələ ayılmamısan... sağ ol! Praskovya Pavlovnaya mənim adımdan təşəkkür elə. Otağına girib qapını bağladı, mənim bonjuruma qapı dalından cavab vermədi, özü isə saat yeddidə yuxudan durdu, samovarı mətbəxdən çıxartdılar, koridordan keçirib ona apardılar... Amma üzünü görə bilmədim...

Razumixin düz saat doqquzda Bakaleyevin mehmanxanasına getdi. Pulxeriya Aleksandrovna da, Avdotya Romanovna da çoxdan onu böyük bir intizarla gözləyirdilər. Onlar saat yeddidə, hətta daha da tez, yerlərindən qalxmışdılar. Razumixin qaşqabaqlı halda içəri girib, kobudcasına baş əydi, belə baş əydiyi üçün də o saat acıqlandı, – əlbəttə, onun öz-özünə acığı tutmuşdu. Lakin o, yanlıs düşünürdü. Pulxeriya Aleksandrovna yüyürüb onun əllərindən tutdu və az qaldı öpsün. Razumixin çəkinə-çəkinə Avdotya Romanovnaya baxdı: onun təkəbbürlü üzündə bu zaman elə bir minnətdarlıq və dostluq, elə bir hörmət ifadə olunurdu ki, (əvvəlki istehzal baxışlardan pis gizlədilon və qeyri-ixtiyari ifadə olunan nifrətdən heç bir əsər qalmamışdı), indi isə o yamanca utanmışdı. Xoşbəxtlikdən nə barədə danışacağı məlum idi: buna görə də dərhal sözə başladı.

Pulxeriya Aleksandrovna eşidəndə ki, “o hələ yuxudan ayılmayıb”, “vəziyyəti çox yaxşıdır”, – bundan çox sevindi, dedi ki, “onun yatması yaxşıdır, çünki mən gərək qabaqcadan çox, çox şeylər barəsində danışam”. Sonra çaydan söhbət düşdü. Razumixini birlikdə çay içməyə dəvət etdilər: Razumixini gözlədikləri üçün hələ çay içməmişdilər. Avdotya Romanovna zəng elədi; çirkli, üst-başı cındır bir adam gəldi; ona çay gətirməsini tapşırıldı; haçandan-haçana çay gəldi; ancaq stəkan nəlbəki elə çirkli, elə pis idi ki, Pulxeriya Aleksandrovna da, qızı da bundan xəcalət çəkildilər. Razumixin mehmanxananı bərk pisləməyə başladı, lakin Lujin yadına düşüb susdu, utandı; sonra isə Pulxeriya Aleksandrovna bir-birinin ardınca sual verməyə başlayanda çox sevindi.

Razumixin onun suallarına cavab verərək on beş dəqiqə danışdı; bu zaman o, son ildə Rodion Romanoviçin həyatında baş verən ən əsas və ən mühüm hadisələri nağıl etdi, axırda da onun xəstəliyi haqqında ətraflı məlumat verdi. O danışdıqca Pulxeriya Aleksandrovna öz sualları ilə onun sözünü kəsir, bəzi şeyləri bir daha soruşurdu. Razumixin bir çox şeyləri danışmadı, çünki bunları heç danışmaq da lazım deyildi; o eyni zamanda, polis dəftərxanasında olan hadisəni və onun nəticələrini də açıb demədi. Pulxeriya Aleksandrovna və Avdotya Romanovna böyük bir maraqla ona qulaq asırdılar. Razumixin elə zənn edirdi ki, nə lazımsa hamısını deyib qurtarmış, verdiyi məlumatla da qadınları qənaətləndirmişdir, lakin məlum oldu ki, o elə bil heç sözə başlamamışdır da.

Pulxeriya Aleksandrovna tələsə-tələsə deyirdi:

– Deyin, deyin görüm, siz necə bilirsiniz... ah, bağışlayın, mən hələ də sizin adınızı bilmirəm...

– Dmitri Prokofiç.

– Bəli, Dmitri Prokofiç, mən çox, çox bilmək istərdim ki... ümumiyyətlə... indi o məsələlərə necə baxır, yəni, məni başa düşün, mən bunu sizə necə deyim ki, aydın olsun: yəni daha aydın desəm: o nəyi xoşlayır, nəyi xoşlamır? Həmişəmi o, belə əsəbi olur? Onun istəkləri, əgər belə demək mümkünsə, onun arzuları nədir? İndi ən çox ona təsir edən nədir? Bir sözlə, mən bilmək istərdim ki...

Avdoty Romanovna:

– Ah, ana can, – dedi, – bu qədər suala birdən necə cavab vermək olar?

– Ah, ilahi! Dmitri Prokofiç, axı mənim heç, heç xəyalıma da gəlmirdi ki, onu belə görəcəyəm...

Dmitri Prokofiç:

– Bu çox təbii şeydir – dedi. – Mənim anam yoxdur; əmim var, hər il bura gəlir; həmişə də gələndə məni tanımır, hətta üzəndə də tanımır, amma özü ağıllı adamdır. Siz üç ildir ondan ayrılımsınız, bu üç ildə də çox şeylər dəyişmişdir. Bir də axı mən sizə nə deyim? İl yarımdır mən Rodionu tanıyıram; o qaraqabaq, tutqun, təkəbbürlü, məğrur bir oğlandır. Son vaxtlarda vasvası və qara xulyaçı olmuşdur, o bəlkə əvvəllər də belə imiş... Ancaq alicənabdır, rəhmlidir. Öz hisslərini açıb söyləməyi xoşlamır; ürəyini açıb söyləməkdənsə amansız bir iş tutar. Bəzən heç qara xulyaçı olmur, insanlıqdan kənara çıxacaq dərəcədə, rəhmsizlik dərəcəsinə çatacaq qədər hissiz iki xasiyyət növbə ilə birbirini əvəz edir. Hərdən heç dinib-danışmır. Həmişə də deyir ki, vaxtım yoxdur, guya hamı ona mane olur, amma özü uzanıb qalır, heç bir iş görmür. İstehzaçı deyil; ona görə yox ki, bunun üçün söz tapmır, ona görə ki, guya belə boş-boş şeylərə vaxtı çatmır. Deyilən sözə axıra qədər qulaq asmır. Başqalarının maraqlandığı şeylə maraqlanmır. Özünü çox yüksək tutur, deyəsən buna bir az haqqı var. Daha nə deyim?.. Mənə elə gəlir ki, sizin gəlməyiniz ona çox gözəl təsir bağışlayacaq, onu xilas edəcək.

Pulxeriya Aleksandrovna həyəcanla dedi:

– Ah, Allah eləsin! – Razumixinin Rodya haqqında verdiyi məlumat ona çox əzab vermişdi.

Nəhayət, Razumixin daha cəsarətlə Avdotya Romanovnaya baxdı. Pulxeriya Aleksandrovna ilə danışanda o tez-tez, ancaq bir anlığa, öteri Avdotya Romanovnaya baxır, elə o saat da gözünü çəkirdi. Avdotya Romanovna stolun yanında, onlarla bir yerdə oturmasa da söhbətə diqqətlə qulaq asırdı; hərdən yerindən qalxır, adəti üzrə əllərini döşündə çarpazlayaraq, dodaqlarını bir-birinə sıxaraq, otaqda var-gəl etməyə başlayırdı, arabilir də elə gözə-gözə, düşünə-düşünə sual verirdi. Onda da deyilən sözə axıra qədər qulaq asmaq adəti vardı. O nazik parçadan tikilmiş, qaratəhər paltar geymişdi, boynuna isə ağ, şəffaf bir şərf bağlamışdı. Razumixin bir çox şeydən dərhal başa düşdü ki, onlar çox kasıb yaşayırlar. Avdotya Romanovna bir kraliçə kimi geyinsəydi – Razumixin yəqin ki, ondan heç qorxmazdı; indi isə, bəlkə də, onun belə kasıbca geyindiyini, onların belə yoxsul bir vəziyyətdə olduğunu görüb ürəyində qorxu əmələ gəlmişdi; o, ağzından çıxan hər sözündən, hər hərəkətindən qorxurdu, bu isə onsuz da öz-özünə inanmayan bir adam üçün sıxıcı bir hal idi.

Avdotya Romanovna gülümsəyərək dedi:

– Qardaşımın xasiyyəti haqqında siz bir çox maraqlı şeylər dediniz... özü də bitərəfanə dediniz. Bu yaxşıdır; mən elə bildim ki, siz ona pərəstiş edirsiniz. – Sonra o düşünə-düşünə əlavə etdi: – Həmişə onun yanında gərək bir qadın olsun sözü də, deyəsən, doğrudur.

– Mən belə bir şey deməmişəm, lakin bəlkə də siz bu barədə haqlısınız, ancaq...

– Nə?

Razumixin qəti bir ifadə ilə:

– Axı o heç kəsi sevmir, – dedi, – olsun ki, heç sevməyəcək də!

– Yəni sevməyə qabil deyil?

– Bilirsinizmi, Avdotya Romanovna, siz özünüz də qardaşınıza yaman oxşayırsınız, özü də hər barədə. – Razumixin belə bir söz deyəcəyini heç özü də gözləməirdi; elə indicə onun qardaşı haqqında dediyi sözlər yadına düşdü, xərçəng kim qızardı və utandı.

Avdotya Romanovna ona baxaraq, biixtiyar güldü.

Pulxeriya Aleksandrovna bir qədər incidi.

– Rodya barəsində siz ikiniz də səhv edə bilərsiniz. Duneçka, mən indiki söhbət haqqında demirəm. Onu ki, Pyotr Petroviç bu məktubda yazır... bir də onu ki, səninlə mən fikirləşirdik, – bəlkə də heç doğru deyil; ancaq, Dmitri Prokofič, siz onun necə xəyalpərəst, necə şiltaq

adam olduğunu heç təsəvvür edə bilməzsiniz. Onun xasiyyətinə mən heç arxayın ola bilmirdim – onun ancaq on beş yaşı olan da... Mən yəqin bilirəm ki, o indi də özünə birdən elə bir şey eləyə bilər ki, bunu heç kəs eləməz, heç kəsin ağına gəlməz ki, belə bir şey eləsin... heç uzağa getməyə: sizə məlumdur ki, o, il yarım bundan əvvəl Zarnitsına deyilən öz mənzil sahibəsinin qızı ilə evlənmək istəyirdi, – bununla o, mənə lap heyrətə saldı, sarsıtdı, az qaldı ki, məhv etsin...

Avdoty Romanovna soruşdu:

– Siz bu əhvalatı müfəssəl bilirsinizmi?

Pulxeriya Aleksandrovna ehtirasla sözüne davam etdi:

– Siz elə bilirsiniz ki, onda mənim göz yaşım, mənim yalvarış-larım, mənim xəstəliyim, mənim, bəlkə də, dərddən çərləyib ölmə-yim, bizim yoxsulluğumuz onu bu yoldan döndərə bilərdi? Yox! O sakitcə bütün bu maneələri tapdayıb keçərdi! Görəsən, o, doğrudan da, bizi sevmir?

Razumixin ehtiyatla öz fikrini söylədi:

– Bu əhvalat barəsində o mənimlə heç danışmayıb, ancaq xanım Zarnitsınadan mən bəzi şeylər eşitmişəm; o da ağıllı-başlı bir şey danışmadı; eşitdiyim şeylər də bir qədər qəribədir...

Pulxeriya Aleksandrovna ilə qızı birdən soruşdu:

– Siz nə eşitmişiniz, nə eşitmişiniz?

– Əslində elə bir şey eşitməmişəm. Ancaq bunu bilirəm ki, bu iş lap düzəlibmiş, ancaq qızın ölməsinə görə baş tutmamışdır, həm də onların evlənməsi xanım Zarnitsınanın heç ürəyindən deyilmiş... Bir də deyirlər ki, qız heç qəşəng deyilmiş, yəni deyirlər ki, hətta çirkin-miş... özü də xəstə imiş... bir də ki... qəribə imiş... amma deyəsən, bəzi yaxşı cəhətləri varmış. Mütləq onun bəzi yaxşı cəhətləri olmalı imiş, yoxsa heç bir şey başa düşmək olmaz... heç bir şey başa düşmək olmaz... heç bir cehiz də yoxmuş; bir də ki, Rodion belə şeyi nəzərə almazdı... Ümumiyyətlə belə şeydən çətin baş çıxarmaq olur.

Avdoty Romanovna qısaca dedi:

– Mən əminəm ki, o yaxşı qızmış.

– Allaha ağır getməsin, onda mən qızın ölməsinə sevindim; ancaq mən bilmirəm ki, onlardan hansı bir-birini məhv edə bilərdi: Rodya qızı, ya qız Rodyanı? – Pulxeriya Aleksandrovna bununla sözüne yekun vurdu; sonra Dunyaya baxa-baxa, dayana-dayana, ehtiyatla dünən Rodya ilə Lujin arasında baş verən əhvalatı yenə də soruşmağa

başladı; onun tez-ez Dunyaya baxması, görünür. Dunyanın xoşuna gəlmirdi.

Bu hadisə onu hər şeydən çox narahat edərək qorxudur, təşvişə salırdı. Razumixin bu hadisəni bir daha bütün təfəsilatı ilə danışdı, lakin bu dəfə öz fikrini də qeyd etdi: dedi ki, Raskolnikov Pyotr Petroviç müəyyən bir məqsədlə təhqir etmişdir, – bu cəhətdən o müqəssirdir; onun xəstə olmasını da bu barədə çox az üzrlü hesab etmək olar.

Sonra da əlavə etdi:

– O hələ xəstələnməmişdən əvvəl bu fikrə gəlmişdi.

Pulxeriya Aleksandrovna dərdli-dərdli:

– Mən də belə güman edirəm, – dedi.

Lakin Razumixin bu dəfə Pyotr Petroviç haqqında belə ehtiyatla, hətta elə bil ki, hörmətlə danışması onu çox təəccübləndirdi. Bu, Avdotya Romanovnanı da çox təəccübləndirmişdi.

– Demək, siz Pyotr Petroviç haqqında bu fikirdəsiniz? – Pulxeriya Aleksandrovna bunu soruşmaqdan özünü saxlaya bilmədi.

Razumixin qəti bir ifadə və hərarətlə:

– Gələcəkdə sizin qızınızın əri olacaq bir adam haqqında mən ayrı fikirdə ola da bilmərəm, – deyə cavab verdi, – Mən bunu ancaq boş bir nəzakət üçün demirəm, ona görə deyirəm ki... ona görə deyirəm ki... lap elə ancaq ona görə deyirəm ki... Avdotya Romanovna özü könüllü olaraq bu adamı özünə layiq bilib seçmişdir. Dünən mən onun haqqında elə nalayiq sözlər söyləsəm də... bunu ona görə söyləmişdim ki, dünən mən biabircasına sərxoşdum, bir də ki... ağılsızdım; bəli, ağılsızdım, dəli olmuşdum, tamamilə... elə iş tutduğuma görə bu gün xəcalət çəkirəm!..

Razumixin qızarıb susdu. Avdotya Romanovna da qızardı, ancaq heç bir söz demədi. Lujindən söhbət açıldandan bəri o bircə kəlmə də danışmamışdı.

Lakin Pulxeriya Aleksandrovna, görünür, onun köməyi olmadan qəti bir söz deməyə tərəddüd edirdi. Nəhayət, dili dolaşa-dolaşa, qızına baxa-baxa dedi ki, bu saat bir şey son dərəcə düşündürür...

– Bilirsinizmi, Dmitri Prokofiç... Duneçka, mən Dmitri Prokofiçlə lap açıq danışacağam...

Avdotya Romanovna qəti bir ifadə ilə dedi:

– Əlbəttə, ana can, elə də lazımdır.

Pulxeriya Aleksandrovna tələsə-tələsə:

– Məsələ belədir, – dedi. – Ona öz dərdini söyləməyə icazə verilmişdi, bununla da sanki onun üzərindən ağır bir yük götürülmüşdü. – Dünən biz Pyotr Petroviçə bura gəldiyimizi xəbər vermişdik; buna cavab olaraq bu gün səhər tezdən ondan bir kağız aldım. O, necə ki vəd etmişdi, – görək dünən vağzala bizim qabağımıza gələ idi, amma o öz yerinə bir lakey göndərmişdi; lakey bizə bu mehmanxananın yerini və yolunu göstərəcəkdə; Pyotr Petroviç tapşırıbmış bizə desin ki, bu gün səhər o özü bizim yanımıza gələcək. Amma bu gün səhər biz ondan bu kağızı aldım... Yaxşısı budur, bunu siz özünüz oxuyun; burada bir məsələ var, o məni çox narahat eləyir... Siz özünü bu saat bunun nə məsələ olduğunu görəcəksiniz... Dmitri Prokofiç, siz bu barədə öz fikrinizi mənə açıq söylərsiniz! Siz Rodyanın xasiyyətinə hamıdan yaxşı bələdsiniz və hamıdan yaxşı məsləhət verə bilərsiniz. Sizə xəbərdarlıq eləyirəm ki, Duneçka lap ilk addımdan hər şeyi həll etmişdir, ancaq mən, mən hələ bilmirəm ki, necə eləyim, buna görə də... sizi gözləyirdim.

Razumixin kağızı açıb oxumağa başladı; kağızda dünənki günün tarixi yazılmışdı.

“Hörmətli xanım Pulxeriya Aleksandrovna, sizə bir şeyi bildirməyi özümə şərəf hesab edirəm: mən gözlənilməyən bir səbəbə görə sizi debarkaderdə qarşılaya bilmədiyimdən, eyni məqsədlə çox diribaş bir adamı göndərməli oldum, həm də təxirəsalınmaz senat işlərinə görə və sizin oğlunuzla, Avdotya Romanovnanın isə qardaşı ilə olacaq ailəvi görüşünə mane olmamaq üçün səhər də sizinlə görüşmək şərəfindən özümü məhrum edirəm. Sizin yanınıza gəlib, sizin mənzilinizdə, sizə təzim etmək şərəfi isə ancaq səhər, səhər vaxtı, düz saat səkkizdə mənə müyəssər olacaqdır; eyni zamanda, cəsarət edib sizdən acizənə və həm də təkidlə xahiş edirəm ki, bizim ümumi görüşümüzə Rodion Romanoviç iştirak etməsin, çünki dünən o xəstə ikən gedib ona baş çəkəndə, o heç misli görülməmiş tərzdə və nəzakətsizliklə məni təhqir etdi; bir də ki, məlum məsələ haqqında şəxsən sizə söyləməyə zəruri və əsaslı izahatım var və bu barədə sizin şəxsən öz fikrinizi bilmək istəyirəm. Bununla bərabər bir şeyi də qabaqcadan sizə bildirməyi özümə şərəf hesab edirəm: Əgər mənim xahişimə rəğmən Rodion Romanoviçə orada rast gəlsəm – dərhal oradan uzaqlaşmağa məcbur olacağam, onda daha təqsiri məndə görməyin. Bunu isə bir şeyi nəzərə alaraq yazıram: mən ora gedəndə Rodion Romanoviç elə bərk xəstə göründüyü

halda, iki saatdan sonra birdən-birə sağalır, deməli, madam ki o həyətdən çıxıb bilir – onda sizin də yanınıza gələ bilər. Bunu isə mən öz gözümlə görmüşəm: at basmış və bundan da ölmüş bir əyyaşın mənzilində, Rodion Romanoviç onun çox pis əxlaqlı qızına, meyiti dəfn etmək bəhanəsilə, dünən iyirmi beş manat verdi ki, bu məni son dərəcə təəccübləndirdi, çünki mən bilirdim ki, siz bunu necə bir çətinliklə yığmışınız. Bununla mən izzətli Avdotya Romanovnaya olan xüsusi hörmətimi qeyd edir və xahiş edirəm ki, sizin həqir qulunuz olan P.Lujinin sədaqətli və ehtiramanə hisslərini qəbul edəsiniz”.

Pulxeriya Aleksandrovna az qala ağlayaraq dedi:

– Dmitri Prokofiç, indi mən nə edim? Mən Rodyaya necə deyim ki, gəlməsin? O dünən necə inadla Poytr Petroviçin rədd edilməsini tələb edirdi, ancaq indi onun özünün qəbul edilməməsini tələb edirlər! Eşitsə, o özü qəsdən gələcək, onda... nə olacaq?

Razumixin dərhal və sakitcə dedi:

– Avdotya Romanovna necə qət eləyibsə – elə də edin!

– Ah, ilahi! O deyir ki... o heç bilirsiniz nə deyir... məqsədini də açıb mənə demir! O deyir, yaxşı olar ki, yəni yaxşı olmaq məsələsi deyil, nə üçünsə, mütləq lazımdır ki, Rodya da bu gün saat səkkizdə qəsdən gəlsin, onlar mütləq bir-birini görsünlər... Mən istəyirəm ki, kağızı ona heç göstərməyəm, sizin vasitənizlə elə bir kələk quram ki, Rodya gəlməsin... çünki o çox əsəbidir... Bir şeyi də mən heç başa düşmürəm: o ölən əyyaş kimdir, o qız kimdir, necə olub ki, Rodya bütün pulunu ona verib... O pulu ki...

Avdotya Romanovna əlavə etdi:

– O pulu ki, siz bu qədər müsibətlə düzəltmişdiniz, ana can!

Razumixin dalğın halda dedi:

– Dünən o özündə deyildi. Əgər siz dünən onun aşxanada nələr danışdığını bilsəydiniz... lap ağıllı danışsa da... Bəli! Dünən biz evə gələndə o doğrudan da bir ölü haqqında mənə nəşə deyirdi, ancaq mən onun sözündən bircə kəlmə də başa düşmədim... Əslində mən özüm də dünən...

– Ana can, yaxşısı budur ki, biz özümüz onun yanına gedək; sizi inandırırım ki, onda biz nə edəcəyimizi o saat görəcəyik. Bir də daha vaxtdır. – O boynundakı zərif Venedik zəncirindən asılmış, əynindəki geyiminə qətiyyənlə uymayan gözəl qızıl saatına baxaraq həyəcanla dedi: – Ah! Saat on birə işləyir!

Razumixin düşünərək öz-özünə dedi: “Nişanlısı bağışlayıb”.

Pulxeriya Aleksandrovna təşviş içində əl-ayağa düşdü:

– Ah, vaxtdır!.. Vaxtdır, Duneçka, vaxtdır! Sonra elə bilər ki, onun dünənki sözünə bizim acığımız tutub, ona görə də belə gecə gedirik. Ah, ilahi!

Pulxeriya Aleksandrovna bunu deyərək mantilyasını çiyinə atıb, şlyapasını başına qoydu. Duneçka da geyindi. Onun əlcəyi nəinki köhnə idi, hətta yırtıqdı. – Razumixin bunu gördü. Lakin bu kasıbcasına geyim onların hər ikiçinə xüsusi bir məziyyət verirdi: bu işə həmişə kasıbcasına geyinməyi bacaran adamlarda olur. Razumixin böyük bir məftuniyyətlə Duneçkaya baxır, onu aparıb ötürəcəyi ilə fəxr edirdi.

O düşünərək öz-özünə deyirdi: “həbsxanada öz corablarını yamayan kraliça o anda, həm də ən böyük təntənəli və dəbdəbəli vaxtlarında daha artıq əsil kraliçaya oxşayırdı”.

Pulxeriya Aleksandrovna həyəcanla dedi:

– İlahi! Heç mənim ağılıma gələrdi ki, mən öz oğlumla, mənim əziz, istəkli oğlum Rodya ilə görüşməkdən qorxacağam – necə ki, indi qorxuram!.. – O çəkinə-çəkinə Razumixinə baxıb əlavə etdi: – Dmitri Prokofiç, mən qorxuram.

Dunya onu öpərək dedi:

– Qorxmayın, ana can, yaxşısı budur ona inanın.

Yazıq arvad həyəcanla dedi:

– Ah, ilahi! Mən də inanıram, amma bütün gecəni yatmamışam!

Onlar küçəyə çıxdılar.

– Bilirsən, Duneçka, səhərə yaxın bir az gözümə yuxu getmişdi ki, birdən rəhmətlik Marfa Petrovna yuxuma girdi... başdan-ayağa ağ geymişdi... yaxınlaşdı əlimdən tutdu, özü isə mənə baxıb başını yel-ləyirdi, elə də acıqlı yelləyirdi ki, elə bil məni məzəmmət edirdi... Gö-rəsən, bu xeyirdirmi? Ah, ilahi! Dmitri Prokofiç, siz hələ bilmirsiniz: Marfa Petrovna ölüb!

– Yox, bilmirəm: hansı Marfa Petrovna?

– Qəfildən öldü! Təsəvvür edin ki...

Dünya sözə qarışdı:

– Sonra danışırsınız, ana can; axı hələ Dmitri Prokofiç bilmir ki, Marfa Petrovna kimdir.

– Ah, bilmirsiniz? Elə bilirdim ki, onu tanıyırsınız. Dmitri Prokofiç, siz məni bağışlayın: bu bir-iki gündə mən lap aqlımı itirmişəm.

Düzü, mən sizi göydəndüşmə bir mələk hesab edirəm, ona görə də əmindim ki, bu şeylər sizə çoxdan məlumdur. Mən sizi lap öz adamımız hesab edirəm... Belə danışdığım üçün acığınız tutmasın. Ah, ilahi! Sizin sağ əlinizə nə olub? Əzilib?

Razumixin sevinərək mızıldandı:

– Bəli, əzilib.

– Hərdən mən çox ürəkdən danışırım, ona görə də Dünya mənim səhvimi düzəldir... Aman Allah, gör Rodya necə balaca otaqda yaşayır! Görəsən, indi o yuxudan durubmu? O arvad da, onun mənzil sahibəsi, o daxmanı otaq hesab eləyir! Mənə baxın, siz deyirsiniz ki, o öz ürəyindəkini açıb deməyi xoşlamır, onda, bəlkə, mən də öz... yersiz sözlərimlə... onun zəhləsini tökdüm?.. Dmitri Prokofiç, onunla necə danışmağı bəlkə siz mənə öyrədəsiniz!.. Bilirsinizmi, indi mən lap özümü itirmişəm.

– Əgər görsəniz ki, o üz-gözünü qırışdırır – onda ondan çox şey soruşmayın; xüsusilə onun özünü necə hiss etdiyini çox soruşmayın, bunu xoşlamır.

– Ah, Dmitri Prokofiç, ana olmaq nə çətin şeymiş! Budur, bu da həmin pilləkən... Nə pis pilləkəndir!

Dunya ona mehribanlıq edərək dedi:

– Ana, sizin rənginiz də qaçıb... sakit olun, əzizim! – Sonra, gözləri parıldaya-parıldaya əlavə etdi: – O sizi görməyinə hələ bir sevinməlidir də, amma siz özünü belə əzab verirsiniz...

– Dayanın, qoyun mən qabaqcadan gedib baxım, görün ayılıb ya yox.

Razumixin getdi, qadınlar da yavaş-yavaş onun ardınca yuxarı qalxmağa başladılar Dördüncü mərtəbəyə çatanda gördülər ki, mənzil sahibəsinin qapısı bir balaca aralıdır, içəridən bir cüt iti, qara gözlər onlara baxır. Baxışlar bir-birinə rast gələndə qapı birdən örtüldü, özü də elə bərk örtüldü ki, Pulxeriya Aleksandrovna diksindi və az qaldı ki, çıxırsın.

III

Onlar Raskolnikovun otağına girəndə, Zosimov şən-şən çıxıraraq:

– Yaxşıdır, yaxşıdır! – dedi.

On dəqiqə vardı ki, o gəlib divanda, dünənki yerində oturmuşdu. Raskolnikov da divanın o biri başında oturmuşdu; o tamam geyinmişdi, hətta əl-üzünü yaxşıca yumuş, başını də səliqə ilə daramışdı: çoxdandı

onda bu səliph görünmürdü. Otaq o saat doldu; lakin Nastasya yer olmasa da, onların ardınca özünü içəri salıb qulaq asmağa başladı.

Raskolnikov doğrudan da yaxşı idi; xüsusilə dünənkinə görə o sağlam görünürdü; ancaq bənizi çox solğun, özü də dalğın və tutqun idi. Üzdən o yaralanmış, ya da bərk ağrı duyan bir adama oxşayırdı: qaşları çatılmış, dodaqları bir-birinə sıxılmış, gözləri balaca şişmişdi. O çox az, həm də könülsüz danışırdı, elə bil ki, danışmağa çətinlik çəkir, ya da bir vəzifə yerinə yetirirdi; bəzən onun hərəkətlərində bir təşviş görünürdü.

Onun, əlinə sarınmış bir sarğısı, ya taftadan tikilərək barmağına taxılmış bir kəfrəmi çatışmırdı, onlar olsaydı, o tamamilə, məsələn, ya barmağı lökkürdəyərek ağrıyan, ya əli yaralanan, ya da başqa bir yeri zədələnən adama bənzərdi.

Pulxeriya Aleksandrovna və Avdotya Romanovna içəri girəndə Raskolnikovun solğun və tutqun üzünə sanki bir anlığa işıq çökdü; lakin bu onun üzündəki ifadəyə əvvəlki kədər və dalğınlıq yerinə, daha dərin bir iztirab əlavə etdi. Onun üzündəki işıq tez söndü, lakin iztirab qaldı və təzə işə başlayan gənc bir həkim həvəsilə öz xəstəsini müşahidə və tədqiq edən Zosimov heyrtlə gərdü ki, Raskolnikov anasının və bacısının gəlməsinə sevinmədi, sanki onun qəlbində bir-iki saat ağır əzaba dözmək qətiyyəti əmələ gəlmişdi, çünki bu əzabdan can qurtarmaq daha mümkün deyildi. O sonra gərdü ki, söhbət zamanı söylənilən hər kəlmə sanki xəstənin bir yarasına toxunur, ona əzab verirdi, eyni zamanda Zosimov dünən ən xırdaca sözdən az qala monomanın bu gün özünü ələ almasına, öz hisslərini gizlədə bilməsinə heyrt etdi.

Raskolnikov mehribanlıqla anasını və bacısını öpərək dedi:

– Bəli, indi özüm də görürəm ki, yaxşıyam. – Onun bu mehribanlılığı Pulxeriya Aleksandrovnanı çox sevindirdi, onun üzü açıldı. Sonra Raskolnikov Razumixinə sarı döndü, dostcasına onun əlini sıxaraq əlavə etdi:

– Bunu mən dünənki kimi demirəm.

Zosimov qadınların gəlməsinə çox sevindi, çünki burada oturduğu on dəqiqə içərisində o, öz xəstəsilə danışmaq məntiqini itirmişdi.

– Mən hətta ona bu gün çox təəccüb etdim. Belə getsə, üç-dörd gündən sonra lap əvvəlki kimi olar, yəni bir ay, ya iki ay, ya da lap üç ay bundan qabaq necə idisə – elə! Bu axı onda çoxdan başlanıbmış,

sonra yavaş-yavaş artmışdır... elə deyilmi? – Sonra o, hələ də Raskolnikovu bir şeylə əsəbiləşdirəcəyindən qorxaraq, ehtiyatla gülümsəyib əlavə etdi: – Boynunuza alın ki, özünüz də bəlkə günahkar imişsiniz!

Raskolnikov soyuq bir halda:

– Çox ola bilər, – dedi.

Zosimov bundan daha da həvəslənərək, sözüne davam etdi:

– Mən ona görə deyirəm ki, sizin tamamilə sağalmağınız indi, əsasən, ancaq sizin özünüzdən asılıdır. İndi daha sizinlə danışmaq mümkün olduğundan, mən istərdim ki, bir şeyi sizə təlqin edəm: sizin xəstəliyinizin əmələ gəlməsinə təsir göstərən ilk, necə deyərlər, əsas səbəbləri mütləq rədd etmək lazımdır, onda sağalarsınız, yoxsa daha da pis olar... Mən bu ilk səbəblərin nədən ibarət olduğunu bilmirəm, amma onlar sizə gərək məlum olsun. Siz ağıllı adamsınız, həm də əlbəttə, özünü müşahidə etmişsiniz. Mənə elə gəlir ki, sizin kefsizliyinizin başlanması – qismən universitetdən çıxdığınız vaxta təsadüf edir. Siz gərək işsiz qalmayasınız, bir şeylə məşğul olarsınız; buna görə də zəhmət və qarşıya qoyulan möhkəm məqsəd, mənə elə gəlir ki, sizə çox kömək edə bilər.

Zosimov öz ağıllı nəsihətlərini qismən də qadınlara təsir bağışlamaq üçün söyləmişdi; lakin o sözünü qurtardıqdan sonra Raskolnikovun üzünə baxdı və onun üzündə qəti bir istehza gördü – bu onu əlbəttə bir az pərt elədi. Lakin bu istehza bir anda görünüb yox oldu. Pulxeriya Aleksandrovna, söylədiyi bu sözlər üçün, xüsusilə dünən gecə mehmanxanaya gəlməsi üçün, elə o saat Zosimova təşəkkür etdi.

Raskolnikov sanki təşvişə düşərək soruşdu:

– Necə, gecə də o sizin yanınıza getmişdi? Deməli, siz də yoldan sonra yatmamısınız?

– Ah, Rodya, bu ancaq saat ikiyə kimi olmuşdu. Biz heç evdə də saat ikidən tez yatmırdıq.

Raskolnikov birdən qaşqabağını töküüb, gözlərini yerə dikərək sözüne davam etdi:

– Mən də heç bilmirəm ona necə təşəkkür edirəm. – Sonra Zosimova sarı dönərək əlavə etdi: – Siz pul məsələsini rədd etdiniz, – bunu söylədiyim üçün məni bağışlayın, – belə olduğu halda mən bilmirəm nə etmişəm ki, siz mənə belə xüsusi bir diqqət yetirirsiniz! Bunu qətiyyənlə başa düşürəm... bu... bu hətta mənə ağır gəlir, ona görə ağır gəlir ki, bu aydın deyil: mən sizə açıq deyirəm.

Zosimov var gücünü toplayaraq güldü:

– Siz əsəbiləşməyin. Elə fərz edin ki, siz mənim müalicə etdiyim birinci xəstəsiniz; təzə işə başlayan həkimlər müalicə etdikləri ilk xəstələri öz övladları kimi sevirlər. Hətta elələri də var ki, az qalırlar onlara vurulsunlar. Axı mənim müalicə etdiyim xəstələr çox deyil.

Raskolnikov Razumixini göstərərək əlavə etdi:

– Hələ mən bunu demirəm: bu mənim dərdimi çox çəkib, amma təhqirdən başqa məndən bir şey görməyib.

Razumixin çıxırdı:

– Ay yalan deyir ha! Bu gün sən hissə qapılımsan, nədir?

O, daha diqqətli olsaydı görərdi ki, burada qətiyyənlə hissə qapılmaq yoxdur, bəlkə tamamilə başqa bir şey var; Avdotya Romanovna isə bunu görmüşdü: o diqqətlə və təşvişlə qardaşına baxırdı.

Raskolnikov sözüənə davam edərək, səhərdən öyrəndiyi dərslərini söyləyirmiş kimi dedi:

– Ana can, sizin barədə mən bir şey deməyə belə cürət etmirəm. Dünən siz burada mənim yolumu gözlərkən nə qədər əzab çəkmişiz... bunu mən ancaq bu gün az-çox təəvvür eləyə bildim.

Raskolnikov bunu deyərək, birdən dinməz halda və gülümsəyərək əlini bacısına uzatdı. Lakin bu dəfə onun gülüşündə səmimi bir hissə ifadə olunurdu. Dünya sevinə-sevinə və böyük bir minnətdarlıqla ona sarı uzanan əli dərhal tutub bərk-bərk sıxdı. Dünənki söz-söhbətdən sonra o birinci dəfə idi ki, bacısına mehribanlıq edirdi. Pulxeriya Aleksandrovna onların dinib-danışmadan qəti olaraq barışdığını görüb, duyduğu fərəhdən və xoşbəxtlikdən gülümsədi.

Razumixin hər şeyi böyüdən bir adam idi, o sərt hərəkətlə stulda dönərək pıçıldadı:

– Bax, buna görə də mən onun xətrini istəyirəm! Onda belə şeylər olur!..

Pulxeriya Aleksandrovna düşünərək öz-özünə deyirdi: “Gör nə yaxşı da çıxır! Gör onda necə nəcibənə hisslər var! Dünən bacısı ilə olan anlaşılmazlığı gör o necə sadə, necə nəzarətlə yoluna qoydu, özü də nə ilə: belə bir vaxtda əlini ona uzatdı, ona məhəbbətlə baxdı... Gör onun nə gözəl gözləri var, üzü də gör nə gözəldir!.. O hətta Duneçkadan da qəşəngdir... Lakin, ilahi, əynindəki kostyum gör nə kökdədir, gör o nə pis geyinmişdir! Afanası İvanoviçin dükanıdakı Vasya da bundan yaxşı geyinir! Bu saat elə istərdim ki, gedib onu qucaqlayım...”

ağlayım – ancaq qorxuram, qorxuram... İlahi, gör o necədir! Gör o necə mehribanca danışır, amma qorxuram! Axı mən nədən qorxuram?..”

Birdən o, oğlunun sözünə cavab verməyə tələsərək dedi:

– Ah, Rodya, heç inanmazsan ki, dünən biz Duneçka ilə mən necə... bədbəxt idik? İndi daha bunlar keçib getdi, qurtardı, indi biz hamımız yenə də xoşbəxtdik, – danışmaq olar. Təsəvvür elə ki, biz az qala vaqondan birbaşa bura qaçırdıq ki, səni qucaqlayıb bağrımıza basaq; bu arvad... hə, buradadır ki! Xoş gördük, Nastasya! Birdən bu bizə dedi ki, sən qara qızdırma içində yatırsan, özü də indicə, həkimdən gizlin, huşsuz halda küçəyə qaçmısan, adamlar da səni axtarmağa gedib. Onda biz nə kökə düşdük – bunu sən ağılna götürə bilməzsən. O saat mənim yadıma poruçik Potançikov düşdü, o, bizim tanışdı, atanın dostu idi; o sənənin yadına gəlməz, Rodya, o da qara qızdırma içində elə sənənin kimi evdən qaçır, həyətdə quyuya düşür; onu ancaq ertəsi gün ordan çıxara bilirlər. Sənənin barəndə bizim ağılımıza daha pis-pis şeylər gəldi. İstədik yüyürüb Pyotr Petroviçi axtarıb tapaq, heç olmasa onun köməyilə... ona görə ki, biz axı təkdik, – lap təkdik, – Pulxeriya Aleksandrovna bu sözləri dərdli-dərdli söylərkən birdən duruxdu: yadına düşdü ki, “hamı tamamilə xoşbəxt olsa da”, Pyotr Petroviç haqqında danışmaq hələ qorxuludur.

Raskolnikov mızıldayaraq:

– Hə, hə... bu heç yaxşı olmayıb... – dedi. Lakin bunu o elə dalğın və laqeyd halda dedi ki, Duneçka təəccüblə ona baxdı.

Raskolnikov nəyi işə yadına salmağa çalışaraq əlavə etdi:

– Mən yenə bir şey demək istəyirdim... Hə, ana can, sən də Duneçka, rica edirəm, elə bilməyin ki, mən bu gün özüm sizin yanınıza getmək istəməyirdim, əvvəl sizin gəlməyinizi gözləyirdim...

Pulxeriya Aleksandrovna da buna təəccüb edərək həyəcanla dedi:

– Rodya, sən nə danışırısan!

Duneçka düşünərək öz-özünə dedi: “Bu nədir, bu sözləri o özünə borc bildiyi üçün mü deyir?! Həm bəzişir, həm üzr istəyir, elə bil ki, rəsmi qulluğunu yerinə yetirir, ya da öyrəndiyi dərsi təkrar edir...”

– Yuxudan ayılan kimi getmək istədim, ancaq paltarım məni ləngitdi; dünən yadımdan çıxdı, ona... Nastasyaya deyəm ki, qanı yusun... Ancaq indicə geyinmişəm.

Pulxeriya Aleksandrovna təşvişə düşdü:

– Qan? Necə qan?

– Elə şey deyil... narahat olmayın. Qan ondandır ki, dünən axşam mən bir az huşsuz halda dolaşanda kolyaska basmış bir adama rast gəldim... bir məmura...

Razumixin onun sözünü kəsdi:

– Huşsuz halda? Bəs bütün bu şeylər sənin yadındadır ki?

Raskolnikov xüsusi bir qayğı ilə ona cavab verərək dedi:

– Doğrudur, hər şey yadımdadır, hətta ən xırdaca təfsilatına qədər yadımdadır, ancaq gəl ki, mən niyə elə eləyirdim, ora niyə getmişdim, niyə o sözləri danışmışdım – bunu yaxşı başa sala bilmirəm!

Zosimov sözə qarışdı:

– Bu qəribə bir haldır. Görürsən ki, adam bəzən işi ustalılıqla, çox hiyləgərliklə yerinə yetirir, amma onun hərəkətlərini idarə edən şey, hərəkətlərin başlanğıcı pozulmuş olur, bunlar müxtəlif xəstə təəssütratdan asılıdır. Adam elə bil ki, yuxudadır.

Raskolnikov: “Amma burası yaxşıdır ki, o məni az qala dəli hesab eləyir”, – deyə düşündü.

Duneçka təşviş içində Zosimova baxaraq dedi:

– Bu hal sağlam adamlarda da olur.

Zosimov:

– Bu çox doğru fikirdir, – deyərək onun sözünü təsdiq etdi. – Bu mənada doğrudan da hamı, həm də çox tez-tez dəli kimi olur; ancaq burada xırdaca bir fərq vardır: dəli deyilən “xəstələr” başqalarından bir qədər çox ağıllarını itirmiş olurlar, buna görə də bu fərqi mütləq görmək lazımdır. Amma burası doğrudur ki, tam ahəngdar adam çox azdır; on minlərcə ya bəlkə yüz minlərcə adamlardan biri belə ola bilər, o da çox zəif bir şəkildə...

Sevdiyi mövzu ətrafında boşboğazlıq edən Zosimovun ehtiyatsızlıq edərək, ağzından qaçırdığı “dəli” sözünü eşidəndə hamı üz-gözünü qırırdı. Raskolnikov sanki söhbətə əhəmiyyət verməyərək dalğın bir halda oturmuşdu; onun solğun dodaqlarında qəribə bir təbəssüm vardı. O nə barədə isə düşünməkdə davam edirdi.

Razumixin tez çığırdı:

– Yaxşı, o kolyaska basan adam necə oldu? Mən sənin sözünü kəsdim!

Raskolnikov sanki yuxudan ayıldı:

– Nə? Hə... onu evlərinə gətirməyə kömək edirdim, onda üstüm qana batdı... Ana can, yeri gəlmişkən qoy bir şeyi də deyim: dünən

mən heç bağışlanmayan bir iş tutmuşam: yəqin ki, onda mənim aqlım üstündə deyilmiş... o pulu ki, mənə göndərmişdiniz – dünən mən onun hamısını dəfn üçün onun arvadına... verdim... İndi o dul qalmışdır, özü vərəmlidir, bədbəxt bir qadındır... üç xırdaca yetimi var, acdırlar... Evləri bomboşdur... Bir də bir qızı var... Onları görsəydiniz, bəlkə siz də verərdiniz... Amma mənim bu pulu verməyə haqqım yox idi, bunu boynuma alıram; mən bilirdim ki, siz onu nə çətinliklə yığmışınız... Başqasına kömək etmək üçün əvvəl gərək adamın verdiyi şeyə haqqı ola, yoxsa: “Crevez, chiens, si vous n’etes pas contents!”¹⁰ Raskolnikov güldü. – Belədirmi, Dünya?

Dunya qəti bir ifadə ilə:

– Yox, elə deyil, – deyə cavab verdi.

Raskolnikov ona az qala nifrətlə baxaraq və istehza ilə gülüm-səyərək dedi:

– Ba! Sən də... müəyyən niyyətlə danışsən! Mən bunu başa düşməli idim... Yaxşı da, çox gözəl, sənin üçün yaxşı olar... Elə bir sərhədə çıxarsan ki, onu keçməsən – bədbəxt olarsan... – Sonra o qeyri-ixtiyari olaraq söhbətə uymasından narazı qalıb əsəbi halda əlavə etdi: – Əslində bunlar hamısı boş-boş şeylərdir! – O sərt və kəsik-kəsik danışaraq: – Mən ancaq bunu demək istəyirdim ki, anacan, sizdən üzr istəyirəm! – deyə sözünü bitirdi.

Pulxeriya Aleksandrovna bundan sevinərək:

– Rodya, – dedi, – bu nə sözdür, deyirsən?! Mən əminəm ki, sən nə eləsən, hamısı gözəldir!

Raskolnikov süni təbəssümlə:

– Siz buna əmin olmayın! – dedi.

Hamı susdu. Bütün bu söhbətdə, hamının birdən susmasında, Raskolnikovun anası və bacısı ilə barışmasında, onun üzr istəməsində nəsə bir gərginlik vardı, hamı da bunu hiss edirdi.

Raskolnikov altdan-altdan anasına və bacısına baxaraq fikirləşirdi: “Elə bil ki, onlar məndən qorxurlar..” Doğrudan da, Pulxeriya Aleksandrovna susduqca daha çox qorxurdu.

Raskolnikovun fikrindən belə bir şey keçdi:

“Amma, uzaqdan-uzağa onları necə sevirdim...”

– Bilirsən, Rodya, Marfa Petrovna ölüb! – deyə Pulxeriya Aleksandrovna birdən dilləndi.

¹⁰ Köpəklər, əgər narazısınızsa gəbərin! (frans.).

– Hansı Marfa Petrovna?

– Ah, yoxsa yadından çıxıb: Marfa Petrovna Svidriqaylova! Onun barəsində mən sənə çox yazmışdım.

Raskolnikov birdən yuxudan ayılmış kimi hərəkətə gəldi.

– Hə-ə-ə, yadımdadır... Ölüb, deyirsən? Ah, doğrudan da? Doğrudan ölüb? Nədən ölüb?

Onun bu məsələ ilə maraqlanması Pulxeriya Aleksandrovnanı ürəkləndirdi:

– Qəfildən öldü, təsəvvür eləyirsən! O gün ki, mən sənə məktub göndərmişdim, – elə həmin gün! Onun ölümünə deyəsən, həmin o dəhşətli adam səbəb olmuşdur – fikir verirsən də! Deyirlər ki, onu bərk döymüşdür!

Raskolnikov bacısına sarı dönərək soruşdu:

– Məgər onlar bir-birilə yola getmirdilər?

– Yox, yola gedirdilər. Arvadı ilə o həmişə səbirlə rəftar edirdi, hətta nəzakətlə dolanırdı. Bir çox məsələlərdə hətta qədərindən artıq ona güzəştə gedirdi... özü də düz yeddi il... Sonra necə oldusa birdən səbri tükəndi...

– Əgər o yeddi il tab gətiribsə, demək o qədər də dəhşətli adam deyil! Duneçka, sən deyəsən onu haqlı hesab eləyirsən?

Dunya az qala sarsılıraqla dedi:

– Yox, yox, o çox dəhşətli adamdır! Ondan daha dəhşətli adam heç təsəvvür edə bilmərəm! – O qaşlarını çatacaqları fikrə getdi.

Pulxeriya Aleksandrovnna tələsə-tələsə sözlünə davam etdi:

– Bu əhvalat səhər çağı olmuşdu. Marfa Petrovna elə o saat tapşırır ki, atları qoşsunlar, – nahardan sonra dərhal şəhərə gedəcəkmis, çünki o belə hallarda həmişə şəhərə gedirmiş. Deyirlər ki, o çox iştahla nahar eləyir...

– Döyüldüyü halda?

– Bu onun adəti imiş... həmişə belə eləyirmiş; naharını yeyən kimi, gecikməmək üçün, dərhal çimməyə gedir... O özünü çimməklə müalicə edirdi. Orada soyuq bir bulaq var, o hər gün orada çimməmiş; elə ki suya girir – o saat onu iflic vurur!

Zosimov:

– Əlbəttə vurur! – dedi.

– Əri onu bərk döyübmüş?

Dunya yerindən dilləndi:

– Bunun axı nə fərqi var!

Birdən Raskolnikov əsəbi halda və elə bil ki, heç gözlənilmədən dedi:
– Nə isə! Ana can, sizin də belə boş şeyi danışmağa həvəsiniz var.
Pulxeriya Aleksandrovna birdən ağzından qaçırtdı:

– Ah, əzizim, bilmirdim axı daha nə barədə danışım...

Raskolnikov pis-pis gülümsəyərək:

– Bu nədir, – dedi, – yoxsa siz hamınız məndən qorxursunuz?

Dunya qardaşının üzünə sərt baxaraq:

– Bəli, – dedi, – bu doğrudan da belədir! Anam hətta pilləkənə ayaq qoyanda qorxudan xaç vururdu.

Raskolnikovun üzündə əsəbi bir ifadə göründü.

Pulxeriya Aleksandrovna özünü itirdi:

– Ah, Dünya, sən nə danışırısan! Rodya, sən allah acıqlanma... Sən axı bunu niyə dedin, Dünya! Doğrudan da, mən bura gələndə bütün yol uzunluqunda fikirləşirdim ki, biz necə görüşəcəyik, olan şeyləri bir-birimizə necə danışacağıq... özüm də elə xoşbəxt idim ki, yolu necə gəldiyimi də heç bilmədim! Gör mən nə deyirəm! Mən indi də xoşbəxtəm. Dünya, sən nahaq yerə... Mən elə bircə buna görə xoşbəxtəm ki, Rodya, səni görürəm...

Raskolnikov anasının üzünə baxmadan onun əlini sıxdı, çəkinə-çəkinə mızıldadı:

– Yaxşı, yaxşı, ana can, hələ vaxtımız var, doyunca danışarıq!

Bunu deyərkən o birdən özünü itirdi, rəngi qaçdı; bu yaxında hiss etdiyi dəhşətli bir duyğu yenə də, ölüm saçan qasırğa kimi, onun qəlbindən ötüb keçdi; birdən yenə də bir şey tamamilə aydın oldu: o indicə çox pis bir yalan dedi, o nəinki onlarla daha heç doyunca danışa bilməyəcək, o daha heç kəslə, heç vaxt heç bir şey haqqında *danışa* bilməyəcək... Bu əzabverici fikrin təsiri o qədər böyük idi ki, o bir anlığa özünü untdu, yerindən qalxdı, heç kəsə baxmadan otaqdan çıxmaq istədi.

Razumixin onun qolundan tutub:

– Nə oldu? – deyə çığırdı.

Raskolnikov yenə də oturub dinməz ətrafına baxmağa başladı; hamı təəccüblə ona baxırdı.

Birdən o heç gözlənilmədiyi halda bərkdən:

– Niyə axı siz hamınız belə qəmginsiniz? – dedi – Adam darıxır! Bir şey danışın da! Belə oturmaqdan axı nə çıxar?! Di danışın da! Başlayaq söhbətə... yığışmışıq, hamımız da susuruq... Hə, danışın görək!

Pulxeriya Aleksandrovna xaç vuraraq dedi:

– Şükür Allaha! Mən elə bildim ki, o yenə də dünənki kimi olacaq...

Avdoty Romanovna şübhə ilə soruşdu:

– Rodya, nə var?

Raskolnikov:

– Heç, bir şey yadıma düşdü, – deyərək güldü.

Zosimov divandan qalxaraq mızıldandı:

– Bir şey yadıma düşübsə onda eybi yoxdur. Yoxsa mən də elə bildim ki... Vaxtdır, mən gərək gedəm; bəlkə yenə gəldim... əgər evdə olsa...

O, baş əyərək otaqdan çıxdı.

Pulxeriya Aleksandrovna:

– Nə gözəl adamdır! – dedi.

Raskolnikovda indiyə qədər görünməmiş fəvqəladə bir canlanma əmələ gəldi, bu hiss ilə də o, gözlənilmədiyi halda, tez-tez danışaraq dedi:

– Hə, çox gözəl, çox yaxşı, bilikli, ağıllı bir adamdır. Azarlama-mışdan əvvəl onu mən haradasa görmüşəm, ancaq harada gördüyüm yadımda deyil... Amma görmüşəm... – Razumixin göstərərək əlavə etdi: – Bax, bu da yaxşı adamdır. – Sonra bacısına sarı dönüb: – Dünya, o sənin xoşuna gəlirmi? – deyərək soruşdu və birdən nəyə işə güldü.

Dunya:

– Çox xoşuma gəlir, – dedi.

Razumixin yamanca utanıb qızardı.

– Eh, sən nə... heyvərə şeysən! – deyib stuldan qalxdı.

Pulxeriya Aleksandrovna azca gülümsədi, Raskolnikov qəhqəhə ilə güldü.

– Hara gedirsən?

– Mən də gedirəm... işim var.

– İşin-zadın yoxdur, getmə! Zosimov getdi, sən də gərək gedəsən? Getmə... Saat neçədir? On ikidir? Dünya, nə balaca saatın var! Niyə hamınız yenə də susdunuz? Bircə elə mən danışırım!..

Dunya:

– Bunu Marfa Petrovna bağışlayıb, – dedi.

Razumixin öz-özünə dedi: “Deməli, nişanlısı bağışlamayıb!” və nədənsə sevindi.

Raskolnikov:

– Elə bildim Lujin bağışlayıb, – dedi.

– O hələ Duneçkaya heç bir şey bağışlamayıb.

Raskolnikov anasına baxaraq birdən dedi:

– Hə-ə-ə! Yadınızdadırmı, ana can, mən axı bir qızı sevirdim, evlənmək istəyirdim. – Pulxeriya Aleksandrovna söhbətin heç gözlənilmədən bu yerə gəlib çıxmasına, oğlunun sözündəki ifadəyə heyrət etdi.

– Ah, əzizim, yadımdadır!

Pulxeriya Aleksandrovna Duneçkaya və Razumixinə baxdı.

Razumixin sanki birdən yenə də fikrə dalaraq gözlərini yerə dikdi:

– Hə!.. Sizə indi mən nə danışım axı?! Özümün də yadımda az şey qalıb. O xəstə bir qız idi; lap xəstə idi; dilənçilərə sədəqə verməyi xoşlardı; həmişə də monastıra getmək arzusunda idi. Bir dəfə bunu mənə danışanda ağladı, gözlərindən yaş sel kimi axdı; hə, hə... yadımdadır. Özü eybəcər bir qızıdı... Onda mən onu niyə sevirdim – vallah heç özüm də... O üstəlik çolaq da olsaydı, donqar da olsaydı, bəlkə mən onu daha artıq sevərdim... (Raskolnikov dalğın-dalğın gülümsədi). Bəli... bu, bahar sayıqlamasına bənzər bir şeydi...

Duneçka həyəcanla dedi:

– Yox, bu ancaq bahar sayıqlaması deyilmiş.

Raskolnikov diqqətli və gərgin nəzərlə bacısına baxdı, lakin onun sözlərini eşitmədi, ya da bu sözlərin mənasını başa düşmədi.

Pulxeriya Aleksandrovanın qəlbi rıqqətə gəlmişdi.

– Sən indi də onu sevirsən?

– Onumu? İndidəmi? Ah, hə... siz onu deyirsiniz? Yox! İndi elə bil ki, bunlar hamısı o dünyada olmuşdur... Özü də lap çoxdan... Birdə ki, ətrafımızda olan bütün işlər də elə bil bu dünyada baş vermir...

Raskolnikov diqqətlə onlara baxdı.

– Sizin elə özünüz də... elə bil sizə mən min verst uzaqdan baxıram... – Sonra o narazı halda əlavə etdi: – Bir də axı niyə biz bu barədə danışırıq?! Bunu soruşmaq nəyə lazım? – O dırnaqlarını çeynəyə-çeynəyə yenə də fikrə getdi.

Pulxeriya Aleksandrovna bu ağır sükutu pozaraq:

– Rodya, – dedi, – sənin otağın nə pisdir, lap tabuta oxşayır. Mən əminəm ki, sənin belə malxulyaçı olmağının yarısı bu otaqdandır.

Raskolnikov dalğın halda:

– Otaqımı? Bəli, otaq da çox səbəb olmuşdur... – dedi. – Mən də bu barədə fikirləşmişəm... – Birdən o qərribə bir halda gülümsəyərək əlavə etdi: – Ana can, indi nə qərribə bir fikir söylədiniz, bilsəydiniz...

Bir az da keçsəydi, bu məclis, üç ildən sonra onun görüşünə gələn anası, bacısı, xırdaca bir məsələ haqqında da ürəkdən danışmağa imkan verməyən bu ailə söhbəti onun üçün dözülməz bər şey olardı. Lakin elə bir təxirəsalınmaz məsələ vardı ki, hər necə olsa, onu mütləq bu gün həll etmək lazım idi – bu gün səhər yuxudan ayılında o bunu qət etmişdi. İndi isə o bunun üçün fürsət düşdüyünə sevindi.

– Bilirsən nə var, Dünya, – deyərək o ciddi və soyuq bir ifadə ilə sözə başladı. – Mən, əlbəttə, dünənki söhbət üçün səndən üzr istəyirəm; bununla belə bir şeyi sənə xatırlatmağı yenə də özümə borc bilirəm: mən, söylədiyim əsas məsələdən dönmürəm. Ya mən, ya Lujin! Qoy mən əclaf olum, amma sən əclaf olmamalısən! Qoy ikimizdən birimiz əclaf olaq! Sən Lujinə ərə getsən – mən o andan daha səni özümə bacı hesab etməyəcəyəm.

Pulxeriya Aleksandrovnə kədərlə səsləndi:

– Rodya! Rodya! Bu elə sənin dünən dediyin sözdür də! Bir də axı niyə sən özünə əclaf deyirsən, mən buna dözə bilmirəm! Dünən də elə deyirdin...

Dunya da soyuq və qəti bir ifadə ilə:

– Qardaş, bu məsələdə sənin səhvin var, – dedi. – Mən bütün gecəni fikirləşmişəm və sənin səhvinin nədən ibarət olduğunu axtarıb tapmışam. Məsələ burasındadır ki, sənin zənnincə guya mən özümü kiməsə, kimdən ötrüsə qurban verirəm! Bu qətiyyəni belə deyil! Mən ancaq özüm üçün ərə gedirəm, çünki mənim öz vəziyyətim ağırdır; bir də ki, əlbəttə, anama, sənə xeyirli ola bilsəm, buna çox sevinərəm; ancaq bu məsələ mənim qərarımda əsas yer tutmur...

Raskolnikov hirsindən dırnağını çeynəyərək ürəyində dedi: “Yalan deyir! Yekəbaş! Başqasına xeyirxahlıq etmək istədiyini boynuna almaq istəmir! Bir təkəbbürə bax! Oh, alçaq təbiətli adamlar! Onların sevgisi də nifrətə bənzəyir. Oh, mən... onların hamısına necə nifrət edirəm!”

Duneçka sözüünə davam edərək dedi:

– Sözüün qızası, mən Pyotr Petroviçə ərə gedirəm, ona görə ki, iki müsibətdən yüngülünü seçirəm. O məndən nə gözləyirsə – mən onun

hamısını namusla yerinə yetirəcəyəm, deməli, mən onu aldatmıram... Niyə sən indi elə gülümsədin?

Dunya da qızardı, onun gözləri qəzəblə parıldadı.

Raskolnikov istehza ilə gülümsəyərək soruşdu?

– Hamısını yerinə yetirəcəksən?

– Müəyyən dərəcəyə qədər. Pyotr Petroviçin elçilik qaydası və xüsusiyyətləri o saat mənə göstərdi ki, ona nə lazımdır. O, əlbəttə, öz qədrini bilir, bəlkə də həddindən artıq özünə qiymət verir, lakin mən ümid edirəm ki, o mənim də qədrimi biləcəkdir... Sən yenə nəyə gülürsən?

– Bəs sən yenə də niyə qızardın? Sən yalan deyirsən, bacı, sən bilə-bilə yalan deyirsən, özü də ancaq qadınlıq inadına görə... istəmirsən mənim qabağında özünü sındırasan... Sən Lujinə hörmət bəsləyə bilməzsən: mən onu görmüşəm, onunla söhbət eləmişəm. Deməli, sən özünü pula satırsan, buna görə də sən alçaq iş tutursan; mən də sevinirəm ki, sən heç olmasa qızara bilirsən!

Dunya bütün soyuqqanlığını itirərək çıxırdı:

– Doğru danışmırsan, mən yalan demirəm!.. Mən bilsəm ki, o mənim qədrimi bilmir, mənə hörmət eləmir – mən ona ərə getməyəm: mən qəti inanmasam ki, ona hörmət eləyə bilərəm – ona ərə getməyəm! Xoşbəxtlikdən, mən buna qəti inana bilərəm, özü də lap elə bu gün! Bu cür ərə getmək isə sənin dediyin kimi alçaqlıq deyil! Elə tutaq ki, sən haqlısan, elə tutaq ki, mən doğrudan da belə bir alçaq iş tutmağı qət etmişəm – mənimlə belə danışmağın insanfsızlıq deyilmi? Niyə sən məndən qəhrəmanlıq tələb edirsən, – belə bir qəhrəmanlıq bəlkə də heç sənin özündə yoxdur!? Bu zalımlıqdır, zorakılıqdır! Əgər mən birisini məhv etməli olsam – ancaq özümü məhv eləcəyəm... Mən hələ heç kəsin başını kəsməmişəm! Mənə niyə elə baxırsan? Niyə elə rəngin qaçdı? Rodya, sənə nə oldu? Rodya, əzizim!

Pulxeriya Aleksandrovna həyəcanla dedi:

– Aman Allah! Axırda elə elədin ki, o bayıldı!

– Yox, yox... boş şeydir... heç nə yoxdur! Başım bir balaca gicəldi. Bayğınlıq deyil... Siz də bu bayğınlıqdan tutub durmusunuz!.. Belə! Hə... mən nə demək istəyirdim? Hə: sən ona hörmət edə biləcəyinə, həm də onun... sənə qiymət verəcəyinə... bu gün necə inana bilərsən. Sən axı belə dedin? Sən, deyəsən, bu gün – dedin? Ya bəlkə mən pis eşitdim?

Duneçka:

– Anacan, – dedi, – Pyotr Petroviçin məktubunu qardaşıma göstərin.

Pulxeriya Aleksandrovna əlləri əsə-əsə məktubu oğluna verdi. Raskolnikov böyük bir maraqla məktubu aldı. Ancaq məktubu açmazdan əvvəl təəccüblə Dunyaya baxdı.

Birdən onun ağına yeni bir fikir gəlmiş kimi yavaş-yavaş dedi:

– Qəribədir, mən axı nədən ötrü belə fikri ortalığa atmışam?! Bu hay-küy axı nədən ötrüdür? Mənə nə – kimə istəyirsən get!

O elə bil ürəyində danışdı, amma elə danışdı ki, onun dediyini eşitmək olurdu; sonra o çətinə düşmüş kimi, bir müddət bacısına baxdı.

Nəhayət, məktubu açdı; onun üzündə hələ də qərribə bir təəccüb əlaməti vardı. Sonra yavaş-yavaş və diqqətlə məktubu oxumağa başladı; onu iki dəfə oxudu. Pulxeriya Aleksandrovna təşviş içində idi; hamı nə isə bir şey olacağını gözləyirdi.

Raskolnikov bir qədər düşündükdən sonra məktubu anasına verərək, heç kəsə müraciət etmədən dedi:

– Bu mənim üçün çox təəccüblüdür: axı o iş adamıdır, – vəkildir, danışanda da... əda ilə danışdı, amma gör necə savadsız yazır.

Hamı yerindən tərpəndi; heç kəs ondan belə bir şey gözləmirdi.

Razumixin birdən:

– Onlar hamısı belə yazırlar, – dedi.

– Yoxsa sən oxumusan?

– Oxumuşam.

Pulxeriya Aleksandrovna utana-utana:

– Rodya, biz göstərdik, – dedi, – biz... bayaq onunla məsləhətləşirdik...

Razumixin onun sözünü kəsdi:

– Əslində bu məhkəmə üslubudur. Hələ indi də məhkəmə kağızları belə yazılır.

– Məhkəmə? Bəli, doğrudan da məhkəmə üslubudur... işgüzarcasına yazılıb... çox da elə savadsız yazılmayıb, ancaq ədəbi deyil... işgüzarcasına yazılıb!

Dunya qardaşının bu yeni ifadə tərzindən inciyərək:

– Pyotr Petroviç qara pula oxuduğunu heç gizlətmir də. – dedi, – hətta özü özünə yol açması ilə də fəxr edir.

– Yaxşı da, əgər fəxr edirsən, deməli, fəxr etməli bir şey var, mən etiraz eləmirəm. Bacı, sən deyəsən, bütün məktubdan belə bir yüngül nəticə çıxardığıma incidin, elə fikirləşdin ki, acığımdan səni sındırmaq üçün qəsdən belə boş şey haqqında danışdım. Əksinə, bu üslub məsələsilə əlaqədar olaraq mənim ağılıma bir şey gəldi, bu heç də mənasız şey deyil. Məktubda belə bir ifadə var, yazır ki: “təqsiri özünüzdə görün”; bu çox mühüm və aydın bir sözdür; bundan başqa hədə-qorxu da var: yazır ki, “o gəlsə mən dərhal gedəcəyəm”. Bu getmək hədə-qorxusu – sizin hər ikinizi atıb getmək hədə-qorxusudur: özü də indi, elə bir vaxtda ki, o sizi çağırıb Peterburqa gətirmişdir. Yaxşı, sən necə bilirsen; əgər Lujinin məktubunda olan belə bir ifadə ilə, bax, bu yazsaydı (o Razumixini göstərdi), ya Zosimov yazsaydı, ya bizim birimiz yazsaydıq – onda bu cür incimək olardımı?

Duneçka canlanaraq:

– Yo-ox, – dedi. – Mən bunun həddindən artıq sadələvhəsinə ifadə olunduğunu çox yaxşı başa düşdüm, həm də bəlkə onun yazı yazmaqda əli yoxdur... Qardaş, sən bunu yaxşı dedin. Mən heç gözləmədim ki...

– Bu, məhkəmə qaydası ilə ifadə olunmuşdur; məhkəmə qaydası ilə ayrı cür yazmaq olmaz, buna görə də bəlkə o özü istəyindən kobud çıxmışdır. Mən səni bir məsələdə də bir qədər dilxor eləyəcəyəm, bu məktubda bir ifadə də var, bu mənim haqqımda böhtandır, özü də çox alçaqcasına böhtandır. Dünən pulu mən əri ölmüş, dərd içində boğulub qalan vərəmli bir qadına verdim, özü də “meyiti dəfn etmək bəhanəsilə” deyil, doğrudan da dəfn üçün verdim, həm də onun yazdığı – “pis əxlaqlı” qızına deyil, o dul qalmış arvadın özünə verdim (o qızı ömrümdə mən birinci dəfə görürdüm). Mən bu şeylərdən görürəm ki, o məni ləkələmək, sizinlə dalaşdırmaq istəmiş və buna çox tələmişdir. Bu məsələ də yenə məhkəmə qaydası ilə, yəni öz məqsədini çox aydın bürüzə verməklə, çox sadələvhəsinə bir tələsikliklə ifadə olunmuşdur. O, ağıllı adamdır, lakin ağıllı hərəkət etmək üçün yalnız ağız kifayət deyil. Bu şeylər hamısı o adamın kim olduğunu göstərir... Mən güman etmirəm ki, belə bir adam sənin qədrini bilsin... Bunları sənə ancaq nəsihət üçün deyirəm, çünki ürəkdən sənə yaxşılıq arzu edirəm...

Duneçka cavab vermədi; o hələ səhərdən qəti qərara gəlmişdi; o ancaq axşamı gözləyirdi.

Pulxeriya Aleksandrovna onun birdən-birə belə işgüzar bir ifadə ilə danışmasından daha artıq narahat olaraq soruşdu:

– Rodya, sən bəs nə qərara gəlirsən?

– Bu nə sözdür: “Nə qərara gəlirsən”?

– Pyotr Petroviç yazır ki, sən gərək axşam bizim yanımıza gəlməyəsən, əgər gəlsən... o gedəcək... Sən indi... buna nə deyirsən?

– Əvvəla, Pyotr Petroviçin bu tələbi əgər sizi təhqir etmərsə – bunu siz həll edirsiniz, ikincisi də, əgər Dunyanı təhqir etmərsə – Dunya həll edir, mən yox. – Sonra o soyuq bir ifadə ilə əlavə etdi: – Mən də sizin üçün necə yaxşısa, elə elərəm.

Pulxeriya Aleksandrovna tez dedi:

– Duneçka həll eləyib, mən də onunla tamam razıyam.

Dunya:

– Rodya, – dedi, – mən bu qərara gəlmişəm ki, səndən xahiş edirəm, təkidlə xahiş edirəm ki, mütləq bizim bu görüşümüzdə gələsən. Gələrsənmi?

– Gələrəm.

Sonra o Razumixinə dönərək dedi:

– Sizin də saat səkkizdə bizə gəlməyinizi xahiş edirəm. Anacan, mən onu da çağırıram.

Pulxeriya Aleksandrovna:

– Lap yaxşı da edirsən, Dunya can, – dedi. – Siz necə qət eləmişsinizsə – qoy elə də olsun. Mənim özüm üçün də rahat olar; mənim ikiüzlülük eləməkdən, yalan deməkdən xoşum gəlmir, sözün doğrusunu danışırıq, bu yaxşıdır... Pyotr Petroviçin istəyir acığı gəlsin, ya gəlməsin!

IV

Bu anda qapı yavaşca açıldı, otağa, qorxa-qorxa ətrafına baxa-baxa bir qız girdi. Hamı təəccüb və maraqla ona sarı döndü. Raskolnikov ilk baxışda onu tanımadı. Gələn Sofya Semyonovna Marmeladova idi. Raskolnikov dünən onu birinci dəfə görmüşdü; lakin elə bir vaxtda, elə bir şəraitdə, elə bir paltarda görmüşdü ki, onun xəyalında tamamilə başqa bir qızın surəti qalmışdı. İndi isə bu – kasıbcasına və abırlı paltar geymiş bir qızdı; hələ çox cavandı, lap yeniyetmə qıza oxşayırdı; görünüşü həyalı və abırlı idi; üzündə aydın, lakin elə bil ki,

bir az ürkək bir ifadə vardı. Əyninə çox sadə bir ev paltarı geymiş, başına dəbdən düşmüş, köhnə şlyapa qoymuşdu; ancaq əlində – dünənki kimi – çətir vardı. Otağın adamlarla dolu olduğunu görüb nəinki utandı, hətta lap özünü itirdi, balaca uşaq kimi qorxdı, qayıdıb getmək istədi.

Raskolnikov onun gəlməsinə son dərəcə təəccüb etdi:

– Ah... sizsiniz... – dedi və birdən pərt oldu.

Elə o saat onun fikrinə gəldi ki, anası ilə bacısı Lujinin məktubundan az da olsa bu “pis əxlaqlı” qızın kim olduğunu bilirlər. İndicə o Lujinin yazdığı böhtana qarşı etiraz etmişdi, demişdi ki, bu qızı mən birinci dəfə idi görürdüm; indi isə bu qız özü gəlmişdir. Bir şey də onun yadına düşdü: o axı Lujinin “pis əxlaqlı” sözüne qətiyyənlə etiraz etməmişdi. Bu aydın olmayan şeylər bir anda onun xəyalından keçdi: Lakin qıza diqqətlə baxanda gördü ki, bu alçaldılmış insan daha artıq alçaldılmışdır, – və birdən ona yazığı gəldi. Qız qorxudan qaçmaq istəyəndə elə bil ki, onun qəlbi alt-üst oldu.

Raskolnikov baxışları ilə onu dayandıraraq tələsə-tələsə dedi:

– Mən heç gözləməirdim ki, siz gələcəksiniz. İltifat buyurun, əyləşin. Siz yəqin Katerina İvanovnanın yanından gəlmisiniz. Bağışlayın, orada yox, bax, burada oturun...

Razumixinin Raskolnikovun üç stulundan birində, qapı ağzında oturmuşdu; Sonya içəri girəndə yerindən qalxıb ona keçməyə yol verdi. Raskolnikov əvvəl ona oturmaq üçün divanda, Zosimovun oturduğu yeri göstərdi; lakin divanın yox yaxın adamlar oturduğu yer, həm də öz yatağı olduğunu düşünərək qıza tez Razumixinin stulunu göstərdi.

Razumixini Zosimovun oturduğu yerdə, divanın uc tərəfində oturdaraq dedi:

– Sən burada otur.

Sonya oturub, həm Pulxeriya Aleksandrovnaya, həm də Dunyaya qorxa-qorxa baxdı; qorxusundan o az qalırdı tir-tir əssin. Aydın görünürdü ki, o özü də bu adamlarla necə bir yerdə otura bildiyini başa düşmür. Bunu təsəvvür edərək o elə qorxdı ki, dərhal yerindən qalxdı və özünü tamamilə itirərək Raskolnikova sarı dönüb dili tutula-tutula dedi:

– Mən... mən... bir dəqiqləyə gəldim, bağışlayın, sizi narahat etdim. Mən Katerina İvanovnanın tərəfindən gəlmişəm. Onun göndərməyə ayrı adamı yox idi. Katerina İvanovna sizdən çox xahiş edir ki, sabah hüzzə gələsiniz, səhər... günorta duasına... Mitrofaniyevskə...

sonra da bizə... onun yanına... ehsana... Bu onun üçün şərəfidir... Katerina İvanovna tapşırdı ki, sizdən xahiş eləyim.

Sonyanın dili tutularaq susdu.

Raskolnikov da yerindən qalxdı:

– Çalışaram, mütləq... mütləq... – Onun da dili tutulur, sözünü tamamlaya bilmirdi. Birdən o əlavə etdi: – İltifat buyurun, əyləşin, sizə sözüm var. Rica edirəm, bəlkə siz tələsirsiniz, iltifat buyurun, vaxtınızdan ikicə dəqiqə mənə bağışlayın...

Raskolnikov bunu deyib stulu onun altına çəkdi. Sonya yenə oturdu, yenə də qorxa-qorxa, tələsə-tələsə, özünü itirmiş halda Pulxeriya Alensandrovnaya və Dunyaya baxdı, birdən başını aşağı dikdi.

Raskolnikovun solğun üzünü qızardı; onun elə bil bütün bədəni sarıladı; gözləri parıladı.

Qəti və inadkar bir ifadə ilə:

– Ana can, bu Sonya Semyonovna Marmeladovadır, – dedi, – o bədbəxt Marmeladovun qızıdır: dünən onu mənim gözümlün qabağında atlar basıb əzmişdi, bunu sizə demişdim...

Pulxeriya Aleksandrovna Sonyaya baxıb azca gözlərini süzdü. O, Rodyanın meydan oxuyan inadkar baxışları qarşısında özünü itirsə də – bu zövqdən sözünü məhrum edə bilmədi. Duneçka gözlərini bu yazıq qızın düz üzünə zilləyərək, ciddi bir halda, diqqətlə, həm də hey-rətlə ona baxırdı. Sonya onun haqqında verilən məlumatı eşidərək yenə də başını yuxarı qaldırdı, lakin əvvəlkindən daha çox özünü itirdi.

Raskolnikov tez ona sarı döndü:

– Mən sizdən bir şeyi soruşmaq istəyirəm: bu gün orada necə keçdi? Sizi narahat eləyən olmadı ki?.. Məsələ, polis dəftərxanası tərəfindən...

– Xeyr, bir şey olmadı... Axı lap aydın idi ki, o necə ölüb; narahat eləmədilər; ancaq kirayənişinlər acıqlanırlar...

– Niyə?

– Ona görə ki, meyit evdə çox qalıb... axı indi istidir, bürküdür... ona görə də bu gün axşam üstü qəbristanlığa aparacaqlar, sabaha kimi orada kilsədə qalacaq. Katerina İvanovna əvvəl istəmirdi, indi özü də görür ki, ayrı cür mümkün deyil...

– Deməli bu gün?

– Bəli, Katerina İvanovna sabah kilsəyə təşrif gətirməyinizi, sonra da onun evinə hüsrə gəlməyinizi xahiş edir.

– Hüzn saxlayır?

– Bəli. O mənə tapşırırmışdır ki, sizə çox-çox təşəkkür eləyim... dünən bizə kömək etdiyiniz üçün... sizin köməyiniz olmasaydı, onu basdırmağa pul olmazdı.

Birdən onun dodaqları və çənəsi titrədi, lakin o özünü ələ alaraq gözlərini yerə dikdi.

Söhbət arasında Raskolnikov diqqətlə Sonyaya baxırdı. Onun çox arıq, solğun, bir az uzunsov üzü, uzunsov çənəsi, balaca sivri burnu vardı. Ona hətta qəşəng demək olmazdı; lakin onun çox aydın, mavi gözləri vardı; bu gözlər parıldayanda onun üzünə elə xoş, elə mehriban bir ifadə verirdi ki, adamı qeyri-ixtiyari olaraq özünə cəzb edirdi. Bundan başqa onun üzündə və bədənində başqa bir xüsusiyyət də vardı: onun on səkkiz yaşı olsa da, o hələ lap yeniyetmə qıza, balaca qız uşağına bənzəyirdi, bu hətta onun bəzi hərəkətlərində gülməli bir şəkildə ifadə olunurdu.

Raskolnikov söhbəti təkidlə davam etdirərək soruşdu:

– Bu az pul Katerina İvanovnaya çatdı mı ki, o hələ hüzn də vermək istəyir?..

– Tabut lap adi bir tabut olacaq... Hər şey də elə... ucuz başa gələcək... Biz Katerina İvanovna ilə bütün xərci hesab elədik, belə ki, hüzn üçün də pul qalır... Katerina İvanovna çox istəyir ki, belə olsun. Olmaz axı... bu onun üçün təsəllidir... siz bilirsiniz o necə adamdır...

– Başa düşürəm, başa düşürəm... Ədbəttə... Mənim otağıma nə baxırsınız? Anam da deyir ki, bu otaq tabuta oxşayır.

Birdən Soneçka bərkdən pıçıldayaraq tez-tez:

– Siz dünən bütün pulunuzu bizə verdiniz! – dedi və yenə də başını aşağı dikdi.

Onun dodaqları və çənəsi yenə də titrədi. Raskolnikovun bu kasıb həyatı lap bayaqdan onu heyrətə salmışdı, indi isə bu sözlər onun ağızından öz-özünə çıxmışdı. Hamı susdu. Duneçkanın gözləri parıldadı, Pulxeriya Aleksandrovna Sonyaya hətta mehribanlıqla baxdı.

O yerindən qalxaraq dedi:

– Rodya, biz, əlbəttə bir yerdə nahar eləyəcəyik. Duneçka, gedək... Rodya, sən də bir az gedib gəzəydin, uzanaydın... Ancaq tez gəl... Biz səni çox yorduq, qorxuram ki...

Raskolnikov yerindən qalxaraq tələsə-tələsə:

– Hə, hə, gələrəm, – dedi. – Ancaq işim də var...

Razumixin təəccüblə Raskolnikova baxaraq çığırdı:

– Yoxsa siz bir yerdə nahar eləməyəcəksiniz?

– Rodya, sən nə danışırısan?

– Hə, hə, gələrəm, əlbəttə, əlbəttə... Sən isə bir dəqiqəliyə qal. Ana can, o ki sizə hələ lazım deyil. Ya bəlkə mən onu sizdən ayırıram?

– Ah, yox, yox! Dmitri Prokofiç, siz də nahara gələrsinizmi? İltifat buyurun!

Dunya da xahiş etdi:

– Rica edirəm, gəlin.

Razumixin onlara baş əydi və sevincindən üzü güldü. Lakin birdən hamı bir anlığa, qəribə bir halda utandı.

– Əlvida, Rodya, yəni xudahafız, “əlvida” deməyi xoşlamıram. Əlvida, Nastasya... Ah, yenə “əlvida” dedim...

Pulxeriya Aleksandrovna istədi Soneçkaya da baş əysin, ancaq buna macal tapmadı, tələsə-tələsə otaqdan çıxdı.

Lakin Dunya sanki öz növbəsini gözləyirdi və anasının ardınca Sonyanın yanından keçəndə ona çox diqqətlə – hörmət və nəzakətlə baş əydi. Soneçka özünü itirdi, o da tələsə-tələsə, ürkək bir halda Dunyaya baş əydi, hətta onun üzündə xəstə bir hissin ifadəsi göründü, sanki Dunyanın göstərdiyi nəzakət və diqqət ona əzab və iztirab vermişdi.

Raskolnikov ancaq dəhlizdə çığıraraq dedi:

– Dunya, sağlıqla qal! Heç olmasa bir əl ver!

Dunya məhribanca və sıxıla-sıxıla ona sarı döndü:

– Əl verdim də, yoxsa yadından çıxıb?!

– Nə olar ki! Bir də ver!

Raskolnikov onun barmaqlarını bərk-bərk sıxdı. Duneçka ona baxıb gülümsədi, qızardı, tez əlini onun əlindən dartıb çıxartdı, anasının dalınca getdi; Pulxeriya Aleksandrovna da nədənsə özünü xoşbəxt hiss edirdi.

Raskolnikov öz otağına qayıtdı, aydın bir nəzərlə Sonyaya baxıb dedi:

– Bax, bu yaxşı! İlahi, ölülərə rəhmət elə, dirilərin ömrünü uzat! Eləmi! Elə deyilmi?

Raskolnikovun birdən-birə eyni açılmışdı, Sonya onun üzündə olan bu dəyişikliyə təəccüblə baxırdı. Raskolnikov bir neçə an dinməz, həm də diqqətlə Sonyaya baxdı; bu qızın rəhmətlik atasının onun haqqında danışdığı sözlər sürətlə Raskolnikovun xəyalından ötüb keçdi.

Pulxeriya Aleksandrovna küçəyə çıxan kimi:

– İlahi! Duneçka! – dedi. – Oradan getdiyimizə elə bil ki, sevini-rəm, adam bir yüngüllük hiss edir. Heç dünən vaqonda mənim ağılıma gələrdim ki, buna da sevinəcəyəm?

– Ana can, yenə də sizə deyirəm: o hələ xəstədir. Məgər bunu görmürsünüz? Bəlkə də bizim fikrimizi çəkdiyi üçün xəstələnmişdir. Güzəştə getmək lazımdır; bir çox şeyləri də bağışlamaq olar.

Pulxeriya Aleksandrovna narazı halda onun sözünü kəsərək odlu-odlu dedi:

– Amma sən güzəştə getmirdin! Bilirsən, Dünya, mən sizin hər ikinizə baxırdım: sən eynən onun surətisən, özü də üzdən daha artıq qəlbən bir-birinizə oxşayırsınız, siz hər ikiniz malxulyaçasınız, qara-qabaqsınız, tez acıqlanansınız, həm təkəbbürlü, həm də alicə-nabsınız... Duneçka, axı ola bilməz ki, o xudbin olsun?! Hə? Bu gün axşam orada nələr olacağını fikirləşəndə lap ürəyim düşür!

– Narahat olmayın, ana can: o şey ki, olmalıdır – o olacaqdır.

– Duneçka! Gör biz axı indi nə vəziyyətdəyik! – Yazıq Pulxeriya Aleksandrovna ehtiyatsızlıq edərək birdən dedi: – Birdən Pyotr Petroviç sözündən döndü, onda necə olar?

Duneçka sərt bir ifadə ilə və nifrətlə dedi:

– Onda daha elə adamın nə qiyməti olar!

Pulxeriya Aleksandrovna onun sözünü kəsərək tələsə-tələsə:

– Biz indi yaxşı elədik ki, onun yanından getdik, – dedi. – O harasa gedəcəkdi, tələsirdi... Qoy gəzib dolansın... Heç olmasa hava alsın... otağı yaman bürküdür..., amma burada nə hava var ki, adam nəfəs də alsın?! Bu küçələr xəfəngsiz otaqlara oxşayır. İlahi, bu necə şəhərdir?! Dayan, qırağa çəkil, basıb əzərlər, nəşə gətirirlər! Fortepianodur, aparırılar... gör adamı necə itələyirlər!.. O qızdan mən də çox qorxuram.

– Hansı qızdan, ana can?

– O Sofya Semyonovnadən, indicə gəldi ey...

– Niyə?

– Dünya, ürəyimə belə damıb... İnanırsanmı: o içəri girən kimi o saat mənim ürəyimə gəldi ki, əsas məsələ, elə buradadır...

Dunya narazı halda:

– Burada əsas məsələ-zad yoxdur! – dedi. – Ana can, sizin də ürəyinizə qəribə şeylər gəlir! Rodya ancaq dünən onunla tanış olub, içəri girəndə heç tanımadı da!

– Görərsən də!.. O, mənə təşvişə salır, görərsən, görərsən! Elə də qorxdum ki: mənə elə baxırdı, elə baxırdı... gözləri elə idi ki... mən güclə yerimdə oturmuşdum... Qərübədir: Pyotr Petroviç onun barəsində gör nə yazır, Rodya isə onu bizə təqdim edir, hələ bir sənə də təqdim elədi! Deməli, Sonya onun üçün əzizdir!

– Pyotr Petroviç çox da yazır! Bizim barədə də deyirdilər... Hələ bir yazırdılar da... yadınızdən çıxıb nədir? Amma mən əminəm ki, o... çox gözəl qızıdır, bu deyilənlər hamısı boş-boş sözdür!

– Allah eləsin, elə olsun!

Duneçka birdən qəti dedi:

– Pyotr Petroviç yaramaz bir dedi-qoduçudur!

Pulxeriya Aleksandrovna donub qaldı. Onların söhbəti kəsildi...

Raskolnikov Razumixini pəncərənin qabağına apardı:

– Bilirsən nə var, mənim sənə belə bir işim düşüb...

Sonya tələsə-tələsə dedi:

– Deməli, mən Katerina İvanovnaya deyim ki, siz gələcəksiniz... – O baş əyərək getmək istədi.

– Sofya Semyonovna, biz də bu saat qurtarıq, bizim gizli bir sözümlər yoxdur, bizə mane olmursunuz... Mən sizə bir-iki kəlmə də söz demək istəyirəm... Məsələ belədir, – deyərək, o sözünü qurtarmadan, Razumixinə sarı döndü: – Sən onu tanıyırsan da... Adı nədir?.. Hə, Porfiri Petroviçi?

– Necə tanıyıram! Qohumumuzdur! – Birdən o böyük bir maraqla soruşdu: – Nə var ki?

– İndi o məsələyə... o qarının öldürülməsi məsələsinə, dünən siz dediniz... o baxır?

– Hə... sonra? – Razumixin birdən gözlərini bərəldib təəccüblə ona baxdı.

– O girov qoyanları soruşmuş. Mənim də orada girov qoyduğum şeylər var; elə bir şey olmasa da, hər halda bacımın üzüyüdür; mən bura gələndə bacım onu mənə bağışlamışdı; bir də ki, atadanqalma gümüş saatdır. Bunların cəmisi beş-altı manat qiyməti var, ancaq mənim üçün qiyməti çoxdur: yadigardır. İndi mən neynim? Mən istəmirəm ki, o şeylər batsın, xüsusilə saat! Bayaq Duneçkanın saatından söz düşəndə mən elə qorxurdum ki, dedim, birdən anam deyər, saatı ver baxım... Atamdan sağ-salamat qalan bircə budur. İtsə anam xəstələnər! Arvaddır da! De görüm, indi mən neynim? Bilirəm

ki, polis dəftərxanasına məlumat vermək lazımdır. Porfirinin özünə desən yaxşı olmazmı, hə? Necə bilirsən. Məsələ tez həll olunur. İndi özün görəcəksən: anam lap nahara kimi onu məndən soruşacaq!

Razumixin böyük bir həyəcan içində çığırdı:

– Heç polis dəftərxanası lazım deyil, mütləq Porfirinin yanına getmək lazımdır! Mən lap sevindim! Burada nə var ki! Bu saat gedək; iki addımlıq yoldur, yəqin evdə olar.

– Lap yaxşı... gedək...

– O sənislə tanış olmağına çox, çox, lap çox şad olacaq! Mən ayrı-ayrı vaxtda sənin barəndə ona çox danışmışam... Dünən də danışdım. Gedək! Deməli, sən qarını tanıyırdın? Belə de!.. Bu lap yaxşı oldu!.. Hə, Sofya İvanovna... Bu lap yaxşı oldu!

Raskolnikov onun səhvini düzəltdi:

– Sofya Semyonovna, bu mənim dostum Razumixindir, yaxşı da adamdır...

– Siz indi getmək istəyirsiniz... – Sonya bu sözləri deyəndə Razumixinə heç baxmadığı üçün daha artıq utandı.

Raskolnikov:

– Gedəyin! – deyərək qət etdi. – Sofya Semyonovna, bu gün sizə gələcəyəm; ancaq mənə deyın görüm: siz harada yaşayırsınız?

Raskolnikov sözünü çaşdırmırdı, ancaq elə bil ki, tələsir, Sonya ilə göz-gözə gəlməkdən çəkinirdi, Sonya öz adresini verdi və bu zaman qızardı. Hamısı bir yerdə otaqdan çıxdılar.

Razumixin Raskolnikovun ardınca pilləkəndən düşəndə soruşdu:

– Qapını kilidləmirsən?

– Mən heç qapını kilidləmərəm!.. – Sonra etinasız bir halda əlavə etdi: – İki ildir ki, elə hey qıfıl almaq istəyirəm. – Sonyaya sarı dönüb gül-gülə dedi: – Kilidləməyə bir şeyi olmayan adamlar – xoşbəxt adamlardır.

Küçəyə çıxıb darvazanın ağzında dayandılar.

– Sofya Semyonovna, siz sağ tərəfə gedəcəksiniz? Yaxşı, siz mənim evimi necə tapdınız? – Raskolnikov bunu elə soruşdu ki, elə bil ona tamam ayrı bir söz demək istəyirdi. Raskolnikov çox istəyirdi ki, onun sakit baxışlı, aydın gözlərinə baxsın, ancaq nədənsə buna müvəffəq ola bilmirdi...

– Siz axı dünən Poleçkaya adresinizi demişdiniz.

– Polyaya? Hə, hə... Poleçkaya! O balaca qız... o sizin bacınızdır? Mən ona adresimi vermişdim?

– Yoxsa yadınızdən çıxıb?

– Yox... yadımdadır...

– Rəhmətlik atamdan da o zaman sizin barənizdə eşitmişəm... Ancaq onda sizin familiyanızı bilmirdim, heç o özü də bilmirdi... Amma indi gəldim... dünən sizin familiyanızı biləndən sonra... gəlib bu gün soruşdum: cənab Raskolnikov harada yaşayır?.. Heç bilmirdim ki, siz də kirayənişinsiniz... Sağ olun! Mən Katerina İvanovnanın yanına gedirəm...

Sonya, nəhayət, onlardan ayrıldığına son dərəcə sevindi; başını aşağı dikərək, tələsə-tələsə getdi; o istəyirdi ki, yolu mümkün qədər tez getsin, nəhayət tək qalsın, küçə ilə gedə-gedə tələsə-tələsə, heç kəsə baxmadan, heç bir şeyə əhəmiyyət vermədən düşünsün, deyilən hər sözü, bütün vəziyyəti xatırlasın, təsəvvüründə canlandırınsın... O hələ ömründə belə bir şey hiss etməmişdi. Onun qəlbində tanımadığı, bilmədiyi yeni, dumanlı bir aləm doğmuşdu. Birdən onun yadına bir şey düşdü: axı Raskolnikov özü bu gün onun yanına gəlmək istəyirmiş, bəlkə elə lap səhər, ya bəlkə elə indi gəlmək istəyirmiş?!

O, qorxmuş uşaq kimi, kiməsə yalvararaq, ürək döyüntüsü ilə mızıldadı:

– Ancaq bu gün yox, sən allah, bu gün yox! Mənim yanıma... o otağa... o görəcəkdir... Aman Allah!

Əlbəttə, bu zaman o, çox səy ilə ona göz qoyan, addım-addım onu izləyən bir adamı görə bilməzdi; bu adamı o tanımırdı. Sonya darvazadan çıxandan bu adam onu izləyirdi. Razumixin, Raskolnikov və Sonya bir-iki kəlmə söz danışmaq üçün səkidə dayananda və həmin bu adam onların yanından keçəndə, birdən, təsadüfi olaraq, Sonyanın dediyi sözü eşidib elə bil ki, diksinmişdi; bu zaman Sonya demişdi: “mən soruşdum: cənab Raskolnikov harada yaşayır? O, bu üç adamın üçünə də, xüsusilə, Sonyanın müraciət etdiyi Raskolnikova, cəld və diqqətlə baxmışdı; sonra evə baxıb onu da nişanlamışdı; bunları o gedə-gedə, bir anda etmişdi; o özünü nəzərə çarpdırmamağa çalışaraq, adam gözləyirmiş kimi, yerini yavaşıtırdı. O, Sonyanı gözləyirdi. Nəhayət, Sonyanın xudahafizləşib ayrıldığını gördü, bildi ki, indi o, öz evinə gedəcəkdir.

“O indi hara gedəcək? O harada yaşayır? – Sonyanın üzünü xatırlayaraq düşündü: – Onu mən haradasa görmüşəm. Bilmək lazımdır”.

Küçənin tininə çatanda yolun o biri tərəfinə keçdi, dönüb baxdı, gördü ki, Sonya elə həmin yolla daldan gəlir, heç bir şeydən xəbəri yoxdur. Tinə çatanda o da həmin küçəyə döndü. O adam da, gözünü

Sonyadan çəkmədən, o biri səki ilə, Sonyanın ardınca yollandı. Əlli addıma qədər yol getdikdən sonra yenə də küçənin o biri tərəfinə keçdi, özünü qıza yetirib, onun ardınca getməyə başladı: onların arasında beş addım məsafə vardı.

Bu, əlli yaşlı, dolğun, enlikürək bir adamdı; boyu ortadan bir az hündürdü, çiyinləri sallaqdı, bu da onu bir az donqar göstərirdi. O şıq və səliqəli geyinmişdi, özü də zəhmli bir ağa kimi baxırdı. Əlində qəşəng bir əl ağacı vardı: addımını atdıqca ağacını səkiyə vururdu; əlinə təzə əlcək taxmışdı. Onun almacıqları çıxıq olan, enli üzü çox xoş idi, həm də Peterburqda yaşayan adamların üzü kimi deyildi, təzə və tərəvətli idi. Hələ çox sıx olan açıq sarışın saçına təzəcə dən düşmüşdü. Kürək kimi sallanan enli, sıx saqqalı saçından da sarışındı. Gözləri mavi, baxışı diqqətli, soyuq və dalğın idi; dodaqları qırmızı idi. Ümumiyyətlə bu, bədəncə çox yaxşı qalmış bir adamdı, özü də yaşına görə çox cavan görünürdü.

Sonya gəlib kanala çatanda elə oldu ki, onlar səkidə yanaşı getməyə başladılar. O adam Sonyaya baxdı, onun düşüncəli və dalğın olduğunu gördü. Sonya yaşadığı evə yaxınlaşıb darvazaya sarı döndü, o adam da, bir az təəccüblə, onun ardınca getdi. Sonya həyəət girib sağa buruldu: buradan onun otağına pilləkən qalxırdı. Gələn ağa “Ba!” deyib mızıldandı, Sonyanın ardınca yuxarı qalxmağa başladı. Sonya onu ancaq indi gördü. O üçüncü mərtəbəyə çıxıb dəhlizə sarı döndü, 9 nömrəli otağın zəngini vurdu. Otağın qapısında təbaşirlə: “*Dərzi Kopernaumov*” sözləri yazılmışdı. Naməlum adam bu qərribə təsadüfə təəccüb edərək yenə də: “Ba!” deyərək mızıldandı, yandakı, 8 nömrəli otağın zəngini vurdu. Otaqların qapısı arasındakı məsafə altı addım olardı.

Naməlum adam Sonyaya baxıb güldü:

– Siz Kopernaumovun yanında olursunuz? O dünən mənim jiletimi tikmişdi. Mən də burada, sizinlə yan-yana xanım Reslix Hertrud Karlovnanın mənzilində yaşayıram. Nə qərribə təsadüf!

Sonya diqqətlə ona baxdı.

Naməlum adam daha artıq sevinərək sözünə davam etdi:

– Qonşuyuq. Mən cəmisini üç gündür şəhərdəyəm. Yaxşı da, hələlik xudahafiz!

Sonya cavab vermədi. Qapı açıldı, o da tez içəri girdi. O nədənsə utanırdı və elə bil ki, qorxmışdu...

Razumixin Raskolnikovla bərabər Porfirigilə gedəndə bərk həyəcanlı idi.

O bir neçə dəfə təkrar edərək dedi:

– Qardaş, bu lap yaxşı oldu! Mən sevinirəm! Sevinirəm!

Raskolnikov düşünərək öz-özünə dedi: “Sən axı nəyə sevinirsən?”

– Mən heç bilmirdim ki, sən də qarının yanında girov qoymusan... Bir də ki... bir də ki... bu çoxdan olub? Yəni sən onun yanında çoxdan olmusan?

“Bu nə sadələvh axmaqdır!”

Raskolnikov ayaq saxlayıb bunu xatırlamağa başladı:

– Çoxdanmı?.. Deyəsən, ölümündən iki-üç gün qabaq onun yanına getmişdim. – Sonra tələsə-tələsə və girov qoyduğu şeylərin dərdinə qalaraq tez əlavə etdi: – Mən bu saat şeyləri geri almağa getmirəm ki! Mənim cəmisi bir manat gümüş pulum var... bu da ondan oldu ki, dünən mənim o lənətə gəlmiş huşum üstümdə deyildi!..

Bu huşuzluq məsələsini o xüsusilə ciddi dedi.

Razumixin nədənsə onun sözünə qüvvət verərək tələsə-tələsə:

– Elədir, hə, hə, hə... Buna görə də onda sənə... bir qədər təsir etmişdir... – dedi, – bilirsənmi, sənin huşun özündə olmayanda elə tez-tez sayıqlayıb üzükdən, saat zəncirindən danışırıdın... Elədir, hə, hə... Bu aydıdır, indi hər şey aydıdır...

“Hə-ə! O fikir onlarda buradan əmələ gəlib! Bu adam məndən ötrü lap ölümə gedər... indi aydın oldu ki, niyə mən sayıqlayanda üzükdən, saat zəncirindən danışırırammış... o buna sevindi!.. Bir gör, onların hamısında nə fikir əmələ gəlibmiş...”

Sonra soruşdu:

– Onu evdə tapa biləcəyikmi?

Razumixin tələsə-tələsə:

– Taparıq, taparıq, – dedi. – Qardaş, o çox yaxşı oğlandır! Özün görəcəksən, qardaş, bir az kobuddur, yəni o həm də kübar adamdır, mən başqa barədə kobud deyirəm. Ağıllı, ağıllı oğlandır, lap çox ağıllıdır, ancaq özünə məxsus fikirləri var... Adama inanmır, skeptikdir, ədəbazdır... adamı aldatmaqdan xoşu gəlir... Keçən il o elə bir

ölüm cinayətinin üstünü açdı ki, bu heç mümkün olan şey deyildi: cinayətin heç bir izi məlum deyildi! Çox istəyir ki, səninlə tanış olsun, çox, çox, çox istəyir!..

– Axı nədən ötrü çox istəyir?

– Yəni elə yox ey... bilirsənmi, axır vaxtda, yəni sən azarlayandan sonra mən çox tez-tez səni xatırlamalı olurdum... O da qulaq asırdı... Elə ki, bildi sən ədliyyə fakültəsi üzrə öz təhsilini qurtara bilmirsən, bu imkanın yoxdur, dedi ki: çox təəssüf! Mən də, yəni bunların hamısından, nəticə çıxartdım ki... Bir də axı bir bu deyil... Zametov dünən... Bilirsən, Rodya, dünən biz evə gələndə mən kefli-kefli sənə bəzi şeylər danışdım... qorxuram ki, mənim bu dediklərimi şişirdəsən... bilirsənmi...

– Nəyi? Məni dəli hesab etdiklərini? Bəlkə elə doğrudur.

Raskolnikov gərgin bir halda gülümsədi.

– Hə, hə... yəni, tfu, yox!.. Bir də o şeyləri ki, mən demişəm... (o biri məsələ haqqında da), – bunlar hamısı kefli-kefli söylənilən boş sözlərdir...

Raskolnikov çox əsəbi halda çığırdı:

– Sən niyə axı üzr istəyirsən? Bu şeylər lap mənim zəhləmi töküb!

Raskolnikov qəsdən özünü bir az da əsəbi göstərir.

– Bilirəm, bilirəm, başa düşürəm. Lap arxayın ol ki, başa düşürəm. Hətta deməyə də xəcalət çəkirəm...

– Xəcalət çəkirsənsə, – onda demə!

Onlar susdular. Razumixin həddindən artıq sevinirdi; Raskolnikov bunu hiss edir, bu onun qəlbində nifrət doğururdu. Razumixinin indicə Porfiri haqqında danışdığı da onu təşvişə salırdı.

Raskolnikov bənzi ağarmış halda, ürəyi döyünə-döyünə öz-özünə dedi: “Ona da gərək vəzzariyat oxuyam, özü də mümkün qədər təbii oxuyam. Heç nə oxumasam daha təbii olar. Qəsdən heç nə oxumamalı! Yox, *qəsdən* oxumamaq yenə təbii olmaz... Əşi, orada məlum olar... baxarıq... bu saat... mənim ora getməyim yaxşıdır, ya baxarıq... bu saat... mənim ora getməyim yaxşıdır, ya pis? Kəpənək özü şamın üstünə uçar. Ürəyim döyünür, bax, bu yaxşı deyil!..”

Razumixin:

– Bu boz evdə yaşayır, – dedi.

“Ən mühüm məsələ budur: dünən ki, mən o ifritenin evinə getmişdim... qan məsələsini də soruşmuşdum – bunu Porfiri bilir, ya yox?”

Bunu dərhal bilmək lazımdır, içəri girən kimi üzündən bilmək lazımdır; yox-sa... məhv olsam da gərək biləm!”

Birdən o, hiyləgərcəsinə gülümsəyərək Razumixinə dedi:

– Bilirsən nə var? Qardaş, sən səhərdən bəri qəribə bir həyəcan içindəsən – mən bu gün bunu hiss etdim... Doğrudurmu?

Razumixin narazı halda:

– Nə həyəcan? – dedi. – Heç bir həyəcan içində deyiləm.

– Yox, qardaş, bu aydın görünür. Bayaq sən stulda elə oturmuşdun ki, heç belə oturmazsan: lap qırağında oturmuşdun, özü də hey əsəbi halda dartınırdın... lazım oldu-olmadı, cəld yerindən qalxırdın... Gah acıqlı olurdun, gah da sir-sifətindən bal tökülürdü... Hətta qızarırdın da, xüsusilə səni nahara çağıranda yaman qızardın...

– Elə şey olmayıb, yalan deyirsən!.. Sən bunu nə barədə deyirsən?

– Bu nədir, sən lap məktəbli kimi utanırsan! Görürsən, yenə də qızardın!

– Amma sən yamanca donuzsanmış!

– Axı nədən utanırsan? Romeo! Dayan, mən bu gün bir yerdə bu barədə danışaram, ha-ha-ha! Bunu deyib anamı güldürərəm... Bir nəfər var, onu da...

– Mənə bax, mənə bax, axı bu ciddi məsələdir, axı bu... Belə də iş olar, yaramaz! – Dəhşətdən Razumixinin bədəni buzladı, o lap özünü çaşdırdı. – Sən axı onlara nə deyəcəksən? Qardaş, mən... pah, sən nə yamanca donuzsanmış!

– Deyirsən lap yazda açılmış qızıl güldür! Özü də heç bilirsən bu sənə necə yaraşır... Romeo – boyu on verşok! Gör necə də bu gün əl-üzünü yumusan, dırnaqlarını da təmizləmişən! Bu səndə heç görünən şeydir? Vallah, başına pomada da sürtmüşən! Bir əyil baxım!

– Donuz!!!

Raskolnikov elə güldü ki, daha özünü saxlaya bilmədi; elə gülə-gülə də Porfiri Petroviçin mənzilinə girdilər. Raskolnikova da elə bu lazım idi: onların gülə-gülə qapıdan içəri girdiklərini, hələ də dəhlizdə güldüklərini otaqlardan eşitmək olardı.

Razumixin Raskolnikovun çiyindən tutub qəzəblə pıçıldadı:

– Burada bir kəlmə də bu barədə danışmayacaqsan, yoxsa... təpəni dağıdaram!

Raskolnikov bu zaman otağa qədəm qoydu. O, elə bir halda otağa girdi ki, elə bil var gücünü toplayaraq özünü gülməkdən saxlamaq istəyirdi. Uzundraz və kobud hərəkətli Razumixin də utana-utana onun ardınca içəri girdi: o lalə kimi qıpqırmızı idi, üzündə sərt və qəzəbli bir ifadə vardı. Bu anda o öz sifəti və bütün siması ilə doğrudan da gülməli idi, – Raskolnikovun ona gülməyə haqqı vardı. Ev yiyəsi otağın ortasında durub sualedici bir nəzərlə onlara baxırdı; Raskolnikov heç təqdim olunmadan əlini uzadıb onun əlini sıxdı. O hələ də elə bil ki, fəvqəladə bir qüvvətlə özünü gülməkdən saxlamaq istəyirdi ki, heç olmasa tanış olmaq üçün iki-üç kəlmə söz deyə bilsin. Lakin yenicə ciddiləşmiş və nəşə mızıldamışdı ki, birdən, elə bil, qeyri-ixtiyari olaraq yenə də Razumixinə baxdı, ancaq daha özünü saxlaya bilmədi: o necə bir qüvvətlə öz gülüşünün qabağını almışdısa – elə bir qüvvətlə də gülməyə başladı. Razumixin Raskolnikovun bu “ürəkdən gələn” gülüşünü fəvqəladə bir qəzəblə qarşıladı; bu qəzəb bütün bu səhnəyə çox səmimilik, şənlik və ən başlıcası, bir təbiilik verirdi. Razumixin sanki bilə-bilə işə daha da kömək etdi.

O bağıra-bağıra:

– Əşi, belə də şey olar! – deyib əlini qaldırdı, ortada duran balaca, girdə stula çırpdı; stolun üstündə çayı içilmiş bir stəkan vardı.

Stol çevrildi, stəkan düşüb çilik-çilik oldu.

Porfiri Petroviç gülə-gülə çığırıb dedi:

– Həzərat, daha stulları niyə sındırırsınız, axı bu hökumətə ziyandır!

Otaqda belə bir vəziyyət əmələ gəlmişdi: Raskolnikov, əli ev yiyəsinin əlində olduğunu unudaraq gülürdü, lakin ölçüdən kənara çıxmır və gülüşü tez və təbii qurtarmaq üçün fürsət gözləyirdi. Razumixin stulun çevrilməsindən və stəkanın sınmasından tamamilə pərt olaraq tutqun bir halda stəkanın qırıqlarına baxdı, tüpürüb pəncərəyə sarı döndü, qaşqabağını tökərək pəncərədən bayıra baxmağa başladı; ancaq o heç bir şey görmürdü. Porfiri Petroviç gülürdü, həm də gülmək istəyirdi, lakin aydın görünürdü ki, ona izahat lazımdır. Zametov künc tərəfdə, stulda oturmuşdu; qonaqlar içəri girəndə o yerindən qalxmış, güllümsəyərək ağızını aralamışdı, hamıya heyrətlə, hətta elə bil ki, şübhə ilə, Raskolnikova isə bir növ təşvişlə baxırdı. Zametovun

burada olması Raskolnikova çox pis təsir bağışladı: onun burada olacağını o gözləmirdi.

Raskolnikov düşünərək öz-özünə dedi: “Bunu da fikirləşmək lazımdır!”

Sonra o bərk utanaraq:

– Rica edirəm, – dedi, – bağışlayın.

– İltifat buyurun, çox xoşdur, sizin belə gəlməyiniz özü də xoşdur... – Sonra Porfiri Petroviç başı ilə Razumixini göstərərək əlavə etdi: – Deyəsən o bizimlə heç salamlamaq istəmir...

– Vallah, heç bilmirəm onun mənə niyə acığı tutub! Ancaq mən ona dedim ki, sən Romeoya oxşayırsan, özü də... bunu isbat elədim; görək ki, daha ayrı bir şey deməmişəm.

Razumixin üzünü çevirmədən dedi:

– Donuz!

Porfiri güldü:

– O ki, bir sözdən ötrü belə acıqlanır – deməli, buna çox ciddi bir səbəb var.

Razumixin:

– Sən də müstəntiqliyinə salma! – dedi. – Əşi, cəhənnəm olun hamınız!

Birdən o özü də güldü; kefi açıldı, heç bir şey olmamış kimi Porfiri Petroviçə yaxınlaşdı.

– Daha qurtardı! Hamımız axmağış. İşə başlayaq. Bu mənim dostum Rodion Romanoviç Raskolnikovdur; əvvəla budur ki, o sizin haqqınızda eşidib, sizinlə tanış olmaq istəyir; ikincisi də sənə balaca bir işi düşüb. Paho! Zametov! Sən haradan bura gəlmişən? Yoxsa tanışsınız? Çoxdan bir-birinizi tanıyırsınız?

Raskolnikov təşviş içində düşündü: “Bu nə deməkdir?”

Zametov elə bil ki, utandı, ancaq o qədər yox. Sonra çox sərbəstcə dedi:

– Dünən sizdə tanış olduq ki...

– Deməli, Allah məni ziyandan qurtarıb: Porfiri keçən həftə o məndən yaman xahiş etmişdi ki, onu səninlə tanış edim; siz mənsiz də iyləşib bir-birinizi tapmışsınız... Tütünün hanı?

Porfiri Petroviç xələt, çox təmiz alt köynək, köhnə çəkmə geymişdi. Onun otuz beş yaşı olardı; boyca orta boylyu adamdan kiçikdi; kökdü, hətta bir az şişman qarnı vardı; üzünü qırxdırmışdı; bığları və

bakenbardı yox idi; saçını lap dibindən qırxdırmışdı; böyük girdə başı peysərdən daha qabarıq və girdə idi; burnu bir az batıqdı; dolğun, girdə üzü xəstə üzü kimi tünd sarı idi, lakin çox gümrah, hətta istehzalı idi; gözlərindəki ifadə mane olmasaydı, onun üzü xoştəbiət bir adamın üzünə oxşaya bilərdi; lakin onun gözlərində solğun bir parıltı vardı, ağ-sarışın kirpikləri bu parıltının üstünü örtürdü; gözlərini elə qırpırdı ki, elə bil kiməsə göz vururdu. Onun baxışı qadını andıran vücuduna uyşmurdu, ona daha artıq bir ciddilik verirdi, lakin ilk baxışda ondan belə bir ciddilik gözləmək olmazdı.

Porfiri Petroviç eşidəndə ki, qonağın onunla “bir balaca işi var” – dərhal onun divanda oturmasını xahiş etdi, özü də divanın o biri ucunda oturub gözlərini ona dikdi, böyük bir diqqət və ciddiyyətlə məsələnin dərhal söylənilməsini gözləməyə başladı; belə bir diqqət və ciddiyyət adamı darıxdırır və narahat edir, xüsusilə o zaman ki, arada heç bir tanışlıq yoxdur və sizin söyləmək istədiyiniz məsələ, sizin fikrinizcə, heç də sizə göstərilən belə fəvqəladə bir diqqətə layiq deyil. Raskolnikov məsələni qısa surətdə və aydın danışdı, öz danışığından da razı qaldı; hətta bu zaman Porfirini də yaxşıca gözdən keçirdi; Porfiri Petroviç də, Raskolnikov danışib qurtarana kimi, bir an da olsa gözünü ondan ayırmadı. Razumixin stolun dalında, onlarla üz-üzə oturmuşdu. Raskolnikovun məsələni izah etməsinə maraqla, həm də səbirsizliklə qulaq asır, tez-tez də gah Raskolnikova, gah da Porfiri Petroviçə baxırdı; bununla da o hətta bir az ölçüdə kənara çıxardı.

Raskolnikov ürəyində, onu söyərək dedi: “Axmaq!”.

Porfiri çox işgüzar bir şəkildə ona dedi ki:

– Siz gərək polis dəftərxanasına izahat yazasınız ki, filan hadisəni, yəni o qətl məsələsini eşitdikdən sonra mən də öz növbəmdə xahiş edirəm ki, bu iş tapşırılan müstəntiqə məlumat verilsin ki, filan və filan şeylər mənimdir və mən arzu edirəm ki, onları geri alam... ya da ki... bunu orada sizin üçün yazarlar.

Raskolnikov, mümkün qədər özünü utanmış göstərməyə çalışaraq dedi:

– Məsələ burasındadır ki, hal-hazırda mənim heç pulum yoxdur... hətta bu azca şeyi də verməyə... bilirsinizmi, buna görə də mən indi ancaq bunu bildirmək istəyirdim ki, bu şeylər mənimdir, pulum olanda...

Porfiri Petroviç onun pul haqqında olan izahatını soyuq bir tərzdə dinləyərək:

– Bunun fərqi yoxdur, – dedi. – Amma siz əgər istəseniz birbaşa mənə də yaza bilərsiniz, o mənada ki, o məsələni eşitdiyimdən filan-filan şeylər haqqında sizə məlumat verərək xahiş edirəm ki...

Raskolnikov yenə də məsələnin pul cəhəti ilə maraqlanaraq onun sözünü kəsməyə tələsdi:

– Bunu adi kağızda yazmaq lazımdır?

– Bəli, lap adicə kağızda!

Birdən Porfiri Petroviç gözlərini qıyaraq, həm də elə bil ki, Raskolnikova göz vuraraq, lap aydınca duyulan bir istehza ilə ona baxdı. Bu bəlkə də Raskolnikova belə göründü, çünki bu bircə an davam etmişdi. Hər halda bir şey olmuşdu. Raskolnikov lap and içə bilərdi ki, Porfiri heç bilmək olmur nə üçünsə ona göz vurdu.

“Bilir!” – bu söz onun fikrindən ildırım kimi keçdi.

Raskolnikov bir az çaşaraq sözünə davam etdi:

– Belə boş şey üçün sizi narahat etdiyimə üzr istəyirəm, mənim o şeylərimin cəmi beş manat qiyməti var, ancaq onlar, – o adamdan ki, mənə qalıb, – onun xatirəsi olmaq etibarilə, mənim üçün çox qiymətlidir, etiraf edirəm ki, eşidən kimi yaman qorxdum...

Razumixin müəyyən bir məqsədlə sözə qarışdı:

– Dünən mən ağzımdan qaçırıb Zosimova deyəndə ki, Porfiri girov qoyanları sorğu-sual edir, – ona görə sən elə diksindin?

Buna daha dözmək olmazdı. Raskolnikov səbir edə bilmədi: qəzəblə odlanan qara gözləri parıldaya-parıldaya acıqlı-acıqlı Razumixinə baxdı. Elə o saat da özünü yığışdırdı.

Çox ustalıqla özünü əsəbi göstərərək, Razumixinə sarı döndü:

– Qardaş, sən deyəsən mənə gülürsən? Bəlkə də mən sənə nəzərində çox əhəmiyyətsiz olan bu şeylər üçün həddindən artıq qayğı göstərirəm, – bu ola bilər; lakin bundan ötrü məni nə xudbin hesab etmək olar, nə də acgöz; bir də ki, mənim nəzərimdə bu iki xırda şey heç də əhəmiyyətsiz deyil. Mən indicə sənə dedim ki, heç bir şeyə dəyməyən bu gümüş saat yeganə bir şeydir ki, atamdan mənə qalmışdır. Mənə gülürsən gül, ancaq anam mənim yanıma gəlmişdir, – birdən o Porfiriyə sarı çevrildi, – o bilsin ki, – o yenə də tez Razumixinə sarı döndü və çox çalışdı ki, danışanda səsi titrəsin, – bu saat yox olmuşdur, and olsun Allaha, o çox dərd çəkəcək! Arvaddır da!

Razumixin dediyinə peşman olaraq çığırdı:

– Qətiyyəni yox! Mən heç də o mənada demədim! Mən tamam əksinə dedim!

Raskolnikov qorxa-qorxa öz-özünə dedi: “Yaxşımı dedim! Təbiimi çıxdı? Şişirtmədim ki? Bu “arvad” sözünü niyə dedim axı?”

Porfiri Petroviç nə məqsədlə soruşdu:

– Deyirsiniz ananız gəlib?

– Bəli.

– Nə vaxt gəlib?

– Dünən axşam.

Porfiri susdu, o sanki nəşə düşünürdü.

Sonra o sakit və soyuq bir halda sözünə davam etdi:

– Sizin şeyləriniz qətiyyəni itə bilməz. Mən çoxdan sizin bura gələcəyinizi gözləyirdim.

Porfiri Petroviç heç özünü o yerə qoymayaraq, külləqabını çox qayğı ilə Razumixinin qabağına qoydu: Razumixin çəkdiyi papirosu xalçanı yaman zibilləmişdi.

Raskolnikov Porfirinin sözünü eşidəndə diksindi, lakin o elə bil ki, Raskolnikova baxmırdı, hələ də Razumixinin papirosunun dərdini çəkirdi.

Razumixin çıxırdı:

– Necə? Gözləyirdin? Yoxsa onun da *orada* girov qoyduğunu bilirdin?

Porfiri Petroviç düz Raskolnikova sarı döndü:

– Sizin şeyləriniz – üzüklə saatınız – *onun* evində bir kağıza bükülmüşdü, kağızın da üstünə qələmlə aydınca sizin adınız yazılmışdı, həm də sizdən onların hansı ayda, hansı gündə alındığı da qeyd olunmuşdu...

– Siz nə yaxşı görə bilmişiniz. – Raskolnikov bunu deyərək uyğunsuz bir halda gülümsədi: bu zaman o çox çalışırdı ki, Porfirinin düz gözlərinin içinə baxsın, ancaq tab gətirə bilməyərək birdən əlavə etdi: – Mən bunu ona görə dedim ki, *orada* girov qoyanlar çoxdur... Bunların hamısını yadda saxlamaq sizin üçün çətindir... Amma siz onların hamısını çox yaxşı yadda saxlamışınız, bir də ki... bir də ki...

“Axmaq söz demədim! Zəif çıxdı! Bunu axı niyə əlavə etdim?”

Porfiri güclə sezilən bir istehza ilə:

– Bütün girov qoyanlar indi məlumdur, bircə siz zəhmət çəkib gəlmirdiniz, – dedi.

– Bir az kefim yox idi.

– Mən bunu eşitmişdim. Hətta onu da eşitmişdim ki, siz nə barədəsə çox fikir çəkirsiniz. Sizin indi də elə bil rənginiz qaçıb...

Raskolnikov birdən ifadə tərzini dəyişərək kobud bir halda ədavətlə dedi:

– Rəngim-zadım qaçmayıb... əksinə, lap sağlamam!

Onun hirsli artırdı, o bunun qabağını ala bilmirdi.

Yenə də onun fikrindən belə bir şey keçdi: “Belə hirsli halda ağzımdan artıq söz qaçıra bilərəm. Axı bunlar məni niyə incidirlər?!”

Razumixin sözə qarışdı:

– Bir az kefi yoxmuş! Bir lovğalanmasına bax! Dünənə qədər az qala bayğınlıq içində sayıqlayırdı... Porfiri, inanırsınızmı, özü güclə ayaq üstə durur, amma dünən mən, bir də Zosimov qapıdan bayıra çıxan kimi geyinib gizlincə əkilmişdi, az qala lap gecə yarısına kimi haralarısıa gəzib dolaşmışdı; özü də, sənə deyim ki, qətiyyəən huşu özündə olmayıb; belə bir şeyi sən təsəvvür edə bilərsən?! Çox qəribə hadisədir!

– Doğrudan da, *qətiyyəən huşu özündə olmayıb*? Gör də! – Porfiri arvadlara xas olan bir hərəkətlə başını yellədi.

– Eh, boş sözdür! İnanmayın! – Birdən Raskolnikov kinli-kinli əlavə etdi: – Onsuz da inanmırsınız!

Lakin Porfiri Petroviç elə bil bu qəribə sözləri heç eşitmədi.

Razumixin birdən özündən çıxdı:

– Huşun özündə olsaydı, sən gedərdinmi? Niyə getmişdin? Niyə? Özü də niyə axı gizlin getmişdin? Yaxşı, onda sənin aqlın başında idi? İndi mən bunu düz sənün üzünə deyirəm, çünki bütün təhlükə daha sovuşmuşdur.

Birdən Raskolnikov meydanoxuyucu, həyasızca bir gülüşlə Porfiriyə sarı döndü:

– Dünən onlar mənim lap zəhləmi tökmüşdü, mən də onların əlindən qaçdım ki, gedib özümə otaq tutum, daha onlar məni axtarıb tapa bilməsinlər; gedəndə də özümlə bir yığın pul götürdüm. Cənab Zametov da o pulu görmüşdü. Cənab Zametov, bizim bəhsimizi həll edin: dünən mən ağıllı danışırıdım, ya sayıqlayırdım?

Raskolnikov bu anda Zametovu lap boğa bilərdi! Çünki Zametovun baxışını və susub durması heç onun xoşuna gəlmirdi...

Zametov soyuq bir halda:

– Məncə siz çox ağıllı, hətta çox bic danışdırdınız, – dedi, – ancaq həddindən artıq həyəcanlı idiniz.

Porfiri Petroviç sözə qarışdı:

– Nikodim Fomiç bu gün mənə deyirdi ki, dünən sizi at basmış bir məmurun mənzilində görüb, axşamdan da çox keçibmiş...

Razumixin yandan:

– Yaxşı da, elə bu məmuru götürək! – dedi. – Sən onun yanında olanda dəli deyildin? Nə qədər pulu var – hamısını verib dəfn üçün onun arvadına! Yaxşı, kömək eləmək istəyirsən – on beş ver, heç olmasa üçcə manat özünə saxla; amma bu götürüb iyirmi beş manatın hamısını verib!

– Bəlkə mən küp tapmışam, sən heç bilmirsən!.. Buna görə də elə səxavət göstərdim... Odur, cənab Zametov bilir ki, mən küp tapmışam!.. – O, Porfiriyə sarı dönərək, dodaqları titrəyə-titrəyə əlavə etdi: – Rica edirəm, bizi bağışlayın: yarım saatdır ki, belə boş-boş söhbətlə sizi narahat edirik. Sizin zəhlənizi tökmüşük, eləmi?

– İltifat buyurun! Əksinə! Ək-si-nə! Siz məni son dərəcə maraqlandırırırsınız – əgər siz bunu bilsəydiniz!.. Sizə baxmaq, qulaq asmaq da maraqlıdır... Sizin, nəhayət, zəhmət çəkib gəlməyinizə çox şadam, etiraf edirəm...

Razumixin ucadan:

– Heç olmasa çay ver, – dedi, – boğazımız qurudu ki!

– Çox gözəl fikirdir! Bəlkə bir balaca məclis də düzəldək. Gəlsənə... çaydan daha mühüm işlə məşğul olaq?

– Rədd ol!

Porfiri Petroviç getdi ki, desin çay gətirsinlər.

Fikirlər Raskolnikovun başında qasırğa kimi hərlənirdi. O yamanca əsəbiləşmişdi.

“Xüsusilə, heç gizlətmirlər də, heç hesablaşmaq da istəmirlər! Sən ki, məni heç tanımırsan – bəs nə üçün Nikodim Fomiçlə mənim barəmdə danışmışan? Deməli köpək sürüsü kimi mənim dalımca düşdüklərini, məni izlədiklərini daha heç gizlətmək də istəmirlər! Açıqca üzümə tüpürürlər! – Raskolnikov qəzəbindən titrəyirdi. – İş ki, belə oldu – onda düz vurun, daha mənimlə siçan-pişik oyunu oynamayın! Porfiri Petroviç, bu axı nəzakətsizlikdir, mən bəlkə hələ buna yol verməyəcəyəm! Durub həqiqəti hamınızın üzünə cırpaçağam; onda görərsiniz ki, sizə necə nifrət edirəm!” O güclə nəfəs

alırdı. – “Bəlkə mənə belə gəlir? Bəlkə bunun hamısı xəyaldır, mən səhv eləyirəm, təcrübəsiz olduğumdan hirsələnirəm, öz alçaq rolumu yaxşı oynaya bilmirəm?! Bəlkə də onlar bunu heç bir məqsədlə eləmirlər? Onların bütün dedikləri adi sözlərdir, amma bu sözlərdə nəşə var... Belə sözləri həmişə demək olar, amma nəşə var. Niyə o doğrudan-doğruya “O qarının yanında” dedi? Niyə Zametov əlavə etdi ki, mən *bic-bic* danışdım? Niyə onlar o cür danışirlar? O cür... deyirəm... Razumixin də elə burada oturub, niyə o bunu duymur? O günahsız səfeh heç vaxt heç bir şey duymur! Yenə titrətməm başlayır! Porfiri bayaq mənə göz vurdu, ya yox? Bu əlbəttə boş sözdür: o mənə niyə axı göz vursun? Yoxsa onlar məni əsəbiləşdirmək, ya mənə öcəsmək istəyirlər? Ya bunlar boş xəyaldır, ya bəlkə *bilirlər!* Hətta Zametov da həyasızlıq eləyir... Zametov həyasızlıq eləyirmi? Zametov bir gecədə fikrini dəyişib. Mən hiss edirəm ki, o fikrini dəyişəcək! O burada elə bil öz evindədir, amma özü birinci dəfədir bura gəlir. Porfiri onu qonaq hesab eləmir, dalı ona sarı oturur. İyləşiblər! Mütləq məndən ötrü iyləşiblər! Biz gələne kimi mütləq mənim barəmdə danışmışlar!.. Otaq məsələsini bilirlərmi? Bircə tez qurtarsaydı!.. Mən də deyəndə ki, dünən otaq tutmağa qaçmışdım – o bunu qulaq-ardına vurdu, bir söz demədi. Bu otaq məsələsi mənim yaman ağılıma gəlib: sonra lazım olar!.. Deyərəm ki, huşsuz halda getmişəm!.. Haha-ha! O dünən axşam olanların hamısını bilir! Anamın gəlməsini bilmirmiş!.. O ifritə ayı, günü də qələmlə yazıb!.. Təslim olmayacağam, görərsiniz! Bu hələ sübut deyil, bu boş xəyaldır! Siz sübut göstərin! Mənzil məsələsi də sübut deyil, huşsuzluq əlamətidir; mən bilirəm onlara nə deyəcəyəm!.. Mənzil məsələsini onlar bilirmi? Bunu bilməmiş getməyəcəyəm! Mən niyə gəldim? Bax, mən ki, indi hirsələnirəm – bu yəqin ki, sübutdur! Eh, mən nə yaman əsəbiyəm. Bəlkə də bu yaxşıdır: xəstəliyin də əhəmiyyəti var... O məni yoxlayır. Məni çaşdıracaq. Mən niyə gəldim?”.

Bunlar hamısı ildırım kimi onun fikrindən keçdi.

Porfiri Petroviç bir anda qayıtdı. Onun birdən nə işə kefi açılmışdı.

Razumixinə sarı dönərək tamamilə başqa bir ifadə ilə gülə-gülə:

– Qardaş, – dedi, – dünən sənin o məclisindən sonra mənim başım... Elə bil bütün bəndlərim boşalmışdı...

– Maraqlı idi? Mən axı dünən sizi işin lap maraqlı yerində qoyub getdim. Kim qalib gəldi?

– Məlum şeydir ki, heç kim. Axırda ədəbi məsələlərə gəlib çıxdıq, göylərə uçurduq.

– Rodya, bir təsəvvür elə, gör dünən necə bir məsələyə gəlib çıxdıq: cinayət deyilən şey var ya yoxdur? Dedim axı lap lül qəmbərdik!

Raskolnikov dalğın halda:

– Burada təəccüblü nə var ki? – dedi. Adi bir ictimai məsələdir.

Porfiri:

– Məsələ bu şəkildə qoyulmamışdı, – dedi.

Razumixin adəti üzrə qızışaraq, tələsə-tələsə dərhal onunla razılaşdı:

– Doğrudur, lap belə qoyulmamışdı. Rodion, qulaq as, sonra öz fikrini de. Mən sənin fikrini bilmək istəyirəm. Mən dünən onlarla var gücümlə əlləşirdim, həm də səni gözləyirdim, lap onlara demişdim ki, sən gələcəksən... Söhbət sosialistlərin əqidələrindən başlandı. Onların əqidəsi məlumdur: cinayət – ictimai quruluşun qeyri-normal bir vəziyyətdə olmasına qarşı etirazdır, vəssalam, qurtardı getdi, daha ayrı bir səbəbə yol verilmir, bununla da bitir!

Porfiri Petroviç çığırdı:

– Bax, yalan dedin!

Görünür o həvəsə gəlmişdi; Razumixinə baxaraq tez-tez gülürdü, bununla da onu daha da qızışdırırdı.

Razumixin odlu-odlu danışaraq onun sözünü kəsdi.

– Ayırı heç bir səbəbə yol verilmir! Yalan demirəm!.. Mən sənə onların kitabını göstərərəm: onların fikrincə, hər şey ona görə olur ki, “mühit pisdır” – qurtardı getdi. Bu onların ən çox xoşladığı cümlədir! Buradan da birbaşa belə nəticə çıxarırlar: cəmiyyət normal surətdə qurulsa – o saat bütün cinayətlər yox olub gedər, çünki onda daha etiraz edilməli bir şey olmayacaq, hamı da bir anda övliya olacaq. İnsan təbiəti hesaba alınmır, insan təbiəti rədd edilir, insan təbiəti gərək olmur! Onların fikrincə bəşəriyyət tarixi *canlı* yolla axıra qədər inkişaf edərək öz-özünə normal bir cəmiyyət şəklində təşəkkül etməyəcək; əksinə, ictimai bir sistem, riyazi bir başdan çıxaraq, o saat bütün bəşəriyyəti təşkil edəcək və bir anda bütün insanları övliya və günahsız edəcək – özü də canlı bir prosesdən, tarixi və canlı bir yolla inkişaf etməzdən əvvəl! Buna görə də onlar sövq-təbii olaraq tarixi xoşlamırlar, deyirlər ki, “tarix başdan-başa pis, axmaq-axmaq

şeylərdən ibarətdir” – hər şey ancaq axmaqlıqdan irəli gəlir! Buna görə də onlar *canlı* həyat prosesini heç xoşlamırlar, deyirlər ki, *canlı insan* lazım deyil! Canlı insan həyat tələb edəcək, canlı insan mexanikaya tabe olmayacaq, canlı insan şübhə edəcək, canlı insan köhnə fikirli olacaq! Bizim dediyimizdən cəmdək qorxusu gəlsə də burada insanı kauçukdan qayıрмаq olar, bunun üstünlüyü də ondadır ki, bu insan canlı olmayacaq, onun iradəsi olmayacaq, o kölə olacaq, qiyam edə bilməyəcək. Nəticədə də belə çıxır ki, hər şeyi kərpiclərin düzülməsinə və falansterdə koridorların, otaqların necə yerləşəcəyinə gətirib çıxarmışlar. Görəcəksən ki, falanster hazırdır, amma insan falanster üçün hələ hazır deyil, yaşamaq istəyir, həyat prosesini hələ başa çatdırmamışdır, qəbristanlığa getmək hələ tezdir! Təkcə məntiqlə insan təbiəti üzərindən sıçrayıb getmək olmaz! Məntiq üç şeyi nəzərdə tuta bilər, amma bu şeylər milyonlardadır! Bu milyonun hamısını kəşib atmaq və bütün məsələni ancaq komforta gətirib çıxarmaq – məsələni lap asanca həll etməkdir! Bu son dərəcə aydındır, heç düşünmək də lazım deyil! Xüsusilə düşünmək lazım deyil! Həyatın bütün sirri iki çap vərəqində yerləşir!

Porfiri güldü:

– Ay baş alıb gedir ha! Döyəcəyir! Qolundan tutun... – O, Raskolnikova sarı döndü: – Təsəvvür edin ki, bax, dünən axşam bu qayda ilə altı adam bir-birinə qarışmışdı, hələ üstəlik qabaqca bolca punş içmişdilər, bir təsəvvür edirsiniz də! Yox, qardaş, yalan deyirsən: cinayət məsələsində “mühitin” çox əhəmiyyəti var; bunu mən sənə isbat edəyəm.

– Mən də bilirəm çox əhəmiyyəti var; indi sən mənə belə bir şey de görüm: qırx yaşlı bir adam altı yaşlı qızın ismətini pozur, sənin fikrincə, “mühit” onu bu işə vadar etmişdir?

Porfiri böyük bir təşəxxüslə ona cavab verdi:

– Bəs necə, məsələyə ciddi baxılsa, əlbəttə mühitdir. Belə bir cinayətin baş verməsini lap möhkəm surətdə “mühit”lə izah etmək olar.

Razumixin az qaldı dəli olsun. Bağıra-bağıra dedi:

– İstəyirsən mən sənə bu saat sübut eləyim ki, sənin kirpiklərin ancaq ona görə ağdır ki, İvan Velikinin otuz beş sajen hündürlüyü var; özü də lap aydın, dürüst, tərəqqipərvərcəsinə, hətta lap liberalca bir xüsusiyyətlə sübut eləyim! İstəyirsən? Mən səninlə mərc gələrəm!

– Mən razı! Qulaq asağ görək o necə sübut eləyəcək.

Razumixin çığıra-çığıra:

– Bir buna baxırsan da, elə özünü bicliyə qoyur ha! – deyərək yerindən qalxıb əlini yellədi. – Səninlə danışmağımıza heç dəyərimi! Rodion, bu sözləri o qəsdən belə deyir, sən onu hələ tanımırsan! Dünən də onların tərəfini saxlayırdı, ancaq ona görə ki, hamını ələ salsın! Bilirsən o dünün nə deyirdi? Onlar da onun dediyinə sevinirdilər! O iki həftə özünü belə göstərə bilər! Keçən il nədən ötrüsə bizi inandırırdı ki, gedib rahib olacağam: iki ay öz sözünün üstündə durdu! Bu yaxında ağılına belə bir şey gəldi; yenə bizi inandıрмаğa başladı ki, evlənirəm, özü də evlənmək üçün hər şey hazırlamışam. Hətta özümə təzə paltar da tikdirmişəm. Biz də onu təbrik etməyə başladıq. Sonra aydın oldu ki, evləniləmir, bunlar hamısı boş xəyaldır!

– Bax, yalan dedin! Paltarı mən qabaq tikdirmişdim. Təzə paltar tikdirdiyim üçün mənim ağılıma gəldi ki, sizin hamınızı ələ salım!

Raskolnikov etinasız bir halda soruşdu:

– Siz doğrudan da özünüzü bicliyə qoyursunuz?

– Bəs siz elə bilirsiniz qoymuram? Bir dayanın mən sizi də aldadaacağam – ha-ha-ha! Bilirsiniz nə var: mən sizə bütün həqiqəti açıb deyəcəyəm. Bütün bu suallarla cinayətlərlə, mühitlə, qızlarla əlaqədar olaraq mənim yadıma sizin bir məqaləniz düşdü: əslində bu məqalə məni həmişə maraqlandırır. Məqalənin adı, deyəsən “*Cinayət haqqında*” idi... ya bəlkə ayrı cürdür, yadımdan çıxıb. İki ay bundan əvvəl “*Periodičeskaya reç*” oxumaq şərəfinə nail oldum.

Raskolnikov təəccüblə soruşdu:

– Mənim məqaləm? “*Periodičeskaya reç*”də? Mən doğrudan da altı ay bundan əvvəl, universitetdən çıxanda bir kitab haqqında bir məqalə yazmışdım, ancaq onda mən məqaləni “*Periodičeskaya reç*”ə deyil, “*Yejenedelnaya reç*” qəzetinə vermişdim.

– Amma məqalə “*Periodičeskaya reç*”də çıxmışdır.

– Sonra “*Yejenedelnaya reç*” bağlandı, məqalə də ona görə onda çap olunmadı...

– Bu doğrudur, ancaq “*Yejenedelnaya reç*” bağlansa da, əslində “*Periodičeskaya reç*”lə birləşdi, buna görə də sizin məqaləniz iki ay bundan əvvəl “*Periodičeskaya reç*”də çıxdı. Siz bunu bilmirdiniz?

Raskolnikovun doğrudan da bundan xəbəri yox idi.

– Gör ha! Siz onlardan bu məqalənin pulunu da tələb edə bilərsiniz! Sizin nə qərribə xasiyyətniz var! O qədər tək-tənha yaşayırsınız ki, birbaş sizə aid olan şeylərdən də xəbəriniz olmur. Bu ki, həqiqətdir.

Razumixin ucadan:

– Afərin, Rodka! Mən də heç bilmirdim, – dedi. – Elə bu gün qıra-
ət-xanaya gedib o nömrəni istəyəcəyəm! İki ay əvvəl? Hansı gündə çı-
xıb? Fərqi yoxdur, axtarıb tapacağam. Bir buna baxırsan! Heç demir də!

– Siz haradan bildiniz ki, o mənim məqaləmdir? Onun imzası bircə
hərfdi.

– Lap təsadüfən bildim, özü də bu günlərdə. Redaktorun vasi-
təsilə; o mənim tanışımdır... Çox maraqlandım.

– Gərək ki, o məqalədə mən caninin, bütün cinayət davam edən
müddətdə, psixoloji vəziyyətini nəzərdən keçirmişdim.

– Bəli. Özünüz də israr edirsiniz ki, bir adam cinayət etməzdən
əvvəl həmişə xəstə olur. Çox, çox orijinal bir fikirdir; ancaq əslində
sizin məqalənizin bu cəhəti məni maraqlandırmadı; məni maraqlan-
dıran məqalənin sonunda sizin yeritdiyiniz bir fikirdir; çox təəssüf ki,
siz bu fikrin üstündən bir eyhamla keçirsiniz, bunu aydınlaşdırmır-
sınız... Sözüün qıtası, əgər yadınızdadırsa, orada eyham edilir ki,
dünyada guya, elə şəxslər var ki, onlar hər cür şuluqluq və cinayət edə
bilərlər... yəni nəinki edə bilərlər, hətta onların buna tam haqqı vardır
və guya onlar üçün heç qanun da yoxdur.

Raskolnikov məqalədə söylənilən fikrin qəsdən və yamanca təhrif
edilməsinə güldü.

Razumixin hətta bundan qorxdı:

– Nə? Necə? Cinayət etməyə haqqı var? Olmaya ona görə ki,
“mühit pisdır”, hə?

Porfiri:

– Yox. Yox, ona görə deyil – deyə cavab verdi. – Bütün məsələ
burasındadır ki, bunun məqaləsində bütün insanlar – “adi” və “qeyri-
adi” deyə iki yerə bölünür; “adi” insanlar gərək itaət etsinlər, onların
qanundan kənara çıxmağa ixtiyarı yoxdur, çünki onlar “adidir”. Amma
“qeyri-adi” insanların hər cür cinayət etməyə, qanundan hər cür kəna-
ra çıxmağa ixtiyarı vardır, çünki onlar “qeyri-adidir”. Əgər səhv etmi-
rəmsə, siz deyəsən belə deyirsiniz!..

Razumixin buna heyrət edərək mızıldandı:

– Bu necə olar axı? Belə ola bilməz!

Raskolnikov bir də astadan güldü. O dərhal məsələnin nə yerdə
olduğunu, Porfirinin onu hara dartıb apardığını başa düşdü. Məqalə
onun yadında idi. Porfiri ona meydan oxuyurdu, o meydandan geri
çəkilməməyi qət etdi.

Raskolnikov çox sadə və təvazökar bir halda sözə başladı.

– Mənim məqaləmdə lap da siz deyən kimi yazılmayıb. Amma etiraf edirəm ki, siz o məqaləni bəlkə də doğru şərh etdiniz, hətta, əgər bilmək istəyirsinizsə, lap doğru şərh etdiniz... (Sanki məsələnin lap doğru şərh edilməsilə razılaşımaq ona ləzzət verirdi). Sizin dediyinizlə mənim dediyimin arasında fərq yalnız bir şeydədir: mən heç də təkid etmirəm ki, “qeyri-adi” insanlar, sizin dediyiniz kimi, mütləq gərək həmişə intizamsızlıq etsinlər və bunu etməyə borcludurlar. Mənə elə gəlir ki, belə məqaləni heç çap eləməzdilər. Mən ancaq ona işarə etmişəm ki, “qeyri-adi” insanın haqqı var... Yəni rəsmi surətdə, yox, özünün haqqı var ki, bəzi maneələrin üstündən keçmək üçün... öz vicdanına yol versin, özü də ancaq o zaman ki, onun yerinə yetirmək istədiyi fikir bunu tələb edir (bəzən bu fikir bəlkə də bütün bəşəriyyət üçün xilasedici bir şey olur). Siz iltifat buyurub deyirsiniz ki, mənim məqaləm aydın deyil; mən bu məqaləni mümkün qədər aydınlaşdırma bilərəm. Sizə, deyəsən, elə bu lazımdır: əgər mən belə güman etsəm, bəlkə də səhv etməyəm; mən bu məsələni sizə izah edirəm. Məncə, əgər Keplerin və Nyutonun kəşfləri, bu kəşflərə mane olan, ya da bunların qarşısını alan bir, on, yüz və daha çox adam qurban verilməyincə insanlara qətiyyənlə məlum ola bilməzdisə, onda Nyutonun öz kəşfini bütün insanlara məlum etmək üçün bu on, ya yüz adamı yoldan kənar etməyə haqqı vardı, hətta o bunu etməyə borclu idi... Lakin bundan qətiyyənlə elə bir nəticə çıxarmaq olmaz ki, Nyutonun qabağına çıxan hər adamı öldürməyə, ya da hər gün bazarda oğurluq etməyə haqqı vardı. Sonra... yadımdadır, mən öz məqaləmdə belə bir fikir irəli sürürəm: hamı... misal üçün, ta qədim zamandan başlayaraq, Likurlara, Solonlara, Məhəmmədlərə, Napoleonlara və sairəyə qədər yeni qanun qoyan, cəmiyyəti yenidən təşkil edən şəxslər elə bircə ona görə canı idilər ki, onlar yeni qanun qoymaqla cəmiyyət tərəfindən müqəddəs hesab edilən, ata-babadan qalmış qədim qanunları pozurdular, hətta onlar qan tökmədən də, əgər bu qan onlara kömək edirdisə, geri durmurdular (bəzən də bu tökülən qan qədim qanunları müdafiə edən günahsız, şücaətli insanların qanı idi). Qərribə burasıdır ki, insanları yenidən təşkil edən bu xeyirxah adamlardan çoxu xüsusilə, yaman qan tökən adamlar idi. Xülasə, mən bu nəticəyə gəlirəm ki, nəinki böyük adamlar, hətta adi vəziyyətdən lap azca kənara çıxan, yəni təzəcə bir söz deməyə qabil olan şəxslər də, öz təbiətlərinə görə, mütləq az və

ya çox dərəcədə cani olmalıdırlar. Yoxsa onlar üçün adi vəziyyətdən kənara çıxmaq çətin olar, onlar isə, yenə də öz təbiətlərinə görə, adi vəziyyət daxilində qalmağa razı olmazlar, məncə, onlar gərək heç razı olmasınlar. Xülasə, siz görürsünüz ki, mənim indiyə kimi söylədiklərimdə elə bir təzə söz yoxdur. Bu sözlər min dəfə çap olunmuş və oxunmuşdur. O ki, qaldı mənim insanları “adi” və “qeyri-adi” deyə iki yerə bölməyim, bu əlbəttə, bir qədər şərtidir, mən bununla razıyam, bir də axı mən rəqəm göstərmirəm və rəqəmə əsaslanmıram. Mən ancaq öz əsas fikrimə inanıram. Mənim əsas fikrim isə məhz bundan ibarətdir ki, insanlar təbiətin qanuna görə, *ümumiyyətlə* iki təbəqəyə bölünürlər: bunlardan biri aşağı pillədə duran (adi) insanlardır, yəni yalnız özlərinə oxşar insan törətməyə xidmət edən materialdır; biri də ki, əsil insanlardır, yəni öz mühitində *təzə söz* deməyə qabiliyyəti, ya da istedadı olan insanlardır. Əlbəttə, burada bölgü nəhayətsizdir, lakin bu iki təbəqəni bir-birindən ayıran xüsusiyyətlər çox kəskindir, birinci təbəqəni təşkil edən və ümumiyyətlə desək, material, yəni insanlar, öz təbiətlərinə görə, mühafizəkardır, dincdir, itaətkardır, itaətkar olmağı da xoşlayarlar. Məncə onlar elə gərək itaətkar olsunlar, çünki bu onların nəsibidir, burada onları alçaldan heç bir şey yoxdur; ikinci təbəqəyə mənsub olan insanların hamısı isə hərə öz qabiliyyətinə görə, qanunu pozurlar, onlar pozub dağıdandırırlar, ya da pozub dağıtmağa meyil edirlər. Bunların törətdiyi cinayətlər, əlbəttə, nisbidir və cürbəcürdür; onlar çox müxtəlif olan ifadələrində – əksəriyyətlə gələcək naminə hal-hazırı dağıtmağı tələb edirlər. Lakin əgər onlara öz ideyaları üçün lap elə adam öldürmək, qan tökmək lazım olsa da, onlar, məncə, öz ürəklərində, öz vicdanları ilə qan tökməyə özlərinə icazə verə bilərlər – əlbəttə, bu da baxır onların ideyasına və bu ideyanın böyük-kiçikliyinə – bunu nəzərə alın. Öz məqaləmdə də mən ancaq bu mənada onların cinayət etməyə haqqı olduğunu deyərəm (Yadınızdən çıxarmayın ki, bizim söhbətimiz qanun məsələsindən başlandı.). Bunu da bilin ki, bundan çox da qorxmaq lazım deyil, kütlə onların bu hüquqa malik olduğunu, demək olar ki, heç vaxt qəbul etmir, onları edam edir, dar ağacından asır (az ya çox), bununla da, tamamilə haqlı olaraq, öz mühafizəkarlıq vəzifələrini yerinə yetirir, lakin sonrakı nəsillərdə həmin bu kütlə o edam olunmuş şəxsləri yüksəldir, onlara səcdə edir (az ya çox). Bu iki təbəqədən birincisi hal-hazırın, ikincisi isə gələcəyin ağasıdır. Birincilər cəmiyyəti

saxlayır, insanların sayını artırır, ikincilər cəmiyyəti irəli aparır, onu məqsədə doğru sövq edirlər. Həm birincilərin, həm də ikincilərin yaşamağa eyni dərəcədə haqqı vardır. Sözün qıyası, mənim nəzərimdə hamının eyni dərəcədə haqqı vardır, – vive la guere eternlle¹¹ – əlbəttə, Yeni Quds-şərifə qədər!

– Deməli, siz, hər halda Yeni Quds-şərifə inanırsınız?

Raskolnikov qəti bir ifadə ilə:

– İnanıram, – deyə cavab verdi. O həm bunu, həm də bütün bu uzun mülahizələrini söylərkən yerə, xalça üzərində seçdiyi bir nöqtəyə baxırdı.

– Və-ə Allaha da inanırsınız? Belə maraqlandığım üçün üzr istəyirəm!

Raskolnikov gözünü yerdən qaldıraraq Porfiriyə baxdı:

– İnanıram – deyə təkrar etdi.

– Və-ə Lazarın dirilməsinə də inanırsınız?

– İnanı-ram. Bunlar sizə nə üçün lazımdır?

– Doğrudan da inanırsınız?

– Doğrudan da.

– Belə de... Eləcə, maraqlandım. Üzr istəyirəm. İcazə verin, – yenə də əvvəlki məsələyə qayıdıram – onları axı həmişə edam etmirlər; bəziləri, əksinə...

– Hələ sağkən qalib gəlirlər, eləmi? Əlbəttə, bəziləri hələ sağkən məqsədlərinə çatırlar, onda...

– Özləri edam etməyə başlayırlar, eləmi?

– Əgər lazımsa, edam edirlər. Özü də, bilirsinizmi, hətta çoxları belə edirlər. Ümumiyyətlə, sizin bu qeydiniz ağıllı qeyddir.

– Təşəkkür edirəm. İndi siz mənə bir şeyi deyin; bu “qeyri-adiləri” “adilərdən” necə ayırmaq olar? Anadan doğulandımı onların xüsusi əlaməti olur? Bunu mən o mənada deyirəm ki, məsələ burada gərək daha aydın olsun, yəni bu adamları bir-birindən ayıran müəyyən bir zahiri əlamət olsun: mən işgüzar və xoşniyyət bir adam olduğumdan bu qədər narahat olmağım təbiidir, buna görə də mənə bağlışayın; yaxşı, olmazmı ki, bunun üçün, məsələni, xüsusi paltar düzəldilsin, ya da damğadan-zaddan bir şey olsun?.. Ona görə də bir şeyi nəzərə alın: onlar dolaşmaq düşsələr, bir təbəqədən olan birisi

¹¹ Yaşasın əbədi müharibə (*frans.*).

özünü o biri təbəqədən hesab etsə və siz bunu çox gözəl ifadə etdiniz, “bütün bu maneələri rədd etməyə” başlasa, onda...

– Ba, belə hallar çox tez-tez olur! Sizin bu qeydiniz əvvəlkindən daha ağıllı qeyddir...

– Təşəkkür edirəm...

– Burada təşəkkürlük bir şey yoxdur; nəzərə alın ki, səhv ancaq birinci təbəqə tərəfindən, yəni “adi” insanlar tərəfindən ola bilər (bəlkə də mən bu sözü heç də müvəffəqiyyətlə işlətməmişəm). Lakin onlar fitrən itaətkarlığa mail olsalar da, təbiətin bəzi rəngarəngliyinə görə (hətta inəklər də bundan məhrum edilməmişdir) onlardan çoxu özünü qabaqcıl adam, “dağıdıcı” təsəvvür edir, “yeni söz” demək üçün özlərini qabağa soxurlar, özü də bunu tamamilə səmimi edirlər. Həqiqətdə isə onlar *yeni şeyləri* çox vaxt görmürlər, hətta yeni söz deyənləri geridə qalmış və alçaqcasına düşünən adam hesab edirlər, onlara nifrət edirlər. Məncə, burada elə bir ciddi təhlükə ola bilməz, siz də bundan ötrü heç narahat olmayın, çünki onlar heç vaxt çox qabağa getmirlər. Əlbəttə, bundan ötrü onları bəzən qamçılamaq, bununla da onlara öz yerini xatırlatmaq olar; bunu yerinə yetirmək üçün başqa bir adam da heç lazım deyil, onlar özü özünü qamçılacaq, ona görə ki, çox yaxşı əxlaqlı adamlardır; bəziləri bir-birinə bu xidməti göstərirlər, bəziləri də öz əllərilə özlərini qamçılıyırlar... Camaatın qabağında öz günahlarını boyunlarına alır, tövbə edirlər; bu da çox gözəl çıxır, başqalarına da ibrət olur. Sözü qıtası, siz heç narahat olmayın... Belə bir qanun var.

– Heç olmasa, bu cəhətdən siz məni bir az sakit etdiniz; axı yenə də bir əngəlli məsələ var, rica edirəm deyin görüm: başqalarını kəsməyə haqqı olan belə “qeyri-adi” adamlar çoxdurmu? Mən sizin dediyinizin qabağında baş əyməyə hazırım, ancaq mənimlə razılışın ki, bu kimi adamlar çox olsa dəhşətli olmazmı, hə?

Raskolnikov yenə də eyni ifadə ilə:

– Siz bu barədə heç narahat olmayın! – dedi. – Ümumiyyətlə, yeni fikirli adamlar, yeni bir söz söyləməyə lap azca da qabil olan adamlar çox az, həddindən artıq az doğulur. Yalnız bir şey var ki, bu təbəqələrə və bölgülərə aid olan adamların doğulmaq qaydası, görünür, təbiətin müəyyən bir qanunu ilə çox düzgün və çox dürüst olaraq müəyyən edilmişdir. Əlbəttə, bu qanun indi və sonralar bu məlum ola bilər. Böyük insan kütlələri, yəni material, bu dünyada ona görə mövcuddur

ki, müəyyən bir şey, indiyə kimi gizlin qalan müəyyən bir proses nəticəsində nəsillərin qarışması və çarpazlaşması vasitəsilə mindən bir adamdan heç olmasa az-çox müstəqil bir adam yetirə bilsin. Bundan bir az çox müstəqil bir adam yetirə bilsin. Bundan bir az çox müstəqil adamlar bəlkə də on mində bir doğulur (mən təxmini, gözə-yarı deyirəm). Daha müstəqil adamlar yüz mində bir doğulur. Dahilər milyonda bir, bəşəriyyəti təkmilləşdirən böyük dühalar isə, bəlkə də, həyatdan gəlib-keçən min-min milyondan bir doğulur. Sözün qıyası, bu hadisənin davam etdiyi retortaya mən baxmamışam. Lakin müəyyən bir qanun mütləq var və mütləq olmalıdır; bu məsələdə təsadüf ola bilməz.

Nəhayət Razumixin ucadan dedi:

– Siz zarafat edirsiniz, nədir? Yoxsa bir-birinizi ələ salmısınız? Oturub bir-birini zarafata qoyublar! Rodya, sən bunları ciddi deyirsən?

Raskolnikov başını qaldırıb ona baxdı, heç bir söz demədi: onun rəngi qaçmışdı, üzündə qəmgin bir ifadə vardı. Porfirinin əsəbi, kobud və həyasız istehzası Raskolnikovun sakit və qəmgin üzü qarşısında Razumixinə qəribə göründü.

– Qardaş, əgər sən bunları doğrudan da ciddi deyirsənsə, onda... Əlbəttə, sən deyərdin ki, bunlar yeni söz deyil, bizim min dəfə oxuduğumuz və eşitdiyimiz şeylərə oxşayır – bu cəhətdən sən haqlısan; lakin sənin bu dediyinə əsil *orijinal* və ancaq sənə aid olan məsələ odur ki, sən hər halda *vicdanla* qan tökməyə icazə verirsən, özü də, məni bağışla, belə bir fanatizm ilə... bu məni dəhşətə gətirir. Deməli, sənin məqaləndə ifadə olunan əsas fikir də bundan ibarətdir. *Vicdanla* qan tökməyə icazə vermək... Məncə rəsmi surətdə, qanunla qan tökməyə icazə verməkdən daha dəhşətlidir...

Porfiri onun sözünə qüvvət verdi:

– Tamamilə doğrudur: daha dəhşətlidir!

– Yəqin ki, sən nəyəsə uyub bu sözü demisən! Burda səhv var. Mən oxuyaram... Sən nəyəsə uymusan! Sən belə fikirləşə bilməzsən... Oxuyaram...

Raskolnikov:

– Məqalədə bunlar yoxdur, – dedi. – Orada ancaq buna işarə var.

Porfiri yerində sakit otura bilmirdi:

– Belə, belə, indi mənə aydın oldu ki, siz cinayətə necə baxırsınız; sizin zəhlənizi tökürəm, məni bağışlayın (sizi çox narahat edirəm,

bunun üçün özüm xəcalət çəkirəm). Lakin bilirsinizmi, siz bayaq məni adilərin və qeyri-adilərin səhvən bir-birinə qarışdırıla bilməsi barəsində çox sakit etdiniz, lakin... bu məsələdə məni yenə də bəzi əməli şeylər narahat edir! Birdən bir kişi, ya cavan bir oğlan təsəvvür elədi ki, o Likurq, ya Məhəmməddir... – Əlbəttə, gələcəkdə belə olacaq, – bunun üçün də başladı bütün maneələri rədd etməyə... qarşıda axı uzaq bir səfər durur, səfər üçün də pul lazımdır... başlayır səfər üçün pul düzəltməyə... bilirsinizmi?

Zametov oturduğu yerində birdən pıçıldadı. Raskolnikov heç ona baxmadı da.

O, Porfirinin sözünə sakitcə cavab verdi:

– Belə hallar doğrudan da, ola bilər, mən bu barədə sizinlə razılaşmalıyam. Xüsusilə axmaq və şöhrətpərəst adamlar bu fikrə düşürlər; xüsusilə cavanlar.

– Görürsünüzmü! Bəs, bu necə olur axı?

Raskolnikov astadan güldü:

– Necə olur-olsun, – buna mən müqəssir deyiləm ki! Bu belə olur, həmişə də olacaq O (Razumixini göstərdi) indicə deyirdi ki, mən qan tökməyə icazə verirəm. Nə olsun axı? Cəmiyyət sürgünlərlə, həbsxanalarla, məhkəmə müstəntiqlərilə, katorqalarla bol-bol təmin edilmişdir, – narahat olmaq niyə? Axtarın oğrunu tapın!..

– Axtarıb tapsaq, onda?

– Cəzasını da verin.

– Siz məntiqlə danışırsınız. Yaxşı, bəs onun vicdan məsələsi necə olsun?

– Onun vicdanı ilə sizin nə işiniz var?

– Belə də, insanpərvərlik cəhətdən.

– Kimin vicdanı varsa, o əzab çəkəcək, – əgər səhvini dərk eləsə.

Bu da onun cəzasıdır, – katorqadan əlavə.

Razumixin qaşqabağını tökərək soruşdu:

– O dahilər ki, onlara adam öldürməyə icazə verilmişdir, onlar, doğrudanmı, gərək bunun heç əzabını çəkməsinlər, hətta tökdükləri qan üçün də?

– Burada *gərək* sözü nəyə lazımdır? Burada nə icazə var, nə qadağan. Əgər onların öldürdükleri adam yazıq gəlirsə – qoy əzab çəksinlər... Böyük dərrakə və böyük qəlb sahibi olanlar əzab və iztirab çəkməyə borcludurlar. Mənə elə gəlir ki, əsil böyük insanlar bu dünyada

böyük kədər duymalıdırlar. – Bu sözü o dalğın bir halda əlavə etdi, bu isə söhbətin ümumi ahəngilə heç düz gəlmirdi.

O başını qaldırdı, dalğın-dalğın onlara baxıb gülümsədi, şlyapasını götürdü. İndi o bayaq içəri girdiyindən daha artıq sakitdi. Hamı ayağa qalxdı.

Porfiri Petroviç yenə də sözə başlayaraq dedi:

– İstəyir məni danlayın, istəyir acıqlanın – mən özümü saxlaya bilmirəm: icazə verin sizə bir sual da verim (mən sizi həddindən artıq narahat edirəm), xırdaca bir ideya da ortalığa atmaq istəyirəm, özü də ancaq ona görə ki, yadımdan çıxmasın...

Raskolnikov ciddi bir halda onların qabağında durub gözləyirdi; onun rəngi qaçmışdı.

– Yaxşı da, o xırdaca ideyanızı deyin.

– Məsələ belədir... Düzü, heç bilmirəm bunu necə daha müvəffəqiyyətlə ifadə edirəm... bu xırdaca ideya həddindən artıq oynaq... psixoloji... bir ideyadır... məsələ belədir: o zaman ki, siz öz məqalənizi yazırdınız, heç ola bilməz ki, hi-hi, siz özünüzü lap zərrə qədər də olsa “qeyri-adi” adam, yəni sizin dediyiniz mənada, yeni söz söyləyən bir adam hesab etməmiş olsanız... Belədirmi?

Raskolnikov nifrətlə:

– Çox ola bilər, – dedi.

Razumixin yerindən tərpəndi.

– Əgər belə isə, məsələni, məişətdə bir müvəffəqiyyətsizlik və sıxıntıya uğradığınızdan, ya da bütün bəşəriyyətə yaxşılıq etmək üçün siz özünüz qarşınıza çıxan bir maneəni aşmaq üçün keçərdinizmi?.. Məsələni, adam öldürər, bu adamın malını qarət edərdinizmi?

O, elə bil yenə də birdən ona göz vurdu və eynən bayaqki kimi səssizcə güldü.

Raskolnikov meydanoxuyucu bir halda, nifrət və təkəbbürlə dedi:

– Əgər keçəydim də, bunu, əlbəttə, sizə deməzdim.

– Bu məsələ ilə mən ancaq maraqlanıram, ancaq sizin məqalənizi dərc etmək üçün, özü də ancaq ədəbi cəhətdən...

Raskolnikov nifrətlə düşündü: “Gör öz fikrini nə açıq və həyasızca bildirir!”

Sonra soyuq bir halda dedi:

– İcazə verin sizə bildirim ki, mən özümü nə Məhəmməd, nə Napoleon... nə də bu kimi şəxsiyyətlərdən hesab etmirəm, buna görə

onlardan biri olmadığı halda, mənim necə hərəkət edəcəyim barəsində sizə kifayət qədər izahat verə bilmərəm.

Porfiri birdən həddindən artıq yaxın bir adam kimi:

– Siz nə danışırsınız, – dedi, – indi kim özünü rus elində Napoleon hesab etmir?

Hətta bu dəfə onun səsinə lap aydınca bir şey duyulurdu.

Birdən Zametov dilləndi:

– Keçən həftə bizim Alena İvanovnanı balta ilə öldürən adam da Napoleon olmağa hazırlaşan bir adam deyildimi?

Raskolnikov susur, diqqətlə və qəti bir nəzərlə Porfiriyə baxırdı. Razumixin tutqun bir halda qaşlarını çatmışdı. Əvvəl də o nə isə bir şey duymuşdu. O acıqlı-acıqlı ətrafına baxdı. Bir dəqiqəlik ağır sükut çökdü. Raskolnikov dönüb getmək istədi.

Porfiri çox nəzakətlə əlini ona uzadaraq mehribanca:

– Gedirsiniz? – dedi. – Sizinlə tanış olmağıma çox, çox şadam. O ki, qaldı sizin xahişiniz, bu barədə lap arxayın olun. Elə mən deyən kimi də yazarsınız. Yaxşısı budur ki, özünüz ora, mənim yanıma gəlin... bu günlərdə... istəyirsiniz lap elə sabah. Mən yəqin saat on birdə orada olacağam. Hamısını düzəldərik... danışıraq... – Sonra o çox mülayim bir halda əlavə etdi: – Siz ən axırda ora gələnlərdən birisiniz... bəlkə bizə bir şey deyə bildiniz...

Raskolnikov sərt soruşdu:

– Siz istəyirsiniz məni müəyyən şəraitdə, rəsmi surətdə sorğusual edəsiniz?

– Niyə axı? Bu hələ heç lazım deyil. Siz məni başqa cür başa düşdünüz. Bilirsinizmi, mən fürsət düşdükcə... bütün girov qoyanlarla söhbət eləmişəm... bəzilərinə ifadə almışam... siz indi axırıncı-sınız... – Birdən o nəyəsə sevinərək bərkdən dedi: – Hə, lap yerinə düşdü! Lap yerində yadıma düşdü, bunu niyə demirəm axı!.. – O, Razumixinə sarı döndü: – Sən onda axı o Nikolaşka haqqında mənim qulağımı dəng eləmişdin... Axı mən özüm bilirəm, özüm bilirəm ki, – o, Raskolnikova sarı döndü, – onun günahı yoxdur, ancaq nə eləyəsən ki... Hələ Mitkanı da narahat eləməli olduq... Məsələ bax, buradadır, bütün məsələnin məğzi bundadır: onda pilləkəndən düşəndə... siz axı orada saat səkkizdə olmusunuz?..

Raskolnikov:

– Saat səkkizdə olmuşam, – deyə cavab verdi və elə o saat hiss etdi ki, bunu nahaq dedi, bunu deməyə də bilərdi.

– Siz saat səkkizdə pilləkəndən düşəndə, ikinci mərtəbədə qapısı açıq mənzildə, – yadınızdadırmı? – iki fəhlə, ya da heç olmasa onlardan birini görmədinizmi? Onlar orada otaqları rəngləyirdilər, görmədiniz? Bu onlar üçün çox-çox mühümdür!..

– Rəngsazları? – Raskolnikov ağır-ağır və sanki olan hadisəni yadına sala-sala dedi: – Yox, görməmişəm... Elə o saat bütün varlığını toplayaraq və duyduğu əzabdan qəlbi donaraq bir şeyi tez bilmək istədi ki, burada qurulan tələ nədən ibarətdir, burada təzədən nəzərə alınmalı bir şey varmı? – Yox, görməmişəm, belə bir qapısı açıq mənzil də gözümə dəyməyib... amma dördüncü mərtəbədə (o qurulan tələnin nədən ibarət olduğunu lap yaxşı başa düşmüşdü, buna da çox sevinirdi), yadımdadır, Alena İvanovna ilə üzbuüz yaşayan bir məmur... öz mənzilindən köçürdü... yadımdadır... bu lap yaxşı yadımdadır... saldatlar mənzildən bir divan çıxarırdılar, məni də divara sıxışdırırdılar... amma rəngsaz görməmişəm... rəngsazların olduğu yadımda deyil... bir də ki, deyəsən, qapısı açıq mənzil yox idi, Hə, yox idi...

Birdən Razumixin özünə gəlmiş kimi, həm də məsələnin nə yerdə olduğunu başa düşərək çığırdı:

– Sən nə danışırsan! Rəngsazlar cinayət baş verən günü oraya rəng çəkirmişlər, amma bu üç gün əvvəl orada olmuşdur! Sən axı nə soruşursan?

Porfiri əlini şappıltı ilə alnına vurdu:

– Eh, günləri qarışdırmışam! – O hətta üzr istəyirmiş kimi Raskolnikova müraciət edərək dedi: – Görürsünüzmü, bu məsələdə lap başımı itirmişəm! Bunu bilmək bizim üçün çox vacibdir; buna görə də indi mənim ağıma gəldi ki, bəlkə siz də bu barədə bir şey deyə bilərsiniz... Aləmi bir-birinə qarışdırmışam!..

Razumixin tutqun halda:

– Diqqətli olmaq lazımdır! – dedi.

Bu sözləri deyəndə o artıq dəhlizdə idi. Porfiri Petroviç böyük bir nəzakətlə onları qapıya qədər ötürdü. Raskolnikov və Razumixin qaşqabaqlı və tutqun halda küçəyə çıxdılar. Onlar bir neçə addım kirmişcə getdilər.

Raskolnikov dərindən köksünü ötürdü.

VI

Razumixin çətin bir vəziyyətə düşmüşdü; o, var qüvvəsilə Raskolnikovun gətirdiyi sübutları rədd etməyə çalışırdı:

– ...İnanmıram! İnana bilmirəm!

Onlar artıq Bakaleyevin mehmanxanasına yaxınlaşırdılar. Pulxeriya Aleksandrovna və Dunya onları çoxdan gözləyirdi. Razumixin qızğın-qızğın danışır, danışdıqca da tez-tez dayanırdı; onlar birinci dəfə idi ki, *bu məsələ barəsində* belə açıq danışdırlar; elə bircə bu özü Razumixini karıxdırır və həyəcanlandırır.

Raskolnikov etinasız və soyuq bir təbəssümlə deyirdi:

– İnanma! Sən, öz adətinə görə, heç bir şey duymurdun, amma mən hər sözü ölçüb-biçirdim... Bəli... mən səninlə bir şeydə razılaşırım: doğrudan da Porfirinin ifadə tərzini çox qərribə idi, xüsusilə o əclaf Zametovun danışığı!.. Sən haqlısan: onun fikrində nəşə var; axı niyə, niyə?

– Gecə fikrini dəyişib.

– Əksinə, əksinə! Əgər onlar belə axmaq bir fikrə düşüblərsə, onda gərək var qüvvələrilə çalışıb bu fikri gizləyəydilər, məsələnin üstünü açmayaydılar... İndisə onların bu hərəkəti həyasız bir hərəkətdir, həm də ehtiyatsızlıqdır!

– Onlar qəti bir şey bilsəydilər, özü də bunu möhkəm bilsəydilər, ya da əsaslı bir şübhələri olsaydı, onda doğrudan da onu gizlətməyə çalışırdılar ki, onu daha yaxşı udsunlar, bir də ki, çoxdan evimi axtarırdılar, lakin onların əlində tutarlı heç bir şey yoxdur, onlar qəti heç bir şey bilmirlər, hamısı boş-boş xəyaldır, ikibaşlı fikirlərdir, yalnız əsassız təsəvvürlərdir; buna görə də həyasızlıqla məni dolışdırmaq istəyirlər. Bəlkə də əllərində tutarlı bir sübut olmadığı üçün o özü də hirsələnmişdi, acığından sözü ağzından qaçırdı. Ya bəlkə də bir məqsədi var... O deyəsən ağıllı adamdır... Bəlkə biliyi ilə məni qorxutmaq istəyir... Qardaş, bu işi də özünə görə bir psixoloji cəhəti var... Amma bunu izah etmək özü iyrənc bir şeydir. Burax getsin!

– Həm də təhqir! Mən səni başa düşürəm! Amma... biz ki, indi açıq danışdıq (bu da çox yaxşı oldu ki, nəhayət biz açıq danışdıq!) – Onda mən sənə bir şeyi etiraf edəcəyəm: çoxdan mən onların bu fikirdə olduğunu duyurdum, lap əvvəldən, ancaq lap azca duyurdum, lap ötəri bir şəkildə, ancaq ötəri olsa da duyurdum! Onlar nə cürətlə

bu fikrə düşüblər? Bunun kökü haradadır? Heç bilirsən mən necə hirsələnmişdim? Belə də şey olar: kasıb bir tələbə, yoxsulluq və qara xulya onu əldən salmışdır, huşsuzluqla əlaqədar olan ağır bir xəstəlik, bu xəstəlik bəlkə də onda başlamaq üzrədir (bunu nəzərə alın), vasvası, izzət-nəfsini sevən, öz qiymətini bilən, altı ay öz otağında heç kəsi görməyən, cır-cındır içində yaşayan, hətta çəkməsinin altı çıxmış bir tələbə, – belə bir tələbə, heç bir qiyməti olmayan məhəllə polis işçilərinin qabağında durur, onların həqarətinə məruz qalır; bu yandan da xirtdəyinə çökmüş borc, vaxtı keçmiş veksəl, borc üstündə onu qısnayan nadvornı sovetnik Çebarov, üfunətli rəng, Reomyurla otuz dərəcə soyuq, ağır hava, bir yığın adam, dünən yanına getdiyi bir adamın öldürülməsi haqqında söhbət, özü də bunlar hamısı ac qarına! Bu vəziyyətdə adam necə bayılmasın? Bütün məsələ də buna, buna əsaslandırılır! Belə də şey olar! Mən başa düşürəm ki, bu dözləsi şey deyil, amma. Rodka mən sənə yerinə olsaydım onların gözünün içinə qəhqəhə ilə gülürdim, bundan da artıq – onların hamısının sifətinə tüpür-rər-dim, özü də lap bolluca, sonra da ətrafıma iyirmi-otuz yumruq atardım, lap yağlısından, – onlara həmişə belə yumruq yedirtmək lazımdır, – bununla da məsələni qurtardım. Tüpür getsin! Kefini pozma! Ayıbdır!

Raskolnikov fikirləşdi: “Amma bu şeyləri yaxşı ifadə elədi...”

Sonra o acı-acı:

– Tüpürüm? – dedi. – Sabah yenə sorğu-sual olacaq! Mən niyə axı gedim onlara izahat verim? Dünən aşxanada Zametovun qabağında alçalmağım hələ də məni yandırır.

Belə də şey olar! Mən özüm Porfirinin yanına gedəcəyəm! Gedib onu *qohumsayağı* bir yaxşı sıxışdıracağam: qoy nə varsa hamısını açıb desin, lap kökünə kimi! O ki, qaldı Zametov...

Raskolnikov düşünərək öz-özünə dedi: “Axır ki başa düşdü!”

Razumixinin birdən onun çiyindən tutub çığırdı:

– Dayan! Dayan! Sən yanılmısan! Mən məsələni başa düşdüm: sən yanılmısan! Bunun axı nəyi kələkdir? Sən deyirsən ki, rəngsazlar məsələsi badalaq idi? Bir başa düş: əgər sən *bunu* eləmiş olsaydın, onda heç deyərdinmi ki, otağa rəng çəkiləndə görmüşəm... fəhlələri də görmüşəm? Əksinə: deyərdin ki, heç bir şey görməmişəm, – lap görmüş olsaydın da! Kim axı öz-özünün əleyhinə olan belə şeyi boynuna alar?

Raskolnikov könülsüz halda, həm də aydınca ifadə olunan bir nifrətlə cavab verdi:

– Əgər mən *o işi* eləmiş olsaydım, mütləq deyərdim ki, rəngsazları da görmüşəm, mənzili də...

– Niyə axı özün öz əleyhinə gedəsən?

– Ona görə ki, istintaq zamanı yalnız mujiklər, ya da cinayətə yeni qədəm qoyan adamlar bütün məsələlərdə dirənib dururlar, cinayəti boyunlarına almırlar. Azca fikrən inkişaf etmiş, dünya görmüş adamlar isə, bütün rəddedilməz zahiri dəlilləri mütləq, həm də mümkün qədər qəbul etməyə çalışırlar; ancaq bunlardan başqa bir səbəb axtarıb tapırlar, özlərinə xas olan xüsusi və gözlənilməz fikirlər ortalığa atırlar, bunlar da həmin dəlillərə tamamilə başqa bir mənə verir, onları başqa bir şəkildə göstərir. Porfiri də yəqin bunu nəzərə alıbmiş ki, mən mütləq belə cavab verəcəyəm, doğru görünmək üçün mütləq deyəcəyəm ki, görmüşəm, bununla da bəzi şeyləri ağzımdan çıxarmış olacağam...

– O da o saat sənə deyərdi ki, iki gün əvvəl rəngsazlar orada olmamışdır, deməli, sən orada, o qarı öldürülən günü, axşam saat səkkizdə olmusan. Bununla da səni dolaşdırardı.

– Hə, o elə bunu nəzərə almışdı: elə bilirdi ki, mən bunu o saat dərk edə bilməyəcəyəm, həqiqətə uyğun olmaq üçün tez cavab verməyə tələsəcəyəm, iki gün əvvəl rəngsazların orada olmadığını yadımdan çıxaracağam.

– Bunu yaddan çıxarmaq olarmı?

– Lap asanca çıxarmaq olar! Birc adamlar belə boş şeylərdə daha tez dolaşırlar. Adam birc olduqca, o daha az güman edir ki, onu adi bir məsələdə dolaşdırmaq olar. Ən birc adamı ən adi bir məsələdə dolaşdırmaq lazımdır. Porfiri heç də sən düşündüyün kimi axmaq adam deyil...

– O ki, belə iş tutur – əclafdır!

Raskolnikov gülməkdən özünü saxlaya bilmədi. Son sözləri o ruh yüksəkliyiylə və həvəslə demişdi; lakin elə bu anda onun ruhlanması və həvəyə gəlməsi onun özünə qərribə göründü, çünki bütün əvvəlki sözlərini o qaşqabaqla və nifrətlə demişdi, görünür o özünü müəyyən bir məqsədlə, zərurət qarşısında belə göstərirmiş.

O düşünərək öz-özünə dedi: “Bəzi məsələlərdə ustalaşmağa başlayıram!”

Lakin elə bu anda o birdən narahat olmağa başladı, sanki onun fikrindən heç gözlənilmədiyi halda qorxulu bir şey keçmişdi. Onun narahatlığı get-gedə artırdı. Nəhayət, onlar gəlib mehmanxananın qapısına çatdılar.

Raskolnikov birdən:

– Sən gir içəri, – dedi, – mən də bu saat qayıdiram.

– Hara gedirsən? Biz ki, gəlib çatmışıq!

– Mən gərək gedəm, işim var... yarım saatdan sonra gələcəyəm...

Orada da deyərsən.

– Özün bil, mən də sənənlə gedəcəyəm!

Raskolnikov ucadan dedi:

– Bu nədir, sən də mənə əzab vermək istəyirsən? – Bu sözləri o dərdli-dərdli və əsəbi halda dedi; bu zaman onun baxışlarında elə bir məyusluq vardı ki, Razumixinin əlləri yanına düşdü. Raskolnikov yaşadığı küçəyə sarı yeyin-yeyin getməyə başladı; Razumixin bir qədər artırmada durub onun ardınca baxdı. Axırda dişini-dişinə sıxaraq, yumruqlarını düyünləyərək elə oradaca and içdi ki, bu gün gedib Porfirini mum kimi sıxsın, bütün məsələni ondan öyrənsin; sonra o yuxarı qalxmağa başladı; o bilirdi ki, Pulxeriya Aleksandrovnə indi onların gec gəlməsindən təşvişə düşmüşdür, gedib onu sakit etmək lazımdır.

Raskolnikov yaşadığı evə çatanda gicgahları tərdən islanmışdı, o ağır-ağır nəfəs alırdı. O tələsə-tələsə yuxarı qalxıb öz otağına girdi, elə o saat da qapının cəftəsini vurdu. Sonra qorxa-qorxa dəli kimi bucağa cumdu; o qarının evindən gətirdiyi şeyləri bura qoymuşdu; əlini deşiyə soxub bir neçə dəqiqə çox diqqətlə onun ora-burasını, divar kağızının girinti-çıxıntılarını yoxladı. Lakin heç bir şey tapmadı, dərindən köksünü ötürdü. Bayaq mehmanxananın artırmasına çatanda, birdən onun ağına gəlmişdi ki, bəlkə elə bir şey, bir saat zənciri, bir qol düyməsi, ya bu şeylərin büküldüyü və üstündə qarının xətti olan bir kağız parçası, şeyləri oradan götürəndə, əlindən sürüşüb düşmüş olar, ya da deşiyin ora-burasında ilişib qalar, sonra da birdən tapılar, əsaslı bir dəlil kimi onu ələ verər.

O ayaq üstündə durmuşdu və sanki fikrə getmişdi; qəribə, miskin, mənasız bir təbəssüm onun dodaqlarında titrəyirdi. Fikirləri bir-birinə dolaşırıdı. O dalğın bir halda aşağı düşüb darvazaya sarı getdi.

Kim isə çıxıraraq dedi:

– Budur, özü də gəldi!

Raskolnikov başını qaldırdı.

Dalandar öz daxmasınının qapısı ağzında durub onu orta boylu bir adama göstərirdi; bu adam üst-başından meşşana oxşayırdı; əyninə jilet və xələtə bənzər bir şey geymişdi: uzaqdan arvada oxşayırdı. Başına çirkli bir furajka qoymuşdu; onun yıpranmış, qırışiq üzü əllidən artıq yaşı olduğunu göstərirdi; başı aşağı sallanırdı; piy basmış xırda gözlərində tutqun, ciddi, narazı bir ifadə vardı.

Raskolnikov dalandara yaxınlaşdı:

– Nə olub?

Meşşan tələsmədən, altdan–altdan, çəp–çəp, həm də diqqətlə ona baxdı, sonra yavaş–yavaş çevrildi, heç bir söz demədən, darvazadan küçəyə çıxdı.

Raskolnikov ucadan soruşdu:

– Axı nə olub?

– Bu adam soruşdu ki, tələbə buradamı yaşayır, kimin mənzilində olur. Bu vaxt siz özünüz gəldiniz, mən sizi göstərdim, o da çıxıb getdi. Gördünüz də!

Dalandar da bir az buna heyrət etdi, lakin o azca düşündükdən sonra dönüb yenə də öz daxmasına girdi.

Raskolnikov dərhal o adamın ardınca getdi və elə o saat da onu küçənin o biri tərəfilə gedən gördü: o bir şey fikirləşirmiş kimi, gözü-nü yerə dikərək, bayaqkı kimi ağır–ağır gedirdi. Çox çəkmədi ki, Raskolnikov ona çatdı, ancaq bir qədər onun ardınca getdi. Nəhayət ona yanaşaraq, yandan onun üzünə baxdı. O adam da dərhal Raskolnikovu görüb cəld ona baxdı, sonra yenə də gözlərini yerə dikdi: bu qayda ilə onlar dinməz–söyləməz bir qədər yan–yana getdilər.

Axırda Raskolnikov astadan dedi:

– Siz məni soruşurdunuz... dalandardan?

Meşşan cavab vermədi, hətta heç onun üzünə də baxmadı.

– Bu nədir... gəlib soruşursunuz... sonra da susursunuz... axı bu nə deməkdir?..

Danışdıqca Raskolnikovun səsi qırılırdı, kəlmələr nədənsə onun ağzından aydın çıxmaq istəmirdi.

Meşşan bu dəfə başını qaldırdı, məşum tutqun bir nəzərlə Raskolnikova baxdı.

Birdən o astadan, lakin aydın səslə dedi:

– Qatil!

Raskolnikov onunla yan–yana gedirdi. Birdən onun qıçları yamanca zəiflədi, kürəyi buzladı, ürəyi isə, elə bil ki, bir anlığa dayandı;

sonra birdən döyündü, sanki qarmaqdan qopub düşdü. Bu qayda ilə onlar, yenə də dinib-danışmadan yüz addıma qədər yan-yana getdilər.

Meşşan ona baxmırdı.

Raskolnikov güclə eşidiləcək bir səsle mızıldandı:

– Bu nədir... nədir... qatil kimdir?

Meşşan daha aydın və daha zəhmli bir səsle dedi:

– Sən qatilsən! – Bunu söylərkən o, nifrət və qalibiyyətlə gülümsədi, yenə də Raskolnikovun solğun üzünə və ölgün gözlərinə baxdı.

Bu zaman onlar gəlib küçənin tininə çatdılar. Meşşan sola döndü, geriye baxmadan yoluna düzəldi. Raskolnikov yerində dayanıb xeyli onun ardınca baxdı. Sonra gördü ki, meşşan əlli addıma qədər yol getdikdən sonra dönüb ona baxdı; Raskolnikov bu zaman hələ də yerində durub tərpənmirdi; buradan o adamın üzünü aydın görmək mümkün deyildi, lakin Raskolnikova elə gəldi ki, o adam bu dəfə də nifrət və qalibiyyətlə gülümsədi.

Raskolnikov bərk üşüyürmüş kimi, qıçları əsə-əsə, yerışı zəifləyə-zəifləyə geri dönüb öz otağına qalxdı. Furajkasını çıxarıb stolun üstünə qoydu, tərpənmədən on dəqiqəyə qədər onun qabağında durdu. Sonra gücdən düşmüş halda divanda oturdu, xəstə adam kimi zəif-zəif inildəyərək uzandı. Onun gözləri açıqdı. Bu qayda ilə o yarım saata qədər uzanıb qaldı.

O heç bir şey haqqında düşünmürdü. Ancaq bəzi fikirlər, ya fikir qırıntıları, bəzi təsəvvürlər, – uşaqlıqda gördüyü, ya haradasa birçə dəfə rast gəldiyi, başqa bir vaxtda xatırlamayacağı adamların sifəti, V. kilsəsinin zəng qülləsi, bir aşxanada qoyulmuş bilyard, bilyardın qabağında durmuş bir zabıt, bir zirzəmidən tütün dükanından gələn siqar qoxusu, içki dükanı, başdan-başa çirkab tökülmüş, yumurta qabığı atılmış qaranlıq, dar bir pilləkən – nizamsız və əlaqəsiz halda onun xəyalında canlanırdı, haradansa bazar günü vurulan zəng səsləri gəlirdi... Bu şeylər onun xəyalında bir-birini əvəz edir, qasırga kimi hərlənir, burulurdu. Bunlardan bəzisi hətta onun xoşuna gəlirdi; o bunları xəyalında saxlamaq istəyirdi, lakin onlar sönüb yox olurdu; ümumiyyətlə, bir şey daxilindən ona təzyiq edirdi, ancaq çox təzyiq etmirdi. Bəzən bu təzyiq hətta onun xoşuna gəlirdi... O yüngülcə titrədirdi, bunu da hiss etmək onun xoşuna gəlirdi.

O, Razumixinin yeyin-yeyin gəldiyini və səsini eşitdi, gözlərini yumub özünü yuxuluğa vurdu. Razumixin qapını açdı, bir az astanada dayandı, o sanki nəsə fikirləşirdi. Sonra yavaşca otağa girdi, üsulluca divana yaxınlaşdı. Nastasyanın pıçılısı eşidildi:

– Dəymə, qoy yatsın, sonra yeyər.
Bu dəfə Razumixinin səsi eşidildi:
– Düz deyirsən.

Onlar yenə də üsulluca bayıra çıxıb qapını örtüdlər. Yarım saat da keçdi. Raskolnikov gözünü açıb arxası üstə çevrildi, əllərini başının üstünə atdı... Üşüyə-üşüyə, titrəyə-titrəyə sözünə davam etdi:

“O kim idi? Yerindən çıxan o adam kim idi? O harada idi, o nə görüb? O hamısını görüb – buna heç şübhə yoxdur. Onda o harada durubmuş, haradan baxırmış? O niyə ancaq indi meydana çıxır? O axı necə görə bilib – bu mümkün olan şeydirmi?.. Bəli! Bəs Nikolayın qapı dalından tapdığı qutu: bu da mümkün olan şeydir? Dəlillər? Yüz min təfərrüatdan ən kiçiyini nəzərdən qaçırsan – dönüb Misir ehramı yekəlikdə bir dəlil olar! Milçək uçanda görübümü! Belə də şey olarmı?” Birdən o zəiflədiyini, cismən zəiflədiyini nifrətlə hiss etdi.

Acı-acı gülümsəyərək düşündü: “Mən bunu görə bilirdim! Mən öz-özümü tanıya-taniya, hiss edə-edə hansı cəsarətlə baltanı götürüb qan tökdüm? Mən bunu görə qabaqcadan bilirdim... – Sonra o ümitsiz bir halda pıçıldadı: – Mən axı bunu qabaqcadan bilirdim...”

Bəzən bu ya qeyri-fikrin qarşısında donub qalırdı.

“Yox, o adamlar belə yaranmamışdır; əsil *hökmdar*, – o adam ki, hər şey etməyə icazə verilmişdir, – Tulonu dağıdır. Parisdə qırğın düzəldir, öz ordusunu Misirdə *yaddan çıxarır*, Moskva səfərində yarım milyon adamı *qırğına verir*, Vilynadə məzəli söz deməklə işin içindən çıxır; öləndən sonra da ona pərəstiş edirlər, deməli, ona *hər şey etməyə* icazə verilir. Görünür, belə adamların bədəni tuncdandır!”

Birdən onun ağına gələn başqa bir fikir az qaldı ki, onu güldürsün.

“Napoleon, ehramlar, Vaterloo – bir də ki, arıq, iyrenc bir sələmçi – Porfiri Petroviç kimilər bunu axı necə həzm eləsin?...”. O bunu həzm eləyə bilermi? Estetika mane olar: “Napoleon da qarının çarpayısı altına girəmi? Eh, zibil!”

Hərdən o hiss edirdi ki, sayıqlayır, o qızdırmalı – həyəcanlı bir hal keçirirdi.

O, qızgın bir halda düşünürdü: “Qarı boş şeydir! Qarı məsələsi bəlkə də elə səhvdir, məsələ onda deyil! Qarı – xəstəlik idi... mən istəyirdim tez onun üstündən aşib keçim... mən adam öldürmədim, prinsip öldürdüm! Prinsipi öldürdüm, amma üstündən aşib keçməyinə keçə bilmədim, bu tayda qaldım... Ancaq onu bacardım ki, öldürdüm! Heç demə, bunu da bacarmamışam... Prinsip? Niyə bayaq o səfeh

Razumixin sosialistləri pisləyirdi? Onlar çalışqan və alverçi camaatdır; “Ümumi xoşbəxtliklə” məşğuldurlar. Yox, mənə həyat bir dəfə verilir, o daha verilməyəcək; mən “ümumi xoşbəxtliyi” gözləmək istəmirəm. Mən özüm də yaşamaq istəyirəm, belə olmasa heç yaşamamaq yaxşıdır. Nə olsun ki! Mən cibimdəki manatı əlimə sıxaraq, “ümumi xoşbəxtliyi” gözləyərək ac anamın yanından keçib getmək istəmirəm. “Mən də ümumi xoşbəxtlik üçün bir kərpic aparıram, buna görə də özümü qəlbən sakit hiss edirəm”. Ha-ha! Bəs niyə siz məni buraxdınız? Mən axı bu dünyaya bircə dəfə gəlirəm, axı mən də istəyirəm ki... – Birdən o dəli kimi gülərək əlavə etdi: – Eh, mən estetik bir bitəm, ayrı heç bir şey deyiləm. Bəli, mən doğrudan da bitəm. – O sevinə-sevinə bu fikirdən yapışıb onun içində eşələnir, onunla oynayır və əlləşirdi. – Əvvəla, elə bircə ona görə ki, bit olmağım haqqında indi düşünürəm; ikincisi də ona görə ki, düz bir ay Allah-taalanı narahat eləmişəm: onu şəhadətə çağırmışam ki, yəni mən bu işi öz xeyrim, öz kefim üçün eləməmişəm, mən gözəl və xoş bir məqsədi nəzərdə tutub bu işə girişmişəm. Ha-ha! Üçüncü də, ona görə ki, yerinə yetirdiyim işin haqlı bir iş olub-olmadığını mizantərəzi ilə, hesabla ölçüb-biçmək istəyirdim: buna görə də bütün bitlərdən ən zərərlişini seçdim; qarını öldürdükdən sonra bu qərara gəldim ki, ilk addımda mənə nə qədər şey lazımsa – onun evindən düz o qədər şey götürüm – nə artıq, nə əskik! (Deməli, onun qalan şeyləri də etdiyi vəsiyyətinə görə monastıra veriləcəkdi, ha-ha!). Sonra o dişlərini qıncıdaraq əlavə etdi: – Ona görə, ona görə mən qəti surətdə bitəm ki, ona görə ki, bəlkə də mən özüm o öldürülmüş bitdən daha pisəm, daha murdaram; əvvəlcədən də elə özüm *hiss edirdim* ki, onu öldürəndən *sonra* bu sözü özümə deyəcəyəm! Elə bir şey varmı ki, belə bir dəhşətlə müqayisə oluna bilsin? Ah, bayağılıq! Ah, alçaqlıq!.. Ata minmiş, əlinə qılınca almış “peyğəmbərin” vəsiyyətini mən çox yaxşı başa düşürəm: Allah buyurmuşdu ey “tir-tir əsən” məxluqat, tabe ol! “Peyğəmbər” haqlıdır, haqlıdır: o zaman ki, o küçənin ortasında yax-şı-ca bir batareyə qoyur, təqsiri olanı da, olmayanı da topa tutur, heç izahat da verməyi özünə layiq görmür! Ey tir-tir əsən məxluq, tabe ol, heç bir şey arzu etmə, çünki bu sənin işin deyil!.. O qarını mən qətiyyənlə, qətiyyənlə bağışlamayacağam!”

Raskolnikovun saçı tərdən islanmışdı, titrəyən dodaqları qurumuşdu. Dürğun baxışı tavana dikilmişdi.

“Anam, bacım – mən onları necə sevirdim! Niyə indi mən onlara nifrət edirəm? Bəli, mən onlara nifrət edirəm, onları görməyə gözüüm

yoxdur, yanımda oturmalarına dözə bilmirəm... Onda mən yaxınlaşıb anamı öpdüm, yadımdadır... Onu qucaqlayıb fikirləşirdim: o bilsə... ona demək lazımdırımı? Bunu məndən gözləmək olar... – Onu bürüyən bayğınlıqla mübarizə edirmiş kimi, özünü toplayaraq düşündü: – bəli! Yəqin o da mənim kimidir. Ah, indi mən o qaruya necə nifrət edirəm! Əgər o ayılsaydı – bəlkə də onu lap bir də öldürərdim! Yazıq Lizaveta! Niyə axı o elə o vaxtda gəlib çıxdı!.. Bir şey qərībədir: niyə mən onun bərəsində fikirləşmirəm, elə bil ki, onu mən öldürməmişəm!.. Lizaveta! Sonya! Yazıq, məsum, məsum baxışlı Lizaveta, Sonya!.. Mənim əzizlərim!.. Niyə onlar ağlamırlar? Niyə onlar inildəmirlər? Onlar hər şeylərini verirlər... məsum-məsum, sakit-sakit baxırlar... Sonya, Sonya, sakit baxışlı Sonya...”

O huşunu itirdi, necə oldu ki, o gəlib küçəyə çıxdı? Bu ona qərībə göründü, çünki bu onun yadında deyildi. Axşamdan xeyli keçmişdi. Qaranlıq getdikcə artır, dolğun ay get-gedə daha artıq parıldayırdı; ancaq hava çox bürkü idi. Adamlar yığın-yığın küçə ilə gedirdilər, əsnaflar və iş adamları evlərinə dağılışırdılar, bəziləri gəzirdi, havadan əhəng, toz, durğun su qoxusu gəlirdi. Raskolnikov qəmgin və fikirli halda gedirdi, evdən müəyyən bir məqsədlə çıxdığı lap yaxşı yadında idi. O nə isə etməli idi, özü də tələsməli idi; ancaq nə etməli idi – bu onun yadından çıxmışdı. Birdən o dayandı, gördü ki, küçənin o tayında, səkidə bir adam durub ona əl eləyir. Küçəni keçib onun yanına getdi; lakin birdən o adam geri döndü, başını aşağı salaraq, heç bir şey olmamış kimi, yoluna düzəldi, guya Raskolnikovu heç çağırmamışdı, heç özünü o yerə qoymadı. Raskolnikov: “Bəlkə o heç məni çağırma-yıb?!” – deyə düşündü, lakin yenə də onun ardınca getdi; on addım qalmış birdən onu tanıyaraq diksindi: bu – həmin xələt geymiş, həmin donqar meşşan idi. Raskolnikov onun ardınca gedirdi; onun ürəyi döyünürdü; onlar başqa bir küçəyə döndülər; o adam hələ də dönüb baxmırdı. Raskolnikov düşündü: “O bilirmi ki, mən onun ardınca gedirəm?” O böyük bir evin darvazasından içəri girdi. Raskolnikov tez darvazaya yaxınlaşıb içəri baxdı: bəlkə o dönüb baxar, onu çağırar... Doğrudan da, o adam darvazadan keçib həyətdə girəndə birdən dönüb geriyyə baxdı, elə bil yenə də ona əl elədi. Raskolnikov o saat darvazadan içəri girdi, lakin o adamı həyətdə görmədi: yəqin o evin birinci pilləkəninə qalxmışdı. Raskolnikov ora yüyürdü; doğrudan da, iki pilləkən yuxarıdan hələ də ağır-ağır və bir qayda ilə atılan ayaq səsi gəlirdi. Qərībədir: bu pilləkənə o elə bil ki, bələddir! Budur, birinci mərtəbədə olan pəncərə! Ay işığı qəmgin-qəmgin və əsrarəngiz bir

halda pəncərə şüşəsindən içəri süzülürdü. Bu da ikinci mərtəbə! Ba! Bu ki, rəngsazlar işləyən mənzildir... bunu nə üçün o dərhal tanımadı?

Yuxarıda gedən adamın ayaq səsi kəsildi: “Yəqin o da dayandı, ya da bir yerdə gizləndi...” Bu da üçüncü mərtəbə! “Yenə yuxarı qalxımmı? Gör necə sakitlikdir, adam qorxur...” Lakin o yenə də yuxarı qalxdı. Onun öz ayağının səsi onu ürküdür və qorxudurdu. Aman Allah, nə qaranlıqdır! O adam yəqin buralarda gizlənmişdir. Aha! Mənzilin pilləkən çıxan qapısı taybatay açıqdır. Raskolnikov fikirləşib içəri girdi. Dəhliz çox qaranlıqdı, nə adam vardı, nə şey: sanki şeylərin hamısını götürüb aparmışdılar. O yavaş-yavaş, pəncəsi üstündə qonaq otağına girdi: otağın hər yerinə parlaq ay işığı düşmüşdü; burada hər şey – stullar, sarı divan, ayna çərçivəyə salınmış şəkillər yenə də əvvəlki kimi öz yerində idi. İri, girdə, mis kimi qırmızı ay pəncərədən düz içəri baxırdı. Raskolnikov fikirləşdi: “Bu səssizlik aydandır, o yəqin indi tapmaca düzəldir...”. O durub gözləyirdi; çox gözəldi; sakitlik artdıqca onun ürəyi daha bərk döyünürdü, elə bərk döyünürdü ki, hətta bundan onun ürəyi ağrıyırdı. Sakitlik davam edirdi. Birdən bir anlığa çirtıltı səsi eşidildi, elə bil ki, çöp sındırırlar, sonra yenə də səssizlik oldu. Yuxudan ayılan bir milçək uça-uça pəncərə şüşəsinə toxunub yazıq-yazıq vızıldadı. Elə bu zaman o, bucaqda, kiçik şkafla pəncərə arasında bir şey gördü. Elə bil ki, divarda, mıxdan asılmış bir salop idi. Raskolnikov fikirləşdi: “Bu salop niyə buradan asılmışdır, axı əvvəl bu burada yox idi...”. O yavaş-yavaş salopa yaxınlaşdı və hiss etdi ki, salopun dalında elə bil adam gizlənmişdir. Əli ilə salopu ehtiyatla yana itələdi, gördü ki, orada bir stul var, stulda isə, bucaqda, bir qarı oturmuşdur; o tamam büzüşüb əyilmiş, başını aşağı dikmişdir, onun üzünü görmək mümkün deyil; ancaq bu haman qarı idi. Raskolnikov onun başı üstündə dayanıb fikirləşdi: “Qorxur!” Sonra baltanı üsulluca paltosunun ilgəyindən çıxarıb qarının təpəsinə vurdu, bir də vurdu, bir də... Qəribədir; qarı heç tərpənmədi, o elə bil ki, ağacdən qayırılmışdı. Raskolnikov qorxdı, əyilib ona yaxından baxmağa başladı, lakin qarı başını daha da aşağı əydi. Raskolnikov lap yerə yatdı, aşağıdan yuxarı onun üzünə baxdı, baxan kimi də qorxudan dönüb qaldı: qarı oturub səssizcə gülürdü, gülməkdən lap uğunub gedirdi, ancaq var gücünü toplayaraq çalışdı ki, Raskolnikov onun səsinə eşitməsin. Birdən ona elə gəldi ki, yataq otağının qapısı azca açıldı, elə bil orada da gülür və pıçıladaşırdılar. O bərk qəzəbləndi: var gücü ilə baltanı qarının başına vurmağa başladı, ancaq hər dəfə baltanı vuranda yataq otağında gülüş və pıçiltı səsi daha da artırdı, qarının isə

bütün bədəni gülməkdən yırgalanırdı. Raskolnikov qaçmağa üz qoydu; ancaq bütün dəhliz adamları dolmuşdu; pilləkənə çıxan bütün qapılar taybatay açılmışdı; pilləkənin başı, pilləkən özü, aşağı da bütün adam idi, adam başı idi, hamısı da baxırdı, ancaq hamısı gizlənilib gözləyirdilər, susurdular... Onun ürəyi sıxıldı, qıçları hərəkətdən düşdü, yerində bitib qaldı... O çığırmaq istədi və birdən ayıldı.

O ağır-ağır köksünü ötürdü; qərribə burasıdır ki, yuxu elə bil davam edirdi: onun qapısı taybatay açıqdı; astanada onun heç tanımadığı bir adam durmuşdu, ona diqqətlə baxırdı.

Raskolnikov gözlərini hələ tamam açmamışdı ki, astanada duran adamı görüb yenə də tez gözünü yumdu. O arxası üstə uzanmışdı, tərənəmirdi.

Fikirləşərək öz-özünə dedi: “Bu bayaqkı yuxudurmu davam edir, ya başqa şeydir?” O yenə də lap azca, heç seçilməyəcək dərəcədə gözlərini açdı, kiprikləri arasından qarıya baxdı: o naməlum adam yenə də bayaqkı yerində durub diqqətlə ona baxırdı.

Birdən o yavaşca içəri girib, qapını üsulluca ördü, stola yaxınlaşıb bir az gözlədi, lakin o heç də gözünü Raskolnikovdan ayırmırdı, Sonra səs salmadan yavaşca divanın yanındakı stulda oturdu, şlyapasını götürüb yan tərəfinə döşəməyə qoydu, hər iki əli ilə əl ağacına söykəndi, çənəsini də əlləri üstünə qoydu. Görünür, o çox gözləmək fikrində idi. Raskolnikov nə qədər mümkünsə, titrək kiprikləri arasından ona baxırdı: bu, dolğun bədənli, ağa çalan sıx, açıq-sarışın saqqallı ahıl bir adamdı.

On dəqiqəyə qədər vaxt keçdi. Hava hələ işıqdı, ancaq axşam olurdu. Otaq dərin bir sükut içində idi. Hətta pilləkəndən də heç bir səs gəlmirdi; ancaq iri bir milçək uça-uça, vızıldaya-vızıldaya pəncərə şüşəsinə dəyərək çırpınırdı. Axırda Raskolnikov bu vəziyyətə dözə bilmədi; birdən qalxıb divanda oturdu:

– Yaxşı, deyin görüm, sizə nə lazımdır?

Naməlum adam sakitcə gülümsəyərək, qərribə bir halda dedi:

– Mən bilirdim ki, siz yatmamısınız, özünüzü yuxuluğa vurmusunuz. İcazə verin özümü təqdim edim: Arkadi İvanoviç Svidriqaylov.

Dördüncü hissə

I

Raskolnikov yenə də düşünərək öz-özünə dedi: “olmaya yuxu yenə də davam edir?”

Bu gözlənilməyən qonağa o, həm ehtiyat və şübhə, həm də diqqətlə baxırdı.

Nəhayət o, heyrətlə dedi:

– Svidriqaylov? Bu nə sözdür! Ola bilməz!

Elə bil ki, qonaq onun bu sözünə heç təəccüb etmədi.

– Mən iki səbəbə görə sizin yanınıza gəlmişəm: birincisi budur ki, sizin ilə şəxsən tanış olmaq istəyirdim, çünki çoxdandır mən sizin xeyrinizə olan çox maraqlı şeylər eşitmişəm; ikincisi də, mənim arzu etdiyim bir məsələ var, bəlkə də siz bu məsələdə mənə kömək etməkdən boyun qaçırmazsınız; bu isə bilavasitə sizin bacınız Avdotya Romanovnanın xeyrinə olan bir məsələdir. Lakin bəlkə də indi o, yanlış bir təsəvvürə görə, başqasının tövsiyəsi olmadan, məni heç öz həyətinə də buraxmaz, amma sizin köməyinizlə mən ümid edirəm ki...

Raskolnikov onun sözünü kəsdi:

– Nahaq yerə ümid edirsiniz...

– İcazə verin sizdən bir şey soruşum: onlar ancaq dünən gəlirlər?

Raskolnikov onun sualına cavab vermədi.

– Dünən gəlirlər – mən bilirəm. Mən özüm də cəmisi üç gündür gəlmişəm. Rodion Romanoviç, bu barədə sizə bir söz demək istəyirəm: mən özümü təmizə çıxarmağı artıq hesab edirəm; ancaq icazə verin, mən də öz sözümü deyim: sağlam düşünülsə, yəni yanlış mülahizələr bir yana qoyulsa, bütün bu məsələdə doğrudan da mənim etdiyim cinayət nədən ibarətdir?

Raskolnikov yenə də dinməz ona baxırdı.

– Ondan ibarətdir ki, mən öz evimdə köməksiz bir qızı təqib etmişəm, “onu öz iyrenc təklifimlə təhqir etmişəm” – eləmi? (Özüm qabağa cumuram!) – Bir özünüz təsəvvür edin ki, mən də axı insanam,

et nihil humanum...¹² bir sözlə, mənim də tamahım düşə bilər, mən də sevē bilirəm (bu də əlbəttə, bizim iradəmiz xaricində meydana gəlir) – onda bütün məsələ çox təbii surətdə izah edilmiş olar. Burada bütün məsələ bir şeydir: mən zalımam, ya məzlum? Bəlkə məzlumam? Mən istədiyim şəxsə təklif edəndə ki, gəl bir yerdə Amerikaya, ya İsveç-rəyə qaçaq – onda bəlkə də ona çox böyük hörmət bəsləyirdim, həm də güman edirdim ki, ikimiz də xoşbəxt olarıq!.. İdrak axı ehtirasa xidmət edir, əslində bəlkə mən özümü daha artıq məhv edirdim, axı bir insaf edin!

Raskolnikov nifrətlə onun sözünü kəsdi:

– Məsələ heç də bunda deyil! Siz pissiniz – istəyir haqlı olun, istəyir haqsız, buna görə də sizi heç tanımaq da istəmirlər, sizi qovurlar, çıxın gedin!..

Svidriqaylov birdən qəhqəhə ilə güldü:

– Amma siz... amma sizi azdırmaq olmaz! Mən biclik eləmək istəyirdim, ancaq olmadı, siz əsil mətləbin üstünə gəldiniz?

– Siz elə bu saat da biclik eləyirsiniz.

Svidriqaylov açıqca gülərək sözünə davam etdi:

– Nə olsun ki? Nə olsun ki? Bu bonne guerre¹³ deyilən şey ki, var – bu özü də yol verilən bir biclikdir! Hər halda siz mənim sözümü kəsdiniz; yenə də deyirəm: bağdakı əhvalat olmasaydı – ortada heç bir pislilik də olmayacaqdı. Marfa Petrovna...

Raskolnikov kobud bir halda onun sözünü kəsdi:

– Deyirlər, Marfa Petrovnanı siz məhv etmişsiniz!

– Siz bunu da eşitmişiniz? Necə də eşitməyəsınız... Düzü, sizin bu sualınıza heç bilmirəm necə cavab verim, əslində mənim vicdanım bu barədə son dərəcə sakitdir. Yeni siz elə başa düşməyin ki, mən bu barədə bir şeydən qorxuram: bu məsələ tam qayda-qanunla və dürüst-lüklə yerinə yetirilmişdir: tibbi müayinə göstərdi ki, o möhkəmcə ye-mək yedikdən, bir şüşə də şərab içdikdən sonra, elə o saat gedib çimmiş, bundan da onu iflic vurmuşdur; onlar başqa şey də tapa bilməzdi. Mən bir neçə vaxtdır ki, xüsusilə vaqonda oturanda, belə bir şey fikirləşirdim: mən mənəvi cəhətdən onu əsəbiləşdirməklə, ya buna bənzər başqa bir şeylə bəlkə də bütün bu... bədbəxtliyə səbəb

¹² İnsana xas olan şeyləri... (*latin*) Terentinonun (II əsr) sözüdür: “Mən insanam, insana xas olan şeyləri özümə yabançı hesab etmirəm”.

¹³ Düzgün müharibə (*frans.*)

olmuşam?! Lakin bu nəticəyə gəldim ki, belə bir şey qətiyyən ola bilməzdi.

Raskolnikov güldü:

– Nə üçün belə narahat olursunuz?!

– Siz axı niyə gülürsünüz? Bir təsəvvür edin: mən onu ancaq iki dəfə qamçı ilə vurdum, heç izi də qalmadı... Rica edirəm, siz məni ədəbsiz bir adam hesab etməyin; mən özüm lap yəqin bilirəm ki, çox pis iş tutmuşam və sonra... Eyni zamanda mən yaxşı bilirəm ki, Marfa Petrovna mənim bu, necə deyərlər, hərəkətimdən şad da olmuşdu. Sizin bacınızın əhvalatı bununla da qurtardı. Marfa Petrovna üç gün evdə oturmağa məcbur oldu; orada o məktubla hamının zəhləsini tökmüşdü (bu məktubun oxunmasını eşitmisinizmi?). Birdən bu iki qamçı lap göydən düşmüş kimi olur! Ən əvvəl buyuruq verir ki, karetanı qoşsunlar... Mən daha onu demirəm ki, arvadlarda belə hallar da olur: onlar üzdən özlərini qəzəblənmiş göstərsələr də, təhqir olunmaq onlar üçün çox-çox xoşdur! Belə hallar hamıda var: ümumiyyətlə, insan təhqir olunmağı çox-çox xoşlayır! Siz bunu görmüsünüzmü? Bu hal xüsusilə arvadlarda çox olur. Hətta demək olar ki, onlar ancaq bununla ovunurlar.

Raskolnikov əvvəl istədi ki, durub getsin, görüşü də bununla qurtarsın. Lakin bəzi şeylərlə maraqlandığından, hətta bəzi şeyləri nəzərə alaraq, bir anlığa ləngidi.

Sonra dalğın halda soruşdu:

– Sizin dalaşmaqdan xoşunuz gəlir?

Svidriqaylov sakitcə cavab verdi:

– Yox, çox da elə xoşum gəlmir. Marfa Petrovna ilə də dalaşmağım çox nadir hallarda olardı. Biz çox yaxşı yaşayırdıq, o həmişə məndən razı idi. Biz yeddi il bir yerdə yaşadığımız, bu yeddi ildə mən qamçını ikicə dəfə işə salmışam (bir dəfə də bir şey olmuşdu, ancaq bu, ikimənalı bir hərəkətdir): birinci dəfə – evlənəndən iki ay sonra, kəndə gələn kimi belə bir şey oldu; bir də ki, indi oldu, axırıncı dəfə. Siz yəqin elə güman etmisiniz ki, mən yamanca zalımam, geridə qalmış adamam, krepstnoyçuyam, eləmi? He-he... Yeri gəlmişkən bir şeyi də deyim: Rodion Romanoviç, bəlkə yadınızda ola: bir neçə il bundan əvvəl, xeyirxah qlasnılar dövründə bir nəfər dvoryanı bütün xalq içində, bütün ədəbiyyatda biabır eləmişdilər – familiyası yadımdan çıxıb – o da vəqonda bir alman qadınını qamçı ilə döymüşdü,

yadınızdadırımı? “Deyəsən, “Əsrin biabırçı hərəketi”¹⁴ də elə onda, elə həmin ildə yazılmışdır (“Misir gecələri”, onun camaat qarşısında oxunması, yadınızdadırımı? Qara gözlər! Ey bizim gəncliyin gözəl əyyamı, sən haradasan!) Bu barədə mənim rəyim belədir: alman qadınını qamçı ilə döyən cənaba mən heç də hüsn-rəğbət bəsləmirəm, çünki bu doğrudan da, elə bir şeydir ki... buna necə hüsn-rəğbət bəsləmək olar! Bununla belə mən bir şeyi deməyə bilmərəm: bəzən elə “alman qadınları” olur, onlar elə iş tuturlar ki, heç bir mütərəqqi adam bunun qabağında özünü saxlaya bilməz. Onda heç kəs məsələyə bu nöqteyi-nəzərdən baxmırdı, əslində bu nöqteyi-nəzər əsil insanpərvər bir nöqteyi-nəzər idi, doğrudan da belə idi!

Svidriqaylov bunu söylərkən yenə də güldü. Raskolnikov bu adamın nə barədə isə qəti qərara gəldiyini, həm də bic, kələkbaz bir adam olduğunu görürdü.

– Görünür, siz bir neçə gündür heç kəslə danışmamısınız?

– Çox az danışmışam. Necə? Yəqin mənim belə yumşaq, güzəştə gedən bir adam olduğuma təəccüb edirsiniz.

– Yox, mən ona təəccüb edirəm ki, siz həddindən artıq yumşaq, güzəştə gedən adamsınız.

– Ona görə ki, sizin sözlərinizin kobudluğundan incimədim? Eləmi? – Sonra açıq ürəklə əlavə etdi: – Axı... niyə də inciyim? Soruşulan kimi də cavab vermisiniz. – O dalğın bir halda sözüne davam etdi: – Mən bəlkə də heç bir şeylə maraqlanmıram, vallah... Xüsusilə indi, heç bir şeylə məşğul deyiləm... Amma siz düşünə bilərsiniz ki, mən sizə yarımaq istəyirəm, xüsusilə ona görə ki, sizin bacınıza işim düşüb – bunu sizə özüm dedim. Ancaq bir şeyi sizə açıq deyirəm: çox darıxıram! Xüsusilə bu üç gündə! Ona görə sizi görməyimə sevindim də... Rodion Romanoviç, bir söz deyəcəyəm, açıqlanmayın: nədənsə, siz özünüz mənə çox qarıbə görünürsünüz. Nə deyirsiniz deyin, hər halda sizdə nəşə var; özü də indi var, yəni bu anda yox, ümumiyyətlə

¹⁴ 1861-ci ildə, fevral ayında, “Peterburqskiye vedomost”də bir məqalə çap olunur; bu məqalədə Permdə, Talmaçov adlı yerli bir məmurun arvadı tərəfindən Puşkinin “Misir gecələri” əsərinin camaat qarşısında oxunması böyük bir ıftixarla təsvir edilirdi. “Vek” qəzetində “P.Veynberq bu məqaləni ələ salır. M.Mixaylov bu barədə “S.Peterburqskiye vedomost”də “Əsrin biabırçı hərəketi” adlı bir felyeton çap etdirir. Mixaylov bu felyetonda guya Veynberq tərəfindən təhqir edilən Talmaçovanı müdafiə edir. Bu məsələ xeyli vaxt mətbuatda müzakirə edilmişdi.

indi... Yaxşı da, daha deməyəcəyəm, qaşqabağınızı tökməyin! Axı mən sizin güman etdiyiniz kimi də ayı deyiləm.

Raskolnikov qaşqabaqlı ona baxdı.

– Siz bəlkə də heç ayı deyilsiniz! Hətta mənə elə gəlir ki, siz çox yaxşı bir ictimai dairədəsiniz, ya da heç olmasa, lazım gələndə abırlı bir adam olmağı bacarırsınız.

Svidriqaylov soyuq bir tərzdə, hətta bir az da təkəbbürlə dedi:

– Mən başqalarının rəyilə çox da elə maraqlanmıram, buna görə də niyə axı özümü bayağılığa qoyum, hərçənd, bu paltarı indi bizim iqlimdə geymək çox əlverişlidir; bir də ki... – o yenə də gülərək əlavə etdi:

– Xüsusilə adamın özündə buna təbii bir meyil ola...

– Mən eşitmişəm ki, sizin burada tanışınız çoxdur. Siz axı elə adamlardansınız ki, onlara “tanışsız deyil” deyirlər. Belə olduğu halda, əgər sizin müəyyən bir məqsədiniz yoxsa, mən sizin nəyinizə la-zımam?

Svidriqaylov əsas məsələyə cavab verməyərək dedi:

– Siz bunu doğru dediniz ki, mənim tanışlarım var. Mən onları görmüşəm; üç gündür burada boş-bekar dolanıram; mən də tanıyıram, deyəsən, məni də tanıyırlar. Burası var ki, abırlı geyinmişəm, özü də kasıblardan hesab olunmuram: kəndli islahatı axı bizə toxunmadı: meşə var, suvarma otlaq var, gəlir də ki, öz yerində; ancaq... mən ora getməyəcəyəm; əvvəl də zəhləmi tökmüşdü; indi üç gündür gəzirəm, heç kəsin yanına getmirəm... Şəhər də ki, öz yerində! Ona bizdə necə ad qoyublar? – Rica edirəm siz deyin! Dəftərxanaçılar və cürbəcür seminaristlər şəhəri! Doğrusu, mən əvvəllər burada çox şeyi görüb duymamışdım, səkkiz il bundan əvvəl, onda ki, burada veyillənirdim... İndi bircə anatomiyaya ümid edirəm, vallah!

– Hansı anatomiyaya?

Svidriqaylov yenə də onun sualına qəsdən əhəmiyyət verməyərək sözünə davam etdi:

– O ki, qaldı sizin o klublar, Düssotlar, puantlar¹⁵ ya da bir də ki, o progress – qoy onlar bizziz olsunlar! Şuler olmaq da guya bir şeymiş!

– Siz şuler də olmusunuz?

¹⁵ Düssot, ya da Düsso – O zaman Peterburqda məşhur olan bir restoranın sahibi Puant (*frans.*) – gəzinti yeri. Peterburqun kübar adamları orada kef edirmiş. Svidriqaylov elə bil doğrudan da fikirləşərək mızıldadı:

– Bunsuz olarmı? Bir dəstə adamdıq, özü də çox abırlı adamlardı, səkkiz il bundan əvvəl, vaxt keçirirdik, hamısı da, bilirsinizmi, ədəb-ərkan sahibi idi, şairlərdi, kapitalistlərdi. Bir də ki, bizim rus cəmiyyə-tində ən yaxşı ədəb-ərkan bərkdən-boşdan çıxmış adamlardadır, – siz bunu hiss etmisinizmi? Mən kənddə indi bu kökə düşmüşəm. Amma onda məni borc üstündə həbsxanaya salacaqdılar. Nejindən gəlmiş bir yunanlının üstündə... Elə bu zaman Marfa Petrovnaya rast gəldim; o danışıb məni otuz min gümüş pula aldı (cəmisi mənim 70000 borcum vardı). Şərtimiz də bu oldu ki, qanuni yolla evləndik; elə o saat da məni götürüb öz kəndinə apardı – çox qiymətli bir şey kimi... O axı məndən beş yaş böyük idi. Məni çox istəyirdi. Yeddi il kənddən kənara çıxmadım. Nəzərə alın ki, bu otuz min üçün o mənim əleyhimə bütün ömürlük, ancaq başqasının adına, otuz minlik bir sənəd saxla-yırdı, əgər mən itaətdən çıxmaq fikrinə düşsəydim – tələ o saat hazır-dı! O eləyirdi də! Arvadlar hər şeyə qabildir.

– Sənəd olmasaydı əkilərdinizmi?

– Bunu heç özüm də bilmirəm. Bu sənəd, demək olar ki, mənim heç əl-qolumu bağlamırdı. Özüm heç yerə getmək istəmirdim. Marfa Petrovna gördü ki, mən darıxıram – özü mənə iki dəfə təklif elədi ki, xaricə gedək. Getmədim! Əvvəllər mən xaricə gedərdim, həmişə də orada yamanca darıxardım. Ona görə yox ki, ora pis idi: görərdin ki, şəfəq sökülür, gün çıxır, Napoleon körfəzi, dəniz – amma məni qəm-qüssə basırdı! Deyirdim, yox vətən yaxşıdır: orda heç olmasa hər şeydə başqalarını təqsirləndirirsən, amma özünü təmizə çıxarırsan. Mən indi, bəlkə də, şimal qütbünə ekspedisiyaya gedərdim, çünki j' ai le vin mauvais;¹⁶ içməkdən də zəhləm gedir, şərabdən başqa da ayrı bir şey qalmamışdır. Bunu da elədim. Deyirlər ki, Berq bazar günü Yusupov bağında böyük bir şarda uçaçaqdır, müəyyən pulla özünə yoldaş axtarır, doğrudurmu?

– Siz də uçardınızmi?

– Mən? Yox... elə belə dedim...

Raskolnikov düşünərək öz-özünə dedi: “Doğrudan bu deyəsən ağılı azdırıb axı?”.

Svidriqaylov fikirli bir halda sözüne davam etdi:

– Yox, sənəd mənim əl-qolumu bağlamırdı, özüm kənddən bir yana getmirdim. Bir də ki, bir il olar mənim ad günümdə Marfa Pet-

¹⁶ Məni həddindən artıq qəm-qüssə basıb (*basıb*)

rovna bu sənədi də mənə qaytardı, üstəlik hələ bolluca pul da verdi. Axı onun pulu vardı. “Görürsünüzmü, Arkadi İvanoviç, sizə necə inanıram!” – Doğrudan da lap elə belə də dedi. Belə dediyinə siz inanırsınız? Bilirsinizmi: kənddə mən əməlli-başlı mülkədar oldum; qəzada məni tanıyırlar. Kitab da yazıb gətirdirdim. Marfa Petrovna əvvəl bunu bəyəndi, amma sonra elə hey qorxurdu ki, oxumaqdan başım xarab olar.

– Siz, deyəsən, Marfa Petrovna barəsində çox darıxırsınız?

– Mən? Ola bilər. Doğrudan da, ola bilər. Qoy sizdən bir şey soruşum: siz teyfə inanırsınızmı?

– Hansı teyfə?

– Hansı teyf olacaq: adi teyfə, adamın gözünə görünür ey!..

– Siz inanırsınız?

– Həm inanıram, həm də yox, pour vous plaire...,¹⁷ yəni, yox da demək olmaz...

– Sizin gözünüzə görünür, nədir?

Svidriqaylov qərribə bir nəzərlə ona baxdı.

Sonra ağızını əyərək qərribə bir halda gülümsəyərək dedi:

– Marfa Petrovna iltifat buyurub gəlir...

– Necə yəni iltifat buyurub gəlir?

– Üç dəfə gəlib. Birinci dəfə mən onu dəfn günü gördüm – qəbristanlıqdan qayıdandan bir saat sonra. Bunun səhəri bura gəldim. İkinci dəfə onu üç gün əvvəl, yolda, dan yeri ağaranda, Kiçik Vişera stansiyasında gördüm. Üçüncü dəfə də iki saat bundan əvvəl, indi düşdüyüm otaqda gördüm. Özüm də tək idim.

– Lap açıq gördünüz?

– Lap açıq. Üç dəfənin üçündə də lap açıq görmüşəm. Gəlib bir az söhbət eləyir, sonra da qapıdan çıxıb gedir; həmişə də qapıdan gedir. Getdiyini elə bil eşidirəm də.

– Nədənə mən elə belə də güman edirdim ki, sizin başınıza buna oxşar bir şey gəlir!

Elə o saat da bunu dediyinə təəccüb etdi. O böyük bir həyəcan içində idi.

Svidriqaylov təəccüblə soruşdu:

– Elə-mi? Siz bunu güman edirsiniz? Doğrudanmı? Mən demədimmi bizim aramızda ümumi bir cəhət var, hə?

¹⁷ Sizə kef vermək üçün (*frans.*)

Raskolnikov sərt bir halda və həyəcanla dedi:

– Siz bunu qətiyyən deməmişsiniz!

– Deməmişəm?

– Yox!

– Mənə elə gəlirdi ki, demişəm. Bayaq mən içəri girəndə gördüm ki, siz gözüyumulu uzanmışınız, amma özünüzü elə göstərirsiniz ki, guya yatmışınız, elə o saat öz-özümə dedim: “Bu haman o adamdır!”.

Raskolnikov bərkdən dedi:

– Bu nə sözdür: haman adamdır? Siz bunu nə barədə deyirsiniz?

Svidriqaylov özü dolaşmış kimi, açıq ürəklə mızıldadı:

– Nə barədə? Düzü, heç özüm də bilmirəm nə barədə...

Bir az susdular. Onlar diqqətlə bir-birinə baxırdılar.

Raskolnikov narazı halda yenə də ucadan:

– Bunlar hamısı boş-boş şeylərdir! – dedi. – O gələndə sizə nə deyir?

– Marfa Petrovnamı? Təsəvvür edin ki, lap mənasız, boş şeylər deyir, adam buna lap təəccüb edir, məni də açıqlandıran elə budur. Birinci dəfə gələndə – (bilirsinizmi, yorulmuşdum: dəfn mərasimi, dua, sonra da hüsr, dua; axırda elə oldu ki, kabinetdə tək qaldım, siqar çəkib fikrə getdim) – qapıdan içəri girib dedi: “Arkadi İvanoviç, bu gün sizin başınız qarışıq olduğundan, yemək otağındakı saati yadı-nızdan çıxıb qurmamışınız”. Doğrudan da, bu yeddi ildə bu saati mən qururdum, yadımdan çıxsas, görərdin ki, o, mənim yadıma salardı. Ertəsi gün mən bura gəlirdim. Hava açılırdı, stansiyaya girdim: necə bir az mürgüləşmişdim, ölgün bir halda idim, gözlərim şişmişdi, oturub qəhvə gətirdim; bir də gördüm ki, Marfa Petrovna, əlində bir dəstə kart, gəlib qabağında oturdu, dedi ki: “Arkadi İvanoviç, fəlimizə baxımmı, görək başınıza yolda nə gələcək?” O fala baxmaqda yaman usta idi. Ancaq baxmadı, görək baxaydı, bunu özümə bağışlaya bilmirəm. Qorxub qaçdı, elə bu vaxt zəng də vuruldu. Bu gün yemək-xanadan gətirilən çox pis xörəyi yeyib oturmuşdum, yemək mənə ağırlıq eləyirdi; oturub siqar çəkirdim; birdən yenə Marfa Petrovna əynində ipək don, geyinmiş-kecinmiş içəri girdi, donunun dal balağı uzanıb quyruq kimi yerlə sürünürdü. Dedi ki: “Xoş gördük, Arkadi İvanoviç! Mənim donum xoşunuza gəlirmi? Aniska belə tikmir” (Aniska – bizim kənddə olan dərzidir, əvvllər krepostnoyçu qızlardan idi, dərzilik işini öyrənmək üçün Moskvaya getmişdi, qəşəng qızıdır). Qabağında durub fırlandı. Mən onun donuna, sonra da çox diqqətlə

üzünə baxdım. Dedim ki: “Marfa Petrovna, sizin də həvəsiniz var, belə boş şey üçün zəhmət çəkib mənim yanıma gə bilərsiniz!”, “Ah, ilahi! Atam, səni rahat eləmək də olmaz?”. Mən də ona öcəşmək üçün dedim: “Marfa Petrovna, mən evlənmək istəyirəm”. – “Arkadi İvanoviç, bunu sizdən gözləmək olar. Arvadınızı basdıran kimi elə o saat evlənməyə getmişiniz – bu heç yaxşı şey deyil! Evlənməyiniz evlənirsiniz – heç olmasa yaxşı bir arvad seçərdiniz, yoxsa elə bir şey seçmişiniz ki, bundan nə o xeyir görəcək, nə də siz, adamları özünüzdə güldürəcəksiniz!”. Bunu deyib getdi, donunun quyruğu bu zaman elə bil ki, xışıldayırdı. Belə də səfeh şey olar, hə?

Raskolnikov dedi:

– Bəlkə siz yalan deyirsiniz?

Svidriqaylov verilən sualın kobudluğunu sanki duymayaraq fikirli bir halda dedi:

– Mən çox nadir hallarda yalan deyirəm.

– Əvvəllər, bundan qabaq, sizin gözünüzdə heç teyf görünürdümü?

– Yo-ox! Ömrümdə bircə dəfə gözümə görünüb, altı il bundan əvvəl. Mənim Filka adlı bir nökerim vardı; onu yenicə basdırmışdılar ki, mən bunu unudub çığırdım: “Filka, çubuğu gətir”. Filka o saat içəri girib düz mənim çubuqlarım olan yerə getdi. Oturub fikirləşdim ki: “O məndən qisas alacaq”, çünki onun ölümündən azca əvvəl biz bərk dalaşmışdıq. Dedim ki: “Dirşəyin yırtıq ola-ola sən necə cürət eləyib mənim yanıma gəlmisən, itil buradan, yaramaz!”. O dönüb getdi, daha gəlmədi. Mən bunu onda Marfa Petrovnaya demədim. Sonra istədim onun üçün dua oxutdurum, ancaq bunu eləməyə utandım.

– Həkimə gedin.

– Siz deməseniz də başa düşürəm ki, mənim kefim yoxdur, ancaq bilmirəm mənim kefsizliyim nədir. Məncə, yəqin ki, mən sizdən beş dəfə artıq sağlamam. Mən sizdən onu soruşmadım ki, teyf adamın gözüne görünür, ya yox. Mən sizdən onu soruşdum ki, siz teyf olduğuna inanırsınızmı?

Raskolnikov acıqlı-acıqlı:

– Yox, – dedi, – inanmıram!

Svidriqaylov yana baxaraq və başını bir az əyərək, öz-özünə danışmış kimi mızıldadı:

– Ümmiyyətlə necə deyirlər? Deyirlər ki: “Deməli, sən xəstəsən; o şey ki, sənin gözüne görünür, əslində belə bir şey yoxdur, səni qara basır”. Axı bu məsələdə möhkəm bir məntiq yoxdur. Mən bununla

razılaşıram ki, teyf ancaq xəstə adamların gözünə görünür, lakin bu ancaq onu sübut edir ki, teyf xəstə adamların gözünə görünə bilər, amma onların əslində olmadığını sübut eləmir.

Raskolnikov əsəbi halda:

– Əlbəttə, onlar yoxdur! – dedi.

Svidriqaylov asta-asta ona baxaraq sözünə davam etdi:

– Yoxdur? Siz elə güman edirsiniz? Yaxşı, belə düşünülse necə olar (di kömək edin): “Teyf deyilən şey başqa dünyaların qırıntıları və parçalarıdır, onların başlanğıcıdır, sağlam adam, əlbəttə, belə şeyləri görə görməsin, çünki sağlam adam daha artıq dünya adamıdır, buna görə də o, dolğunluq və nizam-intizam üçün, görə ancaq bu həyatın tələbilə yaşasın. Amma bu sağlam adam elə ki, bir az xəstələndi, onun bədənindəki dünyəvi nizam-intizam bir az pozuldu, elə o saat o biri dünyanın varlığı özünü göstərməyə başlayır; buna görə də adam nə qədər bərk xəstələnsə, o biri dünya ilə təması bir o qədər çox olur, belə ki, adam tamam öləndə, düz o biri dünyaya keçir”. Mən bu barədə çoxdan bəri fikirləşirəm. Əgər insanın o biri dünyada yaşayacağına inanırsınızsa, onda bu fikrə də inana bilərsiniz.

Raskolnikov:

– Mən insanın o biri dünyada yaşayacağına inanmıram.

Svidriqaylov fikrə getdi.

Birdən o dedi:

– Bəlkə orada ancaq hörümçəklər, ya da buna bənzər şeylər yaşayır...

Raskolnikov: “Bu adam dəli olub”, – deyə düşündü.

– Əbədiyyəti biz başa düşülməsi mümkün olmayan bir ideya kimi, çox iri, yekə bir şey kimi təsəvvür edirik! Niyə axı onu mütləq iri bir şey kimi təsəvvür edirik? Təsəvvür edin ki, birdən bunun əvəzinə orada kənd hamamına oxşar, his basmış, bütün künc-bucağında hörümçək toru olan xırdaca bir otaq oldu, bütün əbədiyyət də bundan ibarət oldu! Bilirsinizmi, bəzən mənim xəyalıma bu kimi şeylər gəlir.

Raskolnikov xəstə bir hiss ilə ucadan dedi:

– Xəyalınıza adama daha artıq təsəlli verə bilən, bundan daha ədalətli olan başqa bir şey gəlmirmi?

Svidriqaylov qeyri-müəyyən bir halda gülümsədi:

– Bundan daha ədalətli? Kim bilir, bəlkə də elə ədalətli budur: bilirsinizmi, mən mütləq, lap qəsdən belə elərdim.

Belə yaramaz cavabı eşidərkən Raskolnikovun bədənini birdən soyuq bürüdü. Svidriqaylov başını qaldırıb diqqətlə ona baxdı və birdən qəhqəhə ilə güldü.

Sonra çıxıraraq:

– Bir təsəvvür edin, – dedi, – yarım saat bundan əvvəl biz bir-birimizi heç görməmişdik, bir-birimizin düşməni hesab olunuruq, bizim aramızda həll olunmamış məsələ var; biz bunu buraxıb, gör nələrə əl atmışıq! Deyəndə ki, biz bir ağacın meyvəsiyik – mən haqlı deyildimmi?

Raskolnikov əsəbi halda sözünə davam etdi:

– Lütfən icazə verin sizdən xahiş edirəm ki, fikrinizi tez açıb söyləyəsini və səbəbini deyəsini... Nə üçün zəhmət çəkib mənim yanıma təşrif gətirdiyinizin səbəbini deyəsini... bir də ki... bir də ki... mən tələsirəm, mənim vaxtım yoxdur, gərək gedəm...

– Buyurun, buyurun! Sizin bacınız Avdotya Romanovna cənab Lujinə, Pyotr Petroviçə ərə gedir?

– Olmazmı siz mənim bacım haqqında sual vermədən və onun adını çəkmədən ötüşsünüz? Mən hətta bir şeyi başa düşürəm: əgər siz doğrudan da Svidriqaylovsunuzsa, onda necə cürət edib mənim yanımda onun adını çəkirsiniz?

– Mən axı elə onun haqqında danışmağa gəlmişəm, – onun adını axı necə çəkməyim?

– Yaxşı da, danışın, ancaq tez olun!

– Mən əminəm ki, siz ərvad tərəfdən mənə qohum olan cənab Lujini hətta yarımca saat görməklə, ya da onun haqqında düzgün və dürüst bir şey eşitməklə onun barəsində müəyyən bir fikrə gəlmisiniz. O, Avdotya Romanovnanın tayı deyil. Məncə, Avdotya Romanovna bu məsələdə çox böyük alicənablıq göstərərək, həm də öz xeyrini nəzərə almadan, öz... öz ailəsi üçün özünü qurban verir. O şeyləri ki, mən sizin barənizdə eşitmişdim – bunun nəticəsində mənə elə gəlirdi ki, bu evlənmək məsələsi baş tutmasa, siz bundan çox razı qalardınız. İndi isə sizi şəxsən tanıdıqdan sonra mən hətta buna əminəm.

Raskolnikov:

– Sizin tərəfinizdən bu çox böyük sadələvhlikdir – dedi, – məni bağışlayın, mən demək istəyirəm ki: həyasızlıqdır.

– Yəni siz bununla deyirsiniz ki, mən öz xeyrim üçün əlləşirəm. Narahat olmayın, Rodion Romanoviç, mən öz xeyrim üçün əlləş-

səydim, belə açıq danışmazdım, mən axı lap elə axmaq deyiləm. Bu barədə sizə qərribə bir psixoloji hadisə söyləmək istəyirəm. Bayaq mən Avdotya Romanovnaya olan sevgimə haqq qazandırmaq üçün dedim ki, mən özüm bunun qurbanı oldum. Amma indi bunu bilin ki, mən heç bir sevgi hiss etmirəm, heç bir sevgi! Belə ki, bu həтта mənim özümə qərribə görünür, mən axı doğrudan da belə bir şey hiss edirdim..

Raskolnikov onun sözünü kəsdi:

– Bunu siz avara, əxlaqsız olduğunuzdan hiss edirmişsiniz.

– Doğrudan da mən əxlaqsız, avara adamam. Ancaq sizin bacımızın o qədər üstün cəhətləri var ki, mən də bir qədər onun təsirinə qapıl-maya bilməzdim. Amma indi özüm də görürəm ki, bunlar hamısı boş şeymiş.

– Siz bunu çoxdan görmüsünüz?

– Bunu hələ əvvəllər də hiss etməyə başlamışdım; amma buna üç gün əvvəl, Peterburqa gələndə qəti surətdə əmin oldum. Ancaq Moskvada olanda elə təsəvvür edirdim ki, gedib Avdotya Romanovnanın razılığını almağa çalışacağam, həm də cənab Lujinin rəqibi ola-cağam...

– Bağışlayın, sizin sözünüzü kəsirəm; lütfən deyin görüm, olmazmı ki, söhbəti ixtisar edəsiniz, elə birbaş bura nə məqsədlə gəldiyinizdən danışasınız? Mən tələsirəm, çıxıb gedəcəyəm.

– Məmnuniyyətlə! Mən bura gəldikdə və bəzi... tədbirlər görməyi qərara aldıqdan sonra, istədim qabaqcadan bəzi zəruri sərəncamlar verim. Mənim uşaqlarım bibilərinin yanında qalmışdır; onlar varlıdırlar; mən onlara heç lazım da deyiləm. Bir də ki, axı mən də atayam! Marfa Petrovna bir il bundan əvvəl mənə nə bağışlamışdısa, mən ancaq özümə onu götürdüm. Bu mənə kifayətdir. Bağışlayın, bu saat mən əsil mətləbə keçirəm. O tədbir ki, mən görmək istəyirəm, – bəlkə bu, baş tutdu, – bundan əvvəl cənab Lujinlə məsələni bitirmək fikrindəyəm. Ona görə yox ki, mənim ondan son dərəcə zəhləm gedir, ona görə ki, Marfa Petrovna ilə mənim dalaşmağım ondan oldu, çünki Lujinlə Avdotya Romanovnanın evlənmək məsələsini o düzəltdi... İndi mən istəyirəm ki, sizin vasitənlə Avdotya Romanovnanı görə, sizin yanınızda ona deyəm ki, cənab Lujindən ona zərrə qədər xeyir gəlməyəcək; nəinki xeyir gəlməyəcək, həтта zərər yetəcək. Bir də ki, bizim aramızda olan narazılıqlar haqqında ondan üzr istəyəm, bundan sonra da, sizin icazənlə, ona on min manat pul təklif edəm, bu qayda

ilə cənab Lujinlə evlənmək məsələsinin pozulmasını Avdotya Romanovna üçün yüngülləşdirəm; mən əminəm ki, o özü də bunun əleyhinə olmaz, imkan olduğu halda.

Raskolnikov bu sözə açıqlanmaqdan daha artıq təəccüb etdi; o çıxıraraq:

– Siz doğrudan da, doğrudan da dəlisiniz? – dedi. – Siz necə cəsərət edib bunu deyirsiniz?

– Mən bilirdim ki, siz çıxıracasınız. Birincisi budur ki, mən dövlətli bir adam deyiləm, amma on min manat artıq pulum var, yəni bu pul mənə qətiyyən, qətiyyən lazım deyil. Avdotya Romanovna bunu qəbul etməsə, mən onları daha mənasız bir şeyə sərf edəcəyəm. Bu birinci. İkincisi də odur ki, mənim vicdanım tamamilə sakitdir: bu pulu təklif etməklə mən heç bir məqsəd güdmürəm. İstəyir buna inanın, istəyir inanmayın, sonralar siz də Avdotya Romanovna da bunu görəcəksiniz. Bütün məsələ burasındadır ki, mən doğrudan da sizin çox-çox hörmətli olan bacınıza bir qədər pislik etmişəm, bunun üçün də lap səmimi olaraq peşmanlıq hiss edirəm. Bir də ki, bunu mən etdiyim pisləyin əvəzini vermək, günahımı yumaq üçün eləmirəm, lap ürəkdən istəyirəm ki, Avdotya Romanovna üçün xeyirli bir iş edim, özü də bu əsasda: axı mən ancaq pislik etməyi boynuma götürməmişəm ki! Mənim təklifimdə lap milyondan bircə hissə də xeyrimi güdmək məqsədim olsaydı – onda bu pulu belə təklif etməzdim, həm də ancaq on min manat təklif etməzdim, – axı beşcə həftə bundan əvvəl mən ona daha çox pul təklif etmişdim. Bir də ki, mən bəlkə lap bu yaxında bir qızla evləndim: əgər mənim Avdotya Romanovna haqqında pis bir niyyətdə olduğumdan şübhə edilərsə – mənim evlənməyim bu şübhəni dağıdır. Sözümlün axırında bir şey də demək istəyirəm: Avdotya Romanovna cənab Lujinə ərə getsə – bu pulu mən yenə də ona verəcəyəm, ancaq başqa bir cəhətdən... Rodion Romanoviç, siz niyə açıqlanırsınız? Sakit olun, soyuqqanlı olun!

Bunu söylərkən Svidriqaylov özü son dərəcə sakit və soyuqqanlı idi.

Raskolnikov:

– Rica edirəm, – qurtarın, – dedi. – Hər necə olsa sizin bu hərəkətiniz – əfv olunmaz, ədəbsiz bir hərəkətdir.

– Qətiyyən! Bundan görünür ki, insan insana bu dünyada ancaq pislik eləyə bilər, amma qəbul olunmuş əhəmiyyətsiz rəsmiyyət

üzündən zərrə qədər də yaxşılıq etməyə haqqı yoxdur. Bu mənasız bir şeydir. Misal üçün, əgər mən ölsəydim, ölməmişdən qabaq da bu pulun sizin bacınıza çatacağını vəsiyyəət etsəydim – onda da bacınız bunu almazdı?

– Çox ola bilsin ki, almazdı.

– Yox, bu ola bilməz. Yaxşı da, almaz, almasın, qoy belə olsun, ancaq on min manat, yeri düşəndə, çox gözəl şeydir. Hər halda, xahiş edirəm, Avdotya Romanovnaya deyin.

– Yox, deməyəcəyəm.

– Belə olanda, Rodion Romanoviç, mən özüm onunla görüşməyə, deməli, onu narahat etməyə məcbur olacağam.

– Mən desəm, onda siz şəxsən çalışıb onunla görüşməyəcəksiniz, eləmi?

– Bilmirəm, düzü sizə necə deyim. Mən çox istərdim ki, bircə dəfə də olsa onunla görüşüm.

– Buna ümid olmayın.

– Çox təəssüf! Amma siz məni tanımırınsız! Bəlkə biz yaxından tanış olduq.

– Siz elə güman edirsiniz ki, biz yaxından tanış ola bilərik?

Svidriqaylov gülümsədi:

– Niyə olmuruq? – deyərək yerindən qalxıb şlyapasını götürdü. – Mən elə adam deyiləm ki, sizi narahat etməyə çox həvəs yetirəm; bura gələndə də mən bu işə müvəffəq olacağıma çox da əmin deyildim; hələ səhər sizin üzünüz məni heyrətə salmışdı...

Raskolnikov təşvişlə soruşdu:

– Siz səhər məni harada gördünüz?

– Təsadüfən gördüm... Mənə həmişə elə gəlir ki, sizdə mənə oxşar cəhətlər var... Siz narahat olmayın, mən zəhlətökən adam deyiləm; mən şulərlərlə də yola getmişəm, mənim həm uzaq qohumum, həm də böyüklərdən olan knyaz Svirbeyin də zəhləsini tökməmişəm... Rafaelin Madonnası – xanım Prilukovanın da albomuna yazı yaza bilmişəm, Marfa Petrovna ilə də yeddi il bir yerdə yaşamışam, kənddən kənara çıxandan keçmişlərdə Sennaya meydanında Vyazemskinin evində də gecə qalmışam, bəlkə hələ Berqlə şarda da uçaçağam.

– Yaxşı da, icazə verin sizdən bir şeyi soruşum:

– Hansı səyahətə?

– O “voyaj”¹⁸ da... özünüz dediniz ki!..
– “Voyaj”a hə, yadıma düşdü!.. Doğrudan da, sizə “voyaj” barədə demişdim... Bilirsinizmi, bu uzun məsələdir... – Sonra o: – Siz bu soruşduğunuz şeyin nədən ibarət olduğunu bilsəydiniz!.. – deyərək bərkdən güldü. – Mən bəlkə də səyahətə çıxmaq yerinə evləndim: mənə bir qız alırlar.

– Burada?

– Bəli.

– Buna nə vaxt müvəffəq oldunuz?

– Ancaq çox istəyirəm ki, Avdotya Romanovna ilə bircə dəfə görüşüm. Mən ciddi xahiş edirəm. Yaxşı da, sağ olun... hə! Yadımdan bir şey çıxmışdı! Rodion Romanoviç, bacınıza deyin ki, Marfa Petrovnanın vəsiyyətnaməsində ona çatacaq üç min manatdan bəhs olunur. Bu lap qətidir. Marfa Petrovna öləndən bir həftə əvvəl belə bir sərəncam vermişdir, bu da mənim yanımda oldu. Avdotya Romanovna iki-üç həftədən sonra pulu ala bilər.

– Siz doğru deyirsiniz?

– Doğru deyirəm. Ona deyin. Yaxşı da, salamat qalın. Mən axı lap sizin yaxınlığınızda oluram.

Svidriqaylov qapıdan çıxanda Razumixinlə üz-üzə gəldi.

II

Saat səkkizə az qalmışdı. Raskolnikov da, Razumixin də Baka-leyevin mehmanxanasına getməyə tələsirdi. Onlar istəyirdi ki, oraya Lujindən tez getsinlər.

Küçəyə çıxan kimi Razumixin soruşdu:

– O kim idi?

– Svidriqaylov idi. Bu haman mülkəddardır ki, bacım onun evində mürəbbiyə olanda o bacımı təqib və təhqir etmişdi. Arvadı Marfa Petrovna da onun üzündən bacımı evdən qovmuşdu. Sonra həmin bu Marfa Petrovna Dunyanı əfv etdi, özü də sonra qəfildən öldü. Anam bu gün onun barəsində danışdı. Ancaq nədənsə bu adamdan mən çox qorxuram. Arvadını dəfn edən kimi bura gəlmişdir. O, çox qərribə adamdır, özü də nəşə qət etmişdir... O elə bil ki, nəşə bilir... Dunyanı

¹⁸ Səyahət (*frans.*)

ondan qorumaq lazımdır... mən elə bunu sənə demək istəyirdim, eşirdirsənmi?

– Qorumaq! Avdotya Romanovnaya o nə eləyə bilər? Rodya, çox sağ ol ki, mənə belə deyirsən! Onu qoruyacağıq, qoruyacağıq!.. O harada olur?

– Bilmirəm.

– Niyə soruşmadın? Çox təəssüf! Eybi yoxdur, mən bilərəm!

Raskolnikov bir az susduqdan sonra:

– Sən onu gördünmü? – dedi.

– Gördüm: lap yaxşı gördüm.

Raskolnikov yenə də soruşdu:

– Sən onu dürüst gördün? Aydın gördün?

– Hə, hə, lap aydın gördüm, min adamın içində də olsa tanıyaram.

Adamların sifəti mənim yadımda yaxşı qalır.

Onlar susdular.

Raskolnikov mızıldaya–mızıldaya dedi:

– Bəli!.. Elə ha... Bilirsənmi... mən elə güman edirəm ki... Mənə elə gəlir ki... bu bəlkə də xəyaldır...

– Sən nəyi deyirsən? Mən səni çox da elə yaxşı başa düşürəm.

Raskolnikov əsəbi halda gülümsədi:

– Siz hamınız deyirsiniz ki, mən aqlımı itirmişəm; indi mənə elə gəlirdi ki, bəlkə də mən doğrudan da, aqlımı itirmişəm, gördüyüm o adam da ancaq xəyaldır...

– Sən nə danışırısan?

– Axı kim bilir! Bəlkə mən həqiqətən aqlımı itirmişəm, bu bir neçə gündə nə olubsa, elə bəlkə də bunun hamısı xəyaldır...

– Ah, Rodya! Yenə də sənın qanını qaraldıblar!.. O axı sənə nə dedi? O niyə gəlmişdi?

Raskolnikov cavab vermədi. Razumixin azca fikrə gedib sonra sözə başladı:

– İndi qulaq as gör nə deyirəm. Mən sənın yanına gəlmişdim, sən yatmışdın. Sonra nahar elədik, sonra da mən Porfirinin yanına getdim. Zametov yenə də onun yanında idi. Mən söhbəti açdım, ancaq heç bir şey çıxmadı. Məsələnı qaydasınca danışa bilmədim. Onlar elə bil ki, başa düşmürlər, heç başa düşə də bilmirlər, amma tutduqları işdən heç də xəcalət çəkmirlər. Mən Porfirini pəncərənin qabağına çəkib danışmağa başladım, yenə nədənsə yaxşı çıxmadı: o da yana baxırdı,

mən də, axırda mən yumruğumu onun sifətinə yaxınlaşdırıb dedim ki, onun ağız-burnunun bir qohum kimi əzişdirərəm. Bunun qabağında o ancaq mənə baxmaqla kifayətləndi. Mən də tüpürüb getdim. Çox səfeh bir hərəkətdi. Zametova bircə kəlmə də demədim. Ancaq bilirsənmi: mən elə güman edirəm ki, işi korlamışam, amma pilləkəndən düşəndə ağıma bir fikir gəldi: biz axı nəyin dərini çəkirik, nədən ötrü əlləşirik? Əgər sənə yetdik bir təhlükə, ya başqa bir şey olsaydı – bu ayrı məsələ, onda əlbəttə çalışardıq. Axı sənənin nədən qorxun var? Sənənin ki, burada bir taqsırın yoxdur! Qoy onlar cəhənnəm olsunlar!! Biz sonra onları ələ salıb gülərik. Mən sənənin yerində olsaydım, onları hələ bir çaşdırardım da. Onlar, bilirsən, sonra necə xəcalət çəkəcəklər? Qoy cəhənnəm olsunlar! Sonra döymək də olar, indi isə onlara gülərik!

Raskolnikov:

– Əlbəttə belədir, – dedi.

Sonra “Sən sabah nə deyəcəksən? – deyə düşündü. – Razumixin bilsə nə fikirləşəcək?” – Qeribədir, hələ indiyə qədər bu şey onun ağına gəlməmişdi. Raskolnikov bunu düşünərkən diqqətlə Razumixinə baxdı, Razumixinin Porfirinin yanına getməsi haqqında verdiyi məlumat onu çox az maraqlandırır: o vaxtdan bəri gör nə qədər şey dəyişmişdi!..

Koridorda Lujinə rast gəldilər: o düz saat səkkizdə gəlmişdi. Pulxeriya Aleksandrovnanın düşdüyü otağı axtarırdı, onlar bir-birinə baxmadan, salamlamadan otağa sarı getdilər. Əvvəl Raskolnikovla Razumixin içəri girdi. Pyotr Petroviç isə, paltosunu çıxararkən, ədəb-ərkan gözləmək üçün, bir az ləngidi. Pulxeriya Aleksandrovna onu qarşılamaq üçün dərhal qapıya çıxdı. Dünya qardaşı ilə salamlaşdı.

Pyotr Petroviç otağa girib çox nəzakətlə, lakin daha artıq bir təşəxxüslə, Pulxeriya Aleksandrovna və Avdotya Romanovna baş əydi. O elə baxırdı ki, elə bil bir az özünü itirmişdi. Pulxeriya Aleksandrovna da elə bil ki, utanırdı: o dərhal tələsə-tələsə qonaqları girdə stolun ətrafında oturdu. Stol üstündə samovar qaynayırdı. Dunya ilə Lujin stolun kənarında üz-üzə oturdular. Razumixinlə Raskolnikov Pulxeriya Aleksandrovna ilə üz-üzə düşdü. Razumixin Lujinə, Raskolnikov da bacısına yaxındı.

Hamı bir anlığa susdu. Pyotr Petroviç tələsmədən ətir qoxusu gələn batist yaylığını çıxartdı, xeyirxah, lakin ləyaqəti bir qədər təhqir

olunmuş, həm də izahat istəməyi möhkəmcə qət etmiş bir adam kimi burnunu sildi. Hələ otağa girməmişdən onun ağılna belə bir şey gəlmişdi: paltosunu çıxartmasın, elə buradan çıxıb getsin, bununla da qadınların hər ikisini ciddi surətdə, həm də təsiredici bir halda cəzalandırsın, qoy onlar məsələnin nə yerdə olduğunu hiss etsinlər... Lakin bunu etməyə onun cəsarəti çatmadı. Bir də ki, bu adamın məchul şeydən xoşu gəlməzdi, burda isə məsələni aydınlaşdırmaq lazımdı: madam ki onun əmrini belə açıqca pozmuşlar – deməli, burada bir şey var, bunu indidən bilmək yaxşıdır, cəzalandırmağa qalanda – onları həmişə cəzalandıra bilər, bu onun öz əlindədir.

Pyotr Petroviç Pulxeriya Aleksandrovnaya rəsmi surətdə müraciət edərək dedi:

- Mən əminəm ki, sizin səyahətiniz sağ-salamat başa çatmışdır.
- Şükür Allaha, Pyotr Petroviç!
- Çox məmnunam. Avdotya Romanovna da yəqin yorulmamışdır? Duneçka:

– Mən cavanam, güclüyəm, yorulmaram, – deyə cavab verdi. – Amma anam üçün çox ağır oldu.

– Nə etməli; bizim milli yollarımız çox uzundur. “Ana Rusiya...” deyilən ölkəmiz böyükdür. Mən nə qədər arzu etsəm də, dünən axşam sizi qarşılamağa gələ bilmədim. Hər halda əminəm ki, elə bir çətinlik üz verməmişdir...

Pulxeriya Aleksandrovnaya xüsusi bir ifadə ilə tez dedi:

– Ah, yox, Pyotr Petroviç, biz buna çox təəccüb etdik. Elə bil Allah özü dünən Dmitri Prokofiçi bizə yetirdi, yoxsa lap məhv olardıq. – Sonra Razumixini Lujinə təqdim edərək əlavə etdi: – Budur, özü də buradadır: Dmitri Prokofiç Razumixin!

Lujin çəp-çəp və ədavətlə Razumixinə baxaraq mızıldadı:

– Bəli, bəli, bu tanışlıq şərəfinə nail olmuşam... dünən... – Sonra qaşqabağını tökərək susdu.

Bir qisim adamlar var ki, onlar məclisdə çox nəzakətli olurlar, xüsusilə başqalarının nəzakətli olmasını tələb edirlər; lakin bir şey lap azca, onların könlü istəyən kimi olmadıqda dərhal dəyişir, bütün mə-nəvi imkanlarını itirirlər, bayaqdan məclisin açıq-saçıq, gülən-danışan bir iştirakçısı olduqları halda un tayına dönlürlər. Pyotr Petroviç də o adamlardan idi. Yənə də hamı susdu. Raskolnikov heç ağzını açmırdı. Avdotya Romanovna müəyyən vaxta qədər danışmaq istəmirdi;

Razumixinin deməyə sözü yox idi; buna görə də Pulxeriya Aleksandrovna yenə təşvişə düşdü.

O yenə də öz əsas mövzusuna əl ataraq dedi:

– Eşitmisinizmi, Marfa Petrovna ölüb.

– Necə ki, eşitməmişəm. Səs çıxan kimi dərhal mənə məlumat verilmişdi; hətta gəlmişəm indi sizə xəbərdarlıq edəm ki, Arkadi İvanoviç Svidriqaylov arvadını dəfn edən kimi Peterburqa gəlmişdir. Mən, hər halda, ən düzgün xəbər əsasında belə bir məlumat almışam.

Duneçka həyəcanla soruşdu:

– Peterburqa gəlmişdir? Bura? – Sonra anasına baxdı, anası da ona baxdı.

– Bəli, necə ki, deyirəm, elədir; həm də onun belə tez-tələsik Peterburqa gəlməsini və ümumiyyətlə bundan əvvəlki vəziyyəti nəzərə alsaq, yəqin ki, bir məqsədi vardır.

Pulxeriya Aleksandrovna həyəcanla dedi:

– İlahi! Yoxsa o burada da Duneçkanı rahat qoymayacaq?!

– Mənə elə gəlir ki, nə sizin, nə də Avdotya Romanovnanın təşvişə düşməyiniz lazım deyil, siz özünüz onunla əlaqəyə girişməyiniz bir şey olmaz. Mənə qalanda – mən onu izləyirəm, həm də bu saat axtarıram, görüm o hara düşmüşdür...

Pulxeriya Aleksandrovna:

– Ah, Pyotr Petroviç, siz heç bilirsinizmi məni necə qorxutdunuz, bunu bilsəniz heç inanmazsınız! – deyərək sözünə davam etdi. – Mən onu cəmisi iki dəfə görmüşəm; o mənə çox dəhşətli göründü, çox dəhşətli! Mən əminəm ki, mərhum Marfa Petrovnanın ölümünə o səbəb olmuşdur.

– Bu barədə belə bir nəticəyə gəlmək olmaz. Mənim əlimdə çox düzgün məlumat vardır. Mübahisə etmirəm, bəlkə də o Marfa Petrovnanı təhqir etməklə ona mənəvi təsir göstərmiş, bununla da işin gedişini sürətləndirmişdir: o ki, qaldı bu adamın əxlaq cəhəti və ümumiyyətlə, onun mənəvi siması – onda mən sizinlə razılaşıram. İndi o varlıdır, Marfa Petrovna ona nə qədər dövlət qoyub getmişdir, mən hələ bunu bilmirəm, çox yaxın zamanda bu mənə məlum olacaqdır. Lakin Peterburqda o, əlində bir qədər pulu olsa, dərhal köhnə peşəsinə başlayacaqdır. O qüsur və qəbahət içində məhv olan əxlaqsız, pozğun adamların ən əxlaqsızı, ən pozğundur! Mənim başqa bir şeyi də güman etməyə əlimdə mühüm bir əsas vardır. Marfa Petrovna öz bəd-

bəxtliyi üzündən səkkiz il bundan əvvəl onu sevməklə, pul verib onu borcdan qurtarmaqla, başqa bir cəhətdən də ona kömək etmişdi: yalnız Marfa Petrovnanın səyi və sərf etdiyi pulun nəticəsində onun etdiyi bir cinayət, lap başlanğıc dövründə, ört-basdır edilmişdi; bu heç ağlabatmayan, vəhşicəsinə bir cinayətdi; bunun üstündə o, çox yəqin ki, gedib Sibirə gəzə bilirdi. Əgər bilmək istəyirsinizsə, bu adam, bax, belə adamdır!

Pulxeriya Aleksandrovna həyəcanla:

– Ah, ilahi! – deyə səsləndi.

Raskolnikov diqqətlə qulaq asırdı.

Dunya ciddi və təsiredici bir halda soruşdu:

– Siz doğrumu deyirsiniz: bu barədə sizin doğrudanmı düzgün məlumatınız vardır?

– Mən ancaq mərhum Marfa Petrovnadan eşitdiklərimi deyirəm: Marfa Petrovna bunları gizləncə mənə söyləmişdi. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, hüquq nöqtəyi-nəzərindən bu çox qaranlıq məsələdir. Burada Resslerix adlı xarici bir qadın yaşayırdı, deyəsən indi də yaşayır; o həm də xırda sələmçidir; başqa işlərlə də məşğul olur. Cənab Svidriqaylov həmin bu Resslerixlə lap çox yaxın və sirlə əlaqədə olmuşdur. Resslerixin on beş, bəlkə on dörd yaşlı uzaq bir qohumu, bacısı qızı varmış, özü də deyəsən lal-karmış; o, Resslerixin yanında yaşayırmış; Resslerixin ondan zəhləsi gedirmiş, verdiyi hər tikəni onun başına qaxırmış; hətta onu vəhşicəsinə döyürmüş. Bir gün onu çardaqdan, boğazından asılmış halda tapırlar. Bu nəticəyə gəlirlər ki, qız özünü asıb öldürmüşdür. Adi rəsmi istintaqdan sonra qərar bu olur, məsələ də bununla bitir. Lakin sonradan belə məlumat verirlər ki, Svidriqaylov qızı amansızca təhqir etmişdir... Hərçənd bunlar hamısı qaranlıq məsələ idi; məlumatı verən də əxlaqsız bir alman qadını idi, özü də etibar sahibi deyildi, lakin Marfa Petrovnanın səyi və pulu nəticəsində bu məlumat da ləğv olundu, ortada ancaq söz-söhbət qaldı. Amma bu söz-söhbət özü çox mənalı idi. Avdotya Romanovna, siz yəqin ki, onun Filip adlı bir kəndli ilə olan əhvalatını da eşitmisiniz: Filip altı il bundan əvvəl, hələ təhkimçilik dövründə əzab və işgəncədən ölmüşdür.

– Mən eşitmişəm ki, həmin bu Filip öz-özünü asıb öldürmüşdür.

– Eynən cənab Svidriqaylovun ardı-arası kəsilməyən təqibəti və cəzası o adamı özünü öldürməyə məcbur etmiş, daha doğrusu, sövq etmişdir.

Dunya soyuq bir halda:

– Mən bunu bilmirəm, – dedi, – mən ancaq çox qəribə bir əhvalat eşitmişəm: eşitmişəm ki, həmin bu Filip qara sövdəyə tutulubmuş, o bir növ ev filosofu imiş, adamlar deyirdilər ki, “oxumaqdan onun başı xarab olmuşdur”, özü də o cənab Svidriqaylovun qamçılarından deyil, ona edilən istehzadan özünü asıb öldürmüşdür. Mən orada olanda Svidriqaylov adamlarla yaxşı rəftar edirdi, adamlar hətta onun xatirini də istəyirdilər: camaat onu Filipin ölümü məsələsində taqsırlandırsa da, yenə də onun xatirini istəyirdi.

Lujin dodağını əyərək, iki mənalı bir ifadə ilə gülümsədi:

– Avdotya Romanovna, mən görürəm ki, siz onu təmizə çıxarmaq tərəfə meyil etməyə başlayırsınız. Doğrudan da, o hiyləgər adamdır, özü də arvadları yoldan çıxarandır, belə qəribə bir halda ölən arvadı Marfa Petrovna buna bir misal ola bilər. Mən ancaq onun, heç şübhəsiz, yeni cəhətləri haqqında sizə və sizin ananızı öz məsləhətimlə kömək etmək istərdim. Mənə qalırsa, mən qəti əminəm ki, o adam yenə də, heç şübhəsiz, borc içində itib batacaqdır. Marfa Petrovna öz uşaqlarını nəzərə alaraq, heç vaxt var-dövlətini bu adamın adına yazmaq niyyətində olmamışdır; əgər ona bir şey qoyub getmişsə də, bu ən zəruri, az qiymətli, əhəmiyyətsiz bir şeydir, bu isə o cür vərdiş sahibi olan adama heç birçə il də çatmaz.

Dunya:

– Pyotr Petroviç, – dedi, – rica edirəm cənab Svidriqaylov haqqında daha danışmayaq, bu söhbət mənə qəm-qüssə gətirir.

Raskolnikov birinci dəfə sükutu pozaraq birdən dedi:

– Bu saat o mənim yanıma gəlmişdi.

Hər tərəfdən heyrət nidaları eşidildi, hamı ona sarı döndü. Hətta Pyotr Petroviç də həyəcanlandı.

– Saat yarım bundan əvvəl o içəri girib məni yuxudan oyatdı, özünü təqdim etdi. O, çox açıq danışdı, özü də qəti surətdə əmindir ki, mən onunla dost olacağam, Dunya o səninlə görüşmək istəyir, özü də çox xahiş eləyir, məndən xahiş etdi ki, bu işdə bir vasitəçi olum. Onun sənə bir təklifi var; bu təklifin nədən ibarət olduğunu o mənə dedi. Bundan başqa o dedi ki, Marfa Petrovna öləndən bir həftə əvvəl, öz vəsiyyətnaməsində sənə üç min manat pul ayırmışdır, bu pulu sən lap yaxın vaxtda ala bilərsən.

Pulxeriya Aleksandrovna ucadan dedi:

– Şükür Allaha! Dünya, onun üçün də dua elə, dua elə!

– Lujin qeyri-ixtiyari olaraq soruşdu:

– Bu doğrudan da belədir?

Duneçka məsələnin dalısını bilməyə tələsirdi:

– Yaxşı, yaxşı, bəs sonra nə dedi?

– Sonra dedi ki, mən özüm varlı deyiləm, bütün malikanə uşaqlara qalır; uşaqlar da indi bibisinin yanındadır. Sonra da dedi ki, sizə yaxın bir yerə düşmüşəm; ancaq hara düşdüyünü bilmirəm, soruşmadım...

Pulxeriya Aleksandrovna qorxmış halda soruşdu:

– Yaxşı, Duneçkaya o nə təklif etmək istəyir? Sənə dedimi?

– Bəli, dedi.

– Nə təklif etmək istəyir?

– Sonra deyərəm.

Raskolnikov susub əlini çayına sarı uzatdı.

Pyotr Petroviç saatını çıxarıb baxdı.

– Mənim işim var, mütləq gərək gedəm. – Sonra bir qədər ədavətlə: – Bununla da mane olmaram, – deyib stuldan qalxdı.

Dunya:

– Pyotr Petroviç, getməyin, – dedi. – Siz axı axşam burada olmaq fikrində idiniz. Bir də axı özünüz yazmışdınız, istəyirdiniz anamla nə barədə isə danışasınız...

Pyotr Petroviç yenə də stulda oturdu, lakin şlyapasını yenə də əlində tutaraq təşəxxüslə dedi:

– Doğrudur, Avdotya Romanovna, mən axı mühüm bir məsələ haqqında həm sizinlə, həm də sizin çox-çox hörmətli olan ananızla danışmaq istəyirdim. Ancaq sizin qardaşınız cənab Svidriqaylovun bəzi təklifləri haqqında mənim yanımda danışa bilmədiyi kimi, mən də eynən... başqalarının yanında... bəzi, həm də çox, çox mühüm olan məsələlər haqqında danışmaq istəmirəm və danışa bilmərəm. Bir də ki, mənim əsas və acizənə xahişim yerinə yetirilməmişdir...

Lujin üzünə acı bir ifadə verərək təşəxxüslə susdu.

Dunya dedi:

– Siz xahiş etmişdiniz ki, bizim görüşümüzdə qardaşım iştirak etməsin; sizin bu xahişiniz ancaq mənim tələbimlə yerinə yetirilməmişdir. Siz yazmışdınız ki, qardaşınız məni təhqir etmişdir; mən elə güman edirəm ki, bunu elə bu saat aydınlaşdırmaq lazımdır, siz də

gərək barışasınız. Əgər Rodya sizi doğrudan da təhqir etmişsə, o gərək sizdən üzr istəsin, üzr istəyəcək də.

Pyotr Petroviç o saat kişiləndi:

– Avdotya Romanovna, elə təhqirlər var ki, adam nə qədər istəsə də onu yaddan çıxara bilmir. Hər şeyin bir hüdudu var, bu hüdudu aşmaq təhlükəlidir; aşdınmı – geri qayıtmaq mümkün deyil.

Dunya bir az səbirsizliklə onun sözünü kəsdi:

– Mən əslində sizə bunu demirdim. Bir yaxşı başa düşün: bütün bu şeylər mümkün qədər tez bir vaxtda danışılıb aydınlaşacaqmı və yoluna qoyulacaqmı, – bax bizim bütün gələcəyimiz bundan asılıdır! Mən lap ilk sözümdən deyirəm: məsələyə mən başqa cür baxa bilmərəm; əgər siz az da olsa mənim xatirimi istəyirsinizsə, onda bu məsələ, çətin də olsa, gərək bu gün qurtarsın. Təkrar edirəm: əgər qardaşım təqsirkardısa, o sizdən üzr istəyəcəkdir.

Lujin get-gedə əsəbiləşərək:

– Avdotya Romanovna, – dedi, – məsələni bu cür qoymağınıza mən təəccüb edirəm. Mən sizin xatirinizi istəsəm də, sizə pərəstiş etsəm də, eyni zamanda sizin ailənizdən bir nəfəri sevməyə də bilərəm. Sizinlə evlənmək xoşbəxtliyi iddiasında olsam da razılaşmadığım bir vəziyyəti öz üzərimə götürə bilmərəm...

Dunya narazı halda:

– Pyotr Petroviç, siz allah bu incikliyi buraxın, – dedi, – ağıllı və nəcib adam olun, necə ki, mən sizi həmişə belə bir adam hesab etmişəm, yenə də belə bir adam hesab eləmək istəyirəm. Mən sizə böyük bir vəd vermişəm: biz evlənmək istəyirik; bu məsələdə siz mənə arxayın olun, inanın ki, mən heç kəsin tərəfini saxlamadan məsələni müzakirə edəcəyəm, buna mənim iqtidarım var. Mən ki, öz üzərimə hakimlik vəzifəsini götürürəm – bu, sizin kimi, mənim qardaşım üçün də bir hədiyyədir. Sizin məktubunuzdan sonra mən onu bura çağıranda, onun mütləq bizim görüşümüzə gəlməsini tələb edəndə nə fikirdə olduğumu ona demişəm. Başa düşün: siz barışmasanız, onda mən gərək sizin ikinizdən birini seçəm: ya siz, ya o! Həm sizin, həm də onun tərəfindən məsələ belə qoyulmuşdur. Mən sizi seçməkdə yanılmaq istəmirəm, gərək yanılmayam da. Sizdən ötrü gərək mən qardaşım ilə əlaqəni kəsəm, qardaşımdan ötrü də gərək sizinlə əlaqəni kəsəm. İndi mən qəti bilmək istəyirəm və deyə də bilərəm: o mənim qardaşımdırımı? Sizin barənizdə də elə: siz məni

əziz tutursunuzmu, siz mənim xatirimi istəyirsinizmi, siz mənim ərimsinizmi?

Lujin bir az inciyərək:

– Avdotya Romanovna, sizin sözləriniz mənim üçün həddindən artıq mənalıdır, – dedi, – hətta mənim sizə olan əlaqəm və bizim aramızda olan vəziyyət nəzərə alınsa – adamı rəncidə salan sözlərdir. Hələ mən onu demirəm ki, sizin məni... lovğa bir cavanla bir sırada tutmağınız özü rəncidəlik doğuran qəribə bir hərəkətdir; siz öz sözlünüzlə mənə verdiyiniz vədi pozmaq imkanına yol açırırsınız. Siz deyirsiniz: “Ya siz, ya o!” Bununla da siz demək istəyirsiniz ki: mənim üçün sizin az əhəmiyyətiniz var. Bizim aramızda olan əlaqəyə və vəziyyətə görə mən buna yol verə bilmərəm.

Dunya birdən qızardı:

– Necə? Mən sizi bu vaxta qədər həyatda mənim üçün qiymətli olan, bu vaxta qədər mənim bütün həyatımı təşkil edən adamlarla bir sırada qoyuram, amma siz sizə az qiymət verdiyim üçün inciyirsiniz!..

Raskolnikov dinməz-söyləməz və istehza ilə gülümsədi; Razumixin yerində qımıldandı. Lakin Pyotr Petroviç Dunyanın etirazını qəbul etmədi; o get-gedə daha artıq əsəbiləşir, onların zəhləsini töküdü, bundan da elə bil ki, zövq alırdı.

O, nəsihət edirmiş kimi dedi:

– Qızın ərinə, öz gələcək sirdaşına olan sevgisi qardaşına olan sevgisindən yüksək olmalıdır; hər halda mən onunla bir sırada dura bilmərəm... Dünən mən təkidlə demişdim ki, qardaşınızın yanında istədiyim şeyi açıb danışa bilmərəm və danışmaq da istəmirəm; bununla belə çox əsaslı və məni rəncidə edən bir məsələ üçün sizin çox-çox hörmətli olan ananıza müraciət etmək fikrindəyəm... – Lujin Pulxeriya Aleksandrovnaya müraciət edərək sözünə davam etdi: – Sizin oğlunuz dünən cənab Rassudkinin yanında (ya da... deyəsən belədir? Bağışlayın, familiyanız yadımdan çıxıb, – deyərək, o nəzakətlə Razumixinə baş əydi) mənim fikrimi təhrif etməklə məni rəncidə etdi, bu fikri mən sizə qəhvə içərkən, xüsusi söhbət zamanı demişdim, yəni demişdim ki, həyatda dərd-qəm görmüş yoxsul bir qızla evlənmək, mənəcə, ailə qurmaq nöqtəyi-nəzərindən, naz-nemət içində böyümüş bir qızla evlənməkdən əlverişlidir, çünki bu əxlaq məsələsi üçün faydalıdır. Sizin oğlunuz isə bu sözlərin mənasını qəsdən böyüdərək lap cəfəngiyat dərəcəsinə çatdırdı, məni pis

niyyətdə olmaqda təqsirləndirdi və mənim zənnimcə, bu məsələdə o sizin müxabirəniyə əsaslanmışdır. Pulxeriya Aleksandrovna, əgər siz bunun belə olmadığını izah etmək imkanında olsanız, mən özümü xoşbəxt hesab edərdim və bu məni xeyli sakitləşdirmiş olar. Söyləyin görüm, siz öz məktubunuzda mənim sözlərimi Rodion Romanoviçə hansı istilahlarla yazmışsınız?

Pulxeriya Aleksandrovna özünü çaşdırdı:

– Yadımda deyil; mən özüm başa düşdüyüm kimi də yazmışam. Bilmirəm Rodya sizə necə deyib... Bəlkə də o bəzi şeyləri böyüdüdü...

– Sizin təsiriniz olmasaydı, o bunu böyüdə bilməzdi.

Pulxeriya Aleksandrovna öz ləyaqətini endirmədən dedi:

– Pyotr Petroviç, nə mən, nə də Dünya sizin sözlünüzü çox da elə pis cəhətə yozmadıq – bizim burada olmağımız buna sübutdur.

Dunya onun sözlünü təsdiq etdi:

– Doğrudur, ana!

Lujin incidi:

– Deməli, mən bunda da müqəssirəm!

Pulxeriya Aleksandrovna ürəklənərək əlavə etdi.

– Pyotr Petroviç, siz elə Rodionu təqsirləndirirsiniz, amma özünüz məktubda onun haqqında doğru yazmamışdınız...

– Doğru yazmadığım mənim xatirimdə deyil.

Raskolnikov Lujinə sarı dönmədən sərt ahənglə dedi:

– Siz yazmışsınız ki, guya pulu mən, ekipaj altında qalan adamın arvadına deyil, qızına vermişəm; əslində pulu mən arvada vermişəm, qıza yox (qızı mən dünənə kimi heç görməmişdim). Siz bunu ona görə yazmışdınız ki, məni anamla, bacımla dalaşdırasınız; əslində, bu qızı siz heç tanıyırsınız. Bu dedi-qodudur, alçaqlıdır!

Lujin acığından titrəyə-titrəyə:

– Əfv edin, cənab, – dedi. – Məktubda mən ancaq sizin bacınızın və ananızın xahişini yerinə yetirərək, sizin keyfiyyətləriniz və hərəkətiniz haqqında yazmışdım; onlar məndən xahiş etmişdilər ki, sizi nə halda gördüyümdən, mənə necə təsir bağışladığınızdan yazım. O ki, qaldı mənim qeyd etdiyim məsələ, bundan bircə cümlənin də haqsız olduğunu göstərin, yəni göstərin ki, siz orada pul sərf etməmişsiniz və o ailədə, bədbəxt bir ailə olsa da, ləyaqətsiz bir adam yox idi!

– Məncə, siz bütün ləyaqətinizlə bir yerdə – haqqında danışdığımız o bədbəxt qızın heç çəçələ barməğinə də dəyməmişsiniz!

– Deməli, siz onu ananızın və bacınızın yanına da gətirərdiniz?

– Əgər bilmək istəyirsiniz, mən bunu etmişəm: mən bu gün onu anamla və Dunya ilə yan-yana oturtmuşam!

Pulxeriya Aleksandrovna:

– Rodya! – deyə ucadan səsləndi.

Duneçka qızardı, Razumixin qaşlarını çatdı. Lujin istheza və təkəbbürlə gülümsədi.

– Avdotya Romanovna, – dedi, – özünüz iltifat buyurub görürsünüz də? Onunla razılığa gəlmək olarmı? Əminəm ki, indi bu məsələ həmişəlik izah olunub qutardı. İndi mən daha durub gedirəm, ona görə gedirəm ki, sizin xoş ailə görünüşünüzdə və o gizlin sözün söylənilməsinə mane olmayım (Lujin stuldan qalxıb şlyapasını götürdü). Lakin gedirkən bir şeyi qeyd etməyə cəsarət edirəm: əminəm ki, mən sonralar belə görüşlər və uzlaşmalardan xalis olunacağam. Çox-çox hörmətli olan Pulxeriya Aleksandrovna, bu məsələ haqqında xüsusilə sizdən xahiş etmək istəyirəm, çünki məktubu mən sizə göndərmişdim, başqasına yox.

Pulxeriya Aleksandrovna bir az incidi:

– Pyotr Petroviç, deyəsən, axı siz bizi lap öz ixtiyarınıza almaq istəyirsiniz... Dunya sizin xahişinizin nə üçün yerinə yetirilmədiyini söylədi, bunu Dunya yaxşı bir niyyətlə etmişdir. Bir də ki, siz mənə elə yazırsınız ki, elə bil əmr edirsiniz. Yoxsa biz gərək sizin hər arzunuzu əmr hesab edək? Amma mən sizə bunun əksini deməliyəm: indi siz gərək bizimlə xüsusilə nəzakətlə rəftar edəsiniz, çox tələbkar olmayasınız, çünki biz hər şeyimizi atmışıq, sizə inanıb bura gəlmişik, deməli, elə bunsuz az qala lap sizin ixtiyarınızdayıq.

– Pulxeriya Aleksandrovna, bu o qədər də düz deyil, xüsusilə indi, elə bir vaxtda ki, Marfa Petrovnanın vəsiyyəti üzrə sizə üç min pul çatacaqdır. – Sonra acı bir istehza ilə əlavə etdi: – Sizin belə bir ifadə ilə danışmanızdan görünür ki, deyəsən bu lap yerinə düşmüşdür.

Dunya əsəbi halda:

– Sizin də bu sözünüzdən görünür ki, siz bizim köməksiz, olduğumuzu nəzərdə tutubsunuzmuş, – dedi, – bunu doğrudan da belə güman etmək olar.

– İndi isə, hər halda, daha bunu nəzərdə tuta bilmərəm, xüsusilə Arkadi İvanoviç Svidriqaylovun məndən gizlin saxlanılan təklifini söylənilməsinə mane olmaq istəmirəm: o sizin qardaşınızı öz yerinə

vəkil etmişdir; həm də mən görürəm ki, bu təklif sizin üçün, çox böyük əhəmiyyətə malikdir, ya bəlkə də sizin üçün çox xoşdur...

Pulxeriya Aleksandrovna ucadan:

– Ah, ilahi! – deyə səsləndi.

Razumixin stulda otura bilmirdi.

Raskolnikov Dunyadan soruşdu:

– Bacım, indi sən utanırsanmı?

Dunya:

– Utanıram, Rodya, – dedi. Acığından onun rəngi ağarmışdı; üzünü Lujinə sarı çevirib dedi: – Pyotr Petroviç, itilin buradan!

Görünür, Pyotr Petroviç işin belə qurtaracağını gözləmirdi. O özünə, öz nüfuzuna, öz nəfsinə qurban etmək istədiyi adamların aciz və köməksiz olduqlarına həddindən artıq arxayındı. O hələ də işin bu yerə gəlib çatmasına inanmırdı. Onun bənzi ağardı, dodaqları titrədi.

– Avdotya Romanovna, əgər mən indi sizin bu qapıdan çıxsam, nəzərə alın ki, bir daha geri qayıtmayacağam. Yaxşı fikirləşin. Mənim sözüüm qətidir.

Dunya cəld yerindən qalxaraq həyəcanla dedi:

– Bu həyasızlıqdır! Sizin geri qayıtmanızı mən heç istəmirəm də!

Lujin ucadan dedi:

– Necə? İndi be-e-lə oldu!? – O son dəqiqəyə kimi məsələnin belə qurtaracağına qəti surətdə inanmırdı, buna görə də lap kələfin ucunu itirdi. – Deməli be-e-lə oldu? Bilirsinizmi, Avdotya Romanovna, mən etiraz da edə bilərəm.

Pulxeriya Aleksandrovna qızını ehtirasla müdafiəyə qalxmışdı.

– Onunla belə danışmağa sizin nə ixtiyarınız var: Siz nə ilə etiraz edə bilərsiniz? Bunun üçün sizin əsasınız nədir? Mən heç öz Dunyamı sizin kimi bir adama verərəmmi? Çıxın gedin, bir daha bura gəlməyin! Biz özümüz təqsirkarıq ki, belə bir iş tutmuşuq, hamıdan da çox mən təqsirkaram...

Lujin qəzəblə:

– Pulxeriya Aleksandrovna, siz mənə söz vermişdiniz, – dedi, – indi isə siz də bu vədinizdən qaçırsınız... bir də ki, mən bu məsələ ilə əlaqədar olaraq xərcə düşmüşəm...

Bu son tələb o qədər Pyotr Petroviçə xas olan bir şeydi ki, Raskolnikov özünü saxlaya bilməyərək birdən qəhqəhə ilə güldü: acığın-

dan və acığını saxlamaqdan onun rəngi ağarmışdı. Lakin Pulxeriya Aleksandrovna özündən çıxdı.

– Xərcə düşmüşünüz? Bu hansı xərcdir? Olmaya bizim sandığımızı deyirsiniz? Konduktor ki, onu sizə havayı gətirdi. İlahi! Demə biz sizin əl-ayağınızı bağlamışıq! Pyotr Petroviç, görün nə danışsınız! Siz bizim əl-ayağımızı bağlamışdınız, biz sizinkini yox!

Avdoty Romanovna anasına yalvararaq:

– Ana, bəsdir, – dedi, – Allah xatirinə bəsdir! Pyotr Petroviç, iltifat buyurun, çıxın gedin!

Lujin az qalırdı ki, daha özünü idarə edə bilməsin.

– Gedirəm, ancaq axırıncı bir sözüm var, qoy onu da deyim, sonra! Mən sizi şəhərdə sizin adınıza danışılan və bütün qəzaya yayılan sözsöhbətdən sonra almaq qərarına gəldiyimi, deyəsən, ananız lap yadırdan çıxartmışdır... Əfkari-ümumiyyəyə etina etməklə və sizin adınızı təmizə çıxarmaqla mən, əlbəttə, bunun əvəzini sizdən gözləməyə çox-çox ümid edərdim. Hətta bunun üçün təşəkkür tələb edərdim... Lakin indi mənim gözüm açılmışdır! İndi özüm görürəm ki, cəmiyyətin səsinə etina etməməklə mən, bəlkə də düşünmədən, çox, çox tələsik bir iş tutmuşam...

Razumixin cəld yerindən qalxaraq çığırdı:

– Bu nədir, bunun başı, deyəsən, özünə ağırlıq eləyir! – Bunu deyərək Lujini döymək istədi.

Dunya Lujinə:

– Siz alçaq və kinli adamsınız! – dedi.

– Nə bir söz! Nə bir hərəkət! – deyə Raskolnikov çığıraraq Razumixini tutdu. Sonra Lujinə lap yaxınlaşdı, hər sözü ayrı-ayrı və aydınca söyləyərək astadan dedi: – Zəhmət olmasa itilin buradan! Daha bircə kəlmə də danışmayın, yoxsa...

Pyotr Petroviçin bənizi qaçmış, acığından üzü eybəcərləşmişdi, o bircə saniyə Raskolnikova baxdı, sonra dönüb otaqdan çıxdı, onun ürəyi Raskolnikova qarşı kin və ədavətlə dolu idi, çox az adam tapırlardı ki, öz qəlbində başqasına qarşı bu qədər kin və ədavət aparmış olsun... Bütün bu işlərdə o ancaq, Raskolnikovu müqəssir görürdü. Bir şey maraqlı idi: pilləkəndən düşərkən o hələ də təsəvvür edirdi ki, iş bəlkə tamam korlanmamışdır, o ki, qaldı qadınlar – bunu onlarla “çox, çox” asanlıqla yoluna qoymaq olar.

III

Əsil məsələ burasında idi ki, o, son dəqiqəyə kimi işin belə qurtaracağını gözləmirdi. O, son dərəcə əsəbiləşir, iki dilənçi, köməksiz qadının onun ixtiyarından çıxacağını, hətta bunun mümkün ola biləcəyini heç güman etmirdi. Lujinin belə bir fikrə gəlməsinə ən çox onun şöhrətpərəstliyi və öz-özünə arxayınlığı səbəb olmuşdu, hətta onun bu arxayınlığına öz-özünə məftun olmaq demək daha düzgün olardı. Pyotr Petroviç heçlikdən yüksəyə qalxmış bir adamdı: o, öz-özünə baxıb fəxr etməyə adət etmişdi, hətta bu onda xəstəlik dərəcəsinə varmışdı; o öz ağılına və qabiliyyətinə çox yüksək qiymət verirdi, hətta bəzən, təkliddə ayna qabağında durub, sevə-sevə öz üzünə tamaşa edirdi. Lakin dünyada o hər şeydən çox, zəhmətlə və hər cür vasitə ilə qazandığı pulunu sevir, onun qədrini bilirdi: bu pul onu ondan yüksək olan hər şeylə bərabərləşdirmişdi.

İndi o Dunyaya acı-acı deyəndə ki, – sizin haqqınızda pis-pis sözlər danışılsa da mən sizinlə evlənməyi qət etmişdim, – bunu o lap səmimi deyirdi, hətta belə bir “nanəcibliyə” qarşı dərin bir nifrət duyurdu. Amma onda, Dunyanı istərkən, bu dedi-qodunun tamamilə mənasız bir şey olduğuna inanmışdı; həm də onda Marfa Petrovna özü bu söz-söhbəti camaat içində yalana çıxarmışdı, bütün qəsəbə əhli də, Dunyanı ürəkdən müdafiə edərək, bunun böhtan olduğunu bilirdi. Lujin indi də bütün bu şeyləri bildiyini inkar etməzdi. Bununla belə o, Dunyanı özü durduğu dərəcəyə yüksəltmək qətiyyətinə yüksək qiymət verir, buna bir qəhrəmanlıq kimi baxırdı. İndi bunu o, Dunyaya söylərkən, çoxdan bəri sevə-sevə bəslədiyi bir sirrini açıb demişdi; bununla da dəfələrlə fəxr etmişdi, bəs niyə başqaları bununla fəxr etmirdi – bunu o başa düşə bilmirdi. Raskolnikovun yanına o xeyirxah bir hiss ilə gəlmişdi: o gözləyirdi ki, belə bir xeyirxah hərəkətin səmərəsini görəcək, Raskolnikovdan çox şirin komplimentlər eşidəcəkdir. Lakin belə olmadı. İndi isə o, pilləkəndən düşərkən, özünü son dərəcə təhqir edilmiş, qədr-qiyməti bilinməmiş bir adam hesab edirdi.

Dunya ona mütləq lazımdı: Dunyadan əl çəkmək heç onun ağına sığmırdı! Neçə illərdi o evlənmək xəyalı ilə yaşayırdı, elə hey pul yığırdı, gözləyirdi. O ismətli, yoxsul (mütləq yoxsul!), çox cavan, çox qəşəng, nəcib, oxumuş, çox qırıq, başı olmazın müsibətlər çəkmiş,

onun qarşısında tamamilə müti olan bir qızın həsrətini çəkir və bunu gizli saxlayırdı; o istəyirdi elə bir qız olsun ki, bütün ömrü boyu onu öz xilaskarı hesab etsin, ona minnətdar olsun, ona tabe olsun, ona, ancaq ona heyran olsun! İşdən sonra sakit bir guşədə dincəlirkən, bu cazibədar və maraqlı məsələ haqqında o öz təsəvvüründə çox-çox səhnələr, gözəl, xoş hadisələr yaratmışdı! Nəhayət, bu uzun illərin arzusu az qalmışdı ki, bir həqiqət olsun, Avdotya Romanovnanın gözəlliyi və təhsili onu valeh etmişdi; onun kimsəsiz olması Lujini son dərəcə həvəsləndirmişdi. Hətta bu qızda onun arzu etdiyindən də gözəl cəhətlər var idi: o məğrurdu, möhkəm xasiyyətli idi, xeyirxahdı, hətta öz tərbiyəsi və mənəvi inkişafı ilə ondan yüksəkdi (bunu o hiss edirdi); belə bir insan bütün həyatı boyu onun göstərdiyi qəhrəmanlıq üçün ona bir qul kimi minnətdar olacaqdı, onun qarşısında alçalacaqdı, ona səcdə edəcəkdə, o da bu qızın üzərində kefi istədiyi kimi ağalığ edəcəkdə, bu ağalığın həddi-hüdudu olmayacaqdı! Tərs kimi bundan bir az əvvəl, xeyli düşündükdən və intizardan sonra, nəhayət, qəti olaraq öz karyerasını dəyişmək, daha geniş fəaliyyətə başlamaq, bu yolla da yavaş-yavaş daha yüksək dairələrlə qalxmaq qərarına gəlmişdi: çoxdan o, bu yüksək dairələrin həsrətini çəkirdi... Sözün qıyası, o, Peterburqa gəlməyi qət etmişdi. O bilirdi ki, arvad vasitəsilə “çox-çox” şey əldə etmək olar. Gözəl, təmiz, oxumuş bir qadın öz cazibədarlığı ilə onun yolunu çox yaxşı bəzəyə bilər, adamları ona cəlb edər, ona şan-şöhrət yaradarddı... Lakin bunlar hamısı məhv oldu! İşin qəfildən belə bir pis şəkildə bitməsi, onun bütün varlığını sarsıtmışdı. Bu çirkin bir zarafata, mənasız bir şeyə oxşayırdı! O, ancaq bir balaca ədabazlıq elədi, o, hətta sözünü deməyə macal da tapmadı, o ancaq zarafat etdi, söhbətə uydu, axırı da gör necə ciddi bir şəkildə qurtardı! Axı özünə görə o, hətta Dunyanı sevirdi də, o öz təsəvvüründə hətta ona ağalığ da edirdi... Birdən... Yox! Elə sabah, günü sabah bunun hamısını düzəltmək, yoluna qoymaq lazımdır, xüsusilə, bütün bu şeylərə səbəb olan o lovğa, o ağzından süd iyi gələn gədəni məhv etmək lazımdır! Razumixin də qeyri-ixtiyari olaraq onun yadına düşdü və bu onda ağır bir hiss oyatdı... ancaq bu cəhətdən o tez sakitləşdi: “Bunu da heç mənəmlə yan-yana qoymaq olarmı!” Lakin onun doğrudan da qorxduğu bir adam vardı ki, o da Svidriqaylov idi... Sözün qıyası, hələ çox başağrısı olacaqdı...

Duneçka anasını qucaqlayaraq öpə-öpə dedi:

– Yox, hamıdan çox mən, mən təqsirkaram! Mən onun puluna aldandım; ancaq, qardaş, and olsun canına, mənim heç xəyalıma da gəlmirdi ki, o belə yaramaz bir adamdır! Mən əvvəldən onu tanısaydım, qətiyyənlə onun puluna aldanmazdım. Məni təqsirkar görmə, qardaş!

Pulxeriya Aleksandrovna sanki qeyri-şüuri olaraq mızıldadı:

– Allah, bizi xilas elədi! Allah bizi xilas elədi! – O elə bil ki, hələ də baş verən hadisəni yaxşı başa düşməmişdi.

Hamı sevinirdi; hətta beş dəqiqədən sonra güldülər də. Yalnız Dünya hərdən bu əhvalatı xatırlayaraq ağarır, qaşlarını çatırdı. Pulxeriya Aleksandrovnanın heç ağılına da gəlməzdi ki, o da buna sevinəcəkdir: Lujinlə evlənmək məsələsinin pozulması hələ səhər ona böyük bir fəlakət kimi görünürdü. Razumixin bərk sevinirdi. O hələ bu sevinicini tamamilə ifadə edə bilmirdi, ancaq bütün bədəni əsirdi, sanki titrədirdi, elə bil ki, onun ürəyindən beş pudluq bir daş götürülmüşdü. İndi o bütün həyatını onlara verər, onlara xidmət edə bilirdi, indi buna onun haqqı vardı... Elə bir indi deyil ki! Lakin o bunun ardınca gələn fikirlərdən daha artıq ürkür, onu daha uzaqlara qovurdu, öz təsəvvüründən qorxurdu. Yalnız Raskolnikov tutqun və dalğın halda öz yerində oturmuşdu. O, Lujinin rədd edilməsi üzərində hamıdan çox ısrar edirdi, amma indi baş verən əhvalat elə bil ki, onu hamıdan az maraqlandırırırdı. Dünya qeyri-ixtiyari olaraq düşünürdü ki, yəqin qardaşının ona hələ də acığı tutur, Pulxeriya Aleksandrovna isə qorxa-qorxa ona baxırdı.

Dunya ona yaxınlaşaraq soruşdu:

– Svidriqaylov sənə nə dedi?

Pulxeriya Aleksandrovna ucadan dedi:

– Ah, hə, hə!

Raskolnikov başını qaldırdı.

– O istəyir mütləq sənə on min manat bağışlasın, bunun üçün də mənəm yanımda səni görmək istəyir.

Pulxeriya Aleksandrovna həyəcanla dedi:

– Görmək istəyir? Qətiyyənlə olmaz! O necə cəsarət edib Dunyaya pul təklif eləyir?

Sonra Raskolnikov Svidriqaylovla olan söhbətini çox soyuq bir ifadə ilə onlara danışdı; lakin bu zaman o, Marfa Petrovnanın gözə görünməsi məsələsini söyləmədi: o həm artıq şeylərdən danışmaq,

həm də əsil məsələdən kənara çıxmaq istəmirdi: bu kənar şeylər onda nifrət oyadırdı.

Dunya qardaşından soruşdu?

– Sən ona nə cavab verdin?

– Əvvəl dedim ki, mən öz bacıma heç bir şey söyləməyəcəyəm. Onda o, dedi ki, belə olanda, mən özüm bütün imkanlardan istifadə edib, onunla görüşməyə çalışacağam. O məni inandırmaq istəyirdi ki, onun sənə olan ehtirası sərsəmlikdən başqa bir şey deyildi, indi daha sənə qarşı belə bir şey hiss etmir... O istəyir ki, sən Lujinə ərə getməyəsən... Ümumiyyətlə dolaşıq, attay-buttay danışırdı.

– Rodya, sən onu necə başa düşdün? O sənə necə göründü?

– Düzü, mən yaxşı bir şey başa düşmədim. On min manat pul təklif elədi, özü də dedi ki, “mən varlı-dövlətli bir adam deyiləm”. Söylədi ki, buradan çıxıb gedəcək, amma on dəqiqədən sonra bu, onun yadından çıxdı. Birdən yenə də dedi ki, evlənmək istəyir, ona qız da tapıblar... Əlbəttə, onun bir məqsədi var, özü də yəqin ki, pis məqsəddir. Əgər sənin barəndə onun pis bir niyyəti varsa, bəs niyə belə axmaqcasına işə başladı – bu özü də qəribədir. Mən əlbəttə, sənin əvəzinə bu pulu qəti olaraq rədd etdim. Ümumiyyətlə, o, mənə çox qəribə göründü... Hətta... elə bil ki, onda dəlilik əlaməti vardı. Mən yanıla da bilərəm: bəlkə də o kələk gəlirdi, məni aldatmaq istəyirdi... Marfa Petrovnanın ölümü deyəsən, ona təsir eləyib...

Pulxeriya Aleksandrovna həyəcanla:

– Allah ona rəhmət eləsin! – dedi, – Həmişə, həmişə onun üçün Allaha dua eləyəcəyəm! Dünya, bu üç min olmasaydı, indi bizim halımız necə olardı? İlahi, elə bil ki, lap göydən düşdü! Ah, Rodya, səhər bizim var-yox üçcə manat pulumuş qalmışdı; Dünya ilə gümanımız bircə ona idi ki, tez aparıb saati girov qoyaq, Lujindən pul istəməyək, özü bunu başa düşənə kimi birtəhər dolanaq.

Svidriqaylovun təklifi Dunyanı son dərəcə təəccübləndirdi. O elə ayaq üstə durub fikirləşirdi.

O lap astadan öz-özünə:

– O nəşə dəhşətli bir şey eləmək istəyir! – dedi. Bunu söylərkən az qaldı ki, onun bütün bədənini titrəsin.

Raskolnikov Dunyanın son dərəcə qorxduğunu görüb dedi:

– Deyəsən, hələ mən bir neçə dəfə onu görməli olacağam.

Razumixin hiddətlə çığırdı:

– Onu güdərək! Mən onun izini taparam! Onu gözdən qoymaram! Rodya mənə icazə verib! Bayaq o özü mənə dedi, dedi ki, “bacımı qoru”. Avdotya Romanovna, siz də icazə verərsinizmi?

Dunya gülümsəyərək əlini ona uzatdı, ancaq onun üzündə fikirli bir ifadə vardı. Pulxeriya Aleksandrovna qorxa-qorxa öz qızına baxırdı: görünür, üç min onu sakitləşdirmişdi.

On beş dəqiqədən sonra onlar hamısı gülüb-danışdırlar. Hətta Raskolnikov da onlara diqqətlə qulaq asırdı, ancaq danışırmırdı. Razumixin natiqlik eləyirdi.

O, böyük şövq və həvəslə deyirdi:

– Siz axı niyə gedəsiniz, niyə? Gedib o qəsəbədə nə eləyəcəksiniz? Siz hamınız burada bir yerdəsiniz, hamınız da bir-birinizə lazımsınız. Özü də çox lazımsınız! Çox lazımsınız!.. Lap elə müəyyən vaxta qədər olsa da... Məni başa düşün! Məni də özünü də dost eləyin, şərik eləyin, lap yəqin bilirəm ki, çox gözəl bir iş düzəldəcəyik. Qulaq asın, bütün məsələni bütün layihəni müfəssəl sizə danışım! Səhər çağı, hələ ki, heç bir şey olmamışdı, onda ağılıma gəldi... Məsələ belədir. Mənim bir əmim var (sizi tanış elərəm: çox yaxşı və hörmətli adamdır); onun min manat pulu var; özü pensiya ilə yaşayır, ehtiyac duymur. İkinci ildir ki, o məndən əl çəkmir, deyir ki, gəl bu min manatı altı faizlə verim sənə. Mən bunun səbəbini başa düşürəm: o istəyir mənə kömək eləsin; keçən il bu mənə lazım deyildi; amma bu il mən ancaq onun gəlməsini gözləyirdim, bu qərara gəlmişəm ki, pulu ondan alım. Siz də o üç mindən min manat verərsiniz, ilk addım üçün bu kifayətdir; bu qayda ilə biz birləşərik. Biz nə edəcəyik?

Razumixin öz planını açıb söylədi. Dedi ki, kitabsatanların və nəşriyyatçıların çoxu, lap çoxu öz işlərini yaxşı bilmir, buna görə də adətən pis nəşriyyatçı olurlar. Amma kitab nəşr etmək işi ümumiyyətlə mənfəətli işdi, faiz də gətirir, bəzən də lap çox faiz gətirir... Razumixin bu barədə çox danışdı. O özü elə nəşriyyatçı olmaq arzusunda idi: iki il idi ki, başqalarının nəşriyyatında işləyirdi, üç Avropa dili bilirdi, özü də pis bilmirdi, amma altı gün bundan əvvəl Raskolnikova demişdi ki, almancada “batmışam”, bunu da ona görə demişdi ki, götürdüyü tərcümənin yarısını ona versin; onda yalan demişdi, Raskolnikov da onun yalan dediyini bilirdi.

Razumixin odlu-odlu:

– Bizim ki, əlimizə pul düşüb, – dedi, – bu da əsas vasitələrdən biridir – niyə, niyə axı bu fürsəti əldən buraxaq?! Əlbəttə, çoxlu əmək

qoymaq lazımdır, lakin bir çalışırıq – siz də Avdotya Romanovna, mən də, Rodion da... indi bəzi kitabların nəşri yaxşı mənfəət gətirir! Başladığımız işin də əsası bu olacaqdır ki, biləcəyik nəyi tərcümə etmək lazımdır. Həm tərcümə edəcəyik, həm nəşr edəcəyik, həm də öyrənəcəyik, – hamımız bir yerdə! İndi mən faydalı ola bilərəm, çünki təcrübəm var. İki ildir ki, nəşriyyatlara baş soxuram, onların hər sirrinə bələdəm: inanın ki, oradakılar çox da elə düz adam deyillər! Bir də ki, niyə axı hazır tikəni ağızımızdan çıxaraq? İki-üç kitab bilirəm ki, əgər onları tərcümə eləyib çap etsək, hər kitabdan yüz manat qazanc götürmək olar; onlardan biri var, lap azı beş yüz gəlir götürmək olar. Siz nə güman edirsiniz, bunu mən bir ayrısına desəm, hələ bir şübhələnər də – elə axmaq adamlar var! O ki, qaldı işin yoluna qoyulması, mətbəə, kağız, satış məsələsi – bunu siz mənə tapşırın! Mən bu işin cikinə-bikinə bələdəm! Azdan başlarıq – böyük işlərə gəlib çıxarıq; hər halda bir parça çörəyimiz olar; hər necə olsa qoyduğumuz mayanı götürərik.

Dünyanın gözləri parıldayırdı. O:

– Dmitri Prokofiç, sizin dedikləriniz mənim çox xoşuma gəlir, – dedi.

Pulxeriya Aleksandrovna sözə qarışdı:

– Mənim, əlbəttə, belə şeylərdən başım çıxmaz. Bəlkə də bu yaxşı işdir, ancaq Allah bilir necə olar. Təzə işdir, görməmişik, bilmirik. Əlbəttə, biz gərək, bir qədər də olsa, burada qalaq...

Pulxeriya Aleksandrovna oğluna baxdı.

Dunya soruşdu:

– Qardaş, sən necə bilirsən?

Rasolknikov dedi:

– Məncə, bu çox gözəl fikirdir. Əlbəttə, indidən firma xəyalına düşmək lazım deyil; amma şübhəsiz müvəffəqiyyətlə beş-altı kitab buraxmaq olar. Mən özüm də bir əsər bilirəm ki, çap olunsa, mütləq gedər. O ki qaldı bunun işi apara bilməsi məsələsinə – buna heç şüblə ola bilməz: Razumixinin bu işdən başı çıxır... Birdə ki, bu barədə danışmağa hələ vaxt var...

Razumixin:

– Ura! – deyə çığırdı. – İndi dayanın; burada, elə bu evdə bir mənzil var; elə haman ev yiyəsinindir. Ayrıca bir mənzildir, mehmanxananın bu biri otaqlarına yolu yoxdur; mebeli var; kirayəsi baha deyil; üç balaca otaqdır. Hələlik bunu tutun, burada yaşayın. Saati mən sabah

girov qoyaram, sizə pul gətirərəm; sonraya da işlər yoluna düşər. Əsil məsələ budur ki, üçünüz də bir yerdə yaşarsınız: Rodya da sizinlə olar. Rodya, hara gedirsən?

Pulxeriya Aleksandrovna hətta qorxmuş halda soruşdu:

– Rodya, sən gedirsən?

Razumixin çıxırdı:

– Belə bir vaxtda?!

Dunya şübhə və təəccüblə qardaşına baxırdı: Raskolnikovun furajkası əlində idi, o çıxıb getmək istəyirdi.

Raskolnikov qəribə bir halda:

– Siz elə bil məni dəfn edirsiniz, – dedi, – ya da həmişəlik məndən ayrılırsınız...

O sanki gülümsədi, ancaq elə bil bu heç gülümsəmə deyildi.

Sonra heç gözlənilmədiyi halda əlavə etdi:

– Amma kim bilir, bəlkə də biz axırıncı dəfə görüşürük... – Bunu o ürəyində demək istəyirdi, ancaq heç özünün də xəbəri olmadan bərkdən dedi.

Pulxeriya Aleksandrovna:

– Axı sənə nə oldu? – deyə səsləndi.

Dunya qəribə bir ifadə ilə:

– Rodya, sən hara gedirsən? – dedi.

Raskolnikov tutqun bir halda:

– Mən gərək gedəm, çox lazımdır... – deyə cavab verdi, o sanki demək istədiyi sözü deməyə tərəddüd edirdi; lakin onun solğun üzündə aydınca ifadə olunan bir qətiyyət vardı.

– Bura gələndə... Mən demək istəyirdim... sizə demək istəyirdim, ana can... sənə də Dünya... demək istəyirdim ki... yaxşı olardı, biz bir qədər bir-birimizdən ayrılmaq... Mən özümü yaxşı hiss eləmirəm, mən sakit deyiləm... sonra gələyəm, özüm gələyəm, mümkün olanda... Siz mənim xətirimdəsiniz, sizi sevirəm... Məni buraxın! Məni tək buraxın! Mən... belə qələt eləməmişəm... Hələ lap əvvəldən... Mən bunu yəqin qət eləmişəm... Mənim başıma nə gəlsə, mən məhv olsam da, olmasam da, tək olmaq istəyirəm... Məni tamam yaddan çıxarın. Bu yaxşıdır... Mənim soruşduğumda olmayın... Lazım olsa özüm gələyəm, ya da... sizi çağırırdıram. Bəlkə hər şey yenə də düzəldi!.. Amma indi, əgər məni sevirsinizsə – məndən əl çəkin... Yoxsa mən sizə nifrət elərəm, mən bunu hiss edirəm... sağlıqla qalın!

Pulxeriya Aleksandrovna:

– İlahi! – deyə həyəcanla səsləndi.

Ana da, bacı da, Razumixin də qərribə bir qorxu içində idi.

Zavallı Pulxeriya Aleksandrovna:

– Rodya, Rodya! – deyə səsləndi. – Barış bizimlə! Yenə də əvvəl-ki kimi yaşayaq!..

Raskolnikov yavaş-yavaş qapıya sarı getdi və yavaş-yavaş otaqdan çıxdı. Dünya onun dalınca getdi. Onun gözləri qəzəblə parıldı-yırdı. Pıçıldayaraq Rodyaya dedi:

– Qardaş, bu nə müsibətdir ananın başına açırsan?!

Raskolnikov acı-acı Dunyaya baxdı.

Sonra mızıldayaraq astadan:

– Eybi yoxdur, mən gələrəm, mən gələcəyəm! – deyərək otaqdan çıxdı. O elə danışdı ki, elə bil nə dediyini heç özü də dərk etmirdi.

Dunya:

– Daşqəbli, kinli xudbin! – deyə səsləndi.

Razumixin Dunyanın əlini bərk-bərk sıxaraq lap qulağının dibində odlu-odlu pıçıldadı:

– O də-li-dir, daşqəbli deyil! O ağlını itirib! Siz bunu görmürsünüz? Əgər görmürsünüzsə, onda daşqəbli sizsiniz!

Pulxeriya Aleksandrovna meyit kimi ağarmışdı. Razumixin ona sarı dönərək ucadan:

– Mən bu saat gəlirəm! – deyib cəld otaqdan çıxdı.

Raskolnikov onu koridor başında gözləyirdi.

– Mən bilirdim ki, sən gələcəksən. Qayıt onların yanına, onların yanında ol... sabah da onların yanında ol... həmişə də... Mən... bəlkə də gəldim... əgər mümkün olsa... Sağlıqla qal!

O, əlini vermədən dönüb getdi.

Razumixin lap özünü itirərək mızıldadı:

– Axı hara gedirsən? Nə var? Sənə nə olub? Belə də iş olar?..

Raskolnikov bir də dayandı.

– Sənə qəti deyirəm: məndən heç bir şey soruşma – nə indi, nə sonra! Mənim sənə deyəcək heç bir sözüm yoxdur... Mənim yanıma gəlmə. Bəlkə mən bura gəldim... uzaq ol məndən... Amma onlardan uzaq olma! Dediyimi başa düşürsən?

Koridor qaranlıq idi. Raskolnikovla Razumixin lampanın yanında durmuşdular. Onlar dinməzcə bir an bir-birinə baxdılar. Bu an Razu-

mixinin bütün ömrü boyu yadından çıxmadı. Raskolnikovun ona zillənən gözləri od kimi yanır, bu gözlərdəki ifadə sanki get-gedə qüvvətlənir, Razumixinin qəlbinə və şüuruna nüfuz edirdi. Birdən Razumixin diksindi. Sanki onların arasında qəribə bir hadisə baş vermişdi... onların arasından bir fikir keçmişdi, nəyəşə işarə edilmişdi... hər ikisinin birdən başa düşdüyü dəhşətli, çirkin bir şey olmuşdu... Razumixin meyit kimi ağardı.

Raskolnikov birdən dedi:

– İndi başa düşdünmü? – Onun üzündə ağır bir iztirabın ifadəsi göründü. Sonra əlavə etdi: – Qayıt onların yanına! – Özü isə cəld dönüb getdi.

İndi mən o axşam Pulxeriya Aleksandrovnanın nələr çəkdiyini, Razumixinin onların yanına necə qayıtdığını təsvir etməyəcəyəm; Razumixin and içib deyirdi ki: Rodyaya dincəlməyə imkan vermək lazımdır, o axı xəstədir; o mütləq gələcək, hər gün gələcək, onun əsəbləri son dərəcə pozulmuşdur, onu əsəbiləşdirmək lazım deyil; mən özüm ondan göz olacağam, ona baxmağa ən yaxşı, ən bacarıqlı həkim gətirəcəyəm... Sözüün qıtası, bu gündən etibarən Razumixin onlara həm oğul, həm də qardaş oldu.

IV

Raskolnikov isə birbaşa Sonyanın yaşadığı evə getdi. Bu ev dördmərtəbəli köhnə, yaşıl rəngli bir evdi. Raskolnikov dalandardan dərzi Kopernaumovun harada yaşadığını soruşdu, lakin aldığı cavab çox da aydın deyildi. O göstərilən yerə gedib, həyətin küncündə, dar və qaranlıq pilləkənə gedən yolu tapdı; pilləkənlə ikinci mərtəbəyə qalxıb bir şüşəbəndə girdi; şüşəbənd həyəət tərəfdən idi. O qaranlıq şüşəbənddə hərlənir, Kopernaumovun otağını axtarırdı ki, birdən ondan üç addım kənarda bir qapı açıldı, Raskolnikov qeyri-şüuri olaraq qapını tutdu.

Bir qadın səsi təşvişlə soruşdu:

– Kimsən?

Raskolnikov:

– Mənəm... sizə gəlmişəm, – deyər cavab verdi və balaca bir dəhlizə girdi.

Burada, sınıq bir stulun üstündə, əyilmiş mis şamdanda şam yanırdı.

Sonya həyəcanla:

– Sizsiniz! Aman Allah! – deyərək yerində donub qaldı.

– Sizin otaq hansıdır? Budur?

Raskolnikov çalışırdı ki, Sonyaya baxmasın; o cəld Sonyanın göstərdiyi otağa girdi.

Az sonra Sonya da, əlində şam, içəri girdi; şamı stol üstünə qoyub, özü Raskolnikovun qabağında durdu. O lap özünü itirmişdi böyük bir həyəcan içində idi; Raskolnikovun belə qəfildən gəlməsi, görünür, onu qorxutmuşdu. Birdən onun solğun üzü qızardı, gözləri yaşla doldu... O həm əzab çəkir, həm utanır, həm də sevinirdi... Raskolnikov cəld üzünü yana çevirib stol yanındakı stulda oturdu. Bu arada otağı gözucu nəzərdən keçirdi.

Bu böyük, lakin çox alçaq bir otaqdı. Kopernaumovlar ancaq bu otağı kirayə vermişdi; sol divardakı bağlı qapı onların mənzilinə açılırdı. Sağ divarda da bir qapı vardı, ancaq o həmişə bağlı olurdu. Orada başqa bir adam yaşayırdı, nömrəsi də başqa idi. Sonyanın otağı anbara oxşayırdı, otaq düzgün olmayan dördbucaq şəklində idi, bu da otağı eybəcər bir şəkllə salmışdı. Üç pəncərəsi olan və pəncərələri kanala baxan divar çox çəp idi, buna görə də bucaqlardan biri çox dar və dərin idi, işıq zəif olanda bu bucağı heç yaxşı görmək olmurdu; o biri bucaq isə həddindən artıq enli idi, buna görə də çox eybəcər görünürdü. Otaqda mebel lap yox dərəcəsinə idi. Sağ tərəfdə, yuxarı başda bir çarpayı, çarpayının yanında, qapıya yaxın yerdə bir stul vardı. Yenə sağ tərəfdə, qonşu otağa açılan, həmişə də bağlı olan qapının qabağına da adi bir stol qoyulmuşdu, üstünə göy süfrə salınmışdı, yanında iki toxunma stul vardı. Sol tərəfdə, dərin və dar bucağa yaxın bir yerdə, adi taxtadan qayrılmış kiçik bir kamod dururdu: bu kamod bu boş otaqda elə bil lap itib batmışdı. Otaqda olan şeylər ancaq bundan ibarət idi. Sarımtul divar kağızı ləkə-ləkə olmuş, qarın vermişdi, bütün bucaqlar qaralmışdı. Otaqda yoxsulluq aydınca nəzərə çarpırdı. Hətta çarpayının qabağında pərdə də yox idi. Sonya diqqətlə və çəkinmədən otağı gözədən keçirən qonağa dinməzcə baxırdı; axırda o qorxudan titrəməyə başladı, sanki hakim qarşısında durmuşdu, bu hakim onun taleyini həll edəcəkdi.

Raskolnikov hələ də Sonyaya baxmadan soruşdu:

– Gec gəlmişəm... Saat on bir olarmı?

Sonya astadan:

– Olar, – dedi. Birdən o tələsə-tələsə əlavə etdi:
– Hə, hə, saat on birdir. Elə indicə ev sahibinin saati vurdu... mən də eşitdim... Saat on birdir. – O, bunu elə tələsə-tələsə dedi ki, elə bil onun bütün nicatı bunda idi.

Raskolnikov qaşqabaqlı bir halda:

– Sizin yanınıza axırıncı dəfə gəlirəm, – dedi. Lakin o birinci dəfə idi ki, Sonyanın yanına gəlirdi. – Bəlkə də daha sizi heç görməyəcəyəm...

– Siz... gedirsiniz?

– Bilmirəm... hər şey sabah...

– Onda siz sabah Katerina İvanovnanın yanına getməyəcəksiniz? – Sonyanın səsi titrədi.

– Bilmirəm. Hər şey sabah səhər... Məsələ bunda deyil; gəlmişəm sizə bir söz deyəm...

Raskolnikov başını qaldırıb, dalğın nəzərlə ona baxdı. Sonya hələ də onun qabağında ayaq üstə durmuşdu, – bunu o ancaq indi gördü.

Birdən Raskolnikovun səsi dəyişdi, astadan və mehriban bir səslə dedi:

– Siz niyə ayaq üstə durmusunuz? Oturun.

Sonya oturdu. Raskolnikov bir anlığa mehribancasına və az qala mərhəmətlə ona baxdı.

– Siz nə yaman arıqsınız! Gör əliniz necədir! Lap damarları görünür. Barmaqlarınız lap ölü barmağına oxşayır.

Raskolnikov onun əlini əlinə aldı. Sonya zəifcə gülümsədi.

– Mən həmişə belə olmuşam.

– Evdə yaşayanda da?

– Bəli.

Raskolnikov sözləri qırıq-qırıq söyləyərək:

– Elə şey olmaz, – dedi və birdən onun səsi də, üzündəki ifadə də yenə dəyişdi.

O yenə ətrafına baxdı.

– Bu otağı siz Kopernavmovdan tutmusunuz?

– Bəli.

– Onlar qapının o biri tərəfində olur?

– Bəli... Onların da otağı elə belədir.

– Hamısı bir otaqda olur?

– Bəli, bir otaqda.

Raskolnikov qaşqabaqlı halda:

– Mən bu otaqda gecələr qorxardım, – dedi.

Sonya elə bil ki, hələ də özünə gəlməmişdi və nə olduğunu təsəvvür etmirdi:

– Mənzilin yiyəsi, – kişi də, arvad da, – çox yaxşı, çox mehriban adamlardır. Bu mebelin hamısı, hər şey... hər şey onlarındır. Onlar çox mərhəmətlidir, uşaqları tez-tez yanıma gəlir...

– O pəltəkləri deyirsiniz?

– Bəli... o kəkələyir, özü də axsaqdır. Arvadı da... Kəkələməkdən başqa, o elə bil sözün hamısını demir. Arvadı çox mərhəmətlidir. Özü keçmişdə mülkədar nökrəi olub. Yeddi uşağı var... onlardan ancaq ən böyüyü kəkələyir, o birilər xəstədir... amma kəkələmirlər... – Sonya bir az təəccüblə soruşdu: – Siz haradan onları tanıyırsınız?

– Sizin atanız onda hamısını mənə danışmışdı. Sizin barənizdə nə varsa, mənə demişdi... Sizin saat altıda gedib, doqquzda geri qayıtdığınızı da, Katerina İvanovnanın sizin yatağınızın qabağında diz üstə durduğunu da...

Sonya utandı.

Sonra mütərəddid bir halda pıçıldadı:

– Mən lap elə bil bu gün onu gördüm.

– Kimi?

– Atamı. Saat doqquzda küçə ilə, oradan, tindən gedirdim, o da elə bil ki, qabaqda gedirdi. Elə bil ki, lap o idi. İstədim Katerina İvanovnanın yanına gedim...

– Siz gəzirdiniz?

Sonya yenə utanaraq başını aşağı salıb pıçıldadı:

– Bəli.

– Siz atanızın yanında yaşayanda Katerina İvanovna sizi döymürdü ki?

Sonya qorxmuş kimi Raskolnikova baxdı:

– Ah, yox, yox, siz nə deyirsiniz, siz nə deyirsiniz, yox, döymürdü!

– Deməli, siz onun xatirini istəyirsiniz?

Sonya əllərini dərdli-dərdli dizləri üstə qoyaraq, sözləri uzada-uzada həzin-həzin dedi:

– Onu? Əl-bət-tə! Ah! Siz onu... Siz onu tanısaydınız!.. O lap uşaq kimidir... Qüssədən o lap dəli kimi olub. Amma necə ağıllı idi... necə alicənab idi... necə mərhəmətli idi! Siz heç, heç bir şey bilmirsiniz... ah!

Sonya bu sözləri böyük kədər və həyəcan içində, iztirab çəkə-çəkə, məyus bir halda dedi. Onun solğun yanaqları yenə də qızardı, gözlərində əzab ifadə olundu. Aydın görünürdü ki, onun qəlbinin yarasına toxunulmuşdur, o çox istəyir ki, nəsə desin, danışsın, kimisə müdafiə etsin. Onun kiməsə son dərəcə yazığı gəlir və *doymaq bilməyən hiss* (əgər belə demək mümkünsə) birdən onun üzünün bütün xətlərində ifadə olundu.

– Döyürdü? Siz nə deyirsiniz?! İlahi! Döyürdü! Lap elə döysə də – nə olar ki?! Axı nə olar ki? Siz heç bir şey bilmirsiniz, heç bir şey!.. O elə bədbəxtdir... elə bədbəxtdir ki... Özü də xəstədir... O ədalət axtarır... O təmizdir... O deyir ki, hər şeydə gərək ədalət olsun – bunun belə olacağına inanır da, tələb də eləyir... Ona lap əzab versələr də o haqsız iş tutmaz... O bilmir ki, insanlar arasında hər şeyin ədalətlə olması mümkün deyil, bunu başa düşmür, ona görə də əsəbiləşir... lap uşaq kimidir, lap uşaq kimi! O ədalətlidir, ədalət də axtarır!

– Bəs siz nə edəcəksiniz?

Sonya sualedici bir nəzərlə ona baxdı.

– Onlar indi sizin üstünüzdə qalıblar. Onlar elə əvvəl də sizin üstünüzdə idilər. Mərhum atanız da kefli olanda gəlib sizdən pul istərdi. Bəs indi nə olacaq?

Sonya qəmgin-qəmgin:

– Bilmirəm, – dedi.

– Onlar orada qalacaqlar?

– Bilmirəm; onlar gərək orada qalsınlar. Ancaq mənzil yiyəsi bu gün deyirmiş ki, onları çıxaracaq, Katerina İvanovna da deyir ki, heç özüm də bircə dəqiqə burada qalası deyiləm.

– O nəyə belə güvənir? Olmaya sizə arxalanır?

Birdən Sonya yenə də həyəcanlandı, hətta acıqlandı da: bir sarıköynək, ya başqa xırdaca bir quş acıqlansaydı – o da eynən Sonya kimi acıqlanardı.

– Ah, yox, elə deməyin! Biz birgə yaşayırıq! – O həyəcan içində odlu-odlu soruşdu: – axı o nə eləsin, nə eləsin? Bu gün o qədər ağlayıb, o qədər ağlayıb ki... O dəli olur, siz bunu görmədiniz? Dəli olur... gah uşaq kimi əl-ayağa düşür, istəyir ki, sabah hər şey layiqli olsun, yemək olsun, hər şey olsun... Gah da dərd çəkir, qan qusur, ağlayır, birdən ümitsiz halda başını divara döyməyə başlayır... Sonra yenə də ovunur; o sizə ümid bağlayır, deyir ki, bircə ümidi sizə qalıb;

deyir ki, bir qədər borc pul tapıb şəhərimizə gedəcəyəm, səni də özümlə aparacağam, orada nəcib qızlar pansionu düzəldəcəyəm, səni də nəzarətçi qoyacağam, biz tamam başqa cür yaşayacağıq, bunu deyib mənə öpür, qucaqlayır, mənə təsəlli verir; bu xəyallara inanır, özü də bilirsiniz necə inanır!.. Yaxşı, onun sözündən çıxmaq olarmı?! Bu gün o ev-əşiyi yuyub, təmizləyib, yamaq yamayıb, təknəni özü öz zəif əllərilə otağa gətirdi, oradaca onu tövşümə tutdu, yatağına yıxılıb qaldı. Səhər biz bir yerdə rastabazara getmişdik. Polenka ilə Lenaya ayaqqabı almaq istəyirdik, onların ayaqqabısı lap dağılıb, ancaq pulumuz çatmadı, çox əksik idi; o elə balaca çəkmələr seçmişdi ki... çünki onun zövqü var, siz bunu bilmirsiniz... Pul çatmadığı üçün elə oradaca, dükanda, tacirlərin yanında ağladı... Ah, ona elə yazığım gəlirdi...

Raskolnikov acı bir istehza ilə dedi:

– İndi əlbəttə aydındır ki, siz niyə... bu cür yaşayırsınız.

Sonya yenə həyəcanla:

– Bəs sizin ona yazığınız gəlmir? – dedi. – Yazığınız gəlmir? Hələ heç bir şey görməmişdən siz ona axırncı qəpiyinizi verdiniz, mən bunu bilirəm. Amma siz hər şeyi görsəydiniz... ah, ilahi! Amma neçə dəfə mən onu ağlatmışam! Keçən həftə də! Ah, mən! Atamın ölümündən cəmi bir həftə əvvəl. Mən çox amansız iş tutdum! Özü də dəfələrlə bunu eləmişəm! Ah, bu gün bütün günü yadıma düşdükcə əzab çəkmişəm!

Sonya bu şeyləri xatırlarkən, böyük bir iztirab içində dərddli-dərddli ağlayırdı.

– Siz amansız iş tutmusunuz?

Sonya ağlaya-ağlaya sözünə davam etdi:

– Bəli, mən, mən! Mən onda gəldim, rəhmətlik atam mənə dedi: “Al bu kitabı mənə oxu, mənə başım ağrayır, al oxu...” O Andrey Semyonoviç Lebezyatnikovdan bir kitab almışdı, Lebezyatnikov burada olur; o həmişə gülməli kitablar tapıb gətirərdi. Mən dedim ki: “Vaxtdır, mən gərək gedəm”. Oxumaq istəmədim. Əslində mən onlara ona görə gəlmişdim ki, yaxalılarımı Katerina İvanovnaya göstərim. Alverçi Lizaveta mənə ucuz qiymətə yaxalıq, bir də qolçaq gətirmişdi; onlar qəşəng, təzə və naxışlı idi. Katerina İvanovnanın çox xoşuna gəldi; yaxalığı boynuna taxıb güzgüdə özünə baxdı, çox xoşuna gəldi, dedi ki: – “Sonya, xahiş edirəm, bunları bağışla mənə!”.

Çox xoşuna gəlmişdi, özü də xahiş edirəm deyib, yalvardı. Amma onları o harada taxacaqdı! O ancaq keçmiş xoşbəxt günləri xatırlamışdı. Güzgüdə özünə baxıb fərəhlənirdi; neçə ildir ki, onun heç bir paltarı, heç bir şeyi yoxdur! O özgəsindən heç bir şey istəməz: çox məğrurdur, özü lap axırıncı paltarını verərdi, ancaq istəməz, amma indi özü xahiş edirdi – gör necə xoşuna gəlmişdi! Mən qızırqandım, vermədim ki, Katerina İvanovna, bunlar sənin nəyinə lazımdır. Elə belə də dedim: nəyinə lazımdır... Bax, bunu görək mən ona deməyəydim! O mənə elə baxdı, mənə rədd cavabı verməyim ona elə ağır gəldi ki, adamın ona baxmağa yazığı gəlirdi... O bu yaxalığ üçün qüssələnmişdi, bunu ona verməməyim ona ağır gəlirdi. Mən bunu gördüm. Ah, indi olsaydı, hamısını verərdim, heç ona elə söz deməzdim... Ah, mən... nə deyirəm!.. Sizin üçün nə fərqi var!

– Siz o alverçi Lizavetanı tanıyırdınız?

Sonya bir qədər təəccüblə.

– Bəli... Siz də onu tanıyırdınız? – deyə soruşdu.

Raskolnikov bir qədər susduqdan sonra suala cavab vermədən dedi:

– Katerina İvanovna vərəmdir, özü də çox pis vərəmdir, bu yaxında öləcək.

– Ah, yox, yox, yox!

Sonya qeyri-şüuri olaraq, onun əllərindən tutdu, sanki Katerina İvanovnanın ölməməsini ondan xahiş edirdi.

– Axı o ölsə yaxşıdır.

Sonya qorxaraq düşünmədən dedi:

– Yox, yaxşı deyil, yaxşı deyil, heç yaxşı deyil!

– Bəs uşaqlar? O öləndə uşaqları öz yanınıza gətirməyib nə edəcəksiniz?

Sonya ümitsiz bir halda başını qamarlayaraq ucadan dedi:

– Ah, bilmirəm!

Aydın görünürdü ki, bu fikir dəfələrlə onun öz ağına da gəlmişdir, Raskolnikov ancaq bunu bir daha onun yadına salmışdı.

Raskolnikov rəhmsizcəsinə öz sözündə israr edib dururdu:

– Bəlkə siz, hələ Katerina İvanovna sağ ikən, xəstələndiniz, sizi xəstəxanaya apardılar, bəs onda nə olacaq?

– Ah, siz nə deyirsiniz, nə deyirsiniz?! Bu ola bilməz!

Sonyanın üzündə dəhşətli bir qorxu göründü.

Raskolnikov amansızcasına gülümsəyərək sözüünə davam etdi:

– Necə ola bilməz? Sizə ki, bu barədə söz verməyiblər!? Onda onlar necə olacaq? Hamısı dəstə ilə küçəyə gedəcək, o öskürə-öskürə dilənəcək, bugünkü kimi başını divara vuracaq, uşaqlar da ağlayacaq... Sonra o bir yerdə yıxılacaq, onu polis idarəsinə aparacaqlar, xəstəxanaya qoyacaqlar, öləcək, bəs uşaqlar?..

– Ah, yox!.. Allah buna razı olmaz! – Bu sözlər onun qəlbindən bir fəryad kimi qopdu.

O, əllərini yazı-yazıq dizləri üstə qoyaraq, yalvarıcı bir nəzərlə Raskolnikova baxırdı, sanki bütün bu şeylər ondan asılı idi.

Raskolnikov qalxıb otaqda gəzişməyə başladı. Bir az keçdi. Sonya da ayağa qalxmışdı, o əllərini və başını sallayaraq, böyük bir kədər içində durmuşdu.

Birdən Raskolnikov onun qabağında dayanıb soruşdu:

– Pul yığmaq, pis gün üçün dala atmaq olmaz?

Sonya:

– Yox, – deyər pıçıldadı.

Raskolnikov:

– Əlbəttə, olmaz, – dedi. Sonra az qala istehza ilə əlavə etdi: – Heç yığmaq istəmisiniz?

– İstəmişəm...

– Bir şey çıxmayıb, eləmi? Əlbəttə elə olacaq! Bunu heç soruşmaq lazım deyil!

Raskolnikov yenə də otaqda gəzişməyə başladı. Bir az da keçdi.

– Ölinizə hər gün pul gəlmir?

Sonya bayaqkindan daha bərk utandı, yenə də üzü qıpqırmızı qızardı.

Sonra ağır iztirab içində pıçıldadı:

– Yox.

Raskolnikov dirdən:

– Poleçkanın da yəqin başına bu iş gələcək... – dedi.

Sonya ümitsiz bir halda çığırdı, sanki birdən onu bıçaqla yaralamışdılar:

– Yox, yox! Ola bilməz! Yox! Allah, Allah belə bir dəhşətə yol verməz!..

– O biri dəhşətlərə yol verir ki...

Sonya özünü unudaraq təkrar etdi:

– Yox, yox! Allah onu qoruyar, Allah!..

Raskolnikov həтта onun dərdinə sevinirmiş kimi:

– Bəlkə heç Allah yoxdur! – deyib güldü və Sonyaya baxdı. Birdən Sonyanın üzü dəyişdi: onun üzündə əsəbi titrəyişlər əmələ gəldi. İfadəedilməz bir məzəmmətlə Raskolnikova baxdı, ona nəsə demək istədi, lakin heç bir şey deyə bilmədi, ancaq birdən əllərilə üzünü örtərək dərdli-dərdli ağıladı.

Raskolnikov bir az susduqdan sonra dedi:

– Siz deyirsiniz ki, Katerina İvanovna dəli olur, amma dəli olan sizsiniz.

Dörd-beş dəqiqə keçdi. Raskolnikov Sonyaya baxmadan yenə də dinməzcə otaqda gəzişirdi. Nəhayət, Sonyaya yaxınlaşdı; Raskolnikovun gözləri parıldayırdı. O, hər iki əli ilə Sonyanın çiyinlərindən tutub, düz onun ağılar üzünə baxdı. Raskolnikovun od kimi yanan baxışlarında sərt, kəskin bir ifadə vardı, dodaqları bərk titrəyirdi... Birdən o, bütün boyu ilə tez əyildi, döşəməyə düşərək Sonyanın ayağını öpdü. Sonya dəhşət içində geri çəkildi, sanki Raskolnikov dəli olmuşdu. Doğrudan da, o, lap dəli kimi baxırdı.

Sonyanın rəngi qaçdı.

– Siz nə edirsiniz, nə edirsiniz? Mənim qabağımda!.. – deyə o mızıldadı və birdən ürəyi bərk sıxıldı.

Raskolnikov dərhal ayağa qalxdı və qəribə bir halda:

– Mən sənə təzim etmədim, mən insanların çəkdiyi əzablara təzim etdim, – deyib pəncərəyə sarı getdi. Az sonra Sonyanın yanına qayıdaraq əlavə etdi: – Qulaq as, dünən mən səni təhqir etmək istəyən bir adama dedim ki, o sənə heç çeçələ barmağına da dəyməz... bunu da dedim ki, mən bu gün səni bacımın yanında oturtmaqla bacımı şərəfləndirmişəm.

Sonya bu sözdən qorxaraq həyəcanla dedi:

– Ah, bunu siz niyə dediniz! Özü də bacınızın yanında? Mənim yanımda oturmaq? Şərəfləndirmək? Mən axı... şərəfsizəm... Ah, siz bunu niyə dediniz!?

– Mən bunu sənə şərəfsiz və günahkar olduğun üçün demədim, sənə çəkdiyən böyük əzaba görə dedim. – Sonra o həyəcanla əlavə etdi: – Sən çox böyük günahkarsan, xüsusilə ona görə ki, *nahaq yerə* özünü məhv etmişən, özünə xəyanət etmişən. Gəl hələ bu dəhşət də olmasın ki, sən belə bir çirkab içində yaşayırsan, özün də buna nifrət edirsən; həm də bilirsən ki, bununla heç kəsə kömək eləmirsən, heç

kəsi heç bir şeydən xilas etmirsen! (Gözünü açsan bunu görə bilərsən!) – Sonra o hiddətlə dedi: – Bir mənə de görüm, axı: belə bir biabırçılıqla, belə bir alçaqlıqla bərabər – buna zidd olan başqa hisslər, müqəddəs hisslər sənin qəlbinə necə yerləşə bilər? Gedib özünü suya atıb birdəfəlik öldürsəydin bundan min dəfə haqlı, min dəfə ağıllı bir iş tutmuş olardın!

Sonya dərdli-dərdli ona baxaraq və sanki onun təkliflərinə heç də təəccüb etməyərək, zəif bir səslə soruşdu:

– Bəs axı onlar necə olsun?

Raskolnikov qərribə bir nəzərlə ona baxdı. Sonyanın elə bircə baxışında o hər şeyi oxudu. Demək, onun da belə bir fikri varmış. Bəlkə də o bir neçə dəfə, ümitsizlik içində, həm də ciddi halda özünü öldürmək fikrinə düşmüşdür, bunu da o qədər ciddi düşünmüşdür ki, Raskolnikovun sözünə o qədər də təəccüb etmədi. Hətta Raskolnikovun təklifində olan amansızlığı da duymadı (onun məzəmmətindəki mənanı, biabırçılığınə olan xüsusi münasibətini də hiss etmədi – Raskolnikov bunu gördü). Şərəfsiz və biabırçı bir vəziyyətdə olması fikri Sonyanın qəlbinə çoxdan parçalayır, ona dəhşətli əzab verirdi, – Raskolnikov bunu da tamamilə başa düşdü. Bəs onu bu vaxta qədər özünü öldürmək qərarından çəkindirən nə idi? Raskolnikov bu yoxsul, bu xırdaca yetim uşaqların, başını divara döyən bu vərəmli, bu miskin qadının, az qala başına hava gələn bu Katerina İvanovnanın Sonya üçün nə demək olduğunu ancaq indi tamamilə anladı.

Eyni zamanda o, belə bir xasiyyətə, belə bir inkişafa malik olan Sonyanın qətiyyəti bu vəziyyətdə qala bilməyəcəyini başa düşürdü. Ancaq bir şey yenə də onun üçün aydın deyildi: əgər o özünü suya atıb öldürmək iqtidarında deyildisə, bəs niyə o uzun zaman belə bir vəziyyətdə qalmış, dəli olmamışdı? Raskolnikov bunu da başa düşürdü ki, Sonyanın vəziyyəti cəmiyyətdə təsadüfi bir haldır, lakin, bədbəxtlikdən, yeganə və nadir təsadüf edilən hallardan deyil. Əslində, məsələnin elə təsadüfi olması, Sonyanın bir qədər açıqgözlülüüyü, onun bütün əvvəlki həyat – gərək onu bu iyrenc yola qədəm qoyan kimi öldürəydi. Bəs onu ölümdən saxlayan nə olmuşdu? Föhşiyat ki, olmamış!? Görünür, bütün bu biabırçılıq ona ancaq mexaniki surətdə toxunmuşdur, əsil föhşiyat zərrə qədər də onun qəlbinə nüfuz etməmişdir. Raskolnikov bunu götürdü. Sonya bütün varlığı ilə onun qarşısında dururdu...

“Onun qabağında üç yol vardır: özünü kanala atıb öldürmək, dəlixanaya düşmək, ya da... ya da ağıl dumanlandırın, qəlbi daşa döndərən fəhşiyat aləminə atılmaq...”

Üçüncü yol Raskolnikova ən çox iyrənc görünürdü; lakin o artıq skeptik idi, o cavandı, onda mücərrədlik vardı, deməli, o amansızdı, buna görə də son çıxış yolunun, yəni fəhşiyatın daha artıq ehtimal olunacağına inanmaya bilməzdi.

O, həyəcanla öz-özünə dedi: “Bu doğrumu? Hələ qəlbinin təmizliyini mühafizə etmiş bu qız da axırda şüurlu olaraq bu murdar, bu üfunətli aləmə qoşulacaq? Yoxsa onun bu aləmə şüurlu olaraq qoşulması başlanmışdır? Yoxsa elə ancaq buna görə o bu vaxta qədər bu vəziyyətə dözə bilmişdir ki, bu şey daha ona o qədər də iyrənc görünürmür? İndicə Sonya dediyi kimi, o da ürəyində həyəcanla səslənirdi: – Yox, yox, bu ola bilməz! Özünü kanala atmaqdan onu bu vaxta qədər özünü öldürməyin günah olması fikri saxlamışdır, *amma onlar, o adamlar...* Əgər bu vaxta qədər o dəli olmamışsa... Axı kim deyir ki, o dəli olmamışdır? Yoxsa onun ağıl başındadır? O cür ki, o danışır, heç elə danışmaq olarmı? Ağıl başında olan adam da elə düşünə bilərmə? Adama deyəndə ki, sən təhlükəli bir vəziyyətdəsən – o heç də həlak olmağa doğru gedərmə, o heç də yenə onu özünə çəkən üfunətli girdabın kənarında oturub əllərini yellərmə, qulaqlarını tıxarmı? Yoxsa o bir möcüzümü gözləyir? Yəqin ki, belədir. Bu şeylər dəlilik əlaməti deyil də bəs nədir?

Raskolnikov inadla bu fikir üzərində dayandı. Belə bir nəticə hətta onun xoşuna da gəldi. O diqqətlə Sonyaya baxmağa başladı.

– Sonya, – dedi, – sən Allaha çox dua eləyirsən?

Sonya susurdu. Raskolnikov onun yanında durub cavab gözləyirdi.

Birdən Sonyanın gözləri parıldadı; Raskolnikova öteri bir nəzər salıb, onun əlini bərk-bərk sıxdı, cəld və odlu-odlu pıçıldadı:

– Allahsız mən necə olardım?!

Raskolnikov fikirləşdi: “Elədir ki, var!”

Sonyanın halını daha yaxşı öyrənmək üçün soruşdu:

– Allah bunun üçün sənə nə edir?

Sonya xeyli susdu, sanki suala cavab verə bilmirdi. Onun zəif sinəsi həyəcanla qalxıb enirdi.

Birdən o, qəzəblə Raskolnikova baxaraq ucadan:

– Susun! Soruşmayın! – dedi. – Siz layiq deyilsiniz...

Raskolnikov inadla təkrar edərək öz-özünə deyirdi: “Elədir ki, var”.

Sonya sürətlə:

– Hər şey eləyir! – deyə pıçıldaııb yenə başını aşağı saldı.

Raskolnikov böyük bir maraqla ona baxaraq öz-özlüyündə “Bu da nəticə! Bu da nəticənin izahı!”, – deyə qət etdi.

O yeni, qəribə, az qala xəstə bir hiss ilə Sonyanın çıxıq yanaqlı, solğun, ariq üzünə, belə odlu-odlu parıldaya bilən, belə sərt, belə ciddiyyətlə baxa bilən məsum mavi gözlərinə, hələ də duyduğu qəzəbdən titrəyən bu balaca bədənə baxır, bütün bunlar ona get-gedə qəribə, bəlkə də heç mümkün olmayan bir şey kimi görünürdü. O öz-özlüyündə: “Divanədir, divanədir!” deyərək təkrar edirdi.

Kamodun üstündə bir kitab vardı. Raskolnikov otağın içində hər dəfə o baş-bu başa gedəndə bu kitabı görürdü, indi isə kitabı götürüb baxdı. Bu, ruscaya tərcümə edilmiş, meşin cildli, köhnə bir əhdi-cədid idi.

Raskolnikov otağın o biri başından çığırdı:

– Bu kitab haradandır?

Sonya ona baxmadan, sanki könülsüz halda:

– Mənə gətiriblər, – dedi.

– Kim gətirib?

– Lizaveta gətirib, özüm istəmişdim.

Raskolnikov fikirləşdi: “Lizaveta?! Qəribədir!”

Sonyada olan hər şey get-gedə ona qəribə və sirli görünürdü.

Kitabı şamın yanına gətirib vərəqləməyə başladı.

– Lazar barəsində bunun harasında yazılıb?

Sonya inadla yerə baxaraq cavab vermədi. Stoldan bir az yanakı durmuşdu.

– Lazarın dirilməsi harada yazılıb? Sonya, onu tap mənə göstər.

Sonya çəp-çəp ona baxdı; yaxınlaşmadan sərt-sərt pıçıldaıdı:

– O, baxdığınız yerdə deyil... dördüncü incildədir...

Raskolnikov:

– Tap, mənə oxu, – dedi. Özü isə oturub stola dirsəkləndi, başını əlinə söykəyib qaşqabaqlı halda gözünü bir nöqtəyə zillədi, qulaq asmağa hazırlaşdı.

Sonra mızıldayaraq öz-özünə dedi: “Üç həftədən sonra yeddinci verstə buyurub gələrsən! Mən özüm deyəsən, orada olacağam, əgər bundan betər olmasa”.

Sonya Raskolnikovun bu qərribə arzusuna şübhə ilə baxaraq, mütərəddid halda stola yaxınlaşıb kitabı əlinə aldı.

Stolun o tərəfindən gözaltı Raskolnikova baxaraq soruşdu:

– Məgər siz onu oxumamısınız?

Sonyanın səsi get-gedə sərtləşirdi.

– Çoxdan oxumuşam... Məktəbdə oxuyan zaman. Oxu!

– Kilsədə eşitməmisiniz?

– Mən... kilsəyə getməmişəm. Sən tez-tez gedirsən?

Sonya:

– Y-yox, – deyə pıçıldadı.

Raskolnikov qımışdı.

– Başa düşürəm... deməli, sabah atanı da basdırmağa getməyə-cəksən?

– Gedəcəyəm, mən keçən həftə də getmişdim... dua oxunanda.

– Kimə?

– Lizavetaya. Onu balta ilə öldürüblər.

Raskolnikovun əsəbləri get-gedə daha da gərginləşir, başı gicəllənməyə başlayırdı.

– Sən Lizaveta ilə dost idin?

– Bəli... O, ədalətli idi... o... arabir gələrdi... mümkün deyildi... Biz oturub kitab oxuyurduq... söhbət edirdik. O, Allah bəndəsi idi.

Bu kitab sözləri Raskolnikova çox qərribə görünürdü; o yenə də Sonyada yeni bir cəhət gördü: Lizaveta ilə onun qərribə söhbətləri... ikisi də divanə idi.

“Burada adam özü də divanə olar! Bu yoluxucudur!” – deyə o düşündü.

Birdən Raskolnikov sözündə israr edərək əsəbi halda:

– Oxu! – dedi.

Sonya yenə də tərəddüd edirdi. Ürəyi bərk-bərk döyünürdü. Kitabı Raskolnikova oxumağa cəsarət etmirdi. Raskolnikov “başına hava gəlmiş bu bədbəxtə” az qala iztirabla baxırdı.

Sonya nəfəsi tıxana-tıxana astadan pıçıldadı:

– Bu sizin nəyinizə lazımdır! Siz ki, inanmırsınız?

Raskolnikov dediyindən dönmürdü:

– Oxu! Mən belə istəyirəm! Lizavetaya ki, oxuyurdun...

Sonya kitabı açıb Raskolnikovun dediyi yeri tapdı. Onun əlləri əsirdi, oxumağa səsi yetmirdi. İki dəfə oxumağa başladı, lakin ilk sözü deyə bilmədi.

Nəhayət o var qüvvəsini toplayaraq sözə başladı: “Vifaniyalı Lazar deyilən birisi xəstə idi...” Birdən onun səsi, həddindən artıq gərilmiş sim kimi, titrəyərək qırıldı. Nəfəsi tutuldu, ürəyi sıxıldı.

Sonyanın nə üçün oxumaq istəmədiyini Raskolnikov qismən başa düşürdü; bunu başa düşdükcə də o, kitabın oxunmasını daha kobud, daha əsəbi halda tələb edirdi. *Öz qəlbini* açıb göstərmək, ifşa etmək bu saat Sonya üçün çox ağırdı, – bunu Raskolnikov çox yaxşı başa düşürdü. O başa düşürdü ki, bu hisslər Sonyanın doğrudan da əsil, həm də, bəlkə, çoxdankı *sirrini*, bəlkə lap uşaqlıqdan bəri, o hələ ailədə, bədbəxt atası ilə, müsibətdən başına hava gələn ögey anası ilə, ac uşaqlarla bir yerdə, biabırçı çığırtılar, danlaqalar, məzəmmətlər altında yaşadığı zaman olan *sirri təşkil edir*. Eyni zamanda Raskolnikov indi bilirdi, lap yəqin bilirdi ki, Sonya iztirab da çəksə, kitabı oxumağa girişməkdən son dərəcə qorxsada, çəkdiyi bu iztiraba, bu qorxuya baxmayaraq, kitabı mütləq *ona* oxumaq istəyir, istəyir ki, o qulaq assın, özü də mütləq *indi* qulaq assın, qoy sonra nə olur olsun!.. Raskolnikov bu şeyləri onun gözlərində oxudu, onun keçirdiyi həyəcandan başa düşdü... Sonya öz-özünü zorladı, kitabı oxumağa başlarkən boğazına tıxanan qəhəri uddu. İoann incilinin on birinci fəslini yenə də oxumağa başladı. Bu qayda ilə gəlib 19-cu qitəyə çatdı.

“Yəhudilərdən çoxu Marfanın və Mariyanın yanına, qardaşlarının başına gələn müsibət üçün onlara təsəlli verməyə gəldilər. Marfa İsanın gəldiyini eşidib onun qabağına çıxdı, amma Mariya evdə qaldı. Onda Marfa İsayə dedi: ya peyğəmbər! Sən burada olsaydın mənim qardaşım ölməzdi. Amma mən indi də bilirəm ki, Allahdan Sən nə istəsən, Allah onu Sənə verər!

Sonya yenə də dayandı: o hiss edirdi ki, səsi yenə də titrəyib qırılacaq – bundan utanırdı...

“İsa ona dedi: sənın qardaşın diriləcək. Marfa Ona dedi: “Bilirəm ki, qiyamət günündə, axırncı gündə diriləcək. İsa ona dedi: Axirət də mənəm, həyat da. Mənə iman gətirənlər ölsələr də, diriləcəklər. Kim Mənə inanırsa və yaşayırsa heç vaxt ölməyəcək. Buna inanırsanmı? Marfa ona dedi:

(Sonya böyük bir əzab içində nəfəsini dərərək sözləri kəlmə-kəlmə və güclə oxudu, elə bil hamının gözü qabağında tövbə edirdi).

Ya peyğəmbər! Mən inanıram ki, Sən İsanın, Allahın oğlusun, dünyanın gələcəyisən!”

Sonya bir anlığa dayandı, tez başını qaldırıb Raskolnikova baxdı, lakin tez özünü ələ alaraq yenə də oxumağa başladı. Raskolnikov stola dirsəklənərək yana baxır, dönmədən, tərənmədən ona qulaq asırdı. 32-ci qitəyə qədər oxudular.

“Mariya da İsa olan yerə gəldi, İsanı görüb onun ayaqlarına düşdü və dedi: Ya peyğəmbər! Sən burada olsaydın mənəm qardaşım ölməzdi. İsa onun və onunla gələn yəhudilərin ağladığını görüb, özü də pis oldu və həyəcanlandı. Dedi ki? Siz onu hara qoymusunuz? Ona cavab verdilər ki, ya peyğəmbər! Get bax. İsanın gözü yaşardı. Onda yəhudilər dedilər: bu onu çox istəyirdi. Onlardan bəziləri dedilər: o, korun gözünü açıbsa, elə edə bilməzdimi ki, bu da ölməsin?”

Raskolnikov dönüb həyəcanla Sonyaya baxdı. Bəli, elədir ki, var. Sonya doğrudan da titrədirdi. Raskolnikov bunu gözləyirdi. Sonya misli-bərabəri görünməmiş böyük bir möcüzə haqqında yazılan sözlərə yaxınlaşırdı: onu böyük bir şadlıq hissi bürümüşdü. Onun səsi metal kimi cingildəyirdi, bu səsdə qalibiyyət və sevinc duyulur, ona qüvvət verirdi. Sətirlər onun gözləri qarşısında bir-birinə qarışırdı, çünki onun gözləri qaranlıq gətirirdi, lakin o oxuduğunu əzbər bilirdi. Sonya – “o, korun gözünü açıbsa, elə edə bilməzdimi ki...” sözləri yazılmış son qitəni oxuyanda səsini alçaltdı, iman gətirməyən, kor yəhudilərin şübhəsini, məzəmmətini, bəlguluğunu odlu-odlu və ehtirasla ifadə etdi; bu həmin yəhudilərdi ki, bir az sonra ildırım vurmuş kimi, üzü üstə yerə düşəcək, hönkür-hönkür ağlayacaq, ona iman gətirəcəkdilər...

Sonya “*Bunun da, bunun da* gözü bağlanıb, bu da inanmır, bu da bu saat eşidəcək, bu da inanacaq, bəli, lap indicə, lap elə bu saat!..” deyər xəyala dalır, bütün bədəni intizar sevincilə titrəyirdi.

“İsa isə, yenə daxilən dərdlənərək, tabuta yaxınlaşdı. “Bura bir mağara idi; mağaranın ağzında bir daş vardı. İsa dedi: daşı götürün. Ölən adamın bacısı Marfa dedi: “Ya peyğəmbər! O axı indi çürüyüb iy verir, dörd gündür tabutdadır”.

Sonya *dörd* sözünü xüsusilə qeyd etdi.

“İsa ona dedi: mən sənə demədimmi ki, inansan, Allahın hikmətini görə bilərsən? Daşı meyit qoyulan mağaranın ağzından götürdülər. İsa üzünü göyə qaldırıb dedi: Ata, mənəm sözümlü eşitdiyinə görə sənə həmdüsənə edirəm. Mən bilirdim ki, sən həmişə sözümlü eşidəcəksən, lakin bunu mən burada duran cammat üçün deyirəm: qoy onlar

bilsinlər ki, mənə sən göndərmisən. İsa bunu deyib ucadan səsləndi: Lazar, çıx bayıra! *Ölü ayağa qalxıb mağaradan çıxdı*”.

(Sonya bunu titrəyə-titrəyə, bədəni buzlaya-buzlaya, bərkdən və həyəcanla dedi, sanki bunu o öz gözlərilə görürdü:).

Onun qolları və qıçları dəfn örtüyü ilə, üzü isə yayıqla bağlanmışdı. İsa onlara dedi: açın onun qol-qıçını, qoyun getsin”.

Onda Mariyanın yanına gələn və İsanın etdiyi möcüzü görən yəhudilərdən çoxu İsaya iman gətirdilər”.

Sonya kitabın dalısını oxumadı; oxuya da bilmirdi; kitabı örtüb tez stuldan qalxdı.

O, səsi qırıla-qırıla pıçıldadı:

– Bütün məsələ Lazarın dirilməsindədir. – Bunu deyib üzünü yana çevirdi, hərəkətsiz dayandı, sanki başını qaldırıb Raskolnikova baxmağa utanırdı. Onun bədəni hələ də titrəyirdi. Əyri şamdandakı şam qırığı yanıb qurtarmaq üzrə idi: şam, bu əbədi kitabın oxunması ətrafında belə qəribə bir şəkildə birləşən bu qatillə bu zinakar qızı bu yoxsulcasına otaqda zəif bir halda işıqlandırır. Beş dəqiqə ya bəlkə də çox keçdi.

Birdən Raskolnikov yerindən qalxıb Sonyaya yaxınlaşdı, qaşqabağını tökərək bərkdən dedi:

– Mən bura iş üçün gəlmişəm.

Sonya dinməz başını qaldırıb ona baxdı. Raskolnikovun baxışları xüsusilə sərt idi, bu baxışlarda vəhşi bir qətiyyət ifadə olunurdu:

– Mən bu gün anamı və bacımı atdım. İndi mən daha onların yanına getməyəcəyəm. Mən onlarla əlaqəmi tamam kəsdim.

Sonya çaşqın halda soruşdu:

– Nə üçün?

Bayaq Raskolnikovun anası və bacısı ilə görüşmək Sonyaya fəvqəladə bir təsir bağışlamışdı, lakin bunun səbəbi onun özünə də aydın deyildi. Raskolnikovun öz anası və bacısı ilə əlaqəni kəsməsi onu az qaldı dəhşətə gətirsin.

– İndi mənə bircə sən qalmısan... Bir yerdə gedək... Mən sənənin yanına gəldim. Biz bir yerdə lənətə gəlmişik, bir yerdə də gedək!

O qorxmuş halda soruşdu:

– Hara gedək? – Özü isə qeyri-ixtiyari olaraq geri çəkildi.

– Mən nə bilim? Mən ancaq onu bilirəm ki, bizim yolumuz birdir, bunu yəqin bilirəm, vəssalam. Məqsədimiz birdir!

Sonya ona baxır, heç bir şey başa düşmürdü. Onun ancaq başa düşdüyü bu idi ki, Raskolnikov son dərəcə bədbəxtdir.

Raskolnikov sözüne davam edərək dedi:

– Sən bu şeyləri onlara desən – onlar heç bir şey başa düşməzlər, amma mən başa düşdüm. Sən mənə lazımsan, buna görə də sənin yanına gəldim.

Sonya pıçıldayaraq:

– Başa düşmürəm... – dedi.

– Sonra başa düşərsən. Sən də elə o şeyi eləmişən. Sən də qanundan kənara çıxmısan... kənara çıxa bilmisən. Sən özünü öldürmüşsən, sən... öz həyatını... məhv etmişən (bunun fərqi yoxdur!). Sən qəlb və idrakla yaşaya bilərdin, amma ömrünü Sennaya meydanında başa vuracaqsan... Sən bu vəziyyətə dözə bilməyəcəksən, tək qalsan mənim kimi dəli olacaqsan. Sən elə indi də dəli kimsən; biz gərək bir yerdə gedək! Gedək!

Sonya onun sözlərindən qəribə və üsyankar bir halda həyəcanlanaraq dedi:

– Niyə gedək? Nə üçün?

– Nə üçünmü? Onun üçün ki, bu vəziyyətdə qalmaq olmaz! Allah buna yol verməz, deyib, uşaq kimi ağlamaq, çığırmaq lazım deyil, məsələni, nəhayət, düzgün və ciddi düşünmək gərək!.. Yaxşı, sabah səni xəstəxanaya aparsalar, onda nə olar? Onun başına hava gəlib, özü də vərəmdir, bu yaxında öləcək, bəs onda uşaqlar necə olacaq? Poleçka məhv olmazmı? Yoxsa sən tinlərdə duran uşaqları görməmişən: anası onları dilənməyə göndərir... Mən o anaların harada yaşadığını, necə bir şəraitdə yaşadığını öyrənib bilmişəm. Orada uşaqların uşaq olub qalması mümkün deyil. Orada yeddi yaşlı uşaqlar indidən əxlaqsızdır, oğrudur. Axı uşaqlar İsanın surətidir: “Onlar cənnətlidir...” İsa buyurmuşdur ki, uşaqların dərдинə qalın, onları sevin, uşaqlar bəşəriyyətin gələcəyidir...

Sonya əsəbi halda ağlayaraq, böyük bir müsibət içində soruşdu:

– Axı mən nə edim, nə edim?

– Nə edəsən? O şey ki, qırılmalıdır, onu qırmaq lazımdır – həmişəlik qırmaq, vəssalam: əzabı da öz üzərindən götürmək lazımdır! Nə? Başa düşürsən? Sonra başa düşərsən... Azadlıq və hakimiyyət, xüsusilə hakimiyyət! Bütün miskin məxluqat, bütün canlılar yığnağı üzərində! Bax, məqsəd budur! Bunu yadında saxla!

Bu mənim sənə nəsihətimdir. Bəlkə də mən səninlə axırıncı dəfə danışırım. Sabah gəlməsəm, onda sən hər şeyi eşidərsən, onda indi söylədiyim bu sözləri yadına sal. Sonralar, bir neçə ildən sonra bu sözlərin nə demək olduğunu bəlkə də başa düşərsən. Əgər sabah özüm gəlsəm, – onda sənə deyərəm ki, Lizavetanı kim öldürmüşdür. Sağlıqla qal!

Sonya qorxudan diksindi. Bədəni dəhşətdən buzlayaraq heyrətlə soruşdu:

– Siz bilirsiniz onu kim öldürüb?

– Bilirəm, deyəcəyəm... Ancaq sənə deyəcəyəm, ancaq sənə! Mən səni nəzərdə tutmuşam. Mən səndən üzr istəməyə gəlməyəcəyəm, ancaq gəlib deyəcəyəm, hələ atan sənə barəndə danışanda, hələ Lizaveta sağ olanda mən bunu fikirləşmişəm. Sağlıqla qal! Əl vermə. Sabah!

Raskolnikov otaqdan çıxdı. Sonya ona başına hava gəlmiş bir adama baxan kimi baxırdı, lakin Sonya özü də sanki ağılı itirmişdi və bunu hiss edirdi. Onun başı gicəllənirdi. “İlahi! O haradan bilir ki, Lizavetanı kim öldürüb? Bu sözlər nə deməkdir? Bu dəhşətdir!” Lakin onun ağına *başqa bir fikir* gəlmirdi. Qətiyyə! Qətiyyə!.. “Ah, o yəqin son dərəcə bədbəxtidir!.. O öz anasını, bacısını atmışdır. Niyə? Nə olub? Onun fikri nədir? O axı mənə nə deyirdi? O mənə ayağımı öpürdü... deyirdi ki... sənsiz daha yaşaya bilmərəm, bəli, bunu o lap aydın dedi... Ah, ilahi!”

Sonya bütün gecəni qızdırır və sayıqlayırdı. O bəzən yerindən sıçrayıb qalxır, ağlayır, ürəyini ovuşdururdu, sonra yenə də qızdırma içində yuxuya gedirdi. Poleçka, Katerina İvanovna, Lizaveta, incilin oxunması, bir də o... onun yuxusuna girirdi... Onun üzü solğundu, gözləri od kimi yanırırdı... O, Sonyanın ayağını öpərək ağlayırdı... Uf, ilahi!

Sağ tərəfdəki qapı boş bir otağa açılırdı; bu otaq Sonyanın yaşadığı otağı Gertruda Karlovna Reslixin mənzilindən ayırırdı; otaq çoxdan boşdu, özü də xanım Reslixin mənzilinə məxsus idi. Xanım Reslix bu otağı da kirayə verirdi; bu barədə darvazada elan asılmışdı, kanala açılan pəncərə şüşələrinə də kağız yapışdırılmışdı. Sonya bu otağın boş olduğuna çoxdan adət etmişdi. Halbuki Raskolnikov bura gələndən cənab Svidriqaylov boş otaqda, qapının dalında durub onların söhbətinə gizləncə qulaq asırdı. Raskolnikov getdikdən sonra o

bir az dayanıb fikirləşdi, sonra pəncəsi üstündə yan otağa keçdi, səssizcə bir stul gətirib, Sonyanın otağına açılan qapının dalına qoydu: Svidriqaylov boş otağın yanında yaşayırdı. Raskolnikovla Sonyanın söhbəti ona çox maraqlı və çox əhəmiyyətli görünmüşdü, onun çox-çox xoşuna gəlmişdi; o qədər xoşuna gəlmişdi ki, hətta gedib stul da gətirdi ki, sonralar, lap elə, məsələ, günü sabah daha bir saat ayaq üstündə durub zəhmət çəkməsin, rahatca stulda otursun, hər barədə tam ləzzət alsın.

V

Ertəsi gün Raskolnikov düz saat on birdə N. polis dəftərxanası olduğu evə, istintaq pristavının şöbəsinə gəlib, bu barədə Porfiri Petroviçə məlumat verilməsini xahiş etdikdə, onu xeyli qəbul etmədilər, o hətta buna təəccüb etdi: onu içəri çağırana kimi azı on dəqiqə vaxt keçmişdi. Raskolnikovun fikrincə, gərək dərhal onun üstünə cumaydılar. Amma o qəbul otağında durmuşdu, adamlar da yanından o yan-bu yana keçib gedirdilər, ona heç fikir vermirdilər. Dəftərxanaya oxşayan o biri otaqda bir neçə mirzə oturub yazı yazırdı, görünür, onlar Raskolnikovun kim olduğunu heç bilmirdilər. Raskolnikov narahat bir halda və şübhə ilə ətrafına baxır, hər şeyə diqqətlə göz qoyurdu: bilmək istəyirdi görsün onun ətrafında bir keşikçi, ya gizlincə onu nəzərdən keçirən bir adam qoyublarını ki, onu bir yana getməyə qoymasın... lakin belə bir adam yox idi; o ancaq üzlərində xırda qayğılar ifadə olunan dəftərxana işçilərini, bir də başqa adamları görürdü; onlar da Raskolnikova heç əhəmiyyət vermirdilər, istəyir o lap bu saat çıxıb getsin – heç veclərinə deyildi. Bir fikir get-gedə onda daha artıq möhkəmlənirdi: dünən birdən-birə elə bil ki, yer altından çıxan o qəribə adam, o xəyal bütün məsələni bilmiş olsaydı, görmüş olsaydı Raskolnikovun heç burada durub, belə sakitcə gözləməyinə imkan verərdilərmə? Onu heç saat on birə kimi burada gözlərdilərmə ki, haçan kefi istəsə durub gəlsin? Belə çıxırdı ki, ya o adam gedib xəbər verməmiş, ya da... ya da o özü heç bir şey bilmir, öz gözü ilə heç bir şey görməmişdir (bir də axı bunu o necə görə bilərdi?!), deməli, Raskolnikovun başına gələn dünənki əhvalat bir xəyalmış, onun əsəbi və xəstə təsəvvürü bunu böyüdübmüş. Bu fikir hələ dünən çox ağır həyəcan, qorxu və məyusluq içində onun xəyalında möhkəmlənməyə

başlamışdı. İndi bu şeyləri o yenidən düşünərkən və yeni döyüşə hazırlaşarkən birdən bədəninin titrədiyini hiss etdi; o nifrət etdiyi Porfiri Petroviçdən qorxaraq titrədiyini ağına gətirəndə hətta qəzəbləndi də... Onun üçün ən dəhşətli şey – yenə də bu adamla görüşmək idi; Porfiri Petroviçə o son dərəcədə, hədsiz dərəcə nifrət edirdi, hətta öz nifrətilə sirrini bürüzə verməkdən qorxurdu. Onun nifrəti o qədər qüvvətli idi ki, elə o saat titrəməsi kəsildi. O, soyuqcasına və həyasızcasına Porfiri Petroviçin yanına girmək fikrində idi; özünə də söz vermişdi ki, mümkün qədər çox sussun, diqqətlə o adama baxsın, fikir versin, görsün o nə deyir, heç olmasa bu dəfə, hər necə olsa, öz xəstə, əsəbi təbiətinə qalib gəlsin. Elə bu vaxt onu Porfiri Petroviçin yanına çağırtdılar.

Heç demə Porfiri Petroviç kabinetində tək imiş. Onun kabineti nə böyük, nə də kiçikdi. Otaqda üzünə müşəmbə çəkilmiş bir divan, divanın qabağında böyük bir yazı stolu, küncdə bir bürov və ş kaf, bir neçə də stul vardı, bunlar hamısı hökumət mebeli idi, hamısı da cilalanmış sarı ağacdan qayrılmışdı. Yuxarı başda, dal divarda, daha doğrusu, arakəsmədə olan qapı bağlı idi; görünür arakəsmənin o üzündə də otaq vardı. Raskolnikov içəri girən kimi Porfiri Petroviç o saat qapını ördü. Otaqda onlardan başqa adam yox idi. Porfiri Petroviç öz qonağını şən və mehriban bir üzlə qarşıladı; ancaq bir neçə dəqiqə sonra Raskolnikov bəzi şeylərdən onun bir qədər özünü itirdiyini duydu, sanki birdən onun fikrini çaşdırmışdılar, ya da təklikdə gördüyü çox gizlin bir işin üstünə çıxmışdılar.

Porfiri Petroviç hər iki əlini ona sarı uzadaraq başladı:

– Hə, hörmətli dost! Budur, siz də... bizim tərəflərə gəlib çıxdınız... əyləşin, atam! Ya bəlkə – hörmətli dost ya... atam demək sizin xoşunuza gəlmir, – beləcə tout court?¹⁹ Rica edirəm, bunu təklifsizlik hesab etməyin... Bax, burada divandaca əyləşin!

Raskolnikov gözlərini ondan ayırmadan oturdu.

“Bizim tərəflərə” ifadəsi, təklifsizlik etdiyinə görə üzr istəmək, fransızca tout court sözünü işlətmək və sairə – bunlar hamısı səciyyəvi əlamətlər idi. Sonra Raskolnikovun ürəyindən belə şübhəli bir şey keçdi: “Axı o mənə iki əlini də uzatdı, amma heç birini vermədi, geri çəkildi...”. Onlar hər ikisi bir-birinə göz qoyurdu, lakin baxışları bir-

¹⁹ Sadəcə, qısaca (*frans.*)

birinə rast gələndə hər ikiçi ildırım sürətilə gözlərini bir-birindən çəkirdi.

– Mən o kağızı sizə gətirmişəm... saat barəsində... buyurun... Düz mü yazılmışdır, ya bəlkə təzədən yazılmalıdır?

Porfiri Petroviç sanki getməyə tələsirmiş kimi dedi:

– Nə? Kağız? Hə, hə, narahat olmayın, eynən elədir. – Ancaq bu sözləri deyəndən sonra o kağızı alıb baxdı. Yenə də kəlmələri tez-tez söyləyərək: – Bəli, eynən elədir, ayrı heç bir şey lazım deyil, – deyərək öz sözünü təsdiq etdi, kağızı stolun üstünə qoydu.

Bir az sonra başqa şey haqda danışarkən kağızı stolun üstündən götürüb öz bürosuna qoydu.

Raskolnikov yenə də sözə başlayaraq dedi:

– Siz, deyəsən, dünən mənə demişdiniz ki, sizdən... rəsmi surətdə... o... ölənlə sizin tanış olmağımız haqqında bəzi şeylər soruşmaq istəyirəm...

Bu zaman onun fikrindən ildırım sürətilə bir şey keçdi: “Niyə axı mən bu *deyasən* sözünü cümləyə əlavə etdim?” – Lakin yenə o saat onun fikrindən ildırım sürətilə bir şey keçdi: “Niyə axı mən *deyasən* sözünü cümləyə əlavə etməkdən bu qədər narahat oluram?”

O birdən hiss etdi ki, Porfiri ilə ancaq üz-üzə gəlməklə, ikicə kəlmə söz söyləməklə, ikicə dəfə ona baxmaqla vasvasılığı hədsiz dərəcədə artmışdır... bu isə son dərəcə qorxulu bir şeydir: onun əsəbləri gərginləşir, həyəcanı artır. “Nə pis oldu! Nə pis oldu! Yenə də ağızımdan söz qaçıracağam!”

Porfiri Petroviç stolun yanında var-gəl edərək mızıldadı:

– Hə-hə-hə! Narahat olmayın! Vaxtımız var, vaxtımız var! – O sanki məqsədsiz var-gəl edirdi, elə bil ki, gah pəncərəyə, gah büroya, gah da yenə stola sarı cumur, gah Raskolnikovun şübhəli baxışlarından yayınır, gah da özü birdən dayanıb, düz onun gözlərinin içinə baxırdı.

Bu zaman onun balaca, dolğun, girdə bədəni çox qərribə görünürdü, sanki o ora-bura diyirlənən və dərhal divarlara, bucaqlara dəyərək geri sıçrayan bir top idi.

– Hələ vaxt var! Hələ vaxt var! Papiros çəkirsinizmi? Varınızdır? – Raskolnikova papiros verərək davam etdi: – Buyurun, papiros çəkin! Bilirsinizmi, mən sizi burada qəbul edirəm, amma mənzilim də axı elə buradadır, arakəsmənin o üzündə... hökumət mənzilidir; ancaq müvəqqəti olaraq kənarıda yaşayıram. Burada bəzi şeyləri düzəltmək

lazım idi. İndi az qalıb ki, hazır olsun... bilirsinizmi, hökumət mənzili çox gözəl şeydir, elə deyilmi? Siz necə düşünürsünüz?

Raskolnikov az qala istehza ilə ona baxaraq:

– Bəli, çox gözəl şeydir, – deyə cavab verdi.

Porfiri Petroviç sanki birdən tamamilə başqa şey haqqında fikirləşərək:

– Çox gözəl şeydir... çox gözəl şeydir... – deyə təkrar etdi. Birdən Raskolnikova baxaraq onun iki addımlığında dayanıb bərkədən dedi: – Bəli, çox gözəl şeydir!

“Hökumət mənzili gözəl şeydir” – sözünün bu cür axmaqcasına təkrar olunması öz bayağılığına görə Porfiri Petroviçin indi Raskolnikova dikilən baxışlarındakı ciddiyyət, düşüncə və sirli ifadə ilə böyük bir ziddiyyət təşkil edirdi.

Lakin bu, Raskolnikovu daha da acıqlandırdı, o daha özünü saxlaya bilmədi: Porfiri Petroviçə meydan oxuyurmuş kimi, istehza ilə və çox ehtiyatsız dedi:

– Bilirsiniz nə var? – O, həyasızcasına Porfiri Petroviçə baxır və bu həyasızlığından sanki ləzzət alırdı. – Deyəsən axı hüquqda bütün müstəntiqlər üçün belə bir qayda, belə bir üsul vardır: müstəntiq istintaq zamanı məsələyə lap uzaqdan, boş şeylərdən, ya da ciddi, lakin tamamilə kənar şeylərdən başlayır ki, istintaq olunan adamı ürəkləndirsin, ya da daha doğrusu, onu əyləndirsin, onun başını yastıqlasın, sonra isə birdən heç gözlənilmədiyi halda, çox mənhus və təhlükəli bir sualı onun təpəsinə endirməklə onu çaşdırırsın; belədirmi? Bu deyəsən, hələ indiyə qədər bütün hüquq qaydalarında, tövsiyələrində müqəddəs bir şey kimi yad olunur...

– Belə, belə... Siz elə güman edirsiniz ki, mən hökumət mənzili ilə sizi elə... hə?

Porfiri Petroviç bunu deyib gözlərini qıydı, göz vurdu; onun üzündə şən və hiyləgər bir ifadə göründü, alınıdakı qırışıqlar açıldı, gözləri yığıldı, üzünün cizgiləri uzandı, birdən o, Raskolnikovun düz gözləri içinə baxaraq, bütün bədəni yırğalana-yırğalana əsəbi və sürəkli bir gülüslə gülməyə başladı. Raskolnikov da özünü bir qədər məcbur edərək güldü. Porfiri onun da güldüyünü görüb, elə bərkədən güldü ki, rəngi qıpqırmızı qızardı; bunu görəndə Raskolnikovun nifrəti ehtiyatına üstün gəldi. O gülməyini kəsdi, qaşqabağını tökərək ədavətlə və xeyli vaxt Porfiriyə baxdı; Porfiri elə bil ki, gülüşünü

qəsdən uzadırdı, güldükcə Raskolnikov gözünü ondan ayırmırdı. Hər iki tərəf lap aşkar ehtiyatsızlıq edirdi: belə çıxırdı ki, guya Porfiri Petroviç düz Raskolnikovun gözünün içinə gülür, Raskolnikov da bu gülüşü ədavətlə qəbul edir, bu isə Porfirini çox az utandırır. Porfiri Petroviçin utanmaması Raskolnikov üçün çox əhəmiyyətli bir məsələ idi: o başa düşürdü ki, Porfiri Petroviç bayaq da heç utanmırdı, əksinə Raskolnikov özü bəlkə də tələyə düşmüşdür; burada yəqin bir məsələ, bir məqsəd var ki, Raskolnikov bunu bilmir; bəlkə də hər şey hazırlanmışdır və elə bu saat, bu anda meydana çıxacaq, onun başına bir fəlakət gələcəkdir...

Raskolnikov o saat yerindən qalxıb furajkasını götürdü, qəti və çox əsəbi halda birbaşa işdən danışığa başladı.

– Porfiri Petroviç, siz dünən istədiniz ki, mən sorğu-sual üçün sizin yanınıza gəlim (Raskolnikov *sorğu-sual* sözünü xüsusilə qeyd etdi). Mən də gəlmişəm. Əgər sizə bir şey lazımsa soruşun, yoxsa, icazə verin çıxıb gedim... Mənim vaxtım yoxdur; işim var... mən dünən araba altında qalıb ölmüş məmurun dəfninə gedəcəyəm, bu əhvalatı siz də bilirsiniz... – Son sözləri əlavə etdiyindən elə o saat acıqlandı, sonra isə dərhal daha çox əsəbiləşdi. – Bu şeylər məni lap cana gətirib, eşdirsinizmi, mən çoxdan... elə qismən də bundan xəstələnmişdim... xülasə... – O, xəstəliyi haqqında söylədiyi cümlənin yersiz olduğunu daha artıq hiss edərək bərkədən dedi: – Xülasə, iltifat buyurun: ya məni sorğu-sual edin, ya da bu saat buraxın... əgər sorğu-sual etmək istəyirsinizsə – onda qaydası ilə eləyin. Başqa cür yol verə bilmərəm. Ona görə də hələlik xudahafiz, çünki indi bizim ikilikdə edəcəyimiz bir iş yoxdur.

Porfiri Petroviç elə o saat səsini də, sifətindəki ifadəni də dəyişdi, elə o andan gülüşünü də kəsdi, toyuq kimi qaqqıldayaraq tez-tez dedi:

– İlahi! Siz axı nə danışırsınız! Sizdən axı nə sorğu-sual edim? – O yenə də gah vurnuxur, gah da Raskolnikovu oturtmağa çalışırdı: – Rica edirəm, narahat olmayın, hələ vaxt var, hələ vaxt var! Bunlar hamısı boş-boş şeylərdir! Mən, əksinə çox şadam ki, siz nəhayət bizim yanımıza gəlmisiniz!.. Mən sizi bir qonaq kimi qəbul edirəm. Rodion Romanoviç, atam, siz bu zəhrimara qalmış gülüş üçün məni bağışlayın! Rodion Romanoviç? Deyəsən, sizi atanızın adı ilə belə çağırırlar, doğrudurmu? Yaman əsəbiyəm, siz məni öz hazırcavablığınızla yaman güldürdünüz! Bəzən vallah, elə olur ki, rezin kimi,

beləcə yarım saat titrəyirəm... Çox güləyənəm. Bədənimin quruluşuna görə hətta iflicdən də qorxuram. Bir əyləşin görək, nə oldu axı?.. Rica edirəm, əyləşin, yoxsa elə güman edərəm ki, siz acıqlanmışınız...

Raskolnikov hələ də qaşqabağını tökərək susur, qulaq asır, Porfiri Petroviçi müşahidə edirdi. O oturdu, lakin furajkasını əldən buraxmadı.

Porfiri Petroviç otaqda vurnuxa-vurnuxa sözüne davam edir və əvvəlki kimi sanki nəzərlərinin Raskolnikovun nəzərlərinə rast gəlməsindən çəkinirdi.

– Rodion Romanoviç, atam, mən sizə özüm barədə, yəni öz xasiyyətim barədə bir şey deyəcəyəm... Bilirsinizmi, mən subayam, kübar və tanınmış adam deyiləm, özüm də ki, işi bitmiş bir adamam, tənbelləmiş bir adamam, nəslimizə çəkmişəm, bir də ki... bir də ki... Rodion Romanoviç, siz hiss etmişinizmi, bizdə, yəni bizim Rusiyada, ən çox da bizim Peterburq cəmiyyətində, iki ağıllı adam əgər bir-birilə hələ lazımı qədər tanış deyilsə, ancaq, necə deyirlər, bir-birinə hörmət edirsə, – bax indi bizim kimi, – tanış olduqda söhbət üçün yarım saat söz tapmırlar, bir-birinin qabağında donub qalırlar, otururlar, bir-birindən utanırlar. Hamı söhbət üçün söz tapır, məsələn, xanımların... məsələn, ali kübar cəmiyyəti adamlarının həmişə söhbət üçün sözləri var, c'est de rigueur,²⁰ amma bizim kimi orta adamların hamısı utancaq olur, az danışan olur... yəni düşünən adamlardır... Bu nədən belə olur? Onların, yəni bizim aramızda ictimai bir maraqlı yoxdur, ya biz çox namuslu adamlarıq, bir-birimizi aldatmaqmi istəmirik – bilmirəm, hə? Siz buna nə deyərsiniz? Di yaxşı, furajkanızı qoyun ora, elə bil ki, bu saat gedəcəksiniz, düzü, adam baxmağa xəcalət çəkir... Əksinə, elə şadam ki...

Raskolnikov furajkasını kuşetkanın üstünə qoydu; o, qaşqabağını tökərək Porfiri Petroviçin boş, dolaşq sözlərinə diqqətlə qulaq asırdı: “Bu nədir axı? Yoxsa o öz axmaq sözlərilə doğrudan da, mənim diqqətimi yayındırmaq istəyir?..”

– Sizi qəhvəyə qonaq eləməyəcəyəm, yeri deyil, lakin adam əylənmək üçün öz dostu ilə niyə beşcə dəqiqə oturmasın?.. – deyərək Porfiri durmadan danışdı. Bilirsinizmi, bütün bu qulluq işi... atam, siz mənim belə var-gəl etməyimdən inciməyin; atam, bağışlayın, sizi

²⁰ Bu mütləq belədir (*frans.*)

rəncidə etməkdən qorxuram, amma bu var-gəl etmək mənim üçün zəruridir. Həmişə otururam, beşcə dəqiqə də olsa gəzişməyimə çox sevinirəm... babasıl məsələsi var... elə hey istəyirəm ki, gimnastika ilə müalicə edim; deyirlər ki, statski, həqiqi statski, hətta taynı sovetniklər çox həvəslə kəndir üstündən atılırlar; bizim dövrümüzdəki elmə baxırsınız da!.. Bəli... O ki, qaldı buradakı vəziyyətə, sorğu-suala, bütün bu rəsmiyyətə... atam, indicə siz özünüz iltifat buyurub sorğu-sual məsələsini soruşdunuz... bəli, atam, Rodion Romanoviç, bilirsinizmi, bu sorğu-suallar doğrudan da bəzən sorğu-sual edənin özünü sorğu-sual olunandan daha çox çaşdırır... Atam, bu barədə siz indicə iltifat buyurub lap haqlı olaraq hazırcavablıqla qeyd etdiniz (Raskolnikov belə bir şey qeyd etməmişdi). Adam dolaşır! Doğrudan da dolaşır! Mən elə eyni şeyi, elə eyni şeyi gəvəzələyirəm!.. Budur, islahat olacaq, bizim heç olmasa adımız dəyişəcək, he-he-he! O ki, qaldı bizim hüquq üsullarımız, – mən bu barədə sizinlə tamamilə razıyam. Deyin görüm axı, işi məhkəməyə düşənlərdən hansı, hətta lap giş paltar geyən mujiklər belə bilmir ki, məsələ, istintaq zamanı əvvəl kənar məsələlərlə adamın başını yasdıqlayırlar (siz bunu çox gözəl dediniz), sonra birdən baltanı lap onun tərəsinə endirib, onu çaşdırırlar, he-he-he! Lap tərəsinə – siz bunu çox gözəl söylədiniz! He-he! Siz doğrudan da, elə güman etdiniz ki, mən mənzil məsələsilə istədim sizi... he-he! Siz yaman məzəli adamsınız! Yaxşı, daha demə-rəm! Hə, yaxşı yadıma düşdü, söz sözü gətirir, bir fikir başqa bir fikri cəlb edir: siz indi iltifat buyurub, bilirsinizmi, istintaq formasını xatırladınız... Forma nədir axı! Bilirsinizmi, bir çox hallarda forma boş şeydir. Bəzən ancaq dostcasına danışsən, görürsən ki, bu daha əlverişlidir. Forma həmişə bizim əlimizdədir, – bu barədə icazə verin sizi sakit edim, bir də ki, bu forma deyilən şey nədir axı, – sizdən soruşuram? Müstəntiqin işi, necə deyərlər, bir növ azad sənətdir, ya da buna bənzər bir şeydir... he-he-he!

Porfiri Petroviç bir anlığa nəfəsini dərdi. O yorulmadan, gah boş, mənasız cümlələri bir-birinin ardınca doğrayıb tökür, gah da birdən bu cümlələr arasında əsrarəngiz sözlər buraxırdı, sonra elə o saat yenə mənasız, dolaşmaq şeylər söyləməyə başlayırdı. O, yorğun qıçlarını daha tez-tez ata-ata, yerə baxa-baxa, sağ əlini dalına qoyub sol əlini yellədə-yellədə, bu əli ilə sözlərinə qətiyyənlə uyğun gəlməyən cürbəcür hərəkətlər edər-ətdər otaqda yeyin-yeyin gəzişirdi. Raskolnikov

birdən gördü ki, Porfiri Petroviç otaqda yeyin-yeyin gəzə-gəzə elə bil ki, bir-iki dəfə bir anlığa qapının qabağında dayanır və elə bil nəyəsə qulaq asır...

“Yoxsa bir adam-zad gözləyir?”

Porfiri Petroviç şən bir halda, həm də qəribə bir sadələvhlüklə Raskolnikova baxaraq (Raskolnikov bu baxışdan diksindi və dərhal hazırlaşdı) yenə də sözüünə davam etdi:

– Siz ki, iltifat buyurub hüquq formalarına elə bir hazırcavablıqla güldünüz – bu barədə doğrudan da, tamamilə haqlısınız, tamamilə haqlısız, he-he! Bizim bu dərindən mənəvi psixoloji üsullarımız, (əlbəttə bəziləri) son dərəcə gülüncdür, həm də, əgər forma ilə çox məhdudlaşdırılmışsa, faydasızdır. Bəli... mən yenə də formanın üstünə gəldim: mən, mənə tapşırılan bir iş üzrə bir adamın, ya iki-üç adamın cinayətkar olduğunu yəqin etsəm, ya da, daha doğrusu, onlardan şübhələnsəm... Siz axı, deyəsən, yurist olmağa hazırlaşırsınız, Rodion Romanoviç?

– Bəli, hazırlaşırdım...

– Bax, bu da sizə necə deyərlər, gələcək üçün balaca bir misal, yəni siz elə güman etməyin ki, mən sizi öyrətmək istəyirəm: gör siz cinayətlər haqqında necə məqalə çap etdirirsiniz! Xeyr, bu ancaq fakt şəklində balaca bir misaldır ki, cəsarət edib sizə təqdim edirəm; əgər mən, məsələn, birini, ya bir ayrısını, ya bir başqasını cinayətkar hesab edirəmsə, niyə axı, soruşuram, vaxtında əvvəl onu narahat edim... lap elə onun əleyhinə əlimdə bir sübut da olsa!?! Məsələn, canilərdən bəzisini mən tez tutmağa borcluyam, amma bəzisinin məsələsi bir ayrı cürdür; belə olan surətdə niyə mən ona şəhərdə gəzməyə imkan verməyim, he-he! Mən görürəm ki, siz məsələni tamam başa düşürsünüz, onda qoy bunu daha aydın izah edim: məsələn, mən o adamı vaxtından çox-çox əvvəl tutsam, onda mən ona, necə deyərlər, mənəvi bir dayaq vermiş olaram, he-he! Siz gülürsünüz? (Gülmək Raskolnikovun heç yadına da düşmürdü: o dişlərini bir-birinə sıxıb oturmuşdu, qızarmış, şişkin gözlərini Porfiri Petroviçin gözlərindən ayırmırdı). Bəzilərilə bu doğrudan da belə olur, ona görə ki, insanlar cürbəcürdür, hərəyə bir cür yanaşmaq lazımdır. Budur, indi siz iltifat buyurub deyirsiniz ki: sübut lazımdır, tutaq ki, elə sübut var, axı sübutların çoxu ikibaşlı olur, amma mən müstəntiqəm, deməli, zəif bir adamam, boynuma alıram: mən istərdim ki, istintaq, necə deyərlər,

riyaziyyat kimi aydın olsun; mən istərdim elə sübutlar tapım ki, onlar iki dəfə iki dörd olan kimi düz olsun. Qətiyyəni mübahisəli olmasın! Amma mən o adamı vaxtından əvvəl tutsam, – lap elə yəqin bilsəm ki, *cani odur*, – ondan sonra onu ifşa etmək imkanından özümü məhrum etmiş olaram. Niyə? Ona görə ki, mən ona, necə deyirlər, müəyyən bir vəziyyət vermiş olaram, necə deyirlər, psixoloji cəhətdən onu müəyyənləşdirərəm, onu sakit elərəm, o da öz qınına girər; nəhayət, başa düşər ki, o dustaqdır. Deyirlər ki, odur, Sevastopolda, Almadan sonra²¹ ağıllı adamlar yaman qorxurlarmış ki, düşməni elə indicə hücum edib dərhal Sevastopolu tutacaq, amma görəndə ki, düşməni Sevastopolu mühasirəyə almağı daha üstün tutmuşdur və bu iş başlayır – həmin bu ağıllı adamlar yaman sevinmişlər və sakit olmuşlar: deməli, heç olmasa məsələ iki ay uzanacaqdır, kim bilir düşməni mühasirə ilə şəhəri nə vaxt tutacaqdır... Yenə gülürsünüz? Yenə də inanmırsınız? Əlbəttə, siz də haqlısınız! Haqlısınız, haqlısınız! Bunlar hamısı xüsusi hallardır, bu bərədə sizinlə razıyam, söylədiyim hadisə doğrudan da, xüsusi bir hadisədir! Əzizim, Rodion Romanoviç, belə hallarda bilirsiniz nəyi müşahidə etmək lazımdır? Ümumi hallar, elə hallar ki, bütün hüquq formaları və qaydaları onlara əsaslanır və onları nəzərdə tutur, kitablara da yazılmışdır – belə ümumi hallar qətiyyəni olmur; ona görə olmur ki, hər bir iş, hər bir məsələ, cinayət baş verən kimi dərhal mücərrəd bir hala çevrilir; özü də bəzən elə olur ki, bu hadisə əvvəlki hadisəyə qətiyyəni oxşamır. Bu cəhətdən bəzən çox gülməli hallar da olur. Belə ola bilər ki, mən bir cənabı lap başlıbaşına buraxıram, onu tutmuram, narahat da eləmirəm, ancaq elə eləyirəm ki, o hər saatda, hər dəqiqədə bilsin ki, ya da heç olmasa duysun ki, mən onun cikinə-bikinə bələdəm, gecə-gündüz onu təqib edirəm, bu adam ki, həmişə qorxu və şübhə altında oldu, həmişə bu qorxunu və şübhəni dərk elədi, vallah, axırda buna tab gətirə bilməyəcək, axırda özü gələcək, bəlkə də elə bir iş tutacaq ki, iki dəfə ikiyə oxşayacaq, necə deyirlər, riyazi bir şəkil almış olacaq – bu çox xoşdur. Bu hal kobud, avam müjliklərin də başına gələ bilər, o ki, qaldı bizim kimi oxumuş, həm də ağıllı bir müasir adam ola, eyni zamanda, müəyyən bir cəhətə doğru inkişaf etmiş ola! Əzizim, buna görə də

²¹ Almadan sonra – Sevastopolun on bir aylıq mühasirəsinin lap başlanğıcında, 20 sentyabr. 1854-cü ildə, düşməni quruya qoşun çıxardıqdan sonra Alma çayı ətrafında gedən vuruşma nəzərdə tutulur.

adamın hansı cəhətə doğru inkişaf etdiyini bilmək çox mühüm məsələdir. Bəs əsəblər, əsəblər?! Siz bunu lap yaddan çıxarmısınız! İndi bütün bu adamlar xəstə, arıq, əsəbi adamlardır!.. Özləri də yaman hirsliyərlər! Sizə deyim ki, bu öz-özlüyündə bir növ mədəndir! Belə bir adamın şəhərdə avara-avara gəzməsindən mən axı niyə narahat olum?! Qoy o hələlik gəzsin, qoy, qoy gəzsin! Mən onsuz da bilirəm ki, o mənim tələmə düşmüş ovdur, mənim əlimdən heç yerə qaça bilməyəcək! Bir də axı hara qaçacaq, he-he! Xaricəmi? Xaricə polyak qaçar, o qaçmaz! Həm də axı mən onu güdürəm, lazımı tədbir də görmüşəm! Ölkənin içərilərinə qaçacaq? Axı orada mujiklər yaşayır, gişdən paltar geyən xalis rus mujikləri!.. Fikri inkişaf etmiş müasir bir adam bizim mujiklərlə yaşamaqdansa, – bizim mujiklər kimi xaricilərlə həbsxanada yaşamağı daha üstün tutar, he-he! Lakin bunlar hamısı boş və zahiri bir şeydir. Qaçacaq mı, – bu da əhəmiyyətsiz bir şeydir; əsas məsələ bu deyil: o ancaq ona görə qaçmayacaq ki, qaçmağa yer yoxdur, o *psixoloji* cəhətdən qaça bilməyəcək, he-he! Bir ifadəyə baxırınsınız? O, təbiətin qanuna görə mənim əlimdən qaça bilməyəcək, – lap qaçmağa yer də olsa! Siz şamın başına dolanan pərvanəni görmüsünüzmü! Bax, o adam da mənim yanımdan uzaqlaşa bilməyəcək, pərvanə şamın başına dolanan kimi, o da mənim ətrafımda hərlənəcək; sərbəstlik onun könlünü açmayacaq, o fikirləşməyə başlayacaq, dolaşacaq, öz-özünü dolaşdıracaq, tora salacaq, öz-özünü yamanca təşvişə salacaq! Bu, hələ harasıdır: o özü mənə iki dəfə iki kimi riyazi bir şey hazırlayacaq – yalnız mən onu tutmaq məsələsinə daha çox ara verməliyəm... O elə həmişə mənim ətrafımda pərvanə kimi hərlənəcək, getdikcə də onun vurduğu dairə kiçiləcək və nəhayət tora düşəcək! Uçub düz mənim ağızıma girəcək, mən də onu udaçağam, bu da çox xoşdur, he-he-he! İnanmırınsınız?

Raskolnikov danışmırdı; onun rəngi ağarmışdı; o öz yerində sakitcə oturub, yenə də çox diqqətlə Porfirinin üzünə baxırdı.

O, bədəni buzlaya-buzlaya düşünürdü: “Yaxşı ibrət dərsidir! Bu heç dünənki kimi siçan-pişik oyunu da deyil... O, öz gücünü mənə göstərmir və bunun üçün də bu şeyləri mənə danışmır, bilir ki, bunun faydası olmaz; o ağıllı adamdır. Belə şey eləməz... Onun başqa məqsədi var; lakin nə? Dost, sən boş yerə məni qorxudursan və hiylə işlədirsən! Sənin əlində heç bir dəlil yoxdur, mən də dünənki adam deyiləm! Sən ancaq məni çaşdırmaq istəyirsən, məni vaxtından əvvəl

əsbiləşdirmək istəyirsən, istəyirsən mənə bu vəziyyətdə tələyə salasan, ancaq yanılırsan, bunu edə bilməyəcəksən, məqsədinə çatmayacaqsan! Lakin niyə o axı məsələni belə açıb danışır?.. Yoxsa mənim xəstə əsəblərimi nəzərdə tutur?! Yox, dost, yanılırsan, məqsədinə çatmayacaqsan, – lap elə bir şey hazırlanmış da olsun... Yaxşı da, indi baxıb görürük sən nə hazırlamısan...”

O, dəhşətli və məchul bir fəlakətə hazırlaşaraq, var gücünü toplayıb özünü möhkəmləndirdi. Hərdən o istəyirdi ki, cumub Porfirini elə yerindəcə boğsun. O hələ bura girəndə öz qəzəbindən qorxurdu. O, dodaqlarının qurduğunu, ürəyinin bərk-bərk döyündüyünü, ağzının köpükləndiyini hiss edirdi. Bununla belə o yenə də susmağı, müəyyən vaxta qədər bircə kəlmə də danışmamağı qət etdi. O öz vəziyyətində bunun ən yaxşı hərəkət tərzi olduğunu başa düşürdü, çünki bununla o nəinki ağzından söz qaçırmaz, əksinə, düşməni əsbiləşdirər, bəlkə lap düşmən özü ağzından bir söz qaçırar. Hər halda Raskolnikov buna ümid edirdi.

Porfirinin get-gedə daha artıq kefi açılırdı; o yenə də otaqda dövrə vurmağa başlayaraq, duyduğu nəşədən pıqqıldaya-pıqqıldaya sözüne davam etdi:

– Yox, mən görürəm ki, siz inanmırsınız, elə güman edirsiniz ki, mən sizinlə uşaqcasına zarafatlaşıram. Əlbəttə, siz bir şeydə haqlısınız; Allah özü mənim bədənimə elə yaradıb ki, bu ancaq başqalarında gülməli fikirlər oyadır, hoqqabaza oxşayıram. Lakin yenə də təkrar edirəm: atam. Rodion Romanoviç, siz hələ cavansınız, necə deyərlər, ilk cavanlıq dövründəsiniz, buna görə də bütün cavanlar kimi, hər şeydən çox insan zəkasını yüksək tutursunuz. Ağlın oynaq hazırcavablığı, düşüncənin mücərrəd dəlilləri sizi aldadır. Mənim hərbi hadisələrdən bir az başım çıxır, ona görə deyə bilərəm ki, bu, məsələn, eynən əvvəlki Avstriya qofkriqoratına²² bənzəyir: onlar öz kabinetində məsələni çox dərindən təhlil edərək və müəyyən nəticə çıxararaq, kağız üzərində Napoleonun qoşununu darmadağın edirlər, özünü də əsir tuturlar, amma bir də görürsən ki, general Mak bütün ordusu ilə təslim olur, he-he-he! Görürəm, görürəm, atam, Rodion Romanoviç, mən mülki bir adam olduğum halda elə hey müharibə tarixindən misallar gətirdiyimə gülürsünüz. Nə edim axı, bu mənim

²² Qof-kriqstrat – sarayda olan hərbi şura.

zəif cəhətimdir, hərbi işdən xoşum gəlir, bütün hərbi relyasiyaları oxumağı o qədər xoşlayıram ki... bununla öz karyerama lazımı əhəmiyyət verməmişəm. Mən gərək hərbi işdə işləyəydim, doğru deyirəm! Bəlkə də Napoleon olmadım, amma mayor olardım, he-he-he! Əzizim, indi mən sizə xüsusi hallar haqqında olan həqiqəti lap müfəssəl surətdə açıb söyləyim: cənab, həyat və insan təbiəti çox mü- hüm şeylərdir, baxırsan ki, gələcəyi görən ən ağıllı adamlar da bu barədə yamanca yanılırlar! Rodion Romanoviç, qocanın sözünə baxın, ciddi deyirəm (Porfiri Petroviçin ancaq otuz yaşı olardı, lakin bunu söylərkən o elə bil ki, doğrudan da qocaldı, hətta səsi də dəyişdi, bütün bədəni yığışdı, lap büküldü), bir də ki, mən açıq danışan adamam... mən açıq danışan adamam, ya yox? Necə bilirsiniz? Deyəsən lap açıq danışan adamam: belə şeyləri sizə lap havayıca danışırım, sizdən heç bir mükafat-filan istəmirəm, he-he! Bəli, sözümə davam edirəm: hazırcavablıq, məncə, çox gözəl şeydir; bu, necə deyərlər, təbiətin zinəti, həyatın təsəllisidir; həmən bu hazırcavablıqla cürbəcür oyunlar çıxarmaq olar, belə ki, yazıq bir müstəntiq bəzən bundan heç baş açə bilməz: elə bir müstəntiq ki, özü öz fantaziyasına uymuşdur; həmişə də belə olur, çünki axı o da insandır! Yazıq müstəntiqin təbiəti onu xilas edir – məsələ burasındadır! Lakin öz hazırcavablığına uyan və “bütün maneələrdən aşıb keçən” (siz dünən bunu çox hazırcavablıqla və hiyləgərliklə iltifat buyurub söylədiniz) cavanlar bu barədə heç düşünməz də. Tutaq ki, elə o cavan, yəni o adam, o xüsusi incognito yalan dedi, özü də çox gözəl, çox hiyləgərcəsinə yalan dedi, əslində bu zaman o gərək zəfər çalsın, öz hazırcavablığının səmərəsindən zövq alsın, amma bir də görürsən tələyə düşdü! Ən maraqlı, ən biabrçı yerdə bayıldı. Tutaq ki, elə bu, xəstəlikdir, otaqların havası bəzən pis olur, amma burda nəşə var! Bu bayılması ilə o hər halda şübhə oyadır! O çox ustalıqla yalan demişdir, amma təbiətini nəzərə almamışdır. Məsələnin bicliyi də, bax, buradadır! Başqa bir vaxtda o öz hazır- cavablığı ilə əylənərək, ondan şübhələnən adamı ələ salmağa başlayır, elə bil ki, qəsdən rəngi ağarır, oyunda olan kimi, həm də çox təbii surətdə rəngi ağarır, bu son dərəcə həqiqətə oxşayır, lakin yenə də özünə qarşı şübhə oyadır! İlk əvvəl o qarşısındakını aldadırsa da, bu aldanan adam əgər zirəksə, gecəni yaxşıca fikirləşir. Bax, hər addımda belə! İş o yerə gəlib çatır ki, özü qabağa yüyürür, özünü ora-bura soxur, ondan bir şey soruşurlar, susurlar, amma o ara vermədən

danışmağa başlayır, özü də barı lazımlı bir şey danışa, başlayır cürbəcür rəmlər ortaya atmağa, he-he! Özü gəlib soruşur ki, niyə məni bu vaxta qədər tutmayıblar, he-he-he! Bu ən hazır cavab bir adamın, bir psixoloqun, bir ədəbiyyatçının başına gələ bilər. İnsan təbiəti aynadır, özü də çox şəffaf bir aynadır! Bu aynaya bax, ləzzət al, məsələ belədir! Rodion Romanoviç, siz niyə elə ağardınız, bəlkə otaq bürküdür, pəncərəni açımı?

Raskolnikov ucadan:

– Narahat olmayın, rica edirəm, – deyərək birdən qəhqəhə ilə güldü. – Rica edirəm, narahat olmayın!

Porfiri onun qabağında dayanıb gözlədi, birdən özü də Raskolnikovun ardınca qəhqəhə ilə gülməyə başladı. Raskolnikov öz sərsəm gülüşünü birdən kəsərək divandan qalxdı.

Onun qıçları titrəyirdi, o güclə ayaq üstə dururdu, lakin ucadan və aydın bir səsle:

– Porfiri Petroviç – dedi, – mən nəhayət aydın görürəm ki, siz qarının və onun bacısı Lizavetanın öldürülməsində məndən şübhələ-nirsiniz. Öz tərəfimdən mən sizə deyirəm ki, bu çoxdan mənim zəhləmi tökmüşdür. Əgər siz belə hesab edirsinizsə ki, məni qanuni olaraq təqib etməyə haqqınız var – onda təqib edin, tutmağa haqqınız varsa, tutun! Amma mən yol vermərəm ki, gözümün içinə baxa-baxa mənə güləsiniz, mənə əzab verəsiniz...

Birdən onun dodaqları titrədi, gözləri qəzəblə alışıb yandı, mülayim səsi sərtləşdi.

Var gücü ilə yumruğunu stola vuraraq çıxırdı:

– Yol vermərəm! Eşidirsinizmi, Porfiri Petroviç! Yol vermərəm!

Porfiri Petroviç, görünür, tamamilə qorxmuş halda:

– Aman Allah, yenə nə oldu! – deyərək səsəndi – Atam, Rodion Romanoviç! Əzizim! Atam! Sizə axı nə oldu?

Raskolnikov yenə də çıxırdı:

– Yol vermərəm!

Porfiri Petroviç üzünü Raskolnikovun lap üzünə yaxınlaşdıraraq dəhşət içində pıçıldadı:

– Atam, astadan danışın! Axı eşidib gələnlər! Onda biz onlara nə deyərək, bir fikirləşin!

Raskolnikov da birdən pıçıltı ilə və qeyri-şüuri olaraq bayaqkı sözünü təkrar etdi:

– Yol vermərəm, yol vermərəm!

Porfiri tez dönüb pəncərəni açmağa getdi.

– İçəriyə təzə hava gəlsin! Əzizim, su içsəniz yaxşı olardı, bu axı bayağılıqdar!

O qapıya yüyürüb su gətirmək istədi, lakin bucaqda su dolu qrafini götürüb oraya cumdu, qrafini götürüb Raskolnikovun yanına yüyürdü. Pıçıldayaraq dedi:

– Atam, su için, bəlkə köməyi oldu...

Porfiri Petroviçin qorxması və Raskolnikovun dərдинə qalması o qədər təbii idi ki, Raskolnikov susub qərribə bir maraqla ona baxdı. Ancaq suyu alıb içmədi.

– Rodion Romanoviç! Əzizim! Bu yolla siz özünüzü dəli edərsiniz, sizi inandırırım, e-h! A-h! Bir için! Azca da olsa için!

Porfiri Petroviç axır ki, stəkani onun əlinə verdi. Raskolnikov düşünmədən stəkani ağızına apardı, lakin birdən məsələnin nə yerdə olduğunu təsəvvür edərək, stəkani nifrətlə stolun üstünə qoydu.

Porfiri Petroviç dostcasına bir qayğıkeşliklə və hələ də çaşğın halda tez-tez dedi:

– Bəli, bu yenə də bayğınlıqdır! Əzizim, bu qayda ilə əvvəlki xəstəliyiniz qayıda bilər. İlahi, adam da özünü qorumazmı?! Dmitri Prokofiç də dünən mənim yanıma gəlmişdi, – düzdür, düzdür, mənim xasiyyətim acıdır, pisdir, amma siz bundan gör nə nəticə çıxarmısınız!.. İlahi! Dünən sizdən sonra gəldi, biz nahar eləyirdik, danışıdı, danışıdı, mən lap mat qaldım; dedim ki, bir işə bax da... ah, ilahi! Olmaya o sizin yanınızdan gəlirdi? Atam, oturun da, İsa xatirinə oturun!

Raskolnikov sərt-sərt:

– Yox, mənim yanımdan gəlmirdi! – dedi. – Ancaq onun sizə getdiyini və nə üçün getdiyini bilirdim.

– Bilirdiniz?

– Bilirdim. Nə olsun ki?!

– Atam, Rodion Romanoviç, mən sizin hələ başqa qəhrəmanlıqlarınızı da bilirəm, sizin hər işiniz mənə məlumdur! O günün axşamı, hava qaralanda sizin *otaq tutmağa* getdiyinizi də bilirəm, qapının zəngini vurduğunuzu da, qanı soruşduğunuzu da, fəhlələri və dalandarları çaşdırdığınızı da... hamısını bilirəm. Mən axı onda sizin keçirdiyiniz əhval-ruhiyyəni başa düşürəm... siz bu qayda ilə özünüzü dəli edərsiniz... vallah! Özünüzü əldən salarsınız! Siz yamanca qəzəblən-

misiniz, bu nəcib bir qəzəbdir, bu – tale, sonra da məhəllə polis işçiləri sizi təhqir etmişdir; siz də vurnuxurdunuz ki, necə deyərlər, hamını tezliklə danışmağa məcbur edəsiniz, bununla da hər şeyi birdən qurtarasınız, ona görə ki, bu axmaqcasına vəziyyət, bu şübhələr sizi tənqə gətirib. Elədirmi? Sizin əhval-ruhiyyənizi başa düşürəmmi? Ancaq siz bu qayda ilə yalnız özünüzü deyil, Razumixini də əldən salarsınız; o həddindən artıq yaxşı adamdır, bunu siz bilirsiniz. Siz xəstəsiniz, o xeyirxahdır, sizin xəstəliyiniz ona keçir... Atam, siz sakit olanda mən sizə danışaram... Di oturun da, atam, İsa xatirinə oturun! Rica edirəm, dincəlin, sizin bütün sir-sifətiniz dəyişib; di oturun da!

Raskolnikov oturdu; onun titrəməsi kəsildi; indi bütün bədənini istilik bürümüşdü. O, qorxmış və dostcasına onun dərdinə qalan Porfiri Petroviçə heyretlə, həm də gərgin halda qulaq asırdı; lakin o Porfirinin bircə sözlünə də inanmırdı, bununla belə, onun sözlərinə inanmağa qərribə bir meyil duyurdu. Porfiri Petroviçin heç gözləmədiyi halda mənzil haqqında söylədiyi sözlər onu son dərəcə təəccübləndirdi, fikirləşərək öz-özünə dedi: “Deməli, mənzil məsələsini o bilir... bunu o axı haradan bilir? Özü də açığa mənə deyir!”

Porfiri Petroviç tez-tez danışaraq sözlünə davam etdi:

– Bəli, bizim məhkəmə işində az qala buna oxşar, belə psixoloji, belə bir xəstə əhvalat olmuşdu. Bir nəfər öz üzərinə götürmüşdü ki, mən adam öldürmüşəm, özü də necə götürmüşdü! Buna uydurma, xəyali əsaslar göstərdi, dəlillər gətirdi, olan vəziyyəti danışdı, aləmi dolaşdırdı, hamını çaşdırdı. Axı niyə? Heç demə, bir cinayətə qismən, ancaq qismən səbəb olubmuş, bunu heç də qəsdən etməyibmiş; amma elə ki, o öz hərəkətilə adam öldürülməsinə səbəb olduğunu bilir, – başlayır fikir çəkməyə, xəyalına cürbəcür şeylər gəlir, aqlını lap azdırır, öz-özünü inandırır ki, qatil elə özüdür. Axırda senat məsələni yoxlayır, o bədbəxt adam bəraət qazanır, müalicə üçün xeyriyyə müəssisəsinə verilir. Sağ olsun senat! Görürsünüz necə işlər olur da!.. Atam, siz də belə edirsiniz – bunun axırı nə olar? Siz əsəblərinizi elə bir hala salırsınız ki, axşamlar gedib qapının zəngini vurursunuz, ora tökülən qanı soruşursunuz, bu yolla siz qara qızdırmaya tutularsınız! Bütün bu psixologiyanı mən təcrübədə öyrənmişəm. Belə bir adam özünü bəzən pəncərədən, ya zəng qülləsindən atmaq istəyir, bu özü adamı yoldan çıxaran bir duyğudur. Qapı zəngini vurmaq da elə... Bu xəstəlikdir, Rodion Romanoviç, xəstəlikdir! Siz həddindən artıq öz

xəstəliyinizə əhəmiyyət verməməyə başlamısınız. Gedib bir təcrübəli həkimlə məsləhətləşdiyiniz, o yoğun nədir axı!.. Sizdə bayğınlıq xəstəliyi var! Bu şeylər ancaq bayğınlıq içində olar!

Bir anlığa hər şey Raskolnikovun başına hərləndi.

“Doğrudanmı o indi də yalan deyir? Yox, bu ola bilməz!” Bu fikri o özündən qovur, çılqınlığın və qəzəbin adamı nə dərəcəyə gətirib çıxaracağını, adamı dəli edə biləcəyini hiss edirdi.

O bütün düşüncəsini toplayaraq Porfirinin oynadığı oyunun mənasını dərk etmək istəyirdi:

– Bu, bayğınlıq içində deyildi! Mənim huşum özümdə idi! Mənim huşum özümdə idi! Mənim huşum özümdə idi! Eşidirsinizmi?

– Bəli, eşidirəm də, başa da düşürəm! Siz dünən də deyirdiniz ki, bayğınlıq içində deyildim, huşum özümdə idi, huşunuzun özünüzdə olduğunu xüsusilə qeyd edirsiniz. Siz nə demək istəsəniz mən onu başa düşürəm! E–eh! Bir qulaq asın, Rodion Romanoviç, atam, elə bircə bu vəziyyəti götürək. Siz doğrudan da, cinayətkar olsaydınız, ya da bu mənhus işdə sizin əliniz olsaydı – heç gəlib özünüz təkidlə deyərdinizmi ki, bunları mən edəndə bayğınlıq içində deyildim, əksinə, huşum tamamilə özümdə idi? Özü də bunu xüsusilə, xüsusi bir inadla qeyd edərdinizmi? Yaxşı, bir iltifat buyurun, bu ola bilərdimi, ola bilərdimi? Məncə, tamamilə bunun əksini deyərdiniz. Siz öz üzərinizdə bir şey hiss etmiş olsaydınız, onda gerek mütləq bayğınlıq içində olduğunuzu təkidlə qeyd edəydiniz! Eləmi? Eləmi?

Bu sualda hiyləgərcəsinə bir şey duyulurdu. Raskolnikov ona sarı əyilən Porfiridən divanın lap söykənəcəyinə qədər geri çəkildi, heyrət və şübhə ilə düz onun gözləri içinə baxdı.

– Ya da elə cənab Razumixini götürək: yəni o məsələni götürək ki, dünən o öz tərəfindənmi mənimlə danışmağa gəlmişdi, ya siz onu tovlayıb mənim yanına göndərmişdiniz? O gerek deyəydi ki, öz tərəfimdən gəlmişəm, sizin sözünüzlə gəldiyini gihlədəydi! Amma siz bunu gizlətmirsiniz! Siz təkidlə deyirsiniz ki, o mənim sözümə getmişdi!

Raskolnikov bunu heç vaxt təkidlə deməmişdi. Onun kürəyi gizil-dədi, dodaqları xəstə bir təbəssümlə əyildi, zəif bir səslə astadan dedi:

– Siz yalan deyirsiniz! Siz yenə də mənə göstərmək istəyirsiniz ki, guya mənim bütün oyunumdan xəbərdarsınız, mənim bütün cavablarımı qabaqcadan bilirsiniz. – Artıq o söylədiyi sözləri lazımınca ölçüb–

biçmədiyini hiss etməyə başlayırdı. – Məni qorxutmaq istəyirsiniz...
ya da məni ələ salırsınız...

Raskolnikov bu sözləri söylərkən yenə də Porfirinin düz sifətinə baxırdı; birdən yenə də onun gözlərində hədsiz bir qəzəb odu parıldadı.

– Siz yalan deyirsiniz! – deyə o çığırdı. – Siz özünüz çox gözəl bilirsiniz ki, canı üçün işin içindən çıxmaqdan ötrü ən yaxşı yol – mümkün qədər doğru danışımaqdır... o şeyi ki, gizlətmək olar – onu mümkün qədər gizlətməməkdir! Mən sizə inanmıram!

Porfiri astadan:

– Siz nə dəmdəməki adamsınız! – dedi. – Sizinlə, atam, heç yola gəlmək olmaz: sizdə elə bil monomaniya xəstəliyi var. Deməli, mənə inanmırsınız? Amma mən sizə deyirəm ki, daha inanırsınız, hələlik arşının dördüdə biri qədər inanmısınız, mən də elə edəcəyəm ki, siz tamam inanasınız, bütün arşın qədər, çünki həqiqətən sizin xatirinizi istəyirəm, sizə lap ürəkdən yaxşılıq arzu edirəm.

Raskolnikovun dodaqları titrədi.

Porfiri Petroviç Raskolnikovun qolundan (qolunun azca dirsəkdən yuxarı yerindən) yavaşca, həm də dostcasına tutaraq sözünə davam etdi:

– Bəli, arzu edirəm; sizə qəti olaraq deyirəm: xəstəliyinizə göz olun. Bir də ki, odur, ailəniz də sizin yanınıza gəlmişdir, onları yaddan çıxarmayın. Siz gərək onları rahat edəsiniz, onlara mehribanlıq edəsiniz, amma siz onları ancaq qorxudursunuz...

– Sizə nə? Siz bunu haradan bilirsiniz? Niyə belə maraqlanırsınız? Deməli, siz məni güdürsünüz və bunu mənə bildirmək istəyirsiniz?

– Atam, Rodion Romanoviç! Bunları mən sizin özünüzdən, sizin özünüzdən eşidib bilməmişəm! Siz həyəcanlı olanda bunları mənə də, başqalarına da özünüz demisiniz, – ancaq bunu hiss etməmişiniz. Dünən cənab Razumixin Dmitri Prokofiyədən də çox maraqlı şeylər eşitmişəm. Siz mənim sözümü kəsdiniz; görün sizə nə deyirəm: siz nə qədər hazırcavab olsanız da, vasvasılığınız üzündən hətta hadisələrə sağlam düşüncə ilə baxa da bilmirsiniz. Məsələn, yenə haman mövzunu – o zəng məsələsini götürək: belə qiymətli bir şeyi belə bir dəlili (özü də necə dəlil!) mən sizə elə-beləcə, bütün-bütünə açıb dedim, özü də mən, müstəntiq! Siz bunda heç bir şey görmürsünüzmü? Mən sizdən bir balaca şübhələnsəydim, beləmi hərəkət edərdim? Məsələn, mən elə edərdim ki, siz daha məndən şübhələnməzdiniz,

özümü elə göstərirdim ki, guya bu dəlil heç mənə məlum deyil; sizin diqqətinizi başqa bir cəhətə yönəldərdim, lakin birdən, baltanı adamın təpəsinə endirən kimi (sizin ifadənizcə) düz məsələnin üstünə gələrdim, sizi çaşdırardım, deyərdim ki, cənab, siz axı niyə axşam saat onda, az qala lap on birdə o öldürülmüş qarının mənzilinə zəhmət çəkib gəlmisiniz? Niyə gəlib zəngi vurmusunuz? Niyə oraya tökülən qanı soruşmusunuz? Niyə dalandarı vurub yıxmısınız, onları məhəllə polis dəftərxanasına, polis zabitinin yanına aparmaq istəmişiniz? Bax, mən sizdən zərrə qədər də şübhələnmiş olsaydım, gərək belə hərəkət edəydim. Sizi rəsmi surətdə sorğu-sual edəydim, evinizi axtaraydım, hətta sizi tutaydım da... Mən ki, başqa cür rəftar etmişəm, deməli, sizdən şübhələnmişəm! Amma siz hadisələrə sağlam düşüncə ilə baxa bilmirsiniz, heç bir şey də görmürsünüz, təkrar edirəm!

– Siz yalan deyirsiniz! Mən sizin nə məqsəddə olduğunuzu bilmirəm, – dedi, – amma siz yalan deyirsiniz... Bayaq siz bu mənada danışmırdınız, mən səhv etmirəm... Siz yalan deyirsiniz!

– Mən yalan deyirəm? – Görünür, Porfiri Petroviç açıqlanmışdı, lakin o yenə də çox şən və istehzal görünüşünü mühafizə edirdi, həm də elə bil ki, cənab Raskolnikovun onun barəsində nə fikirdə olması onu qətiyyənlə narahat etmirdi. – Mən yalan deyirəm?.. Bayaq mən özüm sizinlə necə rəftar etdim (mən axı müstəntiqəm): siz özünüzü müdafiə etmək üçün mən özüm məsələni açıb dedim, sizin əlinizə hər cür vasitə verdim, bütün bu psixologiyanı mən sizə söylədim: “Xəstəlik, bayğımlıq, təhqir olunmaq, malxulyaçılıq, polis işçiləri məsəlsi” və sairəni, bütün bu şeyləri mən özüm demədimmi? Hə? He-he-he! Yeri gəlmişkən bunu da deyim: hərçənd müdafiə üçün işlədilər bütün bu psixoloji vasitələr, bu bəhanələr, bu hiylələr son dərəcə əsassız şeylərdir, özü də ikibaşlıdır: “Xəstəydim, huşum üstümdə deyildi, məni qara basırdı, gözümə görünürdü, yadımda deyil...” Bunlar öz yerində; bəs niyə axı, atam, xəstə və huşsuz olanda sizin gözünüzə ancaq belə şeylər görünürdü, xəyalınıza belə şeylər gəlirdi, başqa şeylər yox? Başqa şeylər də ola bilərdimi? He-he-he!

Raskolnikov qürurla, həm də həqarətlə ona baxdı. Sonra yerindən qalxaraq və bu zaman Porfirini bir az itələyərək inadla və bərkənd dedi:

– Sözü qıtası, mən bir şeyi bilmək istəyirəm: siz məni şübhədən tamamilə azad olunmuş hesab edirsiniz, ya yox? Deyin, Porfiri Petroviç, deyin, qəti deyin, tez deyin, bu saat deyin!

Porfiri tamamilə şən, hiyləgər, həm də sakit bir halda:

– Bir işə bax! – dedi. – Gör haralara əl atır! Axı sizi hələ heç narahat etməyə başlamamışlar – onda bu şeyləri, bu qədər çox şeyi bilmək sizə nə lazım?! Siz lap uşaq kimi hərəkət edirsiniz; niyə axı bu şeyləri belə inadla bizdən tələb edirsiniz, bunun səbəbi nədir? He? He-he-he!

Raskolnikov qəzəblə:

– Bir də deyirəm: mən daha buna dözə bilmərəm!.. – dedi.

– Nəyə? Bu naməlum vəziyyətə? – deyə Porfiri onun sözünü kəsdi.

– Məni acılamayın! Mən istəmirəm!.. Sizə deyirəm ki, dözmək istəmirəm! Dözə bilmirəm və istəmirəm. – O yenə də yumruğunu stola vuraraq çığırdı:

– Eşidirsinizmi? Eşidirsinizmi?!

Porfiri pıçıldarayaq:

– Yavaş, yavaş, – dedi. – Eşidərlər axı! Sizə ciddi deyirəm: özünüzü gözləyin! Mən zarafat eləmirəm. – Lakin indi Porfirinin üzündə qadınasına xoşməcaz və ürəkək ifadə yox idi; əksinə, indi o sərt halda qaşlarını çataraq, sanki bütün sirləri və ikimənalı sözləri birdən faş edərək, doğrudan-doğruya əmr edirdi.

Lakin bu ancaq bir an oldu. Raskolnikov əvvəl pərtləşdi, sonra birdən doğrudan da özündən çıxdı; lakin qərribə burasıdır ki, o son də-rəcə qəzəblənsə də, xəstə bir çılğınlığa tutulsa da əmri yerinə yetirdi. Bayaqqı kimi birdən pıçıldayaraq dedi:

– Mən qoymaram ki, mənə əzab versinlər! – O göürdü ki, əmrə tabe olmaya bilmir: bunu o bir anda ürəkəğrısı ilə və nifrətlə dərk etdi, bu fikirdən daha artıq qəzəbləndi. – Məni tutun, evimi axtarın, amma bunu rəsmi surətdə edin, mənimlə oynamayın! Mən...

– Rəsmiyyət barəsində narahat olmayın, – deyə Porfiri onun söhünü kəsdi. O yenə də bayaqqı kimi bic-bic gülümsəyir, hətta elə bil ki, Raskolnikova baxıb həzz alırdı. – Atam, indi mən sizi bir dost kimi dəvət etmişəm.

– Mən sizin dostluğunuzu istəmirəm, mən belə dostluğa tüpürürəm! Eşidirsinizmi? Budur, mən furajkamı götürüb gedirəm. Əgər fikrin tutmaqsa – indi buna nə deyirsən?

Porfiri bayaqqı kimi yenə də dirsəkdən yuxarı onun qolundan tutub, qapı qabağında saxladı və hırıldayaraq dedi:

– Bəs siz o qəribə şeyə baxmaq istəmirsiniz?

Porfiri get-gedə özünü daha şən, daha oynaq göstərirdi, bu isə Raskolnikovu lap özündən çıxarırdı.

Raskolnikov birdən dayandı, qorxu ilə Porfiriyə baxaraq soruşdu:

– Hansı qəribə şeyə? O nədir axı?

– O qəribə şey, bax, bu qapının dalında oturmuşdur, he-he-şel! (Porfiri mənzilinə açılan bağlı qapını barmağı ilə göstərdi.) – Qapını kilidləmişəm ki, qaçmasın.

– O nədir axı? Haradadır? Nədir?..

Raskolnikov yaxınlaşıb qapını açmaq istədi – qapı bağlı idi.

– Kilidləmişəm, bu da açarı!

Doğrudan da. Porfiri cibindən bir açar çıxarıb ona göstərdi.

Raskolnikov daha özünü saxlaya bilməyərək bağardı:

– Yalan deyirsən! Yalan deyirsən, təlxək, məlun! – Bunu deyərək, qapıya sarı geri çəkilən, lakin ondan heç zərrə qədər qorxmayan Porfirinin üstünə cumdu.

– Mən hər şeyi, hər şeyi başa düşürəm! Sən yalan deyirsən, məni acıqlandırırısan, istəyirsən ki, mən özümü ələ verim...

– Atam, Rodion Romanoviç, bundan artıq daha adam özünü ələ verməz ki!.. Siz lap özünüzdən çıxmısınız. Çığırmayın, yoxsa adam çağıraram.

– Yalan deyirsən, heç nə olmayacaq! Adam çağırırısan, çağır! Sən bilirdin ki, mən xəstəyəm, məni hirsəndirib özümdən çıxarmaq istəyirdin ki, özümü ələ verim – sənənin məqsədin bu idi! Xeyr, sən dəlil göstər! Mən hər şeyi başa düşdüm! Sənənin əlində dəlili yoxdur! Sənənin əlində olan ancaq boş, mənasız mülahizələrdir, Zametovun mülahizələridir!.. Sən mənim xasiyyətimi bilirdin, istəyirdin məni acıqlandırıb, çılğınlıq dərəcəsinə gətirəsən, sonra da birdən keşişlərlə, deputatlarla məni çaşdırasan. Sən onları gözləyirsən? Onlar haradadır? Çağır gəlsin!

Porfiri qapının dalından gələn səsə qulaq asaraq mızıldadı:

– Atam, deputat nədir, zad nədir! Adamın ağına görə nələr gələrmiş! Belə getsə heç siz deyən kimi işi rəsmi surətdə aparmaq olmaz ki, əzizim, siz məsələni bilmirsiniz... rəsmiyyət qaçmır ki, özünüz görəcəksiniz!..

Doğrudan da bu zaman o biri otaqda, lap qapının dalında səs eşidildi.

Raskolnikov ucadan:

– Hə, gəlirlər! – dedi. – Sən onların ardınca adam göndərmişdin! Sən bunu nəzərdə tutmuşdun... Yaxşı da, hamısını çağır gəlsin: deputatları da, şahidləri də, kimi istəyirsən... çağır gəlsin! Mən hazırım!

Lakin bu vaxt çox qərribə bir hadisə baş verdi: adi vəziyyətdə bunu heç gözləmək olmazdı; işin bu şəkildə qurtaracağı, əlbəttə, nə Raskolnikovun nə də Porfiri Petroviçin heç ağına da gəlməzdi.

VI

Sonralar Raskolnikov bu dəqiqəni xatırlarkən bu şeylər onun təsəvvüründə belə bir şəkildə canlanırdı.

Qapı dalında eşidilən səs birdən artdı və qapı bir balaca açıldı.

Porfiri Petroviç narazı halda çığırdı:

– Nə olub? Mən axı sizə demişdim...

Bir anlığa cavab eşidilmədi, lakin bilinirdi ki, qapının dalında bir neçə adam var, özləri də elə bil ki, kimi isə geri itələyirlər.

Porfiri Petroviç təlaş içində yenə də soruşdu:

– Nə olub axı?

Kiminsə səsi eşidildi:

– Dustağı gətirmişik, Nikolayı!

Porfiri Petroviç qapıya sarı cumaraq çığırdı:

– Lazım deyil! Aparın! Gözləyin!.. O niyə özünü bura soxur? Bu nə nizamsızlıqdır!

Yenə də haman səs eşidildi:

– Axı o... – Səs bu yerdə qırıldı.

Qapı dalında iki saniyə qədər əməlli mübarizə getdi; sonra kim isə bir başqasını bərk itələdi, bunun da ardınca rəngi ağappaq ağarmış bir adam düz Porfiri Petroviçin kabinetinə girdi.

İlk baxışda bu adam çox qərribə görünürdü. O düz qabağına baxır, elə bil ki, heç kəsi görmürdü. Onun gözləri qətiyyətlə parıldayıdı, eyni zamanda, üzü meyit kimi ağarmışdı, sanki onu edam etməyə gətirmişdilər. Qanı qaçmış dodaqları yavaşca titrəyirdi.

O hələ lap cavandı, özü də rəiyyət kimi geyinmişdi; arıq, boyu orta, üzünün cizgiləri nazik idi; tükləri dövrələmə vurulmuşdu. Bu cavan oğlanın qəfildən itələdiyi adam hamıdan əvvəl otağa cumub onun çiyindən yapışdı: o mühafizə nəfəri idi, cavan oğlan da Nikolaydı. Nikolay dartınaraq yenə də onun əlindən çıxdı.

Qapının ağzına bir neçə adam yığışdı. Onlardan bəzisi özünü içəri soxmaq istəyirdi. Bütün bunlar bir anda oldu.

Porfiri Petroviç son dərəcə acıqlanmış və sanki çaşıb qalmışdı, o mızıldayaraq dedi:

– İtil buradan, hələ tezdir! Çağıranda gələrsən!.. Bunu niyə vaxtından əvvəl gətirmisən?

Nikolay birdən dizləri üstə çökdü.

Porfiri heyrətlə çığırdı:

– Nə var?

Nikolay sanki bir az nəfəsi təngimiş halda, lakin ucadan dedi:

– Təxsirkaram! Mənim işimdir! Mən öldürmüşəm! – On saniyəlik sükut sökdü, sanki hamı birdən veyəsirə xəstəliyinə tutulmuşdu; hətta mühafizə nəfəri də geri çəkildi, daha Nikolaya yaxınlaşmadı, özünü qeyri-şüuri olaraq, qapıya sarı verib sakitcə dayandı.

Porfiri Petroviç bir anda özünə gələrək həyəcanla dedi:

– Necə?

Nikolay azca susduqdan sonra:

– Mən... öldürmüşəm... – deyərək təkrar etdi.

– Necə... sən... necə?.. Sən kimi öldürmüşsən?

Porfiri Petroviç, görünür, özünü itirmişdi. Nikolay yenə də azca susdu.

– Alena İvanovnanı, bir də ki, onun bacısı Lizaveta İvanovnanı mən... öldürmüşəm... baltayla. Ağlımı itirmişdim... – deyərək o əlavə etdi və yenə də susdu.

O hələ də dizi üstə durmuşdu.

Porfiri Petroviç düşünürmüş kimi bir nəsə saniyə dayandı, sonra birdən yenə də hərəkətə gələrək, əllərini içəri girmiş adamların üstünə yellədi. Onlar dərhal çəkilib getdilər, qapı örtüldü. Sonra o bucaqda duran Raskolnikova baxdı: Raskolnikov heyrətlə Nikolaya baxırdı. Porfiri Petroviç Raskolnikova sarı getdi, lakin birdən dayanıb ona baxdı, o saat gözünü Nikolaya sarı çevirdi, sonra yenə də Raskolnikova, yenə də Nikolaya baxdı, birdən özündən çıxaraq Nikolayın üstünə düşdü, acıqlı-acıqlı çığırdı:

– Sən niyə ağlımı itirməyini mənim gözümə soxursan: Mən hələ səndən soruşmamışam ki, ağlımı itirmişdin ya yox... De görüm, – sən öldürmüşsən?

Nikolay dedi:

– Mən öldürmüşəm... boynuma alıram.

- E-eh! Nə ilə öldürdün?
- Balta ilə. Özümlə götürmüşdüm.
- Eh tələsir! Tək idin?

Nikolay sualı başa düşmədi.

– Tək öldürdüm. Mitka günahkar deyil, bu işdə onun əli yoxdur.
– Sən tələsib Mitkanı ortalığa çəkmə! E-eh!.. Bəs onda axı sən pilləkəndən necə düşüb qaçdın? Axı dalandar sizin ikinizə də rast gəlmişdi...

Nikolay qabaqcadan hazırlanmış kimi tələsə-tələsə dedi:

– Onda mən... şübhələnməsinlər deyə... Mitka ilə birlikdə qaçırdım.

Porfiri qəzəblə:

– Elədir ki, var, – dedi. Sonra öz-özünə danışmış kimi mızıldandı: – Bu onun öz sözü deyil! – Birdən yenə də Raskolnikova baxdı.

Görünür, o Nikolayla o qədər maraqlanmışdı ki, bir anlığa hətta Raskolnikovu unutmuşdu. İndi isə özünə gələrək hətta çaşıb qaldı...

– Rodion Romanoviç, atam! Bağışlayın! – deyərək onun üstünə yüyürdü, – belə olmaz; buyurun... sizin burada işiniz yoxdur... mən özüm də... görürsünüz də necə qərribə şeylər olur!.. Buyurun!

O Raskolnikovun qolundan tutub qapını göstərdi.

Raskolnikov:

– Siz, deyəsən, axı belə bir şey olacağını gözləməirsiniz? – dedi. Əlbəttə, o hələ hey bir şeyi aydın başa düşmürdü, lakin bu hadisə onu xeyli ürəkləndirmişdi.

– Siz özünüz də, atam, belə bir şey olacağını gözləməirsiniz! Əliniz gör necə titrəyir! He-he!

– Porfiri Petroviç, siz də titrəyirsiniz...

– Bəli, mən də titrəyirəm; belə bir şey olacağını gözləmədim!..

Onlar gəlib qapının qabağında durmuşdular. Porfiri Raskolnikovun çıxıb getməsinə səbirsizliklə gözləyirdi.

Birdən Raskolnikov istehza ilə dedi:

- Bəs o qərribə şeyi göstərməyəcəksiniz?
- Deyirlər ki, kor kora kor deməsə korun bağı çatlar.
- Gülürsünüz, ancaq hələ də dişiniz dişinizə dəyir. He-he! Siz məzəli adamsınız! Yaxşı da, xudahafiz!
- Amma mənəcə, əlvida!

Porfirin üzündə acı bir təbəssüm göründü, mızıldayaraq dedi:

– Allah deyən olsun, Allah deyən olsun!

Raskolnikov dəftərxana otağının qabağından keçəndə bir neçə adamın ona diqqətlə baxdığını hiss etdi. Dəhlizdə isə haman evdə axşam çağı məhəllə polis dəftərxanasına aparmaq istədiyi dalandarları gördü. Onlar ayaq üstə durub nəsə gözləyirdilər. Raskolnikov pilləkənə çıxan kimi yenə də Porfiri Petroviçin səsini eşitdi. Dönüb baxanda gördü ki, o töyşüyə–töyşüyə gəlir.

– Rodion Romanoviç, bircə kəlmə sözüm var, başqa şeylərlə işim yoxdur, Allah deyən olsun, ancaq hər halda, sizdən rəsmi surətdə bəzi şeyləri soruşmaq lazım gələcəkdir... biz yenə də görüşərik, eləmi?

Porfiri gülümsəyə–gülümsəyə onun qabağında dayandı. Sonra yenə əlavə etdi:

– Bəs belə!

Belə güman etmək olardı ki, o yenə nəsə demə istəyir, ancaq deyə bilmir.

Raskolnikov artıq tamamilə ürəklənmişdi, o çox istəyirdi ki, Porfirinin qarşısında lovğalansın:

– Siz də, Porfiri Petroviç, bayaqkılar üçün məni bağışlayın... hirs-lənmişdim.

Porfirinin elə bil ki, kefi açıldı:

– Eybir yox, eybi yox! Mən özüm də elə... acıdıləm, boynuma alıram, boynuma alıram! Deməli, biz görüşəcəyik. Allah qismət eləsə biz mütləq, mütləq görüşərik!

– Həm də bir-birimizi tamam dərk edərik, – deyib Raskolnikov əlavə etdi.

– Bəli, bir-birimizi tamam dərk edərik. – Sonra da gözlərini qıyaraq çox ciddi bir nəzərdə Raskolnikova baxdı. – İndi buradan ad bayramına gedirsiniz?

– Xeyr, dəfnə gedirəm.

– Hə, hə, dəfnə gedirsiniz! Özünüzdən muğayət olun, özünüzdən muğayət olun!..

Raskolnikov pilləkəndən düşməyə başlamışdı ki, birdən yenə də Porfiriyə sarı dönüb dedi:

– Mən heç bilmirəm öz tərəfimdən sizə nə arzu edirəm! Sizə daha müvəffəqiyyətlə işləməyi arzu edərdim, ancaq, bilirsinizmi, vəzifəniz çox gülməli vəzifədir!

Porfiri Petroviç də dönüb getmək istəyirdi, lakin bu sözü eşidəndə o saat qulaqlarını şəkklədi:

– Gülməli niyə?

– Əlbəttə gülməlidir. Bu yazıq Nikolkanı siz yəqin ki, psixoloji qayda ilə, öz üsulunuzla o qədər incitmişiniz, o qədər ona əzab vermismiz ki, axırda günahını boynuna alıb. Yəqin ki, gecə-gündüz ona sübut etmişiniz ki, sən qatilsən, sən qatilsən! Amma indi, elə ki, boynuna almışdır, siz yenə də ona olmazın əzab verməyə başlayacaqsınız, deyəcəksiniz ki: “Yalan deyirsən, qatil sən deyilsən! Sən qatil ola bilməzsən! Sən başqasının sözünü deyirsən!” Yaxşı da, belə olandan sonra sizin vəzifəniz necə də gülməli olmasın?

– He-he-he! Görürsünüzü, indicə Nikolaya dedim ki, “sən başqasının sözünü deyirsən!”. Siz bunu nəzərdən qaçırmamısınız!

– Bunu nəzərdən qaçıрмаq olar?

– He-he! Siz yaman hazırcavabsınız! Hər şeyi görürsünüz! Əsil iti zəka belə olar! İşin gülməli cəhəti də gözünüzdən yayınmır... He-he!.. Deyirlər ki, yazıçılardan gərək ki, Qoqolda bu xüsusiyyət son dərəcə yüksək olmuşdur?!

– Bəli, Qoqolda.

– Bəli, Qoqolda. Xudahafiz, yenə də görüşərik.

– Xudahafiz, yenə də görüşərik...

Raskolnikov düz evinə getdi; o elə çaşmışdı, fikirləri elə dolaşmışdı ki, içəri girən kimi özünü divanın üstünə atıb on beş dəqiqəyə qədər oturdu. O ancaq dincəlmək, fikirlərini az da olsa bir yerə toplamaq istəyirdi. Nikolay haqqında heç düşünmək fikrində də deyildi, o ancaq buna heyrət edirdi; o hiss edirdi ki, Nikolayın etirafında izahedilməz, qəribə bir şey vardır, indi bunu o qətiyyənlə anlama bilməz. Nikolayın etirafı isə bir həqiqət idi. Bu həqiqətin necə bir nəticə verəcəyi dərhal ona aydın oldu: yalanın üstü açılmaya bilməz, elə ki, üstü açıldı – yenə də onun yaxasından yapışacaqlar. Heç olmasa o vaxta qədər sərbəst olar; o mütləq özü üçün bir tədbir görməlidir, çünki təhlükə mütləq baş verəcəkdir.

Lakin nə dərəcədə? Vəziyyət aydınlaşmağa başladı. Bayaq Porfiri ilə olan söhbətini, ümumi məsələlərlə əlaqədar olaraq, öteri xatırladı, dəhşətdən bir daha sarsıldı. Əlbəttə, o hələ Porfirinin bütün fikrini, bütün bayaqkı hərəkətinin mənasını tamamilə bilmirdi. Lakin bu oyunun üstü bir az açılmışdı, ancaq Porfirinin oynadığı oyunda “bu

hərəkətin” Raskolnikov üçün nə qədər qorxulu olduğunu ondan yaxşı heç kəs başa düşə bilməzdi. Bu hal bir az da davam etsəydi, o tamamilə özünü ələ verə bilərdi. Porfiri Raskolnikovun xəstəməcaz bir adam olduğunu bildiyindən və ilk baxışda onun damarını düzgün tutduğundan xeyli qətiyyətlə, lakin lap yəqinliklə hərəkət edirdi. Söz yox ki, Raskolnikov indi də özünü xeyli biabır etmişdi, ancaq ortada hələ bir dəlil yox idi; hər şey hələ nisbi idi. Bu şeyləri indi o düzgünmə başa düşürdü? Yanılmırdı ki? Porfiri bu gün məsələni hansı bir nəticəyə sarı yönəldirdi? Bu gün o doğrudanmı, bir şey hazırlamışdı? Onun hazırladığı nə idi? Doğrudanmı o, bir şey gözləyirdi, ya gözləməirdi? Nikolayla olan bu hadisə baş verməsəydi, məsələ bu gün necə qurtaracaqdı?

Porfiri bu gün az qala bütün oyununu göstərdi, əlbəttə, risk elədi, ancaq göstərdi (Raskolnikova belə gəlirdi), lakin onun göstərməyə daha bir şeyi olsaydı, onu da göstərirdi. O, “qəribə şey” nə idi? O yoxsa istehza idi? Bunun bir mənası varmı? Bunda dəlilə bənzər, Raskolnikovu doğrudan da, təqsirləndirəcək bir şey ola bilərdimi? Dünənki adam? O harda itib-batmışdı? O bu gün harada idi? Əgər Porfirinin əlində doğrudan da, bir dəlil varsa, bu əlbəttə, dünənki adamlarla əlaqədardı...

Raskolnikov divanın üstündə oturub, başını aşağı salmışdı, hər iki dirsəyini dizləri üstə qoyaraq əllərilə üzünü örtmüşdü. Bütün bədəni hələ də əsəbi halda titrəyirdi. Nəhayət, o yerindən qalxıb furajkasını götürdü, fikirləşib, qapıya sarı yönəldi.

O nə isə hiss edirdi ki, hər halda bu gün bəlkə də lap yəqin, özünü təhlükəsiz vəziyyətdə hesab edə bilər. Birdən o qəlbində bir sevinc duydu. Tez Katerina İvanovnanın yanına getmək istədi. Dəfnə, əlbəttə gecikmişdi, lakin əhsana çata bilərdi. İndi bu saat orada Sonyanı görə-cəkdi.

Dayanıb fikirləşdi, dodaqlarında güclə əmələ gələn xəstə bir təbəssüm göründü.

Öz-özünə dedi:

– Bu gün! Bu gün! Bəli, bu gün! Belə olmalıdır...

Qapını açmaq istəyirdi ki, qapı özü birdən açılmağa başladı. Raskolnikov titrədi və cəld geri çəkildi. Qapı yavaş-yavaş və sakitcə açıldı, birdən qapı ağızında, dünən sanki yerdən çıxmış olan adam göründü.

O astanada dayanıb dinməz Raskolnikova baxdı, sonra bir addım atıb otağa girdi. O, eynən dünənki adama oxşayırdı, elə o cür də geyinmişdi, ancaq üzündə və baxışlarında böyük bir dəyişiklik əmələ gəlmişdi: o indi sanki qəmgin-qəmgin baxırdı; bir az dayanıb dərindən köksünü ötürdü. Bu zaman əlini üzünə qoyub başını yana əysə idi, lap arvada oxşayacaqdı.

Raskolnikov meyit kimi yerində qaldı:

– Nə istəyirsiniz?

Gələn adam bir az susduqdan sonra birdən ikiqat olub, ona baş əydi; o elə əyildi ki, sağ əlinin barmağı yerə dəydi. Raskolnikov həyəcanla soruşdu:

– Niyə gəlmisiniz?

Gələn adam yavaşca dedi:

– Günahkaram.

– Nədə?

– Sizin barənizdə pis fikirdə olmuşam.

Onlar bir-birinə baxırdılar.

– Acığım tutmuşdu. Onda ki, siz gəlmişdiniz, bəlkə də kefli idiniz, dalandarları polis dəftərxanasına aparmaq istəyirdiniz, orada tökülən qanı da soruşmuşdunuz – mənim acığım tutdu ki, niyə sizi buraxdılar, sizi kefli hesab elədilər; elə də acığım tutmuşdu ki, gecə yata bilmədim. Sonra adresiniz yadıma düşdü, dünən bura gəlib soruşdum ki...

Raskolnikov dərhal bu hadisəni xatırlamağa başladı; gələn adamın sözünü kəsərək soruşdu:

– Kim gəlmişdi?

– Mən, yəni ki, sizə pislik eləmişəm.

– Deməli, siz o evdə yaşayırsınız?

– Onda mən də onlarla bir yerdə, darvaza qabağında durmuşdum, yoxsa yadınızdan çıxıb? Biz lap əvvəldən orada işləyirik. Xəz qayırıq, meşşanıq, iş götürüb evdə işləyirik. Ən çox da ona görə acığım tutdu ki...

İki gün bundan əvvəl darvazanın qabağında olan hadisə birdən lap aydınca Raskolnikovun xəyalında canlandı; bu da yadına düşdü ki, dalandarlardan başqa orada bir neçə adam da durmuşdu; arvad da vardı. Hətta bir adamın səsi onun yadında qalmışdı; o adam deyirdi ki, bunu düz polis dəftərxanasına aparın. Bu adamın sifəti xatirində

qalmamışdı, hətta indi də onu tanımırdı, lakin onda bu zaman necə dediyi, ona sarı döndüyü yadında idi...

Deməli, o dünənki dəhşət belə bir nəticə vermişdi. O doğrudan da. az qala məhv olmuşdu, bu boş məsələ üstündə az qalmışdı ki, özünü məhv etsin – bunları düşünmək daha dəhşətli idi. Deməli, o adam otaq tutmaq məsələsindən, qan barəsində olan söhbətdən başqa ayrı heç bir şey deyə bilməz. Deməli, Porfirinin əlində bu bayğınlıqdan başqa ayrı heç bir şey, bu psixologiyadan başqa ayrı heç bir dəlil yoxdur, bu psixologiya özü də ikibaşlıdır. Deməli, ayrı bir dəlil ortaya çıxmasa (bunlar daha çıxmamalıdır, çıxmamalıdır) onda... onda daha ona nə edə bilirlər? Onu lap tutsalar da – nə ilə qəti olaraq ifşa edə bilirlər? Deməli, Porfiri otaq məsələsini ancaq indi, ancaq bu saat bilmişdir, bundan əvvəl bu məsələdən xəbəri yoxmuş.

Raskolnikov həyəcanla soruşdu:

– Mənim gəldiyimi... bu gün Porfiriyə siz demisiniz? – O belə bir fikrin birdən ağına gəlməsinə son dərəcə heyrət etdi.

– Hansı Porfiriyə?

– İstintaq işləri pristavına.

– Mən demişəm. Onda dalandarlar gedib demədilər, mən gedib dedim.

– Bu gün?

– Sizdən azca əvvəl. O sizə necə əzab verirdi – bunun da hamısını eşitdim.

– Harada? Necə? Havaxt?

– Elə orada, arakəsmənin dalında, siz gedənə kimi orada oturmuşdum.

– Necə? Deməli, o qəribə şey sizdiniz? Bu axı necə oldu? Bir deyin görüm!

Meşşan dedi:

– Gördüm ki, dalandarlar mənim sözümə baxıb getmirəlr, deyirlər ki, daha gecdir, hələ bir acıqları da tutar ki, niyə o saat gəlib deməməsiniz; bu mənim ağcımaya gəldi, gecə yata bilmədim. Məsələni öyrənməyə başladım. Elə ki, dünən öyrəndim – bu gün getdim. Getdim gördüm ki, yoxdur; bir saat sonra yenə getdim – qəbul etmədilər, sonra yenə getdim – məni onun yanına buraxdılar. Nə olmuşdusa, hamısını ona danışdım. O otaqda atılıb-düşməyə, yumruğunu döşünə döyməyə başladı; dedi ki: “Quldurlar, siz mənim başıma nə iş

açırsınız? Mən bunu bilsəydim, onu qarovul altıda gətirdərdim!” –
Sonra yüyürüb getdi, kimi işə çağırırdı, onunla bucaqda nəsə danışdı;
sonra yenə mənim yanıma gəldi, məni sorğu-suala tutdu, söydü; çox
danladı; mən ona hər şeyi xəbər verdim, mənim dünənki sözümə sizin
cavab verməyə cürət etmədiyinizi, məni tanımadığınızı da dedim. O
yenə də o yan-bu yana qaçmağa, döşünə döyməyə başladı, acıqlandı;
elə ki, sizin gəldiyinizi xəbər verdilər, dedi ki, keç bu arakəsmənin o
tərəfinə hələlik otur orada, tərpnəmə, o sənin burada olduğunu eşit-
məsin; özü mənim üçün ora stul da gətirdi, qapını kilidlədi, mən
qaldım orada; bunu da dedi ki, bəlkə səni çağırırdım. Amma elə ki,
Nikolayı gətirdilər, siz gedəndən sonra o məni çıxartdı, dedi ki, səni
yenə də çağıracağam... dindirəcəyəm...

– Nikolayı sənin yanında dindirdi?

– Sizi otaqdan çıxarılandı sonra elə o saat məni də çıxartdı. Sonra
da Nikolayı dindirməyə başladı.

Məşşan səsinə kəsdi, birdən yenə də ikiqat olub baş əydi, yenə də
barmağı yerə dəydi.

– Üstünüzə şər atdığım üçün, göstərdiyim qərəz üçün məni
bağışlayın!

Rasklonikov:

– Allah bağışlasın, – dedi.

Raskolnikov bunu deyən kimi məşşan yenə də ikiqat olub baş əydi,
ancaq yerə qədər əyilmədi. Sonra yavaş-yavaş dönüb otaqdan çıxdı.
Raskolnikov öz-özünə: “Hər şeyin iki başı var, indi hər şeyin iki başı
var” deyərək təkrar etdi və əvvəlkindən daha gümrah bir halda
otaqdan çıxdı.

Pilləkəndən düşərkən acıqlı-acıqlı gülümsəyərək dedi: “Biz yenə
də çarpışacağıq!”

Onun öz-özünə acığı tutmuşdu: o belə “qorxaq” olmasını xəcalət
çəkə-çəkə, nifrətlə xatırlayırdı.

Beşinci hissə

I

Pyotr Petroviç Duneçka və Pulxeriya Aleksandrovna ilə olan və onun üçün çox pis qurtaran söhbətinin ertəsi günü səhər yuxudan ayılanda, bu məsələni düşünməyə başladı. Bu məsələ nə qədər onun xoşuna gəlməsə də, o yavaş-yavaş bunu baş vermiş bir hadisə kimi qəbul etməyə məcbur idi, bu hadisə hələ dünən ona az qala fantastik bir şey kimi görünürdü, ona elə gəlirdi ki, bu mümkün olan şey deyil. Pyotr Petroviçin izzət-nəfsini alt-üst edən həqarət bütün gecə qara bir ilan kimi onun qəlbini sancmışdı. O, yataqdan duran kimi güzgüyə baxdı: səfrasının qarışmasından qorxurdu. Lakin bu cəhətdən hələ ki, səlamətlik idi; o son vaxt bir az kökəlmiş olan nəcib və ağ sifətinə baxaraq, hətta bir anlığa təsəlli tapdı, başqa bir yerdə bəlkə Dnyadan da yaxşısını tapacağına tam əminyyət hiss etdi; lakin elə o saat özünə gələrək üzünü yana çevirib tüpürdü və bununla da öz gənc dostu, onunla bir yerdə yaşayan Andrey Semyonoviç Lebezyatnikovun üzündə acı, istehzal bir təbəssüm oyatdı. Pyotr Petroviç bu təbəssümü gördü və elə o saat öz ürəyində bunu gənc dostunun hesabına yazdı – bu onun acığına gəlmişdi. Son vaxtlarda Pyotr Petroviç onun hesabına çox şeylər yazmışdı. O, gərək dünənki hadisəni Lebezyatnikova deməyəydi; bu birdən onun ağına gəldi və onu daha artıq acıqlandırdı. Bu, Pyotr Petroviçin dünən yersiz təcavüzkarlıqdan, hiddət və əsəbilikdən etdiyi ikinci səhvi idi... Bu gün səhərdən bəri elə bil qəsdən ona ovqattəlxlik üz verirdi. Hətta senatda da, çox əlləşdiyi bir məsələdə ona müvəffəqiyyətsizlik üz verəcəkdi. Xüsusilə onu mənzil sahibi əsəbiləşdirirdi: o tezliklə evlənəcəyini nəzərə alaraq bu mənzili tutmuş və onu öz hesabına düzəldib, səliqəyə salırdı. Ev sahibi varlanmış alman əsnaflarındandı; o, Pyotr Petroviçlə təzəcə bağladığı müqavilənin pozulmasına qətiyyətlə razılıq vermirdi. Pyotr Petroviç yenidən bəzək-düzək vurduğu mənzili ona qaytarsa da, o, müqavilədə yazılan peşman pulunun hamısını tələb edirdi. Mebel mağazasında da

elə: beh verib aldığı mebeli hələ öz mənzilinə gətirməmişdi, lakin indi mebel daha ona lazım olmadığından mağaza sahibi onun verdiyi behdən bircə manat da qaytarmaq istəmirdi.

O, dişlərini qıcırdaraq öz-özünə deyirdi: “Mebeldən ötrü gedib evlənməyəcəyəm ki!” Eyni zamanda onun qəlbində bir daha ümid qığılcımı parıladı: “Görəsən, bu iş doğrudan da, həmişəlik məhv olub getdi, bununla da qurtardı? Bir daha təşəbbüs etmək olmazmı?” Düneçkanın fikri bir daha onun qəlbinə tikan kimi bataraq, onu həvəsləndirdi. Bu dəqiqəni o əzab içində keçirdi və əgər bircə arzu etməklə elə bu saat Raskolnikovu öldürmək mümkün olsaydı, o dərhal bu arzusunu söylərdi. O qüسسə içində Lebezvaytnikovun xırdaca otağına qayıdaraq düşünürdü: “Bir səhvim də onda oldu ki, mən onlara heç pul vermədim, – axı niyə mən belə cuhudluq elədim? Bunun nə xeyri vardı?! Mən deyirdim ki, onları pis vəziyyətdə saxlamam, bu cür də evlənərəm, onda onlar mənə tanrı kimi baxar, amma gör nə oldu!.. Tfu! Mən onlara, məsələn, cehiz düzəltmək üçün, bir də ki “Knopdan”²³ – ingilis mağazasından hədiyyələr, müxtəlif qutular, nesseslər, serdoliklər, par-parça və bu kimi zir-zibil almaq üçün min beş yüz versəydim – onda iş yaxşı olardı, həm də... möhkəm olardı! Onda mənə belə asanlıqla rədd edə bilməzdilər! Bunlar elə adamdır ki, mənə rədd etməli olsaydılar, onda mütləq hədiyyələri də, pulu da geri qaytarmağı özlərinə borc bilərdilər; bunları geri qaytarmaq isə onlar üçün ağır olardı, hətta buna heyifləri gələrdi! Vicdanları da buna razı olmazdı, deyərdilər ki, belə səxavətli, belə nəzakətli bir adamı birdən-birə qovmaq olarmı?! Bəli! Uduzdum!”

O yenə də dişlərini acıqlı-acıqlı qıcardaraq ürəyində özünə “axmaq” dedi.

Belə bir nəticəyə gəldikdən sonra o daha acıqlı, daha əsəbi halda evinə qayıtdı: evdən çıxanda o belə acıqlı və əsəbi deyildi. Katerina İvanovnanın otağında əhsan verməyə hazırlaşdılar, – bu, onu bir qədər maraqlandırırırdı. O hələ dünən bu əhsan barəsində bəzi şeylər eşitmişdi, deyəsən, onu da çağırmışdılar, hətta bir şey onun yadında qalmışdı; ancaq başı öz işinə qarışdığından bütün başqa şeyləri nəzərdən qaçırmışdı. Katerina İvanovnanın otağında (Katerina İvanovna özü qəbristanlıqda idi) süfrə düzəldirdilər, xanım Lippevexzel də orada iş

²³ Peterburqda moda mağazası.

görürdü; Pyotr Petroviç tez xanım Lippevezeldən hal-əhval tutdu, bildi ki, ehsan təntənəli olacaq, evdə yaşayanların çoxu dəvət edilmişdir, onların içərisində heç mərhumu tanımayanlar da vardır, hətta Andrey Semyonoviç Lebezyatnikov da, əvvəllər Katerina İvanovna ilə dalaşdığı halda, ehsana çağırılmışdır, nəhayət, çağırılanlardan biri də özüdür. O nəinki çağırılmışdı, hətta onu böyük səbirsizliklə gözləyirmişlər, çünki o evdə yaşayanların içərisində ən mötəbər adam hesab olunurdu. Amaliya İvanovna Lippevezel özü də, əvvəlki uyğunsuzluqlara baxmayaraq, böyük bir hörmətlə dəvət olunmuşdu. Buna görə də Katerina İvanovnanın otağında çalışır, işləri sahmana salırdı, bundan da zövq alırdı; o yasa gəlsə də, başdan-ayağa bəzənib-düzənmişdi; əynindəkilər hamısı təzə idi, paltarları ipəkdəndi, çox zəngin geyinmişdi, bununla da fəxr edirdi. Bütün bu faktlar, bu məlumat Pyotr Petroviçdə müəyyən fikir oyatdı; o bir qədər düşüncəli halda öz otağına, yəni Andrey Semyonoviç Lebezyatnikovun otağına getdi. Məsələ burasında idi ki, o, Raskolnikovun da çağırılanlar içərisində olduğunu bilmişdi.

Andrey Semyonoviç nədənsə səhərdən bəri evdə idi. Bu cənabla Pyotr Petroviç arasında qərribə və qismən də təbii bir ünsiyyət əmələ gəlmişdi: Pyotr Petroviç bəlkə də lap onun yanına gələn gündən ona son dərəcə nifrət edir, ondan zəhləsi gedirdi, həm də elə bil ki, ondan qorxurdu. O, Andrey Semyonoviçin yanında ancaq öz xəsisliyi üzündən, artıq pul xərcləməmək üçün qalmırdı. Hərçənd işin əsas cəhəti bu idi, lakin bunun ayrı səbəbi də vardı. O hələ əyalətdə yaşarkən əvvəllər dəstpərvərdəsi olan Andrey Semyonoviçin haqqında bəzi şeylər eşitmişdi. Eşitmişdi ki, o gənc proqresistlərin ən qabaqcıllarından biridir, həm də bəzi maraqlı və əfsanəvi dərnəklərdə mühüm rol oynayır. Pyotr Petroviçi bu çox təəccübləndirdi. Hər şeyi bilən, hamıya nifrət edən, hamını ifşa edən həmin bu qüvvətli dərkənlər Pyotr Petroviçi çoxdan qorxudurdu, özü də bu qorxu tamamilə qeyri-müəyyən, xüsusi bir qorxu idi. Əlbəttə, o özü, əyalətdə yaşarkən *bu kimi şeylər haqqında*, təxmini də olsa, düzgün bir təsəvvür əldə edə bilməzdi. Başqaları kimi o da eşitmişdi ki, xüsusilə Peterburqda bir növ proqresistlər, nihilistlər, ifşaçılar və qeyriləri vardır, lakin o da, başqaları kimi, bu sözlərin mənasını və əhəmiyyətini böyüdü, təhrif edir, cəfəngiyat dərəcəsinə gətirib çıxarırdı. Bir neçə il idi ki, o ən çox ifşa məsələsindən qorxurdu, bu da onun həmişə davam edən və süni

surətdə böyüdüyü narahatlığının başlıca səbəbi idi; xüsusilə öz fəaliyyətini Peterburqa köçürmək arzusunda olduğundan onun bu narahatlığı daha da artırdı. Bu cəhətdən onun, necə deyərlər, *gözü qorxmuşdu*, bəzən xırda uşaqların *gözü qorxan* kimi... Bir neçə il bundan əvvəl əyalətdə, hələ özünə yenicə karyera düzəltməyə başlarkən, iki nəfər çox nüfuzlu quberniya məmurunun yamanca işə edildiyini görmüşdü; o həmin bu adamlara arxalanırdı, bu adamlar onu öz himayəsi altına almışdı. Onlardan birinin işəsi böyük biabırçılıqla nəticələndi, o birisininki isə az qalmışdı ki, daha pis qurtarsın. Buna görə də Pyotr Petroviç qət etmişdi ki, Peterburqa gələn kimi o proqresistlərin, nihilistlərin, işşaçıların nə etmək istədiklərini öyrənsin, əgər lazım olsa daha da qabağa getsin, yaltaqlanmaqla “bizim gənc nəslin” rəğbətini qazansın. Bu məsələdə o Andrey Semyonoviçə ümid bağlayırdı, məsələn, Raskolnikovun yanına gedənə kimi başqalarının məşhur sözlərini, bu sözlərin ora-burasını birtəhər düzəltməklə, söyləməyi öyrənmişdi.

Əlbəttə o, Andrey Semyonoviçin son dərəcə bayağı və sadə bir adam olduğunu az bir vaxtda hiss etmişdi. Lakin bu onu heç də öz fikrindən döndərməmişdi. Lap elə döndərsəydi də, lap elə yaqın etsəydi ki, bütün proqresistlər Andrey Semyonoviç kimi axmaq adamlardır – o yenə də sakit ola bilməzdi. Əslində, Andrey Semyonoviçin böyük bir ehtirasla ona söylədiyi fikir və nəzəriyyələr onun heç gərəyinə deyildi. Onun öz məqsədi vardı. O ancaq tezliklə, dərhal bir şey bilmək istəyirdi; bilmək istəyirdi ki, bu *dərnəklərdə* nə olur? *Bu adamların* bir şey eləməyə gücü çatarmı, çatmazmı? Onun qorxacağı bir şey varmı? O filan və filan işi tutsa, onu işə edərlərmi? İşə edərlərsə – nədən ötrü işə edərlər, bir də indi adamı nədən ötrü işə edirlər? Bundan başqa: bir yolla onların hörmətini qazanmaq olarmı? Qazanmaq olarsa, elə o saat da – əgər onlar doğrudan da güclüdürsə – onları aldatmaq olarmı? Bu lazımdırımı, ya lazım deyil? Məsələn, onların vasitəsilə karyera məsələsində əlavə bir şey əldə etmək olmazmı? Sözüün qıساسı, onun qarşısında yüzlərlə sual dururdu.

Andrey Semyonoviç – sarıcı xəstəliyinə tutulmuş, orta boylu, həddindən artıq sarışın, sısqqa bir adamdı, kotlet şəkilli bakenbardları vardı, bununla da çox lovğalanırdı. Gözləri də çox vaxt ağrıyardı. Ürəyi çox yumşaqdı, amma özünə arxayın bir adam kimi, çox inamla, hətta bəzən çox təkəbbürlə danışırdı, belə ki, onun bu hərəkəti çox vaxt

onun cüssəsilə, sir-sifəti ilə müqayisədə gülməli olurdu. O haradasa işləyirdi. Amaliya İvanovna onu ən hörmətli kirayənişinlərdən biri hesab edirdi, çünki o sərxoşluq etmirdi, ev kirayəsini vaxtılı-vaxtında verirdi. Andrey Semyonoviçin belə xüsusiyyətlə olsa da, o doğrudan da sarsaq bir adamdı. O göstərdiyi ehtirası ilə özünü proqresə və “bizim gənc nəslə” tanıtmışdı. O, ən çox dəbdə, dildə-ağızda olan ideyalara bir anda qoşulan saysız-hesabsız, müxtəlif sifətli dənilər zümərəsindən – ölüvay, yarımçıq, nadan, hər şeyi dayaz bilən tərs yekəbaşlardan biri idi; bu yekəbaşlar, bəzən lap ürəkdən xidmət etdikləri bu ideyalara ona görə qoşulurlar ki, onları elə o saat bayağı-laşdırsınlar, gülünc bir şəkklə salsınlar.

Lebezyatnikov çox xoşxasiyyət bir adam idi, lakin onun da, bir yerdə yaşadığı və keçmişdə qəyyumu olan Pyotr Petroviçdən zəhləsi getməyə başlayırdı. Onların bir-birinə qarşı olan bu əlaqəsi qəfildən başlamışdı. Andrey Semyonoviç nə qədər sadə olsa da get-gedə hiss etmişdi ki, Pyotr Petroviç onu aldadır, ürəyində ona nifrət edir, belə ki, “bu heç də o deyən adam deyil”. O, Furyenin və Darvinin nəzəriyyəsinə ona izah etməyə başladı; lakin Pyotr Petroviç, xüsusilə son vaxtlarda, ona həddindən artıq acı bir istehza ilə qulaq asırdı, son vaxtlarda isə hətta söyüş də söyürdü. Məsələ burasındadır ki, Pyotr Petroviç öz instinkti ilə bir şeyi hiss etməyə başlayırdı: o hiss edirdi ki, Lebezyatnikov yalnız bayağı və sarsaq bir adam deyil, həm də, bəlkə yalançının biridir, hətta onun mənsub olduğu dərəklə də heç bir əlaqəsi yoxdur, dediyi sözləri başqalarının ağzından eşitmişdir, bundan başqa o bəlkə öz *təbliği* işini də lazımınca bilmir, çünki danışanda çox dolaşır, – bu vəziyyətlə o heç ifşaçı ola bilər?! Yeri gəlmişkən bunu da demək lazımdır ki, Pyotr Petroviç bu on gün içərisində, xüsusilə ilk günlərdə, Andrey Semyonoviçin hətta çox qərribə görünən təriflərini həvəslə qəbul edirdi, məsələn, Andrey Semyonoviç öz-özündən deyəndə ki, Pyotr Petroviç tez bir zamanda Meşşan küçəsində yeni bir “*kommuna*” qurulmasına kömək etməyə hazırdır, ya da, məsələn, deyəndə ki, əgər Duneçka ərə gedəndən az sonra elə o ay içərisində özünə oynaş tapsa, Pyotr Petroviç ona mane olmayacaqdır, yaxud uşaqları olsa, onları xaç suyuna çəkməyəcəkdir və s., Pyotr Petroviç etiraz etməzdi, susardı. Hər cür tərif onun çox xoşuna gəlirdi, elə xoşuna gəlirdi ki, onun haqqında deyilən bu kimi şeylərə etiraz etməzdi, hətta belə təriflərə yol verərdi.

Pyotr Petroviç bu səhər nədən ötrü isə bir neçə beş faizli bilet xırdalamışdı, indi stolun dalında oturub, dəst-dəst kağız pulları sayırdı. Andrey Semyonoviçin çox az hallarda pulu olardı; indi o otaqda gəzişir, özünü elə göstərirdi ki, guya bu dəst-dəst kağız pula laqeydliklə, hətta etinasızlıqla baxır. Lakin Pyotr Petroviç doğrudan da Andrey Semyonoviçin bu qədər pula laqeydliklə baxdığına qətiyyənlə inanmırdı. Andrey Semyonoviç bu zaman acı-acı düşündü ki: “Bəlkə də Pyotr Petroviç elə doğrudan da, mənim barəmdə belə fikirləşir, həm də dəst-dəst qoyulmuş kağız pulla yəqin məni həvəsə gətirməyə, mənə sataşmağa, belə bir fürsətin əlinə düşməsinə sevinir, bununla da mənim heçliyimi, guya bizim aramızda olan fərqi mənə göstərmək istəyir...”

Andrey Semyonoviç yeni, xüsusi bir “kommuna” qurmaq haqqında olan çox xoşladığı bir məsələdən söhbət açmağa başladı, lakin gördü ki, Pyotr Petroviç bu dəfə son dərəcə əsəbi və acıqlıdır, ona heç fikir vermir. Pyotr Petroviç pulu çotkədə hesabladığıca arabir qısaca etirazlar edir, sözlər söyləyirdi, bu sözlərdə və etirazlarda isə çox açıqca, həm də qəsdən söylənilən qaba bir istehza duyulurdu. Lakin “insanpərvər” bir adam olan Andrey Semyonoviç Pyotr Petroviçin ovqatəlxliyini dünən Duneçka ilə olan əhvalatla bağlayır, böyük bir səbirsizliklə bu barədə danışmaq istəyirdi: bu məsələ haqqında o progressiv və təbliği şeylər söyləmək fikrində idi, bu isə onun hörmətli dostuna təsəlli verər və “heç şübhəsiz” onun inkişafı üçün faydalı olar.

Pyotr Petroviç Andrey Semyonoviçin sözünü birdən ən maraqlı yerində kəsərək soruşdu:

– Orda... o dul arvadın evində nə ehsandır verirlər?

– Guya bilmirsiniz nə ehsandır! Dünən axı bu barədə sizinlə söhbət elədim, bütün bu dini ayinlər haqqında danışdım... O axı sizi də çağırıb, mən eşitmişəm. Siz özünüz nə dünən onunla danışdınız...

– Mən heç gözləməzdim ki, o dilənçi axmaq arvad özü kimi axmaq bir adamdan... Raskolnikovdan aldığı bütün pulları ehsana xərcləyəcəkdir!.. Hətta indi oradan keçəndə təəccüb elədim: gör necə hazırlıq görülüb, nə qədər şərab alınıb!.. Bir neçə adam çağırılıb, – belə də şey olar! – Pyotr Petroviç sanki müəyyən bir məqsədlə söhbəti davam etdirirdi. Sonra başını qaldıraraq birdən soruşdu: – Necə? Deyirsiniz ki, məni də çağırıblar? Nə vaxt çağırıblar? Yadımda deyil. Ancaq mən

getməyəcəyəm. Gedib orada nə qayıracağam?! Dünən mən onunla öteri danışdım, ancaq onu dedim ki, siz, dul qalmış yoxsul məmur arvadı kimi, ərinizin bir illik maaşı həcmində birdəfəlik yardım ala bilərsiniz. Yoxsa o məni buna görə dəvət etmişdir? He-he-he!

Lebezyatnikov dedi:

– Mən də getmək fikrində deyiləm.

– Yox, gəlin bir gedin də! Onu öz əlinizlə döymüsünüz... Əlbəttə, xəcalət çəkirsiniz, he-he!

Lebezyatnikov birdən acıqlandı, hətta qızardı da:

– Kim döyüb? Kimi?

– Siz döymüsünüz, Katerina İvanovnanı, bir ay olar! Mən dünən eşitdim... Əqidə dediyiniz şey bu imiş!.. Qadın məsələsində də uduzdunuz!.. He-he-he! – Pyotr Petroviç ürəyini boşaltmış kimi, yenə də çötkəni saqqılatmağa başladı.

Lebezyatnikov acıqlandı:

– Bu boş sözdür, böhtandır! – Bu hadisəni ona xatırladanda o həmişə qorxmağa başlayırdı. – Bu heç də belə olmayıb! Ayrı cür olub... Siz düzgün eşitməmişiniz; bu dedi-qodudur! Mən onda ancaq özümü müdafiə edirdim. Əvvəl o mənim üstümə cumdu, dırnaqları ilə üz-gözümü cırmaqlamağa başladı... Bütün bakenbardımı yolub tökdü... Mən elə bilirəm ki, hər adama öz şəxsiyyətini müdafiə etmək ixtiyarı verilmişdir. Bir də ki, mən heç kəsə yol vermərəm ki, mənə zorakılıq eləsin... Prinsipə görə! Çünki bu despotizm kimi bir şeydir. Bəs mən onda nə eləydim? Qabağında durub baxaydım? Mən ancaq onu itələdim...

Pyotr Petroviç yenə də istehza ilə və kinli-kinli güldü: – He-he-he!

– Siz ona görə mənə öcəşirsiniz ki, sizin özünüzü acıqlandırılar, siz özünüz acıqlısınız... Bu mənasız şey heç də qadın məsələsinə aid deyil! Siz bunu düzgün başa düşmürsünüz; mən hətta belə fikirləşirdim, əgər belə qəbul olunubsa ki, qadın hər şeydə, hətta qüvvətdə də (bunu təsdiq edirdilər) kişi ilə bərabərdir, deməli, bu məsələdə də gərək bərabərlik olsun; əlbəttə, sonra mən düşündüm ki, əslində belə bir məsələ olmamalıdır, çünki savaşımaq özü gərək olmasın, gələcək cəmiyyətdə savaşımaq heç olmayacaq... buna görə də, əlbəttə, savaşımaq məsələsində bərabərlik axtarmaq özü qəribədir. Mən elə axmaq deyiləm... Hərçənd savaşımaq vardır... yəni sonra olmayacaq,

amma indi hələ ki, var... tfu, məlun! Sizinlə danışanda adam dolaşır! Mənim ehsana getməməyim bu əhvalata görə deyil. Mən ancaq prinsipə görə getmirəm: çünki ehsan kimi iyrenc bir bidətdə iştirak etmək istəmirəm, – məsələ budur! Amma getmək də olar, – ancaq onları ələ salıb gülmək üçün... Çox təəssüf ki, keşiş olmayacaq! Olsaydı mütləq gedərdim.

– Yəni özgəsinin süfrəsində oturub çörək yeyəsən, elə oradaca bu çörəyə, həm də sizi dəvət edənlərə tüpürəsən... eləmi?

– Tüpürmək niyə, etiraz eləmək! Mən bunu xeyirli bir məqsəd üçün edirəm. Mən dolayısı ilə inkişafa və təbliğata kömək edə bilərəm. Hər bir adam borcludur ki, inkişafa kömək eləsin və təbliğat aparsın. Həm də bu nə qədər kəskin olsa, bir o qədər yaxşıdır. Mən meydana ideya, toxum ata bilərəm... Bu toxumdan göyərilib fakt çıxar. Mən onları nə ilə incidirəm? Əvvəl inciyərlər, sonra özləri görər ki, mən onlara xeyir vermişəm. Odur, Terebyeva (indi bizim kommunadadır) ailədən çıxıb özünü... bir adama təslim edib, sonra da atasına yazıb ki, mən daha mövhumat içində yaşamaq istəmirəm, mülki qayda ilə ərə gedirəm; bunun üstündə onu taqsırlandırır ki, guya sən ata-ananla həddindən artıq kobud rəftar eləmişən, görək onlara yazığın gələydi, məktubu yumşaq bir dillə yazaydın. Məncə, bu məsələdə onu taqsırlandırmaq boş şeydir, heç də yumşaq bir dillə yazmaq lazım deyildi, əksinə, əksinə, elə bax burda etiraz etmək görək! Odur, Varens yeddi il öz əri ilə yaşadıqdan sonra iki uşağını atıb gedib, ərinə sərt bir məktub yazıb. Yazıb ki: “Mən başa düşdüm ki, sizinlə xoşbəxt ola bilmərəm. Siz, kommuna yolu ilə başqa bir cəmiyyət quruluşu olduğunu məndən gizlətməklə, məni aldatmışınız, – bunu sizə heç vaxt bağışlamayacağam. Bunu mən bu yaxında alicənab bir adamdan eşitdim, özümü də ona təslim etdim; onunla bir yerdə kommuna düzəldəcəyik. Bunu sizə açıq deyirəm, ona görə ki, sizi aldatmağı namussuzluq hesab edirəm. Necə istəyirsiniz, elə də yaşayın. Məni geri qaytaracağınıza ümid etməyin, siz çox gecikmişiniz. Sizə xoşbəxtlik arzu edirəm”. Belə məktublar, bax, belə yazılır!

– Bu haman Terebyeva deyilmi ki, siz onda mənə demişdiniz ki, üçüncü dəfədir mülki qayda ilə ərə gedir?

– Əslinə qalsa, cəmişi ikinci dəfədir! Elə lap dördüncü dəfə olsun, lap elə on dördüncü dəfə olsun – bunun nə mənası var! Mən ancaq indi ata-anamın ölümünə təəssüf etmişəm. Mən hətta bir neçə dəfə belə

bir şey arzu etmişəm: onlar sağ olsaydı – mən onları çox şiddətli etiraz atəşinə tutardım! Lap qəsdən belə edərdim... “Ailədən ayrı düşmək” nədir ki, mənim qabağımı kəssin, tfu! Mən onlara öz gücümü göstərərdim! Mən onları heyrətə salardım! Ancaq çox təəssüf ki, elə bir adam yoxdur!

Pyotr Petroviç onun sözünü kəsdi:

– Heyrətə salmaq üçün? He-he! Yaxşı da, qoy siz istəyən kimi olsun. Siz mənə deyın görüm: siz axı o mərhumun qızını tanıyırsınız, cılız bir qızıdır. Onun haqqında nə deyilərsə, hamısı doğrudur, elə deyilmi?

– Nə olsun ki? Məncə, yəni mənim şəxsi əqidəmcə, bu, qadın üçün ən normal vəziyyətdir ki, var. Niyə axı yox! Yəni distinguons.²⁴ İndiki cəmiyyətdə bu əlbəttə o qədər də normal deyil, çünki məcburiyyət qarşısında olan şeydir, amma gələcək cəmiyyətdə bu tamamilə normal bir şey olacaq, çünki sərbəst olacaq. Sofya Semyonovnanın indi də buna haqqı vardı: o, çox əziyyət çəkirdi, bu isə onun fondu idi, bundan onun istədiyini kimi istifadə etməyə tam haqqı vardı. Əlbəttə, gələcək cəmiyyətdə fond lazım olmayacaq; qadının rolu başqa bir əhəmiyyət kəsb edəcək, ciddi və səmərəli bir şəkildə müəyyən-ləşəcək. O ki, qaldı şəxsən Sofya Semyonovnaya – hal-hazırda mən onun hərəkətinə indiki cəmiyyət quruluşuna qarşı təcəssüm etdirilmiş, qeyrətli, kəskin bir etiraz kimi baxıram, buna görə də ona böyük hörmət bəsləyirəm; hətta ona baxanda sevinirəm!

– Amma mənə deyiblər ki, onu buradan kənar eləyən siz olmusunuz! Lebezyatnikov lap qəzəbləndi:

– Bu da bir böhtan! Məsələ heç də, belə olmayıb! Heç də belə deyil! Onda Katerina İvanovna yalan demişdi, çünki heç bir şey anlamamışdı! Mən heç də Sofya Semyonovnanı ələ almaq istəmərdim! Mən ancaq onu inkişaf etdirmək istəyirdim, ondan heç bir təmənnam yox idi, çalışırdım ki, onda etiraz hissi oyadım... Mənə ancaq etiraz lazımdı; bir də ki, Sofya Semyonovna özü burada qala bilməzdi!

– Yoxsa kommunaya çağırırdınız?

– Siz yenə də istehza edirsiniz, özü də çox müvəffəqiyyətsiz. İcazə verin bunu sizə deyim. Siz heç bir şey anlamırsınız! Kommunada belə rollar yoxdur. Kommuna elə ona görə təşkil edilir ki, belə rollar olmasın. Kommunada bu rol indiki mahiyyətini itirəcək; o şey ki, burada

²⁴ Biz görək ayırd edək (*frans.*)

mənasızdır, orada mənalı olacaq, o şey ki, burada, indiki vəziyyətdə qeyri-təbii hesab olunur, orada tamamilə təbii hesab olunacaq. Hamısı insanın necə bir vəziyyətdə, necə bir şəraitdə olmasından asılıdır. Hər şey şəraitdəndir, insan özü isə heçdir! Sofya Semyonovna ilə indi də mənim aram yaxşıdır, buna da sübut budur: o heç vaxt elə hesab etməmişdir ki, mən onun düşməniyəm, onu incitmişəm. Mən onu şirnikdirib kommunağa gətirmək istəyirəm, ancaq, tamam, tamam başqa əsaslar üzrə! Bu niyə sizə gülməli görünür? Biz öz kommunamızı düzəltmək istəyirik, bu ayrı cür, əvvəlkilərdən daha geniş əsaslar üzrə qurulmuş bir kommuna olacaq. Biz öz əqidəmizdə daha qabağa getmişik. Biz daha çox inkar edirik! Dobrolyubov indi qəbirdən dursaydı mən onunla mübahisə edərdim. O ki, qaldı Belinski – onu lap yerlə-yeksan edərdim! İndi hələlik mən Sofya Semyonovnanı inkişaf etdirirəm. O çox gözəl, çox gözəl təbiətli insandır!

– Demək, bu gözəl təbiətli insandan da istifadə edirsiniz, eləmi? He-he!

– Yox, yox! Qətiyyən yox! Əksinə!

– Əcəb əksinədir! He-he-he! Ay dedin ha!

– Doğru deyirəm, inanın! Deyin görüm: mən axı nə səbəbə bunu sizdən gizlədəcəkdim! Əksinə, onun əlaqəsi hətta mənim özümə qəribə görünür: o, mənimlə həddindən artıq çəkinə-çəkinə, utana-utana, ismətlə rəftar edir!

– Siz də ki, əlbəttə, onu inkişaf etdirirsiniz... He-he! Ona isbat edirsiniz ki, bu utanacaq, bu ismət-filan boş şeydir?..

– Qətiyyən yox! Qətiyyən yox! Ah, siz bu “inkişaf” sözünü nə kobudcasına, hətta, bağışlayın məni, nə axmaqcasına başa düşürsünüz! Siz heç bir şey başa düşmürsünüz! Ah, ilahi! Siz necə də belə şeylərə hələ... hazır deyilsiniz! Biz qadın azadlığını istəyirik, amma sizin fikrinizdə elə bircə şey vardır... Mən qadın isməti və bakirəliyini səmərəsiz, hətta mövhum bir şey kimi tamamilə rədd etsəm də, Sofya Semyonovnanın mənə qarşı ismətli olmasına tamamilə, tamamilə yol verirəm, çünki o belə istəyir, onun buna haqqı vardır. Əlbəttə, o özü mənə desəydi ki: “Mən sənə ilə yaxınlıq etmək istəyirəm” – mən bunu özüm üçün böyük bir müvəffəqiyyət hesab edərdim, çünki o mənim xoşuma gəlir; hələ ki, hələ ki, heç kəs onunla mənim kimi nəzakətlə, ədəblə rəftar etməmiş, onun vəziyyətinə mənim kimi hörmətlə yanaşmamışdır... mən ancaq gözləyirəm və ümid edirəm, vəssalam!

– Yaxşısı budur ki, siz ona bir şey bağışlayın! Mən lap mərc gələrəm ki, bu sizin heç ağılınıza da gəlməmişdir.

– Mən dedim ki, siz he-ç bir şey başa düşmürsünüz! Əlbəttə, onun vəziyyəti belədir, amma burada ayrı məsələ var! Lap ayrı məsələ! Siz ona nifrət edirsiniz. Siz faktı görür və səhv olaraq bunu nifrətə layiq bir şey hesab edirsiniz, buna görə də insana insanpərvər bir nəzərlə baxmaq istəmirsiniz. Siz hələ onun necə bir təbiətə malik olduğunu bilmirsiniz! Ancaq son vaxtlarda o heç kitab oxumur, məndən daha kitab götürmür, – bax, bu məni çox kədərləndirir. Qabaqlar, götürərdi. Bir şeyə də təəssüf etməmək olmaz: onda etiraz etməyə nə qədər böyük qeyrət olsa da, – bunu o bir dəfə isbat etmişdir, – elə bil ki, bəzi köhnə əqidələrdən, həm də... mənasız şeylərdən tamamilə azad olmaq məsələsində lazımınca müstəqil, sərbəst hərəkət edə bilmir, lazımınca inkar edə bilmir. Bununla belə o bəzi məsələləri çox gözəl başa düşür. O məsələni, əl öpmək məsələsini çox gözəl başa düşmüşdür, yəni başa düşmüşdür ki, kişi qadının əlini bpsə – bərabərlik məsələsində qadını təhqir edir. Bu məsələ bizdə müzakirə edilmişdir, mən bunu dərhal ona bildirdim. Fransada fəhlə cəmiyyətləri haqqında verdiyim məlumatda da diqqətlə qulaq asdı. İndi mən ona gələcək cəmiyyətdə otağa sərbəst girmək məsələsini izah edirəm.

– Bu nə deməkdir?

– Son vaxtlarda belə bir məsələ müzakirə edilmişdir: kommuna üzvlərindən birinin o biri üzvün otağına (kişi olsun, ya qadın) hər vaxt girməyə ixtiyarı varmı?.. Qət olundu ki, vardır...

– Yaxşı, birdən o zaman ya kişi, ya qadın öz otağında zəruri bir ehtiyacla... məşğul olsa, onda necə, he-he?

– Andrey Semyonoviç bu sözdən hətta acıqlandı da. Nifrətlə çıxıb dedi:

– Siz elə o məsələdən tutub durmusunuz! Sizə elə ancaq bu məsələ, bu lənətə gəlmiş “ehtiyac” lazımdır! Tfu! Onda öz fikrimi sizə izah edərkən vaxtından əvvəl bu lənətə gəlmiş “ehtiyacdan” sizə danışdığım üçün öz-özümə yaman acığımı tutur, buna yaman peşmanam! Belə də şey olar?! Sizin kimi adamlar üçün bu bir çətin məsələ olub, xüsusilə məsələnin nə yerdə olduğunu bilmədən istehza etməyə başlayırlar! Elə bil ki, haqlıdırlar! Elə bil ki, bununla fəxr edirlər! Tfu! Mən bir neçə dəfə demişəm ki, təzələrə bunu ancaq ən axırda demək olar: o zaman ki, o, bizim sistemimizə inanmış olsun, o

zaman ki, o inkişaf etdirilmiş, istiqamətləndirilmiş olsun. Rica edirəm, bir deyin görüm: siz çirkab quyularında eybli, nifrətə layiq nə görürsünüz? Hansı bir çirkab quyusunu istəsəniz onu mən, birinci mən təmizləməyə hazırım! Bu ancaq adi nəcib, cəmiyyət üçün faydalı bir fəaliyyətdir; bu heç bir fəaliyyətdən əskik bir fəaliyyət deyil, bu hətta Rafael, ya Puşkin kimilərin fəaliyyətindən faydalıdır.

– Həm də daha nəcibdir, daha nəcibdir, he-he!

– Nəcib nə deməkdir? Mən insan fəaliyyətini müəyyənləşdirmək məsələsində belə sözləri anlamıram! “Daha nəcibdir”, “daha alicənabdır” – bunlar hamısı boş sözdür, cəfəngiyatdır, köhnə əqidələri ifadə edən kəlmələrdir, – bu köhnə əqidələri mən inkar edirəm! O şey ki, bəşəriyyət üçün faydalıdır – o nəcibdir! Mən ancaq bir söz anlayıram, o da *faydalı* sözüdür! Siz nə qədər istəyirsiniz gülün, məsələ belədir!

Pyotr Petroviç çox güldü. O, pulları çötkədə sayıb qurtarmış, götürüb cibinə qoymuşdu. Ancaq nədənsə pulun bir hissəsi stolun üstündə qalmışdı. Bu “çirkab quyusu məsələsi”, iyrenc bir məsələ olsa da, bir neçə dəfə idi ki, Pyotr Petroviçlə onun cavan dostu arasında əlaqənin kəsilməsinə və narazılığa səbəb olmuşdu. İşin bütün mənasızlığı onda idi ki, Andrey Semyonoviç doğrudan da, hirsələnirdi, amma Pyotr Petroviç bundan həzz alırdı; indi isə onu daha çox hirsəndirmək istəyirdi.

Nəhayət, Andrey Semyonoviç Lebezyatnikov dedi:

– Siz dünənki müvəffəqiyyətsizliyinizə görə belə açıqlanırsınız, adama öcəşirsiniz. – Ümumiyyətlə Lebezyatnikov nə qədər “müstəqil” olsa da, nə qədər “etiraz” etsə də, Pyotr Petroviçə qarşı çıxmağa cürət etmirdi, hələ də çoxdan bəri adət etdiyi hörməti saxlayırdı.

Pyotr Petroviç təkəbbürlə və acıqlı-acıqlı onun sözünü kəsdi:

– Yaxşısı budur ki, siz deyin görüm: siz bacararsınızmı... yainki, daha doğrusu, yuxarıda adı çəkilən şəxslə həqiqətən o qədər yaxınsınızmı ki, onu indi, bu saat, bu dəqiqə bu otağa çağırırsınız? Deyəsən, onlar hamısı qəbriستانlıqdan qayıtmışdır... Mən eşidirəm, ayaq səsi gəlir... Mən gərək onu görəəm.

Lebezyatnikov təəccüblə soruşdu:

– O sizin nəyinizə gərəkdir?

– Elə belə, gərəkdir də. Bu gün-sabah mən buradan gedəcəyəm, buna görə də ona bir şey demək istəyirəm... Biz danışıanda siz də

burada olarsınız. Bu daha yaxşı olar. Yoxsa, Allah bilir, sizin fikrinizə nələr gələr.

– Mənim fikrimə heç bir şey gəlməz... Mən bunu ancaq elə belə soruşurdum; əgər sizin bir işiniz varsa – onu çağırmaqdan asan şey yoxdur. Bu saat gedib çağıraram. Sizə də mane olmaram – arxayın olun.

Doğrudan da, beş dəqiqə keçməmiş Lebezyatnikov Soneçka ilə qayıtdı. Sonya çox təəcüblə, həm də, adəti üzrə, çəkinə-çəkinə içəri girdi. Belə hallarda o həmişə sıxılırdı, yeni adamlardan, yeni tanışlıqlardan çox qorxurdu; o lap uşaq vaxtlarından qorxurdu, o ki qaldı indi... Pyotr Petroviç Sonyanı “nəzakət və mehribanlıqla” qarşıladı, onun bu hərəkətində sevinc ifadə olunan bir yaxınlıq da duyulurdu; Pyotr Petroviçin fikrincə, onun kimi hörmətli, mötəbər bir adamın Sonya kimi gənc, bəzi mənada isə maraqlı bir qıza belə bir əlaqə göstərməsi özü ədəbli bir hərəkətdi. Qıza “ürək verməyə” tələsərək, onu stolun yanında, özü ilə üz-üzə oturtdu. Sonya Lebezyatnikova, stol üstündə qoyulan pula, sonra da birdən yenə Pyotr Petroviçə baxdı, daha ondan gözlərini ayırmadı, sanki baxışları ona sancılıb qaldı. Lebezyatnikov qarıya sarı yönəldi. Pyotr Petroviç yerindən qalxıb, işarə ilə Sonyanı oturmağa dəvət etdi, Lebezyatnikovu da qarı ağzında dayandırdı.

Pıçıldayaraq Lebezyatnikovdan soruşdu:

– Raskolnikov oradadır? Gəlib?

– Raskolnikov? Oradadır. Necə? Hə, ordadır. İndicə gəlib; mən gördüm... Necə?

– Mən sizdən çox xahiş edirəm ki, getməyin, bizim yanımızda qalın, məni bu... qızla tək qoymayın! Əslində mənim onunla elə bir işim yoxdur, amma bundan Allah bilir nələr uydurarlar... Mən istəmirəm ki, Raskolnikov gedib bunu orada desin... Başa düşdünüzmü mən nəyi demək istəyirəm?

Lebezyatnikov birdən məsələni anladı:

– Hə, başa düşdüm! Sizin haqqınız var... Mənim şəxsi əqidəmə görə, siz həddindən artıq ehtiyat edirsiniz, amma... hər halda haqqınız var. Yaxşı da, mən qalırım. Mən burada pəncərənin qabağında duracağam, sizə mane olmayacağam... Məncə, sizin haqqınız var...

Pyotr Petroviç divanın yanına qayıdıb Sonya ilə üzbəüz oturdu, diqqətlə Sonyaya baxdı və birdən üzünə son dərəcə ciddi, hətta sərt

bir ifadə verdi; bununla o demək istəyirdi ki: “Xanım, fikrinizə ayrı şey gətirməyin!” Sonya lap özünü itirdi.

Pyotr Petroviç özünü tox tutaraq, lakin mehribanca dedi:

– Sofya Semyonovna, rica edirəm ki, mənim yerimə çox hörmətli olan ananızdan üzr istəyəsini... Katerina İvanovna sizin ananız əvəzindədir? Deyəsən belədir?

Hiss olunurdu ki, onun çox dostcasına niyyəti vardır.

Sonya çox tələsə-tələsə və qıpına-qıpına:

– Elədir, – dedi, – elədir, anamın əvəzidir.

– Bəli, mənim yerimə ondan üzr istəyin ki, məndən asılı olmayan səbəblərə görə, mən, sizin ananızın hörmət edib məni çağırmasına baxmayaraq, onun sözünü yerə salmağa məcbur olacağam: sizə blin yeməyə... yəni əhsana gəlməyəcəyəm.

– Yaxşı... deyərəm... bu saat...

Soneçka dərhal stuldan qalxdı.

Pyotr Petroviç onun sadələvhlüyünü və ədəb-ərkan qaydalarını bilməməsini görüb gülümsədi:

– Mən sözümü deyib qurtarmadım, iltifatı Sofya Semyonovna, mən, ancaq mənə aid olan bu əhəmiyyətsiz iş üçün şəxsən sizi narahat etməzdim, sizin kimi bir şəxsi öz yanıma çağırtdırmazdım, – əgər siz məsələni belə başa düşmüsünüzsə, onda məni az tanıyırsınız. Mənim məqsədim bir başqadır.

Sonya tez oturdu. Stol üstündən yığışdırılmamış ağ və əlvan kağız pullar yenə də onun gözünə sataşdı; lakin o tez üzünü yana çevirərək Pyotr Petroviçə baxdı, özgə adamın puluna baxmaq – birdən ona, xüsusilə *ona* çox ləyaqətsiz bir şey kimi göründü. Bu dəfə onun gözü Pyotr Petroviçin sol əlində tutduğu qızıl lornetə, eyni zamanda, sol əlinin orta barmağında olan sarı daşlı, iri üzüyə dikildi – üzük çox gözəl idi; lakin birdən bundan da gözünü çəkdi, bilmədi ki, hara baxsın; axırda yenə də gözünü Pyotr Petroviçin gözünə dikib durdu. Pyotr Petroviç özünü daha tox tutaraq sözünə davam etdi:

– Dünən təsadüfən mən, o bədbəxt Katerina İvanovna ilə otəri bir-iki kəlmə danışa bildim. Onun qeyri-təbii bir vəziyyətdə olduğu – əgər belə demək mümkünsə – söylədiyi ikicə kəlmə sözündən aydınlaşdı...

Sonya tələsə-tələsə onun sözünü təsdiq etdi:

– Bəli... qeyri-təbii bir vəziyyətdə...

– Yainki daha aydın və daha anlaşılıqlı desək, xəstə vəziyyətdə...

– Bəli, daha aydın və daha anlaşılıqlı... bəli, xəstədir.

– Belə. Mən onun mütləq bədbəxtliklə nəticələnəcək aqibətini indidən gördüyümdən, insanpərvərlik hissində görə və-ə-ə-ə, ona yazığım gəldiyindən, öz tərəfimdən ona xeyirli olmağı arzu edərdim. Deyəsən, bütün bu yoxsul ailə indi yalnız sizdən asılıdır.

Sonya birdən ayağa qalxdı.

– İcəzə verin soruşum: siz ona dünən pensianın mümkün ola biləcəyini demisiniz? O hələ dünən mənə deyirdi ki, Pyotr Petroviç mənə pensiya düzəltməyə çalışacaqdır. Bu doğrudurmu?

– Qətiyyəyən yox, hətta bir cəhətdən boş sözdür. Mən ona ancaq qulluqda ölmüş məmurun dul qalmış arvadına müvəqqəti yardım verilə biləcəyinə işarə etmişdim, həm də əgər onun işə kömək edən nüfuzlu bir hamisi olsa; lakin, deyəsən, sizin rəhmətlik atanız nəinki lazımı qədər qulluq etməmiş, hətta son vaxtda heç qulluq olmamışdır. Sözü qıtası, buna bir ümid olsa da, bu çox boş bir ümiddir, çünki əslində onun bu cəhətdən yardım almağa heç bir haqqı yoxdur, əksinə... o isə indidən pensiya xəyalına düşmüşdür, he-he-he. Zirək xanımdır!

– Bəli, pensiya... Çünki o sözə tez inanan, sadələvh, xoştəbiət adamdır, xoştəbiət olduğu üçün də hər şeyə inanır, bir də ki... bir də ki... – O yenə də ayağa qalxıb getmək istədi.

– İltifat buyurun, sözümə axıra kimi qulaq asmadınız.

Sonya mızıldandı:

– Bəli, axıra kimi qulaq asmadım.

– Onda əyləşin də.

Sonya bərk utanıb yenə də oturdu; o üçüncü dəfə idi ki, otururdu.

– Mən onun az yaşlı bədbəxt uşaqlarla düşdüyü vəziyyəti görüb istərdim ki, – bayaq dediyim kimi, – gücüm çatan qədər, ona bir xeyrim dəysin, yəni, necə deyərlər, gücüm çatan qədər, artıq yox. Məsələn, onun xeyrinə imza ilə pul yığmaq ya lotereya... ya da buna bənzər bir şey: ümumiyyətlə o adam ki, başqalarına kömək etmək istəyir, – o həmişə belə hallarda özünə yaxın olan, ya da elə lap kənar şəxslər üçün belə şeylər düzəldir. Bax, mən bunu sizə demək fikrində idim. Bu mümkün olan şeydir.

Sonya diqqətlə Pyotr Petroviçə baxaraq, dili dolaşa-dolaşa dedi:

– Bəli, yaxşı... Allah bunun üçün sizi...

– Bu mümkün olan şeydir, ancaq... bu barədə sonra... yeni elə bu gün də başlamaq olar. Axşam görüşürük, danışarıq, işin əsasını qoyarıq. Saat yeddi radələrində mənim yanına gəlin. Ümid edirəm ki, Andrey Semyonoviç də bizimlə iştirak edəcək... Ancaq bir şey var ki, ona qabaqcadan, həm də ətraflı surətdə xatırlatmaq lazımdır. Buna görə də Sofya Semyonovna, mən sizi narahat edib öz yanına çağırırdım. Mənim fikrim belədir ki, Katerina İvanovnanın əlinə pul vermək olmaz, bu həm də təhlükəlidir, buna sübut – bugünkü ehsandır. Səhərə bircə tikə də yeməyə şey olmadığı halda... ayaqqabı da elə, hər şey də elə – yamay romu, hətta, deyəsən, maderə və-ə-ə... qəhvə alınır. Mən ordan keçəndə gördüm. Sabah yenə də bütün bu ağırlıq sizin üstünüzdə düşəcək, axırını tikənizi də verməli olacaqsınız. Katerina İvanovnanın bu hərəkəti çox mənasız hərəkətdir. Buna görə də görəcəyimiz hər bir tədbir, mənim şəxsi əqidəmə görə, elə olmalıdır ki, o bədbəxt dul qadın pul məsələsini bilməsin, bunu ancaq siz biləsiniz. Doğru deyirəmmi?

– Bilmirəm... o ancaq bu gün belə etmişdi... ömründə bircə dəfədir... o çox istəyirdi ki, onun xatirəsini yad eləsin, qayda-qanunla... amma o çox ağıllı arvaddır. Bir də ki, siz necə istəyirsiniz qoy elə olsun, mən sizə çox-çox, çox-çox... onlar hamısı da sizə... Allah sizə... yetimlər də...

Sonya sözüünü qurtara bilməyib ağladı.

– Belə. Bunu nəzərdə tutun. İndi isə sizin ailənin xeyri üçün, ilk təşəbbüs olaraq, şəxsən məndən, gücüm çatan qədər, inayət edib, kömək qəbul edin. Çox-çox arzu edirəm ki, bu məsələdə mənim adım çəkilməsin. Budur... özümün başqa qayğılarım olduğundan bundan artığına imkanım yoxdur...

Pyotr Petroviç bunu deyib, bir kağız onluğu tamam açaraq Sonyaya sarı uzatdı. Sonya pulu aldı, qızardı, cəld yerindən qalxdı, nəşə mızıldadı, tələsə-tələsə baş əydi; Pyotr Petroviç onu təntənə ilə qarıya qədər ötürdü. Nəhayət Sonya dərin bir həyəcan və iztirab içində tez otaqdan çıxdı, böyük bir təşviş içində Katerina İvanovnanın yanına getdi.

Pyotr Petroviç danışarkən Andrey Semyonoviç gah pəncərə qabağında durur, gah otaqda gəzişirdi, onların söhbətinə mane olmaq istəmirdi. Sonya gedəndən sonra o birdən Pyotr Petroviçə yaxınlaşıb təntənə ilə əlini ona uzatdı:

– Mən sizin danışdıqlarınızın hamısını eşitdim, nə oldusa – hamısını *gördüm*. – Son sözü o xüsusilə qeyd etdi. – Bu nəciblikdir, yəni mən demək istəyirəm ki, bu insanpərvərlikdir! Sizə etiraf edirəm, hərçənd mən prinsipə görə xüsusilə xeyriyyəçiliyə hüsn-tvəccöh göstərə bilmərəm, çünki bu, şərri kökündən rəf etmir, əksinə, onu daha da qıdalandırır; bununla belə bir şeyi etiraf etməyə bilmirdim: mən sizin bu hərəkətinizə məmnuniyyətlə baxırdım, bəli, bəli, bu mənim xoşuma gəlir.

Pyotr Petroviç diqqətlə Lebezyatnikova baxaraq bir qədər həyəcanla mızıldadı:

Eh, bunların hamısı boş şeydir!

– Yox, boş şey deyil! Bir adam ki, sizin kimi, dünənki hadisə ilə təhqir edilə, ovqatı təlx ola, eyni zamanda başqalarının bədbəxtliyini düşünməyə qabil ola, – belə bir adam... öz hərəkətlərində ictimai bir səhv etmiş olsa da... hörmətə layiqdir! Pyotr Petroviç, mən bunu sizdən heç gözləməirdim, xüsusilə ona görə gözləməirdim ki, sizin əqidəniz bir başqadır. – Xoş təbiətlə Andrey Semyonoviç yenə də Pyotr Petroviçə böyük bir mehribanlıq göstərərək, həyəcanla əlavə etdi: – Heç bilirsinizmi sizin əqidəniz sizə hələ nə qədər mane olur!.. Məsələn, dünənki müvəffəqiyyətsizlik gör sizi nə qədər həyəcanlandıdırır! Nəcib, sevimli Pyotr Petroviç! Axı bu izdivac, bu *qanuni* izdivac sizin nəyinizə, nəyinizə lazımdır?! Niyə siz bunun mütləq olmasını istəyirsiniz? İzdivacın mütləq *qanuni* olması sizin nəyinizə lazımdır? Lap istəyirsiniz məni döyün, amma mən sevinirəm, sevinirəm ki, siz hələ bəşəriyyət üçün tamam məhv olmamasınız – mən buna sevinirəm... Görürsünüz də: mən öz fikrimi dedim!

Pyotr Petroviç ona bir cavab vermək məqsədi ilə dedi:

– Mən istəmirəm ki, sizin mülki dediyiniz qayda ilə evlənib oğraş adını daşayım, özgələrinin uşağını saxlayım, – bax, qanuni evlənmək mənə buna görə lazımdır.

Andrey Semyonoviç çox fikirli idi, o nəsə düşünürdü.

Birdən, hərbi boru səsi eşidən döyüş atı kimi, diksindi.

– Uşaq? Uşaq məsələsi – birinci əhəmiyyəti olan ictimai bir məsələdir, – mən bununla razılaşıram. Ancaq uşaq məsələsi başqa cür həll olunacaqdır. Hətta bəziləri, ailəyə bir işarə kimi, uşağı tamamilə inkar edirlər. Biz uşaq haqqında sonra danışarıq, indi isə oğraşlıq deyilən şeylə məşğul olaq! Etiraf edirəm ki, bu mənim zəif

cəhətimdir. Bu murdar söz, bu qusar sözü, bu Puşkin sözü gələcək lüğətdə heç olmayacaq da! Axı bu oğraşlıq nə deməkdir? Belə də yanlışlıq olar? Necə oğraşlıq? Niyə buna oğraşlıq deyirlər?.. Belə də cəfəngiyyat olar! Mülki nikahda bunlar heç olmayacaq! Oğraşlıq deyilən şey – ancaq qanuni nikahın təbii bir nəticəsidir, ona verilən təshihdir, ona qarşı etirazdır, bu mənada o heç də adamı alçaldan bir şey deyil!.. Əgər mən qanuni nigahla evlənsəm (belə mənasız bir şeyi təsəvvür etsək) – onda sizin o min-min lənətə gəlmiş oğraşlıq məsələsinə hətta lap şad olaram; onda öz arvadıma deyərəm: “Əzizim, indiyə kimi mən səni ancaq sevirdim, indi isə sənə hörmət də edirəm, çünki sən bacarıb etiraz edə bildin!” Siz gülürsünüz! Siz ona görə gülürsünüz ki, köhnə fikirlərdən ayrılmağa gücünüz çatmır! Qanuni nikahda arvadın öz ərinə aldatmasına nə üçün pis bir şey kimi baxılır, – mən bunun səbəbini başa düşürəm: bu axı iki tərəfi alçaldan alçaq bir faktın alçaq nəticəsidir. Lakin bu oğraşlıq deyilən şey mülki nikahda olduğu kimi açıq olsa, yəni arvad ərindən başqa ayrı adamla açıqca yaşasa, – onda daha bu oğraşlıq deyilən şey də olmaz, bu heç ağıla gəlməz, bu sözlər hətta meydandan çıxar. Sizin arvadınız görsə ki, siz onun xoşbəxtliyinə mane olmursunuz və o qədər inkişaf etmişsiniz ki, başqası ilə yaşadığı üçün ondan qisas almırsınız, – bununla o ancaq sizə daha artıq hörmət edə bilər. Mən bəzən belə bir şey arzu edirəm: əgər məni ərə versələr, tfu! Əgər mən evlənsəm (mülki ya da qanuni nigahla, fərqi yoxdur) – mənə elə gəlir ki, arvadım uzun zaman özünə oynaş tapa bilməsə, mən özüm ona oynaş tapıb gətirərdim. Deyərdim ki, “Əzizim, mən səni sevirəm, bundan əlavə mən istəyirəm ki, sən mənə hörmət edəsən, – budur, sənə adam gətirmişəm!” Düz mü, düz mü deyirəm?..

Pyotr Petroviç ona qulaq asa-asa astadan gülürdü, ancaq çox da elə maraqla qulaq asmırdı. O hətta az qulaq asırdı. O, doğrudan da, başqa bir şey düşünürdü, hətta Lebezyatnikov da axırda bunu başa düşdü... Pyotr Petroviç hətta həyəcan içində idi, əllərini bir-birinə sürtərək fikirləşirdi. Andrey Semyonoviç bunları başa düşdü və xatırladı.

II

Bu mənasız ehsan düzəltmək fikri əhvalı qarışmış olan Katerina İvanovnanın ağına haradan gəlmişdi, – bunun səbəbini dürüst təyin etmək çətindi. Raskolnikovun əslən Marmeladovun dəfni üçün verdiyi

iyirmi manatdan çox pulun az qala on manatı bu ehsana sərif olunmuşdu. Bəlkə də Katerina İvanovna ərinin xatirəsini “lazımınca” qeyd etməyi özünə borc bilirdi: qoy bütün kirayənişinlər, xüsusilə Amaliya İvanovna bilsin ki, Katerina İvanovnanın mərhum əri “nəinki onlardan heç də pis deyildi, hətta bəlkə çox-çox yaxşı idi”, “buna görə də onlardan heç birinin onun qabağında lovğalanmağa “haqqı yoxdur”. Bəlkə də bu məsələyə hər şeydən çox *yoxsulluq qüruru* öz təsirini göstərmişdi; bu qürurun nəticəsidir ki, bizim məişətdə hər kəs üçün məcburi olan bəzi ictimai ayinlərdə bir çox yoxsullar, “başqalarından geri qalmamaq üçün”, həm də “məzəmmət” edilməsinlər deyər, var-yoxdan çıxır, bütün yığıqları pulları, son qəpiyinə qədər, xərcləyirlər. Bundan başqa çox ola bilər ki, Katerina İvanovna bir şey də etmək istəmişdir: istəmişdir ki, bu məsələ ilə əlaqədr olaraq elə bu anda, guya hamı ondan üz döndərdiyi bir vaxtda, bütün bu “rəzil və murdar kirayənişinlərə” bir şeyi də göstərsin: göstərsin ki, o, “nəinki yaşamağı və adam qəbul etməyi bacarır”, o həm də bu cür yaşayış üçün tərbiyə olunmamışdır, o “əsilzadə evində, hətta demək olar ki, aristokrat polkovnik evində” tərbiyə olunmuşdu, onu heç də ev süpürmək, gecələr uşaqların cır-cındırını yumaq üçün hazırlamamışlar. Bu qürur və şöhrətpərəstlik azarı bəzən ən yoxsul, ən qırıq adamlarda əmələ gəlir; arabir bu onlarda şiddətli, əsəbi bir ehtiyac şəklini alır. Katerina İvanovna qırıq bir arvad deyildi: onu lap üzüb əldən salmaq olardı, lakin mənəvi cəhətdən onu *qırıq* etmək, yəni onu qorxudaraq iradəsinə hakim olmaq mümkün deyildi. Bundan başqa Soneçka, Katerina İvanovnanın get-gedə dəli olduğunu çox əsaslı surətdə söyləmişdi. Hərçənd bunu hələlik qəti surətdə demək olmazdı, lakin son vaxtlarda, bütün bu il ərzində o çox əziyyət çəkmişdi, bu da onun beyninə az da olsa təsir etməyə bilməzdi. Həkimlər deyir ki, vərəm çox şiddətlənəndə beynin xarab olmasına səbəb olur.

Süfrədə şərab nə çox idi, nə də müxtəlif çeşidli idi, mader da yox idi – bunu şişitmişdilər, ancaq şərab vardı. Bu da araq, rom, bir də Lissabon şərabi idi; hamısı da pis idi; ancaq kifayət qədər idi. Ehsan aşından başqa üç-dörd cür xörək vardı (blin də vardı), hamısı da Amaliya İvanovnanın mətbəxində hazırlanmışdı, bundan başqa iki də samovar qoyulmuşdu: yeməkdən sonra çay və punş vermək fikrində idilər. Ehsan üçün şey-şüy almağa Katerina İvanovna deyirdi ki, “bu pürqulluq, alicənab adam olmasaydı: ilk rast gəldiyi bir adamı elə o

saat üzünə tərəflər, ona cürbəcür gözəl şeylər deyərdi, hətta bəziləri bu tərəfdən lap xəcalət çəkərdi; özündən o adam haqqında cürbəcür gözəl şeylər uydurardı, özü də bu şeylərin həqiqət olduğuna lap ürəkdən inanardı; sonra da dediyinə birdən peşman olardı: bir neçə saat əvvəl tərəflədiyi, pərəstiş etdiyi adamı biabır edər, itələyə-itələyə qovardı. O, öz təbiəti etibarilə güləyən, şən, dinc bir qadıncı; lakin ardı-arası kəsilmədən başına gələn müsibətlər, müvəffəqiyyətsizliklər onda şiddətli bir arzu və tələb əmələ gətirmişdi: o istəyirdi ki, hamı ancaq dinc və şən yaşasın; buna görə də həyatda baş verən ən xırdaca bir uyğunsuzluq, ən kiçik bir müvəffəqiyyətsizlik dərhal onu az qala çılgınlıq dərəcəsinə vadarırdı; bir anda o, ən gözəl ümidlərdən və xəyaldan sonra, taleyini qarğıyar, əlinə keçən hər şeyi vurub dağıdır, ora-bura səpələrdi, başını divara çırpardı. Amaliya İvanovna da nədənsə birdən Katerina İvanovnanın nəzərində fəvqəladə bir əhəmiyyət, fəvqəladə bir hörmət kəsb etdi, bu da, bəlkə, yalnız ona görə oldu ki, bu ehsan məsələsi ortaya düşdü, Amaliya İvanovna bütün qəlbilə bu işdə iştirak etməyə razılıq verdi: süfrə düzəltməyi, qab-qacaq tapmağı, öz mətbəxində xörək hazırlamağı və başqa şeyləri boynuna götürdü. Katerina İvanovna bütün işləri ona tapşırıb qəbristanlığa getdi. Doğrudan da, hər şey çox gözəl hazırlanmışdı: süfrə hətta çox təmiz, çox ləyaqətlə düzəldilmişdi: qab-qacaq, çəngəl-bıçaq, qədəhlər, stəkanlar, fincan kirayənişinlərdən alınmışdı, hamısı da müxtəlif çeşidli, müxtəlif həcmli idi, lakin hər şey öz vaxtında, öz yerinə qoyulmuşdu. Amaliya İvanovna hiss edirdi ki, işi çox gözəl yerinə yetirmişdir, buna görə də qəbristanlıqdan qayıdanları hətta bir qədər qürurla qarşıladı; özü də geyinib-kecinmişdi, çutqusuna təzə bir qara lent bağlamışdı, qara paltar geymişdi. Amaliya İvanovnanın gördüyü iş görə lovğalanmağa haqqı vardı, lakin onun bu qüruru nədənsə Katerina İvanovnanın xoşuna gəlmədi: “Bir buna bax, elə bil ki, bunsuz süfrə düzəldə bilməzdik!” Onun təzə lentli çutqusunu da Katerina İvanovnanın xoşuna gəlmədi: “Yoxsa bu axmaq alman qadını mənzil sahibəsi olduğuna, mərhəmət göstərüb yoxsul bir kirayənişinə kömək etməyə razılıq verdiyinə lovğalanır? Mərhəmət göstərib!! Əfv edərsiniz, xanım! Katerina İvanovnanın atası polkovnik idi, onun evində bəzən qırx adamlıq süfrə düzələrdi, Amaliya İvanovna kimi və daha doğrusu, Lüdviqovna kimilər onun heç mətbəxinə də buraxılmazdı...” Lakin Katerina İvanovna müəyyən vaxta qədər öz

hisslərini açıb söyləməməyi qət etdi, amma ürəyində bu qərara gəldi ki, elə günü bu gün Amaliya İvanovnanı həsdəsin, onun əsil yerini ona xatırlatsın, yoxsa o özündən, deyəsən, çox bədgümandır... İndi isə onunla ancaq soyuq rəftar etdi. Başqa bir şey də Katerina İvanovnanın acıqlanmasına qismən səbəb olmuşdu: dəfnə çağırılan adamlardan, o xırda cüssəli polyakdan başqa, bir-iki adam gəlmişdi; o polyak isə bu qədər işi ola-ola yenə də macal tapıb qəbristanlığa getmişdi. Ehsana isə onlardan ən əhəmiyyətsiz, ən yoxsulu gəlmişdi, bu gələnlərdən bəzisinin hətta əməlli-başlı üst-başı da yox idi; zir-zibilli, çağırılan adamlardan yaşlı və mötəbər olanları, elə bil ki, dilbir olub gəlməmişdilər. Məsələn, kirayənişinlərin ən görkəmli olan Pyotr Petroviç Lujin yox idi; amma hələ dünən axşam Katerina İvanovna hamıya, yəni Amaliya İvanovnaya, Poleçkaya, Sonyaya, o xırda cüssəli polyaka demişdi ki, Pyotr Petroviç Lujin ən nəcib, ən alicənab bir adamdır, yuxarılarla böyük əlaqəsi vardır, böyük dövlət sahibidir, o vaxtilə birinci ərimin dostu, atamın hörmətli qonağı idi; o söz vermişdir ki, var qüvvəmi sərf edib çalışacağam, sizə yaxşı bir pensiya düzəldirəcəyəm. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, Katerina İvanovna bir adamın yuxarılarla olan əlaqəsilə, var-dövlətilə fəxr etsə də, bunu öz xeyri üçün etməzdi, o qətiyyənlə öz mənfəətini nəzərdə tutmurdu, bunu o öz qəlbinin tələbi ilə edirdi, bunu o ancaq ona görə edirdi ki, bir adamı tərif etmək, tərif etdiyi adamı daha da yüksəltmək ona zövq verirdi. “Yəqin Lujinə baxıb o murdar, o alçaq Lebezyatnikov da gəlməmişdir. Lujini qoyaq bir kənara, bəs axı bu Lebezyatnikov özü haqqında nə fikirdədir? Onu ancaq mərhəmət edib ehsana çağırmışlar, çünki o Pyotr Petroviçlə bir otaqda yaşayır, onun tanışıdır. Pyotr Petroviçi çağırıb onu çağırmaq yaxşı düşməzdi”. O ədalətli xanım və onun “qarımış qızı” da gəlməmişdilər. Hərçənd o cəmi bir-iki həftə idi ki, Amaliya İvanovnanın otaqlarından birində yaşayırdı, lakin Marmeladovların otağından gələn səs-küydən, çığır-bağırdan ötrü, xüsusilə o zaman ki, Marmeladov sərxoş evə qayıdırdı, bir neçə dəfə şikayətlənmişdi, bunu da Amaliya İvanovna Katerina İvanovna ilə savaşıanda səsi yetdikcə çığır-çığır, onu hədələyə-hədələyə demişdi, demişdi ki, mən sizin ailənizi burdan qovacağam, çünki siz “nəcib kirayənişinləri narahat edirsiniz, siz onların heç kəsinti dırnağına da dəyməzsiniz!” Katerina İvanovna “guya heç kəsinti dırnağına da dəymədiyi” bu xanıma qəsdən öz qızı ilə ehsana dəvət etmişdi; bu

qadın hətta təsadüfən ona rast gələndə təkəbbürlə üzünü yana da çevirirdi; Katerina İvanovna öz ürəyində deyirdi: “Qoy o bilsin ki, burda ondan daha nəcib düşünlər, daha nəcib hiss edirlər, pisliyi nəzərə almayıb onu dəvət edirlər; qoy onlar görsün ki, Katerina İvanovna belə bir müsibət içində yaşamağa adət etməmişdir”. Katerina İvanovna nəzərdə tutmuşdu ki, süfrə başına yığışanda bunu mütləq onlara söyləsin, həm də rəhmətlik atasının qubernatorluğu haqqında danışsın, eyni zamanda dolayısı ilə qeyd etsin ki, onun üzünü yana çevirməsi heç lazım deyildi, bu çox axmaqcasına bir hərəkətdir. Kök podpolkovnik də gəlməmişdi (əslində o istefaya çıxmış ştabskapitab idi; sonra məlum oldu ki, o dünən səhərdən bəri “lül-qəmbərdir”. Xülasə, ancaq bir neçə adam gəlmişdi: onlardan biri o xırda cüssəli polyak idi; o birisi isə çirkli frak geymiş, üzü sızanaqlı, murdar qorxulu, dilsiz-ağızsız, iyrənc bir dəftərxana işçisi idi; bir də kar, az qala lap kor olan bir qoca idi: vaxtilə o poçtında işləyirmiş, onu kim isə çoxdan bəri Amaliya İvanovnanın yanında pul verib saxladır, nə üçün saxlatdığı da məlum deyildi. İstefaya çıxmış kefli bir zabıt da gəlmişdi; əslində o ərzaq məmuru idi; çox bərkdən və ədəbsiz gülürdü; özü də, “bir təsəvvür edin”, jiletsiz idi! Bir nəfər də gəlib, düz stolun yanında oturdu, Katerina İvanovnaya heç salam da vermədi. Birisi də, paltarı olmadığından, xalatda gəlmişdi: lakin belə bir biabırçılıq idi ki, Amaliya İvanovna və xırda cüssəli polyakın köməyilə onu birtəhər otaqdan çıxartdılar. Bu xırda cüssəli polyak iki nəfər özü kimi xırda cüssəli polyak gətirmişdi: bunlar heç Amaliya İvanovnanın mənzilində görməmişdi. Bu şeylər Katerina İvanovnanı son dərəcə əsəbiləşdirdi. “Yaxşı, bu hazırlıq bəs kimin üçün edilmişdir?” Hətta süfrədə yer çox olsun deyə (onsuz da stol bütün otağı tutmuşdu) uşaqlar üçün aşağı başda, bucaqda, sandıq üstündə yemək qoyulmuşdu, iki balacanı skamyada oturtmuşdular. Poleçka daha böyük olduğundan, onlara baxmalı və onları yedirtməli idi, həm də “nəcib uşaq olduqlarından” onların burnunu silməli idi. Xülasə o bəzilərini sərt bir nəzərlə gözdən keçirib, böyük bir təşəxxüslə onları süfrə başında oturmağa dəvət etdi. O nədənsə belə hesab edirdi ki, gəlməyənlər üçün Amaliya İvanovna cavabdehdir, buna görə də birdən onunla çox etinasızlıqla rəftar etməyə başladı. Amaliya İvanovna da dərhal bunu hiss etdi və bu ona çox toxundu, belə bir başlanğıc işin yaxşı nəticə verməyəcəyini göstərirdi. Nəhayət, hamı oturdu. Ras-

kolnikov içəri girəndə onlar qəbristanlıqdan lap təzəcə qayıtmışdılar. Katerina İvanovna onun gəlməsinə çox sevindi: əvvəla budur ki, o gələnlərin içərisində yeganə “oxumuş adamdı”, “özü də hazırlaşır ki, iki ildən sonra buradakı darülfünunda professor kafedrasını tutsun”, ikincisi də, içəri girən kimi, nə qədər arzu etsə də dəfəndə iştirak edə bilmədiyi üçün ondan çox ədəblə üzr istədi. Katerina İvanovna Raskolnikovun üstünə yüyürüb onu sol tərəfində oturdu (Amaliya İvanovna sağ tərəfdə oturmuşdu); o bir an da olsa sakit dayanmırdı, çalışır ki, yemək düzgün paylansın, hamıya çatsın; öskürək də tez-tez şiddət edərək onu boğur, sözünü kəsirdi, elə bil bu iki gündə onun öskürəyi daha da şiddətlənmişdi; bununla belə ara vermədən Raskolnikova müraciət edir, astadan danışa-danışa, tələsə-tələsə öz dərdini açıb tökür, ehşanın yaxşı düzəlməməsindən şikayətlənir, öz şikayətinin haqlı olduğunu bildirərək qəzəblənirdi, eyni zamanda süfrə başında toplaşan adamlara, xüsusilə Amaliya İvanovnaya tez-tez, həm də lap bərkədən və ürəkədən gülürdü:

– Bunun da hamısına, bax, bu təqsirkardır. Bilirsiniz kimi deyirəm: bunu, bax bunu deyirəm! – Katerina İvanovna gözü ilə Amaliya İvanovnanı göstərdi. – Bir ona baxın, gözünü gör necə bərəldib, hiss edir ki, biz onun bərəsində danışırıq, ancaq başa düşmür ki, nə danışırıq, gözünü bərəldib, durub! Bayquşun biri, bayquş! Ha-ha-ha!.. Öhö-öhö-öhö! O öz çutqusu ilə nəyi sübut eləmək istəyir? Hamı elə bilsin ki, burada olması ilə məni himayə edir, mənə minnət qoyur. Mən onu layiqli bir adam bildim, xahiş elədim ki, yaxşı adamları, yəni mərhumun tanışlarını çağırınsın, amma gör o kimləri çağırır: hoqqabaza oxşayırlar! Zir-zibil! Bir o üzü çirkliyə baxın: iki ayaqlı fırtığa oxşayır. O xırda cüssəli polyakları görürsünüzmü... Ha-ha-ha!.. Öhö-öhö-öhö! Bu vaxta qədər heç kəs onları burada görməyib, mən də heç görməmişəm! Axı bunlar niyə gəlib, sizdən soruşuram? Ədəblə yan-yana oturublar. – Birdən onlardan birinə çıxır dedi: – Ey, pane! Blini yedinizmi? Yenə də yeyin! Pivə için, pivə! Araq istəyirsiniz? Bir baxın: ayağa qalxdı, baş əyir, baxın-baxın: görünür lap acdırlar, yazıqlar! Eybi yoxdur, qoy yesinlər! Heç olmasa səs-küy salmırlar; ancaq... ancaq, düzü, mən ev yiyəsinin gümüş qaşıqlarından qorxuram! – Birdən o, Amaliya İvanovnaya sarı dönərək dedi: – Amaliya İvanovna, əgər indi sizin qaşıqlarınız itib-ələsə, mən buna cavabdeh deyiləm – qabaqcadan sizə xəbərdarlıq edirəm! Ha-ha-ha! – O yenə

də Raskolnikova müraciət edərək güldü, yenə də gözlərilə Amaliya İvanovnanı göstərdi və öz hərəkətindən məmnun qaldı. – Başa düşmədi, yenə də başa düşmədi! Ağzını ayırıb oturub, bir baxın: bayquşdur, xalis bayquşdur, təzə lent bağlamış kor yapalaq, ha-ha-ha!

Gülüşün ardınca onu yenə də şiddətli öskürək tutdu; o beş dəqiqə öskürdü. Ağzına tutduğu yaylıqda bir az qan göründü, alnında tər damcıları muncuqlandı. O, dinməzəcə qanı Raskolnikova göstərdi. Onun üzündə parça-parça qırmızı ləkələr vardı; nəfəsini dərən kimi yenə də çox həvəslə pıçıldamağa başladı:

– Bura baxın, mən ona çox incə bir iş tapşırıbmışdım: tapşırıbmışdım ki, o qadını qızı ilə çağırın, bilirsiniz mən kimi deyirəm? Belə işdə adam özünü gərək çox nəzakətli tutsun, çox mərhəmətlə hərəkət etsin, amma o elə elədi ki, bu gəlmə axmaq arvad, bu lovğa zibil, bu əbləh əyalət qadını, – ancaq ona görə ki, ölmüş bir mayorun arvadıdır, gəlmişdi ki, çalışıb özünə pensiya kəsdirsən, buna görə də dəftərxanadan dəftərxanaya sürünür, ənlik-kirşan çəkir (bu məlumdur)... belə bir zibil qəinki bura gəlməyi özünə layiq görmədi, hətta gəlmədiyi üçün adam göndərüb üzr də istəmədi, halbuki belə hallarda ən adi bir nəzakət bunu tələb edir! Başa düşürəm, bu Pyotr Petroviç niyə gəlməyib? Bəs Sonya hanı? O hara gedib? Hə, budur, o da gəldi! Sonya, harada idin? Qəribədir, sən atanın dəfnində belə səlqişizlik göstərirsən! Rodion Romanoviç, qoyun o sizin yanınızda otursun. Bax, bu sənin yerin, Soneçka... nə istəyirsən götür ye. Bundan götür, bu yaxşıdır. Bu saat blini də gətirəcəklər. Uşaqlara vermisiniz? Poleçka, orada hər şey var? Öhö-öhö-öhö! Yaxşı da, ağıllı ol, Lena; Kolya, ayaqlarını yelləmə, nəcib uşaqlar kimi otur. Soneçka sən nə deyirsən?

Sonya dərhal ona Pyotr Petroviçin üzr istədiyini söyləməyə başladı; bunu bərkdən dedi ki, hamı eşidə bilsin, özü də çox seçmə, ədəbli ifadələr işlətdi: qəsdən Pyotr Petroviçin adından sözlər uydurdu, bu sözlərə özündən bəzək verdi. Sonra bir şeyi də əlavə etdi, dedi ki, Pyotr Petroviç xüsusilə bir şeyi də sizə söyləməyi tapşırdı: o dedi ki, imkan olan kimi dərhal sizin yanınıza gəlib o məsələ haqqında ikilikdə danışacaq, görək sonra nə edə bilər, nə kimi tədbir tökər, bundan başqa o bir çox başqa sözlər də dedi.

Sonya bilirdi ki, bu sözlər Katerina İvanovnaya təsəlli verəcək, onun qəlbini sakit edəcək, onun xoşuna gələcək, xüsusilə onun qüruru təmin olunacaq. Sonya Raskolnikova tez baş əydi, ötəri, həm də

maraqla ona baxıb, yanında oturdu. Əvvəllər o Raskolnikova baxmaqdan da, onunla danışmaqdan da çəkinirdi. İndi elə bil ki, onun fikri dağınıqdı, bununla belə Katerina İvanovna yaranmaq üçün gözünü onun üzündən ayırmırdı. Nə Sonya, nə də Katerina İvanovna yas paltarları geyməmişdilər, çünki onların belə paltarları yox idi. Sonyanın əynində tünd mixəyi, Katerina İvanovnanı isə qaraya çalan, mil-mil çit paltarları vardı, onun var-yox paltarları bu idi. Sonyanın Pyotr Petroviç haqqında verdiyi məlumat Katerina İvanovnanın lap ürəyindən oldu. O təşəxxüslə Sonyanın sözlərini axıra qədər dinlədi. Sonra eyni təşəxxüslə də Pyotr Petroviçin kefini soruşdu. Elə o saat da bərkdən pıçıldaya-pıçıldaya Raskolnikova dedi ki, doğrudan da Pyotr Petroviç kimi hörmətli və mötəbər bir adamın belə bir “fövqəladə məclisə” gəlməsi, – “lap elə o bizim ailəyə çox sədaqətli olsa da, lap elə mənim atamla vaxtilə dost olsa da” – çox qəribə görünərdi.

Sonra o az qala hamının eşidəcəyi bir səslə dedi:

– Buna görə də, Rodion Romanoviç, mən sizə çox minnətdaram: siz hətta belə bir məclisə gəlib mənim süfrəmdə oturmaqdan çəkinmədiniz. Əminəm ki, sizin ancaq mənim yazıq ərimlə olan xüsusi dostluğunuz verdiyiniz sözü yerinə yetirməyə sizi təhrik etmişdir.

Sonra o yenə qürur və ləyaqətlə bütün qonaqları gözdən keçirdi və birdən, süfrənin o biri tərəfində oturan kor qocanın qeydinə qalaraq, xüsusi bir qayğı ilə bərkdən dedi: “Bəlkə siz qızartma istəyirsiniz? Sizə Lissabon şərabi vermişlərimi?” Qoca onun sualına cavab vermədi, yanında oturanlar gülmək üçün onu itələsələr də, o xeyli vaxt heç başa düşmədi ki, ondan nə istəyirlər. O ancaq ağzını açaraq ətrafına baxır, bununla da hamını daha artıq güldürürdü.

Katerina İvanovna sözünə davam edərək, Raskolnikova deyirdi:

– Belə də gic adam olar! Ora baxın, ora baxın! Onu axı niyə gətiriblər? O ki, qaldı Pyotr Petroviçə – mən həmişə onun barəsində əmindim; əlbəttə o... – birdən Katerina İvanovna Amaliya İvanovna sarı dönərək elə acıqlı-acıqlı ona baxdı ki, Amaliya İvanovna hətta bundan qorxdı da; sərt bir ifadə ilə bərkdən dedi: – Əlbəttə, o sizin bəzək-düzəkli ədəblərə oxşamır, o ədəblər ki, onları heç atamın mətbəxinə aşbazlığa da götürməzdilər, rəhmətlik ərim də onları qəbul etməzdi, – bu əlbəttə onlar üçün böyük şərəf olardı, bunu da o ancaq xoş təbiətli olduğu üçün edərdi.

İstefaya çıxmış ərzaq məmuru on ikinci araq qədəhini boşaldaraq birdən çığırdı:

– Bəli, içməyi xoşlardı; bunu xoşlardı, içərdik!

Katerina İvanovna birdən ona sarı dönərək dedi:

– Rəhmətlik ərimi doğrudan da, belə bir nöqsanı vardı, bu hamıya məlumdur. Amma o xoştəbiət və nəcib bir adamdı; öz ailəsini sevərdi, ona hörmət edərdi; ancaq bircə şey pis idi ki, o xoştəbiət olduğundan hər yetən əxlaqsız adama həddindən artıq inanırdı. Hər yetənlə içirdi; elə adamlarla içirdi ki, o adamlar heç onun ayağının tozuna da dəyməzdi! Rodion Romanoviç, bir təsəvvür edin: onun cibindən xoruz qoğalı tapdılar: lülqəmbər ola-ola uşaqları yaddan çıxarmamışdı.

İstefaya çıxmış ərzaq məmuru çığırdı:

– Xo-ruz? Siz iltifat buyurub xo-ruz dediniz?

Katerina İvanovna ona cavab verməyi özünə layiq görmədi. O fikrə gedərək ah çəkdi.

Raskolnikova müraciət edərək sözüənə davam etdi:

– Yəqin siz də başqaları kimi elə güman edirsiniz ki, mən onunla çox sərt rəftar edirdim. Ancaq bu belə deyildi! O mənim xatirimi istərdi, o mənim xatirimi çox istərdi, çox! O xoştəbiət bir adamdı! Hərdən ona elə yazığım gələrdi ki!.. Görərdin, bucaqda oturub mənə baxır... ona rəhmim gələrdi, gedib könlünü almaq istərdim; sonra öz-özümə deyərdim: “Könlünü alaram, gedib yenə də içər”; ancaq ciddi rəftar etməklə onu içməkdən az-çox çəkəndirmək olurdu.

İstefaya çıxmış ərzaq məmuru yenə də bağırdı:

– Bəli, elə olurdu ki, saç-birçəyi yolunurdu, belə də olurdu, dəfələrlə olurdu.. – Bunu deyib yenə də qədəhini araqla doldurdu.

Katerina İvanovna istefaya çıxmış ərzaq məmuruna sərt cavab verdi:

– Bəzi axmaqların ancaq saç-saqqalını yolmaq deyil, ayaq altına alıb tapdamaq da pis olmazdı... Bunu mən rəhmətlik ərim barəsində demirəm!

Onun üzündəki qırmızı ləkələr get-gedə daha artıq qızırır, sinəsi qalxıb düşürdü. Bu vəziyyət bir az da davam etsəydi, o özündən çıxacaqdı. Adamlardan çoxu astadan gülürdü, görünür, bu, onların xoşuna gəlirdi. İstefaya çıxmış məmuru qızıışdırmağa, qulağına nəşə pıçıldamağa başladılar. Görünür, onları bir-birinin üstünə saldırmaq istəyirdilər.

İstefaya çıxmış məmur dedi:

– İ-ca-zə verin soruşum: siz bunu nə barədə dediniz, yəni bu saat siz bunu... hansı nəcib barəsində söylədiniz... Əşi, lazım deyil! Boş şeydir! Dul arvaddir! Dul arvadçığazdır! Əfv edirəm... Pas!

O yenə də qədəhi başına çəkdi.

Raskolnikov oturub dinməzçə, həm də nifrətlə qulaq asırdı. Katerina İvanovna tez-tez onun boşqabına yemək qoyurdu, o da ancaq nəzakət üçün, Katerina İvanovnanın ürəyini sındırmamaq üçün bu şeylərdən yeyirdi. O diqqətlə Sonyaya baxırdı. Lakin Sonyanın get-gedə həyəcanı artır, halı dəyişirdi. Sonya da hiss edirdi ki, ehsan qalmaqsız başa yetməyəcək, buna görə də get-gedə həyəcanı artır, halı dəyişirdi; Sonya da hiss edirdi ki, ehsan qalmaqsız başa yetməyəcək, buna görə də get-gedə əsəbiləşməkdə olan Katerina İvanovnaya qorxa-qorxa baxırdı. Əyalətdən gələn qadınlar Katerina İvanovnanın dəvətini həqarətlə yerə salmışdılar, buna da başlıca səbəb Sonya idi, bunu Sonya özü də bilirdi. O. bunu Amaliya İvanovnanın özündən eşitmişdi; Amaliya İvanovna deyirdi ki, qızın anası hətta bu çağırışdan incimişdi, belə bir sual vermişdi: “Mən öz qızımı o qızla necə yan-yana oturma bilərəm?” Sonya hiss edirdi ki, Katerina İvanovna bunu bilir, Sonyaya qarşı göstərilən bu həqarət isə Katerina İvanovnanın şəxsən özünə, onun uşaqlarına, atasına qarşı göstərilən həqarətdən daha böyük idi, sözün qıyası bu onun üçün çox ağır bir həqarətdi; Sonya bilirdi: – Katerina İvanovna “bu ədəbazlara sübut etməyincə ki, onlar hər ikisi filan və filandır” sakit olmayacaq. Elə bil qəsdən kim isə stolun o başından Sonyaya bir boşqab göndərdi: qara çörəkdən iki ürək qayrılıb boşqaba qoyulmuşdu, bir ox da bu ürəklərə sancılmışdı. Katerina İvanovna bunu görüb qızardı, elə o saat da dedi ki, “bunu göndərən əlbəttə kefli bir eşşəkdir”. Amaliya İvanovna da pis bir şey olacağını hiss edirdi; eyni zamanda Katerina İvanovnanın göstərdiyi təkəbbür onu qəlbinin dərinliyinə kimi təhqir etmişdi; məclisdə əmələ gələn bu pis əhval-ruhiyyəni dəyişdirmək, həm də özünü başqalarının nəzərində qaldırmaq üçün birdən o, heç yeri olmadığı halda, danışmağa başladı; dedi ki: “Mənim tanışım olan, özü də aptekdə işləyən Karl gecə arabada gedirmiş, arabaçı onu öldürmək istəmiş, Karl da çox yalvarmış ki, məni öldürmə, ağlamış, əlini-əlinin üstünə qoymuş, qorxu onun ürəyini oxlamış”. Katerina İvanovna gülümsədi, lakin o saat dedi ki, Amaliya İvanovna nahaq yerə rusca

anekdot söyləyir. Amaliya İvanovna bundan daha da incidi, dedi ki, “fatkr aus Berlin²⁵ çox-çlx mötəbər adamdı, həmişə də əlləri ciblərdə gəzərdi”. Katerina İvanovna güləyən olduğundan özünü saxlayan bilmədi, lap ucadan qəhqəhə ilə güldü; Amaliya İvanovnanın səbri lap tükəndi, o özünü güclə saxlayırdı.

Katerina İvanovnanın kefi açılmışdı; elə o saat pıçıldayaraq Raskolnikova dedi:

– Kor yapalağa bir bax! İstədi desin ki, əllərini cibinə qoyurdu, amma elə çıxdı ki, başqalarının cibinə girirdi, öh-öh! Rodion Romanoviç, siz bir şeyə fikir vermisinizmi: haradansa bizə gələn, Peterburqda yaşayan bütün bu əcnəbilər, yəni başlıca olaraq almanlar bizdən axmaqdırlar! – Heç adam da belə şey deyərmi ki, “apetəkdə işləyən Karl qorxu ilə ürəyini oxladı”, o (burnu fırtıqlının biri!) arabaçını tutub əl-qolunu bağlamaq əvəzinə – “əlini-əlinin üstünə qoymuş, ağlamış, çox yalvarmış”. Ay səfehın biri səfeh! Özü də elə bilir ki, bu çox təsirli əhvalatdır, amma özünün axmaq olduğunu heç güman eləmir! Məncə, o kefli ərzaq məmuru ondan çox-çox ağıllıdır, hər halda aydın görünür ki, o ərzaq məmuru əyyaşın biridir, içməkdən ağılını da itirib, bunlar isə guya ədəb-ərkan sahibidir, ciddi adamlardır... Gör necə oturub, gözlərini də bərəldib! Acığı tutur! Acığı tutur! Ha-ha-ha! Öhö-öhö-öhö!

Katerina İvanovna, kefi açıldığından, elə o saat bəzi məsələlərdən həvəslə danışmağa başladı və birdən pensiyadan da söz açdı. Dedi ki, “çalışıb pensiya alan kimi öz doğma şəhərim olan T.-də kübar qızlar üçün mütləq bir pansion açacağam”. Katerina İvanovna bunu hələ Raskolnikova deməmişdi: elə o saat bunun çox xeyirli bir iş olması haqqında həvəslə və çox müfəssəl danışdı. Birdən necə oldusa, onun əlində “tərifnamə” göründü, bu haman “tərifnamə” idi ki, rəhmətlik Marmeladov içki dükanında bu barədə Raskolnikova məlumat vermişdi; demişdi ki, mənim zövcəm institutu qurtaranda “qubernatorun və başqa şəxslərin qabağında örpəklə oynamışdır”. Görünür, indi bu “tərifnamə” Katerina İvanovnanın pansion açmasına haqqı olduğunu göstərməli idi; lakin bunu o əsasən ona görə ortalığa çıxartmışdı ki, “o bəzəkli-büzəkli ədəbaz iki qadın” ehsana gəlsə – onları tamamilə məhv etsin, onlara aydınca sübut etsin ki, Katerina İvanovna ən nəcib,

²⁵ Berlinli atam.

“hətta demək olar ki, aristokrat ailədənndir, polkovnik qızıdır, son vaxtlarda bolca doğub-törəyən və sərgüzəşt axtaran bəzi qadınlardan heç şübhəsiz yaxşıdır”. “Tərifnamə” dərhal əldən-ələ keçdi, sərxoş qonaqlar ona baxdı, Katerina İvanovna buna mane olmadı, çünki doğrudan da, orada en toutes lettres²⁶ qeyd olunmuşdur ki, o nadvornı sovetnikin və kavalerin qızıdır, buna görə də və az qala doğrudan polkovnik qızıdır. Katerina İvanovna vəcdə gələrək T.-də quracağı gözəl və sakit həyatdan, dərns demək üçün öz pansionuna çağıracağı gimnaziya müəllimlərindən, Manqo adlı hörmətli qoca bir fransızdan ətraflı surətdə danışdı; həmin bu fransız Katerina İvanovnanın özünə institutda dərns deyibmiş, özü də hələ T.-də yaşayır, yəqin ki, əlverişli bir maaşla onun pansionunda dərns deməyə razı olacaqdır. Axırda sözü gətirib Sonyanın üstünə çıxartdı, dedi ki, “Sonya da mənimlə T.-ə gedəcək, orada hər cəhətdən mənə kömək edəcəkdir”. Bu anda kim isə stolun o başında pıçqıldayıb güldü. Katerina İvanovna özünü elə göstərdi ki, guya buna əhəmiyyət vermir, lakin elə o saat səsini ucaldaraq, böyük bir ehtirasla Sofya Semyonovnanın qabiliyyətli bir köməkçi olacağından “onun məsum, səbirli, fədakar, nəcib bir qız olmasından, təhsilindən” danışdı və bu zaman Sonyanın yanağını sığalladı, yerindən qalxaraq onu iki dəfə bərk-bərk öpdü. Sonya qızardı; Katerina İvanovna birdən ağladı, elə o saat da dedi ki, “mən zəif əsəbli axmaq bir arvadam, ovqatım çox təlxdir, daha qurtarmaq lazımdır, yemək də qurtarmışdır, çay gətirin”. Amaliya İvanovna indi lap acıqlandı, çünki söhbətdə qətiyyəən iştirak etməmişdi, hətta danışanda heç ona qulaq da asmırdılar, buna görə də cürət edib, axırncı dəfə bir təşəbbüs göstərdi, kədərini gizlədərək, Katerina İvanovnaya çox mühüm və dərin mənalı bir izahat verdi, dedi ki, “pansionda qızların alt paltarının (di vəşə) təmizliyinə xüsusi diqqət yetirilməlidir və mütləq elə bir yaxşı qadın (di dame) olmalıdır ki, o qızların alt paltarına yaxşı baxsın, ikincisi də, gənc qızlar gecələr gizləncə roman oxumasınlar”. Katerina İvanovnanın, doğrudan da ovqatı təlx idi, özü də çox yorulmuşdu, ehsan da lap onun zəhləsini tökmüşdü, – elə o saat Amaliya İvanovnanın sözünü sərt kəsdi, dedi ki: “Siz cəfəngiyat danışrsınız, heç bir şey anlamırsınız; di vəşenin təmizliyinə baxmaq kübar pansionu müdirinin işi deyil, pal-paltara

²⁶ Tamamilo

nəzarət edən qadının işidir; o ki qaldı, qızların roman oxuması – bundan danışmaq lap ayıb şeydir, xahiş olunur susasınız!” Amaliya İvanovna qızardı, hirsləndi, dedi ki: “Mən bunu ancaq yaxşılıq üçün dedim, mən çox yaxşılıq elədim, ancaq siz çoxdandı otağın gəldini²⁷ vermədi”. Katerina İvanovna dərhal onun cavabını verdi, dedi ki: “Siz yalan deyirsiniz, yaxşılıq eləməmişsiniz: mərhum ərim hələ dünən stol üstündə olanda siz otaq üstündə məni rahat qoymurdunuz”. Lakin Amaliya İvanovna çox ardıcıl surətdə sözüünə davam edərək dedi ki: “Mən o qadınları çağırtdı, amma onlar gəlmədi, çünki onlar nəcib qadınlar, onlar nəcib olmayan qadınların yanına gəlməz”. Katerina İvanovna dərhal onun “nəzərinə çatdırdı”, dedi ki: “Siz cumiçkansınız; ona görə də əsil nəcibliyin nə olduğunu siz qana bilməzsiniz”. Amaliya İvanovna buna dözə bilməyərək elə o saat dedi ki: “Mənim fater aus Berlin çox, çox mötəbər adamdı, hər iki əli ciblərdə gəzərdi, həmişə də belə elərdi: puf! Puf!” Amaliya İvanovna öz faterini yaxşı təsəvvür etdirmək üçün stoldan qalxdı, əllərini cibinə qoyub ovurdularını şişirtti, ağız ilə puf-pufa oxşar bəzi səslər çıxarmağa başladı, bütün kirayənişinlər onun bu hərəkətinə qəhqəhə ilə güldülər: onlar Katerina İvanovna ilə Amaliya İvanovnanın tutuşacağını hiss etdiklərindən Amaliya İvanovnanı qəsdən buna təhrik edirdilər. Katerina İvanovna daha buna tab gətirə bilməyib dərhal Amaliya İvanovnanın “abrını verdi”, dedi ki: “bəlkə sizin heç fateriniz olmayıb, siz elə Amaliya İvanovnasınız, peterburqlu bir sərxoş çuxonkasınız, yəqin evlərdə aşbazlıq edirmişsiniz, bəlkə də bundan daha pis yaşayırmışsınız”. Amaliya İvanovna xərçəng kimi qızarıb nazik səslə çıxırdı, dedi ki: “Bəlkə də sizin heç fateriniz olmamış, amma mənimki olmuş – fater aus Berlin, özü də uzun sürtuq geydi, həmişə də puf-puf-puf elədi”. Katerina İvanovna nifrətlə dedi ki: “Mənim atamın kim olduğu hamıya məlumdur, həmin bu tərifnamədə çap hərflərilə yazılmışdır ki, mənim atam polkovnikdir, amma Amaliya İvanovnanın atası (əgər onun atası olmuşsa!) yəqin bir Peterburq çuxonudur; süd satmışdır; amma daha doğrusu budur ki, heç onun atası olmamışdır, çünki hələ indiyə kimi məlum deyil. Amaliya İvanovnanı ata tərəfdən necə çağırmaq lazımdır: İvanovna ya Lüdviqovna!” Amaliya İvanovna bunu eşidəndə lap qəzəbləndi, yumruğunu stola vuraraq çıxırmağa başladı,

²⁷ Pulunu.

dedi ki: “Mən Amal-İvanam, Lüdviqovna deyiləm; mənim faterimi Yohan tanıyırdı, mənim faterim burmeyster idi, amma Katerina İvanovnanın fateri heç burmeyster olmadı”. Katerina İvanovna stuldan qalxdı, çox ciddi bir şəkildə, lakin sakit bir səslə (onun rəngi get-gedə ağarır, sinəsi həyəcanla qalxıb enirdi) dedi ki: “Əgər siz bir də cürət edib öz əbləh faterinizi mənim atamla yan-yana qoyub ona tay eləsəniz – onda mən sizin çutqunuzu başınızdan qapıb tapdayacağam”. Amaliya İvanovna bu sözləri eşitcək otaqda o baş-bu başa yüyürməyə, var gücü ilə çığırmağa başladı; çığıra-çığıra dedi ki: “Mən bu mənzilin sahibiyəm, Katerina İvanovna bu saat otaqdan çıxıb getsin!” Sonra da cumub süfrədən gümüş qaşıqları götürməyə başladı. Hay-küy qopdu; uşaqlar ağladı. Sonya cəld yerindən qalxıb Katerina İvanovnanı tutmaq istədi, lakin uAmaliya İvanovna birdən çığıra-çığıra sarı bilet haqqında nəşə dedi. Katerina İvanovna bunu eşidib Sonyanı itələdi, Amaliya İvanovnanın üstünə cumdu ki, çutqu haqqındakı təhdidini yerinə yetirsin. Elə bu anda qapı açıldı, Pyotr Petroviç Lujin astanada göründü. O dayanıb diqqətlə və ciddi bir nəzərlə məclisi gözədən keçirdi. Katerina İvanovna onun üstünə yüyürdü.

III

Çığıraraq dedi:

– Pyotr Petroviç, heç olmasa, siz məni müdafiə edin! Bu əbləhə, bu zibilə qandırın ki, onun ixtiyarı yoxdur müsibətə düşmüş nəcib bir qadınla belə rəftar eləsin, belə rəftar üçün məhkəmə vardır... Mən general-qubernatorun özünə... Bu əbləh cəzasını çəkər... Mənim atamın duz-çörəyini yadınıza salın, məni müdafiə edin!

Pyotr Petroviç onu özündən rədd edərək:

– İcazə verin, xanım... İcazə verin, icazə verin, xanım! Sizin atanızı mən, sizin özünüzə məlumdur ki, heç tanımırdım... icazə verin, xanım! (Kim isə qəhqəhə ilə güldü). Sizin Amaliya İvanovna ilə ardı-arası kəsilməyən dava-dalaşınızda mən iştirak etmək fikrində deyiləm... Mən öz işim üçün gəlmişəm... bu saat sizin ögey qızınızla... Sofya... İvanovna ilə danışmaq istəyirəm... Atasının adı belə olsun gərək? İcazə verin keçim...

Pyotr Petroviç Katerina İvanovnanın yanından yanpörtü keçib, otağın o biri başına, Sonyanın oturduğu yerə getdi.

Katerina İvanovna elə durduğu yerində donub qaldı. O, bir şeyi başa düşə bilmirdi: Pyotr Petroviç onun atası ilə çörək kəsmişdi, o necə bundan üz çevirə bilirdi? Bu çörək kəsmək məsələsini o özündən uydurmuşdu, lakin buna ürəkdən inanır, bunu müqəddəs bir şey hesab edirdi. Pyotr Petroviçin işgüzar, rəsmi, hətta həqarətli, təhdid dolu ifadə tərzı də onu heyrətə saldı. Pyotr Petroviçin gəlməsilə hamı yavaş-yavaş sakitləşdi... Bir də ki, bu “işgüzar və ciddi” adam heç də bu məclisə uyğun gəlmirdi, həm də aydın görünürdü ki, o mühüm bir iş üçün gəlmişdir, yəqin fəvqəladə bir məsələ onu bu məclisə gətirib çıxarmışdır, deməli, bu saat nəşə olacaqdır, bir hadisə baş verəcəkdir. Raskolnikov Sonyanın yanında dayanmışdı: kənara çəkilib Pyotr Petroviçə yol verdi, Pyotr Petroviç elə bil ki, heç onu görmədi. Az sonra Lebezyatnikov da qapı ağzında göründü; Lebezyatnikov otağa girmədi, dayanıb böyük bir maraqla, hətta təəccüblə baxmağa başladı: o Pyotr Petroviçin danışığına qulaq asırdı, ancaq elə bil ki, nəyi isə başa düşə bilmirdi.

Pyotr Petroviç heç kəsə xüsusi olaraq müraciət etmədən dedi:

– Əfv edin, mən bəlkə də məclisin söhbətini kəsirəm, lakin mən çox mühüm bir məsələ üçün gəlmişəm. Mən hətta bunu camaat içində deməyimə də sevinirəm. Amaliya İvanovna, sizdən acizənə rica edirəm, siz mənzil sahibəsi olduğunuz üçün mənim indi Sofya İvanovna ilə olan söhbətimə diqqət yetirin – Pyotr Petroviç, indidən qorxuya düşən və bu işə son dərəcə təəccüb edən Sonyaya müraciət edərək sözüənə davam etdi: – Sofya İvanovna, siz gələn kimi, mənim dostum Andrey Semyonoviç Lebezyatnikovun otağında, mənim stolumun üstündən, mənə aid olan yüz manatlıq bir dövlət kredit bileti yox olmuşdur. Əgər siz, necə bir yol ilə olursa-olsun, bilirsinizsə ki, o pul indi haradadır və bunun yerini desəniz, sizə namusla söz verirəm və bütün buradakıları şahid göstərirəm ki, məsələ bununla da bitib gedəcəkdir. Əks təqdirdə çox ciddi tədbirlərə müraciət etməyə məcbur olacağam, onda daha... məni müqəssir görməyin.

Otağa dərin bir sükut çökdü. Hətta ağlayan uşaqlar da kiridi. Sonyanın rəngi meyit kimi ağarmışdı; o ayaq üstə durub Lujinə baxırdı, heç bir söz demirdi. Elə bil ki, məsələnin nə yerdə olduğunu hələ başa düşmürdü. Bir neçə saniyə keçdi.

Lujin diqqətlə ona baxıb soruşdu:

– Hə, niyə dinmirsiniz?

Nəhayət, Sonya zəif bir səsle:

– Mən bilmirəm... – dedi, – mən heç bir şey bilmirəm...

Lujin:

– Bilmirsiniz? – deyərək təkrar soruşdu və bir neçə saniyə susdu. Sonra, hələ də nəsihət edirmiş kimi, çox ciddi bir ifadə ilə sözlünə davam etdi: – Madmazel, bir fikirləşin, düşünün, mən sizə düşünmək üçün yenə də vaxt verməyə razıyam. Lütfən bir şeyi nəzərə alın: mən buna bu qədər əmin olmasaydım, məlum şeydir ki, belə təcrübə sahibi olduğum halda, sizi doğrudan-doğruya belə müqəssir etməyə cəsarət etməzdim, çünki, hamının qarşısında və düz üzünüzdə deyilən belə bir ittihama, əgər bu ittiham yalan ya ancaq səhv olsa, mən özüm, bəzi mənada, cavabdehəm. Mən bunu bilirəm. Bu gün səhər mən öz ehtiyacım üçün üç min manat məbləğində, orta hesabla bir neçə beş faizli bilet xıradalamışdım. Bunun hesabı mənim bumajnikimdə yazılmışdır. Evə gələndə mən pulu saydım, Andrey Semyonoviç də buna şahiddir, iki min üç yüz manat sayıb bumajnikə, bumajniki də sürtükumun yan cibinə qoydum. Stol üstündə beş yüz manata qədər kağız-pul qaldı, bunların da içində üç dənə kağız yüzlük vardı. Elə bu zaman siz gəldiniz (mənim dəvətim üzrə), – və nə qədər ki, mənim yanımda oldunuz – həmişə böyük bir təşviş içində idiniz, hətta söhbətimiz heç qurtarmadığı halda, hələ danışdığımız zaman, siz nədənsə üç dəfə durub getmək istədiniz, özü də tələsirdiniz. Andrey Semyonoviç bunu hamısına şahiddir və sizə deyə bilər. Madmazel, yəqin siz özünüzdə bir şeyi təsdiq etməkdən və söyləməkdən imtina etməzsiz: mən sizi Andrey Semyonoviçin vasitəsilə çağırırdım, ancaq ona görə çağırırdım ki, sizin qohumunuz olan Katerina İvanovnanın (mən onun verdiyi ehsana gələ bilmədim) düşdüyü ağır vəziyyəti və kimsəsizliyi, həm də onun xeyrinə pul yığmağın, lotereya və buna bənzər şeylər düzəltməyin mənfəətli olması haqqında danışım. Siz mənə təşəkkür etdiniz, hətta gözüünüz də yaşardı (mən sizə hər şeyi olduğu kimi danışırım; əvvəla ona görə ki, bunu sizin yadınıza salım, ikincisi də sizə göstərim ki, mənim xatirimdən heç bir şey çıxmamışdı). Sonra da mən stolun üstündən bir onluq kağız pul götürüb öz adımdan, sizin ananızın xeyri üçün və ilk yardım olmaq üzrə, sizə verdim. Andrey Semyonoviç bunun hamısını gördü. Sonra mən sizi qarıya qədər ötürdüm – bu zaman siz yenə də təşviş içində idiniz, siz gedəndən sonra mən Andrey Semyonoviçlə tək qaldım və on dəqiqəyə qədər

onunla söhbət etdim. Sonra Andrey Semyonoviç otaqdan çıxdı; mən yenə də pul qoyduğum stolun yanına getdim, fikrim əvvəldən belə idi ki, pulu sayıb ayrı qoyum. Pulu sayanda gördüm ki, bir yüzlük yoxdur, – buna çox təəccüb etdim. İcazə verin belə bir fikir yürüdüm: mən bu barədə Andrey Semyonoviçdən qətiyyən şübhələnmə bilmərəm, hətta bunu təsəvvürümə gətirməyə də utanıram. Pulu sayanda da səhv edə bilməzdim, çünki siz gələndən azca əvvəl bütün pulu sayıb qurtarmışdım, yekun da düz idi. Mən dərhal sizin təşviş içində olduğunuz, tələsib getmək istədiyinizi və əllərinizi bir müddət stol üstündə tutduğunuz xatırladım, sonra sizin necə bir ictimai vəziyyətdə olduğunuz və bununla əlaqədar olan vərdişləri təsəvvürümə gətirdim, dəhşət içində, hətta iradəm əleyhinə *məcbur* oldum ki, sizdən şübhələnim, – əlbəttə, bu çox amansız, lakin ədalətli bir şübhədir! Yenə əlavə edirəm və təkrar edirəm: mən buna *tamamilə* əmin olsam da, başa düşürəm ki, hər halda mənim bu indiki ittihamımda məndən ötrü bir qədər risk vardır. Lakin necə ki, özünüz görürsünüz, mən məsələni üstüörtülü saxlamadım; mən bunun üstünü açdım, özü də niyə açdığımı sizə deyim: mən bunu, xanım, ancaq sizin göstərdiyiniz nankorcasına nanəcibliyinizə görə etdim! Necə? Mən sizi sizin ananızın xeyri üçün çağırtdırım, mən sizə, imkanım olan dairədə, on manat sədəqə verim, amma siz bunun əvəzində elə oradaca belə bir hərəkət edirsiniz! Yox, bu heç yaxşı hərəkət deyil! İbrət dərsi mütləq lazımdır! Bir özünüz düşünün; sizin həqiqi bir dostunuz olduğumdan, sizdən xahiş edirəm (zira bu anda sizin məndən yaxşı dostunuz ola bilməz!) ağılınızı başınıza yığasınız! Yoxsa mən amansız olacağam! İndi nə deyirsiniz?

Sonya dəhşət içində pıçıldadı:

– Mən heç bir şey götürməmişəm. Siz mənə on manat vermişdiniz, alın, götürün.

Sonya cibindən yaylığını çıxartdı, düyününü tapıb açdı, yaylığın ucuna bağladığı onluq kağız pulu Lujinə sarı uzatdı.

Lujin pulu almayaraq məzəmmətlə və inadla dedi:

– Deməli, yüz manatı siz boynunuza almırsınız?

Sonya ətrafına nəzər saldı, hamı ona baxırdı: bu adamların üzündə dəhşət, ciddiyyət, istehza və nifrət vardı. Sonya dönüb Raskolnikova baxdı... Raskolnikov əllərini döşündə çarpazlayaraq divarın qabağında durmuşdu, odlu bir nəzərlə ona baxırdı.

– Ah, ilahi! – Sonya ancaq bu sözləri deyə bildi.

Lujin astadan, hətta nəvazişlə:

– Amaliya İvanovna, – dedi, – siz polis idarəsinə xəbər vermə-lisiniz, buna görə də acizənə rica edirəm, hələlik dalandarın ardınca adam göndərin.

Amaliya İvanovna əlini-əlinə cırparaq dedi:

– Qot der barmiqersire!²⁸

Mən elə belə də bilirdim ki, o oğurlamışdır!

Lujin dərhal onun sözüənə qüvvət verdi:

– Siz elə belə də bilirdiniz? Deməli, belə bir nəticəyə gəlmək üçün sizin əvvəllər də bəzi əsaslarınız varmış. Çox hörmətli olan Amaliya İvanovna, sizdən rica edirəm, bu adamların qabağında söylədiyiniz bu sözləri yadınızda saxlayasınız!

Birdən hamı bərkdən danışmağa başladı. Hamı hərəkətə gəldi.

Katerina İvanovna birdən məsələnin nə yerdə olduğunu dərk edərək həyəcanla dedi:

– Ne-e-cə?! – Yerindən qopmuş kimi Lujinin üstünə cumdu. – Necə?! Siz onu oğurluq etməkdə taqsırlandırırınsınız? Sonyanı? Ah, alçaqlar, alçaqlar!

O, Sonyanın üstünə yüyürdü, arıqlamış qolları ilə onu, məngənəyə almış kimi, bərk-bərk qucaqladı.

– Sonya! Sən niyə ondan bu on manatı aldın? Ay axmaq qız! Ver bura! O on manatı bu saat ver bura! Elə!

Katerina İvanovna Sonyadan pulu aldı, əllərində əzişdirərək yumurladı, qolaylayıb düz Lujinin üzünə atdı. Yumurlanmış kağız pul Ludinin gözünə dəyərək yerə düşdü. Amaliya İvanovna yüyürüb pulu götürdü. Pyotr Petroviç acıqlandı.

Çığıraraq:

– O dəlini tutun! – dedi.

Elə bu anda, qapı ağzında, Lebezyatnikovun yanında bir neçə adam da göründü, əyalətdən gələn iki qadın da onların arasında idi.

Katerina İvanovna çığırdı:

– Necə?! Dəlini tutun? Dəli mənəm? Ax-maq! Axmaq özünsən! Məhkəmə siçanı, alçaq adam! Sonya, Sonya sənin pulunu götürər? Sonya oğrudur? Hələ o səninin özünə də pul verər, axmaq! – Katerina İvanovna əsəbi halda qəhqəhə ilə güldü. Sonra Lujini hamıya göstə-

²⁸ Mərhəmətli tanrı! (*almanca*)

rərək o yan-bu yana qaçmağa başladı. – Belə bir axmaq görmüsünüzmü? – Birdən Amaliya İvanovna onun gözüne sataşdı. – Necə, sən də? Ay ləçərin biri, ləçər, sən də o deyəni deyirsən? Sən də təsdiq edirsən ki, Sonya “oğrudur”, ay alçaq prussiyalı, krinolin geymiş toyuq ayağı! Ay sizə mən nə deyim! Nə deyim! Sən alçağın yanından gələndən sonra o heç otaqdan çıxmayıb, gəlib mənim yanımda oturub, bunu hamı görüb! Gəlib Rodion Romanoviçin yanında oturdu!.. Onu axtarın! O ki, buradan kənara çıxmayıb, deməli, pul gərək onda olsun! Gəl axtar, axtar, axtar! Ancaq pulu tapmasan, onda, əzizim, daha bağışla, bunun cavabını verəcəksən! Padşahın, mərhəmətli padşahın, padşahın özünün yanına gedəcəyəm, gedib ayaqlarına düşəcəyəm, bu saat, elə bu gün gedəcəyəm! Mən kimsəsizəm! Məni buraxarlar! Elə bilirsən buraxmazlar? Səhv eləyirsən, buraxarlar! Buraxarlar! Yoxsa onu yazıq görmüsən, ürəyində tutmusan ki, deyib-danışmaz? Buna arxayın olmusan? O yazıq olsa da mən diribaşam! Haqq-hesabını alarsan! Axtar da, axtar, axtar!

Katerina İvanovna Lujini qəzəblə dartışdırır, onu Sonyanın yanına çəkirdi.

Lujin mızıldaya-mızıldaya deyirdi:

– Mən hazırım, mən cavab verirəm... xanım, bir sakit olun, sakit olun! Mən çox yaxşı görürəm ki, siz diribaşsınız!.. Bunu... bunu... necə etmək olar? Bunu polis işçilərinin əli ilə etmək lazımdır... Hərçənd indinin özündə şahid çoxdur... Mən hazırım... Lakin hər halda bu, kişi üçün çox çətin olar... səbəbi də cinsiyyət məsələsidir... Əgər Amaliya İvanovna kömək eləsə... Hərçənd bu belə olmur... Bəs onda necə eləyək?

Katerina İvanovna çığırdı:

– Necə bilirsiniz elə də eləyin! Kim istəyirsə qoy onun üstünü axtarsın! Sonya, ciblərini çevir, onlara göstər! Budur, bax! Bax, zalim, budur, boşdur, burun yaylığı vardır, cibində ayrı bir şey yoxdur, görürsən?! Bu da o biri cibi, bax, bax! Görürsən, görürsən?!

Katerina İvanovna Sonyanın ciblərini çevirməkdən başqa, onları tutub dartışdırdı da. Birdən onun cibindən bir kağız çıxdı, havada dairə vuraraq Lujinin ayaqları altına düşdü. Hamı bunu gördü. Bir çoxları həyəcanla səsləndi. Pyotr Petroviç əyilib iki barmağı ilə kağızı yerdən götürdü, hamının gözü qabağında yuxarı qaldırıb açdı. Bu – səkkiz qat bükülmüş bir kağız yüzlük idi. Pyotr Petroviç əlini gəzdirə-gəzdirə pulu hamıya göstərdi.

Amaliya İvanovna çığırmağa başladı:

– Oğru! İtil buradan! Polis! Polis! Bunu Sibirə göndərmək lazımdır! İtil buradan!

Hər tərəfdən həyəcanlı səslər ucaldı. Raskolnikov susur, gözünü Sonyadan çəkmirdi, aradır də cəld Lujinə baxırdı. Sonya elə durduğu yerdə dayanmış, sanki huşunu itirmişdi; o buna təəccüb də etmirdi. Birdən o, qıpqırmızı qızardı, çığıraraq əllərilə üzünü örtüdü. Sonra ürək parçalayıcı bir fəryad qoparaq Katerina İvanovnanın üstünə yüyürdü.

– Yox, mən deyiləm! Mən götürməmişəm! Mənim xəbəri yoxdur!

Katerina İvanovna Sonyanı qucaqlayaraq bağına basdı, sanki onu öz sinəsilə hamıdan qorumaq istəyirdi. Aydın görünürdü ki, Katerina İvanovna buna inanmır; bununla belə o çığıraraq deyirdi:

– Sonya! Sonya! Mən buna inanmıram! Görürsən ki, mən buna inanmıram! – Katerina İvanovna çığıra-çığıra Sonyanı, bir uşaq kimi, öz qolları arasında bərk-bərk sıxır, ardı-arası kəsilmədən həm onu, həm də onun əllərini qamarlayaraq öpürdü. – Sən heç bunu elərsənmi? Belə də axmaq adamlar olar?! Ah, ilahi! – O, hamıya müraciət edərək çığırdı: – Siz axmaqsınız, axmaqsınız! Bunun necə bir ürəyi olduğunu siz hələ bilmirsiniz, bilmirsiniz! Bu götürər, bu?! Əgər sizə lazım olsa o öz əynindən axırıncı paltarını da çıxarar, satar, ayaqyalın gəzər, sizə verər, – o belə qızdır! O ona görə sarı bilet almışdır ki, mənim uşaqlarım acından ölürdü, özünü bizim üçün satıb!.. Ah, rəhmətlik, rəhmətlik! Ah rəhmətlik, rəhmətlik! Görürsən? Görürsən? Bu da sənin üçün verilən ehsan! İlahi! Siz hamınız nə durub baxırsınız, niyə bunu müdafiə etmirsiniz? Rodion Romanoviç! Siz niyə köməyə gəlmirsiniz? Yoxsa siz də inanırsınız? Siz onun heç çəçələ barmağına da dəyməzsiz, hamınız, hamınız, hamınız, hamınız! İlahi! Ay adamlar, bunu müdafiə edin!

Bu zavallı, bu kimsəsiz, bu vərəmli qadının fəryadı, göz yaşları elə bil ki, məclisdəki adamlara çox böyük təsir bağışladı. Onun ürəkəğrısı duyulan, vərəmli adamlara xas olan arıq üzündə, qan qurumuş solğun dodaqlarında, fəryad edən xırıltılı səsində, uşaq ağlamasına oxşar hönkürtüsündə, Sonyanı müdafiə etmək üçün həm belə məyusluqla, həm də inamla uşağcasına söylədiyi bu yalvarışda o qədər iztirab vardı ki, hamının elə bil bu bədbəxt qadına yazığı gəldi. Hər halda Pyotr Petroviçin o saat *yazığı* gəldi:

O nüfuzedicisi bir səslə ucadan dedi:

– Xanım! Xanım! Bu məsələnin sizə dəxli yoxdur! Heç kəs sizi bir pis niyyət üstündə, yaxud sizin bu işdə əliniz vardır deyə, təqsirləndirə bilməz, bir halda ki, onun ciblərini siz özünüz çevirib pulu meydana çıxartdınız; deməli, sizin bundan heç xəbəriniz yoxmuş. Çox-çox təəssüf etməyə hazırım ki, yoxsulluq Sofya Semyonovnanı belə bir işə təhrik etmişdir, ancaq, madmazel, siz nə üçün bunu etiraf etmək istəmərdiniz? Biabırılıqdanmı qorxurdunuz? İlk addım olduğu üçün-mü? Bəlkə də özünüzü itirmişdiniz? Məlum məsələdir... Lakin niyə axı belə bir işə əl atdınız? – O, məclisdə olanların hamısına müraciət edərək dedi: – Həzərat! Həzərat! Mən buna həm təəssüf edərək, həm də, necə deyərlər, dərdə şərik olaraq, hətta elə indi bunu əfv etməyə hazırım, – Sonra o. Sonyaya sarı dönərək əlavə etdi: – Madmazel, qoy sizin indi çəkdiyiniz xəcalət sizin üçün gələcəkdə ibrət dərsi olsun; mən bu işi nəticəsiz buraxıram və qoy belə olsun, məsələni qurtarıram. Kifayətdir!

Pyotr Petroviç çəp-çəp Raskolnikova baxdı. Bu zaman onların baxışları bir-birinə rast gəldi. Raskolnikovun odlu baxışı onu yandırır külə döndərməyə hazırdı. Katerina İvanovna isə elə bil ki, daha heç bir şey eşitmirdi. O, Sonyanı qucaqlayaraq dəli kimi öpürdü. Uşaqlar da öz xırda əllərilə hər tərəfdən Sonyanı qucaqlamışdı, Poleçka isə məsələnin nə yerdə olduğunu hələ lazımınca başa düşməyərək, ağlamaqdan şişmiş xırdaça, qəşəng üzünü Sonyanın çiyinə qoymuşdu: o hələ də hönkür-hönkür ağlayır, göz yaşını sel kimi axırdı.

Birdən qapı ağzından uca bir səs eşidildi:

– Belə də alçaqlıq olar?!

Pyotr Petroviç tez səs gələn tərəfə döndü.

Lebezyatnikov diqqətlə onun gözlərinə baxaraq təkrar etdi:

– Belə də alçaqlıq olar?!

Pyotr Petroviç elə bil ki, diksindi. Hamı bunu gördü. (Sonralar bunu xatırlayırdılar.). Lebezyatnikov otağa girdi.

Pyotr Petroviçə yaxınlaşaraq dedi:

– Siz hələ bir cəsarət edib məni şahid də göstərirsiniz?

Lujin mızıldadı:

– Andrey Semyonoviç, bu nə deməkdir? Siz nəyi deyirsiniz? – Lebezyatnikov öz koruş gözlərilə sərt-sərt ona baxaraq hərərlə dedi:

– Bu o deməkdir ki, siz... böhtançısınız; bunu mən deyirəm! – Lebezyatnikov yaman acıqlanmışdı. Raskolnikov gözlərini ona

zilləyib durmuşdu, sanki onun hər sözünü tutaraq ölçüb biçirdi. Yenə də ortalığa dərin bir sükut çökdü. Pyotr Petroviç, xüsusilə ilk anda özünü itirdi. Kəkələyə-kəkələyə:

– Əgər bunu siz mənə... sizə axı nə olub? – dedi. – Aqlınız başınız-dadırmı?

– Mənim aqlım başımdadır, amma siz... əclafsınız! Ah, belə də alçaqlıq olar?! Mən durub qulaq asırdım; mən qəsdən gözləyirdim ki, məsələni tamam başa düşüm, ona görə ki, etiraf edirəm, bu heç də məntiqi deyil... Siz bunu axı niyə edirsiniz, – başa düşmürəm.

– Mən axı nə etmişəm? Bu boş-boş sözləri buraxın getsin! Ya bəlkə siz içmisiniz?

– Alçaq adam, bəlkə də içən sizsiniz, mən deyiləm! Mən heç ömrümdə araq da içməmişəm, çünki bu mənim əqidəmə uymayan şeydir! – Lebezyatnikov hamıya ayrılıqda müraciət edərək əlavə etdi: – Bir təsəvvür edin: bu özü-öz əlilə bu yüzlük kağız pulu Sofya Semyonovnaya verdi, – mən bunu gördüm, mən bunu şahidiyəm, mən lap and içərəm! Bu özü, bu özü verdi!

Lujin çığırdı:

– Siz dəli olmusunuz, nədir, yaramaz! O özü buradadır, sizin qabağınızdadır: o özü indicə burada, hamının qabağında məndən on manatdan artıq pul almadığını təsdiq etdi. Yaxşı, bu sözdən sonra mən ona yüzlüyü necə vermiş olaram?

Lebezyatnikov öz sözünün üstündə duraraq çığıra-çığıra deyirdi:

– Mən gördüm! Gördüm! Mənim əqidəmin əleyhinə olsa da mən bu saat məhkəmə qarşısında hər necə desələr and içməyə hazırım, çünki bu pulu sizin onun cibinə gizlicə qoyduğunuzu mən gördüm! Ancaq mən axmaq elə güman etdim ki, siz alicənablıq göstərərək belə gizlicə qoydunuz!.. Siz qapı ağzında xudahafizləşib ondan ayrılanda, o döndə, siz də bir əlinizlə onun əlini sıxanda, o biri əlinizlə, sol əlinizlə, gizlicə onun cibinə bir kağız qoydunuz. Mən gördüm! Gördüm!

Lujinin rəngi ağardı.

– Siz niyə yalan danışırırsınız?! Siz pəncərə qabağında durduğunuz halda bu kağızı necə görə bildiniz? Bu sizin gözünüzə görünüb... sizin koruş gözünüzə! Siz sayıqlayırsınız!

– Yox, gözümə görünməyib! Mən uzaqda dursam da hamısını görürdüm; doğrudur, pəncərə qabağından bu kağızı görmək çətindi, bunu düz deyirsiniz, amma mən ayrı bir səbəbə görə, yəni bildim ki,

bu kağız yüzlükdür, çünki siz Sofya Semyonovnaya onluq kağız pulu verəndə, – özüm gördüm, – elə o zaman stolun üstündən bir yüzlük götürdünüz (bunu mən gördüm, çünki onda mən yaxında durmuşdum, özü də dərhal məndə belə bir fikir əmələ gəldi, buna görə də sizin əlinizdə yüzlük olduğu yadımdan çıxmırdı). Siz onu qatlayıb əlinizdə bərk-bərk sıxışdırdınız. Sonra bu yenə mənim yadımdan çıxdı; ancaq siz ayağa qalxanda pulu sağ əlinizdən sol əlinizə qoydunuz, pul da az qaldı ki, əlinizdən yerə düşsün. Bu vaxt kağız yüzlük yenə də mənim yadıma düşdü, çünki bayaqkı fikir yenə də mənim ağıma gəlmişdi: mən belə fikirləşirdim, deyirdim ki, siz yəqin məndən gizlin ona yaxşılıq etmək istəyirsiniz! Buna görə də mən bunu çox diqqətlə izləməyə başladım, buna görə də onun cibinə gizlincə pul qoyduğunuzu gördüm. Mən bunu gördüm, gördüm! Mən and içərəm!

Az qalırdı ki, Lebezyatnikovun nəfəsi tutulsun; hər tərəfdən cürbəcür səslər eşidilməyə başladı, bu səslərdən çoxusu təəccüb ifadə edirdi, lakin təhdidedici, qəzəbli səslər də eşidilirdi. Hamı bir-birini sıxışdırı-sıxışdırı Pyotr Petroviçə yaxınlaşırdı. Katerina İvanovna Lebezyatnikovun üstünə yüyürdü.

– Andrey Semyonoviç! Mən sizin barənizdə yanılmışam! Sonyanı müdafiə edin! Bircə siz onun tərəfindəsiniz! O yetimdir, sizi Allah göndərib! Andrey Semyonoviç, əzizim, atam!

Katerina İvanovna bunu deyib dizləri üstə Lebezyatnikovun qabağına yıxıldı: o nə etdiyini bəlkə də heç bilmirdi.

Lujin qəzəblənərək çılğınca baxırdı:

– Yalan! Siz yalan danışsınız, cənab! “Yadımdan çıxdı, yadıma düşdü, yadıma düşdü, yadımdan çıxdı...” – bu nə deməkdir? Deməli, pulu mən qəsdən onun cibinə qoymuşam? Niyə axı? Nə məqsədlə? Mənim nə işim var bu...

– Niyə? Bax, bunu mən özüm də başa düşmürəm; amma danışdığım eynən olan şeydir, bu düzdür! Rəzil, cinayətkar adam, mən qətiyyən yanılmıram! Mənim yaxşı yadımdadır, bununla əlaqədar olaraq onda dərhal mənim ağıma bir şey gəldi, onda ki, mən sizə təşəkkür edib əlinizi sıxdım: pulu siz onun cibinə nə üçün gizlincə qoydunuz? Niyə axı gizlincə? Yoxsa bunu məndən gizlətmək istəyirdiniz? Ona görə gizlətmək istəyirdiniz ki, mən belə şeylərin əleyhinəyəm, mən şəxsi xəyriyyəçiliyi inkar edirəm, çünki bu heç bir şeyi əsaslı surətdə yaxşılaşdırmır!.. Mən bu qərara gəldim ki, siz doğrudan da, mənim

yanımda ona pul verməyə xəcalət çəkirsiniz; sonra belə də fikirləşdim: dedim, bəlkə siz ona bir hədiyyə vermək, onu təəccübləndirmək istəyirsiniz: əlini cibinə salanda birdən görəcək ki, cibində bir yüzlük vardır... (çünki bəzi xeyriyyə sahibləri etdikləri yaxşılığı ört-basdır etməyi çox xoşlayırlar, – mən bunu bilirəm). Sonra mən belə də düşündüm ki, siz yəqin onu sınaqdan keçirmək istəyirsiniz: görək, pulu cibində tapanda gəlib sizə təşəkkür edəcəkmə! Bunu da fikirləşdim ki, görünür, siz gəlib təşəkkür edilməsini istəmirsiniz, necə deyirlər, sağ əlin sol əldən xəbəri olmasın... sözün qıyası, – belə bir şey... Onda mənim fikrimə çox şeylər gəldi, dedim ki, bunları sonra götür-qoy elərəm, ancaq bu sirri bildiyimi sizə açıb deməyi özüm üçün nəzakətsizlik hesab etdim. Eyni zamanda elə o saat fikrimə bir şey gəldi: nə demək olar, birdən Sofya Semyonovna cibində pul olduğunu bilənə kimi bu pulu itirər; buna görə də mən belə bir qərara gəldim: gedib onu çağırım, deyim ki, cibinizə yüz manat pul qoyublar. Yolda ayaqüstü bir cənab Kobilyatnikovların da otağına girdim ki, onlara “*Müsbət üsulun ümumi nəticələrini*”²⁹ də verim, xüsusilə Pideritin, həm də Vaqnerin məqalələrini oxumağı tövsiyə edirəm. Sonra bura gəldim, burada da belə bir əhvalat gördüm! Yaxşı, əgər mən doğrudan da sizin Sofya Semyonovnanın cibinə yüz manat pul qoyduğunuzu görməsəydim, ağılıma heç belə fikirlər gələrdimi, belə şeyləri düşünərdimmi?

Andrey Semyonoviç, belə məntiqi bir nəticə ilə bitirdiyi bu uzun nitqini qurtaranda yaman yorulmuşdu, hətta üzündən damcı-damcı tər tökülürdü. Əfsus ki, o öz fikrini rusca da yaxşı izah edə bilmirdi (eyni zamanda ayrı bir dil də bilmirdi), buna görə də sanki birdən-birə gücdən düşdü, hətta göstərdiyi vəkillik şücaətindən sonra elə bil ki, arıqladı da... Lakin onun nitqi çox böyük təsir bağışladı. O elə ürək-dən, elə ehtirasla danışdı ki, görünür, hamı onun sözünə inanırdı. Pyotr Petroviç hiss etdi ki, iş yaşıdır.

Həyəcanla dedi:

– Mənim nəyimə lazımdır ki, sizin ağılıma elə axmaq-axmaq fikirlər gəlmişdir? Bu sübut deyil! Siz bunları yuxuda da sayıqlaya

²⁹ “Müsbət üsulun ümumi nəticələri” – İ.Nekmodovun redaksiyası ilə tərcümə edilmiş məqalələr məcmuəsi. 1866-cı ildə Peterburqda çapdan çıxmışdır. Kitaba R.Virxovun, Klod Bernarin, Moleşotun, T.Pideritin, A.Vaqnerin məqalələri daxil edilmişdir. Çap olunmuş məqalələr içərisində doktor Pideritin – “Beyin və ruh”. “Bütün düşünən oxucular üçün fizioloji psixologiya haqqında очерк” məqaləsi də vardır.

bilərsiniz – bunlar nədir ki! Amma mən sizə deyirəm ki, siz yalan deyirsiniz, cənab! Mənə qarşı ədavətiniz olduğu üçün yalan deyirsiniz, mənə böhtan atırsınız, çünki mən sizin sərbəstlik və dinsizlik ifadə olunan ictimai təkliflərinizlə razılaşmamışdım, – məsələ belədir!

Lakin bu hiylənin Pyotr Petroviçə bir xeyri olmadı. Əksinə, hər tərəfdən deyinməyə başladılar.

Lebezyatnikov çıxıraraq dedi:

– Hə, sən gör haralara əl atdın!.. Yalan deyirsən! Polis işçilərini çağır, mən and içərəm! Ancaq bir şeyi başa düşürəm: bu adam niyə belə alçaq bir iş əl atmışdır? Ah, alçaq, rəzil insan!

Nəhayət, Raskolnikov qəti bir səsle dedi:

– Mən onun niyə belə bir iş əl atdığını izah edə bilərəm, lazım gəlsə and da içərəm! – Bu sözləri deyərək qabağa çıxdı.

Görünür, o sakit idi və öz fikrində qəti idi. Ona baxan kimi hamıya aydın oldu ki, o doğrudan da məsələnin nə yerdə olduğunu bilir və bu saat işin üstü açılacaqdır.

Raskolnikov düz Lebezyatnikova sarı dönərək sözünə davam etdi:

– İndi məsələ tamamilə mənə aydındır. İşin lap başlanğıcından mən şübhələnməyə başlamışdım: hiss edirdim ki, burada alçaqcasına bir kələk vardır. Mən bəzi səbəblərə görə şübhələnməyə başlamışdım, bu səbəblər ancaq mənə məlumdur, indi mən bunları sizə izah edəcəyəm: bütün məsələ bundadır! Andrey Semyonoviç, siz isə çox qiymətli olan izahatınızla hər şeyi mənə aydınlaşdırdınız. Xahiş edirəm hamı, hamı qulaq assın. Bu cənab (o Lujini göstərdi) bu yaxında bir qızla, yəni mənim bacımla – Avdotya Romanovna Raskolnikova ilə evlənmək istəyirdi. Ancaq Peterburqa gələndən iki gün sonra, ilk görüşdə o mənimlə dalaşdı, mən də onu evimdən qovdum; buna iki nəfər şahid də vardır. Bu adam məndən bərk acıqlıdır... İki gün bundan əvvəl mən heç bilmirdim ki, o burada sizin otağınızda qalır; o gün ki, mən Lujinlə dalaşmışdım, yəni iki gün bundan əvvəl, mən Katerina İvanovnanın əri mərhum cənab Marmeladovla dostluq əlaqələrimə görə, onun dəfni üçün pul vermişdim, o bunu görmüşdü. Elə o saat da götürüb anama kağız yazmışdı ki, guya mən bütün pulumu Katerina İvanovnaya yox, Sofya Semyonovnaya vermişəm; eyni zamanda Sofya Semyonovnanın xasiyyəti haqqında... çox alçaqcasına sözlər işlətmişdi, yəni mənim Sofya Semyonovna ilə necə bir əlaqədə olduğuma işarə etmişdi. Özünüz başa düşürsünüz ki, bunu o bir məqsədlə edirdi:

istəyirdi ki, anamla və bacımla mənim aramı vursun, – guya mən onların kömək olaraq mənə verdikləri son qəpiklərini pis bir niyyətlə israf edirəm... Dünən axşam anamın və bacımın yanında Lujinin gözü qabağında, məsələnin necə olduğunu açıb göstərdim, sübut elədim ki, pulu mən Sofya Semyonovnaya yox, dəfn üçün Katerina İvanovnaya vermişəm; həm də iki gün bundan əvvəl heç Sofya Semyonovna ilə tanış da deyildim, heç onun üzünü də görməmişdim. Mən onda bir şeyi də əlavə etdim: dedim ki, Pyotr Petroviç Lujin bütün məziyyətlərilə bir yerdə Sofya Semyonovnanın heç çəçələ barmağına da dəyməz. Sonra o məndən soruşdu ki, siz Sofya Semyonovnanı bacınızla yan-yanaya oturdarsınızmı? Mən də dedim ki, elə haman gün mən onu öz bacımın yanında oturtmuşdum. O baxdı ki, anam və bacım onun atdığı böhtana görə mənimlə dalaşmaq istəmir, – bundan hirslandı, onlara pis-pis sözlər dedi. Nəticədə də tam pozğunluq əmələ gəldi; onu evdən qovdular. Bunun hamısı dünən axşam olmuşdur. İndi sizin bir şeyə daha artıq diqqət yetirmənizi xahiş edirəm, bir şeyi təsəvvür edin: əgər o indi sübut edə bilsəydi ki, Sofya Semyonovna oğrudur, – bununla, əvvəla, öz şübhələrində haqlı olduğunu bəlkə də anama və bacıma sübut etmiş olardı; eyni zamanda Sofya Semyonovnanı, bacıma tay etmək üstündə hirsləndiyinə haqlı olduğunu, həm də mənə hücum etməklə mənim bacımın və onun evlənmək istədiyi qızın namusunu qoruduğunu da sübut edərdi. Sözün qıyası, bu yolla o hətta bununla o yenə də anamın və bacımın mərhəmətini qazana biləcəyinə ümid edirdi. O həm də məndən qıyas almaq istəyirdi: o güman edirdi ki, Sofya Semyonovnanın namusu və xoşbəxtliyi mənim üçün çox qiymətlidir, – bunu güman etməkdə onun əsası vardır. Onun nəzərdə tutduğu, bax, budur! Bu məsələni mən belə başa düşürəm! Onun bu tutduğu işin səbəbi budur, buna ayrı bir səbəb ola bilməz!

Raskolnikov öz sözünü belə, ya buna bənzər bir şəkildə qurtardı. Məclisdəki adamlar çox diqqətlə ona qulaq asırdı, tez-tez də həyəcanlı ifadələrlə onun sözünü kəsirdilər. Lakin onun sözünü kəssələr də o sakit, aydın, dürüst, kəsərli və möhkəm danışdı. Onun kəskin səsi, inamla söylənen sözləri, ciddi üzü hamıya çox böyük təsir bağışladı.

Lebezyatnikov həyəcan və iftixarla onun sözünü təsdiq etdi:

– Belədir, belədir, bu belədir! Bu yəqin ki, belədir, çünki Sofya Semyonovna bizim otağa girən kimi o məndən soruşdu: “Raskolnikov buradadırmı? Siz onu Katerina İvanovnanın qonaqları içərisində

gördünüz mü?”. Bunun üçün o məni pəncərənin qabağına çəkdi, ya-vaşca bunu məndən soruşdu. Deməli, sizin burada olmanız ona mütləq lazım olmuş! Bu belədir, belədir!

Lujin susur, istehza ilə gülümsəyirdi. Onun rəngi ağappaq ağarmışdı. Elə bil ki, buradan necə yaxa qurtaracağını düşünürdü. Bəlkə də o, məmnuniyyətlə məsələni bu şəkildə qoyub gedərdi, ancaq belə bir vəziyyətdə bu mümkün deyildi: bununla o, haqlı olaraq ona qarşı irəli sürülən ittihamı, doğrudan da Sofya Semyonovnaya böhtan atdığıını boynuna almış olardı. Bir də ki, xeyli içmiş olan camaat da bərk həyəcana gəlmişdi. İstefaya çıxmış ərzaq məmuru, bir çox şeyi başa düşməsə də, hamıdan çox çıxırırdı, Lujinin heç də xoşuna gəlməyən bəzi tədbirlər görməyi təklif edirdi. Lakin burada sərxoş olmayanlar da vardı; bütün otaqlardan hamı axışib gəlmişdi. Xırda cüssəli polyakların hamısı yaman acıqlanmışdı, onlar ara vermədən Lujinə – “pane laydak!” deyər çıxırırdılar, eyni zamanda, mızıldaya-mızıldaya onu polyakca hədələyirdilər. Sonya çox diqqətlə qulaq asırdı, ancaq elə bil ki, o da deyilənlərin çoxunu başa düşmürdü, sanki bayğınlıqdan ayılırdı. O ancaq gözünü Raskolnikovdan çəkmirdi, hiss edirdi ki, onu yalnız Raskolnikov müdafiə edəcəkdir. Katerina İvanovna ağır-ağır və xırıldaya-xırıldaya nəfəs alırdı, elə bil ki, bərk yorulmuşdu. Hamıdan çox Amaliya İvanovna axmaqcasına bir vəziyyətdə idi: ağzını açaraq durmuşdu, heç bir şey başa düşmürdü. O ancaq görürdü ki, Pyotr Petroviç tələyə düşmüşdür. Raskolnikov yenə də danışmağa başladı, ancaq sözünü qurtarmağa ona imkan vermədilər: hamı söyüş söyə-söyə, hədələr yığdıra-yığdıra çıxır, Lujini araya alırdı. Lakin Lujin qorxmadı. Sonyanı təqsirləndirmək məsələsində tamamilə uduzduğunu görüb həyasızlığa başladı.

Adamları yara-yara deyirdi:

– İcazə verin, ağalar, icazə verin, sıxlaşmayın, qoyun keçim! İltifat buyurun, məni hədələməyin, sizi inandırırım ki, heç bir şey olmayacaqdır, heç bir şey eləyə bilməyəcəksiniz, mən elə qorxaqlardan deyiləm, əksinə, ağalar, siz belə bir cinayəti zorakılıqla ört-basdır etdiyiniz üçün cavab verəcəksiniz. Oğru lazım olandan da artıq işlə edilmişdir, buna görə də mən onu təqib edəcəyəm. Məhkəmədə oturanlar kor deyillər. Həm də... sərxoş da deyillər; onlar iki nəfər qəddar dinsizin, qiyaçının, sərbəst fikirli adamın sözünə inanmayacaq, çünki bu adamlar qısa almaq üçün məni təqsirləndirirlər, bunu da öz axmaqlıqları üzündən etiraf edirlər... Bəli, icazə verin!

– Elə bu saat mənim otağımdan elə gedərsiniz ki, heç iyiniz-tozunuz da burada qalmasın; çıxın gedin, bununla da bizim aramızda olan əlaqə tamam kəsilir! Düz iki həftədir ki... mən dəridən çıxıb ona izah edirdim... Bunu fikirləşəndə...

– Andrey Semyonoviç, axı mən özüm bu gün sizə deyirdim ki, gedəcəyəm, siz özünüz məni getməyə qoymurdunuz; indi isə bunu əlavə edirəm ki, siz axmaqşınız. Arzu edirəm ki, siz öz ağılınızı və korusu gözlərinizi müalicə edib sağaldasınız! Di, icazə verin, ağalar!

Lujin adamları yara-yara qabağa getdi. Lakin istefaya çıxmış ərzaq məmuru onu ancaq söyüşlə əldən qoymaq istəmirdi: stol üstündən stəkanı götürdü, qolaylanaraq Pyotr Petroviçin üstünə atdı; stəkan Lujinə deyil, gedib düz Amaliya İvanovnaya dəydi. Amaliya İvanovna çığırdı, istefaya çıxmış ərzaq məmuru isə stəkanı atarkən müvazinətini itirib guppultu ilə stolun altına yıxıldı. Pyotr Petroviç öz otağına keçdi, yarım saat sonra isə çıxıb getdi. Sonya öz təbiəti etibarilə qorxaq bir qızdı; o əvvəl də bilirdi ki, onu məhv etmək başqalarını məhv etməkdən asandır, həm də hamı onu təhqir edə bilər, bunun da heç cəzasını almaz. Bununla belə işin sonuna qədər ona elə gəlirdi ki, ehtiyatlı, mülayim, hamının qarşısında itaətkar olmaqla canını fəlakətdən qurtara bilər. Lakin onun ümidi boşa çıxdı, bu ona çox ağır təsir bağışladı. O, əlbəttə, hər şeyə, hətta buna da, narazılıq göstərmədən, səbir ilə dözə bilərdi. Amma ilk dəqiqədə o çox ağır hallar keçirirdi. O qalib gəlib haqq qazansa da, – ilk qorxu, ilk heyrət keçdikdən, hər şeyi başa düşdükdən, aydın təsəvvür etdikdən sonra acizlik və həqarət hissi onun qəlbini sıxmağa, ona əzab verməyə başladı. O əsəbi bir sarsıntıya tutularaq hönkür-hönkür ağladı. Axırda özünü saxlaya bilməyib tez otaqdan çıxdı, qaça-qaça evlərinə getdi. Lujin də elə onun qabağınca çıxıb getmişdi. Stəkan Amaliya İvanovnaya dəyəndə və oradakı adamlar ona bərkdən güləndə – o da duyduğu təhqirə dözmədi. Çığıraaq dəli kimi Katerina İvanovnanın üstünə cumdu: bütün bu şeylərin təqsirini o Katerina İvanovnada görürdü

– Rədd ol otaqdan! Bu saat! Marş!

Bunu deyərək Katerina İvanovnanın şeylərini götürüb yerə atmağa başladı. Katerina İvanovna onsuz da dərd içində boğulurdu, az qalırdı ki, bayılsın; nəfəsi tənqişə-tənqişə, rəngi ağarmış halda cəld yataqdan qalxdı (o gücdən düşmüş, yatağında yıxılıb qalmışdı), Amaliya İvanovnanın üstünə cumdu. Lakin qüvvətə onlar heç də bir-birinin tayı

deyildi: Amaliya İvanovna bir quş tükü kimi onu özündən o yana itələdi.

Katerina İvanovna fəryad edə-edə, hönkür-hönkür ağlaya-ağlaya, nəfəsi tutula-tutula deyirdi:

– Necə?! Bizə pis-pis böhtan atdıqları bəs deyil, – hələ bir bu a-
lçaq mənim üstümə də cumur! Necə? Bu gün mənim ərim dəfn olu-
nub, burada ehsan vermişəm, çörək kəsmişik, – amma bu məni yetim-
lərimlə küçəyə qovur!.. Mən axı hara gedim?! – Birdən o gözləri
parıldaya-parıldaya çığırdı: – İlahi, doğrudanmı ədalət yoxdur?! Bəs
sən bizim kimi yetimləri müdafiə etməyəndə kimləri müdafiə edəcək-
sən?! Bu dünyada haqq da var, həqiqət də var, mən bunları axtarıb
tapacağam! Bir dayan, dinsiz əclaf! Poleçka, sən uşaqların yanında ol,
mən qayıdıb gələcəyəm! Küçədə də olsa məni gözləyin! Baxıb
görərik: bu dünyada həqiqət var, ya yoxdur!?

Katerina İvanovna, mərhum Marmeladovun öz söhbətində adını
çəkdiyi yaşıl dradedam örpəyi başına atdı, hələ də otaqda yığışb duran
kefli adamları yara-yara, fəryad edə-edə, göz yaşı tökə-tökə cəld
küçəyə çıxdı; onun məqsədi qeyri-müəyyəndi: o, hər necə olsa elə bu
saat ədalət tapmaq istəyirdi. Poleçka qorxa-qorxa iki balacalarla san-
dığı üstündə küncə qısılmışdı, onları qucaqlayaraq titrəyə-titrəyə
anasının gəlməsini gözləyirdi. Amaliya İvanovna otaqda çığıra-çığıra,
ağlaya-ağlaya əlinə keçən hər şeyi yerə tulazlayır, özbaşmalığ edirdi.
Kirayənişinlər bağırışır, hərə ağzına gələni deyirdi: bəzilər baş verən
hadisə haqqında nə qanırdısa onu söyləyir, bəziləri bir-birilə dəyişə-
dəyişə söyüşürdü, bəziləri də ucadan oxuyurdu...

Raskolnikov fikirləşərək öz-özünə dedi:

“Daha vaxtdır, gərək mən də gedim. Yaxşı da, Sofya Semyonovna,
görək indi siz nə deyəcəksiniz!”

O, bunu deyib Sonyanın yanına getdi.

IV

Raskolnikovun qəlbində nə qədər özünə məxsus dəhşət və iztirabı
olsa da, o Sonyanın Lujinə qarşı fəal və gümrah bir vəkili idi. Səhər
çağı o çox əziyyət çəkmişdi, bununla belə təəssüratının dəyişməsi
üçün belə bir fürsət düşməsinə sanki sevinirdi, çünki bu təəssürat onun
üçün dözülməz bir şey olmuşdu; bundan başqa, Sonyanı müdafiə et-

mək məsələsində onun könlündən gələn şəxsi hissləri də vardı. Bir də ki, Sonya ilə görüşmək məsələsi, xüsusilə arabilir, onu çox narahat edirdi: Lizavetanı kim öldürmüşdü, – o *gərək* bunu Sonyaya deyərdi, buna görə də yamanca əzab çəkəcəyini indidən hiss edir və sanki bundan yaxa qurtarmaq istəyirdi. O, Katerina İvanovnanın otağından çıxarkən və “yaxşı da, Sofya Semyonovna, görək indi siz nə deyəcəksiniz” sözlərini söylərkən, görünür hələ də Lujinə qarşı olan qalibiyyətin, meydanoxuyucu cəsarətli bir hərəkətin, duyduğu gümrahlığın və bundan doğan zahiri bir həyəcanın təsiri altında idi. Lakin onun başına qəribə bir hadisə gəldi: Kapernaumovun mənzilinə çatanda birdən gücdən düşərək böyük bir qorxu hiss etdi. Fikirli bir halda qapının qabağında dayanaraq öz-özünə qəribə bir sual verdi: “Lizavetanı öldürdüyümü ona deyimmi?!” Bu qəribə bir sualdı; çünki Raskolnikov, eyni zamanda hiss etdi ki, bunu nəinki deməmək olmaz, hətta bunu müvəqqəti olaraq təxirə salmaq da mümkün deyil. Bunun nə üçün mümkün olmadığını o hələ bilmirdi, ancaq bunu *hiss edirdi*. Belə bir zəruri məsələ qarşısında öz zəifliyini dərk etmək ona əzab verir, onu öz təzyiqi altına alaraq sıxırdı. Daha düşünməmək və əzab çəkməmək üçün o, tez qapını açıb Sonyaya baxdı. Sonya stola dirsəklənərək və əllərilə üzünü örtərək oturmuşdu; Raskolnikovu görəndə kimi cəld ayağa qalxıb ona sarı getdi, sanki onu gözləyirdi.

Otağın ortasında Raskolnikovla üz-üzə gələrək tez dedi:

– Sizsiz mən necə olardım!?

Görünür o, elə ancaq bunu Raskolnikova demək istəyirmiş. Elə bunun üçün də onu gözləyirmiş.

Raskolnikov stola yaxınlaşdı. Sonyanın indicə qalxdığı stolda oturdu. Sonya, eynən dünənki kimi, ondan iki addım kənarda, onun qabağında durdu.

– Sonya, nə var? – Raskolnikov birdən səsinin titrədiyini hiss etdi. – Axı bütün məsələ – “İctimai vəziyyətə və buna xas olan vərdişlərə” əsaslanırdı. Siz bayaq bunu başa düşdünüzmü?

Sonyanın üzündə iztirab ifadə olundu.

Raskolnikovun sözünü kəsərək:

– Ancaq mənimlə dünənki kimi danışmayın! – dedi. – Xahiş edirəm, başlamayın! Onsuz da əzab çoxdur...

Sonya tez gülümsədi: qorxdu ki, etdiyi məzəmmət bəlkə də onun xoşuna gəlmədi.

– Mən axmaqlıq eləyib oradan gəldim. İndi orada nə var? Elə indicə getmək istəyirdim, ancaq fikirləşdim ki, siz indi... gedəcəksiniz.

Raskolnikov dedi ki, Amaliya İvanovna onları otaqdan qovur, Katerina İvanovna da qaça-qaça “həqiqət axtarmağa” getdi.

Sonya əl-ayağa düşdü:

– Aman Allah! Tez gedək ora...

Mantilyasını qapıb götürdü.

Raskolnikov acıqlı-acıqlı, həyəcanla:

– Siz həmişə beləsiniz! – dedi. – Sizin fikrinizdə ancaq onlardır!

Bir az mənimlə qalın!

– Bəs... Katerina İvanovna necə olsun?

Raskolnikov narazı halda əlavə etdi:

– Katerina İvanovna hər halda sizi çağırır; o ki, evdən gedib – özü sizin yanınıza gələr. Gəlib sizi tapmasa axı siz təqsirkar olacaqsınız...

Sonya əzabverici bir tərəddüdlə stulda oturdu. Raskolnikov yerə baxa-baxa və nəşə fikirləşərək susurdu.

Sonra o, Sonyaya baxmadan dedi:

– Tutaq ki, Lujin indi bir şey eləmək istəmədi. Amma eləmək istəşəydi, ya da bu, onun haqq-hesabına daxil olsaydı – o sizi dustaq-xanaya saldırardı, – əgər mən orda olmasaydım, həm də Lebez-yatnikov olmasaydı... Elə deyilmi?

Sonya zəif bir səslə:

– Bəli, – dedi. Sonra dalğın bir halda, həm də təşviş içində bu sözü təkrar etdi: – Bəli!

– Mən heç ora gəlməyə də bilərdim! O ki qaldı Lebez-yatnikova – o lap təsadüfi olaraq gəlmişdi.

Sonya susurdu.

– Dustaqxanaya düşsəydiniz onda nə olardı? Dünən sizə dediyim yadınızdadırmı?

Sonya yenə də cavab vermədi. Raskolnikov bir az gözlədi.

– Mən elə güman edirdim ki, siz yenə də deyəcəksiniz: “Ah, danışmayın, bəsdır!” – Raskolnikov bunu deyərək güldü, ancaq çox çətinliklə güldü. Bir az sonra soruşdu: – Yenə də susdunuz? Axı bir şey haqqında danışmaq lazımdır, ya yox? Mən bir şeyi bilmək istərdim, bu mənim üçün maraqlıdır: siz, Lebez-yatnikov deyən kimi, bir “məsələni” necə həll edərdiniz? (Raskolnikovun elə bil ki, fikirləri

dolaşmağa başlayırdı). Mən bunu ciddi deyirəm. Sonya, siz belə bir şey təsəvvür edin: siz qabaqcadan Lujinin məqsədini bilsəydiniz, bilsəydiniz ki (yəni qəti bilsəydiniz ki), onun üzündən Katerina İvanovna da tamam məhv olacaqdır, uşaqlar da, əlavə olaraq siz özünüz də (çünki siz özünüzü *əlavədən* başqa ayrı bir şey hesab etmirsiniz), Poleşka da... çünki onun da nəsibi bu idi... yəni siz hamınız məhv olacaqsınız. Belə bir vəziyyətdə birdən bu məsələnin həllini sizin ixtiyarınıza verəydilər, deyəydilər ki, onlardan kim bu dünyada yaşamalıdır: Lujinmi yaşayıb öz alçaqcasına işlərini tutmalıdır, ya Katerina İvanovna yaşamalıdır? Siz bunu necə həll edərdiniz? Onlardan kim ölməli idi? Mən sizdən soruşuram!

Sonya narahat halda ona baxdı: o, qəti söylənməyən və hansı bir məsələyə isə uzaqdan toxunulan bu sözlərdə xüsusi bir şey hiss etdi.

Diqqətlə Raskolnikova baxaraq soruşdu:

– Mən qabaqcadan hiss etmişdim ki, siz belə bir şey soruşacaqsınız.

– Yaxşı da, qoy elə olsun; siz bunu axı necə həll edərdiniz?

Sonya nifrətlə:

– Siz axı mümkün olmayan bir şeyi niyə soruşursunuz? – dedi.

– Deməli, yaxşısı budur ki, Lujin yaşayıb öz alçaq işlərini görsün?! Siz bunu da qət etməyi bacarmadınız?

– Mən axı Allahın işini haradan bilim... Bir də, o şeyi ki, soruşmaq olmaz – bunu niyə soruşursunuz? Bu boş suallar nəyə lazımdır? Necə ola bilər ki, belə bir məsələ mənim həllimdən asılı olsun? Kim gərək yaşasın, kim yaşamasın – bunun üçün kim məni hakim qoyub?

Raskolnikov qaşqabağını tökərək mızıldadı:

– Elə ki məsələyə Allah qarışdı – daha burada heç bir şey eləmək olmaz.

Sonya izzət içində səsləndi.

– Yaxşısı budur açıq deyin görüm: sizə nə lazımdır? Siz yenə də söhbəti nəyinsə üstünə gətirmək istəyirsiniz... Yoxsa siz ancaq ona görə gəlmisiniz ki, mənə əzab verəsiniz?

Sonya özünü saxlaya bilməyib birdən dərdli-dərdli ağladı. Raskolnikov qəmgin bir halda ona baxdı. Onlar beş dəqiqəyə qədər susdular.

Nəhayət Raskolnikov yavaşca:

– Sonya, sən haqlısan, – dedi.

Raskolnikov birdən dəyişdi: onun danışıqında olan süni həyasızlıq, həm də acizliklə bərabər meydanoxuyucu ifadə tərzı yox oldu. Hətta səsi də birdən zəiflədi.

– Özüm dünən sənə demişdim ki, mən üzr istəməyə gəlməyə-cəyəm, amma az qala üzr istəməkdən başladım... Mən o Lujin, bir də Allahın işi haqqında dediklərimi özüm barədə dedim... Sonya, mən üzr istəyirdim...

Raskolnikov gülümsəmək istədi, lakin onun solğun təbəssümündə bir acizlik, tamamlanmamış bir fikir ifadə olunurdu. O başını aşağı əyərək əllərilə üzünü örtüdü.

Birdən onun qəlbində, heç gözlənilmədiyi halda, Sonyaya qarşı qəribə, həm də acı bir nifrət hissi oyandı. O, özü bu hissın meydana gəlməsinə sanki təəccüb etdi. Həm də bundan qorxaraq birdən başını qaldırıb diqqətlə Sonyaya baxdı; lakin bu zaman Sonyanın narahatlıq ifadə olunan bir nəzərlə, həm də iztirab dərəcəsinə varan bir qayğı ilə ona baxdığını gördü; bu baxışda məhəbbət vardı; Bu başqa bir şeydi; o bir hissi başqa bir hiss kimi qəbul etmişdi. Bu an o dəqiqənin keçdiyini göstərirdi.

Raskolnikov yenə də əllərilə üzünü örtüb başını aşağı saldı. Birdən onun rəngi qaçdı, yerindən qalxıb Sonyaya baxdı, heç bir söz demə-dən, qeyri-şüuri olaraq onun yatağında oturdu. Bu an onun duyğula-rında vaxtilə keçirdiyi bir ana çox oxşayırdı: o zaman o baltanı paltosunun ilgəyindən çıxararaq qarının dalında durmuşdu və hiss edirdi ki, “daha bir an da vaxt itirmək olmaz”.

Sonya yamanca qorxaraq soruşdu:

– Sizə nə oldu?

Raskolnikov heç bir söz söyləyə bilmədi. O demək istədiyi sözü qətiyyənlə belə deyəcəyini təsəvvür etmirdi, heç özü də keçirdiyi bu halın nə olduğunu başa düşmürdü. Sonya yavaşca ona yaxınlaşdı onun yanında oturub, gözlərini ondan çəkərək gözləməyə başladı. Onun qəlbi bərk-bərk döyünüb titrəyirdi. Dözülməz bir vəziyyət əmələ gəldi. Raskolnikov meyit kimi ağarmış üzünü ona sarı çevirdi: o, ayaqları qıvrılarak əyilir, o nəse demək istəyirdi, lakin deyə bilmirdi. Sonyanın qəlbini dəhşət aldı.

Raskolnikovdan bir az geri çəkilərək yenə də soruşdu:

– Sizə nə oldu?

Raskolnikov bayğınlıq içində sayıqlayan və nə dediyini bilməyən bir adam kimi mızıldadı:

– Heç bir şey, Sonya, Qorxma... Mənasız şeydir! Əgər fikirləşsən, doğrudan da mənasız şeydir.

Sonra ona baxaraq birdən əlavə etdi: – Niyə axı mən sənə əzab verməyə gəldim? Niyə? Sonya, mən dönə-dönə bu sualı özümə verirəm...

O bəlkə də on beş dəqiqə əvvəl bu sualı özünə vermişdi, lakin indi bunu o, özünü güclə dərk edərək, bütün bədəninə ara vermədən bir titrəyiş duyaraq, tam bir zəiflik içində deyirdi.

Sonya Raskolnikova baxaraq iztirabla:

– Ah, siz nə yaman əzab çəkirsiniz! – dedi.

– Bunlar hamısı mənasız şeydir! Sonya bilirsən nə var (o birdən nədənsə solğun və zəif halda bir-iki saniyə gülümsədi), – yadımdadır, dünən mən sənə bir şey demək istəyirdim.

Sonya onun nə deyəcəyini intizarla gözləyirdi.

– Mən gedəndə demişdim ki, bəlkə də səndən həmişəlik ayrılıram, ancaq səhər gəlmiş olsam, sənə deyəcəyəm ki... Lizavetanı kim öldürmüşdür...

Sonyanın birdən bütün bədəni titrədi.

– İndi gəlmişəm sənə deyim...

Sonya çətinliklə pıçıldayaraq dedi:

– Siz dünən bunu doğrudan da... – Sonra birdən məsələni anlamış kimi tez soruşdu: – Siz bunu haradan bilirsiniz?

Sonya ağır-ağır nəfəs almağa başladı. Onun bənizi get-gedə ağarırdı.

– Bilirəm.

Sonya bir anlığa susdu.

Sonra qorxa-qorxa soruşdu:

– Yoxsa o adamı tapıblar?

– Yox, tapmayıblar.

Sonya yenə də bir anlığa susdu, yenə də güclə eşidilən bir səsle soruşdu:

– Bəs siz bunu haradan bilirsiniz?

O, Raskolnikova sarı dönərək, çox diqqətlə ona baxdı.

Raskolnikovun yenə də bayaqkı kimi dodaqları əyildi və o taqətsiz bir halda gülümsədi:

– Tap görüm.

Sonyanın sanki bütün bədəni səyrirdi.

Uşaq kimi gülümsəyərək dedi:

– Siz axı... məni... niyə məni belə... qorxudursunuz?

Raskolnikov Sonyanın üzünə baxır, sanki gözlərini ondan çəkə bilmirdi:

– Bilirəmsə... deməli, mən *onun* yaxın dostuyam. O, Lizavetanı... öldürmək istəmirdi... onu... təsadüfən öldürmüşdür... O qarını öldürmək istəyirdi... qarı evdə tək olanda... ona görə də gəlmişdi... Bu zaman Lizaveta içəri girdi... O, Lizavetanı da öldürdü...

Bir dəqiqə daha dəhşət içərisində keçdi. Onlar yenə də bir-birinə baxırdılar.

Raskolnikov özünü zəng qülləsindən yerə atan bir adam duyğusu ilə soruşdu:

– Tapa bilmirsən?

Sonya güclə eşidələcək bir səslə pıçıldadı:

– Y-yox.

– Bir əməlli bax.

Raskolnikov bunu deyən kimi ona tanış olan bir hiss yenə də onun bütün qəlbini dondurdu; o Sonyaya baxırdı, birdən onun üzündə sanki Lizavetanın üzünü gördü. O, əlində balta Lizavetaya yaxınlaşanda, Lizaveta da əlini qabağa uzalaraq geri çəkiləndə onun üzündəki ifadə Raskolnikovun yadında yaxşı qalmışdı: onda Lizavetanın üzündə eynən uşaqlara xas olan bir qorxu vardı: belə bir qorxu xırdaca uşaqların üzündə o zaman olur ki, onlar nədənsə qorxmağa başlayırlar, onlar qorxudan şeyə durğun baxışla və narahat bir halda baxırlar, geri çəkilmirlər; kiçik əllərini qabağa uzadıb ağlamaq istəyirlər... Sonya da indi belə bir vəziyyətdə idi: o da elə bir qorxu ilə, aciz-aciz Raskolnikova baxdı, birdən sol əlini qabağa uzadaraq, barmaqlarını bir balaca, lap azca onun döşünə dirədi, yavaş-yavaş çarpayından qalxmağa başladı, qalxdıqca da get-gedə ondan geri çəkilir, ona dikilən baxışı da get-gedə daha artıq durğunlaşdı. Sonyanın duyduğu dəhşət birdən Raskolnikova da keçdi: onun da üzündə eynən elə bir *uşaqcasına* təbəssümlə Sonyaya baxmağa başladı.

Nəhayət pıçıldayaraq dedi:

– Başa düşdünmü?

Sonyanın sinəsindən dəhşətli bir fəryad qopdu:

– Aman Allah!

O taqətdən düşərək üzü üstə yatağa yığıldı. Lakin bir an sonra tez yerindən qalxdı, Raskolnikova sarı gedib onun hər iki əlindən yapışdı,

nazik barmaqları ilə onları, məngənəyə almış kimi, bərk-bərk sıxdı, yenə də, yerinə yapışmış kimi, sakitcə durub Raskolnikovun üzünə baxdı. O, bu son, bu ümitsiz baxışı ilə diqqətlə baxmaq, son bir ümid yeri tapmaq istəyirdi. Lakin belə bir ümid yeri yox idi, heç bir şübhə yeri qalmamışdı; məsələ elə o deyən kimi idi! Hətta sonralar bu anı xatırlayanda bir vəziyyət ona çox qəribə göründü: niyə onda o *birdən* daha heç bir şübhə yeri olmadığını görmüşdü. Axı o qabaqcadan buna bənzər bir şey duymamışdı!.. Amma indi, Raskolnikov bunu deyən kimi, birdən ona elə gəldi ki, o deyəsən, doğrudan da, *elə bunun* özünü qabaqcadan hiss etmişdi...

Raskolnikov iztirab içində ondan xahiş etdi:

– Yaxşı, Sonya, bəsdir! Mənə əzab vermə!

Məsələni o heç də bu cür ona açıb demək fikrində deyildi, ancaq belə çıxdı.

Sonya elə bil ki, birdən özünü unudaraq yerindən qalxdı, böyük bir kədər və məyusluq içində otağın ortasına qədər gəldi, lakin tez dönərək yenə də gəlib Raskolnikovun yanında oturdu: indi onun çiyini az qalırdı Raskolnikovun çiyinə toxunsun. Birdən o, güllə dəymiş kimi diksindi, çığırdı, heç özü də səbəbini bilmədən Raskolnikovun qarşısında diz çökdü.

Sonra ümitsiz bir halda dedi:

– Siz, siz öz başınıza nə iş açmısınız!

Cəld yerindən qalxıb onu qucaqladı, onu bərk-bərk öz qolları arasında sıxdı.

Raskolnikov sərt bir hərəkətdə geri çəkildi və dərdli-dərdli gülümsəyərək ona baxdı.

– Sonya, sən çox qəribə adamsan: mən bunu sənə dediyim halda sən məni qucaqlayıb öpürsən. Sən öz-özünü unudursan.

Sonya onun dediklərini eşitməyərək, özündən çıxmış kimi:

– İndi bütün dünyada səndən bədbəxt bir adam yoxdur! – deyərək səsləndi. Birdən hönkür-hönkür ağlamağa başladı.

Çoxdan bəri Raskolnikovun duymadığı bir hissə birdən sel kimi onun qəlbinə doldu, dərhal onun qəlbinə yumşaldı. Bu hissə o müqavimət göstərmədi: iki damla yaş gözlərindən süzülərək kirpiklərində muncuqlandı.

Ümidə bənzər bir hissə ilə Sonyaya baxdı:

– Sonya, deməli, sən məni tərک etməzsən, eləmi?

– Yox, yox! Heç vaxt, heç vaxt! Sənin dalınca gedəcəyəm, hər yerə gedəcəyəm! Ah, ilahi! Ah, bədbəxt canım!.. Niyə, niyə axı mən səni əvvəllər tanımadım! Niyə sən əvvəllər gəlmədin? Ah, ilahi!..

– Budur, gəlmişəm!

– İndi?! Ah, indi nə edək? – Sonra o sanki bayğınlıq içində: – Bir yerdə, bir yerdə, – deyərək təkrar etdi, yenə də Raskolnikovu qucaqladı. – Səninlə bir yerdə katorqaya gedərəm!

Birdən Raskolnikovun bədəni sanki sərt bir hərəkətlə qıc olaraq dartındı, bayaqkı nifrət və qürur ifadə olunan təbəssüm yenə də onun dodaqlarında göründü:

– Sonya, mən bəlkə də hələ katorqaya getmək istəmirəm.

Sonya cəld ona baxdı.

O, əvvəl bu bədbəxt adamın dərdinə qalaraq, ürəkdən onun halına yanmış, iztirab çəkmişdi, indi isə dəhşətli ölüm fikri onu heyrətə saldı. Raskolnikovun ifadəsində olan dəyişiklikdə birdən o qatilin səsini eşitdi. Sonya təəccüblə ona baxdı. Raskolnikov nə üçün və necə onları öldürmüşdü, – Sonya hələ bunu bilmirdi. Lakin indi bu suallar birdən onun şüurunda canlandı. O yenə də Raskolnikovun qatil olduğuna inanmadı: “Bu, bu qatildir?! Bu mümkündürmü?”.

Sonya, hələ də özünə gəlməmiş kimi, heyrətlə dedi:

– Bu nədir? Mən haradayam! Siz, siz, *belə bir adam*... necə oldu ki, belə işi tutdunuz? Bu nədir axı!?

Raskolnikov elə bil yorğun, hətta narazı halda:

– Soymaq üçün... – dedi. – Bəsdır, Sonya!

Sonya çəşqin halda ayaq üstə durmuşdu: birdən o ucadan:

– Ac idin?! – deyə soruşdu: – Sən... anana kömək etmək üçün? Hə?

Raskolnikov üzünü yana çevirdi, başını aşağı salaraq mızıldadı:

– Yox, Sonya, yox! Mən elə ac deyildim... mən, doğrudan da anama kömək etmək istəyirdim, ancaq... bu özü də tamam doğru deyil... mənə əzab vermə, Sonya!

Sonya təəccüblə əlini-əlinə çırpdı:

– Doğrudanmı belə bir şey olmuşdur? Bu doğrumu? İlahi, bu necə doğru ola bilər? Buna axı kim inanar? – O birdən çığırdı: – Axı bu necə olur, necə olur ki, siz axırıncı qəpiyinizi də verirsiniz, amma soymaq üçün adam öldürürsünüz?! Hə?! Katerina İvanovnaya verdiyiniz pul... o puldur?.. İlahi, yoxsa o pul da...

Raskolnikov tələsə-tələsə onun sözünü kəsdi:

– Yox, Sonya, Katerina İvanovnaya verdiyim pul o pul deyil, sakit ol! Bu pulu anam mənə bir tacirlə göndərmişdi; bu pul mənə çatanda xəstə idim, elə o gün də verdim... Razumixin gördü... Bu pulu mənim yerimə o almışdı... Bu pul mənimdir, mənim özümündür, doğrudan da mənimdir.

Sonya heyrətlə onu dinləyir, var qüvvəsini toplayaraq nəse dərk etmək istəyirdi.

Raskolnikov düşünürmüş kimi astadan əlavə etdi:

– Amma onun pulu... əslinə qalanda mən heç bilmirəm: orada pul da vardı... mən onda onun boynundan bir pul kisəsi çıxartdım, zamşdan tikilmişdi... içi basa-basa doldurulmuş bir kisə idi... mən heç onun içinə baxmadım da, görünür macal tapmamışam. O ki, qaldı başqa şeylər, – zaponkalardı, qızıl saat zəncirləri idi – bunun hamısını, pul kisəsini də, aparıb V. küçəsində, özgə bir adamın həyətində daşın altına qoydum. – Elə ertəsi günü... O şeylər indi də oradadır.

Sonya bütün diqqətini toplayaraq dinləyirdi.

Batan adam saman çöpünə əl atan kimi, o da tez soruşdu:

– Bəs onda niyə... özünüz dediniz ki, bunu mən qarət üçün etmişdim, bəs niyə bir şey götürmədiniz?

O yenə də düşünürmüş kimi:

– Bilmirəm... – dedi. – O pulu götürəcəyəm, ya götürməyəcəyəm, – hələ həll eləməmişəm. – Sonra birdən nə etdiyini başa düşmüş kimi tez və yüngülcə gülümsədi: – Eh, gör bu saat mən nə axmaqlıq elədim, hə?

Sonyanın ağına belə bir fikir gəldi: “Bu dəli deyil ki?” Elə o saat da bu fikir ondan əl çəkdi: “Yox, burada başqa bir şey var”. Lakin bu işdən o heç, heç bir şey başa düşmürdü!

Birdən o sanki ilhama gəlmiş kimi dedi:

– Bilirsən, Sonya, bilirsən sənə nə deyəcəyəm... – O hər sözü qeyd edə-edə, qəribə, lakin səmimi bir nəzərlə Sonyaya baxa-baxa sözünə davam etdi: – Mən onları ac olduğum üçün öldürsəydim – indi mən... *xoşbəxt* olardım! Bunu sən bil! – Bir an sonra o həтта ümitsiz bir halda səsləndi: – Mən pis iş tutduğumu indi boynuma alsam da, axı bundan sənə nə olacaq? Axı sənin bu axmaqcasına qalibiyətindən nə olacaq? Ah, Sonya, məgər mən indi bunun üçün sənin yanına gəlmişdim!?

Sonya yenə də bir söz demək istədi, ancaq demədi.

– Mənim üçün bircə sən qalmısan, buna görə də dünən sənə deyirdim ki, mənimlə gedək:

Sonya soruşdu:

– Hara?

Raskolnikov acı-acı gülümsədi.

– Nə oğurluğa, nə adam öldürməyə – narahat olma, bunun üçün çağırırdım, biz ayrı-ayrı adamlarıq... Bilirsən, Sonya, dünən səni *hara* çağırığımı mən ancaq indi, ancaq bu saat başa düşdüm! Mən dünən səni çağıranda heç özüm də başa düşmürdüm ki, *hara* çağırıram. Səni bircə şey üçün çağırırdım, bircə şey üçün də gəlmişdim: məni qoyub getmə! Qoyub getməzsən ki, Sonya?

Sonya onun əlini sıxdı.

Raskolnikov az sonra böyük bir iztirab içində Sonyaya baxaraq ümitsiz bir halda dedi:

– Niyə, niyə axı mən bunu dedim, bu sirri açdım!? İndi sən məndən izahat gözləyirsən, Sonya oturub gözləyirsən, mən bunu görürəm: mən axı sənə nə deyim? Sən axı bundan heç bir şey başa düşməyəcəksən, ancaq əzab çəkəcəksən... buna da səbəb mən olacağam! Budur, sən ağlayırsan, yenə də məni qucaqlayırsan, – axı sən məni nə üçün qucaqlayırsan? Ona görə qucaqlayırsan ki, bu əzaba mən özüm tab gətirə bilmədim, gəldim ki, bunu bir başqasının üstünə yıxım, deyim ki: “Sən də əzab çək, bu mənə yüngüllük verir!”. Belə bir əclafi sən sevbə bilərsənmi?

Sonya səsləndi:

– Sən özün əzab çəkmirsənmi!?

Yenə də o hiss bir sel kimi Raskolnikovun qəlbinə doldu, yenə də bir anlığa onun qəlbinə yumşaldı.

– Sonya, mənim qəlbim kinlidir, sən bunu nəzərdə tut, bununla çox şeyi izah etmək olar. Mən elə kinli olduğum üçün də gəldim. Elələri var ki, onlar gəlməzdi. Amma mən qorxağam, həm də... əclafam! Yaxşı da... qoy belə olsun! Bunlar hələ mənim demək istədiyim deyil... İndi demək lazımdır, ancaq mən başlaya bilmirəm...

Raskolnikov susub fikrə getdi.

Sonra yenə də:

– E-eh, biz ayrı-ayrı adamlarıq! – deyərək səsləndi, – bir-birimizin tayı deyilik. Axı mən niyə, niyə gəldim! Bunu heç özümə bağışlama-yacağam!

Sonyaya ucadan:

– Yox, yox, sən yaxşı oldu ki, gəldin! – dedi. – Mənim bilməyim yaxşıdır! Bu daha yaxşıdır!

Raskolnikov ürəkağrısı ilə ona baxdı.

Sonra qərara gəlmiş kimi:

– Doğrudan da, bəlkə elə bu yaxşıdır! – dedi. – Axı bu elə belə də olmuşdur! Bilirsən nə var: mən Napoleon olmaq istəyirdim, ona görə də öldürdüm... İndi başa düşdünmü?

Sonyaya sadələşməyə və çəkinə-çəkinə pıçıldadı:

– Y-yox! – Sonra xahiş etdi: – Ancaq danış, danış! Mən başa düşərəm. Mən fikirləşib başa düşərəm!

– Başa düşərsən? Yaxşı da, baxarıq!

Raskolnikov susaraq xeyli düşündü.

– Məsələ belədir: mən bir dəfə öz-özümə belə bir sual verdim: mənim yerimə, misal üçün Napoleon olsaydı, karyeraya başlamaq üçün onun əlində nə Tulon, nə Misir, nə də Mon-Blan aşırımından keçmək olmasaydı, bu gözəl, bu monumental şeylərin yerinə təkcə bir gülünc qarı, bir registrar arvadı olsaydı, özü də onun sandığından pul götürmək üçün hələ bir onu öldürmək də lazım gəlsə idi (karyera üçün, başa düşürsən!) – Napoleon başqa bir yol tapmasaydı, bu qarını öldürərdimi? Bu işin heç də monumental bir iş olmaması, hətta... günah olması onu bu yoldan çəkindirərdimi? Bu “sual”ın üstündə xeyli vaxt, həm də yamanca əzab çəkdim, axırda başa düşdüm ki, (özü də birdən), o nəinki bu yoldan çəkinməzdi, heç ağına da gəlməzdi ki, bu monumental bir iş deyil... hətta bir şeyi heç başa da düşməzdi: bundan axı niyə çəkinsin? Onun üçün başqa yol olmasaydı – o qarını elə boğardı ki, heç çıqqırını da çıxmağa qoymazdı, heç fikirləşməzdi də!.. Mən də... fikirləşməkdən qurtardım... Napoleonu nümunə götürdüm... boğdum... Bu eynən belə olub! Sənə gülməli görünür? Hə, Sonya, burada bəlkə də hər şeydən çox gülməli odur ki, bəlkə bu elə belə də olmuşdur...

Bu heç də Sonyaya gülməli görünmürdü.

Sonyaya daha artıq çəkinə-çəkinə və güclə eşidiləcək bir səsle xahiş etdi:

– Yaxşısı budur ki, siz açıq danışın... düzünə... misalsız...

Raskolnikov Sonyaya sarı döndü, qəmli-qəmli ona baxaraq əllərini əlinə aldı.

– Sən yenə də haqlısan, Sonya! Bunlar hamısı boş şeydir, sözsöhbətdir! Sən özün bilirən ki, mənim anamın heç bir şeyi yoxdur. Bacım təsadüfi olaraq təhsil almış, varlıların evində mürəbbiyəlik etməyə məhkum edilmişdir. Onların bütün ümidi tək bircə mən idim. Mən oxuyurdum, ancaq darülfünunda özümü saxlamağa maddi imkanım olmadı, buna görə də müvəqqəti olaraq oxumağı buraxmağa məcbur oldum. Vəziyyət elə bu cür də davam etsəydi – on ildən, on iki ildən sonra (iş yaxşı gətirsəydi) mən hər halda min manat maaşla müəllim, ya məmur olmağa ümid edə bilərdim... (o elə danışdı ki, sanki sözləri əzbərləmişdi). O vaxta qədər də anam fikirdən, dörd-qüssədən çərlərdi, mən onu rahat edə bilməzdim, o ki, qaldı bacım... bacım daha pis vəziyyətə düşə bilərdi!.. Bir də axı nə mənası varmış ki, bütün ömrün boyu hər şeyin yanından ötüb keçəsən, hər şeydən məhrum olasan, hər şeydən üz döndərəsən, ananı unudasan, bacına edilən təhqirlərə dözsən? Niyə axı? Ona görəmi ki, onları basdırıb yenilərini əldə edəsən: arvadın, uşaqların olsun, onları sonra pulsuz-pənəsiz, bir parça çörəksiz qoyasan? Buna görə də... buna görə də belə bir qərara gəldim: qarının pullarını ələ keçirim, bu pulu darülfünunda oxumağa sərf edim, darülfünunu qurtarandan sonra da ilk vaxtlar özümü bir yana çıxarana kimi xərcləyim, anama əziyyət verməyim, – bu şeyləri də gen-bol eləyim, əsaslı surətdə, özüm üçün yeni karyera düzəldim, yeni, müstəqil bir yola çıxım... Bax, məsələ belədir... Əlbəttə, gedib qarını öldürüm; mən bunu pis elədim... ancaq daha bəsdir!

O taqətdən düşmüş halda, birtəhər sözünün axırına gəlib çıxdı, sonra da başını aşağı saldı.

Sonya qəmli-qəmli:

– Ah, belə deyil, belə deyil! – dedi. – Heç belə ola bilərmimi... yox, belə deyil, belə deyil!

– Özün görürsən ki, belə deyil! Amma mən səmimi danışdım; doğrusu budur!

– Haradan doğrudur?! Ah, ilahi!

– Sonya, mən ancaq bir bit öldürmüşəm, – başqalarına zərər yetirən murdar, iyrənc bir bit!

– İnsan bitdir?!

Raskolnikov qərribə bir nəzərlə Sonyaya baxdı.

– Mən də bilirəm ki, bit deyil – Sonra əlavə etdi: – Sonya, mən yalan deyirəm, xeyli var ki, mən yalan deyirəm... Məsələ elə deyil, sən

doğru deyirsən. Bunun səbəbi tamam, tamam, tamam başqadır!.. Son-
ya, çoxdandır mən heç kəslə danışmırdım... İndi başım bərk ağrayır.

Onun gözləri, qızdırmalı adamın gözləri kimi, alışıb yanırıdı, o az qala sayıqlamağa başlayırdı; dodaqlarında narahtlıq ifadə olunan bir təbəssüm dolaşırdı; həyəcanla tutulmuş varlığında ağır bir təqətsizlik hiss olunurdu. Sonya gördü ki, o əzab çəkir; onun da başı gicəlməyə başladı, fikirləşərək öz-özünə dedi: “Bu niyə belə qəribə danışır: elə bil ki, adam onun dediyindən nəsə başa düşür, amma... amma belə iş olar, belə də iş olar! Ah, ilahi!” O ümitsizlik içində çırpınırdı.

Raskolnikov birdən başını qaldırıb sözə başladı, sanki onun fikrində qəfildən bir dönüş əmələ gəlmişdi, bu, onu yenidən danışmağa təhrik etmişdi.

– Yox, Sonya, məsələ belə deyil, belə deyil! Ancaq yaxşısı budur ki... sən belə bir şey təsəvvür elə (bəli, bu doğrudan da yaxşıdır!); təsəvvür elə ki, mən xudpəsəndəm, paxılam, kinliyəm, alçağam, qisas alanam, bir də ki... dəliliyə meyil edirəm. (İş ki, belə gətirdi, qoy hamısını birdən deyim! Dəlillik barəsində əvvəllər də deyərdilər, mən bunu eşidirdim!) Bayaq sənə dedim ki, pulum olmadığından darülfünunda özümü dolandıra bilərdim. Anam oxumaq haqqını göndərdirdi, özüm də, yəqin ki, pul qazanıb çəkmə, paltar alardım, çörəyim də olardı! Dərs vardı; yarım manatdan təklif edirdilər. Razumixin işlə-mirmimi?! Ancaq mən hirsləndim, işləmək istəmədim. Bəli, hirsləndim (bu yaxşı sözdür!), hörümçək kimi öz bucağıma çəkildim. Sən ki, mənim o xırdaca otağıma gəlmişdin, özün gördün... Sonya, bilirsənmi alçaq tavan, darısqal otaq adamın qəlbini, ağılı necə sıxır! Ah, o otaqdan mənim zəhləm gedirdi! Amma oradan getmək istəmirdim. Qəsdən istəmirdim! Günlərlə ordan bayıra çıxmırdım. İşləmək də istəmirdim, hətta bir şey yemək də istəmirdim, elə həmişə çarpayıda uzanırdım. Nastasya bir şey gətirsəydi – yeyərdim, gətirməsəydi – bütün günü yeməzdim, özüm də qəsdən, acığımdan yemək istəmirdim! Gecə işıq olmurdu, qaranlıqda uzanıb qalırdım, gedib pul qazanıb şam almaq istəmirdim. Oxumaq lazımdı, amma mən kitablarımı satmışdım, indi stolun üstündə, kağızların, dəftərlərin üzündə barmaq qalınlığında toz vardır. Mən uzanıb fikirləşməyi daha çox xoşlayırdım. Elə hey fikirləşirdim... Elə bir ucdan da cürbəcür qəribə-qəribə yuxular görürdüm... Onda mənim fikrimə bir şey gəlməyə başladı... Yox, bu belə deyildi! Mən yenə də düz danışmıram! Bilirsənmi, mən onda elə hey

öz-özümdən soruşurdum: əgər başqaları axmaqdırsa, mən də əgər onların axmaq olduqlarını yəqin bilirəmsə, – bəs onda niyə mən elə axmaqam ki, onlardan ağıllı olmaq istəmirəm? Sonya, sonra mən bildim ki, əgər durub hamının ağıllı olacağını gözləsəm – bu çox uzun çəkəcək... Sonra mən bir şeyi də bildim: bildim ki, bu heç vaxt olmayacaq, insanlar dəyişməyəcək, heç kəs də onları dəyişə bilməyəcək, bunun üçün də heç zəhmət çəkmək lazım deyil! Bəli, bu belədir! ... Bu onların qanunudur... qanunudur, Sonya! Bu belədir! Sonya, indi mən bir şey bilirəm: kim ki, ağılca və ruhca möhkəmdir, qüvvətlidir – insanların da hökmdarı o olur! Kim ki, çox cəsarət göstərir – insanlar içində, o haqlı olur! Kim ki, ən mühüm şeyə tüpürə bilir – insanların qanun verəni o olur! Kim ki, hamıdan çox cəsarət edə bilir – o hamıdan çox haqlı olur! Bu vaxta qədər belə olub, həmişə də belə olacaq! Ancaq korlar bunu görmür!

Raskolnikov bu sözləri söylərkən Sonyaya baxsa da, daha onun başa düşüb-düşməyəcəyi dərdinə qalmırdı. Qızdırma onu tamam bürümüşdü. O, tutqun bir həyəcan içində idi (doğrudan da, o, çoxdan heç kəslə danışmamışdı). Sonya başa düşdü ki, bu tutqunluq katexizisi onun həm məzhəbi, həm də qanunu olmuşdur.

Raskolnikov həyəcanla sözlünə davam etdi:

– Mən onda bir şeyi bildim: hakimiyyət ancaq o adamın əlinə keçir ki, o cəsarət edib əyilir və onu götürə bilir. Burada ancaq bir şey var, bircə şey var: gərək ancaq cəsarət edəsən! Onda mənim ağılıma bir şey gəldi, ömrümdə birinci dəfə idi ki, belə bir şey ağılıma gəlirdi, bu şey bu vaxta qədər heç kəsin ağılına gəlməmişdi! Heç kəsin! Birdən mənə bir şey lap gün kimi aydın oldu: necə olub ki, hələ indiyə qədər heç kəs, bütün bu mənasız şeylərin yanından ötüb keçərkən, bunların quyruğundan yapışb cəhənnəmə tolazlamağa cəsarət etməmişdir və cəsarət etmir... Amma mən... mən *cəsarət etmək istədim* və öldürdüm... Sonya, mən ancaq cəsarət etmək istəyirdim, – işin də səbəbi ancaq bundan ibarətdir!

Sonya əlini əlinə çırparaq səsləndi:

– Ah, susun, susun! Siz Allahın yolundan çıxmısınız, Allah da sizə qənim olub, sizi iblisin hökmünə verib!..

– Sonya, yeri gəlmişkən bir şey deyim: qaranlıqda uzananda mənə həmişə elə gəlir ki, iblis məni yoldan çıxarıb! Hə?

– Susun! Gülməyin, laməzhəb, siz, heç bir şey, heç bir şey anlamırsınız! Ah, ilahi! Siz heç bir şey, heç bir şey anlamırsınız!

– Sus, Sonya, mən heç də gülmürəm; mən özüm də bilirəm ki, iblis məni yoldan çıxarıb. – Sonra tutqun bir halda inadla təkrar etdi: – Sus, Sonya, sus! Mən hər şeyi bilirəm. Onda mən qaranlıqda uzananda bunların hamısını fikirləşmişdim... Bütün bu şeylər haqqında, ən xırdaca təfərrüatına qədər, öz-özümlə mübahisə etmişdim; hamısını bilirəm, hamısını! Bu boşboğazlıq onda məni lap təngə gətirmişdi, lap təngə gətirmişdi! Sonya. Mən istəyirdim bunların hamısını yadımdan çıxardım, təzədən işə başlayım, daha boşboğazlıq eləməyim! Yoxsa sən elə bilirsən ki, mən, axmaq adam kimi, düşünmədən getmişdim? Mən ağıllı adam kimi getmişdim, bu da məni məhv etdi! “Hakimiyyət sahibi olmağa mənim haqqım varmı?” – mən ki, bunu özümdən soruşmağa başladım, özümü sorğu-sual etdim, deməli, hakimiyyət sahibi olmağa mənim haqqım yoxdur, – yoxsa sən elə fikirləşirsən ki, mən bunu bilmirdim? Ya da, mən ki, belə bir sual verirəm: insan bitdirmiyə? – Deməli, onda insan *məndən ötrü* daha bit deyil, o adamdan ötrü bitdir ki, bu sual heç onun ağına da gəlmir, o birbaşa sualsız gedir... “Napoleon gedərdimi, getməzdimi” – mən ki, neçə gün bu sualla öz-özümə əzab verdim, deməli, aydınca hiss edirdim ki, mən Napoleon deyiləm... Sonya, mən bu boşboğazlıqdan gələn bütün, bütün əzaba dözdüm, sonra da bunun hamısını özümdən rədd etmək istədim: Sonya, mən kazuistikasız-filansız, özüm üçün, ancaq özüm üçün öldürmək istədim! Mən hətta öz-özümə də bu barədə yalan demək istəmədim! Mən onu anama kömək etmək üçün öldürmədim, bu boş sözdür! Ona görə öldürmədim ki, əlimə dövlət və hakimiyyət keçirib bəşəriyyətin vəlineməti olum. Bu da boş sözdür! Mən elə beləcə öldürdüm; özüm üçün öldürdüm, ancaq özüm üçün. Onu öldürəndən sonra bir adamın vəlineməti olacaqdımmı, ya da hörümçək kimi, bütün ömrüm boyu hamını tora salıb, hamının qanını soracaqdımmı, – o dəqiqədə, yəqin ki, bunun məndən ötrü fərqi yox idi... Sonya, onu öldürəndə mənə pul deyil, başqa bir şey lazımdı... Mən indi bunun hamısını bilirəm... Məni başa düş: bəlkə də mən o yolla getsəydim – bir daha adam öldürməzdim. Mən başqa bir şey bilməli idim, başqa bir şeyi məni hərəkətə gətirirdi; mən onda bilməli idim, özü də tez bilməli idim ki, görüm mən də hamı kimi bitəm, ya insanam?! Mən qayda-qanunu poza bilərəmmi? Cəsarət edib əylə bilərəmmi, götürə bilərəmmi? Mən qorxaq bir məxluqam, ya mənim *haqqım* var?..

Sonya təəccüblə əlini əlinə çırpdı:

– Öldürməyə? Öldürməyə haqqın var?

Raskolnikov acıqlı-acıqlı:

– E-eh, Sonya – deyər səsləndi, istədi ona nəşə desin, lakin həqarətlə susdu. – Sonya, mənim sözümlü kəsmə. Mən sənə ancaq bir şeyi sübut etmək istəyirdim: iblis onda məni yoldan çıxarsa da, sonra mənə izah etdi ki, sənin ora getməyə haqqın yox idi, çünki sən də eynən başqaları kimi bitsən! O məni ələ saldı, odur ki, indi də sənin yanına gəldim! Qonağı qəbul elə! Mən bit olmasaydım sənin yanına gələrdimmi? Qulaq as: onda ki, mən qarının yanına getmişdim – mən ancaq *yoxlamaq* üçün getmişdim... Bunu bil!

– Amma gedib öldürdünüz, öldürdünüz!

– Ancaq necə öldürdüm? Belə də adam öldürənlərmi? Onda ki, mən öldürməyə getmişdim – elə də adam öldürməyə gedənlərmi? Mən bir gün sənə necə getdiyimi danışaram! Məgər mən qarını öldürdüm! Qarını deyil, özümü öldürdüm! Onda mən həmişəlik öz-özümü məhv etdim!.. Qarını mən öldürmədim, iblis öldürdü... Bəşdir daha, Sonya bəşdir, bəşdir! – Birdən o əsəbi halda kədərli səsləndi: – Məndən əl çək! Məndən əl çək!

Raskolnikov dirsəklərini dizləri üstə qoydu, başını kəlbətin arasına almış kimi, əllərilə sıxdı.

Sonyanın sinəsindən iztirab dolu bir fəryad qopdu:

– Belə də əzab olar!

Raskolnikov birdən başını qaldırdı: kədər və ümitsizlik onun üzünü eybəcər bir şəkllə salmışdı; bu hal ilə Sonyaya baxıb soruşdu:

– İndi nə etmək lazımdır, de!

Sonya birdən yerindən sıçradı; həyəcanla soruşdu:

– Nə etməli? – Onun yaşla dolu gözləri birdən pərıldadı. – Qalx! – (Sonya onun çiyindən yapışdı; Raskolnikov təəccüblə ona baxaraq ayağa qalxdı) – Bu saat, elə bu dəqiqə get, yol ayrıcında dur, murdarladığın torpağa əvvəl baş əy, onu öp, sonra dörd tərəfə, bütün dünyaya baş əy, hamıya ucadan de ki: “Mən adam öldürmüşəm!” Onda Allah yenə də sənə həyat verir. – Sonya onun əllərindən tutub bərk-bərk sıxdı, odlu gözlərilə ona baxaraq, eynən bayğınlıq içində titrəyirmiş kimi, soruşdu:

– Gedərsən? Gedərsən?

Raskolnikov buna təəccüb etdi, hətta onun belə qəfildən həyəcanlanması onu heyrətə saldı.

Sonra tutqun halda:

– Sonya, – dedi, – sən katorqa məsələsini deyirsən? Gedib öz-özümü ələ verim?

– Əzabı qəbul etmək, bununla da günahını bağışlamaq görə, – bax, bu lazımdır!

– Yox, Sonya, mən gedib deməyəcəyəm!

Sonya:

– Bəs onda necə yaşayacaqsan, – deyə səsləndi. – Necə yaşayacaqsan? Nə ilə yaşayacaqsan? Bu indi mümkündürmü? Yaxşı, sən ananla necə dolanacaqsan? (Ah, indi onların işi necə olacaq, necə olacaq?!) Gör mən nə deyirəm! Sən ki ananı da, bacını da atmısan. Atmısan da, atmısan! Ah, ilahi! Axı o özü bunların hamısını bilir! Axı insansız necə yaşamaq olar, necə?! İndi sən necə olacaqsan?

Raskolnikov yavaşca:

– Sonya, – dedi, – uşaq olma! Mənim onların yanında nə taqsırım var? Niyə gedim? Gedib onlara nə deyəcəyəm? Bu ancaq xəyaldır... Onlar özləri milyonlarca adamı məhv edirlər, hələ bunu bir xeyirxahlıq da hesab edirlər. Sonya, onlar hiyləgər və əclaf adamlardır!.. Getməyəcəyəm! – Sonra acı bir istehza ilə əlavə etdi: – Gedib deyəcəyəm ki, mən öldürmüşəm, ancaq cəsarət edib pulları götürə bilmədim, aparıb bir daşın altında gizlətdim? Onlar bunu eşidəndə mənə gülüb deyəcəklər: axmaqsan ki, götürməmişən! Həm axmaqsan, həm də qorxaqsan! Sonya, onlar heç bir şey başa düşməyəcəklər, heç bir şey başa düşməyə də layiq deyillər. Mən axı niyə gedim? Getməyəcəyəm! Sonya, uşaq olma...

Sonya ümitsiz bir halda qollarını ona sarı açaraq, yalvara-yalvara dedi:

– Əzab çəkəcəksən, əzab!

Raskolnikov fikrə getmiş kimi tutqun halda:

– Bəlkə də mən *hələ* öz-özümə böhtan atmışam, – dedi, – bəlkə də mən *hələ* insanam, bit deyiləm, özümü mühakimə etməyə tələmişəm. Mən *yənə* də mübarizə edəcəyəm.

Onun dodaqlarında qürurla bir təbəssüm göründü.

– Belə bir əzaba dözmək!.. Özü də bütün ömrün boyu, bütün ömrün boyu!..

Raskolnikov qaşqabaqlı və fikirli-fikirli:

– Öyrəşərəm... – dedi. – Bir az sonra əlavə etdi: – Qulaq as, ağladığın daha bəsdir, əsil mətləbə keçək: gəlmişəm sənə deyəm ki, indi məni axtarırlar, mənim dalımca düşüblər...

Sonya qorxaraq çığırdı:

– Ah!

– Sən niyə belə çığırdın! Özün istəyirsən ki, mən katorqaya gedim, daha niyə qorxdun?! Gör sənə nə deyirəm: mən gedib özümü ələ verməyəcəyəm. Mən hələ onlarla mübarizə edəcəyəm, onlar mənə bir şey edə bilməyəcəklər. Onların əlində heç bir sübut yoxdur. Dünən mən böyük bir çətinliyə düşmüşdüm, öz-özümə deyirdim ki, daha məhv oldum, amma bu gün iş düzəldi. Onların bütün dəlilləri ikibaşlıdır, yəni mən onların ittihamını öz xeyrimə döndərə bilərəm, başa düşürsən? Döndərə bilərəm, çünki indi öyrənmişəm... Ancaq yəqin məni dustaqxanaya salacaqlar. Bir hadisə oldu – o olmasaydı bəlkə bu gün salardılar, hətta bəlkə *elə* bu gün salacaqlar... Ancaq bunun eybi yoxdur, Sonya; salarlar, sonra yenə də buraxarlar, çünki onların həqiqi bir dəlili yoxdur, söz verirəm ki, heç olmayacaq da. O dəlil ki, onların əlində var – bununla adamı taqsırlandırmaq olmaz. Daha bəsdir!.. Mən bunu ancaq ona görə deyirəm ki, sən biləsən... O ki qaldı anamla bacım – çalışaram elə eləyim ki, onları başa salım, qorxmasınlar... Bacım deyəsən indi təmin olunmuşdur... deməli, anam da elə... mənim demək istədiyim bu idi. Ancaq sən ehtiyatlı ol. Dustaqxanaya düşsəm, yanıma gələcəksənmi?

– Əlbəttə gələcəyəm, əlbəttə!

Onlar, fırtına ilə tənha sahilə atılmış adamlar kimi, ağır müsibət içində dərdi-dərdli yan-yana oturmuşdular. Raskolnikov Sonyaya baxır, Sonyanın onu çox-çox sevdiyini hiss edirdi; qərribə burasıdır ki, birdən o, bu qədər sevilməsindən mənəvi bir ağırlıq və iztirab duydu. Bəli, bu, qərribə və dəhşətli bir hiss idi!.. Sonyanın yanına gedərkən o hiss edirdi ki, bütün ümid yeri Sonyadadır, bütün nicatı ondadır; o düşünürdü ki, çəkdiyi əzabın bir hissəsi heç olmasa üzərindən götürürlər; lakin indi, Sonyanın bütün qəlbi ona sarı çevrildiyi halda, o hiss edirdi və başa düşürdü ki, indi o əvvəlkindən daha çox bədbəxt olmuşdur.

– Sonya, – dedi, – dustaqxanaya düşsəm, yaxşısı budur mənim yanıma gəlmə.

Sonya cavab vermədi, o ağlayırdı. Bir neçə dəqiqə keçdi.

Birdən Sonya heç gözlənilmədiyi halda soruşdu:

– Sənin boynunda xaçın varmı? – Sanki bu, birdən onun yadına düşmüşdü.

Raskolnikov əvvəl sualı başa düşmədi.

– Yoxdur! Yoxdur, eləmi? Al bunu, sərv ağacından qayrılmışdır. Məndə ayrı bir xaç da var, misdəndir, Lizavetanınkıdır. Biz xaçlarımızı dəyişmişdik: o mənə öz xaçını vermişdi, mən də ona özümkünü. Mən indi Lizavetanın xaçını taxaram. Bu da sənin olsun! Al... bu mənimkidir! Mənimkidir! Biz axı bir yerdə əzab çəkməyə gedəcəyik... Bir yerdə də müsbət çəkəcəyik!.. – deyə o yalvarırdı.

Raskolnikov:

– Ver, – dedi.

O, Sonyanın qəlbinə toxunmaq istəmirdi. Lakin xaçı almaq üçün uzatdığı əlini elə o saat geri çəkdi.

– İndi yox, Sonya. – Onu sakitləşdirmək üçün əlavə etdi: – Yaxşısı budur ki, sonra...

Sonya ehtirasla onun sözüne qüvvət verdi:

– Hə, hə, bu daha yaxşıdır, daha yaxşıdır... əzab çəkməyə gedəndə boynuna taxarsan. Mənim yanıma gələrsən, xaçı boynuna taxaram, dua eləyib gedərik.

Bu anda kim isə qapını üç dəfə tıqıldatdı.

Nəzakətli bir səs eşidildi: bu səs onlara çox yaxşı tanışdı.

– Sofya Semyonovna, gəlmək olarmı?

Sonya qorxmış halda qapıya yüyürdü.

Cənab Lebezyatnikovun sarışın sifəti göründü.

V

Lebezyatnikovun üzündə təşvişli bir ifadə vardı.

– Sofya Semyonovna, sizin yanınıza gəlmişəm. Bağışlayın... – Birdən o Raskolnikova sarı dönərək dedi: – Mən elə belə də güman edirdim ki, sizi burada görəcəyəm, yəni mən... elə bir şey güman etmirdim... amma güman edirdim... – O üzünü Raskolnikovdan çevirərək, birdən Sonyaya sarı döndü: – Katerina İvanovna dəli olub...

Sonya çığırdı.

– Yəni hər halda belə görünür. Ancaq... Biz bilmirik nə edək. İş belədir. O qayıdıb gəldi: onu haradansa deyəsən qovublar, bəlkə də döyüblər... Hər halda belə görünür... O qaça-qaça rəis Semyon

Zaxarıçın evinə gedibmiş, orada onu tapmayıb; Semyon Zaxarıç bir generalın yanında nahar edirmiş... Bir təsəvvür edin: Katerina İvanovna nahar edilən evə cumur... o biri generalın yanına, indi bir təsəvvür edin: dediyini edir, rəis Semyon Zaxarıç çağırtdırır, özü də deyəsən lap süfrə başından... İndi siz bir təsəvvür edin ki, orada nə olub!.. Əlbəttə, onu qovublar, Katerina İvanovna özü deyir ki, mən onu söydüm, üstünə də nəsə atdım. Belə şey ola bilər... Onu necə olub ki, tutub aparmayıblar, – başa düşürəm! İndi bunu o hamıya danışır, Amaliya İvanovnaya da, ancaq onu çətin başa düşmək olur, çığırır, çırpırır... Hə, çığırır, deyir ki, indi ki, hamı məni atıb, mən də uşaqlarımı götürüb küçəyə çıxacağam, şarmanka çalacağam, uşaqlar da mahnı oxuyacaqlar, oynayacaqlar, mən özüm də oynayacağam, pul yığacağam, hər gün də generalın pəncərəsi qabağına gedəcəyəm... Qoy görsünlər ki, məmur atanın nəcib uşaqları küçədə necə dilənirlər... Uşaqları döyür, onlar da ağlayırlar. Lenaya “Xutorok”! mahnısı oxumağı öyrədir, oğlana oynamağı, Polina Mixaylovnaya da... Bütün paltarlarını cırır; onlara aktyorlar kimi papaq qayırır; özü istəyir ki, ləyən götürsün, döyəcləyib çalsın, musiqi yerinə... heç kəsə qulaq asmır... Bir təsəvvür edin: bu nə deməkdir? Belə şeyi heç eləmək olmaz axı!

Sonya güclə nəfəs ala-ala Lebezyatnikova qulaq asırdı; Lebezyatnikov bu qayda ilə yenə də danışa bilərdi, lakin Sonya birdən mantıyasını və şlyapasını qarıb götürdü, geyinə-geyinə cəld otaqdan çıxdı, Raskolnikov da onun ardınca çıxdı. Lebezyatnikov da onların danılca getdi.

Lebezyatnikov küçəyə çıxarkən Raskolnikova dedi:

– Mütləq dəli olub! Mən ancaq Sofya Semyonovnanı qorxutmaq istəmədim, ona görə də dedim ki: “Deyəsən dəli olub”. Amma onun dəli olmasına heç şübhə yoxdur. Deyirlər ki, adamda vərəm olanda onun beynində şişlər əmələ gəlir; çox təəssüf ki, mən tibb elmini bilmirəm. Hər halda mən çalışdım ki, Katerina İvanovnaya bunu qandırım, ancaq o heç qulaq asmır.

– Siz ona o şişlərdən danışdınız?

– Yəni lap da şişlərdən yox! Bir də axı, o heç bir şey başa düşməyəcəkdi! Mən onu deyirəm ki, əgər ağlayan bir adam məntiqi yolla qandırsan ki, onun ağlaması əslində heç lazım deyil – o daha ağlamaz. Bu aydındır. Bəs sizin əqidənizcə – yenə də ağlarmı?

Raskolnikov:

– Onda yaşamaq çox asan olardı, – deyə cavab verdi.

– İltifat buyurun, iltifat buyurun; əlbəttə, Katerina İvanovna bunu çox çətin başa düşər; lakin bilirsinizmi ki, dəliləri sağaltmağın mümkün olmasını bilmək üçün Parisdə ciddi təcrübələr edilmişdir, özü də dəliləri tək məntiqi surətdə qandırmaqla! Orada bir professor varmış, bu yaxınlarda ölüb, böyük alimmiş, o belə təsəvvür edirmiş ki, dəliləri bu yolla sağaltmaq olar. Onun əsas fikri belədir: o deyir ki, dəlilərin vücudunda elə bir pozğunluq yoxdur, dəlilik – məntiqi səhv deməkdir, – düşüncə səhvdir, əşyaya olan yanlış nöqteyi-nəzərdir. O professor dəlinin dediklərini tədrisən boş çıxarırmış; deyirlər ki, bu yolla müəyyən nəticələr əldə etmişdir! Lakin bu zaman o duş da tətbiq edirmiş, buna görə də, əlbəttə, belə bir müalicənin nəticələri şübhə altına alınır... hər halda belə görünür...

Raskolnikov xeyli vardı ki, onun dediklərinə qulaq asmırdı. Öz evinə çatanda Lebez-yatnikova baş əyib, darvazaya sarı döndü. Lebez-yatnikov bir də gördü ki, Raskolnikov yoxdur, ətrafına baxaraq yenə də yeyin-yeyin yoluna davam etdi.

Raskolnikov içəri girib otağın ortasında dayandı. “Mən niyə bura gəldim?” O köhnəlmiş, sarımtıl divar kağızına, otaqdakı toza, öz kuşetkasına baxdı... Həyətdən ara vermədən kəskin bir səs gəlirdi, elə bil ki, mismar vururdular... Raskolnikov pəncərəyə yaxınlaşdı, pəncəsi üstə qalxıb xeyli həyətdə baxdı; özü də çox diqqətlə baxırdı. Lakin həyətdə boş idi, səs salan adam görünmürdü. Sol tərəfdə, fligelin pəncərələrindən bəzisi açıqdı. Pəncərə qırağında seyrək yarpaqlı ətirşah çiçəyi dibçəkləri qoyulmuşdu. Həyətdə, pəncərələrin qabağında paltar asılmışdı... Bu şeylərin hamısını o əzbərdən bilirdi. Sonra dönüb divanda oturdu.

O heç bir zaman özünü belə yalnız hiss etməmişdi!

Bəli, o bir daha hiss etdi ki, bəlkə elə doğrudan da, Sonyaya nifrət edəcəkdir – məhz indi, onu daha artıq bədbəxt etdiyi zaman...

“Niyə, niyə mən Sonyanın yanına gedib onu ağılatdım? Niyə onun həyatını pozmaq mənə bu qədər lazım oldu? Ah, alçaqlıq!”

Birdən o qəti bir ifadə ilə:

– Mən tək qalacağam! – dedi. – O, dustaqxanaya getməyəcək!

Dörd-beş dəqiqədən sonra başını qaldırıb qərribə bir halda gülümşədi. Bu qərribə bir fikirdi.

Birdən onun fikrinə gəldi ki: “Bəlkə katorqada mənim üçün doğrudan da yaxşı olacaq?”

Başına toplaşan qeyri-müəyyən fikirlərlə öz otağında nə qədər oturduğu yadında deyildi. Birdən qapı açıldı, Avdotya Romanovna içəri girdi. O əvvəl astanada dayanıb Raskolnikova baxdı, – bayaq Raskolnikov da Sonyaya belə baxmışdı; sonra keçib onunla üz-üzə oturdu: dünən də o burada oturmuşdu. Raskolnikov dinməz və nə isə, niyyətsiz ona baxdı.

Avdotya Romanovna:

– Acıgın tutmasın, qardaş, mən bir dəqiqəliyə gəlmişəm, – dedi:

Dunyanın üzündə sərt deyil, düşüncəli bir ifadə vardı. Baxışları aydın və sakitdi. Raskolnikov görürdü ki, Dunya da onun yanına məhəbbət dolu bir ürəklə gəlmişdir.

– Qardaş, mən indi hər şeyi, hər şeyi bilirəm. Dmitri Petroviç hər şeyi mənə danışdı, izah etdi. Axmaqcasına, həm də iyrənc bir şübhə nəticəsində səni təqib edirlər, incidirlər... Dmitri Petroviç mənə dedi ki, heç bir təhlükə yoxdur, sən də nahaq yerə buna belə dəhşətlə baxırsan. Amma mən belə düşünmürəm: bu səni bərk qəzəbləndirmiş və həyəcanlandırmışdır; bu qəzəb səndə heç silinməyən izlər buraxa bilər, – mən bunu *tamamilə başa düşürəm*. Mən bundan qorxuram. Bizi atıb getdiyindən ötrü səni məzəmmət eləmirəm, məzəmmət eləyə də bilmərəm, səni əvvəllər qınadığım üçün də məni bağışla... Mən özüm hiss edirəm ki, belə böyük bir müsibət mənə üz versəydi – mən də hamıdan uzaqlaşardım. *O barədə* anama mən heç bir şey deməyəcəyəm, amma həmişə sənə barəndə onunla söhbət edəcəyəm, həm də sənə adından deyəcəyəm ki, o tezliklə qayıdıb gələcək. Ananın dərini çəkmə, mən onu sakit elərəm; ancaq sən də ona əzab vermə: bircə dəfə də olsa gəl; unutma ki, o, anadır! İndi isə mən ancaq bir şeyi deməyə gəlmişəm (Dunya yerindən qalxmağa başladı): işdir, əgər mən sənə lazım olsam, ya mənim bütün həyatım... ya da başqa bir şey... sənə lazım olsa – məni səslə, gələrəm! Sağlıqla qal!

Dunya sərt dönüb qapıya sarı getdi.

– Dunya! – Raskolnikov onu səsləyərək dayandırdı, yerindən qalxıb ona yaxınlaşdı. – O Razumixin, Dmitri Petroviç çox yaxşı adamdır.

Dunya azca qızardı. Bir az sonra soruşdu:

– Sonra?!

– O işgüzar, çalışqan, namuslu, təmiz, bərk sevməyə qabil bir adamdır... Sağlıqla qal, Dunya!

Dunya qıpqırmızı qızardı və birdən təşvişə düşdü:

– Qardaş, bu nədir, yoxsa biz həmişəlik ayrılıq... sən mənə... belə vəsiyyətlər edirsən?

– Fərqi yoxdur... sağlıqla qal...

Raskolnikov dönüb pəncərəyə sarı getdi. Dunya narahat halda ona baxıb, təşviş içində otaqdan çıxdı.

Yox, o Dunyaya qarşı soyuq deyildi. Görüşün ən sonunda belə bir an oldu: o çox istədi ki, Dunyanı bərk-bərk qucaqlasın, onunla *vidalaşsın*, hətta ona *desin də...* lakin ona heç əl də vermədi.

“İndi onu qucaqladığımı sonra yadına salanda hələ bəlkə bir diksinər də, deyər ki, sən mənim öpüşümü oğurladın!”

Bir neçə dəqiqədən sonra əlavə etdi: “Bu tap götürə bilərmə? Yox, tap götürə, bilməz: *belələri* tap götürə bilməz. Belələri tap gətirmir!..”

Raskolnikov bunu söylərkən Sonyanı düşündü.

Pəncərədən sərin meh gəldi. Hava indi əvvəlki kimi işıq deyildi. O birdən furajkasını götürüb otaqdan çıxdı.

O, əlbəttə, öz xəstəliyinin qeydinə qala bilməzdi, heç qalmaq da istəmirdi. Lakin bütün bu ardı-arası kəsilməyən təşviş və həyəcan, bütün bu ruhi dəhşətlər nəticəsiz qalmırdı. Əgər o qızdırma içində yatmırdısa, bu bəlkə də ona görə idi ki, ardı-arası kəsilməyən daxili təşviş hələ onu ayaq üstə saxlayırdı, o şüurunu itirmirdi, lakin bu həm müvəqqəti, həm də süni bir hal idi.

O avara-avara dolaşırdı. Gün batmaq üzrə idi. Axır vaxtlarda xüsusi bir kədər deyildi, lakin elə bil o həmişə davam edəcəkdə; bu soyuq, öldürücü kədərin illərlə davam edəcəyi, bir “arşınlıq məkanda” bir əbədilik olacağı hiss olunurdu. Axşam çağında bu hiss ona daha artıq əzab verməyə başladı.

Raskolnikov nifrətlə mızıldandı:

– İndi gəl günün batmasından asılı olan belə axmaqcasına cismani bir azarla giclik eləməkdən özünü saxla! Bu vəziyyətlə adam nəinki Sonyanın, lap Dunyanın da yanına gedə bilər!

Raskolnikovu səslədilər. O dönüb baxdı. Lebezyatnikov ona sarı üyürdü.

– Bir təsəvvür edin, sizin yanınıza getmişdim; sizi axtarıram. Bir təsəvvür edin, o öz fikrini yerinə yetirib, uşaqları aparıb! Sofya Semyonovna ilə birlikdə onları güclə axtarıb tapdıq. Özü ləyən çalır, uşaqları da oynamağa məcbur edir. Uşaqlar ağlayır. Tinklərdə,

dükənlərin qabağında dayanırlar. Axmaq camaat da onların dalınca yüyürür. Gedək.

Raskolnikov tələsik Lebezvatnikovun ardınca gedərək, təşvişlə soruşdu:

– Bəs Sonya?

– Lap haldan çıxmışdır. Yəni Sofya Semyonovna yox, Katerina İvanovna haldan çıxmışdır. Sofya Semyonovna özü də haldan çıxmışdır. Katerina İvanovna isə lap haldan çıxmışdır. Deyirəm sizə: tamam ağılı itirmişdir. Onları polis idarəsinə aparacaqlar. Təsəvvür edirsinizmi, bu necə təsir edəcək... Onlar indi kanalın qırağında, N. körpüsü yanında dırlar. Sofya Semyonovnagildən çox uzaq deyillər. Yaxındadırlar.

Körpüdən bir az kənarda, Sonyanın yaşadığı yerə iki ev qalmış, kanalın qırağında bir dəstə adam toplaşmışdı. Burada xüsusilə oğlan və qız uşağı çox idi. Katerina İvanovnanın xırıltılı, titrək səsi körpüdən gəlirdi. Doğrudan da bu, küçə camaatını maraqlandıra bilən qəribə bir səhnə idi. Köhnə bir don geyinmiş, dradedam örpək salmış, yırtıq, həsir şlyapası eybəcər bir şəkildə yumurlanıb yana əyilmiş Katerina İvanovna doğrudan da haldan çıxmışdı. O yorulmuşdu, nəfəsi tən-gişirdi. Bu vərəmli qadının üzündə əvvəlkilərdən daha artıq əzab və iztirab ifadə olunurdu (bir də ki, vərəmli adam küçədə, günəş altında evdəkindən daha artıq xəstə və eybəcər görünür); lakin onun həyəcanı yatmırdı, o get-gedə daha da hirslənirdi; uşaqların üstünə cumur, onlara çıxırırdı, onları dilə tutmağa çalışırdı, elə camaatın içində onlara oynamaq və oxumaq öyrədirdi, bunun nə üçün lazım olduğunu onlara izah edirdi, lakin uşaqlar bunu başa düşmürdü, bu onu lap qəzəbləndirirdi; o uşaqları döyürdü... Sonra da, bunu qurtarmamış, tamaşaya yığışan camaatın üstünə cumurdu; azca yaxşı geyinmiş bir adam görsə elə o saat dərdini açıb deyirdi; deyirdi ki, “görürsünüz də, nəcib, lap bəlkə də aristokrat bir ailədən olan uşaqları nə günə salmışlar”. Camaatın içində birisi gülsəydi, ya da söz atıb ona sataşsaydı – dərhal bu adamların üstünə cumur, onlarla dalaşırırdı. Bəziləri doğrudan da gülürdü, bəziləri təəssüflə başını yelləyirdi; ümumiyyətlə hamı ağılı itirmiş bu qadına, onun uşaqlarına baxmağa maraqlı idi. Lebezvatnikovun dediyi ləyən yox idi; olsa da Raskolnikov bunu görmədi. Katerina İvanovna Poleçkanı oxumağa, Lena ilə Kolyanı oynamağa məcbur edəndə, ahəngə uyaraq, arıq əllərini bir-birinə vurur, əl

çalırdı, hətta özü də Poleçkaya qoşulub oxuyurdu; lakin hər dəfə şiddətli öskürəkdən səsi tutulur, o yenə də məyus olurdu, öskürəyinə lənətlər yağdırırdı, hətta ağlayırdı da. Ən çox onu özündən çıxaran Kolya ilə Lenanın ağlaması və qorxması idi. Katerina İvanovna uşaqları küçə müğənniləri kimi geyindirməyə çalışmışdı: Kolyanın başına, – onu türkə oxşatmaq üçün, – ağ zolağı, qırmızı parçadan bir çalma qoymuşdu. Lena üçün müğənni paltarı tapmamışdı; onun başında zərif yundan toxunma qırmızı bir papaq, daha doğrusu, bir qalpaq vardı; bu – mərhum Semyon Zaxarıncı idi; papağa bir qırıq ağ dəvəquşu lələyi sancılmışdı: bu lələk Katerina İvanovnanın nənəsindən qalmışdı, ailədən ailəyə keçən nadir bir xatirə kimi sandıqda saxlanırdı. Poleçka öz paltarında idi. O özünü itirmiş halda, qorxa-qorxa anasına baxırdı, onun yanından ayrılmırdı, göz yaşını anasından gizlədirdi, anasının ağlını itirdiyini başa düşürdü, təşviş içində ətrafına baxırdı. Küçə və oraya yığışan camaat onu yaman qorxudurdu. Sonya Katerina İvanovnanın ardınca gedir, ağlaya-ağlaya, yalvara-yalvara onun evə qayıtmasını xahiş edirdi. Lakin Katerina İvanovna onun sözünə baxmırdı.

Tez-tez danışa-danışa, nəfəsi tutula-tutula, öskürə-öskürə çıxırdı:

– Bəsdir, Sonya, bəsdir! Heç özün bilmirsən nə deyirsən, elə bil ki, uşaqsan! Sənə dedim ki, mən qayıdıb o sərxoş alman qadınının evinə getməyəcəyəm. Qoy hamı görsün, bütün Peterburq görsün ki, nəcib bir atanın uşaqları necə dilənirlər; elə bir ata ki, bütün ömrü boyu sədaqətlə xidmət etmişdi, demək olar ki, qulluqda da ölmüşdür (Katerina İvanovna bu xəyalı özü üçün yaratmışdı və kor-koranə ona inanırdı). Qoy, qoy o yaramaz, miskin general görsün! Sən də səfehşən, Sonya: indi biz nə yeyək axı, de görüm! Bu qədər ki, biz sənə əzab-əziyyət verdik – daha bəsdir, mən daha bunu istəmirəm! – Birdən o Raskolnikovu görüb çığırdı, onun üstünə yüyürdü. – Ax, Rodion Romanoviç, sizsiniz!? Siz allah, bu səfeh qızı başa salın ki, daha bundan ağıllı iş tutmaq olmaz! Orqan çalanlar da pul yığırlar; bizi o saat başqalarından ayırırlar, tanıyırlar, bilərlər ki, biz kasıbıq, nəcib ailədənlik, bizi dilənçi halına salmışlar, biz yetimik, o miskin generalı da öz yerindən qovarlar, görürsünüz! Biz hər axşam onun pəncərəsinin qabağına gedəcəyik, padşah keçib gedəndə mən diz üstə düşəcəyəm, uşaqları qabağa çəkib ona göstərəcəyəm, deyəcəyəm ki: “Ata, bunları müdafiə et!”. O yetimlərin atasıdır, o mərhəmətlidir, o mənim uşaqlarımı

müdafiə edəcək, görürsünüz, amma o miskin generalı... Lena! tenez vous droite!³⁰, Kolya, sən bu saat yenə də oynayacaqsan. Niyə zırıldayırsan? Yenə də zırıldayırsan! Sən axı niyə qorxursan, ay axmaq, niyə? İlahi, mən bununla neynim. Rodion Romanoviç!? Heç bilirsiniz onlar necə qanmazdır!? Bunlarla axı nə eləmək olar!

Katerina İvanovna zırıldayan uşaqları Raskolnikova göstərir, özü də az qalırdı ki, ağlasın, lakin bu onun ara vermədən, səsinə kəsmədən, tez-tez danışmasına heç mane olmurdu. Raskolnikov çalışdı ki, onu evə qaytarsın, hətta onun izzət-nəfsinə təsir etmək üçün dedi ki, küçədə orqan çalanlar kimi gəzmək ayıbdır, sən ki, nəcib qızlar pansionu müdiri olmağa hazırlayırsan...

Katerina İvanovna çıxıraraq dedi:

– Pansion müdiri, ha-ha-ha! – Gülən kimi də onu bərk öskürək tutdu. – Rodion Romanoviç, xəyallar uçub getdi! Hamı bizdən üz döndərdi!.. O miskin general ki var... Bilirsiniz ki, Rodion Romanoviç, mən mürəkkəb qabını onun üstünə tulazladım; mürəkkəb qabı lakey otağında idi, stolun üstündə, imza edilən vərəqin yanında; mən də qol qoydum, mürəkkəb qabını onun üstünə tulazlayıb qaçdım. Ah, alçaqlar, alçaqlar! Qoy cəhənnəm olsunlar! İndi bunları mən özüm saxlayacağam, heç kəsə baş əyməyəcəyəm! – Sonyanı göstərərək əlavə etdi: – Ona əzab verdiyimiz daha bəsdir! Poleçka, nə qədər yığılıb, göstər görüm! Necə? İkiyə qəpik? Ah yaramazlar! Heç nə vermirlər, ancaq dillərini çıxarıb bizim dalımızca yüyürürlər! – Camaatın içində birisini göstərib dedi: – Yaxşı, bu axmaq niyə gülür axı? Bu hamısı ondandır ki, bu Kolka çox qanmazdır, lap zəhləmi töküüb! Poleçka nə istəyirsən? Mənimlə fransızca, danış, parlez moi francais.³¹

Mən axı sənə öyrətmişəm, sən bir neçə cümlə bilirsən!.. Bunsuz nə cür bilsinlər ki, siz nəcib bir ailədəsiniz, təhsil-tərbiyə almısınız, başqa orqan çalanların tayı deyilsiniz. Biz küçədə onlar kimi “Petruşka” tamaşası göstərmirik, biz nəcib romans oxuyuruq... Hə, yadıma düşdü! Biz axı nə oxuyaq? Siz hamınız mənə mane olursunuz, amma biz, Rodion Romanoviç, burda dayanmışıq ki, seçək görək nə oxuyacağıq, elə olsun ki, Kolya da oynaya bilsin... çünki, bir təsəvvür edin, biz hazırlıqsız çıxmışıq; gərək əvvəlcədən danışaq, yaxşıca məşq

³⁰ Sax durun! (*frans.*)

³¹ Mənimlə fransızca danış (*frans.*)

eləyək; sonra Nevskiyə gedəcəyik; orada kübar cəmiyyətindən adam çox olur, bizi o saat görəcəklər. Lena “Xutorok” mahnısını bilir... Ancaq hara gedirsən, elə “Xutorok” mahnısını eşidirsən, hamı onu oxuyur! Biz daha nəcib bir şey oxumalıyıq... Polyə, sənin ağına bir şey gəlirmi, heç olmasa sən anana kömək elə! Mənim yaddaşım yoxdur, yoxsa yadıma bir şey düşərdi. Biz durub: “Qusar öz qılıncına söykə-nərək...” mahnısını oxumayacağıq ki! Ah, fransızca “Cinq sous”³² mahnısını oxuyaq! Mən ki, bunu sizə öyrətmişəm, öyrətmişəm! Əsil məsələ də burasındadır ki, bu fransızcadır, elə o saat da görəcəklər ki, siz dvoryan uşaqlarısınız, bu daha da təsirli olacaq... Elə bəlkə də – “Malborough s'en vaten guerre”³³ mahnısını oxuduq; bu tamamilə uşaq mahnısıdır, tamamilə, bütün aristokrat evlərində layla çalanda bunu oxuyurlar: – Malborough s'en va-t-en guerre, Ne sait quand reviendra...³⁴

Katerina İvanovna bu mahnını oxumağa başladı.

– Yox, yaxşısı budur ki, “Cinq sous”-u oxuyaq” Kolyə, əllərini belinə qoy, tez ol, Lena, sən də əks tərəfə hərlən, biz də Poleçka ilə bərabər oxuya-oxuya əl vuracağıq!

Cinq sous, cinq sous, Pour monter notre menage...³⁵.

Öhö-öhö-öhö! – Onu öskürək tutdu. Sonra nəfəsini dərərək dedi: – Poleçka, paltarını düzəlt, çiyinləri sallanır. İndi siz gərək özünüzdə daha artıq ədəbli, daha zərif göstərəsiniz, qoy hamı görsün ki, siz dvoryan uşağısınız. Mən onda dedim ki, lifçiki gərək uzun kəsək, özü də iki parçadan. Sonyə, onda sən qoymadın, elə dedin ki “Gödək olsun, gödək olsun!” Axırda elə oldu ki, uşağı eybəcər bir şəkllə saldıq... Bax, yenə də hamınız ağlayırsınız! Sizə nə olub, ay axmaqlar! Hə, Kolyə, tez ol başla, tez ol, tez ol! Az, bu nə pis uşaqdır!

Cinq sous, cinq sous...

Yenə də saldat gəlir! Axı sən bizdən nə istəyirsən ey?!

Doğrudan da, bir qorodovoy camaatı yara-yara gəlirdi. Eyni zamanda vitsmundir və şinel geymiş, boynundan orden asmış, əlli yaşlı, mötəbər bir məmur yaxınlaşıb Katerina İvanovnaya bir göy üçlük verdi (Onun ordeni Katerina İvanovnanın çox xoşuna gəldi, qoro-

³² “Beş su” (frans.)

³³ “Malburq səfərə hazırlaşır” (frans.)

³⁴ Malburq səfərə hazırlaşır, məlum deyil, nə vaxt qayıdacaq (frans.)

³⁵ “Beş su, beş su, bununla biz özümüzdə dolanacaq düzəldirik (frans.)

dovoya da müəyyən təsir bağışladı). Məmurun üzündəki ifadədən bu ailəyə lap ürəkdən yazığı gəldiyi görünürdü. Katerina İvanovna pulu alıb nəzakətlə, hətta, təşrifatla ona təzim etdi.

Təkəbbürlə sözə başlayaraq dedi:

– Təşəkkür edirəm, hörmətli cənab! Bizi vadar edən səbəblər... Poleçka, pulu al! Görürsənmi, necib və alicənab adamlar da var, onlar zavallı bir dvoryan qadınına düşdüyü bədbəxtlikdə dərhal kömək etməyə hazırdılar. Hörmətli cənab, siz əsil-nəcabəti olan, hələ lap bəlkə də aristokrat cəmiyyətilə əlaqələri olan yetimləri görürsünüz... Amma o, miskin general oturub meşə cili yeyirdi... acıqlı-acıqlı ayaqlarını yerə vurdu: mən niyə onu narahat eləmişəm deyə... Dedim ki: “Zat-aliləri, yetimləri müdafiə edin, dedim ki, siz mərhum Semyon Zaxarıçı yaxşı tanıyırsınız, o ölənin günü onun doğma qızına alçaqların alçağı olan bir adam böhtan atmışdır...” Yenə də o saldat gəlir! – Çığıraraq məmura dedi: – Bizi ondan qoruyun! Bu saldat niyə məndən əl çəkmir? Biz Meşşanski küçəsindən birinin əlindən qaçıb bura gəlmişik... sənə nə axı, ay axmaq!

– Ona görə ki, küçələrdə qadağan edilmişdir. Ədəbsizlik eləməyin.

– Ədəbsiz özünsən! Nə fərqi var, elə bil ki, orqan çalırım, sənə nə?

– Orqan haqqında da gərək icazə olsun, amma siz bunu özbaşına edirsiniz, bu qayda ilə də camaatı bir yerə yığırsınız. Harada yaşayırsınız?

Katerina İvanovna fəryad qopardı:

– Nə icazə? Ərimi mən bu gün basdırmışam, burada nə icazə!

Məmur sözə qarışdı:

– Xanım, xanım, sakit olun; gedək, mən sizi aparım... Burada camaat içində yaxşı deyil... siz kefsizsiniz...

Katerina İvanovna:

– Hörmətli cənab, hörmətli cənab, – deyərək çığırırdı: – siz heç bir şey bilmirsiniz! Biz Nevskiyə gedəcəyik... Sonya! Sonya! Bu haradadır!? Bu da ağlayır! Sizə nə olub axı!? – Birdən o qorxaraq çığırırdı: – Kolya, Lena, hara qaçırsınız? Ax axmaqlar! Kolya, Lena, axı onlar hara qaçırılar?!

Kolya ilə Lena başlarına yığışan camaatdan, aqlını itirmiş analarının hərəkətindən son dərəcə qorxmışdular; bu arada saldatın

gəldiyini gördülər, elə bildilər ki, saldat onları tutub aparacaq; birdən, sözü bir yerə qoymuş kimi bir-birinin əlindən tutub qaçmağa başladılar. Zavallı Katerina İvanovna fəryad edə-edə, ağlaya-ağlaya, onların dalınca yüyürdü. Onun belə ağlaya-ağlaya nəfəsi tənqişə-tənqişə qaçması həm pis görünürdü, həm də adamın ona yazığı gəlirdi. Sonya ilə Poleçka da onların dalınca cumdu.

– Sonya, qaytar onları, qaytar! Ay axmaq, nanəcib uşaqlar!.. Polya, tut onları!.. Mən axı sizin üçün...

O bərk yüyürdü, birdən ayağı ilişib yıxıldı.

Sonya ona sarı əyilərək çığırdı:

– Üz-gözü qanayıb! Ah, ilahi!

Hamı yüyürüb gəldi; hamı onların başına yığışdı. Raskolnikovla Lebezyatnikov hamıdan əvvəl özünü onlara yetirənlərin içində idi. Məmur da gəlib çatdı; onun da ardınca qorodovoy; qorodovoy işin yaxşı nəticə verməyəcəyini hiss edərək: “Bir görürsünüz də!” deyib əlini yellədi.

O, hər tərəfdən özünü qabağa verən adamları qova-qova deyirdi:

– Gedin! Gedin!

Kim isə yandan çığırdı:

– Ölür!

Bir başqası səsləndi:

– Dəli olub!

Bir arvad xaç vura-vura dedi:

– İlahi, öz pənahında saxla! Qızla o oğlanı tutdularmı? Odur gətirirlər, böyük qız tutub... Gör nə səfəh uşaqlardır!

Katerina İvanovnaya diqqətlə baxanda gördülər ki, onun üz-gözü, Sonyanın düşündüyü kimi, daşa dəyib əzilməmişdir, yola tökülən qan onun döşündən gəlmişdir.

Məmur Raskolnikova və Lebezyatnikova baxıb mızıldadı.

– Mən bilirəm, bu nədir, görmüşəm, bu vərəmdir: adamın ki, döşündən belə qan gəldi – o adamı öldürər. Bizim bir qohum vardı, lap bu yaxında şahidi oldum, bu qayda ilə stəkan yarım qan gəldi... birdən... İndi nə eləyək, bu saat öləcək...

Sonya əl-ayağa düşərək hamıya müraciət edə-edə yalvarırdı:

– Bura, bura, mənim otağıma aparaq! Mən burada oluram!.. Bax, bu evdə, buradan ikinci... Mənim yanıma aparaq, tez olun, tez olun! Həkim üçün adam göndərin!.. Ah, illahi!

Məmurun köməyilə işi yoluna qoydular; hətta qorodovoy da Kate-
rina İvanovnanı evə aparmağa kömək etdi; onu huşsuz halda Sonyanın
otağına aparıb yatağa qoydular. Döşündən hələ də qan gəlirdi, ancaq
deyərsən o yavaş-yavaş ayılırdı. Sonyadan başqa, Raskolnikov da,
Lebezyatnikov da, məmur da, qorodovoy da birdən otağa girdi; qoro-
dovoy içəri girməmişdən camaatı dağıtdı: onlardan bəzisi lap qarıya
kimi gəlmişdi. Poleçka Kolya ilə Lenanın əlindən tutub gətirirdi, onlar
titrəyə-titrəyə ağlayırdılar. Kapernaumovlar da gəldilər: o özü qəribə
görünüşlü, axsaq, çəp, bakenbardlı bir adamdı, cod tükələri başında dik-
dik dururdu; arvadının üzündə qorxmuş bir adam ifadəsi vardı – onun
üzündə həmişə belə ifadə olurdu; uşaqlarının ağzı açılı qalmışdı, əbə-
di bir heyrət onların sifətini cansız bir hala salmışdı. Birdən Svidri-
qaylov da bu adamların arasında göründü. Raskolnikov təəccüblə ona
baxdı: bu adamın haradan gəldiyini o başa düşə bilmirdi, onun camaat
içində olduğu da yadında deyildi.

Həkimdən və keşişdən danışdı. Məmur pıçıldayaraq Raskol-
nikova dedi ki, həkim indi daha lazım deyil, iş-işdən keçib, bununla
belə sərəncam verdi ki, həkim üçün adam getsin. Kapernaumov özü
tez həkim dalınca getdi.

Bu arada Katerina İvanovna rahat və sakit nəfəs almağa başladı,
qan müvəqqəti olaraq kəsildi. O, xəstə, lakin nüfuzedici bir nəzərlə,
həm də diqqətlə rəngi qaçmış və tir-tir əsən Sonyaya baxdı: Sonya
yaylıqla onun alnındakı tər damllarını silirdi. Sonra xahiş etdi ki, onu
qaldırsınlar: onu qaldırdılar, hər iki tərəfdən yapışib yatağında otur-
tdular.

O zəif bir səslə soruşdu:

– Uşaqlar hanı? Polyə, sən onları gətirdinmi? Ay axmaqlar! Siz axı
niyə qaçdınız?.. Ox!

Onun qurumuş dodaqları hələ də qanlı idi. O göz gəzdirərək ətra-
fına baxdı.

– Sən belə yaşayırsanmış, Sonya! Heç sənin yanına gəlməmiş-
dim... belə düşdü...

Katerina İvanovna dərddi-dərddi Sonyaya baxdı...

– Sonya, biz sənın qanı sorduq... Polyə, Lena, Kolya, gəlin bura...
Sonya, budur, hamısı buradadır, götür onları... əldən-ələ... mənımki
daha bəsdır! Həngəmə qurtardı! Q`a!.. Məni yerimə uzadın, qoyun heç
olmasa rahatca ölüm...

Onu yenə də yatağa uzatdılar.

– Nə? Keşiş?...Lazım deyil!.. Sizin artıq pulunuz haradandır!.. Mənim günahım yoxdur!.. Allah bunsuz da gərək bağışlasın... Özü bilir ki, mən nə qədər əzab çəkmişəm! Bağışlamaz – qoy bağışlamasın, heç lazım deyil!..

Get-gedə o daha artıq huşunu itirir, sayıqlamağa başlayırdı. Hər-dən diksinib ətrafı gözdən keçirir, adamları bir anlığa tanıyırdı, lakin o saat yenə huşunu itirirdi. O çətinliklə və xırıldaya-xırıldaya nəfəs alırdı, sanki boğazında bir şey qaynayırdı.

Hər sözdən sonra nəfəsini dərərək, çığıra-çığıra deyirdi:

– Mən ona deyirəm: “Zat-aliləri!..” Bu Amaliya Lüdvioqovna... ax! Lena! Kolya! Əlinizi belinizə vurun, tez olun, tez olun, qlisse-qlisse, pa-de bask!³⁶

Ayaqlarını yerə vur!.. Qəşəng uşaq ol!..

Du hast Diamanten und Perl'n...³⁷

Dalı necədir? Bunu oxuya bilsəydik...

Du hast die svhonsten Augen.

Madshen, was willst du mehr?³⁸...

Bəs necə, əlbəttə belədir! was willst du mehr – axmaq gör özündən necə uydurur! Hə, hə, bu da var:

V poldnevny jar v doline Daqestana!..

Ah, bu mənim necə xoşuma gələrdi! Mən bu romansa məftun idim, Poleçka!.. Bilirsənmi, sənin atan... Hələ nişanlı olanda... bunu oxuyardı... Ah, nə gözəl günlərdir!.. Bax, bunu oxuya bilsəydik!.. Bəs necə, bəs necə... ancaq yadımdan çıxıb... yadıma salın da... bəs necə!

O böyük bir həyəcan içində idi, qalxmağa can atırdı. Nəhayət, get-gedə artan bir təşvişlə, hər sözü bərkdən deyə-deyə, nəfəsi tənqişə-tənqişə, qorxunc xırıltılı, üzgün bir səslə oxumağa başladı:

V poldnevny jar!.. V doline Daqestana...

S svinüom v qrudi!..³⁹

Birdən o ürək parçalayan bir fəryadla. Göz yaşı axıda-axıda dedi:

– Zat-aliləri! Yetimləri müdafiə edin! Siz ki, mərhum Semyon Zaxarıçla duz-çörək kəsmisiniz!.. Demək olar ki, bu lap aristokrat duz-çörəyidir... Q`a!.. Birdən o özünə gələrək diksindi, dəhşət içində

³⁶ “Sürüşün, sürüşün yerlə, bu basklar rəqsidir” (*frans.*)

³⁷ “Sənin almazların, incilərin var” (*alm.*). Heynenin şeiri.

³⁸ “Sənin gözəl gözlərin var, ay qız, daha sən nə istəyirsən?” (*alm.*)

³⁹ “Günorta istisində, Dağıstanın dərəsində, sinəsində qurğuşun!” (Lermontovun şeiri).

hamını gözdən keçirdi, o saat Sonyanı tanıdı. Onu öz qarşısında gördüyünə sanki təəccüb edərək, həlim bir səslə mehribanca dedi: – Sonya, Sonya! Sonya, əzizim, sən də buradasan?

Onu yenə də qaldırıb oturdular.

O ümitsiz bir halda, həm də nifrətlə çığırdı:

– Daha bəsdir!.. Vaxt çatıb! Əlvida, qara günlər! Yabının axırına çıxdılar! Gələyini kəsdi-l-ər! – Onun başı gumbultu ilə balışa düşdü.

O yenə də huşunu itirdi, lakin bu çox davam etmədi. Onun arıq, solğun, sarı üzü arxaya düşdü, ağız açıldı, qıçları titrəyərək dartındı. O dərindən nəfəs alaraq öldü.

Sonya özünü meyitin üstünə yıxdı, qolları ilə onu qucaqlayıb, başını arıq sinəsi üstünə qoydu, elə bu vəziyyətdə də donub qaldı. Poleçka hönkür-hönkür ağlayaraq anasının ayaqlarına düşdü, onun ayaqlarını öpməyə başladı. Kolya ilə Lena hələ nə kimi bir hadisə üz verdiyini başa düşməsə də, çox dəhşətli bir şey olduğunu hiss etmişdilər, onlar bir-birinin çiyindən yapışaraq gözlərini bir-birinə zillədilər, birdən ağızlarını açıb, çığıрмаğa başladılar. Onlar hələ də əvvəlki geyimdə idilər: Kolyanın başında çalma, Lenankında isə dəvəquşu lələyi sancılmış təsək vardı.

Birdən Katerina İvanovnanın yatağı üstündə “Tərifnamə” gö-ründü: bunu kim gətirmişdi? “Tərifnamə” balışın yanında idi. Raskolnikov onu gördü.

O pəncərəyə sarı getdi. Lebezyatnikov onun yanına yüyürüb dedi: – Öldü!

Svidriqaylov onlara yaxınlaşdı.

– Rodion Romanoviç, sizə iki kəlmə lazımı söz demək istəyirəm.

Lebezyatnikov dərhal yerini ona tərk edərək, nəzakətlə sivişib getdi. Raskolnikov Svidriqaylov sözünə təəccüb etdi. Svidriqaylov onu daha da kənara, küncə sarı çəkərək dedi:

– Bütün bu zıppılıtnı, yəni dəfn işini və sairəni mən öz üzərimə götürürəm. Təki pul olsun, mən axı sizə demişdim, mənim artıq pulum var. Bu iki körpəni, bir də bu Poleçkanı mən yaxşı bir yetimxanaya düzəldərəm, hər birinin də adına həddi-bülüğa çatana kimi, min beş yüz manat pul qoyaram, – qoy Sofya Semyonovna lap sakit olsun. Onun özünü də düşdüyü girdabdan dartıb çıxararam, çünki o yaxşı qızıdır, elə deyilmi? Siz isə Avdotya Romanovnaya deyin ki, onun on min manatını mən belə xərclədim.

Raskolnikov soruşdu:

– Siz nə məqsədlə belə xeyriyyəçilik edirsiniz?

Svidriqaylov güldü:

– E-eh! Ay adama inanmayan! Mən axı sizə demişdim ki, bu pul artıq puldur. Yaxşı da, eləcə insanlıq cəhətdən olsun, yoxsa siz bunu mümkün hesab etmirsiniz? – O barmağı ilə meyit olan tərəfi göstərərək, əlavə etdi: – Axı o bir “bit”, bir sələmçi qarı deyildi... Bir özünüz deyin: “Lujinmi yaşayıb alçaq-alçaq işlər tutsun, ya da o qarımı ölsün?” Mən kömək eləməsəm axı “Poleçka da, məsələn, həmin yolla gedəcək...”

Bu sözləri o sanki *göz vura-vura*, şən bir hiyləgərliklə dedi, gözlərini də Raskolnikovdan ayırmadan dedi, Raskolnikovun rəngi ağardı, bədəni buzladı: bu axı onun öz sözləri idi, Sonyaya demişdi... O tez geri çəkilib heyrtlə Svidriqaylova baxdı.

Güclə nəfəsini dərərək pıçıldadı:

– Bu-bunu siz haradan bilirsiniz?..

– Mən axı burada, divarın o üzündə, madam Resslerixgildə oluram. Burada Kapernaumov, orada madam Resslerix yaşayır, o mənim köhnə və çox sədaqətli dostumdur. Qonşuyuq.

– Siz?

Svidriqaylov gülməkdən uğunaraq sözünə davam etdi:

– Bəli, mən. Əzizim, Rodion Romanoviç, siz məni yamanca maraqlandırdınız, – bunu mən sizə lap ürəkdən deyə bilərəm. Mən axı sizə demişdim ki, biz yenə də görüşəcəyik, bunu qabaqcadan demişdim, – budur, görüşdük də... Görürsünüz ki, mən necə üzüyola adamam. Görürsünüz, mənimlə hələ yaşamaq olar...

Altıncı hissə

I

Raskolnikov üçün qəribə günlər başladı: sanki onun qarşısına birdən duman çökdü, onu çıxılmaz, ağır bir təklik içərisinə aldı. O çox-çox sonra bu günləri xatırlayanda başa düşürdü ki, elə bil o zaman onun şüurunda hərdənbir tutqunluq əmələ gəlirdi və bu vəziyyət bəzən ara versə də, fəlakət qəti surət baş verənə qədər davam etdi. O yəqin inanırdı ki, o zaman bir çox şeydə, məsələn, bəzi hadisələrin nə vaxt başlanmasında və nə qədər davam etməsində yanılmışdır. Hər halda sonralar bu şeyləri xatırlarkən və bu xatırladığı şeyləri öz-özünə izah etməyə çalışarkən o, kənar adamlardan aldığı məlumata əsaslanaraq, öz barəsində çox şeylər bildi. Məsələn, o zaman bir hadisəni başqa bir hadisə ilə qarışdırır, başqa bir hadisəni isə ancaq onun təsəvvüründə baş verən bir hadisənin nəticəsi hesab edirdi. Bəzən də onu əzab dolu xəstə bir həyəcan və təşviş bürüyürdü. Hətta bu həyəcan bu təşviş ağır bir qorxuya çevrilirdi. Lakin bir şey də onun yadında idi: elə dəqiqələr, saatlar, hətta bəlkə də elə günlər olurdu ki, onu, sanki əvvəlki qorxunun əksinə olaraq, tam bir apatiya⁴⁰ bürüyürdü, bu isə bəzi ölənlərin xəstə və laqeyd vəziyyətinə bənzəyirdi. Ümumiyyətlə, bu son günlərdə o özü də elə bil ki, öz vəziyyətini tamamilə anlamaq və aydınlaşdırmaq istəmirdi, bundan qaçmağa çalışırdı; elə məsələlər vardı ki, dərhal izah olunmasını tələb edirdi, – belə məsələlər onu xüsusilə usandırırırdı; o çox sevinərdi ki, bəzi qayğılı işlərdən azad olsun, qaçıb canını qurtarsın, lakin bu şeyləri unutmaq onun vəziyyətində mütləq və tamamilə məhv olmaq təhlükəsini yarada bilərdi.

Xüsusilə Svidriqaylov onu təşvişə salırdı; hətta demək olar ki, o elə bil Svidriqaylova dirənib dayanmışdı. Katerina İvanovna ölənlərin zaman Sonyanın otağına Svidriqaylovun çox aydınca söylədiyi sözlər onun fikrini alt-üst etmişdi: bu sözlər onun üçün çox qorxunc sözlər idi.

⁴⁰ Qeydsizlik, atillik.

Lakin bu yeni hadisə Raskolnikovu son dərəcə narahat etsə də, o, nədənsə, məsələni aydınlaşdırmaq istəmirdi, buna tələsmirdi. Bəzən o birdən görürdü ki, şəhərin kənarında, tənha bir yerdə, balaca, köhnə bir aşxanada təkbaşına stolun dalında oturub fikirləşir; o bura necə gəlib çıxdığını duyan kimi dərhal Svidriqaylovu xatırladı; birdən o çox aydınca, həm də təşviş içində bir şeyi dərk edirdi: bu adamla gərək mümkün qədər tez danışib uzlaşsın və o şey ki, mümkündür – onu qəti olaraq həll etsin. Bir gün o şəhər qarovulxanasından kənara getmişdi; o elə təsəvvür edirdi ki, guya burada Svidriqaylovu gözləyir, Svidriqaylovla burada görüş təyin etmişdir. Bir dəfə də o səhərə yaxın yuxudan ayılındı görün ki, bir kolun dibindədir, bura necə gəlib çıxdığını heç başa düşə bilmir. Bu iki-üç gündə, Katerina İvanovna öləndən sonra o, Sonyanın otağında iki dəfə Svidriqaylovu görmüşdü; o bura elə bil məqsədsiz-filansız, bir-iki dəqiqəliyə gəlmişdi. Onlar həmişə bir-iki söz alıb verər, lakin əsas məsələlərdən danışmazdılar, sanki öz aralarında söz qoymuşdular ki, müəyyən vaxta qədər bu barədə danışmasınlar. Katerina İvanovnanın meyiti hələ də tabutda idi. Svidriqaylov dəfn məsələsilə məşğul idi. Sonyanın da başı çox qarışıqdı. Svidriqaylov ikinci dəfə Raskolnikova rast gələndə dedi ki, Katerina İvanovnanın uşaqlarını yerbəyer etmişdir, özü də çox müvəffəqiyyətli; müəyyən əlaqələr nəticəsində elə adamlar tapıb ki, onların köməyi ilə yetimlərin üçün də dərhal yaxşı bir yetimxanaya düzəldib; onlardan ötrü ayrılan pulun da çox köməyi olub, çünki pullu yetimləri yetimxanaya düzəltmək – pulsuz, dilənçi yetimləri düzəltməkdən daha asandır. Sonya barəsində də bir neçə söz dedi, söz verdi ki, bu günlərdə Raskolnikovun yanına gələcək; bunu da qeyd etdi ki, “sizinlə məsləhətləşmək istəyirəm; mütləq danışmaq lazımdır; elə işlər var ki...” Bu söhbət dəhlizdə, pilləkənin qabağında olmuşdu. Svidriqaylov diqqətlə Raskolnikovun gözlərinə baxaraq birdən susdu, sonra səsinə alçaldaraq dedi:

– Rodion Romanoviç, sizə nə olub? Axı, heç özünüzdə deyilsiniz?! Adama qulaq asırsınız, adama baxırsınız, amma ki, deyilən sözü başa düşmürsünüz. Özünüzə toxtaq verin. Vaxt olar, əlbət danışarıq; təəssüf ki, iş çoxdur: həm öz işim, həm də özgələrinki... – Sonra birdən əlavə etdi: – Eh, Rodion Romanoviç, hamıya hava lazımdır, hava, hava... hər şeydən əvvəl!

O birdən kənara çəkilərək, pilləkənə qalxan keşişə və dyaçoka yol verdi. Onlar ölünün üstündə dua oxumağa gedirdilər. Svidriqaylovun

sərəncamı üzrə, gündə iki dəfə səliqə ilə dua oxunurdu. Svidriqaylov dönüb öz işinə getdi, Raskolnikov dayanıb fikirləşdi, sonra keşişin ardınca Sonyanın otağına girdi.

Qapının qabağında dayandı. Astadan, qayda ilə, qəmgin ölü duası başlandı. Lap uşaqlıqdan ölüm haqqında düşünmək, ölümün meydana olduğunu hiss etmək həmişə ona ağır, mistik, dəhşətli bir təsir bağışladı, həm də o çoxdan ölü duası eşitməmişdi. Bir də ki, burada son dərəcə dəhşətli, adamı son dərəcə narahat edən bir şey də vardı. Raskolnikov uşaqlara baxdı: onlar hamısı tabutun qabağında dizi üstə duraraq astadan, sanki qorxa-qorxa ağlayır, dua edirdi. Raskolnikov düşünərək öz-özünə dedi: “Bu bir-iki gündə o heç mənə baxmayıb, bircə kəlmə də mənə söz deməyib”. Otağa parlaq günəş işığı düşmüşdü; buxurdandan burularaq, tüstü qalxırdı; keşiş dua oxuyurdu: “İlahi, öz rəhmətində saxla!” Raskolnikov dua oxunub qurtarana qədər orada durdu. Keşiş bərəkət verə-verə, xudahafizləşə-xudahafizləşə qərribə bir nəzərlə ətrafına baxırdı. Keşiş gedəndən sonra Raskolnikov Sonyaya yaxınlaşdı. O birdən Raskolnikovun əllərindən yapışıb başını onun çiyinə sarı əydi. Yaxınlıq ifadə edən bu dostcasına hərəkət Raskolnikovu heyrətə saldı: bu heç ağıla sığmayan bir hərəkətdi; hətta qərribə idi; necə axı? Sonya ona zərrə qədər də nifrət etmirdi, ondan zərrə qədər də iyənirdi, onun əllərində zərrə qədər də titrəyiş yox idi! Bu nə deməkdir? Bu, özünü hədsiz dərəcədə alçaltmaq deməkdir! Raskolnikov bunu belə başa düşdü. Sonya heç bir şey demirdi. Raskolnikov onun əlini sıxıb otaqdan çıxdı. O böyük bir iztirab duydu. Əgər bu anda imkan olsaydı, o bir yerə gedib tamamilə tək qala bilsəydi – lap elə bütün ömrü boyu tək qalsaydı – özünü xoşbəxt hesab edərdi. Ancaq məsələ burasında idi ki, son günlərdə o tək olsa da, tək olduğunu qətiyyənlə hiss etmirdi. Hərdən görürdün ki, şəhərin kənarına getdi, böyük yol üstünə çıxdı, hətta bir dəfə gəlib kiçik bir meşəyə də çatdı; lakin gəldiyi yer nə qədər tənha olsa da, o özünü tək görmürdü, bir adamın da sanki orada, ona yaxın bir yerdə olduğunu hiss edirdi; bu onu təşvişə salırdı; ancaq bu qorxunc deyil, çox zəhlətökən, xoşa gəlməyən bir şeydi; buna görə də tez şəhərə qayıdır, camaata qatışır, aşxanaya, içki dükanına girir, rastabazara, Sennaya meydanına gedirdi. Bu yerlərdə o elə bil ki, bir yüngüllük hiss edirdi, hətta bu yerlər ona daha tənha görünürdü. Bir aşxanada axşam üstü nəğmə oxuyurdular; o düz bir saat burada oturub qulaq asdı, hətta burada oturmaq onun çox xoşuna gəlirdi – bu onun yadındadır. Axıra yaxın birdən o yenə də narahat olmağa, sanki birdən vicdan əzabı duymağa başladı və sanki düşü-

nərək öz-özünə dedi: “Burada oturub nəğməyə qulaq asıram, amma mən beləmi etməliyəm?!” Lakin o saat da başa düşdü ki, elə bircə bu onu narahat etmir, bir şey var ki, o dərhal həll olunmasını tələb edir, ancaq bunu nə dərk etmək, nə də sözlə demək olurdu. Hər şey sanki bir-birinə qarışırdı. “Yox, hər halda mübarizə yaxşıdır! Yenə də Porfiri yaxşıdır... ya Svidriqaylov... Tezliklə yenə də məni bir yerə çağırıydılar, mənə hücum edəydilər... Bəli! Bəli!” O aşxanadan çıxdı, yeyin-yeyin getməyə, az qala lap yüyürməyə başladı. Dünyanı və anasını düşündü, birdən bu onu nədənsə son dərəcə qorxutdu. Bu gecə o, səhərə yaxın, Krest adasında, soyuqdan donmuş halda, isitmə içində yuxudan ayılmışdı. Qalxıb yola düzəldi, səhər tezdən gəlib evinə çatdı. Bir neçə saat yatdıqdan sonra isitmə keçib getdi; ancaq o çox gec yuxudan ayıldı: saat iki idi.

Katerina İvanovnanın bu gün dəfn ediləcəyi yadına düşdü; dəfndə iştirak etmədiyinə sevindi. Nastasya ona yemək gətirdi. O böyük bir iştahla, az qala lap azgözlüklə yedi. Onun eyni açıqdı; indi o son günlərə nisbətən daha sakitdi; o hətta əvvəllər son dərəcə qorxu keçirdiyinə, az da olsa, təəccüb etdi. Qapı açıldı, Razumixin içəri girdi.

– Hə! Yemək yeyirsən, deməli, xəstə deyilsən! – Stul götürüb stolun dalında, Raskolnikovla üz-üzə oturdu.

Razumixin təşviş içində idi, bunu da gizlətmək istəmirdi. O narazı bir halda, ancaq tələsmədən, səsinə çox da qaldırmadan danışdı. Düşünmək olardı ki, o bura xüsusi, hətta müstəsna bir niyyətlə gəlmişdir.

– Qulaq as! – deyərək o qəti bir ifadə ilə sözbə başladı. – Siz hamınız cəhənnəm olun gedin; ancaq o şeyi ki, indi mən görürəm, aydın görürəm ki, heç bir şey anlaya bilmirəm; sən elə hesab eləmə ki, mən sorğu-suala gəlmişəm. Cəhənnəmə ki! Özüm istəmirəm! İstəyir indi lap özün aç de, bütün sirtlərinin üstünü aç, bəlkə heç mən qulaq da asmayacağam, tüpürüb gedəyəcəm. Mən gəlmişəm bir şeyi şəxsən özüm bilim və qəti bilim: əvvəla, doğrudanmı sən dəlisən? Bilirsənmi, sənin barəndə belə bir fikir var ki (deyirlər də nə bilim harada), bəlkə də sən dəlisən, ya da dəliliyə çox meyil edirsən. Boynuma alıram ki, mən özüm də bu fikri müdafiə etməyə çox meyil edirdim: əvvəla sənin axmaqcasına, qismən də iyrenc hərəkətlərinə görə (bunu heç bir şeylə izah etmək olmaz), ikincisi də, sənin bu yaxında ananla, bacınla olan rəftarına görə... Sən ki, onlarla elə rəftar eləmişən, – ancaq zalım, əclaf bir adam, ya da dəli onlarla elə rəftar edə bilər; bundan belə çıxır ki, sən dəlisən.

– Sən onları nə vaxt görmüsən?

– İndicə. O vaxtdan sən onları görməmişən? Bir de görüm axı sən harada veyillənirsən; sənin yanına üç dəfə gəlmişəm! Anan dünəndən bəri bərk xəstədir. Sənin yanına gəlmək istəyirdi; Avdotya Romanovna çalışdı ki, gəlməyə qoymasın; anan onun sözüne qulaq asmadı. Dedi ki: “Əgər o xəstədirsə, əgər onun başına hava gəlsə – anadan başqa kim ona kömək eləyəcək?” Biz hamımız bura gəldik, – onu tək buraxmaq olmazdı ki! Sənin lap qapına çatana kimi xahiş eləmişik ki, sakit olsun. İçəri girdik; gördük sən yoxsan; anan bax burada oturdu. On dəqiqəyə qədər oturdu, biz də dinməz onun yanında durmuşduq. Sonra ayağa qalxıb dedi: “O ki evdən çıxıb gedə bilir – deməli, xəstə deyil; anasını da yadından çıxarıb, buna görə də onun astanasında dayanıb durmaq, onun mehribanlıq etməsini bir sədəqə kimi yalvara-yalvara ondan dilənmək ana üçün yaxşı deyil, ayıbdır”. Evə qayıtdıqdan sonra yatağına girdi; indi qızdırma içindədir. Deyir ki: “Görürəm, onun *özününkü* üçün vaxt olar”. O elə güman edirdi ki, bu *özününkü* – Sofya Semyonovnadır, sənin nişanlın, ya da sevgilin – yəqin belədir. Mən elə o saat Sofya Semyonovnanın yanına getdim, ona görə ki, qardaş, hər şeyi bilmək istəyirdim. Gedib nə gördüm: tabut qoyulub, uşaqlar da ağlayır... Sofya Semyonovna onların boyunu ölçür, otaqdan çıxdım, nə görmüşdümsə gedib hamısını Avdotya Romanovnaya dedim. Deməli, bunun hamısı boş söhbətdir, yəni burada heç bir *özününkü* yoxdur, daha doğrusu, deməli ki, heç bir dəlilik yoxdur. Budur, sən oturub ət təpşdirirsən, elə bil ki, üç gündür heç bir şey yeməmişən. Hərçənd, tutaq ki, dəlillər də yeyirlər, doğrudur, sən mənə bircə kəlmə də söz deməmişən, amma sən... dəli deyilsən! Buna lap and içərəm! Hər şeydən əvvəl dəli deyilsən. Ancaq ki, hamınız cəhənnəm olun, çünki burada nəşə bir sirr var, məxfi şey var; mən də sizin bu məxfi şeylərinizin üstündə baş sındırmaq istəmirəm. – Ayağa qalxaraq sözüne belə nəticə verdi: – Elə belə gəlmişdim, gəlmişdim ki, dalaşım, ürəyimi boşaldım; indi mən bilirəm nə edəcəyəm!

– İndi sən nə eləmək istəyirsən?

– Sənə nə mən nə eləmək istəyirəm?

– Gedib içəcəksən!?

– Sən bunu nədən bildin... nədən?

– Bunu bilməyə nə var ki!

Razumixin bir anlığa susdu.

Sonra birdən odlu-odlu dedi:

– Sən həmişə çox dərrakəli adam idin, heç vaxt dəli deyildin! Elədir: gedib içəcəyəm! Sağ ol!

Razumixin yola düzəldi.

– Deyəsən iki gün bundan əvvəl mən sənın bərəndə bacımla danışdım...

Razumixin birdən dayandı, hətta rəngi də bir az ağardı:

– Mənim bərəmdə? Axı, iki gün bundan əvvəl sən onu harada görə bilərdin?

Hiss etmək olardı ki, onun ürəyi sinəsində ağır-ağır və gərgin halda döyünür.

– O bura gəlmişdi, təkdi, burada oturmuşdu, mənimlə danışırdı.

– O?

– Bəli, o!

– Sən nə dedin... mən demək istəyirəm, mənim bərəmdə?

– Mən ona dedim ki, sən çox yaxşı, namuslu, çalışqan adamsan. Ancaq mən ona demədim ki, sən onu sevirsən, çünki o özü bunu bilir.

– Özü bilir?

– Gəlsin bilməsin də? Mən hara getsəm də, başıma nə iş gəlsə də – sən bir tanrı kimi onların yanında qalardın. Razumixin, mən onları sənə tapşırıram. Bunu ona görə deyirəm ki, lap yəqin bilirəm, sən onu sevirsən, həm də mən sənın təmiz ürəkli bir adam olduğuna əminəm. Bunu da bilirəm ki, o da səni sevə bilər, bəlkə elə sevər də! İndi özün həll elə, gör hansı yaxşıdır: içməkmi, içməməkmi?

– Rodka... Bilirsən... Eh, cəhənnəmə ki! Sən hara getmək istəyirsən? Bilirsən, əgər bu sirr isə – onda qoy qalsın! Amma mən... mən bu sirri biləcəyəm... Özü də əminəm ki, bu mütləq mənasız bir şeydir, lap boş şeydir, hamısını da sən özün eləmişən. Ancaq bunu da deyim ki, sən çox yaxşı adamsan, çox yaxşı adamsan!

– Mən bir şeyi də sənə demək istəyirdim, sən mənim sözümlə yarıncıq qoydun; demək istəyirdim ki, sən bəyaz bir şeyi çox yaxşı dedin: bu sirləri və məxfi şeyləri bilmək lazım deyil. Bu hələlik qoy dursun, narahat olma. Öz vaxtında hər şeyi bilərsən, – nə vaxt bilmək lazımdır – onda... Dünən bir adam mənə dedi ki, adama hava lazımdır, hava, hava! Mən bu saat onun yanına getmək istəyirəm, gedib görüm bu sözü o nə mənada deyir.

Razumixin fikirli halda ayaq üstə durmuşdu; o həyəcanlı idi, nəse düşünürdü.

Birdən o öz-özünə dedi: “Bu siyasi qiyamçıdır! Yəqin! Özü də qəti bir hərəkətə hazırlaşır, – bu yəqindir! Başqa cür ola bilməz! Həm də... həm də Dünya da bilir”...

O, sözləri hecalara ayıra-ayıra dedi:

– Deməli Avdotya Romanovna sənin yanına gəlir... Sən özün də bir adamla görüşmək istəyirsən; o adam da sənə deyib ki, çox hava lazımdır, hava, həm də... – o öz ürəyində sözünə nəticə verirmiş kimi əlavə etdi: – Həm də, deməli, o məktub da... bu da o məsələdəndir...

– Hansı məktub?

– Avdotya Romanovna bu gün bir məktub alıb, bu onu çox təşvişə salmışdır. Çox! Lap həddindən artıq! Mən sənin barəndə söz açdım, xahiş etdi ki, danışmayım. Sonra... sonra dedi ki, biz bəlkə də çox tezliklə ayrıldıq, sonra nədən ötrüsə mənə ürəkdən təşəkkür etməyə başladı; sonra da öz otağına girib qapını bağladı.

Raskolnikov fikirli halda soruşdu:

– O məktub alıb?

– Hə, məktub alıb. Sən bilmirdin? Hm!

Hər ikisi susdu.

– Rodion, sağlıqla qal! Qardaş... bir vaxt vardı ki... hər halda sağlıqla qal, bilirsənmi, bir vaxt vardı ki... Yaxşı da, sağlıqla qal! Mən də gərək gedim. İcməyəcəyəm. İndi daha içmək olmaz... yaramaz.

Razumixin tələsirdi; qapıdan çıxandan sonra və az qala qapını örtərkən birdən yenə də qapını açdı, kənara baxa-baxa dedi:

– Yeri gəlmişkən, qoy deyim! O adam öldürmüşdülər, ha, yadındadırmı, o Porfiri, o qarı? Qatil tapılmışdır, özü boynuna alıb, bütün dəlilləri də göstərüb. Təsəvvür et ki, bu – o fəhlələrdən, rəngsazlardan biridir; yadındadırmı, mən onları burada hələ bir müdafiə də edirdim! Bir gör də: dalanda iki şahid yuxarı qalxanda, o qəsdən pilləkəndə öz yoldaşı ilə bütün bu dava-dalaşı, gülüşü düzəldibmiş ki, onların diqqətini yayındırsın... Sən o küçükdəki bicliyə, ondakı soyuqqanlılığa, cürətə bir bax! Adam inana bilmir! Amma özü açıb dedi, hamısını boynuna aldı! Gör mən necə yanılmışam! Nə olar ki! Bu, mənə, ancaq hiyləgərlik və zirəkliyin, hüquqi yayındırmanın ən yüksək təzahürüdür, ona görə buna çox da elə təəccüblənmək lazım deyil! Belə adamlar ola bilməzmi? O ki, qaldı onun buna tab gətirə bilməməsi, gedib boynuna alması, – bu barədə mən ona daha çox inanıram. Bu daha çox ağlabatan şeydir!.. Amma gör mən necə yanılmışam! Onlardan ötrü qabıqdan çıxırdım!

Raskolnikov aydınca gözə çarpan bir həyəcanla soruşdu:

– De görüm, sən bunu axı haradan bildin, bu səni niyə bu qədər maraqlandırır?

– Biz sözə bax da! Niyə məni maraqlandırır... Söz soruşdu!.. Mən də, başqaları kimi, Porfiridən eşitdim. Bunu da deyim ki, məsələnin hamısını bəlkə də ondan eşitmişəm...

– Porfiridən?

– Porfiridən...

Raskolnikov qorxaraq soruşdu:

– Bəs o... o nə dedi?

– O bunu çox gözəl izah elədi. Psixoloji izahını verdi, – özünə görə.

– O izah elədi? Özü sənə izah elədi?

– Özü, özü! Sağlıqla qal! Sonra yenə bəzi şeylər danışaram, indi işim var. Orada... bir vaxt vardı ki, mən elə güman edirdim ki... Yaxşı da, sonra!.. İndi mən daha niyə içim? Sən məni şərabsız da kefləndirdin. İndi mən kefliyəm, Rodka! Şərabsız kefliyəm, yaxşı da, sağlıqla qal; gələrəm, lap tez gələrəm.

Razumixin getdi.

O yavaş-yavaş pilləkəndən düşərkən öz-özlüyündə belə bir qərara gəldi: “Bu, siyasi qiyamçıdır, yəqin, yəqin! Bacısını da bu işə cəlb edib. Bu Avdotya Romanovnanın xasiyyətinə çox, çox uyan şeydir. Başlayıblar görüşməyə!.. O da mənə bəzi eyhamlar etmişdi... Onun bir çox sözündən... ifadəsindən... etdiyi eyhamlardan elə bu çıxır! Bu qarma-qarışıqlığı başqa nə ilə izah etmək olar? Bəli! Amma mən elə fikirləşirdim ki... İlahi, gör mənim ağılıma nələr gəlirdi! Bəli, mənim ağılım çaşmışdı, mən onun qarşısında müqəssirəm! Onda o koridorda, lampanın qabağında mənim ağılımı çaşdırmışdı. Tfu! Gör məndə necə murdar, kobud, alçaq bir fikir əmələ gəlmişdi! Afərin sənə Nikolka, – sən ki, bunu boynuna aldın!.. Gör indi o əvvəlki şeylər necə aydınlaşır! Onda xəstəlik onu elə eləmişdi, onun o qərribə hərəkətləri də bundandı, hətta əvvəllər də, əvvəllər də, hətta lap darülfünunda da həmişə tutqun, qaşqabaqlı olardı... Yaxşı, indi bu məktub nə olan şeydir? Burada da yəqin bir şey var... Bu məktub kimdəndir? Mən bir şeydən şübhələnirəm, bu... Bəli! Mən bunun hamısını öyrənib, bilərəm!..

O, Duneçka haqqında olan bütün şeyləri xatırlayaraq, təsəvvüründə canlandırdı, onun qəlbi sanki birdən sıxılaraq dayandı. O yerindən qoparaq yüyürdü.

Razumixin gedən kimi Raskolnikov yerindən qalxıb pəncərəyə sarı döndü, öz otağının darısqallığını unutmuş kimi, bu divara, o divara

toxundu, sonra yenə də divanda oturdu. O sanki tamam dəyişilmişdi: yenə də mübarizə – deməli, çıxış yolu tapılmışdır!

“Bəli, deməli, çıxış yolu tapılmışdır! Yoxsa hər şey son dərəcə köhnəlmişdi, bənd-bərə bağlanmışdı, hər şey ona təzyiq etməyə, ona əzab verməyə başlamışdı, sanki onun beyninə duman çökmüşdü. Porfirinin yanında Mikolka ilə olan əhvalatdan sonra o çıxılmaz bir vəziyyətə düşərək, darısqallıq içində boğulurdu. Mikolkadan sonra, elə o gün Sonyanın yanında o söhbət oldu; bu söhbət heç də onun əvvəl düşündüyü kimi davam etmədi və qurtarmadı... deməli, o bir anda və əsaslı surətdə zəifləmişdir. Birdən zəifləmişdir! Axı, onda o Sonya ilə razılaşırmışdı, özü razılaşırmışdı, lap ürəkdən razılaşırmışdı ki, belə bir məsələni öz qəlbində saxlamaqla təkbaşına yaşaya bilməz! Bəs Svidriqaylov? Svidriqaylov bir sirdir. Svidriqaylov onu narahat edir! Bu doğrudur, ancaq o cəhətdən narahat etmir. Svidriqaylovla da bəlkə mübarizə etmək lazım gələcəkdir. Svidriqaylov da bəlkə bir çıxış yoludur; amma Porfiri başqa məsələdir.

“Deməli, Porfiri özü Razumixinə izah etmiş, psixoloji cəhətdən izah etmiş! Yenə də öz lənətə gəlmiş psixologiyasını yeritməyə başlamışdır! Porfiri? Porfiri ki, Mikolkaya qədər onunla üz-üzə oturub o cür söhbət etmişdi, bu söhbətdən sonra, bir an da olsa, o heç inanarmı ki, Mikolka müqəssirdir? Bu söhbətə düzgün olaraq yalnız bircə məna vermək olardı (Porfiri ilə olan söhbət bu bir neçə gündə parça-parça onun yadına düşmüş, xəyalından ötəri gəlib keçmişdi, bünun hamısını birdən xatırlasaydı – o buna dözə bilməzdi). Onda onların arasında elə sözlər söylənmişdi, onlar elə əl-qol hərəkətləri və başqa hərəkətlər etmişdi, bir-birinə elə baxmışdı, bəzi şeyləri elə səslə demiş və elə bir dərəcəyə gətirib çatdırmışdılar ki, bundan sonra Mikolka kimi bir adam onun fikrini kökündən sarsıda bilməzdi (Porfiri Mikolkanı ilk sözündən, ilk hərəkətindən lap iliyinə kimi tanımışdı).

“İş gör nə yerə gəlib çatıbmış! Hətta Razumixin də ondan şübhələnməyə başlamışdır! Deməli, onda koridorda, lampanın yanında olan əhvalat boş-boşuna keçib getməmişdi. O dərhal Porfirinin yanına getdi... Axı Porfiri nə fikirlə onu elə aldatmışdı? Nə məqsədlə Razumixini Mikolkadan şübhələndirmişdi! O mütləq bir şey düşünmüşdür, onun bir məqsədi var, axı nədən ibarətdir? Doğrudur, ondan bəri çox vaxt keçmişdir, çox, çox vaxt keçmişdir, amma Porfirinin heç səs-sorağı da yoxdur. Bu, əlbəttə pisdirdir...” Raskolnikov furajkasını götürdü, düşünə-düşünə otaqdan çıxdı. Bütün bu vaxt içərisində birin-

ci gün idi ki, o sağlam şüura malik olduğunu hiss edirdi. O öz-özünə dedi: “Svidriqaylovla məsələni qurtarmaq lazımdır, özü də, hər necə olsa, tezliklə qurtarmaq lazımdır; o deyəsən, gözləyir ki, mən onun yanına gedim”. Bu anda onun yorğun qəlbində elə bir nifrət əmələ gəlmişdi ki, o bəlkə də bu adamlardan birini öldürə bilərdi: ya Svidriqaylovu, ya da Porfirini! Hər halda o hiss edirdi ki, indi də olmasa, sonralar bunu etmək imkanında olacaqdır. “Baxarıq, baxarıq!” deyərək öz-özlüyündə təkrar etdi.

O, dəhliziin qapısını açan kimi birdən Porfiri ilə üz-üzə gəlmişdi. Porfiri onun yanına gəlmişdi. Raskolnikov bir anlığa donub qaldı, ancaq bir anlığa! Qərribə burasıdır ki, Porfirinin gəlməsinə o çox da təəccüb etməmişdi, onun gəlməsi bəlkə onu heç qorxutmuş da deyildi. O ancaq diksindi və bir anda hazırlaşmışdı. “Bəlkə də işin sonudur? O necə də yavaşcadan, lap pişik kimi, yaxınlaşmışdı ki, mən eşitmədim? Yoxsa durub qulaq asırmış?”

Porfiri Petroviç gülərək ucadan dedi:

– Rodion Romanıç, qonaq gözləməyirdiniz? Eləmi? Çoxdan istəyirdim ki, bir gələm, buradan keçirdim, dedim, niyə bir beş dəqiqəliyə girib dəyməyim... Harasa gedirdiniz, eləmi? Sizi saxlamayacağam. İcazə versəniz, sizdən ancaq bircə papiros istəyəcəyəm...

– Porfiri Petroviç, bir əyləşin görək! – Raskolnikov qonağı zahirən elə bir razılıq hissilə, elə dostcasına hərəkətlə oturmuşdu ki, doğrudan da, öz-özünə baxa bilsəydi, buna təəccüb edərdi.

Artıqlar, xıtlar qazılıb meydana çıxmışdı! Bəzən elə olur ki, adam quldura rast gələndə yarım saat ölüm qorxusu çəkir, amma bıçaq boğazına qoyulan kimi qorxusu da keçib gedir. Raskolnikov Porfirinin düz qabağında oturub, gözlərini qırpmadan ona baxırdı, Porfiri gözlərini qıyaraq papiros çəkməyə başladı.

“Yaxşı, danış da, danış! Axı niyə danışmırsan, niyə, niyə?” Bu sözlər sanki Raskolnikovun qəlbindən qopub bayıra atılmaq istəyirdi.

II

Nəhayət, Porfiri Petroviç papirosunu çəkib qurtardıqdan və dincəldikdən sonra dedi:

– Bu papiros belə şeydir də! Zərərdir, yaman zərərdir, amma əl çəkə bilmirəm! Öskürürəm, boğazımı göynətməyə başlayır, tənqə-fəslək əmələ gətirir. Bilirsinizmi, mən qorxağam, bu yaxında B-nin

yanına getmişdim, – hər xəstəyə azı yarım saat baxır; mənə baxanda hələ bir güldü də: tıqqıldatdı, qulaq asdı, sonra dedi ki, papiros çəkmək olmaz; ciyəriniz genişləniib. Yaxşı, axı mən bunu necə atım? Bunu nə ilə əvəz eləyə bilərəm? İçmirəm, elə bütün dərd də bundadır, he-he-he, dərd orasıdır ki, içmirəm! Axı hər şey nisbidir, Rodion Romanıç, hər şey nisbidir!

Raskolnikov nifrətlə düşündü: “Bu nədir, olmaya yenə də öz əvvəlki rəsmiyyətçiliyinə əl atır?!” Onların son görüşü birdən Raskolnikovun xəyalında canlandı, o zamankı hissləri sel kimi qəlbinə calandı.

Porfiri Petroviç otağa baxa-baxa sözünə davam etdi:

– İki gün əvvəl axşam çağı sizin yanınızda gəlmişdim; yoxsa bilmirsiniz? Həmin bu otağa girdim. Onda da bu günkü kimi, burdan keçirdim, dedim ki, qoy bir giri görüm nə var, nə yox. Girib gördüm ki, qapınız taybatay açıqdır, otağa bir göz gəzdirdim, dayanıb gözlədim, sizin qulluqçuya da gəldiyimi xəbər verməmiş getdim. Qapını bağlamırsınız?

Raskolnikovun üzü get-gedə tutulurdu. Porfiri sanki onun nələr düşündüyünü hiss etdi. Xırda-xırda gülümsəyərək, hətta əlini yavaşca Raskolnikovun dizinə toxunduraraq sözünə davam etdi:

– Əzizim Rodion Romanıç, mən məsələni aydınlaşdırmağa gəlmişəm. Mən axı sizə gərək izahat verəm!

Elə bu andan onun üzü ciddi və qayğılı bir ifadə aldı; hətta elə bil ki, üzünə kədər çökdü; Raskolnikov buna təəccüb etdi. O hələ indiyə qədər Porfirini belə görməmişdi, onun belə bir sifətə malik ola biləcəyini heç güman etmirdi.

– Rodion Romanıç, keçən görüşdə bizim aramızda qəribə bir əhvalat oldu. Əslində birinci görüşümüzdə də bizim aramızda qəribə bir əhvalat olmuşdu; ancaq onda... İndi yenə də o söhbətin üstünə gəlirik! Məsələ belədir: bəlkə də mən sizin qarşınızda çox müqəssirəm; mən bunu hiss edirəm. Biz onda bir-birimizdən necə ayrıldıq, yadıңызdadır da: sizin əsəbləriniz coşmuşdu, qıçlarınız əsirdi, mənim də əsəblərim coşmuşdu, qıçlarım əsirdi. Bilirsinizmi, onda bizim aramızda olan bu əhvalat hətta ləyaqətsiz də çıxdı, centlmencəsinə olmadı. Amma bir hər necə olsa centlmenik, yəni, hər halda, hər şeydən əvvəl centlmenik; bunu başa düşmək lazımdır. Yadıңызdadır da, iş gəlib nə yerə çıxdı... hətta lap ədəbsizlik oldu...

Raskolnikov başını qaldırdı, diqqətlə Porfiriyə baxaraq heyrətlə öz-özündən soruşdu: “Bu nə qayırır? Bu məni nə hesab edir?”

– Mən bu fikrə gəldim ki, biz indi açıq danışsaq yaxşıdır. – Porfiri Petroviç başını bir az yana çevirərək gözünü yerə dikmişdi, sanki öz baxışı ilə əvvəlki ovunu daha karıxdırmaq istəmirdi, sanki əvvəlki istintaq üsuluna və hiylələrinə etinasızlıq edirdi. – Bəli, belə şübhələr və belə söhbətlər çox davam edə bilməz. Onda Mikolka bizim dadımıza çatdı, yoxsa bilmirəm bu söhbət bizim aramızda nə yerə gəlib çıxardı. O məlun, o miskin meşşan onda arakəsmənin dalında oturmuşdu, – bunu təsəvvür edə bilərsinizmi? Siz, əlbəttə, daha bunu bilmirsiniz; o sonra sizin də yanınıza gedibmiş – bu da mənə məlumdur, ancaq o şeyi ki, siz ondan güman edirsiniz, – belə bir şey olmayıb, mən onda heç kəsin dalınca adam göndərməmişdim, hələ heç bir sərəncam verməmişdim. Soruşarsınız ki, niyə sərəncam verməmişdiniz? Bunu sizə necə izah edirəm: onda bu şeylər mənim özümü çaşdırmışdı. Mən dalanda-rın da dalınca təzəcə adam göndərmişdim (Keçəndə yəqin dalandarları görmüşdünüz). Onda bir fikir mənim xəyalımdan ildirir sürətilə ötüb keçdi. Rodion Romanoviç, bilirsinizmi, mən onda lap möhkəm inanmışdım... fikirləşdim ki, müvəqqəti olaran birini əldən buraxsam da, o birisinin quyuğundan yapışaram. Rodion Romanıç, siz öz təbiətiniz etibarilə qəlbinizin başqa əsas xüsusiyyətlərinə görə (mən ümid edirəm ki, bunlara qismən bələd olmuşam) bu cəhət sizdə həddindən artıq qüvvətlidir. Əlbəttə, həmişə belə olmur ki, adam durub bütün sirrini birdən açıb desin, – mən həтта onda da bunu düşünə bilərdim. Hərçənd belə bir şey olur, xüsusilə onda olur ki, adamın lap səbri tükənir, ancaq çox nadir hallarda olur. Mən də bunu düşünə bilərdim. Amma fikirləşdim ki, yox, mənə bircə elə cizgi lazımdı! Qoy lap cumbulu bir cizgi olsun, ancaq tək olsun, ancaq elə olsun ki, onu yalnızca əllə götürmək mümkün olsun, elə bircə bu psixologiya deyil, bir şey olsun... Ona görə də fikirləşirdim ki, əgər bir adam müqəssirsə, – əlbəttə, ondan hər halda mühüm bir şey gözləmək olar; həтта heç gözlənilməyən bir nəticə baş verəcəyini də gözləmək mümkündür. Rodion Romanıç, onda mən sizin təbiətinizi nəzərdə tutmuşdum, hər şeydən çox təbiətinizi! Onda sizə çox ümid edirdim.

Axırda Raskolnikov mızıldanaraq soruşdu:

– Siz axı... siz niyə axı indi belə danışırırsınız? – O həтта sualını da yaxşı düşünüb verməmişdi.

– Niyə belə danışırım? Mən məsələni aydınlaşdırmağa gəlmişəm, bunu özümə müqəddəs bir vəzifə hesab edirəm. İstəyirəm ki, bütün məsələni – bu işlər necə olmuşsa onun hamısını, o fikir çaşqınlığının

əmələ gəlməsini lap kökünə kimi açıb sizə söyləyim. Rodion Romanıç, mən sizə çox əziyyət verdim. Mən zalım adam deyiləm. Axı mən də anlayıram ki, əzab çəkmiş, üzülmüş, lakin məğrur, zabitəli, səbirsiz, xüsusilə səbirsiz bir adam üçün bu şeylərə dözmək nə deməkdir!.. Mən sizi hər halda ən nəcib, hətta alicənablıq toxumu olan bir adam hesab edirəm, – baxmayaraq ki, sizin bütün əqidələrinizlə razı deyiləm, bunu da qabaqcadan lap üzünüzə və tamamilə səmimi olaraq sizə söyləməyi özümə borc bilirəm, çünki hər şeydən əvvəl sizi aldatmaq istəmirəm. Sizi dərk etdikdən sonra sizə qarşı bir yaxınlıq hiss etdim. Siz bəlkə də mənim bu sözlərimə güləcəksiniz?! Buna haqqınız var. Bilirəm ki, lap ilk baxışdan mən sizin xoşunuza gəlməmişəm, çünki, əslinə qalanda, niyə də xoşunuza gəlirəm?! Bunu hər necə yozursunuz-yozun. İndi mən istəyirəm ki, öz tərəfimdən, əldə olan bütün vasitələrdən istifadə edim, əvvəllər sizə bağışladığım təsiri silib təmizləyim, sübut eləyim ki, mən də qəlbi və vicdanı olan bir adamam. Səmmimi deyirəm.

Porfiri Petroviç ləyaqətlə sözünü kəsdi. Raskolnikov yeni bir qorxu hiss etdi. Porfirinin onu müqəssir hesab etməməsi fikri birdən Raskolnikovu qorxutmağa başladı.

Porfiri Petroviç sözüne davam edərək dedi:

– Bu əhvalatın o zaman birdən necə başladığını bir-birinin ardınca söyləmək mənə lazım deyil, elə güman edirəm ki, bu hətta artıqdır. Bir də ki, mən bunu çətin bacara bilərəm, çünki bunu axı necə hərtərəfli izah edim? Əvvəl söz-söhbət başlandı. Bu söz-söhbətin nə olduğunu, kimlər tərəfindən və nə vaxt... söyləndiyini, məsələnin nə münasibətilə gəlib sizə çatdığını danışmaq da, elə güman edirəm ki, artıqdır. Şəxsən mənim bu işlə tanışlığım təsadüfi oldu, lap təsadüfi, bir təsadüf nəticəsində oldu, elə bir təsadüf ki, bu ola da bilərdi, olmaya da bilərdi; bu nə idi? Bəli! Mən elə güman edirəm ki, bunu da demək lazım deyil. Onda bütün bu söz-söhbətlər təsadüflər məni bir fikrə gətirib çıxartdı. Lap açıqca etiraf edirəm ki, – etiraf etmək lazım gəlsə, hər şeyi açıb demək lazımdır, – onda birinci sizin üstünüzə düşən mən idim. Tutaq ki, orada, o şeylərin ki, üstündə qarının qeydləri və başqa-başqa şeylər vardır – bunlar hamısı cəfəngiyatdır. Belə şeylərdən yüzünü saymaq olar. Onda elə oldu ki, məhəllə polis dəftərxanasında olan əhvalatı da bütün təfsilatilə öyrənidim, bu da təsadüfi oldu, özü də başdansa yox, xüsusi, mötəbər bir adamdan eşitdim, o adam da, bu məsələdən heç xəbəri olmadan, bu gördüyü şeyləri lap

əntiqə anlamışdı. Rodion Romanıç, əzizim, axı bunlar hamısı bir şeyin üstünə gətirib çıxarırdı, bir şeyin!.. Burada heç müəyyən bir cəhətə dönməmək olardı mı? Yüz dovşanı bir yerə yığsan da bu yüz dovşandan heç vaxt at olmaz, yüz şübhəni də bir yerə yığmaqla dəlil olmaz, – bu bir ingilis məsələdir; axı bu ancaq ağıllı bir sözdür amma hünəriniz var siz hissələrin öhdəsindən gəlin, çünki müstəntiq də insandır. Sizin jurnalda çıxan məqaləniz də onda mənim yadıma düşdü; yadımdadır mı, siz ilk dəfə mənim yanıma gələndə o barədə müfəssəl danışdıq. Mən onda sizə istehza edirdim, ancaq bunu ona görə edirdim ki, sizi hirsləndirəm, məsələnin üstünü açım. Rodion Romanıç, təkrar edirəm, siz çox səbirsiz adamsınız. Yaman da xəstəsiniz. Sizin cəsərtli, dikbaş, ciddi bir adam olduğunuzu, həm də... hiss etdiyinizi, çox şeylər hiss etdiyinizi mən çoxdan bilirdim. Bütün bu duyğular mənə məlumdur, sizin məqalənizi də mənə məlum olan bir şey kimi oxudum. Bu məqalə – yuxusuz gecələrdə, böyük bir həyəcan içində döyünən, çırpınan bir ürəklə, qarşısı alınmayan böyük bir coşğunluqla düşünülmüşdür. Gənclərin isə qarşısı alınmaz bu böyük, məğrur coşğunluğu təhlükəli bir şeydir! Onda mən sizi ələ salırdım, indi isə sizə deyim ki, mən gəncliyin bu ilk, bu odlu qələm təcrübəsini ümumiyyətlə, yəni bir həvəskar kimi, yaman xoşlayıram! Sizin məqaləniz mənasız, ağıla sığmayan uydurma bir şeydir, lakin onda böyük bir səmimiyyət nəzərə çarpır, onda heç bir şeyə aldanmayan sarsılmaz bir gənclik qüruru, məyusluqdan doğan bir cəsərt vardı; o tutqun, kədərli bir məqalədir, bəli, bu yaxşıdır. Onda mən sizin məqalənizi oxuyub kənara qoydum, sonra isə... kənara qoyan kimi də fikirləşib öz-özümə dedim: “Bu adamın başına bir iş gələcək!” Yaxşı da, indi deyin görüm, belə bir şeydən sonra bunun dalısı ilə maraqlanmamaq olardı mı? Ah, ilahi, məgər mən bir şey deyirəm? Məgər mən indi bir şeyi isbat edirəm? Onda bu ancaq mənim gözümə sataşdı. Dedim ki, burda nə var axı? Burda bir şey yoxdur, yəni heç bir şey, qətiyyətlə heç bir şey! Mənim kimi bir müstəntiqin bununla bu dərəcə maraqlanması isə həтта lap ləyaqətsiz bir işdir: odur, Mikolka mənim əlimdədir, bütün dəlillərlə – hər necə olsa, dəlildir! O da öz psixologiyasını yeridir; onunla məşğul olmaq lazımdır, çünki burda ölüm-dirim məsələsi var. Niyə indi mən bu şeyləri açıb sizə deyirəm? Ona görə deyirəm ki, siz bunu biləsiniz, ondakı kinli hərəkətim üstündə mənə nə ağılınızla, nə də qəlbinizlə müqəssir tutmayasınız. Bunu sizə kinlə deyil, səmimi deyirəm, he-he! Siz nə güman edirsiniz? Elə

bilirsiniz onda sizin otağı axtarmağa gəlmişdim? Gəlmişdim, gəlmişdim, he-he! Gəlmişdim, onda siz xəstə idiniz, bax burada, yataqda yatmışdınız! Rəsmi gəlməmişdim, öz tərəfimizdən təhqiqat aparmırdım, amma gəlmişdim. Sizin otağınız tamam gözdən keçirildi, lap ilk vaxtda, bircə çöp də qalmadı, ancaq – umsonst!⁴¹ – Heç bir şey tapılmadı. Fikirləşdim ki, indi bu adam gələcək, özü də çox tez gələcək; əgər müqəssirsə – onda mütləq gələcək Başqası gəlməzdi, amma bu gələcək. Yadınızdadırmı, onda cənab Razumixin sizə necə lazım olmayan şeylər söyləməyə başlamışdı, – elə şeylər ki, bu barədə susmaq lazımdı... Bunu biz düzəltmişik ki, sizi həyəcanlandıraraq, buna görə də qəsdən söz çıxarmışdıq ki, cənab Razumixin bunu gedib sizə desin; cənab Razumixin isə elə adamdır ki, hirsini saxlaya bilmir. Hər şeydən əvvəl sizin qəzəbiniz, sizin açıqca ifadə olunan cəsarətiniz cənab Zametovun diqqətini cəlb etmişdi: necə ola bilər ki, aşxanada durub birdən deyəsən ki, “mən öldürmüşəm!” Bu həddindən artıq bir cəsarətdir, həddindən artıq bir həyasızlıqdır; fikirləşdim ki, əgər o müqəssirsə – onda çox qüvvətli bir mübarizdir! Onda mən belə fikirləşdim. Gözləyirdim! Sizi böyük bir intizarla gözləyirdim! Onda siz Zametovu tamam məhv etmişdiniz... axı elə məsələ də burasındadır ki, bu lənətə gəlmiş psixologiya ikibaşlıdır! Bəli, mən sizi yamanca gözləyirdim, bir də gördüm ki, sizi Allah özü yetirib – gəlmisiniz! Elə bil ürəyim düşdü. Eh! Onda siz axı niyə gəldiniz? Siz ki, içəri girəndə güldünüz ha, yadınızdadırmı, bax, onda mən hər şeyi başa düşdüm, elə bil ki, şüşə dalından gördüm; əgər sizi mən belə xüsusi bir fikirlə gözləməsəydim – bu gülüşünüzdən heç bir şey duymazdım. Bax, kefi köklük bu deməkmiq! Onda cənab Razumixin də, – ah! O daş, o daş yadınızdadırmı, o daş, o daş ki, hələ də altında şey gizlənmişdir. Elə bil ki, bu daşı görürəm, özü də bir bostanda; siz Zametova bostanda demişdiniz, sonra da ikinci dəfə mənim yanımda dediniz, elə deyilmi? Onda elə ki, biz sizin o məqalənizi təhlilə başladığ, siz də öz fikrinizi şərh etməyə başladınız, – bax onda sizin hər sözünüz iki qat görünürdü, elə bil ki, hər sözün altında ayrı bir söz vardı. Rodion Romanıç, bax, bu qayda ilə mən axırıncı dirəklərə gəlib çatdım, başım ki, birdən dirəyə dəydi, özümə gəldim! Dedim ki, yox, mən nə fikirdəyəm! Adam istəsə bu şeylərin hamısını, lap son nöqtəyə qədər başqa cəhətə yoza bilər, bu hətta daha təbii çıxar. Özüm-özümə etiraf edirdim ki,

⁴¹ Nahaq yerə! (*alm.*)

daha təbii çıxar. Belə də əzab olar! Dedim ki, “Yox, yaxşısı budur ki, mən o cizgini tapım!”... Elə ki, onda o zəng məsələsini eşitdim – lap büsbütün donub qaldım, hətta bədənimə titrətmə düşdü. Dedim ki, axtardığım cizgi, bax, budur! Budur! Onda mən daha heç fikirləşmədim, fikirləşmək də istəməirdim. Onda, o dəqiqə, mən lap öz cibimdən min manat verərdim ki, sizə ancaq öz gözümlə baxım: baxım görüm ki, siz onda o meşşanla yan-yana yüz addım yolu necə getdiniz: o meşşan ki, sizin gözüünüzün içinə sizə “qatil” demişdi, siz də onunla yüz vddım getdiyiniz halda cəsərət edib ondan heç bir söz soruşa bilmədiniz!.. Bəs haram iliyində olan o soyuq? Xəstəlik içində, yarı bayğınlıq içində olan o zəng məsələsi! Rodion Romanıç, bu şeylərdən sonra onda sizinlə elə zarafatlar etdiyimə niyə elə təəccüb edirsiniz? Niyə axı siz özünüz o dəqiqə gəldiniz? Siz elə bil kim isə itələyə-itələyə gətirmişdi; vallah, Mikolka bizi bir-birimizdən ayırmasaydı, onda... Mikolka yadınızdadırımı? Yaxşı yadımda qalıb! Bu bir göy gurultusu idi! Bu gurultu buludlardan qopmuşdu, bu, şığıyan bir ildırım idi! Bəs mən onu necə qarşıladım? Mən bu ildırıma, bax, bircə belə də inanmadım, özünüz gördünüz! Buna inanmaq olardımı?! Sizdən sonra o mənim bəzi suallarına çox, çox qayda ilə cavab verdi, buna özüm də təəccüb etdim, sonra ona daha zərrə qədər də inanmadım! Bax, almaz kimi möhkəmlənmək buna deyərlər! Fikirləşdim ki, yox, morken fri! Mikolkanın bura nə dəxli var!

– Bu saat Razumixin mənə dedi ki, siz indi Nikolayı müqəssir hesab edirsiniz, Razumixini də buna inandırmısınız...

Raskolnikovun nəfəsi tıxandı, sözünü qurtara bilmədi. O, Porfirini tamamilə başa düşən bir adam kimi, böyük bir həyəcanla qulaq asırdı, öz-özünü unudurdu. İnanmağa qorxurdu, həm də inanmırdı. Porfirinin ikimənəli sözlərində o böyük bir acgözlüklə daha müəyyən və qəti bir şey axtarırdı.

Porfiri Petroviç bu vaxta qədər susub duran Raskolnikovun sualından sanki sevinərək ucadan dedi:

– Cənab Razumixin? He-he-he! Cənab Razumixini elə bu işdən kənar eləmək lazımdır: ikilikdə olan məsələdə üçüncü adam artıqdır. Cənab Razumixin eləsindən deyil, bir də ki, o kənar adamdır; qaça-qaça mənim yanıma gəlmişdi, rəngi də ağappaq ağarmışdı... Yaxşı da, qoy o getsin öz işinə, onu bura niyə qataq ki! O ki, qaldı Mikolka, bilmək istəyirsinizmi, o şəkildə ki, yəni, mən onu başa düşürəm, necə bir vücuddur? Hər şeydən əvvəl o lap uşaqdır, özü qorxaq deyil, eləcə

rəssam təbiətli bir şeydir. Onu belə izah etməyimə siz gülməyin. Günahsızdır, özü də çox həssasdır. Qəlbi vardır, yaman xəyalpərəstdir. O həm oxuya bilir, həm də oynaya bilir, özü də, deyirlər, elə nağıl deyir ki, ətrafdan yığışib ona qulaq asmağa gəlirlər. Məktəbə də gedir; bircə barmaq göstərməkdən elə gülür ki, lap uğunub gedir; yaman içəndir; ona görə yox ki, pozğundur, yox, hərdən içirdəndə içir, özü də bir uşaq kimi içir. Onda o şey oğurlamışdı, özü də oğurladığını heç bilmir, deyir, “mən yerdən götürmüşəm, bu nə oğurlamaqdır?” Bir də ki, onun raskolniklərdən olduğu sizə məlumdurmu? Bəli, nəinki raskolniklərdəndir, sadəcə təriqətçidir. Onun ata-babalarından bequnlar⁴² olub, o özü də lap bu yaxınlara kimi kənddə iki il qoca bir təriqətçinin yanında mürid olub. Bu şeyləri mən Mikolkanın özündən, bir də ki, zaraysk-lılardan öyrəndim. Bu hələ harasıdır! Səhraya qaçmaq istəyirmiş! Etiqadı varmış; axşamlar Allaha dua edirmiş, qədim, “həqiqi” kitablar oxuyurmuş, oxumaqdan doymurmuş. Peterburq ona çox yaman təsir bağışlamış, xüsusilə qadın xeylağı, bir də ki, şərab. Çox tez təsir altına düşəndir, qoca təriqətçini də yadından çıxarmış, hər şeyi yadından çıxarmışdır. Mənə məlumdur ki, o burada bir rəssamın xoşuna gəlmiş, rəssam onun yanına gəlməyə başlamış, sonra da bu hadisə baş vermişdir. Qorxuya düşmüş, özünü asmaq istəmiş! Qaçmaq istəmiş! Nə edəsən ki, bizim hüquq qanunları haqqında camaat arasında ayrı bir təsəvvür əmələ gəlib. Bəziləri üçün “iş verərlər” sözü qorxunc bir sözdür. Kimi təqsirləndirəsən! Görək yeni məhkəmə nə deyəcək... Oh, Allah eləsin! Yaxşı da, görünür indi dustaqxanada o namuslu qoca təriqətçi yada düşür; tövrat da yenə ortaya çıxıb. Rodion Romanıç, bilirsinizmi, onlardan bəziləri üçün “əziyyət çəkmək” nə deməkdir? Bu bir başqası üçün deyil, elə sadəcə “əziyyət çəkmək” üçündür; deməli, bu əziyyət hökumət tərəfindən olsa, daha yaxşı. Mənim vaxtımda çox dinc bir dustaq düz bir il həbsxanada qaldı; gecələr sobanın üstündə tövrat oxuyurdu; o qədər oxudu, oxudu, axırda bir gün, lap səbəbsiz yerə, sobadan bir kərpic qoparıb rəisin üstünə tulazladı, – rəis ona heç bir şey eləməmişdi. Özü də necə: kərpic qəsdən bir arşın yana atmışdı ki, ona bir zərər toxunmasın! Silahla rəisin üstünə hücum etməyin də ki, məlumdur, sonu nə olur: Deməli, o dustaq “əzab çəkməyi öz üzərinə götürür”. İndi mən də bir şeydən şübhələnirəm: şübhələnirəm ki, Mikolka da “əzab çəkməyi öz üzərinə götürmək”

⁴² Bequn – Rusiyada köhnə etiqaqlı təriqətlərdən birinin adıdır.

istəyir, ya da buna bənzər bir şey. Bunu mən lap yəqin, hətta dəlillərlə bilirəm. Ancaq o bilmir ki, mən bunu bilirəm. Necə, yoxsa siz camaat içindən belə fanatik adamların çıxma biləcəyinə yol vermirsiniz? Belələləri nə qədər istəsiniz var! O qoca təriqətçi yenə də işə düşüb, xüsusilə özünü asmaq məsələsindən sonra... Bunu da deyim ki, özü hər şeyi açıb mənə deyəcək, gələcək. Elə bilirsiniz tab gətirə biləcək! Görərsiniz, açılıb töküləcək! Hər saat gözləyirəm ki, gəlib verdiyi ifadəsindən boyun qaçıracaq. O Mikolka mənim çox xoşuma gəlib, onu əsaslı surətdə yoxlayacağam. Siz nə güman edirsiniz! He-he! Mənim bəzi suallarına o çox qayda ilə cavab verdi, görünür lazımı məlumat almışdır, yaxşı hazırlanmışdır; başqa suallarda isə çox axmaqcasına bir vəziyyətdə qaldı, heç bir şey bilmir, heç bir şeydən xəbəri yoxdur, özü də heç bilmir ki, xəbəri yoxdur! Atam, Rodion Romanıç, bu Mikolkanın işi deyil! Bu fantastik bir işdir, qaranlıq işdir, müasir işdir, bizim vaxtımıza aid bir hadisədir; elə bir iş ki, burada “qan adamı təzələyir” cümləsi qeyd olunur; elə bir iş ki, burada “bütün həyat rifah içində olmalıdır” fikri təbliğ edilir. Burada kitabdan gəlmə xəyallar var, burada nəzəri surətdə təxərrüşə gəlmiş bir qəlb var; burada ilk qədəm atmaq qətiyyəti var, ancaq bu qətiyyəni ayrı bir qətiyyətdir, – adam qət edir, ancaq elə bil dağdan yıxılır, ya da zəng qülləsindən düşür, cinayətə də elə bil öz ayağı ilə gəlmiş. İçəri girəndən sonra qapını örtmək yadından çıxır, amma adam öldürür, özü də ikisini birdən – nəzəriyyəyə əsaslanaraq! Öldürür, amma pul götürə bilmir, götürə bildiyi şeyləri də aparıb daş altına qoyur. Qapı dalında duranda çəkdiyi əzab ona azlıq eləyir: sonra o yarı bayğınlıq içində boş mənzilə gedir ki, bu zəngi yadına salsın, kürəyinə bir də soyuq dolmaq ehtiyacını duyur... Yaxşı, tutaq ki, bu xəstəlik içində olur, axı bundan başqa ayrı məsələ də var: adam öldürür, amma özünü vicdanlı bir adam hesab eləyir, insanlara nifrət eləyir, solğun bənizli bir mələk kimi gəzir, – yox, əzizim Rodion Romanıç, burada Mikolka məsələsi nə qayırır, bu Mikolkanın işi deyil!

Bu son sözlər heç gözlənilmədiyi halda söylənmişdi; bu onun əvvəlki sözlərinə bənzəməirdi, o elə bil ki, əvvəlki fikrindən əl çəkirdi. Ras-kolnikovun bütün bədəni titrədi, sanki ona ağır bir zərbə endirilmişdi.

O tab gətirə bilməyərək nəfəsi tutula-tutula soruşdu:

– Yaxşı... bəs onda... kim öldürüb?

Porfiri Petroviç birdən özünü stolun söykənəcəyinə verdi, sanki o da verilən suala heç gözlənilmədiyi halda heyrət etmişdi.

O sanki öz qulaqlarına inanmayaraq dedi:

– Necə kim öldürüb?... Rodion Romanıç, siz öldürmüşünüz! –
Sonra o lap astadan, həm də tam əmniyyət duyulan bir səsle əlavə
etdi: – Bəli, siz öldürmüşünüz...

Raskolnikov cəld ayağa qalxdı, bir neçə saniyə ayaq üstündə dur-
duqdan sonra, heç bir söz söyləmədən, yenə də oturdu. Birdən onun
üzündə xırda sayrışma əmələ gəldi.

Porfiri Petroviç sanki onun dərdinə qalaraq mızıldadı:

– Dodağınız yenə də ondakı kimi, titrəyir. – Bir az susduqdan son-
ra əlavə etdi: – Rodion Romanıç, siz deyəsən, məni yaxşı başa düşmə-
diniz, ona görə də belə heyrət etdiniz. Mən elə ona görə də gəlmişəm
ki, nə varsa hamısını deyəm, sizinlə açıq danışam.

Raskolnikov cinayət üstündə tutulan və tutulduğu üçün də qorxan
balaca bir uşaq kimi pıçıldadı:

– Mən öldürməmişəm.

Porfiri öz dediyinə qəti surətdə inanan bir adam kimi ciddiyyətlə
pıçıldadı:

– Yox, siz öldürmüşünüz, Rodion Romanıç!

Hər ikisi susdu, onların susması heyrət ediləcək dərəcədə çox – on
dəqiqəyə qədər davam etdi. Raskolnikov stola dirsəklənərək, dinib-
danışmadan saçını barmaqları ilə qarışdırdı. Porfiri Petroviç sakitcə
oturub gözləyirdi. Birdən Raskolnikov həqarətlə Porfiriyə baxdı.

– Porfiri Petroviç, siz yenə də əvvəlki fikrinizin üstündə durmu-
sunuz! Yenə də əvvəlki üsulunuzu işlədirsiniz! Bu sizin zəhlənizi
tökmədimi?

– E, bu nə sözdür, daha nə üsulbazlıqdır? Burada şahidlər olsaydı
– onda məsələ ayrı cür olardı, biz ki, tək-təkinə oturub pıçıldaşıyıq.
Özünüz görürsünüz: mən ondan ötrü gəlmişəm ki, sizi bir dovşan kimi
qova-qova tutum. Boynunuza alsanız da, almasanız da – bu saat
mənim üçün bunun fərqi yoxdur. Mən sizsiz də öz-özlüyümdə buna
qəti surətdə inanmışam.

Raskolnikov acıqlı-acıqlı soruşdu:

– Əgər beləsə – onda niyə gəlmisiniz? Mən yenə də sizə əvvəlki
sualı verərəm: əgər siz məni müqəssir hesab edirsinizsə, – bəs onda
niyə dama saldırmırsınız?

– Yenə də bu sual! Sizə maddə-maddə cavab verəcəyəm: əvvəla
ona görə ki, sizi həbsə almaq mənim üçün əlverişli deyil.

– Necə əlverişli deyil? Siz ki, buna qəti surətdə inanmışınız – onda
siz gərək...

– Eh, mənim buna qəti surətdə inanmağımdan nə çıxar?! Bunlar hamısı hələlik mənim xəyallarımdır. Bir də axı mən sizi ora *istirahət üçün* niyə salım? Siz ki, tutulmaq istəyirsiniz – deməli, məsələni özü-nüz bilirsiniz. Tutaq ki, mən sizi ifşa etmək üçün o meşşanı gətirdim; siz ona deyəcəksiniz ki: “Sən keflisən, nədir? Bizi bir yerdə kim görüb? Mən onda səni kefli hesab elədim, sən elə doğrudan da kefli idin!” Yaxşı, mən sizə nə deyə bilərəm? Bir halda ki, sizin dediyiniz onunkundan daha artıq həqiqətə uyğundur, çünki onun ifadəsi ancaq psixologiyaya əsaslanır, – bu onun heç sir-sifətinə də yaraşmır, – amma sizin dediyiniz lap yerinə düşər, çünki o alçaq araç içir, hamı da onu lap yaxşı tanıyır. Mən özüm də sizin yanınızda bir neçə dəfə lap açıqca etiraf eləmişəm ki, bu psixologiya deyilən şey özü ikibaşlıdır, bunun ikinci başı birincidən böyükdür, özü də həqiqətə daha artıq uyğundur; bir də ki, sizin əleyhinizə mənim əlimdə bundan başqa hələlik heç bir şey yoxdur. Bununla belə mən sizi dama salacağamsa da, hətta özüm də gəlmişəm ki (belə bir şey heç görünməyib), bunun hamısını qabaqcadan sizə deyim, yenə də sizə lap açıq deyirəm ki (belə bir şey də heç görünməyib), bu mənim üçün əlverişli deyil. Bəli, ikincisi də, mən sizin yanınıza ona görə gəlmişəm ki...

– Hə, ikincisi? – Raskolnikov hələ də tövşüyürdü.

– Ona görə gəlmişəm ki, – bayaq da bunu sizə dedim, – məsələni sizə açıb deməyi özümə borc bilirəm. İstəmirəm ki, siz məni zalım bir adam hesab edəsiniz, bir hüsn-rəğbət var, – istəyir inanın, istəyir inanmayın. Üçüncüsü, buna görə də gəlmişəm sizə açıqca bir təklif eləyim: gəlin təqsirinizi boynunuza alın. Bu sizin üçün hədsiz dərəcədə əlverişli olar, mənim üçün də əlverişli olar, çünki bu işi başımdan rədd elərəm. Hə, necədir, açıq danışırım, ya yox?

Raskolnikov bir anlığa düşündü.

– Bura baxın, Porfiri Petroviç, siz özünüz deyirdiniz ki, bu ancaq psixologiyadır, amma gəlib riyaziyyata çıxdınız. Yaxşı, bəlkə siz özünüz də indi yanılırsınız, onda necə olsun?

– Yox, Rodion Romanıç, mən yanılmıram. Əlimdə belə bir cizgi var. Bu cizginin axı mən onda... tapdım, Allah özü göndərmişdi!

– Hansı cizgini?

– Rodion Romanıç, bunu demərəm. Bir də ki, bu işi uzatmağa daha mənim ixtiyarım yoxdur, sizi tutduracağam. Bir özünüz fikirləşin, indi mənim üçün daha fərqi yoxdur; mən ancaq, ancaq sizdən ötrü deyirəm, Rodion Romanıç, vallah, sizin üçün yaxşı olar!

Raskolnikov acıqlı-acıqlı gülümsədi:

– Bu nəinki gülüncdür, bu həтта həyasızlıqdır. Lap elə mən mü-qəssir də olsam (bunu mən heç demirəm də) – niyə sizin yanınıza bunu boynuma almaq üçün gəlirəm, axı siz özünüz deyirsiniz ki, mən ora həmişəlik girəcəyəm?

– Eh, Rodion Romanıç, sözə çox da elə inanmayın; bəlkə də heç həmişəlik olmayacaq! Axı bu ancaq nəzəriyyədir, özü də mənim nəzəriyyəmdir, mən axı haradan elə bir nüfuzlu adam oldum?! Bəlkə elə mən özüm də sizdən lap indi də bəzi şeyləri gizlədirəm? Bütün məsələni açıb sizə deyə bilmərəm ki, he-he! Burada ayrı iş də var: necə yəni nə fayda? Heç bilirsinizmi bunun nəticəsində sizə necə bir güzəşt olacaq? Siz gör nə vaxt gə bilərsiniz, hansı dəqiqədə! Elə bircə bunu fikirləşin! O vaxt gə bilərsiniz ki, bir başqası cinayəti öz üzərinə götürmüşdür, bütün işləri dolaşdırmışdır!.. Bax, Allaha and içirəm, mən də “orada” işi elə qurub düzəldərəm ki, sizin gəlməyiniz tamamilə gözlənilməz bir şey olar. Bütün bu psixologiyanı biz tamam məhv edirik, sizə qarşı olan şübhələri puç edərəm, belə ki, sizin cinayətiniz şüür pozğunluğu nəticəsində olan bir cinayətdir. Rodion Romanıç, mən düz adamam, verdiyim sözü yerinə yetirəcəyəm!

Raskolnikov qəmgin bir halda susaraq başını aşağı dikdi; o çox fikirləşdi; sonra yenə də gülümsədi; lakin onun bu təbəssümü mülayim və dərdli bir təbəssüm idi.

O sanki Porfiridən daha heç bir şey gözləməyərək dedi:

– Eh, lazım deyil! Sizin güzəştiniz mənə qətiyyənlə lazım deyil!

Porfiri hərəkətlə və sanki qeyri-ixtiyari olaraq:

– Bax, mən elə bundan qorxurdum! – dedi. – Mən elə bundan qorxurdum; qorxurdum ki, deyəsəniz: sizin güzəştiniz mənə lazım deyil.

Raskolnikov qəmgin-qəmgin, həm də nüfuzedicisi bir nəzərlə ona baxdı.

Porfiri:

– Eh, həyatdan bezməyin! Sizi qabaqda hələ çox şey gözləyir. Necə yəni güzəşt lazım deyil, necə lazım deyil?! Siz nə səbirsiz adam-sınız!

– Məni qabaqda nə gözləyir?

– Həyat! Peyğəmbər-zad deyilsiz ki? Siz çoxmu şey bilirsiniz? Axtaran tapar. Bəlkə Allah özü sizi bu işə ürcah eləyib... O zəncir həmişəlik deyil ki...

Raskolnikov güldü:

– Güzəşt olacaq...

– Yoxsa burjua xəcalətindən qorxdunuz? Ola bilər ki, qorxmusunuz, heç özünüz də bunu bilmirsiniz, çünki cavansınız! Hər halda bundan siz gərək qorxmayasınız, ya da gəlib təqsirinizi boynunuza almaqdan xəcalət çəkməyəsiz.

Raskolnikov, heç danışmaq istəmirmiş kimi həqarətlə, həm də ikrah hissilə pıçıldadı:

– E-eh, cəhənnəmə ki!

O yenə ayağa qalxdı, sanki getmək istəyirdi, lakin məyus bir halda yenə oturdu.

– Hə də, cəhənnəmə ki! Etiqadı itirmisiniz, elə bilirsiniz ki, sizə kobudcasına yaltaqlıq edirəm; axı sizin də nə yaşınız var? Siz nə anlayırsınız axı? Özünüzdən bir nəzəriyyə uydurmusunuz, indi də bunun baş tutmamasından, yaxşı bir iş olmamasından xəcalət çəkirsiniz! Bəli, bu alçaq bir hərəkətdir, amma siz hər halda elə alçaq deyilsiniz ki, adam sizdən lap əlini üzsün. Elə də alçaq deyilsiniz! Hər halda uzun zaman özünüzü incitməməsiniz, məsələni tez bitirmisiniz. Mən sizi necə bir adam hesab eləyirəm? Mən sizi elə bir adam hesab eləyirəm ki, onun lap bağırsaqlarını da kəsib töksən, o dayanıb duracaq, ona əziyyət verənlərə gülümsəyə-gülümsəyə baxacaq, – ancaq əgər Allahdan etiقادını üzməmiş ola! Siz də Allahdan etiقادınızı üzməyin, onda yaşayacaqsınız. Əvvəla, siz gərək çoxdan havanızı dəyişəydiniz. Nə olar ki, əzab çəkmək özü də yaxşı şeydir. Siz də əzab çəkin. Mikolka da əzab çəkmək istəyir – bəlkə də o haqlıdır. Bilirəm ki, siz buna inanmırsınız; siz gəlin əllaməlik eləməyin, məsələyə sadə baxın; düşünmədən özünüzü həyata təslim edin; narahat olmayın: həyat sizi aparıb bir sahilə çıxaracaq, qaldırıb ayaq üstə qoyacaq. Hansı sahilə? Mən nə bilim hansı sahilə! Mən ancaq ona inanıram ki, siz hələ çox yaşayacaqsınız. Bilirəm, siz indi mənim sözlərimi əzbərlənmiş, uzun bir nəsihət kimi qəbul edirsiniz, bəlkə də sonralar bunu xatırlarsınız; bir gün bu sizə lazım olar, bunun üçün də deyirəm. Yaxşı ki, siz ancaq o qarını öldürmüşünüz. Ağlınıza başqa bir nəzəriyyə gəlsəydi, yəqin ki, bundan yüz milyon dəfə çirkin iş tutardınız! Bəlkə hələ bir Allaha da şükür etmək lazımdır; nə bilirsiniz: bəlkə Allah sizi bir iş üçün qoruyub saxlayr. Ürəyinizi geniş tutun, özü də az qorxun. Qarşıda duran böyük işi yerinə yetirməkdənmi qorxdunuz? Burada daha qorxmaq ayıbdır. Madam ki belə bir addım atmısınız –

onda özünüzü möhkəm tutun. Burada ədalət lazımdır. Siz gəlin ədalətin tələbini yerinə yetirin. Bilirəm ki, inanmırsınız, amma, vallah, həyat özü sizi üzə çıxaracaq. Sonra özünüzün xoşunuza gələcək. İndi sizə ancaq hava lazımdır, hava, hava!

Raskolnikov həтта diksindi də.

– Siz axı kimsiniz, – deyə o səsləndi, – nə peyğəmbərlik edirsiniz? Hansı bir əzəmətli sakitlik zirvəsindən belə müdriklilik edirsiniz?

– Mən kiməm? Mən işi bitmiş bir adamam, vəssalam! Olsun ki, hiss eləyən və başqasının dərдинə qalan, olsun ki, bəzi şeyləri bilən, ancaq tamamilə işi bitmiş bir adamam. Amma siz başqa, Allah sizin üçün başqa bir həyat hazırlayıb (kim bilir, bəlkə sizinki də boşə çıxacaq, heç bir şey olmayacaq). Axı nə olsun ki, siz başqa insanlar cərgəsinə keçəcəksiniz? Bu qəlb ki, sizdə var, bununla siz rahatlığın əldən çıxmasına təəssüf edəcəksiniz?! Nə olsun ki, bəlkə uzun zaman heç kim görməyəcək? Məsələ vaxtda deyil, sizin özünüzdədir. Günəş olun – onda sizi hamı görəcək! Günəş də hər şeydən əvvəl günəş olmalıdır. Siz nə üçün yenə də gülümsəyirsiniz? Mənim Şiller kimi danışmağıma? Mərc gələrəm: indi siz elə güman edirsiniz ki, mən yaltaqlıqla sizin qılığınıza girmək istəyirəm! Nə olsun, bəlkə də elə doğrudan da belədir, he-he-he! Rodion Romanıç, siz mənim sözüümə inanmayın, həтта heç vaxt inanmayın, tamamilə razıyam – nə etməli, xasiyyətim belədir; ancaq bir şey əlavə edirəm – mənim nə qədər alçaq, nə qədər də düz adam olduğumu özünüz də yəni təyin edə bilərsiniz!

– Siz məni nə vaxt tutmaq fikrindəsiniz?

– Sizə hələ gün yarım, ya iki gün gəzməyə imkan verə bilərəm. Allaha dua eləyin! Fikirləşin, əzizim, Allaha dua eləyin! Bu daha əlverişlidir, vallah, bu daha əlverişlidir!

Raskolnikov qəribə bir təbəssümlə soruşdu:

– Birdən qaçdım, onda?

– Yox, qaçmırsınız. Mujik qaçar, başqasının fikrinə nökrəçilik eləyən, dəbdə olan bir sektant qaçar, çünki, miçman Dırkaya göstərən kimi, ancaq barmağının ucunu ona göstərdinmi, – o bütün ömrü boyu hər nəyə desən inanacaq. Amma siz axı daha öz nəzəriyyəniyə inanmırsınız, – bəs onda nə ilə qaçacaqsınız? Bir də ki, qaçaqlıqda siz nə tapacaqsınız? Qaçaqlıq vəziyyətində olmaq pisdir, çətindir, amma sizə hər şeydən əvvəl həyat və müəyyən vəziyyət lazımdır, müvafiq hava lazımdır, amma oradakı hava sizə münasibdirmi? Qaçacaqsınız, sonra da özünüz qayıdıb gələcəksiniz. *Bizsiz dolana bilməyəcəksiniz.*

Amma sizi dustaqxanaya salsam – bir ay sonra, iki ay sonra, lap elə üç ay sonra, birdən mənim sözüm yadınıza düşəcək, durub özünüz gələcəksiniz, özü də necə gələcəksiniz, – bu sizin özünüz üçün də gözlənilməz bir şey olacaq! Gəlib təqsirinizi boynunuza alacağınızı heç bir saat əvvəl özünüz də bilməyəcəksiniz. Mən hətta əminəm ki, siz “əzab çəkmək” fikrinə düşəcəksiniz, siz indi mənim sözümə inanmırsınız, amma axırda bunun üstünə gələcəksiniz. Çünki, Rodion Romanıç, əzab çəkmək böyük şeydir; siz mənim kökəlməyimə baxmayın, bunun eybi yoxdur, hər halda mən bilirəm; siz buna gülməyin: əzab çəkməkdə ideya var. Mikolka haqlıdır. Yox, Rodin Romanıç, siz qaçmazsınız!

Raskolnikov yerindən qalxıb furajkasını götürdü. Porfiri Petroviç də ayağa qalxdı.

– Gəzmək istəyirsiniz? Gözəl axşam olacaq, ancaq tufan olmasa. Olsa yaxşıdır, havanı təmizlər...

Porfiri də furajkasını götürdü.

Raskolnikov sərt bir inadkarlıqla dedi:

– Porfiri Petroviç, xahiş edirəm elə bilməyin ki, məsələni mən bu gün boynuma aldım. Siz qərribə adamsınız, sizə mən ancaq maraq üçün qulaq asırdım. Mən heç bir şeyi boynuma almadım. Bunu yadınızda saxlayın.

– Yaxşı da bilirəm, yadımda saxlaram; gör necə titrəyir də... Narahat olmayın, əzizim, sizin istədiyinizi də olar. Bir az gəzin; ancaq həddindən artıq gəzmək olmaz. – Səsini alçaldaraq əlavə etdi: – Hər ehtimala qarşı sizdən bir balaca xahişim də var; bu bir az qərribə də olsa, ancaq mühüm bir məsələdir: əgər, yəni, hər ehtimala qarşı (hərçənd buna mən inanmıram və belə hesab edirəm ki, siz qətiyyənlə belə bir iş tutmazsınız), hər halda, işdir, olub eləsə, belə də hər ehtimala qarşı, bu qırx-əlli saatın içində belə bir həvəsə düşsəniz ki, bu işi başqa yolla qurtarasınız, fantastik bir şəkildə, yəni, özünü zəfər yetirəsiniz (hərçənd bu mənasız bir fikirdir, hər halda məni bağışlayın) – onda qısaca, amma əsaslı bir kağız yazın qoyun. Beləcə iki sətir, ancaq ikicə sətir, daşı da orada qeyd eləyin; bu daha nəcib bir hərəkət olar. Yaxşı da, xudahafiz... Sizə yaxşı fikirlər, xoş niyyətlər arzu edirəm!

Porfiri başını əyərək və sanki Raskolnikova baxmaqdan çəkinərək otaqdan çıxdı. Raskolnikov pəncərəyə yaxınlaşdı, Porfirinin küçəyə çıxmasını və uzaqlaşb getməsini acıqlı halda, həm də səbirsizliklə gözləməyə başladı; sonra tələsik otaqdan çıxdı.

III

O, Svidriqaylovun yanına getməyə tələsirdi. Bu adamdan o nə gözləyə bilərdi – bunu heç özü də bilmirdi. Lakin bu adamın onun üzərində amiranə, həm də sirli bir təsiri vardı. O, bir dəfə bunu dərk etdikdən sonra daha sakit ola bilmirdi; bir də ki, indi bunu aydınlaşdırmaq vaxtı gəlib çatmışdı.

Yol uzununu bir sual xüsusilə ona əzab verirdi; sual bundan ibarətdi: Svidriqaylov Porfirinin yanına gedibmi?

Onun zənnincə, – o buna and içə bilərdi: yox, getməyib! O hey düşündü, – Porfirinin gəlişini və nə danışdığını xatırladı, hamısını düşündü, fikrində götür-qoy elədi, yenə də həməən nəticəyə gəldi: yox, getməyib, əlbəttə getməyib!

Lakin əgər indiyə qədər Porfirinin yanına getməyibsə, indi gedəcək, ya getməyəcək?

Hələlik ona elə gəlirdi ki, getməyəcək. Niyə? O bunu da izah edə bilməzdi, izah edə bilsə də – indi bunun üstündə çox da elə başını ağrıtmayacqdı. Bu şeylər ona əzab verirdi, eyni zamanda, bununla məşğul olmağa elə bil onun vaxtı yox idi. Çox qərībədir, olsun ki, heç kəs buna inanmaz, indi o, tez bir tədbir görməyi tələb edən taleyi haqqında az, həm də dalğın bir, halda düşünürdü. İndi ona daha mühüm, daha fəvqəladə bir şey əzab verirdi: bu elə onun özü haqqında idi, başqa bir adam haqqında deyildi, ancaq nəsə başqa, əsas bir şey idi. Bir də ki, bu gün onun fikri, son günlərə nisbətən, daha yaxşı işləsə də, o hədsiz dərəcədə mənəvi bir yorğunluq hiss edirdi.

İndi, baş verən bütün bu hadisələrdən sonra, bu yeni əhəmiyyətsiz çətinlikləri dəf etmək üçün çalışmağa dəyərdimi? – Məsələn, Svidriqaylov Porfirinin yanına getməsin deyə bir hiylə işlətmək, eyni zamanda, Svidriqaylov kimi bir adamı öyrənmək, tanımaq, buna vaxt itirmək lazımdımı?!

Ah, bu şeylər onu necə tənğə gətirmişdi!

Bununla belə o yenə də Svidriqaylovun yanına tələsirdi. Yoxsa o Svidriqaylovdan bir göstəriş, bir çıxış yolu, yeni bir şey gözləyirdi? Batan adam saman çöpünə də əl atır! Yoxsa tale, yoxsa instinkt onları bir araya gətirdirdi? Ya bəlkə bu, yorğunluq, ümitsizlikdi; bəlkə də ona Svidriqaylov deyil, başqa bir adam lazımdı, Svidriqaylov elə-belə onun yadına düşmüşdü? Bəlkə bu Sonya idi? O axı indi Sonyanın yanına niyə gedə idi? Yenə də onu ağılatmaq üçün? Sonya onun üçün bir dəhşətdi, Sonya onun üçün amansız bir ittihamnamə, dəyişilməz

bir qərar idi! Burada – ya Sonyanın yolu idi, ya onunku. Xüsusilə indi o, Sonyanı görəcek halda deyildi. Bəlkə Svidriqaylovu sınaqdan keçirmək daha yaxşıdır: görsün bu nə olan şeydir! O öz daxilində bir şeyi etiraf etməyə bilmirdi: doğrudan da, Svidriqaylov elə bil ki, çoxdan ona nədən ötrüsə lazımdı...

Lakin onların arasında ümumi nə ola bilərdi? Hətta onların cina-yətkarlığı da bir ola bilməzdi. Həm də bu Svidriqaylov pis adam idi, görünür, olduqca pozğun idi, mütləq hiyləgərdi, adam aldadandı, bəlkə də çox kinli idi. Onun haqqında çox şeylər danışılar. Doğrudur, o, Katerina İvanovnanın uşaqları üçün çalışdı, onların qayğısına qaldı; ancaq, kim bilir, bunu nə üçün etmişdir və bu nə deməkdir? Bu adamın həmişə bir niyyəti və planı var.

Bu bir neçə gündə bir fikir də həmişə Raskolnikovun xəyalında dolaşır, onu son dərəcə narahat edirdi; bu fikri o özündən qovmağa çalışırdı, çünki bu fikir ona çox əziyyət verirdi, lakin bacara bilmirdi. O bəzən belə düşündü: Svidriqaylov həmişə mənim ətrafımda hər-lənirdi, indi də hər-lənir; Svidriqaylov mənim sırımı bilmişdir; Svidri-qaylov Dunyaya qarşı pis bir niyyəti vardı; bəlkə indi də var? Yəqin demək olar ki, *var*. İndi o mənim sırımı bilir, bununla o mənim üzə-rimdə hakimlik edə bilər və buna əsaslanaraq, məndən Dunyaya qarşı bir silah kimi istifadə etmək istəyir.

Bu fikir bəzən ona, lap yuxuda da əzab verirdi, lakin onun təsəv-vüründə indiki kimi belə aydın, belə şüurlu surətdə canlanmamışdı. Elə bircə bu fikir onda kədərli hiddət oyadırdı. Əvvəla budur ki, onda hər şey hətta onun öz vəziyyəti də dəyişəcək: onda gərək dərhal sirri açıb Duneçkaya desin. Bəlkə də o elə Duneçkanı ehtiyatsız bir hərə-kətdən çəkəndirmək üçün gedib özünü ələ verməlidir. Məktub? Bu gün səhər Dunya bir məktub almışdır! Peterburqda o məktubu kimdən ala bilər? (Lujindən?) Düzdür! Razumixin orada Dunyanın keşiyin-dədir; ancaq o heç bir şey bilmir. Bəlkə sirri açıb Razumixinə də de-mək lazımdır? Raskolnikov bu barədə nifrətlə düşündü.

Hər halda Svidriqaylovu mümkün qədər tezliklə görmək lazımdır, – Raskolnikov öz-özlüyündə belə bir qəti qərara gəldi. Şükür Allaha ki, burada işin təfəsilatından daha artıq mahiyyəti lazımdır; lakin əgər Svidriqaylov bir şeyə qabil sə, əgər Svidriqaylov Dunyaya qarşı bir hiylə düzəldirsə – onda...

Raskolnikov laqeyd və ümitsiz halda düşündü: “Onda mən onu öldürərəm”. O bütün bu vaxt ərzində, bu bir ay içində o qədər yorulmuşdu ki, belə bir məsələni başqa cür deyil, ancaq belə bir qərarla həll

edə bilirdi. Ağır bir hiss onun qəlbini sıxırdı; o küçənin ortasında dayanıb ətrafına baxdı: o hansı yolla gedirdi, gəlib hara çıxmışdı? O indi N. küçəsində idi, Sennaya meydanından otuz-qırx addım uzaqlaşmışdı. Sol tərəfdə olan evin ikinci mərtəbəsi aşxana idi. Aşxananın bütün pəncərələri taybatay açılmışdı: pəncərələrdən adamların hərəkət etdiyi görünürdü, bundan belə bir nəticə çıxarmaq olardı ki, aşxana ağzına kimi adamlarla doludur. Zalda müğənnilər xor oxuyur, klarnet və skripka çalınır, türk təbili⁴³ guruldayırdı; qadın çığırtıları eşidilirdi. Raskolnikov istədi geri qayıtsın: axı o niyə bu küçəyə gəlmişdi, – buna təəccüb edirdi; birdən kənardakı açıq pəncərələrin birindən Svidriqaylovu gördü: o, pəncərənin lap qabağında çay stolu yanında oturmuşdu, ağzında da çubuq vardı. Raskolnikovu bu, dəhşətə gətirəcək dərəcədə təəccübləndirdi. Svidriqaylov dinməzəcə ona baxır, onu müşahidə edirdi. Bir şey o saat Raskolnikovu heyrətə saldı: Svidriqaylov elə bilirdi ki, Raskolnikov onu görmür, buna görə də qalxıb yavaşca əkilmək istəyirdi. Raskolnikov o saat özünü elə tutdu ki, guya o da Svidriqaylovu görmür, fikirli bir halda yana baxır, amma gözünün ucu ilə yenə də onu müşahidə edirdi. Onun ürəyi həyəcan və təşviş içində döyünürdü. Elədir ki, var: görünür, Svidriqaylov istə-mirmiş ki, Raskolnikov onu görsün. Çubuğunu ağzından çıxarıb əkilmək istədi; ancaq yerindən qalxıb stulu geri çəkəndə birdən gördü ki, Raskolnikov onu görür və müşahidə edir. Onların arasında qəribə bir vəziyyət əmələ gəldi: Svidriqaylov ilk dəfə Raskolnikovun yanına gələndə və Raskolnikov yuxuda olanda buna bənzər bir vəziyyət əmələ gəlmişdi. Svidriqaylov üzündə hiyləgər bir təbəssüm göründü; bu təbəssüm get-gedə onun üzünə yayılırdı. Onların hər ikisi bir-birini gördüyünü və bir-birini müşahidə etdiyini bilirdi. Nəhayət, Svidriqaylov ucadan qəhqəhə çəkib güldü.

Pəncərədən çığıraraq dedi:

– Yaxşı, yaxşı! İstəyirsiniz gəlin içəri, mən buradayam!

Raskolnikov aşxanaya girdi.

O, Svidriqaylovu böyük zala bitişik olan, bir pəncərəli, çox kiçik bir dal otaqda tapdı. Zalda tacirlər, məmurlar və bir çox müxtəlif adamlar oturub çay içirdilər. Elə buradaca müğənnilər çığıra-çığıra xor oxuyurdu. Haradansa bilyard şarlarının səsi gəlirdi. Svidriqaylovun qabağında təzə açılmış bir şüşə şampan şərabı, yarım stəkan da ayrı şərab vardı. Otaqda kiçik əl orqanı çalan uşaq və sağlam bədənli,

⁴³ Tulumbas.

qırmızıyanaq bir qız da vardı; qız mil-mil dizliyinin ətəyini belinə sancmış, başına lentli tirol şlyapası qoymuşdu; onun on səkkiz yaşı olardı; qız, o biri otaqda xor oxunmasına baxmadan, orqançının çaldığı havaya uyaraq, boğuş, xırıltılı bir səslə lap pəsdən nəşə bir lakey mahnısı oxuyurdu...

Raskolnikov içəri girəndə Svidriqaylov onun mahnısını kəsərək:

– Daha bəsdir! – dedi.

Qız dərhal səsinə kəsərək hörmətkar bir vəziyyətdə dayanıb gözlədi. O öz qafiyələnmiş lakey mahnısını da ciddi və hörmətkar bir ifadə ilə oxumuşdu.

Svidriqaylov:

– Adə, Filipp, stəkan! – deyə çığırdı.

Raskolnikov:

– Mən şərab içməyəcəyəm, – dedi.

– İcmirsiniz içməyin, mən sizin üçün gətirtmirəm. Katya iç! Bu gün daha heç bir şey lazım olmayacaq, get!

Svidriqaylov ona bir dolu stəkan şərab tökdü, sonra da bir sarı manat çıxarıb stolun üstünə qoydu. Katya stəkanı başına çəkdi, yəni ağzından ayırmayaraq, qadınlar içən kimi iyirmi qurtuma içdi, sonra pulu götürüb, Svidriqaylovun əlini öpdü, Svidriqaylov da çox ciddi halda əlinin öpülməsinə yol verdi; qız otaqdan çıxdı; orqan çalan uşaq da onun ardınca getdi. Onları küçədən çağırub gətirmişdilər. Svidriqaylovun Peterburqda yaşadığı heç bir həftə deyildi, amma hər şey indi onun əlinin altında idi. Aşxana lakeyi Filipp də onun “tanişi” idi, ona yaltaqlanırdı. Bu otaqdan zala olan qapı bağlanırdı; bura elə bil ki, Svidriqaylovun öz evi idi; Svidriqaylov olsun ki, bütün gününü orada keçirirdi. Aşxana çirkli, pis, ortadan da pis bir aşxana idi.

Raskolnikov sözbə başlayaraq dedi:

– Mən sizin yanınıza gəlirdim, sizi axtarırdım. Ancaq niyə indi birdən Sennaya meydanından N. küçəsinə döndüm? Mən heç buralara gəlmərəm. Mən Sennaya meydanından sağa dönürəm. Sizin yolunuz axı burdan deyil. Dönən kimi də sizə rast gəldim! Bu qəribədir!

– Niyə lap açıqca demirsiniz ki, bu möcüzədir!

– Ona görə ki, bu bəlkə də bir təsadüfdür.

Svidriqaylov qəhqəhə ilə güldü:

– Bu camaatda bu nə adətdir! Ürəyində lap möcüzəyə inansa da, bunu etiraf etmək istəmir! Axı elə özünüz deyirsiniz ki, bu “bəlkə də” bir təsadüfdür. Rodion Romanıç, siz heç təsəvvür edə bilməzsiniz ki,

burada adamlar öz fikirləri olmaq cəhətdən nə qədər qorxaqdırlar! Mən sizi demirəm. Sizin öz fikriniz var; bu fikri də əldə etməkdən qorxmamısınız. Elə buna görə də siz məni maraqlandırmısınız.

– Ayrı bir şeylə yox?

– Bu özü də kifayətdir.

Svidriqaylov, görünür, kefli idi, ancaq o qədər yox: o ancaq yarım stəkan şərab içmişdi.

Raskolnikov dedi:

– Mənə elə gəlir ki, siz mənim yanıma bundan daha tez gəlmisiniz: o zaman ki, siz hələ mənim belə bir şeyə qabil olduğumu, yəni öz fikrim olduğunu bilmirdiniz.

– Onda məsələ bir başqa idi. Hər kəsin öz yerişi var. Möcüzə məsələsinə gəldikdə – sizə deməliyəm ki, siz deyəsən bu iki-üç gündə yatmışınız. Mən özüm sizə bu aşxanada görüşəcəyimizi demişdim, demişdim ki, birbaşa bura gələrsiniz, burada möcüzə-filan yoxdur; bütün yol uzunluğunu özüm sizə danışdım, aşxananın yerini, gəlmək vaxtını da dedim ki, gələndə məni burada tapa bilərsiniz. Yadınızdadır?

Raskolnikov təəccüblə dedi:

– Yadımdan çıxıb.

– İnanıram. Sizə iki dəfə dedim. Söylədiyim adres mexaniki surətdə hafizənizdə qalmışdır. Siz elə mexaniki də olaraq bura dönmüşünüz, amma düz adresə gəlmisiniz, heç özünüz də bunu bilməmişiniz. Onda mən bunu sizə desəm də, heç inanmırdım ki, siz bunu başa düşə bilərsiniz. Rodion Romanıç, siz öz sirtinizi yamanca bürüzə verirsiniz. Bir də ki, görün nə deyirəm: mən əminəm ki, Peterburqda yol gedə-gedə öz-özü ilə danışan adam çoxdur. Bu şəhər – bir qədər dəli olmuş adamlar şəhəridir. Bizdə elm olsaydı, – təbiblər, hüquqşünaslar, filosoflar, hərə öz ixtisasına görə Peterburq üzərində çox qiymətli tədqiqat işləri aparardı. Peterburq kimi insan qəlbinə bu qədər qəsvətli, sərt, qəribə təsir bağışlayan başqa bir yer nadir tapılar. Elə bircə iqlim təsirini götürün! Halbuki şəhər bütün Rusiyanın inzibati mərkəzidir; onun xüsusiyyəti hər şeydə öz təsirini göstərməlidir. Ancaq indi məsələ bunda deyil; məsələ ondadır ki, mən bir neçə dəfə yandan sizə baxmışam. Siz evdən çıxanda əvvəl başınızı dik tutursunuz; iyirmi addım gedəndən sonra başınızı endirirsiniz, əllərinizi dalınıza qoyursunuz. Siz baxırsınız, amma yəqin ki, nə qabaqda, nə də yan tərəfinizdə heç bir şey görmürsünüz. Sonra dodaqlarınızı tərpədir, öz-özünüzlə danışmağa başlayırsınız; bəzən əlinizi dalınızdən götürür,

bərkdən danışırsınız, sonra da yolun ortasında dayanıb durursunuz, özü də çox durursunuz. Bu heç yaxşı deyil. Bəlkə sizi məndən başqa görünlər də olur, bu sizin üçün əlverişli deyil. Əslində mənim üçün bunun heç bir fərqi yoxdur, mən sizi durub sağaltmayacağam, ancaq siz, yəqin, mənim nə demək istədiyimi başa düşürsünüz.

Raskolnikov diqqətlə ona baxaraq soruşdu:

– Siz bilirsinizmi ki, məni təqib edirlər?

Svidriqaylov sanki təəccüblə dedi:

– Yox, mən heç bir şey bilmirəm.

Raskolnikov qaşqabağını tökərək mızıldandı:

– Onda gəlin məni rahat buraxaq.

– Yaxşı, sizi rahat buraxaq.

– Yaxşısı budur deyün görüm, siz ki, bura içməyə gələrsiniz, özünüz də iki dəfə demisiniz ki, mən sizin yanınıza bura gəlim – bəs niyə onda küçədən pəncərəyə baxanda siz gizləndiniz, getmək istəyirsiniz? Mən bunu çox yaxşı gördüm!

– He-he! Bəs niyə onda mən astanada duranda siz öz divanınızda uzanıb, gözlərinizi yummuşdunuz, heç yatmadığınız halda özünüzü yuxluğa vurmuşdunuz? Mən bunu çox yaxşı gördüm!

– Bunun... səbəbi vardı... siz özünüz bunu bilirsiniz.

– Mənim də öz səbəblərim vardı, amma siz bunu bilmirsiniz.

Raskolnikov sağ qolunun dirsəyini stola qoydu, sağ əlinin barmaqlarını aşağıdan çənəsinə dayaq verib, gözlərini diqqətlə Svidriqaylova zillədi. Bir qədər onun üzünə baxdı: Svidriqaylovun üzü əvvəllər də onu heyrətə salırdı. Onun üzü qərribə bir üz idi, elə bil ki, maskaya oxşayırdı: rəngi ağdı, yanaqları qırmızı idi; alqırmızı dodaqları, açıq-sarışın saqqalı, çox sıx və sarışın saçı vardı. Gözləri həddindən artıq mavi idi, baxışı isə həddindən artıq ağır və durğun idi. Onun bu gözəl, yaşına görə çox cavan görünən üzündə nəşə çox pis bir ifadə vardı. O yüngül, şıq yay paltarı geymişdi, xüsusilə onun köynəyi qəşəngdi. Barmağına bahalı, iri bir üzük taxmışdı.

Raskolnikov birdən böyük bir səbirsizliklə lap açıq danışmağa başladı:

– Yoxsa mən gərək hələ bir sizinlə də məşğul olam? Siz bəlkə də ən təhlükəli bir adamsınız, – əgər pislik etmək istəseniz – ancaq mən daha özümə əziyyət vermək istəmirəm. Yəqin siz elə güman edirsiniz ki, mən öz canımın qədrini çox bilirəm, – indi sizə göstərərəm ki, bu belə deyil. Bilin ki, mən sizin yanınıza bir şeyi açıqca deməyə gəl-

mişəm: əgər siz yenə də mənim bacım haqqında əvvəlki fikirdə-sinizsə, son vaxtdan sizə məlum olan sirdən bu məqsədlə istifadə etmək istəyirsinizsə – onda, siz məni dama saldırmazdan əvvəl mən sizi öldürəcəyəm. Mən düz deyirəm: siz bilirsiniz ki, mən öz sözümlün üstündə durmağı bacarıram. İkincisi: mənə həmişə elə gəlir ki, siz mənə nəsə demək istəyirsiniz; əgər mənə bir söz demək istəyirsinizsə – onda tez deyın, çünki vaxt azdır, bəlkə də bir azdan sonra artıq gec olacaq...

Svidriqaylov maraqla ona baxaraq soruşdu.

– Siz axı hara belə tələsirsiniz?

Raskolnikov tutqun və kədərli halda səbirsizliklə dedi:

– Hər kəsin öz yerişi var.

Svidriqaylov gülümsəyərək:

– Siz özünüzdə indicə məni açıq danışmağa dəvət etdiniz, – dedi, – amma elə ilk suala cavab verməkdən boyun qaçırırsınız. Sizə həmişə elə gəlir ki, mənim nəsə bir məqsədim var, buna görə də mənə şübhə ilə baxırsınız. Əlbəttə, sizin vəziyyətinizdə olan bir adam üçün bu çox təbii bir şeydir. Mən sizinlə nə qədər yaxınlıq etmək istəsəm də – sizi bu fikirdən döndərməyi öz üzərimə götürürəm. Vallah, burada heç bir şey yoxdur, bir də ki, sizinlə elə bir ciddi məsələ haqqında danışmaq fikrində deyildim.

– Bəs onda mən sizə niyə belə gərək olmuşam. Siz axı mənim ətrafımda hərlənirsiniz...

– Elə belə, müşahidə üçün maraqlı bir şəxsiyyət kimi... Siz öz vəziyyətinizin fantastikliyi ilə mənim xoşuma gəldiniz – bax, buna görə! Bir də ki, elə bir qadının qardaşısınız ki, o qadın məni çox maraqlandırır, həm də bu qadının özündən vaxtilə sizin barənizdə həm tez-tez, həm də çox şeylər eşidirdim, bundan da belə bir nəticə çıxartdım ki, onun üzərində sizin böyük təsiriniz vardır. Bu azdırmı? He-he-he. Etiraf edirəm ki, sizin sualınız mənim üçün çox mürəkkəb bir sualdır, buna cavab verməyə çətinlik çəkirəm. Budur, məsələn, siz indi mənim yanıma ancaq iş üçün deyil, yeni bir şey eşitmək üçün gəlmisiniz.

Svidriqaylov bic-bic gülümsəyərək təkidlə soruşdu: – Elə deyilmi? Elə deyilmi? İndi siz belə bir şey təsəvvür edin: mən özüm vaqonda bura gələndə sizi nəzərdə tutmuşdum, deyirdim ki, siz mənə də yeni bir şey deyirsiniz, sizdən bir şey əxz etməyə müvəffəq olaram! Görürsünüz, necə dövlətli adamlarıq!

– Nə əxz etməyə?

– Sizə nə deyim axı? Heç özüm bilmirəm. Görürsünüz, necə bir aşxanaya gəlirəm; həmişə də burada oturam, bu mənim lap xoşuma gəlir, yəni məsələ xoşa gəlməkdə deyil, axı gərək bir yerdə oturam, ya yox? Elə o zavallı Katyanı götürək – gördünüz mü?... məsələn qarınqulu, ya klub qastronomu olaydım, dərd yarı idi, amma bir görün nə yeyə bilirəm! (Barmağı ilə bucağı göstərdi, bucaqda, balaca bir stol üstündə, tənəkə boşqabda, kartofla bişirilmiş çox pis bir bifşteksin artığı dururdu). Siz nahar eləmisinizmi? Mən bir az yemişəm, daha yemək istəmirəm. Məsələn, heç şərab içmirəm, şampandan başqa, onu da bütün axşamı bircə stəkan içmişəm, bundan da başım ağrıyır. Bunu da ona görə gətirdim ki, bir balaca özümü düzəldim, çünki gedəsi yerim var, özünüz də görürsünüz ki, bir balaca damağdayam. Bayaq, bir məktəbli kimi, ona görə gizləndim ki, dedim, bəlkə mənə mane oldunuz, amma (saatını cibindən çıxarıb baxdı) hələ sizinlə bir saat otura bilərəm, indi saat beşin yarısıdır. İnanırsınızmı, heç olmasa bir şey olaydım: ya mülkədar olaydım, ya ata, ya ulan, ya fotoqraf, ya jurnalist... heç-ç bir ixtisasım yoxdur! Hərdən lap darıxıram. Düzü, elə güman edirdim ki, siz mənə təzə bir şey deyərsiniz...

– Axı siz kimsiniz və niyə bura gəlmisiniz?

– Mən kiməm? Siz bilirsiniz: dvoryanam; iki il süvari hissəsində qulluq eləmişəm, sonra Peterburqda avara-avara dolaşmışam, sonra da Marfa Petrovna ilə evlənib kənddə yaşamışam. Mənim tərcümeyi-halım budur!

– Siz deyəsən, qumarbazsınız?

– Yox, məndən nə qumarbaz! Şulər qumarbaz deyil.

– Siz şulər olmusunuz?

– Bəli, şulər də olmuşam.

– Deməli, sizi döyüblər də?

– O da olub. Necə?

– Deməli, sizi duələ də çağıra bilərdilər... bir də ki, bu ümumiyyətlə işi canlandırır.

– Sizə etiraz eləmirəm, bir də ki, mən filosofluq etməyin ustası deyiləm. Boynuma alıram. Mən bura ən çoxu arvad barəsində gəlmişəm.

– Marfa Petrovnanı yenicə dəfn etmişiz...

Svidriqaylov ürəkəlicə bir açıqlıqla gülümsədi:

– Bəli, nə olar ki? Qadınlar haqqında belə danışmağında siz deyəsən pis bir şey görürsünüz?

– Yəni, əxlaqsızlıqda pis bir şey görürəm?

– Əxlaqsızlıqda! Gör siz haralara əl atdınız! Gəlin onda suallarınıza bir-bir cavab verim; hər şeydən əvvəl sizə ümumiyyətlə qadın haqqında cavab verim; bilirsinizmi, mən füzulluq eləmək meyindəyəm. Deyin görüm: axı mən niyə gərək özümə korluq verəm? Məndə ki, arvadlara belə həvəs var – niyə mən gərək onlardan əl çəkim? Heç olmasa bir məşğuliyyətdir ki...

– Deməli, siz burada ancaq əxlaqsızlığa ümid edirsiniz?

– Yaxşı da, nə olsun ki, elə lap əxlaqsızlıq olsun! Nə tutmusunuz bu əxlaqsızlıqdan? Amma açıq verilən sualdan xoşum gəlir. Bu əxlaqsızlıqda heç olmasa, hətta lap təbiətə əsaslanan, fantaziyaya tabe olmayan, od kimi həmişə qanda yanan, həmişə yandıran daimi bir şey var; elə bir şey ki, bəlkə onu uzun zaman, illər keçsə də, yaş ötsə də elə tez söndürmək olmaz. Deyin görüm: bu özü bir növ məşğuliyyət deyilmi?

– Burada sevinməli nə var ki? Bu xəstəlikdir, özü də təhlükəli bir xəstəlikdir.

– Hə, belə de! Mən sizinlə razılaşıram ki, bu, ölçüdə kənara çıxan hər şey kimi, – bir xəstəlikdir, burada isə ölçüdə kənara çıxmaq lazım gələcəkdir; əvvəla budur ki, bu hərədə bir cürdür; ikinci də, adam gərək heç bir şeydə öldükdən kənara çıxmasın, alçaqcasına bir iş də olsa, haqq-hesabı nəzərdə tutsun; belədir də, nə eləyəsən axı! Bu olmasa, onda gərək adam özünü vurub öldürsün. Abırlı adam gərək darıxsın, – mən bu fikirlə razılaşıram, ancaq...

– Siz özünüzü vurub öldürə bilərsinizmi?

Svidriqaylov onun fikrini nifrətlə rədd etdi:

– Bu nə sözdür? – Bütün bayaqkı sözlərində özünü öyürdü; lakin indi özünü öymədən, tez əlavə etdi: – Rica edirəm, bundan danışmayın! – Hətta onun üzündə elə bil bir dəyişiklik də oldu. – Öz zəifliyimi boynuma alıram – bu bağışlanılmaz bir zəiflikdir, ancaq nə edim ki: ölümdən qorxuram, həm də ölümdən danışılarda heç xoşuma gəlmir. Mən bir az mistikəm, – bunu bilirsinizmi?

– Hə! Marfa Petrovnanın gözünüzə görünməsi! O xəyal yenə də gözünüzə görünürmü?

Svidriqaylov acıqlı halda çığırdı:

– Qoy rədd olsun, onu yada salmayın! Peterburqda hələ gözüme görünməyib; qoy cəhənnəm olsun! Yaxşısı budur ki, bu bərədə... hə, hərçənd... Bəli! Eh! Heyif ki, vaxt azdır, sizinlə çox otura bilməyəcəyəm! Deyiləsi sözlər var.

– Yoxsa arvad yanına gedirsiniz?

– Bəli, arvad yanına gedirəm, heç gözlənilməyən bir təsadüf düşüb... yox, belə deyil.

– Yaxşı, bütün bu vəziyyətin əmələ gətirdiyi rəzalət daha sizə təsir etmirmi, rəzalət deyirəm?! Yoxsa siz dayanmaq qüvvəsini itirmisiniz?

– Siz hələ qüvvə iddiasındasınız? He-he-he! Rodion Romanıç, mən bunun olacağını qabaqcadan bilsəm də – siz indi məni təəccübləndirdiniz. Siz ki, Siz Şillersiniz, siz idealistsiniz! Əlbəttə, bu elə belə də olmalıdır, başqa cür olsaydı buna təəccüb etmək lazımdı, bununla belə, hər halda bu qəribədir... Ax, heyif ki, vaxt azdır, çünki siz özünüz çox maraqlı bir şəxsiyyətsiniz! Yeri gəlmişkən qoy soruşum: sizin Şillerdən xoşunuz gəlirmi? O mənim yamanca xoşuma gəlir!

Raskolnikov bir qədər nifrətlə dedi:

– Amma siz özünüzü yaman öyənsiniz ha!

Svidriqaylov qəhqəhə ilə güldü:

– Vallah yox! Yaxşı da, mübahisə eləmirəm, qoy özünü öyən olum, niyə axı özümü öyməyim, bu ki, zərərsiz bir şeydir. Mən yeddi il kənddə, Marfa Petrovnanın yanında yaşadım, amma indi sizin kimi ağıllı bir adama rast gəlmişəm – həm ağıllı, həm də son dərəcə maraqlı bir adama, ona görə də sizinlə söhbət eləməyimə şadam; bir də ki, içdiyim bu yarım stəkan şərab bir balaca başıma vurub. Xüsusilə, bir məsələ var ki, bu məni çox məşğul etmişdir, ancaq bu barədə... susuram. – Birdən Svidriqaylov diksinərək soruşdu: – Hara belə?

Raskolnikov ayağa qalxmışdı. O həm ağırlıq hiss edir, həm də elə bil ki, boğulurdu, bura gəlməsinə pəşman olmuşdu... O indi Svidriqaylovun dünyada ən boş, ən cinayətkar bir adam olduğunu lap yəqin etmişdi.

Svidriqaylov xahiş etməyə başladı:

– E-eh! Oturun, getməyin, deyin sizə heç olmasa çay gətirsinlər. Di oturun; yaxşı da, daha boş-boş danışmayacağam, yəni özüm barədə... Ayrı bir şey danışaram. İstəyirsiniz danışım ki, bir qadın məni, sizin üslubunuzca desək, necə “xilas etdi”? Bu həтта sizin birinci sualınıza cavab olacaq, çünki bu dediyim qadın sizin bacınızdır. Danışmaq olarmı? Vaxtımızı da bununla keçirək.

– Danışın, ancaq əminəm ki, siz...

– Heç narahat olmayın! Bir də ki, Avdotya Romanovna həтта mənim kimi pis və boş bir adamda özünə qarşı ancaq dərin bir hörmət oyada bilər.

IV

Svidriqaylov sözə başlayaraq dedi:

– Bəlkə siz bilirsiniz (bunu mən özüm də sizə danışmışam): mən yaman borca düşmüşdüm, bunun üstündə məni tutub dustaqxanaya salmışdılar, verməyə də qətiyyəni imkanım yox idi. Onda Marfa Petrovna bu borcu verib məni dustaqxanadan çıxartdı, – bunu müfəssəl danışmağa ehtiyac yoxdur. Siz qadının bəzən çılğınlıq dərəcəsinə qədər sevdiyini bilirsinizmi? Marfa Petrovna namuslu, ağıllı bir arvadı, amma onun təhsili yox idi. Bir təsəvvür edin: bu qısqanc, bu namuslu qadın çox-çox qəzəbləndikdən, özündən çıxdıqdan və çox-çox məzəmmətdən sonra mənəmlə bir növ müqavilə bağlamaq mərhəmitinə tənəzzül etdi, mən də onunla evlənəndən sonra bunu həmişə yerinə yetirirdim. Məsələ burasındadır ki, o məndən xeyli böyük idi, ağzında da həmişə mixək olardı. Mənim qəlbimdə o qədər alçaqlıq və bir növ düzlük vardı ki, durub şax onun üzünə dedim: “Mən sizə tamam sədaqətli ola bilməyəcəyəm”. Mənim bu etirafım onu yaman qəzəbləndirdi, ancaq, deyəsən, belə kobudcasına açıq danışmağım onun bir qədər xoşuna gəldi: “Madam ki, özü qabaqcadan deyir, deməli, məni aldatmaq istəmir”. Qısqanc qadın üçün bu birinci məsələdir. Xeyli göz yaşı töküldükdən sonra bizim aramızda belə bir şifahi müqavilə bağlandı: birinci, mən heç vaxt Marfa Petrovnanı atmayacağam, həmişə onun əri olacağam, ikinci, onun icazəsi olmadan heç yerə getməyəcəyəm; üçüncü, həmişəlik aşna saxlayacağam; dördüncü, onun əvəzində Marfa Petrovna mənə bəzən kənizlərin yanına getməyə icazə verər, ancaq kimin yanına getdiyimi də o mütləq bilməlidir; beşinci, mən gərək qətiyyəni bizim mənsub olduğumuz ictimai təbəqədən qadın sevməyəm; altıncı, əgər Allah eləməmiş mənə böyük və ciddi bir ehtiras üz versə, mütləq bunu gərək Marfa Petrovnaya açıb deyəm. Marfa Petrovna müqavilənin bu son maddəsi barəsində həmişə çox sakit idi; o ağıllı bir arvadı, o ancaq mənə pozğun və əxlaqsız bir adam kimi baxa bilərdi, ayrı cür baxa bilməzdi: o bilirdi ki, belə bir adam ciddi sevə bilməz. Burası da var ki, ağıllı arvadla, qısqanc arvad – iki ayrı-ayrı şeylərdir, müsibət də elə bunda idi. Bəzi adamlar haqqında düzgün düşünmək üçün qabaqcadan ona qarşı əmələ gələn bəzi rəydən, həm də ətrafdakı bəzi adamlara və əşyaya olan adi vərdişdən çəkinmək lazımdır. Mənim başqalarının mühakiməsindən daha çox sizin mühakimənizə ümid etməyə haqqım

vardır. Bəlkə də siz Marfa Petrovna haqqında çox-çox gülməli və mənasız şeylər eşitmişiniz. Doğrudan da onun çox gülməli adətləri olurdu. Bunu da sizə lap açıq deyim ki, mən onun hədsiz dərəcədə müsibət çəkməsinə səbəb olduğumdan buna ürəkdən təəssüf edirəm. Məncə, nəzakətli bir ərin nəzakətli bir arvadına bundan artıq ləyaqətli bir oraison funebre⁴⁴ ola bilməz. Bizi aramızda söz olanda mən susurdum, açıqlanırdım, özümü belə centlemen kimi göstərməyim də həmişə istədiyim nəticəni verirdi; bu ona təsir edirdi, hətta onun xoşuna gəlirdi, bəzi hallarda o hətta mənimlə fəxr edirdi. Amma sizin bacınız barəsində o özünü saxlaya bilmədi. Necə olmuşdu ki, o elə bir gözəli öz evinə mürəbbiyə götürməkdən qorxmamışdı?! Mən bunu belə izah edirdim: Marfa Petrovna odlu və həssas bir qadındı, o özü sizin bacınıza vurulmuşdu, – doğrudan da vurulmuşdu! Avdotya Romanovna da ki! Lap elə ilk baxışda mən çox yaxşı başa düşdüm ki, iş pis olacaq; bilirsiniz mən nə elədim? Bu qərara gəldim ki, heç onun üzünə də baxmayım. Amma Avdotya Romanovna ilk addımı özü atdı, – buna inanırsınızmı? Marfa Petrovna Avdotya Romanovna haqqında həmişə gözəl sözlər söyləsə də, mən onun dediklərinə laqeyd qalırdım, həm də sizin bacınız haqqında heç bir şey danışmırdım – inanırsınızmı ki, bunun üstündə Marfa Petrovnanın mənə necə acığı tuturdu? O nə istəyirdi – anlaya bilmirdim! Sonra Marfa Petrovna mənim bütün sirrimi açıb Avdotya Romanovnaya deyir. Onun belə bir pis xasiyyəti vardı: bütün bizim ailə sirrini hamıya açıb danışar, həmişə də məndən hamıya şikayətlənərdi; belə yeni, gözəl bir dostu da əldən buraxmaq olardımı? Belə güman edirdim ki, onların söhbətləri də elə ancaq məndən imiş; mənim haqqımda danışılan bütün o qaranlıq, sirrli dediqodular da, heç şübhəsiz, Avdotya Romanovnaya məlum olmuşdu. Lap mərc gələrəm ki, siz də buna bənzər şeylər eşitmişiniz?

– Eşitmişəm. Lujin deyirdi ki, siz hətta bir uşağın ölümünə səbəb olmusunuz. Bu doğrudurmu?

Svidriqaylov nifrətlə və narazı halda dedi:

– Rica edirəm, belə murdar şeylər danışmayın! Siz bunun necə bir cəfəngiyat olduğunu mütləq bilmək istəyirsinizsə – bunu bir gün sizə ayrıca danışaram, amma indi...

– Sizin kənddəki bir nökrinizdən də danışdırlar, guya siz yenə də bir şeyə səbəb olmusunuz...

⁴⁴ Ölünün xatirəsi üçün söylənilən söz.

Svidriqaylov aydınca hiss olunan bir səbirsizliklə yenə onun sözünü kəsdi:

– Rica edirəm, bəsdir!

Raskolnikov get-gedə daha da açıqlanırdı:

– Bu haman nökər deyilmi ki, öləndən sonra gəlib sizə çubuq doldururdu?... Ona özünüz deyirsiniz!

Svidriqaylov diqqətlə Raskolnikova baxdı, Raskolnikova elə gəldi ki, onun baxışında bir anlığa, ildırım kimi, kinli bir istehza parıladı, lakin Svidriqaylov özünə təmkinlik verərək nəzakətlə dedi:

– Haman nökərdir. Mən görürəm ki, bu şeylər sizi də son dərəcə maraqlandırır; indi mən özümə borc bilirəm: fürsət düşən kimi, sizi maraqlandıran bu şeyləri bir-bir açıb sizə danışaram. Çox qəribədir! Belə çıxır ki, mən doğrudan da bəzilərinə romantik bir şəxsiyyət kimi görünə bilərəmmi! Rəhmətlik Marfa Petrovna sizin bacınıza mənim bərəmdə çox-çox sirli və maraqlı şeylər söyləmişdir; bir özünüz fikirləşin: belə olan surətdə, indi görün mən Marfa Petrovnaya nə qədər təşəkkür etməyə borcluyam! Bunun necə təsir bağışladığını deyə bilmərəm, ancaq, hər halda, bu mənim üçün əlverişli idi. Avdotya Romanovna, təbii olaraq, mənə qarşı böyük bir nifrət duyurdu; mənə həmişə tutqun və kədərli olurdum, elə bir görünüşüm vardı ki, adamları məndən ikrah etdirər bilərdi, bununla belə axırda Avdotya Romanovnanın mənə, mənim kimi məhv olmuş bir adama yazığı gəldi. Qızın ki, bir adama yazığı gəldi – bu onun üçün ən təhlükəli bir şeydir. O mütləq istəyəcək ki, bu adamı “xilas etsin”, onu ağıla gətirsin, onu diriltsin, onu daha nəcib məqsədlərə dəvət etsin, onun qəlbində yeni həyat, yeni fəaliyyət hissi oyatsın; məlum şeydir ki, bu bərədə daha başqa şeylər arzu etmək olar. Mən o saat başa düşdüm ki, quş özü uçub tora gəlir, mən də hazırlaşdım. Rodion Romanıç, siz deyəsən qaşqabağımızı tökürsünüz? Eybi yoxdur, siz özünüz bu işin boşa çıxdığını bilirsiniz (lənət şeytana, gör mən nə qədər şərab içirəm!) Bilirsinizmi, mən həmişə, lap əvvəldən də bir şey təəssüf edirdim: deyirdim ki, niyə sizin bacınız bizi eranın ikinci və üçüncü əsrində anadan olmamış, varlı bir knyazın, ya bir hökmdarın, ya da kiçik Asiyada bir valinin qızı olmamışdır? O, heç şübhəsiz, din yolunda hər cür əzaba dözən qadınlardan biri olardı, özü də qızdırılmış maşa ilə döşləri yandırılısaydı da, yəqin ki, gülümsərdi, o özü qəsdən belə bir əzaba can atardı; əgər beşinci, altıncı əsrlərdə yaşasa idi, Misir səhrasına gedərdi, orada otuz il qalardı, ot yeyərək məftuniyyətlə, xəyallarla yaşardı. O özü istəyir ki, tezliklə bir adamın əzabını çəksin, o ancaq bunu böyük

bir ehtirasla gözləyir, bunu tələb edir; belə bir əzab çəkməyə ona imkan verilməsə, o özünü yəqin ki, pəncərədən atar. Mən cənab Razumixin deyilən bir adam haqqında bəzi şeylər eşitmişəm. Deyirlər ki, o ağıllı oğlandır (famiyası da bunu göstərir, yəni seminaristdir); yaxşı da, qoy o sizin bacınızı qoruyub saxlasın. Sözü qıçası, mən deyəsən sizin bacınızı başa düşmüşəm, bunu da özümə bir şərəf hesab edirəm. Ancaq onda, yəni təzə tanış olanda, adam həmişə dəmdəməki və səfəh olur; adam yanılır, lazım olan şeyi görmür! Axı o niyə o qədər gözəldir? Məndə təqsir yoxdur! Sözü qıçası, bu iş qarşısalmaz qüvvətli bir şəhvət coşğunluğu ilə başlandı. Avdotya Romanovna son dərəcə ismətli bir qızıdır – onun kimisi heç görünməyib də! (Nəzərə alın ki, bunu mən sizin bacınız haqqında bir həqiqət kimi söyləyirəm. O geniş bir ağla malik olsa da, bəlkə lap xəstəlik dərəcəsinə varacaq qədər ismətlidir, bu isə ona zərər gətirəcək.) Kənddə olanda bizə Paraşa adlı bir qız gəlib çıxdı, qaragöz bir qızıdı, başqa bir kənddən gətirmişdilər, kəniz qızlardandı; onu mən əvvəllər heç görməmişdim; çox qəşəng qızıdı, ancaq ağla sığmayacaq qədər axmaqdı: vay-haray qopardı, bütün həyəti başına götürdü, böyük biabırçılıq oldu. Bir gün nahardan sonra Avdotya Romanovna gəlib məni bağ xiyabanında tapdı, gözləri parıldaya-parıldaya məndən tələb etdi ki, o zavallı Paraşaya toxunmayım. Bu bəlkə də bizim ikilikdə olan birinci söhbətimizdi. Mən, əlbəttə, onun arzusunu yerinə yetirməyi özümə bir şərəf hesab etdim, özümü məğlub olmuş, utanmış bir adam kimi göstərməyə çalışdım, sözü qıçası, rolumu pis oynamadım. Bununla da bizim aramızda əlaqə və gizli söhbətlər başladı: o mənə əxlaqdan söz açırdı, öyüd-nəsihət verirdi, məndən xahiş edirdi, yalvarırdı, hətta göz yaş töküdü, – inanırsınızmı, hətta göz yaş töküdü! Görün bəzi qızlarda təşviqata olan ehtiras nə dərəcəyə gəlib çatır! Əlbəttə, mən bütün bu işləri öz taleyimin üstünə yüklədim, özümü zövq-səfa tamahkarı, həyat düşgünü kimi qələmə verdim, sonra da qadın qəlbini ələ almaq üçün işlədilən ən böyük, ən sarsılmaz bir vasitəyə əl atdım; bu elə bir vasitədir ki, o heç vaxt onu işlədən adamı aldatmaz, onun hədəfi boş çıxılmaz, özü də, istisnasız olaraq, hamıya təsir edir. Bu məşhur olan vasitənin adı – yaltaqlıqdır. Dunyada doğruluqdan çətin, yaltaqlıqdan asan şey yoxdur. Əgər doğruluqda zərrə qədər yalan olsa – o saat nəzərə çarpır, sonra da biabırçılıq olur; lakin – yaltaqlığın lap hamısı yalan da olsa – yenə də adamın xoşuna gəlir, onu məmnuniyyətlə qəbul edirlər; kobudcasına bir məmnuniyyətlə də olsa, hər halda məmnuniyyətlə qəbul edirlər. Yaltaqlıq nə qədər kobud olsa da onun

bütün inkişaf pillələrində, bütün təbəqələrində belədir. hətta yaltaqlıqla Vestanın⁴⁵ bakirə kahinəsini də yoldan çıxartmaq olar, onda qalmış adi insanlar ola! Bir şey olmuşdu, o həmişə yadıma düşəndə gülməyim gəlir: bir dəfə mən öz ərinə, öz uşaqlarına sədaqətli olan ismətli bir xanımı yoldan çıxarmışdım. Bu çox gülməli oldu, çox asanlıqla da başa gəldi, – hər halda özü anladığı bir şəkildə ismətli idi. Mənim bütün taktikam bir şeydən ibarətdi: özümü hər dəqiqə həqir göstərirdim, onun bu isməti qarşısında pərəstiş edirdim. Mən ona hədsiz dərəcədə yaltaqlanırdım, elə ki, onun əlini sıxmağa, hətta onun mənə baxmasına müvəffəq olurdum – özümü danlamağa başlayırdım, deyirdim ki, mən bunu ondan zorla qopartdım, o müqavimət göstərirdi, elə müqavimət göstərirdi ki, əgər mən belə pozğun olmasaydım, yəqin ki, heç bir şey əldə edə bilməzdim; o ismətli olduğundan mənim hərəkətlərimi hiylə hesab etmirdi; axırda elə oldu ki, mənim hiyləmə uydu – heç özü də bilmədi ki, bu necə oldu. Sözün qıyası, mən istədiyimə çatdım, o əmin idi ki, yenə də ismətlidir, heç bir günahı yoxdur, ailə vəzifəsini əvvəlki kimi yerinə yetirir, ancaq lap təsadüfi olaraq başına bu iş gəlmişdir. Sonra ona dedim ki, mən lap ürəkdən əminəm, o da eynən mənim kimi kef eləmək istəyir, – bu sözün üstündə onun mənə bərk acığı tutdu. Yazıq Marfa Petrovna da yaltaqlığa yaman uyurdu: əgər istəsəydim o hələ sağkən bütün malikanəsini adıma yazdırardım (Amma mən yamanca çox içirəm ha, yaman da boşboğazlıq eləyirəm!) Əminəm ki, indi bir məsələni açıb desəm, sizin acığınız tutmaz: elə eyni şey də Avdotya Romanovna ilə başlandı. Əslində mən özüm axmaq oldum, səbirsizlik elədim, bütün işi pozdum. Gözlərimin ifadəsi bir neçə dəfə (xüsusilə bir dəfə), lap əvvəllərdə, Avdotya Romanovnanın heç xoşuna gəməmişdi – buna inanırsınızmı? Sözün qıyası, mənim gözlərimdə get-gedə daha qüvvətli, daha ehtiyatsız bir alov parıldayırdı ki, bu onu qorxudurdu; axırda o mənə nifrət etməyə başladı. Bunu müfəssəl danışmağın mənası yoxdur: biz bir-birimizdən uzaqlaşdıq. Lakin mən yenə də axmaqlıq elədim: onun bütün təbliğatına, müraciətlərinə çox kobudcasına istehza etməyə başladım; Paraşa yenə də meydana çıxdı, – özü də tək Paraşa yox! Sözün qıyası, qilü-qal başlandı. Ah, Rodion Romanıç, bəzən bacınızın gözləri elə parıldayırdı ki... bunu siz ömrünüzdə heç olmasa bircə dəfə görə bilsəydiniz! İndi mənim kefli olmağımın eybi yoxdur, budur, düz bir stəkan şərab içmişəm, ancaq doğru de-

⁴⁵ Qədim Romada ailə ilahəsi.

yirəm. Sizi inandırırım ki, bu baxışlar mənim yuxuma girirdi; axırda elə oldu ki, mən onun paltarının xıslıtısına gözə bilmədim. Vallah, elə güman edirdim ki, ürəkgetmə xəstəliyinə düşəcəyəm, heç ağıma da gəlməzdi ki, mən bu dərəcəyə gəlib çatacağam. Sözüün qıçası, mütləq barışmaq lazımdı, ancaq bu mümkün deyildi. Bilirsiniz onda mən nə elədim? Çılğınlıq insanı necə bir kütlük dərəcəsinə gətirib çıxarmış! Rodion Romaniç, çılğınlıq içində heç bir işə başlamayın, heç bir qərara gəlməyin! Belə hesab etdim ki, Avdotya Romanovna əslində dilənçi idi (ah, üzr istəyirəm, mənə belə demək istəmirdim... axı nə fərqi var – əgər eyni mövhüm ifadə olunursa?)... yəni, sözüün qıçası, öz əlinin əməyilə yaşayır, anasını da, sizi də saxlayır (ah, yenə də üz-gözünü turşudursunuz...) – mən də bu qərara gəldim ki, bütün pulumu ona təklif edim (onda mən otuz minə qədər düzəldə bilərdim), bu şərt ilə ki, o mənəmlə qaçıb bura gəlsin, Peterburqa! Məlum şeydir: mən burada əbədi məhəbbətə, onu xoşbəxt edəcəyimə və sairə və sairəyə... and içəcəkdim... İnanırsınızımı, mən onda elə bir hala gəlmişdim ki, əgər o mənə desəydi: Marfa Petrovnanın başını kəs, əgər o mənə desəydi: Marfa Petrovnanın başını kəs, ya da onu zəhərlə – bunu o saat elərdim! Amma bütün bu şeylər onda fəlakətlə nəticələndi, – bu sizə məlumdur. Onda Marfa Petrovna o məmur, o alçaq Lujini haradansa tapıb çıxartdı, az qaldı ki, onları evləndirsin. İndi özünüz bir fikirləşin: mən bunu eşidəndə necə qəzəblənmişdim! Mənim də təklifim belə bir təklif deyildimi? Elə deyilmi? Hə? Elə deyilmi? Mən görürəm ki, siz nədənsə çox diqqətlə qulaq asmağa başlamısınız... qəşəng oğlan...

Svidriqaylov səbirsizliklə yumruğunu stola vurdu. O qızarmışdı. Raskolnikov aydın görürdü ki, Svidriqaylovun hiss edilmədən, qurtum-qurtum içdiyi bir stəkan, ya stəkan yarım şampan şerabı ona pis təsir etmişdir və fürsətdən istifadə etmək qərarına gəldi. Svidriqaylov ona çox şübhəli görünürdü.

Raskolnikov daha da onu acıqlandırmaq üçün fikrini gizlətmədən açaqcasına dedi:

– Bu söhbətdən sonra mən lap əminəm ki, siz bura mənim bacımı nəzərdə tutub gəlmisiniz.

Svidriqaylov birdən səhvini başa düşmüş kimi dedi:

– Eh, bəsdir! Mən sizə axı demişdim... bir də ki, sizin bacımızın məndən zəhləsi gədir.

– Sizdən zəhləsi getdiyini mən lap yəqin bilirəm, ancaq məsələ indi bunda deyil.

– Siz lap yəqin bilirsiniz ki, məndən zəhləsi gedir? (Svidriqaylov gözlərini qıyaraq istehza ilə gülümsədi. Siz doğru deyirsiniz: o məni sevmir; ancaq siz ərlə arvad, məşuqə ilə aşıq arasında olan işlərə heç vaxt qəti hökm verməyin. Burada həmişə elə bir guşə olur ki, həmişə bütün dünya üçün gizlin qalır, bu ancaq onların ikisinə məlum olur. Avdotya Romanovnanın mənə nifrətlə baxdığını siz qəti bilirsiniz?)

– Siz danışırkən, söylədiyiniz bəzi sözlərdən və ifadələrdən mən başa düşdüm ki, indi də siz Dunyadan əl çəkməmişiniz, ona qarşı təxirəsalınmaz niyyətiniz var, əlbəttə bu – alçaqcasına bir niyyətdir.

Svidriqaylov çox sadəlvhəcəsinə diksindi:

– Necə? Mənim ağzımdan elə sözlər və ifadələr çıxıb? – Eyni zamanda onun niyyətinə verilən mənaya zərrə qədər əhəmiyyət vermədi.

– İndi də belə sözlər sizin ağzınızdan çıxır. Məsələn, niyə axı siz belə qorxursunuz? Niyə indi siz birdən diksindiniz?

– Mən qorxuram, diksinirəm? Sizdən qorxuram? Siz gərək məndən qorxasınız, cher ami. Bu nə boş söhbətdir... Amma mən keflənmişəm, mən bunu görürəm, az qalmışdı ki, yenə ağzımdan söz qaçırım. Rədd olsun şərab! Adə, su gətir!

Svidriqaylov dəsmalı isladılı başına qoydu:

– Bunlar hamısı cəfəngiyatdır, – dedi, amma mən bircə kəlmə sözlə sizi geri oturdaram, sizin bütün şübhələrinizi puça çıxardaram; məsələn, siz bilirsiniz ki, mən evlənirəm?

– Siz bunu mənə qabaq da demişdiniz.

– Demişəm? Onda mən bunu qəti deyə bilməzdim, çünki evlənəcəyim qızı hələ görməmişdim, ancaq evlənmək istəyirdim. Amma indi qız var, məsələ də həll olunub qurtarmışdır; əgər bu saat mənim təcili işim olmasaydı – sizi mütləq onun yanına aparardım, çünki sizin məsləhətinizi bilmək istəyirəm. Eh, işə bax! Onca dəqiqə vaxt qalıb! Görürsünüzmü, saata baxın, vaxt az da olsa, mən bunu sizə danışmaq istəyirəm, çünki mənim evlənməyim, yəni öz xüsusiyyətinə görə, maraqlı bir şeydir. Siz hara! Yenə getmək istəyirsiniz?

– Yox, indi mən daha getməyəm.

– Heç getməzsiz? Görək də! Mən sizi ora aparacağam, bu doğrudur, aparıb qızı göstərəcəyəm, ancaq indi yox, sizin getməyinizə az qalıb. Siz sağa, mən sola gedəcəyəm. Siz o Resslerixi tanıyırsınız mı? Haman o Resslerix ki, indi mən onun yanında yaşayıram, hə? Eşdirsiniz mi? Yox, siz nəsə fikirləşirsiniz. Haman arvad ki... onun haqqında

deyirlər ki, bir qız... suda... qışda... Eşidirsinizmi? Bax, bütün bu işi o arvad mənə düzəldib; deyir ki, belə darıxırsan, bir az əylən, ürəyin açılınsın. Mən axı qəmgin adamam, darıxıram. Elə bilirsiniz kefi açıq adamam? Yox, qəmgin adamam: pislik eləmirəm, bir bucaqda oturub qalırım, elə olur ki, heç üç gün danışmıram. Amma sizə deyim ki, o Ressler haramzada arvaddır; o bilirsiniz ürəyində nə tutub? Tutub ki, mən yenə də darıxacağam, arvadımı atıb gedəcəyəm, arvadım ona qalacaq, o da onu işə verəcək... bizim təbəqədə, yəni bir də yuxarılarda. O deyir ki, əldən düşmüş, zəifləmiş bir adam var, istefaya çıxmış məmurdur, həmişə kreslodə oturur, üç ildir ayaqlarını heç tərpedə də bilmir. Deyir ki, onun bir arvadı da var, – ağıllı bir xanımdır. Onların oğlu quberniyada işləyir, kömək eləmir. Qızları ərə getmişdir, heç onlara gəlib dəymir; yanlarında iki balaca bacı uşağı var (özlərinki azmış kimi), bir də ki, ən axırıncı qızlarını kursu qurtarmamış gimnaziyadan çıxarıb evə gətirmişlər; bir aydan sonra onun on altı yaşı tamam olacaq, deməli, bir aydan sonra onu ərə vermək olar, yəni mənə vermək olar. Biz onlara getdik, çox gülməli idi; özümü təqdim etdim: yəni mülkədaram, arvadım ölüb, məşhur familiyadanam, yuxarılarda əlaqəm var, dövlətliyəm, nə olsun ki, mənim əlli yaşım var, amma qızın on altı?! Maraqlıdır, ha-ha! Siz görsəydiniz onun atası ilə, anası ilə necə danışardım! Bu zaman ancaq elə mənə baxmaq üçün pul vermək lazımdı! Bir də gördüm qız içəri girib reverans elədi, bir təsəvvür edirsinizmi, əynində də qısaca paltar, açılmamış bir qönçə; şəfəq kimi qıpqırmızı qızardı (ona, əlbəttə, deyiblər). Bilmirəm, qız üzü barəsində siz nə fikirdəsiniz, amma, mənə, bu on altı yaş özü, bu hələ uşaq gözü kimi gözlər, bu utancaqlıq, bu ismətli göz yaşı, – mənə, gözəlliyyəni özündən də gözəldi, bundan başqa, o özü də, deyirdin, bir şəkildir! Sarışın, burma-burma saçlar, qırmızı, dolğun dodaqlar, qıçlar pəh-pəh, belə də qəşəng şey olar!.. Bəli, tanış olduq; dedim ki, ev məsələsi üçün tələsirəm, tez getdim. Elə ertəsi gün, yəni iki gün sonra ata-anası razılıq verdi. O gündən bəri, ora gedən kimi, elə o saat dizimin üstündə oturduram, əldən qoymuram. O da şəfəq kimi qıpqırmızı qızarıb, mən də onu tez-tez öpürəm, anası, əlbəttə, başa salır ki, bu sənin ərindir, bu belə də olmalıdır, sözün qıyası, ləzzət nə ləzzət! Bu indiki vəziyyət özü, vallah, ər-arvad olmaqdan yaxşıdır! Burada, necə deyirlər la nature et la verite!⁴⁶ Ha-ha! Mən onunla bir-iki dəfə

⁴⁶ Təbiət və həqiqət (*frans.*)

danışmışam – çox ağıllı qızıdır. Hərdən görürsən, elə oğrun-oğrun baxır ki, adamın lap ürəyi odlanır. Bilirsinizmi, onun üzü Rafaelin çəkdiyi madonnanın üzünə oxşayır. Axı Sikstin madonnasının üzü fantastik bir üzdür, qəmli, matəmli qələndər üzüdür – bu sizin nəzərinizə çatmayıbmı? O qız da buna oxşayır. Elə ki, ata-anası razılıq verdi, səhəri mən min beş yüz manatlıq şey gətirdim: bir brilyant, bir də bir mirvari bəzək, bir gümüş tualet mücrüsü, özü də, bax, bu boyda, içində də hər şey, belə ki, o madonna görəndə üzü alışıb yandı. Dünən mən onu dizim üstə oturdum, görünür bunu çox təklifsiz etmişdim: birdən qıpqırmızı qızardı, gözləri yaşardı, bir söz demədi, amma bütün bədəni elə bil ki, od tutub yanırdı. Ata-anası bir dəqiqəliyə otaqdan çıxdı, biz ikimiz tək qaldıq; birdən o qalxıb məni qucaqladı, öpməyə başladı, öpə-öpə deyirdi, and içirdi ki, sizin sözlünüzdən çıxmıyacağam, sizin itaətkar, sədaqətli, mehriban arvadınız olacağam, sizi xoşbəxt edəcəyəm, bütün həyatımı, həyatımın hər dəqiqəsini sizə sərf edəcəyəm, hər şeyimi, bütün varlığımı sizə qurban edəcəyəm; bunun da qabağında sizdən bircə şey istəyirəm: o da sizin hörmətinizdir, mənə ayrı heç bir şey lazım deyil, heç bir şey, heç bir şey, heç bir hədiyyə! İndi özünüz bir baxın: belə bir etirafı tül paltar geymiş, saçları, burma-burma burulmuş, üzündə qızlıq isməti, gözlərində fərəh yaşı, on altı yaşlı bir mələkdən, tək otaqda eşitmək çox maraqlıdır! Maraqlıdır, yox? Bu bir şeyə deyərmi, hə? Deyərmi? Yaxşı da... Yaxşı da, qulaq asın... Yaxşı da, nişanlığımın yanına gedək... ancaq indi yox!

– Sözlən qızası, həm yaş, həm də inkişaf cəhətdən olan bu böyük fərq sizdə şəhvət hiss oyadır! Siz onunla doğrudanmı evlənəcəksiniz?

– Niyə də evlənməyim? Mütləq evlənəcəyəm! Hərə odu öz qabağına eşir, özünü düşünür, hamıdan şən o adam yaşayır ki, o özünü hamıdan aldada bilir, ha-ha! Bu nədir, yoxsa siz xirtdəyə kimi ismət aləminə girmisiniz? Mənə rəhminiz gəlsin, atam, mən günahkar bir adamam, he-he-he!

– Siz hər halda Katerina İvanovnanın uşaqlarını yetimxanaya düzəltməlisiniz. Amma... Amm a bu da səbəbsiz deyil... indi mən hər şeyi başa düşürəm.

Svidriqaylov qəhqəhə ilə güldü.

– Uşaqları mən ümumiyyətlə sevirəm; uşaqları mən çox sevirəm. Bu bərədə hətta mən sizə çox maraqlı bir əhvalat da danışa bilərəm, – bu əhvalat hələ indi də davam edir. Elə gələn günü o cürbəcür əxlaqsızlar yuvasına, o hırraxanalara getdim, yeddi ildən sonra böyük

bir ehtirasla onların ağışına atıldım. Siz yəqin görürsünüz ki, mən öz tay-tuşlarımla, əvvəlki dost-aşna ilə görüşməyə tələsmirəm. İstəyirəm ki, onları mümkün qədər gec görüm. Bilirsinizmi, kənddə, Marfa Petrovnanın yanında olanda bu sirlili yerlərin xatirələri mənə olmazın əzab verir: kim o yerlərə bələdsə – orada çox şeylər tapa bilər. Camaat sərxoşluq edir, təhsil almış cavanlar fəaliyyətsizlik üzündən, baş tutmayan rəyalar və xəyallar içində yanıb gedir, nəzəriyyələr içində pozulur, şikəst olurlar, haradansa cuhudlar axışb gəlib, pulları gizlədirlər, yerdə qalanlar isə əxlaqsızlıq edirlər. Bura gələn kimi, lap elə ilk saatlarda, bu şəhərin mənə tanış olan qoxusunu duydum. Rəqs müsəmirəsi deyilən bir yerə düşdüm, bu, dəhşətli bir hırraxana idi (mən ancaq hırraxanaların çirkinini xoşlayıram), burada elə biabırçı rəqs oynayırdılar ki, beləsinə mən görməmişəm, mənə vaxtımda belə bir şey olmamışdır. Bəli, tərəqqi bundadır. Bir də gördüm qəşəng geyinmiş, on üç yaşlı bir qız mahir bir rəqqasla oynayır, bir başqası onunla üz-üzə durub. Qızın anası divar dibində, stulda oturmuşdur. Bir təsəvvür edirsinizmi bu nə rəqsdir? Qız utanır, qızarır, axırda bunu özü üçün həqarət hesab eləyir, ağlamağa başlayır. Mahir rəqqas qızı tutub hərləyir, sonra özünü ona təqdim edir, hamı qəhqəhə ilə gülür – belə anlarda sizin camaat mənə xoşuma gəlir, lap elə biabırçı rəqs camaatı olsun; qəhqəhə ilə gülürlər, çığırırlar: “Ona elə yaxşı olur, elə belə də lazımdır! Qoy uşağı gətirməsinlər!” Mənə nə, cəhənnəmə ki, mənə nəyimə gərək: belə ki, gülüb əylənirlər – bu məntiqdır, ya yox, özləri bilir! Mən o saat özümə yer seçdim, qızın anasının yanında oturdum, dedim ki, mən də gəlməyəm, görün buranın camaatı necə kobud camaatdır, bunlar insanın həqiqi məziyyətlərini görmürlər və buna layiq olan hörməti göstərə bilmirlər, ona hiss etdirdim ki, mənə pulum çoxdur; dedim ki, icazə verin sizi öz kəretəmdə evinizə aparım; razılıq verdi; evlərinə apardım, tanış oldum (xırdaca bir otaqda kirayənişin olurlar, təzəcə gəliblər). Mənə dedilər ki, o arvad da, qızı da mənə tanış olmalarını özləri üçün bir şərəf hesab edirlər; sonra bildim ki, onların heç bir şeyi yoxdur, lap yoxsuldurlar, hansı dəftərxanaya isə nədən ötrüsə xahişə gəliblər; onlara pul təklif elədim, dedim ki, sizə kömək etməyə hazırım; bunu da bildim ki, onlar səhvən o yerə gəliblər, elə biliblər ki, orada doğrudan da, qızlara rəqs etməyi öyrədirlər; cavan qızın tərbiyəsinə, fransız dilini, rəqs etməyi öyrənməsinə kömək göstərməyimi də təklif etdim, məmnuniyyətlə qəbul etdilər, bunu özləri üçün şərəf hesab etdilər, indi də onlarla tanışam... İstəyirsiniz gedək, ancaq indi yox.

– Şəhvət düşkünü, əxlaqsız, alçaq adam, öz alçaq çirkin anekdotlarını qoyun dursun!

– Şiller, bizim Şillerimiz, Şiller! Oü va-t-elle la vertu se nicher?⁴⁷ Bilirsinizmi, sizin belə çığırtılarınızı eşitmək üçün mən qəsdən belə-belə şeylər danışacağam! Belə də ləzzət olar!

Raskolnikov acıqlı-acıqlı mızıldadı:

– Əlbəttə, elə bilirsiniz bu anda mən öz-özümə gülünc görünürəm?

Svidriqaylov səsi yetdikcə qəhqəhə ilə güldü. Sonra Filipp çağırdı, haqq-hesabı verib ayağa qalxdı:

– Mən kefliyəm, assez cause!⁴⁸. Belə də ləzzət olar!

Raskolnikov da ayağa qalxaraq çığırdı:

– Hələ gəlin bir ləzzət də duymayın! Üzünün suyu tökülmüş və heç ağla gəlməyən çox alçaqcasına niyyəti olan bir əxlaqsızın öz məcəralarından danışması ona ləzzət verməzmi – özü də belə bir şəraitdə, həm də mənim kimi bir adama danışmış ola... Qızışdırır!

Svidriqaylov Raskolnikova baxaraq, hətta bir az təəccüblə dedi:

– Əgər məsələ belə isə, onda siz özünüz də çox həyasız adamsınız. Sizin də ayağınızda böyük bir material var... Siz çox şeyi etiraf edə bilərsiniz, çox şeyi... çox şey də eləyə bilərsiniz. Daha bəsdir, heyif ki, sizinlə az danışa bildim – buna lap ürəkdən təəssüf edirəm, hər halda siz mənim əlimdən qaçıb qurtara bilməyəcəksiniz... Bir dayanın...

Svidriqaylov aşxanadan çıxdı; Raskolnikov da onun dalınca. Svidriqaylov çox da kefli deyildi, şərab ancaq bir anlığa onun başına vurmuşdu, indi isə onun təsiri get-gedə azalırdı. O nəşə bir şeyin çox fikrini çəkirdi, çox mühüm bir şeyin, buna görə də qaşqabağını tökürdü. Görünür, qarşıda duran bir məsələ onu həyəcanlandırır və narahat edirdi. Söhbətin son dəqiqələrində onun Raskolnikova olan münasibəti birdən-birə dəyişmişdi; o get-gedə kobudlaşır, istehza etməyə başlayırdı. Raskolnikov da bunu duyurdu: o da təşviş içində idi. Svidriqaylov ona çox şübhəli görünməyə başlayırdı; Raskolnikov bu qərara gəlirdi ki, onun ardınca getsin.

Səkiyə çıxdılar.

– Sizə sağa getmək lazımdır, mənə də sola, ya da əksinə, ancaq adieu mon plaisir⁴⁹, gülə-gülə!

O sağa dönərək Sennaya meydanına sarı getdi.

⁴⁷ Budur ismət, görün o harda gizlənibmiş (*frans.*)

⁴⁸ Danışdıq, qurtardı (*frans.*)

⁴⁹ Əlvida, mənim fərəhim (*frans.*)

V

Raskolnikov da onun ardınca getdi.

Svidriqaylov ona sarı dönərək çığırdı:

– Bu nə deməkdir? Mən axı sizə dedim ki...

– Bu o deməkdir ki, indi mən sizdən ayrılmayacağam.

– Necə-ə-ə?

Hər ikisi dayandı, bir-birini ölçürmüş kimi, bir anlığa bir-birinə baxdılar.

Raskolnikov onun sözünü sərt kəsdi:

– Sizin o kefli-kefli söylədiyiniz sözlərdən mən belə bir qəti nəticəyə gəldim: siz mənim bacım haqqında olan o alçaqcasına niyyətinizdən nəinki əl çəkməmişiniz, əksinə, siz indi bu məsələ ilə daha artıq məşğulsunuz. Bu gün səhər mənim bacım bir məktub almışdır. Nə qədr ki, biz söhbət edirik – siz sakit otura bilmirdiniz... tutaq ki, siz yolda özünüze bir arvad tapa bilmisiniz, lakin bunun hələ elə bir əhəmiyyəti yoxdur. Mən şəxsən özüm görmək istəyirəm...

O şəxsən nəyi öz gözü ilə görmək istəyirdi, ona indi nə lazımdı – bunu heç o özü də müəyyən edə bilməzdi.

– Eləmi? İstəyirsinizmi bu saat polis çağırım?

– Çağır!

Onlar yenə də bir anlığa bir-birinin qarşısında dayandılar. Nəhayət, Svidriqaylovun üzündəki ifadə dəyişdi. Raskolnikovun hədədən qorxmadığını yəqin etdikdən sonra birdən öz sifətinə çox şən və dostcasına bir ifadə verdi.

– Belə! Sizin məsələiniz məni son dərəcə maraqlandırsa da, mən qəsdən bu barədə sizinlə danışmadım. Bu ağılasığmayan bir məsələdir. Bunu mən başqa bir vaxta da qoyardım, – ancaq, düzü, siz ölünü də acıqlandıra bilərsiniz. Yaxşı da, gedək, ancaq sizə qabaqcadan deyirəm: mən bu saat bircə dəqiqəliyə evə gedəcəyəm, gərək pul götürəm, sonra otağın qapısını bağlayacağam, fayton tutub adalara gedəcəyəm, gündüz də orada olacağam, axşam da. Axı siz mənim dalımca ora gedib nə qayıracaqsınız?

– Mən hələlik mənzilə gedəcəyəm, özü də sizinkinə yox, Sofya Semyonovnanın mənzilinə gedəcəyəm, gedib ondan dəfndə iştirak edə bilmədiyim üçün üzr istəyəcəyəm.

– Bunu özünüz bilirsiniz: ancaq Sofya Semyonovna evdə yoxdur, uşaqları kübar bir xanım qarının yanına aparmışdır; o qarı mənim çox-

dankı tanışımıdır, bir yetimxana var, ona hamilik edir. Katerina İvanovnanı üç uşağının üçünün də yetimxana haqqını o qarıya verəndə o mənə valeh oldu; bundan başqa yetimxanaya ianə də verdim, sonra da Sofya Semyonovnanın başına gələn əhvalatı, heç bir şey gizlətmədən, bütün dibaçəsilə ona danışdım. Bu ona çox böyük bir təsir bağışladı. Buna görə də təyin olunmuşdu ki, Sofya Semyonovna bu gün onun yanına getsin, birbaşa N. mehmanxanasına: o xanım yaylaqdan qayıtdıqdan sonra müvəqqəti olaraq orada yaşayır.

– Zərər yoxdur, mən gedəcəyəm.

– Özünüz bilin, ancaq məndən sizə yoldaş olmaz. Mənə nə? Budur, biz bu saat evə çatırıq. Mən əminəm: siz ona görə mənə şübhə ilə baxırsınız ki, mən indiyə qədər çox nəzakətli olmuşam, sizi sorğusualla narahat etməmişəm... Deyin görüm, siz bunu başa düşürsünüzmü? Bu sizə fəvqəladə bir şey kimi göründü: lap mərc gələrəm ki, bu belədir! Yaxşı da, bundan sonra nəzakətli ol görüm necə olursan.

– Qapı dalından da qulaq asın!

Svidriqaylov güldü:

– Hə, siz onu deyirsiniz? Bəli, bütün bu söz-söhbətdən sonra siz əgər bunu deməsəydiniz – mən buna təəccüb edərdim. Ha-ha! Siz onda... orada ki... o işi tutmusunuz... sonra da özünüz bunu Sofya Semyonovnaya danışdınız, – mən bundan hərçənd bəzi şeylər başa düşdüm, ancaq bu axı nə olan şeydir? Mən bəlkə də geridə qalmış bir adamam, daha heç bir şey başa düşə bilmirəm: əzizim, siz allah, izah edin! Yeni fikirlərlə məni maarifləndirin!

– Siz heç bir şey eşitməmişiniz, yalan deyirsiniz!

– Mən onu demirəm, onu demirəm (hərçənd bəzi şeylər eşitmişəm), mən onu deyirəm ki, siz elə həmişə ah-uf eləyirsiniz! Sizin daxilinizdə olan Şiller hər anda narahat olur. İndi də ki, qapının dalından qulaq asmaq! Əgər belə isə, onda gedin rəisə deyən ki, əhvalat belədir, mənim başıma belə bir iş gəlib, nəzəriyyədə bir balaca səhv olub. Əgər siz bu fikirdəsiniz ki, qapı dalından qulaq asmaq olmaz, onda tez Amerikaya çıxın gedin! Qaçın gedin, cavan oğlan! Bəlkə də hələ buna vaxt var. Mən bunu sizə lap ürəkdən deyirəm. Pulunuz yoxdur? Yol üçün sizə pul verərəm.

Raskolnikov nifrətlə onun sözünü kəsdi.

– Mən bu barədə heç fikirləşmirəm də.

– Bilirəm (siz özünüzə zəhmət vermək istəmirsiniz; danışmaq istəsəniz də, çox danışmırsınız), bilirəm, sizin nə kimi suallarınız var:

əxlaqi, eləmi? Vətəndaş və insan sualları? Siz bu sualları atn getsin; indi olar sizin nəyinizə lazımdır? He-he! Ona görə ki, hələ vətəndaş-sınız, insansınız? İş ki, belə idi, – onda heç bir məsələyə baş soxmaq lazım deyildi; adam bacardığı işə girir. Yaxşı da, gedin özünüzü öldürün, hə, yoxsa öldürmək istəmirsiniz?

– Siz deyəsən məni qəsdən acıqlandırmaq istəyirsiniz ki, mən sizi buraxıb gedim...

– Siz qəribə adamsınız, biz daha gəlib çatmışıq, rica edirəm, qalxın pilləkənə. Bax, bu Sofya Semyonovnanın qapısıdır, görürsünüzmü, heç kəs yoxdur! İnanmırsınız? Kapernaumovdan soruşun; Sofya Semyonovna gedəndə açarı onlara verir. Budur, bu da madame de Kapernaumov özü! Hə? Necə? (O bir az kardır). Gedib? Hara? İndi eşitdinizmi? Evdə yoxdur, bəlkə də lap axşama kimi gəlməyəcək. İndi gedək bizə. Axı siz mənim də otağıma getmək istəyirdiniz. Bu da mənim otağım. Madame Resslerix evdə yoxdur. Bu arvad həmişə əlləşir, çalışır; ancaq yaxşı arvaddır, lap yəqin... Siz bir qədər düşüncəli olsaydınız, bəlkə o sizə gerek olardı. Budur, iltifat edib baxın: mən bürodan beş faizli bir bileet götürürəm (görün bundan məndə nə qədər var!), bu gün bunu sərrafla dəyişib xərcləyəcəyəm. Gördünüzmü? Daha mənim üçün vaxt itirməyin mənası yoxdur. Büronun ağzı bağlanır, biz yenə də pilləkənlə aşağı düşürük. Yaxşı, istəyirsiniz kalyaska tutmaq? Mən axı adalara gedəcəyəm. İstəyirsiniz bir az kalyaskada gəzək? Mən, bax, bu kalyaskanı tuturam, Yelaginə gedəcəyəm. Tab gətirmədiniz? Necə? Getmək istəyirsiniz? Eybi yoxdur, bir az gəzərik. Deyəsən, yağış yağacaq, zərər yoxdur, üstünü qaldırırıq...

Svidriqaylov kalyaskaya minmişdi. Raskolnikov düşüncəyə öz-özünə deyirdi: “Hər halda mənim bu anda ondan şübhələnməyim nahaqdır”. O, Svidriqaylova bircə kəlmə də söz deməyərək, qayıdıb Sennaya meydanına sarı getdi. Əgər o dönüb bircə dəfə geri baxsaydı, görərdi ki, Svidriqaylov kalyaskada yüz addımdan çox yol getmədi, sürücünün pulunu verib səkiyə düşdü. Lakin indi Raskolnikov daha heç bir şey görə bilməzdi, çünki o tını burulmuşdu. Böyük bir nifrət onu Svidriqaylovdan uzaqlaşdırırdı. O qeyri-ixtiyari olaraq, səsləndi: “Mənə bax ki, bir an da olsa bu qaba cinayətkardan, bu şəhvət düşkünün olan əxlaqsız, alçaq adamdan hələ bir şey də gözləyirdim!” (Doğrudur, Raskolnikov bu nəticəyə tez, həm də lazımınca düşünmədən gəlib çıxmışdı) Svidriqaylovun vəziyyətində nəsə bir şey vardı, bu hər halda ona, sirrli bir mahiyyət olmasa da, bir qədər orijinallıq verirdi. O

ki, qaldı Avdotya Romanovnanın məsələsi – Raskolnikov bu fikirdə qaldı ki, Svidriqaylov onun bacısını rahat buraxmayacaqdır. Lakin bütün bu şeyləri düşünmək, bir daha götür-qoy etmək onun üçün son dərəcə ağır və dözülməz bir şey olurdu.

Raskolnikov iyirmi addım getməmişdi ki, tək qaldığından yenə də, adəti üzrə, dərin fikrə daldı. Körpünün üstünə çıxanda sürəhinin qabağında dayanıb suya baxdı. Bu zaman Avdotya Romanovna onun arxa tərəfində durmuşdu.

Raskolnikov körpüyə qalxanda ona rast gəlmişdi, ancaq onu görməmişdi, yanından ötüb keçmişdi. Duneçka hələ indiyə qədər onu küçədə belə görməmişdi: qardaşının bu vəziyyətinə son dərəcə heyrət etdi, hətta bir az qorxdu da. Dayandı, bilmədi ki, onu səsləsin, ya yox. Birdən o, Svidriqaylovun Sennaya tərəfdən tələsə-tələsə gəldiyini gördü.

Lakin Svidriqaylov elə bil oğrun-oğrun və ehtiyatla yaxınlaşırdı. O körpüyə qalxmadı, səkinin bir kənarında dayandı: Svidriqaylov çox çalışırdı ki, Raskolnikov onu görməsin. Amma Dunyanı çoxdan görmüşdü; əlilə ona işarələr etməyə başladı. Dunyaya elə gəldi ki, Svidriqaylov bu işarələrlə ondan bir şey xahiş edir: “Qardaşımı çağırma, onu sakit burax, mənim yanıma gəl”.

O belə də elədi. Yavaşca qardaşının yanından ötüb keçdi, Svidriqaylova yaxınlaşdı.

– Tez gedək. Mən istəmirəm Rodion Romanıç bizim görüşmüzdən xəbər tutsun. Sizə qabaqcadan deyirəm: mən onunla bu yaxında bir aşxanada oturmuşdum, özü gəlib məni tapdı, sonra güc-bəla ondan yaxa qurtara bildim. O haradansa sizə məktub yazdığımı bilir, özü də nədənsə şübhələnir. Bəlkə siz ona demisiniz? Siz deməmisinizsə, bəs onda kim deyib?

Dunya onun sözünü kəsərək:

– Budur, biz tini döndük, – dedi, – qardaşım daha bizi görməz. Sizə bildirirəm: mən daha sizinlə ayrı yerə getməyəcəyəm. Nə sözünüz varsa burada hamısını deyin, bunu küçədə də demək olar.

– Əvvəla, bunu küçədə qətiyyənlə demək olmaz; ikincisi, siz gərək Sofya Semyonovnanın da dediyini eşidəsiniz, üçüncüsü də, mən sizə bəzi sənədlər göstərəcəyəm... Siz mənim otağıma getməyə razı olmasanız – onda mən heç bir izahat verməyəcəyəm, özüm də bu saat çıxıb gedəcəyəm. Bununla əlaqədar olaraq, xahiş edirəm, bir şeyi də yaddan çıxarmayasınız: sizin istəklə qardaşınızın çox maraqlı bir sirri tamamilə mənim əlimdədir.

Dunya mütərəddid halda dayanaraq, iti bir nəzərlə Svidriqaylova baxdı.

Svidriqaylov sakitcə dedi:

– Siz nədən qorxursunuz? Bura şəhərdir, kənd deyil. Kənddə də məndən çox siz mənə zərər yetirdiniz, amma burada...

– Sofya Semyonovnaya demisinizmi?

– Yox, mən ona bircə kəlmə də söz deməmişəm, hətta indi onun evdə olub-olmamasına heç bir o qədər də əmin deyiləm. Bu gün o öz analığını dəfn etmişdir: belə bir gündə adam qonaq getməz. Müəyyən vaxta qədər mən bu barədə heç kəsə bir söz demək istəmirəm, hətta sizə dediyimə də bir az peşmanam. Bu işdə xırdaca bir ehtiyatsızlıq çuğulluğa bərabərdir. Mən, bax, burada, bu evdə yaşayıram, budur, yaxınlaşıyıq. Bax, bu bizim evin dalandarıdır; o görür ki, mən bir xanımla gəlirəm; hər halda sizin üzünüzü də gördü; əgər siz məndən çox qorxursunuzsa, məndən şübhələnirsinizsə – onun sizi görməsi sizin xeyrinizədir. Belə kobud danışdığım üçün məni bağışlayın. Mən mənzil sahibinin otağında yaşayıram; Sofya Semyonovna ilə aramızda bir divar var, o da mənzil sahibinin otağında yaşayır. Bütün mərtəbədə mənzil sahiblərindən otaq tutanlar yaşayır. Siz niyə axı bir uşaq kimi qorxursunuz? Yoxsa mən çox dəhşətli bir adamam?

Onun üzündə mərhəmət ifadə edən süni bir təbəssüm görüldü; gülümsəmək indi onun heç yadına da düşmürdü. Onun ürəyi bərk-bərk döyünür, nəfəsi tıxanırdı. O get-gedə artan həyəcanını gizlətmək üçün ucadan danışdı; lakin Dunya onun bu xüsusi həyəcanını duymağa macal tapmadı: o Svidriqaylovdan bir uşaq kimi qorxur, Svidriqaylov onun üçün dəhşətli bir adamdır...

– Hərçənd mən bilirəm siz... şərəfsiz bir adamsınız, amma sizdən zərrə qədər də qorxmuram. Düşün qabağa. – Bu sözü görünür o sakitcə demişdi, lakin bu zaman onun bənizi ağappaq ağarmışdı.

Svidriqaylov Sonyanın otağı qabağında dayandı.

– İcazə verin, soruşum görüm evdədirmi... Yox, evdə deyil. Yaxşı olmadı! Ancaq o çox tez gələ bilər, mən bunu bilirəm. O gedibsə də, mütləq öz yetimlərinin məsələsi üçün bir xanımın yanına gedib. Onların anası ölüb. Mən də bu işə qarışdım, sərəncam verdim. Sofya Semyonovna on dəqiqəyə kimi qayıtmasa, əgər istəsəniz, lap elə bu gün, onun özünü sizin yanınıza göndərərəm. Bu da mənim mənzilim. Bu da mənim iki otağım qapının o üzündə mənzilin sahibi xanım Resslix yaşayır. İndi bura baxın, mən sizə əsas sənədlərimi göstərim:

mənim yataq otağıma açılan bu qapıdan iki boş otağa girilir; onlar da kirayə verilir. Budur o otaqlar... bunlara siz bir qədər diqqətlə baxmalısınız...

Svidriqaylov mebel qoyulmuş iki böyük otaq tutmuşdu. Duneçka şübhə ilə ətrafına baxdı, lakin nə otaqların bəzək və quruluşunda, nə də mövqeyində elə bir xüsusi şey görmədi; amma diqqətlə baxsaydı, bəzi şeyləri görə bilərdi: məsələn, Svidriqaylovun otaqları iki mənzil arasında idi; bu mənzillərdə adam yaşasa da, onlar, orada çox az olurdu. Onun otaqlarına birbaşa koridordan deyil, mənzil sahibəsinin iki otağından girilirdi, bu otaqlar da çox vaxt boş olurdu. Svidriqaylov yataq otağının açarla bağlanmış o biri qapısını açıb başqa bir boş otağı Duneçkaya göstərdi, – bu otaq da kirayə verilir. Duneçka astanada dayandı. Svidriqaylov otaqları ona niyə göstərirdi – o bunu başa düşə bilmirdi; Svidriqaylov dərhal bunun səbəbini ona izah etdi.

– Bura, bu ikinci böyük otağa baxın. Bu qapını görürsünüzmü – o, açarla bağlanmışdır. Qapını qabağında bir stul vardır: bu iki otaqda bircə stul budur. Bunu mən öz mənzilimdən gətirmişəm ki, yaxşı qulaq asım. Qapının o üzündə Sofya Semyonovnanın stolu qoyulmuşdur; Sofya Semyonovna orada oturub Rodion Romanıçla söhbət edirdi. Mən burada, bu stulda oturub gizləncə qulaq asırdım; iki axşam dalbadal qulaq asdım, hər dəfə də iki saata qədər: mən onların söhbətindən bir şey anlaya bilərdimmi, siz necə bilirsiniz?

– Siz gizləncə qulaq asırdınız?

– Bəli, mən gizləncə qulaq asırdım; indi mənim mənzilimə gedək, burada heç oturmağa da yer yoxdur.

O, Avdotya Romanovnanı yenə də birinci otağına apardı; bu onun zalı hesab olunurdu; Avdotya Romanovnanı stulda oturmağa dəvət etdi. Özü isə stolun o biri başında, ondan heç olmasa bir sajen kənardə oturdu; bu zaman, yəqin ki, onun gözlərində vaxtilə Duneçkanı qorxudan alov parıldayırdı. Dünya diksindi və yenə də şübhə ilə ətrafına baxdı. O qeyri-ixtiyari hərəkət edirdi; görünür o şübhələndiyini bürüzə vermək istəmirdi. Nəhayət, Svidriqaylovun mənzili, bu mənzilin tənhalığı, ətrafda heç kəsin olmaması Dunyanı narahat etməyə başladı. O istədi mənzil sahibəsinin heç olmasa evdə olub-olmamasını soruşsun, lakin bunu da... öz qüruruna sığışdırmadı. Bir də ki, onun qəlbində qorxudan çox-çox artıq bir iztirab vardı. O son dərəcə əzab çəkirdi.

Avdotya Romanovna məktubu stolun üstünə qoyaraq sözə başladı:

– Bu sizin məktubunuz. O məsələni ki, siz yazırsınız – bu heç mümkün olan şeydir? Siz işarə edirsiniz ki, guya mənim qardaşım cinayət işləmişdir. Siz buna çox açıq işarə edirsiniz, indi siz bundan boyun qaçıra bilməzsınız. Bilin ki, əvvəl də mən sizdən bu axmaqca söz-söhbəti eşitmişəm, – buna mən qətiyyənlə inanmıram. Bu çox iy-rənc və gülünc bir şübhədir. Sizin əlinizdə heç bir sübut ola bilməz. Siz demisiniz ki, sübut edəcəyəm: di sübut edin. Ancaq indidən bilin: mən sizə inanmıram! İnanmıram!..

Duneçka bu sözləri tez-tez və tələsə-tələsə dedi və birdən onun üzü bir anlığa qıpqırmızı qızardı.

– İnanmasaydınız, siz heç cürət edib təkbaşına mənim yanıma gələrdinizmi, bu mümkün olardı? Bəs siz niyə gəlmisiniz? Elə bircaq maraq üçün?

– Məni incitməyin, deyin, deyin!

– Siz igid qızsınız – buna söz ola bilməz! Vallah, mən elə bilirdim, siz cənab Razumixindən xahiş edəcəksiniz ki, o sizi bura gətirsin. Amma o nə sizin yanınızda idi, nə də sizin ətrafınızda – mən baxırdım – bu qoçaqlıqdandır; deməli, siz Rodion Romanıçı qorumaq istəyirmişsiniz. Bunu da deyim ki, sizdə hər şey ilahidir... O ki, qaldı sizin qardaşınız – bu barədə mən sizə nə deyə bilərəm? İndi bu saat siz özünüz onu gördünüz. Necə idi?

– Siz axı ancaq buna əsaslanmırsınız!

– Buna yox, onun öz sözünə əsaslanıram. İki axşam dalbadal o bura, Sofya Semyonovnanın yanına gəldi. Onların oturduğu yeri mən sizə göstərdim. O bütün sirrini açıb Sofya Semyonovnaya söylədi. Qatıl odur. Məmur arvadını, müamiləçi qarını o öldürüb; o özü də onun yanında girov şey qoyubmuş. Qarını öldürəndə onun təsadüfən içəri girən bacısını, Lizaveta adlı alverçini də o öldürüb. Onların hər ikisini balta ilə öldürüb, baltanı da özü ilə gətiribmiş. Onları qarət etmək üçün öldürüb, qarət də eləyib, pul da, başqa şeylər də götürüb aparıb... Bunun hamısını o özü başdan-başa Sofya Semyonovnaya danışdı; bu sirri indi məndən başqa ancaq o bilir, amma o, cinayətdə qətiyyənlə işi-raq etməmişdir, əksinə, bunu eşidəndə o da sizin kimi dəhşətə gəldi. Arxayın olun, o, Rodion Romanıçı ələ verməz.

Duneçka mızıldayaraq dedi:

– Bu ola bilməz! – Onun dodaqları ağappaq ağarmışdı, o boğulurdu. – Ola bilməz! Buna zərrə qədər də səbəb yoxdur. Bu yalandır, yalandır!

– O qarət eləmək istəyib, səbəb də budur. Burası var ki, o nə puldan, nə də şeylərdən istifadə etməyib, aparıb onları haradasa bir daşın altına qoyub, şeylər indi də oradadır, – özü belə deyir. Bu da ona görədir ki, cürət edib bu şeylərdən istifadə edə bilməmişdir.

Dunya çıxıraraq yerindən qalxdı:

– Heç ağlasığan şeydirmi – o gedib oğurluq eləsin, ev soysun? Heç ağlasığan şeydirmi – o belə bir fikrə düşsün? Siz axı onu tanıyırsınız, onu görmüsünüz! Ondan heç oğru olar?

O elə bil ki, Svidriqaylova yalvarırdı, öz qorxusu tamam yadından çıxmışdı.

– Avdotya Romanovna, burada min cürə, milyon cürə məsələ var. Oğru oğurluq eləyir, amma o özü bilir ki, alçaq adamdır. Mən bir nəcib adamın poçt soyduğunu eşitmişəm: kim bilir, bəlkə də o elə zənn eləyib ki, yaxşı bir iş tutmuşdur! Əlbəttə, kənardan birisi desəydi – mən də sizin kimi inanmazdım. Amma öz qulağıma inandım. O bunun bütün səbəblərini Sofya Semyonovnaya açıb dedi. Sofya Semyonovna da əvvəl öz qulaqlarına inanmadı, gözlərinə də inanmadı; axırda inandı, öz gözlərinə inandı. Axı Rodion Romanıç özü ona danışdı.

– Bunun axı... səbəbi nədir?

– Avdotya Romanovna, bu uzun məsələdir. Bunu sizə mən necə başa salım; bunun əsasında bir növ nəzəriyyə var, bu da mən deyənə oxşayır, mən deyirəm ki, məsələ, əgər əsas məqsəd yaxşısa – onda tək bir cinayətkarlığa yol vermək olar. Bir cinayətkarlıq, yüz yaxşı iş! Bilirsinizmi, yaxşı məziyyətləri olan və həddindən artıq izzət-nəfsə malik olan cavan bir oğlan üçün də, əlbəttə, ağır vəziyyətdə yaşamaq həqarətdir, əgər, məsələ, belə bir adamın üçcə min pulu olsa – onun bütün işi, bütün gələcəyi, bütün həyatı başqa bir şəkklə düşər, amma onun bu üç mini yoxdur. Aclıqdan, darısqal otaqdan, cır-cındar paltardan, öz ictimai vəziyyətinin gözəlliyini aydınca dərk etməkdən əmələ gələn hiddəti, eyni zamanda bacısının, anasının vəziyyətini bunun üstünə gəlin! Ən çox da şöhrətpərəstlik, qürur və şöhrətpərəstlik! Amma kim bilir, bəlkə də bunlar yaxşı bir niyyət üçün imiş... Mən axı onu təqsirləndirmirəm – rica edirəm, siz bu fikirdə olmayın, bir də ki, bu mənim işim də deyil. Burada balaca bir nəzəriyyə – bir növ nəzəriyyə – varmış, bu nəzəriyyəyə görə insanlar material və xüsusi insanlar deyə iki yerə bölünürmüş; bu xüsusi insanlar yüksək bir vəziyyətdə olduqlarından onlar üçün qanun yazılmamışdır, lakin onlar yerdə qalan insanlar üçün, yəni material üçün, zibil üçün qanun

yazırlar. Görürsünüz də necə nəzəriyyədir: une thiorie comme une autre.⁵⁰ Napoleon onu yaman maraqlandırmış; bir çox dahi adamlar tək-tək cinayətkarlığa başlamışlar, düşünmədən qanunu pozmuşlar, – Rodion Romanıçı əsasən bu məsəl maraqlandırmış. Deyəsən, o da elə təsəvvür edirmiş ki, o da dahi adamdır, yəni bir müddət buna əmin olmuşdur. Bir fikir ona çox əzab vermişdir, indi də verir; nəzəriyyəni o düzəldə bilməmişdir, ancaq düşünmədən qanunu poza bilməmişdir, deməli, o dahi adam deyil. Əlbəttə, bu – böyük bir izzət-nəfsə malik olan cavan oğlan üçün həqarətdir, xüsusilə bizim əsrimizdə...

– Bəs vicdan əzabı? Deməli, siz onda əxlaqı hisslər olduğunu inkar edirsiniz? O belə adamdır?

– Ah, Avdotya Romanovna, indi hamının ağılı yerindən oynayıb, əslində insanların ağılı heç lazımı səliqədə olmayıb, Avdotya Romanovna, ümumiyyətlə, ruslar geniş təbiətə malik adamlardı; onların təbiəti öz torpaqları kimi genişdir; onlar ağıla sığmayan, fantastik şeylərə, nizamsızlığa son dərəcə meyil edirlər; lakin lazımı dahilik olmayan yerdə geniş təbiətə malik olmaq fəlakətdir. Yadıңызdadırımı, biz hər gün axşam yeməyindən sonra bağdakı talvarda ikilikdə oturub bu mövzu ətrafında, bu cür məsələlər haqqında nə qədər söhbət edirdik! Siz mənə belə geniş təbiətə malik olmaq məsələsi üstündə məzəmmət edirdiniz. Kim bilir, bəlkə elə onda Rodion Romanıç, öz yerində uzanıb edəcəyi işi fikirləşirmiş... Avdotya Romanovna, axı bizim mədəni dairələrdə elə bir müqəddəs rəvayət yoxdur belə şeyləri bəziləri kitablardan birtəhər özü üçün yığıb düzəldir... ya da salnamələrdən bəzi şeylər götürürlər. Bunu da eləyən ən çoxu alimlərdir; bilirsinizmi, onların hamısı bir növ axmaq adamlardır, belə ki, bu hətta kübar bir adama yaraşan şey deyil. Siz ümumiyyətlə, mənə fikrimi bilirsiniz; mən heç kəsi təqsirləndirmirəm. Mən özüm iş görməyən adamam, bunu da tutub durmuşam. Biz axı bu barədə çox danışmışıq. Hətta sizi öz düşüncələrimlə maraqlandıрмаq xoşbəxtliyi də mənə müyəssər olmuşdur... Avdotya Romanovna, sizin rənginiz çox ağarıb!

– Mən onun bu nəzəriyyəsinə bələdəm. Mən onun məqaləsini oxumuşam: o yazır ki, müəyyən adamlara hər şey etməyə icazə verilir... Razumixinin gətirmişdi.

– Cənab Razumixin? Qardaşınızın məqaləsini? Jurnalda çıxan məqaləni? Belə bir məqalə varmı? Mən bilmirdim. Görünür maraqlı məqalədir! Avdotya Romanovna, hara gedirsiniz?

⁵⁰ Başqa nəzəriyyələrdən pis nəzəriyyə deyil (*frans.*)

Duneçka zəif səslə dedi:

– Sofya Semyonovnanı görmək istəyirəm. Onun otağına necə getmək olar? O bəlkə gəlib, mən mütləq bu saat onu görmək istəyirəm. Qoy o...

Avdotyа Romanovna sözünü tamamlaya bilmədi: onun nəfəsi tıxandı.

– Sofya Semyonovna gec gələcək. Mən elə güman edirəm. O görək lap tez gələydi, tez gələ bilməsə – onda lap gec gələcək...

Duneçka tamamilə başını itirərək qəzəblə çığırdı:

– Hə, deməli, sən yalan deyirsən! Mən görürəm... sən yalan deyirsən... Sənin dediyinin hamısı yalandır! Mən sənə inanmıram! İnanmıram!

O az qala bayılacaqdı – özünü stula yıxdı: Svidriqaylov tez onun altına stul qoya bilmişdi.

– Avdotya Romanovna, sizə nə oldu? Gözünüzü açın! Su var. Bircə qurtum için...

Svidriqaylov onun üzünə su çilədi. Duneçka diksinib gözlərini açdı.

Svidriqaylov qaşqabağını tökərək öz-özünə dedi:

– Yaman təsir edib! Avdotya Romanovna, sakit olun! Bilin ki, onun dostları var. Biz onu xilas edərək, qurtararıq. İstəyirsiniz mən onu xaricə aparım? Mənim pulum var. Mən üç günə bilet taparam. O ki, qaldı Rodion Romanıçın adam öldürməsi – o hələ çox-çox yaxşı işlər görəcək, onun bu günahı yuyulub gedəcək; sakit olun! O hələ böyük adam ola bilər. Axı sizə nə oldu? Özünüzü necə hiss edirsiniz?

– Zalım adam! Hələ bir ələ də salır. Buraxın məni...

– Hara gedirsiniz? Axı hara gedirsiniz?

– Onun yanına. O haradadır? Siz bilirsinizmi? Bu qapı niyə bağlıdır? Biz bu qapıdan girmişik, indi qapı kilidlənib. Siz nə vaxt bunu açarla bağladınız?

– Olmazdı axı burda danışdığımız sözləri çığıra-çığıra deyib bütün otaqlara səs salaq. Mən heç də sizi ələ salmıram; bu dildə danışmaq daha məni təngə gətirib. Siz axı hara gedəcəksiniz? Ya bəlkə gedib onu ələ vermək istəyirsiniz? Siz onu hirsəndirib lap özündən çıxara bilərsiniz, o da gedib özünü ələ verir. Siz bilin ki, indi onu izləyirlər. Siz ancaş onu ələ verə bilərsiniz. Siz dayanının: mən indicə onu görmüşəm, onunla danışmışam; onu xilas etmək olar. Dayanın, oturun bir yerdə fikirləşək. Mən sizi elə ona görə də çağırmışam ki, bu barədə təkliddə danışaq, yaxşıca fikirləşək. Bir oturun da!

– Siz onu necə xilas edə bilərsiniz? Onu heç xilas etmək olarmı?
Dunya oturdu. Svidriqaylov da onun yanında oturdu.

O lap astadan dedi:

– Bunun hamısı sizdən asılıdır, sizdən, ancaq sizdən... – Onun gözləri parıldayır, həyəcandan dili dolaşırdı. Hətta bəzi sözləri heç deyə bilmirdi.

Dunya qorxaraq ondan geri çəkildi. Svidriqaylovun bütün bədəni əsirdi.

– Siz...sizin bircə kəlmə sözlüzlə... o xilas ola bilər! Mən... onu xilas edəyəm. Mənim pulum var, dostlarım da var. Mən dərhal onu göndərəyəm, sonra özüm pasport çıxararam, iki pasport. Birini ona, birini də özümə. Mənim dostlarım var; mənim iş bacaran adamlarım var... İstəyirsinizmi? Mən sizə də pasport çıxararam... Sizin ananıza da... Razumixin sizin nəyinizə lazımdır? Mən sizi yenə də sevirəm... Mən sizi hədsiz dərəcədə sevirəm... Verin donunuzun ətəyini öpüm, verin! Verin! Mən onun xışıltısını eşidəndə dayana bilmirəm! Desəniz: filan şeyi elə, elərəm! Mən mümkün olmayan şeyi də elərəm. Siz nəyə inanırsınızsa – mən də ona inanaram. Mən sizin istədiyiniz hər şeyi elərəm, hər şeyi! Mənə elə baxmayın, elə baxmayın! Siz məni öldürürsünüz... Siz bunu bilirsinizmi ki...

O hətta sayıqlamağa başladı. Birdən elə bil ona nəşə oldu, elə bil birdən başı xarab olmuşdu. Dunya cəld yerindən qalxıb qapıya sarı yüyürdü.

– Açın! Açın! – deyərək əllərilə qapını silkələməyə, çıxırmağa, adam çağırmağa başladı: – Açın da! Orada heç kəs yoxdur?

Svidriqaylov yerindən qalxdı, özünə gəldi. Kinli və istehzal bir təbəssüm hələ də onun titrəyən dodaqlarında yavaş-yavaş sürünürdü.

O astadan və dayana-dayana dedi:

– Orada heç kəs yoxdur; mənzil sahibəsi çıxıb gedib; nahaq zəhmət çəkib belə çıxırırsınız: ancaq özünüzü boş yerə həyəcanlandırırırsınız.

– Açar hanı? Aç bu saat qapını, bu saat, alçaq adam!

– Açarı itirmişəm, bilmirəm haradadır.

– Hə?! Bu ki, zorakılıqdır! – Dunyanın rəngi meyit kimi ağardı, tez yuxarı başa yüyürüb, orada olan stolun dalına keçdi.

O çıxırmırdı; lakin gözlərini ona əzab verən adama zilləyərək, onun hər bir hərəkətini diqqətlə izləyirdi. Svidriqaylov da otağın o biri başında, onunla qarşı-qarşıya duraraq yerindən tərpənmirdi. O hətta

özünü ələ almışdı: ələ almaşa da üzdən belə görünürdü. Lakin sifəti bayaqki kimi ağappaqdı. İstehzalı təbəssüm dodaqlarından silinmirdi.

– Avdotya Romanovna, siz indicə “zorlama” dediniz. Əgər bu zorlama isə, onda özünüz fikirləşə bilərsiniz ki, mən tədbir görmüşəm. Sofya Semyonovna evdə yoxdur; Kapernaumovlar çox uzaqdır, onlarla bizim aramızda beş bağlı otaq var. Bir də ki, mən sizdən heç olmasa iki qat güclüyəm, bundan başqa mən heç bir şeydən qorxumuram, çünki siz sonralar şikayət eləyə bilməyəcəksiniz: siz axı qardaşınızın ələ verilməsini istəməyəcəksiniz! Sizin özünüzdə də heç kəs inanmayacaq: deyəcəklər ki, qız da təkbaşına, tək yaşayan bir adamın mənzilinə gedəmi? Belə ki, əgər lap qardaşınızı qurban da versəniniz, yenə də heç bir şey sübut edə bilməyəcəksiniz: Avdotya Romanovna, zorlamanı sübut etmək çox çətindir.

Dunya nifrət və qəzəblə pıçıldadı:

– Alçaq!

– Özünüz bilin; ancaq nəzərə alın ki, mən bunu bir fərziyyə şəklində dedim. Mənim şəxsi əqidəmə görə siz tamamilə haqlısınız: zorlama – alçaqlıqdır. Mən bunu ancaq ona görə dedim ki, sizin vicdanınız təmiz qalar, hətta əgər... əgər siz könüllü olaraq, mən təklif etdiyim kimi, qardaşınızı xilas etmək istəsəniz də... Onda belə çıxar ki, siz vəziyyətə, lap ələ gücə – əgər bu sözü işlətməmək mümkün deyilsə – tabe olmusunuz. Bu barədə fikirləşin: qardaşınızın və ananızın taleyi sizin əlinizdədir. Mən isə sizin qulunuz olacağam... bütün ömrüm boyu... bax, mən burada sizin cavabınızı gözləyəcəyəm...

Svidriqaylov divanda oturdu, onlar bir-birindən səkkiz addım aralı idilər. Dunya onun qəti qərara gəldiyinə daha zərrə qədər də şübhə etmirdi. Bir də ki, Svidriqaylovu o yaxşı tanıyırdı.

Birdən Dunya cibindən bir tapança çıxardı, tapançanı ayağa çəkib əlini stolun üstünə qoydu. Svidriqaylov cəld yerindən qalxdı.

Təəccüblə, lakin kinli-kinli qımışaraq çığırdı:

– Belə oldu? Hə, bu, işin gedişini tamam dəyişir! Avdotya Romanovna, siz özünüz işi məndən ötrü son dərəcə yüngülləşdirirsiniz! Bu tapança haradan sizin əlinizə keçib? Yoxsa cənab Razumixin verib? Ba! Bu ki, mənim tapançamdır! Köhnə tapançamdır! Onda mən bunu nə qədər axtardım! Kənddə mən sizə nişan vurmağı öyrətmək şərəfinə nail olmuşdum, – görünür bu havayı yerə deyilmiş.

– Bu sənin tapançan deyil, alçaq adam, sənin öldürdüyün Marfa Petrovnanın tapançasıdır! Onun evində sənin özünün heç bir şeyin yox

idi. Mən sənin necə bir adam olduğunu duyan kimi tapançanı götürdüm. Hünərin var bircə addım at, and olsun Allaha, o saat səni vurub öldürəcəyəm.

Dunya böyük bir həyəcan içində idi. Tapançanı əlində hazır tutmuşdu.

Svidriqaylov hələ də öz yerində durmuşdu:

– Bəs qardaşınız? Maraq üçün soruşuram.

– İstəyirsən get xəbər ver! Yerindən tərpənmə! Tərpəndin vuraçağam! Sən arvadını zəhərləmişən, mən bilirəm, sən özün qatilsən!..

– Siz qəti bilirsiniz ki, Marfa Petrovnanı mən öldürmüşəm?

– Sən öldürmüşən! Sən özün buna işarə etmişdin, sən zəhər barəsində mənə danışmışdın... sən onun dalınca getmişdin... Sən öldürmüşən... Lap yəqin sən öldürmüşən... Alçaq!

– Bu lap elə doğru da olsa, bunu səndən ötrü eləmişəm... Hər halda buna sən səbəb oldun.

– Yalan deyirsən! Mənim həmişə səndən zəhləm gedib, həmişə...

– Avdotya Romanovna! Siz təşviqat qızgınlığı içində mənə meyil etməyə başlayırdınız, həvəsə gəlirdiniz, – görünür yadınızdən çıxıb... Mən bunu sizin gözlərinizdə göürdüm... yadınızdadırmı, bir axşamdı, ay işığında, hələ bülbül də cəhcəh vururdu...

– Yalan deyirsən! – Dunyanın gözlərində şiddətli bir qəzəb parıldıdı.

– Yalan deyirsən, bu böhtandır!

– Yalan deyirəm? Yaxşı da, yalan deyirəm. Yalan dedim. Arvadlara belə şeyləri xatırlatmaq olmaz.

Svidriqaylov qımışdı. – Bilirəm ki, vurarsan, qəşəng pələng, vur da!

Dunya tapançanı qaldırdı; o meyit kimi ağarmışdı, qanı qaçmış alt dodağı titrəyir, iri qara gözləri od kimi parıldayırdı; o qəti qərara gəlmişdi; Svidriqaylova baxa-baxa arada olan məsafəni ölçür, onun ilk hərəkətini gözləyirdi. Svidriqaylov hələ indiyə kimi onu belə gözəl görməmişdi. Tapançanı qaldırarkən Dunyanın gözlərində parıldayan od sanki Svidriqaylovu yandırdı: onun qəlbi sıxılaraq ağrıdı. O, addımını qabağa qoyan kimi tapança açıldı. Güllə onun saçları arasından keçib divara dəydi. O dayanıb astadan güldü.

– Arı sancdı. Düz başımı nişan alıbmış... Bu nədir? Qan!

Cibindən yaylığını çıxarıb, sağ gicgahından nazik şırnaqla axan qanı sildi; görünür, güllə onun dərisini azca zədələmişdi. Dünya tapançanı endirib qorxu ilə deyil, qəribə bir halda, həm də heyrətlə Svidriqaylova baxırdı, o sanki nə etdiyini və bunun nə olduğunu başa düşmürdü.

Svidriqaylov yavaşca dedi:

– Gülləniz boşa çıxdı! Bir də atın, gözləyirəm.

O yenə də qımışdı, lakin indi tutqun və kədərli idi. – Siz çaxmağı qaldırana kimi mən sizin üstünüzü ala bilərəm!

Duneçka diksindi, tez çaxmağı çəkib yenə də tapançanı qaldırdı, məyus bir halda dedi:

– Məndən əl çəkin! And olsun Allaha, yenə də ataram... Sizi... öldürərəm.

– Öldürün də... üç addımdan adamı əlbəttə vurub öldürmək olar. Öldürə bilməsəniz... onda...

Svidriqaylovun gözləri parıldadı; o iki addım da qabağa gəldi.

Duneçka tətəyi çəkdi: tapança atılmadı!

– Yaxşı doldurmayıblar! Orada bir kapsul da var. Düzəldin, mən gözlərəm.

Svidriqaylov Duneçkanın qabağında, ondan iki addım kənarında durub gözləyir, ehtirasla alışıb yanan ağır bir nəzərlə, sarsılmaz bir qətiyyətlə ona baxırdı. Dünya başa düşdü ki, Svidriqaylov öləcək, amma onu buraxmayacaq. “Əlbəttə... indi onu iki addımlıqda vurub öldürə bilərəm!..”

Birdən o, tapançanı yerə atdı.

Svidriqaylov təəccüblə:

– Tulladın? – deyərək dərinədən nəfəs aldı.

Birdən onun üstündən sanki ağır bir yük götürüldü – bu yük bəlkə də yalnız ölüm qorxusu deyildi; bu anda o çox çətin ki, ölüm qorxusu duyurdu. – Bu onun heç özünün də bütünlüklə müəyyən edə bilmədiyini başqa bir hissdən – daha müsibətli, daha kədərli bir hissdən xilas olmaq deməkdi.

Svidriqaylov Dunyaya yaxınlaşıb bir əli ilə onun belini yavaca qucaqladı. Dünya müqavimət göstərmədi: ancaq onun bütün bədəni yarpaq kimi əsir, o yalvarıcı bir nəzərlə Svidriqaylova baxırdı. Svidriqaylov nəsə demək istədi, lakin onun dodaqları qıvrılır, heç bir şey deyə bilmirdi.

Dunya yalvara-yalvara dedi:

– Burax məni!

Svidriqaylov diksindi: indi Dünya “sən” sözünü bayaqkı kimi ifadə etməmişdi.

Svidriqaylov astadan soruşdu:

– Deməli sevmirsən?

Dunya başının işarəsilə “yox” cavabı verdi.

Svidriqaylov ümitsiz bir halda pıçıldadı:

– Sevə də...bilməzsən?.. Heç?

Dunya da pıçıldayaraq dedi:

– Heç!

Svidriqaylovun qəlbində bir anlığa dəhşətli bir mübarizə getdi. O, ifadə olunmayan bir nəzərlə Dunyaya baxırdı. Birdən o əlini Dunyanın belindən çəkdi, döndü, tez pəncərə qabağına gedib dayandı.

Bir an da keçdi.

– Bu da açar! – Açarı paltosunun sol cibindən çıxartdı, Dunyaya sarı dönmədən və ona baxmadan, arxa tərəfində olan stolun üstünə qoydu. – Götürün, tez çıxın gedin!

O, inadla pəncərəyə baxırdı.

Dunya açarı götürmək üçün stola yaxınlaşdı.

Svidriqaylov yenə qımıldanmır, dönüb geriye baxmırdı:

– Tez olun! Tez olun!

Bu “tez olun” sözündə dəhşətli bir şey ifadə olunurdu.

Dunya bunu başa düşdü, açarı qapıb qarıya tərəf cumdu, tez qapını açıb otaqdan çıxdı, bir dəqiqədə, heç özünü hiss etmədən, dəli kimi, kanala çatdı, N. körpüsünə sarı yüyürdü.

Svidriqaylov iki-üç dəqiqə də pəncərənin qabağında dayandı; nəhayət ağır-ağır geri döndü, ətrafına baxıb əlini yavaşca alına çəkdi. Onun üzündə qəribə bir təbəssüm göründü: bu – miskin, kədərli, zəif bir təbəssüm – ümitsizlik təbəssümü idi. Onun ovucunu bulamış qan artıq qurumuşdu; bu qana o kinli-kinli baxdı, sonra dəsmalı isladib gicgahını sildi. Dunyanın atdığı və gedib qapının qabağına düşən tapança birdən onun gözünə sataşdı. Tapançanı qaldırıb gözdən keçirdi. Bu, köhnə sistemli, üç atılan, xırdaca bir cib tapançası idi; onda hələ iki güllə və bir kapsul vardı. Tapançanı bir dəfə də atmaq olardı. Svidriqaylov fikirləşdi, tapançanı cibinə qoydu, şlyapasını götürüb getdi.

VI

Svidriqaylov axşam saat ona kimi vaxtını müxtəlif aşxanalarda və hırraxanalarda keçirdi. Katyanı haradansa yenə tapıb gətirdi. Katya yənə də lakey mahnısı oxudu, ancaq bu başqa bir mahnı idi, bu mahnıda deyilirdi ki, “bir alçağın, zalımın biri” “Katyanı öpməyə başladı”

Svidriqaylov Katyanı da, orqançını da, xor müğənnilərini də, lakeyləri də, iki nəfər mirzəni də içkiyə qonaq elədi. Bu mirzələr Svidriqaylovu ona görə maraqlandırmışdı ki, onların ikisinin də burnu

əyri idi: birinin burnu sağa əyilmişdi, o birinin ki sola. Svidriqaylovu bu çox təəccübləndirmişdi. Sonra onlar Svidriqaylovu bir əyləncə bağına apardılar; onların bağa girmək haqqını da Svidriqaylov verdi. Bu bağda nazicək bir üçillik küknar ağacı, üç də kol vardı; bir “vağzal” da tikilmişdi; əslində bu “vaqzal” deyilən yer içki dükən idi; ancaq burada çay da içmək olardı; “vağzal” da bir neçə balaca, yaşıl stol və stol qoyulmuşdu. Çox pis oxuyan bir xor dəstəsi, bir də təlxəyə oxşar sərxoş, qırmızıburun və çox məyus bir Münhen almanı camaatı əyləndirirdi. Mirzələr başqa mirzələrlə sözləşib dalaşdılar. Svidriqaylovu hakim seçdilər. O, on beş dəqiqə mirzələrin işini araşdırdı, ancaq onlar elə çıxırırdılar ki, heç bir şey anlamaq mümkün deyildi. Axırda məlum oldu ki, onlardan biri nəsə oğurlamış, elə o saat da bir cuhuda satmışdır, ancaq aldığı pulu yoldaşları ilə bölüşdürmək istəməmişdir. Sonra da aydın oldu ki, oğurlanıb satılan şey bir çay qaşığı imiş, qaşığı da “vağzalınmış”. “Vağzal”da işdən xəbər tutdular, məsələ daha da böyüdü. Svidriqaylov qaşığın pulunu verdi, durub bağdan çıxdı. Saat ona yaxın idi. O özü bircə damcı da şərəb içməmişdi; “vağzal”da özünə çay gətirtmişdi, bunu da içməkdən artıq ədəb-ərkan üçün tələb etmişdi. Hava bürkü və tutqundu. Saat ona az qalmışdı ki, göy üzünü hər tərəfdən qara buludlar aldı; göy gurladı; elə yağış yağdı ki, deyirdin vedrədən su tökülür; yağış damcı-damcı deyil, şırhaşır tökülürdü; ara vermədən ildirım çaxırdı. Svidriqaylov evə gəlib çatanda tərədən-dırnağa kimi islanmışdı. İçəri girib qapını kilidlədi, büronu açıb bütün pullarını çıxartdı, iki-üç kağız da cırdı. Pulları cibinə qoyduqdan sonra istədi paltarını dəyişsin, lakin pəncərədən bayıra baxıb tufanın, yağın yağışın səsinə qulaq asdı, əlini yelləyib şlyapasını götürdü, qapısını kilidləmədən getdi. Birbaş Sonyanın yanına gəldi. Sonya evdə idi.

Sonya tək deyildi: Kapernaumovun dörd balaca uşağı onun başına yığışmışdı, Sonya onlara çay verirdi. Svidriqaylovu o, dinib-danışmadan, hörmətlə qarşıladı, onun islanmış paltarına təəccüblə baxdı, ancaq bir söz demədi. Uşaqlar elə o saat böyük bir dəhşət içində qaçıb getdilər.

Svidriqaylov stolun yanında oturdu, Sonyanın da yanında oturmasını xahiş etdi. Sonya çəkinə-çəkinə oturub qulaq asmağa başladı.

Svidriqaylov:

– Sofya Semynovna, – dedi, – bəlkə də mən Amerikaya getdim; yəqin ki, mən sizinlə axırıncı dəfə görüşürəm, buna görə də gəldim ki, bəzi sərəncamlar verəm. Siz o xanımı bu gün gördünüzmü? Mən bilirəm o sizə nə demişdir, bunu təzədən danışmaq lazım deyil. –

Sonya yerində qımıldandı və qızardı. – Onların özlərinə görə adətləri, xasiyyətləri var. O ki, qaldı sizin bacılarınız – onları da yetimxanaya qəbul ediblər; onların hər biri üçün lazım olan pulu lazımı yerinə verib qəbz də almışam; pul verdiyim adam mütəbər adamdır. Siz hər ehtimala qarşı bu qəbzləri götürüb saxlayın. Budur, alın! Bu məsələ qurtardı. Bax, bu beş dənə beş faizli biletdir – cəmiçi üç min manatdır. Bunu siz götürün, özünüz üçün, qoy bu bizim aramızda qalsın, siz nə eşitsəniz də – bunu heç kəsə deməyin, qoy heç kəs bilməsin. Bu sizə lazım olar, çünki, Sofya Semyonovna, daha əvvəlki kimi pis yaşamaq olmaz, bir də ki, sizin daha elə yaşamağa ehtiyacınız olmayacaq.

Sonya tələsə-tələsə:

– Siz onsuz da mənə çox səxavət göstərmisiniz, – dedi, – yetimlərə də, mərhum Katerina İvanovnaya da... bunun qabağında əgər indiyə qədər mən sizə çox az təşəkkür etmişəmsə... elə bilməyin ki...

– Eh, yaxşı, yaxşı!

– Arkadi İvanoviç, bu pul üçün sizə çox-çox təşəkkür edirəm – indi axı mənim buna ehtiyacım yoxdur. Mən həmişə öz-özümü dolandıra bilərəm; mənim sözümlü siz naşükürlük hesab eləməyin: siz ki, belə səxavətliniz, onda bu pulu...

– Sofya Semyonovna, bu pulu sizə verirəm, sizə; xahiş edirəm sözü ora-bura atmayın; bu saat mənim heç vaxtım da yoxdur. Bu sizə gərək olar. Rodion Romanıçın qabağında iki yol var: ya gülləni alınma sızmaq, ya da Vladimirkaya getmək! – Sonya heyrtlə ona baxaraq titrədi. – Narahat olmayın, mən hamısını bilirəm, özü deyib; ancaq mən boşboğaz deyiləm, heç kəsə demərəm. Onda siz ona yaxşı yol göstərdiniz, dediniz ki, gedin boynunuza alın. Bu onun üçün daha faydalı olar. Elə ki, Vladimirka məsələsi ortaya çıxdı – o gedər ora, siz də onun dalınca... Elə deyilmi? Elə deyilmi? Məsələ ki, belə oldu, deməli, pul sizə gərək olacaq. Ondan ötrü gərək olacaq, başa düşürsünüz mü? Bu pulu sizə versəm də, fərqi yoxdur, elə bil ona verirəm. Bir də ki, siz Amaliya İvanovnaya dediniz ki, Katerina İvanovnanın borcunu verəcəyəm, – mən bunu eşitdim. Sofya Semyonovna, siz axı niyə fikirləşmədən belə şeyləri öz üzərinizə götürürsünüz? Axı bu alman qadınına siz yox, Katerina İvanovna borclu qalmışdır, qoy o cəhənnəm olsun! Belə iş tutmaqla siz bu dünyada yaşaya bilməzsiniz. Əgər sabah, ya o biri gün mənə kim soruşsa, ya mənə haqqımda bir şey xəbər alsın (sizdən bunu xəbər alacaq) – onda mənə bu gün bura gəldiyimi deməyin, pulu da heç kəsə göstərməyin, deməyin ki, bunu sizə mən vermişəm, heç kəsə deməyin. Yaxşı da, sağlıqla qalın!

– Svidriqaylov stuldan qalxdı. – Rodion Romanıça məndən salam söyləyin. Bir şeyi də sizə tapşırıram: pulu verin müəyyən vaxta qədər heç olmasa cənab Razumixin saxlasın. Cənab Razumixini tanıyırsınız? Yəqin tanıyırsınız. Pis oğlan deyil. Pulu sabah aparın ona verin, ya da... ayrı bir vaxtda... Aparıb verənə qədər bərk yerdə gizlədin.

Sonya yerindən cəld qalxıb təşvişlə ona baxdı. O çox istəyirdi ki..., Svidriqaylova bir söz desin, ondan bir şey soruşsun, ancaq əvvəl buna cəsarət etmədi, həm də bilmirdi ki, necə sözə başlasın.

– Bu yağışda siz indi... siz indi necə gedəcəksiniz?

– Amerikaya gedən yağışdan qorxar? He-he! Sağlıqla qalın, özizim Sofya Semyonovna! Yaşayın, çox yaşayın, başqalarına lazım olarsınız! Yeri gəlmişkən bunu da deyim... cənab Razumixinə deyin ki, mən ona salam göndərirəm. Elə belə də deyin: Arkadi İvanoviç Svidriqaylov sizə salam göndərir. Mütləq deyin.

Svidriqaylov Sonyanı heyrət, təşviş, həm də mübhəm və ağır şübhə içində qoyub getdi.

Sonra məlum oldu ki, Svidriqaylov elə o axşam saat on iki radələrində bir evə də getmişdir: bu heç gözlənilməyən, çox qəribə bir görüş imiş.

Yağış hələ kəsilməmişdi. Saat on ikiyə iyirmi dəqiqə işləyəndə o, evlənmək istədiyi qızın ata-anası ilə yaşadığı kiçik, darısqal mənzilinə girdi: onlar Vasilyev adasında, üçüncü xətdə, Kiçik prospektdə yaşayırdı. Qapını çox döyməli oldu; güclə açdılar. Əvvəl onlar bərk təşvişə düşdü. Lakin Svidriqaylov nə vaxt istəsə adamı valeh edə biləcək ədalar göstərə bilirdi; qızın ağıllı ata-anası əvvəl elə zənn etdi ki, (bu da çox ağıllı bir zənn idi) Arkadi İvanoviç yəqin çox içmişdir, heç ağılı özündə deyildi, amma Svidriqaylov öz ədası ilə dərhal onların fikrini dəyişdi. Qızın başqalarına ürəyi yanan ağıllı anası, qızın xəstəlikdən zəifləmiş, əldən düşmüş atasını kreslodə Arkadi İvanoviçin yanına gətirdi, elə o saat da mətləbdən çox-çox uzaq olan suallara əl atmağa başladı. (Bu arvad heç vaxt adama birbaşa mətləbə aid sual verməzdi: həmişə əvvəl gülümsər, əlini-əlinə sürtdə, sonra da bir şeyi mütləq, həm də düzgün bilmək istəsə, məsələn, bilmək istəsə ki, Arkadi İvanoviç nə vaxt toy eləmək fikrindədir, əvvəlcə Paris və oradakı saray haqqında çox maraqlı və ehtiraslı suallar verərdi, ancaq bundan sonra pillə-pillə enərək, gəlib Vasilyev adasındakı üçüncü xəttə çıxardı). Ayrı bir vaxtda Arkadi İvanoviç belə şeylərə çox hörmətlə qulaq asırdı, indi isə çox səbirsizlik göstərirdi: gələn kimi ona demişdilər ki, qız yatağındadır, bununla belə qızı mütləq və tezliklə görmək istəmişdi.

Əlbəttə, qız gəldi, Arkadi İvanıç ona dedi ki, mən gərək çox mühüm bir məsəl, üçün müvəqqəti olaran Peterburqdan gedəm, buna görə də sizə, gümüş pul hesabı ilə, on beş min manatlıq müxtəlif bilet gətirmişəm, xahiş edirəm bunu məndən bir hədiyyə kimi qəbul edin, onsuz da mən çoxdan bu boş şeyləri toydan qabaq sizə bağışlamaq istəyirdim. Bu hədiyyə ilə təcili surətdə Peterburqdan getmək, bunun üçün də belə yağışda, həm də gecə vaxtı mütləq bura gəlmək və bu barədə verilən izahat arasında heç bir məntiqi əlaqə yox idi, bununla belə məsələ çox asanlıqla bitdi. Hətta ən zərərli ah-uflar, ah-vaylar, sorğusullar, təəccüblər birdən son dərəcə yumşaldı və təmkinli bir şəkil aldı. Amma hərəratli təşəkkürlər edildi, hətta bu təşəkkürlər ağıllı ananın göz yaşı ilə möhkəmləndirildi. Arkadi İvanıç yerindən qalxdı, güldü, evlənmək istədiyi qızı öpdü, yanaqlarını əllədi, tezliklə gələcəyini bir daha təkrar etdi, qızın gözlərində uşaqcasına bir maraq, eyni zamanda çox ciddi bir sual görüb fikirləşdi, onu bir də öpdü, elə o saat da lap ürəkdən bir şeyə təəssüf etdi: onun təəssüf etdiyi bu idi ki, verilən hədiyyə elə bu dəqiqə, anaların ən ağıllısı olan bu ananın kilidi altına düşəcək. Svidriqaylov, hamını böyük bir həyəcan içində qoyub çıxdı. Lakin qızın anası, başqalarına ürəyi yanan bu ana elə o saat lap astadan və tez-tez danışaraq bir neçə mühüm şübhəni həll etdi: onun həll etdiyi bu idi: Arkadi İvanıç böyük adamdır, böyük işlər sahibidir, yuxarılarla əlaqəsi olan bir şəxsdir, dövlətlidir, – kim bilir indi onun başında nələr var, birdən fikrinə gəlir ki, getmək lazımdır – gedir, birdən fikrinə gəlir ki, pul vermək lazımdır – verir, buna heç təəccüb etmək lazım deyil. Amma qərribə burasıdır ki, o təpədən dırnağa kimi islanmışdı, amma ingilislər, məsələn, daha əcaib adamlardır; bir də ki, bütün bu yüksək ədalətli şəxslər heç baxmırlar ki, onlar haqqında nə deyəcəklər, kefləri istəyəni eləyirlər. Bəlkə də o qəsdən belə gəzir, göstərmək istəyir ki, mən heç kəsdən qorxmuram. Bu barədə heç kəsə də bir söz demir, – məsələnin əsas cəhəti də budur; ona görə demir ki, kim bilir, bundan hələ nə çıxacaq; amma pulu tez gizlətmək lazımdır; əlbəttə, bütün bu işin ən yaxşı cəhəti o oldu ki, Fedosiya mətbəxdə idi; xüsusilə bu barədə gərək o bicvələdüzzina Resslerixə heç bir şey deyilməsin, heç bir şey, heç bir şey! Onlar daha çox şey danışdılar. Oturub saat ikiyə kimi pıçıldıdılar. Amma qız ata-anasından daha tez yatmağa getdi; o heyrət içində idi, bir az da qəmgin idi.

Düz gecənin yarısı idi. Svidriqaylov N. körpüsünü keçib Peterburqskaya storona tərəfə gedirdi. Yağış kəsilmişdi, amma külək əsirdi.

Svidriqaylov titrəməyə başlayırdı; o böyük bir maraqla bir az durub Kiçik Nevanın qaranlıq sularına baxdı, hətta öz-özünə sual da verdi. Az sonra ona elə gəldi ki, deyəsən bura bərk soyuqdur; dönüb N. prospektinə sarı getdi. O ucu-bucağı görünməyən N. prospektilə yarım saata qədər yol getdi, qaranlıqda bir neçə dəfə ayağı taxta döşəmədə sürüşdü, lakin o çox maraqla prospektin sağ tərəfində nəsə axtarırdı. Bu yaxında o buradan keçəndə prospektin sonunda ağacdan tikilmiş, iri bir mehmanxana görmüşdü, adı da, onun yanında qalan deyəsən “Adrianopol” idi. O öz zənnində yanılmamışdı; bu mehmanxana bu ucqar yerdə elə bir gözə çarpan tikinti idi ki, lap qaranlıqda da onu axtarıb tapmaq olardı. Bu – rəngi qaralmış, uzun bir bina idi; gecədən xeyli keçmiş də olsa pəncərələrindən işıq gəlirdi, içəridə adam görünürdü. Svidriqaylov mehmanxanaya girdi, koridorda rast gəldiyi cındır paltarlı adamdan gecə qalmağa otaq istədi. Cındır paltarlı adam Svidriqaylovu gözdən keçirib silkələndi, elə o saat da onu koridorun lap sonunda, bucaqda, pilləkən altında olan balaca, bürkü bir otağa apardı; bundan başqa otaq yox idi; hamısı tutulmuşdu. Cındır paltarlı adam sualedici bir nəzərlə baxırdı.

Svidriqaylov soruşdu:

– Çay varmı?

– Olar.

– Daha nə var?

– Dana əti, araq, məzə.

– Dana əti gətir, bir də çay.

Cındır paltarlı adam hətta bir qədər təəccüblə soruşdu:

– Ayrı bir şey lazım deyil?

– Heç bir şey, heç bir şey!

Cındır paltarlı adam çıxıb getdi, onun ümidi lap boşa çıxmışdı.

Svidriqaylov fikirləşərək öz-özünə dedi: “Görünür bura yaxşı yerdir, bunu mən necə də bilməmişəm. Yəqin mən kafe-şantandan qayıdan, lakin yolda başına bir iş gələn adama oxşayıram. Amma bir şey maraqlıdır: görəsən bura kimlər düşür. Gecə kimlər qalır? Svidriqaylov şamı yandırır otağı diqqətlə gözdən keçirdi. Bu elə balaca otaqdı ki, az qalırdı Svidriqaylova heç boy verməsin; bircə pəncərəsi vardı. Yorğan-döşək çox çirkli idi; bir stul, bir də rənglənmiş sadəcə stol az qalırdı bütün otağı tutsun. Divarlar elə bil ki, parça-parça taxtalardan qurulmuşdu; divara vurulan kağızlar çox çirkli, tozlu və cırıqdı, onun ancaq nə rənglə olduğunu (sarı) təyin etmək mümkün idi,

naxışları isə tamam itib getmişdi. Divanın və tavanın bir hissəsi çəpinə kəsilmişdi: adətən çardaq otaqlarında belə olur, ancaq burada bu kəsilmiş yerin üstündə pilləkən vardı. Svidriqaylov şamı qoyub çarpayıda oturdu, fikrə getdi. Qonşu otaqdan gələn qərribə bir səs axırda onun diqqətini cəlb etdi: orada kim isə pıçıldaya-pıçıldaya danışır, bəzən də səsini ucaldaraq az qala çıxırırdı. Svidriqaylov otağa girəndən bu pıçıltı kəsilmirdi. O qulaq asmağa başladı: kim isə bir başqasını söyüb danlayır, ağlamsına-ağlamsına onu məzəmmət edirdi. Ancaq bir adamın səsi eşidilirdi. Svidriqaylov yerindən qalxıb əli ilə şamın işığını kəsdi, elə o saat da divarda bir deşik göründü, gedib bu deşikdən o biri otağa baxmağa başladı. O otaq Svidriqaylov qaldığı otaqdan azca böyük idi; içəridə iki adam vardı. Onlardan biri qırmızı, şişkin üzlü, sürtüksüz bir adamdı, saçları son dərəcə qıvrımdı, müvazinətini saxlamaq üçün qıçlarını aralamış, natiq vəziyyətində durmuşdu, yumruğunu döşünə vura-vura qızğın-qızğın danışır, o birisini danlayırdı, deyirdi ki, sən dilənçisən, heç bir rütbən də yoxdur, mən səni çirkab içindən dartıb çıxartdım, haçan istəsəm yenə də səni qova bilərəm, bunun hamısını ancaq xüdəvəndi-aləm bilir. Danlanan adam isə stulda oturmuşdu; üzdən o asqırmaq istəyən, ancaq yəqin ki, onun nədən danışdığını qətiyyənlə bilmirdi, heç bir şey də eşitmirdi. Stol üstündəki şam az qalmışdı yanib qurtarsın, süfrədə ara qrafını, iki qədəh, çörək, bir-iki stəkan, xiyar, çayı çoxdan içilmiş çay qab-qacağı vardı; qrafinin dibində azca ara qalmışdı. Svidriqaylov bu şeyləri diqqətlə gözdən keçirdikdən sonra, laqeyd bir halda qayıdıb yenə də öz çarpayısında oturdu.

Cındır paltarlı adam çay və dana ətini gətirdi, lakin o yenə də: “Daha bir şey lazım deyilmi?” sualını verməkdən özünü saxlaya bilmədi, yenə də “yox” cavabını alıb getdi. Svidriqaylov qızınmaq üçün tez bir stəkan çay içdi, amma bir tikə də çörək yeyə bilmədi: iştahı tamam kəsilmişdi. Görünür, o titrətməyə başlayırdı. Paltosunu, pəncəyini əynindən çıxartdı, yorğana bürünüb yatağında uzandı. Narazılıq halda düşünərək “Heç olmasa bu dəfə naxoşlamayardım!” deyərək gülümsədi. Otaq bürkü idi, şam tutqun-tutqun yanırdı, bayırda külək uğuldayır, bucağı siçan eşələyirdi, otaqdan elə bil siçan, bir də gön iyi gəlirdi. Svidriqaylov sanki sayıqlayırdı: fikirləri bir-birini təqib edir. Sanki o çox istəyirdi ki, heç olmasa bir şey üstündə möhkəm dayanıb dursun. Düşünərək öz-özünə dedi: “Görünür pəncərənin qabağında bağ var; ağaclar uğuldayır; gecə vaxtı tufanda, qaranlıqda ağacların

uğuldamasından heç xoşum gəlmir, pis-pis şeylər duyuram!” Bayaq Pyotr parkı yanından keçəndə, bu bağ körpüsü də, Kiçik Neva da onun yadına düşdü, yenə də elə bil ondakı kimi üşüdü. “Bütün ömrüm uzununu mənim sudan xoşum gəlməyib, hətta şəkildə də!”. Birdən onun yadına qərribə bir şey düşdü, gülümsəyərək öz-özünə dedi: “Belə baxanda indi gərək bütün bu estetikanın, kamfortun mənim üçün heç fərqi olmasın, amma belə deyil: indi mən, belə hallarda mütləq özünə yer seçən... yırtıcı heyvan kimi tələbkar olmuşam. Elə bil ki, bayaq gərək mütləq Pyotr parkı yanından gedəydim! O da mənə qaranlıq göründü, soyuq göründü, he-he! Elə bil ki, mənə xoş hissələr lazım olmuşdu!.. Axı mən niyə şamı söndürürəm?” O üfürüb şamı söndürdü. Deşikdən işıq düşmədiyini görüb fikirləşdi ki: “Qonşu otaqdakılar yatıb. Bax, Marfa Petrovna, gərək siz indi təşrif gətirəydiniz, həm qaranlıqdır, həm yer yaxşıdır, həm də qərribə bir vaxtdır. Amma siz indi gəlməzsiz...”

Birdən onun yadına belə bir şey düşdü: Duneçkanın başına gətirdiyi hadisədən bir saat əvvəl o Raskolnikova məsləhət görmüşdü ki, Duneçkanı müdafiə etməyi Razumixinə tapşırınsın: doğrudan da onda mən bunu ən çoxu öz təşəxxüsümə görə demişdim, Raskolnikov da bunu başa düşdü. Amma bu Raskolnikov yaman haramzada şeydir ha! Başına çox işlər gəlib. Səfehlik onun başından çıxanda o gələcəyinə lap yekə bir haramzada olacaq, amma indi yaşamağa həddindən artıq həvəs göstərir. Bu məsələ barəsində belə adamlar alçaqdırlar. “Əşi qoy cəhənnəm olsun, qoy nə eləyir eləsin, mənə nə!”

O yata bilmirdi. Duneçkanın bayaqkı surəti yavaş-yavaş onun qarşısında canlanmağa başladı. Birdən onun bədəninə titrətmə düşdü. Gözünü açaraq düşündü: “Bu fikri daha gərək başımdan atam, ayrı bir şey barəsində fikirləşmək lazımdır. Qərribədir, həm də gülməlidir: mən heç kəsə böyük bir nifrət bəsləməmişəm, hətta elə bir qisas almaq arzusunda da olmamışam, əslində bu pis əlamətdir, pis əlamətdir, pis əlamətdir. Mübahisə etməyi də xoşlamazdım, hirsələnərdim də, – bunun özü də pis əlamətdir! Gör bayaq mən Avdotya Romanovnaya nələr vəd elədim, – eh, cəhənnəmə ki!.. Amma o mənə birtəhər elərdi ha...” Svidriqaylov yenə susub dişlərini bir-birinə sıxdı: Duneçka yenə də onun qarşısında canlandı, ancaq bu dəfə başqa bir vəziyyətdə canlanmışdı: gülləni atandan sonra o yamanca qorxmış, tapançanı endirmiş, yerində donub qalmışdı, Svidriqaylova baxmışdı, bu zaman Svidriqaylov onu bir dəfə deyil, lap iki dəfə tuta bilərdi, Duneçka

özünü müdafiə etmək üçün heç əlini də qaldırmazdı – əgər Svidriqaylov bunu onun yadına salmasaydı... Duneçka bu vəziyyətdə onun qarşısında canlanmışdı. Onda elə bil ki, Svidriqaylovun ona yazığı gəlmişdi, elə bil ki, ürəyi bərk sıxılmışdı... – indi bu da onun yadına düşdü. “Eh, cəhənnəmə ki! Yenə də bu fikirlər... bunları gərək başımdan atam, başımdan atam”.

O özünü unudurdu; titrətməsi sakitləşirdi, birdən elə bil ki, yorğanın altında, onun əlinin, ayağının üstündən bir şey qaçdı. O diksindi. Fikirləşdi: “Eh, bu, deyəsən, siçandır! Mən dana ətini süfrədə qoydum qaldı...” O üstünü açmaq, ayağa durmaq, üşümək istəmirdi; birdən yenə də bir şey onun ayağı üstündən şütüyüb keçdi, onun əti ürپəşdi, tez yorğanı üstündən açıb şamı yandırdı, soyuqdan və isitmədən əsə-əsə yatağa sarı əyildi, heç bir şey görmədi; yorğanı silkələdi, birdən deşiyin üstündən bir siçan düşdü; istədi siçanı tutsun; siçan yatağın üstündə o yan bu yana qaçır, barmaqlarının altından şütüyüb çıxırdı; birdən özünü balışın altına soxdu; Svidriqaylov balışı götürüb atdı, elə bu anda bir şeyin qoynuna atıldığını, bədənində, sonra da kürəyində, könəyinin altında şütüdüyünü hiss etdi. O əsəbi halda titrəyərək yuxudan ayıldı. Otaq qaranlıqdı; yenə də bayaqkı kimi yorğana bürünərək çarpayında uzanmışdı; bayırda külək viyıldayırdı. Svidriqaylov narazı halda düşündü: “Belə də iyrenc şey olar!”

Qalxıb çarpayının qırağında dalı pəncərəyə sarı oturdu, bu qərara gəldi ki: “Ya xşısı budur, heç yatmayım”. Pəncərədən soyuq və rütubət gəlirdi, yerindən qalxmadan yorğanı üstünə çəkib, büründü. Şamı yandırmadı. O heç bir şey haqqında düşünmürdü, düşünmək də istəmirdi; lakin təsəvvüründə cürbəcür şeylər canlanır, xəyalında, bir-birinə bağlı olmayan, başsız-ayaqsız, qırıq-qırıq fikirlər dolaşırdı. O, sanki yuxuya dalırdı. Soyuqmu, qaranlıqımı, rütubətimi, bayırda viyıldayan, ağacları yellədən küləkmi onun qəlbində inadla fantastik meyillər və arzular oyadırdı; onun gözünə cürbəcür çiçəklər görünməyə başladı; xəyalında gözəl, güllü-çiçəkli bir mənzərə canlandı: işıqlı, isti bir gün; bayram günü; Troitsa günü; ingilis zövqündə tikilmiş, ətrafında sıra ilə lək-lək gözəl ətirli çiçək əkilmiş kənd kotteji; sarmaşan bitkilərlə örtülmüş, sıra ilə qızıl güllər qoyulmuş kiçik bir eyvan; qəşəng xalçalar salınmış, çini qablarda nadir təsadüf edilən çiçəklər düzülmüş işıqlı, sərin pilləkən; xüsusilə onun diqqətini – pəncərələrə Sulu qablarda qoyulmuş, başlarını əymiş, yaşıl dolğun, uzun gövdəli, tünd ətirli zərif, ağ nərgiz çiçəyi dəstələri cəlb etdi. O hətta bu çiçəklərdən

ayrılmaq istəmirdi, lakin o pilləkənlə yuxarı qalxıb, böyük, hündür bir zala girdi, burda da – pəncərələrdə, eyvana açılan qapıların yanında, eyvanın özündə, hər yerdə çiçək vardı; döşəmə başdan-başa təzə çalınmışdı, otağa yüngül, sərin hava gəlirdi, bayırda, pəncərələrin qabağında quşlar civildəşirdi, zəlin ortasında isə ağ atlas parça örtülmüş stolların üstündə tabut qoyulmuşdu; tabut ağ qradenapla tutulmuş, üstündən də ağ tül ilə sıx-sıx tikilmişdi: onu hər tərəfdən gül-çiçək çələngləri bürümüşdü; tabutda, çiçəklər içində ağ tül paltarda bir qız uzanmışdı; onun sanki mərmərdən qayrılmış əlləri sinəsi üstündə çarpazlanmışdı; lakin açılıb tökülmüş açıq-sarıyı sayları yaşdı; başına qızıl gül çələngi qoyulmuşdu; onun ciddi və cansız üzü də sanki mərmərdən qayrılmışdı, lakin solğun dodaqlarında görünən təbəssüm uşaqlara xas olmayan hədsiz bir kədər, böyük bir şikayətlə dolu idi; Svidriqaylov bu qızı tanıyırdı; bu tabutun yanında nə bir müqəddəs surət, nə yandırılmış bir şam vardı, nə də dua səsi eşidilirdi; bu qız özünü suya atıb öldürmüşdü; onun ancaq on dörd yaşı olardı, lakin onun qəlbi parçalanmışdı, o təhqir olunduğu üçün özünü məhv etmişdi; bu həqarət onun gənclik, uşaqlıq şüurunu dəhşətə gətirmiş, heyrətə salmışdı, onun mələkcəsinə təmiz ruhunu, heç günahı olmadan, alçaltmışdı, onun sinəsindən son ümitsizlik fəryadını qoparmışdı; onun fəryadı eşidilməmişdi, dadına çatan olmamışdı, qaranlıq bir gecədə zülmət içində onun isməti həyasızcasına ləkələnmişdi: onda hava soyuq idi, rütubət idi, qar əriyirdi, külək əsirdi...

Svidriqaylov gözünü açdı, yatağından qalxıb pəncərəyə sarı getdi. Əli ilə pəncərənin cəftəsini tapıb açdı. Açılmış pəncərədən külək şiddətlə onun darısqal otağına doldu, sanki onun üzünü, ancaq köynəklə örtülmüş sinəsini şaxtalı qırovlə bürüdü. Pəncərənin qabağında doğrudan da bağa bənzər bir şey vardı, deyəsən bu da əyləncələr keçirilən bir yerdə; yaqın gündüz burada da müğənnilər xor oxuyur, süfrələrə çay gətirilir... İndi isə ağaclardan, kollardan pəncərəyə su damlları sıçrayırdı; elə də qaranlıqdı ki, deyirdin zirzəmidəsən, şeyləri də ancaq qara bir ləkə kimi güclə seçmək olurdu. Svidriqaylov əylərək dirsəklərini pəncərənin qırağına qoydu, gözlərini çəkmədən dörd-beş dəqiqə qaranlığa baxdı, gecənin zülməti içərisində, bir-birinin ardınca iki dəfə top atıldı.

Svidriqaylov fikirləşərək öz-özünə dedi: “Hə, xəbərdarlıq edilir! Su qalxır! Səhərə yaxın su alçaq yerlərə, küçələrə axacaq, zirzəmilərə, anbarlara dolacaq, zirzəmi siçanları üzüb bayıra çıxacaq, adamlar

yağış altında, küləkdə, söyüşə-söyüşə, islana-islana öz şeylərini yuxarı mərtəblərə çıxaracaqlar... İndi görəsən saat neçədir?" O, bunu fikirləşən kimi yaxında bir divar saati tıqqıldaya-tıqqıldaya, sanki tələsə-tələsə, gücü yetdikcə üçü vurdu. "Paho, bir saatdan sonra hava işıqlanmağa başlayacaq! Mən nəyi gözləyirəm? Bu saat çıxıb birbaşa Pyotr parkına getmək lazımdır: orada, üstünə yağış yağmış böyük bir kol seçərəm, elə bir kol ki, toxunan kimi adamın başına milyonlarca su damcıları tökülür..." Svidriqaylov pəncərəni bağlayıb şamı yandırdı, jiletini, paltosunu əyninə geydi, şlyapasını başına qoydu, şamı götürüb koridora çıxdı, o istəyirdi ki, indi yəqin xırdaca bir damda, cır-cındır və şam qırıntıları arasında yatan cındır paltarlı adamı axtarıb tapsın, otaq haqqını verib mehmanxanadan getsin. "Lap yaxşı vaxtdır, daha bundan yaxşı vaxt ələ düşməz!"

O, ensiz, uzun koridorda çox gəzdi, ancaq cındır paltarlı adamı tapa bilmədi; istədi onu bərkədən çağırınsın, birdən qaranlıq bucaqda, köhnə şkafla qapı arasında qərribə bir şey gördü, o elə bil ki, diri idi. Əyilib şamla işıq saldı, gördü ki, bir qız uşağıdır, özünün də beşdən artıq yaşı olmaz; əynində, döşəmə yuyan cındır kimi, islaq bir paltar var; o titrəyə-titrəyə ağlayır... Qız elə bil ki, Svidriqaylovdan qorxmadı; o ancaq iri, qara gözlərilə heyrətlə ona baxır, heç bir şey başa düşmürdü; o, çoxdan bəri ağlayan, lakin artıq kiriyən, hətta təsəlli tapan, amma yenə də dayanıb-dayanıb birdən ağlamağa başlayan bir uşaq kimi arabir içini çəkə-çəkə astadan ağlayırdı. Qızın təqətsizlik ifadə olunan üzü solğundu. O soyuqdan donmuşdu. "O bura hardan gəlib? Deməli, o burada gizlənməmiş, bütün gecəni yatmamışdır". Svidriqaylov onu sorğu-suala tutdu. Qız birdən canlandı, öz uşaq dili ilə tez-tez nəsə deməyə başladı. Onun danışığında "ana", "anam dövr" sözləri də vardı, "şıldırıdğı" (sındırıdğı) bir fincandan danışdı. Qız dayanmadan danışdı. Onun sözlərindən bəzi şeylər başa düşmək olardı: görünür, onun anası həmişə sərxoş olan bir aşpazdır, onu sevmir, özü də, yəqin, bu mehmanxanada işləyir, qızı döyüb qorxutmuşdur, yəqin qız anasının fincanını sındırmış, bundan da elə qorxmışdır ki, lap axşamdan evdən qaçmışdır; yəqin, xeyli vaxt həyətdə gizlənməmiş, yağış onu islatmışdır; axırda da bura gəlib şkaflın dalında gizlənməmiş, soyuqdan, qaranlığın vahiməsindən titrəyə-titrəyə, ağlaya-ağlaya bütün gecəni burada oturmuşdur, evə getsə onu bərk döyəcəklərmiş... Svidriqaylov onu qucağına alıb öz otağına apardı, çarpayının üstünə qoyub soyundurmağa başladı; onun ayağı corabsızdı: yırtıq ayaqqabısı elə islanmışdı ki, elə

bil bütün gecəni gölmə içində qalmışdı. Svidriqaylov onu soyundurub yatağa qoydu, yorğanı başına çəkib onu bərk-bərk bürüdü. Qız elə o saat yatdı. Svidriqaylov yenə də qaşqabağını tökərək fikrə getdi.

Birdən o ağır və kinli bir hiss ilə öz-özünə dedi: “Durduğum yerdə özümü işə saldım! Bu nə səfeh işdir mən tutdum!” Narazı halda şamı götürdü ki, gedib hər necə olsa o cındır geyimli adamı tapsın, buradan tez çıxıb getsin. Qapını açarkən: “Eh, qızıcığaz!” deyərək hiddətlə düşündü, lakin geri qayıtdı ki, bir də baxıb görsün o yatırmı, yatarsa necə yatır. Yorğanı üsulluca qaldırdı. Qız şirin-şirin yatırdı. O yorğanın altında isinmişdi, solğun yanaqları qızarmışdı. Amma qəribə burasıdır ki, onun qızartısı adi uşaq üzünün qızartısından daha parlaq, daha kəskindi. Svidriqaylov öz-özünə dedi: “Bu, isitmə qızartısıdır!” Elə bil şərab qızartısıdır, elə bil ki, ona stəkan şərab içirtmişlər. Al dodaqları elə bil ki, yanırıdı, sanki onlardan od çıxırdı. Bu nədir? Birdən ona elə gəldi ki, qızın uzun, qara kirpikləri sanki titrəyir, tərپənir, qalxır, onların arasından iti baxışlı, bic-bic bir göz baxır, böyük adam kimi göz vurur, elə bil ki, o yatmayıb, özünü yuzuluğa vurub. Bəli, elə belədir ki, var: onun dodaqları gülümsəmək istəyir, dodaqlarının ucu tərپənir, sanki gülümsəməkdən özünü saxlamaq istəyir. Budur, o daha özünü gülümsəməkdən saxlamaq istəmir; bu gülüşdür, lap aydınca bir gülüşdür; onun heç də uşaq üzünə bənzəməyən sifətində sırtıqlıq, nalayiq bir ifadə vardır, bu əxlaqsızlıqdır; bu yüngül əxlaqlı bir qızın, özünü satan bir fransız qızının sırtıq üzüdür. Budur, gözlərinin ikisi də açıldı; o daha özünü yuxuluğa vurmur: o utanmaz, odlı baxışları ilə Svidriqaylovu süzür, bu gözlər onu çağırır, gülür... Bu gülüşdə, bu gözlərdə, onun üzündə olan bütün bu rəzalətdə hədsiz bir çirkinlik və həqarət vardı. Svidriqaylov doğrudan da dəhşətə gələrək pıçıldadı: “Necə? Beş yaşında qız?.. Bu... bu nə olan şeydir?” Budur, qız alışıb yanan üzü ilə tamam ona sarı çevrilir, qollarını açır. Svidriqaylov çığırdı: “Ah, məlun!” Əlini qaldırdı ki, onu vursun... Elə bu anda yuxudan ayıldı.

O yenə də haman yataqda idi, yenə də əvvəlki kimi yorğana bürünmüşdü, şam yandırılmamışdı, hava tamam işıqlanmışdı; pəncərədən işıq düşürdü.

“Bütün gecəni məni qara basdı!” O hirsli-hirsli qalxıb oturdu: bütün bədəni əzgindi, sümükləri ağrıyırdı. Bayırı sıx duman basmışdı, heç bir şey görünmürdü. Az qalırdı saat beş olsun; o yatıb yuxuya qalmışdı! Yerindən qalxıb pəncəyini, paltosunu geydi, onlar hələ qurumamışdı. Əlini cibindəki tapançaya vurdu; tapançanı çıxarıb

kapsulunu düzəltdi; sonra oturdu, cibindən qeyd dəftərini çıxartdı, ən çox gözə çarpan baş vərəqə iri xətt ilə bir neçə söz yazdı. Sonra bu sözləri oxudu, stola dirsəklənərək fikrə getdi. Tapança da, qeyd dəftəri də elə buradaca, onun dirsəyinin yanında idi. Milçəklər yuxudan ayırlaraq, stol üstündə qalan, heç əl vurulmayan dana ətinə daraşırdılar. Svidriqaylov onlara xeyli baxdı, sonra sağ əli ilə milçəklərdən birini tutmaq istədi. O çox əlləşdi, özünü yordu, amma milçəyi tuta bilmədi. Axırda belə maraqlı bir işlə məşğul olduğunu hiss edərək diksindi, qalxıb otaqdan çıxdı. Bir dəqiqədən sonra o artıq küçədə idi.

Süd rəngli sıx duman şəhəri basmışdı. Svidriqaylov sürüşkən, palçıqlı, taxta yolla kiçik Nevaya sarı getdi. Gecə Kiçik Nevanın çox-çox yuxarı qalxan suyu, Pyotr adası, yaş yol, yaş ot, yaş ağaclar və kollar, bir də ki, haman kol... onun xəyalında canlanırdı... O başqa bir şey haqqında düşünmək üçün narazı halda evlərə baxmağa başladı. Yolda nə bir adama, nə bir arabaçıya, nə bir faytonçuya rast gəldi. Ağacdən tikilmiş, pəncərə-qapıları örtülmüş, sarı rəngli çirkli evlər qəmgin-qəmgin baxırdı. Soyuq və rütubət onun bədənini bürüdü, o titrətməyə başladı. Bəzən onun gözüne baqqal və tərəvəz dükanlarının lövhələri görünürdü, bunları o diqqətlə oxuyurdu. Budur, taxta yol qurtardı. O gəlib böyük bir daş evə çatdı. Balaca, çirkli bir it quyruğunu dalına qısaraq, soyuqdan əsə-əsə qabağından qaçıb getdi. Əyni şineli sərxoş bir adam, səkinin üstündə, köndələnində, üzüqoylu düşüb qalmışdı. Svidriqaylov ona baxıb yoluna davam etdi. Sol tərəfdə hündür yangın qülləsi onun gözüne dəydi.

O öz-özünə dedi: “Ba! Bu da yer! Daha Pyotr bağına niyə getmək? Heç olmasa rəsmi bir şahidin yanında olar”.

Bu yeni fikir onun yadına düşəndə az qaldı ki, gülümsəsin; N. küçəsinə sarı döndü. Qülləli, böyük ev burada idi, evin böyük bir darvazası var idi; darvaza bağlı idi, boz saldat paltosu geymiş, mis Axilles kaskası qoymuş balaca bir adam darvazaya söykənib durmuşdu. O yaxınlaşmaqda olan Svidriqaylova mürğü döyən gözlərilə, laqeyd bir halda çəp-çəp baxdı. Onun üzündə ta əzəldən bəri bütün yəhudi tayfasının sifətində həkk olunan və narazılıq ifadə edən bir kədər vardı. Svidriqaylovla Axilles görürdü ki, bu adam sərxoş deyil, amma üç addım kənarında durub düz onun üzünə baxır, heç bir söz də demir, – nəhayət, bu ona adi bir şey kimi görünmədi.

O, hələ də öz vəziyyətini dəyişmədən soruşdu:

– A-ze, sizə burada nə gər-ək-dür?

Svidriqaylov dedi:

- Heç bir şey, qardaş, xoş gördük!
- Burda durma.
- Qardaş, mən başqa ölkələrə gedirəm.
- Başqa ölkələrə?
- Amerikaya.
- Amerikaya?

Svidriqaylov tapançanı çıxarıb çaxmağını çəkdi.

Axilles qaşlarını qaldırdı:

- A-ze, bura belə zarafatın yeri dö-y-ül!
- Niyə deyil?
- Ona görə ki, yeri dö-y-ül.
- Qardaş, bunun nə fərqi var. Yaxşı yerdir. Səndən soruşsalar, de ki, Amerikaya getdi.

Svidriqaylov tapançanın lüləsini sağ gicgahına qoydu.

Axilles birdən hərəkətə gəldi. göz bəbəkləri get-gedə genişləndi:

- A-ze, burada olma-z, burada olma-z!

Svidriqaylov tətii çəkdi.

VII

Raskolnikov elə haman gün, axşam çağı, saat yeddi radələrində anasının və bacısının düşdüyü mənzilə yaxınlaşdı, – bu, Razumixinin onlar üçün Bakaleyevin evində düzəltdiyi mənzildi. Pilləkənin qapısı küçəyəndi. Raskolnikov yaxınlaşsa da addımlarını hələ də yavaşdır, elə bil ki, tərəddüd edirdi: girsin, ya yox? Lakin o heç də geri qayıtmayacaqdı: qəti qərara gəlmişdi.

“Bir də ki, nə fərqi var, onlar hələ heç bir şey bilmirlər; həm də onlar məni qərribə bir adam hesab eləməyə adət etmişlər...”

Raskolnikovun paltarı çox pisdi: yırtılıb dağılmışdı, əzilmişdi, bütün gecəni yağış altında qaldığından palçığa batmışdı. Yorğunluq, üzgünlük, havanın pisliliyi, öz-özü ilə apardığı bir günlük mübarizə onu sir-sifətdən döndərmişdi. Bütün gecəni o Allah bilir haralarda keçirmişdi. Lakin o qəti qərara gəlmişdi.

Qapını döydü; anası gəlib qapını açdı. Duneçka evdə yox idi. Hətta xidmətçi qadın da orada deyildi. Pulxeriya Aleksandrovnə duyduğu sevincdən və heyrətdən əvvəl donub qaldı; sonra oğlunun əlindən tutub otağa apardı.

Sevincindən dili dolaşa-dolaşa dedi:

– Axır ki, gəldin! Rodya, səni göz yaşları ilə, belə bir sifətlə qarşıladığıma acığın tutmasın: mən gülürəm, ağlamıram. Elə bilirsən mən ağlayıram? Yox, mən sevinirəm, məndə belə bir pis adət var: gözüm-dən yaş tökülür. Atan öləndən sonra bu məndə adət olub: hər şeydən ağlayıram. Otur, əzizim, yəqin yorulmusan, görürəm. Ah, üstün gör necə palçığa batıb!

– Dünən mən yağışa düşmüşdüm, ana...

Pulxeriya Aleksandrovna onun sözünü kəsərək tez dedi:

– Yox ey, yox! Sən elə bildin ki, bu saat səni sorğu-suala tutacağam – əvvəlki adətimlə? Narahat olma! Mən başa düşürəm, hər şeyi başa düşürəm; indi mən buranın adətini öyrənmişəm, doğrudan da özüm görürəm ki, buradakılar daha ağıllıdır: mən sənin fikirlərini haradan başa düşə bilərəm ki, səndən haqq-hesab da tələb eləyim? Kim bilir, bəlkə də sənin başında cürbəcür məsələlər, planlar, ya fikirlər əmələ gəlir; durub səndən hələ bir soruşacağam ki, nə fikirləşirsən?.. Mən... Ah, ilahi! Bu nədir, qalmışam gic kimi vurnuxa-vurnuxa!.. Rodya, sənın jurnalda çıxan məqaləni üçüncü dəfədir oxuyuram, Dmitri Prokofic mənə gətirib. Görəndə eləcə donub qaldım, öz-özümə dedim ki, ay axmaq, gör o nələrlə məşğul olur, – məsələnin də həlli elə buradadır! Alimlər həmişə belə olur. Bəlkə elə onda onun başında təzə fikirlər varmış; bunları o götür-qoy eləyirmiş, mən də duru bonu incidirəm, təşvişə salıram. Əzizim, məqaləni oxuyuram, əlbəttə, çox şeyi başa düşə bilmirəm; əslində bue lə də olmalıdır; elə şeyləri mən haradan başa düşürəm!

– Məqaləni göstərin, ana.

Raskolnikov qəzeti alıb məqaləyə öteri baxdı. O, əsəri ilk dəfə çap olunan bir müəllif kimi, həm qəribə, həm də istehzalı, xoş bir şey duydu, lakin bu onun indiki vəziyyətilə bir ziddiyyət təşkil edirdi: bir də ki, onun iyirmi üç yaşları özünü hiss etdirirdi. Ancaq bu, bir an davam etdi. Bir neçə sətir oxuduqdan sonra qaşqabağını tökdü, ağır bir kədər qəlbini sıxdı. Son aylarda onun qəlbində gedən mübarizə birdən yadına düşdü. Nifrət və dalğınlıqla məqaləni stolun üstünə atdı.

– Rodya, mən nə qədər axmaq da olsam, hər halda başa düşürəm ki, sən çox tezliklə bizim elm aləminin qabaqcıl adamlarından biri, bəlkə də ən birincisi olacaqsan! Onlar gör necə də cəsarət edib fikirləşiblər ki, guya sən ağılnı itirmisən. Ha-ha-ha! Sən bunu bilmirsən: onlar belə fikirləşirdilər! Ax, murdar soxulcanlar! Axı onlar ağılnı nə

demək olduğunu haradan anlaya bilərlər! Hətta Duneçka, Duneçka da az qalmışdı buna inansın – görürsən də! Sənin mərhum atan jurnalı iki dəfə yazı göndərmişdi: əvvəl şeir, sonra da bütöv bir povest (şeir yazılan dəftər indi də məndədir, saxlamışam; povesti özüm xahiş elədim ki, versin üzünü köçürüm); biz üçümüz də Allaha çox-çox dua edirdik ki, çap eləsinlər, ancaq eləmədilər. Rodya, altı-yeddi gün bundan əvvəl mən sənin paltarına, dolanacağına, yemək-içməyinə, ayaq-qabına baxıb yamanca dərd çəkirdim. Amma indi görürəm ki, onda da axmaqlıq eləyirmişəm, çünki sən indi ağıllıla, istedadınla hər şeyi birdən əldə eləyə bilərsən. Deməli, indi sən hələlik bunu eləmək istəmirsən, daha mühüm şeylərlə məşğulsan...

– Ana, Dünya evdə yoxdur?

– Yoxdur, Rodya! O çox tez-tez evdən gedir, məni tək qoyur. Dmitri Prokofiç sağ olsun onu, gəlib mənim yanımda oturur, həmişə də səndən danışır. Əzizim, o sənin xatirini istəyir, onun sənə hörməti var. Bacın haqqında da deyə bilmərəm ki, o mənə çox hörmətsizlik edir. Mən bu barədə şikayətlənmirəm ki! Onun öz xasiyyəti var, mənim də özümün; o məndən gizli işlər tutmağa başlayıb; amma mənim sizdən heç bir gizli işim yoxdur. Əlbəttə, Dünya çox ağıllı qızıdır, mən buna lap möhkəm inanıram, bir də ki, o məni də sevir, səni də... Amma bilmirəm bu işləri axırı nə olacaq... Rodya, budur, indi sən gəlməklə məni çox sevindirirdin, amma, o, görürsən də, haradasa gəzir; gələndə deyəcəyəm: deyəcəyəm ki, qardaşın gəlmişdi, bəs sən vaxtını harada keçirirdin? Rodya, sən çox da məni nazlama: gəlməyə imkanın varsa gəl, – yoxsa – nə eləyək, belə də gözlərəm. Hər halda mən biləcəyəm ki, sən məni sevirsən, mənə bu da bəsdir. Oturub sənin əsərlərini oxuyacağam, sənin barəndə danışılan sözləri eşidəcəyəm, hərdən özün də gəlib bir deyərsən – daha bundan yaxşı nə olar? Budur, indi gəlmisən ki, anana təsəlli verəsən, axı görürəm...

Bunu deyəndə Pulxeriya Aleksandrovna birdən ağladı.

Sonra dedi:

– Rodya, bilmirəm sənə nə olub... Mən elə bilirdim ki, biz səni tənəgə gətirmişik, amma indi görürəm ki, sənin çox böyük dərdin var, buna görə də fikir çəkirsən. Rodya, bunu mən çoxdan duyurdum. Bu barədə danışdığım üçün məni bağışla; mən həmişə bu barədə fikirləşirəm, gecələr yatmıram. Bacın da bu gecə sabaha kimi öz-özü ilə danışmış, həmişə də sənin adını çəkirdi. Mən bəzi şeylər eşitdim, ancaq heç bir şey başa düşmədim. Səhər açılında elə halda idim ki, elə bil

mənə ölüm cəzası kəsmişdilər; nəşə gözləyirdim, hiss edirdim – budur, gözlədiyimə çatdım! Rodya, Rodya, sən axı hara gedirsən, yoxsa bir yana gedəcəksən?

– Gedəcəyəm.

– Mən elə belə də fikirləşirdim! Əgər lazım olsa – mən də səninlə gedə bilərəm, – əgər lazım olsa, Dunya da... Dunya sənin xatirini istəyir, çox istəyir; əgər lazımdırsa, qoy Sofya Semyonovna da bizimlə getsin. Görürsənmi, mən onu lap məmnuniyyətlə öz qızım kimi apararam. Dmitri Prokofic bizim bir yerə yığılmağımıza kömək elər... axı... sən hara... gedirsən?

– Sağlıqla qalın, ana can!

Pulxeriya Aleksandrovna elə çığırdı ki, sanki oğlu həmişəlik onun əlindən çıxırdı:

– Nəcə? Bu gün gedirsən?

– Mən ləngiyə bilmərəm, vaxtdır, mən gərək gedəm...

– Mən səninlə gedə bilmərəm?

– Yox. Siz diz çökün, məndən ötrü Allaha dua edin! Bəlkə sizin duanız qəbul olundu.

– Heç olmasa qoy sənə xaç vurum, xeyir-dua verim! Bax belə, bax belə! Ah ilahi, biz nə eləyirik?

Bəli, Raskolnikov sevinirdi ki, burada ayrı adam yoxdur, onlar ancaq ikisidir. Bütün bu dəhşətli günlər içərisində birinci dəfə idi ki, onun qəlbi birdən yumşalmışdı. O, anasının qarşısında yerə düşdü, onun ayaqlarını öpdü, onlar bir-birini bağına basıb ağladılar. Pulxeriya Aleksandrovna buna təəccüb etməirdi, bu dəfə ondan heç bir şey soruşmurdu. Onun başına dəhşətli bir müsibət gəldiyini o çoxdan başa düşmüşdü, indi isə bu müsibətin ən dəhşətli bir anı gəlib çatmışdı.

Pulxeriya Aleksandrovna hönkür-hönkür ağlayaraq deyirdi:

– Rodya, mənim əzizim, mənim ilkim, ilk övladım, sən balacalıqdan necə idinsən, indi də eləsən: onda da sən, indiki kimi, mənim yanıma gələrdin, məni qucaqlardın, öpərdin, onda atan hələ sağdı, biz ağır güzəran keçirirdik, sən elə yalnız bizim yanımızda olmağınla belə təsəlli idin. Atan öləndən sonra biz, bax, indiki kimi, dəfələrlə bir-birimizi qucaqlayıb, onun qəbri üstündə ağlamışıq. Mən çoxdandır ağlayıram; ona görə ağlayıram ki, mənim ana ürəyim bir müsibət olacağını duymuşdu. Axşam üstü idi, biz təzəcə bura gəlmişdik, yadımdadırımı, səni görən kimi bütün müsibəti yalnız sənin baxışlarından duyduam, onda mənim ürəyim tir-tir əsdi; amma bu gün qapını açanda

sənə baxdım, elə o saat da öz-özümə dedim ki, yəqin fəlakət dəmi gəlib çatmışdır. Rodya, Rodya, sən ki, hələ indi getmirsən?

– Yox.

– Sən yenə gələcəksən?

– Bəli... gələcəyəm.

– Rodya, acığın tutmasın, səndən bir şey soruşmağa mən heç cürət də eləmirəm. Bilirəm ki, cürət eləmirəm, ancaq ikicə kəlmə mənə de görüm: sən uzağa gedirsən?

– Çox uzağa.

– Orda nə var? Qulluğamı gedirsən, ya bir mənsəbə çatacaqsan?

– Görək Allah nə yetirər... Ancaq məndən ötrü dua elə...

Raskolnikov qarıya sarı yönəldi, lakin anası onu tutub, ümitsiz bir nəzərlə onun gözlərinə baxdı. Dəhşətdən Pulxeriya Aleksandrovnanın bütün üzü dəyişdi.

Raskolnikov bura gəldiyinə çox peşman oldu.

– Daha bəsdir, ana can.

– Həmişəlik ki, getmirsən? Elə deyilmi, hələ ki, həmişəlik getmirsən, yenə gələcəksən, sabah ki, gələcəksən?

– Gələcəyəm, gələcəyəm, sağlıqla qalın!

O güclə özünü anasının qolları arasından qurtardı.

İkinci vaxtı idi; hava ilıq, xoş və aydıdı. Lap səhərdən buludlar dağılmış, gün çıxmışdı. Raskolnikov öz otağına gedirdi; o tələsirdi. O istəyirdi ki, gün batana kimi bütün işlərini qurtarsın, işlərini qurtarana kimi də heç kəsə rast gəlməsin. Öz otağına qalxanda gördü ki, Nastyasa samovarı qoyub diqqətlə ona baxır, onu gözlərilə ötürür. Fikirləşərək öz-özünə dedi: “Yoxsa otaqda adam var?” Porfiri onun xəyalında canlandı və bu, onda ikrah hissi oyatdı. Lakin otağa yaxınlaşıb qapını açanda Dunyanı içəridə gördü. O, təkbaşına oturub dərin fikrə getmişdi: görünür, onu çoxdan gözləyirmiş. Raskolnikov astanada dayandı. Dünya diksinərək divandan qalxıb qardaşının qabağında durdu. Onun Raskolnikova zillənən durğun baxışlarında dəhşət və ağır bir kədər vardı. Elə ancaq bu baxışdan o dərhal başa düşdü ki, Dünya hər şeyi bilir.

Şübhə ilə soruşdu:

– Girim içəri, ya çıxım gedim?

– Mən bütün günü Sofya Semyonovnanın yanında idim; səni gözləyirdik. Biz elə bildirdik ki, sən mütləq ora gələcəksən.

Raskolnikov otağa girib, gücdən düşmüş halda stulda oturdu.

– Mən zəifləmişəm, Dünya; çox yorulmuşam; ancaq bu anda tamamilə özümü ələ almaq istərdim.

Raskolnikov şübhəli bir nəzərlə bacısına baxdı.

– Sən gecə harada idin?

– Yaxşı yadımda deyil. Bilirsən, bacı, mən qəti qərara gəlmək istəyirdim, bir neçə dəfə də Nevaya yaxınlaşdım; bu mənim, yadımdadır. İstəyirdim orada işi qurtaram, ancaq... – yenə də şübhə ilə bacısına baxaraq pıçıldadı: – Ancaq... cürət eləmədim.

– Şükür Allaha! Biz elə bundan qorxurduq; mən də, Sofya Semyonovna da! Deməli, sən hələ də həyata inanırsan, şükür Allaha, şükür Allaha!

Raskolnikov acı-acı gülümsədi.

– Mən inanmırdım; biz elə indicə anamla qucaqlaşib ağlayırdıq; mən inanmıram, mən ondan xahiş elədim ki, mənim üçün dua eləsin. Bunun necə olduğunu Allah bilir, Duneçka mənim bundan heç başım çıxmır.

Dunya dəhşət içində ucadan dedi:

– Sən anamın yanına getmişdin? Sən özün ona dedin? Bunu deməyə sən necə cürət elədin?

– Yox, sözlə... demədim, ancaq o çox şey başa düşdü. O sənə necə öz-özünə danışdığını eşidibmiş. O yəqin ki, məsələnin yarısını bilir. Bəlkə də onun yanına getməklə pis iş tutmuşam. Heç özüm də bilmi-rəm ki, onun yanına niyə getdim. Mən alçaq adamam. Dünya!

– Alçaq adamsan, ancaq gedib əzab çəkməyə hazırsan! Əzab çəkməyə gedirsən, elə deyilmi?

– Gedirəm, bu saat gedirəm, Dünya! Bu biabırılıqdan qurtarmaq üçün mən özümü çaya atmaq istəyirdim, amma çayın qırağında durub fikirləşdim, öz-özümə dedim ki, bu vaxta qədər mən özümü qüvvətli adam hesab edirəm, onda heç biabırılıqdan da qorxmayacağam! Dünya, bu vüqardır?

– Vüqardır, Rodya!

Raskolnikovun sönük gözlərində sanki od parıldadı: onun hələ vüqarlı olması sanki xoşuna gəlmişdi.

Raskolnikov pis-pis gülümsəyərək Dunyanın üzünə baxdı:

– Bacı, bəlkə sən elə fikirləşirsən ki, mən sudan qorxduğum üçün özümü çaya atmadım?

Dunya acı-acı düşünərək həyəcanla dedi:

– Ah, Rodya, bu nə sözdür sən deyirsən!

Bir-iki dəqiqə susdular. Raskolnikov başını aşağı dikib oturmuşdu, Duneçka stolun o biri başında durub iztirab dolu bir nəzərlə ona baxırdı. Birdən Raskolnikov ayağa qalxdı:

– Gecdir, mən gərək gedəm! Bu saat gedib özümü ələ verəcəyəm. Ancaq bilmirəm: mən niyə özümü ələ verməyə gedirəm...

Dunyanın gözlərindən damla-damla yaş axır, yanaqlarından süzülürdü.

– Sən ağlayırsan, bacı? Sən əlini mənə uzada bilərsənmi?

– Sən buna şübhə eləyirsən?

Dunya onu bərk-bərk qucaqladı.

Onu qolları arasında sıxa-sıxa, öpə-öpə həyəcanla dedi:

– Sən ki, əzab çəkməyə gedirsən – məgər bununla tutduğun cinayətin yarısını yumursanmı?

Birdən Raskolnikov qəzəblənərək ucadan dedi:

– Cinayət? Hansı cinayət? Murdar, iyrenc bir biti, sələmlə pul verən, başqalarına ziyan yetirən, heç kəsə lazım olmayan, yoxsulların qanını soran bir qarını öldürmək cinayətdirmi? Elə bir qarı ki, onu öldürməklə adamın min bir günahını bağışlarlar!.. Mən bunu bir cinayət olduğunu düşünürəm və bunu yumaq fikrində də deyiləm! Niyə hər tərəfdən bunu hamı mənim gözümə soxur: “Cinayətdir, cinayətdir!” Ancaq indi mən, göstərdiyim bu qorxaqlığın mənasız bir şey olduğunu aydın görürəm, – o zaman ki, bu lazım olmayan biabırçılığa getməyi qərara almışam. Yalnız öz alçaqlığımdan, bacarıqsızlığımdan bu qərara gəlmişəm, bir də ki, xeyrim üçün... necə ki bunu o... təklif elədi... Porfiri!.

Dunya məyus bir halda ucadan dedi:

– Qardaş, qardaş, sən nə danışırısan? Sən axı qan tökmüsən!

Raskolnikov qəzəblə dedi:

– O qanı ki, hamı tökür; o qanı ki, dünyada bir şələlə kimi tökürlər, həmişə də töküblər; o qanı ki, bir şampan şərabı kimi tökürlər, bunun üçün də Kapitolidə adamlara mükafat verilir, sonra da onlara bəşəriyyətin vəli-neməti deyirlər. Sən bir diqqətlə bax, gör nələr olur! Mən özüm də insanlara yaxşılıq etmək istəyirdim, bu tutduğum səfeh işin əvəzində yüzlərlə, minlərlə yaxşılıqlar elədim; əslində bu heç də səfeh bir iş, axmaq bir fikir deyildi, bu ancaq bacarıqsızlıqdı; bu fikir indiki müvəffəqiyyətsizlik nəticəsində belə axmaq bir fikir deyildi, bu ancaq bacarıqsızlıqdı; bu fikir indiki müvəffəqiyyətsizlik nəticəsində belə axmaq bir fikir deyildi, bu ancaq bacarıqsızlıqdı; bu fikir indiki

müvəffəqiyyətsizlik nəticəsində belə axmaq görünür, əslində bu heç də belə deyildi... (Müvəffəqiyyətsizlik üz verəndə hər şey adama pis görünür!) Bu axmaqcasına hərəkətlə mən ancaq özümü müstəqil bir vəziyyətdə qoymaq, ilk addım atmaq, vəsait əldə etmək istəyirdim, onda hər şey, nisbətən, böyük bir fayda ilə düzələrdi... Ancaq mən, mən ilk addıma da tab gətirə bilmədim, ona görə ki, mən əclafam! Bax, bütün məsələ bundadır! Bununla belə məsələyə mən sizin nəzərinizlə baxmayacağam: müvəffəq olsaydım, məni mükafatlandırardılar, amma indi tələyə düşdüm!

– Axı, elə deyil, heç də elə deyil! Qardaş, sən nə danışırsan?

– Hə! O şəkildə deyil, o cür yaxşı bir estetik şəkildə deyil! Mən bir şeyi qətiyyənlə başa düşürəm: Niyə axı insanları mühasirəyə alıb üstünə bomba yağdırmaq daha ləyaqətli bir şəkil olur? Estetikadan qorxma – zəifliyin birinci əlamətidir!.. Mən bunu indiki kimi heç vaxt aydın dərk etməmirəm: niyə axı buna cinayət deyilir?! Mən heç vaxt, heç vaxt indiki qədər qüvvətli, indiki qədər öz əqidəmdə möhkəm olmamışam!

Raskolnikovun yorğunluq ifadə olunan solğun üzü hətta qızardı da. Lakin son sözləri söylərkən birdən onun gözləri Dunyanın gözlərinə sataşdı: bu gözlərdə o qədər əzab və iztirab gördü ki, qeyri-ixtiyari olaraq özünə gəldi. Dünya onun dərđini çəkirdi. O hiss etdi ki, hər halda bu iki qadını bədbəxt etmişdir. Hər halda onların bu günə qalmasına o səbəb olmuşdur...

– Dünya, əzizim! Əgər müqəssirəmsə – məni bağışla! (Əgər müqəssirəmsə, olsun ki, məni bağışlamaq olmaz). Sağlıqla qal! Mübahisə eləməyə! Vaxtdır, lap vaxtdır, mən gərək gedəm. Mənim dalımca gəlmə, yalvarıram sənə, mən gərək bir yerə də dəyəm... İndi sən get, gedən kimi də anamın yanında otur. Bunu səndən xahiş edirəm, yalvarıram! Onun yanından heç ayrılma, mən onu təşviş içində qoyub gəldim, buna o çox çətin tab gətirə biləcək: o ya öləcək, ya dəli olacaq. Onun yanında ol! Razumixin də sizin yanınızda olacaq, çalışacağam ki, bütün ömrüm boyu mərd olum, namuslu olum, düz olum! Bəlkə də sən bir vaxt mənim adımla eşidərsən... Mən sizi xəcalətdə qoymacağam, rüsvay eləməyəcəyəm, görərsən; mən sübut eləyəcəyəm ki... – Son sözləri söylərkən, son vədi verərkən o yenə də Dunyanın gözlərində qəribə bir ifadə görüb tez sözünü qurtardı.– İndi isə hələlik xudahafız! Sən axı niyə belə ağlayırsan? Ağlama, ağlama, biz ki, tamam ayrılmırıq!.. Hə! Bir şey yadımdan çıxıb!

Raskolnikov stola yaxınlaşıb toz basmış, qalın bir kitab götürdü, kitabı açıb, vərəqlərin arasından fil sümüyü üstündə çəkilmiş akvarel bir şəkil çıxartdı. Bu – mənzil sahibəsinin qara qızdırmadan ölmüş qızının şəkli idi; Raskolnikov bu qızla evlənmək istəyirdi; bu haman qəribə qız idi ki, monastıra getmək istəyirdi. Raskolnikov onun xəstəlik ifadə olunan mənalı üzünə diqqətlə baxdı, şəkli öpüb Duneçkaya verdi, sonra fikirli-fikirli dedi:

– *Bu barədə* mən onunla çox danışmışam, ancaq onunla... Belə iyrenc bir şəkildə ortaya çıxan bu məsələdən ona çox şeylər demişəm. – Dunyaya baxaraq əlavə etdi: – narahat olma, o da sənin kimi razı deyildi; mən çox şadam ki, o indi yoxdur... – O yenə də öz dərdinin üstünə qayıdaraq birdən həyəcanla dedi: – İndi hər şey yeni qayda ilə gedəcək, iki yerə bölünəcək, hər şey, hər şey – əsas məsələ də budur, əsas məsələ! Ancaq mən buna hazırımı? Bunu mən özüm istəyirəmmi? Deyirlər ki, bu məni sınaqdan keçirmək üçün lazımdır! Bu mənasız sınaqlar axı nəyə lazımdır, nəyə? Bunlar axı nəyə lazımdır? İyirmi illik katorqadan sonra əzab-əziyyət içində, giclik içində, qocalıq zəifliyi altında əzildikdən sonra mən indikindən daha yaxşımı dərk edəcəyəm? Onda daha mən nə üçün yaşamalıyam? Belə yaşamağa niyə axı mən indi razılaşıram? Ah, bu gün səhər açılanda mən Nevanın sahilində durmuşdum – onda bildim ki, mən əclafam!

Nəhayət, onlar otaqdan çıxdılar. Dünya çox ağır iztirab keçirirdi, amma qardaşını sevirdi! O ayrılıb qırx-əlli addım getdikdən sonra dönüb bir də qardaşına baxdı. Raskolnikov hələ görünürdü. Tinə çatanda Raskolnikov da dönüb baxdı. Axırıncı dəfə olaraq onların baxışları bir-birinə rast gəldi. Raskolnikov Dunyanın baxdığını görüb səbirsizliklə, hətta narazı halda əlini yellədi ki, o çıxıb getsin, özü isə tindən döndü.

Bir az sonra, əlini narazı halda yelləməsindən utanaraq öz-özünə dedi: “Mən acıqlıyam, mən bunu görürəm. Axı onlar niyə məni belə sevirilər, bir halda ki, mən buna layiq deyiləm? Ah, kaş mən tək olaydım, heç kəs də məni sevməyəydi, mən də heç kəsi sevməyəydim! Onda bu şeylər də olmazdı! Amma bir şey maraqlıdır. Qarşıda duran bu on beş-iyirmi ildə yəni mənim qəlbim elə sakitləşəcək ki, mən hər söz başı özümü quldur adlandırıb, insanların qabağında ixlaskarlıqla ah-zar edəcəyəm? Bəli, belə olacaq, mütləq belə olacaq! Bunun üçün də indi onlar məni sürgün edəcəklər, onlara da bu lazımdır... Budur, onlar küçədə o yan-bu yana gedib gəlirlər; axı onlar hamısı, öz tə-

biətləri etibarilə, əclafdır, quldurdur; hətta bundan da betərdilər: gicdirlər! Amma məni sürgün eləməsələr gör onlar nə qayırlar: hamısı guya nəcibənə bir qəzəb göstərərək özündən çıxar! Ah, mənim onlardan zəhləm gedir!”.

Bir məsələ üstündə o dərindən düşündü: “Axı necə olacaq ki, mən axırda onların hamısının qabağında düşünmədən sakitləşəcəyəm, müəyyən əqidəyə gəlib sakitləşəcəyəm? Yaxşı, niyə də sakitləşməyim? Əlbəttə, belə də olmalıdır! Məyər iyirmi il ardı-arası kəsilmədən davam edən əzab və əziyyət məni tamam məhv etməyəcəkmimi? Su daşı deşir. Ondən sonra daha yaşamaq nəyə lazımdır? İndi axı mən niyə gedirəm: axı özüm bilirəm ki, hər şey mənim düşündüyüm kimi olacaq, başqa cür olmayacaq!”

Bu sualı o dənəndən bəri bəlkə yüz dəfə öz-özünə vermişdi, amma yenə də gedirdi.

VIII

Sonyanın otağına girəndə hava qaralmağa başlayırdı. Sonya bütün günü onu böyük bir həyəcan içində gözləmişdi. Onu Dunya ilə bərabər gözləmişdi. Dunya Svidriqaylovun sözünü xatırlayaraq, lap səhərdən onun yanına gəlmişdi: Svidriqaylov ona demişdi ki, “Sonya bu məsələni bilir”. Bu iki qadının söhbəti, tökdükləri göz yaş, bir-birilə nə dərəcədə uzlaşdıqları haqqında müfəssəl məlumat verməyəcəyik. Dunya bu görüşdən heç olmasa, belə bir nəticə çıxartdı ki, qardaşı tək olmayacaq, bu da ona bir təsəlli oldu: Raskolnikov hamıdan əvvəl öz ürəyini Sonyaya açıb demişdi; adam lazım olanda Sonyanın yanına getmişdi; tale onu hara göndərsə Sonya da onun ardınca gedəcək. Dunya bunu ondan soruşmamışdı, ancaq bilirdi ki, bu belə olacaq. O hətta Sonyaya böyük bir hörmət və ixlaskarlıqla baxırdı, göstərdiyi bu hiss ilə onu əvvəl az qala lap utandırırdı. Sonya az qalırdı ki, aqlasın: çünki, o heç Dunyaya baxmağa da özünü layiq görmürdü. İlk dəfə onlar Raskolnikovun yanında görüşəndə Dunya onu böyük bir diqqət və hörmətlə salamlamışdı, o vaxtdan bəri Dunyanın gözəl surəti, ən gözəl, ən yüksək bir xəyal kimi, onun qəlbində həmişəlik yaşayırdı.

Axırda Dunyanın səbri tükənmiş, Sonyanı qoyub qardaşının otağına gəlmişdi, o elə bilirdi ki, qardaşı əvvəl Sonyanın yanına gələcəkdir. Dunya gedən kimi bir fikir Sonyanı qorxutmağa və ona əzab verməyə başladı: bəlkə Raskolnikov doğrudan da, özünü öldürə-

cəkdir? Dünya da bundan qorxurdu. Lakin onlar bütün günü bir-birinə macal vermədən müxtəlif dəlillər gətirir, bir-birini inandırırıdılar ki, bu ola bilməz; buna görə də nə qədər ki, bir yerdə idilər – sakitdilər. Amma bir-birindən ayrılan kimi yalnız bu barədə düşünməyə başladılar. Svidriqaylovun dünən dediyi söz Sonyanın yadına düşdü: o demişdi ki, Raskolnikovun qarşısında iki yol var: ya Vladimirka, ya da... Bir də ki, Sonya onun şöhrətpərəst, məğrur xudpəsənd və imansız olduğunu bilirdi.

Nəhayət, o ümitsiz halda düşünərək öz-özünə dedi: “Onun ancaq elə ağciyər olması, ölümdən qorxması onu yaşamağa məcbur edə bilərmə?”

Günəş batmışdı, Sonya dərdli-dərdli pəncərə qabağında durub diqqətlə bayıra baxırdı, lakin bayırda, qonşu evin ağardılmamış divarından başqa ayrı bir şey görünmürdü. Nəhayət, o Raskolnikovun özünü öldürdüyünə tamamilə əmin olmuşdu ki, birdən qapı açıldı, Raskolnikov içəri girdi.

Sonyanın sinəsindən sevinc dolu bir çığırta qopdu. Lakin Raskolnikovun üzünə diqqətlə baxdıqdan sonra birdən onun bənizi ağardı.

Raskolnikov qımışaraq dedi:

– Görürsən də, Sonya: mən səndəki xaç üçün gəldim. Sən özün məni yol ayrıcına göndərirdin; indi nə oldu, bunu yerinə yetirmək istəyəndə qorxdun?

Sonya heyrətlə ona baxırdı. Raskolnikovun danışıq tərzini ona qəribə görünürdü; onun bədənindən soyuq bir gizilti keçdi, lakin bir az sonra başa düşdü ki, bu ifadə tərzini də, bu sözlər də sünidir. Raskolnikov Sonya ilə danışsa da, küncə baxır, sanki onun üzünə baxmaqdan çəkinirdi.

– Bilirsən, Sonya, mən fikirləşdim ki, bu daha faydalı olar... Burada bir məsələ var... Bunu danışmaq uzun çəkər, heç danışmaq da lazım deyil. Bilirsən məni nə cinləndirir?! Bu saat bütün o bədheybət vəhşi sifətli axmaqlar mənim başıma yığısacaqlar, gözlərini bərəldib düz mənim üzümə zilləyəcəklər, mənə axmaq-axmaq suallar verəcəklər, mən də məcbur olacağam ki, onların sualına cavab verəm; məni barmaqla göstərəcəklər... Tfu! Bilirsənmi, mən Porfirinin yanına getmirəm: o mənim zəhləmi töküüb. Dostum Poroxun yanına gedəcəyəm, bununla da müəyyən təsir bağışlamağa müvəffəq olacağam. Ancaq soyuqqanlı olmaq lazımdır, axır vaxtda mən çox acıqlı olmuşam. Bayaq bacım axırıncı dəfə dönüb mənə baxanda az qaldı ki, onu yumruqla hədələyim: ancaq ona görə ki, dönüb mənə baxmışdı, ina-

nırsanmı? Bu, eşşəklikdir! Eh, gör mən axırda nə hala düşdüm! Yaxşı da, xaçlar hanı?

O sanki özündə deyildi. O hətta bircə dəqiqə də yerində dura bilmir, bircə məsələ üstündə öz fikrini toplaya bilmirdi; fikirləri bir-birinə dolaşırdı, mənasız-mənasız şeylər söyləyirdi; əlləri azca əsirdi.

Sonya qutudan dinməzcə iki xaç çıxartdı; xaçlardan biri sərv ağacından, biri də misdən qayrılmışdı; əvvəl özü xaç vurdu, sonra da Raskolnikova xaç vurub, sərv ağacından qayıran xaçı onun boynuna saldı.

– Bu o deməkdir ki, mən ağır əzab çəkməyi öz üzərimə götürərəm, bu onun rəmzidir, he-he! Guya bu vaxta qədər az əzab çəkmişəm... Sərv ağacından olan xaç – adi camaat xaçıdır, mis xaç da – Lizavetanındır, bunu özündə saxlayırsan; bir göstər görüm! Onda... bu onun boynunda idi? Mən buna oxşar iki xaç da görmüşdüm: biri gümüşdü, biri də balaca bir ikona idi. Onda mən onları qarının sinəsinə atdım. Bax, bu xaçlar indi olsaydı, lap yerinə düşərdi, onları taxardım... Amma mən heyvərəlik eləyirəm ha! Əsil məsələ yaddan çıxacaq; fikrim dağınıqdır!.. Bilirsən, Sonya mən ondan ötrü gəlmişəm ki, sənə deyim, sən biləsən... Vəssalam. Mən ancaq bunun üçün gəlmişəm... (Hə! Amma mən elə bilirdim ki, sənə çox şey deyəcəyəm). Sən özün də istərdin ki, mən gəlirəm... Bəli, məni dustaqxanaya salacaqlar, sənün arzun yerinə yetəcək; axı niyə ağlayırsan? Sən də? Bəsdir, kiri! Ah, bu şeylər mənə nə ağır iztirab verir!

Onun qəlbində bir hiss doğdu, Sonyaya baxaraq ürəyi sıxıldı. Düşünərək öz-özünə dedi: “Bu, bu nə istəyir? Mən axı onun nəyiyəm? Bu niyə ağlayır? Məni anam kimi, ya Dünya kimi yola salmaq istəyir? Mənim dayəm olacaq?”

Sonya çəkinə-çəiknə, titrək səslə ondan xahiş etdi:

– Heç olmasa bircə kərə xaç vur, dua elə!..

– Buyur, nə qədər istəyirsən xaç vurum! Özü də, Sonya, bunu sidq ürəkdən eləyirəm, sidq ürəkdən...

Lakin o başqa bir şey demək istəyirdi.

O, bir neçə dəfə xaç vurdu. Sonya yaşıl dradedam örpəyi götürüb başına atdı. Bu, yəqin Marmeladovun dediyi “ailəvi” örpək idi. Bu fikir bir anda Raskolnikovun xəyalından keçdi, ancaq Sonyadan soruşmadı. Doğrudan da, o özü hiss edirdi ki, fikri yaman dağınıqdır, çox ağır təşviş içindədir. Bundan qorxdı. Sonyanın onunla getmək istəməsi də birdən onu heyrətə saldı.

O, ağciyərlilik edərək, narazı halda bərkdən dedi:

– Sən nə qayıırırsan! Hara gedirsən? Qal burada, qal! Mən tək gedəcəyəm! – O acıqlı-acıqlı qapıya sarı getdi. Otaqdan çıxanda: – Burada bütün bir məyyəət nə lazım! – deyərək mızıldadı.

Sonya otağın ortasında qaldı. Raskolnikov heç onunla vidalaşmadı da; Sonya daha onun yadından çıxmışdı; istehzal, üsyankar bir şübhə onun qəlbini bürüdü; pilləkəndən düşəndə o yenə də düşündü:

“Bu belə də olacaqmı, belə də olacaqmı? Bəlkə yenə dayanmaq, işi yenə düzəltmək... getməmək mümkündür?”.

Amma o gedirdi. O birdən qəti olaraq hiss etdi ki, öz-özünə sual verməyin mənası yoxdur. Küçəyə çıxanda Sonya ilə vidalaşmadığını, Sonyanın, başında yaşıl örpək, otağın ortasında qaldığını, onun hiddətli çığırtısı qarşısında Sonyanın heç qımıldanmağa da cürət etmədiyini xatırlayıb bir anlığa dayandı. Elə bu anda başqa bir fikir onun qəlbini işıqlandırdı, – sanki bu fikir gözləyirdi ki, onu tamamilə məğlub etsin.

“Axı niyə, axı nədən ötrü indi mən onun yanına gəlmişdim! Mən ona dedim ki, iş üçün gəlmişəm; axı hansı iş üçün? Heç bir iş-zad yox idi! Deyim ki, gedirəm? Nə olsun ki, gedirsən! Çox böyük iş olub! Yoxsa onu sevirəm? Axı sevmirəm, sevmirəm ki? Budur, indicə onu bir it kimi qovdum. Yoxsa doğrudan da o xaçları ondan almaq lazımdımı? Ah, gör mən nə qədər alçalmışam! Yox, mənə onun göz yaşları lazımdı, mən istəyirdim ki, onun qorxduğunu görüm, görüm o necə əzab çəkir, qəlbi necə parçalanır! Axı mən gərək heç olmasa bir şeydən yapışıb dayanaydım. Ləngiyəydim, bir adama baxaydım! Bu vəziyyətlə də hələ cürət edib özümə arxalanmışdım, öz barəmdə belə xəyallara düşmüşdüm – mən dilənçiyəm, heçəm, əclafam, əclaf!”

Raskolnikov kanalın kənarı ilə gedirdi, istədiyi yerə çatmağa az qalmışdı. Lakin körpüyə çatanda dayandı, birdən yana dönüb Sennaya meydanına sarı getdi.

O, ehtirasla sağına-soluna baxır, hər şeyə çox diqqətlə göz qoyurdu, ancaq fikrini heç bir şey üstündə toplaya bilmirdi, hər şey onun nəzərindən qaçırdı. “Bir həftədən, bir aydan sonra məni bu dustaq karetaalarında bu körpüdən keçirib aparacaqlar, onda mən bu kanala necə baxacağam – bunu yadda saxlamaq çox yaxşı olardı. Bax, bu lövhə, onda mən bu hərfləri necə oxuyacağam? Bax, burda yazılmışdır: “*Tavarişestvo*”, bax, bu *a-nı*, bu *a* hərfini yadda saxlamaq, bir aydan sonra ona, bu *a* hərfinə baxmaq lazımdır; onda mən ona necə baxacağam? İlahi, bütün bunlar, mənim bu indiki... qayğılarım... yəqin, alçaqcasına şeylərdir! Əlbəttə, yəqin bunlar hamısı

maraqlıdır... özünə görə... (ha-ha-ha, gör mən nələr fikirləşirəm). Mən uşaq oluram, mən özüm öz qarşımda özümü öyürəm, yaxşı, niyə axı mən özümü utandırırım? Eh, gör adamı necə itələyirlər! Bax, bu kök kişi ki, var (yəqin almandır) indicə mənə itələdi, o heç bilirmi ki, kimi itələdi? O uşaq arvad sədəqə istəyir, maraqlı burasıdır ki, o mənə özündən xoşbəxt hesab edir. Elə marağ üçün ona sədəqə versəm necə olar? Ba, cibimdə bir şahlıq var, bu haradandır? Alın, alın... alın, anam!”

Dilənçinin ağlar səsi eşidildi:

– Allah səni öz pənahında saxlasın!

Raskolnikov Sennaya meydanına girdi. Adamlara toxunmaq ona çox pis təsir bağışlayırdı, bununla belə o, adamlar çox olan yerə gedirdi. O tək olmaq üçün dünyada hər şeyini verərdi; lakin birçə dəqiqə də tək qala bilməyəcəyini hiss edirdi. Bir sərxoş camaat içində şuluqluq edirdi; o oynamaq istəyir, amma özünü saxlaya bilmir, yana yığılırdı. Adamlar onun başına yığışmışdı. Raskolnikov camaatı yara-yara özünü qabağa verdi, bir neçə dəqiqə sərxoşa baxdı və birdən elə birçə ağız qəhqəhə ilə güldü. Lakin bir dəqiqə sonra o yadından çıxdı, hətta ona baxsa da, heç onu görmürdü. Nəhayət o, çəkilib getdi; o hətta harada olduğunu da heç bilmirdi. Lakin meydanın ortasına çatanda birdən, heç özü də bilmədən, bir hərəkət etdi, elə o saat onu bir duyğu bürüdü, bu duyğu onun bütün varlığına – bədəninə də, fikrinə də hakim oldu.

Sonyanın sözü birdən yadına düşdü: “Yol ayrıcına get, camaata baş əy, torpağı öp, çünki sən onun qabağında günahkarsan, hamıya bərkədən de ki: mən caniyəm!” Bunu xatırlarkən, bütün bədəni titrədi. Bütün bu müddətdə, xüsusilə son saatlarda, onun qəlbinə elə bir ağır kədər, elə bir təşviş çökmüşdü ki, bu yeni, bu tam, bu dolğun duyğuya o mümkün olan bir şey kimi can atdı. Bu duyğu birdən onun qəlbinə şiddətlə dolmuşdu: onun qəlbində bir qığılcım kimi doğmuş və birdən bir od kimi bütün varlığını bürümüşdü. O birdən yumşaldı, gözlərinlən yaş sel kimi axdı. Elə durduğu yerdə torpağa düşdü...

Meydanın ortasında dizləri üstə durdu, əyilərək təzim etdi, ləzzət və sevinclə palçıqlı torpağı öpdü. Ayağa qalxıb bir də təzim etdi.

Onun yanında duran bir oğlan dedi:

– Gör nə yaman içib!

Gülüş səsi eşidildi.

Bir nəfər kefli meşşan əlavə etdi:

– Qardaşlar, o Qüds-şərifə gedir, uşaqları ilə, vətəni ilə vidalaşır, hamıya təzim edir, paytaxt şəhəri Sankt-Peterburqu və onun torpağını busə edir!

Bir başqası da:

– Hələ cavandır, – dedi.

– Nücbadəndir!

– İndi heç baş çıxarmaq olur: kim nücbadəndir, kim yox...

Raskolnikov sözləri və danışmaları eşidib özünü saxladı və bəlkə də demək istədiyi: “Mən adam öldürmüşəm” sözü ağzında donub qaldı. Lakin bu çığırtılara sakitcə qulaq asdı, heç bir söz demədi, ətrafına baxmadan, küçədən keçib birbaşa polis dəftərxanasına sarı getdi. Yolda onun gözünə ani olaraq, bir şey göründü, o buna təəccüb etmədi; o bunun belə də olacağını əvvəlcədən hiss etmişdi. O, Sennaya meydanından sola dönüb, ikinci dəfə lap yerə qədər əyilərək təzim edəndə, əlli addım kənarda Sonyanı görmüşdü; Sonya, meydanda olan taxta baraklardan birinin dalında özünü ondan gizlətməmişdi; deməli, o, Raskolnikovun ardınca gəlirmiş, onun bütün bu acınacaqlı hərəkətlərini görmüş! Raskolnikov bu anda hiss etdi və qəti olaraq başa düşdü ki, Sonya bundan sonra həmişəlik onunla olacaq, ondan ayrılmayacaq, tale onu hara, lap dünyanın o başına aparsa da, Sonya onun ardınca gedəcək... Raskolnikovun qəlbi alt-üst oldu... lakin, budur, o gəldi, o məşum yerə çatdı.

O çox gümrəhdə həyəətə girdi. Birdən üçüncü mərtəbəyə qalxmaq lazım idi. Fikirləşərək öz-özünə dedi: “Ora qalxınca görək hələ nə olur”. Ümumiyyətlə, ona elə gəlirdi ki, o məşum vaxta hələ çox qalmışdır, hələ çox şey fikirləşmək, çox şey dəyişmək olar. Yenə burula-burula qalxan pilləkən zibilli idi, oraya yumurta qabığı atılmışdı, yenə otaqların qapısı taybatay açıqdı, mətbəxlərdən buxar və tüstü qalxır, pis iy gəlirdi. Raskolnikov o vaxtdan bura gəlməmişdi. Onun qıçları tutulur, dizləri bükülürdü, lakin o yenə də gedirdi. O bir anlığa dayandı ki, nəfəsini dərsin, özünü düzəltsin, bir *insan* kimi içəri girsin. Lakin öz hərəkətinin mənasını düşünərək birdən öz-özünə dedi: “Niyə? Nədən ötrü? Bu zəhər camını ki, içmək lazımdır – daha bunu nə əhəmiyyəti var? Nə qədər pis olsa – bir o qədər yaxşıdır!” Elə bu anda İlya Petroviç Porox onun xəyalından keçdi. “Bəlkə elə onun yanına gedim? O birisinin yanına getmək olmazmı? Nikodim Fomiçin yanına? Ya elə bu saat qayıdıb birbaşa nəzarətçinin mənzilinə gedim? Heç olmasa bu iş ailəvi şəkildə başa gələr... Yox, yox! Poroxun, Poroxun yanına! Zəhəri içmək lazımsa – hamısını birdən içmək lazımdır!..”

Bədəni buzlamış, az qala huşunu itirmiş halda polis dəftərxanasının qapısını açdı. Bu dəfə otaqda adam çox az idi: bir dalandar, bir nəfər də qara camaatdan vardı. Keşikçi arakəsmənin dalından heç baxmırdı da. Raskolnikov o biri otağa getdi. Bu zaman onun fikrindən belə bir şey keçdi: “Bəlkə elə oldu ki, hələ demədim?” Otaqda qeyri-rəsmi sürtük geymiş bir mirzə büroda yazı yazmağa hazırlaşdı. Künc tərəfdə də bir mirzə öz yerində oturmaq istəyirdi. Zametov otaqda yox idi. Nikodim Fomiç də hələ gəlməmişdi.

Raskolnikov büronun qabağında olan adamdan soruşdu:

– Heç kəs yoxdur?

– Siz kimi istəyirsiniz?

Birdən tanış bir səs eşidildi:

– Ba-a-a! Siz hara, bura hara... adam-badam iyisi gəlir... Nağılda necə deyirlər... Yadımdan çıxıb! X-xoş g-gördük!

Raskolnikov titrədi. Porox birdən o biri otaqdan çıxmış onun qabağında durmuşdu. Raskolnikov öz-özünə dedi: “Bu – tale özüdür, o niyə buradadır?”

İlya Petroviç ucadan deyirdi:

– Bizim yanımıza gəlmisiniz? Hansı iş üçün? – Görünür, onun kefi çox kök idi, hətta bir azca da həyəcanlı idi. – İş üçün zəhmət çəkmisinizsə – hələ tezdir. Mən özüm də təsadüfən gəlmişəm... Amma buyura bilərsiniz. Etiraf edirəm ki, adınızı?.. – Necə? Üzr istəyirəm...

– Raskolnikov.

– Bəli, Raskolnikov! Yoxsa siz elə güman edirdiniz ki, mənim yadımdan çıxıb? Rica edirəm, siz məni elələrinizdən hesab etməyin... Rodion Ro.. Ro.. Rodionıç, deyəsən belədir?

– Rodion Romanıç.

– Bəli, bəli, bəli! Rodion Romanıç! Elə mən bunun üçün əlləşirdim. Dəfələrlə soruşmuşam. Etiraf edirəm, o vaxtdan mən lap ürək-dən dərd çəkirdim ki, onda sizinlə... sonra mənə izah etdilər, bildim ki, cavan ədəbiyyatçısımsız, hətta alimsiniz... özü də bu sizin ilk addımanızdır... Ah, ilahi! Axı hansı ədəbiyyatçı, hansı alim ilk əvvəl orijinal addım atmamışdır? Bizim də ədəbiyyatdan çox xoşumuz gəlir: mənim də, arvadımın da; arvadımın lap hədsiz dərəcədə. Ədəbiyyatdan və bədiyyatdan! Nəciplik lazımdır, o biri şeyləri istedadla, biliklə, ağılla, düha ilə əldə etmək olar! Götürək elə şlyapanı, məsələn şlyapa axı nədir? Mən onu Tsimmermandan ala bilərəm; amma o şeyi ki, şlyapanın altında saxlanır, o şeyin ki, üstünü şlyapa örtür – onu mən ala bilmərəm! Etiraf edirəm, istəyirdi lap sizin yanınıza söhbətə gəlim, fikir-

ləşdim ki, birdən siz... Görürsünüz, heç soruşmuram da: sizə doğrudan da, bir şey lazımdırımı? Deyirlər, sizin yanınıza qohumlarınız gəlib?

– Bəli, anamla bacım gəlib.

– Mən hətta sizin bacınıza rast gəlmək şərəfinə və xoşbəxtliyinə də nail olmuşam: oxumuş və füsunkar bir qızıdır! Etiraf edirəm, onda elə acıqlandığınıza mən təəssüf etdim. Bu bir anlaşılmazlıq idi! Onda ki, mən sizin özünüzdən getməyinizə ötəri bir nəzər saldım – sonra bu gözəl surətdə aydın oldu! Bu, qəddarlıq və fanatizm idi! Sizin qəzəbləndiyinizin səbəbini başa düşürəm. Bəlkə gələn ailə üçün mənzil dəyişmək istəyirsiniz?

– X-xeyir, elə-belə gəlmişəm... gəldim ki, soruşum... deyirdim ki, Zametovu burada tapa bilərəm.

– Hə! Siz axı dostlaşmışınız, eşitmişəm. Zametov burada yoxdur, onu tapmazsınız. Bəli, biz Aleksandr Qriqoryeviçdən məhrum olduq! Dünəndən bəri daha gəlmir, başqa yerə keçib... gedəndə hətta hamı ilə dalaşdı... Hətta çox nəzakətsizliklə... dəmdəməki bir gədədir, vəsalam! Hətta ümid verə bilirdi; indi gəlin bizim bu şöşədar gəncliklə bir dil tapın! İmtahanmı-nəymi, vermək istəyir; ancaq danışırlar, özlərini tərifləyirlər, imtahan da bununla qurtarıb gedir. Onlar, məsələn, siz deyilsiniz, ya da sizin dostunuz cənab Razumixin deyil! Sizin tutduğunuz yol – elm yoludur, müvəffəqiyyətsizlik sizi yolunuzdan döndərə bilməz! Həyatın bütün bu gözəllikləri, demək olar ki, sizin nəzərinizdə yoxdur, siz bir növ nihjl est-siniz, abidsiniz, rahibsiz, zahidsiniz!.. Sizin ki kitabdır, qulaq dalına taxılmış qələmdir, elmi tədqiqatdır, – sizin ruhunuz bu aləmdə uçur! Mən özüm qismən... Lvinqstonun qeydlərini iltifat buyurub oxumusunuzmu?

– Xeyir, oxumamışam.

– Mən oxumuşam. Bunu da deyim ki, hal-hazırda çoxlu nihilistlər meydana çıxıb; bunu da səbəbi, əlbəttə, məlumdur; zəmanə özü görün nə zəmanədir, elə deyilmi? Fikir verin, mən sizinləyəm... siz əlbəttə ki, nihilist deyilsiniz? Açıq deyin, açıq deyin!

– Xe-xeyir.

– Bilirsinizmi, siz mənimlə açıq danışın, çəkinməyin, elə bil ki, təklikdə öz-özünüzlə danışırsınız! Qulluq bir ayrı məsələ, bir ayrı məsələ... siz elə bilirsiniz, mən demək istəyirdim: dostluq, xeyir, tapmadınız! Dostluq yox, vətəndaş və insan hissi, insanpərvərlik və Allah-taalaya məhəbbət hissi! Mən rəsmi bir adam ola bilərəm, qulluqda da ola bilərəm, amma mən həmişə bir vətəndaş, bir insan olduğumu hiss

etməyə, bunun haqq-hesabını verməyə borcluyam. Siz iltifat buyurub Zametov soruşdunuz. Zametov nalayiq bir yerdə, bir stəkan şampan, ya Don şərabı içib, bir şey üstündə, fransız qaydası ilə dava salar; bax, sizin Zametov belə adamdır! Amma mən bəlkə də həddindən artıq sədaqət və yüksək hisslər göstərmişəm, bir də ki, mənim bir əhəmiyyətətim var, rütbəm var, müəyyən bir yer tuturam! Evliyəm, uşaqlarım var. Bir vətəndaş və insan kimi öz borcumu yerinə yetirirəm, o kimdir axı, icazə verin soruşum? Sizə təhsillə nəcibləmiş bir adam kimi münasibət bəsləyirəm. Bir də ki, bu mamaçalar həddindən artıq çoxalıb.

Raskolnikov sualedici bir ifadə ilə qaşlarını qaldırdı. Görünür, indicə stol dalından qalxan İlya Petroviçin sözlərindən çoxu, boş bir səs kimi, onun qarşısına axıb tökülürdü. Lakin bu sözlərdən bəzisini o hər halda birtəhər başa düşürdü; o sualedici bir nəzərdə İlya Petroviçə baxır, bu danışığın necə qurtaracağını bilmirdi.

Çox danışmağı xoşlayan İlya Petroviç sözünə davam edərək dedi:

– Mən bu saçlarını kəsdirən qızları deyirəm. Mən onlara özümdən mamaça deyirəm və belə hesab edirəm ki, bu adı onlara lap yerində vermişəm. He-he! Özlərini akademiya saxurlar, anatomiya öyrənirlər: bir deyin görüm axı: mən azarlasam müalicə üçün heç qız çağırarammı? He-he!

İlya Petroviç öz sözlərindən tamamilə razı qalaraq gülürdü.

– Tutaq ki, oxumağa lap böyük bir həvəsin vardı; yaxşı da, oxudun, qurtardı. Daha bundan niyə sui-istifadə etmək? Daha nəcib şəxsləri niyə təhqir etmək, – o əclaf Zametovu eləyən kimi? O axı məni niyə təhqir etdi, sizdən soruşuram? Bir də ki, bu özünü öldürənlər o qədər çoxalıb ki, siz bunu heç təsəvvür edə bilməzsiniz! Baxırsan ki, birisi pulunu xərcləyib qurtarır, sonra da özünü öldürür. Qızlar özünü öldürür, cavan uşaqlar öldürür, qocalar öldürür... Budur, bu yaxında Peterburqa gələn bir cənabın da özünü öldürdüyünü bu gün səhər xəbər verdilər. Nil Pavlıç, ay Nil Pavlıç! Peterburq tərəfdə özünü güllə ilə vurub öldürən o centlmenin adı nədir, bayaq xəbər verdilər ey?

O biri otaqdan bir adam xırıltılı səslə laqeyd halda cavab verdi:

– Svidriqaylov.

Raskolnikov diksinərək həyəcanla dedi:

– Svidriqaylov? Svidriqaylov özünü güllə ilə vurub öldürüb?

– Necə? Siz Svidriqaylovu tanıyırsınız?

– Bəli... tanıyıram. Bu yaxında gəlib.

– Hə, bu yaxında gəlib, arvadı ölüb, arsız, əyyaş bir adamdır; birdən özünü vurub öldürüb; özü də elə bir rüsvayçılıqla ki, heç təsəvvür etmək olmaz... Qeyd dəftərinə də bir neçə kəlmə söz yazıb; yazıb ki, mən aqlım başımda özümü öldürürəm, xahiş eləyirəm mənim ölmümdə heç kəsi təqsirləndirməyəsiniz. Deyirlər ki, yamanca pulu varmış. Yaxşı, siz haradan onu tanıyırsınız?

– Mən... tanışam... mənim bacım onların evində mürəbbiyə olub...

– Belə de!.. Deməli, siz onun barəsində bizə məlumat verə bilərsiniz... Siz onun belə bir fikirdə olduğunu duymurdunuz?

– Mən onu dünən gördüm... o... şərab içirdi... mən heç bir şey bil-mirdim.

Raskolnikov hiss etdi ki, elə bil onun üstünə bir şey düşdü, onu basıb əzdi.

– Sizin elə bil ki, yenə də rənginiz ağardı. Buranın havası elə pisdir ki...

Raskolnikov mızıldadı:

– Vaxtdır, mən gərək gedəm, bağışlayın, narahat elədim...

– Ah, iltifat buyurun, çox xoşdur! Məni məmnun etdiniz, mən bunu söyləməyə şadam.

İlya Petroviç həтта əlini də uzatdı.

– Mən ancaq... mən Zametovu görmək istəyirəm...

– Başa düşürəm, başa düşürəm, məni məmnun etdiniz.

– Mən... çox şadam... xudahafiz... – Raskolnikov gülümsədi.

Otaqdan çıxdı. O səntirləyirdi; başı gicəllənirdi. Ayaq üstündə durduğunu hiss etmirdi. Sağ əli ilə divardan tuta-tuta pilləkəndən düşməyə başladı. Ona elə gəldi ki, bir dalandar, əlində idafa dəftəri, aşağıdan yuxarı qalxarkən onu itələdi, aşağı mərtəbədə bir balaca it bərk-bərk hürdü, bir arvadda da onun üstünə oxlov atıb çığırdı. O aşağı enib həyətdə düşdü. Sonya həyətdə qapıya yaxın bir yerdə durub heyərlə Raskolnikova baxırdı. Sonyanın rəngi qaçmışdı, yerində donub qalmışdı. Raskolnikov onun qabağında dayandı. Sonyanın üzündə həm xəstəlik və üzgünlük, həm də böyük bir cəsarət ifadə olunurdu. O heyərlə əllərini bir-birinə çırpırdı. Raskolnikovun dodaqlarında eybəcər, miskin bir təbəssüm göründü. O bir az dayanıb durdu, qımışdı, yenə də pilləkənlə yuxarı qalxıb polis dəftərxanasına getdi.

İlya Petroviç oturub diqqətlə kağızlara baxırdı. Bayaq pilləkənlə yuxarı qalxarkən Raskolnikovu itələyən mujik də onun qabağında durmuşdu.

– He-he-he! Yenə gəldiniz? Yoxsa burada bir şeyiniz qalıb? Sizə axı nə olub?

Raskolnikovun dodaqları ağarmış, gözləri donub qalmışdı. O yaşıca İlya Petroviçin yanına getdi, stola lap yaxınlaşdı, əlini stola dirəyib durdu, nəşə demək istədi, ancaq deyə bilmədi, yalnız bəzi rabitəsiz səslər eşidildi.

– Sizin halınız xarablaşdı. Stul! Budur, oturun stulda, oturun! Su!

Raskolnikov stulda oturdu, lakin gözünü İlya Petroviçin gözündən ayırmadı; İlya Petroviç buna heyrət etmiş və çox pis olmuşdu... Onlar bir qədər bir-birinə baxıb gözlədilər. Su gətirdilər.

Raskolnikov sözə başladı:

– Onda...

– Su için.

Raskolnikov suyu əli ilə geri itələdi, sözləri kiçik fasilə ilə, lakin aydın bir şəkildə, astadan söyləyə-söyləyə dedi:

– *Onda o məmur arvadını, qarını, onun bacısı Lizavetanı balta ilə mən öldürmüşəm və mən qarət etmişəm.*

İlya Petroviç heyrətlə ağızını açdı. Adamlar hər tərəfdən yüyürüb gəldilər...

I

Sibir. Enli, izsiz çay sahilində Rusiyanın inzibati mərkəzlərindən olan bir şəhər. Şəhərdə qala, qalada həbsxana var. Rodion Raskolnikov doqquz aydır ki, bu həbsxanadadır, o ikinci dərəcəli katorqa cəzasına məhkum edilərək bura sürgün olunmuşdur. Onun cinayət etdiyi gündən az qalır ki, il yarım keçsin.

Məhkəmə onun işinə baxanda çox çətinlik çəkmədi. Cinayətkar öz ifadəsini qəti, düzgün və aydın verirdi: işi dolaşdırmırdı, öz xeyri üçün yumşaltmırdı, dəlilləri təhrif etmirdi, ən xırda təfəsilatı belə yadından çıxartmırdı. Cinayətin necə olduğunu son nöqtəsinə qədər danışdı; *giron* məsələsinin sirrini izah etdi (metal lövhəli taxta parçası məsələsini), qarını öldürəndən sonra açarı onun cibindən necə götürdüyünü söylədi; bu açarları, taxta sandığı, sandığın nə ilə dolu olduğunu təsvir etdi; hətta sandıqda olan şeylərdən bir neçəsinin adını da çəkdi; Lizavetanı nə üçün öldürdüyünü aydınlaşdırdı; Koxun, onun da ardınca tələbənin necə gəldiyini, qarının necə döyüldüyünü, Koxla tələbənin öz aralarında nə danışdığını, sonra da özünün pilləkənlə aşağı

qaçdığını, Mikolka ilə Mitkanın səs-küyünü eşitdiyini, boş otaqda gizləndiyini, evə gəldiyini, axırda da şeyləri aparıb Voznesenski prospektində, darvazanın iç tərəfində, həyətdə daş altında gizlətdiyini nağıl etdi. Sözün qıssası, məsələ tamam aydınlaşdı. Müstəntiqlər və hakimlər Raskolnikovun pul kisəsindəki puldan və o biri şeylərdən istifadə etməyərək aparıb daş altında gizlətdiyinə təəccüb etdilər; xüsusilə onlar bir şeyə daha çox təəccüb etdilər: Raskolnikovun nələr oğurladığı yadında deyildi, hətta bu şeylərin sayını da düzgün bilmirdi. Raskolnikov bircə dəfə də olsa, pul kisəsini açmamışdı, orada nə qədər pul olduğunu bilmirdi, – bu, öz-özlüyündə ağıla sığmayan bir şey kimi göründü (pul kisəsində gümüş hesabı ilə üç yüz on yeddi manat, üç dənə də ikişahılıq vardı; üst tərəfdə olan kağız pullardan ən iriləri daş altında çox qaldığından tamam xarab olmuşdu). Niyə axı müttəhim bütün başqa məsələlərdə hər şeyi könüllü olaraq düzgün boynuna aldığı halda, ancaq bu məsələdə yalan deyir, – nə qədər çalışdırsa, bunu təyin edə bilmədilər. Axırda bəziləri (xüsusilə psixoloqlarda bəziləri) hətta belə bir fikrə də yol verdilər: dedilər ki, müttəhim doğrudan da, pul kisəsini açıb içinə baxmamışdır, buna görə də orada nə olduğunu bilməmişdir, elə belə də aparıb daş altına qoymuşdur, bundan da belə bir nəticəyə gəldilər ki, cinayət başqa cür deyil, ancaq müvəqqəti dəlilik, yəni qətl və qarət monomaniyası nəticəsində, heç bir məqsəd və fayda nəzərə alınmadan baş vermişdir. Bu məsələdə dəbdə olan ən yeni bir nəzəriyyə – müvəqqəti dəlilik nəzəriyyəsi onların köməyinə çatdı: bizim dövrümüzdə bu nəzəriyyəni bəzi canilər haqqında tez-tez təbliğ etməyə çalışırlar. Bir də ki, bir çox şahidlər, doktor Zosimov, Raskolnikovun əvvəlki yoldaşları, ev sahibəsi, qulluqçu qız onun çoxdan bəri ipoxondriya xəstəliyinə tutulduğunu çox düzgünlüklə söylədilər. Bu şeylərin hamısı belə bir nəticəyə gəlməyə çox kömək etdi: Raskolnikov adi caniyə – quldura, qarətçiyə oxşamır, burada nəşə başqa bir şey var. Bu fikri müdafiə edənlər bir şeydən çox narazı qalmışdılar: cani özünü müdafiə etmək istəmirdi. Ən axırda ona belə sual verdilər: sizi adam öldürməyə, qarətə cəlb edən nə oldu? O da suala kobudcasına bir düzgünlüklə, çox aydın cavab verərək dedi ki: “Bunun hamısına səbəb – keçirdiyim pis güzəran, yoxsulluq və acizlik olmuşdur; deyirdim ki, bununla heç olmasa üç min əldə edərdəm, bu üç minlə də həyatda mövqə qazanmaq üçün ilk addım ata bilərəm. O ki qaldı qarını öldürmək qərarına gəlməyim – bu, yüngülməcəzlikdən, ruhi düşkünlükdən, bir də ki,

məhrumiyyət və müvəffəqiyyətsizlik nəticəsində qəzəbləndiyimdən meydana gəldi.” “Sizi nə vadar etdi ki, gəlib təqsirinizi boynunuza aldınız” sualına o belə cavab verdi: “Tutduğum işdən doğrudan da peşman olmağım məni buna vadar etdi.” Raskolnikovun bu cavabları kobudcasına açıq etiraflar idi...

Edilən cinayət nəzərə alınarsa, məhkəmənin qərarı gözləniləndən daha yüngül oldu; bəlkə də ona görə yüngül oldu ki, cani nəinki özünü təmizliyə çıxarmaq istəmirdi, hətta elə bil ki, öz-özünü daha artıq müqəssir etməyə çalışırdı. Cinayətdən əvvəl caninin xəstə və yoxsul olması zərrə qədər də şübhə altına alınmadı. Qarət edilən şeylərdən istifadə edilməməsi, qismən, canidə əmələ gələn peşmançılıqla, qismən də cinayət edilərkən onun əqlən tamamilə sağlam bir vəziyyətdə olmaması ilə izah edildi və bu cür də nəzərə alındı. Hətta Lizavetanın öldürülməsi bu son mülahizəni möhkəmləndirmək üçün bir dəlil oldu: o iki adam öldürür, eyni zamanda. qapının açıq qaldığı yadından çıxır! Birdə ki, ruh dükünlüyünə tutulan qatı mövhumatçının (Nikolayın) özü haqqında yalandan ifadə verməsilə iş son dərəcə dolaşmışdı, bundan başqa, əsil cani barəsində nəinki aydın bir dəlil yox idi, hətta şübhə də heç yox kimi idi (Porfiri Petroviç verdiyi sözün üstündə durdu), – bununla belə cani gəlib öz təqsirini boynuna almışdı: bütün bunlar Raskolnikova verilən cəzanın yüngülləşdirilməsinə qəti surətdə kömək etdi.

Bu şeylərdən başqa, heç gözlənilmədiyi halda, bir məsələ də meydana çıxdı ki, Raskolnikova bunun çox böyük xeyri oldu. Əvvəllər tələbə olan Razumixin haradansa bir məlumat tapıb gətirmişdi; bu məlumatda göstərilirdi ki, Raskolnikov darülfünunda oxuyanda, özü ehtiyac içində olsa da, vərəm xəstəliyinə tutulmuş yoxsul bir tələbə yoldaşına maddi kömək etmiş, onu altı aya qədər saxlamışdır. Tələbə öləndən sonra onun zəif düşmüş qoca atasının yanına getmiş (atasını o on üç yaşından öz əməyilə saxlayırmış), onu xəstəxanaya düzəltmiş, o da öləndə aparıb basdırmışdır. Raskolnikovun taleyi həll olunarkən bu məlumat onun işinə yaxşı təsir bağışlamışdı. Raskolnikovun ölən nişanlısının anası, onun əvvəlki mənzil sahibəsi, dul arvad Zarnitsına da məhkəmədə demişdi ki, biz hələ o biri evdə, Beş Tinin yanında yaşarkən, gecə, yanğın vaxtı Raskolnikov, yanmaqda olan bir otaqdan iki balaca uşaq çıxarmışdı, bu zaman özü də xeyli yanmışdı. Bu məlumat da diqqətlə yoxlanılmış və bir çox şahid tərəfindən lazımınca təsdiq edilmişdi. Xülasə, iş bununla qurtardı ki, caniyə ancaq səkkiz il

ikinci dərəcəli katorqa cəzası verildi, əlbəttə bu məsələdə caninin gəlib öz təqsirini etiraf etməsi, həm də onun günahını yüngülləşdirən başqa şeylər nəzərə alınmışdı. Məhkəmə işə baxanda Raskolnikovun anası xəstələndi. Dunya və Razumixin onu, məhkəmə qurtarana kimi, Peterburqdan çıxarmağı lazım bildilər. Razumixin dəmir yolu qırağında, Peterburqa yaxın bir yerdə elə bir şöhrət seçdi ki, bu həm məhkəmənin gedişini müntəzəm surətdə izləməyə, həm də Avdotya Romanovna ilə mümkün qədər tez-tez görüşməyə imkan versin. Pulxeriya Aleksandrovnanın xəstəliyi, əsəblə əlaqədar olan, qərribə bir xəstəlikdi, bu xəstəlikdə tamam olmasa da, hər halda qismən dəlilik kimi bir şey də vardı. Dunya qardaşı ilə sonuncu dəfə görüşdükdən sonra gəlib anasını lap xəstə gördü; o qızdırmışdı, sayıqlayırdı. Pulxeriya Aleksandrovnna öz oğlu haqqında bir şey soruşsa nə demək lazımdır, – Dunya elə həmin axşam Razumixinlə bu barədə məsləhətləşib müəyyən fikrə gəldilər, hətta özlərindən bir əhvalat da uydurdular: onlar Pulxeriya Aleksandrovnaya deyəcəkdilər ki, Raskolnikov xüsusi bir tapşırıqla çox-çox uzaqlara, Rusiyanın sərhədinə getmişdir, bu tapşırığı yerinə yetirməklə o həm pul, həm də şöhrət qazanacaq. Lakin bir şey onları son dərəcə təəccübləndirdi: Pulxeriya Aleksandrovnna özü nə onda, nə də sonra Raskolnikov haqqında heç bir şey soruşmadı. Əksinə, o özü oğlunun qəfildən getməsi haqqında bir əhvalat danışdı, ağlaya-ağlaya dedi ki, Rodya mənimlə vidalaşmağa gəlmişdi; bu zaman bir şeyə də işarə etdi: guya bir çox mühüm və sirli məsələlər var ki, bunu ancaq o özü bilir. Rodyanın bir çox güclü düşmənləri var, belə ki, o hətta bu yerlərdən qaçıb getməlidir. O ki, qaldı Raskolnikovun sonrakı vəziyyəti – bu barədə də Pulxeriya Aleksandrovnanın öz fikri vardı. O deyirdi ki, Rodyanın heç şübhəsiz parlaq bir gələcəyi var, ancaq bəzi düşməncəsinə vəziyyətlər gərək ötüb keçsin; Pulxeriya Aleksandrovnna Razumixini əmin edirdi ki, “mənim oğlum gələcəyinə hətta dövlət adamı olacaq, bunu da onun məqaləsi və gözəl ədəbi istedadı isbat edir”. Oğlunun məqaləsini o ara vermədən oxuyurdu, bəzən lap bərkdən oxuyurdu, yatanda da az qalırdı ki, bu məqalə ilə yatsın; amma Rodyanın harada olduğunu soruşmurdu; Dunya da Razumixin də, görünür, bu barədə onunla danışmaqdan çəkinirdilər, – elə bircə bu özü onu şübhələndirə bilərdi. Nəhayət, Pulxeriya Aleksandrovnanın bəzi məsələlər haqqında belə qərribə bir halda susmasından onlar qorxuya düşdülər. O, hətta oğlunun məktub göndərməməsindən heç şikayətlənmirdi də; lakin əvvəllər başqa şəhərdə

yaşayanda o ancaq öz sevimli Rodyasından tez-tez məktub almaq ümidilə, ancaq bunun intizarilə yaşayırdı. Pulxeriya Aleksandrovnanın bu halını heç bir şeylə izah etmək olmurdu, bu məsələ Dunyanı çox narahat edirdi. Onun ağına belə bir şey gəlirdi: yəqin ki, ana oğlunun başına dəhşətli bir iş gəldiyini hiss edir, buna görə də daha dəhşətli şeylər eşitməmək üçün heç bir şey soruşmur, soruşmaqdan qorxur. Hər halda Dunya aydınca görürdü ki, anasının ağı özündə deyil.

Bir-iki dəfə də o özü söhbəti elə bir yerə gətirdi ki, ona cavab verərkən Rodyanın harada olduğunu söyləməmək daha mümkün deyildi, lakin verilən cavab istər-istəməz onu qane etməyəcəkdi, həm də ona şübhəli görünəcəkdi – ona ayrı cür də cavab vermək olmazdı; verilən cavabı eşitdikdə o birdən son dərəcə qəmginləşdi, tutuldu, dinib danışmadı, bu da xeyli vaxt davam etdi. Axırda Dunya gördü ki, yalan demək, özündən söz uydurmaq çətindir, bu qərara gəldi ki, müəyyən məsələlər haqqında yaxşısı budur heç bir şey söyləməsin. Lakin get-gedə lap aydın oldu ki, yazıq arvad dəhşətli bir şey olduğunu güman edir; bu arada Rodyanın dediyi söz Dunyanın yadına düşdü: qardaşı ona demişdi ki, sənin Svidriqaylovla olan görüşündən sonra, o məşum son günün ərəfəsində, gecə anam sənə sayıqlamalarını eşitmişdir. Bəlkə anam onda bir şey başa düşmüşdür? Xəstə tez-tez, bəzən bir neçə gün, hətta bir həftə qəmgin və tutqun halda susduqdan, səssiz-səmirsiz göz yaşları tökdükdən sonra, çılğınca canlanır, birdən öz oğlu, öz ümidləri, öz gələcəyi haqqında ara vermədən danışmağa başlayırdı... Onun xəyalları bəzən çox qərribə olurdu: onu əyləndirirdilər, ona bəli-bəli deyərək sözünü təsdiq edirdilər (bəlkə o özü də aydın görürdü ki, onu ancaq əyləndirirlər, ürəyini almaq üçün ona bəli-bəli deyirlər), bununla belə o yenə də danışdı...

Raskolnikovun öz təqşirini boynuna aldığı gündən beş ay sonra məhkəmə qərar çıxartdı. Fürsət düşdükcə Razumixin gedib onu dustaqqanada görürdü. Sonya da elə. Nəhayət, ayrılıq günü gəldi. Dunya da, Razumixin də ona and içdilər ki, bu ayrılıq həmişəlik olmayacaq. Razumixinin gənc və odlu beynində belə bir fikir özünə möhkəm yer tutmuşdu: o deyirdi ki, üç-dörd il müddətində, gələcəyinə var-dövlət düzəltməyə başlamaq üçün mümkün qədər, heç olmasa bir qədər pul yığıb Sibirə getmək lazımdır, çünki Sibirdə torpaq hər cəhətdən zəngindir, amma işçi, adam və sərvət azdır; Rodya olan şəhərə köçüb hamılıqla yeni həyat qurmağa başlamalıyıq. Ayrılırkən hamısı ağladı. Raskolnikov son günlərdə çox fikirli idi, anasını çox soruşurdu, onun

barəsində həmişə narahat idi. Hətta anası haqqında iztirab çəkirdi, bu isə Dunyanı təşvişə salırdı. Anasının xəstə bir vəziyyətdə olduğunu eşidəndə o çox tutuldu, çox qəmgin oldu. Bütün bu vaxt içərisində o, xüsusilə Sonya ilə, dinib-danışmırdı. Sonya Svidriqaylovun verdiyi pulla çoxdan hazırlanmışdı, Raskolnikov Sibirə göndəriləndə onun ardınca gedəcəkdə. Bu barədə onlar bir-birilə bircə kəlmə də söz danışmamışdılar, amma bilirdilər ki, bu elə belə də olacaq. Son ayrılıq dəqiqələrində Dunya ilə Razumixin odlu bir qəlb ilə onu arxayın etmişdilər ki, həbsxanadan çıxdıqdan sonra xoşbəxt olacaqsınız; Raskolnikov bu zaman qəribə bir halda gülümsəmiş, xəstə bir vəziyyətdə olan anasının başına tezliklə müsibət gələcəyini qabaqcadan söyləmişdi.

İki ay sonra Duneçka Razumixinə ərə getdi. Onların toyu sakit və qəmgin keçdi. Toya çağırılanların içərisində Porfiri Petroviçlə Zosimov da vardı. Son yaxtlarda həmişə Razumixinin simasında qəti qərara gəlmiş bir adam ifadəsi vardı. Dunya kor-koranə inanırdı ki, o bütün düşüncələrini yerinə yetirəcəkdir, o buna inanmaya da bilməzdi: bu adamın dəmir iradəyə malik olduğu aydınca görünürdü. Təhsilini qurtarmaq üçün o yenə də darülfünuna gedib mühazirələrə qulaq asmağa başladı. O da, Dunya da həmişə gələcək üçün plan qururdular; onların hər ikisi beş ildən sonra Sibirə köçməyi qəti nəzərə almışdı. Bu vaxta qədər də Sonyanın orada olacağına arxayındılar.

Pulxeriya Aleksandrovna qızının ərə getməsinə sevinə-sevinə xeyir-dua verdi, lakin onlar evlənəndən sonra elə bil ki, daha da qəmgin və fikirli oldu. Razumixin onun kefini az da olsa açmaq üçün Rodyanın bir tələbəyə, bu tələbənin qoca atasına kömək etdiyini, keçən il iki körpə uşağı ölümdən qurtardığını, bu zaman özünün də bir az yandığını, hətta bundan naxoşladığını danışdı. Bu iki xəbər Pulxeriya Aleksandrovnanın onsuz da pozulmuş şüurunu vəcdə gətirdi. O həmişə bu barədə danışdı; Dunya onu tək buraxmasa da, o küçədə də bundan söhbət açırdı. Dükanlarda, camaat minən karetalarda bir adam tapıb öz oğlundan, onun məqaləsindən, tələbəyə kömək etməsindən, yangından uşaq xilas edərkən üst-başının qarşalandığından və başqa şeylərdən söhbət başlardı. Dunya bilmirdi ki, bundan onu necə çəkindirsən. Pulxeriya Aleksandrovnanın belə bir vəcdli-həyəcanlı, xəstə vəziyyətdə olması az qorxulu idi, bundan başqa bu söhbətlərin çox pis nəticəsi ola bilərdi: Raskolnikovun məhkəməsindən xəbərdar olan bir adam onun familiyasını xatırlayaraq bu barədə söhbət açmağa bilərdi. Pulxeriya Aleksandrovna yangından xilas edilmiş o iki körpə uşağın

anasının yaşadığı evin də yerini öyrənmişdi, istəyirdi ki, mütləq onun yanına getsin. Nəhayət, Pulxeriya Aleksandrovnanın narahatlığı son nöqtəyə gəlib çatdı. O bəzən birdən ağlamağa başlayırdı, tez-tez xəstələnirdi, qızdırma içində sayıqlayırdı. Bir gün səhər tezdən dedi ki, mənim hesabıma görə Rodya gərək tezliklə gəlsin, yadımdadır, o mənimlə vidalaşmış gedəndə özü dedi ki, doqquz aydan sonra məni gözləyin. Pulxeriya Aleksandrovna mənzili səliqəyə salmağa, Rodya üçün ayrılmış otağı (öz otağını) bəzəməyə, mebeli təmizləməyə başladı; pərdələri yudu, yeni pərdələr saldı: o öz oğlunu qəbul etməyə hazırlaşdı. Dünya bundan təşvişə düşdü, ancaq dinib-danışmadı, hətta otağı səliqəyə salmaqda anasına kömək də etdi. Pulxeriya Aleksandrovna bütün günü ardı-arası kəsilməyən fantaziya, şirin xəyal, təşviş və göz yaşı içində keçirdi, axşam isə xəstələndi, səhər bərk qızdırdı, sayıqlamağa başladı. Qara qızdırmaya tutuldu. İki həftədən sonra öldü. Sayıqlayarkən onun ağzından çıxan bəzi sözlərdən belə nəticəyə gəlmək olardı: o, Dunyanın və Razumixinin təsəvvür etdiyindən çox-çox artıq, oğlunun başına böyük bir müsibət gəldiyindən şübhələnirmiş.

Raskolnikov Sibirə göndəriləndən sonra onların arasında dərhal məktublaşma başlasa da, o uzun zaman anasının öldüyünü bilmədi. Məktubu Sonya yazırdı: o səliqə ilə hər ay Peterburqa, Razumixinin üstünə kağız göndərir, hər ay Peterburqa, Razumixinin üstünə kağız göndərir, hər ay da səliqə ilə Peterburqdan cavab alırdı. Sonyanın məktubları ilk əvvəl Dunyaya və Razumixinə quru göründü, onları kifayətləndirmədi; sonra belə bir fikrə gəlirər ki, bundan yaxşı yazmaq heç mümkün də deyil, çünki bu məktublardan nəticə etibarilə, hər necə olsa, Dunyanın bədbəxt qardaşı haqqında tam və düzgün təsəvvür əldə etmək mümkün idi. Sonyanın məktubları keçirdikləri gündəlik məişətin, Raskolnikovun katorqa həyatının ən sadə, ən aydın təsvirilə dolu olardı. O nə öz ümidlərindən, nə gələcək haqqında olan fikirlərindən, nə də öz hisslərindən bəhs edərdi. Raskolnikovun keçirdiyi əhval-ruhiyyəni, ümumiyyətlə, onun daxili aləmini təsvir etmək əvəzinə, o ancaq olan şeylərdən yazırdı: Raskolnikovun söylədiyi sözləri qeyd edər, səhhəti barəsində müfəssəl məlumat verərdi, görüş zamanı onun nələr istədiyini, Sonyadan nələr xahiş etdiyini, ona nələr tapşırıldığını və sairəni göstərərdi. Bütün bu məlumatlar da çox müfəssəl yazırdı. Nəhayət, Dunyanın bədbəxt qardaşının surəti öz-özlüyündə meydana çıxdı, onun düzgün və aydın təsviri verilmiş oldu; burda səhv ola bilməzdi, çünki bütün yazılanlar həqiqi faktlar idi.

Lakin Dünya və onun əri, xüsusilə ilk vaxtlarda, Sonyanın yazdığı məlumatda ürəkaçan az şey görə bilirdilər. Sonya bütün məktublarında yazırdı ki, Rodion Romanıç həmişə tutqun və qaşqabaqlı olur, çox az danışır, hər dəfə də aldığı məktubdan ona danışanda o heç maraqlanmır: bəzən anasını soruşur; axırda Sonya görür ki, o məsələni duymuşdur, ancaq bundan sonra anasının öldüyünü ona deyir. Sonya bir şeyə təəccüb edirdi: elə bil anasının da ölümü ona elə təsir bağışlamamışdı. Hər halda onun zahiri görünüşündən belə məlum oldu. Sonya bir şeyi də qeyd edirdi: görünür, o həmişə öz fikirləri ilə məşğuldur, elə bil ki, heç kəslə ünsiyyət eləmir, bununla belə yeni həyata o çox adi və çox sadə bir münasibət göstərir. O öz vəziyyətini çox aydın başa düşür, yaxın zamanda yaxşı bir şey olacağını gözləmir, yüngül ümidlərlə də yaşamır (lakin onun vəziyyətində olan bir adam üçün bu çox təbii bir şeydir), heç bir cəhətdən əvvəlki şəraitə oxşamayan bu yeni şəraitdə heç bir şey onu təəccübləndirmir. Sonya yazırdı ki, Rodion Romanıçın səhhəti pis deyil. O iş gedir, işdən nə boyun qaçırır, nə də işə can atır. Verilən yeməyə laqeyd baxır; lakin, bazar, bir də bayram günlərindən başqa, verilən yeməklər o qədər pis olur ki, axırda o hər gün özünə çay hazırlamaq üçün Sonyanın təklif etdiyi pulu məmnuniyyətlə almış, başqa məsələlər haqqında isə Sonyadan xahiş etmişdi ki, narahat olmasın, demişdi ki, göstərilən bu qayğılar məni ancaq darıxdırır. Sonya bunu da yazmışdı ki, dustaqlanada onun olduğu yer ümumidir, mən kazarmaların içini görməmişəm, amma belə bir nəticəyə gəlmişəm ki, kazarmalar darsıqaldır, pisdir, çirklidir, Rodion Romanıç orada ümumi taxt üstündə yatır, altına keçə salır, özünə ayrı heç bir şey düzəltmək istəmir. Lakin o heç də qabaqcadan düşünülmüş bir plan, ya bir məqsəd üçün belə ağır və pis vəziyyətdə yaşamırdı; o ancaq öz taleyinə qarşı göstərdiyi diqqətsizlik və zahiri laqeydlik nəticəsində belə yaşayırdı. Sonya açıq yazırdı ki, Rodion Romanoviç xüsusilə ilk vaxtlarda nəinki mənim gəlməyimlə maraqlanmırdı, hətta bundan narazı qalırdı, çox az danışdı, mənimlə kobud rəftar edirdi; ancaq sonralar görüşlərimiz bir adət, hətta az qala bir ehtiyac şəklini aldı; belə ki, mən bir neçə gün xəstələndiyimdən onun yanına gələ bilməmişdim, mənim gəlməməyimdən o çox darıxmışdı. Mən onunla bayram günlərində, dustaqlana darvazası ağzında görüşürəm, ya da onu bir neçə dəqiqəliyə qarovulxanaya, mənim yanıma çağırırlar, orada görüşürük; ayrı günlərdə isə onun işlədiyi yerə – ya emalatxanaya, ya kərpic zavoduna, ya da

İrtiş sahilindəki, anbarlara gedib onu görürəm. Sonya özü haqqında da məlumat verərək yazırdı ki, şəhərdə mən hətta özümə bəzi tanışlıq və himayə də düzəldə bilmişəm, paltar da tikirəm; burada qadın modası ilə məşğul olan usta arvadlar çox azdır, ona görə də mən hətta bir çox evlərdə zəruri bir adam olmuşam. Sonya ancaq bir şeyi yazmamışdı: Raskolnikov onun vasitəsilə rəislərin rəğbətini qazanmış, onun işi yüngülləşdirilmişdi və sairə. Nəhayət, Sonyadan xəbər gəldi ki (Dunya hətta onun son məktublarında xüsusi bir həyəcan və təşviş duyurdu), Raskolnikov özünü hamıdan kənar tutur, dustaqxanada məhbusların ondan xoşu gəlmir, günlərlə susur, bənizi get-gedə solğunlaşır. Son məktubda isə yazırdı ki, Raskolnikov bərk xəstələnmişdir, xəstəxanada dustaqlar otağında yatır.

II

O çoxdan xəstə idi; lakin nə katorqa həyatının dəhşətləri, nə iş, nə yemək, nə qırılmış baş, nə əynindəki köhnə paltar onun iradəsini qıra bilmədi: bu əzab və işgəncələr heç onun gözündə deyildi. Əksinə, o hətta işləməsinə sevinirdi: işdə əziyyət çəkməklə o heç olmasa bir neçə saat rahat yata bilirdi. Bu yeməyin bu tarakanlı ətsiz yeməyin onun üçün nə əhəmiyyəti vardı? Tələbə olanda o çox vaxt heç bunu da tapa bilmirdi. Onun paltarı isti idi, o keçirdiyi həyata uyğunlaşmışdı. Qandalların varlığını öz üzərində heç hiss etmirdi. O qırxıq başından, iki rəngli pencəyindənmi utanacaqdı? Bunun üçün o kimdən utanacaqdı? Sonyadanmı? Sonya ondan qorxurdu, – ondanmı utanmaq lazımdı?

Utananda nə olar ki? O hətta öz həqarətli, kobud rəftarı ilə incitdiyi Sonyadan da utanırdı. Ancaq qırxıq başı və qandalları üçün utanmırdı: onun qüruru çox bərk təhqir olunmuşdu. Ah, o öz-özünü təqsirləndirə bilsəydi, necə xoşbəxt olardı! Onda o hər şeyə, hətta utanmağa və biabırçılığa da dözə bilərdi. O öz-özünü çox ciddi mühakimə edirdi, lakin onun qəzəblənmiş vicdanı onun keçmiş həyatında, hər kəsin başına gələ biləcək adi bir səhvədən başqa elə dəhşətli bir günah tapa bilmirdi. O ancaq bir şeydən utanırdı: utanırdı ki, gör taleyin hökmü ilə belə kor–koranə, belə ümitsiz bir halda, belə ucqar bir yerdə, belə mənasızcasına məhv olmuşdur; əgər o özünü az da sakitləşdirmək istəsə, gərək belə bir hökmün mənasızlığı qarşısında baş əysin, buna tabe olsun.

Bu dünyada onun qarşısında ancaq bir şey dururdu: hal-hazırda mənasız və məqsədsiz bir təşviş, gələcəkdə isə yalnız ardı-arası

kəsilmədən özünü fəda edilməyəcəkdi. Səkkiz ildən sonra onun ancaq otuz iki yaşı olacaqdı, o hələ də yenidən yaşamağa başlaya bilərdi – lakin bundan nə olsun? O nə üçün yaşasın? Nəyi nəzərdə tutub yaşasın? Nəyə doğru can atsın? Ancaq mövcud olmaq üçünmü yaşasın? Lakin o əvvəllər də öz varlığını ideya, ümid, hətta xəyal uğrunda fəda etməyə hazır idi. Yalnız mövcud olmaq onu təmin etmirdi; o həmişə daha böyük bir şeyin arzusunda idi. Bəlkə də elə bu arzuya görə o özünü başqa bir adam hesab edirdi: elə bir adam ki, ona başqalarından daha çox şeylər etməyə icazə verilmişdir...

Heç olmasa, tale onun qəlbində peşmançılıq hissi oyadaydı: qəlbi parçalayan, gözdən yuxu qaçıran odlu bir peşmançılıq, elə bir peşmançılıq ki, onun dəhşətli əzabından adamın gözünə dar ağacı və cirdə görünür! Ah, belə bir peşmançılıq duysaydı, o buna sevinərdi! Göz yaşı və əzab – axı bu özü də həyatdır! Lakin o etdiyi cinayətdən peşman olmurdu.

Onun heç olmasa öz axmaqlığına acığı tuta bilərdi; necə ki, əvvəllər öz çirkli və axmaqcasına işlərinə acığı tuturdu; o işlər ki, axırda onu həbsxanaya gətirib çıxartdı!.. Bu işlər əvvəl ona, o məşum vaxtda çox çirkin və çox axmaqcasına bir iş kimi görünürdü; indi isə o həbsxanada, sərbəst bir vəziyyətdə ikən, bütün əvvəlki hərəkətlərini bir daha fikrindən keçirdi, düşündü, lakin bunların heç də elə çirkin, elə axmaq bir hərəkət olduğunu görmədi.

Fikirləşərək öz-özünə dedi: “Dünya yaranandan bəri yez üzündə qayır-qayır qaynaşan, bir-birinə rast gələn, bir-birilə çarpışan fikirlərdən, nəzəriyyələrdən mənim fikrim nə cəhətdən, axı nə cəhətdən axmaq fikir idi? Məsələyə, gündəlik təsvirlərə qapılmayaraq, müstəqil və geniş bir nöqteyi-nəzərlə baxılsa, onda mənim fikrim heç də elə... qəribə görünməz. Ey beş qəpik qiyməti olan şəkkaklar və aqillər, niyə siz yarı yolda dayanırsınız?!”

Raskolnikov öz-özünə deyirdi: “Niyə axı, mənim tutduğum iş onlara elə çirkin görünür? Ona görə ki, bu cinayətdir? Bu cinayət sözü nə deməkdir? Mənim vicdanım sakitdir. Əlbəttə, qanun rəsmən pozulmuşdur, qan tökülmüşdür; yaxşı da, qanunun rəsmən pozulması üçün mənim başımı kəsin... bununla da məsələ qurtarsın getsin! Əlbəttə, belə olan surətdə hakimiyyətə irsən sahib olmayan, onu zəbt edən, lakin bəşəriyyətə böyük xidmətlər göstərən bir çox şəxslər gerek elə ilk addım atarkən edam ediləydi. Lakin o adamlar atdıqları ilk addıma tab gətirdilər, buna görə də *onlar haqlıdırlar*, amma mən

tab gətirə bilmədim, buna görə də bu ilk addımı atmaq üçün özümə icazə verməyə mənim haqqım yox idi”.

O ancaq bir şeydə öz cinayətini boynuna alırdı: ancaq onda ki, bu cinayətə tab gətirə bilməmişdi, gedib öz təqsirini boynuna almışdı.

Bu fikir də ona iztirab verirdi: niyə axı onda o özünü öldürmədi? Niyə onda çayın qırağında duranda gedib öz təqsirini boynuna almağı ölümdən üstün tutdu? Yoxsa yaşamaq arzusunda belə bir qüvvətmi vardır, bu arzunun öhdəsindən gəlmək bu qədər çətindir? Ölümdən qorxan Svidriqaylov bunun öhdəsindən gəlmədimi?

O əzab içində bu sualı özünə verir və bir şeyi başa düşə bilmirdi: bəlkə də elə onda, çayın qırağında duranda o öz işində, öz əqidələrində böyük bir səhv olduğunu hiss edibmiş. O başa düşmürdü ki, bu hiss sonralar onun həyatında baş verən dönüşün, yenidən dirilməsinin, həyata qarşı yeni baxışının bir əlaməti olacaqdır.

Bu məsələdə, hər şeydən əvvəl, o ancaq instinktin mənasız, üzücü ağırlığı ola biləcəyinə yol verirdi, o bunu rədd edə bilməyəcəkdə, bunun üstündən aşıb keçmək iqtidarında deyildi (öz zəifliyi və heçliyi üzündən). O öz məhbus yoldaşlarına baxıb təəccüb edirdi: gör onlar hamısı həyatı necə sevirlər, həyatın qədrini necə bilirlər! Ona elə gəlirdi ki, dustaqxanada onlar hamısı həyatı necə sevirlər, həyatın qədrini necə bilirlər! Ona elə gəlirdi ki, dustaqxanada onlar həyatı azadlıqda olduqları vaxtdan daha çox sevirlər, onun qədrini daha çox bilirlər. Onlardan bəziləri, məsələn, səfillər, gör necə dəhşətli əzab və işgəncəyə dözürlər! Yalnız bircə elə günəş şüasının, qalın bir meşənin tənha bir yerində çıxan üç il bundan qabaq gördükləri soyuq bir bulağın bu səfillər üçün nə böyük əhəmiyyəti ola bilermiş! Səfil dustaq, öz sevgilisinin həsrətini çəkən kimi, bu bulağın həsrətini çəkir, onu, onun ətrafında bitən yaşıl otu, kolda oxuyan quşu yuxusunda görürdü... Raskolnikov sonralar diqqət yetirərək daha artıq izah olunmayan şeylər gördü.

Dustaqxanada, öz ətrafında, o bir çox şeyi görmürdü, heç görmək də istəmirdi. O sanki gözlərini yerə dikərək yaşayırdı; ətrafına baxa bilmirdi: bu həyat onu iyrəndirirdi, buna dözə bilmirdi. Lakin sonralar bir çox şey onu təəccübləndirdi, o sanki qeyri-ixtiyari olaraq bəzi şeyləri görməyə başlamışdı, – belə şeylərin olduğunu əvvəllər o heç güman etmirdi. Ümumiyyətlə, onunla bütün dustaqlar arasında olan o dəhşətli, o dərin uçurum onu get-gedə daha artıq təəccübləndirirdi. Sanki onlar başqa-başqa millətdən idilər. Raskolnikov onlara, onlar da

Raskolnikova şübhə və ədavətlə baxırdı. Raskolnikov bu ayrılığın ümumi səbəblərini bilirdi və bunu başa düşürdü; lakin əvvəllər bu səbəblərin doğrudan da bu qədər dərin, bu qədər qüvvətli olduğunu heç ağına gətirmirdi. Dustaqxanada sürgün edilmiş polyaklar da vardı, onlar siyasi canilər idi. Polyaklar bütün bu dustaqları nadan və kölə hesab edir, onlara təkəbbürlə baxır, nifrət edirdilər, lakin Raskolnikov dustaqlara onlar kimi baxa bilmirdi: o aydınca görürdü ki, bu nadan adamlar bu polyaklardan bir çox cəhətdən çox-çox ağıllıdılar. Burada dustaqlara son dərəcə nifrət edən bir zabıt, iki nəfər də seminarist vardı, onlar rus idilər. Raskolnikov onların səhvini aydınca görürdü.

Lakin Raskolnikovun özünü də sevmirdilər, hamı ondan qaçırdı. Axırda ona lap nifrət etməyə başladılar. Niyə? O bunun səbəbini bilmirdi. Ona həqarətlə baxırdılar, ona istehza edirdilər, ondan daha artıq cinayətkar olanlar onun cinayətinə gülürdülər.

Ona deyirdilər ki:

– Sən ağasan! Sən hara – gedib balta ilə adam öldürmək hara! Bu heç ağa işi deyil!

Böyük pəhrizin ikinci həftəsində ona da, bir kazarmada yaşayan dustaqlarla bərabər, pəhriz etmək növbəsi gəlib çatdı. O kilsəyə gedir, o biri dustaqlarla bir yerdə dua edirdi. Bir gün necə oldusa onlar dalaşdı, – bunun səbəbini Raskolnikov heç özü də bilmədi – dustaqlar hamısı birdən cılığincasına bir qəzəblə ona hücum edib çığıra-çığıra dedilər:

– Sən dinsizsən! Sən Allaha inanmırsan! Səni öldürmək lazımdır.

Raskolnikov onlarla Allah barəsində, din barəsində heç söhbət etməmişdi, lakin dustaqlar onu bir dinsiz kimi öldürmək istəyirdilər. Dustaqlardan biri özündən çıxaraq, qəti bir hərəkətlə onun üstünə cumdu. Raskolnikov sakitcə durub onu gözləyirdi; onun qaşları tər-pənmədi, üzündə heç bir dəyişiklik görünmədi. Keşikçi saldat tez özünü yetirərək, Raskolnikovla qatilin arasında durdu, – yoxsa qan töküləcəkdi.

Bir məsələni də o həll edə bilmirdi: niyə dustaqların hamısı Sonyanın xatirini elə çox istəyir? Sonya ki, onlara bir yaxşılıq eləmədi; Sonya hərdən iş üstündə bir dəqiqəliyə Raskolnikova dəyməyə gəlirdi, dustaqlar onu ancaq bu zaman görə bilirdilər. Amma onların hamısı Sonyanı tanıyırdı, Sonyanın onun ardınca Sibirə gəldiyini də, necə yaşadığını da, harada yaşadığını da bilirdilər. Sonya onlara pul vermirdi, qulluqlarını da yerinə yetirmirdi. Ancaq bircə dəfə Milad

bayramında bütün dustaqlara bayramlıq olaraq qutab və kömbə gətirmişdi. Lakin yavaş-yavaş onlarla Sonya arasında daha artıq bir ülfət əmələ gəldi. Sonya onlar üçün məktub yazır, aparıb poçta salırdı; onların qohumları şəhərə gələndə, gətirdikləri şeyləri, hətta pulu, dustaqların tapşırığı ilə, Sonyaya verirdilər. Onların arvadları, ya məşuqələri Sonyanı tanıyır, onun yanına gedirdilər. Sonya Raskolnikovu görmək üçün iş yerinə gedəndə, ya da işə gedən dustaqlara rast gələndə – dustaqların hamısı şapkalarnı çıxarıb, ona baş əyirdi; onun təbəssümü bütün dustaqların xoşuna gəlirdi; hətta onun yerişindən də xoşları gəlirdi; dönüb onun ardınca, onun necə yeridiyinə baxırdılar, onu tərifləyirdilər, onu hətta belə balaca olduğu üçün də tərifləyirdilər, daha bilmirdilər ki, onu necə tərifləsinlər. Hətta müalicə üçün də onun yanına gedirdilər.

Raskolnikov pəhrizin sonuna kimi və pasxa bayramını xəstəxanada yatdı. Sağalmağa başlayanda, qızdırma və bayğınlıq içində gördüyü yuxuları xatırladı. Xəstə ikən o belə bir yuxu görmüşdü: guya bütün dünya, Asiyanın içərilərindən Avropaya gələn, heç eşidilməmiş, görünməmiş, dəhşətli taun xəstəliyinə məhkum edilmişdir. Bu xəstəlik nəticəsində, bəzi seçmə adamlardan başqa, hamı məhv olmalıdır; bu seçmə adamların da miqdarı çox az olacaqdır. İnsanların bədəninə yerləşən və ancaq mikroskopla görünən bir növ yeni trixinlər meydana gəlmişdir. Lakin bu trixinlər – ağıl və iradəsi olan ruhlardır. Onlar kimin bədənində yerləşsə – o adamları dərhal cin tutur, onlar dəli olurdular. Lakin insanlar heç vaxt, heç vaxt özlərini bu trixin yoluxmuş adamlar kimi belə ağıllı, belə yenilməz həqiqət tərəfdarı, öz hökmələrini, elmi nəticələrini, əxlaqi və dini əqidələrini belə möhkəm hesab etməmişdilər. Kəndlər, şəhərlər, xalqlar bu xəstəliyə tutulur, dəli olurdular. Hamı təşviş içində idi; heç kəs bir-birini başa düşmürdü; hər kəs elə düşünürdü ki, həqiqət ancaq o deyəndir, başqalarına baxıb əzab çəkirdi, döşünə döyürdü, ağlayırdı, ağır dərd çəkirdi. Bilmirdilər ki, kimi mühakimə etsinlər, necə mühakimə etsinlər; nəyi pis, nəyi yaxşı hesab etmək məsələsində razılığa gələ bilmirdilər. Bilmirdilər ki, kimi təqsirləndirsinlər, kimi haqlı saysınlar. İnsanlar mənasız bir ədavətlə bir-birini öldürürdülər. Bir-birinə hücum etmək üçün ordular düzəldirdilər; lakin ordular səfərə çıxanda, birdən öz-özlərini parçalamağa başlayırdılar; sıralar pozulur, əsgərlər bir-birinin üstünə cumurdular; bir-birini nizələyirdilər, qılncılayırdılar, bir-birini dişləyirdilər, yeyirdilər. Şəhərlərdə bütün günü təhlükə zəngləri

çalınırdı: hamını çağırırdılar, lakin kimin çağırıldığını, nə üçün çağırıldığını heç kəs bilmirdi; hamı qorxu və həyəcan içində idi. İnsanlar ən adi işlərini atmışdılar, çünki hər kəs öz fikrini, öz təhsilini təklif edirdi, razılığa da gələ bilmirdilər, əkinçilik işləri dayanmışdı. Bəzi yerdə adamlar bir yerə toplaşır, bir şey barəsinə razılığa gəlirdilər, daha ayrılmayacaqlarına and içirdilər, amma elə o saat indicə təklif etdiklərinin əksinə olaraq, tamamilə başqa bir şeyə əl atırdılar, savaşırdılar, bir-birini öldürürdülər. Yanğılar üz verdi, aclıq başlandı; hamı və hər şey məhv olurdu. Taun get-gedə artır, daha da yayılırdı. Bütün dünyada bu xəstəlikdən ancaq bir neçə adam xilas ola bildi; bunlar təmiz və seçmə adamlar idi, bu adamlar yeni insan nəsli yetirmək, yeni həyat qurmaq, yer üzünü yeniləşdirmək və saflaşdırmaq üçün əvvəlcədən intixab olunmuşdu; lakin bu adamları heç görənlər olmadı, heç kəs onların sözünü və səsinə eşitmədi.

Bu mənasız sayıqlama Raskolnikovun xəyalında canlanaraq onu kədərləndirir, ona əzab verirdi; həm də bu xəstəlik xulyalarının təsiri xeyli vaxtdı davam edirdi, keçib getmirdi, – bu onu çox incidirdi. Bir həftədən çox idi ki, pasxa bayramından keçirdi; yaz girmişdi, hava açıq və isti idi; dustaq xəstəxanası otaqlarının dəmir barmaqlıqlı pəncərələri açılmışdı (pəncərələrin qabağında keşikçi gəzirdi). Raskolnikov xəstələndəndən bəri Sonya ikicə dəfə onun yanına gələ bilmişdi. Hər dəfə gələndə icazə almaq lazım idi, bu da asan deyildi. Lakin o tez-tez xüsusilə axşam üstü, xəstəxananın həyətinə gəlib pəncərələrin qabağında dururdu; bəzən də ancaq ona görə gəlirdi ki, bircə dəqiqə də olsa həyətdə dursun, uzaqdan da olsa otaqların pəncərələrinə baxsın. Bir gün axşamüstü Raskolnikov yatmışdı, – indi o az qalmışdı ki, lap sağalsın, ayılanda təsadüfən pəncərəyə yanaşdı və birdən uzaqda, xəstəxana darvazası qabağında Sonyanı gördü, o elə bil kimisə gözləyirdi. Bu anda sanki bir şey onun qəlbinə sancıldı; o diksindi və tez pəncərə qabağından geri çəkildi. Ertəsi gün Sonya gəlmədi; o birisi gün də gəlmədi; Raskolnikov hiss etdi ki, Sonyanın intizarını çəkir. Nəhayət, Raskolnikov xəstəxanadan çıxdı. Həbsxanaya gələndə dustaqlardan bildi ki, Sofya Semyonovna xəstələnməmişdir, evdə yatır, heç yerə getmir.

Raskolnikov bundan çox narahat oldu, adam göndərib Sonyadan hal-əhval tutdu. Bildi ki, onun xəstəliyi qorxulu deyil. Sonya da Raskolnikovun ondan ötrü kədərləndiyini, onun dərdinə qaldığını görüb ona bir kağız göndərdi; kağız karandaşla yazılmışdı; Sonyanın yaz-

dığından aydın olurdu ki, onun halı indi xeyli yaxşılaşmışdır; ona yüngülcə soyuq dəyibmiş; tezliklə, lap tezliklə iş yerinə gəlib onunla görüşəcəkdir. Raskolnikov kağızı oxuyanda ürəyi bərk-bərk döyündü və dərin bir iztirab duydu.

Yenə də hava açıq və isti idi. Raskolnikov səhər tezdən, saat altı radələrində çayın qırağına işə getdi: orada olan anbarda alebastr hazırlamaq üçün soba hazırlanmışdı, həm də burada alebastrı döyürdülər. Cəmisi ora üç dustaq gəlmişdi. Onlardan biri keşikdə odun yarıb sobaya qoymağa başladı. Raskolnikov anbardan çıxıb, çayın lap qırağına getdi, anbarın yanına yığılmış dirəklərin üstündə oturub enli və izziz çaya baxırdı. Çayın bu sahili hündür idi, buradan geniş bir mənzərə açılırdı. Uzaqda olan o biri sahilədən güclə eşidilən nəğmə səsi gəlirdi. Orada, gün işığı saçılmış ucsuz-bucaqsız çöldə köçəri alaçıqları güclə sezilən bir nöqtə kimi qaralırdı. Orada azadlıq idi, orada başqa insanlar yaşayırdı, onlar heç də buradakı adamlara oxşamırdı; orada sanki zaman özü dayanmışdı, sanki İbrahimin və onun sürülərinin dövrü hələ keçib getməmişdi. Raskolnikov oturaraq, qımıldanmadan, gözünü çəkmədən o yerlərə baxırdı; onun fikirləri xəyala, dalğınlığa varırdı, o heç bir şey düşünmürdü, lakin bir kədər onu həyəcanlandırır, ona əzab verirdi.

Birdən Sonya onun yanında göründü: o lap yavaşca gəlib Raskolnikovla yan-yanı oturdu. Hələ çox tezdi, səhərin soyuğu hələ yumşalmamışdı. Onun əynində köhnə, ucuz burnus, başında isə yaşıl örpəyi vardı. Üzündə xəstəliyin izləri hələ də görünürdü: o arıqlamış, ordları batmışdı, rəngi solmuşdu. Sonya ona baxıb mehribanca və sevinclə gülümsədi, lakin əlini ona, həmişəki kimi, çəkinə-çəkinə uzatdı.

Sonya əlini ona həmişə çəkinə-çəkinə uzadardı, hətta bəzən heç ona əl verməzdi, qorxardı ki, Raskolnikov onun əlini geri itələr. Raskolnikov həmişə onun əlini elə bil ki, nifrətlə qəbul edərdi, həmişə onu sanki narazı halda qarşıları, bəzən də Sonya gedənə kimi susardı. Elə olardı ki, Sonya ondan bərk qorxar, dərin bir kədər içində çıxıb gedərdi. Lakin indi onların əli bir-birindən ayrılmırdı, Raskolnikov öteri və cəld ona baxdı, heç bir şey deməyib gözlərini yerə dikdi. Onlar tək idilər, heç kəs onları görmürdü. Keşikçi o zaman üzünü yana çevirmişdi.

Birdən elə bil ki, bir şey Raskolnikovu alıb Sonyanın ayaqları altına atdı, – bunun necə olduğunu o özü də bilmədi. Raskolnikov ağlayır, Sonyanın qıçlarını qucaqlayırdı. Sonya əvvəl bərk qorxdı, üzü meyit kimi ağardı. Cəld yerindən qalxıb, titrəyə-titrəyə ona baxdı.

Lakin elə o saat, elə o anda hər şeyi başa düşdü. Gözlərində böyük bir xoşbəxtliyin sevinci parıldadı. Sonya başa düşdü ki, – indi onun buna daha heç bir şübhəsi yox idi. – Raskolnikov onu sevir, hədsiz dərəcədə sevir və nəhayət bu dəqiqə gəlib çatmışdır...

Onlar danışmaq istədilər, lakin danışa bilmədilər. Onların gözü yaşla dolmuşdu, hər ikisinin bənzi solğun idi, hər ikiçi arıqlamışdı. Lakin bu iki xəstə, solğun üzdə yeni bir gələcəyin şəfəqi parıldaıyordu: bu gələcək isə yeni bir həyat üçün dirilmə idi. Onları əhya edən, yenidən dirildən sevgi idi, onların qəlbi bir-biri üçün tükənməz həyat mənbəyi idi.

Onlar bu qərara gəldilər ki, gözləsinlər, səbr etsinlər. Qarşıda hələ yeddi il vaxt vardı; bu vaxt içərisində gör onlar hələ nə qədər ağır əzab çəkəcəkdə, nə böyük xoşbəxtlik duyacaqdır. Raskolnikov yenidən əhya olunmuşdu, yenidən dirilmişdi; o bunu bilirdi, o bunu əhya olunmuş varlığı ilə hiss edirdi, Sonya da bunu hiss edirdi: axı o ancaq Raskolnikovun həyatı ilə yaşayırdı!

Elə həmin günün axşamı, kazarmanın qapıları bağlandıqdan sonra, Raskolnikov ümumi taxtda uzanaraq Sonya haqqında düşünürdü. Bu gün hətta ona elə gəldi ki, onun düşməni olan bütün dustaqlar ona başqa bir nəzərlə baxırlar. O hətta özü onlarla danışdı, onun sözüne dustaqlar mehribanca cavab verdilər. İndi o bunu xatırlayırdı, axı bu elə belə də olmalı idi, indi hər şey dəyişməli idi!

Raskolnikov Sonyanı düşünürdü. O bir şey də xatırladı: o həmişə Sonyaya əzab verir, onun qəlbini parçalayırdı. Sonyanın solğun, arıq üzü də onun təsəvvüründə canlandı; lakin bu xatirələr indi ona əzab vermirdi: o bilirdi ki, Sonyanın çəkdiyi bütün əzabların əvəzini o hədsiz bir məhəbbətlə çıxacaqdır.

Bir də ki, keçmişin bu əzabı, bütün bu əzab nə idi axı! Hər şey, hətta onun etdiyi cinayət də, hətta hökm və sürgün də indi ona, ilk coşğunluq çağında, bir növ zahiri, qəribə bir şey kimi görünürdü, sanki bu əhvalat heç onun başına gəlməmişdi.

Bu axşam o heç bir şey haqqında uzun-uzadı düşünə bilmədi, fikrini heç bir şey ətrafında toplaya bilmədi, bəli, indi o şüurlu surətdə heç bir şeyi həll edə bilməzdi, o ancaq hiss edirdi. Dialektikanın yerini həyat tutmuşdu, onun şüurunda da tamamilə başqa bir şey əmələ gəlməli idi.

Raskolnikovun balışının altında İncil vardı. O, qeyri-şüuri olaraq kitabı götürdü. Bu kitab Sonyanın idi; bu haman kitabdı ki, Sonya

bundan ona Lazarın dirilməsini oxumuşdu. Sibirə göndəriləndən sonra əvvəl o elə bildi ki, Sonya dini məsələlərlə onun canını üzəcək, İncildən danışmağa başlayacaq ona istəsə də, istəməsə də belə kitablar gətirəcək. Lakin Sonya birçə dəfə də bu barədə danışmadı, hətta birçə dəfə də İncili ona təklif etmədi. Raskolnikov özü xəstələnəndə bir az əvvəl, bu kitabı ondan istəmişdi. Sonya da kitabı dinməz-söyləməz gətirib ona vermişdi. Raskolnikov o vaxtdan bəri kitabı heç açmamışdı.

İndi də o, kitabı açmadı, lakin onun ağılından belə bir şey keçdi: “Məgər onun əqidəsi indi mənim də əqidəm olmaya bilərmə? Heç olmasa onun hissləri, onun meyli, arzusu...”

Sonya da bütün günü həyəcan içində oldu, axşam hətta yenə naxoşladı. Lakin o elə xoşbəxt idi, o heç gözləmədən elə xoşbəxt olmuşdu ki, az qalırdı öz xoşbəxtliyindən qorxsun. Yeddi il, ancaq yeddi il. Raskolnikov heç bilmirdi ki, yeni həyat onun əlinə havayı düşməyəcək, bu həyat ona baha oturacaq, göstərəcəyi böyük qəhrəmanlıq hesabına başa gələcək...

Lakin burada yeni əhvalat başlayır; bu əhvalat yavaş-yavaş yeniləşən, daxilən tamamilə dəyişən, yavaş-yavaş bir aləmdən başqa bir aləmə keçən, bu vaxta qədər tanımadığı, bilmədiyi yeni bir həyatla tanış olan bir adamın əhvalatıdır. Bu yeni bir hekayənin mövzusu ola bilər, bizim hekayəmiz isə bununla qurtardı.

MÜNDƏRİCAT

Cinayət və onun cəzası	4
Birinci hissə	9
İkinci hissə	95
Üçüncü hissə	202
Dördüncü hissə	288
Beşinci hissə	371
Altıncı hissə	450

FYODOR MİXAYLOVIÇ DOSTOYEVSKI

CİNAYƏT VƏ CƏZA

“ÖNDƏR NƏŞRİYYAT”

BAKI-2004

Buraxılışa məsul: *Əziz Güləliyev*

Texniki redaktor: *Rövşən Ağayev*

Tərtibatçı-rəssam: *Nərgiz Əliyeva*

Kompyuter səhifələyicisi: *Rəşad Həmidov*

Korrektor: *Bətul Eyyvazlı*

Yığılmağa verilmişdir 25.04.2004. Çapa imzalanmışdır 30.11.2004.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 35. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 194.

Kitab “Şərqi-Qərb” mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küç., 17.